BIBLIOTHEEK KITLV
0154 2909

*Koloniaal verslag van* 1874.

GELEIDENDE BRIEF.

N°. 1.

3

42

's GRAVENHAGE, *den* 21*sten Julij* 1874.

Meermalen is in de Tweede Kamer de wensch uitgesproken, dat het tijdstip der indiening van het Koloniaal Verslag in dier voege zoude worden geregeld, dat de Kamer een nieuw verslag gedrukt voor zich heeft op het oogenblik, waarop zij tot de overweging der Indische begrooting geroepen wordt.

Mijnerzijds tot de vervulling van dezen wensch naar vermogen willende medewerken, maak ik, met 's Konings magtiging, reeds thans een aanvang met de indiening der afgewerkte gedeelten van het verslag voor dit jaar, om de nog ontbrekende gedeelten te doen volgen naar mate zij voor den druk gereed komen.

De mededeelingen in dit verslag betreffen in den regel slechts hetgeen tot 1 Junij jl. hier telande bekend was. Is in enkele gevallen van dezen regel afgeweken, dan blijkt het uit het verslag zelf.

*De Minister van Kolonien*,
FRANSEN VAN DE PUTTE.

KON: INSTITUUT TAAL-LAND EN VOLKENKUNDE NED: INDIE

*Aan*
*den Heer Voorzitter van de Tweede Kamer*
*der Staten-Generaal.*

# INHOUD

VAN HET

## VERSLAG BETREFFENDE NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.


| | Bladz. |
|---|---|
| A. Grondgebied en bevolking | 1 |
| § 1. Grondgebied | 1 |
| § 2. Bevolking | 1 |
| B. Opperbeheer | 1 |
| C. Mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard | 1 |
| § 1. Betrekkingen met het buitenland | 1 |
| § 2. Java en Madura | 2 |
| § 3. Buitenbezittingen en naburige inlandsche staten | 6 |
| D. Landmagt | 23 |
| § 1. Kommandement | 23 |
| § 2. Zamenstelling, aanvulling, ziekte- en sterftecijfers | 23 |
| § 3. Bijzondere instellingen en bepalingen | 32 |
| § 4. Krijgsverrigtingen | 36 |
| § 5. Gewapende corpsen, niet regtstreeks tot het leger behoorende | 48 |
| § 6. Koloniaal militair invalidenhuis op Bronbeek | 49 |
| E. Zeemagt | 49 |
| § 1. Kommandement | 49 |
| § 2. Oorlogsmarine | 49 |
| § 3. Gouvernementsmarine | 53 |
| § 4. Inrigtingen; bijzonderheden | 53 |
| § 5. Verrigtingen der zeemagt | 58 |
| F. Regtswezen en departement van justitie | 60 |
| Departement | 60 |
| § 1. Wetgeving in het algemeen | 60 |
| § 2. Burgerlijk regt, handelsregt en burgerlijke regtsvordering | 62 |
| § 3. Strafregt, strafvordering en gevangeniswezen | 63 |
| § 4. Gewestelijke en plaatselijke verordeningen | 64 |
| § 5. Regterlijke magt en regtsbedeeling | 64 |
| § 6. Militair strafregt en militaire regtspraak | 64 |
| § 7. Tusschenkomst van den Gouverneur-Generaal in zaken van justitie | 65 |
| § 8. Bijzondere regten | 66 |
| § 9. Personen en inrigtingen met het regtswezen in verband | 68 |
| G. Algemeene rekenkamer en comptabiliteit | 69 |
| § 1. Algemeene rekenkamer | 69 |
| § 2. Comptabiliteit | 69 |

| | Bladz. |
|---|---|
| H. Algemeen burgerlijk beheer | 72 |
| J. Departement van binnenlandsch bestuur | 72 |
| I. Gewestelijk en plaatselijk bestuur; politie | 72 |
| § 1. Europeesch bestuur | 72 |
| § 2. Inlandsch bestuur | 72 |
| § 3. Bestuur over vreemde Oosterlingen | 73 |
| § 4. Verdere aanteekeningen omtrent bestuur en politie in de verschillende gewesten | 73 |
| § 5. Bijzondere onderwerpen | 74 |
| II. Persoonlijke diensten | 74 |
| § 1. Java en Madura | 74 |
| § 2. Buitenbezittingen | 77 |
| III. Landelijke inkomsten; bedrijfsbelasting | 79 |
| § 1. Landelijke inkomsten | 79 |
| § 2. Bedrijfsbelasting | 86 |
| IV. Agrarische aangelegenheden: afstand van grond | 87 |
| V. Agrarische, statistische en topographische opnemingen en kadaster | 97 |
| § 1. Agrarische opnemingen | 97 |
| § 2. Statistieke opneming van Java | 97 |
| § 3. Topographische en statistieke opneming van Zuid-Celebes | 99 |
| § 4. Kadaster | 99 |
| VI. Transporten | 99 |
| VII. Pakketvaart en andere stoomvaartdiensten | 100 |
| K. Departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid | 103 |
| I. Onderwijs | 103 |
| § 1. Voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden | 103 |
| § 2. Voor inlanders | 107 |
| II. Kunsten en wetenschappen | 112 |
| § 1. Taalstudie | 112 |
| § 2. Oudheidkunde | 112 |
| § 3. Natuurwetenschappen | 112 |
| § 4. Wetenschappelijke en nijverheidsgenootschappen | 113 |
| § 5. Tijdschriften en nieuwsbladen | 114 |
| § 6. Landsdrukkerij | 114 |
| III. Eeredienst | 114 |
| § 1. Christelijke | 114 |
| *a.* Protestantsche | 114 |
| *b.* Roomsch-katholijke | 116 |

Bladz.

§ 2. Mohammedaansche . . . . . 117
IV. Instellingen van liefdadigheid . . . . . 118
V. Burgerlijke geneeskundige en veeartsenijdienst 121
§ 1. Burgerlijke geneeskundige dienst . . . 121
§ 2. Veeartsenijdienst . . . . . 126
L. Departement der burgerlijke openbare werken. 126
I. Openbare werken in het algemeen . . . . 126
II. Bijzonderheden omtrent sommige werken. . 128
III. Spoorwegen en andere verbeterde middelen van vervoer . . . . . 132
§ 1. Stoomspoorwegen . . . . . 132
§ 2. Paardenspoorwegen (tramway's) . . . . 136
§ 3. Transportkabels . . . . . 136
IV. Stoomwezen . . . . . 136
V. Postwezen. . . . . 137
§ 1. Brievenposterij . . . . . 137
§ 2. Paardenposterij. . . . . 140
VI. Telegrafie . . . . . 140
M. Departement van financien . . . . . 143
I. Financien . . . . . 143
§ 1. Begrooting . . . . . 143
§ 2. Landskassen. . . . . 144
§ 3. Consignatie-stelsel, enz. . . . . 146
§ 4. Andere bronnen van inkomst. . . . . 148
*a.* Verpachte middelen . . . . . 148
*b.* Onverpachte middelen en inkomsten . 159
II. Muntstelsel; geldmarkt . . . . . 175
§ 1. Muntwezen . . . . . 175
§ 2. Geldmarkt . . . . . 176
§ 3. Javasche Bank. . . . . 176
N. Personele verordeningen omtrent landsdienaren 177
§ 1. Burgerlijke landsdienaren . . . . . 177
§ 2. Militaire landsdienaren . . . . . 178
O. Nijverheid . . . . . 179
I. Landbouw, boschwezen en veeteelt. . . . 179
§ 1. Java en Madura . . . . . 179
*a.* Landbouw . . . . . 179
1°. Inlandsche landbouw . . . . . 179
Rijstcultuur en tweede gewassen . . 179
Klappercultuur . . . . . 182
Tabakscultuur . . . . . 183
Katoencultuur . . . . . 184
Indigocultuur. . . . . 185
2°. Gouvernementscultures . . . . . 185
Koffijcultuur . . . . . 185
Suikercultuur. . . . . 193
Kinacultuur . . . . . 198
3°. Landbouw op woeste gronden door het Gouvernement verhuurd . . . 200

Bladz.

4°. Landbouw op landen aan particulieren in eigendom afgestaan . . . . . 201
5°. Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjokarta . . . . . 203
*b.* Boschwezen . . . . . 205
*c.* Veeteelt . . . . . 207
§ 2. Buitenbezittingen . . . . . 207
1°. Gouvernement van Sumatra's Westkust. 207
2°. Benkoelen . . . . . 209
3°. Lampongsche districten . . . . . 210
4°. Palembang . . . . . 210
5°. Sumatra's Oostkust . . . . . 211
6°. Riouw en onderhoorigheden. . . . . 212
7°. Banka . . . . . 212
8°. Billiton . . . . . 212
9°. Westerafdeeling van Borneo. . . . . 213
10°. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. 213
11°. Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden. . . . . 213
12°. Menado . . . . . 214
13°. Amboina . . . . . 216
14°. Ternate . . . . . 217
15°. Timor . . . . . 217
II. Mijnbouw . . . . . 217
Algemeen . . . . . 217
§ 1. Tin. . . . . 219
1°. Banka . . . . . 219
2°. Billiton. . . . . 222
§ 2. Steenkolen . . . . . 222
Gouvernements-ontginning . . . . . 222
Particuliere ontginningen . . . . . 223
Concessie-aanvragen . . . . . 223
§ 3. Aardolie en andere vloeibare delfstoffen . 223
§ 4. Grondpeilingen. . . . . 223
§ 5. Onderzoekingen van onderscheiden aard . 223
III. Zout. . . . . 224
IV. Koopvaart en scheepsbouw. . . . . 225
§ 1. Koopvaart . . . . . 225
§ 2. Nederlandsch-Indische koopvaardijvloot . 226
§ 3. Scheepsbouw . . . . . 226
V. Andere onderwerpen . . . . . 227
Binnenlandsche handel; markten (passars) . 227
Visscherijen . . . . . 230
Inlandsche handwerksnijverheid . . . . . 230
Fabrieken, enz. . . . . 231
Zijde-industrie . . . . . 231
Kamers van koophandel en nijverheid. . . 232
Maten en gewigten . . . . . 232
Tentoonstellingen . . . . . 232

ZITTING 1874 — 1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

N°. 2.

## A. Grondgebied en bevolking.

### § 1. *Grondgebied.*

De Nederlandsche souvereiniteit is in 1874 uitgestrekt over een gedeelte van het gebied, dat in vroegere verslagen vermeld werd onder de benaming van » *Onafhankelijk noordelijk gedeelte van Sumatra*". Terwijl in Groot Atjeh door eene militaire occupatie het Nederlandsch gezag is gevestigd, is de Nederlandsche souvereiniteit erkend door de meeste Atjehsche staten op de westkust en door verscheidene op de noord- en noordoostkust van Sumatra. Voor de bijzonderheden zij verwezen naar hoofdstuk **C**, § 3.

Het eiland Bengkalis, gelegen tegenover den mond van de Siakrivier, is door den Sultan van Siak aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement afgestaan tegen eene schadeloosstelling in geld. Zie hierover mede hoofdstuk **C**, § 3.

Overigens is het Nederlandsch grondgebied in Indie gebleven gelijk het was tijdens de indiening van het vorig verslag.

### § 2. *Bevolking.*

Bij een Indisch besluit van October 1873 zijn nieuwe voorschriften gegeven omtrent de indiening van bevolkingsstatistieken. Die voorschriften zijn dadelijk in werking gebragt, en het gevolg daarvan is, dat bij dit verslag geene tabellen kunnen worden overgelegd.

Voortaan zullen de hoofden van gewestelijk bestuur vóór 1 Junij van elk jaar de tabellen, volgens het nieuwe model ingerigt, en ingevuld met de opgaven betreffende het afgeloopen jaar, indienen, opdat die door de afdeeling » Statistiek" der algemeene secretarie, tot algemeene tabellen verwerkt en vervolgens als bijlagen bij het Koloniaal verslag van het volgend jaar gevoegd kunnen worden.

## B. Opperbeheer.

Bij Koninklijk besluit van 27 Augustus 1873, n°. 16, werd de heer F. N. NIEUWENHUYZEN, vice-president van den Raad van Indie, op zijn verzoek, eervol uit 's lands dienst ontslagen; in zijne plaats werd bij Koninklijk besluit van 30 Augustus 1873, n°. 1, benoemd de heer O. VAN REES, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en vroeger lid van den Raad van Indie. De Raad is dus thans zamengesteld als volgt: vice-president de heer O. VAN REES; leden, de heeren H. M. ANDRÉE WILTENS, mr. T. H. DER KINDEREN, mr. G. G. VAN HARENCARSPEL en S. VAN DEVENTER Jszn.

Aan den vice-president is eene commissie opgedragen in het belang der verbetering van het belastingstelsel. Zie hierover hoofdstuk **H**.

De persoonlijke bemoeijenis van den Gouverneur-Generaal met bestuursaangelegenheden van ondergeschikten aard werd weder beperkt door de volgende maatregelen:

*a.* Aan den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid werd opgedragen de beschikking over opgedolven voorwerpen, van belang voor kunst of wetenschap, getaxeerd op geene hoogere geldswaarde dan f 1000 (Indisch besluit van 31 Januarij 1873, n°. 52).

*b.* De verpligting, om de magtiging van den Gouverneur-Generaal te vragen voor de indienststelling van gewezen landsdienaren, werd opgeheven ten opzigte van hen, die in hunne laatste betrekking niet door den Gouverneur-Generaal waren benoemd (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 8*a*).

*c.* De aanwijzing der standplaatsen van schouten en onderschouten werd overgelaten aan de hoofden van gewestelijk bestuur (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 224).

*d.* Met wijziging van art. 64 van het reglement op de regterlijke organisatie werd bepaald, dat op de benoeming en het ontslag van buitengewone substituut-griffiers door regterlijke collegien de goedkeuring van den directeur van justitie moet worden gevraagd. Het Hoog geregtshof, door welks tusschenkomst vroeger de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal werd ingeroepen, ontvangt nu mededeeling van de beschikking des directeurs (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 236).

De oorlog tegen Atjeh gaf wederom aanleiding, dat in enkele gevallen door den Gouverneur-Generaal werd gebruik gemaakt van de bevoegdheid, hem bij art. 43 van het Regeringsreglement verleend, en wel tot tijdelijke versterking van de legermagt, tot aanstelling van officieren boven de formatie, en tot tegengang van den in- en uitvoer van oorlogsbehoeften in sommige gewesten.

## C. Mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard.

### § 1. *Betrekkingen met het buitenland.*

Ten gevolge van den oorlog tegen Atjeh, waren de aanrakingen met het buitenland, voornamelijk met het Britsch bestuur in de Straits Settlements, veelvuldiger dan in andere jaren. Daarbij werd van de zijde der vreemde autoriteiten steeds de meeste welwillendheid ondervonden.

Na de officiele mededeeling van de blokkade der Atjehsche kust (zie vorig verslag bladz. 3), werd door de Regering van Britsch Indie de uitvoer van oorlogsbehoeften naar Atjeh en Nederlandsch Indie, door de gouverneurs van Ceylon en van de Straits de uitvoer naar Atjeh verboden.

Naar aanleiding van de door de Nederlandsche agenten in de Straits ontdekte intrigues der aldaar gevestigde Mohammedanen, die het verwekken van onlusten in Nederlandsch Indie ten doel hadden, vaardigde de gouverneur eene proclamatie uit, waarbij de bestaande strafbepalingen tegen dergelijke handelingen in herinnering gebragt werden.

In Julij 1873 kwam het Britsche oorlogsschip *Thalia* zich overtuigen van het effective der blokkade. De kommandant stelde zich in aanraking met den kommandant der maritime middelen in de wateren van Atjeh en keerde daarop met zijn bodem naar Penang terug.

Toen de blokkade was afgekondigd, deed de gouverneur der Straits een beroep op de verklaring, door den Gouvernements-commissaris NIEUWENHUYZEN op zijne reis naar Atjeh te Singapore afgelegd, dat de regelmatige handel niet benadeeld zou worden door de maatregelen, welke tegen Atjeh genomen werden. Hem werd geantwoord dat sedert het afleggen dier verklaring de omstandigheden geheel van aard waren veranderd en dat dien ten gevolge eene strenge blokkade der Atjehsche kust volstrekt noodzakelijk geworden was. Ten gerieve der han-

delaren, die in Atjeh op voorschot producten hadden gekocht, werd evenwel aan de Nederlandsche consulaten te Singapore en te Penang vergund licentien af te geven, op vertoon waarvan de gekochte producten uit de Atjehsche havens konden worden afgehaald. Van die licentien is een ruim gebruik gemaakt; de afgifte daarvan is na eenigen tijd gestaakt, deels omdat het doel van den maatregel kon worden geacht te zijn bereikt, deels omdat men van de licentien misbruik begon te maken.

Kort vóór het vertrek der tweede expeditie verzocht de gouverneur der Straits Settlements, dat een op last van het Britsch Gouvernement aan den Sultan van Atjeh gerigte brief, welke strekken moest om hem te overtuigen, dat van het verleenen der door hem gevraagde Britsche bescherming geen sprake kon zijn (zie de aan het Parlement overgelegde » Correspondence relative to the relations between Great Britain and Acheen"), door een Nederlandsch oorlogsschip mogt worden overgebragt. Toen evenwel aan den gouverneur was opgemerkt, dat de tusschenkomst van een Nederlandsch oorlogsschip bezwaarlijk kon verleend worden zonder tot verkeerde opvattingen aanleiding te geven, nam hij volkomen genoegen met de belofte, dat een neutraal schip ter bezorging van den brief vrijen doortogt door de blokkadelinie zou erlangen. Eerst toen de vijandelijkheden weder in vollen gang waren, kwam het Britsche oorlogsschip *Thalia* met den bedoelden brief ter reede van Atjeh. De opperbevelhebber der tweede expeditie liet hem, na overleg met den kommandant der *Thalia*, door een Arabier naar het vijandelijk kamp brengen. Door dezen is later berigt, dat de Sultan, den brief gelezen hebbende, verklaard had zich niet te herinneren, dat een verzoek om bescherming aan de Engelschen gerigt was.

De Japansche Regering verzocht voor twee officieren vergunning om de tweede expeditie te vergezellen. Die vergunning is verleend; een hoofdofficier van de geneeskundige dienst in Japan heeft daarvan gebruik gemaakt om het eerste gedeelte van den veldtogt mede te maken.

Een afgezant van den Sultan van Atjeh, — de bekende eerste rijksbestierder Habieb of Said Abdul Rachman (Arabisch: El Seid Abd-ul-Rachman el Zahr) — die reeds in het begin van 1873 (vóór de eerste expeditie) over Mekka naar Turkije vertrokken was om de bescherming der Porte in te roepen, bragt geruimen tijd te Constantinopel door. Zijne zending heeft het door hem gewenschte resultaat niet opgeleverd, maar gaf aanleiding tot eene wisseling van nota's tusschen de Regeringen van Turkije en Nederland, die slechts kunnen strekken tot versterking der vriendschapsbetrekkingen tusschen beide Rijken.

Bij gelegenheid van de rampen, aan de stoomschepen *Tromp* en *Prins Hendrik* in de Roode Zee overkomen, verleende de Egyptische Regering bijstand waar zij kon. Toen een gedeelte der bemanning van de *Tromp* aan het muiten sloeg, werd een Egyptisch stoomschip ter adsistentie gezonden, waarmede de muiters naar Suez werden overgevoerd. Aan de militairen, herkomstig van het verongelukte stoomschip *Prins Hendrik*, werden door de Egyptische Regering kosteloos kleedingstukken verstrekt. Ook van de Britsche autoriteiten te Aden werd hulp en medewerking ondervonden, toen de troepen van de *Prins Hendrik* aldaar moesten debarkeren.

Op de reis van Zijner Majesteits schroefstoomschip 4de klasse *Deli* naar Indie werd, in December 1873, Djeddah aangedaan. Bij die gelegenheid maakte de kommandant, vergezeld van den Nederlandschen consul te Djeddah, zijne opwachting bij den waarnemenden gouverneur en bij den plaatsvervanger van den groot-sherif aldaar, door wien hij zeer voorkomend werd ontvangen. Bedoelde consul, die in het najaar van 1873 zijne functien aanvaardde, heeft zich in eene zeer goede verhouding tot de autoriteiten in Djeddah weten te stellen.

Bij ontstentenis van een uitleveringstractaat, heeft de Indische Regering begrepen niet te kunnen voldoen aan een verzoek van den Gouverneur van Cochin-China, om een persoon uit te leveren, die tot twintig jaren dwangarbeid was veroordeeld. Aangezien er echter termen bestonden om den veroordeelde de voor zijn verblijf in Indie vereischte toelatingskaart te weigeren, is hij genoodzaakt geworden zich van Java te verwijderen.

Naar aanleiding van een tusschen den Britschen consul te Batavia en de weeskamer aldaar gerezen meeningsverschil over de strekking van art. 11 der consulaire overeenkomst tusschen Nederland en Groot-Britannie (*Indisch Staatsblad* 1856, n°. 73), werd in Januarij 1874 door de Indische Regering beslist, dat de weeskamers alleen gehouden zijn om van het overlijden der in gemeld artikel bedoelde Britsche onderdanen aan den consul mededeeling te doen, maar dat zij overigens in het beheer hunner boedels treden en deswege niet aan den consul, maar alleen aan de belanghebbenden of hunne gemagtigden rekening en verantwoording en uitkeering hebben te doen.

Eenige suikerrietplanters in Queensland hebben, door tusschenkomst van den consul-generaal der Nederlanden te Melbourne, de vergunning der Indische Regering verzocht om ten behoeve van hunne onderneming werklieden op Java aan te werven. De Indische Regering heeft aan den consul-generaal te kennen gegeven, dat het denkbeeld haar geenszins toelachte en dat zij den uitvoer van werklieden in geen geval kon bevorderen, zoolang geene bepalingen waren in 't leven geroepen die hunne bescherming op afdoende wijze waarborgden.

Door tusschenkomst van den Amerikaanschen consul te Batavia werden van wege de Regering der Vereenigde Staten aan het Indisch Gouvernement aangeboden zaden van verschillende planten en gewassen. Wederkeerig bood de Indische Regering eenige rijstsoorten aan, ten vervolge op de verzameling planten en gewassen, die vroeger naar Amerika waren gezonden (zie verslag van 1871, blz. 2).

Aan een verzoek van de Oostenrijksch-Hongaarsche Regering, om gegevens te erlangen aangaande de topographische en geodesische opnemingen in Indie, werd voldaan door aanbieding van een aantal bescheiden, voor dit doel opzettelijk in Indie verzameld.

## § 2. *Java en Madura.*

De hieronder volgende mededeelingen aangaande den toestand der gewesten zijn hoofdzakelijk ontleend aan de verslagen der residenten betreffende het jaar 1873.

Over het algemeen was de oogst der voedingsmiddelen niet ongunstig, maar in het begin van het jaar waren de rijstprijzen hoog. De gezondheidstoestand was bevredigend, tot dat in de laatste maanden van het jaar de cholera op verscheidene plaatsen uitbrak.

Even als in 1872 breidde zich de teelt van tabak en suiker in enkele gewesten uit, terwijl de koffij-oogst zich vrij gunstig liet aanzien.

*Bantam.* De padi-oogst was in deze residentie, met uitzondering van de afdeeling Pandeglang, niet gunstig, waardoor in de eerste maanden van 1873 de rijstprijzen zeer stegen. Tegemoetkoming van bestuurswege was alleen noodig voor de afdeeling Serang, waar, in een vijf-en-twintigtal dessa's van de districten Tjiroeas en Onder-Andir, in den aanvang des jaars groote schaarschte aan voedingsmiddelen bestond. Aan de bevolking dezer dessa's werd de gelegenheid gegeven om, door arbeid aan de dijkwerken der rivier Tjioedjoeng, waarvoor f 10 000 beschikbaar werd gesteld, het noodige te verdienen om in haar onderhoud te voorzien. Een overvloed van tweede gewassen woog tegen den ongunstigen rijstoogst op.

Tegen het einde des jaars waren de prijzen van het laatstgenoemde voedingsmiddel weder op de gewone hoogte.

De welvaart blijft in de geheele residentie, hoewel langzaam, gestadig toenemen. De ontwikkeling der afdeeling Lebak zou meer beduidend kunnen zijn wanneer niet het gebrek aan goede binnenwegen werd ondervonden; men tracht in dit gebrek te voorzien.

*Batavia.* In Augustus 1873 werd eene poging tot rustverstoring in het district Tjibaroesa, afdeeling Buitenzorg, waargenomen, die echter in den aanvang reeds door de politie onderdrukt werd; de deelhebbers ten getale van 45, werden gearresteerd, om te worden teregt gesteld. Voor hun flink gedrag in deze zaak werden eenige inlandsche ambtenaren met eereblijken beloond. Eene voor inlandsche hoofden zeer exceptionele onderscheiding viel ten deel aan den kommandant van het derde district van Batavia en voorsteden Radja Boerhan Oedin. Wegens

de door hem sedert 1862 bij onderscheidene gelegenheden (vooral op de oostkust van Sumatra en in Atjeh) gegeven blijken van moed, beleid en trouw, werd hem de Militaire Willems-orde 4de klasse verleend.

Twee epidemien, de knokkelkoorts en de cholera, heerschten voornamelijk in de afdeelingen Stad en voorsteden, Meester-Cornelis en Tangerang.

De prijzen van de rijst waren in het begin des jaars vrij hoog tengevolge van den min gunstigen oogst. Op vele plaatsen, waar door de overstroomingen van 1872 het gewas van de bevolking en de landeigenaren verloren was gegaan, waren de prijzen zoo gestegen, dat gebrek geleden werd. Van regeringswege werd hulp verleend door werkverschaffing en verstrekking van voedsel. Door de landeigenaren zelven werd, op een paar uitzonderingen na, ook wel hulp verleend, doch niet in evenredigheid met de behoefte. De Indische Regering heeft hierin aanleiding gevonden den resident van Batavia op te dragen, om aan alle landeigenaren in dit gewest namens haar mede te deelen, dat het in de eerste plaats hun pligt is de bevolking hunner landerijen in tijd van nood te gemoet te komen, en dat zij de van bestuurswege verleende hulp bloot als een bijzonder blijk van welwillendheid, doch geenszins als rigtsnoer voor de toekomst behooren aan te merken.

Als eene bijzonderheid verdient melding dat op het land Tjilongok, in de afdeeling Tangerang, de bevolking zoo bedreven is in het bamboevlechten, dat de daar vervaardigde hoeden door Europesche handelaars ter verzending naar het buitenland worden opgekocht en deze tak van nijverheid jaarlijks f 50 000 tot f 60 000 in omloop brengt.

De handel in lijnwaden was door verschillende oorzaken zeer lusteloos. In koffij had een levendige omzet plaats, even als in specerijen.

*Krawang.* In den over het algemeen achterlijken toestand van dit gewest kwam weinig verandering.

Ook hier heerschte in de eerste maanden van 1873 schaarschte aan voedingsmiddelen.

Zoowel van regeringswege als door de verschillende ondernemers werd de bevolking, waar noodig, te gemoet gekomen door werkverschaffing en door het verkrijgbaar stellen van rijst tegen inkoopsprijs op crediet.

Door het uitblijven der regens kon, voornamelijk in de afdeeling Krawang, met den aanplant voor 1874 eerst zeer laat begonnen worden.

De gezondheidstoestand liet te wenschen over.

Vele personen werden door de knokkelkoorts aangetast; het getal der daaraan overledenen was evenwel zeer gering. Ook eischte de cholera eenige offers en kwamen in den oostmoesson, zoo als meermalen het geval is, oogziekten voor.

*Preanger regentschappen.* Niet minder gunstig dan in 1872 kan ook nu over den toestand van dit gewest berigt worden. De ontginningen breidden zich uit, de handel nam in levendigheid toe en voor het eerst zag men op de passers ook rijst verkoopen, wat vroeger, toen de kleine man een vijfde van zijnen oogst aan de regenten en geestelijken moest afstaan, nooit gebeurde. De vastheid van den aanslag in de landrente is met zulk eene ingenomenheid begroet, dat vele landbouwers verzochten om ook hunne niet jaarlijks beplante velden in den vijfjarigen aanslag op te nemen. Bovendien zien zij een grooten waarborg voor hunne bezitregten in het individueel karakter van den aanslag, hetwelk met zich brengt, dat de gronden van elken bezitter in de registers zijn opgeteekend en hij derhalve openlijk als zoodanig bekend staat. Deze zekerheid vooral werkt de veelvuldige ontginningen in de hand.

De rijst- en koffijoogsten waren goed, doch ten gevolge van de ook hier in de eerste maanden des jaars geheerscht hebbende duurte, werd het noodig geacht in het district Gandasoeli, onder Bandong, aan ouden van dagen, die niet werken konden, rijst te verstrekken, en werd aan de bevolking de gelegenheid gegeven om, tegen een aan de prijzen der voedingsmiddelen geëvenredigd loon, aan openbare werken te arbeiden; terwijl in het district Dermawangi, op de grenzen van Cheribon, de onder geregeld beheer gebragte djatti-bosschen tijdelijk voor de bevolking werden opengesteld, ten einde haar gelegenheid te geven, door het halen en verkoopen van brandhout, in haar onderhoud te voorzien.

Cholera-gevallen kwamen voor in de afdeeling Tjiandjoer, in het district Timbanganten (Bandong) en in de afdeeling Tjitjalengka; en knokkelkoorts in het district Gandasoeli.

Rustverstoringen hadden niet plaats. Zekere hadji Mohamad Ali, uit het Bantamsche afkomstig, vestigde zich in Februarij 1873 ter hoofdplaats van het district Singaparna (afdeeling Tassik Malaja) en trachtte, door voor te wenden een afstammeling van het Bantamsche sultanshuis te zijn en in zeer naauwe betrekking tot de overige vorsten in den Archipel te staan, zoomede door het zeer streng waarnemen zijner godsdienstpligten, invloed onder de bevolking te erlangen. Op grond van eenige door hem gepleegde opligterijen werd hij in Augustus 1873 in hechtenis genomen. De wedono van Singaparna en diens schrijver, die, hoewel ten volle met de bedriegelijke handelingen van dezen geestdrijver bekend, daaromtrent het stilzwijgen hadden bewaard, zijn in de uitoefening hunner functien geschorst. Op de overige inlandsche hoofden en beambten heeft deze bestraffing den gewenschten indruk gemaakt, daar zij na dien tijd alle personen, die hun voordeel wilden doen met het bijgeloof der bevolking, door zich als wonderdocters en zieners uit te geven, onmiddellijk aan de politie overleverden, zoodat, waar van bedriegerij bleek, de schuldigen naar behooren gestraft konden worden.

Aan den patih van Tjiandjoer werd, als bewijs van erkenning van zijne langdurige en getrouwe diensten, de gouden medaille voor burgerlijke verdiensten vereerd; aan twee districtshoofden en een tjamat werden om dezelfde reden respectivelijk de titels van » rangga " en » kandoeroean " toegekend.

*Cheribon.* De steeds toenemende welvaart der bevolking openbaart zich in kleeding, levenswijze, woning en handel. Door de suiker- en koffijcultuur, door belangrijken uitvoer van rijst en andere voedingsmiddelen, benevens van eenige handelsgewassen, komen aanzienlijke sommen onder haar in omloop.

Ter belooning hunner langdurige goede diensten is in Februarij jl. aan de regenten van Cheribon en Galoeh het regt tot het voeren van den gouden songsong en aan den regent van Madjalengka de titel van » adipati " toegekend.

De gezondheidstoestand mogt over het algemeen bevredigend genoemd worden.

*Tagal.* De welvaart der bevolking neemt steeds toe en wel hoofdzakelijk door den handel in rijst, van welk voedingsmiddel dit gewest de aangrenzende residentien Cheribon en Pekalongan gedeeltelijk voorziet. Bij de schaarschte, die in het begin des jaars hier en daar heerschte, kwam de voorraad uit Tagal uitmuntend te stade.

De aanplant van tweede gewassen, op aanbeveling des bestuurs op groote schaal ondernomen, slaagde, ondanks het gebrek aan water, vrij wel. Ook de overige cultures bragten veel geld onder de bevolking; met name gaf de suikeroogst zeer gunstige uitkomsten.

Op de behoefte aan verbetering der bevloeijingswerken houdt het bestuur de aandacht gevestigd.

Van ziekte had de bevolking, eenige gevallen van knokkelkoorts en pokken uitgezonderd, weinig te lijden. Cholera vertoonde zich slechts op enkele plaatsen.

*Pekalongan.* De rust werd nergens verstoord. De zoogenaamde heilige graven te Wonobodro, welke in 1871 als het punt van uitgang werden aangemerkt van de ongeregeldheden in het Batangsche, werden weinig meer bezocht.

De geest en het gehalte der inlandsche hoofden laten in dit gewest te wenschen over. Meer dan elders maken zij van opium gebruik en de minder gunstige verstandhouding, die tusschen de Pekalongansche en Batangsche regentengeslachten bestaat, oefent op den duur een nadeeligen invloed uit. Het optreden op beide plaatsen van nieuwe regenten heeft aan die verdeeldheid geen einde gemaakt.

Ook de dessahoofden staan, wat hunne intellectuele ontwikkeling en zedelijkheid betreft, nog op een zeer laag standpunt.

Volksziekten hebben niet geheerscht; alleen deden zich

tegen het einde des jaars verspreide gevallen van cholera voor.

*Samarang.* Omtrent het gebrek aan voedingsmiddelen in een gedeelte van dit gewest gedurende de eerste maanden van 1873 zijn in het vorig verslag (bladz. 5) reeds uitvoerige mededeelingen gedaan. Toen de nood in de regentschappen Demak en Samarang was geweken, werden aldaar, op aansporing der plaatselijke besturen, op groote schaal tweede gewassen aangeplant, die goed zijn geslaagd en waardoor in alle dessa's ruimte van voedingsmiddelen is ontstaan.

De opnemingen in het Demaksche voor het ontwerpen van een behoorlijk irrigatiestelsel (zie vorig verslag bladz. 6) werden met kracht voortgezet, en met het verbeteren van sommige bestaande werken werd reeds een aanvang gemaakt.

Verschillende inspectien, waarbij de toestand van den inlandschen landbouw en van de cultuur van producten voor de Europesche markt werd nagegaan, gaven den resident daaromtrent goede verwachtingen.

Nadat de koortsen, die in het eerste gedeelte des jaars heerschten, geweken waren, eischte de cholera in de drie laatste maanden, vooral ter hoofdplaats, vele offers.

*Japara.* De ongunstige oogst van 1872/73 werd der bevolking eenigzins vergoed door de in 1873 verkregen goede uitkomsten met de teelt van padi en tweede gewassen. Zij waardeerde de hulp haar in de moeijelijke tijden van regeringswege verleend.

De opnemingen voor den aanleg van bevloeijingswerken werden voortgezet.

*Rembang.* Hoewel de prijzen der eerste levensbehoeften in het begin van 1873 vrij hoog waren, kon de bevolking evenwel aan de duurte het hoofd bieden, daar een vrij levendige kleinhandel en een zeer gunstige tabaksoogst veel geld onder haar in omloop bragten.

De knokkelkoorts heerschte in 1873 in vrij hevige mate.

De regent van Rembang, die in Februarij 1873 door een noodlottig toeval om het leven kwam, werd opgevolgd door zijnen oudsten zoon, den wedono van het district Pelem. Aan den verdienstelijken regent van Blora werd de titel van »adipati" verleend.

*Soerabaija.* Handel en nijverheid nemen vooral ter hoofdplaats met den dag eene hoogere vlugt.

Bij de inlandsche bevolking is dan ook, hier meer, daar minder, eene toenemende zucht tot weelde op te merken, die voornamelijk zich openbaart bij feesten en in het gebruik van Europeesch huisraad, dat bij voorbeeld in de afdeeling Modjokerto eene behoefte is geworden. Ook het bezigen van rijtuigen en van de zoogenaamde »kar-veer" (tweewielige wagentjes op veeren) wordt steeds algemeener.

In het laatste gedeelte des jaars vertoonde zich ter hoofdplaats de cholera, die daar vele slagtoffers maakte en zich vervolgens uitbreidde tot de afdeelingen Modjokerto, Sidajoe, Grissee en Lamongan.

Aan den regent van Modjokerto is ter belooning van zijne goede diensten de titel van »adipati" verleend.

*Pasoeroean.* Dit gewest bleef zijn naam als het bloeijendste onder de residentien van Java handhaven.

De op contract met het Gouvernement en geheel zelfstandig werkende ondernemers maakten goede zaken. De groote omzet van producten geeft levendigheid aan den Europeschen handel, die door een agentschap van de Java-Bank en drie firma's vertegenwoordigd wordt.

De cholera heeft in November en December een vrij groot getal offers geëischt. Op het laatst van het jaar was de ziekte aan het afnemen.

*Probolinggo.* Vier nieuwe suikerfabrieken ter verwerking van buiten tusschenkomst des bestuurs aangeplant riet zullen in dit gewest opgerigt worden, waarvan reeds drie in aanbouw zijn.

Ook werden niet minder dan negen tabaksondernemingen begonnen. De uitkomsten der bestaande waren zeer gunstig. Daar een enkele tabaksoogst van 300 tot 400 gulden per bouw kan afwerpen en de dagloonen bij de verdere bereiding enz. niet zelden een gulden en meer bedragen, komt er buitengewoon veel geld onder de bevolking, waardoor zij dan ook in staat was om, zonder hulp van buiten, aan de hooge rijstprijzen in het begin des jaars het hoofd te bieden. Bovendien is onder de hier zoo talrijke Madurezen rijst niet het hoofdvoedsel, maar wordt die steeds met djagoeng vermengd gegeten.

Epidemische ziekten kwamen niet voor. Alleen in de afdeeling Kraksaän heerschten in erge mate koortsen, doch van niet gevaarlijken aard. Ook werd dit gewest met knokkelkoorts bezocht.

*Bezoeki.* De welvaart onder de bevolking neemt toe, vooral in de afdeeling Bondowosso, alwaar, naar schatting, de teelt en de opkoop van tabak ongeveer twee millioen gulden onder haar in omloop bragten.

Daar de bevolking voor het grootste gedeelte uit Madurezen bestaat en deze weinig gebruik van amfioen maken, heeft zij ruimschoots gelegenheid eenige gelden over te leggen.

Met lof wordt gewaagd van de beheerders en geëmploijeerden der hier gevestigde tabaksondernemingen, welke personen zich het volle vertrouwen der bevolking en de achting der inlandsche ambtenaren hebben weten te verwerven.

De bevolking is dan ook met de tabaksteelt zeer ingenomen en deze mag met regt eene volkscultuur genoemd worden.

De productie van padi, djagoeng en andere voedingsmiddelen overtrof ook in 1873 de consumtie en als gewoonlijk was Bezoeki de voorraadschuur voor Madura en een deel van Probolinggo.

Van cholera of andere volksziekten bleef dit gewest bevrijd.

*Banjoewangi.* De rust werd in dit gewest niet meer verstoord na de oploopen in Mei 1873, waarvan in het vorig verslag is melding gemaakt, welke hare eenige aanleiding vonden in onjuiste voorstellingen omtrent de werking der landrenteheffing, die in 1873 voor het eerst op Banjoewangi zou worden toegepast. Tot die oploopen werd de bevolking voornamelijk aangezet door een zekeren Moes, aan wien het verblijf in Banjoewangi ontzegd en Tjilatjap als banningsoord aangewezen is.

Over den geest der bevolking jegens het bestuur valt volgens den resident niet te klagen.

De landrente was tegen het einde des jaars reeds voor de helft ontvangen, en men hoopte het overige zeer spoedig aangezuiverd te zien.

De oogst van padi en tweede gewassen was zeer bevredigend.

De algemeene gezondheidstoestand was goed.

Allerwege heerscht onder de inlandsche bevolking van dit gewest welvaart; de bewijzen hiervan ziet men in het aanzien der woningen en in de kleeding der volksklasse. Bedelarij komt niet voor. Opium wordt niet veel gebruikt. Er is overvloed van gronden, geschikt voor den landbouw, een ruime veestapel en veel water voor de bevloeijing der velden, ten nutte waarvan eene nieuwe leiding gegraven wordt, die op het einde van 1873 half voltooid was.

Een Europeaan heeft zich in dit gewest gevestigd om van de bevolking tabak op te koopen. Zijne onderneming, waardoor eenig geld onder de bevolking wordt gebragt, begint goede uitkomsten op te leveren.

*Banjoemas.* De oogst van padi en andere voedingsgewassen slaagde goed; de gunstige uitkomst der teelt van tabak en andere handelsproducten bragt ook hier vrij wat geld onder de bevolking, die, niet door de elders heerschende ziekten bezocht, dan ook alle reden tot tevredenheid had. Gebrek aan goede middelen van gemeenschap, vooral met het noordelijk gelegen Tagal, blijft nog altijd een hinderpaal voor grootere welvaart.

Voorstellen tot verbetering zijn bij de betrokken residenten aanhangig.

*Bagelen.* Voor bruggen, wegen en waterleidingen werd in 1873 weder veel gedaan, doch heeft dit digt bevolkt gewest, dat voor het overige veel hulpbronnen bezit voor verdere ontwikkeling, de grootste behoefte aan aansluiting

aan den spoorweg naar Djokjokarta, waarheen rijst en padi in toenemende hoeveelheid uitgevoerd wordt.

De gezondheidstoestand der bevolking kon niet doorgaande gunstig genoemd worden. Vooral de afdeelingen Poerworedjo en Koeto-ardjo werden zeer door koortsen geteisterd.

Aan den patih van het regentschap Ledok werd de gouden medaille van verdiensten toegekend, als blijk van erkenning der langdurige en goede diensten door hem aan den lande bewezen.

*Kadoe.* Even als in 1872 waren de prijzen der levensmiddelen vrij hoog; doch heerschte over het algemeen welvaart onder de bevolking.

Het graven van eene leiding uit het riviertje Bening, waartoe in December magtiging verleend werd, was op het einde van 1873 zoo goed als afgeloopen. Daardoor zullen ruim 3000 bouws tegalvelden, behoorende tot een zestigtal dessa's, van levend water voorzien en tot sawah's gemaakt kunnen worden. Met den aanleg dier sawah's is reeds een begin gemaakt.

De oogst van tabak viel zeer gunstig uit.

*Djokjokarta.* Met lof kan gewaagd worden van den steeds goeden geest jegens het bestuur door den Sultan, zijn hof en den prins PAKOE ALAM aan den dag gelegd.

Ook van den rijksbestierder werd eene zeer gewaardeerde medewerking ondervonden, voornamelijk bij het onderzoek der klagten, door een aantal opgezetenen van huurlanden ingebragt over de bejegening, die zij van de huurders ondervonden (zie vorig verslag bladz. 7). Verreweg het grootste gedeelte dier klagten is gegrond bevonden. De landhuurders hebben van lieverlede eene te ruime opvatting gegeven aan hetgeen onder »adat" mogt verstaan worden. Thans wordt getracht eene omschrijving te geven van de regten en verpligtingen der landhuurders en der bevolking volgens dien adat. Inmiddels heeft het onderzoek der ingebragte klagten geleid tot bevrediging der bevolking; de regenten (waarvan er één, wegens ongeschiktheid, verplaatst is) zijn van instructien voorzien; de landhuurders hebben hunne eischen beperkt. Aan de bevolking is opgemerkt dat zij, grieven hebbende, die eerst aan de landhuurders en aan de regenten behoort voor te dragen, alvorens zich bij het bestuur te beklagen.

De rijstprijzen bleven het geheele jaar hoog. Gebrek aan voedingsmiddelen bestond echter niet, zoodat van bestuurswege ook geen tegemoetkoming behoefde verleend te worden.

De oogst van padi was redelijk; die der tweede gewassen gunstig.

De cultuur van indigo gaat eene betere toekomst te gemoet. De meeste landhuurders gaan een procédé toepassen, waardoor meer en beter product zal verkregen worden. De uitvinder hiervan, de heer SAYERS, rigt zelf eene fabriek op, ter bereiding van de chemische bestanddeelen die bij zijn procédé noodig zijn.

Door de langdurige droogte is evenwel in 1873 de uitkomst dezer cultuur niet meer dan redelijk geweest.

Epidemische ziekten hebben niet geheerscht. In December deden zich ter hoofdplaats en omliggende landen verspreide gevallen van cholera voor.

*Soerakarta.* Vorsten en grooten gaven blijken van goede gezindheid jegens het Gouvernement.

De indienststelling van vier adsistent-residenten in dit gewest (zie bladz. 8 van het vorig verslag) bragt niet de minste storing in de inlandsche huishouding te weeg.

Het getal roofpartijen bedroeg in 1873 21, tegen 24 in het vorige jaar.

Toen in de eerste maanden van 1873 schaarschte van voedingsmiddelen werd ondervonden, is aan de bevolking van gouvernementswege geldelijke hulp verleend, hetgeen een gunstigen indruk op haar maakte.

In geringe mate heerschte de knokkelkoorts, terwijl in het laatst van het jaar verspreide gevallen van cholera werden opgemerkt.

De landverhuur breidt zich uit, doch verscheidene ondernemingen verkeeren in een kwijnenden toestand.

Voor de verbetering der in zeer slechten staat verkeerende bruggen zal in de toekomst waarschijnlijk iets ten goede uitwerken de aan den Soesoehoenan verleende vergunning tot kosteloozen aankap van het benoodigde hout in de gouvernements-djatibosschen.

Op den 7den October en volgende dagen werd ter hoofdplaats een landbouwcongres gehouden en was eene tentoonstelling van voortbrengselen van akkerbouw en nijverheid geopend. De deelneming was vrij levendig.

*Madioen.* Over het algemeen is in dit gewest vooruitgang waar te nemen, blijkbaar in het telkens verrijzen van betere woningen met name op de hoofdplaatsen.

De streken, waar de gouvernements-cultures geld onder de bevolking brengen of waar overvloed van goeden bouwgrond is, zijn het welvarendst.

Verbetering der middelen van gemeenschap is ook hier zeer gewenscht.

Aan den wedono van het district Sepreh is ter belooning zijner goede en veelvuldige diensten de zilveren medaille toegekend.

*Kediri.* Het rijstgebrek, dat op zoo vele plaatsen geheerscht heeft, deed zich hier, behalve in een paar districten der afdeeling Berbek, ter naauwernood gevoelen.

De zich jaarlijks uitbreidende nijverheid biedt der bevolking zoo veel gelegenheid om geld te verdienen, en er wordt ook werkelijk door haar zoo veel verdiend, dat zij zich zonder ongerief de hoogere rijstprijzen kon getroosten.

Aan de bevolking der bovenbedoelde districten van Berbek, zijnde Kertosono, Waroe-djajeng en Lengkong, welke ook door overstroomingen en andere rampen werden geteisterd, is de gelegenheid gegeven om aan de ophooging en versterking van den dijk langs de Kediri-rivier te arbeiden tegen een loon van 40 cent daags.

Van knokkelkoorts bleef de residentie nagenoeg, van cholera geheel verschoond.

Moedwillige brandstichting, als middel van intimidatie of wraakoefening, kwam in veel mindere mate voor dan vroeger. In de afdeeling Blitar was het aantal schuurbranden wel even groot als in 1872, maar de verhouding tot het aantal schuren was gunstiger, daar in 1873 tweemaal zooveel schuren werden opgerigt als in 1872. Ook was de schade betrekkelijk gering, daar de meeste in brand geraakte schuren geheel of gedeeltelijk ledig en de omliggende dessa's steeds tot hulp gereed waren. Men krijgt tegenwoordig de brandstichters meestal in handen en deze worden streng gestraft.

De veediefstallen, welke in dit gewest zooveel voorkwamen, zijn belangrijk verminderd, ten gevolge van een zeer eenvoudigen maatregel, hierin bestaande, dat de veehoeders, zoodra zij een stuk vee missen, alarm slaan. Dit alarm wordt herhaald in alle dessa's in den omtrek, waarop alles ter been komt om het gestolen vee, dat nog niet uit de buurt verwijderd is kunnen worden, op te sporen.

De zedelijkheid der bevolking bleef over het algemeen op lagen trap. Dat zij hare overeenkomsten met de tabaksondernemers dikwijls niet gestand doet, is evenwel niet te verwonderen, daar de opkoopers van tabak zelf dikwijls trachten de bevolking over te halen hun haren oogst te verkoopen, hoezeer zij weten dat die voor een minderen prijs en op voorschotten reeds aan een ander verkocht is.

Het gehalte der dessahoofden is aanmerkelijk verbeterd, zoowel ten gevolge van scherper toezigt der inlandsche ambtenaren, uit wier kader ook vele ongeschikte personen verwijderd zijn, als door standvastige weigering van het bestuur om, wanneer de bevolking een te slechter naam of faam bekend individu, een opiumschuiver of een man die een veroordeelend vonnis had ondergaan, tot dessahoofd gekozen had, zoodanige keuze te bevestigen.

De versterking van het districtsbestuur, hier — in afwachting van de algemeene uitbreiding — reeds in 1873 ingevoerd, werkte uitmuntend.

Aan bruggen en wegen werd krachtig gewerkt; vooral de bruggen vorderden belangrijke herstellingen.

*Madura.* In het onder regtstreeksch bestuur van het Gouvernement staande regentschap Pamakassan heerschten rust en tevredenheid onder de bevolking. In het laatste anderhalf jaar had daar slechts één moord plaats, terwijl de bevolking in de vorstenlanden Sumanap en Madura zich maar

al te dikwijls schuldig maakt aan moord, doodslag en ernstige verwonding.

Tegen het slechte bestuur in die streken heeft geen openbaar verzet plaats, maar de bevolking onttrekt er zich aan door verhuizing naar de oostelijke gewesten van Java. Intusschen zijn in het afgeloopen jaar met de vorsten eenige schikkingen getroffen, die op de ontwikkeling van dit gewest niet zonder invloed zullen blijven. Zoo werd bepaald, dat van alle civile zaken, behandeld voor den raad » Samoedana " te Sumanap en den regentschapsraad te Bangkallan, kan geappelleerd worden bij den landraad. Tot dus verre spraken die collegien regt in het hoogste ressort, onverschillig over welk bedrag het geding liep.

Voortaan zullen ook, even als op Java, de dessahoofden door de bevolking gekozen worden, tenzij, door plaatselijk gebruik, het ambt erfelijk is. Door dezen maatregel hoopt men dezen hoofden den steun der bevolking in de uitoefening hunner functien te verzekeren, een steun die alle ambtenaren in de landen der vorsten missen.

Volgens een oud gebruik gingen de tegal- en andere niet bewaterbare velden, op welke de bevolking een individueel regt (gestaafd door schriftelijke bewijzen van den Sultan van Sumanap) uitoefent, bij irrigatie op den vorst over. Ook aan dit gebruik werd door de getroffen regeling een einde gemaakt.

Vermelding verdient wijders dat het belastingstelsel op de eilanden beoosten Sumanap geregeld werd; reeds in 1864 was zoodanige regeling voorgeschreven, maar door tegenwerking tot dus ver niet tot stand gekomen.

De bevolking in de stranddessa's vindt in de visscherij, die vooruitgaat, en in den kleinhandel, die zeer levendig is, een goed bestaan. Meer in het binnenland levert de landbouw op den schralen bodem van Madura niet meer dan het noodige voor levensonderhoud.

De veestapel nam toe en een bijzonder gunstige zoutoogst bragt veel geld in omloop.

Den toestand op de onder Madura behoorende eilanden, welke door gebrek aan gemeenschapsmiddelen van alle toezigt verstoken zijn, vond de resident, toen hij ze in 1873 bezocht, weinig bevredigend. De bevolking van het eiland Kangean had zware verliezen geleden, ten gevolge eener epidemie onder de buffels. Ter tegemoetkoming is van regeringswege een voorschot van f 40 000 verleend.

Sedert 1874 wordt aan den panembahan van Sumanap weder een subsidie van f 6209 's jaars uitgekeerd voor het in dienst houden van drie gewapende vaartuigen tot wering van zeeroof, het begeleiden van zoutpraauwen en het transporteren van gouvernements-goederen. In 1865 was de betaling van dat subsidie gestaakt, omdat de panembahan in zijne verpligtingen te kort schoot, maar thans heeft hij de bedoelde vaartuigen weder in dienst gesteld.

### § 3. *Buitenbezittingen en naburige inlandsche staten.*

*Atjeh en onderhoorigheden.* Na de staking van de eerste expeditie tegen Atjeh in Mei 1873, werden alle krachten ingespannen, om nadeelige gevolgen van de mislukking van dien krijgstogt te voorkomen, en om waarborgen te erlangen, dat de onafgedaan gelaten taak, met kans op goeden uitslag, door eene tweede expeditie zou kunnen worden hervat.

Van de maatregelen, tot dit tweeledig doel genomen, is gedeeltelijk reeds melding gemaakt in het vorig verslag. Het schijnt evenwel nuttig de voornaamste dier maatregelen — met uitzondering van hetgeen onmiddellijk op de zamenstelling der tweede expeditie betrekking heeft en in de hoofdstukken **D** en **E** behandeld wordt — hier in hun onderling verband op te noemen, onverschillig of daarvan reeds vroeger is melding gemaakt of niet.

1°. Onverwijld werden de Atjehsche kusten zoo goed mogelijk geblokkeerd. Daartoe werden alle in Indie beschikbare oorlogsschepen gebezigd, voor zoover hunne diensten niet elders in den Archipel onmisbaar waren, zoomede eenige schepen van de gouvernementsmarine, die onder het bevel van zeeofficieren werden gesteld. Daartoe werden zoovele oorlogsschepen als in Nederland voor de Indische dienst bemand konden worden, naar Atjeh gezonden. Toen het eskader, voor blokkade- en daarmede in verband staande diensten bestemd, op zijne volle sterkte was gebragt, bestond het uit 18 oorlogsschepen met 19 stoombarkassen, 5 schepen van de gouvernementsmarine en 2 gewapende booten. Met vertrouwen kan gezegd worden dat de blokkade uitnemend heeft gewerkt, waarvoor de meeste hulde toekomt aan het personeel der zeemagt, dat zich van zijne moeitevolle taak op hoogst verdienstelijke wijze heeft gekweten.

2°. De militaire bezettingen in de aan het Atjehsche gebied grenzende landstreken werden versterkt. Onophoudelijk zijn, sedert de staking der eerste expeditie, vijandelijke aanvallen op Singkel en Siboga aan de westkust, en in Deli aan de oostkust van Sumatra, aangekondigd; herhaaldelijk trachtten Atjehsche zendelingen de berg-Battaks tot een inval in Deli over te halen, maar het is niet tot feiten gekomen; onze nederzettingen zijn met rust gelaten.

3°. Door de verspreiding eener proclamatie, waarin de hoofden en bevolking werden gewezen op de gevolgen, welke eene vriendschappelijke en op die welke eene vijandige houding jegens Nederland hebben zou, werd getracht de onderhoorigheden van Atjeh van deelneming aan de vijandelijkheden terug te houden.

De kommandant van Zr. Ms. stoomschip *Sumatra* (welke bodem voor het bezoek der verschillende havens beter geschikt werd geacht dan de *Watergeus*, die aanvankelijk — zie het vorig verslag — voor den togt langs de kusten bestemd was) en de controleur 1ste klasse R. C. Kroesen, voor de verspreiding der proclamatie in commissie gesteld, trachtten op twee reizen langs de kusten zooveel mogelijk in aanraking te komen met de hoofden en bevolking der verschillende staatjes. De kennis van land en volk is door die reizen ontegenzeggelijk vermeerderd. In hoever de proclamatie invloed heeft uitgeoefend, is moeijelijk na te gaan, te meer omdat het, zoo als hieronder zal worden medegedeeld, niet in de bedoeling lag nu reeds de onderwerping der onderhoorigheden van Atjeh aan te nemen, maar alleen deze tot onzijdigheid te stemmen. Op verschillende plaatsen gelukte het aan de commissie in vriendschappelijke aanraking met hoofden en bevolking te komen; in sommige staatjes werd het verlangen naar aansluiting aan Nederland te kennen gegeven; veelal schenen de hoofden eene afwachtende houding geraden te achten, tot dat de strijd tusschen Nederland en Groot-Atjeh zou zijn beslist; met eenige onderhoorigheden kon de commissie niet in aanraking komen, omdat zij bepaald vijandig gezind waren; voor de verspreiding der proclamatie in die landschappen moest de hulp van naburige hoofden worden ingeroepen.

4°. In de meeste gewesten buiten Java en Madura werd de in- en uitvoer van oorlogsbehoeften verboden; een voorzigtigheidsmaatregel, door de omstandigheden geboden, maar waaruit niet moet worden afgeleid, dat in de Nederlandsche bezittingen een gevaarlijke terugslag van de gebeurtenissen in Atjeh is ondervonden. Wel werden, zoo als hieronder zal blijken, van Atjehsche of van aan Atjeh bevriende zijde pogingen tot opruijing aangewend, maar zonder eenig resultaat. Een der gewesten, waarop de bedoelde voorzigtigheidsmaatregel werd toegepast, was het gouvernement van Celebes. Bij die toepassing moest weder de positie van Paré Paré de aandacht trekken. Naar die haven worden van Singapore de meeste wapenen en ammunitie voor Celebes uitgevoerd, en zoolang de vorst van Sidenring het leenbezit van Paré Paré heeft, kan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement er den invoer niet verbieden.

5°. Aan de Nederlandsche consulaten te Singapore en te Penang werd het personeel toegevoegd en werden de middelen verstrekt, die zij behoefden om hunne zoo belangrijk geworden werkzaamheden naar behooren te kunnen vervullen en het Nederlandsch-Indisch Gouvernement op de hoogte te houden van hetgeen in de Straits omtrent de handelingen der Atjehers en hunne vrienden kon vernomen worden. De diensten, die onze agenten in de Straits bewezen hebben, waren geheel geëvenredigd aan de gewigtige taak, die hun was opgedragen.

6°. Te Batavia werd bij het departement van oorlog een bureau voor de krijgsverrigtingen in Atjeh geformeerd,

speciaal belast met de voorbereiding der tweede expeditie en met het inwinnen van alle inlichtingen omtrent het vijandelijk gebied, welke, hoe dan ook, konden verkregen worden. Alle in Atjeh bekende personen, die in Nederlandsch Indie of door onze agenten in de Straits opgespoord konden worden, werden voor of bij dit bureau gehoord; vertrouwde inlanders werden uitgezonden om den actuelen toestand zoo veel mogelijk op te nemen; een aantal gidsen werd voor de tweede expeditie aangeworven. Een der inlanders, die tusschen de eerste en tweede expeditie Atjeh bezocht, RADJA BOERHAN OEDIN, is reeds in § 2 hiervoren in de mededeelingen omtrent de residentie Batavia genoemd; hij reisde van Deli, door de Battaklanden, naar Singkel, van daar naar Groot-Atjeh, en wist na zijn vertrek van Groot-Atjeh een der blokkerende oorlogsschepen te bereiken. Ook een inlandsch sergeant van het Indisch leger bezocht, in gezelschap van een vertrouwd Arabier, in dat tijdvak Groot-Atjeh. In hoever de tweede expeditie baat heeft gevonden bij al de verzamelde inlichtingen, is uit de tot dus verre ontvangen rapporten nog niet kunnen worden nagegaan.

7°. Eindelijk moet hier vermeld worden de voorziening in de leiding der aanstaande regtstreeksche aanrakingen met Atjeh op militair en politiek gebied. Het werd hoogst wenschelijk geacht die leiding niet te splitsen maar aan één volkomen bevoegd persoon toe te vertrouwen, en tevens te zorgen dat die persoon, mogt het noodig zijn, op het terrein zijner werkzaamheid onmiddellijk kon vervangen worden door een ander, mede geschikt om zoowel het militair als het politiek beleid in handen te nemen. Mitsdien werd de gepensioneerde luitenant-generaal J. VAN SWIETEN, die door zijne vroegere betrekkingen en verrigtingen beschouwd werd de aangewezen man te zijn voor de opperste leiding der aanrakingen met Atjeh, in activiteit hersteld en benoemd tot opperbevelhebber der tweede expeditie en civiel regerings-commissaris, terwijl de generaal-majoor G. M. VERSPYCK tot tweede bevelhebber werd aangesteld.

Werd onzerzijds het mogelijke gedaan om de moeijelijkheden, waarin de verwikkelingen met Atjeh ons gebragt hadden, te boven te komen, ook de Atjehers en hunne vrienden zaten niet stil. Reeds in Januarij 1873 was, zoo als in § 1 vermeld is, de ons als eerste rijksbestierder bekende HABIEB ABDUL RACHMAN naar Constantinopel gezonden, om bij de Turksche Regering steun te zoeken. Ten einde toe hebben de Atjehers zich met Turksche hulp gevleid en gretig aan de telkens en telkens verspreide geruchten omtrent de aanstaande komst van Turksche oorlogsschepen geloof geslagen. Dadelijk na de staking der eerste expeditie wendde Atjeh zich tot den gouverneur der Straits-Settlements, met het in § 1 reeds vermelde gevolg. En dit waren niet de eenige pogingen, die aangewend werden om bij vreemde mogendheden hulp en bescherming te erlangen.

Werd aan Atjeh zelf door de blokkade reeds spoedig de gelegenheid benomen om zich met de buitenwereld in aanraking te stellen, in de Straits-Settlements en op Malakka waren de aldaar gevestigde of tijdelijk verblijf houdende Atjehers ijverig in de weer om de zaak van hun land naar hunne opvattingen te dienen, en zij werden in hunne bemoeijingen bijgestaan door Mohammedanen van allerlei landaard, terwijl ook de door de blokkade benadeelde Chinesche handelaren en andere fortuinzoekers niet achterlijk bleven in pogingen om de Nederlandsche zaak te benadeelen. In het tijdvak tusschen de eerste en de tweede expeditie waren inderdaad de Straits-Settlements het centrum van de ons vijandige woelingen, wat trouwens met het oog op hunne ligging en bevolking te verwachten was. Aan die woelingen werd zekere leiding gegeven door een voor dit doel gevormden raad van 8 personen, te Penang gevestigd, en volgens de jongste berigten zamengesteld uit vier Atjehers (TONKOE IBRAHIM, TONKOE NYAH RAJAH, HADJI PANGLIMA PRANG YOESOEF en TONKOE NYAH ABOE), twee te Penang geboren Arabieren (SJECH AHMAT en SJECH KASSIM), en twee te Penang geboren Klingalezen (OEMAR en OLLAHMEIDIN). Buiten dezen raad was TONKOE PAYAH, van Simpang Olim, een der ijverigste Atjehsche partijgangers in Penang. Hun oogmerk was om de stemming hunner landgenooten zoo vijandig mogelijk te houden en hen tot volharding aan te sporen door hun hoop te geven op tusschenkomst van vreemde mogendheden; om oorlogsbehoeften en opium door de blokkadelinie een weg te doen vinden; om onrust te stoken in de Nederlandsche bezittingen. Door de waakzaamheid onzer agenten in de Straits werd het Indisch Bestuur steeds gewaarschuwd wanneer eenig gevaar dreigde, wanneer verdachte personen of brieven in de Nederlandsche bezittingen zouden aankomen. Meermalen zijn onze autoriteiten met den inhoud van brieven, waarin aansporingen tot verzet werden aangetroffen, in kennis gesteld door de inlandsche hoofden aan wie zij geadresseerd waren. Ook viel aan de autoriteiten een opruijende brief in handen, die uit Singapore gerigt was aan den van Bandjermasin gebannen pangeran HIDAYAT. De verdachte personen werden te goed nagegaan, dan dat zij kwaad zouden hebben kunnen stichten. Nergens is dan ook onrust ontstaan ten gevolge van de gebeurtenissen in Atjeh. Die gebeurtenissen werden in verschillende gedeelten van den Archipel met meer of minder belangstelling door de inlandsche hoofden en bevolking gevolgd, over het algemeen evenwel met de overtuiging, dat de beslissing van den strijd in het voordeel van Nederland niet twijfelachtig kon geacht worden. Merkwaardig is het ook, dat, zoo als later blijken zal, de voor ons ongunstige afloop der eerste expeditie niet belette dat verschillende onafhankelijke landschappen op Sumatra het verlangen te kennen gaven om onder het Nederlandsch gezag te worden opgenomen.

Tegenover de moeijelijkheden, die door inwoners van Singapore en Penang aan het Nederlandsch bestuur berokkend werden, kan met voldoening gewezen worden op den steun, dien het bestuur, blijkens hetgeen onder § 1 is medegedeeld, van de zijde der Britsche autoriteiten ondervond. Hoe geneigd zij zich overigens ook betoonden om voor de belangen der kooplieden in de Straits-Settlements in de bres te springen waar dit oirbaar was, tevens werd door hen steeds met de meeste welwillendheid gedaan wat zij meenden te kunnen doen om den uitvoer van oorlogsbehoeften te beletten en zamenspanningen tegen het Nederlandsch gezag te voorkomen.

Ook een inlandsch vorst op Malakka, de Maharadja van Djohor, gaf van zijne goede gezindheid een treffend bewijs. De Atjehers en hunne vrienden deden de grootste moeite om het Mohammedaansch fanatisme tegen het Nederlandsch gezag op te wekken, en verspreidden allerlei leugenachtige berigten omtrent belemmeringen, die het Nederlandsch-Indisch Gouvernement aan de uitoefening van de Mohammedaansche godsdienst zou in den weg leggen. De Maharadja van Djohor nu, een vorst die onder de Mohammedanen in gindsche streken in groot aanzien staat, verkondigde bij proclamatie, dat die berigten geen geloof verdienden en dat het Nederlandsch-Indisch Gouvernement overal en altijd volle vrijheid liet tot uitoefening van de Mohammedaansche godsdienst.

Tusschen de eerste en de tweede expeditie hadden de Nederlandsche autoriteiten geene regtstreeksche aanrakingen met Groot-Atjeh. Talrijk daarentegen waren de aanrakingen van de officieren der blokkerende schepen, van de commissie voor de verspreiding der proclamatie, van de autoriteiten in Sumatra's Westkust, met de onderhoorigheden van Atjeh.

In Edi-besar, dat reeds vóór het begin van den oorlog met Atjeh bij herhaling de bescherming van het Nederlandsche gezag gezocht had, werd reeds spoedig na de staking der eerste expeditie de Nederlandsche vlag geheschen en met dien staat werden van dat oogenblik af onafgebroken betrekkingen onderhouden. In de goede gezindheid van den vorst en van sommige inlandsche grooten werd lang niet door de geheele bevolking van het landschap gedeeld, en de naburige vorsten namen voortdurend tegenover den radja eene dreigende houding aan. Ter bescherming van den vorst en van de vlag werd gedurende eenigen tijd eene militaire bezetting in Edi gelegd, eerst geleverd door de marine, daarna door het garnizoen in Deli. Ook nadat die bezetting teruggenomen was, is evenwel de rust niet verstoord.

Verschillende andere staatjes hebben niet alleen aan de commissie voor de verspreiding der proclamatie, maar ook op andere wijze, den wensch te kennen gegeven om zich aan het Nederlandsch gezag aan te sluiten. Maar tegenover deze staatjes was het Gouvernement vrijer dan tegen-

over Edi, en de voorzigtigheid gebood om met het verleenen van de Nederlandsche vlag, met het treffen van schikkingen en met het toezeggen van bescherming niet verder te gaan. Immers het verleenen van bescherming zou schade hebben gedaan aan de voor 's hands zoo onvermijdelijke concentratie van krachten; wanneer met de onderhoorigheden van Atjeh schikkingen werden getroffen, zouden deze zich dien ten gevolge ligt als zelfstandige, van Atjeh voor goed onafhankelijke staten beschouwd hebben, en dit zou ligt de definitive regeling van zaken in den door de Regering gewenschten zin — namelijk op den voet van de in 1858 met Siak getroffen regeling (waarover hieronder meer) — belemmerd hebben; daarenboven was het te verwachten dat elk staatje, 't welk de Nederlandsche souvereiniteit erkend en de Nederlandsche vlag aangenomen had, aanspraak zou maken op de geheele of gedeeltelijke opheffing der blokkade, en hiertoe kon, in de toenmalige omstandigheden en zoo lang als de onderwerping aan de Nederlandsche souvereiniteit geacht moest worden uitzondering te zullen blijven, niet worden overgegaan zonder aan de goede werking der blokkade van het vijandig gebied een gevoeligen slag toe te brengen. Aan de autoriteiten, die met de onderhoorigheden in aanraking kwamen, werd dus opgedragen tijd te winnen, de verzoeken om aansluiting niet af te slaan, maar zich bereid te verklaren die ter kennis van de Regering te brengen. Tevens werden aan de goedgezinde staatjes zoodanige faciliteiten, als zich met de regelen eener behoorlijke blokkade lieten vereenigen, gegeven om zich van handelsartikelen, die zij niet ontberen konden, te voorzien.

De radja van Troemon toonde zich even bereidvaardig als in vroegere jaren, om de Nederlandsche belangen te dienen. Voor zooverre hij in de Atjehsche staatjes op de westkust invloed meende te kunnen uitoefenen, wendde hij dien aan om de radja's aan te sporen zich bij Nederland aan te sluiten. Ook naar Groot-Atjeh schreef hij brieven, waarmede hij de Nederlandsche autoriteiten in kennis stelde, maar de brieven deden geenerlei uitwerking.

Verscheidene onderhoorigheden hebben zich steeds volstrekt vijandig tegen Nederland gedragen; vooral Simpang Olim op de noordoostkust en de noordelijkste staten op de westkust. Het heeft herhaaldelijk een punt van overweging uitgemaakt of niet de beschikbare maritime middelen zouden worden aangewend om die onderhoorigheden voor hare houding te bestraffen. Er is evenwel ten slotte van afgezien, omdat de uitvoering van het denkbeeld eene krachtsinspanning zou vorderen, die nadeel zou kunnen doen aan hetgeen aanvankelijk hoofdzaak moest blijven: de blokkade der kusten; omdat het nut van eene tuchtiging voor de toekomst twijfelachtig voorkwam; omdat gehoopt werd dat onze verhouding tot de onderhoorigheden van zelf op den gewenschten voet zou komen wanneer de eerlang te hervatten strijd met Groot-Atjeh in ons voordeel beslist werd. Derhalve is aan de maritime autoriteiten opgedragen zich te bepalen tot het beletten, zooveel mogelijk, van den arbeid aan versterkingen langs het strand, en tot bestraffing van vijandige aanrandingen (het beschieten van sloepen enz.). Als zoodanig is te beschouwen de tuchtiging van Edi-ketjil en van Djoloh en Arakoendoer (zie hoofdstuk **E**).

Hierboven is reeds met een enkel woord melding gemaakt van de wijze waarop de Regering wenschte te zijner tijd hare verhouding tot Atjeh en onderhoorigheden te regelen. Dit punt moet thans uitvoeriger behandeld worden, opdat duidelijk blijke met welke politieke oogmerken de tweede expeditie ondernomen werd.

Toen in Maart 1873 de toenmalige vice-president van den Raad van Indie als regerings-commissaris naar Atjeh vertrok, had hij, zoo als in het vorig verslag vermeld is, in last om opheldering te vragen voor de handelingen van Atjeh, waarover wij ons te beklagen hadden, en om te vorderen, dat door eene goede regeling der verhouding tusschen Nederland en Atjeh, dergelijke handelingen voor de toekomst onmogelijk zouden worden gemaakt. Daar Atjeh weigerde de verlangde opheldering te geven, moest de oorlog worden verklaard en kwam het dus niet tot eene onderhandeling over de wijze, waarop de toekomstige verhouding tusschen Nederland en Atjeh zou worden geregeld. Ware het daartoe gekomen, dan zou het noodig zijn geweest aan Atjeh duidelijk te maken, dat afdoende waarborgen voor eene goede verhouding in de toekomst slechts te verkrijgen waren wanneer Nederland's oppergezag werd erkend. (De souvereiniteits-erkenning is dan ook gevorderd toen de Sultan, na de oorlogsverklaring, veinsde in onderhandeling te willen komen.) Het kon alleen de vraag zijn, of het noodig was verder te gaan en in bijzonderheden te regelen in welk opzigt Nederland invloed zou kunnen uitoefenen op het bestuur van Atjeh. Dit kon evenwel niet meer twijfelachtig zijn, nadat de oorlog was aangevangen en uit de wijze, waarop die van de zijde van Atjeh gevoerd werd, gebleken was, dat wij hier te doen hadden met een volk, dat, aan zich zelf overgelaten, zich aanstonds weder van ons vervreemden en ons voor deze fde moeijelijkheden als vroeger stellen zou. Het Opperbestuur gaf daarom, na ontvangst der eerste telegrammen omtrent de krijgsverrigtingen, per telegram aan de Indische Regering zijn verlangen te kennen, dat, wanneer onze wapenen bleven zegevieren, met Atjeh eene regeling getroffen zou worden op den voet van het in 1858 met Siak gesloten tractaat, en dat in 't bijzonder het regt en de gelegenheid tot vestiging in Atjeh voor ons zou bedongen worden.

Na de staking der eerste expeditie was er overvloedig tijd om nog eens naauwgezet te overwegen, hoe na eventueel welslagen eener tweede expeditie, de verhouding tusschen Nederland en Atjeh zou moeten worden geregeld. De Indische autoriteiten gaven hun advies over deze vraag, die daarna aan de overweging van den Raad van State onderworpen en eindelijk, in overeenstemming met 's Raads advies, beslist werd in denzelfden zin als in het voorjaar: het Siaksch tractaat zou het model zijn voor het met Atjeh te sluiten tractaat.

De motiven voor deze beslissing liggen voor de hand. Even als het gebied van Siak, bestaat het gebied van Atjeh uit een hoofdstaat — Groot-Atjeh — met een aantal onderhoorigheden, waarvan sommigen de neiging hadden aan den dag gelegd om zich van den hoofdstaat los te maken. De loyauteit tegenover den Sultan, wiens belangen men, nu als vroeger, zoo veel mogelijk wenschte te ontzien, vorderde dat de integriteit van zijn rijk, als het kon, werd gehandhaafd.

Trouwens kon, wanneer eenmaal de Nederlandsche souvereiniteit over Atjeh zou zijn uitgestrekt, verbrokkeling van dat rijk ook voor ons in geen geval gewenscht zijn. Daarentegen zou de Sultan van Atjeh misschien, even als de Sultan van Siak in der tijd, het nut eener aansluiting aan het Nederlandsch gezag beseffen, wanneer hij als eerste vrucht daarvan zag de verzekering der integriteit van zijn rijk ook tegenover tot onafhankelijkheid gezinde vasallen. Het was daarom raadzaam in het te sluiten tractaat, even als in het Siaksche, duidelijk te doen uitkomen, dat het Nederlandsch Gouvernement de integriteit van Atjeh en des Sultans gezag over zijne onderhoorigheden wilde handhaven. Het Siaksche tractaat was voorts berekend voor een toestand, zoo als die zich *moet* ontwikkelen in de aan de straat van Malakka gelegen landstreken, zoodra er, door den invloed van het Nederlandsch gezag, orde en veiligheid heerschten. Het gaf aan het Nederlandsch Gouvernement het regt, om zich in het door het tractaat beheerschte gebied te vestigen, de vreemde Oosterlingen tot zijne regtstreeksche onderdanen te verklaren, de heffing van belastingen (waarbij in 't bijzonder aan de in- en uitvoerregten moet gedacht worden) tegen schadeloosstelling uit de handen van het inlandsch bestuur over te nemen en zoodoende aan den handel eene gelijkmatige en billijke bejegening te waarborgen. Het was van belang aan het Nederlandsch Gouvernement diezelfde regten te verzekeren in Atjeh en onderhoorigheden, voor het verkeer met beschaafde volken, voor de ontwikkeling van handel en vertier nog zooveel gunstiger gelegen dan Siak en onderhoorigheden. Het Gouvernement zou dan, met volkomen eerbiediging van het inlandsch zeltbestuur binnen behoorlijke grenzen, zonder hinderlijke en bezwarende verpligtingen te aanvaarden, de noodige *bevoegdheden* hebben bedongen, om daarvan, als in Siak en onderhoorigheden, naar omstandigheden te kunnen gebruik maken. En met de onderhoorigheden van Atjeh zouden dan, even als met de onderhoorigheden van Siak, nader de noodige contracten kunnen worden gesloten om ze te binden aan het tractaat, met den hoofdstaat aangegaan.

Wat betreft het van de bedongen bevoegdheden aanvankelijk te maken gebruik, stond het bij de Regering vast, dat dadelijk een ambtenaar, gedekt door eene voldoende militaire bezetting, in Atjeh blijven moest om de aanrakingen met het inlandsch bestuur te onderhouden en den Nederlandschen invloed te doen wortel schieten.

Met de hier gescherste politieke oogmerken werd dus de tweede expeditie tegen Atjeh afgezonden. Die expeditie wordt, wat de krijgsverrigtingen betreft, beschreven in hoofdstuk **D**. Hier moeten slechts de gebeurtenissen worden vermeld, die alleen uit een politiek oogpunt belangrijk zijn te achten.

Als regeringscommissaris werd de luitenant-generaal VAN SWIETEN bijgestaan door een secretaris (eerst de referendaris ter algemeene secretarie H. J. CANTER VISSCHER, daarna, toen de heer CANTER VISSCHER aan de cholera bezweken was, de referendaris bij het departement van binnenlandsch bestuur S. VAN DISSEL) en een tweeden secretaris (de ambtenaar ter beschikking K. F. VAN SWIETEN), zoomede door den controleur, later adsistent-resident R. C. KROESEN, die den controleur KRAIJENHOFF had vervangen in de betrekking van ambtenaar voor de aanrakingen met inlandsche staten op noordelijk Sumatra, en wiens ondervinding omtrent het Atjehsche volkskarakter, op de twee reizen met Zijner Majesteits stoomschip *Sumatra* langs de onderhoorigheden opgedaan, hem bij uitnemendheid geschikt maakte voor de aanrakingen met hoofden en bevolking. Aan hem is ook de correspondentie en het overleg met de Atjehsche hoofden opgedragen, zoo dikwijls als de regeringscommissaris het, met het oog op hunnen rang, of om andere redenen, niet wenschelijk achtte zich persoonlijk met hen in aanraking te stellen.

De luitenant-generaal VAN SWIETEN stelde zich ten taak om, van den aanvang af, aan de bestuurders en de bevolking van Atjeh, met het noodige ontzag voor Nederlands magt, tevens zooveel mogelijk vertrouwen in te boezemen op de gematigde bedoelingen en welwillende gezindheid van het Gouvernement.

Allereerst trachtte hij de tot vrede geneigden af te scheiden van de oorlogzuchtigen. Hij liet daarom, dadelijk na zijne aankomst voor Atjeh, door een krijgsgevangene van de eerste expeditie eene proclamatie te Maraksa — het gebied van TOEKOE NEK RADJA MOEDA SETIA, die reeds bij de eerste expeditie aanrakingen met de Nederlandsche autoriteiten gezocht had — aan den wal brengen ter verspreiding. In die proclamatie, welke later ook elders is verspreid naar mate de gelegenheid zich voordeed, werd aan de bevolking hulp en bescherming toegezegd voor het geval dat zij zich in den oorlog niet mengde.

Vóór dat de krijgsverrigtingen een aanvang namen, werden aan de troepen strenge bevelen gegeven om zich te onthouden van elke noodelooze vernieling van kampongs en van elke aanranding van de eigendommen der bevolking. Aan die bevelen werd, toen de oorlog eenmaal begonnen was, immer de hand gehouden, tenzij afwijking daarvan tot zelfbehoud of om andere overwegende redenen volstrekt noodzakelijk was. Atjehsche krijgsgevangenen werden in den aanvang zelfs, na goed gevoed en van geld voorzien te zijn, weêr losgelaten, opdat zij aan hunne landslieden getuigenis konden afleggen van de ondervonden welwillendheid. Onophoudelijk werden pogingen aangewend om de Atjehers, die bleken aan de ongerijmdste verzinsels omtrent de plannen van het Nederlandsche bestuur ten aanzien van hun godsdienst en volksgebruiken geloof te slaan, beter in te lichten.

Evenwel, de troepen ondervonden, van het oogenblik dat zij bij Pedropunt debarkeerden, tot dat zij, na alle versterkingen aan het strand tot aan de monding der Atjehrivier genomen te hebben, zich oostelijk van die rivier een weg hadden gebaand naar kampong Penajoeng, een algemeen en hardnekkig verzet. De kampongs waren door vrouwen en kinderen verlaten, en uit alles bleek, dat de geheele bevolking, tegen de Nederlanders opgezet, van geen toenadering wilde weten.

Aanrakingen met het bestuur van Atjeh konden eerst worden gezocht toen de overmagt onzer wapenen gebleken was en bij Penajoeng voor goed ons legerkamp werd opgeslagen. De luitenant-generaal VAN SWIETEN had een brief voor den Sultan in gereedheid gebragt, waarin nog eens werd uiteen gezet wat de aanleiding was van den oorlog; waarin voorts getracht werd den Sultan de overtuiging te geven, dat hij, zich verzettende tegen onze wapenen, slechts zijn verderf en dat van zijn land kon bevorderen; waarin hem verder werd medegedeeld, dat het Gouvernement niet zijn val beoogde, maar slechts verlangde met hem een tractaat te sluiten, gelijk aan dat, waarbij Siak zoo wèl gevaren was; een tractaat dat hem het regtstreeksch bestuur over zijn land, een ongestoord bezit van geheel zijn rijk en een grooter gezag over zijne onderdanen, dan hij nu bezat, zou waarborgen, terwijl de Mohammedaansche godsdienst en de volksgebruiken geëerbiedigd zouden worden. (1)

De vraag was slechts, hoe de brief aan den Sultan zou worden ter hand gesteld.

Nadat te vergeefs was getracht de tusschenkomst te verkrijgen van TOEKOE NEK van Maraksa, verklaarde de van Java medegebragte inlandsche zendeling MAS SOEMO WIDIKDJO zich bereid den briet over te brengen, hoezeer de gevaren, waaraan hij zich blootstelde, hem onder het oog waren gebragt. Hij vertrok den 23sten December, gevolgd door een Maleijer van Serdang en drie Javanen, waaronder de kleinzoon van WIDIKDJO, RADHEN TEGOEH. Behalve den genoemden brief, werd hem nog een tweede brief van den opperbevelhebber aan den Sultan medegegeven, waarin, voor het geval dat de oorlog moest voortgezet worden, aangedrongen werd op de inachtneming der gebruiken van het beschaafde oorlogsregt, (2) en beloofd werd, dat die onzerzijds zouden worden toegepast.

Het duurde verscheidene dagen vóór dat iets van de zendelingen vernomen werd. De eerste berigten werden ontvangen van een Arabier uit kampong Djawa (linkeroever der Atjeh-rivier), ALI BAHANAN, en van een aanverwant van TOEKOE NEK, ABDOELAH, die hunne diensten in het hoofdkwartier waren komen aanbieden. Die berigten werden bevestigd, toen den 12den Januarij drie der volgelingen van WIDIKDJO in het bivouac bij Penajoeng terugkwamen. Volgens hunne mededeelingen waren de brieven door eenige hoofden aan WIDIKDJO ontnomen. Hun aller leven was bedreigd geworden, doch aan de tusschenkomst van een hadji (volgens ALI BAHANAN zou dit de radja van Pedir geweest zijn) hadden zij het te danken, dat zij niet dadelijk vermoord werden. Eerst teruggezonden, waren zij spoedig daarop weder aangehouden, van alles wat zij van waarde bij zich hadden beroofd, en gevangen gezet in kampong Longbattah. Den 25sten December werd WIDIKDJO van daar weggehaald en ter dood gebragt. RADHEN TEGOEH werd eenige dagen later overgebragt naar het verblijf van PANGLIMA POLIM; de drie anderen ontvlugtten in den avond van den 11den Januarij, nadat hun was aangezegd dat zij den volgenden dag gedood zouden worden. Twee hunner kwamen behouden in het bivouac bij Penajoeng terug; de derde was in de handen der Atjehers gevallen, werd voor dood in een kuil geworpen, doch kwam weder bij en sleepte zich nog voort tot ons legerkamp, waar hij den volgenden dag bezweek.

Zoodra de luitenant-generaal VAN SWIETEN door ALI BAHANAN en ABDOELAH van den op zijn zendeling gepleegden moord was onderrigt, schreef hij aan den Sultan een brief, waarin hij tegen het voorgevallene protesteerde en mededeelde dat hem thans geen andere weg dan die des gewelds open stond. Eene gelegenheid, om dezen brief aan den Sultan te doen overbrengen, deed zich spoedig voor, toen de commandant van het Britsche stoomschip *Thalia* de tusschenkomst van den opperbevelhebber inriep, om het hierboven op bladz. 2 bedoelde afwijzend antwoord van het Gouvernement der Straits-Settlements op een in het voorjaar uit Atjeh ontvangen verzoek om hulp, aan den Sultan te bezorgen. De Arabier ALI BAHANAN zou den brief van het Gouvernement der Straits overbrengen, en men meende dat hij geen gevaar zou loopen, wanneer hem in denzelfden omslag, buiten zijn weten — opdat hij zich bij de Atjehers verantwoorden kon — de brief van den luitenant-generaal VAN SWIETEN werd medegegeven. Deze

(1) Deze brief is, met verschillende andere stukken die verder zullen worden genoemd, gedrukt in de *Nederlandsche Staatscourant* van 22/23 Maart 1874, derde en vierde bijvoegsel.

(2) Hoe deze gebruiken door de Atjehers geschonden werden, bleek o. a. uit het feit, dat zij de lijken van gesneuvelden en overledenen opgraafden en beroofden.

meening werd door de uitkomst geregtvaardigd. Den 5den Januarij bij den Sultan toegelaten, werd ALI BAHANAN wel bedreigd toen de brief uit het Nederlandsche legerkamp gevonden werd, maar hem geschiedde geen leed, toen hij, onder aanbod van eede, verklaarde niet te weten dat die hem was medegegeven. Volgens zijn berigt beweerde de Sultan niets van MAS SOEMO WIDIKDJO of van de door hem medegebragte brieven te weten, en had hij ook verklaard zich niets te herinneren van een verzoek om hulp, aan het Gouvernement der Straits-Settlements gerigt. Waarschijnlijk was dus ook dat verzoek, buiten den Sultan om, door de hoofden afgezonden.

Inmiddels waren onzerzijds de krijgsverrigtingen voortgezet, niet alleen in Groot-Atjeh, maar ook daar buiten, want toen het den opperbevelhebber gebleken was dat de radja van Pedir, TOEKOE RADJA PAKIK, met hulptroepen naar Atjeh was gekomen, had hij eene tuchtiging van Pedir door de marine bevolen (zie lager hoofdstuk **E**).

Terwijl de kommandant der maritime middelen zich met het tot die tuchtiging bestemde eskader voor Pedir bevond, gewerd hem een schrijven van den radja van Gighen, TOEKOE BINTARA KAMANGAN POTJOET OESMAN, waarin deze aanbood om als bemiddelaar tusschen het Nederlandsch-Indisch Gouvernement en den Sultan van Atjeh op te treden. De radja herhaalde, op een wenk van den kommandant der maritime middelen, dit verzoek aan den luitenant-generaal VAN SWIETEN, die het aannam, daar hij steeds gezind bleef om ook de geringste kans op eene minnelijke beëindiging van den oorlog niet te laten voorbijgaan, wanneer slechts de waardigheid van het Nederlandsch Gouvernement ongeschonden kon blijven. De radja van Gighen heeft evenwel — het is niet gebleken om welke reden — aan zijn voornemen geen gevolg gegeven.

Trouwens, het duurde niet lang meer of de regeringscommissaris moest betwijfelen of het wel wenschelijk te achten ware dat hem eene onderhandeling met den Sultan werd voorgesteld. Terwijl verschillende pogingen, door hem aangewend, om de voornaamste hoofden tot het besef te brengen dat zij in hun eigen belang zich bij hem moesten aansluiten, zonder gevolg waren gebleven, was onzerzijds op militair terrein in den laatsten tijd zeer veel gewonnen. De sterke positie van den missigit was na een heeten strijd veroverd, en de Atjehers waren verdreven uit al hunne versterkingen bewesten den kraton, die door onze troepen waren bezet. De verwachting scheen niet overdreven, dat spoedig de kraton zelf in onze handen zou zijn. Zou het, indien de Atjehers dan den strijd mogten opgeven, geraden zijn een tractaat te sluiten met een Sultan, die, zoo als men nu met zekerheid wist, hoegenaamd geen gezag had bij hoofden en bevolking? Zou een tractaat als het Siaksche, gesloten met zulk een vorst, eenigen waarborg geven voor de toekomst? Zou zulk een tractaat behoorlijk kunnen werken, waar men te doen had met een ruw en onbeschaafd volk als de Atjehers, en mogt men met Atjeh nog wel over een tractaat onderhandelen na al wat gebeurd was, nadat de grootste gematigdheid onzerzijds was beantwoord met daden, die van barbaarschheid en van de grootste verbittering getuigden? De regeringscommissaris stelde deze vragen nog twijfelend in zijne brieven aan den Gouverneur-Generaal van half Januarij. Weinige dagen later had hij daaromtrent eene bepaalde meening gevestigd, en nadat den 24sten Januarij de kraton genomen was, verklaarde hij in een telegram aan het Opperbestuur, dat hij, na deze overwinning, het sluiten van een tractaat bepaald moest ontraden, en aan het Gouvernement slechts kon aanbevelen Atjeh onder eigen beheer te nemen. De regeringscommissaris meldde tevens dat de Sultan aan de cholera overleden was, maar dat de waarheid of onwaarheid van dit berigt op zijn advies geen invloed kon hebben.

Ook de Gouverneur-Generaal deed per telegram aan het Opperbestuur mededeeling van de zienswijze van den regeringscommissaris, tevens nadere instructien verzoekende omtrent de te volgen gedragslijn. Na raadpleging van den Raad van State en in overeenstemming met zijn advies, werd den 2den Februarij woordelijk het navolgende aan den Gouverneur-Generaal en aan den regeringscommissaris per telegram geantwoord:

» In de eerste plaats komt het nu aan op de oprigting eener versterking in Atjeh-proper en vestiging aldaar op zoodanige wijze, dat ieder ziet dat het voor altoos is. Tevens moeten de onderhoorigheden bezocht en, op grond dat wij in Atjeh overwonnen en ons gezag aldaar gevestigd hebben, overreed of gedwongen worden de Nederlandsche vlag aan te nemen, het Nederlandsche oppergezag te erkennen en de voorwaarden te onderschrijven, onder welke wij de tegenwoordige bestuurders als zoodanig willen handhaven. Dezen weg inslaande, waarbij dus het vroegere denkbeeld van integriteit van Atjeh wordt losgelaten, heeft men niet zoo zeer tractaten als wel acten van erkenning of bevestiging, waarin toch de bepalingen van het Siaktractaat als rigtsnoer kunnen genomen worden. Zoo blijft onze positie als overwinnaar zuiverder; het hinderlijke verschil tusschen al of niet geannexeerde landen vervalt en gelijkvormige regeling wordt bevorderd. Waar geen acten geteekend worden, moeten wij wel direct besturen, zij het ook in afwachting dat geschikt inlandsch bestuur wordt gevonden. Te dien opzigte, vooral ook in Atjeh-proper, waar wij, tot dat onze vestiging voltooid is, allen tijd hebben, voor het oogenblik zoo weinig mogelijk praejudicieren. Het voorgaande is de zienswijze van het Opperbestuur, naar aanleiding van Uwer Excellentie's telegram. De gouvernementscommissaris is er echter niet meer aan gebonden dan de omstandigheden, die hij alleen thans geheel juist kan beoordeelen, naar zijn oordeel toelaten."

Zoo was het dan door de omstandigheden, door de houding der Atjehers en van hunne bestuurders, noodzakelijk geworden van de politieke gedragslijn, die de Regering zich aanvankelijk gesteld had, af te wijken Uit de gegeven instructien blijkt intusschen duidelijk, dat de Regering er zoo weinig mogelijk van wenschte af te wijken. Was eene militaire occupatie van Groot-Atjeh onvermijdelijk, was het onmogelijk geworden thans een inlandsch vorst als bestuurder te erkennen en met hem een tractaat te sluiten, men behoefde daarom nog niet nu reeds uit te maken dat nimmermeer een inlandsch vorst over Atjeh zou worden aangesteld, als vasal van Nederland. Men kon, mits zorgende voor eene krachtige vestiging in Atjeh, den loop van zaken afwachten, en nader beslissen of Atjeh voor goed onder het regtstreeksch beheer van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement gebragt moest worden, dan wel een zelfbesturende vasalstaat zou kunnen zijn. Maar de regeling van Nederland's verhouding tot de onderhoorigheden kon op die beslissing niet wachten; met deze moest het Gouvernement thans wel regtstreeks onderhandelen; er stond geen sultanaat van Atjeh meer tusschen Nederland en de Atjehsche onderhoorigheden; er bleef dus niets anders over dan van de bestuurders van iederen staat op zich zelf te vorderen dat zij het Nederlandsch Gouvernement als hun onmiddellijken souverein erkenden.

De nadere instructien van het Opperbestuur kwamen eerst den 12den Februarij in handen van den regeringscommissaris, maar deze had daarop niet gewacht om te doen wat de omstandigheden vorderden. Er was reden om te verwachten dat de Atjehers zich als overwonnen zouden beschouwen en den strijd zouden opgeven, nu zij, na uit al hunne overige positien met groote verliezen teruggedreven te zijn, ten slotte ook hunne voornaamste en inderdaad indrukwekkende sterkte, het steunpunt van de magt hunner vorsten, de Kotta Radja, van waar ten allen tijde het gezag over hen was uitgegaan, door onze troepen veroverd en bezet zagen (1) Den 28sten Januarij vaardigde dus de luitenant-generaal VAN SWIETEN eene proclamatie uit, waarbij aan de bevolking van Atjeh werd voorgehouden dat de strijd nu ten onzen voordeele beslist was, en dat ieder wel zou doen de wapens neder te leggen, met vrouw en kinderen naar zijne woonplaats weder te keeren en de bedrijven des vredes te hervatten. Tevens werd getracht in de nabijheid van het kampement te Penajoeng eene markt te vestigen, en werden de bevriende hoofden uitgenoodigd het volk aan te moedigen om daar zijne waren te komen verkoopen. Bevriende hoofden waren er nu eindelijk. TOEKOE NEK van Maraksa, met wien eerst alleen door tusschenkomst van een zijner onderhoorigen aanrakingen waren onderhouden, die later ontmoetingen met den adsistent-resident

(1) In den geheelen Indischen Archipel werd de verovering van den kraton dan ook door de inlandsche bevolkingen beschouwd als gelijkstaande met de onderwerping van Atjeh, en maakte zij een grooten indruk.

KROESEN had gehad en herhaaldelijk, door het geven van juiste berigten en van goeden raad, aan de Nederlandsche zaak niet onbelangrijke diensten had bewezen, was, uit vrees voor de ons vijandige hoofden, altijd huiverig gebleven om openlijk zijne onderwerping te komen aanbieden. Maar na den val van den kraton was zijne vrees geweken. Den 27sten Januarij kwam hij tot den opperbevelhebber om openlijk van zijne onderwerping te doen blijken, en hij werd vergezeld door een afgevaardigde van een der invloedrijkste hoofden uit de XXV Moekim, TOEKOE LAMPASEI, die een brief van dezen bragt, houdende mededeeling dat ook hij zich onderwierp. TOEKOE NEK bragt de tijding, dat ook TOEKOE NJA ABAS, TOEKOE NEK POERBA en TOEKOE NANTA, hoofden uit dezelfde Moekim, zich onderwerpen zouden. De laatste heeft echter zijne bij herhaling gedane toezeggingen van onderwerping nimmer gestand gedaan.

Vorderde, na den val des kratons, de onderwerping der XXV Moekim op vrij voldoende wijze, ook uit andere verschijnselen mogt worden afgeleid dat dit wapenfeit in de houding der Atjehers een geheelen omkeer zou te weeg brengen. Het voornaamste hoofd uit de XXVI Moekim liet door een zendeling weten dat hij den oorlog wilde staken. Men vernam dat de radja van Pedir naar zijn eigen land zou terugkeeren en aan het Gouvernement een brief wenschte te schrijven. Het hoofd van de tusschen Pedir en Gighen gelegen negorij Boeboek (ook Pantei Rambing genaamd), met 500 man naar Atjeh opgekomen om den Sultan bij te staan, verklaarde dat hij weder wilde vertrekken, omdat de kraton gevallen was en de strijd dus moest worden opgegeven. Een nieuwe Sultan — want de Sultan MAHMOED SJAH was werkelijk aan de cholera overleden — werd niet gekozen. Wel vernam men aanvankelijk dat eene keuze uit verschillende pretendenten zou plaats hebben — hetgeen den luitenant-generaal VAN SWIETEN aanleiding gaf om bekend te maken dat in de bestaande omstandigheden geen wettige keus gedaan kon worden daar het Nederlandsch Gouvernement in de plaats van den Sultan getreden was — maar weldra werd berigt dat de Atjehers elkander afvroegen, wat het baten zou een Sultan te kiezen nu die geen kraton meer hebben zou.

Tegenover deze gunstige verschijnselen vertoonden zich wel is waar spoedig andere van minder gunstigen aard; zoowel oostwaarts van het kampement te Penajoeng, als ten zuiden van den kraton, en in het gebied van TOEKOE NANTA, werden weder versterkingen opgeworpen; maar de luitenant-generaal VAN SWIETEN liet zich daardoor niet afbrengen van zijn voornemen, om zijnerzijds zooveel mogelijk verder wapengeweld te vermijden. Dit voornemen was gegrond op de overweging, dat thans de pacificatie van hoofden en bevolking ons eenig doel moest zijn, dat die pacificatie slechts kon worden vertraagd wanneer verder onzerzijds oorlog werd gevoerd; en dat bovendien verdere operatien tegen den vijand onraadzaam moesten geacht worden, zoowel omdat wij al onze krachten moesten inspannen voor de behoorlijke inrigting der militaire positien aan de rivier, die door onze troepen bezet zouden moeten blijven, als omdat militaire operatien, bestaande in het vervolgen van den vijand en in het veroveren zijner op eenigen afstand gelegen versterkingen, toch, zelfs uit een zuiver militair oogpunt, geen doel konden treffen, omdat de versterkingen aanstonds weder verlaten zouden moeten worden, wilden wij onze krachten niet versnipperen.

Onvermoeid wendde evenwel de regeringscommissaris pogingen aan om de hoofden van verder verzet te doen afzien. Hij schreef daartoe brieven aan de invloedrijksten, en verkondigde nog eens in eene proclamatie dd. 12 Februarij, dat het Nederlandsch Gouvernement, in de plaats van den overleden Sultan het bestuur in Atjeh aanvaard hebbende, de volksinstellingen en godsdienst zou eerbiedigen. Maar er kwam aanvankelijk weinig verbetering in den toestand. De hoofden in de XXV Moekim, met uitzondering van TOEKOE NANTA, sloten zich al langer hoe meer aan bij de Nederlandsche autoriteiten; maar hun gebied, in 't bijzonder Maraksa, werd door TOEKOE NANTA en het volk van de XXII Moekim bedreigd, zoodat onze wapenen tot hunne bescherming moesten worden aangewend; militaire verkenningen in de XXII en XXVI Moekim bewezen dat de geest van verzet daar nog levendig was.

Het was trouwens te verwachten, dat waar eenige energieke hoofden, als PANGLIMA POLIM en IMAN LONGBATTAH, die onder de Atjehers zeer gevreesd en ontzien werden, alle krachten inspanden om den strijd voort te zetten, eene vreedzame houding onzerzijds niet dan langzamerhand goede vruchten zou kunnen dragen. Van lieverlede meende men inderdaad op teekenen te kunnen wijzen, die als voorboden van een beteren toestand beschouwd konden worden.

In het laatst van Februarij schreef het hoofd van de XXVI Moekim, dat hij zich onderwerpen wilde, maar dat hij door andere hoofden werd bedreigd. TOEKOE KADLI, van dezelfde sagi, verklaarde dat hij zich beschouwde als staande onder de Nederlandsche vlag, maar dat hij niet zelfstandig handelen kon. Het hoofd van Tanom, een staatje op de westkust benoorden Waylah, dat aan de vijandelijkheden in Atjeh had deel genomen, liet zich door den Arabier ALI BAHANAN overhalen naar zijn land terug te keeren. Het hoofd van Lepong, mede aan de westkust gelegen, kwam aan den adsistent-resident KROESEN mededeelen, dat hij zich aan onze zijde wilde scharen. Een ander hoofd, van Pango, verzocht zich van de sterkte onzer positien te mogen overtuigen, ten einde de zekerheid te erlangen dat hij zich met gerustheid aan het Gouvernement zou kunnen onderwerpen. Misschien was de weifelende houding van velen hoofdzakelijk te wijten aan hunnen twijfel, of wij onze positien wel duurzaam zouden handhaven, en durfden zij onze zijde niet openlijk kiezen, onderstellende dat de troepen welligt, even als bij de eerste expeditie, weldra weder het land zouden ontruimen.

Wat hiervan zijn mogt, de opperbevelhebber en regeringscommissaris achtte zich verpligt hoofden en bevolking zooveel mogelijk met rust te laten en alle beschikbare krachten aan te wenden voor de inrigting onzer militaire stellingen aan de Atjeh-rivier. Wanneer die stellingen zouden voltooid zijn, zou de regenmoesson ophanden wezen, en dan zou aan militaire operatien op groote schaal in geen geval te denken zijn, en zelfs een groot gedeelte der troepen niet in Atjeh kunnen blijven. De militaire operatien zouden zich dan moeten bepalen tot eene active verdediging van onze stellingen en van de hoofden die zich onderworpen hadden. En verder zou moeten worden afgewacht of niet de bevolking, den oorlog moede wordende, zich van zelf bij het Nederlandsch gezag zou aansluiten, om zich weder met rust te kunnen wijden aan haren gewonen arbeid.

Reeds in de helft van Maart gaf de luitenant-generaal VAN SWIETEN dan ook aan de Indische Regering te kennen, dat hij, wat Groot-Atjeh betrof, zijne taak als opperbevelhebber der tweede expeditie en civiel regeringscommissaris als geeindigd meende te moeten beschouwen op het oogenblik, dat onze militaire vestiging volkomen in gereedheid zou zijn gebragt, en stelde hij voor, den kolonel J. L. J. H. PEL als kommandant van de in Atjeh achter te laten krijgsmagt aan te stellen en hem tevens te belasten met de leiding der politieke aangelegenheden.

Destijds was het nog onzeker welken loop de zaken in de onderhoorigheden zouden nemen. Vóór den val van den kraton waren de aanrakingen met de onderhoorigheden schaars geweest. Zoo als hooger is medegedeeld, was Pedir getuchtigd, en had bij die gelegenheid de radja van Gighen van zijne gunstige gezindheid jegens het Gouvernement een duidelijk bewijs gegeven. Van de overige staten langs de kusten was niets vernomen, dan dat enkelen hunner onder onze tegenstanders in Atjeh vertegenwoordigd waren. Toen de kraton genomen was, maakte de luitenant-generaal VAN SWIETEN eene proclamatie voor de onderhoorigheden gereed (dd. 31 Januarij), waarin aan de onderhoorigheden werd medegedeeld dat de Sultan van Atjeh dood, de kraton veroverd en het land door regt van overwinning eene bezitting van Nederland geworden was; dat dus nu de onderhoorigheden werden uitgenoodigd om van hare onderwerping aan Nederland schriftelijk te doen blijken; dat de blokkade zou worden opgeheven voor de staten die zich onderwierpen, en dus de handel, behalve die in krijgstuig, zou kunnen worden hervat, mits onder Nederlandsche vlag. Zoodra het hooger aangehaalde telegram van het Opperbestuur, dd. 2 Februarij, in Atjeh ontvangen was, werden drie oorlogsschepen bestemd om deze proclamatie naar de onderhoorigheden te brengen. De kommandanten dier bodems kregen in last, om, met de proclamatie, aan de radja's een brief ter hand te stellen — volgens een door den re-

gerings-commissaris zelf vastgesteld model — waarbij zij werden uitgenoodigd om, indien zij gezind waren zich te onderwerpen, en verlangden in hun ambt door het Gouvernement gehandhaafd te worden, de navolgende verklaring te onderteekenen:

» Ik ondergeteekende . . . . . beloof plegtiglijk:

» 1°. dat ik Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, vertegenwoordigd door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indie, als wettig Opperheer erkennen en als een teeken daarvan geen andere vlag nemen zal, hetzij te land, hetzij ter zee, dan de Nederlandsche;

» 2°. dat ik met regtvaardigheid zal regeren, de rust en vrede in mijn rijk en met mijne naburen handhaven, het welzijn des volks bevorderen, en handel, nijverheid, landbouw en scheepvaart beschermen zal;

» 3°. dat ik den handel in slaven met alle magt tegengaan en menschen- en zeeroof beletten zal;

» 4°. dat ik aan schipbreukelingen hulp verleenen en gestrande goederen bergen zal, en niet zal dulden dat mijne onderdanen zulks niet doen;

» 5°. dat ik aan onderdanen van het Gouvernement, die zich aan misdrijf hebben schuldig gemaakt, geen schuilplaats verleenen zal;

» 6°. dat ik in geene staatkundige aanrakingen zal treden met vreemde mogendheden;

» zullende ten slotte alle hier niet besproken punten tusschen den vertegenwoordiger van het Nederlandsch Indisch Gouvernement in Atjeh en mij . . . . . overeenkomstig de bestaande toestanden en met in acht name van de aloude instellingen worden geregeld."

De drie oorlogsschepen vertrokken den 18den Februarij; de *Timor* naar de oostkust, de *Citadel van Antwerpen* naar de noordkust, de *Metalen Kruis* naar de westkust. Omtrent het resultaat hunner zending is het volgende te melden:

*Oostkust.* De radja's van Edi, Soengei Raya, Kurti en Pasei teekenden de verklaring; de radja van Edi zond bovendien twee gezanten met een brief naar den regeringscommissaris in Atjeh. Temiang (namelijk het landschap dat door de rivier van denzelfden naam gescheiden wordt van het landschap van denzelfden naam, dat onder Siak ressorteert) maakte nog eenige moeijelijkheden, maar heeft zich later ook onderworpen. De radja van Simpang Olim, Toekoe Moeda Nja Malim, vroeg zes maanden uitstel van antwoord, ten einde de zaak te kunnen overwegen met zijne hoeloebalangs, waarvan een zich te Atjeh bevond, en met zijn volk. De radja van Perlak verzocht drie maanden uitstel. Zijn broeder, die beweerde dat een stuk van Perlak hem was afgestaan, bood zijne onderwerping aan. Langsar weigerde de brieven in ontvangst te nemen. De kommandant van de *Timor* berigtte, dat aan de oostkust nog niet algemeen geloofd werd aan de inneming van den kraton, en dat velen onderstelden dat onze troepen Atjeh weder zouden moeten verlaten.

*Noordkust.* De radja van Gighen teekende de acte van onderwerping. Later deed dit ook de radja van Endjoeng, die eerst uitstel verzocht had. De radja van Samalangan verklaarde zich tot onderwerping gezind, maar verzocht met het teekenen der verklaring te mogen wachten tot dat de hoofden in Groot-Atjeh zich zouden hebben onderworpen. De radja's van Telok Semawe en Pasangan verzochten uitstel van antwoord. Kloempang Doea wenschte zich naar Pasangan te gedragen. In Merdoe en Pedir zeide men nog geen antwoord te kunnen geven, omdat er hoofden naar Atjeh vertrokken waren voor de begrafenis van den Sultan. Ook op de noordkust werd het succes onzer wapenen in Atjeh nog zeer in twijfel getrokken.

*Westkust.* De radja van Malaboe (Analaboe), wiens gebied zich noordelijk tot Waylah uitstrekt, en de radja's der staatjes tusschen Malaboe en Troemon gelegen, verklaarden zich dadelijk tot onderwerping bereid, maar meenden aanvankelijk de hun voorgelegde verklaring niet te mogen teekenen, alvorens zich verstaan te hebben met den radja van Troemon, die hun voor eenigen tijd had geraden zich aan hem te onderwerpen, opdat hij hunne gezamenlijke onderwerping aan het Gouvernement kon aanbieden. De kommandant van de *Metalen Kruis* overtuigde hen echter, dat zij de tusschenkomst van Troemon niet behoefden, en allen teekenden de verklaring. Malaboe verzocht om, even als Troemon, een eigen vlag te mogen blijven voeren, welk verzoek aan den regerings-commissaris werd overgebragt. Met Tanom, benoorden Waylah, kon men, wegens de branding, niet in aanraking komen. Voor Rigas gekomen, zond de kommandant van de *Metalen Kruis* een inlander met zijn brief naar den wal; de vorst en de hoeloebalangs waren naar Atjeh vertrokken, maar een bloedverwant van den vorst schreef op den brief een zoo ongepast antwoord, dat de kommandant eene bestraffing noodig achtte, weshalve hij veertig granaten in de kampong liet werpen. Vermits hem berigt was, dat Patty en Telok Kroet even vijandig gezind waren als Rigas, achtte hij het onnoodig die plaatsen aan te doen. Loong en Lepong hadden zich reeds onderworpen bij de Nederlandsche autoriteiten in Atjeh.

Naar aanleiding van het verzoek van den radja van Malaboe, schreef de gouvernementscommissaris aan den radja van Troemon een brief, waarin hij hem te kennen gaf, dat zijne bemoeijingen, om de Atjehsche staten aan de westkust tot onderwerping aan het Nederlandsche Gouvernement over te halen, werden gewaardeerd, en waarin hem tevens werd opgemerkt, dat het wenschelijk zou zijn, wanneer ook hij de verklaring teekende, die aan de andere radja's was voorgelegd, en de Nederlandsche vlag ging voeren. Sedert heeft de gouverneur van Sumatra's Westkust aan den radja van Troemon een bezoek gebragt, en is de verklaring door dezen geteekend, terwijl ook Malaboe de Nederlandsche vlag heeft aangenomen. Aan denzelfden gouverneur werd de regeling der betrekkingen met het eiland Simaloer (ook Hog-eiland of Poeloe Babi genoemd) overgelaten.

Het resultaat van de pogingen, om de onderhoorigheden tot onderwerping te brengen, kan geresumeerd worden in het hier volgend overzigt, waarbij de volgorde der staatjes van Troemon op de westkust tot Temiang aan de oostkust is in acht genomen.

| *Onderworpen staten:* | *Niet onderworpen staten:* |
|---|---|
| Westkust van Troemon tot Waylah. (1) | . . . . . |
| . . . . . | Staten tusschen Waylah en Loong. |
| Loong. | . . . . . |
| Lepong. | . . . . . |
| . . . . . | Pedir. |
| Gighen. | . . . . . |
| Endjoeng. | . . . . . |
| . . . . . | Merdoe. |
| . . . . . | Samalangan. |
| . . . . . | Pasangan. |
| . . . . . | Kloempang Doea. |
| . . . . . | Telok Semawe. |
| Pasei. | . . . . . |
| Kurti. | . . . . . |
| . . . . . | Simpang Olim. |
| Edi. | . . . . . |
| . . . . . | Perlak. |
| Soengei Raya. | . . . . . |
| . . . . . | Langsar. |
| Temiang. | . . . . . |

(1) Troemon, Poeloe-Kajoe, Terbangan-besar, Tampat Toewan, Makih, Laboean-kadji, Soesoeh en Malaboeh (zich uitstrekkende van Oedjong-Radja tot Waylah).

Van de onderwerping van Gighen kwam het eerst te Atjeh berigt. Aanstonds werd aan den kommandant van de *Citadel van Antwerpen* opgedragen aan den radja eene acte uit te reiken, waarbij hij in zijne waardigheid werd erkend en bevestigd. Maar toen deze weder voor Gighen gekomen was, deelde de radja hem mede dat de adat medebragt dat bij het hijschen der nieuwe vlag aan de hoeloebalangs een geschenk in geld werd gegeven. De kommandant kwam dit weder berigten aan den regeringscommissaris, die, na het gevoelen van de onder zijne bevelen staande autoriteiten te hebben ingewonnen, besliste dat een geschenk in geld zou worden gegeven. Het bleek hem namelijk, dat de gewoonte in Atjeh medebragt, dat elke nieuwe Sultan, bij zijne verheffing tot den troon, de panglima's der drie sagis met zoodanig geschenk — pembrian radja genoemd — begiftigde. Het kon dus ook, bij de aanvaarding der souvereiniteit over Gighen, gegeven worden, zonder aan de waardigheid van het Gouvernement te kort te doen, en zonder den schijn te verwekken als of de souvereiniteit over Gighen voor de te betalen som gekocht werd. Aan den kommandant van de *Citadel van Antwerpen* werd nog uitdrukkelijk opgedragen het geschenk in dier voege aan te bieden, dat duidelijk bleek dat het bij wijze van gunst — koermia radja — gegeven werd.

De *Citadel* vertrok daarop wederom naar Gighen. Aan den radja werd te kennen gegeven dat hem, bij gelegenheid van het hijschen der vlag, eene pembrian radja zou gegeven worden, zonder dat eene som genoemd werd. De Nederlandsche vlag werd den 20sten April, in tegenwoordigheid van eene groote volksmenigte geheschen op de passer van Gighen, en door het geschut aan den wal en van de *Citadel* gesalueerd, terwijl den radja tevens zijne acte van erkenning en bevestiging werd uitgereikt en 10 000 rijksdaalders werden ter hand gesteld.

Zoolang de berigten omtrent de onderwerping der verschillende onderhoorigheden nog niet bij den regeringscommissaris ontvangen waren, had het bij dezen een punt van overweging uitgemaakt om, hoezeer zijne tegenwoordigheid te Atjeh voor het beleid der zaken in den hoofdstaat niet langer gevorderd werd, nog eenigen tijd aldaar te blijven, ten einde den loop van zaken in de onderhoorigheden af te wachten, en te trachten de bezwaren uit den weg te ruimen, die tegen het erkennen der Nederlandsche souvereiniteit mogten worden ingebragt. Maar nadat zoovele staten zich onderworpen hadden, terwijl verschillende andere staten — waarbij zich in de tweede helft van April ook Pedir voegde — getoond hadden tot onderwerping over te hellen, en nadat omtrent de quaestien, die zich verder zouden kunnen voordoen, de noodige instructien aan de betrokken autoriteiten waren gegeven, achtte hij zijn verder verblijf in Atjeh nutteloos.

De noodige voorbereidingen werden dus getroffen voor het vertrek van den gouvernements-commissaris, met de hoofdmagt waarover hij het bevel had gevoerd, naar Java. Voor de politieke aangelegenheden waren aan den kolonel PEL toegevoegd de adsistent-resident KROESEN en de controleur 1ste klasse R. W. TADAMA, met het noodige mindere personeel. De gouvernements-commissaris stelde, onder nadere goedkeuring der Indische Regering, eene instructie voor den kolonel PEL vast, waarin hem werd opgedragen om te trachten, vooral langs minnelijken weg en met vermijding, zooveel mogelijk, van wapengeweld, de hoofden en bevolking van Groot-Atjeh verder tot onderwerping te brengen, om met de onderhoorigheden, die zich onderworpen hadden, zooveel mogelijk betrekkingen te onderhouden, en te trachten de andere, door overreding of door gestrenge handhaving der blokkade, over te halen tot het erkennen van de Nederlandsche souvereiniteit. Hem werd voorts aanbevolen, althans gedurende den regenmoesson, geene militaire operatien te ondernemen, die niet voor de active verdediging zijner stellingen en voor de bescherming der met ons bevriende hoofden volstrekt vereischt werden. (1)

(1) Weinige dagen vóór het vertrek van de hoofdmagt, op den 16den April, had, terwijl de luitenant-generaal VAN SWIETEN zich in het bivouac te Penajoeng bevond, bezuiden den kraton eene ontmoeting van onze troepen met den vijand plaats, die, omdat zij onzerzijds het karakter van een aanval en niet van eene active verdediging had, niet wel te rijmen was met het stelsel, door den opperbevelhebber sinds lang standvastig gevolgd, en voor het vervolg aanbevolen. De beschrijving van die ontmoeting vindt hare plaats in hoofdstuk **D**, § 4.

In eene proclamatie aan de hoofden en bevolking der drie sagis (dd. 23 April) kondigde de luitenant-generaal VAN SWIETEN hun aan, dat hij met de in Atjeh niet meer benoodigde troepen vertrok, maar dat Atjeh ten allen tijde door Nederland bezet zou blijven ; dat het Gouvernement echter geen regtstreeksch bestuur over Atjeh beoogde, maar integendeel gezind was om onder de Nederlandsche opperheerschappij het bestuur over de drie sagis aan een inlandsch hoofd op te dragen; dat het echter van de hoofden en bevolking zelf afhing dit mogelijk te maken door zich in aanraking te stellen met den kolonel PEL.

Den 26sten April vertrok de regeringscommissaris van Atjeh. Vóór zijn vertrek werden nog brieven van den radja van Pedir ontvangen, waaruit met zekerheid mogt worden afgeleid dat ook die staat zich weldra onderwerpen zou. Na zijn vertrek, toen hij zich voor Gighen eenigen tijd ophield, ontving de regeringscommissaris nog van den kommandant der *Citadel van Antwerpen* het berigt, dat de onderwerping van Pasangan en Telok Semawe eerlang te wachten was.

Alvorens de mededeelingen omtrent den loop der politieke gebeurtenissen in Atjeh en onderhoorigheden besloten worden, zal, met het oog op hetgeen op bladz. 7 gezegd is omtrent de bemoeijingen van ingezetenen der Straits-Settlements ten gunste van Atjeh vóór de tweede expeditie, nog met een enkel woord moeten worden aangestipt hoedanig daar de stemming was gedurende die expeditie.

De raad van 8 bleef onvermoeid in de weer om het verzet der Atjehers aan te moedigen, en ook TONKOE PAYAH hitste voortdurend zijne landgenooten aan, waar hij kon. Al die beweging kon weinig regtstreeksch nadeel doen, maar bepaald nadeelig werd de invloed der fanatieke Atjehers te Penang, toen zij er in slaagden een hoogbejaarden en invloedrijken landgenoot terug te houden van de uitvoering van zijn voornemen, om te trachten de Atjehsche hoofden te overreden zich aan Nederland te onderwerpen. Een te Penang gevestigde Atjeher, RADJA BANDARA, die vroeger in zijn vaderland de hoogste betrekkingen had bekleed, had zich tegenover de Nederlandsche agenten te Penang bereid verklaard om, met het reeds vermelde doel, naar Groot-Atjeh, Pedir en elders te gaan. De luitenant-generaal VAN SWIETEN keurde zijn plan volkomen goed, omdat het alweder mogelijk was dat de zoo zeer gewenschte minnelijke beëindiging van den oorlog bevorderd zou worden door RADJA BANDARA's pogingen. Maar zoodra TONKOE IBRAHIM, voorzitter van den raad van 8 en schoonzoon van radja BANDARA, van diens voornemen kennis kreeg, wendde hij allerlei middelen aan om de uitvoering daarvan te verhinderen, en dat is hem gelukt, hoezeer RADJA BANDARA herhaaldelijk op het punt stond zijne reis naar Atjeh te aanvaarden.

Ongeveer op het tijdstip toen de hoofdmagt van Atjeh vertrok, kwam de vroegere eerste rijksbestierder HABIEB ABDUL RACHMAN van Constantinopel (over Mekka), in de Straits-Settlements. Hij begaf zich echter spoedig naar den Maharadja van Djohor, die van meening schijnt geweest te zijn dat voor de beëindiging van den oorlogstoestand in Atjeh van dezen man misschien kon worden partij getrokken. Welke oogmerken HABIEB zelf had, is niet duidelijk geworden, maar op goede gronden werd betwijfeld of hij in Atjeh nog wel eenigen invloed zou kunnen doen gelden, nadat zijne kostbare zending totaal mislukt was.

De kooplieden te Penang verbeidden met ongeduld het oogenblik, waarop de blokkade, die hun veel schade veroorzaakt had, voor de in onderwerping gekomen staten zou worden opgeheven. Zoodra de handel — met uitzondering van dien in oorlogsbehoeften — op Gighen veroorloofd was, werden van Penang verscheidene schepen derwaarts uitgeklaard.

Na de inneming van den kraton, toen de hoop mogt gekoesterd worden dat aan den oorlog eerlang een einde zou komen, werden pogingen aangewend om van Penang, zoowel als van Java, Chinesche industrielen tot vestiging in Atjeh over te halen, en ook den Nederlandsch-Indischen handel naar Atjeh te leiden. Die pogingen slaagden aanvankelijk naar wensch, maar de loop van zaken heeft belet, dat aan de voornemens van handelaren en industrielen werd gevolg gegeven.

Op den duur zal de Nederlandsche vestiging in Atjeh voor den handel ongetwijfeld een groot voordeel zijn. De

scheepvaart zal daardoor reeds dadelijk gebaat worden, aangezien onverwijld de noodige maatregelen zijn genomen om op Poeloe Bras een vuurtoren op te rigten, die voor de veiligheid van den toegang tot de straat van Malakka reeds gewenscht is van het oogenblik af, dat de stoomvaart op Indie, door de doorgraving van het kanaal van Suez, eene zoo aanzienlijke uitbreiding heeft erlangd.

De hieronder volgende mededeelingen betreffende den algemeenen toestand der verschillende bezittingen buiten Java en Madura zijn voor het meerendeel ontleend aan de jaarverslagen der hoofden van gewestelijk bestuur over 1873. Waar berigten van lateren datum zijn opgenomen, blijkt dit uit de mededeelingen zelf.

*Sumatra's Westkust.* De algemeene toestand was gunstig; vrede en rust heerschten overal; de rijstoogst viel goed uit, de koffijoogst was middelmatig, de handel vrij levendig, de gezondheidstoestand bevredigend. Slechts in enkele streken kwamen pokken en koortsen voor, doch niet in heviger mate dan gewoonlijk het geval is. De veestapel herstelde zich aanmerkelijk van de in vroegere jaren geleden verliezen.

In het zuidelijk gedeelte van Tapanoeli werd door aardbevingen vrij aanzienlijke schade aan wegen, bruggen, woningen, enz. toegebragt. De schokken waren zoo hevig en langdurig, dat de bevolking het natuurverschijnsel als de voorbode van groote rampen beschouwde.

De opnemingen voor den spoorweg naar de bovenlanden werden met kracht voortgezet. Ook het werk aan den nieuwen weg naar Solok ging vooruit, echter minder snel dan gewenscht werd en zulks ten gevolge van gebrek aan dwangarbeiders.

Op de stemming onder de inlandsche bevolking werd voortdurend zeer naauwkeurig acht geslagen, met het oog op de gebeurtenissen in Atjeh. Aan geruchten omtrent bestaande spanning en aanstaand verzet ontbrak het niet, maar alle geruchten bleken volkomen ongegrond. In 1873 werden verzoekschriften, met tal van naamteekeningen voorzien, ten gunste van een ontslagen inlandsch hoofd, aan het bestuur ingediend, maar bij onderzoek bleken zij gewoonlijk meer valsche dan echte naamteekeningen te dragen. Tijdingen van zamenscholingen, van bewijzen van sympathie voor Atjeh, werden bij onderzoek niet bevestigd. Daarentegen hebben, toen de kraton van Atjeh genomen was, de inlandsche hoofden zich gehaast het bestuur met de overwinning geluk te wenschen. Ook de houding van de geestelijkheid wordt door den gouverneur van Sumatra's Westkust geprezen.

Alleen in Priaman liet de geest onder de bevolking te wenschen over; niet dat zij tegen het Europeesch bestuur is ingenomen, maar omdat het meerendeel der hoofden aldaar van een zeer slecht gehalte is en de inwoners twistziek en weinig volgzaam zijn.

In Rau heerschte eenige ontevredenheid, die echter alleen het gevolg was van de onoordeelkundige wijze, waarop een, sedert geschorst en ontslagen, controleur zijn ambt waarnam.

Veilig mag gezegd worden dat de inlander in het gouvernement van Sumatra's Westkust het Europeesch bestuur verkiest boven dat zijner eigen hoofden.

De bereidwilligheid waarmede de bevolking van Indrapoera zich op de grens verzamelde, ten einde het overkomen te beletten van kwaadwilligen uit Mokko-Mokko (Benkoelen), is een doorslaand bewijs harer goede gezindheid.

In het grootste gedeelte der Padangsche bovenlanden is de bevolking welvarend. In Tapanoeli is dit, even als in de Padangsche benedenlanden, minder het geval, hoewel ook daar handel en landbouw ruim vertier geven.

Van bijzondere godsdienstige bewegingen werd niets vernomen. In Priaman zijn kleine godsdienstgeschillen altijd aan de orde en liepen die bij zekere gelegenheid in de afdeeling Tikoe zelfs zoo hoog, dat eenige geestelijken elkander in het openbaar smaadredenen toevoegden en op het punt waren handgemeen te worden, toen het den controleur gelukte den twist op minnelijke wijze te beslechten.

Onder de Battaks hadden vele bekeeringen tot den Islam plaats; in Mandheling, Ankola, Batang Taro, de ommelanden van Siboga en Baros breidt zich het Mohammedanisme langzaam doch gestadig uit. De sjechs van Boempoelan (Bondjol) en Natal hielden zich eenigen tijd in Groot- en Klein-Mandheling op, om godsdienstig onderrigt te geven, voornamelijk in de leer der Hanafieten, welke door nagenoeg al de sjechs in dit gewest wordt beleden.

In het vorig verslag (bladz. 13) werd onder anderen gezegd, dat in de Padangsche bovenlanden onder hoofden en bevolking eenige ontevredenheid te bespeuren was over de benoeming van larashoofden in strijd met de volkskeuze en dat deze zaak een punt van ernstig onderzoek uitmaakte. Dit onderzoek is ten gevolge van verschillende omstandigheden nog niet geheel afgeloopen. Intusschen berigt de gouverneur dat de aangestelde hoofden in de uitoefening hunner functien geen tegenstand ondervinden.

De voorgenomen verplaatsing van den bestuurszetel der residentie Tapanoeli van Siboga naar Padang-Sidempoean (zie het vorig verslag bladz. 90) heeft in den loop van 1873 nog geen plaats kunnen vinden, daar de omstandigheden den resident niet vergund hebben zijne standplaats te verlaten en de noodige voorbereidende maatregelen te nemen voor de plaatsing der gebouwen als anderzins.

De voorstellen om de landschappen Silindong, Sigoempoelan, Pangaloan, Si-gotom en Pengariboean onder geregeld bestuur te brengen, bleven in 1873 nog in overweging. In den toestand aldaar kwam geene verandering. Gedurende de eerste expeditie tegen Atjeh bleef het er zeer rustig en toonde de bevolking niet de minste neiging om zich tegen het Gouvernement te verzetten. Wel sprak men van een mogelijken aanval uit de aan Deli grenzende landen door Groot-Toba en Silindong, maar werkelijke vijandelijkheden hebben niet plaats gehad. Ten einde eenige meerdere berigten omtrent die streken te erlangen, werd zekere radja PONTAS met eenige andere christenen naar Toba gezonden. Uit de van deze personen ontvangen rapporten bleek wel dat het terugtrekken der Nederlandsche troepen veel indruk onder de Battak's gemaakt had, maar van eene aansluiting aan Atjeh was geen sprake. De bevolking van die streken koestert, naar beweerd wordt, nog een ouden wrok tegen de Mohammedanen.

In Silindong ontstonden eenige moeijelijkheden tusschen het hoofd van Pea-Pea en een daar gevestigden zendeling. Het geschil liep over het in gebruik nemen van zeker stuk grond, waarop genoemd hoofd eenige aanspraken meende te kunnen doen gelden, doch werd in der minne bijgelegd.

In het begin van 1873 deden de hoofden en bevolking der onafhankelijke landschappen Batang-Orang, Djandi-Ankola en Soenggam aanzoek om onder het regtstreeksch gezag van het Gouvernement te komen, opdat een einde zou gemaakt worden aan oorlogen tusschen hen onderling. Naar aanleiding daarvan werd de gouverneur gemagtigd om een plaatselijk onderzoek te doen instellen, opdat zou kunnen worden beoordeeld of meerdere bemoeijing met die streken wenschelijk te achten zij.

Een gelijk verzoek als het vorenstaande werd in Augustus 1873 gedaan door de hoofden en bevolking van het aan Goenoeng-Tinggi grenzende landschap Si-Moendoel. Weinige maanden later werd zoodanig aanzoek ook ontvangen van eenige hoofden van het aan de Boven-Kampar-Kanan gelegen landschap V Kotta's. Omtrent het aan deze verzoeken te geven gevolg is nog geen definitive beslissing genomen.

De regeling der grensquaestie tusschen Sorkam en Passarriboe-Tobing, waarvan in het vorig verslag (bladz. 14) melding is gemaakt, heeft nog niet plaats gehad.

*Benkoelen.* Dat de toestand in dit gewest veel te wenschen overliet, zal blijken uit de hier volgende mededeelingen omtrent het verzet, waarmede het bestuur aldaar te kampen heeft gehad.

Den 2den September 1873 werden de adsistent-resident H. VAN AMSTEL en de controleur E. E. W. CASTENS, bij het oversteken eener rivier op eene inspectiereis, te Bĕntoehan, zeven palen benoorden Laïs, afgewacht door een aantal mindere hoofden (pasirahs en proatins) en vermoord. Zoodra hiervan per telegram bij de Indische Regering berigt was ontvangen, werd een nieuw hoofd van gewestelijk bestuur benoemd en eene troepenmagt naar Benkoelen gezonden. Omtrent de verrigtingen dezer troepen wordt verwezen naar hoofdstuk **D** § 4. Zij hadden geen gemakke-

lijke taak, daar de schuldige hoofden deels zich met hun aanhang in hun doeson versterkt hadden, en aangevallen moesten worden, deels zich terug trokken en moesten worden vervolgd. Een der leiders van het verzet, pasirah TAMPAN ANAK DALEM, viel weldra doodelijk gewond in onze handen; een ander, hadji MARIDAN, gaf zich over; en van lieverlede werd een groot gedeelte dergenen, die aan den moord medepligtig waren of zich aan de in verzet gekomen hoofden hadden aangesloten, opgevat.

Het ontstaan van dit verzet en de omvang, dien het verkregen heeft, laten zich, volgens het berigt van den opgetreden adsistent-resident LAGING TOBIAS, aldus verklaren.

Op en nabij de hoofdplaats Benkoelen zijn een aantal inlandsche grooten gevestigd, die afstammen van de tijdens het Engelsch bestuur van elders (van Celebes, Java, Madura, Bali, zelfs van het vaste land van Indie) aangebragte hoofden, wier ambten onder het Nederlandsch gezag voor het meerendeel zijn opgeheven. Weinig middelen van bestaan hebbende, uitermate trotsch en begeerig naar de herwinning der positie, door hunne familien vroeger ingenomen, slecht gezind jegens het Nederlandsch gezag, oefenen deze grooten op hunne omgeving, en vooral op de mindere hoofden, een zeer schadelijken invloed uit. Eenige benoemingen, in 1870—1872 gedaan, gaven hun sommige ambten in handen, die door hen werden misbruikt om het bestuur te bemoeijelijken en den geest onder de mindere hoofden nog meer te bederven.

Vindt het bestuur dus bij hoofden en grooten in Benkoelen geen steun, de bevolking is er lui en arm, en dit heeft eene bepaalde oorzaak. Toen het Nederlandsch gezag nog niet in de Palembangsche bovenlanden gevestigd was, werden van daar uit aanhoudend strooptogten ondernomen naar Benkoelen door de zoogenaamde „resouws", wier vermetelheid der bevolking een groot ontzag inboezemde. Sedert de invoering van een geregeld bestuur in Palembang het aan deze lieden onmogelijk heeft gemaakt daar hun bedrijf uit te oefenen, hebben zij zich in Benkoelen genesteld, waar zij leven ten koste der bevolking, die de resouws (in de Ommelanden zoo talrijk, dat zij een derde gedeelte der bevolking uitmaken) nog steeds met ontzag bejegent en de politie in het vervolgen der diefstallen niet helpt, maar zich ook geen moeite geeft haren welstand te vermeerderen, omdat zij weet dat zij niets in veiligheid bezitten kan. De nijvere Benkoeler zoekt zijne broodwinning buiten het gewest, in Palembang.

Heerscht er derhalve over het algemeen een slechte geest in Benkoelen, en werd door menigeen slechts eene aanleiding tot feitelijk verzet gezocht, die aanleiding werd gevonden. Als aequivalent voor de inkomsten, die vroeger aan de verpligte cultures werden ontleend, werd, nadat gedurende eenige jaren geenerlei belasting was geheven, in 1873 in Benkoelen eene hoofdelijke belasting ingevoerd. Bij de toepassing der daaromtrent uitgevaardigde verordening is niet overal te werk gegaan met de noodige zorg en voorzigtigheid. Zelfs werden in de afdeeling Laïs, met bedreiging van zware straffen, vorderingen omtrent de onverwijlde betaling der belasting gedaan waar de verordening ruimte van tijd liet. Ook in andere opzigten hebben ondergeschikte ambtenaren zich aan eigendunkelijke handelingen schuldig gemaakt, die ongenoegen moesten veroorzaken. Aan de ontevreden hoofden viel het niet moeijelijk om aanhangers te vinden in hun verzet, dat zich openbaarde door den moord te Bentoelan.

In het bedwingen van dit verzet werd het bestuur zeer belemmerd door den hoogst gebrekkigen staat der middelen van gemeenschap, — ook in rustige tijden eene groote hindernis voor de behoorlijke uitoefening van het gezag in dit gewest — terwijl bovendien het vervolgen der opstandelingen bemoeijelijkt werd door de omstandigheid, dat zij een toevlugtsoord zochten in het onder Palembang ressorterende landschap Lebong (zie lager onder *Palembang*).

Maatregelen, om de algemeene oorzaken van den onvoldoenden toestand in Benkoelen weg te nemen, zijn in overweging.

In drie afdeelingen van dit gewest heerschte cholera, doch in zeer ligten graad; pokken vertoonden zich in het geheele gewest, doch zonder een epidemisch karakter aan te nemen.

Het eiland Engano is verlaten door den Europeaan, die er zich ter exploitatie gevestigd had.

*Lampongsche districten.* Orde en veiligheid lieten niets te wenschen over. De bevolking is welvarend; in het bijzonder in de afdeeling IV Marga's, waar zij aanzienlijke pepertuinen bezit, die in het verloopen jaar een gunstigen oogst afwierpen.

In zijne rivieren, waarvan sommige tot diep landwaarts in met groote inlandsche vaartuigen en stoombootjes van weinig diepgang, en de meeste tot digt bij den oorsprong met kleine praauwen te bevaren zijn, bezit dit gewest de beste hulpmiddelen voor toekomstigen bloei.

In de laatste maanden van 1873 heeft in de afdeelingen Toelang Bawang, Sepoeti en Sekampong cholera geheerscht en in eerstgenoemde afdeeling eene ziekte onder de buffels.

*Palembang.* De rust werd in het afgeloopen jaar niet verstoord en ook in de vroeger onrustige districten schijnt de bevolking niets liever te verlangen dan zich ongestoord aan haren veldarbeid te wijden.

De koffijcultuur heeft, vooral in de laatste jaren, ten gevolge van de steeds stijgende prijzen, aan de bevolking van enkele streken in de bovenlanden groote voordeelen verschaft, waarop ook andere districten zich op deze cultuur zijn gaan toeleggen. Vooral in de Pasoemah, Lintang, Sindang enz. breiden de koffijaanplantingen zich uit. Elders, waar de gronden voor deze teelt minder geschikt zijn, begint men aanstalten te maken om de sedert jaren verwaarloosde pepercultuur weer in het leven te roepen.

Naar mate op die wijze de bevolking welvarender wordt en meer en meer belang krijgt bij een toestand van vrede en rust, neemt hare gehechtheid aan het Europeesch bestuur toe, terwijl haar vertrouwen daarop niet weinig versterkt wordt, wanneer zij hare klagten dadelijk ziet onderzoeken en daarop regt doen.

Zoo hadden in Redjang en Lebong eenige hoofden en een schrijver zich aan onregtmatige handelingen schuldig gemaakt (zie vorig verslag bladz. 15); het bestuur trad onmiddellijk tusschenbeide en verplaatste den schrijver naar elders.

Bij het uitbreken der onlusten in het aangrenzende Benkoelen werd dan ook in die streken de rust niet verstoord, maar was de bevolking overal behulpzaam in het uitleveren van de voortvlugtige kwaadwilligen, die zich in die landschappen trachtten te verschuilen, terwijl zekere radja PASIRAH, een Lebongsch hoofd, verwant aan een der hoofdopstandelingen in Laïs, als straf voor de dubbelzinnige rol die hij speelde, door den raad der hoofden tot twee jaren dwangarbeid werd veroordeeld.

Door de bevolking der doesoen Goenoeng Merak (Ampat Lawang) werd eindelijk voldaan aan een reeds vroeger herhaaldelijk gegeven last om eene daar gelegen versterking te sloopen, en werd de weg, die vroeger door eene steile kloof naar die doesoen leidde, er om heen gelegd, waardoor dit punt als versterking geen beteekenis meer heeft. Bij die gelegenheid bleek het, dat ook in dit geval niet de bevolking, maar de hoofden steeds de weerspannigen waren geweest.

Van den in onderwerping gekomen opstandeling PIRAHOEN werd niets meer vernomen. Het blijft intusschen noodig in de Goemay steeds een waakzaam oog te houden.

De suppletoire overeenkomst met den Sultan van Djambi omtrent strandvonderij, waarvan in het vorig verslag sprake is, kwam tot stand.

Mag men op de niet altijd betrouwbare cijfers der handelsbeweging afgaan, dan zou de gezamenlijke waarde van den in- en uitvoer in 1873 belangrijk minder hebben bedragen dan in het voorafgegane jaar, ofschoon de welvaart kan gezegd worden in 1873 te zijn toegenomen.

De weersgesteldheid onderscheidde zich door hooge temperatuur en droogte en was der gezondheid zeer ongunstig, zoodat menschen en vee veel van ziekten te lijden hadden. Ook de cholera eischte betrekkelijk vele offers en in de Kommering Oeloe en het Djambische rijk heerschten pokken. Knokkelkoorts vertoonde zich het geheele gewest door.

*Sumatra's Oostkust.* De rust werd in 1873 nergens op ernstige wijze gestoord. In het onder onmiddellijk bestuur

van den Sultan en zijne rijksgrooten staande eigenlijk Siak, met inbegrip van het landschap Tanah Poetih, was de toestand in dit opzigt bijzonder bevredigend, want hoewel in die districten nog nimmer van de zijde der bevolking verzet was ondervonden, veroorzaakten andere redenen vroeger soms een staat van spanning, die ongunstig op den algemeenen toestand werkte. Oneenigheden tusschen den Sultan en zijne familieleden bleven niet zonder invloed op de bevolking, en belemmerden de geleidelijke ontwikkeling des lands. Vooral de regtspleging leed hieronder, daar eene onpartijdige uitspraak bijna niet te verkrijgen was. Vooral des Sultans oudere broeder TONKOE POETRA, die als rijksbestuurder een grooten invloed uitoefende, was door zijn onrustig en trotsch karakter oorzaak, dat de onderlinge verstandhouding veel te wenschen overliet. Sedert echter in 1872 eene beslissing des Sultans hem tot betaling van eene belangrijke geldsom drong, is hij eenigzins tot inkeer gekomen. Het is vooral in den onmiddellijken omtrek van de hoofdplaats Siak, dat de gunstige uitwerking van deze veranderde gezindheid zich laat waarnemen. De kampong is aanmerkelijk uitgebreid en verfraaid, en langs de oevers der Siak-rivier begint zich de bevolking te vestigen, die vroeger, uit vrees voor de willekeur der vorsten en aanzienlijken, zich verspreid aan de kleinere zijtakken in het bosch ophield.

Met de verheffing van Siak tot eene residentie betoonde de Sultan zich ingenomen, maar de vestiging van het hoofd van bestuur op Bengkalis was hem in het eerst minder aangenaam. Hij liet zich echter weldra overtuigen dat die plaats in alle opzigten de voorkeur verdiende boven Siak en stond bij eene suppletoire overeenkomst (reeds aangekondigd in het vorig verslag bladz. 15), dat eiland aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement af tegen eene schadeloosstelling van f 8000 's jaars. Voor 1875 en 1876 is hem dat bedrag, bij wijze van renteloos voorschot (op den voet van het bepaalde bij art. 49 van de comptabiliteitswet), reeds in 1874 uitbetaald.

Onder het regtstreeksch gezag van het Nederlandsch-Indische Gouvernement belooft Bengkalis eene belangrijke bezitting te zullen worden. Het eiland, ongeveer 23 vierkante geographische mijlen groot, is voor den handel allergunstigst gelegen, tegenover den mond der Siak-rivier, aan de voor de grootste zeeschepen bevaarbare Brouwerstraat. Door zijne vruchtbaarheid is het voor den landbouw uitnemend geschikt. In vroegeren tijd heerschte er een groot vertier, ten gevolge van de nederzettingen der Chinezen, doch deze zijn verdreven door de willekeur van het inlandsch bestuur. Thans is Bengkalis schaars bevolkt, maar onder een goed bestuur zal het spoedig weder handel, landbouw en industrie tot zich trekken.

Ook de overige vorsten ter Oostkust betuigden hunne ingenomenheid met de nieuwe organisatie van het Europeesch bestuur.

In de rijkjes Panei, Bila en Kotta Pinang, te zamen uitmakende de afdeeling Laboean Batoe, maar vooral in de bovenlanden van beide laatstgenoemde landschappen, was de uitwerking van de in 1872 aan Goenoeng Tinggi toegediende bestraffing merkbaar. De hoofden der bovenlanden, die zich vroeger herhaaldelijk aan rooftogten en verzet tegen het gezag van Bila en Kotta Pinang schuldig maakten, hielden zich nu rustig en de geschillen werden langs vredelievenden weg beëindigd. Nog niet beslecht is de twist, in 1870 ontstaan wegens het overvallen en uitplunderen der tot Kotta Pinang behoorende kampong Soeroean door eenige hoofden van Padang-Lawas. De beschadigde partij wenschte den hoofdaanlegger verbannen te hebben, waarop de stamgenooten van dezen de bemiddeling van het Gouvernement inriepen, die nog niet verleend is kunnen worden.

De in der tijd door PERTOEAN NAN LOBEH het gewezen hoofd der onafhankelijke Battaksche kampong Goenoeng Tinggi uit Kotta Pinang geroofde menschen zijn sedert allen uitgeleverd; de goederen zijn echter nog niet teruggegeven. Een aanbod van Goenoeng Tinggi, om hiervoor eene in billijkheid vast te stellen schadevergoeding te betalen, werd door Kotta Pinang afgeslagen. PERTOEAN NAN LOBEH zelf, die, blijkens het vorig verslag, aan het inlandsch bestuur van Kotta Pinang werd overgeleverd ten einde voor den „karapattan" aldaar te regt te staan, werd door deze regtbank ter dood veroordeeld. Door den Gouverneur-Generaal werd hem gratie verleend, met verandering zijner straf in die van wegzending naar een oord van ballingschap voor den tijd van twintig jaren. Ternate werd hem als ballingsoord aangewezen.

In Kotta Pinang wordt het bestuur van den in 1872 opgetreden jang di pertoean verlamd door de kuiperijen der rijksgrooten.

In Bila, waar sedert eenige jaren de radja moeda als voogd van den wettigen, doch nog minderjarigen Sultan het gezag uitoefende, hebben zich meermalen oogenblikken van groote spanning voorgedaan, voornamelijk verwekt door de rijksgrooten, die het bestuur van den regent bemoeijelijkten en het optreden van den eigenlijken vorst wilden verhaasten. Telkens gelukte het den controleur van Laboean Batoe de zaken bij te leggen. Thans, nu de Sultan meerderjarig is geworden en als zoodanig te Siak is erkend, onder den naam van Soetan BIDAR ALAM, is aan deze gedurige moeijelijkheden een einde gekomen.

Panei maakt, wat rust en tevredenheid betreft, een gunstige uitzondering op de overige rijkjes.

In het vroeger gebied van den jang di pertoean van Assahan bleef de rust ongestoord en gaven de Battaksche hoofden voortdurend blijken van goede gezindheid en vertrouwen op het bestuur. Het verlangen om den verwijderden vorst terug te hebben, is echter bij een gedeelte der bevolking nog zeer levendig.

In het landschap Koealoer, dat thans door den jang di pertoean moeda van dat rijkje afzonderlijk bestuurd wordt, doch vroeger het oppergezag van Assahan erkende, hadden met de aangrenzende onafhankelijke Battak's verwikkelingen plaats. Dezen deden een inval en verwoestten een kampong, waarbij eenige lieden om het leven kwamen. De roovers zijn over de grens gejaagd doch overigens heeft de jang di pertoean zich op aanraden van den controleur van Assahan van represailles onthouden. Eene goede verstandhouding met die Battak's is op den duur moeijelijk. Toch hebben zij en de benedenlanders elkander zeer noodig. De politiek der Maleische vorsten tegenover hen is dan ook hoogst toegevend, en gewoonlijk worden dergelijke strooptogten met een feest weêr goed gemaakt, waarbij soms uitlevering van gerootde menschen en goederen plaats heeft. In Poegerawan en Soengei Pari Pari werden geschillen op zoodanige vredelievende wijze beëindigd.

Aan de drie hoofdaanleggers van het in 1872 in Deli gepleegd verzet, die zich blijkens het vorig verslag (bladz. 55) in handen van het Gouvernement te Riouw bevonden, is sedert door den Sultan van Deli het verblijf in dat land ontzegd. Hun is Tjilatjap als verbanningsoord aangewezen.

De gebeurtenissen in 1872 hadden ten gevolge dat in een gedeelte van Deli schaarschte van levensmiddelen ontstond, daar de bevolking hare velden niet naar behooren had kunnen beplanten. De Sultan liet onmiddellijk eene groote hoeveelheid rijst opkoopen te Penang en die tegen verminderde prijzen onder de bevolking slijten of kosteloos uitdeelen. De controleur verleende zijn bijstand voor eene billijke verdeeling.

Den 25sten October 1873 overleed de Sultan MAHMOED PERKASSA ALAM. Het rijk Deli leed hierdoor een groot verlies; de overleden vorst onderscheidde zich, door zijne zucht om zijn land tot ontwikkeling te brengen, gunstig van de andere Maleische vorsten. Tot zijn opvolger werd met algemeene stemmen gekozen zijn zoon TONKOE MAHINOEN, die, pas 16 jaren oud, onder voogdij staat van twee ooms.

Naar aanleiding van ongunstige berigten omtrent den geest onder de Berg-Battak's, stelde het bestuur te Laboean (Deli) zich in aanraking met hunne invloedrijkste hoofden; er werd eene zamenkomst gehouden, die voor het bewaren der rust de beste gevolgen had.

Op de verschillende landbouw-ondernemingen werd de openbare orde niet verstoord. Wel dreigde zulks het geval te wezen door de ongepaste handelingen van een der administrateurs, maar door het klemvol optreden van het bestuur werden moeijelijkheden voorkomen; de administrateur werd sedert door zijne principalen ontslagen, waarna hij het land verliet.

In Serdang is de Sultan den ambtenaren van het Gouvernement minder genegen; naijver op het bloeijende Deli is daarvan de oorzaak.

Langkat, waar eenige gisting heerschte, werd bezocht

door den controleur van Deli. Hij vond er een weinig bevredigenden toestand. De oude pangeran, een van nature goedig man, aan het Gouvernement zeer gehecht, bleek in den laatsten tijd de speelbal te zijn geweest van eene zijner vrouwen, en zich te hebben laten verleiden tot willekeurige handelingen, zelfs tegen den meest getrouwen zijner rijksgrooten, den laksamana, wien hij, ten gerieve der bedoelde vrouw, zijne apanagegronden had ontnomen. Bovendien had de wanordelijke staat zijner financien den pangeran er toe geleid om alle rijksinkomsten (inkomende en uitgaande regten, opium-debiet, dobbelspelen enz.) tegen een bespottelijk lagen prijs aan een Chinees te verpachten, ten nadeele van zijne vijf rijksgrooten, aan wie volgens den hadat een aandeel in die inkomsten toekomt. Na veelvuldige besprekingen is het den controleur gelukt eene regeling tot stand te brengen, waardoor alle grieven zoo goed mogelijk uit den weg geruimd zijn.

Omtrent de inrigting van het bestuur in dat landschap kunnen de navolgende bijzonderheden worden medegedeeld.

In het bestuur van eigenlijk Langkat, dat zich uitstrekt langs de Wampo-rivier, van Perbantiean tot aan zee, wordt de pangeran bijgestaan door een rijksraad van vijf datoe's, waarvan de datoe laksamana de voornaamste is. Elke datoe heeft een deel van de bevolking onder zijn beheer, doch geen regten op den grond; hij kan boeten opleggen tot 10 thail (32 dollars); de laksamana geniet $^1/_{10}$ van 's lands inkomsten, de vier andere datoe's ontvangen een jaargeld van 150 (vóór 1873 slechts 100) dollars en 3 percent van hetgeen de verpachtingen meer opbrengen dan 5000 dollars.

Van Perbantiean stroomopwaarts langs de Bingei- en Wampo-rivieren, is het land verdeeld in vier apanages, Si Abat Abat, Bingei, Selesseh en Bohorog. In 1868 zijn de hoofden dezer vier apanages door den pangeran voorzien van eene acte van aanstelling, waarin hun gebied, hoewel zeer onvolledig, werd omschreven, zoo mede hunne bevoegdheid om boeten op te leggen (tot 10 thail) en hunne inkomsten werden bepaald. Buiten den vorst hebben alleen deze radja's regten op de binnen hun gebied gelegen gronden. Tijdens het bovenbedoelde bezoek van den controleur van Deli in Langkat is dan ook bepaald, dat de grondhuur, in de contracten met Europesche ondernemers bedongen, ten bate komt van de radja's, binnen wier gebied de uitgegeven gronden gelegen zijn.

De aangrenzende Battaksche doesoens bewesten de Mentjirim-rivier erkennen de suprematie van Langkat en schijnen zeer goed gezind. Elke doesoen heeft zijn eigen hoofd; de vijf voornaamste hoofden zijn de panghoeloe's van Limbigie, Bekiong, Laoe Tipoe, Kaperas en Doerian Serapit. De panghoeloe van Bekiong staat onder Selesseh; de overigen staan regtstreeks onder den pangeran.

De algemeene toestand van Sumatra's Oostkust wijst op vooruitgang; de handel der Chinezen breidt zich meer en meer uit.

Een voorname tak van bestaan is de troeboek-visscherij in de Brouwerstraat. De resident acht het wenschelijk dezen tak van nijverheid te ontheffen van de daarop rustende belasting (vergelijk vorig verslag blz. 188).

In de staatkundige verhouding tusschen het Gouvernement en de aan Siak grenzende onafhankelijke landschappen kwam in den loop van 1873 geen verandering. Wel openbaarde zich neiging tot aansluiting en werden zelfs uit de landschappen Oedjong Padang en Sie Langé (grenzende aan Kotta Pinang) verzoeken ontvangen om onder Nederlandsch gezag geplaatst te mogen worden, maar de tijdsomstandigheden deden het onraadzaam achten aan deze verzoeken al dadelijk gevolg te geven. Geruchten omtrent eene minder welwillende gezindheid der hoofden en bevolking in Lima Kotta werden niet door feiten bevestigd.

Omtrent die landschappen vallen de volgende bijzonderheden mede te deelen.

In Poeloe Lawan overleed de tonkoe besar en werd deze door zijn broeder, Tonkoe Aboe Baka, opgevolgd, eene schikking waarmede de Sultan van Siak, die door familierelatien met Poeloe Lawan verbonden is, niet was ingenomen, doch die door hem niet bemoeijelijkt is.

Tusschen den radja van Kapenoean en zijn broeder rees oneenigheid, die door het partij kiezen van de hoofden van Rambah en Temboesoi (district Tanah Poetih) ernstige onlusten had kunnen verwekken. De jang di pertoean van Kapenoean, hoewel onafhankelijk van den Sultan van Siak, riep diens bemiddeling in, en een inlandsch schrijver werd derwaarts gezonden met brieven aan de twistende partijen. Het gelukte hem de geschillen in der minne bij te leggen. Na het hoofddoel zijner zending aldus bereikt te hebben, bezocht hij de verschillende landschappen aan de Tanah Poetih-rivier en keerde langs de Siakrivier terug. Hij werd overal door de vorsten en hoofden zeer goed ontvangen, en de meeste hunner gaven hem de verzekering, dat eene naauwere aansluiting met het Gouvernement hun niet onwelkom wezen zou.

*Riouw en onderhoorigheden.* De handel was zeer bloeijend, voornamelijk ten gevolge der hooge marktwaarde van peper en gambier. Het geldswaardig bedrag van den in- en uitvoer bedroeg dan ook ruim negentien ton gouds meer dan in 1872.

Gedurende de eerste maanden heerschten pokken en knokkelkoorts; later was de gezondheidstoestand naar wensch.

In Julij 1873 werd berigt ontvangen dat op het eiland Galang, ten zuidwesten en in de nabijheid van Bintang, zich eene bende Maleische en Chinesche zeeroovers gevestigd had, die van daar uit hare strooptogten ondernam, en in betrekking stond tot een geheim genootschap. De politie, met den schout aan het hoofd, begaf zich in twee gewapende praauwen derwaarts, en dreef, na heftigen tegenstand ondervonden te hebben, de roovers uiteen. Vier hunner, onder wie het in deze streken beruchte Maleische hoofd Batin Rachmad, vielen der politie in handen, terwijl de overigen, maar sommigen gekwetst, ontkwamen. Twee roovers vielen later nog in handen der Galangsche bevolking; de overigen hebben, naar men vermoedt, de wijk genomen in Djohor. De maharadja van Djohor heeft zijne medewerking beloofd tot het opsporen en aanhouden van den meest beruchte onder hen, op wiens hoofd de voorname Chinezen van Tandjong Pinang en Senggarang eene premie van f 1000 gesteld hebben. Sedert is echter niets meer van hen vernomen, doch de rooverijen zijn merkbaar verminderd.

Van de booswichten die in 1872 Battam afliepen (zie vorig verslag bladz. 19) zijn twee belhamels gevat; één door des onderkonings bemiddeling, de andere door de politie te Singapore. Zij zijn door den onderkoning veroordeeld tot 25 en 15 jaren dwangarbeid in den ketting met bannissement.

Met de pogingen, die de Sultan tot verbetering van den landbouw onderneemt (zie vorig verslag bladz. 19), ging het naar wensch; reeds zijn twee waterleidingen gegraven en 8 bouws beplant, die een voordeeligen oogst beloven.

Door de Chinezen, die thans in den geheelen Lingga-Riouw-Archipel onder regtstreeksch gezag van het Gouvernement staan, wordt ons bestuur meer en meer gewaardeerd.

In het algemeen is de gunstige invloed merkbaar, dien het aanwezen van Europesche ambtenaren op de verschillende eilanden uitoefent; knevelarij en mishandeling komen zelden meer voor, terwijl misdrijven, waarvan men vroeger nooit iets vernam, thans ter kennisse van het bestuur komen, dat daardoor in staat gesteld wordt bij de vorsten op beregting aan te dringen.

Aan den Sultan, bij wien het bestuur altijd veel meer medewerking ondervindt dan bij den onderkoning, is bij Koninklijk besluit van 12 Mei 1874 de ridderorde van den Nederlandschen Leeuw verleend. Zijne verhouding tot den onderkoning werd niet beter, en deze is zelfs door den resident herinnerd moeten worden aan zijne verpligtingen tegenover den Sultan.

De onderkoning heeft zich op de in 1872 tegen hem bij de Regering ingekomen bezwaarschriften (zie vorig verslag bladz. 19) zeer zwak verantwoord.

Van de Westerafdeeling van Borneo werd het berigt ontvangen, dat zich te Sambas een vier en twintigtal lieden, mannen, vrouwen en kinderen, hadden nedergezet, afkomstig van Serassan, een der eilanden van de Natoena-groep, die hunne woonstede hadden verlaten om de afpersingen te ontgaan van zekeren radja Endoet, die hun namens den onderkoning van Riouw nieuwe belastingen oplegde. Nadat deze, op aansporen van den resident, een beambte

daarheen in commissie had gezonden om de zaak te onderzoeken, kwam van Sambas de tijding, dat andermaal emigranten van de Natoena-eilanden zich daar gevestigd hadden om dezelfde reden. De gezonden beambte berigtte dat hij een hoogst wanordelijken toestand had aangetroffen en dat de hoofden zich aan de grofste willekeur schuldig maakten. De onderkoning, hierover door den resident onderhouden, beloofde in het gunstige jaargetijde zelf derwaarts te zullen gaan en de zaken beter te zullen regelen.

*Banka.* De sedert 1868 den inlandschen hoofden toegekende verbetering in tractement heeft ten gevolge dat ze zich nu onverdeeld aan hunne ambtspligten kunnen wijden, aangezien zij niet meer door handenarbeid in hun onderhoud behoeven te voorzien. De bevolking is daarbij gebaat, ook omdat de hoofden thans den landbouw in hunne districten ernstig behartigen en aanhoudend aansporen tot verbetering en uitbreiding

De gezondheidstoestand was over het algemeen gunstig; alleen op de hoofdplaats heerschte de cholera gedurende twee maanden.

*Billiton.* De rijstbouw op ladangs gaf goede uitkomsten. De verhouding van de hoeveelheid zaadpadi tot den oogst was als 1 : 11, wat bij deze primitive cultuur gunstig mag genoemd worden. De verwachtingen voor den volgenden oogst waren ook gunstig, hoezeer droogte, insecten en veldmuizen op eenige plaatsen eene nieuwe bezaaijing noodig maakten.

De hoofddjaksa heeft in de nabijheid van Tandjong Pandan de vroeger begonnen, maar toen mislukte poging, om op natte velden rijst te teelen, weer opgevat. Hoewel het gewas op de aangelegde sawah kwijnende stond, werd de zaak niet opgegeven.

De gezondheidstoestand der bevolking was vrij bevredigend. De verspreide gevallen van koorts en buikziekte hadden geen kwaadaardig karakter.

In April 1873 kwam een geestdrijver uit Hindostan op dit eiland met het voorgeven allerlei ziekten te kunnen genezen, waardoor hij zich onder de bevolking, die eenigzins onrustig was op het vernemen dat in naburige gewesten de cholera heerschte, grooten aanhang verwierf. Op aanzegging van het bestuur verliet hij onmiddellijk het gewest.

*Westerafdeeling van Borneo.* De algemeene toestand van dit gewest kan niet gunstig genoemd worden.

In Januarij jl. openbaarde zich in het Sintangsche onder de Dajaks een verzet, dat een krachtdadig optreden onzerzijds noodzakelijk maakte. (Zie hierover nader hoofdstuk **D**), § 4. De juiste reden van dit verzet is nog niet duidelijk geworden.

Onderlinge twisten tusschen de verschillende Dajaksche stammen leidden nog steeds tot sneltogten, welke moeite het bestuur zich ook gaf om die tegen te gaan. Eene poging om te Nanga-Sebroek eene verzoening der stammen tot stand te brengen, liep tamelijk naar wensch af, en ook eene poging om onze Dajaks met de Serawak-Dajaks te verzoenen, beloofde een bevredigend resultaat. Maar te Boenoet bleef men bevreesd voor eenen inval van Serawak-(Redjang-) Dajaks, ten doel hebbende om zich te wreken voor een in het laatst van 1873 op eenigen hunner gepleegden moord. De hoop, dat het aan het bestuur van Serawak zou mogen gelukken de Redjangers van hunne booze voornemens terug te houden, werd niet verwezenlijkt, en in het laatst van Januarij jl. werden eenige vestigingen aan de Boven-Kapoeas boven Boenoet, door hen aangevallen en bijna de geheele bevolking dier plaatsen vermoord. Ook onze Batang Loepar-Dajaks begonnen weder te snellen. De onrustige bewegingen van dezen en de invallen van Serawak-Dajaks maakten reeds in Februarij jl. den toestand in de Boven-Kapoeas zoo hagchelijk, dat de bevolking dier streek zich in de versterkte hoofdnegorijen opsloot, waardoor handel en landbouw geheel stil stonden.

De vorst van Boenoet is niet in staat de mondingen der Embalau- en Palingrivieren, alwaar de hoofdnegorijen der vijandelijke Dajaks gelegen zijn, voldoende te bezetten. Van bestuurswege zijn daarom maatregelen getroffen om de hoofdnegorijen Boenoet en Poeloe-Madjang door het aldaar stationeren van militaire detachementen en gewapende booten tegen mogelijke aanvallen te beschermen.

Ten aanzien van Sambas valt te vermelden, dat sommige Dajaks zich bij het bestuur hebben beklaagd over te zware belasting, die namens den Sultan zou zijn geheven. Door het bestuur wordt ter zake een onderzoek ingesteld. Van een drukkenden last werden zoowel het rijksbestuur als de mantries en de bevolking ontheven door de overneming voor 's lands rekening (November 1873) van hetgeen, sedert de aftreding van den vorigen (waarnemenden) Sultan, door genoemd rijk aan dezen was schuldig gebleven ter zake van door hem voorgeschoten uitgaven gedurende de oorlogen met de Chinezen in 1850/51 en 1853/54. Ofschoon de vordering ruim f 53 000 beliep, wist echter het Gouvernement met den bedoelden gewezen vorst eene regeling te treffen, waarbij hij zich met de afbetaling van het door het Gouvernement overgenomen gedeelte der schuld (ad circa f 24 000) tevreden stelde en voor het overige aan het Sambasch bestuur kwijtschelding verleende. Eene bron van voortdurende verwikkelingen is hierdoor uit den weg geruimd.

De toestand in Mampawa bleef gespannen, niettegenstaande de geschillen, waarvan in het vorig verslag melding werd gemaakt, op vreedzame wijze waren beslecht. Desniettemin bestond voor verzet geen vrees.

Te Pontianak bleef de rust ongestoord, evenzoo in Montrado en de rijkjes Koeboe, Simpang, Soekadana, Matam, Landak, Tajan en Meliouw.

In de plaats van den in November 1873 kinderloos overleden panembahan van Tajan werd weinige dagen later, in eene door den resident ter hoofdplaats van dat rijkje belegde vergadering van rijksgrooten, tot vorst gekozen de broeder des overledenen, PANGERAN RATOE PAKOE NEGARA.

Enkele geisoleerde sneltogten uitgezonderd, was de toestand in Sanggouw en Sekadouw niet onbevredigend.

De rijstoogst viel goed uit. Alleen werd betreurd dat ten gevolge van den hiervoren geschetsten toestand in het Sintangsche verscheidene ladangs in die afdeeling niet konden worden geoogst.

Tusschen den radja van Serawak en den resident der Westerafdeeling van Borneo werden, in de tweede helft van 1873, vriendschappelijke brieven gewisseld tot bevestiging langs officielen weg eener ontworpen minnelijke vereffening der tusschen het Nederlandsch-Indische Gouvernement en het bestuur te Serawak bestaan hebbende geschillen ter zake van door Serawak-Dajaks herhaaldelijk gepleegde schending van het Nederlandsch Indisch grondgebied.

*Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.* Ofschoon het in geen enkel gedeelte van dit gewest tot openbaar verzet gekomen is, kan echter niet gezegd worden dat de toestand even gunstig was als in 1872. De gebeurtenissen in Atjeh vonden bij de Mohammedaansche bevolking veel weerklank en dienden den vijanden van ons bestuur als een middel tot opruijing.

In de laatste dagen van Junij 1873 werd in Amoenthay, door een tegen het gevestigd gezag gesmeed complot, de rust ernstig bedreigd. Het niet slecht beraamde plan was, om de versterking ter gemelde plaats te overrompelen en dan naar Bandjermasin op te rukken. Het werd echter ter goeder ure ontdekt en verijdeld, daar in den voor de uitvoering bestemden nacht van 30 Junij op 1 Julij een vijftigtal zaâmgezworenen, die zich in de een paar uren van Amoenthay verwijderde kampong Lompetong verzameld hadden, door eene bevolkingspatrouille werden overvallen en uiteengejaagd. Later, in Julij, werden zij allen opgevat, en zoo spoedig mogelijk teregt gesteld voor den landraad te Amoenthay, die zeven hunner ter dood en de overigen tot 20 en 15 jaren dwangarbeid in den ketting veroordeelde. Na dien tijd werden geen zamenzweringen meer ontdekt, doch voortdurend werden die bij gerucht aangekondigd, blijkbaar om het volk in spanning te houden.

Terwijl in de beneden-landen op deze wijze onrust gesticht werd, vernam men in October 1873 dat toemengoeng MANGKOE SARI, het hoofd van de Boven-Doesson, aan

wiens goede trouw steeds getwijfeld werd, eene versterking in de Boven-Teweh opgeworpen en al de hem ondergeschikte kamponghoofden ten strijde opgeroepen had. De waarnemende civile gezaghebber van de afdeeling Bekompai en Doesson, naar Teweh gezonden, vond deze berigten bewaarheid, maar vernam van MANGKOE SARI dat deze maatregelen genomen waren om zich tegen een inval van Koeteische koppensnellers te verdedigen. Ofschoon de gezaghebber met het oog op den algemeenen toestand in het gewest, zich voorloopig met die verklaring moest tevreden stellen, scheen het dat MANGKOE SARI wel degelijk slechte plannen koesterde, doch voelde dat hij voor het oogenblik te ver gegaan was. Dit werd nog waarschijnlijker, toen hij, daags na zijne ontmoeting met den bedoelden ambtenaar, plotseling zijn post aan de Teweh verliet, en spoorloos verdween. De noodige voorzorgsmaatregelen tegen mogelijke vijandelijkheden werden genomen; het garnizoen te Moearah-Teweh werd uit Bandjermasin versterkt; doch het is niet noodig geweest geweld te bezigen. Na gedurende vier maanden te hebben rondgezworven, kwam MANGKOE SARI in Februarij 1874 weder te Moearah-Teweh terug en men hoopt hem door overreding tot zijnen pligt te brengen.

Het berigt van de inneming van den kraton van Atjeh maakte aan den in dit gewest waargenomen geest van woeling en verzet onmiddellijk een einde. Het succes onzer wapenen in dat, volgens Mohammedaansche begrippen, onverwinnelijke rijk, schreef de resident in Maart 1874, heeft zulk een diepen indruk gemaakt, dat het te betwijfelen valt of in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo het ontzag voor 's Gouvernements magt ooit grooter is geweest dan thans.

Onder de Dajaks in de binnenlanden wordt steeds meer ingenomenheid met ons bestuur bespeurd. Dit kan ook gezegd worden van de aan het Gouvernement leenpligtige staten, waaromtrent de volgende bijzonderheden zijn mede te deelen.

In het onder Bandjermasin behoorende Kween werden de Arabieren, die vroeger onder het hoofd der inlandsche bevolking, den ronggo, stonden, onder een eigen hoofd gesteld, die met den titel van hoofd der Arabieren de magt en den werkkring heeft van een districtshoofd in deze streken. Voor dit ambt werd een algemeen geacht Arabier aangewezen.

In het rijkje Batoe Litjin keerde de sedert 1869 afwezige vorst PANGERAN SJARIEF HAMID terug. Hij werd op het einde van 1872 door den gouverneur van de Straits-Settlements aan den resident van Riouw uitgeleverd, als hebbende zich gemengd in den op Malakka gevoerden burgerkrijg tusschen den radja van Salangore en zekeren radja MAHADIE. Na eenige maanden op de hoofdplaats aangehouden te zijn, werd hem, daar op zijne trouw jegens het Gouvernement niets aan te merken viel, en zijne handelingen op Malakka het gevolg waren eener jeugdige zucht naar avonturen, het bestuur van zijn 1600 inwoners tellend rijkje weer toevertrouwd.

De Sultan van Koetei gaf een bewijs zijner genegenheid jegens het Gouvernement door in 1873, juist in den tijd dat de Atjehsche expeditie de gemoederen der Mohammedanen in beweging bragt en zij het bestuur vijandiger dan ooit gezind waren, met groote vertooning den resident op Bandjermasin een bezoek te brengen. Gehoor gevende aan de wenken en den raad van het hoofd van dit gewest, heeft hij onderscheidene maatregelen genomen die tot het welzijn van land en volk zullen bijdragen. Aan de te Hongkong gevestigde handelsonderneming heeft hij zich geheel onttrokken, zoodat haar monopolie te dezer plaatse opgehouden heeft. Aan dezen verdienstelijken inlandschen vorst is bij Koninklijk besluit van 12 Mei 1874 de ridderorde van den Nederlandschen Leeuw verleend.

De Sultan van Goenong Taboer nam, op aansporing van het bestuur, afdoende maatregelen tot beteugeling van den zeeroof op de kusten van zijn gebied; aldaar hebben zich dan ook geen gevallen van zeeroof voorgedaan.

*Celebes en onderhoorigheden.* Even als in 1872 kan gemeld worden, dat de stand van zaken in de gouvernementslanden van dit gewest over het algemeen gunstig was, behalve in de Noorderdistricten. Dáár had het oostelijk gedeelte der onderafdeelingen Pangkadjene en Segeri veel te lijden van de strooptogten van KRAENG BONTO BONTO en andere woelgeesten. Nadat echter eerstgenoemde streek door eene aanzienlijke troepenmagt bezet was, liet de rust er weinig te wenschen over, tot dat op den 12den October de troepen te Waramparang plotseling beschoten werden door eene bende opstandelingen, die echter, zoodra van onze zijde het vuur op hen geopend werd, de vlugt namen.

Deze alarmering werd den 21sten en 26sten October herhaald, maar zonder beteren uitslag voor den vijand. Evenwel had het gebeurde ten gevolge dat de versterking te Waramparang, die anders tegen den westmoesson geheel zou ontruimd zijn, tot het midden van December bezet bleef, op welk tijdstip de geheele expeditionaire magt te Pangkadjene zamengetrokken werd. In weerwil van deze rustverstoring zijn door de bevolking alle heerendiensten even als in vroegere jaren behoorlijk verrigt en is de vertiening door haar betaald geworden, zelfs in het regentschap Lebakkang, waar KRAENG BONTO BONTO te huis behoort en zich ook het meest ophoudt. Medewerking tot opvatting van dien opstandeling en zijne zonen werd echter in het afgeloopen jaar evenmin als in vorige jaren ondervonden, en daaraan is het dan ook voornamelijk toe te schrijven, dat alle pogingen van onze troepen om hem in handen te krijgen tot nog toe mislukt zijn.

De reden van het verzet van KRAENG BONTO BONTO is nog altijd niet met zekerheid op te geven. Waarschijnlijk heeft hij zich in der tijd door den gewezen matoa van Tjamba Tjamba tegen het bestuur laten opzetten en acht hij een terugkeer op den ingeslagen weg onmogelijk, nadat hij daarin reeds zoo ver is gegaan en bij verschillende magthebbenden steun gevonden heeft.

De in 1865 uit Celebes gebannen regent van Tjamba, LA PINTJARA, wiens straf in Februarij 1873 was opgeheven, nadat hij in het openbaar vergiffenis voor zijne vroegere handelingen gevraagd en trouw aan het Gouvernement beloofd had, werd, toen in October 1873 de betrekking van regent van Tjamba openviel, door de bevolking tot eersten candidaat gekozen. Daar hij zich na zijn terugkeer op Celebes goed gedragen had, en de beide andere gekozen candidaten verzochten voor de benoeming niet in aanmerking te komen, werd hij tot regent aangesteld.

In de afdeeling Zuiderdistricten werd de rust volstrekt niet gestoord. In Bonthain, waar de bevolking in de koffijteelt het hoofdmiddel van bestaan vindt, nam de welvaart zigtbaar toe.

De nieuwe regent van Binamoe DAENG LAGO betoonde zich aanvankelijk een uitstekend hoofd.

In weerwil van geruchten die het tegendeel voorspelden, hebben de Ooster-districten, waarin onze vestiging Bikeroe ligt, niet te lijden gehad van aanvallen van DAENG MANOEDJIE en andere moordenaars van den regent van Boelo Boelo. In deze districten heerschte ten gevolge der hooge koffijprijzen veel welvaart.

Om dezelfde reden bloeide ook de Europesche groothandel te Makassar, waar verscheidene schepen met rijke lading regtstreeks uit Europa kwamen.

De gezondheidstoestand liet in de eerste helft van het jaar in de gouvernementslanden veel te wenschen over, daar de knokkelkoorts schier overal in meerdere of mindere mate geheerscht heeft. Het aantal sterfgevallen ten gevolge van die ziekte is echter nergens groot geweest. Ook vertoonde zich weder de ziekte onder de paarden, die in 1872 zulk eene verwoesting aanrigtte.

Overigens waren onder de opgezetenen der gouvernementslanden welvaart en een langzaam doch gestadig toenemende vooruitgang te bespeuren, ofschoon de zedelijke ontwikkeling van het volk steeds veel te wenschen overlaat

Uit de niet onder ons regtstreeksch beheer staande landschappen valt het volgende mede te deelen.

Toen twee onderdanen van de leenvorstin van Boni, de zonen van den in 1855 gesneuvelden DAENG KALABOE, zich bij BONTO BONTO hadden aangesloten, en zij door het bestuur was opmerkzaam gemaakt op hare verpligting om dergelijke handelingen te keer te gaan, zond zij eene krijgsmagt naar Lamoeroe, om allen die zich schuldig gemaakt hadden aan het heulen met onzen vijand te arresteren. Het dralen evenwel van haar poenggawa of veldheer gaf dien van Lamoeroe gelegenheid zich te versterken en de Boniers zóó wel te ontvangen dat deze werden teruggeslagen. Evenwel bood het bestuur van Lamoeroe zijne onderwerping

aan en betaalde eene schatting aan Boni, maar de schuldigen werden niet uitgeleverd.

Den gewezen rijksbestierder, oom en pleegvader van de tegenwoordige vorstin, die hem zeer veel genegenheid toedraagt, werd weder vergund zich in het Bonische te vestigen.

De leenvorstin is met den tegenwoordigen rijksbestierder op zeer goeden voet en ook de bevolking is er meê ingenomen, dat zij zich door hem laat leiden. Voor de belangen van het Gouvernement, dat in dezen raadsman, wien de soms dubbelzinnige houding van Boni wordt toegeschreven, geen vriend bezit, ware het beter dat de vorstin zelfstandiger optrad.

Door het opheffen van vele drukkende lasten, waaronder de kleine man vroeger gebukt ging, is de landbouw, ook de koffijcultuur, in de beide laatste jaren in het Bonische merkbaar vooruitgegaan.

In Lamoeroe, waar de invloed van Boni, zoo als uit het voorgaande gebleken is, niet veel te beteekenen heeft, zijn wanorde en regeringloosheid heerschende. Het volk is lui, roof- en dobbelziek, en de vorst, die zich thans binnen zijn rijk ophoudt, bekommert zich niet om zijne onderdanen en is geheel verslaafd aan opium.

Over de pogingen van den Soppengschen prins Datoe Bakka, om weder binnen Tanette te komen, is gesproken in het vorig verslag (bladz. 21). Eene tegen hem afgezonden krijgsmagt, waarbij zich hulptroepen onder den vorst van Goa hadden aangesloten, rigtte niets uit, daar Datoe Bakka, van de nabijheid der krijgsmagt onderrigt door de lange wimpels, die de vorsten van Celebes gewoon zijn van zeer hooge staken bij hun kamp te doen wapperen, gelegenheid had om te ontkomen. Naderhand, toen de troepen weer teruggekeerd waren, herhaalde hij zijne pogingen om in Tanette door te dringen.

In de rijke handelplaats Paré Paré laat het bestuur in den laatsten tijd veel te wenschen over, doordien de vorst zich buiten de hoofdplaats ophoudt. Hier moge verwezen worden naar hetgeen op blz. 6 gezegd is omtrent de beteekenis van deze haven voor ons gezag op Celebes.

De vorsten van de meeste bondgenootschappelijke landen kweten zich behoorlijk van hunne verpligtingen jegens het Gouvernement, alleen die van Sidenring en Soppeng niet. In het eerstgenoemde rijk vond Bonto Bonto zijn voornaamsten steun in volk, wapenen en ammunitie. Soppeng stelde zich wel niet aldus met 's Gouvernements vijanden in betrekking, doch verzuimde iets te doen om den inval van Datoe Bakka in Tanette te beletten en sterkte Lamoeroe in zijne weerspannige houding. De verhouding van het bestuur tot deze rijken was in den laatsten tijd gespannen, en de telkens aldaar verspreide geruchten van een aanstaanden oorlog met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement toonen genoegzaam aan, welke geest er heerscht. Van de zijde des bestuurs wordt met de meeste zorg gestreefd naar vermijding van alles wat eene botsing zou kunnen veroorzaken.

De verstandhouding tusschen de rijkjes onderling was naar wensch.

In Mandhar gaven de vorst en de hadat weer aanstoot aan de bevolking. Manawari (zie vorig verslag bladz. 22) deed de verwarring in Balangnipa voortduren, door zaken, die de vorige vorsten en hadat reeds uitgewezen hadden, op nieuw te onderzoeken en te beregten. Eene waarschuwing voor de gevolgen van deze wijze van handelen, hemvan bestuurswege gegeven, schijnt goede gevolgen te hebben gehad. Aan Maradia Kapé werd, met toekenning van een maandelijkschen onderstand, Patjitan tot verblijfplaats aangewezen.

In Mamoedjoe werd de rust eenigermate, doch zonder ernstige gevolgen, verstoord.

Het rijkje Donggala werd door den secretaris voor de inlandsche zaken met een gouvernements-stoomschip bezocht. Hij vond daar, even als in Palos en Towaeli, den toestand bevredigend. Alleen bleek dat de vorst van Palos reeds sedert geruimen tijd overleden en door zijn zoon opgevolgd was, zonder dat de hadat daarvan kennis gegeven had.

In Wadjo houdt de vorst van Sidenring eigenlijk de teugels van het bewind, zijnde de aroe matowa of hoofdvorst altijd afwezig en geheel onverschillig voor de landsaangelegenheden.

Met den Sultan van Boeton werd den 28sten Augustus 1873 door den secretaris voor de inlandsche zaken een nieuw contract gesloten, onder nadere goedkeuring der Indische Regering.

Met Masemrempoeloe, Toradja en de overige niet bondgenootschappelijke landen van Celebes, waarvan de bevolking grootendeels uit Alfoeren bestaat, over wie zich Sidenring eenig gezag aanmatigt, kwam het Gouvernement evenmin als vroegere jaren in eenige onmiddellijke aanraking.

*Menado.* De algemeene toestand der Minahassa gedurende 1873 was bevredigend. Geen volksrampen troffen het gewest; de teelt der voedingsmiddelen gaf goede uitkomsten en hoewel op enkele plaatsen de veldmuizen eenige schade toebragten, was de opbrengst ruimer dan het vorige jaar.

Handel en nijverheid gingen niet achteruit en door grootere ondernemingszucht van particulieren tot aanplant van notenmuskaat vonden velen in den tuinbouw een gemakkelijk middel van bestaan.

De gezondheidstoestand was naar wensch.

De gesteldheid in de inlandsche rijkjes buiten de Minahassa bleef dezelfde.

Bij de keuze van een districtshoofd te Ponosakan is eenige moeijelijkheid gerezen, omdat een gedeelte der bevolking een tot dien post volstrekt ongeregtigd persoon wilde aangesteld hebben, en er aanvankelijk geen genoegen mede nam, dat de tweede kandidaat door het bestuur werd benoemd. Hij is niettemin gehandhaafd en ondervindt nu in de uitoefening van zijne dienst geene moeijelijkheden meer.

De ontworpen reorganisatie van het bestuur in de afdeeling Gorontalo, waarmede het zelf bestuur der inlandsche hoofden zou ophouden (zie vorig verslag bladz. 92), vond eenige tegenkanting, daar de meesten dezer hoofden, met den radja van Gorontalo als hun woordvoerder, in strijd met den vroeger door hen zelf uitgesproken wensch, te kennen gaven, dat zij in het bezit wenschten te blijven van hun regt van zelfbestuur. Onderhandelingen hierover zijn nog hangende.

De onder eigen inlandsche vorsten staande rijkjes op de noordkust van Celebes, werden door den resident met een rijksstoomschip bezocht.

Te Bolang Mongondo was de radja afwezig; deze vorst is sedert meer dan een jaar op reis in zijn rijk, en heeft zich lang in het van den bestuurszetel ver afgelegen Kottaboena opgehouden, waar hij door zijne onderhoorigen goud liet delven; herhaalde oproepingen naar Menado werden steeds beantwoord met beloften van te zullen komen. Door zijne afwezigheid moesten eenige zaken onbehandeld blijven; misdadigers wachtten in de gevangenis op de komst van den radja en de rijksgrooten, om voor den rijksraad te worden teregtgesteld; klagten van naburige vorsten over benadeeling in grondgebied konden niet worden afgedaan, zonder dat met den vorst in overleg was getreden. Eindelijk, in December 1873, kwam de radja te Menado, met zeer talrijk gevolg, waaronder een Arabier die bij de politie verschillende namen draagt, maar in deze streken als Imam Safi of Imam Besar bekend staat. Hij oefent grooten invloed uit op den vorst, die hem met de meeste nederigheid bejegent. Dat aanzien heeft hij zich bij zijne komst in het landje verzekerd door het verrigten van eenige zoogenaamde wonderen. Ook te Kema, zoowel als te Menado, ontvangt hij van de bevolking geschenken; hij gaat weinig uit, en laat alleen degenen bij zich toe, die hem de hand willen aanraken, dat wil zeggen: geld geven. De Mohammedaansche negorij-bewoners zijn tegen hem gewaarschuwd. De radja scheen niet genegen tot het aangaan van een nieuw contract zoo als hem werd voorgesteld. Het schijnt dat, hetzij op zijn bevel, dan wel met zijne voorkennis, de vaccine in Bolang Mongondo wordt tegengewerkt.

De radja van Bolang Oekie is in November 1873 te Menado geweest; hij kwam met zijne rijksgrooten de verschuldigde belasting betalen. Tijdens zijn aanwezen te dier plaatse zijn onderhandelingen met hem gevoerd over de vernieuwing van het contract, waarmede hij en de aanwezige rijksgrooten genoegen namen, zoo als zij ook reeds bij 's residents bezoek aan Bolang Oekie te kennen hadden gegeven. Genoemd land is zeer klein; het betaalt slechts belasting over vijftig huisgezinnen. Wel wordt vermoed dat het aanwezig getal grooter is, maar de middelen ontbreken om de juistheid van dit vermoeden te staven. Vrees

voor eene hoogere belasting doet den radja beweren dat dit getal niet aangroeit.

Van hunne aanwezigheid te Menado maakten de rijksgrooten gebruik om door den inlandschen schrijver op het residentie-bureau te laten verzoeken den radja te ontslaan, belovende zij dan eene hoogere belasting te betalen. Er is op dat aanbod geen acht geslagen, hoewel ook van elders bleek dat de radja weinig gezien is in zijn rijk.

Ook de radja en rijksgrooten van Bintaoena verklaarden geene bedenkingen te hebben tegen het sluiten van een nieuw contract. De radja verzocht zelfs dat het Gouvernement zijn rijk mogt inlijven, wijl zijne onderdanen zich niet om zijne bevelen bekommeren en zijne betrekking hem weinig voordeel oplevert.

De in Augustus 1872 opgetreden radja van Bolang-Itang werd te Menado als vorst bevestigd en nam genoegen met het nieuwe contract, even als de radja van Kaidipan, bij wien het streven schijnt te bestaan om zijn invloed over naburige rijkjes uit te breiden.

De radja van Bwool zond zijn rijksbestierder naar Menado om de schatting te betalen; deze voldeed slechts de helft en ging met het overige op de vlugt. Bij het bezoek van den resident verklaarde de vorst hiervan niets te weten; zijn aanbod om het ontbrekende terstond te voldoen (in stede van dit te Menado te betalen overeenkomstig de bestaande bepalingen) werd niet aangenomen, uit vrees dat eene gedwongen inzameling zou worden gehouden en daarbij van de aanwezigheid van het stoomschip als middel van intimidatie zou worden misbruik gemaakt. De trouwelooze rijksbestierder werd later op verzoek van den radja ontslagen. Omtrent het aangaan van een nieuw contract is door dezen vorst nog geen bepaald antwoord gegeven.

Van de Sangir-eilanden is alleen de radja van Kandhar te Menado geweest. De van deze streken ontvangen berigten maakten voortdurend melding van twisten en ongeregeldheden. Het bezoek van een der controleurs heeft daaraan een einde gemaakt.

In het begin van 1873 vestigden zich op de Talaut-eilanden een paar Europeanen, met het doel aldaar eene landbouw-onderneming te vestigen. Door eenige voor hunne onderneming geëngageerde inlanders werden klagten bij het civiel bestuur te Menado ingebragt omtrent de behandeling, hun door den administrateur, mede een Europeaan, en den opziener aangedaan. Ter zake werd onmiddellijk een plaatselijk onderzoek ingesteld, dat tot eene strafregtelijke vervolging geleid heeft.

De handelingen van hooger bedoelde ondernemers bragten onder de zeer eenvoudige inlanders dezer streken groote spanning te weeg, welke echter spoedig verminderde toen zij en ook hun administrateur de eilanden verlieten.

De controleur, aan wien het onderzoek in deze zaak werd toevertrouwd, benuttigde zijn aanwezen ter plaatse om in den verwaarloosden toestand der eilanden eenige verbeteringen aan te brengen en eenige grensgeschillen uit den weg te ruimen.

*Amboina.* Met den 1sten October 1873 nam het tijdvak van overgang een einde, dat was toegestaan aan de eigenaren van specerijperken op de Bandasche eilanden, die successivelijk zijn toegetreden tot de voorwaarden, waarop zij van de verpligting om in hunne perken specerijen te telen en het product aan het Gouvernement te leveren, konden worden ontheven. Thans heeft derhalve het monopolie geheel opgehouden te bestaan. Intusschen heeft de notenmuskaatcultuur eene groote vlugt genomen, zoodat vertier en welvaart in de plaats van vroegere kwijning zijn getreden. De prijzen der specerijen waren iets lager dan in 1872, toen die buitensporig waren opgevoerd. De bedenkingen van eenige eigenaars en beheerders van perken tegen het quotum van de belasting, die de eigenaren der notenperken bij wijze van verponding voortaan zullen hebben te betalen, hebben tot eene herziening van de belastingregeling geleid.

De cacao-aanplantingen van de met het Gouvernement in contract staande en van de particuliere ondernemingen kwijnen. Ziekte tast de boomen aan, doet de vruchten sterven en de stammen rotten. Voor 's hands is reeds afgezien van elken maatregel om de voorschotten te innen, die aan de planters verleend zijn. Tot algeheele afschrijving dier sommen is onlangs besloten. De proef om die cultuur inheemsch te maken, kan als mislukt beschouwd worden.

In de afdeelingen Hila en Wahaai hadden oneenigheden plaats tusschen de bevolking van een paar negorijen en de daarover gestelde regenten. Door tusschenkomst der afdeelingshoofden zijn echter deze geschillen bijgelegd. Op Ceram werden, als gebruikelijk, door de Alfoeren eenige koppen gesneld. Verder werd de rust niet gestoord. Van zee- of menschenroof werd niets vernomen. De pokkenepidemie, die in het midden van 1872 uitbrak, hield slechts eenige maanden stand.

De twee Europeanen, die eene exploitatie op groote schaal van het eiland Boeroe op het oog hadden, hebben, zoo als blijkens het vorig verslag (blz. 24) voorzien werd, hun plan laten varen.

Een der in het vorig verslag (blz. 3) vermelde Italiaansche reizigers, die natuurkundige nasporingen op de Key- en Aroe-eilanden deed, keerde in November 1873 van daar terug.

*Ternate.* De verhouding van den Sultan van Ternate tot het Europeesch bestuur is uitmuntend en hij is steeds bereid hulp en medewerking te verleenen, waar die vereischt worden. Zijn gezag over de hem cijnsbare landen op Celebes, de rijken Bangaai en Tomboekoe, is zeer gering; maar zijn eigen onmagt kennende, zoekt hij daar ook geene uitbreiding van invloed.

Het rijk van Tidore verkeert in min gunstigen toestand. De goede voornemens van den Sultan worden telkens verijdeld door zijn gemis aan zelfstandigheid, dat hem aan den leiband doet gaan van zijne moeder, die reeds bij het leven van haren man, den vorigen Sultan, feitelijk het bestuur voerde. Kwade praktijken zijn niet zeldzaam en worden gedreven tot bijna onder de oogen van den vorst. Het contract, op den 26sten Maart 1872 met hem gesloten, zou eerlang door het Gouvernement worden bekrachtigd.

De vorst van Batjan is welwillend en doordrongen van het besef dat in zijn rijk belangrijke verbeteringen zouden kunnen worden aangebragt, maar ook hij is zwak van karakter en wordt daardoor gemakkelijk bedrogen door listige indringers. Zijn zoon bezoekt de gouvernementsschool te Ternate. Met dezen Sultan werd eene nadere overeenkomst tot wijziging van de regtspleging in zijn gebied aangegaan, welke in Maart 1874 door de Indische Regering is goedgekeurd en bekrachtigd.

Tegen het contract, door een Europeaan met den Sultan van Batjan gesloten, betreffende de exploitatie van het zuidelijk gedeelte van dat eiland, het Sebela-gebergte, bestonden zoo vele bezwaren, dat een nieuw plaatselijk onderzoek noodig werd geoordeeld, hetgeen de resident in October 1873 instelde, en naar aanleiding waarvan hij een verslag uitbragt, dat evenwel nog niet tot eene beslissing leidde.

De algemeene toestand dezer residentie is achterlijk. In hare weinige behoeften voorziet de bevolking te gemakkelijk dan dat zij zich eenige inspanning zou getroosten. Alleen de Alfoeren van Galela en de bewoners van het eiland Makian maken hierop eene gunstige uitzondering.

Makian werd in December 1861 door eene uitbarsting van den vuurspuwenden berg, die eigenlijk geheel het eiland vormt, verwoest, bij welke ramp een derde der bewoners omkwam. Maar sedert heeft de bevolking, vooral nadat de Sultan van Ternate de zware lasten, die vroeger op haar gelegd waren, verligt had, zich geheel hersteld. De resident vond er bloeijende aanplantingen en goed aangelegde tuinen op plaatsen waar twaalf jaar geleden kampongs stonden, die bij de ramp vijftig tot zestig voet onder aarde, asch en modder bedolven werden.

Omtrent den moord, door Papoea's van Kanabra in 't laatst van 1872 op een gedeelte van de bemanning van een in straat Galewo ten anker liggend (Hamburgsch) schip gepleegd (zie vorig verslag bladz. 26) zijn door den radja van Salawatti inlichtingen gegeven, welke het instellen van een plaatselijk onderzoek door den resident van Ternate overbodig hebben gemaakt. De radja had den gezagvoerder persoonlijk gewaarschuwd tegen de bevolking in den omtrek van straat Galewo en hem afgeraden daar te vertoeven. De raad werd in den wind geslagen. Een Europeesch stuurman en 17 inlanders in twee sloepen ter paarlvisscherij afgezet, werden gedurende den slaap over-

vallen en afgemaakt, terwijl de goederen, die zij bij zich hadden, werden geroofd. De radja van Salawatti, van het gebeurde onderrigt, zond dadelijk eenige zijner onderhoorigen uit om inlichtingen in te winnen. Zij raakten slaags met de Kanabraërs en ontnamen hun eenige der geroofde goederen. Daarop begaf de radja zelf zich met drie gewapende praauwen naar Kanabra, vergezeld van den gezagvoerder. Drie personen, verdacht van deelneneming aan den moord, werden opgevat; een hunner, die op de terugreis naar Salawatti bekende een der daders te zijn geweest, werd door den gezagvoerder doodgeschoten. De gezagvoerder verliet na weinige dagen de wateren van Nieuw Guinea, met achterlating van een brief voor den Sultan van Tidore, waarin hij dien vorst dank betuigde voor de van den radja van Salawatti ondervonden hulp en medewerking.

Aan dr. A. B. Meijer, van wiens wetenschappelijke reis naar Nieuw Guinea reeds in het vorig verslag (bladz. 25) is melding gemaakt, is het gelukt over land van de Geelvinksbaai naar de golf van Mac Cluer te komen. Zijn verblijf in het Arfak-gebergte en in de Geelvinksbaai heeft hem in staat gesteld een aantal belangrijke voorwerpen te verzamelen.

De Russische geleerde Miklucho Maklay heeft zich, na een verblijf gedurende verscheiden maanden op Java, weder naar Nieuw Guinea begeven. De voorgenomen zending van een Nederlandsch oorlogsschip naar Nieuw Guinea heeft nog niet plaats kunnen vinden, daar over de aanwezige zeemagt elders moest worden beschikt. Indien aan het voornemen alsnog gevolg wordt gegeven, zal dit in geen geval geschieden met het doel om onzen politieken invloed op het groote eiland uit te breiden. Integendeel moet die invloed, met het oog op den reeds zoo grooten omvang onzer taak in den Indischen Archipel, beperkt blijven binnen de grenzen, door onze souvereiniteit over Tidore bepaald. In dezen zin is de Indische Regering, overeenkomstig hare eigene voorstellen, van instructien voorzien.

In de Australische kolonien zijn plannen tot kolonisatie in het zuid-oostelijk gedeelte van Nieuw Guinea, waarbij steeds de noodzakelijkheid van bescherming door de Britsche Regering op den voorgrond staat, aan de orde van den dag, maar geen dier plannen is tot dusver tot uitvoering gekomen.

*Timor en onderhoorigheden.* Op gouvernementsgebied werd de rust niet verstoord; in de rijkjes aan wier vorsten het zelfbestuur is gelaten was dit echter voortdurend wel het geval. Op Midden-Timor, Rotti, Soemba en omliggende eilanden heerschten voortdurend twisten en werden zoogenaamde oorlogen gevoerd over grensquaestien, rooverijen van vee, enz.

Diefstal en moord zijn daar overal aan de orde van den dag. Een enkele maal gelukt het aan het bestuur gerezen geschillen in der minne te schikken, maar meestal moet het de pogingen daartoe opgeven en zich tot waarschuwingen of bedreigingen bepalen, waaraan slechts zelden gevolg kan worden gegeven, omdat bij het bestaand gebrek aan gemeenschapsmiddelen de resident zich niet altijd onverwijld verplaatsen kan en mitsdien een krachtig optreden niet mogelijk is. De radja van Ombaai vroeg aan het bestuur vergunning om zijn bergvolk met eigen middelen te mogen tuchtigen wegens hunne voortdurende rooftogten op het gebied van de bewoners der benedenlanden.

De gehechtheid der radja's aan het Europeesch bestuur bestaat volgens den resident slechts in naam.

De onophoudelijke twisten, roofpartijen en het algeheele gemis aan politie belemmeren allen vooruitgang.

De schrale bodem van Timor en gebrek aan de noodige hulpmiddelen zijn oorzaken dat aan cultuurarbeid weinig of niets gedaan wordt. De toekomst dezer streken is dan ook niet bemoedigend.

Een in het rijk Amarassi genomen proef met den aanplant van koffij mislukte eensdeels door gebrek aan werkvolk en anderdeels door de schade die losloopende karbouwen aan den aanplant toebragten.

De radja van Amabi, een energiek en doortastend man, zou in den aanstaanden westmoesson, onder de persoonlijke leiding van den resident, de teelt van koffij in zijn gebied beproeven. Op Portugeesch Timor, inzonderheid in het landschap Maubara, slaagt zij uitmuntend. Zij geschiedt daar op last van het bestuur.

Op het eiland Rotti is de algemeene toestand iets minder ongunstig.

Volksziekten kwamen niet voor. Eenige der in 1872 als duikers voor de paarlmoervisscherij in de Australische wateren aangeworven Allorezen, keerden in 1873 op Allor terug. Zij hadden goede verdiensten gemaakt en verklaarden dat zij goed behandeld waren, maar dat het werk hun op den duur toch te zwaar was. Aan den ondernemer die hen teruggebragt had, gelukte het dan ook niet nieuwe duikers aan te werven.

*Bali.* (*Boeleleng en Djembrana.*) In Djembrana heerschten rust en tevredenheid onder de bevolking. In Boeleleng werd de orde niet feitelijk verstoord, maar hadden eenige oploopen plaats.

In het vorig verslag (blz. 26 en 27) is melding gemaakt van de verwijdering van den regent van Boeleleng en van het aanstellen van een voorloopig bestuur in dat regentschap.

In verband tot de omstandigheden die tot dit een en ander hebben aanleiding gegeven, is het wenschelijk voorgekomen omtrent den staat van zaken in Boeleleng en omtrent de voorzieningen die daar vereischt mogten worden een naauwgezet onderzoek te doen plaats hebben, 't welk is opgedragen aan den hoofdinspecteur Zoetelief. Deze heeft een uitgebreid rapport ter zake uitgebragt, dat bij de Indische Regering in overweging is.

Een gedeelte der bevolking van Boeleleng, vermoedelijk bewerkt door eenige grooten, die met leede oogen de aan het ambt van regent verbonden belangrijke inkomsten zagen verdeelen onder de personen die het voorloopig bestuur in handen hadden, scheen met den toestand, zoo als die voorloopig geregeld was, niet tevreden. Een aanzienlijk aantal lieden vervoegden zich in Julij en Augustus 1873 bij den adsistent-resident en verzochten dezen om, hetzij den verbannen regent weder het bestuur in handen te geven, dan wel, zoo dit niet kon worden toegestaan, niet den door de hoofden gekozen poengawa (waarvan mede in het vorig verslag is melding gemaakt) tot regent aan te stellen, maar deze functie op te dragen aan zekeren goesti Bagoes Bebed, een afstammeling van goesti Ngoerah Pandji Sakti, die te Boeleleng heeft geregeerd vóór dat het rijk eene onderhoorigheid was geworden van Karang-Assem, en wiens vader, goesti Ngoerah Made Bahi, ook korten tijd vorst van gemeld landschap was geweest, na de verdrijving van het Karang-Assemsche vorstenhuis in 1849. In eene daarop door den resident van Banjoewangi, gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok, belegde vergadering van al de poengawa's, welke vergadering ook door voormelden hoofdinspecteur werd bijgewoond, werd aan deze hoofden te kennen gegeven, dat voorloopig in den stand van zaken geene wijziging kon worden gebragt, daar genoemde hoofd-inspecteur eerst met zijn hierboven besproken onderzoek moest gereed zijn, en werden zij ernstig aangemaand de rust te bewaren, die sedert dan ook niet meer is verstoord, tot dat in April 1874 weder eene bende zich verzamelde met het doel om twee leden van het voorloopig bestuur te vermoorden en goesti Bebed tot regent te doen aanstellen. Het gelukte den adsistent-resident evenwel de bende te overreden om uiteen te gaan; haar aanvoerder, een ondergeschikt beambte uit de dessa Soekasada, werd in hechtenis genomen.

De staatkundige verhouding van Boeleleng en Djembrana tot de overige Balische rijken bleef vriendschappelijk, terwijl het handelsverkeer steeds toenam. De gezondheidstoestand was bevredigend. Slechts in het district Tegal Tjangkring (Djembrana) heerschte in het begin van 1873 eene epidemische koorts, die ettelijke offers eischte. In beide landschappen is over het algemeen de bevolking welvarend.

In tegenstelling met de kampongs der Mohammedanen, die uit nette, stevige en van vele gemakken voorziene huizen bestaan, blijven de kampongs der Hindoes altijd een even onoogelijk en onzindelijk aanzien behouden. Alleen bij feestelijke gelegenheden blijkt, hoeveel weelde zelfs onder hen gevonden wordt.

De handel van Bali neemt jaarlijks toe in belangrijkheid en bevindt zich voornamelijk in handen van eenige Europeanen, Chinezen en Mohammedanen, die hunne compagnons of correspondenten hebben te Soerabaija, Batavia, Singapore en Makassar. De spil, waarop de groothandel

zich beweegt, is de opium, welk artikel in groote hoeveelheid wordt ingevoerd, voornamelijk sedert een te Singapore wonend Arabier een stoomschip in de vaart heeft gebragt, dat aanhoudend reizen maakt tusschen die plaats en Boeleleng. De handelsomzet van dit landschap en Djembrana bedroeg dan ook bijna zes millioen gulden of ruim twee millioen negen ton meer dan in 1872.

In § 3 der Memorie van Antwoord betreffende de Indische begrooting voor 1874 zijn uitvoerige mededeelingen gedaan omtrent hetgeen is voorgevallen met betrekking tot het landgoed Tjandi-Kesoemo, in 1861 door den toenmaligen vorst van Djembrana afgestaan aan de heeren DE MEY VAN GERWEN en A. J. ANEMAET. In het belang der volledigheid van dit verslag mogen ze hier in hoofdzaak herhaald worden.

In 1870 ontstonden moeijelijkheden tusschen de eigenaren van Tjandi Kesoemo en de bevolking van Djembrana, die uit de bosschen van dat land, 't welk eene uitgestrektheid heeft van 22 000 bouws, voor eigen gebruik hout wilde kappen. Bij het door den toenmaligen resident van Banjoewangi ingesteld plaatselijk onderzoek werd het regt der heeren DE MEY en ANEMAET niet tot klaarheid gebragt en aan de bevolking vrijgelaten hout uit de bosschen te blijven halen. In 1872 staafden de eigenaren hun regt door de overlegging hunner bewijsstukken aan den nieuw opgetreden resident, doch verklaarden zij zich tevens bereid met de Regering in onderhandeling te treden over den afstand van een gedeelte van hun land, indien zij meenen mogt dat de belangen der bevolking door hun regt op eene zoo groote uitgestrektheid gronds werden benadeeld. Terwijl de voorstellen, welke de resident naar aanleiding van de bij hem ingekomen stukken aan de Regering deed, bij haar in behandeling waren, diende de heer DE MEY bij de inlandsche regtbank (raad van kerta's) te Djembrana eene aanklagt in tegen eenige inlanders, die weder hout hadden gekapt in de bosschen van Tjandi-Kesoemo. De resident begaf zich naar Djembrana om de zitting van den raad van kerta's bij te wonen, in welken hij een raadgevende stem heeft, en bewerkte dat in die zitting de quaestie van het eigendomsregt der heeren DE MEY en ANEMAET werd behandeld en in hun nadeel beslist, hoezeer er hunnerzijds op werd aangedrongen dat alleen op hunne aanklagt zou worden regt gedaan, of wel de zaak zou worden verdaagd, omdat zij op de behandeling der eigendomsquaestie niet voorbereid konden zijn en hunne bewijsstukken zich te Batavia bevonden. Bij het vonnis werd het land Tjandi-Kesoemo aan de heeren DE MEY en ANEMAET ontnomen en hun eene geldboete opgelegd wegens onregtmatig bezit.

De Indische Regering bevond intusschen dat de bewijsstukken, die de heeren DE MEY en ANEMAET geproduceerd hadden, in verband met de Balische instellingen, geen redelijken twijfel lieten omtrent hun goed regt op Tjandi-Kesoemo. Zij liet echter ter zake nog een onderzoek instellen door den resident van Kadoe, VAN BLOEMEN WAANDERS, die door vroegere betrekkingen met de toestanden op Bali vertrouwd was. Door dat onderzoek werd hare opvatting bevestigd en ontving zij tevens de overtuiging, dat de resident van Banjoewangi met groote partijdigheid was te werk gegaan. Die resident werd ontslagen en het vonnis van den raad van kerta's (welks leden erkenden dat hunne uitspraak in strijd met de adat was) werd vernietigd, krachtens het regt, volgens de Balische regtspleging aan het Gouvernement toekomende. Voorts werd bevolen dat met den heer DE MEY in overleg zou worden getreden omtrent den afstand van een gedeelte van Tjandi-Kesoemo, zoodat geene grootere uitgestrektheid dan van 500 à 600 bouws in zijn bezit zou blijven.

## D. Landmagt.

### § 1. *Kommandement.*

Met het bevel over het leger en het beheer van het departement van oorlog bleef belast de luitenant-generaal N. H. W. S WHITTON

De luitenant-generaal J. VAN SWIETEN, adjudant des Konings in buitengewone dienst, gewezen kommandant van het Indisch leger, wiens herstel in activiteit in het vorig verslag werd vermeld, kwam den 23sten Augustus 1873 uit Nederland te Batavia aan en vertrok den 20sten November daaraanvolgende naar Atjeh, in hoedanigheid van civiel regeringscommissaris en militair opperbevelhebber bij de tweede expeditie tegen dat rijk.

### § 2. *Zamenstelling, aanvulling, ziekte- en sterftecijfers.*

*Zamenstelling.* Zoo als in het vorige verslag is vermeld, bestond op ultimo December 1872 een incompleet van 123 officieren en 196 mindere militairen, het laatste veroorzaakt door een incompleet van 270 inlanders, dat gedeeltelijk gedekt werd door een overcompleet van 71 Europeanen en 3 Afrikanen.

Op ultimo December 1873 ontbraken aan de gewone formatie 83 officieren, maar voor een deel werd dit incompleet aangevuld door de detachering van 68 officieren uit Nederland, zoodat feitelijk slechts 15 officieren aan de formatie zouden hebben ontbroken, ware het niet dat, voor de zamenstelling der tweede expeditie tegen Atjeh, de formatie tijdelijk verhoogd was met 116 officieren en 3407 mindere militairen.

Zonder die verhooging zouden 2410 mindere militairen overcompleet zijn geweest, te weten 1535 Europeanen, 187 Amboinezen en 717 inlanders, bij een tekort van 29 Afrikanen, — doch brengt men die tijdelijke uitbreiding in rekening, dan ontbraken den laatsten December 1873 131 officieren en 997 minderen.

Ultimo December 1873 was het leger dus zamengesteld:

| | Officieren. | | Onderofficieren en manschappen. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Afrikanen. | Amboinezen. | Andere inlanders. | Te zamen. |
| Sterkte . . . | 1326 | 6 | 13 245 | 516 | 952 | 14 541 | 29 254 |
| Formatie . . . | 1347 | » | 11 710 | 545 | 765 | 13 824 | 26 844 |
| Overcompleet . | » | 6 | 1 535 | » | 187 | 717 | 2 410 |
| Incompleet . . | 21 | » | » | 29 | » | » | » |
| Meer benoodigd voor de uitrusting der tweede expeditie tegen Atjeh . . . | 116 | » | 2 553 | 54 | 76 | 724 | 3 407 |
| Overcompleet . | » | 6 | » | » | 111 | » | » |
| Incompleet . . | 137 | » | 1 018 | 83 | » | 7 | 997 |

Door verschillende wijzigingen, aangeduid in den sterktestaat der verschillende wapens en diensten (bijlage lit. A), wees de feitelijke formatie 11 officieren en 202 onderofficieren en manschappen *meer* aan dan ultimo December 1872, ongerekend de officieren en minderen, die bij de uitrusting der tweede expeditie tegen het rijk van Atjeh tijdelijk boven de formatie werden toegestaan.

De organieke formatie (waarin onder anderen ook tellen de niet opgerigte corpsen pradjoerits) wees ultimo December 1873 aan een totaal van 1426 officieren en 28 338 onderofficieren en manschappen, waaronder respectivelijk 100 en 16 502 inlanders.

Tot welke nationaliteiten het Europeesch zoowel als het inlandsch gedeelte van het leger behoorden, kan blijken uit de volgende tabel:

| Europeanen en daarmede gelijk gestelden. | | | Afrikanen en inlanders. | | |
|---|---|---|---|---|---|
| Landaarden. | Officieren. | Onderofficieren en manschappen. | Landaarden. | Officieren. | Onderofficieren en manschappen. |
| Afkomstig uit Nederland of Nederlandsch Indie . . . . . | 1 265 | 10 521 | Afrikanen . . . . . | » | 516 |
| Afkomstig uit Belgie . . . . . | 1 | 332 | Amboinezen . . . . . | » | 364 |
| » » Duitschland . . . | 57 | 898 | Menadonezen . . . . . | » | 588 |
| » » Zwitserland . . . | 1 | 1 022 | Javanen . . . . . | 6 | 13 070 |
| » » Frankrijk . . . . | 1 | 358 | Soendanezen . . . . . | » | 203 |
| » van elders . . . . . | 1 | 114 | Maleijers . . . . . | » | 117 |
| | | | Boeginezen . . . . . | » | 612 |
| | | | Madurezen. . . . . | » | 539 |
| Totaal . . . | 1 326 | 13 245 | Totaal . . . | 6 | 16 009 |

Na het tot stand komen van de wet van 17 Junij 1873 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 89) werd, bij Koninklijk besluit van 16 Augustus 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 270), bepaald, dat in de legerformatie zou worden opgenomen een generale staf, sterk 2 hoofdofficieren en 12 kapiteins. Als overgangsmaatregel werd een stafbureau opgerigt, bestaande uit 1 hoofdofficier en 5 kapiteins en bestemd om, onder het onmiddellijk bevel van den legerkommandant, alle aardrijkskundige, statistische en strategische gegevens te verzamelen, die voor de verdediging tegen een buitenlandschen vijand en bij verwikkelingen met inlandsche volkstammen van nut kunnen zijn. Dat stafbureau heeft op den 19den November 1873, in verband met het vertrek der expeditionaire troepen naar Atjeh en voor zoo veel met den aangewezen werkkring overeenkwam, de werkzaamheden overgenomen van het tijdelijk in het leven geroepen » bureau voor de krijgstoerustingen op Sumatra" (zie bladz. 6 en 7 hiervoren). Zooveel de omstandigheden hebben toegelaten, is met de verdere uitvoering van het aangehaalde Koninklijk besluit een aanvang gemaakt. Naar aanleiding van enkele in Indie daartegen gerezen bezwaren, heeft een nader overleg tusschen het Opperbestuur en de Indische Regering plaats gehad, en is de Indische Regering uitgenoodigd definitive voorstellen te doen, opdat de goede werking van den generalen staf in alle opzigten verzekerd worde.

Intrekking van garnizoenen had in het afgeloopen jaar niet plaats; alleen werd de bezetting te Banjoewangi verminderd met de in 1866 tijdelijk bevolen versterking van 18 mindere militairen ter bewaking van de veroordeelden, die gebezigd werden bij het aanleggen van den weg van Soemberwaroe naar Badjoelmati.

De oorlog met Atjeh heeft de uitvoering van het Koninklijk besluit van 9 Januarij 1873, n°. 2, betreffende eene reorganisatie van het garnizoens-bataillon op Sumatra's Westkust (zie het vorig verslag, bladz. 30), voor alsnog niet toegelaten.

Na de vaststelling der begrooting voor 1874 zijn dadelijk voorbereidselen gemaakt tot de oprigting van het 18de veldbataillon op Java en tot de reorganisatie van het regiment Indische cavalerie (zie bladz. 29 en 30 van het vorig verslag).

Bij het einde des jaars was de gezamenlijke troepenmagt op de West- en de Oostkust van Sumatra nog tijdelijk boven de formatie uitgebreid, hoewel een groot gedeelte der naar Deli gezonden troepen reeds in de maand October naar Batavia was teruggekeerd.

Tot tijdelijke versterking der militaire magt in Benkoelen, zijn in de maand September eenige compagnien infanterie van Batavia en Padang derwaarts gezonden (zie § 4 hieronder).

Van de in Maart 1873 (zie vorig verslag bladz. 30) door het Opperbestuur verleende magtiging om, bij wijze van proef — met tijdelijke afwijking, doch zonder uitbreiding van de formatie — bij de Amboinesche, Afrikaansche en inlandsche compagnien, fourriers van die landaarden te doen aanstellen, en om ook op nader te regelen voorwaarden het schrijverspersoneel voor een gedeelte uit Amboinezen, inlanders en in Indie geboren afstammelingen van Afrikanen te doen bestaan, is in 1873 in zooverre gebruik gemaakt, dat één Amboineesch militair tot fourrier werd aangesteld. De gelegenheid heeft zich dus nog niet voorgedaan om over de werking van dezen maatregel een afdoend oordeel uit te spreken. De soldij van de Amboinesche fourriers en schrijvers is gelijk gesteld met die van de sergeants van dien landaard; die van de Afrikaansche en inlandsche fourriers en schrijvers met cavaleriesoldij.

*Aanvulling en verliezen.* Gedurende 1873 werden bij het Indisch leger opgenomen 55 in Nederland benoemde officieren, namelijk 18 der infanterie, 1 der cavalerie, 11 der artillerie, 2 der genie, 7 der militaire administratie, 13 officieren van gezondheid en 3 militaire apothekers; 18 dezer officieren waren afkomstig van de Koninklijke Militaire Akademie te Breda, 5 behoorden tot de militaire administratie der marine, 4 officieren van gezondheid genoten hunne opleiding aan de kweekschool te Amsterdam en de apothekers aan de school te Utrecht; 1 officier der infanterie en 1 officier van gezondheid behoorden vroeger tot de troepenmagt aan de Kust van Guinea, terwijl 7 particuliere geneesheeren, waarvan 3 tijdelijk, gedurende den oorlog tegen Atjeh, als officier van gezondheid in dienst werden genomen, en 1 gepensioneerd officier van gezondheid van het Indisch leger, voor twee jaren, in activiteit werd hersteld. De 15 overige officieren (13 der infanterie en 2 der militaire administratie) zijn uit het Nederlandsche leger afkomstig.

In Indie werden 30 officieren aangesteld, en wel 22 bij de infanterie, 1 bij de artillerie, 3 bij de militaire administratie, 1 bij de militaire pharmaceutische dienst, 1 magazijnmeester der artillerie en 2 magazijnmeesters der genie. Hiervan werden 19 gevormd aan de onderofficiersschool te Meester-Cornelis en 1 aan de artillerieschool te Weltevreden, 8 waren afkomstig uit het leger.

Van de bij de militaire administratie benoemde officieren

was er 1 ambtenaar op non-activiteit en 1 particulier, die het zoogenaamd groot ambtenaars-examen met goed gevolg had afgelegd, terwijl de militaire apotheker vroeger, op verzoek, eervol als zoodanig uit 's lands dienst was ontslagen geworden.

In het begin van 1874 werden in Indie aangesteld 24 2de luitenants van de infanterie en 9 2de luitenants-kwartiermeesters. Met uitzondering van 2 officieren der infanterie (vreemdelingen in 1873 geëxamineerd, doch nog niet genaturaliseerd) zijn deze allen tot dien rang bevorderd zonder het examen te hebben afgelegd bedoeld bij *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 135.

Van het Nederlandsche werden in 1873 bij het Indische leger overgeplaatst 36 officieren, waarvan 33 der infanterie, 2 der militaire administratie en 1 officier van gezondheid.

Behalve de 61 in het vorig verslag (bladz. 31) bedoelde officieren van het Nederlandsche leger, die, in verband met de gevraagde buitengewone legeraanvulling voor de tweede expeditie tegen Atjeh, op bijzondere voorwaarden voor den tijd van twee jaren bij het Indische leger werden gedetacheerd, kwamen in Indie nog 3 officieren van gezondheid aan, die op denzelfden voet tijdelijk bij het Indische leger overgingen.

Verder werd nog 1 officier der militaire veterinaire dienst van het Nederlandsche leger voor den tijd van vijf jaren bij dat in Indie gedetacheerd.

Een 1ste luitenant van het regement Oost-Indische cavalerie, die zich voor herstel van gezondheid met verlof hier te lande bevond, en nog niet geschikt werd geacht voor de dienst bij het leger in Indie, doch wel bij dat hier te lande, werd op zijn verzoek voor den tijd van drie jaren bij de cavalerie hier te lande gedetacheerd.

Twee 2de luitenants van het corps mariniers en zes van de infanterie hier te lande, werden in den aanvang van 1874 in rang en ancienneteit overgeplaatst of benoemd bij de infanterie van het leger in Indie.

Een luitenant van de administratie bij de marine ging als 2de luitenant-kwartiermeester naar Indie, terwijl een 2de luitenant der artillerie hier te lande in rang en ancienneteit derwaarts werd overgeplaatst.

Een officier van gezondheid der 1ste klasse werd voor vijf jaren bij het leger in Indie gedetacheerd, terwijl een der 2de klasse werd benoemd en naar Indie vertrok en vier der 1ste of 2de klasse voor een of twee jaren derwaarts werden gedetacheerd.

Een kapitein der artillerie van de landmagt in West-Indie, die, wegens reorganisatie van de legerformatie aldaar, overcompleet geraakte, werd in zijnen rang benoemd bij hetzelfde wapen in Oost-Indie.

Twee 1ste luitenants der infanterie, die, de een in Nederland, de ander in Indie, voor den tijd van vijf jaren gedetacheerd waren, werden beiden definitief overgeplaatst bij het leger, waarbij zij tijdelijk dienden.

Met het oog op den oorlogstoestand alsmede op het groot aantal tijdelijk van het leger in Nederland bij dat in Indie gedetacheerde officieren, is voor 1874 afgezien van de wederzijdsche detacheringen voor vijf jaren op den voet van het Koninklijk besluit van 18 Augustus 1871, n°. 10 (*Indisch Staatsblad* n°. 176).

Onlangs (Maart 1874) werden 18 onderofficieren van het leger hier te lande, na een voldoend examen te hebben afgelegd, bevorderd tot 2den luitenant der infanterie bij het Indisch leger; zij zijn medio April naar Java vertrokken.

Van de maatregelen, ter verkrijging van de noodige officieren in de verschillende diensttakken, welke speciaal door den oorlog tegen Atjeh noodig werden, wordt nader melding gemaakt in § 4.

In den aanvang van 1874 werden te Amsterdam 87 militaire geneeskundigen voor Indie opgeleid, waarvan vermoedelijk in October 1874 een veertiental zal kunnen worden benoemd. Dit jaar wordt gelegenheid gegeven tot toelating van 25 militaire studenten, ten einde zoo mogelijk het totale getal élèves steeds op ongeveer 96 te kunnen houden, die noodig zijn om jaarlijks 16 officieren van gezondheid te verkrijgen.

Voor de pharmaceutische dienst werden in den aanvang van 1874 tien kweekelingen te Utrecht opgeleid, waarvan vermoedelijk in dit jaar drie zullen kunnen benoemd worden tot militair apotheker.

Ter voorloopige voorziening in het incompleet aan officieren bij het wapen der genie, waren op ultimo December 1873 19 luitenants der infanterie tijdelijk bij dat wapen gedetacheerd, waarvan 6 bij het corps mineurs en sappeurs.

De maatregelen om binnen betrekkelijk korten tijd het aantal genie-officieren aan te vullen (zie bladz. 30, vorig verslag) werden bij Koninklijk besluit van 19 Augustus 1873, n°. 56, definitief vastgesteld en zijn opgenomen in het *Indisch Staatsblad* van dat jaar, n°. 221. Civile ingenieurs hebben zich echter niet voor dienstneming bij het leger aangemeld.

De aanvulling van onderofficieren en manschappen gedurende 1873 blijkt uit de volgende statistiek:

JAREN.

| JAREN. | Suppletie uit Nederland of van de Kust van Guinea. | | | | Werving in Indie. (b) | | | | | | | Adjudant-onderofficieren, ten vorigen jare dienstdoend als luitenant. (Europeanen). | Terug van detentie, van „voor memorie", overgegaan van de lijfwachten dragonders enz. | | | | TOTAAL |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Europeanen. | | Afrikanen. | Te zamen. | Europeanen. | Afrikanen. | Amboinezen. | Javanen. | Madurezen. | Boeginezen. | Te zamen. | | Europeanen. | Afrikanen. | Inlanders. | Te zamen. | |
| | Nederlanders. | Vreemdelingen. | | | | | | | | | | | | | | | |
| | (a) | (a) | | | | | | | | | | | | | | | |
| **1869** . . . . | 1347 | 627 | 50 | 2024 | 131 | 3 | 55 (5) | 1712 (58) | 65 (4) | 111 | 2077 | 1 | 31 | » | 79 | 110 | 421 |
| **1870** . . . . | 792 | 514 | 89 | 1395 | 146 | » | 42 (1) | 807 (41) | 21 (2) | 90 (2) | 1106 | » | 38 | » | 83 | 121 | 262 |
| **1871** . . . . | 1017 | 85 | » | 1102 | 180 | » | 93 | 1087 (27) | 21 (3) | 111 (1) | 1492 | 1 | 36 | » | 117 | 153 | 274 |
| **1872** . . . . | 904 | 17 | 83 | 1004 | 130 (27) | 1 (1) | 68 (2) | 1006 (39) | 44 (5) | 95 (1) | 1354 (75) | 1 | 49 | » | 128 | 177 | 253 |
| | | | | | | | | (c) | | | | | | | | | |
| **1873** . . . . | 2674 | 653 | 4 | 3331 | 174 (63) | 3 (3) | 211 (5) | 2498 (38) | 74 (2) | 107 (2) | 3067 (113) | » | 39 | » | 136 | 175 | 657 |

(a) Percentsgewijze berekend, telde men onder de uit Europa aangebragte suppletie-troepen achtereenvolgens 31, 39,3, 7,7, 1,8 en 24,4 per cent vreemdelingen.

(b) De in deze rubrieken tusschen ( ) geplaatste cijfers wijzen het getal aan van hen, die reeds vroeger gedie hadden; dit aantal is onder het bovenstaand cijfer begrepen.

(c) Op Java en Madura alleen leverde de inlandsche werving in 1873 2549 man op, van welke werden aangenome in Samarang 1187, in Soerakarta 307, in Bagelen 216, in Kediri 169, in Djokjokarta 138, in Batavia 13 in Banjoemas 111, in Kadoe 91, in Madura 63, in Rembang 46, in Cheribon 32, in Madioen 32 en in overige gewesten te zamen 20 man.

Het getal reëngagementen blijkt uit den volgenden staat. (In het vorig verslag zijn enkele cijfers betrekkelijk de „Totalen" der reëngagementen in 1868, 1869, 1870 1871 verkeerd overgebragt.)

| JAREN. | Europeanen. | | | | Afrikanen. | | | | Inlanders. | | | | Totalen. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Voor een jaar. | Voor twee jaren | Voor vier jaren. | Voor zes jaren. | Voor een jaar. | Voor twee jaren. | Voor vier jaren. | Voor zes jaren. | Voor een jaar | Voor twee jaren. | Voor vier jaren. | Voor zes jaren. | Voor een jaar. | Voor twee jaren. | Voor vier jaren. | Voor zes jaren. |
| **1869** . . . . . | » | 217 | 66 | 482 | » | » | » | 1 | » | 314 | 141 | 1120 | » | 531 | 207 | 160 |
| **1870** . . . . . | » | 216 | 63 | 651 | » | » | » | 18 | » | 266 | 120 | 951 | » | 482 | 183 | 16 |
| **1871** . . . . . | » | 224 | 101 | 548 | » | 1 | » | 2 | » | 296 | 152 | 636 | » | 521 | 253 | 11 |
| **1872** . . . . . | » | 258 | 75 | 478 | » | 17 | 7 | 62 | » | 273 | 143 | 734 | » | 548 | 225 | 12 |
| **1873** . . . . . | 196 | 604 (a) | 42 (b) | 332 | 8 | 14 | 1 | 46 | 128 | 276 | 124 | 734 | 332 | 894 | 167 | 11 |

(a) Waarvan 18 zonder handgeld. (b) Waarvan 1 zonder handgeld.

Het verlies aan troepen was als volgt:

| JAREN. | GESNEUVELD. | | | OVERLEDEN. | | | GEPASPORTEERD. | | | GEGAGEERD. | | | Tot officier benoemd. | | GEVONNISD. | | | Voor memorie gebragt. | | Gedeserteerd of op eenige andere wijze afgevoerd. | | | TOTAAL. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Europeanen. | Afrikanen. | Inlanders. | Europeanen. | Afrikanen. | Inlanders. | Europeanen. | Afrikanen. | Inlanders. | Europeanen. | Afrikanen. | Inlanders. | Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Afrikanen. | Inlanders. | Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Afrikanen. | Inlanders. | Europeanen. | Afrikanen. | Inlanders. |
| 1869 | » | » | » | 556 | 21 | 488 | 304 | 6 | 292 | 302 | 2 | 279 | 55 | » | 27 | » | 59 | 23 | » | 27 | » | 486 | 1294 | 29 | 1604 |
| | » | | | 1065 | | | 602 | | | 583 | | | 55 | | 86 | | | 23 | | 513 | | | 2927 | | |
| 1870 | 4 | » | » | 358 | 5 | 321 | 468 | 2 | 329 | 254 | 4 | 294 | 51 | » | 29 | 2 | 65 | 23 | 2 | 55 | » | 409 | 1242 | 13 | 1420 |
| | 4 | | | 684 | | | 799 | | | 552 | | | 51 | | 96 | | | 25 | | 464 | | | 2675 | | |
| 1871 | » | » | » | 343 | 11 | 396 | 622 | 2 | 299 | 296 | 2 | 374 | 58 | » | 60 | 1 | 54 | 35 | 4 | 88 | 1 | 460 | 1502 | 17 | 1587 |
| | » | | | 750 | | | 923 | | | 672 | | | 58 | | 115 | | | 39 | | 549 | | | 3106 | | |
| 1872 | (a) 4 | » | 2 | (b) 319 | 7 | 271 | 644 | 16 | 307 | 316 | 6 | 476 | 43 | » | 48 | 2 | 44 | 27 | 6 | 131 | 9 | 519 | 1532 | 40 | 1625 |
| | 6 | | | 597 | | | 967 | | | 798 | | | 43 | | 94 | | | 33 | | 659 | | | 3197 | | |
| 1873 | (c) 46 | » | 22 | (d) | (d) | (d) | 577 | 14 | 254 | 340 | 11 | 434 | 28 | » | 46 | 1 | 44 | 15 | 3 | 114 | 3 | 600 | (e) | (e) | (e) |
| | 68 | | | 1338 | | | 845 | | | 785 | | | 28 | | 91 | | | 18 | | 717 | | | 3890 | | |

(a) Ongerekend een gesneuveld officier.

(b) Hiervan acht, ten gevolge van voor den vijand bekomen wonden.

(c) Ongerekend vijf gesneuvelde officieren.

(d) Bij gemis aan gespecificeerde opgaven nopens de overledenen bij de tweede expeditie tegen Atjeh, kan eene splitsing naar gelang van den landaard niet gegeven worden. Onder het opgegeven totaalcijfer zijn ook begrepen de aan hunne wonden overledenen.

(e) Zie de voorgaande aanteekening.

Zoo als uit de voorgaande staten blijkt, was in 1873 het verlies en vooral de aanvulling van troepen belangrijk grooter dan in 1872, terwijl ook het aantal reëngagementen meer dan in laatstgenoemd jaar bedroeg.

Van de maatregelen, met het oog op den oorlog tegen Atjeh, in Indie genomen ter bevordering van de werving, en van de uitkomsten der met gelijk doel in Nederland getroffen voorzieningen, wordt melding gemaakt in § 4. Hier zij slechts aangeteekend dat in de maand September 1873 maatregelen getroffen zijn, ten einde beter te voorzien in de behoefte aan Amboinesche en Menadonesche soldaten. Daartoe werden vaste wervers aangesteld, de schadeloosstelling voor de hoofden in de Molukken werd verhoogd, en den nieuw aangeworven recruten werden daggelden en vivres toegekend gedurende den tijd, tusschen den datum van aangifte en de definitive aanneming.

In het vorig verslag werd gewag gemaakt van den vermoedelijken overgang van een deel der West-Indische artillerie naar het leger in Oost-Indie; doch deze maatregel werd niet uitgevoerd, daar de overcomplete manschappen der artillerie in West-Indie moesten dienen tot aanvulling van de ontbrekende infanteristen aldaar.

Het noodige wordt voorbereid tot oprigting der zoogenaamde Indische brigade (zie blz. 33 vorig verslag). Daar echter de tijdsomstandigheden vorderen, dat vooreerst de werving uitsluitend diende tot aanvulling van de buitengewone verliezen, die het Indische leger onderging, bleef die voorbereiding zich bepalen tot de onmisbare onderhandelingen met het Departement van Oorlog en het betrokken gemeentebestuur, om te Haarlem de noodige gebouwen tot kazernering op te rigten. Het bedoelde corps zal bestaan uit eenen staf, twee bataillons infanterie, elk van vier compagnien à 200 man ieder, en eene te Delft te legeren compagnie artillerie. Het thans te Harderwijk bestaande koloniaal werfdepôt zal onveranderd worden behouden.

Eene nieuwe formatie van het personeel bij den artillerie-constructiewinkel te Soerabaija is ontworpen en bereids door het Opperbestuur goedgekeurd, terwijl tevens magtiging werd verleend tot de vaststelling van het voor die inrigting nieuw ontworpen reglement. Het doel, dat men zich met deze wijziging voorstelt, is, om voortaan beter dan op de tot dus verre gevolgde wijze in de behoefte aan geschikte werklieden, inzonderheid aan instrumentmakers en metaaldraaijers, te voorzien, en wel voornamelijk door die ambachtslieden, welke tot nog toe uit Nederland moesten worden uitgezonden, voortaan bij vacature zoo veel mogelijk te doen vervangen door werk-

lieden, bij den artillerie-constructiewinkel zelve gevormd.

Eene nieuwe formatie van het personeel bij de geweermakersschool te Meester-Cornelis en in het algemeen van dat der geweer- en lademakers is mede in werking getreden, te gelijk met eene verbetering der positie van dat personeel. Het getal meesters-geweermakers met den rang van onder-adjudant is van 8 op 9 en hunne positie meer in overeenstemming gebragt met die van de militaire opzigters der genie 1ste, 2de en 3de klasse. Met het oog op de nieuwe formatie zijn een drietal meesters-geweermakers 3de klasse, — adjudant-onderofficieren, — naar Indie gezonden, ten einde als onderwijzers bij de geweermakersschool op te treden. De graad van korporaal-geweermaker, die hier te lande niet bestaat, is ook voor Indie afgeschaft.

*Ziekte- en sterftecijfers.* Op Java en Madura was het aantal behandelde militairen in 1873 geringer dan in 1872 maar de sterfteverhouding veel ongunstiger.

De verhouding namelijk der sterfte tot de sterkte des legers, die in 1872 slechts 2,39 pct. bedroeg, steeg tot 5,02 pct. of 8,24 pct., naar mate men de overledenen bij de tweede expeditie tegen Atjeh (tot ult°. 1873, volgens voorloopige opgaven, 439) al of niet buiten rekening laat.

De sterfteverhouding der verschillende landaarden kan, daar de gespecificeerde opgaven nopens de bedoelde expeditie nog ontbreken, niet volledig worden opgegeven.

Ook nu weder was de sterfteverhouding op de kustplaatsen veel ongunstiger dan op de plaatsen binnen 's lands gelegen; voor deze bedroeg zij 2,79, voor gene 6,29 pct. der gemiddelde legersterkte; het ongunstigst was de gezondheidstoestand bij de bezetting in het rijk van Deli, die veel van koortsen en buikziekten te lijden had.

Opmerkelijk is het, dat de troepen, die van de eerste expeditie tegen Atjeh teruggekeerd waren, eene betrekkelijk goede gezondheid genoten. Wel waren velen hunner onderhevig aan koortsen, doch deze hadden een zoo weinig gevaarlijk karakter, dat zij slechts enkele slagtoffers eischten. Men meent die gunstige ziekteverhouding voor een groot deel te mogen toeschrijven aan de rust, die dezen troepen, na aankomst in hunne garnizoenen, werd gegund. Die troepen toch werden vooreerst vrijgesteld van alle inspannende diensten; dikwijls werden zij des morgens vroeg gekommandeerd tot militaire wandelingen, waarbij de wapenen in het kwartier werden achtergelaten.

De groote sterfte, met inbegrip van de overledenen bij de tweede expeditie tegen Atjeh, is grootendeels toe te schrijven aan het heerschen der cholera gedurende het laatste trimester van 1873, aan welke ziekte 578 militairen (waaronder 364 bij genoemde expeditie) bezweken.

De verpleging van convalescente militairen in het particulier gezondheids-etablissement te Kampong Makassar bleef steeds bevredigende resultaten opleveren. Het aantal op te nemen lijders in de 3de en 4de afdeeling dier inrigting werd van 98 tot 138 verhoogd, terwijl het bestaande contract (zie vorig verslag blz. 39) wederom met één jaar, dus tot ultimo December 1874, werd verlengd.

In de Buitenbezittingen was het aantal behandelden wel grooter dan in 1872, maar de verhouding der overledenen tot de gemiddelde legersterkte was in beide jaren toch nagenoeg dezelfde: in 1872 stierf 1 op 61,44 en in 1873 1 op 62,66 man.

De beri-beri eischte zoowel op Java en Madura als in de Buitenbezittingen minder offers dan in 1872. De verhouding van hen die aan deze ziekte bezweken, tot het geheel aantal overledenen, bedroeg op Java en Madura 11,7 per cent tegen 27 per cent in 1872, terwijl in de Buitenbezittingen gedurende 1873 werden aangetast 326 man, met eene sterfte van 6,1 per cent, tegen 592 man in 1872, met eene sterfte van 5,7 per cent.

De verhouding van de wegens syphilis behandelde militairen tot de legersterkte rees op Java en Madura van 29,6 per cent in 1872 tot 32,2 per cent in 1873, terwijl zij in de Buitenbezittingen sedert 1872 stationair bleef (12,5 per cent); de oorzaak van dit groote verschil moet gezocht worden in de mindere uitbreiding der prostitutie in laatstbedoelde bezittingen.

De cholera eischte in de Buitenbezittingen slechts enkele slagtoffers, en wel in de garnizoenen van Palembang, Muntok, Padang en Singkawang.

Eene volledige opgaaf van het aantal en den landaard der behandelden en overledenen naar gelang van den aard der ziekten, kan nog niet gegeven worden, omdat van de tweede expeditie tegen Atjeh nog niet alle opgaven ontvangen zijn.

In navolging van vroeger worden hier overigens de onderstaande vijfjarige tabellen opgenomen.

## I. Algemeen overzigt der behandelden, herstelden en overledenen.

| JAREN. | Behandelden. | Herstelden. | Overledenen. | Verhouding der overledenen. | |
|---|---|---|---|---|---|
| | | | | tot de behandelden. | tot de legersterkte. |
| | | | *Java en Madura.* | | |
| 1869. . . . . | 36 150 | 34 018 | 718 | 1 : 50,34 of 1,98 % | 1 : 23,18 of 4,31 % |
| 1870. . . . . | 36 182 | 34 200 | 419 | 1 : 86,35 » 1,15 » | 1 : 39,58 » 2,52 » |
| 1871. . . . . | 36 858 | 34 794 | 470 | 1 : 78,42 » 1,27 » | 1 : 38,32 » 2,6 » |
| 1872 (1) . . . . . | 43 334 | 41 273 | 392 | 1 : 110,54 » 0,9 » | 1 : 41,76 » 2,39 » |
| 1873 (2) . . . . . | 40 601 | 38 528 | 686 | 1 : 59,18 » 1,69 » | 1 : 19,89 » 5,02 » |
| | | | *Buitenbezittingen.* | | |
| 1869. . . . . | 25 530 | 24 505 | 312 | 1 : 81,82 of 1,22 % | 1 : 34,67 of 2,88 % |
| 1870. . . . . | 22 691 | 21 743 | 225 | 1 : 100,84 » 0,99 » | 1 : 48,62 » 2,05 » |
| 1871. . . . . | 21 625 | 20 804 | 227 | 1 : 95,26 » 1,05 » | 1 : 46,29 » 2,16 » |
| 1872 (3) . . . . . | 19 133 | 18 179 | 177 | 1 : 108,09 » 0,92 » | 1 : 61,44 » 1,63 » |
| 1873 (4) . . . . . | 23 022 | 21 821 | 213 | 1 : 108,08 » 0,92 » | 1 : 62,66 » 1,59 » |

(1) Voor 1872 in rekening gebragt de gegevens:
1°. van Bezoeki en Sumanap, waarvan in het vorig jaar geen rapporten ontvangen waren; en
2°. van de Delische expeditie, uit het rapport voor de Buitenbezittingen overgenomen.

(2) Zonder de gegevens van de 2de expeditie tegen Atjeh.

(3) In dezen staat de gegevens:
1°. der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo bijgeteld;
2°. der Delische expeditie afgetrokken (bij Java overgebragt). Van daar een verschil met den staat van 1872.

(4) Zonder Siboga, van welke plaats de opgaven nog niet ontvangen waren.

## II. Percentsgewijze verhouding van eenige hoofdvormen van ziekten tot het totaal behandelden.

| ZIEKTEN. | 1869. | | | 1870. | | | 1871. | | | 1872. (1) | | | 1873. (2) | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Europeanen. | Afrikanen. | Inlanders. | Europeanen. | Afrikanen. | Inlanders. | Europeanen. | Afrikanen. | Inlanders. | Europeanen. | Afrikanen. | Inlanders. | Europeanen. | Afrikanen. | Inlanders. |
| *Java en Madura.* | | | | | | | | | | | | | | | |
| Koortsen . . . . . | 31,07 | 24,5 | 42,4 | 27,15 | 24,45 | 41,34 | 29,80 | 24,54 | 34,37 | 38,48 | 27,83 | 42,89 | 30,81 | 26,98 | 36,29 |
| Dysenterie . . . . . | 2,4 | 0,8 | 0,6 | 2,09 | 0,48 | 0,50 | 2,53 | 0,76 | 0,49 | 2,00 | 0,4 | 0,43 | 2,03 | 0,83 | 0,36 |
| Cholera . . . . . | 0,7 | 0,3 | 0,2 | 0,10 | » | 0,02 | 0,12 | » | 0,04 | 0,07 | » | 0,02 | 1,3 | 0,83 | 0,51 |
| Leverontsteking. . . . | 1,8 | 0,2 | 0,1 | 1,10 | 0,36 | 0,13 | 1,53 | 0,25 | 0,13 | 1,17 | 0,2 | 0,09 | 1,14 | 0,41 | 0,11 |
| Longtering . . . . . | 0,6 | 0,1 | 0,3 | 0,58 | 0,36 | 0,49 | 0,48 | 1,14 | 0,36 | 0,24 | 0,5 | 0,12 | 0,28 | 0,14 | 0,28 |
| Hartgebreken . . . . . | 1,1 | » | 0,08 | 0,86 | » | 0,05 | 1,01 | 0,38 | 0,07 | 0,58 | » | 0,05 | 0,53 | » | 0,01 |
| Syphilis . . . . . | 12,09 | 1,1 | 6,4 | 16,92 | 15,08 | 6,90 | 17,77 | 21,62 | 9,06 | 13,77 | 21,92 | 6,44 | 14,37 | 18,91 | 7,17 |
| Overige ziektevormen. . . | 49,9 | 62,4 | 49,7 | 50,70 | 59,24 | 51,29 | 46,74 | 52,29 | 55,47 | 43,64 | 49,14 | 49,86 | 49,51 | 51,87 | 55,24 |
| *Buitenbezittingen.* | | | | | | | | | | | | | | | |
| Koortsen . . . . . | 40,62 | » | 46,75 | 41,3 | » | 43,77 | 39,56 | » | 40,39 | 34,59 | » | 36,73 | 37,09 | 6,45 | 40,81 |
| Dysenterie . . . . . | 1,45 | » | 0,37 | 1,41 | » | 0,35 | 1,36 | » | 0,15 | 1,3 | » | 0,11 | 2,26 | 0,8 | 0,25 |
| Cholera . . . . . | 0,13 | » | 0,02 | 0,03 | » | 0,007 | 0,03 | » | 0,007 | 0,05 | » | 0,009 | 0,21 | » | 0,11 |
| Leverontsteking. . . . | 1,24 | » | 0,14 | 1,76 | » | 0,11 | 1,85 | » | 0,10 | 1,77 | » | 0,07 | 1,25 | » | 0,06 |
| Longtering . . . . . | 0,29 | » | 0,04 | 0,22 | » | 0,18 | 0,32 | » | 0,19 | 0,52 | » | 0,31 | 0,18 | » | 0,21 |
| Hartgebreken . . . . | 0,56 | » | 0,08 | 0,57 | » | 0,08 | 0,79 | » | 0,11 | 0,67 | » | 0,03 | 0,48 | » | 0,04 |
| Syphilis . . . . . | 6,92 | » | 3,62 | 7,58 | » | 3,83 | 9,57 | » | 4,61 | 10,02 | » | 5,19 | 10,12 | 35,48 | 5,1 |
| Overige ziektevormen. . . | 48,75 | » | 48,96 | 47,11 | » | 51,65 | 46,47 | » | 54,41 | 51,04 | » | 57,51 | 48,37 | 57,26 | 53,38 |

(1) Zie noot (1) en (3) van tabel I.

(2) Zie noot (2) en (4) van tabel I.

## III. Sterfte onder het Europeesch gedeelte des legers.

| JAREN. | JAVA EN MADURA. | | | BUITENBEZITTINGEN. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Overleden. | Sterkte. | Sterfte. | Overleden. | Sterkte. | Sterfte. |
| 1869. . . . . | 424 | 8541 | 1 : 20,14 of 4,96 % | 112 | 4051 | 1 : 36,16 of 2,76 % |
| 1870. . . . . | 258 | 9041 | 1 : 35,04 » 2,85 » | 96 | 4225 | 1 : 44,01 » 2,27 » |
| 1871. . . . . | 253 | 9042 | 1 : 35,78 » 2,8 » | 82 | 4045 | 1 : 49,33 » 2,02 » |
| 1872 (1) . . . | 229 | 8784 | 1 : 38,36 » 2,6 » | 81 | 4014 | 1 : 49,55 » 2,01 » |
| 1873 (2) . . . | 471 | 7312 | 1 : 15,52 » 6,44 » | 98 | 4932 | 1 : 50,32 » 1,98 » |

(1) Zie noot (1) en (3) van tabel I.

(2) » » (2) » (4) » » »

IV. Ethnographisch overzigt van de sterfte-verhouding op Java en Madura, naar gelang van de ligging der garnizoenen aan de kust of binnen 's lands (1)

| JAREN. | EUROPEANEN. | | | | | | AFRIKANEN. | | | | | | INLANDERS. | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Plaatsen aan de kust. | | | Plaatsen binnen 's lands. | | | Plaatsen aan de kust. | | | Plaatsen binnen 's lands. | | | Plaatsen aan de kust. | | | Plaatsen binnen 's lands. | | |
| | Overleden. | Sterkte. | Sterfte. | Overleden. | Sterkte. | Sterfte. | Overleden. | Sterkte. | Sterfte. | Overleden. | Sterkte. | Sterfte. | Overleden. | Sterkte. | Sterfte. | Overleden. | Sterkte. | Sterfte. |
| **1869** | 282 | 4079 | 1 : 14,46 | 142 | 4462 | 1 : 31,42 | 6 | 13 | 1 : 2,16 | 14 | 432 | 1 : 30,85 | 226 | 4353 | 1 : 19,26 | 48 | 3309 | 1 : 68,93 |
| **1870** | 151 | 5216 | 1 : 34,54 | 107 | 3825 | 1 : 35,74 | » | 18 | » | 4 | 456 | 1 : 114 | 127 | 4951 | 1 : 38,98 | 30 | 2118 | 1 : 70,6 |
| **1871** | 134 | 4153 | 1 : 30,99 | 119 | 4889 | 1 : 41,08 | 1 | 15 | 1 : 15 | 7 | 484 | 1 : 69,14 | 159 | 5370 | 1 : 33,77 | 50 | 3101 | 1 : 62,02 |
| **1872** (1) | 146 | 3711 | 1 : 25,41 of 3,93 % | 83 | 5073 | 1 : 61,1 of 1,63 % | 1(2) | 20 | 1 : 20 of 5% | 4 | 489 | 1 : 122 of 0,818 % | 128 | 4165 | 1 : 32,51 of 3,07 % | 30 | 2912 | 1 : 97 of 1,03 % |
| **1873** (3) | 361 | 4050 | 1 : 11,12 of 8,91 % | 110 | 3262 | 1 : 29,66 of 3,37 % | 5 | 19 | 1 : 3,8 of 26,31 % | 5 | 388 | 1 : 77,6 of 1,29 % | 166 | 4066 | 1 : 24,49 of 4,08 % | 39 | 1860 | 1 : 47,7 of 2,1 % |

(1) Zie noot (1) van tabel I.

De aangetoonde ongunstige sterfte-verhouding op de kustplaatsen in vergelijking met die van het binnenland, is in werkelijkheid nog belangrijker, wanneer in aanmerking wordt genomen, dat de zwakke gestellen en zieken in den regel van de kustplaatsen worden geëvacueerd en dan in vele gevallen binnen 's lands komen te overlijden.

(2) De opgave in den staat van 1872 was foutief; derhalve gewijzigd.

(3) Zonder de gegevens der 2de expeditie tegen Atjeh.

## *V. Sterfte in de Buitenbezittingen.*

(3) Zonder de gegevens der 2de expeditie tegen Atjeh.

## V. *Sterfte in de Buitenbezittingen.*

| | 1869. | | | 1870. | | | 1871. | | | 1872. | | | 1873. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Overleden. | Sterkte. | Sterfte. | Overleden. | Sterkte. | Sterfte. | Overleden. | Sterkte. | Sterfte. | Overleden. | Sterkte. | Sterfte. | Overleden. | Sterkte. | Sterfte. |
| Gouvernement van Sumatra's Westkust | 106 | 3 410 | 1 : 32,1 | 86 | 3 489 | 1 : 40,57 | 66 | 3 340 | 1 : 50,6 | 59 | 3 401 | 1 : 57,64 | (1)55 | (1)6 009 | 1:109,25 |
| Benkoelen | » | 166 | » | 1 | 155 | 1 : 155 | » | 94 | » | 1 | 150 | 1 : 150 | » | » | » |
| Lampongsche districten | 18 | 177 | 1 : 9,8 | 5 | 186 | 1 : 37,2 | 5 | 171 | 1 : 34,2 | 6 | 195 | 1 : 32,5 | 5 | 190 | 1 : 38 |
| Palembang | 31 | 1 537 | 1 : 49,5 | 18 | 1 603 | 1 : 89,05 | 22 | 1 630 | 1 : 74,09 | 22 | 1 552 | 1 : 70,55 | 34 | 1 553 | 1 : 45,68 |
| Banka | 29 | 498 | 1 : 17,1 | 15 | 606 | 1 : 40,4 | 21 | 619 | 1 : 25,79 | 11 | 621 | 1 : 56,45 | 10 | 538 | 1 : 53,8 |
| Riouw | 4 | 216 | 1 : 54 | 2 | 217 | 1 : 108,5 | 2 | 206 | 1 : 103 | | | | | | |
| Tandjong Pinang | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 6 | 382 | 1 : 63,6 | 13 | 337 | 1 : 25,92 |
| Siak | 2 | 110 | 1 : 55 | 3 | 120 | 1 : 40 | 1 | 121 | 1 : 121 | | | | | | |
| Deli | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 20 | 491 | 1 : 24,55 |
| Wester-afdeeling van Borneo | 15 | 1 266 | 1 : 84,4 | 12 | 1 163 | 1 : 96,91 | 15 | 1 069 | 1 : 71,26 | 16 | 1 116 | 1 : 69,75 | 13 | 1 068 | 1 : 82,15 |
| Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo | 31 | 1 178 | 1 : 38 | 47 | 1 214 | 1 : 25,83 | 43 | 1 157 | 1 : 26,9 | 17 | 1 328 | 1 : 78,11 | 22 | 1 205 | 1 : 54,77 |
| Gouvernement Celebes en onderhoorigheden | 19 | 1 044 | 1 : 54,94 | 11 | 958 | 1 : 87,09 | 22 | 915 | 1 : 41,59 | » | » | » | » | » | » |
| Makassar | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 22 | 1 028 | 1 : 46,72 | | | |
| Menado | 1 | 59 | 1 : 59 | 1 | 57 | 1 : 57 | 2 | 60 | 1 : 30 | » | 64 | » | 23 | 1 114 | 1 : 48,43 |
| Gorontalo | » | 42 | » | » | 44 | » | » | » | » | » | » | » | | | |
| Moluksche eilanden — Amboina | 27 | 678 | 1 : 25,1 | 13 | 670 | 1 : 51,53 | 8 | 648 | 1 : 81 | 8 | 645 | 1 : 80,62 | | | |
| Moluksche eilanden — Banda | 24 | 266 | 1 : 11,04 | 9 | 264 | 1 : 29,3 | 13 | 226 | 1 : 17,38 | 7 | 207 | 1 : 29,57 | 18 | 842 | 1 : 46,07 |
| Moluksche eilanden — Ternate | 5 | 172 | 1 : 34,4 | 2 | 195 | 1 : 97,5 | 4 | 200 | 1 : 50 | 2 | 186 | 1 : 93 | | | |
| Totaal | 312 | 10 819 | 1 : 34,67 | 225 | 10 941 | 1 : 48,62 | 227 | 10 456 | 1 : 46,06 | (2) 177 | 10 875 | 1 : 61,44 | 213 | 13 347 | 1 : 62,66 |

(1) Zie noot 4, tabel I.

(2) Zie noot 3, tabel I.

§ 3. *Bijzondere instellingen en bepalingen.*

*Eereteekenen.* Bij Koninklijk besluit van 12 Mei 1874 (*Ned. Staatsblad* n°. 70) is eene afzonderlijke medaille ingesteld voor allen, zonder onderscheid van rang of graad, die één der beide expeditien tegen het rijk van Atjeh hebben bijgewoond, of in 1874 nog derwaarts gezonden zullen worden.

*Dronkenschap.* Door het legerbestuur kon in het afgeloopen jaar nog niet voldaan worden aan de opdragt (bladz. 39 vorig verslag), om te dienen van berigt en raad nopens de wenschelijkheid om te trachten de dronkenschap te beteugelen door middel van tijdelijke inhouding der soldij. De tijdsomstandigheden gedoogden eene dadelijke behandeling dezer aangelegenheid bij het leger niet, terwijl het buitendien wenschelijk werd geacht de beslissing af te wachten van het Opperbestuur, zoowel ten aanzien der straf van rietslagen, als omtrent de plaatsing in de 2de klasse van discipline.

*Kling- en rietslagen.* Bij Koninklijk besluit dd. 6 October 1873, n°. 24 (*Indisch Staatsblad* n°. 237) is, met wijziging der artt. 31—35 van het reglement van krijgstucht voor het krijgsvolk te lande, bepaald, dat de disciplinaire straf van klingslagen is afgeschaft, en die van rietslagen, tot een maximum van twintig slagen, alleen kan worden toegepast op manschappen, die bij eenig strafdetachement zijn geplaatst. De Indische Regering is tevens gemagtigd om voor alle militaire veroordeelden, zoo als die in het militaire huis van arrest te Willem I, het maximum slagen, dat toegepast kan worden, tot twintig terug te brengen.

Naar aanleiding van genoemd besluit is in April 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 116 *a*) door de Indische Regering bepaald dat het bestaande strafdetachement voor Europeanen te Klatten zal worden behouden, waartoe het fort aldaar genoegzame ruimte aanbiedt, en eene dergelijke inrigting voor Afrikaansche en inlandsche militairen te Ngawi zal worden gevestigd.

*Schadeloosstelling wegens voor den vijand gedoode of onbruikbaar geworden officierspaarden.* Billijkheidshalve werd in 1873 bepaald, dat aan bereden officieren, wier paarden voor den vijand gedood of voor verdere dienst ongeschikt worden, eene schadeloosstelling wordt uitgekeerd ten bedrage van de som, waarvoor het paard ingekocht of uit 's lands remonte verstrekt is.

*Schrijvers- en teekenaarspersoneel.* De bij Koninklijk besluit van 16 Januarij 1872, n°. 15 (*Indisch Staatsblad* n°. 74), gearresteerde formatie van het schrijverspersoneel op de verschillende bureaux van het leger, onderging in 1873 eenige wijziging; zie *Indisch Staatsblad* n°. 223.

In hetzelfde Staatsblad is tevens opgenomen de formatie van het teekenaarspersoneel bij het leger, waarvan tot nu toe nog geene vaste indeeling bestond.

De sterkte van het schrijvers- en teekenaarspersoneel bedraagt thans, volgens de formatie, respectivelijk 508 en 108 personen.

*Militaire school te Meester-Cornelis.* In 1873 werd het examen voor den rang van 2den luitenant der infanterie door 21 élèves met goed gevolg afgelegd, waarvan in den loop van het jaar echter slechts 19 tot officier werden aangesteld, terwijl zulks met betrekking tot de 2 anderen (vreemdelingen) niet kon plaats hebben, omdat hun nog geene brieven van naturalisatie als Nederlanders waren uitgereikt.

Het examen voor 2den luitenant der militaire administratie en der cavalerie werd door geen der élèves afgelegd.

Op ultimo December 1873 bedroeg het getal élèves 66, dus 50 minder dan het toegestane maximum.

Na opleiding bij de corpsen werd in 1873 op de school te Meester-Cornelis door 6 onderofficieren met goed gevolg het examen voor 2den luitenant afgelegd; 2 hunner werden geplaatst bij de militaire administratie, 3 bij de infanterie, 1 bij de cavalerie. De 5 eerstvermelden werden nog in den loop van het jaar 1873 tot officier benoemd; de laatstgenoemde (vreemdeling) was toen nog niet genaturaliseerd en kon dus eerst later worden aangesteld.

*Corps pupillen.* In den loop van 1873 werden bij h corps aangenomen 65 pupillen, waarvan 62 voor 's lands r kening; 34 pupillen werden bij het leger ingedeeld, 2 a gekeurd en 9 ontslagen, waarvan 8 op verzoek en 1 weger het niet nakomen der geldelijke verpligtingen.

De sterkte van het corps (buiten het kader) bedroeg ultimo December 1873 379 man, waaronder 250 zoon van militairen. Onder de overige pupillen bevonden zic 77 kinderen van burgers, 28 uit de weeshuizen, 10 wie vaders en 14 wier beide ouders onbekend waren.

*Corpsscholen en inlandsch onderwijs.* Ten gevolge v de geringe hulpmiddelen en van het aanwezig zijn v velerlei oorzaken van aanzienlijk schoolverzuim, zijn resultaten van het onderwijs op de corpsscholen nog alti gering.

In 1873 werden deze scholen evenwel meer bezoc door zonen van onderofficieren en minderen van alle lan aarden, zoodat voor den vervolge gunstiger resultaten wachten zijn.

*Kaderschool.* Ten einde voor de tweede expeditie teg Atjeh, zoo noodig, over het 10de bataillon infanteri waarvan de kaderschool een onderdeel uitmaakte, te kun nen beschikken, werd in Junij 1873 magtiging verlee die school tijdelijk op te heffen.

De kaderschool der veldartillerie te Willem I leve voortdurend bruikbare onderofficieren en korporaals vo de veld- en bergbatterijen.

*Volontairs van alle wapenen.* Op ultimo 1873 waren volontairs (26 der infanterie, 5 der artillerie en 4 d cavalerie) en 38 onderofficieren (35 der infanterie en der cavalerie) boven de formatie van het vaste kader den staf hunner corpsen geplaatst, om later voor den ra van 2den luitenant in aanmerking te komen.

*Exercitie-reglementen en handleidingen.* Toen in het beg van 1873 een aanvang werd gemaakt met de bewapeni van het leger met het achterlaadgeweer, klein kalib (stelsel DE BEAUMONT), werden de Nederlandsche voorschri ten voor de behandeling van dat geweer, met de daarin vo Indie noodige wijzigingen, bij het leger ingevoerd, m eene Nederlandsch-Maleische uitgave der IIde afdeeli van de recrutenschool.

Medio 1873 werd het in Nederland uitgevaardigde reg ment op de inwendige dienst der infanterie met de daar voor het Indische leger noodige wijzigingen ingevoer terwijl in den loop van dat jaar ook een reglement v de kanonnierschool en voor de manoeuvres de force veld-artillerie, benevens de hoofdstukken V en VII van instructie-inventaris voor de artillerie der landmagt Nederlandsch Oost-Indie, het licht zagen.

*Aankoop van paarden.* Ook gedurende het jaar 1873 w den de meeste der voor het leger benoodigde paarden Makassar aangekocht.

Voor de aanschaffing van muildieren ten dienste bergartillerie (zie vorig verslag) zijn de noodige fond beschikbaar gesteld. De consul-generaal der Nederlan in Egypte heeft zich, op aanzoek der Indische Regerin bereid verklaard om voor den aankoop en de verzend van die dieren naar Indie het noodige te doen.

*Draagbare wapenen* Met de bewapening van het le met het achterlaadgeweer, klein kaliber (stelsel DE BEA MONT), wordt voortgegaan.

In Indie zijn reeds 16 088 stuks dezer geweren aan voerd, en vóór ultimo December eerstkomende zal het aan dier vuurwapenen aldaar tot 26 000 klimmen, terwijl ver maatregelen zijn getroffen om dit aantal in 1875 tot 32 op te voeren.

Op 1 Februarij 1874 waren daarmede bewapend compagnien, namelijk van het 3de, het 9de, het 12de, 14de bataillon en van de Maduresche barissans 8 co pagnien (te zamen 40), van het 2de, 5de en 10de batail 6 compagnien (te zamen 18), van het 6de bataillon 4, en het 1ste en het 13de bataillon 3 (te zamen 6) compagn

Voorts zijn die vuurwapenen uitgereikt aan de beide detachementen uit de Vorstenlanden, die de expeditie tegen Atjeh bijwoonden, benevens aan 't vaste kader en aan de élèves der militaire school te Meester-Cornelis. De noodige bevelen zijn reeds gegeven om ook 5 compagnien op Celebes daarvan te voorzien.

De patroonfabriek te Soerabaija (zie vorig verslag, blz. 41) zal waarschijnlijk den 1sten September aanstaande in werking komen; de daarvoor vereischte machinerien en het verdere materieel zijn te Soerabaija aangebragt.

Van het voor de cavalerie hier te lande aangenomen model revolver-pistool zijn, in het laatst van 1873, drie stuks met een voorraad scherpe patronen verzonden, met gebruiksaanwijzing. Deze pistolen zijn bij de geweermakersschool te Meester-Cornelis voorloopig beproefd, en daarna een tweetal daarvan voor eene afdoende beoordeeling in gebruik gegeven bij het regement Oost-Indische cavalerie en bij de veld- en bergbatterij.

Overeenkomstig het te kennen gegeven verlangen, om de cavalerie te voorzien van een sabel van geringer lengte, minder gewigt en meer kromming dan de tegenwoordige en voornamelijk geschikt om te houwen, is een honderdtal sabels, naar een aangewezen model, vervaardigd en verzonden om bij de bereden wapens te worden beproefd.

*Geschut.* De uitgezonden getrokken bronzen kanonnen van 8 c. m. hebben zeer goed voldaan.

Twee van de vier in Indie aangebragte mitrailleurs (stelsel Montigny, kaliber Beaumont-geweer) zijn op het schietterrein te Tjikarang beproefd en daarna aan het expeditiecorps tegen Atjeh toegevoegd, aangezien gebleken is dat daarvan goede diensten verwacht kunnen worden tot bewapening van een defensief bivouac of tot het bestrijken van een accès, dan wel tot bewapening van eene versterkte positie binnen 's lands.

Naar aanleiding van een voorstel van de Indische Regering zullen weldra, ter vergelijking met het op Java aanwezige geschut van hetzelfde kaliber, worden uitgezonden:

1°. twee getrokken veldkanonnen van 8 c. m. Oostenrijksch model; 2°. twee bronzen achterlaad-kanonnen van 7,5 c. m. Italiaansch model, met bijbehoorende affuiten; beide soorten van geschut vergezeld van zooveel munitie, als noodig is om een model te hebben voor den aanmaak van hetgeen voor de te nemen proeven vereischt wordt.

Nog is aangenomen het welwillend aanbod van den heer F. Krupp te Essen om een stalen bergkanon van nieuwe zamenstelling, met toebehooren, benevens eene zekere hoeveelheid munitie voor proeven, ter beschikking van het Indisch Bestuur te stellen.

Met de aanschaffing van zwaar geschut voor kustverdediging is een aanvang gemaakt; zes getrokken ijzeren kanonnen van 24 c. m. met affuiten, munitie enz. zullen in het begin van 1875 worden afgeleverd en verzonden.

*Proef- en schietvelden.* Op de begrooting voor 1874 werd een post van f 75 000 uitgetrokken voor den aankoop van een terrein, bij Adiredjo gelegen, voor praktische oefeningen der artillerie en voor de oprigting van een kampement. Volgens de Indische voorstellen zou, nadat dit nieuwe proefveld in gebruik was genomen, het proefveld te Tjikarang vervallen. Latere berigten evenwel deden zien dat op het behoud van sen proefveld in de 1ste militaire afdeeling werd prijs geteld; omtrent dit punt zijn nadere inlichtingen gevraagd.

*Artillerieschool te Weltevreden.* Het aantal élèves op deze school bedroeg ultimo December 1872 9; sedert zijn bijgekomen 2 en afgegaan 2 élèves, waarvan 1 tot officier bevorderd en de andere op verzoek ontslagen werd.

Het aantal élèves bedroeg dus ultimo December 1873 weder 9.

*Beziging van militairen aan 's lands werken.* De omstandigheden verhinderden in 1873 om veel gebruik te maken van militairen bij den bouw en het onderhoud van landswerken; intusschen werd wegens de te dier zake opgedane ondervinding het aantal werkuren tot op vijf per dag verminderd.

*Geniewerken, huisvesting der troepen, enz.* Omtrent de verdedigingswerken tegen een buitenlandschen vijand valt het onderstaande mede te deelen.

Met de uitvoering van de te Batavia onderhanden genomen strandverdedigingswerken, waarvan alleen nog de Angkehbatterij moet opgeworpen worden, werd niet voortgegaan, omdat de voorgenomen en thans in uitvoering zijnde waterstaatswerken aan de Bacherachts-gracht het noodzakelijk maakten, om, alvorens met de werkzaamheden aan de batterij Angkeh een aanvang te maken, na te gaan welken invloed de genoemde waterstaatswerken op de Angkeh-rivier zullen uitoefenen.

Bij Koninklijk besluit, dd. 11 Januarij 1873, n°. 10, werd magtiging verleend tot de opheffing van de maritime positie van Onrust, met bepaling dat de batterijen en torens op dat eiland geslecht en opgeruimd zullen worden, doch dat men zich ten opzigte der torens op de andere eilanden, voor zooverre zij niet tot andere doeleinden gebezigd kunnen worden, zal bepalen tot staking van het jaarlijksch onderhoud.

Tegen de door het departement van oorlog ingediende definitive plannen voor de strandverdediging van Samarang zijn zoowel in Indie als hier te lande bij de Regering bedenkingen gerezen, die aanleiding hebben gegeven om van de daarbij voorgestelde bevestigingswijze voorloopig af te zien.

De in het vorig verslag bedoelde plannen voor de verdediging van de oorlogshaven Soerabaija zijn aan de kommandanten van zee- en landmagt voorgekomen te veel middelen, zoowel aan personeel als materieel, te vorderen. De Indische Regering heeft voorgesteld de te dezer zake te nemen beslissing uit te stellen.

De werkzaamheden aan de batterij op de landtong te Tjilatjap werden voorloopig gestaakt, nadat het Opperbestuur aan de Indische Regering het verlangen had te kennen gegeven, dat de kustbatterij op de eenvoudigste wijze zou worden voltooid en dien ten gevolge nadere overwegingen omtrent de verder te volgen werkwijze noodig waren voorgekomen.

Van de verdedigingswerken tegen een inlandschen vijand zijn, sedert de opgaaf in het vorige verslag, nog vervallen: de redoute fort Hoorn te Pillauw en het blokhuis fort Rotterdam te Larike (residentie Amboina), mitsgaders de redoute Padang Pandjang (Sumatra's Westkust).

Voorts werd magtiging verleend om, na de voltooijing en het betrekken van het nieuw militair etablissement te Telok Betong (Lampongsche districten), de tot het oude etablissement behoorende en niet meer te gebruiken gebouwen op te ruimen, en tevens bepaald, dat men de aarden omwalling van de oude versterking niet meer zal onderhouden.

De in 't belang der gezondheid noodige verbeteringen aan gebouwen werden volgens de in 1871 aangenomen beginselen voortgezet.

Ten behoeve van de gewone legervoorziening werd aan eenige nieuwe werken voortgebouwd of werden andere onderhanden genomen.

Aan het in de jongste verslagen vermelde beginsel, om de troepen zooveel mogelijk te legeren in gezonde plaatsen, kon in verband met de tijdsomstandigheden nog geen uitvoering gegeven worden. Alleen werd, in verband ook met de hieronder nader te behandelen gedeeltelijke ontruiming van de vesting Willem I, te Kedong Kebo begonnen met het bouwen van temporair logies voor een half bataillon infanterie, terwijl voorts is bepaald, dat te Magelang een temporair kampement voor een bataillon infanterie zal gebouwd worden. Tot den aankoop van het daarvoor benoodigde terrein is reeds magtiging verleend. Overigens wordt de overbrenging van de troepen naar de binnenlanden van Java zooveel mogelijk voorbereid, en wordt, onder anderen, onderzocht in hoever het mogelijk is een bataillon infanterie te Buitenzorg te legeren, terwijl voorts bij het departement van oorlog de vereischte projecten in behandeling zijn, ten einde uitvoering te geven aan het voornemen om te Patjet (residentie Soerabaija) troepen te legeren, waarvoor bij de begrooting voor 1874 reeds gelden zijn toegestaan.

Ten laste van de fondsen, toegestaan voor de tweede expeditie tegen Atjeh, werd te Padang een tijdelijk logies gebouwd voor de daar verzamelde infanterie der 1ste brigade en voorts aan het hospitaal aldaar de noodige uitbreiding gegeven, terwijl te Meester-Cornelis een tijdelijk kampement werd opgerigt, met het oog op de behoefte aan meerdere ruimte, ontstaan door de uitzending van buitengewone suppletie in 1873.

Voorts werd, ten laste van dezelfde fondsen, op eenige posten in Noord-Sumatra — waar, in verband met den oorlog tegen Atjeh, de garnizoenen tijdelijk zijn uitgebreid — het vereischte tijdelijk logies bijgebouwd en het defensief vermogen dier versterkingen verhoogd.

De commissie, in het jaar 1872 ingesteld ter beoordeeling van de bruikbaarheid der vesting en kampementen te Ambarawa, in verband met de aldaar voorkomende aardbevingen, kwam in haar voorloopig rapport tot de conclusie, dat in het voortdurend bewonen van vesting en kampementen, al mogt er dan ook geen quaestie van zijn ze verder uit te breiden, vooreerst geen gevaar behoeft gezien te worden, mits men slechts de verdieping van het centraal reduit ontruime en eenige voor de veiligheid noodzakelijke voorzieningen aanbrenge. Dienovereenkomstig werd dan ook een aanvang gemaakt met de noodige voorzieningen aan de gebouwen te Willem I en Banjoe Biroe, terwijl voorts werd bepaald — zoo als hiervoren reeds gezegd is — dat te Kebong Kebo tijdelijk logies voor 3 en te Magelang voor 6 compagnien gebouwd zou worden. Hierdoor komt men tevens in de gelegenheid om een gedeelte van het garnizoen te Samarang het gebrekkige logies aldaar te doen verlaten.

Een sedert ontvangen rapport van den als geologisch adviseur aan de bovengemelde commissie toegevoegden mijn-ingenieur VAN DIJK, heeft aanleiding gegeven om deze aangelegenheid in nadere overweging te nemen.

Daar echter — hoe de eindbeslissing ook moge uitvallen — de verdieping-localen in geen geval meer betrokken zullen worden, wordt intusschen met de boven omschreven maatregelen, overeenkomstig het voorloopig verslag der commissie, voortgegaan.

Van de 181 aanbestedingen, die vóór de uitvaardiging van 't *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 73, werden gehouden voor de uitvoering van werken van gewoon onderhoud en herstellingen, gelukten er 17, terwijl bij 7 dier aanbestedingen de levering van materialen werd gegund; van de 12 voor de uitvoering van nieuwe werken gehouden aanbestedingen gelukten er 4 en leidden er 2 uitsluitend tot levering van materialen.

Sedert de uitvaardiging van bedoeld Staatsblad hadden slechts 13 aanbestedingen plaats (9 voor herstellingen en 4 voor nieuwe werken), die echter niet met gunstigen uitslag bekroond werden.

Even als in 1872 leverden van alle aanbestedingen, die van materialen tot aanvulling der geniemagazijnen, voor bureaumeubilair, enz. nog de gunstigste resultaten op; van de 31 gelukten er 7.

Behalve op de in 't vorig verslag genoemde plaatsen nam men te Batavia, Soerabaija, Padang-Pandjang en op enkele plaatsen van het eiland Banka meer geneigdheid waar tot het aannemen van 's lands werken of leverancien.

*Putboringen.* Van Nortonsche pijpwelboringen wordt door het departement van oorlog bij voortduring partij getrokken ter voorziening in de behoefte aan drinkwater, zoowel in verschillende garnizoenen als bij expeditien.

In het hospitaal te Samarang wordt, door het aanbrengen van de noodige waterleidingen, het nut van den aldaar in 1871 gemaakten artesischen put verhoogd.

Ook voor een ruimer gebruik van het water van den artesischen put te Weltevreden zijn de noodige projecten gemaakt.

*Veldtelegraphen.* Een complete electrische veldtelegraaph, alsmede de toestellen en het vereischt aantal seinregisters, behoorende tot het door den majoor-ingenieur KROMHOUT uitgedachte optische seintoestel, werden naar Indie verzonden (blz. 42 vorig verslag)

Bij de tweede expeditie tegen Atjeh werd echter van deze seinmiddelen geen gebruik gemaakt, maar een door den luitenant ter zee 1ste klasse C. J. MARINKELLE geprojecteerd seinstelsel gebezigd, met toepassing van de seinen uit het algemeen seinboek voor alle natien, eenigzins gewijzigd voor enkele veel voorkomende volzinnen.

*Materieel.* De uit Nederland gezonden 50 paar assen met wielen (zie vorig verslag, bladz. 43) werden te zwaar geoordeeld voor transportvoertuigen ten dienste der expeditie tegen Atjeh. Men tracht die voorwerpen op andere wijze te gebruiken. (Zie aangaande dit onderwerp verder § 4 van dit hoofdstuk.)

*Topographische dienst.* Gedurende het jaar 1873 werd voortgegaan met de opneming en het in kaart brengen der residentien Batavia, Rembang, Kediri, Soerabaija en de Preanger regentschappen, in welke laatste residentie (in het oostelijk en westelijk deel) twee brigades, in Bandong Soemedang en in Tjiandjoer, werkzaam zijn.

De gebeurtenissen van 1873 en de beide in dat jaar uitgezonden expeditien tegen Atjeh, waaraan telken male ook personeel der topographische dienst werd toegevoegd, waren echter van merkbaren invloed op den gang van zaken bij de brigades, en dus ook op de gedurende 1873 afgeleverde hoeveelheid terreinwerk.

Het door de zes brigades in 1873 opgemeten en in kaart gebragte terrein (van Java) bedraagt desniettemin ongeveer 2490 □ palen, als:

| | | |
|---|---|---|
| in Batavia. . . . . | 224 | □ palen; |
| » Rembang . . . . . | 1004 | » |
| » Kediri . . . . . | 650 | » |
| » Soerabaija . . . . . | 337 | » |
| » de Preanger regentschappen. . . | 275 | » |

Voorts werd in Atjeh het tijdens de eerste expeditie verkende terrein opgenomen en in kaart gebragt, en waren bij het topographisch bureau te Batavia in Maart 1874 ook ontvangen de teekeningen van de gevechtsterreinen der tweede expeditie, voor zoo ver die betrekking hebben op de krijgsverrigtingen vóór 25 December 1873.

Ter voortzetting der nog steeds gestaakte opneming der Pasoemah was gedurende 1873 geen officier beschikbaar; ook de reeds bevolen verbetering en bijwerking op het terrein van de bestaande topographische kaarten der Padangsche bovenlanden kon nog niet aangevangen worden, daar ook hiertoe een geschikt officier ontbrak.

Hoewel gedurende 1873 een drietal officieren der infanterie praktisch opgeleid werden voor de topographische dienst, bestaat er, met het oog op de in 1874 te verwachten mutatien onder het officierspersoneel bij dien tak van dienst, nog weinig vooruitzigt dat in dat jaar met de zoo even bedoelde opening zal kunnen warden begonnen.

Bij het topographisch bureau werd voortgegaan met het overteekenen (ter reproductie door middel van photo-autographie of lichtdruk) in oost-indischen inkt, en op de schaal van 1:20 000, van de gekleurde brouillon-detailbladen der residentien Batavia, Rembang en Kediri; terwijl nog eenige grensbladen van Madioen-Kediri, die gedurende 1872 niet geheel konden afgewerkt worden, in 1873 werden voltooid.

Van de opgenoemde gewesten zijn thans gezamenlijk 162 dier brouillon-detailbladen in het net overgeteekend.

Aan de uit 6 bladen bestaande, ter chromolithographische reproductie in Nederland bestemde, gearceerde overzigtskaart der residentie Madioen, op de schaal 1:100 000, werd met kracht voortgewerkt. Men vleide zich dat zij omstreeks medio 1874 zou zijn voltooid.

De op dezelfde schaal bewerkte overzigtskaart dier residentie, in oost-indischen inkt gewasschen, en uit 16 bladen bestaande, zal mede spoedig gereed zijn ter reproductie door middel van lichtdruk.

Ten vervolge op de reeds in 1872 op dezelfde wijze bewerkte detailkaarten, werden gedurende 1873 in oost-indischen inkt ter photo-autographische reproductie afgewerkt de topographische kaarten, schaal 1:20 000, der garnizoensplaatsen Tjilatjap en Magelang met hare omstreken.

Aan de kartographie der Buitenbezittingen werd in 1873 het navolgende verrigt:

Uit de ter kopiering ontvangen bladen der civile opneming van Celebes en onderhoorigheden, ter photographische reproductie in oost-indischen inkt bewerkt, werd zamengesteld een gewasschen overzigtskaart, schaal 1 : 100 000, omvattende 1°. de gouvernementslanden (Noorderdistricten), 2°. de leenrijken Tanette, Lamoeroe en Boni, en 3°. de onafhankelijke vorstendommen Soppeng, Barroe, Sidenring en Mario-ri-wwo (de twee laatste slechts gedeeltelijk). Zoodra de gegevens daartoe aanwezig zijn, zal die overzigtskaart worden afgewerkt, onder anderen door bijvoeging van de Ooster- en Zuiderdistricten.

Voorts werd uit de voorhanden zijnde gegevens eene kaart der Oostkust van Sumatra (rijk Siak Sri Indrapoera) zamengesteld, waarvan eene kopij den betrokken resident ter aanvulling en verbetering werd toegezonden. De oorlog met Atjeh gaf ook bij het topographisch bureau veel werk. (zie lager in § 4, blz. 37).

Gedurende het afgeloopen jaar werd ontvangen — wegens aan particulieren verkochte kaarten — een bedrag van f 1354,20 (waaronder f 178 voor chromolithographische kaarten); die som is in 's lands kas gestort.

De in 1873 ingevoerde formatie voor het personeel van het photographisch atelier is gebleken doeltreffend te zijn.

Voor de eerste maal in Nederlandsch Indie is in het afgeloopen jaar ook photographisch personeel aan eene expeditie toegevoegd. Bij de verkenningsbrigade der tweede expeditie tegen Atjeh namelijk ingedeeld een korporaal en een fuselier-photographist, benevens het noodige inlandsche handlangers-personeel.

Bij Indisch besluit van 20 Januarij 1873, n°. 4 (*Staatsblad* n°. 22) is een vollediger tarief vastgesteld betrekkelijk de bij het lithographische etablissement uit te voeren werkzaamheden.

Behalve de particuliere bestellingen en tal van werkzaamheden van minder belang, zijn in 1873 door de beide zoo even genoemde etablissementen onder meer afgeleverd 30 exemplaren der photo-autographisch gereproduceerde topographische detailkaart, schaal 1 : 20000, der adsistentresidentie Patjitan, welke kaart uit 73 bladen bestaat, en 3800 afdrukken van elk der gearresteerde nieuwe afstandwijzers van Kadoe en Soerakarta.

Het lithographisch etablissement heeft in 1873 voor eene waarde van f 11 361,97 aan lithographisch en photo-autographisch drukwerk afgeleverd. Hieronder is voor particulier werk slechts f 265 begrepen, welk bedrag in 's lands kas werd gestort.

Omstreeks December 1873 mogt men eindelijk slagen in de reproductie door middel van lichtdruk (Alberttypie) van in oost-indischen inkt gewasschen kaarten, teekeningen met halve tinten, enz. Het voornemen bestaat de nieuwe methode van reproductie door lichtdruk weldra in het groot toe te passen.

Voor den instrumentmakerswinkel werd eene nieuwe formatie vastgesteld; het is echter niet mogen gelukken, die in 1873 geheel ten uitvoer te leggen, daar geen geschikt militair werd gevonden om als tweede helper-instrumentmaker te worden geplaatst. De uitrusting der verkennings-brigades bij de twee expeditien naar Atjeh heeft van het onvoltallig personeel bij die werkplaats groote inspanning gevorderd.

Ultimo December 1873 bestond bij de topographische dienst een overcompleet van 3 luitenants, 7 militaire ambtenaren en 4 minderen, en een incompleet van 3 kapiteins, 10 militaire opzigters en 25 minderen.

Het is nog onzeker of dit totaal incompleet van 21 minderen gedurende 1874 aanmerkelijk verminderen zal; men vleit zich echter dat het corps pupillen te Gombong binnen kort een viertal élève-opnemers zal opleveren, die, bij wijze van proef, bij de topographische dienst zullen worden ingedeeld.

*Administratie.* Met de herziening der comptabele en administrative bepalingen voor het leger en de vereenvoudiging daarvan, waar mogelijk, is door de commissie tot zamenstelling van een nieuw reglement van administratie ook in 1873 voortgegaan.

Aan het in 1872 reeds verschenen gedeelte (instructie voor de administratie bij compagnien en detachementen) werd een tweede deel toegevoegd, door de uitgave en invoering op 1 Januarij 1874 van eene instructie voor het voeren der administratie over gelden, vivres en fourrages bij corpsen en garnizoenen, en eene instructie voor het beheer der uitgaven voor geniewerken.

Een groot deel der tarieven voor de betalingen en verstrekkingen, met de daarbij behoorende bepalingen omtrent berekening, enz., werd bovendien herzien; terwijl almede nieuwe voorschriften voor het beheer der militaire nalatenschappen werden ingevoerd.

Opdat de begrooting van het departement van oorlog ten opzigte der uitgaven voor militaire ziekeninrigtingen niet langer oneigenaardig bezwaard blijve met hetgeen de verpleging van de niet onder dat departement ressorterende personen méér kost dan het daarvoor aan die personen of departementen in rekening gebragte, is in der tijd (zie het verslag van 1870 bladz. 25) een nieuw tarief voor die verpleegkosten ontworpen, welks vaststelling echter, ten gevolge van de nader daartegen gerezen bedenkingen, is vertraagd. Thans is tot de invoering van dat nieuwe tarief n°. 39 magtiging verleend.

*Tractementen, enz. der officieren en der militaire ambtenaren.* Den 1sten Januarij 1874 trad de verhooging der tractementen van officieren en militaire ambtenaren in werking, waarvoor bij de begrooting de noodige gelden waren toegestaan. Tevens werden eenige tarieven voor schadeloosstellingen herzien. De meerdere uitgaaf, door de nieuwe maatregelen veroorzaakt, bedroeg in het geheel f 444 954.

*Soldijen der mindere militairen.* De verhooging der soldijen bij het kader is nog niet toegepast, daar de bepaling, dat die verhooging alleen ten bate zou komen van hen die twee jaren in een rang bij het kader gediend hebben, in Indie belemmerend werd geacht voor de administratie bij het leger. Dien ten gevolge is de zaak nader aan de overweging van het Opperbestuur onderworpen.

*Spaarkassen.* Volgens het jongst geverifieerde verslag van het militair spaarfonds werd op het einde van 1871 daarvan gebruik gemaakt door 424 personen met een gezamenlijk te goed van f 34 827,92.

Gedurende dat jaar werd ingelegd f 25 333,25 en terug gevorderd f 13 358,755, zijnde respectivelijk f 13 500,99 en f 4398,995 meer dan in 1870.

De ook reeds in den loop van 1870 waargenomen stijging van het fonds moet hoofdzakelijk worden toegeschreven aan de gunstige bepalingen omtrent de uitbetaling van het geldswaardig bedrag van die klein-equipementstukken, welke niet in natura worden verstrekt.

*Kleeding en uitrusting van het leger.* Bij de eerste expeditie tegen Atjeh werden aan de te velde trekkende troepen onder anderen slobkousen, broodzakken en kappen voor kwartiermutsen uitgereikt.

Ten gevolge der bij die expeditie opgedane ondervinding werd eene wijziging dier voorwerpen noodzakelijk geacht.

Met die gewijzigde modellen zijn proeven genomen bij de troepen der tweede expeditie.

Ook zijn aan een klein gedeelte der expeditionaire troepen medegegeven blaauw baaijen borstrokken, ten einde te kunnen beoordeelen, in hoever deze kleedingstukken geschikt zijn om de thans bestaande kapotjassen te vervangen.

De beproeving van het uit Australisch leder vervaardigde schoeisel wordt voortgezet.

Gunstige berigten aangaande den gezondheidstoestand der Engelsche troepen, die aan de expeditie ter Kuste van Guinea deel namen, hebben het wenschelijk doen oordeelen, door tusschenkomst onzer legatie te Londen, modellen van kleeding en uitrusting dier troepen uit Engeland te ontbieden, opdat de militaire autoriteiten in Indie de gelegenheid zouden hebben om te onderzoeken of, en zoo ja, in hoeverre, navolging dier Engelsche modellen voor het Indische leger nut zou hebben. De bedoelde artikelen zijn onlangs uit Londen aan het Departement van Kolonien ontvangen.

*Kazernering.* Als beginsel werd aangenomen om de Afrikaansche, Amboinesche en inlandsche onderofficieren, zoo daartoe gelegenheid bestaat, afzonderlijk te doen wonen.

*Voeding.* De in het vorig verslag vermelde proeven met erwtenworst, zoo mede de proefnemingen met het uit Australie ontvangen cornedbeaf, werden voortgezet. Deze laatste vleeschsoort heeft tijdens de eerste Atjehsche expeditie uitmuntend voldaan, terwijl bij de verzending der erwtenworsten uit Nederland de door het legerbestuur aangegeven betere verpakkingsmethode werd gevolgd, zoodat men zich gunstiger resultaten omtrent de te nemen proeven voorstelt.

Wijders werd het ration vivres te velde vermeerderd met thee en zeep, welke artikelen tot dus ver niet van 's landswege werden verstrekt.

In de overige behoeften voor de expeditionaire troepen werd, hetzij bij aanneming, hetzij door toezending uit Batavia, op doelmatige wijze voorzien.

Slagtossen echter werden gedurende de tweede Atjehsche expeditie niet meer van Java, maar uit Penang aangevoerd, hetgeen in alle opzigten beter bleek te voldoen.

Ook werd ten behoeve der paarden geperst hooi uit Australie te Atjeh aangevoerd, dat aan de verwachting beantwoordt.

*Ambulance-voorwerpen.* Tijdens de eerste expeditie naar Atjeh werd voor het vervoer van gewonden gebruik gemaakt van een door den toenmaligen dirigerenden officier van gezondheid 1ste klasse BECKING (thans chef van de geneeskundige dienst) ontworpen brancard hangmat, die uitstekend voldeed. Het is de gewijzigde Chinesche hangmat, die zich door ligtheid en eenvoudigheid aanbeveelt, en daarenboven weinig kostbaar is. Bij de vaak vrij aanzienlijke afstanden, die tijdens de eerste expeditie tegen Atjeh moesten worden afgelegd om de gewonden van het slagveld in de ambulance te brengen, waren nimmer méér dan twee dragers noodig.

De ijzeren brancard (model BOL), hoewel zeer geschikt om gewonden te verplegen, voldeed voor het vervoer minder, daar zij te zwaar is.

De uit Nederland gezonden lechophoren en portative brancards (model DE MOOY) zijn bij de tweede expeditie tegen Atjeh in beproeving gegeven, even als een mede door den tegenwoordigen chef van de geneeskundige dienst ontworpen model van een veldbed-brancard, die zoowel tot verpleging als vervoer der zieken en gewonden kan gebezigd worden.

Voor laatstgenoemde expeditie werd wijders aangemaakt eene ziekensloep, volgens de aanwijzingen en onder toezigt van den luitenant ter zee 1ste klasse MARINKELLE, met het doel de gewonden naar de ziekenschepen over te brengen.

*Roode Kruis.* Het te Batavia gevestigde centraal comité voor Nederlandsch Indie van de vereeniging het *Roode Kruis* (zie vorig verslag, bladz. 46), door verschillende Nederlandsche comité's krachtdadig ondersteund, leverde, door de verstrekking van materiele en soms ook personele hulp op de verschillende gevechtsterreinen op Celebes, in het Delische en Benkoelensche, en vooral te Atjeh, op nieuw de schoonste bewijzen van groote belangstelling in en ware sympathie voor het lot van den krijgsman en verwierf daardoor, voor zich en allen die het steunden, den warmen dank van het Nederlandsch-Indische leger. De diensten van het personeel van het Roode Kruis te Atjeh werden om strijd geroemd door allen, die daarvan getuigen waren.

## § 4. *Krijgsverrigtingen.*

### Sumatra.

*Rijk van Atjeh.* Het groote gewigt van de tweede expeditie tegen Atjeh en de bijzondere belangstelling, welke zij algemeen heeft opgewekt, geven aanleiding om haar in dit verslag uitvoeriger te beschrijven, dan noodig zou kunnen geacht worden, wanneer men slechts het oog hield op de eischen, die aan een koloniaal verslag te stellen zijn.

Over de voorbereiding der expeditie is weinig te zeggen, nadat reeds in het vorige verslag (blz. 31 en 33) werd melding gemaakt van verschillende maatregelen, die, zoowel in Indie als in het moederland, werden genomen, om het Indische leger zoodanig aan te vullen en te versterken, dat de vijandelijkheden tegen Atjeh vóór het einde van 1873 met kracht zouden kunnen hervat worden. Alleen moet hier nog aanteekening gehouden worden van de volgende maatregelen, genomen naar aanleiding van of met het oog op den oorlog tegen Atjeh.

*a. Geneeskundige dienst.* De bepaling nopens het in dienst treden van burger-artsen werd ook toepasselijk verklaard op Nederlandsche geneeskundigen, niet in het bezit van het radicaal van arts, maar bevoegd om, overeenkomstig de wet van 1 Junij 1865, de genees- en heelkunde uit te oefenen, mits door hen, bij een vooraf te houden colloquium doctum, voldoende blijken van bekwaamheden gegeven werden.

De gelegenheid werd geopend voor officieren van gezondheid bij het Nederlandsche leger, om voor den tijd van één of twee jaren, met eene gratificatie van f 2000 à f 3000, gedetacheerd te worden in Indie, waarbij tevens werd bepaald, dat diegenen hunner, die reeds met goed gevolg het examen voor den hoogeren rang hadden afgelegd, gedurende hunne detachering het tractement, aan dien hoogeren rang verbonden, zouden genieten.

Enkele buitenlandsche officieren van gezondheid, die reeds een of meer veldtogten hadden bijgewoond, werden in hun rang tijdelijk — en wel gedurende den Atjehschen oorlog — bij het Indische leger ingelijfd.

*b. Werving.* In Indie werd bepaald, dat gewezen Europesche militairen van het Nederlandsch-Indisch en van het Nederlandsche leger of wel van het corps mariniers, die den ouderdom van 44 jaren nog niet hadden bereikt, zich voor 2 jaren konden verbinden, onder genot van f 240 handgeld, waarvan f 140 bij het aangaan der verbindtenis uitbetaald zou worden, terwijl het overige, na expiratie van dienst aan den belanghebbende of diens erfgenamen zou worden uitgekeerd. Voorts werd het handgeld bij engagement voor 6 jaren gebragt: voor Amboinezen op f 100, voor Javanen, Maleijers, Madurezen en Boeginezen op f 80.

Tevens werd de op voet van vrede gebaseerde formatie van het Indische leger tijdelijk vermeerderd met 116 officieren en 3407 mindere militairen.

De buitengewone maatregelen, vermeld op blz. 31 van het vorig verslag en hierboven sub *a*, die niet langer in werking bleven dan de noodzakelijkheid gebood, hadden ten gevolge, dat het Nederlandsch-Indisch leger werd versterkt met 73 van het Nederlandsche leger gedetacheerde officieren, waaronder 13 officieren van gezondheid en 4 buitenlandsche militaire geneeskundigen.

Bovendien werden van het Nederlandsche bij het Indische leger overgeplaatst 40 officieren, waarvan 1 officier van gezondheid; 3 hunner werden bij de militaire administratie, 35 bij de infanterie en 1 werd bij de artillerie ingedeeld.

De bijzondere bepalingen op de werving, die mede allengs gedeeltelijk buiten werking werden gesteld, hadden het zeer gunstig resultaat, dat nog in 1873 naar Indië konden worden gezonden 3981 militairen, die met de 307 mariniers, welke reeds in het voorjaar waren uitgezonden om tijdelijk bij de landmagt in Indie dienst te doen, na genoeg het cijfer van 4323 Europesche militairen vormden, waarop in Indie de behoefte was geraamd. In 1874 werd steeds voortgegaan met de uitzending per stoomschip van alle aangeworvenen, zoodra een bekwaam getal vereenigd was.

Blijkens bladz. 32 en 33 hiervoren werd in 1873 een krachtige voortgang gemaakt met de invoering der verbeterde vuurwapens van klein kaliber, achterlaad-systeem BEAUMONT; terwijl ook de verbetering der artillerie-bewapening bij het Opperbestuur een punt van aanhoudende zorg uitmaakte.

In 1873 toch werden in Indie aangevoerd 63 getrokken vuurmonden, benevens 2 berg-houwitsers van 12 c. M. en 4 mitrailleurs. De getrokken kanonnen waren naar hun kaliber verdeeld als volgt: 3 kanonnen van 16 c. M., 16 kanonnen 12 c. M., 18 kanonnen van 12 c. M. kort, 8 kanonnen van 12 c. M. achterlaad en 18 kanonnen van 8 c. M. berg

Voor de uitrusting van het expeditiecorps werd voorts uit Engeland ontboden het noodige materieel voor den aanleg van een paardenspoorweg ter lengte van 6 kilometers; het rollend materieel voor dien spoorweg werd in Indie vervaardigd, waar tevens een aantal debarkementsmiddelen, een ziekensloep en 10 houten ziekenbarakken, de laatste elk voor 40 man, werden gereed gemaakt. Eene groote hoeveelheid ijzerdraad voor de vervaardiging van versperringen en 4600 kilogrammen lythofracteur werden ter beschikking gesteld van den kommandant der genie bij de expeditionaire magt.

Wat voeding en uitrusting dier magt betreft, wordt verwezen naar § 3 van dit hoofdstuk, terwijl ten slotte nog dient te worden vermeld, dat door de zorgen van het topographisch bureau te Batavia uit de gegevens die de eerste expeditie daartoe had opgeleverd, alsmede naar de mededeelingen van spionnen en vertrouwde berigtgevers, eene schetskaart van het rijk van Atjeh op een schaal van 1 : 1 000 000 en een meer gedetailleerde schets van Groot-Atjeh op 1 : 20 000 werden vervaardigd, die, door lithographie gereproduceerd, zooveel mogelijk werden uitgedeeld onder de officieren voor de tweede expeditie bestemd.

Zoo als in het vorige verslag vermeld en hier boven in hoofdstuk **C**, § 3, herinnerd is, werd de leiding der te hervatten operatien tegen het rijk van Atjeh opgedragen aan den luitenant-generaal J. van Swieten, wien als 2de bevelhebber werd toegevoegd de generaal-majoor G. M. Verspyck.

Als chefs der verschillende staven en diensten en van de drie brigades van de expeditionaire magt werden aangewezen de navolgende officieren:

algemeene staf, de kolonel G. P. de Neve;
topographische dienst, de kapitein F. von Balluseck;
cavalerie, de ritmeester F. K. T. van Woelderen;
artillerie, de luitenant-kolonel H. G. Boumeester;
genie, de majoor G. E. V. L. van Zuylen;
administratie, de onder-intendant der 1ste klasse J. Hofstede;
geneeskundige dienst, de dirigerende officier van gezondheid der 2de klasse J. R. Hessig;
1ste brigade, de kolonel C. L. St. A. M. de Roy van Zuidewyn;
2de brigade, de kolonel G. B. T. Wiggers van Kerchem;
3de brigade, de kolonel K. F. Schultze.

Eene volledige opgave betrekkelijk sterkte en indeeling dier magt, vindt men hierachter in bijlage B. Boven de daar vermelde sterkte werden, ter aanvulling van te lijden verliezen, uit de depôts der betrokken corpsen beschikbaar gesteld een 50tal officieren en ongeveer 900 minderen.

De marine (zie hoofdstuk **E**, § 5) stond onder het bevel van den kapitein ter zee J. van Gogh, onder wiens toezigt het kommando der sloepenflotille en der landingsdivisie was opgedragen aan den kapitein-luitenant K. C. Bunnik.

Tijdens de landing was het blokkade-eskader ter reede van Atjeh vereenigd, met uitzondering van Zr. Ms. stoomschepen *Sumatra*, *Coehoorn*, *Timor*, *den Briel*, *Maas en Waal* en *Bommelerwaard*, die voor blokkade- of andere diensten afwezig waren.

De transportvloot bestond uit de navolgende stoomschepen: *Prins Alexander der Nederlanden*, *Baron Mackay*, *Willem Kroonprins der Nederlanden*, *Baron Sloet van de Beele* en *Gouverneur-Generaal Mijer*, allen van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, *Luitenant-Generaal van Swieten*, *Jason*, *Holland*, *Ariadne*, *Sumatra*, *Scotland*, *John Bramall*, *Chancellor*, *Maddaloni* en het zeilschip *Nancy*, allen in Nederland of in Indie ingehuurde schepen.

Het stoomschip *Koningin Sophia*, van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, en de zeilschepen *Kosmopoliet III* en *Philips van Marnix*, het laatste ingehuurd ten behoeve der zeemagt, deden dienst als ziekenschepen. Bovendien werden, gedurende de expeditie, de stoomschepen *Lumley-Castle*, *Baron Bentinck* en *Vice-President Prins* (de beide laatsten van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij) ingehuurd tot vervoer van suppletie aan troepen, koelies, munitie, levensmiddelen, enz.

Eenige maanden vóór het vertrek der expeditie werden het 2de en het halve 6de bataillon infanterie, benevens de barisan van Madura naar Padang gedirigeerd, om daar te wachten tot dat zij naar Atjeh zouden worden opgeroepen: de overige troepen, — 285 officieren en 5808 minderen, — wier vertrek wegens het uitbreken der cholera (o. a. op een volgeladen vivresschip) tien dagen werd uitgesteld, verlieten Batavia, Samarang en Soerabaija omstreeks de tweede helft der maand November.

De tranportschepen stoomden niet en flotille, maar hadden order zich aan een te Poeloe-Tankil, nabij Riouw, gestationeerde kruisboot te melden en zich daarna ter reede van Atjeh te vereenigen.

Den 20sten November 1873 verliet het stafschip, *Prins Alexander der Nederlanden*, Batavia, en toen dit den 28sten daaraanvolgende ter reede van Atjeh het anker wierp, vond het nagenoeg de geheele transportvloot om en nabij die plaats vereenigd. Reeds vóór zijne aankomst aldaar was den opperbevelhebber de onrustbarende tijding geworden, dat op een aantal vaartuigen dier vloot, niettegenstaande de genomen voorzorgen, de cholera was uitgebroken, en op sommige bodems zelfs een zoo bedenkelijk karakter had aangenomen, dat de kommandant der maritime middelen, op advies van de geneeskundige dienst, onverwijld de noodige maatregelen had doen nemen om op het eiland Nassie — ongeveer 13 kilometers ten noordwesten van de monding der Atjeh-rivier — een voorloopig zieken-etablissement op te rigten. Den 23sten November was het linker half 3de bataillon, onder bescherming van Zr. Ms. stoomschepen *Watergeus*, *Sumatra* en *Riouw*, daar ontscheept, en had het eiland, zonder tegenstand te ontmoeten, in bezit genomen en ingerigt tot tijdelijk verblijf voor choleralijders, die dan ook allen geregeld aan wal werden gebragt. Een oorlogsschip bleef te Poeloe-Nassie gestationeerd.

Naauwelijks had de *Prins Alexander* het anker laten vallen, of de kommandant der maritime middelen, met Zr. Ms. fregat *Zeeland* ter reeds aanwezig, kwam aan boord en bevestigde de slechte tijdingen nopens den gezondheidstoestand op de transportvloot: reeds 43 choleralijders waren bezweken. Van den vijand had men weinig bemerkt; wel had Zr. Ms. stoomschip *Citadel van Antwerpen* den 25sten November op circa 3600 M. het vuur geopend op eenige in aanbouw zijnde versterkingen; doch na weinige schoten hadden de Atjehers het werk gestaakt, en zoodoende verdere demonstratien onnoodig gemaakt.

Twee vragen waren voor het oogenblik van urgent belang: welke maatregelen moesten genomen worden om de cholera met kracht te bestrijden; en waar en wanneer zou de landing plaats hebben? Daaromtrent werd besloten, dat 's anderen daags de 2de bevelhebber zich met eene sectie genietroepen naar Poeloe-Nassie zou begeven om de noodige maatregelen te nemen tot verbetering van het bivouac, en tevens de chef van den staf, met de kommandanten der artillerie en genie, te scheep eene strandverkenning zou doen ten oosten van de Atjeh-rivier, welke recognossering, ter misleiding van den vijand, gepaard zou gaan met eene schijnverkenning bewesten die rivier.

Ten 10½ uur (29 November) waren de genoemde hoofdofficieren aan boord van het stafschip terug, en bragten het navolgend rapport uit. Nabij de monding der Tjankoel, omstreeks 11,5 kilometer beoosten den mond der Atjeh-rivier, had men een geschikt landingsterrein gevonden, dat, naar het scheen, weinig of niet versterkt was, althans tot aan de kwalla Gighen, nagenoeg midden tusschen de beide eerstvermelde riviermondingen gelegen. Ter hoogte van de Tjankoel had echter de bevolking zich zeer vijandig getoond, maar enkele granaatschoten van Zr. Ms. stoomschip *Banda* waren voldoende geweest om 't vijandelijk vuur tot zwijgen te brengen, waarna uit de vele versterkingen bewesten kwalla Gighen, — waar het terrein steeds meer moerassig bevonden werd naar mate men het in westelijke rigting verkende, — geen enkel schot was gelost.

Des namiddags kwam ook de generaal-majoor Verspyck aan boord van de *Prins Alexander* terug; zijne berigten nopens den gezondheidstoestand op Poeloe-Nassie waren verre van bevredigend; de ziekte nam in hevigheid toe, voortdurende stortregens maakten het verblijf in het bivouac onhoudbaar, en in verband daarmede had de 2de bevelhebber het 3de bataillon zooveel mogelijk doen reëmbarkeren.

Wilde men het voorloopig zieken-etablissement tot een deugdelijk verplegingsoord inrigten, dan waren spoedig voorzieningen op uitgebreide schaal onmisbaar. De kom-

mandant der genie begaf zich den 30sten naar het eiland, ten einde zorg te dragen voor de oprigting eener barak, en voor de vervaardiging van de noodige waterleidingen, terwijl tevens met den kommandant der maritime middelen de noodige maatregelen werden beraamd — en met diens hulp ook aanvankelijk uitgevoerd — om spoedige evacuatie der choleralijders van de transportvloot, en op die vloot afzondering der besmette personen, te bevorderen.

Ook de beide volgende dagen verliepen onder deze werkzaamheden. Inmiddels bleef de cholera aanhouden en kwam ook in den stand van het weder geen gunstige keer. Alles werd gereed gemaakt ter voorbereiding van de ontscheping; de debarkementsorder was gereed en met ongeduld werd het oogenblik verbeid, waarop die zou kunnen worden uitgevaardigd. Dat oogenblik werd echter aanhoudend verschoven. Terwijl de noord-oostmoesson in deze streken gewoonlijk in dezen tijd van het jaar geheel is ingetreden, bleef nu de regen dagelijks het strand doorweeken, zoodat het, met het oog op de ondervinding èn bij vorige expeditien — met name de eerste expeditie tegen Boni —, èn thans op Poeloe-Nassie opgedaan, volstrekt onraadzaam werd geacht om, zonder dringende noodzakelijkheid, bij de heerschende weêrsgesteldheid, onder het voortwoeden der cholera, de troepen aan den wal te brengen en te doen bivouakeren op Atjeh's moerassigen bodem.

De eerstvolgende dagen gingen dus in gedwongen werkeloosheid voorbij; de berigten van Poeloe-Nassie luidden nu eens zeer ongunstig, dan weer meer bevredigend; maar over 't geheel genomen bleef de ziekte klimmende. Den 4den December waren 87 lijders in behandeling, en, ondanks den grooten ijver van het geneeskundig personeel, reeds 105 personen als slagtoffers der ziekte overleden. De opperbevelhebber was daardoor genoopt, nog vóór de troepen aan wal ware.. gebragt, reeds aanvulling der verliezen te vragen, terwijl voorzigtigheid gebood de 1ste brigade voor alsnog niet aan de gevaren der epidemie bloot te stellen, maar te Padang te doen verblijven.

Eindelijk scheen het dat den 8sten December het weder tot rust kwam. Wel waren de berigten van Poeloe-Nassie nog verre van gunstig; doch toen zich nu op de transportvloot, — bij welker uitrusting men niet op het thans ondervonden oponthoud had kunnen rekenen, — gebrek aan water begon te openbaren, achtte de opperbevelhebber, na overleg met de chefs van staven en diensten, het oogenblik daar om de landing te bevelen, die nabij en bewesten de monding der Tjankoel zou plaats hebben.

Te middernacht stoomde de debarkementsflotille (*Citadel van Antwerpen*, *Watergeus*, *Amboina* en *Banda*) onder bevel van den kapitein-luitenant ter zee BINKES naar kwalla Tjankoel, gevolgd door het stafschip en die transportschepen, welke de 2de brigade aan boord hadden. De oorlogsschepen ankerden digt onder den wal in linie van bataille. Met het aanbreken van den dag openden zij op den linkeroever en het land bewesten kwalla Tjankoel een hevig en wel gerigt granaat- en kartetsvuur, dat later onder stoom werd voortgezet. Inmiddels namen het 14de en het regter half 3de bataillon in de sloepen plaats, om te debarkeren, onder bedekking van de gewapende sloepenflotille, in twee divisien verdeeld. Het schip, dat het andere deel der 2de brigade aan boord had, bereikte, door eenige averij, de debarkementsplaats te laat om aan de beweging te kunnen deel nemen.

Het vuur der schepen noopte den vijand zijne versterkingen te verlaten.

Dat vuur was onbeantwoord gebleven, doch toen de sloepen tot op geweerschot afstand onder den wal gekomen waren, werd door den aan het oog onttrokken vijand een levendig geweervuur op de onzen geopend. Mogt hierdoor al een oogenblik weifeling ontstaan onder de sloeproeijers (koelies te Batavia als roeijers geengageerd), het voorbeeld van den generaal-majoor VERSPYCK en een luid hoerrah der troepen waren genoeg om die weifeling te overwinnen en met vaste hand tegen 's vijands slecht gerigte schoten te doen inroeijen. Ten 9 uur bereikte een sectie van het 14de bataillon het eerst den vijandelijken wal; deze snelde tegen den duinrand op, die den vijand tot dekking diende, en weinige minuten later was die duinrand beklommen door het geheele 14de en het regter half 3de bataillon. De vijand had, na korten tegenstand en met achterlating van 10 dooden, de wijk genomen.

Bij het aanbreken van den dag waren de *Zeeland*, *Metalen Kruis*, *Vice-admiraal Koopman*, *Borneo* en *Riouw* westwaarts gestoomd, om de versterkingen tusschen kwalla Gighen en de Atjeh-rivier te beschieten.

Naar het vastgestelde operatieplan zou men trachten langs het strand tot de monding der Atjeh-rivier te komen, vervolgens de beide oevers dier rivier zoeken te bemagtigen en daarna, onder gestadige medewerking der marine, langs de rivier den kraton zien te bereiken.

Overeenkomstig dat plan zond de generaal-majoor VERSPYCK onmiddellijk het regter half 3de bataillon gevolgd door het regter half 14de, in westelijke rigting langs het strand voorwaarts, terwijl het linker half 14de bataillon in last kreeg eene lagune over te gaan, die zich op ongeveer 300 passen evenwijdig aan de kustlijn uitstrekt. Laatstbedoelde afdeeling, die de linkerflank der strandkolonne moest dekken, werd evenwel spoedig teruggeroepen, naardien het bleek, dat zich aan de landzijde geene versterkingen bevonden, en zich daar slechts enkele Atjehers ophielden.

De drie halve bataillons zetten nu gezamenlijk den westwaartschen marsch voort, met het doel de kampong Lammga, — die echter later bleek te veel bezijden de operatielijn te liggen, — te nemen; zij vonden niet alleen alle strandbentings, maar ook de verdere menigvuldige versterkingen alle verlaten, en namen die, telkens na zorgvuldige verkenning, in bezit. Blijkbaar had het vuur der marine den vijand tot den aftogt gedwongen, en had hij, door de keuze van het landingspunt verrast, zich niet aan den flankaanval der onzen durven blootstellen.

Ten drie uur werd in eene schoone grasvlakte het bivouac opgeslagen, dat later op dien dag door den opperbevelhebber werd geïnspecteerd en nog dienzelfden avond ook door de 3de brigade betrokken werd.

Uitgenomen het groot hoofdkwartier, de vestingartillerie, de cavalerie en enkele afdeelingen der 3de brigade, werd den 9den December de gansche expeditionaire magt ontscheept. Het succes van dien dag was volkomen; aan onze zijde telde men slechts enkele ligt gewonden.

Den 10den December werden de aan boord gebleven compagnien der 3de brigade aan wal gebragt. Ter voortzetting der operatien rukten twee kolonnes, onder bevel van den generaal-majoor VERSPYCK, naar het westen voort, te weten de 2de brigade aan de landzijde der lagune, en de 3de langs het strand, ter ondersteuning van eene poging, die de landingsdivisie zou doen, om de kwalla Gighen te forceren. Geen der beide kolonnes ontmoetten den geringsten tegenstand; ook nu weder deed het welgerigt vuur der marine den vijand zijne werken verlaten, zelfs vóór de nadering der troepen, en toen de regter kolonne, omstreeks 2 uur in den namiddag, de kwalla Gighen had bereikt, seinde de 2de bevelhebber dat de operatie der landingsdivisie onnoodig bleek. De omtrekkende beweging der linker kolonne had welligt medegewerkt om den vijand tot den aftogt te dwingen. Des avonds ging ook de 2de brigade de lagune over, op welker zuidelijken oever het bivouac werd betrokken.

Den 11den December werden het hoofdkwartier en de cavalerie naar den wal overgebragt; ten 9 uur rukten twee verkenningskolonnes naar het zuiden en zuidwesten uit, deels ter vermeerdering van terreinkennis in het algemeen, deels om den toegang te zoeken tot den grooten weg, die van Pedir naar den kraton loopt. Ten 12½ uur waren beide kolonnes in het bivouac terug; beiden hadden zich een weg moeten banen door digt begroeid terrein en in verband hiermede werd besloten den volgenden morgen langs het strand voort te rukken.

Twee malen werd dien dag het bivouac aan de zuid- en oostzijden gealarmeerd, het hevigst omstreeks 4 uur in den namiddag, waarop bevel werd gegeven de huizen der zuidwaarts gelegen kampongs, die aanvankelijk gespaard waren, doch den vijand telkens tot dekking hadden gediend, te vernielen. De marine had vóór den middag de westelijk gelegen strandbentings beschoten; zij meende daarbij waar te nemen, dat een der voornaamste dier werken, kotta Pohama, ontruimd werd, doch staakte haar vuur, doordien een misverstand deed vermoeden dat onze troepen reeds tot de Atjeh-monding waren doorgedrongen.

Den 12den December werd de 3de brigade naar kotta Moesapie, — alzoo westwaarts langs het strand — gedirigeerd, terwijl de 2de brigade, om die beweging in den rug te

dekken, het bivouac bezet hield. De 3de brigade moest hiertoe eerst de kwalla Gighen overtrekken, die men doorwaadbaar waande; nu bleek echter, dat de overtogt alleen met behulp van sloepen en vlotten kon plaats hebben, wat eene aanzienlijke vertraging veroorzaakte, zoodat de troepen, die ten 6½ uur waren uitgerukt, eerst ten 2 uur de vijandelijke versterkingen bereikten. De kolonel SCHULTZE had op zijn marsch geen tegenstand ondervonden; nu en dan had de vijand van de landzijde der lagune, zonder eenige uitwerking, enkele schoten gelost; doch op nieuw bleek hij den aftogt te verkiezen boven de verdediging zijner stellingen. Zoowel kotta Pohama, op een eiland in de lagune gelegen, als eene circa 800 M. lange strandversterking, die den toegang tot kotta Moesapie versperde, waren verlaten, zoodat de brigade achter deze strandversterking het bivouac kon betrekken. In den namiddag werd in een zuidelijk gelegen benting de witte vlag geheschen, doch toen men, met het naar krijgsgebruik gewoon ceremonieel, daarheen een brief trachtte over te brengen, vertoonde zich niemand om dien aan te nemen en moest de brief op een stok in de nabijheid der benting achtergelaten worden. Nog dienzelfden dag bevond een cavalerie-patrouille, naar de monding der Atjeh-rivier uitgezonden, dat de aldaar gelegen versterkingen — kotta Babie met voorgeschoven werken — door den vijand bezet waren.

De opperbevelhebber, die des namiddags het bivouac achter kotta Pohama betrok, gaf den kolonel SCHULTZE last om den volgenden morgen zoowel de westelijk gelegen versterkingen als kotta Moesapie te doen verkennen. Gene bleken sterk bezet te zijn; doch de kotta werd verlaten gevonden en door het linker half 12de bataillon in bezit genomen, welks kommandant rapporteerde, dat zich zuidwaarts, van het oosten naar het westen, eene lange reeks versterkingen uitstrekte. De vijand scheen zich hier tot een geduchten tegenstand gereed te maken, en nadat den kommandant der 2de brigade nog den 13den December was bevolen onverwijld die troepenmagt over te brengen naar het bivouac benoorden kotta Moesapie, werd besloten den volgenden morgen op uitgebreide schaal eene verkenning westwaarts te doen, ten zuiden van kotta Moesapie, ten einde daarna te kunnen vaststellen op welke wijze de Atjeh-monding bemagtigd moest worden.

Ook thans was de overtogt der kwalla Gighen oorzaak van vertraging; den 13den konden alleen de staf der brigade en het regter half 3de bataillon het strandbivouac bereiken; eerst den volgenden morgen kon de rest der brigade de beweging volgen.

Den 14den December verliet de generaal-majoor VERSPYCK, aan het hoofd van 3 halve bataillons infanterie, één batterij artillerie, 20 cavaleristen en een peleton genietroepen, vroegtijdig de legerplaats, om de voorgenomen verkenning te volvoeren. Op 300 pas bezuiden kotta Moesapie werd hij uit 's vijands versterkingen door een hevig geschut- en geweervuur begroet, waarop zich een moorddadig gevecht ontspon, waarin de onzen eene glansrijke overwinning behaalden. De vijandelijke versterkingen werden bestormd en genomen; zij hadden eene frontbreedte van 1800 M., waren regts aangeleund tegen de lagune, op het punt waar deze den Koerong Tjoet opneemt en werden links geflankeerd uit kotta Perak en kotta Radjah Bediel. Eerstbedoeld werk werd aanstonds bezet. Behalve 85 dooden, die de vijand in de hem ontwrongen stellingen achterliet, werden den volgenden morgen nog een 30tal lijken van Atjehers in de lagune drijvende gevonden. Maar ook aan onze zijde waren vrij aanzienlijke verliezen geleden. Behalve 3 officieren, waarvan één, de kapitein W. H. VOORMAN, den volgenden dag aan zijne wonden overleed, waren 38 minderen gekwetst en bovendien 4 Europesche en 2 inlandsche militairen gesneuveld. De troepen overnachtten in de veroverde stellingen.

Ten einde het behaalde voordeel te bevestigen, rukten den volgenden morgen, 15 December, twee kolonnes naar de rivier op, de eene langs het strand, de andere uit kotta Perak. Beide vonden op hun weg alle versterkingen (waaronder kotta Radjah Bediel en kotta Babie) verlaten, doch alleen der regter (strand-) kolonne gelukte het de Atjeh-rivier te bereiken; de uit kotta Perak gedeboucheerde troepen werden in haar marsch gestuit door zeer moerassig en digt met nipaboomen begroeid terrein.

De marine, die door haar krachtig vuur veel had bijgedragen tot vermeestering der Atjehsche stellingen, deed in den namiddag van den 15den eene verkenning in de rivier, en bevond dat de regter oever verlaten, doch een kampong op den linkeroever, tegenover de later te vermelden (marine-) benting, sterk bezet was.

Ofschoon de operatien onder zeer gunstig weer waren geopend, bleef de cholera voortwoeden, vooral bij het 3de en het 14de bataillon, van welke troepenafdeelingen de eerstgenoemde reeds op den dag der landing, bij een sterktecijfer van 1011, niet meer dan 811 valide onderofficieren en manschappen had kunnen uitbrengen. Alle maatregelen ter bevordering van de gezondheid der troepen werden genomen; onder anderen werd bepaald, dat de expeditionaire magt zooveel mogelijk in het strandbivouac geconcentreerd zou blijven, terwijl een half bataillon de riviermonding en 2 halve bataillons kotta Moesapie en kotta Radjah Bediel bleven bezetten.

Te vergeefs trachtte de overste PEL den 16den, met eene sectie genietroepen, uit laatstgemelde positie een weg zuidwaarts te banen door het digte nipabosch. Talrijke benden Atjehers bemoeijelijkten dien arbeid en onderhielden, aan het oog onzer troepen onttrokken, een zoo hevig vuur, dat de kolonne, toen deze op een riviertje stuitte, met een verlies van 10 gewonden, waaronder twee officieren, naar het bivouac terugkeerde.

Dienzelfden dag werd, onder bescherming van een deel der 3de brigade, begonnen met de herstelling van eene brug, die ten zuiden van kotta Moesapie over de lagune (1) voerde, nabij de plaats waar deze zich ten tweeden male zuidwaarts afbuigt. Daar de Atjehers ook dit werk met geweervuur bemoeijelijkten en een viertal onzer soldaten wondden, nam eene compagnie van het regter half 9de bataillon aan de overzijde stelling en verdreef den vijand van daar. Den 17den kwam de brug gereed, waarop het linker half 9de bataillon de brug overtrok en tusschen de beide zuidwaarts gekeerde lagunetakken positie koos, zonder iets van den vijand te bespeuren.

In overleg met den kommandant der maritime middelen werden voor den 18den December de navolgende bewegingen gekommandeerd.

Terwijl de marine door haar vuur het nipabosch op den regter Atjeh-oever van vijanden zou trachten te zuiveren, moest de kolonel WIGGERS VAN KERCHEM met 3 halve bataillons infanterie, 8 mortieren, 20 cavaleristen en 1 compagnie genie-troepen uit kotta Moesapie deboucheren, vervolgens naar het westen voortrukken en zich ter geschikter plaatse zuidwaarts wenden, ten einde eene arbeiderskolonne te dekken, die, onder directe bescherming van 4 compagnien infanterie en 2 sectien artillerie, door den overste PEL aangevoerd, het werk van den 16den zou hervatten. Mogt het die kolonne gelukken het nipabosch door te komen, dan zou de hoofdmagt, onder den kolonel WIGGERS VAN KERCHEM, den weg van den overste PEL volgen, bezuiden het bosch zuidwestwaarts marcheren en, zoo mogelijk, door bemagtiging van de woning van TOEKOE KALI (kampong Penajoeng), den regter Atjeh-oever van vijanden zuiveren. Links moest het linker half 9de bataillon post vatten nabij eene brug over den westelijken lagunetak, omstreeks 1200 M. zuidelijker gelegen dan de door ons herstelde, en daardoor de linkerflank dekken, terwijl eindelijk de marine-landingsdivisie met de sloepenflotille de rivier zou opvaren, om de voorwaartsche beweging aan de regterzijde te steunen.

Den 18den December werd deze operatie in goede orde uitgevoerd; van den vijand ondervond men slechts geringen tegenstand, doch het digtbegroeid terrein was oorzaak van herhaald oponthoud. Toch werd het doel volkomen bereikt. De gewapende sloepenflotille, die uit eene benting op den regteroever, bezuiden het nipabosch, was bestookt geworden, had de rivierversperringen nabij die benting geforceerd en daarop den vijand uit zijne met geschut bewapende positie verdreven; het vermeesterde werk werd bezet gehouden. De hoofdmagt der kolonne betrok het

(1) De lagune splitst zich bij kotta Pohama in drie takken, waarvan de eene het strand volgt, kotta Moesapie ten noorden besproeit en 1200 M. beoosten den riviermond doodloopt, terwijl de beide anderen zich naar het zuiden wenden. Deze beide takken, waarvan de meest oostelijke Koerong Tjoet genaamd wordt, zijn waarschijnlijk neveumonden van de Atjeh-rivier.

bivouac te Penajoeng, en de overige troepen keerden terug naar kotta Moesapie en het strandbivouac, welke laatste legerplaats des nachts, doch zonder eenig gevolg, door den vijand aan de oostzijde werd bestookt.

De beide volgende dagen, 19 en 20 December, werden besteed ter verbetering van de communicatie tusschen kotta Perak en Penajoeng, alsmede tot uitbreiding van laatstvermelde legerplaats. Een gedeelte der gewapende sloepenflotille deed eene verkenning rivieropwaarts en stelde zich in verbinding met de magt te Penajoeng. Bij die gelegenheid werd de Atjehsche schoener *Gipsy* genomen, die later op de reede, als laadpraauw, uitstekende diensten bewees. De bewaking der Atjeh-monding werd opgedragen aan de detachementen uit de Vorstenlanden (den 26sten December door mariniers van de vloot vervangen), de rivierbenting door eene compagnie infanterie bezet (den 26sten December teruggebragt tot 25 man), en den 21sten de overige expeditionaire magt te Penajoeng zaamgetrokken, waar de opperbevelhebber dien dag omstreeks $2^1/_2$ uur na den middag aankwam. De kolonel Wiggers van Kerchem had reeds den 19den het regter half 14de bataillon op den linker oever doen overgaan, ten einde kampong Djawa in bezit te nemen, en zoo doende het bivouac aan die zijde te vrijwaren voor het vuur des vijands, die zich daar van tijd tot tijd vertoonde; dit geschiedde zonder tegenstand te ondervinden, waarna eene tijdelijke brug ter onderhouding der gemeenschap werd gebouwd. Op 11 à 1200 pas bezuiden de postenketen trachtte de vijand versterkingen op te werpen, welke arbeid echter telkens gestaakt werd, nadat een paar granaten van 8 c. M. de werken hadden verontrust; twee kanonnen bleven dus in batterij, met last van tijd tot tijd enkele schoten te doen.

Het weder bleef voortdurend gunstig en hoewel de cholera niet was overwonnen, waren toch de rapporten van den dirigerenden officier van gezondheid naar omstandigheden bevredigend.

Vóór alles was het nu noodig de troepen zoo goed mogelijk te legeren, waartoe de volgende dagen werden gebruikt, wat tevens gelegenheid gaf, tijdens dit kortstondig staken der offensive bewegingen, eene poging te doen om met den Sultan in aanraking te komen (zie bl. 9 hiervoren). Zoodra echter het bivouac behoorlijk was ingerigt, werden de operatien hervat.

Den 25sten December zou eene verkenning naar het zuid-oosten den toegang moeten opsporen tot eene open vlakte, die, naar het beweren der gidsen, op den regter rivieroever tegenover den kraton moest liggen en ondersteld werd het aangewezen terrein voor den belegeringsarbeid te zijn.

Des morgens ten 8 ure verlieten de troepen de legerplaats en naauwlijks waren deze door een digt begroeid terrein op marsch, of de Atjehers openden uit eene zuid-oostelijk gelegen versterking een hevig kanon- en geweervuur, dat zoo goed onderhouden werd en langs een zoo uitgestrekt front werd afgegeven, dat weldra de beide halve bataillons — op eene sawahvlakte gedéboucheerd — in het gevecht betrokken waren, dat niet kon worden afgebroken, zonder den vijand in den waan te laten dat men het hoofd gestooten had.

Een geheel bataillon, reeds in reserve opgesteld, werd nu door den opperbevelhebber — die met den generaal-majoor Verspyck en zijn staf de beweging op eenigen afstand volgde — nagezonden, en ook deze troepen, benevens eene compagnie artillerie en eene geniecompagnie, waren spoedig in het heetst van 't gevecht. Men stond voor eene uitgestrekte geretrancheerde linie (kampongs Lemboe en Langoegoep), door tal van aarden borstweringen en paggers van de onzen gescheiden en daarenboven door versperringen van allerlei aard ontoegankelijk gemaakt. Dit alles bleek echter na afloop van den strijd, want voor het oogenblik was de positie der Atjehers door schier ondoordringbaar struikgewas aan het oog onzer troepen onttrokken. De kolonel Wiggers van Kerchem, die de beweging kommandeerde, deed aanvankelijk in oostelijke rigting voortrukken, ten einde daarna den vijand in de regter flank aan te vallen; doch daar de opperbevelhebber vreesde dat die manoeuvre ons te ver van het doel zou voeren, gaf hij last eene meer zuid-oostelijke rigting te volgen.

De kolonel Wiggers van Kerchem werd weldra door eene kogelwond buiten gevecht gesteld, en vervangen door den generaal-majoor Verspyck, die den aanval even krachtig deed voortzetten Het 3de bataillon bereikte het eerst het noordelijk uiteinde der vijandelijke linie; doch werd hier, onder het moorddadig vuur des vijands, door steeds digter versperringen tot staan gebragt. Het was een hagchelijk oogenblik; telkens zag men een der onzen vallen en doornen en randjoes maakten voortgaan bijkans onmogelijk. De vaandeldrager von Bredow wist zich echter door de versperringen heen te worstelen, en toen deze, door enkele kameraden (1) gevolgd, trots het vijandelijk vuur, de borstwering beklom, en het vaandel in de vijandelijke benting plantte, was dit gezigt genoeg om onze wakkere troepen alle hindernissen te doen overwinnen. Weinige minuten later verkondigden de toonen van het Wilhelmus, dat de versterking in onze handen was. Hiermede hield echter de tegenstand niet op; op onzen regtervleugel bleef de vijand zich hardnekkig verdedigen; eerst tegen 2 uur in den namiddag, na de vermeestering van het linker steunwerk der positie, waaruit de bezetting zich zwemmende redde, werd het mogelijk onze regter flank van vijanden te zuiveren en daardoor aan 't gevecht een einde te maken.

De kolonel Schultze hield de veroverde stellingen met versche troepen bezet; terwijl tevens werd bepaald, dat de verkenning van hier den volgenden morgen in zuidwestelijke rigting zou worden voortgezet, en tevens uit het bivouac Penajoeng eene kolonne naar het zuiden (langs de rivier) zou trekken, om te trachten langs dien weg de onderstelde grasvlakte te bereiken. Den generaal-majoor Verspyck werd de leiding van eerstbedoelde operatie opgedragen, den kolonel Schultze het beleid toevertrouwd van de zuidwaartsche verkenning, die op de regter flank gedekt werd door de gewapende sloepen-flotille, terwijl de luitenant-kolonel Pel op den linker oever 's vijands aandacht zou trachten af te leiden, zonder zich in een vuurgevecht te begeven.

Den 26sten December werd werkelijk de grasvlakte gevonden, die door de regterkolonne (kolonel Schultze) zonder een schot te lossen werd bereikt, en, zoo als men verwachtte, een uitmuntend terrein aanbood voor den belegeringsarbeid tegen 's vijands hoofdversterking, tegenover die vlakte op den linker rivieroever gelegen.

De kolonne van den generaal-majoor Verspyck was minder gelukkig; zoodra deze door hoog suikerriet en digt begroeid terrein haar marsch had aangevangen, werd zij hevig beschoten uit eene versterking, die men meende op den *regter* rivieroever voor zich te hebben. (2) De rapporten der meest vooruitgeschoven troepenafdeelingen berigtten eenstemmig, dat 's vijands positie den voor ons onmisbaren toegang tot de rivier afsloot, en het scheen volstrekt noodig die positie te forceren. Maar om 11 uur ontving de 2de bevelhebber berigt, dat de grasvlakte gevonden was, dat men van daar kon waarnemen hoe zijne troepen waren blootgesteld aan het vuur uit de werken langs den *tegenvergestelden* rivieroever, en dat hij dus het gevecht zou moeten afbreken en alle troepen naar Penajoeng doen terugkeeren; het bezet houden van kampong Lemboe zou slechts tot onnoodige en schadelijke krachtsversnippering leiden.

Daar zoowel de kolonne Schultze, als de sloepen die hare beweging ondersteunden, bij het verder voortrukken,

---

(1) De namen dezer dapperen verdienen, even als die van den moedigen adjudant-vaandeldrager, hier genoemd te worden. Zij zijn sergeant-majoor Bach, sergeant Latoemaina en fuselier Patinama, de beide laatsten Amboinezen. Patinama sneuvelde op de plaats, Latoemaina werd ernstig gewond, en deze, even als von Bredow en Bach, terstond ter bijzondere belooning voorgedragen. Alle drie werden bij Koninklijk besluit van 24 Januarij jl. begiftigd met het ridderkruis 4de klasse der Militaire Willemsorde. De voordragt uit Indie en de mededeeling van 's Konings besluit geschiedden per telegram.

(2) Omstreeks 1000 M. bezuiden het bivouac Penajoeng vormt de Atjeh-rivier een bogt, waarin zij uit het oosten naar het noorden afbuigt. Langs die bogt strekten zich op den linkeroever (bolle zijde) eene reeks versterkingen uit, waarvan de meest westelijke — volgens opgave van hen, die de 1ste expeditie hadden bijgewoond, — de missigit moest zijn, en waaronder, naar men begreep, ook de kraton (meer oostelijk gelegen) moest behooren. Van den missigit tot in zee heeft de rivier eene lengte van ongeveer 5000 M.

in het front en de regter flank vuur ontvingen, werd nog dienzelfden dag eene poging gedaan om aan de noordelijke grens der grasvlakte eenige stukken bedekt in batterij te brengen; doch 's vijands kanonvuur was zoo hevig, dat men meer achterwaarts moest aanvangen de loopgraven te openen en dus van deze zijde het geregeld beleg moest beginnen.

Hoewel de gevechten van 25 en 26 December ons geen regtstreeksch voordeel hadden opgeleverd, werd daardoor toch de onmisbare kennis opgedaan van het terrein dat het bivouac omgaf, terwijl bovendien den vijand gevoelige verliezen waren toegebragt en hem de meerderheid van onze uitrusting en wapening boven de zijne gebleken was. Ook wij hadden echter zware verliezen te betreuren; twee officieren — de kapitein P. F. T. La Fors en de 1ste luitenant J. A. L. Schoenmaeckers — benevens 21 minderen waren gesneuveld, en 156 personen gewond, waaronder 2 hoofd- en 11 subalterne officieren.

Reeds den volgenden morgen, 27 December, werden de loopgraven geopend en tevens de noodige bevelen gegeven tot ontscheping der vesting-artillerie. (1)

Den 29sten waren des middags twee achterlaadkanonnen van 12 c. M. achter de traversen ter zuid-westzijde van het bivouac in batterij gebragt, terwijl een mortierbatterij werd gebouwd voor twee mortieren van 20 c. M. Uit eerstbedoelde vuurmonden werd aanstonds het vuur geopend op den linker rivier-oever (ter hoogte van den aan het oog onttrokken missigit) van waar schoten uit de bamboe-doerie en het digt geboomte vielen. Het geheele belegeringspark was dien dag in het bivouac aangekomen en op den laatsten dag des jaars was de belegeringsarbeid tot de noordelijke grens der vlakte genaderd, waarop de plaats werd aangewezen, waar de hoofdbelegeringsbatterij en eene mortierbatterij moesten worden opgeworpen om uit 6 getrokken kanonnen van 12 c. M. — 4 op den kraton en 2 op den missigit gerigt — en 4 mortieren van 20 c. M. de Atjehsche werken te bestoken. Een geweldige regenbui deed den 31sten December groot nadeel aan het bivouac, tot welks verbetering den 1sten Januarij alle beschikbare handen noodig waren; doch ook dien dag was het weder zeer ongunstig en dien ten gevolge werden niet alleen groote moeijelijkheden ondervonden bij het transport langs de snel wassende rivier, maar de weêrsgesteldheid werkte ook hoogst verderfelijk op den gezondheidstoestand, zoodat men besloot allereerst, door het bouwen van hospitaal-barakken en het graven van waterleidingen, het kampement te verbeteren. Tevens werd met alle kracht het werk aan de belegeringsbatterijen voortgezet en toen de kommandant der artillerie den 4den Januarij des avonds rapporteerde, dat zoowel de hoofdbatterij als de daarbij gelegen mortierbatterij tot vuren gereed was, kwam de opperbevelhebber met den tweeden bevelhebber, den chef van den staf en de chefs der technische troepenafdeelingen overeen, dat men den 6den eene poging zou wagen om den missigit te nemen.

Die manoeuvre zou worden voorbereid door het vuur der belegeringsbatterijen en uitgevoerd door de 2de brigade onder bevel van den kolonel de Roy van Zuidewijn, die, ter vervanging van den kolonel Wiggers van Kerchem, uit Padang ontboden was en zich den vorigen dag in het bivouac had gemeld.

Den 6den Januarij des morgens ten 7 ure stond de hier bedoelde troepenmagt slagvaardig in het gedurende de vorige dagen opengekapt terrein ten zuiden van kampong Djawa, nabij het bivouac van het regter half 14de bataillon op den linker Atjeh-oever, waar tot dekking eene compagnie infanterie werd achtergelaten. Op de linker flank gesteund door eene gewapende sloepenflotille, baande de kolonne zich met groote moeite een weg door het zwaar begroeid terrein, daarbij zooveel mogelijk het voetpad langs de rivier volgende. Na een marsch van bijna 2 uren was men, omstreeks 9 uur, met inspanning van alle krachten nog slechts ruim 800 passen gevorderd, waarop de togt werd voortgezet door een aaneenschakeling van kleine met zware heggen omgeven grasvlakten. Een half uur later verried een allerhevigst kanon- en geweervuur, dat men voor eene vijandelijke versterking stond, die zich eenigen tijd later aan het oog vertoonde, toen onze troepen op eene smalle vlakte deboucheerden, op 40 pas afstands van een geducht versterkte benting. De kolonel de Roy van Zuidewijn werd hier gewond, doch kalm en vastberaden bleef hij zijne bevelen geven. Onder het moorddadig vuur des vijands, door onze infanterie en artillerie met klem beantwoord, werd tegen den regter vleugel der versterkingen eene aanvalskolonne geformeerd, terwijl 2 halve bataillons zouden trachten de linkerflank der Atjehers om te trekken. Dit laatste bleek evenwel door het digt begroeid terrein onmogelijk te zijn, waarop ook deze beide halve bataillons tot den stormaanval tegen 's vijands linker vleugel werden opgesteld. Trots randjoes en andere hindernissen rukten de beide kolonnes, onder een hagelbui van kogels, zonder weifeling voort en toen de onzen de kruin der borstwering bereikten, nam de vijand de vlugt en bleek het, dat men een der voorwerken vermeesterd had van den missigit, die 300 meter meer zuidwaarts gezien werd. Het linker half 3de bataillon volgde den vlugtenden vijand op de hielen en weinige minuten later drongen verschillende afdeelingen der onzen van meer dan ééne zijde den missigit binnen. Deze was op dat oogenblik niet meer bezet, doch werd aan de oostzijde onveilig gemaakt door het vuur uit den kraton en de daarvóór gelegen werken. Achter eene dekking van schanskorven en zandzakken, door onze genietroepen terstond aan die zijde opgeworpen, werd nu de artillerie in batterij gebragt en inmiddels eene verkenning om den missigit gedaan, en den opperbevelhebber berigt gezonden van het behaalde voordeel. Na den harden strijd, dien men had gevoerd, was het geen zaak de vermoeide troepen nog tegen den sterk bezetten kraton te doen ageren, en zoo werd er besloten, dat 8 compagnien infanterie, met de noodige artillerie en genietroepen, de veroverde stellingen zouden bezet houden, en de overige troepen naar Penajoeng zouden terugkeeren, waar het bivouac den ganschen dag uit het oosten was bestookt geworden, doch zonder ernstige verliezen aan onze zijde.

Onze troepen telden dien dag 17 dooden en 217 gekwetsten, onder welke laatste 14 officieren. Hierbij mag niet onvermeld blijven, dat de opperbevelhebber, in zijn rapport nopens de bestorming van den missigit, hulde bragt aan den loffelijken ijver en de juiste krachtsontwikkeling van de geneeskundige dienst, » waardoor," zoo schreef hij, » het zeer merkwaardig feit heeft plaats gehad, dat te 12 uur 's middags, reeds 126 van de gewonde militairen, goed verbonden, naar de ziekenschepen waren gebragt". Vroeger en later heeft de geneeskundige dienst zich bij de expeditie steeds den hoogsten lof waardig gemaakt (1)

Onze vesting-artillerie, die den 6den de operatien had voorbereid door een krachtig vuur op den missigit, bleef, nadat deze vermeesterd was, voortdurend den kraton beschieten, van waar de veroverde stellingen, nu eens meer, dan minder hevig, met kanon- en geweervuur bestookt werden, wat ons de eerstvolgende dagen een verlies aan gewonden berokkende van 4 officieren en een 15tal minderen. Aanvulling der geleden verliezen was dringend noodig, en dit deed den opperbevelhebber besluiten een deel der 1ste brigade (het 2de bataillon) uit Padang te ontbieden.

Nog den 6den Januarij werd een aanvang gemaakt met de verbetering der gemeenschap tusschen het dien dag genomen voorwerk van den kraton en het bivouac te Penajoeng, tot welken arbeid alle beschikbare genietroepen werden gebezigd. Eene gierbrug, die reeds den volgenden morgen gereed was, verbond ter hoogte dier legerplaats de beide Atjeh-oevers, en van daar werd een breede kolonneweg naar den missigit aangelegd. Zoodra deze genoegzaam voltooid was, werd een deel der vesting-artillerie naar die sterkte overgebragt, waar nu eene bresbatterij tegen den kraton werd gebouwd. Door het aanleggen van traversen en het zooveel mogelijk raseren van het omliggend terrein werd inmiddels de bezetting van den missigit gedekt tegen het vuur uit den kraton en gevrijwaard tegen onverhoedsche aanvallen van den vijand.

Meer dan eens trachtte deze offensief te werk te gaan, onder anderen in den nacht van 9 op 10 Januarij, toen hij, onder luid geschreeuw naar den missigit oprukkende,

(1) In het verhaal der krijgsverrigtingen te land kan de omstreeks dezen tijd bevolen tuchtiging van Pedir geen plaats vinden. Zie daarover, even als over verdere wapenfeiten waarbij de marine afzonderlijk optrad, hoofdstuk **E**, § 5.

(1) Zie ook op blz. 36 hiervoren de rubriek „*Roode Kruis*".

evenwel door het vuur der artillerie en het snelvuur der BEAUMONT-geweren al zeer spoedig gedwongen werd naar den kraton terug te keeren. Juist die nacht was bestemd geworden voor eene poging om den kraton bij verrassing te nemen. Den vorigen dag namelijk was eene sluippatrouille zoo ver doorgedrongen, zonder door den vijand te worden bemerkt, dat het scheen als of men te denken had aan gebrekkige waakzaamheid van de bezetting in die sterkte. Men mogt dus niet verzuimen te beproeven of men zich door een nachtelijken coup-de-main de achteloosheid der Atjehers, gesteld dat die werkelijk bestond, ten nutte kon maken. Doch wegens den zoo even vermelden aanval des vijands kon de kolonne eerst later vertrekken dan aanvankelijk bepaald was; eene sluippatrouille bevond dat de vijand op zijne hoede was, zoodat van verrassing geen sprake meer kon zijn en de troepen dus naar het bivouac terugkeerden.

Den 9den Januarij was ook de oostzijde der legerplaats te Penajoeng, die na de bezetting van den missigit uit den aard der zaak ingekrompen was, herhaaldelijk gealarmeerd; eene verkenning met 2 compagnien infanterie was echter voldoende om de Atjehers, zonder verliezen aan onze zijde, tot kampong Lemboe terug te dringen.

De bouw van ziekenbarakken te Penajoeng, verbetering der communicatie met den missigit en versterking dier positie, welker bezetting den 10den uit het hoofdbivouac werd afgelost, bleven onze troepen ook den 11den Januarij bezig houden. Doch toen de opperbevelhebber dien dag van TOEKOE NEK RADJA MOEDA SETIA, het ons bevriende hoofd van Maraksa in de XXV Moekim, had vernomen, dat de Atjehers voornemens waren eene positie ten zuidwesten van den kraton, Taman genaamd, met zwaar geschut tegen den missigit te bewapenen, gaf hij den kolonel SCHULTZE bevel om den volgenden morgen die positie en de daarnevens liggende werken bewesten den kraton, kotta Petjoet en kotta Goenoengan, te bemagtigen.

Den 12den Januarij, nadat de Atjehers ons des nachts weder te vergeefs hadden gealarmeerd, verliet het linker half 9de bataillon ten 3 ure het bivouac te Penajoeng, voegde zich in den missigit bij het linker half 12de bataillon, en rukte van daar met 2 sectien artillerie en eenige pioniers in westelijke rigting voort, met last zich ter geschikter plaatse zuidwaarts te wenden, en door een linker flankbeweging kotta Petjoet stormenderhand te nemen. Het linker half 12de bataillon moest de beweging volgen en zich, na de bemagtiging van kotta Petjoet, op de meer zuidelijk gelegen kotta Goenoengan en den Taman werpen. 's Vijands versterkingen bleken echter grooter uitgestrektheid te hebben dan men had gemeend, zoodat de opperbevelhebber, ten 8 uur in den missigit aangekomen, van daar een 8tal compagnien infanterie nazond, die in de rapporten van het gevechtsterrein ter versterking verlangd werden. Door een inmiddels uitgevoerden schijnaanval op 's vijands regter vleugel, werd deze dusdanig misleid, dat kotta Petjoet, met de noordwestelijk daarvóór gelegen kotta Kantan, zonder veel inspanning spoedig door de onzen genomen werden, waarop ook kotta Goenoengan, door steeds digter begroeid terrein omgeven, na een korten doch hevigen tegenstand werd vermeesterd, en den vlugtenden vijand van daar eenige salvo's werden nagezonden, die in diens digte drommen groote uitwerking hadden. Vond men in de vijandelijke stellingen geen lijken, groote bloedplassen bewezen, dat den Atjehers gevoelige verliezen waren toegebragt. Aan onze zijde waren slechts 2 officieren en 14 minderen ligt gekwetst; een bewijs hoe slecht de vijand zijn soms goed onderhouden vuur had gerigt. Gedurende de hier beschreven bewegingen werd de kraton beworpen en beschoten uit den missigit; dit vuur, dat vier malen brand veroorzaakte, kon behoorlijk gedirigeerd worden door een observatie-post in een hoogen waringin-boom in den missigit. Ook aan de westzijde was den kraton nu de gemeenschap naar buiten ontnomen; het linker half 9de en het linker half 12de bataillon bleven de veroverde stellingen bezetten, die naar de oostzijde in staat van verdediging werden gebragt en gedekt tegen 's vijands vaak vrij hevig vuur uit den kraton, dat nu en dan enkele onzer officieren en soldaten buiten gevecht stelde.

De berigten, door spionnen aangebragt nopens de bezetting der Atjehsche hoofdversterking, waren zeer verschillend. Nu eens heette het, dat de hoofdmagt naar de meer zuidelijk gelegen kampong Longbattah was geweken, dan weer berigtte men, dat de kraton nog steeds een zeer aanzienlijk aantal verdedigers bevatte, welk laatste berigt werd bevestigd door het aanhoudend vuur uit die sterkte, en door herhaalde nachtelijke alarmering onzer verschillende positien. Die aanvallen werden steeds met gering verlies aan onze zijde afgeslagen. In den middag van den 13den Januarij werden echter de noord- en zuidzijde van het bivouac Penajoeng op het onverwachtst met den klewang aangevallen. De 1ste luitenant G. A. RAAYMAKERS, kommandant der noordelijk geposteerde veldwacht, werd al aanstonds doodelijk gewond, en eerst na een bloedig gevecht gelukte het de hier met woeste dapperheid binnendringende Atjehers, die nagenoeg man voor man werden neêrgelegd, te beteugelen; 38 dooden lieten zij op het gevechtsterrein achter. Aan de zuidzijde had het linker half 14de bataillon de wacht in de loopgraven; ook daar werd de overmoedige vijand met groot verlies teruggeslagen. Aan onze zijde telde men 6 zwaar en 7 ligt gewonden; de luitenant RAAYMAKERS overleed nog dienzelfden avond.

Naar aanleiding van deze stoute onderneming des vijands werd aanstonds last gegeven — ter voorkoming van een vernieuwden aanval — het terrein om het bivouac nog verder open te kappen, welke taak, gevoegd bij de oprigting der noodige vivres-magazijnen, de bevestiging van de linie Petjoet-Goenoengan en de toebereidselen tot legering van het uit Padang ontboden 2de bataillon, voorloopig alle krachten der expeditionaire magt vorderden.

Door de kommandanten van artillerie en genie werd inmiddels het noodige voorbereid om den kraton ook op den linker rivieroever, uit den missigit gedekt te naderen, doch dit plan werd door den verderen loop der krijgsgebeurtenissen overbodig gemaakt.

Den 16den Januarij had TOEKOE NEK berigt, dat de Sultan zich in kampong Longbattah versterkte, en aangeraden zoodra mogelijk die positie te nemen. Deze onderneming werd te meer wenschelijk geacht, dewijl daardoor tevens de kraton aan de zuidzijde kon worden afgesloten, doch dan werd tevens groote uitbreiding der door ons bezette stellingen noodig.

Het werd dus raadzaam geacht, vóór alles, de aankomst der uit Padang ontboden troepen af te wachten. Deze kwamen den 20sten in het bivouac te Penajoeng aan, waarop hun de noodige tijd gelaten werd om zich naar behooren te legeren, wat te meer noodzakelijk was, dewijl ook deze troepen aanstonds tol moesten betalen aan onzen ergsten vijand, de cholera.

Tot den 9den Januarij waren dagelijks enkele gevallen voorgekomen, doch na dien datum telde men tot den 16den geen enkel nieuw aangetaste. Toen werden 4 choleralijders naar Poeloe-Nassie geëvacueerd, en bij het 2de bataillon vertoonde de ziekte zich reeds den tweeden dag na de ontscheping, het eerst onder de Afrikanen.

Onder aanvoering van den generaal-majoor VERSPYCK had den 23sten de voorgenomen operatie tegen kampong Longbattah plaats, waarvan het hoofddoel was, door een ruime omtrekking, den kraton aan de zuidzijde af te sluiten. Het 2de en het 9de bataillon, met bijna 2 batterijen artillerie, eenige cavalerie en $1^1/_2$ compagnie genietroepen rukten ten $4^1/_2$ uur 's morgens uit, terwijl in de kotta Goenoengan het regter half 14de bataillon in reserve gereed stond. Aanvankelijk werd de marsch vertraagd, doordien de Koerong Daroe, een kleine tak der Atjehrivier, niet overal doorwaadbaar bleek, doch toen de gansche operatieve magt ten 10 uur de overzijde had bereikt, kon men zich weldra oostelijk in de rigting van het aangegeven doel voortbewegen. De tegenstand was gering; wel had de kolonne nu en dan eenige oogenblikken een krachtig vuur te doorstaan; doch de vijand bleef geregeld wijken, zoodra hij goed onder het bereik onzer vuurwapenen kwam, die hem nogtans aanzienlijke verliezen toebragten, zoo als de talrijke bloedplassen in de veroverde kampongs bewezen. Met een verlies van 1 doode en 9 gewonden — onder welke laatsten 1 officier, — waren ten 3 ure de zuidwaarts van den kraton gelegen kampongs bemagtigd: zij werden bezet door het 9de bataillon en de 4de compagnie artillerie, met het voornemen den volgenden morgen de omtrekkende beweging langs de oostzijde van den kraton voort te zetten.

In verband hiermede begaf zich de opperbevelhebber

den 24 Januarij naar kotta Petjoet, waar hij des morgens omstreeks 9 uur aankwam.

De generaal-majoor VERSPYCK had inmiddels met dezelfde troepen, die den vorigen dag kampong Moendjing hadden genomen, de operatien hervat. Terwijl het geweervuur in oostelijke rigting bewees, dat men daar den vijand had ontmoet, deed eene compagnie van het regter half 14de bataillon uit kotta Petjoet eene verkenning naar den kraton, van waar onze troepen den ganschen nacht en ook nog dienzelfden morgen, zonder eenig verlies, soms vrij hevig beschoten waren; dit vuur had echter omstreeks 9 uur opgehouden. De bedoelde compagnie baande zich, door tal van hindernissen, een weg naar 's vijands bolwerk, kwam daar zonder tegenstand te ontmoeten binnen en vond de sterkte verlaten. De opperbevelhebber begaf zich op dit berigt zelf naar den kraton, en toen hij dien een uur later verliet, vertoonde zich aan de oostzijde een deel der troepen, waarmede de generaal-majoor VERSPYCK den vijand in oostelijke rigting had verdreven.

Die troepen waren even als den vorigen dag op geringen tegenstand gestuit; de vijand trachtte zich kennelijk buiten het bereik onzer vuurwapenen te houden en deed slechts nu en dan eene poging om ons met geweervuur te teisteren.

De luitenant-kolonel VAN DER HEYDEN was met 3 halve bataillons en een batterij artillerie in zuid-oostelijke rigting tot voorbij kampong Longbattah doorgedrongen en rigtte hier groote slagting aan onder den soms in grooten getale zigtbaren vijand. Hij brak den strijd echter af, toen hem, met de tijding van den val des kratons, de last gewerd de vermoeide troepen naar Penajoeng terug te geleiden, waar zij omstreeks 6 ure aankwamen. De generaal-majoor VERSPYCK had te gelijker tijd met het linker half 2de bataillon den marsch in noordelijke rigting voortgezet, zoodat dien dag niet alleen de kraton door ons werd bezet, maar ook de daaraan grenzende werken Pakan-Atjeh — noordwaarts aansluitende aan de rivier — en de zoogenaamde versterking van PANGLIMA POLIM, die zich over ruim 1000 meters oostelijk langs de rivier uitstrekte, in onze handen vielen; ook deze beide waren verlaten.

Voorloopig werd de bewaking van al deze versterkingen en den kraton toevertrouwd aan een 8tal compagnien infanterie, die, na een rustigen nacht, eene kleine verkenning in oostelijke rigting uitzonden; hierbij werd van den vijand geen tegenstand ondervonden.

Den volgenden morgen werd de bezetting der veroverde sterkten nader geregeld en de kraton door den opperbevelhebber en diens staf meer gedetailleerd in oogenschouw genomen. Het bleek nu, dat wij het alleen aan de operatien van 23 en 24 Januarij te danken hadden, dat de vermeestering van 's vijands bolwerk — van oudsher de woonplaats en het huldigingsoord zijner vorsten — ons zoo geringe verliezen (2 dooden en 19 gekwetsten, onder welke laatsten 1 officier) had gekost. De kraton toch was een uitgestrekt verdedigingswerk van een geducht weerstandsvermogen. Aan de oost- en de zuidzijde door moerassig terrein omgeven, dat daar de nadering zeer bemoeijelijkte, was het, vooral naar het noorden en westen, door een reeks versperringen nagenoeg volkomen stormvrij gemaakt. De aarden borstweringen verhieven zich hier van 3,7 tot 6 M. boven het maaiveld en waren omgeven door eene 2 à 3 M. diepe gracht met moerassigen bodem. Aan de zuider- en de oosterface werd die gracht aanmerkelijk dieper en kon zijn bodem, door opstuwing, tot een zeker peil onder water gehouden worden. In den kraton en de beide daar naast liggende werken, die elkaâr onderling flankeerden en door tal van kruisvuren het voorgelegen terrein onveilig maakten, vond men niet minder dan 56 vuurmonden, waarvan 30 nog bruikbaar waren. Uit alles bleek, dat de vijand al het mogelijke had gedaan om deze positie met kracht te kunnen verdedigen en een regtstreeksche aanval, zoo die al gelukt ware, in elk geval met een verschrikkelijk bloedbad zou zijn gepaard gegaan.

Den 25sten Januarij werd den vermoeiden troepen rust gegund, vooral met het oog op de cholera, die zich op nieuw op onrustbarende wijze vertoonde. Bij het 2de bataillon alleen telde men in 24 uren tijds, van 25 op 26 Januarij, 20 dooden; in dat tijdsverloop waren in het geheel 35 personen aan de cholera overleden, en eerst na den 29sten, toen men in één etmaal nog 16 slagtoffers dier ziekte verloor, begon de gezondheidstoestand zich weer langzamerhand te herstellen, waartoe de uitgebreide werkzaamheden tot verbetering en reiniging der legerplaatsen voorzeker niet weinig medewerkten.

Het strategisch object was nu bereikt, en zoo trad eene tweede periode der expeditie in. Men zou trachten door kleine verkenningen het terrein om den kraton te onderzoeken om het daarna in teekening te brengen, en tevens door de uitzending van mobiele kolonnes den vijand, onder voortdurende pogingen om in aanraking te komen met de hoofden des volks, (1) zoeken te overtuigen, dat het Nederlandsche Gouvernement vast besloten had het eens bezette terrein niet meer prijs te geven, maar uit de veroverde stellingen zou voortgaan met kalme vastberadenheid, des noods door lengte van tijd, allen tegenstand te overwinnen. Mogt de vijand trachten ons naar de binnenlanden te lokken, dit zou hem niet gelukken. De hoofdmagt kon men niet gedurende den regenmoesson te velde doen blijven; doch men zou een deel der troepen achterlaten in zoodanig versterkte en goed voorziene stellingen, dat alle pogingen die de vijand mogt willen doen om ons het bezit van den kraton en de gemeenschap met de kust te betwisten, zouden afstuiten op de kracht onzer wapenen en den rijkdom onzer hulpmiddelen.

Terwijl de werkzaamheden tot versterking en duurzame inrigting der legerplaatsen werden aangevangen en met kracht voortgezet naar gelang de daartoe vereischte materialen (grootendeels uit Penang) aankwamen, werd de veiligheidsdienst met naauwgezetheid waargenomen.

Tevens hadden enkele offensieve bewegingen plaats, waarvan die op den 27sten en 29sten Januarij hoofdzakelijk verkenning, de overige bepaald militair magtsvertoon ten doel hadden.

Den 27sten Januarij rukten twee kolonnes naar het oosten op, één uit het bivouac Penajoeng, sterk 2 halve bataillons infanterie met de noodige artillerie onder den luitenant-kolonel VAN THIEL, de andere uit den kraton, onder aanvoering van den kolonel SCHULTZE, ter sterkte van 2 halve bataillons infanterie, 10 vuurmonden, eenige cavalerie en 1 sectie genietroepen. De kolonnes, door de rivier gescheiden, moesten elkanders bewegingen zoo mogelijk ondersteunen, de nabij gelegen kampongs van vijanden zuiveren en het terrein verkennen. Het laatste was in 't bijzonder de taak der regter kolonne, die, na eenigen tijd den rivieroever te hebben gevolgd, zich naar de zijde van kampong Panteiri zou moeten rigten. Aanvankelijk ondervond men geen tegenstand, doch toen de kolonne VAN THIEL de verlaten kampong Lemboe (bekend door het gevecht van 25 December) was voorbij gerukt, stuitte deze op de versterkte kampong Penang, die door een gelijktijdigen front- en flankaanval na een korten strijd werd genomen. De kolonne SCHULTZE vond op haren weg kampong Lampo-Idjoe wel versterkt, doch niet bezet, trok zonder tegenstand te ondervinden het noordelijk deel van kampong Longbattah door en werd, toen zij daarop in een digt suikerrietveld kwam, door een hevig frontvuur begroet. Twee compagnien trachtten nu 's vijands regterflank om te trekken, doch deze wachtte de gevolgen dier beweging niet af en sloeg, met achterlating van 4 dooden, in zuidelijke rigting op de vlugt. Omstreeks 3 uur waren de troepen in het bivouac terug met een verlies van 1 doode en 6 gekwetsten.

Ook den 29sten Januarij werd eene verkenning op groote schaal met 2 halve bataillons infanterie, 2 sectien artillerie, de beschikbare cavalerie en een peloton genietroepen in meer zuid-oostelijke rigting gedaan. Door den opperbevelhebber en diens staf gevolgd, rukte deze magt onder den luitenant-kolonel VAN THIEL omstreeks 6 uur in den morgen uit en marscheerde door Lampo-Idjoe en vervolgens zuidwaarts door kampong Longbattah naar kampong Lam-Sireh. Het doel der onderneming was niet 's vijands stellingen aan te vallen, doch alleen op te sporen waar de toegang moest worden gezocht tot de gemeenschap tusschen de XXII, XXV en XXVI Moekim. Tot buiten kampong Longbattah werd gedurende een marsch van 3 uren geen noemenswaardige tegenstand ontmoet, doch uit kampong Lam-Sireh werd een zoo moorddadig vuur geopend, dat men dit niet

(1) Voor de politieke bemoeijingen van den opperbevelhebber in zijne qualiteit van civiel regerings-commissaris, zie men hoofdstuk C, § 3.

onbeantwoord kon laten. De luitenant-kolonel VAN THIEL kreeg toen last den vijand terug te dringen, waarop kampong Lam-Sireh gaandeweg werd verbrand. Weldra bleek echter dat men voor een volgende versterking stond en toen eene behoedzame verkenning dier positie bewees, dat zij door een ondoorwaadbaar riviertje van onze troepen gescheiden was, brak men het gevecht van onze zijde af en keerden de troepen naar de legerplaats terug, die zij tegen 4 uur in den namiddag bereikten. Het gevecht had ons 20 gekwetsten gekost, waaronder 2 officieren, de luitenants C VAN LEEUWEN en J. S. VAN BIJSTERVELD. Eerstgenoemde overleed nog dienzelfden dag, en de tweede, mede zwaar gewond, bezweek eenige dagen later aan de gevolgen zijner wonden.

In de eerste dagen van Februarij kwamen ter reede van Atjeh achtereenvolgens de nog te Padang achtergebleven troepen aan. Men had gerekend deze troepen nog te zullen behoeven voor de laatste operatien tegen den kraton, maar ook nu zij daarvoor niet meer gebruikt behoefden te worden, waren die versche krachten van zeer groot nut. De aan te leggen versterkingen vorderden ontzaggelijk veel arbeid en wilde men vóór den regenmoesson geheel gereed zijn, dan mogt tijd noch werkkracht verloren gaan. Telkens liepen geruchten dat talrijke benden Atjehers het plan vormden onze positien aan te vallen, en ofschoon het bij geruchten bleef, toch was men daardoor genoodzaakt steeds groote detachementen voor de veiligheidsdienst te bestemmen. Ondanks deze zware wachtdienst werkten per half bataillon dagelijks 50 man aan de legerplaatsen en versterkingen, zoodat bij zulk eene krachtsinspanning offensieve handelingen tot een minimum dienden beperkt te worden. Eene dergelijke beweging werd echter weldra noodig ter bescherming van onzen bondgenoot TOEKOE NEK van Maraksa, die zich na den val van den kraton formeel onderworpen had (zie blz. 11) en nu bedreigd werd door zijnen nabuur TOEKOE NANTA.

Den 12den Februarij des morgens ten $5^3/_4$ ure verliet een mobiele kolonne, onder het bevel van den luitenant-kolonel VAN DER HEYDEN, Penajoeng met den last zich in zuidwestelijke rigting een weg te banen naar de aan TOEKOE NANTA behoorende kampong Bital. Ten noorden dier kampong had genoemd hoofd eene brug vernield, die de gemeenschap met TOEKOE NEK's gebied vormde, waarna hij eene versterking had aangelegd langs den rivieroever, ten einde onzen bondgenoot te beletten de afgebroken brug te herstellen, en welligt tevens met het doel hem uit dit vaste punt later aan te vallen. Het hoofddoel nu van den te ondernemen togt was de vermeestering van het nabij Bital opgeworpen retranchement, terwijl den kolonnekommandant tevens was opgedragen, zoo mogelijk, op den terugmarsch de kampongs Ketapang Doea, Oempoes en Radja-Pakik van vijanden te zuiveren, en zoodoende TOEKOE NANTA's bondgenoot, IMAN DJAMPIT, het nadeel zijner tegen het Gouvernement gerigte aanslagen te doen gevoelen.

De kolonne was zamengesteld uit 3 halve bataillons infanterie, (het 6de, het regter half 9de en het regter half 14de), de barisans van Madura, eene compagnie artillerie, een peleton genietroepen en 30 à 40 cavaleristen, en had omstreeks 6 uur kotta Goenoengan bereikt, van waar de marsch, langs een smal voetpad, op den linker oever der Koerong Daroe werd voortgezet. Zonder noemenswaardigen tegenstand te ontmoeten trok men de kampongs Setoe en Lamteboe door; doch toen daarop de voorhoede in de sawahs débouccheerde, ontving zij uit de westelijk gelegen kampong Paiaroem een vrij hevig vuur, dat aanstonds door infanterie en artillerie krachtig werd beantwoord. Terwijl nu de voorhoede hier den vijand bezig hield, rukte de hoofdmagt, door de achterhoede gevolgd, naar het zuiden voort, en bezette het noordelijk deel van kampong Lamtermin, doch werd daar opgehouden door een moerassig sago-bosch. De genietroepen baanden daarin een doortogt voor de artillerie, waarop deze gedeeltelijk links in batterij werd gebragt om door haar vuur de bezetting der kleine zuidwestelijk gelegen kampong Blang te beteugelen. De kolonne, zoodoende op haar linker flank gedekt, débouccheerde nu in de sawahvlakte, en kwam, door een westwaartschen marsch, ten zuiden, dat is in den rug van kampong Bital. Terwijl de achterhoede kampong Lamtermin bleef bezetten om de terugtogtslijn te verzekeren, werden de stormkolonnes geformeerd, die vastberaden tegen 's vijands vuur oprukten, en na een korten strijd den vijand met aanzienlijk verlies tot den aftogt dwongen. Zoodra kampong Bital was gevallen, gaf de kolonne-kommandant daarvan overeenkomstig zijne instructien kennis aan TOEKOE NEK, die zich in de nabijheid ophield, en de door ons te veroveren positie zou bezetten. Aanvankelijk kwam dit hoofd echter slechts met een klein gevolg, waarop hem werd onder het oog gebragt, dat het noodzakelijk was een sterker magt te doen aanrukken. Het hierdoor ontstane oponthoud was oorzaak dat men van den marsch over Ketapang Doea moest afzien. De afgematte troepen kwamen eerst des avonds ten $9^1/_2$ uur in het bivouac terug en telden 2 dooden en 15 gewonden.

Het scheen dat de vijand, nu Ketapang Doea niet getuchtigd was, daar steeds overmoediger werd. Niet alleen berigtten de spionnen, dat het aantal gewapende Atjehers nabij die kampong voortdurend aangroeide; doch tevens bleek, dat die benden al het mogelijke aanwendden om het goedgezinde deel der bevolking tegen het Gouvernement op te zetten, en zelfs met geweld beletten, dat op de marktplaats nabij de kampong levensmiddelen werden verkocht aan de inlandsche opkoopers, welke die waren in onze legerplaatsen veilden. Een ernstig magtsvertoon tegen Ketapang Doea bleef dus dringend noodig.

De luitenant-kolonel PEL werd belast met de leiding dezer militaire operatie, die op den 15den Februarij werd uitgevoerd.

Des morgens ten $6^1/_2$ uur waren 5 halve bataillons infanterie, en de barisans van Madura, nabij kotta Goenoengan vereenigd; de 3de compagnie artillerie benevens eene sectie en 2 mortieren van de 4de compagnie, met een peloton genietroepen en 20 cavaleristen, werden aan deze magt toegevoegd en daarmede werd de marsch in zuidelijke rigting aangevangen. Langs denzelfden weg dien de kolonne den 12den te voren had gevolgd, rukte de overste PEL naar kampong Lamtermin op en liet hier een deel der achterhoede onder den luitenant-kolonel VAN THIEL post vatten, opdat deze den vijand zou kunnen beletten de terugtogtslijn af te snijden, wat volgens ingewonnen berigten door de Atjehers zou worden beproefd. Tusschen de beide kampongs Getjoeh door, zette inmiddels de hoofdmagt haren togt voort, tot zij stuitte op kampong Getjiel, op den linker oever van de Koerong Daroe, waaruit de vijand onze troepen met een krachtig vuur begroette. De luitenant-kolonel VAN THIEL kreeg nu last een half bataillon infanterie in Lamtermin achter te laten en door eene voorwaartsche beweging zoodanig positie te nemen, dat de beide vijandige kampongs Getjoeh in bedwang werden gehouden. Tevens werd door de artillerie het vuur op kampong Getjiel geopend en daardoor een aanval op deze stelling voorbereid; doch naauwelijks waren de stormkolonnes geformeerd of de vijand maakte eene regtsche flankbeweging, verliet de door ons bedreigde kampong, en scheen zich gereed te maken onze linker flank om te trekken. Eene frontverandering van het linker half 14de bataillon, dat de stormkolonnes in reserve volgde, was echter voldoende om die omtrekking te voorkomen. Kampong Getjiel viel zoodoende, zonder dat men verderen tegenstand ondervond, in onze handen, waarop de zuidwaartsche marsch werd voortgezet, en onze hoofdmagt weldra Ketapang Doea in het gezigt kreeg. De vijand scheen zich hier tot een geduchten tegenstand gereed te maken en onze troepen, die in drie bataillons-kolonnes de sawahvlakte bereikten, werden hier aanstonds ontvangen door een hevig vuur, dat ons niet alleen in het front, maar ook op de beide flanken bedreigde. Naar drie zijden moest men dus ten aanval oprukken en hiertoe werd den luitenant-kolonel VAN THIEL gelast de hoofdmagt te hulp te komen en den majoor PHAFF met het linker half 2de bataillon benevens de reserveartillerie de bewaking der kampongs Getjoeh over te laten.

Ten 12 ure hadden de verschillende troepenafdeelingen de hun aangewezen stellingen ingenomen, te weten: links, het linker half 6de bataillon om tegen de oostelijk gelegen kampongs te ageren, — regts, het linker half 14de bataillon met de Maduresche barisans en eene sectie artillerie om den westelijken kampong-rand te bestormen, — en daartusschen het regter half 3de en het regter half 12de bataillon, die met eene sectie artillerie den zuidelijken kampong-rand moesten aanvallen. Te gelijker tijd rukten de drie kolonnes ten

aanval op, met dit gelukkig gevolg, dat een half uur later de gansche vijandelijke stelling, ofschoon die aan de oostzijde door de Koeroeng Daroe was gedekt, in onze handen was, en de vijand met achterlating van een groot aantal dooden de wijk had genomen. Alle bentings op den regter oever van het riviertje waren verlaten, en om 1 uur werd de terugmarsch aangenomen. Naar mate onze troepen echter het gevechtsterrein verlieten, begon de vijand op nieuw op te dringen, zoodat tot tweemaal toe eene offensieve flankbeweging van onze zijde werd vereischt, om de oostzijde der kolonne voor het vijandelijk vuur te vrijwaren. Tusschen 4 en 5 uur kwamen de troepen achtereenvolgend in de legerplaats terug. Behalve 7 officieren, waren 49 onzer manschappen gewond en 6 gesneuveld, terwijl de 1ste luitenant A. P. A. A. F. baron DE BOUNAM DE RIJCKHOLT nog dienzelfden dag, en de 1ste luitenant W. C. TIJL eenige weken later aan de gevolgen hunner wonden overleden.

Met inspanning van alle krachten ging men intusschen voort met de bevestiging der veroverde stellingen langs de Atjehrivier. Den 16den Maart berigtte de opperbevelhebber aan den legerkommandant, dat alle maatregelen genomen waren, niet alleen om de troepen gedurende 6 maanden van de onontbeerlijkste levensmiddelen te voorzien, maar tevens om de verdere aanvulling tot en met December te waarborgen. Alles werd voorbereid en geregeld, opdat de hoofdmagt tegen medio April naar Java zou kunnen teruggaan, waarna eene sterke bezetting (zie de formatie in bijlage lit. C), onder de bevelen van den kolonel PEL, de aangelegde werken zou blijven verdedigen, met den uitdrukkelijken last zich niet buiten hooge noodzakelijkheid tot offensieve handelingen te doen verlokken.

Kennelijk bleef het doel der Atjehers onze troepenmagt zoo mogelijk door aanhoudende gevechten af te matten en te verkleinen. Eerst werd daartoe onze bondgenoot TOEKOE NEK bestookt, doch twee kleine verkenningen, op diens verzoek naar Maraksa ondernomen op 10 en 13 Maart — de laatste onder leiding van den 2den bevelhebber — waren genoeg om aan die zijde de vijandelijke bewegingen te doen staken. (1)

In den aanvang van April begon de vijand zich echter meer in de nabijheid onzer stellingen te vertoonen, waarop de opperbevelhebber last gaf, dat uit den kraton (overeenkomstig de inlandsche benaming thans Kotta-Radja genoemd) elken morgen twee kleine patrouilles het terrein ten zuiden en oosten dier sterkte zouden doorzoeken.

Den 7den April rukten deze patrouilles het eerst uit en elken morgen trachtten zij, overeenkomstig de instructien uit het hoofdkwartier, het terrein op grooter afstand van Kotta-Radja te verkennen.

Tot den 15den April hadden geen bijzondere ontmoetingen met den vijand plaats, doch den 16den stootte een der patrouilles op eene vijandelijke versterking, en geraakte in een vuurgevecht, maar wist dit af te breken, waarop zij haren weg vervolgde. Toen de kolonel PEL, die het bevel over Kotta-Radja had aanvaard, door het vuur hoorde dat men den vijand had ontmoet, zond deze eene compagnie infanterie en eene sectie artillerie na, onder bevel van den majoor ROMSWINCKEL, die — nadat hij zijne magt versterkt had met de tweede der beloelde patrouilles, welke hij op haren weg huiswaarts ontmoette — 's vijands stelling verkende en begon aan te vallen, doch na eenigen tijd mede het gevecht afbrak. Juist op dit oogenblik voegde zich echter de patrouille, die den vijand het eerst had ontmoet en, na hare terugkomst in Kotta-Radja, weder was teruggezonden naar de plaats waar gevochten werd, bij den troep van den majoor ROMSWINCKEL, en nu werd op nieuw een aanval ondernomen, die zich ontwikkelde tot een moorddadig vuurgevecht, dat echter tot geene resultaten leidde, waarop de onzen met een verlies van 8 dooden en 86 gewonden, waaronder 7 officieren, naar de legerplaats terugkeerden.

De opperbevelhebber, die gereed stond om met de hoofdmagt naar Java terug te keeren, besloot, na het gebeurde op den 16den April, de achter te laten bezetting met 500 man te vermeerderen; doch achtte het niet geraden door een aanval op 's vijands positien onze troepen aan groote verliezen bloot te stellen, — verliezen die zeker niet zouden zijn te verantwoorden door het belang der mogelijk te behalen voordeelen. Immers, daar bezetting en proviandering van een zooveel meer landwaartsin gelegen post slechts tot verzwakking onzer positien zouden kunnen leiden, zou men 's vijands stellingen, na die te hebben vermeesterd, toch onmiddellijk weder moeten verlaten.

De hoofdmagt werd dus, den 25sten en 26sten April, ingescheept, en met haar keerden de opperbevelhebber en de tweede bevelhebber naar Java terug.

Na het vertrek dezer troepen werden onze positien in Atjeh aanhoudend door den vijand bestookt, maar deze werd steeds teruggeslagen. Uitvoerige mededeelingen omtrent de gevechten, die na het vertrek der hoofdmagt hebben plaats gevonden, zullen voor het volgende verslag bewaard moeten worden, omdat daaromtrent hier te lande nog weinig andere dan telegrafische berigten zijn ontvangen.

De jongst ontvangen rapporten van het oorlogstooneel bevatten nog geen volledige beschrijving der door onze troepen, tijdens het vertrek van den opperbevelhebber, ingenomen stellingen. Uit verschillende vroeger ontvangen opgaven kan echter het navolgende omtrent die positien worden afgeleid.

De hoofdtroep was toen gelegerd in Kotta-Radja, welke versterking ten noord-oosten geflankeerd wordt door een zelfstandig werk, op den linker Atjeh-oever, ter hoogte van het voormalige Pakan-Atjeh. Nabij laatstbedoeld werk waarborgt eene vaste brug de gemeenschap met den regter rivier-oever en daardoor tevens met het fort Penajoeng. De gierbrug, die hier de communicatie met kampong Djawa onderhield, is vervangen door een vaste brug, terwijl op den linkeroever een paardenspoor dit punt met Kotta-Radja verbindt. In kampong Djawa zijn circa 500 man geposteerd en bovendien houden onze troepen in de versterkte marinebenting — den 18den December door de landingsdivisie veroverd — een vast punt aan de beneden-Atjeh bezet en is een detachement aan de westzijde der riviermonding gelegerd.

De berigten van den kolonel PEL, na het vertrek der hoofdmagt ontvangen, maken slechts van geringe wijziging in deze positien gewag: alleen werd door dien hoofdofficier gerapporteerd, dat hij, ter bescherming van TOEKOE NEK's gebied, ook Maraksa heeft doen bezetten, waardoor de post in kampong Djawa kon worden verminderd tot 2 officieren en 75 man. (1)

Volledige opgaven betrekkelijk de verrigtingen van de geneeskundige dienst bij de tweede expeditie tegen Atjeh zijn nog niet uit Indie ontvangen. Uit de rapporten van den dirigerenden officier van gezondheid aldaar blijkt echter, dat tot den 5den Februarij — gerekend sinds 't vertrek der troepen van Java — in de ambulances verpleegd werden 4581 zieken en gewonden, waarvan 808 overleden, 910 naar Padang geëvacueerd en 2334 hersteld waren; den 6den Februarij 's morgens waren er dus 529 in behandeling. Vroegere berigten meldden, dat tot den 16den Januarij 730 *gewonden* waren verpleegd geworden, terwijl na het gevecht bij Ketapang Doea, den 16den Februarij, het aantal gesneuvelden en in de ambulances overledenen tot 941 was geklommen, waaronder begrepen zijn 67 naar Padang geëvacueerden, die daar vóór of op den 26sten Januarij waren bezweken.

Met het oog op de aanvulling dezer verliezen, werden bij Koninklijk besluit van 24 Junij 1874, n°. 44, de bepalingen nopens detachering van miliciens bij het Nederlandsch-Indische leger (zie de noot op blz. 33 van het vorig verslag) weder in werking gesteld; bij hetzelfde besluit werden tevens, ter bevordering der werving, nieuwe bepalingen in het leven geroepen nopens den duur van het dienstverband en de uit te keeren handgelden.

Ten slotte zij hier nog vermeld, dat bij de Regering het voornemen bestaat, omstreeks de maand November dezes jaars op nieuw een vergelijkend examen (even als in Maart heeft plaats gehad; zie blz. 25 hiervoren 277) uit te schrijven voor onderofficieren van het leger hier te lande, die geschikt en genegen zijn om als 2de luitenant der infanterie bij het Indische leger te worden ingelijfd.

(1) Bij deze verkenningen bleek, dat de Atjehers, verwachtende weder aan die zijde te worden aangevallen, geduchte versterkingen hadden gemaakt ter plaatse waar de eerste expeditie was geland.

(1) Volgens een telegram van den kolonel PEL, werd later ook kotta Radja-Bediel door onze troepen bezet.

*Deli.* In den loop van het jaar 1873 werd in het Delische herhaaldelijk het gerucht verspreid, dat naburige Atjehsche stammen, in vereeniging met de Berg-Battaks, een inval beraamden in het onder Nederlandsch gezag staand gebied; het bleef echter bij geruchten; feitelijk heerschte steeds volkomen rust en deze werd dan ook bij en na den dood des Sultans (25 October) niet gestoord.

De aanwezige troepen (zie vorig verslag, bladz. 56) ondervonden allerwege de vredelievendste bejegening van hoofden en kampongbewoners; zij hadden echter voortdurend met vele ziekten te kampen; koortsen, buikaandoeningen en beenzweren deden zich veelvuldig onder hen voor.

Eene inlandsche compagnie van het 11de bataillon infanterie werd uit Deli (zie bladz. 7 hiervoren) gedurende een korten tijd in bezetting gelegd te Edi, welks vorst herhaaldelijk op de hulp van het Gouvernement had aangedrongen. In Augustus keerde eene compagnie en in October gingen de staf en 3 compagnien van het 11de bataillon, zoomede het grootste gedeelte der artillerie naar Batavia terug, doch in het begin van October, na de voltooijing eener te Soengal opgerigte versterking, werd de tijdelijk boven de formatie opgerigte compagnie van het garnizoensbataillon van Riouw (zie de noot, bladz. 56, vorig verslag) derwaarts gezonden om aldaar voorloopig garnizoen te houden.

Op het einde van 1873 waren alzoo in het Delische nog aanwezig 2 compagnien van het 7de bataillon, 1 van het 11de en 1 van het garnizoensbataillon van Riouw, benevens eenige van Batavia gedetacheerde artillerie.

De verschillende bezette posten werden door goede wegen onderling verbonden.

*Benkoelen.* Nadat den 2den September 1873 de adsistent-resident H. van Amstel en de controleur E. E. W. Castens te Bentoehan, 7 paal ten noorden van Laïs, waren vermoord (zie bladz. 14 hiervoren), werd dadelijk eene patrouille, onder het bevel van een officier, van Benkoelen naar Laïs gezonden, met last om de lijken der vermoorden op te sporen en mede te voeren; zij moest evenwel onverrigter zake terugkeeren, en weldra ontving men het stellig berigt, dat de bevolking in het Benkoelensche op onderscheiden punten in verzet was gekomen.

Den 3den September vernam men te Batavia de noodlottige gebeurtenis, en reeds den volgenden dag vertrokken twee compagnien van het 10de bataillon infanterie van Batavia naar Benkoelen tot tijdelijke versterking der in dat gewest aanwezige krijgsmagt. Ook waren zoo spoedig mogelijk drie detachementen infanterie, ter gezamenlijke sterkte van ongeveer twee compagnien, van Padang, benevens een officier en 50 man van Kepahiang (Palembangsche bovenlanden) ter adsistentie derwaarts gezonden, welk laatste detachement echter, na aankomst der troepen van Batavia en Padang, naar zijn garnizoen terugkeerde.

De vrij aanzienlijke magt, waarover toen in het Benkoelensche beschikt kon worden, trok voor een gedeelte in verschillende kolonnes naar de binnenlanden, om de moordenaars op te sporen, en hield overigens de hoofdplaats Benkoelen en eenige bedreigde of voor de operatien van belang zijnde plaatsen bezet.

De in het binnenland agerende detachementen ondervonden weinig tegenstand, maar moesten zich door uiterst moeijelijk begaanbaar en dikwijls schier ondoordringbaar terrein een weg banen.

Slechts drie malen geraakte de militaire magt met de opstandelingen in een kort gevecht. De eerste ontmoeting had plaats te Bentoehan, waar hadji Maridan, een der hoofdaanleggers van den opstand, zich met een 300tal volgelingen had versterkt.

Op den 9den September stiet eene kolonne op deze versterking, waarvan men echter door eene breede en snelstroomende rivier gescheiden was. Op de nadering der troepen begroette de vijand deze met geweer- en lillavuur, waardoor zij een drietal gekwetsten bekwamen. Het vuur der onzen noodzaakte de opstandelingen echter spoedig hunne stelling te verlaten, waarop eene patrouille de rivier overstak en in de ontruimde versterkingen een paar vlaggen en een lilla buit maakte.

Eene andere afdeeling had op den 17den derzelfde maand eene ontmoeting met de muitelingen te Tandjong Terdana, waar 4 in de rivier badende fuseliers door den vijand overvallen werden, waarbij een hunner het leven verloor. Terstond stormde nu de vijand op de inmiddels onder de wapenen gekomen kolonne in, doch werd door deze zoo goed ontvangen, dat hij in allerijl en met achterlating van één doode de wijk nam naar de wildernis, waarheen men hem onmogelijk kon achtervolgen.

De arrestatie van een der hoofdopstandelingen, Samban, gaf aanleiding tot het derde en laatste gevecht. Eene patrouille gewapende lieden, die den nieuw benoemden adsistent-resident van Benkoelen uit diens vroegere standplaats Tebing Tinggi (residentie Palembang) begeleid hadden, overviel, door eenige militairen ondersteund, dien muiteling den 2den October in zijne schuilplaats in de wildernis en maakte hem na een hevig gevecht af. Onzerzijds werd daarbij een Europeesch fuselier gedood, terwijl een ander fuselier en eenige der gewapende Palembangers ligt gewond werden.

In de eerste dagen van October en later slaagde men er in vele medepligtigen aan den gepleegden moord en een aantal opstandelingen levend of dood in handen te krijgen.

In Januarij en Februarij 1874 keerden de 2 compagnien van het 10de bataillon infanterie naar Batavia terug. De achterblijvende troepen waren op dat tijdstip, met uitzondering van eenige detachementen, ter hoofdplaats Benkoelen vereenigd.

## Celebes.

De betrekkelijke rust, die in de maanden Maart en April 1873 in de Noorderdistricten heerschte, had ten gevolge dat in Mei de detachementen te Padaelo, Passar-Boelekomba en Lebakkang ingetrokken en alle expeditionaire troepen te Waramparang en Pangkadjene geconcentreerd konden worden, ten einde aldaar gestationeerd te blijven zoolang het verzet van Kraeng Bonto-Bonto en zijn aanhang niet definitief geëindigd zoude zijn.

Uit de beide laatstgenoemde plaatsen werden voortdurend in alle rigtingen patrouilles uitgezonden, die niet alleen ten doel hadden berigten in te winnen aangaande Kraeng Bonto-Bonto, omtrent wiens schuilplaats niets met zekerheid bekend was, maar ook onze terreinkennis te vermeerderen.

De gezondheidstoestand, die tot nu toe weinig of niets te wenschen had overgelaten, werd omstreeks Augustus merkbaar ongunstiger; menigvuldige gevallen van koorts en buikziekte vertoonden zich toen, maar reeds in September luidden de berigten nopens den gezondheidstoestand van het expeditiecorps veel meer bevredigend.

De versterking te Waramparang werd door den gouverneur en den militairen kommandant van Celebes en onderhoorigheden in het laatst der maand Augustus in oogenschouw genomen. Dewijl het logies in die van goed drinkwater verstoken versterking gebrekkig bleek te zijn en daarenboven in het slechte jaargetijde de naar Waramparang leidende wegen geheel onbruikbaar zijn, werd bij die gelegenheid door de genoemde autoriteiten besloten, om vóór het invallen van den westmoesson Waramparang te doen verlaten en alle troepen te Pangkadjene zamen te trekken. In verband hiermede werden bevelen gegeven om op laatstvermelde plaats een geheel nieuw kampement in te rigten, dat reeds in het begin van October door het hoofdkwartier en eene inlandsche compagnie kon betrokken worden.

Inmiddels verspreidde zich het gerucht, dat Bonto-Bonto met een honderdtal volgelingen op nieuw in Lebakkang was binnengedrongen, welk gerucht weldra werd bevestigd, waarop de kwaadgezinden onder de bevolking zich weinige dagen later werkelijk al meer en meer begonnen te vertoonen. Tot drie malen toe werden er enkele schoten gelost op patrouilles, die ter verkenning der omstreken van Passar-Boelekomba waren uitgezonden, terwijl zelfs de bezetting van Waramparang in den ochtend van den 12den October gealarmeerd werd door een goed onderhouden geweervuur, dat uit een nabijgelegen boschje op de versterking werd gerigt. Toen dit vuur onmiddellijk door de onzen beantwoord werd, hield de vijand echter op met vuren en verdween in de rigting van Barabatoewa, zonder dat het aan eene hem nagezonden patrouille gelukken mogt iets naders van zijn verblijf te ontdekken.

Den 23sten daaropvolgende bezette eene gewapende bende

van p. m. 100 man de nabij onze versterking gelegen kampong Tepoka, naar het scheen met het doel om een aanval op Waramparang te ondernemen. Op het naderen eener patrouille trok de vijand zich echter onder het lossen van slechts een enkel schot schreeuwende en tierende in de wildernis terug.

Ernstiger gemeend was een aanval, die, drie dagen later, onder aanvoering van twee zonen van KRAENG BONTO-BONTO, op Waramparang werd ondernomen. Even na het blazen der reveille werd daar de bezetting gealarmeerd door een goed onderhouden geweervuur, dat echter weinig schade veroorzaakte en waardoor slechts een Europeesch fuselier eene onbeduidende wond ontving. De troepen stonden onmiddellijk onder de wapenen, terwijl twee detachementen in verschillende rigtingen werden uitgezonden, die den vijand, wiens magt voor een aanzienlijk deel uit ruiterij bestond, zonder veel moeite verdreven.

Ten einde bij vernieuwde aanvallen krachtiger tegen dergelijke benden te kunnen optreden, werd de expeditionaire troepenmagt den 31sten October met het te Makassar garnizoen houdende detachement cavalerie versterkt. Eene hevige ziekte onder de paarden, gevolgd door aanzienlijke sterfte, en het ontbreken van veterinaire hulp te Waramparang waren oorzaak, dat het detachement al zeer spoedig naar Makassar moest terugkeeren, waar het den 4den December aankwam.

De ontruiming en ontmanteling van Waramparang waren den 10den December volvoerd. Dien dag werd alzoo het gansche expeditiecorps te Pangkadjene vereenigd, met uitzondering van een detachement, sterk 1 officier en 25 minderen, dat tijdelijk het door eenige benden kwaadwilligen bedreigde etablissement te Tjamba bezet hield.

In de laatste dagen des jaars werden vrij sterke patrouilles onzer krijgsmagt op nieuw door benden opstandelingen, hoewel uit de verte, bestookt, maar het mogt daarbij nimmer gelukken den vijand onder het werkzaam geweervuur te krijgen.

De gezondheidstoestand der troepen was op het einde des jaars zeer bevredigend.

Daar de muitelingen omstreeks het einde van 1873 al stouter en stouter werden en zich in het oostelijk deel van Lebakkang schenen te willen verzamelen, werd den chef der expeditie door den gewestelijken militairen kommandant bevolen veelvuldig sterke patrouilles naar die zijde uit te zenden. Deze bleven dikwijls 8 à 10 dagen afwezig, waren soms vergezeld door den controleur, den regent of eenig ander voornaam inlandsch hoofd, en zuiverden verscheiden kampongs van zich daarin verschuilende zwervelingen, die tot BONTO-BONTO's aanhang behoorden. Gevechten van eenige beteekenis hadden daarbij niet plaats, maar op het eind van Januarij 1874 bleek ten duidelijkste welk een opbeurenden invloed deze patrouilles hadden op het zelfvertrouwen der goedgezinde bevolking. Den 29sten dier maand werd een aanval op de kampongs Bontang en Lanneo door de vereenigde bewoners zelven afgeslagen waarbij de opstandelingen tot over de grenzen van Lamoeroe werden verdreven.

Sinds dien datum zijn geen nadere berigten van eenig belang ontvangen.

## Wester-afdeeling van Borneo.

Den 24sten Januarij 1874 kreeg de resident van dit gewest de tijding, dat de gouvernementsstoomer *Bennett*, terugkeerende van eene te Nanga Sebroek plaats gehad hebbende verzoening tusschen eenige Dajaksche stammen, op den 22sten in de Boven-Kapoeas, op de hoogte der monding van de soengei Mesikoe, door eenige Ketoengouw-Dajaks, welke stam niet aan die verzoening had deelgenomen, was beschoten.

Naar aanleiding daarvan begaf zich de resident met den gouvernementsstoomer *Kapoeas II* naar Sintang, alwaar hij den 26sten aankwam.

Onderweg vernam hij, dat vier tijdelijk in onze dienst zijnde inlanders, waarschijnlijk door Ketoengouw-Dajaks, waren gesneld geworden.

Te Sintang bleek het, dat de kwaadwilligen zich langs de Kapoeas, aan de monding der Mesikoe, versterkt hadden en dat voor het oogenblik Loeboeh Lanah, een uur roeijens en een uur gaans van de koeala of nanga Mesikoe gelegen, als zetel van het verzet was te beschouwen. Waaraan dat verzet moest worden toegeschreven wist niemand met zekerheid te zeggen; sommige inlandsche hoofden vermeenden dat het in verband stond met de onder de Boven-Kapoeas-Dajaks in omloop zijnde geruchten, dat hunne voorouders zouden opstaan om alle andere rassen van Borneo te verdrijven.

Onverwijld werden maatregelen genomen om de oproerige beweging in haar begin te stuiten.

Daartoe begaf zich den 27sten Januarij de adsistent-resident van Sintang, J. W. STOLL, met een officier, 50 infanteristen, 150 Sintangers en 35 kettinggangers per *Kapoeas II* op weg.

Des namiddags vóór de Mesikoe gekomen, werd de stoomer uit eene soort van redoute onmiddellijk beschoten en de heer STOLL door een geweerkogel gevaarlijk in den regter schouder gewond. Daar hij met de leiding der operatiën belast was, had dit ten gevolge dat men naar Sintang terugkeerde, waar de heer STOLL sedert aan de gevolgen zijner wond is overleden.

De resident ging nog dienzelfden dag aan boord, en zocht met bovengenoemd geleide de vijandelijke stelling op, die den volgenden morgen om $10\frac{1}{2}$ uur, zonder eenig verlies aan onze zijde, werd genomen en vernield.

Kort nadat de resident te Sintang was teruggekeerd, kwam aldaar Zr. Ms. stoomschip *Madura*, om te vernemen of er hulp noodig was; dit vaartuig werd dadelijk teruggezonden om militaire versterking van Singkawang en dwangarbeiders te halen.

De resident nam inmiddels in verschillende gedeelten van het Sintangsche den stand van zaken op. Overal heerschte rust; alleen onder de Dajaks, digt bij de Kapoeas wonende, was eenige agitatie te bespeuren.

Den 4den Februarij was de resident weder te Sintang terug, waar eenige uren vroeger de *Madura* ten anker was gekomen, de gevraagde hulp onder bevel van den gewestelijken militairen kommandant — den luitenant-kolonel P. R. DE ROCHEMONT — en de dwangarbeiders medebrengende.

Den volgenden morgen stoomden de *Madura* en de *Kapoeas II* met 200 man infanterie, 75 man Sintangsche hulptroepen, 150 kettinggangers en eene gewapende kruisboot, van Sintang de Kapoeas op. Volgens het plan van aanval werd bij soengei Sembah, $1\frac{3}{4}$ mijl benoorden Sintang, eene magt, bestaande uit eerstgenoemden hoofdofficier, vier officieren, 150 infanteristen, de hulptroepen en 50 kettinggangers, aan wal gezet, ten einde de kampongs langs de beide oevers der Mesikoe in den rug aan te vallen. De overste DE ROCHEMONT nam zelf het bevel over deze magt op zich en werd daarbij vergezeld door den controleur. Toen de stoomschepen de monding der Mesikoe bereikten, werden zij uit drie vijandelijke versterkingen beschoten, doch joegen door hun geschutvuur den vijand al spoedig op de vlugt, zoodat, toen men ten $8\frac{1}{4}$ uur debarkeerde, de verschansingen verlaten werden bevonden, en vervolgens werden vernield. De vijand had twee dooden en eenige wapens achtergelaten. Des middags ten 12 uur trok een detachement van 1 officier en 40 man, met een deel der landingsdivisie, ter verkenning en ter ontmoeting der hoofdkolonne landwaarts in. Door het vuur van den aan het oog onttrokken vijand werd de gids gedood, terwijl 2 soldaten en 1 matroos gewond werden, waarop de kommandant van het detachement naar de landingsplaats terugkeerde, daar het ondoordringbaar terrein eerst door dwangarbeiders moest worden opengekapt. Een paar sloepen, die de rivier hadden verkend, waren op eene versterking gestuit, die men den volgenden morgen verlaten vond, en toen de kolonne, na deze vijandelijke stelling vernield te hebben, terugkeerde, ontmoette zij de hoofdkolonne, die de kampong van een der hoofdopstandelingen, PANDONG, na een hardnekkig gevecht had genomen en vernield. Op den terugtogt werd nog eene kampong vernield (Ransang-meligang), waarop de geheele troepenmagt naar Sintang terugkeerde.

Den 14den Februarij vertrok de resident per Zr. Ms. stoomschip *Madura* van Pontianak op nieuw naar Sintang. Onderweg vernam hij dat het verzet der Dajaks zich niet verder had uitgebreid, dat de opstandelingen zich hoofdzakelijk aan de soengei Merkah, een tak van de in

de Kapoeas uitstroomende Ketoengouw-rivier, gevestigd hadden, en dat reeds verscheidene hunner in onderwerping gekomen waren. Onmiddellijk na zijne aankomst te Sintang beraamde de resident plannen tot gevangenneming van de hoofden van het verzet, de dajaks PANDONG, RAWAN, AONG en RABING.

Den 20sten Februarij begaf zich de gewestelijke militaire kommandant, aan het hoofd van ruim 100 militairen en 200 man Sintangsche hulptroepen en vergezeld door den waarnemenden adsistent-resident van Sintang GIJSBERTS, met de stoomschepen *Madura* en *Kapoeas* en eenige sloepen naar de soengei Merkah. Beide vaartuigen ankerden in den avond van dien dag bij de soengei Ketoengouw en stoomden den volgenden morgen die rivier op. Ten 12 uur werd voor de soengei Merkah geankerd.

Den 22sten trok de luitenant-kolonel DE ROCHEMONT, aan het hoofd zijner troepen en hulptroepen en met 80 kettinggangers en 2 Coehoornmortieren, naar de soengei Menamar, ten einde van daar landwaarts in de oproerige Dajaks op te sporen; aan deze kolonne waren twee gewapende sloepen toegevoegd. Des avonds om 6 uur waren allen aan boord teruggekeerd, na zonder weerstand 28 Dajaks (waaronder de opstandeling RABING) gevangen genomen te hebben.

Den 24sten ging de kolonne wederom de Merkah op, thans met het doel om boven een anderen zijtak dier rivier de weerspannige hoofden AONG en RAWAN te tuchtigen of gevangen te nemen. Hierin slaagde men volkomen; bij den terugkeer naar boord, des avonds, werden de genoemde hoofden benevens elf andere Dajaks gevankelijk medegevoerd.

Het doel van den togt daarmede bereikt zijnde, vertrok de gezamenlijke magt met de *Madura* naar Sintang (de *Kapoeas II* was, als verder voor de krijgsverrigtingen onnoodig, reeds vroeger, ten gebruike van den resident, naar die plaats teruggezonden), alwaar men des avonds ten 5 ure aankwam.

Nu bleef nog over het vatten van den oproerling PANDONG.

Na informatien ingewonnen te hebben omtrent zijn verblijf en na eene vergeefsche poging om hem door eenige stamgenooten en een paar Sintangers uit zijne op een eiland in het meer Mesiko gelegen schuilplaats te doen opvatten, werd den 1sten Maart een detachement infanterie, bestaande uit één officier en dertig bajonetten, tot dat doel uitgezonden.

Den 10den Maart keerde dit detachement te Sintang terug. Ofschoon de adsistent-resident, die den togt had bijgewoond, in overleg met den kommanderenden officier, al het mogelijke had gedaan om PANDONG te omsingelen, was het dezen gelukt te ontkomen en naar het gebergte te ontvlugten, waar men hem niet kon achtervolgen.

## Java.

Op Java werd in Augustus 1873 eene militaire vertooning noodig geacht in de adsistent-residentie Buitenzorg, waar eene bende van ongeveer 400 onruststokers zich in den avond van den 10den dier maand in de kampong Passi Rangin op het land Tjimapak, omstreeks 14 palen van Tjibaroesa gelegen, verzameld had, met het voornemen den volgenden dag over Djongal of Tjibaroesa naar Meester-Cornelis op te rukken en laatstgenoemde plaats te overrompelen.

Eene afdeeling infanterie, ter sterkte van 50 bajonetten, en een detachement cavalerie van 25 ruiters, die op het berigt dier woelingen onverwijld van Meester-Cornelis en Batavia naar het bedreigde punt werden afgezonden, keerden reeds na weinige dagen in hunne garnizoenen terug. Op haren togt naar Tjibaroesa ontving deze kolonne te Gombong, in de nabijheid van Tjikarang, de tijding, dat de belhamels door het civiel bestuur bereids gearresteerd waren en de rust hierdoor volkomen was hersteld.

### § 5. *Gewapende corpsen niet regtstreeks tot het leger behoorende.*

De formatie en sterkte van de tot deze rubriek behoorende corpsen gedurende 1873, zijn in den volgenden staat aangegeven:

| | | Schutterij. (*a*) | | Pradjoerits. (*b*) | | Djajang secars (inlandsche cavalerie). (*c*) | | Legioenen. (*d*) | | Lijfwachten dragonders. (*e*) | | Barisans. (*f*) | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Inlanders. |
| Formatie | Ultimo 1872 | Onbep. | Onbep. | 58 | 2054 | 11 | 281 | » | 1309 | 80 | » | 14 | 2975 |
| | » 1873 | id. | id. | 58 | 2054 | 11 | 281 | » | 1309 | 80 | » | 14 | 2975 |
| Sterkte | » 1872 | (*g*) 4060 | 790 | 59 | 2007 | 14 | 264 | » | 1308 | (*i*) 80 | » | 14 | 2258 |
| | » 1873 | (*h*) 4244 | 574 | 59 | 2001 | 13 | 276 | » | 1309 | (*k*) 80 | » | 14 | 1908 |

(*a*) De schutterijen op Java (te Batavia, Cheribon, Samarang, Soerakarta, Djokjokarta, Soerabaija en Pasoeroean) hadden bij het eind van 1873 eene sterkte van 2188 man (1614 Europeanen en 574 inlanders), waarvan alleen te Batavia, Samarang en Soerabaija 1816. Behalve te Padang, Makassar en de hoofdplaatsen der residentien Menado, Ternate, Amboina en Timor, vindt men in de residentie Amboina nog schutterijen te Banda, Saparoea, Haroekoe, Hila en Larike, Boeroe en te Manipa en Lokki (de schutters te Manipa en Lokki zijn echter ongewapend).

(*b*) Detachementen bestaan in 15 residentien op Java, in 1873 te zamen op 58 plaatsen.

(*c*) Als voren op de hoofdplaatsen van 9 residentien; zij worden in 1874 bij het regement cavalerie ingelijfd.

(*d*) De formatie van het legioen van prins MANGKOE NEGORO van Soerakarta telt 857 officieren en minderen (infanterie 629, cavalerie 155 en artillerie 73 man); de formatie van het legioen van prins PAKOE ALAM van Djokjokarta 452 officieren en minderen (infanterie 426, cavalerie 26 man).

(*e*) Ter beschikking van de vorsten van Soerakarta en Djokjokarta; zij worden in 1874 bij het regement cavalerie ingelijfd.

(*f*) De formatie dezer barisans, allen op Madura, bedroeg op ultimo December 1873 aan officieren en minderen: voor die te Bangkallang 1368, te Sumanap 1289 en te Pamakassan 332 man, waarvan aan infanterie respectivelijk 1045, 881 en 268 man. De overige gedeelten bestaan uit artillerie, cavalerie, pioniers en piekeniers. De formatie telt 14 Europeanen, waaronder 3 officieren.

(*g*) Waaronder 44 man cavalerie (te Batavia).

(*h*) Als voren 54 man.

(*i*) Waaronder 8 Amboinezen.

(*k*) Waaronder 6 Amboinezen.

De bij *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 178, afgekondigde reorganisatie der schutterij te Padang (zie vorig verslag, blz. 59) is in het afgeloopen jaar in werking getreden, terwijl bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 147, verder werd bepaald, dat de manschappen der compagnie Javanen, alsmede het Javaansche kader, gekleed zullen zijn als de inlandsche soldaten en het inlandsch kader van het leger, en hun deze kleeding van landswege zal worden verstrekt.

De voorgenomen bewapening der schutterijen op Java met getrokken infanterie-geweren (zie vorig verslag, blz. 59), kreeg in het afgeloopen jaar haar beslag, terwijl in verband daarmede werd bepaald, dat aan ieder van de met het getrokken infanterie-geweer bewapende onderofficieren en manschappen der schutterijen op Java, van landswege jaarlijks zullen worden verstrekt 100 scherpe en 15 losse patronen, benevens 155 slaghoedjes, welke hoeveelheid munitie, met goedvinden van den betrokken gewestelijken militairen kommandant, ten laste van de schutterlijke kas kan worden vermeerderd.

Aan de officieren der schutterijen in Nederlandsch Indie werd bij gouvernementsbesluit dd. 30 April 1873, n°. 7, vergunning verleend om de epauletten te vervangen door schouderkwasten, volgens het voor de respectieve rangen van het leger bestaand model.

Nadat het 14de bataillon infanterie, voor de tweede expeditie tegen Atjeh bestemd, Soerabaija had verlaten, verrigtte de schutterij aldaar, althans het kader en de mindere schutters, garnizoensdienst. Van den 15den November 1873 heeft de Soerabaijasche schutterij dagelijks 7 gegradueerde en 37 ongegradueerde schutters tot wachtdiensten geleverd en zulks tot den 18den December daaraanvolgende, op welken datum de garnizoenssterkte de dienst der ongegradueerde schutters niet meer noodig maakte, hoewel dagelijks nog 7 gegradueerden moesten opkomen. Zoowel kader als minderen kweten zich naar behooren van hunne verpligtingen.

Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 3 November 1873, n°. 1 (*Indisch Staatsblad* n°. 215) werden krachtens magtiging des Konings van toepassing verklaard:

*a.* op de Europesche officieren en minderen van mobiele schutterijen in Nederlandsch Indie, gedurende den tijd dien zij onder de wapenen bij deze corpsen doorbrengen, en op hunne weduwen en kinderen, het militaire pensioen-reglement, vastgesteld bij *Indisch Staatsblad* 1860, n°. 27, zoo als het sedert bij verschillende besluiten is gewijzigd;

*b.* op de inlandsche en daarmede gelijkgestelde officieren en minderen van mobiele schutterijen, barisans en legioenen in Nederlandsch Indie, gedurende den tijd, dien zij onder de wapenen bij deze corpsen doorbrengen, de bij *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 32*a*, bedoelde bepalingen betreffende onderstand, herhaalden onderstand, gratificatien, pensioen en gagement, alsmede de grondslagen voor het verleenen van pensioen en gagement voor het inlandsch gedeelte der landmagt in Nederlandsch Indie, zoo als deze bepalingen sedert bij verschillende besluiten zijn gewijzigd; en

*c.* op de weduwen en weezen van inlandsche officieren van mobiele schutterijen, barisans en legioenen in Nederlandsch Indie de resolutie van 12 Maart 1836, n°. 2 (*Indisch Staatsblad* n°. 23), betreffende het toekennen van pensioen aan weduwen en weezen van voor den vijand gesneuvelde inlandsche officieren.

De sub *b* en *c* omschreven bepalingen werden tevens van terugwerkende kracht verklaard op de inlandsche officieren en minderen van de barisans van Madura, die hebben deelgenomen aan de eerste expeditie tegen Atjeh, en op de weduwen en weezen dezer inlandsche officieren.

De op bladz. 60 van het vorig verslag bedoelde reorganisatien van het legioen van prins MANGKOE NEGORO en van de barisans van Madura zijn nog bij het Indisch legerbestuur in overweging, om afhankelijk te worden gesteld van de ondervinding, bij de tweede expeditie tegen Atjeh met betrekking tot genoemde corpsen opgedaan.

De detachementen van genoemd legioen en van dat van prins PAKOE ALAM, die deze expeditie bijwoonden, werden vóór hun vertrek gedurende ongeveer eene maand te Willem I en Samarang gekazerneerd en in vereeniging met de garnizoenen dier plaatsen geoefend.

Met het oog op den Atjehschen oorlog werden de acht met BEAUMONT-geweren gewapende compagnien van de Madurasche barisans mobiel verklaard en voorzien van kap- en zaagmessen, zoo als die bij het leger gebruikt worden. Hierboven werd reeds melding gemaakt van het aandeel dat vier dezer compagnien in de krijgsverrigtingen te Atjeh namen.

### § 6. *Koloniaal Militair Invalidenhuis op Bronbeek.*

Gedurende 1873 werden in dit gesticht, dat zich in voortdurenden bloei mag verheugen, gemiddeld per dag 181 oud-militairen van het Nederlandsch Indisch leger verpleegd. In den loop van dat jaar werden 71 verpleegden op hun verzoek ontslagen, 12 overleden en 3 werden wegens wangedrag verwijderd; daarentegen werden er 46 nieuw toegelaten. Den laatsten December telde het gesticht 42 gegradueerden en 126 niet-gegradueerden; den 1sten Julij 1874 was laatstbedoeld aantal met 2 vermeerderd.

De opbrengsten van landbouw en veeteelt werden door den kommandant geschat op f 4208; zoodat de arbeid der invaliden een voordeel van f 390 opleverde, na aftrek der uitgaven ten behoeve der zoogenaamde boerderij, ten bedrage van f 3818.

In het geheel bedroegen de uitgaven voor het gesticht in 1873, f 68 468, doch deze werden voor een deel gedekt door de gagementen der verpleegden, te zamen f 20 108, zoodat het invalidenhuis den lande niet meer dan f 48 360 kostte, of wel — berekend naar eene gemiddelde sterkte van 181 hoofden — per man ruim f 267.

## E. Zeemagt.

### § 1. *Kommandement.*

Met het bevel over de zeemagt in Nederlandsch Indie en het beheer van het departement der marine aldaar, bleef gedurende 1873 belast de vice-admiraal, adjudant des Konings in buitengewone dienst, O. A. UHLENBECK, die den 16den Januarij 1874 werd vervangen door den schout-bij-nacht F. L. GEERLING, tot die betrekking aangewezen bij Koninklijk besluit van 30 September 1873, n°. 8.

Omstreeks het einde van November 1873 begaf de kommandant der zeemagt zich naar Soerabaija, ten einde de aldaar aanwezige oorlogsvaartuigen, het marine-etablissement en de fabriek voor de marine en het stoomwezen te inspecteren en tevens eenige hangende zaken persoonlijk te onderzoeken.

Het getal scheepsbouwkundige ingenieurs werd door het overlijden van een ingenieur 1ste klasse en door het vertrek naar Nederland tot herstel van gezondheid van een ingenieur 2de klasse teruggebragt tot één hoofdingenieur-adviseur, één hoofd-ingenieur en één ingenieur 1ste klasse. Ten einde voor het oogenblik, althans eenigzins, in de behoefte aan technisch personeel te gemoet te komen, werd aan het marine-etablissement te Soerabaija tijdelijk gedetacheerd, om onder de leiding van den hoofdingenieur met de dienst van ingenieur te worden belast, een officier van de marine, wiens studien en latere opleiding te Delft, aan 's Rijks werf te Amsterdam en aan de fabriek te Fijenoord, bijzondere geschiktheid tot de waarneming eener dergelijke betrekking mogten doen onderstellen.

Pogingen om uit het corps ingenieurs der marine hier te lande te voorzien in de behoefte aan scheepsbouwkundig personeel voor Nederlandsch Indie, zijn niet geslaagd. In verband daarmede is men er in 1874 hier te lande toe overgegaan een drietal particuliere scheepsbouwkundigen aan de Indische dienst te verbinden, waarvan één in den rang van ingenieur der 1ste en twee in dien van ingenieur der 2de klasse. De oproeping van gegadigden voor de twee plaatsen van adspirant-ingenieur voor dezen tak van dienst, in 1873 zonder resultaat gebleven (zie het vorig verslag, bladz. 61), is herhaald.

De non-actieve kapitein ter zee bij het Indisch sedentair zeewezen (zie bladz. 61 vorig verslag), werd op zijn verzoek eervol uit 's lands dienst ontslagen en in het genot van pensioen gesteld.

### § 2. *Oorlogsmarine.*

*Sterkte enz.* Een algemeen overzigt van de in Indie

op 1 Januarij 1873 aanwezige oorlogsmarine en van de daarin tot 1 Januarij 1874 voorgevallen veranderingen wordt aangetroffen in bijlage D. Uit die bijlage blijkt, dat op 1 Januarij 1873 bedoelde scheepsmagt bestond uit 24 bodems, waarvan 3 (namelijk één schroefstoomschip der 1ste en twee der 2de klasse) behoorden tot het auxiliair eskader en 21 tot de Indische militaire marine, van welke laatste — na aftrek van de voor speciale diensten (opnemingsvaartuig en wachtschepen) bestemde of tijdelijk gebezigde en van de in reparatie zijnde bodems, — den 1sten Januarij 1873 voor stations- en andere niet-speciale diensten beschikbaar waren 12 schepen, te weten: 5 schroefstoomschepen der 4de klasse, 1 raderstoomschip der 2de, 2 der 3de en 3 der 4de klasse, benevens 1 stoomtransportschip.

In den loop van het jaar 1873 werden door terugkeer naar Nederland aan het auxiliair eskader onttrokken twee schroefstoomschepen, waarvan een der 1ste en een der 2de klasse. Die scheepsmagt werd daarentegen vermeerderd met één fregat met stoomvermogen en vijf schroefstoomschepen, waarvan 1 der 1ste, 2 der 2de en 2 der 4de klasse, zoodat het auxiliair eskader den 1sten Januarij 1874 bestond uit 1 fregat met stoomvermogen en 6 schroefstoomschepen, van welke 7 oorlogsschepen het fregat en 2 schroefstoomschepen 4de klasse als buitengewone versterking moeten worden aangemerkt.

Aan de Indische militaire marine ontvielen, wegens ouderdom en totale ongeschiktheid voor verdere diensten, vier vaartuigen, welk verlies werd aangevuld door drie schroefstoomschepen 4de klasse; zoodat het blijvend Indisch eskader den 1sten Januarij 1874 bestond uit 8 schroefstoomschepen der 4de klasse, 4 raderstoomschepen der 3de en 4 der 4de klasse, benevens 1 raderstoomtransportschip en 3 wachtschepen; hiervan waren 2 raderstoomschepen 4de klasse (één buiten dienst gesteld), wegens het ondergaan van herstellingen, tijdelijk aan de dienst onttrokken.

Tien uit Nederland gezonden stoombarkassen met machines kwamen nog vóór het einde van 1873 voor de dienst beschikbaar, zoodat, de 5 reeds in Indie aanwezige daaronder begrepen, het getal dier vaartuigjes tot 15 werd opgevoerd. Ten einde dit aantal compleet te houden, zijn, ter vervanging van de 2 die bij de jongste expeditie tegen Atjeh zijn verloren geraakt, hier te lande nieuwe besteld, terwijl nog een tweetal andere in aanbouw zijn, welke op de Nederlandsche werven in conservatie zullen worden gehouden, om eerst uitgezonden te worden wanneer daaraan in Indie behoefte ontstaat. Het ligt in de bedoeling de te Atjeh in dienst geweest zijnde stoombarkassen, nadat zij zullen zijn nagezien en hersteld, bij de marine-etablissementen op Java zorgvuldig in conservatie te nemen, derwijze, dat daarover ten allen tijde kan worden beschikt, zoodra zij bij eenige expeditie noodig blijken te zijn. Deze zeer te waarderen transportmiddelen behooren namelijk niet dan noode aan de verschillende stations te worden afgestaan.

Door personeel van de fabriek voor de marine en het stoomwezen werd op de sleephelling van het marine-etablissement te Soerabaija begonnen met het ineenzetten van een ijzeren raderstoomschip 4de klasse (type *Celebes*), waarvan de zamenstellende deelen, in Nederland vervaardigd, in den loop van 1873 in Indie waren aangebragt. Zoodra dit vaartuig zal zijn van stapel geloopen, zal op dezelfde sleephelling nog een tweede raderstoomschip 4de klasse (type *Onrust*), welks zamenstellende deelen bij den aanvang van 1874 reeds naar Indie zijn afgezonden, ineengezet worden.

Van de 4, blijkens het vorig verslag, in 1873 hier te lande in aanbouw genomen schroefstoomschepen 4de klasse verbeterd type *Riouw*), waaraan de namen: *Pontianak*, *Sambas*, *Bandjermasin* en *Palembang* werden gegeven, zijn er 2 in Mei 1874 in dienst gesteld, de beide andere in Junij daaraanvolgende. Zij zijn bestemd om door het Suez-kanaal regtstreeks naar Atjeh te vertrekken (1). Aan het denkbeeld om deze bodems te voorzien van zwaarder geschut dan vroegere schepen van hetzelfde charter, door ze te wapenen met 1 getrokken kanon van 18 c.M. à pivôt en 2 getrokken achterlaadkanonnen van 12 c M., is gevolg gegeven.

Het voornemen bestaat om aan de reeds in Indie aanwezige, in 1873 nieuw uitgezonden schroefstoomschepen 4de klasse, *Riouw*, *Amboina*, *Banda* en *Deli*, dezelfde bewapening te geven. Van de vier genoemde schepen is het laatste in October 1873 van hier vertrokken en door het Suez-kanaal regtstreeks naar Atjeh gestoomd.

Over de indienststelling van het nieuwe opnemingsvaartuig *Hydrograaph* zie men het lager aangeteekende in § 4 van dit hoofdstuk, onder: „*Hydrographische dienst*".

Voor de hier te lande nog in aanbouw zijnde raderstoomschepen 2de klasse (verbeterd type *Sumatra*), aan welke de namen *Merapi* en *Bromo* zijn gegeven, is mede eene verbeterde geschutbewapening aangenomen. Ook deze schepen zullen weldra gereed komen.

Voorts is in Februarij 1874 hier te lande gecontracteerd voor den bouw der in 't vorig verslag bedoelde twee kleinere raderstoomschepen (4de klasse, gewijzigd type *Celebes*), welke in Indie zullen moeten worden ineengezet en waarvan de rompen, werktuigen en ketels in den loop van 1875 zullen kunnen worden uitgezonden.

Eene naauwgezette overweging van de vraag, hoe de Indische militaire marine moet zijn zamengesteld om haar volkomen berekend te maken voor de taak, welke zij heeft te vervullen, heeft geleid tot het besluit, dat, behalve de wachtschepen en een opnemingsvaartuig, voor de *stationsdienst* noodig zijn: 6 raderstoomschepen 2de of 3de klasse, 4 raderstoomschepen 4de klasse, 9 schroefstoomschepen 4de klasse; terwijl altijd van elk type één of twee schepen in reserve (conservatie) moeten blijven, om die actieve bodems welke *groote* reparatien behoeven, te vervangen.

Wanneer de in aanbouw zijnde schepen zullen zijn gereed gekomen, en daarenboven, zoo als in de bedoeling ligt, de schroefstoomschepen 4de klasse *Schouwen* en *Bommelerwaard* voor de Indische militaire marine zullen zijn overgenomen, zullen *voor de stationsdienst* in Indie beschikbaar zijn:

7 raderstoomschepen 2de of 3de klasse (*Soerabaija*, (2) *Merapi*, *Bromo*, *Sumatra*, *Borneo*, *Banka*, *Timor*);

6 raderstoomschepen 4de klasse (3 van het type *Celebes*, 2 van het type *Onrust*, en de *Admiraal van Kinsbergen*);

11 schroefstoomschepen 4de klasse (*Aart van Nes*, *Riouw*, *Banda*, *Amboina*, *Deli*, *Sambas*, *Pontianak*, *Bandjermasin*, *Palembang*, *Schouwen*, *Bommelerwaard*);

zoodat in reserve kunnen liggen 1 raderstoomschip 2de of 3de klasse, 2 raderstoomschepen 4de klasse, en 2 schroefstoomschepen 4de klasse.

Daar de *Schouwen* en *Bommelerwaard* waarschijnlijk tegen het eind van 1876 zullen moeten worden vervangen, zal in het volgende jaar een aanvang moeten worden gemaakt met den bouw van nog twee schroefstoomschepen 4de klasse.

De onderstaande tabel geeft een kort overzigt van de vermoedelijke sterkte der Indische militaire marine op den 1sten Januarij der jaren 1875 en 1876, vergeleken met die op 1 Januarij van het loopende jaar.

---

(1) De *Pontianak* en de *Bandjermasin* zijn respectivelijk den 16den en 17den Julij vertrokken; het vertrek van de *Sambas* en de *Palembang* is bepaald op den 25sten dier maand.

(2) Dit vaartuig, vroeger stoomtransportschip genoemd, wijkt van de aangenomen types af; het is minder geëigend voor stationsdienst in de Buitenbezittingen, doch kan bestemd worden vóór stationsschip te Batavia of Soerabaija.

| SOORT VAN SCHEPEN. | Sterkte op 1 Januarij 1874. | Vermoedelijke sterkte op 1 Januarij 1875. | Vermoedelijke sterkte op 1 Januarij 1876. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|
| Raderstoomschepen 2de en 3de klasse. | 5 | 7 | 7 | |
| IJzeren raderstoomschepen 4de klasse. | 4 | 4 | 6 | |
| Schroefstoomschepen 4de klasse . . . | 8 | 11 | 11 | |
| Opnemingsvaartuig voor de hydrographische dienst . . . . . | » | 1 | 1 | |
| Wachtschip te Batavia. . . . . | 1 | 1 | 1 | |
| Wachtschip te Soerabaija. . . . . | 1 | 1 | 1 | |
| Wachtschip te Samarang . . . . . | 1 | 1 | 1 | Kanonneerboot. |
| | 20 | 26 | 28 | |

De verwisseling en voltallighouding der Europesche bemanning gedurende 1873 had op de volgende wijze plaats.

Geen oorlogsbodem werd speciaal met dat doel uit Nederland gezonden, doch met Zr. Ms. stoomschepen *Zeeland*, *Metalen Kruis*, *Citadel van Antwerpen*, *Watergeus*, *Schouwen*, *Bommelerwaard*, *Riouw*, *Amboina* en *Banda* werden 107 officieren en 1205 onderofficieren en minderen, en met particuliere gelegenheid 21 officieren en één onderofficier naar Indie overgebragt.

De schroefstoomschepen *Djambi* en *Marnix* keerden daarentegen met verminderde bemanningen uit Indie naar Nederland terug. Met deze twee bodems werden 28 officieren en 285 onderofficieren en minderen overgebragt, terwijl bovendien 24 officieren en 271 onderofficieren en minderen met particuliere gelegenheid repatrieerden.

Voorts werd in Indie ontslag verleend aan 2 officieren en 38 onderofficieren en minderen, terwijl 11 inlanders werden aangenomen als kok of hofmeester op den voet van Europesche schepelingen.

In verband met de moeijelijkheid, die het Departement van Marine in Nederland ondervindt, om steeds in voldoende mate in de behoefte aan Europesche schepelingen te voorzien, is het denkbeeld in overweging genomen om de Europesche bemanningen op de schepen der Indische militaire marine gedeeltelijk, in zoover de eischen van de dienst dit toelaten, door Indische te vervangen, behoudens maatregelen om, zoowel door gunstige dienstvoorwaarden als door meer zorg voor de oefening dier inlanders, hun gehalte te verbeteren.

De gemiddelde sterkte van de bemanning der oorlogsschepen over 1873 bedroeg 3381 koppen, waarvan 2619 Europeanen (234 officieren, 1771 scheeps-onderofficieren en minderen, benevens 614 onderofficieren en minderen van het corps mariniers) en 762 inlanders.

Ultimo December 1873 bestond de totale scheepsbemanning uit 3782 koppen, waarvan 3043 Europeanen en 739 inlanders. Hieronder is begrepen het in den loop van 1873 in Indie aangekomen detachement mariniers, te Padang ontscheept, aldaar ter beschikking van den kommandant van het leger gesteld en ingedeeld bij het 2de bataillon infanterie.

In het afgeloopen jaar werden alle schepen van het auxiliair eskader en van de Indische militaire marine uitgerust met het thans aangenomen model achterlaadgeweer, klein kaliber.

Met het oog op de tweede expeditie tegen Atjeh werd een groote voorraad munitie ten behoeve der marine uit het moederland naar Indie overgebragt. Een deel dier munitie, per stoomschip *Tromp* afgezonden, waande men na de schipbreuk van dit vaartuig verloren, doch bleek later voor een groot deel behouden en voor het gebruik geschikt te zijn gebleven.

*Stationering.* Ongerekend de blokkade van Atjeh en onderhoorigheden (zie blz. 6 hiervoren) hield de marine op het einde van 1873 de navolgende stations bezet.

Ter Westkust van Borneo deed de *Madura* en in de Zuider- en Oosterafdeeling het raderstoomschip *Suriname* dienst. Het in de wateren van Menado gestationeerde schroefstoomschip *Bali* was tevens aangewezen om de Molukksche wateren te bekruisen.

Bovendien waren ter reeden van Batavia, Soerabaija en Samarang 3 dienstdoende wachtschepen gestationeerd, waaronder (voor Samarang) eene kanonneerboot, bemand uit de rol van het wachtschip te Soerabaija, terwijl het stoomschip *Sumatra* op het einde des jaars eene reis deed in den Indischen Archipel, tot het vertoonen van de vlag en tot wering van zeeroof, om na afloop daarvan in de wateren van Celebes te worden gestationeerd.

Drie bodems, waaronder het tijdelijk buiten dienst gestelde stoomschip *Onrust*, ondergingen aan het marine-etablissement te Soerabaija de noodige reparatie.

*Gezondheidstoestand.* De gezondheidstoestand onder de schepelingen der Nederlandsche marine bij het eskader was gedurende het 1ste halfjaar 1873 vrij voldoende, later echter minder gunstig.

Onder de inlanders vertoonden zich veelvuldig beri-beri en koortsen, de eerstvermelde ziekte werd tijdens de blokkade van Atjeh zelfs zoo hevig, dat men tijdelijk de inlanders zooveel mogelijk van het eskader moest verwijderen.

De volgende tabel geeft een overzigt van het aantal behandelden en overledenen gedurende de jaren 1870 tot en met 1873.

| JAREN. | Sterkte. | | Behandelden. | | Overledenen. | | Verhouding der overledenen tot de sterkte. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | | tot de behandelden. | | | |
| | Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | | Inlanders. | |
| 1870. . . . . | 2959 | 967 | 6825 | 1902 | *a.* 36 | *b.* 30 | 1 : 189,58 of 0,52 % | 1 : 82,19 of 1,21 % | 1 : 63,40 of 1,57 % | 1 : 32,23 of 3,10 % |
| 1871. . . . . | 2483 | 831 | 5959 | 1805 | *c.* 35 | *d.* 29 | 1 : 170,25 » 0,58 » | 1 : 70,94 » 1,40 » | 1 : 62,24 » 1,60 » | 1 : 28,65 » 3,48 » |
| 1872. . . . . | 2326 | 770 | 4922 | 1218 | *e.* 33 | *f.* 36 | 1 : 149,15 » 0,67 » | 1 : 70,49 » 1,41 » | 1 : 33,83 » 2,95 » | 1 : 21,39 » 4,67 » |
| 1873, 1ste sem. . | 2229 | 767 | 2727 | 1092 | *g.* 29 | *h.* 13 | 1 : 94,03 » 1,06 » | 1 : 76,86 » 1,30 » | 1 : 84 » 1,18 » | 1 : 59 » 1,69 » |
| » 2de » . | 3259 | 756 | 2783 | 661 | 42 | 18 | 1 : 66,26 » 1,5 » | 1 : 77,59 » 1,29 » | 1 : 36,7 » 2,7 » | 1 : 42 » 2,38 » |

*a.* Hiervan 28 in de hospitalen overleden.
*b.* Als voren 19.
*c.* Hiervan 23 in de hospitalen overleden.
*d.* Als voren 17.
*e.* Hiervan 21 in de hospitalen overleden.
*f.* Als voren 15.
*g.* Hiervan 39 in de hospitalen overleden.
*h.* Als voren 11.

Ter zake van tusschenpoozende en » nalatende" koortsen kwamen onder behandeling 1264 Europeanen en 669 inlanders. Aan berri berri leden 34 Europeanen en 470 inlanders, van welke laatsten er 15 overleden. Aan cholera leden 75 Europeanen en 3 inlanders, waarvan er respectivelijk 15 en 1 overleden. Onder deze getallen zijn de geëvacueerden medegerekend.

Betrekkelijk weinig schepelingen werden aangetast door de zoogenaamde knokkelkoorts, welke ziekte in het laatst van 1872 en in het begin van 1873 op Java's wal bij voortduring min of meer heerschende was.

De gezondheidstoestand op het eiland Onrust kon zeer bevredigend genoemd worden.

De verliezen der zeemagt bij de expeditie tegen Atjeh zijn in den onderstaanden staat vermeld.

| | 1STE EXPEDITIE. | | | | 2DE EXPEDITIE. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Gewond. | Gesneuveld. | Aan wonden overleden. | Door vermoeijenis bezweken. | Gewond. | Gesneuveld. | Aan wonden overleden. |
| Officieren . . | » | » | » | 1 | 1 | » | 1 |
| Adelborsten . | » | 1 | » | » | 1 | » | 1 |
| Minderen . . | 23 | 1 | 3 | » | 30 | 4 | » |

In het belang van den gezonheidstoestand aan boord der blokkadeschepen werd te Batavia een particulier stoomschip ingehuurd om de bemanningen dier vaartuigen steeds van levensmiddelen en ververschingen te kunnen voorzien, hetzij door aanvoer uit Batavia, dan wel door aankoop te Singapore, Penang of elders. Ook werden aan de kommandanten dier schepen de noodige gelden verstrekt ten einde slagtossen en andere ververschingen, voor zoover die te verkrijgen waren, aan te schaffen.

De uitslag van een met erwtenworst genomen proef viel niet gunstig uit.

Als proef werd mede eene hoeveelheid van circa 10 000 kilogram geconserveerd Australisch ossenvleesch ingeslagen en ten gebruike op de blokkadeschepen gegeven. Van den uitslag dezer proef zal afhangen in hoeverre dit vleesch geheel of gedeeltelijk het tot nog toe aan boord der oorlogsschepen verstrekte Hollandsche pekelvleesch zal vervangen.

*Steenkolen.* De scheepsmagt in Indie ontvangt haar steenkolen, deels uit de gouvernementsmijnen in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, deels uit Europa.

De schepen, gestationeerd in de residentien Riouw en Sumatra's Oostkust, en die welke de havenplaatsen aldaar aandoen, ontvangen hunne kolen van den aannemer, belast met de aanvulling der verschillende depôts in die streken. Ook te Singapore worden de schepen door tusschenkomst van dien aannemer van kolen voorzien.

Gedurende het afgeloopen jaar werd van de Borneokolen weinig gebruik gemaakt, daar de spoed, waarmede telkens kolen moesten worden aangevoerd, niet toeliet ze uit Borneo te ontbieden. Door den aannemer voor Riouw, Sumatra's Oostkust en Singapore werden ruim 2860 tonnen steenkolen meer geleverd dan de volgens het contract jaarlijks noodig geraamde hoeveelheid van 1100 ton, terwijl de kolenverzendingen uit Europa in 1873 aanzienlijk meer bedroegen dan de aangevraagde hoeveelheid. Van laatstbedoelde kolen werd regtstreeks uit Engeland naar Atjeh gezonden 1435 ton en naar Deli, — alwaar een tijdelijk depôt met eene bergruimte van 3000 ton is opgerigt, — 2000 ton. Van Soerabaija en Onrust werd naar Edi, Atjeh, Deli en Penang eene gezamenlijke hoeveelheid van 10 290 ton steenkolen verzonden. Op laatstgenoemde plaats zijn particuliere magazijnen ingehuurd, en onder het beheer van den Nederlandschen consul gesteld, ten einde de daar aangevoerde kolen tijdelijk te kunnen opleggen.

Behalve de steenkolen door den aannemer te Singapore geleverd, werd aldaar, door tusschenkomst van den consul-generaal der Nederlanden, ingekocht ruim 10 850 ton. Daarvan werd naar Deli, Penang, Atjeh en Edi verscheept ruim 8500 ton en het overige gedeeltelijk aan 's lands schepen verstrekt en gedeeltelijk te Singapore in voorraad gehouden.

Ook te Singkel is een tijdelijk steenkolen-depôt voor 600 ton opgerigt, terwijl de bergruimte van het depôt te Siboga door den bouw van tijdelijke loodsen van 500 op 1800 ton is gebragt. Thans wordt nabij de reede van Atjeh op Poeloe Bras mede een kolendepôt opgerigt.

§ 3. *Gouvernements-marine.*

De stoomers *Java* en *Kapoeas I* (zie vorig verslag blz. 64) werden, nadat een onderzoek bij het marine-etablissement te Soerabaija had aangetoond dat zij geene reparatie meer waard waren, met machines, stoomketels en onbruikbaren inventaris in het openbaar verkocht.

De herstellingen aan het stoomschip *Draak* vorderden langzaam, doordien dat vaartuig in een droog dok opgenomen of wel op eene sleephelling gehaald moest worden, waartoe eerst in het laatste kwartaal van 1873 gelegenheid was.

De stoomer *Kapoeas II*, gestationeerd in de wateren der Westerafdeeling van Borneo, werd in Julij 1873 naar Soerabaija gedirigeerd, onderging eenige voorzieningen bij de maritime inrigtingen aldaar en keerde in November via Batavia naar het genoemde station terug.

In dit zelfde kwartaal werd de stoomer *Telegraaf*, behoord hebbende tot het blokkade-eskader in de wateren van Atjeh, in reparatie bij genoemde inrigtingen opgenomen, voornamelijk ten gevolge van den slechten staat van den stoomketel. Na de herstelling van dien ketel zal dit vaartuig nog een tweetal jaren dienst kunnen doen.

De stoomer *Boni* kwam in het 3de kwartaal van 1873 gereed voor de dienst, en werd naar Deli gedirigeerd om den stoomer *Bronbeek* af te lossen, die daarop bij het marine-etablissement te Onrust werd nagezien en vervolgens in de wateren van Atjeh de *Telegraaf* verving.

De bij het etablissement te Soerabaija gebouwde stoomer *Bogor* liep den 31sten Mei 1873 van stapel, werd vier maanden later in dienst gesteld, en kwam den 28sten October ter beschikking van den resident van Batavia, om dienst te doen als communicatievaartuig met de reede en het eiland Onrust.

Een mede bij meergemelde inrigting gebouwd bebakeningsvaartuig voor de reede van Batavia kwam in het vierde kwartaal 1873 gereed en werd onmiddellijk in dienst gesteld.

Bij hetzelfde etablissement werd met goed gevolg te water gelaten het raderstoomschip van 80 paardenkrachten *Anjer*, terwijl de kiel werd gelegd van een dergelijk vaartuig, genaamd *Ternate*. De bouw van een gelijksoortigen stoomer, *Tagal*, werd voortgezet. Machines en ketels voor de twee laatstvermelde stoomers worden hier te lande vervaardigd en moeten nog vóór het eind van 1874 opgeleverd worden.

Voor de active dienst waren ultimo 1873 de volgende tien stoomers beschikbaar:

*Hertog Bernard*. *Siak* en *Bronbeek* in de wateren van Atjeh; *Boni* voor sleepdiensten te Deli; *Tjinrana* in de wateren der residentie Palembang; *Kapoeas II* en *Bennett* in de wateren der Wester-afdeeling van Borneo; *Barito* en *Sailoos* in de wateren der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo; *Dassoon* in de wateren van Celebes en onderhoorigheden.

Het voor de dienst der bebakening en kustverlichting bestemde stoomvaartuig *Argus* werd gebezigd als adviesvaartuig in de wateren van Riouw en ter Oostkust van Sumatra en daarna in de wateren van Atjeh, doch moest tegen het einde van 1873 tot het ondergaan van herstellingen naar Java teruggezonden worden.

De stoomsleper *Kapitein van Os* deed van het begin van Februarij tot ultimo December 1873 dienst als residentievaartuig in de wateren van Madura, doch zal bij de maritime inrigtingen te Soerabaija geïnspecteerd worden, om daarna, als hij dit waard blijkt, belangrijke vernieuwingen en voorzieningen te ondergaan.

De vuurwapenen der bemanning van de gouvernementsstoomschepen werden in zoover verbeterd, dat de gladloops pistolen verwisseld werden tegen scheepsrevolvers (marine-model), terwijl in het laatste kwartaal 1873 de gladloops geweren zooveel mogelijk vervangen werden door Beaumont-geweren.

Ultimo December 1873 telde de gouvernements-flotille 45 gewapende en 13 adviesbooten, bemand: de eerste elk met zestien, de laatste elk met elf inlanders. Aan de organieke formatie ontbraken op dien datum 8 gewapende booten en 1 adviesboot, ofschoon in den loop des jaars 6 van de eerstgenoemde en 3 van de laatstgenoemde vaartuigen werden in dienst gesteld.

Omstreeks medio 1874 zou de aanbouw der 13 bij het eind van 1873 nog onderhanden zijnde gewapende en adviesbooten bij het marine-etablissement te Soerabaija ten einde loopen, zoodat voorloopig in de eventuele behoefte aan dergelijke vaartuigen zal voorzien zijn, niettegenstaande in 1873 9 zulke booten wegens ouderdom werden afgekeurd.

Even als ten vorigen jare wordt in den bijgevoegden staat lit. E een overzigt geleverd van de op ultimo December 1873 in dienst, in reparatie en in aanbouw zijnde stoomschepen en andere vaartuigen der gouvernementsmarine, met vermelding van de stations, de sterkte der bemanning en de bewapening der vaartuigen.

Het personeel der machinisten en stuurlieden was op 31 December 1873 nagenoeg voltallig. In de ontstane vacaturen onder het personeel der machinisten werd, behoudens ééne uitzondering, voorzien uit het personeel der Koninklijke Nederlandsche marine, dat zich daartoe aanbood. De vacante plaatsen voor 3den stuurman werden vervuld door uit Nederland gezonden personen. Één stuurman bood in Indie zijne diensten aan.

Het reeds vóór geruimen tijd ontworpen reglement voor het corps inlandsche schepelingen aan boord der stoomschepen van de gouvernements-marine (zie onder anderen de verslagen van 1869 blz. 31 en 1870 blz. 28) is den 1sten October 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 117) in werking getreden. De afkondiging van bedoeld reglement, grootendeels ontworpen naar de grondslagen van het reglement der oorlogsmarine, had niet vroeger plaats gehad, omdat te voren bepalingen moesten worden in 't leven geroepen omtrent de tucht aan boord der gouvernementsstoomschepen (zie vorig verslag blz. 65). Het nieuwe reglement is niet van toepassing op de bemanning van het (administratief) bij de gouvernements-marine ingedeelde stoomvaartuig bestemd voor het onderhouden der gemeenschap van Batavia met de reede en met Onrust, voor welke bemanning de voorwaarden van aanwerving, bezoldiging enz. zonder bezwaar, en tot voordeel voor 's lands kas, op den bestaanden voet gehandhaafd konden blijven.

Voor alsnog leggen de opvarenden der genoemde stoomers weinig geneigdheid aan den dag, om zich op de in het reglement vastgestelde veranderde voorwaarden aan de dienst te verbinden, maar volgens den kommandant der marine mag men met grond verwachten, dat die tegenzin van geen langen duur zal zijn, daar de inlanders aan boord der vaartuigen van de oorlogsmarine met goeden uitslag op gelijke voorwaarden aangenomen zijn en worden.

Onder de bemanning der gezamenlijke gouvernementsstoomschepen, gemiddeld sterk 83 Europeanen en 480 inlanders, overleden in 1873 1 Europeaan en 36 inlanders. Van de opvarenden der gewapende en adviesbooten (868 tot 1002 koppen) stierven 20 man.

§ 4. *Inrigtingen; bijzonderheden.*

*Marine-etablissement te Soerabaija.* In 1865 werd als beginsel aangenomen, de kleine schepen der Indische marine voltallig te houden door den bouw van houten vaartuigen bij dit etablissement. Het blijkt echter meer en meer dat de werkkrachten dezer inrigting — hoezeer in de laatste vier jaren bijna verdubbeld (zie den ondervolgenden staat van uitbetaalde arbeidsloonen en verwerkte materialen) — in den eersten tijd althans naauwelijks toereikend zullen zijn om de talrijke active stoomvloot in goeden staat te houden. Voorloopig zal het marine-etablissement te Soerabaija zich derhalve geheel moeten wijden aan de herstellingen der aanwezige oorlogs- en gouvernements-stoomschepen, en aan den bouw van nieuwe schepen voor de gouvernements-marine, waarvan, na de aflevering der thans in aanbouw zijnde schepen, nog een drie- of viertal noodig zal zijn.

Het etablissement heeft slechts twee hellingen voor aanbouw en ééne sleephelling, welke thans ook als bouwhelling gebruikt wordt, terwijl voor kleinere vaartuigen noodhellingen worden gebezigd. Het is dus duidelijk dat, afgescheiden van de vraag, of de noodige werkkrachten zouden te verkrijgen zijn, ook de tegenwoordige inrigting van het etablissement niet zou veroorloven om voor alsnog meer aan te bouwen, dan ter voorziening in de behoeften van

de gouvernements-marine noodig zal zijn, en dat nieuw materieel voor de oorlogsmarine voor 's lands nog in Nederland zal moeten worden aangebouwd.

Gedurende 1873 waren in aanbouw: 1 wachtschip voor de reede van Soerabaija, 3 raderstoomschepen, à 80 P. K. ieder, voor de gouvernement-marine (waarvan 2 op noodhellingen), het residentievaartuig *Bogor*, 1 bebakeningsvaartuig voor de reede van Batavia, 19 adviesbooten, 1 rechercheschoener voor Samarang, 1 kielligter, tevens mastbok, voor het etablissement, en 2 loodsbooten (grootendeels op noodhellingen).

Daarvan liepen het gouvernements-stoomschip *Anjer* en het residentie-vaartuig *Bogor*, benevens 10 advies- en 4 loodsbooten van stapel, terwijl 66 sloepen werden afgeleverd.

Het nieuw gebouwde stoomschip *Siak* (zie vorig verslag bladz. 65) kwam in Februarij 1873 gereed; het residentievaartuig *Bogor* en het bebakeningsvaartuig waren in October voltooid, waarna al deze schepen terstond hunne bestemming opvolgden.

Blijkens opgaven uit Indie zou het stoomschip *Anjer* vermoedelijk in Mei jl. gereed komen en het wachtschip tegen het einde dezes jaars van stapel loopen.

8 oorlogsschepen, 6 stoomschepen en 5 gewapende booten der gouvernements-marine, 1 zeilvaartuig en 2 loodsbooten werden gerepareerd, terwijl 3 oorlogsschepen, 2 gouvernements-stoomers en 2 loodsbooten werden afgekeurd en daarna verkocht.

Het drijvende droge dok was gedurende 329 dagen bezet, en wel: ten behoeve der Indische militaire marine 143, voor de Koninklijke Nederlandsche marine 47 en voor de gouvernements-marine 72 dagen; voor particulieren 40 en voor vaartuigen van het etablissement 27 dagen. De overige dagen werden besteed om geringe reparatien aan het dok zelf te verrigten en tevens de stoomketels te verwisselen.

Het dok zelf behoefde op het einde van 1873 dringend herstelling en werd daartoe in de maand Februarij jl. naar den dokput buiten het bassin verhaald. De belangrijke herstellingen aan het oude houten dok liepen ten einde, waarna dit in het bassin gesleept en in October 1873 weder in gebruik genomen werd.

De marine-magazijnen werden niet alleen verbeterd, maar tevens uitgebreid, terwijl voor de werkplaatsen verschillende boor- en schaafmachines ontboden werden, en daarenboven de uitbreiding der smederij, benevens de bouw van een helling voor gewapende- en adviesbooten en van eene stoomzagerij werden voorbereid. De hiertoe vereischte werktuigen, in Europa aangeschaft, zijn reeds in Indie aangekomen.

Op de houtstapelplaats werden het grootste gedeelte van den voorraad te Boenga en al het te Parengan gekapte hout overgebragt.

Met het uitbaggeren van het bassin en de geul tot buiten de havenhoofden werd krachtig voortgegaan. Voor het oogenblik heeft de geul voldoende diepte; het Italiaansche schip *Maddaloni* kon in November ll., bij een diepgang van 21½ voet, met half tij naar buiten gesleept worden, zonder den grond te raken; terwijl het stoomschip *Gouverneur-Generaal Mijer*, van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, bij laag water met 42½ centimeter diepgang werd uitgeloodst.

Van den ketelbok en de ketelponten werd ook ten behoeve van particulieren veelvuldig gebruik gemaakt tot lossen en laden van zware lasten.

De projecten om de fabriek voor de marine en het stoomwezen, benevens de gebouwen voor het personeel over te brengen naar het etablissement, werden in het laatst van 1873 aan de Indische Regering ingediend, die bij beschikking van 27 Februarij 1874 magtiging verleende om overeenkomstig deze projecten, die van de vroeger ontworpene afwijken (zie verslag 1864, bladz. 43), te handelen.

Het bewoonbaar maken van het moerassig terrein, alwaar later de woningen der beambten van de fabriek enz. moeten gebouwd worden (zie vorig verslag, bladz. 65), is reeds aanmerkelijk gevorderd; het terrein is voor het grootste gedeelte van slib en modder gezuiverd en met zand opgehoogd.

Door de uitbreiding, die het etablissement allengs ontving en nader verkrijgen zal bij de overbrenging der fabriek voor de marine en het stoomwezen, is het noodig voor de bewaking meer afdoende maatregelen te nemen. In verband daarmede wordt de mogelijkheid overwogen de bewaking van het etablissement op te dragen aan eene compagnie mariniers.

De gezondheidstoestand van het vaste personeel bij het etablissement was niet gunstig; in het begin van 1873 werd het door knokkelkoorts en later door cholera geteisterd.

De gebruikelijke vijfjarige staat van verrigte dagdiensten, uitbetaalde arbeidsloonen en verwerkte materialen volgt hieronder:

| JAREN. | Aantal verrigte dagdiensten. Ambachtslieden. *a.* | Aantal verrigte dagdiensten. Koelies. *a.* | Uitbetaalde arbeidsloonen. *b.* | Geldswaarde van verwerkte materialen. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|
| 1869 . . . | 344 623 | 19 943 | f 220 353 | f p. m. 390 000 | |
| 1870 . . . | 263 444 | 8 934 | 164 170 | » 370 800 | |
| 1871 . . . | 232 258 | 14 517 | 154 035 | » 377 466 | |
| 1872 . . . | 373 815 | 45 069 | 216 942 | » 431 150 | |
| 1873 . . . | 497 216 | 83 357 | 420 339 | » 597 380 | |

*a.* De werklieden zijn allen vrijwilligers; ook de koelies.

*b.* Van het uitgetrokken bedrag voor arbeidsloonen is uitbetaald:

| Voor werkzaamheden op taak: | | Voor overwerk: | |
|---|---|---|---|
| 1869 | f 28 135 | 1869 | f 400 |
| 1870 | 18 943 | 1870 | 570 |
| 1871 | 22 594 | 1871 | 1297 |
| 1872 | 48 638 | 1872 | 2147 |
| 1873 | 106 957 | 1873 | 2334 |

*Marine-etablissement te Onrust.* Gedurende het jaar 1873 werden op dit etablissement aan 9 oorlogsschepen, 4 gouvernements-stoomers, de beide bebakeningsvaartuigen en den recherche-schoener voor de reede van Batavia, en voorts aan 3 adviesbooten en 3 stoombarkassen meer of min belangrijke reparatien verrigt.

Krachtens magtiging der Indische Regering ondergingen 6 particuliere zeilschepen aanmerkelijke herstellingen. Een dezer vaartuigen werd tot hospitaalschip voor de marine tijdens den krijg tegen Atjeh ingerigt.

In 10 uit Nederland aangevoerde stoombarkassen werden de machines geplaatst. Voorts waren in aanbouw 24 sloepen van verschillende grootte, waarvan 21 gereed kwamen en in dienst werden gesteld.

De adviesbrik *Pylades*, als logementschip voor onderofficieren van in reparatie liggende oorlogsschepen gebezigd, werd in het laatst van 1873 onderzocht en afgekeurd.

In het ijzeren drijvende drooge dok werden opgenomen 34 schepen, waaronder 10 stoomschepen der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij en, krachtens speciale magtiging der Indische Regering, 8 particuliere stoom- en zeilschepen van verschillende natien.

De sleephelling voor gewapende en adviesbooten (zie vorig verslag blz. 66) bleef onafgewerkt, wegens een aanhangig proces tusschen de Indische Regering en den aannemer.

Op het eiland Purmerend werd een aanlegsteiger gebouwd.

De martellotorens op de eilanden Onrust, Kuiper en Purmerend, die als verdedigingswerken zijn opgeheven (zie bladz. 33 hiervoren), werden aan het marine-departement overgegeven, de eerste om te worden gesloopt, de twee anderen om tot bergplaatsen te dienen.

Den 1sten Januarij 1874 woonden op Onrust, behalve de bemanning van een in timmering zijnden gouvernementsstoomer, 1243 personen, waaronder 337 veroordeelden, van wien aanhoudend zwaar werk moest worden geëischt bij het lossen en laden van steenkolen voor het blokkade-eskader te Atjeh en de depôts op Sumatra.

Het contract voor de levering van vrije werklieden, de voeding van dwangarbeiders en de bezorging van transportmiddelen, eindigde ultimo December 1873 en werd den 1sten Januarij d. a. v. vervangen door eene eenigzins gewijzigde overeenkomst met denzelfden Chineschen aannemer voor den tijd van twee jaren. Het blijft echter moeijelijk om goede smeden, vooral bankwerkers, te krijgen.

De gezondheidstoestand op het eiland bleef zeer gunstig. De cholera vertoonde zich niet; alléén heerschte beri-beri in geringen graad onder de dwangarbeiders en werd opgemerkt dat de daaraan overledenen nagenoeg uitsluitend behoorden tot de nieuw aangekomenen, onder wien 27 sterfgevallen voorkwamen.

De gebruikelijke vijfjarige staat der uitbetaalde arbeidsloonen, gebezigde werklieden en verwerkte materialen volgt hieronder:

| JAREN. | AANTAL VERRIGTE DAGDIENSTEN. | | | | | | UITBETAALDE ARBEIDSLOONEN. | | | Geldswaarde van verwerkte materialen. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | (a) Vrije werklieden. | | Dwangarbeiders. | | Totaal. | | Vrije werklieden. | Geldswaardig bedrag der arbeidsloonen aan dwangarbeiders. | Totaal. | |
| | Ambachtslieden. | Koelies. | Ambachtslieden. | Koelies. | Ambachtslieden. | Koelies. | | | | |
| 1869 | 24 301 | » | 13 747 | 15 850 | 38 048 | 15 850 | f 56 453 | f 29 494 | f 85 947 | f 55 080 |
| 1870 | 42 245 | » | 25 402 | 4 373 | 67 647 | 4 373 | 97 151 | 30 743 | (b) 127 894 | 74 866 |
| 1871 | 49 815 | » | 33 747 | 7 596 | 83 562 | 7 596 | 104 776 | 50 668 | (c) 155 444 | 123 453 |
| 1872 | 32 585 | 410 | 40 516 | 11 543 | 73 101 | 11 953 | 93 470 | 63 168 | (d) 156 638 | 118 069 |
| 1873 | 36 030 | 5 553 | 35 872 | 8 314 | 71 902 | 13 867 | (f) 107 326 | (g) 48 667 | (e) 155 993 | 137 119 |

(a) De vrije werklieden zijn meest Chinezen, door tusschenkomst van den aannemer in dienst gesteld.

(b) De overwerkgelden gedurende 1870 bedroegen f 353.

(c) » » » 1871 » 667.

(d) » » » 1872 » 704.

(e) » » » 1873 » 1228.

(f) Onder de uitbetaalde arbeidsloonen aan vrije werklieden is begrepen eene som van f 16 473 voor 5491 vrije koelies, die bij gebreke van veroordeelden zijn gebruikt voor het laden en lossen van steenkolen. Wanneer men deze som in mindering brengt, kostte de vrije werkman gemiddeld f 2.515 daags.

(g) Het geldswaardig bedrag der arbeidsloonen aan dwangarbeiders is alleen berekend over degenen, die op de werkorders voorkomen. Het gemiddeld bedrag per dag en per hoofd wordt dan f 1,12.

*Fabriek voor de marine en het stoomwezen te Soerabaija.* Het vaste personeel bij deze inrigting werd in 1873 aangevuld.

De sleephelling der fabriek werd hersteld en daarna het ijzeren raderstoomschip *Onrust* daarop gehaald. Bij het einde des jaars stond de romp nagenoeg vernieuwd ineen, de stoomwerktuigen waren gereed om na het van stapel loopen van het schip daarin te worden opgesteld, en een nieuwe stoomketel was klaar gekomen.

Nadat de machines waren uitgenomen, werd de gouvernementsstoomer *Java* door het personeel van de fabriek op de sleephelling van het marine-etablissement gehaald om te worden onderzocht. De ijzeren romp bleek in zulk een slechten staat te verkeeren, dat het vaartuig voor de dienst moest worden afgekeurd. Staande op de sleephelling werd het voor particuliere rekening gesloopt.

Zoo als uit de noot op bladz. 62 van 't vorig verslag blijkt, zijn in den loop van 1873 de verschillende deelen voor het bouwen van een nieuw stoomschip *Celebes* naar Indie verscheept. Nadat de sleephelling ledig was gekomen, werd een aanvang gemaakt met het ineenzetten van dit vaartuig.

Zoo als reeds op bladz. 50 is gezegd, zal de sleephelling daarna in gebruik worden genomen voor het ineen zetten van een nieuw raderstoomschip, type *Onrust*.

De stoomketels van het schroefstoomschip *Aart van Nes* werden afgekeurd en een stel nieuwe aangemaakt, welke in Mei 1874 zouden gereed komen. Inmiddels werden de stoomwerktuigen en distilleer-condensors nagezien en gerepareerd.

Van het schroefstoomschip *Vice-Admiraal Koopman* werden de schroefkoker, de koppelbos, het schroefraam en de stoelen geheel of gedeeltelijk vernieuwd, de stelling der werktuigen daarna verbeterd en het schroefgat door metalen knieën en ijzeren ramen versterkt. De resultaten bij den gehouden proeftogt waren voldoende.

De stoomketels van het raderstoomschip *Banka* werden, na uit het schip geligt te zijn, afgekeurd. De romp werd naauwkeurig schoongemaakt en verder in orde gebragt. De werktuigen werden inmiddels hersteld en de stelling

geverifieerd, in afwachting der aankomst van de in Januarij 1874 uit Nederland verzonden stoomketels.

Aan de stoomketels van het raderstoomschip *Borneo* werden kapitale reparatien verrigt en de werktuigdeelen nagezien. Verder ondergingen het raderstoomschip *Suriname*, de stoomsleper *Kapitein van Os* en de gouvernementsstoomer *Kapoeas II* meer of min belangrijke reparatien aan romp en werktuigen, terwijl na het te water laten van het gouvernements-stoomschip *Anjer*, in October 1873, de werkzaamheden tot plaatsing en opstelling der voor dat schip bestemde, uit Nederland aangevoerde werktuigen aanvingen.

Bij het einde van 1873 was men bezig in het drooge dok kapitale herstellingen te doen aan den romp van het ijzeren gouvernementsstoomschip *Draak*, zoomede aan den stoomketel en de verdere werktuigen van den gouvernementsstoomer *Telegraaf*.

De ketels en werktuigen der beide houten dokken werden gerepareerd en weder gesteld, terwijl een stoomketel werd verwisseld met een anderen, bij de fabriek aangemaakt.

De defecte Herberts-bakentonnen der vaarwaters van Soerabaija werden hersteld, terwijl de uit Nederland aangevoerde grootendeels werden ineengezet.

De gebouwen en werkplaatsen ondergingen alleen eenige hoog noodige voorzieningen.

Voor de gieterij werd uit hoofde der slechte windkanalen eene locomobile met ventilator ontboden, die in den aanvang van 1874 uit Nederland verzonden is.

Met den proefketel werden vijf soorten steenkolen beproefd, namelijk 4 van het Ombilienveld en eene soort Borneo-kolen, gedolven nabij de Berouwrivier; voor het gebruik aan boord werden die vijf soorten goedgekeurd.

Voor het militair departement werden 5 geslagen ijzeren cylinders vervaardigd, als drijvers voor een debarkementsvlot en bovendien in den constructiewinkel vier stoomketels gerepareerd. Een tot het departement der burgerlijke openbare werken behoorende stoombaggermolen, bestemd voor Probolinggo, werd ineengezet, nadat verscheiden zwaar beschadigde deelen van dit werktuig waren vernieuwd of hersteld.

De opkomst van bekwame inlandsche ketelmakers en smeden liet ook gedurende 1873 te wenschen over, vermoedelijk door de uitbreiding der particuliere industrie ter plaatse.

De gezondheidstoestand van het personeel was over het geheel bevredigend, ofschoon de cholera-epidemie menig offer eischte.

De gebruikelijke vijfjarige aantooning van de gebezigde werklieden, uitbetaalde arbeidsloonen en verwerkte materialen volgt hieronder:

| JAREN. | Aantal verrigte dagdiensten. | | Uitbetaalde arbeidsloonen. | Geldswaarde van verwerkte materialen. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|
| | Ambachtslieden. *a.* | Koelies. *a.* | | *b.* | |
| 1869. . . . . | 246 737 | 13 389 | f 165 120 | f 183 747 | *a.* De werklieden en koelies zijn allen vrijwilligers. |
| 1870. . . . . | 280 384 | 7 527 | 149 707 | 202 915 | *b.* Aan bewerkt en onbewerkt ijzer en aan steenkolen werd verbruikt (in kilogrammen) in: |
| 1871. . . . . | 228 586 | 12 220 | 153 431 | 225 780 | 1869 (ijzer) 323 000, (steenkolen) 1 031 000 |
| 1872. . . . . | 264 270 | 13 108 | 173 848 | 212 092 | 1870 » 422 900, » 494 000 |
| 1873. . . . . | 244 669 | 11 754 | 179 167 | 209 752 | 1871 » 435 360, » 1 475 250 |
| | | | | | 1872 » 299 500, » 1 459 000 |
| | | | | | 1873 » 415 300, » 1 544 100 |

*Bebakening.* De bestaande bebakeningen werden even als in vorige jaren goed onderhouden, en, waar noodig, verbeterd en uitgebreid.

De bebakeningen van de reede van Wahaay en om en nabij het eiland Bawean werden nagenoeg geheel vernieuwd. Ook werd een aanvang gemaakt met den bouw van een steenen pyramide op Oedjong Kalayaran, als grensteeken voor de reede van Samarang.

De bij de laatste opneming van het Wester-vaarwater van straat Madura gevonden oostelijke geul werd voorloopig met wildhout bebakend, de daarin geplaatste vischersstaken werden opgeruimd en den loodsen van Soerabaija werd opgedragen deze geul zooveel mogelijk met hunne vaartuigen te bekruisen en nader op te looden.

Het speciaal voor de dienst der bebakening en kustverlichting aangewezen gouvernementsstoomschip *Argus* werd naar de wateren van Atjeh gedirigeerd.

Het aan 's lands werf te Soerabaija aangebouwde bebakeningsvaartuig voor de vaarwaters, leidende naar de reede van Batavia, kwam gereed en werd in dienst gesteld. (1)

*Kustverlichting.* Ondanks de zware eischen, door den oorlog met Atjeh aan het marinewezen gesteld, mogt het gelukken in al de behoeften van dezen gewigtigen tak van dienst te blijven voorzien.

Het lichtschip *Lucipara* werd den 3den Junij 1873, na te Onrust te zijn gerepareerd, weder in dienst gesteld. Het personeel aan boord van dat schip werd vermeerderd, en nu en dan afgelost, waardoor de gezondheidstoestand van de bemanning merkbaar werd gebaat.

Toch liet de gezondheid van het personeel der licht-etablissementen over het algemeen te wenschen over, daar voortdurend veel koortsen dit personeel teisterden.

Het havenlicht der 6de orde van Poeloe Tikoes (Benkoelen), wegens het breken van de lantaarn tijdelijk door een licht van minder intensiteit vervangen, werd den 25sten Augustus 1873 weder ontstoken.

Niettegenstaande de meest dringende aanschrijvingen en geregtelijke sommatien bleef de aannemer voor het bouwen van het licht op het Boompjes-eiland (zie vorig verslag blz. 67) nalatig in het nakomen zijner verpligtingen. Eerst medio Augustus kwam de toren gereed, waarop onverwijld in eigen beheer het lichttoestel en de lantaarn geplaatst en het licht, dat volgens ingekomen rapporten uitmuntend voldoet, op den 1sten September 1873 ontstoken werd. Het geheele etablissement kwam eerst in den aanvang van November 1873 gereed.

Daar de ondervinding heeft geleerd, dat de aannemer van dezen arbeid ongeschikt is voor de uitvoering van zulke omvangrijke werken, zal hij geweerd worden bij de eerlang te houden aanbesteding voor de oprigting van het licht der 1ste orde op Java's 1ste punt. Het in 't vorige verslag besproken onderzoek in de residentie Bantam om gegevens te verzamelen voor de opmaking der begrootingen voor het laatstbedoelde licht, ondervond bij gemis aan transportmiddelen eenige vertraging. Onder dagteekening

(1) Zie overigens betreffende het gouvernementsstoomschip *Argus*, het bebakeningsvaartuig voor de reede Batavia en den communicatiestoomer *Bogor* het aangeteekende op blz. 53 hiervoren.

van 1°. Maart jl. is echter door den Gouverneur-Generaal magtiging tot de oprigting van dit licht verleend.

Op Poeloe Bras (Atjeh) zal mede een vuurtoren worden gebouwd, voorzien van een licht der 1ste orde, tot welks aanschaffing reeds het noodige is verrigt. Het licht moet hoofdzakelijk dienen voor schepen, die, om de West komende, de straat van Malakka aandoen. De ingenieur, belast met den bouw van dien toren, kwam omstreeks medio April 1874 ter reede van Atjeh aan; tevens was een deel der benoodigde materialen aangevoerd, zoodat kort daarop de werkzaamheden werden begonnen.

*Loodswezen.* De dienst van het loodswezen had geregeld plaats. Het bedrag der over 1873 ontvangen loodsgelden kan nog niet worden opgegeven. Volgens verbeterde opgaven bedroeg de ontvangst over 1872 f 73 127.

*Haveninrigtingen.* Betreffende het stoomschip tot het onderhouden der communicatie tusschen Batavia, de reede en het eiland Onrust wordt verwezen naar het aangeteekende op blz. 53 hiervoren. Tot het onderhouden der communicatie tusschen Benkoelen en Poeloe Tikoes zal een der in Indie aanwezige stoombarkassen gebezigd worden. De organisatie voor het personeel van dat vaartuig werd vastgesteld (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 2).

Magtiging is verleend tot het houden eener aanbesteding voor de oprigting van een seinpost, tevens tijdbal, te Anjer.

In de organisatie van het inlandsch personeel bij de havendepartementen te Soerabaija en te Banjoewangi werden verbeteringen gebragt. (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 4 en 6).

In verband met de nieuwe bepalingen omtrent de heffing van in- en uitvoerregten in de Westerafdeeling van Borneo, is het havendepartement van Sambas naar Pamangkat overgebragt (zie *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 152).

De ontvangsten wegens haven- en ankeragegelden over 1873 zijn nog niet volledig bekend, die over 1872 bedroegen f 110 825.

De voorschriften betreffende het onderzoek der scheepspapieren en de meting en hermeting van schepen en vaartuigen werden herzien en bij ordonnantie van 5 Augustus 1873 (*Indisch Staatsblad*, n°. 140) vastgesteld, en, voor zooverre betreft de vaartuigen te huis behoorende in plaatsen onder het gezag van inlandsche vorsten en hoofden, die wettelijk door het Gouvernement bevoegd zijn verklaard tot het verleenen van zeebrieven en jaarpassen, aangevuld bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 222.

In verband met de vorenbedoelde voorschriften werd het noodig geacht in de verschillende stranddistricten van de residentie Banka fungerende havenmeesters aan te stellen. (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 246).

*Hydrographische dienst.* Gedurende den loop van het jaar 1873 bleef, ten gevolge van het buiten dienst stellen van het opnemingsvaartuig *Stavoren*, de geregelde opneming van den Nederlandsch-Indischen Archipel gestaakt.

Van het voornemen om, in afwachting van de komst van het in Nederland aangebouwde stoomvaartuig voor de hydrographische dienst, een ander stoomvaartuig tijdelijk voor die dienst aan te wijzen, moest wegens de verwikkelingen met Atjeh worden afgezien.

Het in Nederland aangebouwde opnemingsvaartuig *Hydrograaph* kwam aldaar nog in de laatste maanden van 1873 voor de dienst gereed, doch in verband met de meêr urgente uitzending der oorlogsstoomers kon, bij het bestaande gebrek aan scheepsvolk, het vertrek van dit vaartuig niet plaats vinden vóór Julij 1874. (1)

De opheffing van het zoogenaamde hydrographisch bureau te Batavia had feitelijk plaats door het vertrek van den luitenant ter zee 2de klasse, die aan het hoofd van die afdeeling stond. De werkzaamheden op hydrographisch gebied bij het departement der marine in Indie bepalen zich sedert tot het verzamelen van de bouwstoffen, die alsdan ter verdere bewerking naar het Departement van Marine in Nederland worden gezonden. Alleen blijft aan het depôt van zeekaarten te Batavia de taak opgedragen om, bij het ontdekken van nieuwe gevaren of andere belangrijke zaken, deze op de bij het depôt berustende leggerkaarten over te brengen, om dan vervolgens op de kaarten te worden aangeteekend. Iedere kaart die het depôt verlaat, wordt op die wijze tot op den dag van uitgifte bijgewerkt.

Het depôt van zeekaarten voorziet zoowel de oorlogs- en gouvernementsmarine als de particuliere scheepvaart van kaarten. Ten gerieve vooral van de laatste zijn wijders op verschillende plaatsen in den Nederlandsch-Indischen archipel onder-depôts opgerigt. Deze, ten getale van 18, staan onder het beheer van havenmeesters of als zoodanig fungerende ambtenaren.

Door de scheepsmagt der oorlogs- en gouvernementsmarine werd intusschen voortgegaan met het leveren van een tal van gegevens tot het vermeerderen van de hydrographische kennis van den Archipel op den voet als dit in het vorige verslag werd medegedeeld. Daar gedurende den loop van het jaar de zeemagt bijna geheel op Atjeh's kusten was zamengetrokken, bepaalden zich de verkregen gegevens uit den aard der zaak hoofdzakelijk tot het kustgebied van Noordelijk Sumatra. Intusschen bleven ook de officieren van de ter Westkust en in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo en in de Molukksche wateren gestationeerde oorlogsbodems werkzaam tot het opsporen van verbeteringen, die op de stationskaarten werden opgeteekend. Eene dergelijke stationskaart van Borneo's oostkust met eene opname van de Sesajab-rivier werd reeds naar Nederland verzonden.

Sedert de mededeelingen in 't vorig verslag (blz. 69) zijn in Nederland vervaardigd en naar Indie verzonden eene nieuwe kaart van de reede van Padang en eene van de Javazee, blad II.

*Geographische dienst.* (1) Hoewel sommige gedeelten der werkzaamheden meer tijd en arbeid kostten dan men verwacht had, maakte toch de triangulatie van Java ook in 1873 goede vorderingen.

De hoofdingenieur zette zijne onderzoekingen betreffende de meetstaven van den basistoestel van Repsold, waarvan in het vorig verslag (bladz. 69) sprake was, in zooverre voort, dat hij den normaalmeter, die bij den toestel behoorde, vergeleek met den in 1857 door het Departement van Kolonien naar Oost-Indie gezonden glazen meter. De uitkomst dezer bepalingen, even als de in het begin des jaars uitgevoerde metingen ter bepaling van de warmteuitzettingen der meetstaven, gaf, vergeleken met de uitkomsten die in Nederland verkregen waren (voor zoover die in Indie bekend waren), aanleiding tot twijfel omtrent sommige punten, waarom door het Indisch Bestuur de tusschenkomst van het Opperbestuur verzocht werd om meer volledig met de in Nederland verkregen resultaten bekend gemaakt te worden en, door de tijdelijke overzending van den in Frankrijk bestelden internationalen standaardmeter, de gelegenheid te hebben de juiste grootte van den normaalmeter te bepalen. De verlangde gegevens worden nog van de natuurkundige afdeeling der Koninklijke Akademie van Wetenschappen hier te lande te gemoet gezien; van den bedoelden standaardmeter is een afzonderlijk exemplaar voor Nederlandsch Indie bestemd.

Het meten van drie bases, één in West-, één in Midden- en één in Oost-Java, werd wegens de uitgestrektheid van het eiland noodig geacht. De basis in de nabijheid van Buitenzorg, waarvan reeds in het vorig verslag gesproken is, werd in den oostmoesson tweemaal gemeten; hieraan nam in den aanvang de hoofdingenieur in persoon deel.

De voor deze metingen uit Europa gezonden toestel van Repsold bleek wel zeer naauwkeurige resultaten te geven, maar, zoo als reeds bij de basismeting in den Haarlemmermeerpolder ondervonden was, heeft hij het nadeel, dat de meting daarmede slechts zeer langzaam vordert, en ook de herleidingen der aanteekeningen zeer tijdroovend zijn. Deze waren bij het einde des jaars nog niet voltooid.

Ten behoeve der verbinding dezer basis met het net der

(1) Den 15den Julij 1874 is het nieuwe opnemingsvaartuig naar zijne bestemming vertrokken.

(1) Bijlage lit. Z van den Regeringsalmanak van Nederlandsch Indie voor 1874 bevat eene opgaaf van de tot ultimo 1873 gedane geographische plaatsbepalingen op en buiten Java.

driehoeken, waren reeds vóór de basismeting de noodige hoeken op twee bergtoppen gemeten (1).

Voor Midden-Java werd bij Demak, in de residentie Samarang, voor Oost-Java bij Bondowosso, in de residentie Bezoeki, een basisterrein gevonden en tevens de verbinding dezer basis met het net der driehoeken geprojecteerd.

In Midden-Java werden verder op zes punten horizontale hoekmetingen verrigt, waarvan twee nog behoorden tot de verbinding der netten van Oost- en West-Java. Het aandeel der eerste sectie (Oost-Java) in deze verbinding was met de opmeting van den laatsten hoek in Februarij 1874 voltooid. Voor de voltooijing van het laatste aandeel der tweede sectie (West-Java) in dezen arbeid, had zich een der adsistenten medio December 1873 op reis begeven. Op de andere vier punten in Midden-Java hield men zich onledig met de aanvulling der gedane hoekmetingen, ook ten behoeve eener betere verbinding van het net der driehoeken voor de graadmeting. Tevens werden volledige breedte- en azimuth-bepalingen op vijf verschillende plaatsen gedaan.

In Oost-Java werd de triangulatie van Bezoeki en Banjoewangi, van welke residentien de zuidelijke gedeelten het moeijelijkste terrein van Java voor deze werkzaamheden vormen, in de maand Januarij jl. gesloten, en werden op twee plaatsen volledige breedte- en azimuth-bepalingen verrigt.

Omtrent de magnetische en meteorologische waarnemingen zie men hoofdstuk K, afd. II, § 3.

Door den hoofdingenieur dr. OUDEMANS werd, in overleg met de commissie ad hoc uit de Koninklijke Akademie van Wetenschappen hier te lande, het noodige voorbereid voor zijne deelneming aan de Nederlandsche expeditie voor de waarneming van den doorgang van Venus voorbij de zon op 8,9 December 1874. Reeds is gebleken dat door de Indische Regering aan dr. OUDEMANS voor die waarneming een verlof is verleend, wat betreft zijne andere werkzaamheden als hoofdingenieur, te rekenen van 1 Julij 1874. Als plaats van waarneming is, sedert de mededeeling in 't vorig verslag (blz. 69), gekozen het eiland Réunion.

### § 5. *Verrigtingen der zeemagt.*

Behalve de gewone stationsdienst in de wateren van Celebes, Borneo en de Molukken, waarmede alleen in het Sintangsche eene gewapende tusschenkomst gepaard ging (zie blz. 47 hiervoren), had de marine in 1873 en 1874 eene zeer zware taak te vervullen bij den oorlog tegen Atjeh. Zoowel door de blokkade der uitgestrekte kusten sinds de staking der eerste expeditie, als door haar aandeel in de verdere vijandelijkheden tegen genoemd rijk, heeft zij hoogst belangrijke diensten bewezen, die eene inspanning hebben vereischt zoo als nimmer te voren van de zeemagt in Indie is gevorderd.

Nadat de kommandant der maritime middelen bij de eerste expeditie den 4den Mei 1873 naar Java was teruggekeerd (zie vorig verslag bladz. 52), werd het bevel over het blokkade-eskader achtereenvolgens gevoerd: tot 9 Junij door den kapitein-luitenant ter zee J. W. BINKES; van 9 tot 18 Junij door den kapitein ter zee H. B. KIP; daarna door den kapitein ter zee J. VAN GOGH, die zich in de maand Julij voor korten tijd naar Batavia begaf, om over de tweede expeditie met den opperbevelhebber te confereren, maar overigens onafgebroken het bevel over de maritime middelen in de wateren van Atjeh heeft gevoerd, tot na den terugkeer van de hoofdmagt der tweede expeditie naar Java, toen het kommando weder aan den kapitein ter zee KIP is overgedragen.

De mededeelingen in het vorig verslag over de zamentrekking van maritime middelen in de wateren van Atjeh loopen tot 6 Augustus. In die maand bestond de maritime magt in bedoelde wateren uit de volgende schepen:

a. *van de oorlogsmarine:*

| | |
|---|---|
| fregat met stoomvermogen | *Zeeland;* |
| schroefstoomschip 1ste kl. | *Metalen Kruis;* |
| schroefstoomschepen 2de kl. | *Citadel van Antwerpen*, *Vice-Admiraal Koopman*, *Watergeus;* |
| schroefstoomschepen 4de kl. | *Coehoorn*, *den Briel*, *Maas en Waal*, *Schouwen*, *Bommelerwaard*, *Riouw*, *Amboina*, *Banda;* |
| raderstoomschepen 3de kl. | *Soerabaija*, *Sumatra*, *Borneo*, *Timor;* |
| raderstoomschip 4de kl. en 9 stoombarkassen; | *Admiraal van Kinsbergen* |

b. *van de gouvernements-marine:*

| | |
|---|---|
| de stoomschepen | *Hertog Bernard*, *Bronbeek*, *Siak*, *Telegraaf*, *Argus*, |

benevens 2 gewapende booten.

Van de genoemde gouvernements-stoomschepen verrigtten de vier eerstgemelden de gewone blokkade-dienst, waartoe officieren der marine, naast de civile gezaghebbers, tijdelijk met het bevel over die bodems werden belast. De *Argus* deed dienst als advies-vaartuig. De *Telegraaf* werd vervangen door de *Boni*, die aangewezen werd voor sleepdiensten. De beide gewapende booten waren, ter vervanging van het stoomschip *Bronbeek*, te Edi gestationeerd.

Het genoemde eskader was bemand met 145 officieren en adelborsten en 2193 Europesche onderofficieren en minderen; het voerde 181 stukken geschut, en werd voor transportdiensten bijgestaan door drie koopvaardijschepen (*St. George*, *Smeroe* en *Ardjoeno*), tot dit einde door het departement der marine ingehuurd.

In het eind van 1873 vertrok Zr. Ms. stoomschip *Sumatra* naar Celebes (zie boven bladz. 51), doch het werd in de wateren van Atjeh vervangen door Zr. Ms. schroefstoomschip 4de klasse *Deli*, dat in Februarij 1874 uit Nederland aankwam.

Natuurlijk was niet altijd het volle eskader voor de blokkade beschikbaar, maar werden dikwijls schepen aan hunne gewone diensten onttrokken, hetzij omdat zij eene bijzondere bestemming kregen (men denke aan de verspreiding der proclamatie in de onderhoorigheden van Atjeh, waarmede de kommandant der *Sumatra* belast werd, zie hooger blz. 6), hetzij omdat zij prijzen naar Batavia moesten opbrengen, of omdat zij zich van steenkolen moesten voorzien, zieken moesten evacueren of reparatien moesten ondergaan.

Voor de blokkade-dienst was het eskader in drie stations verdeeld: één voor de oostkust, één voor de noordkust, één voor de westkust, terwijl buitendien ter reede van Atjeh steeds twee oorlogsschepen waren geposteerd.

Omtrent de regelen bij de blokkade in acht te nemen, waren, zoo als reeds in het vorig verslag vermeld is, door het Opperbestuur de noodige wenken aan de Indische Regering gegeven. In overeenstemming daarmede werd bij besluit van den Gouverneur-Generaal, dd. 21 Junij 1873, eene instructie voor den kommandant der maritime middelen vastgesteld, welke ook voorschriften bevatte omtrent het uitreiken der licentien, waarvan in het vorig verslag en hierboven (blz. 1 en 2) is melding gemaakt. Nadere instructien werden gegeven naar mate de behoefte daaraan ontstond. Als zetel van het prijsgeregt werd, nadat vier vaartuigen door het stoomschip *den Briel* waren prijs gemaakt, in Junij 1873 de hoofdplaats Batavia aangewezen. Als eene verordening met de blokkade in verband staande, moet hier nog worden vermeld het In-

(1) In het vorig verslag is, ten gevolge van een misverstand, gezegd, dat de voor deze verbinding noodige hoekmetingen medio Februarij 1873 nagenoeg afgeloopen waren. De hieromtrent door den betrokken ingenieur ingezonden getallen betroffen intusschen slechts voorloopige hoekmetingen, die door een geëmployeerde met een klein instrument gedaan waren.

disch besluit van 18 Julij 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 122), waarbij het reglement omtrent de judicature van de prijzen en buit (*Indisch Staatsblad* 1829, n°. 54)(1) werd aangevuld met eene bepaling betreffende de instelling van hooger beroep.

Door een uitvoerig verhaal van al de verrigtingen der blokkadeschepen zouden de grenzen worden overschreden, die aan het koloniaal verslag gesteld moeten worden; het kan ook te eerder achterwege blijven, omdat het reeds te vinden is in de overzigten, welke achtereenvolgens in de *Javasche Courant* zijn openbaar gemaakt en daaruit in de *Staatscourant* zijn overgenomen. (2) Een aantal vaartuigen werd opgebragt wegens overtreding der blokkadebepalingen; aan vele anderen werden aanrakingen met de kust belet. (Zoo werd o. a. afgewezen een stoomschip, dat eene groote menigte Atjehsche bedevaartgangers van Mekka naar hun land zoude terugvoeren; deze lieden zijn daarop naar Penang vervoerd, waar hun van wege het Nederlandsch-Indisch Gouvernement onderstand is aangeboden, doch, door hunne vermogende landgenooten te dier plaatse opgestookt en bedreigd, hebben slechts enkelen in 't geheim van dat aanbod gebruik gemaakt.) Reeds is elders in dit verslag opgemerkt, dat aan de goede werking der blokkade niet te twijfelen valt, en dat vooral de handel in de Straits daaronder lijden moest. Intusschen is geen enkele klagt van de zijde van neutrale Regeringen vernomen over de handelingen der met de blokkade belaste autoriteiten; wel een bewijs, dat van de zijde dier autoriteiten het noodige beleid is betracht en de regelen van het volkenregt naar behooren zijn toegepast.

Gedurende de blokkade hadden nu en dan tusschen de oorlogsschepen en de bevolking aan de kusten vriendschappelijke aanrakingen plaats; maar dikwijls werden ook van Atjehsche zijde vijandelijkheden bedreven, die noopten om ook onzerzijds van de wapenen gebruik te maken, en de kust, of de zich vertoonende Atjehsche vaartuigen te beschieten. Twee malen moest worden overgegaan tot eene bepaalde tuchtiging van Atjehsche vestigingen, namelijk van Klein-Edi (Edi ketjil) en Djoloh.

Terwijl Groot-Edi onder de bescherming der Nederlandsche vlag stond (over de tijdelijke bezetting van de benting van Groot-Edi door de marine zie blz. 7 hiervoren), betoonde de bevolking van Klein-Edi zich steeds vijandig. Herhaaldelijk had zij, soms op verraderlijke wijze, onze sloepen, die ter visitatie van praauwen vaak digt onder den wal moesten roeijen, beschoten, en toen dit, na verscheidene waarschuwingen aan het kamponghoofd, den 19den September weder plaats had, achtte de chef van het maritiem station ter Oostkust het raadzaam de bevolking van Klein-Edi door kracht van wapenen tot rede te brengen.

Te dien einde ankerden Zr. Ms. stoomschepen *Timor* en *Bommelerwaard* met 2 stoombarkassen en eenige gewapende sloepen in den morgen van 22 September vóór Klein-Edi. Door de stoombarkassen op de vleugels gesteund, roeide daarop de landingsdivisie, sterk 120 man, onder bevel van den luitenant ter zee 1ste klasse C. H. Bogaert, naar den wal, en werd, op 1000 meters van daar, uit de noord-oostzijde der kotta begroet met 2 kanonschoten, waarvan de kogels tot nabij de *Timor* kwamen, welk schip terstond, met de *Bommelerwaard*, het vuur beantwoordde. Inmiddels waren de sloepen den wal tot op eene kabellengte genaderd, op welken afstand zij kartetsvuur openden om daarna de landingsdivisie aan wal te zetten. Onmiddellijk na het debarkement werden de boschrand en het alang-alangveld met eene tirailleur-linie afgezet, waarop men de kotta aan de zuid-oostzijde naderde, en haar nam, zonder tegenstand te ondervinden. Blijkbaar had de bezetting in allerijl het werk verlaten; verkenningen in alle rigtingen ondernomen, gaven de overtuiging, dat het digtbegroeid terrein geen vervolging van den vijand toeliet, waarop de kotta en de aangrenzende huizen in de asch werden gelegd, en de landingsdivisie zonder eenig verlies te hebben geleden aan boord terugkeerde.

Van meer beteekenis was de onderneming tegen Djoloh, dat, om dezelfde redenen als Klein-Edi, den 4den November werd aangevallen door de landingsdivisien van Zr. Ms. stoomschepen *Vice-Admiraal Koopman*, *Timor*, *Coehoorn* en *den Briel*, die ook ditmaal werden aangevoerd door den luitenant ter zee 1ste klasse C. H. Bogaert.

Ten 7½ ure 's morgens vertrokken de sloepen van boord en liepen in 2 linien achter elkander, de stoombarkassen aan het hoofd, de riviermonding binnen. Hier lagen twee kleine vaartuigen, die werden geënterd en genomen, zonder dat tegenstand werd ondervonden; één dier vaartuigen was niet bemand; de equipage van het andere nam aanstonds over de loopplank de wijk. Hierop werden 8 officieren met 114 geweerdragende manschappen gedebarkeerd, die aanstonds met geschut- en geweervuur ontvangen werden door den achter eene palissadering gedekt opgestelden vijand.

Een peleton der landingsdivisie van de *Koopman* snelde aanstonds tegen de versterking in, en weinige minuten later waren de onzen binnen de versterkte kampong, die goed bewapend bleek te zijn. Ondanks de pogingen van den vijand om het te beletten, werd de geheele kampong verwoest; het vernageld geschut werd in de rivier geworpen en daarop de terugtogt ondernomen. De onzen telden 6 gekwetsten, en de vijand had, volgens geloofwaardige berigten, behalve 22 dooden, een groot aantal gewonden. Den volgenden morgen werden eenige huizen aan de monding der Aroekoendoer-rivier vernield, waarop de schepen naar hunne stations terugkeerden.

De hervatting der krijgsoperatien tegen Groot-Atjeh maakte eene concentratie van maritime middelen aldaar noodig. Dien ten gevolge moest de effective blokkade van een gedeelte der kusten tijdelijk vervallen, maar door de Regering werd bepaald dat Simpang Olim, van welks vijandige stemming men voortdurend blijken had gehad, in elk geval geblokkeerd moest blijven. De blokkade van de overige onderhoorigheden werd, nadat de expeditionaire troepen in Groot-Atjeh waren geland, weder hervat door alle schepen die daar gemist konden worden. Eene bekendmaking van de schorsing of van de hervatting der effective blokkade is niet noodig geacht.

Het aandeel der marine in de krijgsverrigtingen der tweede expeditie, blijkt voldoende uit de mededeelingen in hoofdstuk **D**, § 4. Hier is het echter de plaats om melding te maken van twee op zich zelf staande krijgsverrigtingen, door den opperbevelhebber aan den kommandant der maritime middelen opgedragen, te weten: de tuchtiging van Pedir in de laatste dagen van December 1873 en het bombardement der kampongs van Toekoe Nanta, dat den 25sten Maart 1874 werd uitgevoerd door Zr. Ms. stoomschepen *Citadel van Antwerpen*, *Vice-Admiraal Koopman*, *Watergeus*, *Rioauw*, *Deli* en *Admiraal van Kinsbergen*.

Omtrent laatstbedoeld wapenfeit, eene herhaling van hetgeen reeds op 14 Januarij op kleinere schaal had plaats gevonden, valt niets bijzonders mede te deelen, doch een kort verhaal van den togt naar Pedir moge hier volgen.

Nadat in het hoofdkwartier te Penajoeng het zekere berigt was ontvangen, dat de radja van Pedir met 1500 gewapende mannen de bezetting van den kraton was komen vermeerderen, ontving de kapitein ter zee van Gogh den last de bevolking van Pedir voor deze handeling op gevoelige wijze te straffen.

De kommandant der maritime middelen gaf het bevel over de ter reede van Atjeh gestationeerde bodems tijdelijk over aan den kapitein-luitenant ter zee W. F. L. de Vriese, en begaf zich met Zr. Ms. stoomschepen *Zeeland*, *Metalen Kruis*, *Citadel van Antwerpen*, *Borneo* en *Banda* naar de monding der Pedir-rivier, waar die schepen den 29sten December des morgens ten 8 ure het anker lieten vallen.

Onmiddellijk werd een hevig vuur op de nabij gelegen kampongs geopend, welk vuur, tot 's avonds voortgezet, op verschillende plaatsen brand deed ontstaan; onder anderen deed een gelukkig schot van de *Zeeland* een kruidmagazijn ontploffen. Des nachts werd den vijand door enkele granaatschoten het blusschen belet en daarop den volgenden morgen door de verschillende schepen het vuren hervat en weder tot de invallende duisternis volgehouden; het werd evenwel door den vijand niet beantwoord. Dien

---

(1) Eene geheele herziening van dit reglement is bij de Regering in behandeling; zij zal evenwel gepaard moeten gaan met eene herziening van het Koninklijk besluit van 13 December 1818 (*Nederlandsche Staatsblad* n°. 44), dat aan het Indisch reglement tot model heeft gestrekt.

(2) Zie de *Javasche Courant* van 1873, n°. 60, 64, 66, 74, 78, 91 en 92; 1874, n°. 1, 2, 6, 7, 10, 15, 23, 26, 38. 43 enz.

dag verkende de kapitein-luitenant ter zee W. H. F. VAN OORDT de rivier, om een punt te vinden waar men den volgenden morgen de landingsdivisie zou kunnen aan wal brengen. Ofschoon deze verkenning ongunstige resultaten opleverde, deed men den 31sten December eene poging om 200 man met eenige vuurmonden te ontschepen, wat met veel moeite na 5 uren roeijens en onder bescherming van het vuur der schepen eindelijk gelukte. Had de vijand aanvankelijk niet getracht om het oproeijen te beletten, zoodra de mariniers landwaarts oprukten, gaf een krachtig en wel onderhouden lilla- en geweervuur uit de kotta spoedig de overtuiging, dat men hier met een talrijker vijand te doen had dan men oorspronkelijk verwachtte. Binnen weinige minuten telde de kleine kolonne verscheidene gekwetsten, en daar het smalle pad door het digt begroeide terrein den mariniers niet vergunde spoedig in een breed front te avanceren, werd hun gelast zich terug te trekken, om de artillerie de gelegenheid te geven haar vuur te openen. Toen de Pedirezen die terugtrekkende beweging ontwaarden, kwamen zij eensklaps in grooten getale uit hunne schuilhoeken te voorschijn. Wel rigtte het juiste vuur der BEAUMONT-geweren groote slagting onder de vijanden aan, en werden deze zoodoende op behoorlijken afstand gehouden, doch bij den uitdrukkelijken last, dat de landingsdivisie vóór den avond aan boord terug moest zijn, achtte de kapitein-luitenant VAN OORDT het niet raadzaam tot een hernieuwden aanval over te gaan en brak hij het gevecht af. Met een verlies van 1 doode en 10 gekwetsten, onder welke laatsten de adelborst 1ste klasse F. W. SCHUYLENBURG, die eenige weken later aan de gevolgen zijner wonden overleed, waren allen ten 6 uur weder aan boord der schepen.

Den 1sten Januarij keerden de schepen naar de reede van A'jeh terug. Ondanks de geringe resultaten der landing was het doel van den togt bereikt, daar èn de steenen versterking èn de hoofdkampongs door het vuur der schepen grootendeels vernield en verbrand waren.

Wat de marine te doen had na den val van den kraton van Atjeh, is reeds beschreven in hoofdstuk C, § 3. Daar vindt men vermeld de zending van drie oorlogsschepen naar de west-, noord- en oostkust, om de onderhoorigheden de in Groot-Atjeh behaalde overwinning aan te zeggen en de radja's in de gelegenheid te stellen om zich aan Nederland te onderwerpen. Daar is ook de uitslag dier zending vermeld, en medegedeeld dat de blokkade werd opgeheven voor die onderhoorigheden, welke de Nederlandsche souvereiniteit erkend en de Nederlandsche vlag aangenomen hadden. Twee staatjes, Kurti en Pasei, werden, niettegenstaande hunne onderwerping, anders bejegend dan de andere onderhoorigheden die het Nederlandsch oppergezag erkend hadden. Hunne ligging tusschen magtige naburen, Simpang-Olim en Telok-Semawe, die zich nog niet onderworpen hadden, deed het raadzaam achten hen voorloopig nog hun eigen vlag te laten voeren en hen nog niet van de blokkade vrij te stellen, doch slechts zoodanige faciliteiten te verleenen, als te vereenigen waren met de handhaving der blokkade

Nadat de hoofdmagt der expeditie van Groot-Atjeh naar Java was teruggekeerd, heeft de marine nog bij herhaling de operatien van de achtergebleven krijgsmagt moeten ondersteunen, terwijl alle aanrakingen met de onderhoorigheden steeds door hare tusschenkomst bleven plaats vinden. Nadere bijzonderheden omtrent hare verrigtingen sedert Mei jl. zullen eerst bij een volgend verslag kunnen worden medegedeeld.

Het fregat *Zeeland* en de schroefstoomschepen 4de klasse *Coehoorn*, *den Briel* en *Maas en Waal* werden aan de maritime magt in de wateren van Atjeh onttrokken, zoowel wegens den meer of minder gebrekkigen staat dezer bodems, als omdat hunne bemanning noodig was voor de vier nieuwe stoomschepen 4de klasse, waarmede daarentegen de scheepsmagt in Indie in dit jaar weder versterkt wordt. (Verg. blz 50 hiervoren.)

Zoodra de staat van zaken in Atjeh en onderhoorigheden het veroorloofde, zijn de noodige bevelen gegeven om van de aldaar aanwezige scheepsmagt, bij afwisseling, eenige bodems naar Nederlandsche of Engelsche havens te zenden, ten einde de reparatien te ondergaan waaraan zij, na zoo langdurige en onafgebroken diensten, behoefte moesten hebben, en vooral ook om aan de bemanningen gelegenheid te geven tot ontspanning na de afmattende taak die van haar was gevorderd.

## F. Regtswezen en departement van justitie.

*Departement.* Bij besluit van 28 December 1873, n°. 18, (*Indisch Staatsblad* n°. 274) werd het personeel van het departement van justitie, met ingang van 1 Januarij 1874, vermeerderd met een inspecteur van het gevangeniswezen, een referendaris, een eersten en een derden commies, terwijl tevens werd overgegaan tot eene verhooging van de fondsen voor schrijfbehoeften en klerkengelden ten behoeve van het departement.

Ten gevolge van het Koninklijk besluit van 3 Mei 1874, n°. 19, waarbij is beslist dat het comptabel beheer der directie van justitie van het departement van finantien naar die directie wordt overgebragt, is het noodig geworden daarbij nog in dienst te stellen: 1 hoofdcommies, 2 eerste, 3 tweede en 2 derde commiesen, benevens 6 klerken; waar tegenover het personeel bij het departement van finantien is te verminderen met 1 eersten, 2 tweede, 2 derde commiesen en 6 klerken.

### § 1. *Wetgeving in het algemeen.*

*Afscheiding van de regterlijke magt van het administratief gezag* (*Koninklijk besluit van* 5 *Maart* 1869, *n°.* 3, Indisch Staatsblad *n°.* 47). Ter verdere uitvoering van het beginsel, aangenomen in genoemd Koninklijk besluit, werden weder regtskundige presidenten aangesteld bij de landraden te Kediri, Blitar en Toolong-agong, Berbek, Buitenzorg, Cheribon en Indramaijoe (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 147*a* en 187). Sedert is aan den regtskundigen voorzitter bij den landraad te Demak ook het praesidium opgedragen van den landraad te Poerwodadi (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 123).

Door het in 't vorig verslag vermelde Koninklijk besluit van 4 Februarij 1873, n°. 14 (*Indisch Staatsblad* n°. 157) en de in verband daarmede aan de Indische Regering gegeven bijzondere voorschriften, zijn de grondslagen gelegd eener herziening der Indische wetgeving, voor zooveel die verband houdt met het beginsel van afscheiding der regterlijke van de administrative magt. Tot de definitive vaststelling der gewijzigde bepalingen heeft evenwel de Gouverneur-Generaal gemeend nog niet te moeten overgaan, wegens het nog voortdurend gebrek aan regtsgeleerden.

Het Koninklijk besluit van 13 Januarij 1873, n°. 35 (*Indisch Staatsblad* n°. 62*a*), houdende uitloving eener aanzienlijk verhoogde gratificatie voor hen die zich, na afgelegd examen, beschikbaar stellen voor de regterlijke magt in Indie, is gebleken op zich zelf geen voldoende prikkel te zijn om het aantal meesters in de regten, die zich voor die bestemming willen bekwamen, in genoegzame mate te doen toenemen. De Regering is daarom te rade geworden om, ten einde zoo mogelijk spoediger in de dringende behoefte aan regtsgeleerde ambtenaren te voorzien, bij wijze van tijdelijken maatregel, de voorwaarden van benoembaarheid tot regterlijk ambtenaar in Nederlandsch Indie te vergemakkelijken, in dier voege, dat meesters in de regten, voor zoover zij zich niet aan het gewone examen wenschen te onderwerpen, ook zullen kunnen volstaan met een examen in de beginselen der Javaansche taal en van de Staatsinstellingen van Nederlandsch Indie (Koninklijk besluit van 12 Februarij 1874, n°. 25 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 19, *Indisch Staatsblad* n°. 118). De omvang der gevorderde kennis in bedoelde vakken werd geregeld bij ministeriele beschikking van 23 Februarij 1874 (*Staatscourant* van den 25sten dier maand). Aan hen, die, na dit verligt examen met goed gevolg te hebben afgelegd, ter beschikking van den Gouverneur-Generaal worden gesteld, wordt mede de bovenbedoelde verhoogde gratificatie toegekend (Koninklijk besluit dd. 23 Februarij 1874, n°. 16, *Staatscourant* van den 25sten dier maand).

De aanvankelijk bevredigende uitkomsten van dezen maatregel geven de regtmatige verwachting, dat weldra aan den voorloopigen toestand een einde zal komen, en de herziening der wetboeken zal worden tot stand gebragt.

Tot eene definitive regeling van de bezoldiging der regtsgeleerde voorzitters en griffiers der landraden zal

eerst zijn over te gaan, nadat bij de nieuwe verordeningen de bevoegdheid en werkkring dier ambtenaren in bijzonderheden zullen zijn omschreven. In Februarij 1874 is intusschen door het Opperbestuur magtiging verleend om, binnen de grenzen van den betrekkelijken algemeenen begrootingspost, de bezoldigingen der bedoelde voorzitters en griffiers, waarvoor tot dusver een uniform cijfer van respectivelijk f 600 en f 250 's maands was aangenomen, te regelen naar mate van het gewigt der standplaats, in dier voege dat aanvankelijk bezoldigingen kunnen worden toegekend van f 800 's maands voor de voorzitters in de drie hoofdplaatsen, van f 700 's maands in de tien meest gewigtige standplaatsen, en van f 600 's maands in de overige; terwijl de griffiers, mede in afwachting der definitive regeling, zullen genieten f 250 's maands en die op de drie hoofdplaatsen f 300 's maands. Van die magtiging is reeds gedeeltelijk gebruik gemaakt.

*Regtswezen in de buitenbezittingen.* Zoo als reeds werd berigt op blz. 71 van het vorig verslag, was de invoering der reorganisatie van het regtswezen ter Westkust van Sumatra door den Gouverneur-Generaal bij besluit van 21 Julij 1873, n°. 7, onder nadere en sedert verkregene goedkeuring des Konings, in verband tot de tijdsomstandigheden, tot een nader te bepalen tijdstip verdaagd. Eerst bij het Indisch besluit van 26 Maart 1874, n°. 40 (*Indisch Staatsblad* n°. 94 *a-e*) werden afgekondigd: het *Koninklijk besluit van* 29 *April* 1872, *n°.* 23; het *reglement tot regeling van het regtswezen*; de *toepasselijk-verklaring der Europesche wetgeving op de vreemde Oosterlingen*; de *afschaffing der heffingen* (tahil amas enz.) *door regtsprekende hoofden, en invoering van eene percentsgewijze belasting op de civiele processen*; en het *tarief voor justitiekosten*, enz.

Het reglement betreffende het regtswezen is gesplitst in zes hoofdstukken, bevattende 573 artikelen. Het behelst bepalingen over de *regterlijke organisatie en het beleid der justitie*, de *regtspleging in burgerlijke zaken*, de *uitoefening der politie en opsporing van misdrijven en overtredingen*; de *regtspleging in strafzaken*; en over de *regtspleging onder inlanders onderworpen aan de regtspraak der inlandsche regtbanken.* Over het algemeen is dit reglement geschoeid op den leest der reglementen en bepalingen die gelijksoortige onderwerpen regelen voor Java en Madura; doch daarin zijn tevens reeds opgenomen de voornaamste verbeteringen en aanvullingen, die op Java het gevolg zullen zijn van de volledige afscheiding der regterlijke en administrative magt. De uitoefening der regterlijke magt op Sumatra's Westkust is bij het reglement opgedragen aan *districtsgeregten*, *magistraten*, *inlandsche regtbanken* (als: *landraden* te Padang en Priaman, voorgezeten door een regtskundig president, en *rappats* elders, onder voorzitterschap van Europesche ambtenaren), *residentiegeregten* en den *raad van justitie* te Padang, die geheel uit regtsgeleerden zal moeten bestaan. De invoering van dit reglement wordt geacht van groote beteekenis te zijn, vooreerst omdat de zamenstelling heeft plaats gehad in naauwgezet overleg met de hoofden der inlandsche bevolking, die daarbij vrijwillig van hunne aanspraken op behoud van eigen regtsinstellingen afstand deden; en ten andere omdat daardoor eene belangrijke verbetering in de regtspraak over de inlandsche bevolking plaats grijpt, door behoorlijk georganiseerde regtscollegien en vaste regelen voor de procedure. Het tijdstip der inwerkingtreding wordt nader door den Gouverneur-Generaal bepaald.

Krachtens de bij Koninklijk besluit van 1 Januarij 1873, n°. 14, daartoe verleende magtiging heeft de afkondiging plaats gehad van het in het vorig verslag (blz. 71) bedoelde reglement op het regtswezen in de residentie Banka (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 33), en zal dien ten gevolge van of 1 Mei 1874 de landraad te Muntok worden voorgezeten door een regtsgeleerden president. Hierdoor wordt ook voor deze residentie het regtswezen op voldoende wijze geregeld.

De reorganisatie van het regtswezen in de Gorontalosche landen, waartoe door het Opperbestuur in het laatst van 1872 magtiging was verleend (zie vorig verslag blz. 71), is ten gevolge van de tegenkanting, welke de daarmede in verband staande invoering van 's Gouvernements regtstreeksch gezag bij de betrokken vorsten en grooten ondervond (verg. blz. 20 hiervoren) nog niet tot stand gekomen.

De toenemende voorspoed en ontwikkeling van het eiland Banda heeft het denkbeeld doen rijzen, om, in afwachting dat eene definitive organisatie van het regtswezen in de residentie Amboina tot stand komt, al dadelijk een regtskundigen president bij den raad van justitie te Banda aan te stellen. De daartoe vereischte magtiging van het Opperbestuur werd in Januarij 1874 gegeven.

In afwachting eener definitive organisatie van het regtswezen voor de Oostkust van Sumatra, is, bij besluit van 25 Februarij 1874, n°. 39 (*Indisch Staatsblad* n°. 67), te Bengkalis een residentieraad gevestigd, met dezelfde bevoegdheid als de residentieraad te Riouw, die vroeger zijne competentie ook uitstrekte tot de landen, thans uitmakende de residentie Oostkust van Sumatra.

De door den hoofdambtenaar mr. T. H. DER KINDEREN ingediende ontwerpen tot regeling van het regtswezen in het gouvernement Celebes en in de residentie Timor maken nog een punt van overweging uit bij het Hooggeregtshof.

Het door genoemden hoofdambtenaar ingediend ontwerp van een reglement betreffende de zamenstelling en de regtsmagt van den landraad te Ternate en de bij die regtbank in burgerlijke en in strafzaken te volgen wijze van regtspleging is nog bij de Indische Regering in behandeling.

In het belang eener spoedige regeling van het regtswezen in de buitenbezittingen is aan den heer mr. DER KINDEREN sedert Mei 1872 een gegradueerd ambtenaar op wachtgeld toegevoegd.

*Wetgeving voor de vreemde Oosterlingen.* De voorgenomene wijziging van art. 124, n°. 2, van het reglement op de regterlijke organisatie (zie vorig verslag blz. 71) is nog bij de Indische Regering in behandeling.

*Wetgeving voor inlanders.* Blijkens het vorig verslag (bladz. 71) was door de Indische Regering het denkbeeld in overweging genomen om de daarvoor vatbaar geachte bepalingen van het Europeesch burgerlijk en handelsregt op de inlandsche bevolking in Nederlandsch Indie toepasselijk te verklaren. Hieromtrent kan thans worden medegedeeld, dat de directeur van justitie in 't laatst van Maart 1874 is gemagtigd, om onder zijne leiding door den president van den landraad der stad en voorsteden van Batavia, mr. D. J. M. P. MULDER, een ontwerp te doen zamenstellen, houdende toepasselijkverklaring voor den inlander op Java en Madura van de elf eerste titels van het IIde, het IIIde en het IVde boek van het Indisch Burgerlijk Wetboek.

*Regtstoestand van personen.* Door het Hooggeregtshof van Nederlandsch Indie is nog geen nadere uitspraak gedaan omtrent de vraag, of Chinesche Christenen al dan niet met inlanders moeten worden gelijkgesteld (zie vorig verslag bladz. 72, noot).

Ten aanzien van de bevoegdheid, den Gouverneur-Generaal verleend bij de laatste alinea van art. 109 van het Regeringsreglement, om, in overeenstemming met den Raad van Indie, uitzonderingen te maken op de regelen betreffende de staatsregtelijke onderscheidingen tusschen Europeanen en inlanders bij datzelfde artikel aangenomen, rees in Indie de vraag, of het ter zijde stellen dier regelen wel vermogt plaats te hebben ten gunste van een of ander individu. Door het Opperbestuur is hieromtrent te kennen gegeven (Maart 1874), dat wel is waar uit de geschiedenis der bedoelde alinea viel op te maken, dat men meer bepaaldelijk het oog heeft gehad op uitzonderingen ten aanzien eener bepaalde klasse van personen (namelijk de inlandsche Christenen), maar dat de bepaling, gelijk zij luidt, daarom niet geacht kon worden het maken van uitzonderingen ten behoeve van een bepaald persoon te verbieden. De bedoelde alinea toch was zoo algemeen gesteld, dat hare toepassing niet kon gezegd worden door de wet zelve aan regels te zijn gebonden. Echter is gewezen op de wenschelijkheid, wegens eene anders te vreezen bedenkelijke verwarring, dat de Indische Regering zich in het gebruik maken van de haar toegekende ruime bevoegdheid ten deze eenige grenzen stelle, in dier voege, dat tot de uitdrukkelijke toekenning der hoedanigheid van Europeaan niet worde overgegaan dan ten opzigte van zoodanige ver-

zoekers, die geacht kunnen worden voor de Europesche maatschappij volkomen geschikt te zijn.

*Regtspersoonlijkheid van vereenigingen.* Ingevolge de voorschriften van *Indisch Staatsblad* 1870, n°. 64, zijn, behalve de reeds in het vorig verslag vermelde vereenigingen, gedurende 1873 en de eerste maanden van 1874 nog bij *algemeene verordening* als regtspersoon erkend: de vereeniging »Concordia" te Rembang, de societeit »de Eendracht" te Amboina, de »Buitenzorgsche schietvereeniging", het »gesticht der zusters Ursulinen te Noordwijk" en de »vereeniging der zusters Franciscanessen te Samarang" (zie *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 153 en 189, 1874, n°. 30, 56 en 98).

Op één verzoek om erkenning als regtspersoon werd afwijzend beschikt, omdat de verzoekers niet waren bijzondere personen, maar gevestigde handelsfirma's die zich tot eene gemeenschappelijke vereeniging wenschten te constitueren. Een ander dergelijk verzoek werd mede van de hand gewezen, op grond dat de te erkennen vereeniging, volgens hare ontwerp-statuten, was geïdentifieerd met eene bestaande stichting, welke onder Staatstoezigt staat en van Staatswege gesubsidieerd wordt.

Voorts werd nog aan de volgende vereenigingen, voor minder dan dertig jaren aangegaan, door den Gouverneur-Generaal (*bij besluit*) regtspersoonlijkheid toegekend, als: de vereeniging »Aurora" te Rembang (besluit van 16 Januarij 1873, n°. 12); het centraal comité in Nederlandsch Indie van de Nederlandsche vereeniging tot het verleenen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden, ingesteld bij Koninklijk besluit van 19 Julij 1867, n°. 60 (besluit van 21 October 1873, n°. 3); de societeit »Sempiterne" te Riouw (besluit van 21 November 1873, n°. 2); en de vereeniging »Planten- en dierentuin te Batavia" (besluit 11 Maart 1874, n°. 11).

*Zeebrieven en jaarpassen.* Over het nieuwe reglement op de zeebrieven en jaarpassen, zie hoofdstuk M hierachter.

*Consulaire regtsmagt.* In October 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 182) had in Indie de afkondiging plaats van het Koninklijk besluit van 12 Julij 1873, n°. 30, waarbij, ingevolge de wet van 25 Julij 1871 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 91; *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 207) — houdende regeling van de bevoegdheid der consulaire ambtenaren tot het opmaken van burgerlijke acten, en van de consulaire regtsmagt — is bepaald, dat uit art. 118 van het reglement op de regterlijke organisatie zijn vervallen de woorden: »de personen behoorende tot de factorij in Japan en het Nederlandsch consulaat in China, behoudens de bepalingen vervat in art. 165, n°. 9", en art. 165, n°. 9, van datzelfde reglement is ingetrokken (zie vorig verslag, blz. 72, noot).

Voorts werden afgekondigd: bij hetzelfde *Staatsblad* (n°. 182), de, ter uitvoering van art. 28 der evengemelde wet, bij Koninklijk besluit van 19 September 1872, vastgestelde tarieven van geregtskosten in burgerlijke en strafzaken; bij *Indisch Staatsblad* n°. 183, de Koninklijke besluiten van denzelfden datum, houdende aanwijzing der in art. 1 der wet van 25 Julij 1871 bedoelde consulaire ambtenaren, en toekenning aan die ambtenaren van de bevoegdheid tot het verleenen van dispensatie der tweede huwelijksafkondiging, alsmede de aanwijzing, overeenkomstig art. 14, alin. 2, der wet, van de Nederlandsche gezanten of consulaire ambtenaren, belast met het waarmerken van de door consulaire ambtenaren aan te houden registers van den burgerlijken stand.

*Tucht aan boord van schepen.* Ten einde de wederzijdsche regten en verpligtingen te regelen tusschen den schipper en het scheepsvolk op de Nederlandsch-Indische koopvaardijschepen, werden, bij eene in *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 119, opgenomene ordonnantie, deze personen, behoudens eene kleine uitzondering, onderworpen aan de voorschriften van den 4den titel van het IIde boek van het Indisch Wetboek van Koophandel.

Bij dezelfde verordening zijn de strafregtelijke verpligtingen van schipper en scheepsvolk, zoo mede de bevoegdheid tot het opleggen van disciplinaire straffen door den schipper aan het scheepsvolk, omschreven en geregeld. Overeenkomstig het voorschrift van art. 75 van het Regeringsreglement werden deze bepalingen geschoeid op de leest der wet van 7 Mei 1856 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 32).

De bij art. 23 van genoemde ordonnantie bedoelde instructie voor den president en leden van den raad van tucht is bij het departement der marine in Indie in behandeling.

De overwegingen betrekkelijk deze aangelegenheid gaven aan de Indische Regering aanleiding, om de aandacht van het Opperbestuur te vestigen op de wenschelijkheid om de geschillen tusschen den schipper en de leden der bemanning of de passagiers van Nederlandsch-Indische koopvaardijschepen ook te doen beregten door de ambtenaren met consulaire regtsmagt bekleed, en om art. 6, 2°., der wet van 25 Julij 1871 op de consulaire regtsmagt in dien zin te wijzigen; zoo mede om de bepalingen dezer wet derwijze aan te vullen, dat Nederlandsch-Indische ingezetenen, ook geen Nederlanders zijnde, aan de regtspraak onzer consuls werden onderworpen.

Ten aanzien van dit laatste punt heeft men het niet noodig gekeurd, om voor de bedoelde personen andere regelen te stellen dan voor »ingezetenen van Nederland", die in hetzelfde geval verkeeren. Wat de verlangde gelijkstelling van Nederlandsche en Nederlandsch-Indische koopvaardijschepen betreft, ook in dit opzigt gaf de tot dusverre van de werking der bedoelde wet opgedane ondervinding geene aanleiding om eene wijziging van hare bepalingen in overweging te nemen. Daarentegen bleek wel van de noodzakelijkheid om te gemoet te komen aan de klagten van Nederlandsche reederijen over de wijze van beregting der gevallen van desertie van boord der in Indie zich bevindende Nederlandsche koopvaarders, waarvan de kennisneming bij den Nederlandschen regter behoort, hetgeen de niet van bezwaar ontbloote overbrenging der schuldigen naar het moederland noodig maakt.

Aan dezen staat van zaken is een einde gemaakt door het Koninklijk besluit van 6 Mei 1874, n°. 10, waarbij strafbepalingen zijn in het leven geroepen, welke zich aansluiten aan de artt. 3 en 4 der bovenvermelde koloniale ordonnantie op de tucht aan boord der Nederlandsch-Indische koopvaarders. Na de invoering van deze bepalingen zal desertie, gepleegd aan boord van Nederlandsche schepen, die zich op Nederlandsch-Indische reeden of in Nederlandsch-Indische havens bevinden, in Indie worden beregt.

*Andere onderwerpen.* Op het gebied van algemeene wetgeving verdienen nog vermelding (hoezeer ook elders in het verslag behandeld):

de ordonnantie van 5 Augustus 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 140), houdende herziening der voorschriften van *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 199 en 231, betreffende het onderzoek der scheepspapieren en de meting en hermeting der schepen en vaartuigen in Nederlandsch Indie te huis behoorende;

de ordonnantie van 12 October 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 197), regelende de wijze waarop de schadeloosstelling is bepaald voor gronden, waarover wordt beschikt ten behoeve der suikercultuur op hoog gezag;

het Koninklijk besluit van 2 September 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 217*a*), houdende herziening der bepalingen omtrent ontginning van delfstoffen in Nederlandsch Indie.

§ 2. *Burgerlijk regt, handelsregt en burgerlijke regtsvordering.*

*Levering en openbaarmaking van den titel van eigendom van onroerende zaken.* De door den directeur van justitie vroeger aangeboden ontwerp-ordonnantien (1°. ter volledige uitvoering van het stelsel van openbaarmaking der eigendoms-overgangen, zoo van onroerende goederen en zakelijke regten, als van schepen en vaartuigen en van hypothecaire verbanden; 2°. ter bepaling van de wijze waarop de belasting op den eigendomsovergang van onroerende goederen en zakelijke regten, alsmede van schepen en vaartuigen zal worden geheven), welker omwerking, zoo als reeds in het vorig verslag werd vermeld, aan dien hoofdambtenaar was opgedragen, zijn, in vorm en inhoud gewijzigd, aan het Opperbestuur ter vaststelling aangeboden; en worden thans hier te lande onderzocht.

*Burgerlijke stand.* In afwachting der vaststelling van een reglement op den burgerlijken stand voor Chinezen, is in der tijd bij de Indische Regering eene ordonnantie in behandeling genomen, regelende de verpligting van inlanders en met dezen gelijkgestelde personen op Java en Madura tot het doen van aangifte van geboorten, huwelijken, echtscheidingen en overlijden. De definitive regeling van dit onderwerp voor de Chinezen op Java en Madura hangt zamen met de invoering van andere bepalingen van burgerlijk, handels- en strafregt voor personen van dezen landaard en met de voorgenomene nog in behandeling zijnde aanvulling van art. 124, n°. 2, van het reglement op de regterlijke organisatie (zie vorig verslag blz. 71).

*Intrekking van art.* 569 *Indisch Burgerlijk Wetboek.* Bij Koninklijk besluit van 31 Augustus 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 229) had de intrekking plaats van art. 569 van het Burgerlijk Wetboek voor Europeanen en daarmede gelijkgestelden, waarbij de possessoire actie ontzegd werd aan bezitters van » tot het domein behoorende gronden".

Dit artikel was in het leven geroepen, omdat men den Staat in de gelegenheid wilde stellen zijn beweerd eigendomsregt te handhaven op gronden, niet aan particulieren afgestaan, maar door dezen geoccupeerd, ook wanneer de Staat zich niet beroepen kon op eenigen bij het Burgerlijk Wetboek erkenden titel van eigendomsverkrijging. Was het doeltreffende der bepaling steeds twijfelachtig geweest, in elk geval kon het doel der ontwerpers geacht worden bereikt te zijn door art. 1 van het Koninklijk besluit van 20 Julij 1870, n°. 15 (*Indisch Staatsblad* n°. 118), en mogt een voorschrift niet gehandhaafd blijven, dat ongelijke regten schiep, dat geacht kon worden in strijd te zijn met art. 78 alinea 1 van het Regeringsreglement, en welks bestaan het aan inlanders onmogelijk maakte om eenige regtsvordering dan de persoonlijke actie van schadevergoeding tegen den Staat in te stellen, wanneer deze in strijd met de wet over hun grond mogt beschikken.

*Gemengde huwelijken.* Eene volledige opgaaf van het aantal gemengde huwelijken, gedurende 1873 in Nederlandsch Indie gesloten, kan nog niet geleverd worden, daar de noodige gegevens van de officieren van justitie bij de raden van justitie te Samarang en te Amboina nog ontbreken.

Binnen het regtsgebied der overige raden van justitie werden voltrokken 40 gemengde huwelijken, waarvan 17 tusschen Europeanen en inlandsche Christenen en 23 tusschen Europeanen en inlandsche niet-Christenen.

Van de eerstgenoemden werden er 7 binnen het ressort van den raad van justitie te Batavia, 2 binnen dat van den raad van justitie te Soerabaija, 5 binnen het ressort van dien te Banda en één binnen het ressort van elk der raden van justitie te Padang, Makassar, en Ternate gesloten.

Van de huwelijken van Europeanen met inlandsche niet-Christenen werden er binnen het regtsgebied van den raad van justitie te Batavia 12, te Soerabaija 3, te Padang 1, te Banda 7 voltrokken.

§ 3. *Strafregt, strafvordering en gevangeniswezen.*

*Wetboek van Strafregt voor Europeanen, strafverordeningen buiten dat wetboek.* Omtrent de voorstellen tot wijziging en aanvulling van sommige artikelen van het Wetboek van Strafregt voor Europeanen, en omtrent het ontwerp tot vaststelling van nieuwe strafbepalingen tegen misdrijven en overtredingen, die met betrekking tot houtbosschen kunnen worden gepleegd, — waarvan in het vorig verslag melding is gemaakt (zie blz. 74) — is het Opperbestuur in eene nadere gedachtenwisseling getreden met de Indische Regering.

Een ontwerp van Koninklijk besluit tot regeling der straffen tegen zeerooverij en daarmede zamenhangende misdrijven is van den Gouverneur-Generaal ontvangen, en hier te lande in onderzoek.

*Wetboek van Strafregt en politie-strafreglement voor inlanders.* Voor zoover de korte tijd, gedurende welken deze wetboeken in werking zijn, toelaat een gemotiveerd oordeel uit te spreken, heeft hunne toepassing tot geene overwegende bezwaren aanleiding gegeven, maar integendeel eene groote verbetering in de regtsbedeeling te weeg gebragt.

Inzonderheid de regtspraak ter politierol is sedert de invoering van het politiestrafreglement veel minder willekeurig en gelijkvormiger dan vroeger het geval was.

Het onderzoek naar de werking van art. 2 n°. 27 van het inlandsch politie-strafreglement, bepalende straf tegen willekeurige contractverbreking door dienstboden en werklieden, is nog bij het departement van justitie aanhangig. In afwachting daarvan is de Gouverneur-Generaal ernstig gewezen op de zwakke argumenten, die ten voordeele dezer exceptionele bepaling waren aangevoerd, en op de misbruiken, die reeds gezegd worden daarvan ondervonden te zijn; en is de vraag gedaan, of het niet raadzaam zou zijn het bewuste artikel geheel in te trekken.

*Doodstraf.* Blijkens het vorig verslag is in het laatst van 1872 in Indie een onderzoek aanhangig gemaakt nopens het denkbeeld om, ingeval de doodstraf aldaar nog behouden moet blijven, die zoowel aan Europeanen als aan inlanders niet anders te doen voltrekken dan » intra muros".

De hierop betrekking hebbende stukken zijn nog bij het departement van justitie in behandeling.

*Revisie.* Ten gevolge der invoering der facultative revisie is het aantal in revisie bij het Hooggeregtshof behandelde zaken veel verminderd. Daar intusschen de veroordeelden en de inlandsche officieren van justitie niet altijd een duidelijk begrip schenen te hebben van de hun toekomende bevoegdheid, is door den Gouverneur-Generaal de aandacht van het Hooggeregtshof op deze omstandigheid gevestigd.

*Hulpofficieren van justitie.* Naar aanleiding eener uitspraak van het Hooggeregtshof, volgens welke de adsistent-residenten voor de politie niet als hulpofficieren van justitie, noch als hoofden van gewestelijk of plaatselijk bestuur zijn te beschouwen (zie het vorig verslag blz. 88) (1), is bij Koninklijk besluit van 31 Mei 1874, n°. 25, art. 20 van het reglement op de strafvordering gewijzigd in dien zin, dat ook aan adsistent-residenten voor de politie de bevoegdheid is toegekend om als hulpofficier van justitie werkzaam te zijn. In verband daarmede kunnen zij ook optreden bij het onderzoek, bedoeld bij de ordonnantie van *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 84.

*Getuigen in strafzaken.* In het gemis aan vaste bepalingen nopens het op 's lands kosten terugzenden naar hunne woonplaatsen van veroordeelde Europeanen, na verstrijking van hun straftijd, werd, krachtens magtiging des Konings, door den Gouverneur-Generaal voorzien bij een besluit van 9 December 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 234).

Bij die gelegenheid zijn tevens regelen aangenomen omtrent het verleenen van schadeloosstelling wegens de kosten van terugkeer naar hunne woonplaats aan preventive gevangenen, die op vrije voeten worden gesteld, zoomede omtrent de te verstrekken tegemoetkoming in de kosten van verplaatsing aan verdachten, die krachtens art. 63 van het Reglement op de strafvordering voor den regter worden ontboden, en aan beklaagden, tegen wie regtsingang met dagvaarding in persoon wordt verleend.

Door den Koning is magtiging verleend om, met aanvulling en wijziging der betrekkelijke bepalingen (*Indisch Staatsblad* 1854, n°. 42, 1873, n°. 60, en 1866, n°. 120), over te gaan tot eene meer volledige en meer gelijkvormige regeling der schadeloosstellingen, enz. (zoowel op reis als ter plaatse hunner verschijning voor den regter) aan Europesche en inlandsche onderofficieren en mindere militairen, die door eene Europesche of inlandsche regterlijke autoriteit als getuigen in strafzaken worden opgeroepen.

*Voorloopige inhechtenisneming en aanhouding.* De in overweging genomen beperking der bevoegdheid tot voorloopige inhechtenisneming van inlanders is door de meerderheid der in Indie gehoorde autoriteiten ontraden en ten slotte ook door de Indische Regering niet wenschelijk geacht,

(1) Ten onregte werd aldaar gesproken van adsistent-residenten in het algemeen.

omdat gevreesd werd dat daardoor de openbare orde en veiligheid in gevaar gebragt zouden worden.

Over het algemeen is door de Regering hier te lande ingestemd met het resultaat, waartoe men in Indie gekomen was; doch is de Gouverneur-Generaal uitdrukkelijk er op gewezen, dat de minder duidelijke redactie der betrekkelijke bepalingen van het inlandsch reglement aanleiding gaven tot misbruik; en daarin dus een reden te meer gelegen was om spoedig over te gaan tot de voorgenomen wijziging der Indische wetboeken, ter uitvoering van het Koninklijk besluit van 4 Februarij 1873, n°. 14 (*Indisch Staatsblad* n°. 157). De redactie toch der ontworpen nieuwe artikelen, die de thans bestaande in dit opzigt zouden vervangen, schijnt de bedoelde gelegenheid tot misbruik *niet* te openen.

*Gevangeniswezen.* Aangaande dit onderwerp is door de Indische Regering een afzonderlijk verslag toegezegd, hetwelk nog onder de bijlagen van dit verslag zal worden opgenomen, zoo noodig aangevuld met de laatstelijk hier bekend geworden bijzonderheden.

§ 4. *Gewestelijke en plaatselijke verordeningen.*

In onderscheidene gewesten werden door de hoogste gewestelijke gezaghebbers, met gebruikmaking der hun bij art. 72 van het Regeringsreglement gegevene bevoegdheid, keuren en verordeningen van politie, na goedkeuring door den directeur van justitie, vastgesteld en in de *Javasche Courant* afgekondigd. Zie de n^os^. 2, 10, 19, 23, 24, 31, 34, 37, 39, 42, 50, 55, 59, 60, 61, 64, 68, 69, 70, 72, 78, 79, 82, 84, 87, 93 en 94 der *Javasche Courant* van 1873.

§ 5. *Regterlijke magt en regtsbedeeling.*

*Hooggeregtshof.* Ingevolge 's Konings besluit van 10 Januarij 1874, n°. 6 (*Indisch Staatsblad* n°. 101), geschiedt de jaarlijksche indeeling van 's Hofs leden bij de verschillende kamers, waaruit het collegie is zamengesteld, niet meer door den president, maar, in navolging van de voor Nederland bestaande wetgeving, door het geheele collegie, waartoe de president, na ingewonnen consideratien van den procureur-generaal, het Hof een ontwerp der zamenstelling aanbiedt. De regel, dat allen om beurten in de verschillende kamers zitting nemen, is echter behouden. In genoemd besluit zijn tevens de noodige bepalingen opgenomen tot verzekering van een geregelden gang der werkzaamheden.

Daar het nieuwe beginsel eene wijziging noodzakelijk maakte van 's Konings besluit dd. 3 Februarij 1867, n°. 34 (*Indisch Staatsblad* n°. 44), omtrent de organisatie van het Hof, en dit besluit reeds meer dan eens door latere verordeningen verandering had ondergaan, laatstelijk nog bij art. 2 van het Koninklijk besluit van 15 November 1873, n°. 42 (zie lager in § 9 van dit hoofdstuk onder » *Landsadvocaten*"), door vermindering van het drietal advocaten-generaal met één, is het regelmatig geacht deze verschillende voorschriften, door opneming in het nieuwe besluit, tot één verordening zamen te voegen.

De aanwijzing van den vice-president en van de leden, die deel nemen aan de beraadslagingen van het Hoog Militair Geregtshof, geschiedt voortaan op dezelfde wijze als voor de kamerindeeling van het Hof is aangenomen.

Even als in 1871 (zie het verslag van 1872, bladz. 45), is aan de griffie, ter vermijding van achterstand, buitengewone hulp moeten worden verleend.

*Raden van justitie.* De directeur van justitie is uitgenoodigd eene ordonnantie te ontwerpen, waarbij, met intrekking der bij het besluit van 23 October 1867, n°. 5, goedgekeurde huishoudelijke voorschriften aangaande de werkzaamheden bij den raad van justitie te Batavia, in den geest der bepalingen van het hiervoren gemeld Koninklijk besluit van 10 Januarij 1874, n°. 6, eene regeling wordt vastgesteld omtrent de zamenstelling der kamers van genoemden raad van justitie.

Van de voorgenomen reorganisatie van den raad van justitie te Banda is reeds melding gemaakt op blz. 61 hiervoren onder » *Regtswezen in de buitenbezittingen*".

*Regtbanken van omgang.* De steeds toenemende achterstand bij het omgaand geregt in de 5de afdeeling op Java en Madura heeft de Indische Regering genoopt om, voor één jaar of voor zooveel korter als zal blijken noodig te zijn, een buitengewonen omgaanden regter en een griffier in dienst te stellen.

*Landraden.* In den loop van 1873 is de Koninklijke magtiging verleend tot indienststelling van afzonderlijke griffiers bij de landraden te Grobogan, Kraksaän, Blitar, Magettan, Berbek, Rembang, Toeban, Blora, Bodjonegoro en Brebes en bij den residentieraad te Soerakarta (verg. vorig verslag blz. 79).

Aan de Koninklijke magtiging tot indienststelling van afzonderlijke griffiers bij de landraden te Pontianak, Malang, Patjitan, Bondowosso, Bezoeki met Panaroekan, en Bandong, zal eerst in 1875 uitvoering worden gegeven.

Ter opruiming van bestaanden achterstand moest weder aan onderscheiden landraden buitengewone hulp verleend worden, hetzij door personen tijdelijk ter beschikking te stellen der respective residenten om tot buitengewone substituutgriffiers te worden benoemd, of door beschikbaarstelling van meerdere fondsen voor klerken en schrijfbehoeften.

*Stijging van het aantal regtszaken.* Zoo als door de bij vorige verslagen overgelegde statistiek van de regtsbedeeling in Nederlandsch Indie wordt aangetoond (zie de laatst ontvangen statistiek, over 1870, in bijlage J van het jongste verslag), valt eene voortdurende stijging van het aantal regtszaken waar te nemen, vooral bij de landraden op Java en Madura. Die stijging, welke zich ook later heeft voorgedaan, wordt, volgens de door de Indische Regering ter zake verstrekte inlichtingen, veroorzaakt: *bij de raden van justitie*, door de invoering van het Strafwetboek voor Europeanen en door de toeneming van het aantal overtredingen, die in hooger beroep (van uitspraken der landraden) bij deze collegien worden behandeld; *bij de landraden*, door beter toezigt der politie, door toeneming der bevolking en door de strengere naleving der wettelijke verordeningen, ten gevolge waarvan feiten, die vroeger door den politie-regter werden afgedaan, bij de landraden worden behandeld (verg. *Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1792 en 2165). Nu inmiddels het Strafwetboek voor inlanders is in werking gestreden en van lieverlede regtskundigen als voorzitters der landraden optreden, is voor het vervolg zeker geene vermindering van het aantal zaken te wachten. Tegenover de klagten, welke nu en dan tegen regtspleging en politie worden vernomen, is echter zoodanige uitkomst geenszins als een bedenkelijk, maar als een verblijdend verschijnsel te beschouwen. De veiligheid van personen en goederen toch moet er bij winnen wanneer er meer aan het licht komt, wanneer er ijveriger wordt nagespoord en vervolgd.

*Buitengewone substituut-griffiers.* Omtrent de wijziging van art. 64 van het reglement op de regterlijke organisatie zie men blz. 1 hiervoren.

*Gereytelijke statistiek.* Eene latere statistiek der regtsbedeeling in Nederlandsch Indie dan die over 1870, welke als bijlage J bij het vorig verslag werd overgelegd, is tot dusver niet ontvangen.

§ 6. *Militair strafregt en militaire regtspraak.*

Het Koninklijk besluit regelende het regt der militairen om zich over eene opgelegde disciplinaire straf bij eene hoogere autoriteit of zelfs bij den regter te beklagen, waarvan reeds in het vorig verslag melding werd gemaakt (bladz. 80), is den 2den November 1873 tot stand gekomen, en afgekondigd in *Indisch Staatsblad* 1874, n°. 28.

De meest betwiste vraagpunten waartoe de tot dusver bestaande bepalingen aanleiding gaven, zoo als omtrent den aard van het door den reclamant te ondergaan arrest, den tijd wanneer en den termijn binnen welken reclames kunnen worden ingediend, de bevoegdheid tot intrekking eener eens ingediende reclame, de wijze van procederen

in reclame zaken, zijn bij dat Koninklijk besluit tot eene beslissing gebragt.

In afwijking van het aanvankelijk ontwerp is bij art. 7 van bedoeld besluit bepaald, dat de plaatsing in de tweede klasse van militaire discipline is eene straf, waartegen eene klagt kan worden ingebragt. Ten aanzien der verwijzing naar een militairen strafcursus is echter vastgehouden aan het denkbeeld, om zoodanige plaatsing te beschouwen als een administrativen maatregel, waartegen geen reclame is toegelaten.

Over het Koninklijk besluit dd. 6 October 1873, n°. 24, betreffende de straf van kling- en rietslagen, zie men blz. 32 hiervoren.

Toen zich te Bandjermasin het geval had voorgedaan, dat de auditeur-militair bij den krijgsraad in zekere strafzaak als getuige moest optreden en derhalve niet als auditeur-militair kon fungeren, zijn de residenten der Westerafdeeling en der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en van Palembang, bij de ordonnantien van 19 Junij 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 101) en van 4 April 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 102), bevoegd verklaard, om bij afwezigheid, belet of ontstentenis van den auditeur-militair bij de krijgsraden te Singkawang, Bandjermasin en Palembang, in overleg met den militairen kommandant hunner afdeelingen, een ander officier met de tijdelijke waarneming dier betrekking te belasten.

### § 7. *Tusschenkomst van den Gouverneur-Generaal in zaken van justitie.*

*Regt van gratie.* De Indische Regering heeft in den loop van 1873 als beginsel aangenomen, dat het aan den Gouverneur-Generaal bij het Regeringsreglement toegekend regt van gratie in dien zin moet worden opgevat, dat gratie of remissie van straf ook tegen den wil van den veroordeelde kan worden geschonken.

Bij gelegenheid van de behandeling van een voorstel, om aan een tweetal wegens feitelijke insubordinatie tot den dood met den kogel veroordeelde militairen gratie te verleenen, rees de vraag, of bij inwilliging van dit voorstel de opgelegde straf moest worden veranderd in detentie dan wel in kruiwagenstraf. Die vraag is in laatstgemelden zin beantwoord.

Van de in 1873 ingediende verzoeken om gratie ging slechts de minderheid van de veroordeelden zelven uit, de meeste verzoeken geschiedden door den procureur-generaal. Deze van den procureur-generaal uitgaande voorstellen, die vroeger tot de zeldzaamheden behoorden, zijn in aantal zeer toegenomen. De met 1 Januarij 1873 in werking getreden strafwetgeving voor inlanders toch vordert voor hare toepassing eene mate van regtskennis, die, althans in den eersten tijd, van inlandsche regtbanken, voor het meerendeel voorgezeten door niet-regtskundige ambtenaren, niet te verwachten is. Het gevolg daarvan was een aantal veroordeelingen tot onevenredig zware straffen, of zonder het aanwezig zijn van voldoende bewijsmiddelen uitgesproken.

Dat die omstandigheid een grooten invloed uitoefende op het aantal verzoeken om gratie, blijkt daaruit, dat, terwijl in het vorige jaar (1872) 945 verzoeken werden ingediend, waarvan 512 werden ingewilligd en 433 afgewezen, in 1873 het getal der verzoeken klom tot 2528, van welke 2217 tot eene gunstige en 311 tot eene ongunstige beschikking leidden.

Hoedanig in laatstgenoemd jaar de verhouding was tusschen de verzoekers, wat hunnen landaard betreft, — van welke straffen gratie, remissie of wijziging werd gevraagd, — en welke beschikkingen daarop zijn gevolgd, blijkt uit den hieronder volgenden staat:

| AARD DER STRAFFEN. | LANDAARD. | Aantal verzoeken. Toegewezen. | Afgewezen. |
|---|---|---|---|
| Doodstraf . . . . | Europeanen | 44 | |
| | Afrikanen | 1 | |
| | Inlanders | 90 | |
| | Chinezen | 1 | |
| Tuchthuis . . . . | Europeanen | 11 | |
| Kruiwagen . . . . | Europeanen | 6 | |
| | Afrikanen | 1 | |
| | Inlanders | 1 | |
| Gevangenis . . . . | Europeanen | 14 | |
| | Inlanders | 2 | |
| | Chinezen | 5 | |
| Detentie . . . . . | Europeanen | 26 | |
| | Inlanders | 10 | 311 |
| Dwangarbeid in en buiten den ketting | Inlanders | 1861 | waaronder verzoeken van 22 inlanders en 1 Europeaan om gratie van de doodstraf. |
| | Chinezen | 24 | |
| Ontzetting van de regten en bevoegdheden, vermeld in art. 22 Strafwetboek. | Inlanders | 33 | |
| | Arabieren | 1 | |
| Tentoonstelling . . | Inlanders | 50 | |
| Wegzending naar een oord van ballingschap binnen Nederlandsch Indie. | Inlanders | 2 | |
| Boeten . . . . . | Europeanen | 13 | |
| | Inlanders | 8 | |
| | Chinezen | 10 | |
| | Arabieren | 1 | |
| Verbeurdverklaringen | Inlanders | 1 | |
| Laarzen . . . . . | Inlanders | 1 | |
| | | 2217 | 311 |
| | TOTAAL . . | 2528 | |

Onder de gegratieerden waren er 563, waaronder 46 Europeanen en 517 inlanders, die deze gunst deelachtig werden bij gelegenheid van de viering van 's Konings verjaardag. Van de Europeanen behoorden 22 en van de inlanders 8 personen tot den militairen stand. Onder de Europeanen waren er 17, waaronder 6 militairen, en van de inlanders 113, waaronder 2 militairen, die geheele kwijtschelding van straf ontvingen. De overigen verkregen twee jaren (namelijk 3 inlanders), één jaar (8 Europeanen en 134 inlanders), 6 maanden (12 Europeanen en 139 inlanders) en 3 maanden (9 Europeanen en 128 inlanders) remissie op hun verderen straftijd.

Ter belooning van goede diensten bij de eerste expeditie tegen Atjeh, werd bij een gouvernementsbesluit van 16 October 1873 aan 806 dwangarbeiders hetzij een jaar remissie op den nog te onderganen straftijd verleend, hetzij algeheele kwijtschelding van straf aan hen, wier straftijd binnen een jaar zou verstrijken.

Vier inlanders ontvingen geheele kwijtschelding hunner nog te ondergane straf wegens door hen gepraesteerde goede diensten bij gelegenheid der expeditie naar Deli.

Het aantal Europeanen (allen militairen) door wie of ten wier behoeve gratie van de doodstraf werd verzocht, bedroeg 45, tegen 34 in 1872. Slechts aan één persoon, ter zake van moord tot de straffe des doods met den strop veroordeeld, werd lijfsgenade geweigerd.

Zij die gratie ontvingen, hadden zich aan de volgende misdrijven schuldig gemaakt, als: 26 aan feitelijke insubordinatie (waaronder 3 gepaard met insubordinatie door woorden en 1 met diefstal); 14 wegens feitelijke insubordinatie, na reeds ter zake van misdrijf veroordeeld te zijn geweest; 1 wegens gewelddadige aanranding van een schildwacht op post. De straf van deze personen werd veranderd in die van drie tot tien jaren detentie. Behalve de genoemden verkregen nog 3 Europeanen, wegens herhaalde insubordinatie tot de doodstraf verwezen, gratie van die straf, en werd deze, met het oog op hunne blijkbare ongeschiktheid om weder in de gelederen terug te keeren, veranderd in tien jaren kruiwagenstraf, met voorafgaande vervallenverklaring van den militairen stand.

Een wegens feitelijke insubordinatie tot den kogel veroordeelde Afrikaan verkreeg gratie van die straf, met verandering in 5 jaren detentie.

112 verzoeken om gratie van de doodstraf, waaronder voor 7 militairen, werden door inlanders of te hunnen behoeve ingediend. Van de militairen verkregen er 3 gratie, terwijl 4, die schuldig bevonden waren aan moord, de hun opgelegde straf ondergingen. Van de 105 niet militaire inlanders, die tot de doodstraf verwezen waren, ondergingen 18 hunne straf, terwijl 87, waaronder 5 vrouwen, begenadigd werden. Van hen die geëxecuteerd werden, hadden zich schuldig gemaakt: 8 aan moord, 1 aan diefstal op den openbaren weg met geweld, vergezeld van moord, 1 aan medepligtigheid aan moord, 1 aan moord en poging tot moord, 1 aan moord met voorbedachten rade en geleider lage, 4 aan diefstal op den openbaren weg, gepaard met moord op twee personen gepleegd, na reeds wegens misdrijf te zijn veroordeeld geweest, 1 aan moedermoord, en 1 aan doodslag opgevolgd door diefstal. Van de 87 inlanders (niet-militairen), die gratie van de doodstraf ontvingen, waren veroordeeld: 61 (waaronder 1 vrouw) wegens moord; 8 (waaronder 3 vrouwen) wegens moord, gevolgd door of gepaard met diefstal; doodslag gevolgd door diefstal; poging tot diefstal door meer dan een persoon gepleegd, vergezeld van moedwilligen doodslag; 1 wegens lastgeving tot moord; 2 wegens moord en moedwillige verwonding; 1 wegens doodslag gepleegd op een met het openbaar gezag belasten ambtenaar; 5 wegens diefstal op den openbaren weg, gevolgd door moedwilligen manslag en wegens moord gepleegd met diefstal op den openbaren weg door meer dan één persoon; 1 (vrouw) wegens vergiftiging; 1 wegens vadermoord en 6 wegens diefstal bij nacht in een bewoond huis door middel van binnen- en buitenbraak in vereenigde en gewapende bende. Voor de meesten dezer veroordeelden werd de straf veranderd in 20 jaren, voor sommigen in 15 en 10 jaren dwangarbeid in den ketting. Voorts verkreeg nog gratie van de doodstraf een inlander, die de voorname bewerker was geweest van de gewelddadigheden in Kotta Pinang, Sumatra's Oostkust (vergelijk het vorig verslag blz. 15). Zijne straf werd gewijzigd in die van wegzending naar een oord van ballingschap voor den tijd van 20 jaren. Eindelijk werd nog gratie verleend aan een wegens medepligtigheid aan moord tot de doodstraf veroordeelden Chinees.

Verschil van gevoelen deed zich in Indie voor aangaande de vraag of — en zoo ja, door welk middel van voorziening — teruggave zou kunnen geschieden van bij regterlijk vonnis ten onregte opgelegde geldboeten, wanneer de betrokkenen verzuimd hebben, vóór de voldoening aan de veroordeeling daarvan gratie te vragen. Na gehouden overleg met den Minister van Justitie is aan de Indische Regering te kennen gegeven, dat er geen bezwaar bestaat om ook dan wanneer de bedoelde boeten reeds betaald zijn, alsnog het middel van gratie toe te passen.

*Regt van abolitie.* Aan een Javaansch districtshoofd, die zonder daartoe vergunning te hebben verkregen eene loterij had gehouden, werd abolitie van regtsvervolging verleend, uit overweging dat het uit een staatkundig oogpunt bedenkelijk moest geacht worden om ter zake van dit feit, dat door den dader, die reeds sedert 25 jaren was gebleken een ijverig en trouw landsdienaar te zijn, blijkbaar te goeder trouw en hoogstens uit onnadenkendheid was gepleegd, eene regtsvervolging in te stellen

§ 8. *Bijzondere regten.*

*Regt van verblijf.* Eene opgaaf betreffende de gedurende 1873 aan Europeanen en met dezen gelijkgestelden verleende vergunningen tot inwoning in Nederlandsch Indie, volgt hieronder:

| Aan personen geboren in: | VERGUNNINGEN VERLEEND DOOR | | | |
|---|---|---|---|---|
| | den Gouverneur-Generaal. | | de hoogste gewestelijke gezaghebbers. | |
| | Mannen. | Vrouwen. | Mannen. | Vrouwen. |
| Nederland . . . . | 60 | 4 | 3 | 2 |
| Duitschland . . . . | 7 | » | 5 | » |
| Engeland . . . . . | 3 | » | » | » |
| Frankrijk . . . . | 2 | » | » | » |
| Belgie . . . . . | » | 1 | 1 | » |
| Zweden . . . . . | 1 | » | » | » |
| Noorwegen . . . . | 1 | » | » | » |
| Perzie . . . . . | 2 | » | 2 | » |
| | 76 | 5 | 11 | 2 |
| | 81 | | 13 | |

Aan een 20tal personen (Europeanen en met dezen gelijkgestelden) werd gedurende 1873 vergunning tot reizen in Nederlandsch Indie verleend.

Het aantal ter inwoning toegelaten vreemde Oosterlingen wordt opgegeven in het afgeloopen jaar te hebben bedragen 3125 Chinezen, 167 Arabieren en 19 andere vreemde Oosterlingen, waaronder respectivelijk 1026, 2 en 1 die zich in de Buitenbezittingen ter inwoning aanmeldden.

De verordeningen omtrent de toelating en vestiging in Nederlandsch Indie van Oostersche vreemdelingen (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 56 en 57), waarvan de eerste sedert vervangen is door de regeling in *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 40, zijn bij *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 101, verklaard niet van toepassing te zijn op de residentie Riouw en onderhoorigheden. Wegens haar naauwen zamenhang met de gemelde verordeningen, is in de residentie Riouw eveneens niet van kracht, gelijk nog in 't laatst van 1873 door de Indische Regering voor zooveel noodig werd uitgemaakt, de ordonnantie vervat in *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 8 (verbeterd bij *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 107), houdende voorschriften tegen misleiding en dwang bij het aangaan en ten uitvoerleggen van huurovereenkomsten met Oostersche vreemdelingen, die als huurlingen ten behoeve van ondernemingen van landbouw, handel of nijverheid in Nederlandsch Indie worden ingevoerd. Toen nu de (vroegere) onderhoorigheden der genoemde residentie ter Sumatra's Oostkust tot eene afzonderlijke residentie waren verheven (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 81), rees de vraag of zij van de toepassing dezer verschillende bepalingen moesten uitgesloten blijven. De vraag is door de Indische Regering in ontkennenden zin beslist.

In December 1873 werd dan ook aan den resident van Sumatra's Oostkust te kennen gegeven, dat voor stipte toepassing der besproken verordeningen te Deli en ook elders in zijn gewest, voor zoover art. 27, 2de lid, van het Rege-

ringsreglement dit toelaat, behoort te worden gewaakt, met vrijlating nogtans om, wanneer zich daarbij overwegende bezwaren mogten voordoen, deze ter kennis van de Regering te brengen, vergezeld van de noodige voorstellen tot voorziening.

Gebruik makende van de hem bij art. 47 van het Regeringsreglement toegekende bevoegdheid, heeft de Gouverneur-Generaal aan den waarnemenden regent van Oedjir (Aroë-eilanden), aan drie Delische hoofden, aan het hoofd der kampong Goenoeng Tinggi (residentie Oostkust van Sumatra), aan den Mandharschen opstandeling MARADIA KAPÉ, en aan eenen inwoner der residentie Banjoewangi het verblijf in hunne vroegere woonplaatsen ontzegd en hun, in het belang der openbare orde en rust, andere plaatsen in Nederlandsch Indie ten verblijf aangewezen.

Aan een onderdaan van den Sultan van Djokjokarta, wien door zijnen vorst het verblijf in dat rijk was ontzegd, werd door den Gouverneur-Generaal Menado als verblijfplaats aangewezen.

Aan een Arabier, die zich zonder vergunning in Nederlandsch Indie bevond en niet had doen blijken wie hij was, van waar en met welk doel hij kwam, is door het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur, krachtens de artt. 4 en 5 van *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 40, gelast Nederlandsch Indie te verlaten. Om gelijke redenen had de verwijdering uit Nederlandsch Indie plaats van een persoon, zich noemende RIHAU D'AVELINS, wiens uitlevering door den Gouverneur van Cochin-China was gevraagd (verg. blz. 2 hiervoren).

Aan den gewezen regent van Tjamba, in de afdeeling Noorderdistricten op Celebes, wien in der tijd (Junij 1865), in het belang der orde en rust, Ambal (residentie Bagelen) als verblijfplaats was aangewezen, werd vergund om naar zijne woonplaats terug te keeren.

Gelijke vergunning werd verleend aan den gewezen rijksbestierder van Boni, die in Januarij 1866, op verlangen van den vorst, uit dat rijk was verwijderd.

Bij ordonnantie van 31 Augustus 1873, n°. 5 (*Indisch Staatsblad* n°. 167), is de verpligting — bij *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 39, slechts aan de hoofden van plaatselijk bestuur in de voor den algemeenen handel opengestelde havens opgelegd — om registers te houden van de in Indie aankomende Europeanen, uitgestrekt tot de hoofden van plaatselijk bestuur in alle havens van Nederlandsch Indie.

*Uitlevering van misdadigers.* Het feit, dat twee Engelsche deserteurs te Samarang door een paar Engelsche soldaten zijn opgevat, heeft weder de aandacht moeten vestigen op de wenschelijkheid van een uitleveringstractaat met Groot-Britannie voor de wederzijdsche kolonien, — 't welk evenwel niet kon worden gesloten vóór dat de uitleveringswet in Nederland was uitgevaardigd. De bedoelde gebeurtenis schijnt echter voor een groot deel te wijten aan minder juiste uitlegging door onze autoriteiten van de bepalingen der verordening omtrent de toelating van Europeanen (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 38); daaromtrent zijn den Gouverneur-Generaal de noodige wenken gegeven.

*Drukpers.* Bij de Regering zijn overwegingen aanhangig omtrent eene nieuwe regeling der drukpers-aangelegenheden in Indie, ter vervanging van het Koninklijk besluit dd. 8 April 1856 (*Indisch Staatsblad* n°. 74), en tot aanvulling tevens van het sedert uitgevaardigde Strafwetboek voor de Europeanen, met strafbepalingen wegens drukpersdelicten, die volledíger zijn dan de thans bestaande, in het aangehaald *Staatsblad* vervat.

Gedurende 1873 waren in Indie hangende 20 vervolgingen wegens overtredingen door middel van de drukpers geploegd. Van deze waren er elf reeds vroeger aangebragt. De overige negen zijn in het afgeloopen jaar aanhangig gemaakt.

Van dit elftal zaken zijn er acht wegens intrekking der klagt niet verder vervolgd. Van de drie andere waren er twee bij den raad van justitie te Padang aanhangig en eene bij den raad van justitie te Samarang. Twee dezer zaken waren bij het eind van 1873 nog in behandeling, terwijl de derde met eene veroordeeling geeindigd is.

Van de negen in den loop van 1873 aangebragte zaken waren er vier aanhangig bij den raad van justitie te Batavia, twee bij dien te Soerabaija en drie bij dien te Samarang. Eene dezer zaken eindigde met vrijspraak, terwijl in vier andere de gevraagde regtsingang werd geweigerd. Van ééne werd de ter naauwernood aangevangen vervolging gestaakt, ten gevolge van de politieke uitzetting van den beklaagde uit Nederlandsch Indie (zie het vorig verslag blz. 82), terwijl eene andere door het openbaar ministerie niet vatbaar werd geacht voor vervolging. Eene zaak eindigde met veroordeeling, en nog ééne is in behandeling.

Zestien van de 20 vervolgingen waren uitgelokt door eene klagt van de beleedigde partij, terwijl vier vervolgingen ambtshalve geschiedden door het openbaar ministerie.

Van de Indische Regering worden voorstellen te gemoet gezien tot wijziging van het Koninklijk besluit van 13 Januarij 1854, n°. 64 (*Indisch Staatsblad* n°. 18), omtrent het openbaar maken van stukken uit de gouvernementsarchieven, welke verordening in hare tegenwoordige reductie aanleiding kan geven tot eene toepassing die haar doel voorbij streeft.

*Slavernij.* Omtrent de middelen om te geraken tot de vrijmaking der slaven in de Buitenbezittingen zijn weinige maanden geleden uitvoerige beschouwingen aan de Indische Regering medegedeeld. Daarbij is van de stelling uitgegaan, dat de bij art. 115 van het Regeringsreglement aangenomen fatale termijn van 1 Januarij 1860 alleen gold de vrijmaking der *geregistreerde* slaven (*Indisch Staatsblad* 1825, n°. 44), en der perkhoorigen op Banda; dat het artikel echter *het beginsel* van vrijstelling der slaven in het algemeen heeft uitgesproken, en de Regering alzoo verpligt is dat beginsel toe te passen of in werking te brengen, overal waar het Nederlandsch gezag zich kan doen gelden zonder in botsing te geraken met de erkende regten der bevolking (art. 27, 2de lid, van het Regeringsreglement). Ofschoon dus, wat de vrijmaking der niet geregistreerde slaven betreft, niet gebonden aan den genoemden termijn, behoort de Regering het beginsel der vrijstelling in werking te brengen waar zij regtstreeks gezag uitoefent. In die landen evenwel, waar het zelfbestuur in meerdere of mindere mate aan de inlandsche vorsten of bevolkingen is gewaarborgd, bestaat die *wettelijke* verpligting niet, maar behoort de Regering alle in haar bereik liggende middelen aan te wenden, om het beginsel te doen zegevieren in overeenstemming met de bevolking of hare hoofden.

Ten opzigte der landen waar de bevolking niet meer in het bezit is harer eigene regten en instellingen, zoo als bijv. in de zoogenaamde gouvernementslanden van Celebes, en in andere gewesten, die sedert 1825 onder het regtstreeksch gezag van het Gouvernement zijn gekomen, zonder dat sedert tot registratie der slaven is overgegaan, zal de zaak moeten worden aangevat door de in der tijd verzuimde registratie der slaven alsnog te doen plaats vinden, onder de noodige voorzorgen tegen misleiding en valsche opgaven, en eerst na geheelen afloop der registratie moeten worden overgegaan tot de bekendmaking, dat het Gouvernement de alzoo ingeschrevenen in vrijheid wil stellen tegen schadeloosstelling aan hunne meesters, naar gelang der kategorien waarin men de slaven mogt wenschen te verdeelen.

Ten aanzien der landen waar 's Gouvernements gezag min of meer wordt beperkt door het zelfbestuur der vorsten of der bevolking, zal de te volgen gedragslijn deze moeten zijn: Waar 's Gouvernements invloed en gezag nog zoo weinig gevestigd zijn, dat eene bepaalde inmenging in den maatschappelijken toestand der bevolking ongeraden zou zijn of geen doel zou treffen, zal door overreding, naar mate de omstandigheden daartoe aanleiding geven, getracht moeten worden eenige toezegging in den zin van emancipatie te verkrijgen, en als het voornemen der Regering moeten worden in uitzigt gesteld vrijmaking tegen billijke schadevergoeding aan de eigenaren of bezitters van slaven. Waar het Nederlandsch gezag reeds vasten wortel heeft geschoten, ware minder omzigtig en geleidelijk te werk te gaan. Men zou zich daar in betrekking tot de hoofden hebben te stellen en te trachten hunne toestemming en medewerking te verkrijgen, om eerst tot registratie, daarna tot vrijstelling tegen schadevergoeding over te gaan.

Het inslaan van laatstbedoelden weg is al dadelijk aanbevolen voor het gouvernement van Sumatra's Westkust,

waar, met het oog op het drukkende der slavernij, voornamelijk in Tapanoeli, en de moeijelijkheden, die herhaaldelijk worden ondervonden door de ontvlugting van slaven en de daaruit voortspruitende uitleveringsquaestien, de vrijstelling der slaven het eerst voor regeling in aanmerking komt, ook omdat de bevolking in dat gouvernement reeds is voorbereid op de veranderingen, die een gevolg zullen zijn van de nieuwe organisatie van het regtswezen.

In het algemeen is aangeprezen de maatregelen tot afschaffing der slavernij in alle gewesten, die nog in het bezit zijn van eigen instellingen, te doen zamengaan met de regeling van het regtswezen aldaar, welke insgelijks geleidelijk, voor ieder gewest afzonderlijk, wordt voorbereid en ingevoerd. Men is daarbij het best in de gelegenheid na te gaan, in hoever door minnelijke schikking te verkrijgen is, dat de bevolking eene zoo aanmerkelijke wijziging toelate in hare maatschappelijke verhoudingen, als inderdaad door de opheffing der slavernij veroorzaakt wordt (1).

*Pandelingschap.* In die streken van Nederlandsch Indie, waar het Nederlandsch gezag gevestigd is, worden, in opvolging van het voorschrift in *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 114, geene pandelingen meer tot zekerheid van schuld genomen. Volgens de hoofden van het bestuur in die gewesten, waar nog pandelingen van vroegeren tijd gevonden worden (Celebes, Menado, Borneo), is — daar het getal dezer laatsten steeds afneemt — de tijd niet verwijderd, dat het pandelingschap geheel tot het verledene zal behooren.

In die landen waar het regt van zelfbestuur aan de vorsten is gelaten, worden nog pandelingen genomen, doch gaan de ambtenaren steeds voort hun invloed in het werk te stellen ten einde aan dien toestand zoo mogelijk een einde te maken. Vooral ter Westkust van Borneo schijnen de daartoe aangewende pogingen niet zonder goeden uitslag te blijven.

§ 9. *Personen en inrigtingen met het regtswezen in verband.*

*Lands-advocaten.* Ten einde de ambtenaren van het openbaar ministerie bij het Hooggeregtshof en de raden van justitie op Java te ontheffen van de behandeling der civile gedingen waarin de Regering betrokken is (zie het vorig verslag, blz. 82), is bij art 1 van 's Konings besluit van 15 November 1873, n°. 42, den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid toegekend om de behandeling van al zoodanige zaken op te dragen aan speciaal daartoe aangewezen praktizijns te Batavia, Samarang en Soerabaija, die den titel zullen voeren van landsadvocaten. De waarneming van andere zaken zal echter aan de landsadvocaten niet verboden zijn. Ten einde hierdoor voor de Regering geen beletsel ontsta om steeds van de diensten harer praktizijns gebruik te maken, is tevens bepaald, dat tot hunne tijdelijke vervanging, zoo noodig, een ander praktizijn kan worden gekozen.

In verband met den besproken maatregel is bij art. 2 van het aangehaald Koninklijk besluit het getal advocatengeneraal bij het Hooggeregtshof van 3 op 2 teruggebragt. (2)

(1) Op ernstige behartiging dezer aangelegenheid werd laatstelijk nog aangedrongen in § 7 van het commissoriaal rapport betreffende het Oost-Indisch regeringsverslag van 1872 (zitting 1873—1874—, **11**, n°. 1). Na hetgeen hierboven is medegedeeld, zal het niet noodig zijn een antwoord te geven op de vraag, die, met het oog op de in der tijd gebleken ongezindheid der Sultans van Ternate, Tidore en Batjan om tot eene geleidelijke afschaffing der slavernij in hun gebied mede te werken, in het rapport gedaan werd: of het gewenschte doel niet spoedig zou kunnen worden bereikt door eene eenigzins ruime geldelijke opoffering. Bij de behandeling van de op de begrooting uit te trekken schadevergoeding ingevolge de voor Sumatra's Westkust of mogelijk voor eenig ander gewest het eerst te doene voorstellen, zal de Vertegenwoordiging in de gelegenheid zijn over de thans besproken uitvoering van het beginsel in het algemeen haar oordeel te doen kennen.

(2) Het Koninklijk besluit van 15 November 1873, n°. 42, is afgekondigd in *Indisch Staatsblad* 1874, n°. 149.

De instelling van het ambt van landsadvocaat op genoemde drie hoofdplaatsen heeft plaats gehad bij ordonnantie van 5 Junij 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 150). Omtrent de aan te stellen titularissen en hunne vervangers is nog geene keuze gedaan. Ten opzigte van het aan de landsadvocaten toe te kennen salaris is besloten, althans vooreerst en bij wijze van proef, hun geen vast maandelijksch honorarium toe te kennen, maar hen voor hunne adviesen en verdere werkzaamheden in rekening te doen brengen hetgeen bij de bestaande tarieven voor praktizijns daaromtrent is vastgesteld.

*Praktizijns.* Het aantal advocaten in Nederlandsch Indie is in den loop van 1873 met één verminderd en bedroeg op ultimo December jl. 28. Van deze waren er 12 aangesteld bij het Hooggeregtshof, 8 bij den raad van justitie te Samarang, 7 bij dien te Soerabaija en 1 bij dien te Padang.

Voorts fungeert bij den raad van justitie te Soerabaija nog een niet gegradueerd persoon als procureur.

Bij ordonnantie van 31 Mei 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 92) werd, met wijziging in zoo ver van het tarief van justitiekosten en salarissen voor de Europesche regtbanken in Nederlandsch Indie (*Indisch Staatsblad* 1851, n°. 27), bepaald dat de praktizijns voor de voorbereiding tot de pleidooijen voor elk uur of gedeelte daarvan f 2 kunnen in rekening brengen, doch tevens dat, behalve de kosten, welke in rekening mogen worden gebragt en door de verliezende partij worden betaald, geen afzonderlijk honorarium kan gevorderd worden. Aanleiding tot deze ordonnantie had gegeven een adres van een aantal procureurs bij het Hooggeregtshof, waarin zij op eene zoodanige voorziening hadden aangedrongen. Het hof toch had laatstelijk bij herhaling beslist, dat de bestaande bepalingen niet gedoogden om aan de tegenpartij eenig bedrag in rekening te brengen voor voorbereiding tot pleidooi.

*Notarissen.* In den loop van het jaar 1873 werd voor het eerst voorzien in de betrekking van notaris, tevens vendumeester, te Serang, waar tot dus ver de secretaris der residentie, en te Salatiga, waar de adsistent-resident die functien uitoefende (art 5 van *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 16). Daardoor zijn thans op alle plaatsen, waar in 1863 en 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 170 en 16) afzonderlijke notariaten zijn ingesteld, zoodanige titularissen in functie.

Te Bandjermasin, in 1872 tot een afzonderlijk notariaat verklaard, worden de functien van notaris, zoolang de gewestelijke secretaris nog niet in zijne betrekking vervangen is, door dezen vervuld.

Het nieuwe tarief, bepalende het honorarium der notarissen en de voorschotten die zij in rekening mogen brengen (zie het vorig verslag, bladz. 83), is afgekondigd bij ordonnantie van 9 Januarij 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 9).

*Tolken.* Bij Koninklijk besluit van 17 October 1873 werd de detachering bij het Nederlandsch consulaat in China van den te Padang gevestigden Chineschen tolk voor den tijd van een jaar verlengd.

De inlander, die van gouvernementswege werd opgeleid tot tolk en translateur voor de Soendanesche taal (zie het verslag van 1872, bladz. 50), is sedert benoemd tot adjunct-translateur voor genoemde taal.

*Wees- en boedelkamers.* Bij een besluit van 18 Maart 1873, n°. 39, is de Indische Regering teruggekomen op een vroeger besluit, waarbij de resident op eene plaats buiten den zetel van het collegie van boedelmeesteren gelegen, op grond van art. 62 van het reglement voor dat collegie, was aansprakelijk gesteld voor verliezen, ten gevolge der niet nakoming van de voorschriften van dat artikel geleden, en is nu aangenomen, dat deze bepaling is vervallen door art. 417 van het Indisch Burgerlijk Wetboek (even als art. 16 van hetzelfde reglement door art. 42 der bepalingen omtrent de invoering van en den overgang tot de nieuwe wetgeving).

Met 1 Julij 1873 is de nieuwe instructie voor de weeskamers in Nederlandsch Indie (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 166) in werking getreden.

Ter voldoening aan art. 2 van die instructie is eene regeling van het getal, het ressort en de zamenstelling der weeskamers ontworpen en vastgesteld. Hare afkondiging en inwerkingtreding zal geschieden nadat de benoodigde fondsen door de wetgevende magt zullen zijn toegestaan.

Het getal, het ressort en de formatie der weeskamers zal met de invoering der nieuwe regeling de volgende wijzigingen ondergaan. De weeskamer te Menado wordt opgeheven en aldaar een agentschap van de kamer te Amboina gevestigd. Het personeel der weeskamers wordt op enkele plaatsen vermeerderd, terwijl elders de bestaande bezoldigingen in verband tot de meerdere werkzaamheden zullen

worden verhoogd. In het bijzonder wordt het aantal agenten der weeskamers uitgebreid ter verzekering eener goede contrôle in het belang der geadministreerden; in ieder agentschap zullen voortaan twee agenten werkzaam zijn, waardoor wordt voorkomen dat de weeskamers, bij ontstentenis van een eenigen agent, niet zouden zijn vertegenwoordigd. In stede van de tot dusverre genoten afwisselende toelagen worden de agenten vast bezoldigd, en ook het personeel der weeskamer te Banda zal in het genot van vaste inkomsten worden gesteld.

Vermits door de intrekking der oude instructie voor de weeskamers (*Indisch Staatsblad* 1818, n°. 72), met name van art. 1 dier instructie, de weeskamers buiten het regtsgebied van den raad van justitie te Batavia zouden ophouden te gelijk boedelkamers te zijn, werd bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 148, bepaald, dat, met uitzondering van de weeskamer te Batavia, de functien van de boedelkamers en van hare gecommitteerden zijn opgedragen aan de weeskamers en hare agenten, en die der gecommitteerden van het collegie van boedelmeesteren te Batavia aan de agenten der weeskamers aldaar. De aanvaarding dezer opdragt is verpligtend, terwijl daaraan geen bezoldiging of toelage verbonden is. Ten einde de weeskamers in staat te stellen de uit dezen maatregel voortvloeijende meerdere werkzaamheden te vervullen, zijn aan haar een of meer Chinesche en inlandsche leden toegevoegd.

Met goedkeuring der Regering zijn de verschillende agenten der weeskamers voorzien van eene door den directeur van justitie ontworpen handleiding voor hunne werkzaamheden.

De moeijelijkheid, die er voor de weeskamers dikwerf bestaat, om, met inachtneming van art. 391 van het Indisch Burgerlijk Wetboek, de aan haar beheer toevertrouwde gelden te beleggen, en die niet zelden ten gevolge had, dat belangrijke kapitalen gedurende geruimen tijd renteloos bleven liggen, heeft aanleiding gegeven tot een voorstel om genoemd artikel in dien zin te wijzigen, dat de penningen van minderjarigen ook zouden mogen worden belegd door aankoop van of beleening op aandeelen der Javasche Bank. Het Opperbestuur is omtrent dit voorstel in nadere gedachtenwisseling getreden. Intusschen is bij Indisch besluit van 16 Augustus 1873, n°. 8, bepaald, dat de kapitalen, welke bij de wees- en boedelkamers in beheer zijn en welker uitzetting bezwaar oplevert, op magtiging van den directeur van justitie door de weeskamer te Batavia tot dat einde worden in beheer genomen. Den directeur van justitie is thans opgedragen om te onderzoeken, in hoeverre de voorgestelde wijziging van het aangehaalde art. 391 door dezen maatregel kan geacht worden overbodig te zijn gemaakt, waarbij echter de noodige voorzorgen zouden moeten worden genomen om te verhoeden, dat de weeskamers in de bedoelde bevoegdheid een middel kunnen vinden om zich van het beheer der aan haar toevertrouwde gelden en van hare verantwoordelijkheid meer of min te ontslaan. Ingevolge het reeds genoemde besluit zijn door de wees- en boedelkamer te Soerabaija f 275 000 en door die te Amboina f 6000 naar Batavia overgebragt.

De Indische Regering heeft besloten met de voorgenomene zamenstelling eener nieuwe instructie voor het collegie van boedelmeesteren te Batavia te verwijlen tot dat eene beslissing zal zijn genomen omtrent de te verwachten herziening der ordonnantie, opgenomen in het *Indisch Staatsblad* 1855, n°. 79, houdende toepasselijkverklaring van de Europesche wetgeving op vreemde Oosterlingen. Het naauwe verband, waarin de werkkring van het collegie staat tot den regtstoestand van de vreemde Oosterlingen, maakte dit uitstel noodzakelijk.

Een staat aantoonende den omvang van het beheer der wees- en boedelkamers in Nederlandsch Indie gedurende het jaar 1873 wordt aangetroffen in bijlage F.

## G. Algemeene Rekenkamer en Comptabiliteit.

### § 1. *Algemeene Rekenkamer.*

De twee leden der Algemeene Rekenkamer, van wier afwezigheid met buitenlandsch verlof melding werd gemaakt in het verslag van 1872 (blz. 54), zijn sedert in Indie teruggekeerd en hebben als zoodanig weder zitting genomen. In verband hiermede werd de tijdelijke maatregel van voorziening in de toen bestaande onvoltalligheid der leden ingetrokken.

Aan de kamer ontviel door overlijden haar president, de heer J. J. Lefebre. In zijne plaats werd bij Koninklijk besluit van 23 Januarij 1874 tot voorzitter benoemd het lid J. F. Mossel, terwijl in de daardoor ontstane vacature is voorzien door de benoeming, bij Koninklijk besluit van 27 Maart 1874, n°. 9, van den heer T. C. J. Kroesen, intendant der 1ste klasse (hoofd-intendant) van de militaire administratie op non-activiteit, en sedert April 1872 tijdelijk met de waarneming der betrekking van lid der kamer belast.

Blijkens het aangeteekende in het verslag van 1872 is den Gouverneur-Generaal, krachtens eene Koninklijke magtiging, de bevoegdheid verleend om de formatie van het ambtelijk personeel der Algemeene Rekenkamer beneden den rang van secretaris te regelen buiten medewerking van het Opperbestuur, mits blijvende binnen de grenzen der begrooting en met behoud van de tegenwoordige regeling der bezoldigingen boven die van klerken. Als een gevolg van die magtiging verdient onder anderen vermelding de aanstelling bij dit collegie van drie referendarissen.

### § 2. *Comptabiliteit.*

Bij een besluit van den Gouverneur-Generaal van 22 Mei 1873 werd de heer J. P. Sprenger van Eyk, vroeger toegevoegd aan de zending van den heer Motké, tijdelijk benoemd tot hoofdinspecteur van finantien, en werd hem onder anderen opgedragen voorstellen te doen tot verbetering der comptabiliteitswet.

Het door den raad van directeuren in 1872 ingezonden ontwerp eener nieuwe wet, en het daarover door de Algemeene Rekenkamer uitgebragt advies, werden in zijne handen gesteld.

In zijn daarop uitgebragt rapport van 30 October 1873 werd in de eerste plaats de vraag gesteld: Wat is noodig: verbeterde uitvoering of wijziging der wet?

Ter beantwoording dier vraag werd onder anderen gewezen op eene in vele opzigten onvoldoende en onpraktische uitvoering der wet en op het feit, dat de gebreken in de uitvoering, ofschoon erkend, bijna zonder uitzondering, jaar in jaar uit, zijn blijven bestaan in afwachting van de wijziging der wet.

Onder de gebreken in de uitvoering der wet werden voornamelijk genoemd:

1°. gemis aan toezigt op de verantwoording der *ontvangsten* en op het kasbeheer in 't algemeen;

2°. gemis aan doelmatige voorschriften omtrent het toezigt op en de boeking van de *uitgaven*.

Ten aanzien van het eerste punt werd er op gewezen:

dat de wijze van verificatie der ontvangsten, ingevolge art. 24 der wet te regelen bij Koninklijk besluit, nog alleen geregeld is door een zeer algemeen voorschrift in de instructie van de Algemeene Rekenkamer, welk collegie echter slechts gedeeltelijk kan controleren;

dat de regeling van de wijze van verificatie door of van wege het bestuur, welke regeling, naar de beslissing van het Opperbestuur van het laatst van 1866, moest geschieden bij koloniale ordonnantie, zich steeds heeft laten wachten, daar de raad van directeuren niet heeft voldaan aan eene in 1867 ter zake ontvangen opdragt;

dat het uitblijven dier regeling ten gevolge heeft gehad, dat over het algemeen door of van wege het bestuur geen verificatie der ontvangsten, zelfs geen toezigt op de naleving van sommige belastingverordeningen plaats vond, in strijd met de roeping van het bestuur om voor de naleving der wettelijke bepalingen te waken, en met het beginsel, ook bij de verdediging der comptabiliteitswet op den voorgrond gesteld, » dat de inmenging der controlerende autoriteit (de Rekenkamer) het toezigt der administratie op de behoorlijke verantwoording der comptabelen ondervangen noch belemmeren moet";

dat alzoo geenerlei waarborg bestaat, dat al hetgeen aan de schatkist toekomt, ook wordt geïnd.

Ook werd aangetoond, dat het toezigt op de verantwoording van het geënde uiterst gebrekkig was, dat de boekhouding vaak niet voldeed aan de eerste eischen van orde en regelmaat, en dat de kasopnemingen niet veel meer waren dan ijdele formaliteiten, omdat zij niet gepaard gingen met eene uitgestrekte verificatie, zonder welke het den comptabele zeer ligt valt, tijdige ontdekking van malversatien te voorkomen.

Ten aanzien van het tweede der bovengenoemde punten (*uitgaven*), werd aangetoond, dat al hetgeen geschiedde onder den naam » bewaking der begrooting" volstrekt onvoldoende was, om de uitgaven, wier bedrag de Regering in hare hand heeft, binnen de perken der begrooting te doen blijven, en geheel overbodig wat betreft de andere uitgaven, zoodat veel nutteloos werk werd verrigt en het noodige achterwege bleef.

Voorts werd aangewezen, hoe uit den aard der bouwstoffen, waaruit de departementen van algemeen bestuur eenerzijds, en de Algemeene Rekenkamer ter andere zijde, de begrootingsrekeningen zamenstellen, verschillen moesten voortspruiten, zoo als dan ook reeds ten opzigte van de dienst 1867 gebleken was, en ook bij de rekeningen van latere jaren moest ondervonden worden; ten gevolge waarvan de afsluiting der rekeningen niet alleen buitengewone uitgaven veroorzaakt, maar ook te zeer vertraagd wordt.

Nevens deze kapitale gebreken in de uitvoering der wet, werden in de administrative voorschriften vele andere fouten aangewezen, die, gepaard aan de ook door den raad van directeuren gereleveerde nalatigheid van vele civile ambtenaren in de opvolging der voorschriften, een geheel onbevredigenden toestand van het finantiele beheer deden ontstaan.

Aan deze beschouwingen werd eene beoordeeling van bovenbedoeld ontwerp van den raad van directeuren vastgeknoopt. Ten aanzien van de meeste punten werd betoogd, dat de grieven van den raad, gedeeltelijk reeds wederlegd door de Algemeene Rekenkamer, veelal eene min juiste opvatting van de wet en van de eischen van een ordelijk finantieel beheer ten grondslag hadden, en dat vele malen aan de wet was geweten wat alleen te wijten was aan de maatregelen tot uitvoering of aan de wijze waarop deze in praktijk waren gebragt.

Uit een en ander werd de conclusie getrokken:

dat door betere uitvoering der wet een alleszins bevredigende toestand van het finantieel beheer in 't leven kan worden geroepen;

dat betere uitvoering niet behoort te wachten op het aanbrengen van verbeteringen, waarvoor de wet zelve vatbaar is;

dat de gebreken, die in de wet zijn op te merken, zoo weinig aan een bevredigenden toestand van het finantieel beheer in den weg staan, dat er uit een praktisch oogpunt geen bezwaar is om de partiele herziening der wet eerst ter hand te nemen, wanneer ook door de praktijk zal zijn aangetoond, dat de ingrijpende veranderingen, waarop is aangedrongen, niet noodig zijn.

Ter verbetering van den toestand werden in de eerste plaats noodig geacht twee Koninklijke besluiten, een tot uitvoering van art. 24 der comptabiliteitswet, en een tot wijziging van de artt. 25—44 der instructie voor de Algemeene Rekenkamer. Ontwerpen dier besluiten met nota's van toelichting, werden overgelegd.

Op grond van de wenschelijkheid om de verbeteringen reeds te doen werken over het geheele jaar 1874, werd voorgesteld, in afwachting eener beslissing van het Opperbestuur omtrent bedoelde ontwerpen, de noodige maatregelen te nemen, opdat reeds van 1 Januarij 1874 af alles in dier voege ingerigt zou zijn, dat aan de werking der ontworpen Koninklijke besluiten, na hunne bekrachtiging, over het geheele jaar niets zou in den weg staan.

De Indische Regering heeft zich met de voorstellen van den hoofdinspecteur vereenigd en de ontworpen Koninklijke besluiten aan het Opperbestuur aangeboden. (1)

Eenige administrative voorschriften voor de departementen van algemeen bestuur, de hulp-ordonnateurs en comptabelen werden op 1 Januarij 1874 in werking gebragt.

Onder nadere goedkeuring des Konings werden reeds dadelijk het derde en vierde lid van art. 36 der instructie voor de Algemeene Rekenkamer, betrekkelijk de aanhechting van bewijsstukken aan ordonnantien en mandaten, buiten werking gesteld.

Voorts werd bepaald, dat door den hoofdinspecteur, in afwachting eener beslissing van het Opperbestuur omtrent de bovenbedoelde ontwerp-besluiten, de noodige regelingen en instructien zouden worden ontworpen, in overeenstemming met die ontwerpen en met de beginselen in zijn rapport uiteengezet.

Hem werd voorts opgedragen, door voorlichting en toezigt zooveel mogelijk mede te werken tot de goede uitvoering der comptabiliteitswet en der daaruit voortvloeijende regelingen; met uitnoodiging om te dien einde den gang der werkzaamheden tot die uitvoering betrekkelijk, na te gaan bij de departementen van algemeen bestuur en aldaar zijne opmerkingen voor zooveel noodig mede te deelen, en voorts om de drie maanden, indien noodig ook tusschentijds, aan den Gouverneur-Generaal verslag en, des vereischt, voorstellen te doen omtrent den gang van zaken.

Op uitnoodiging der Regering verklaarde genoemde hoofdambtenaar zich bereid, na afloop van den termijn (1 Maart 1874) waarvoor hij te harer beschikking was gesteld, voor 's lands in Indie werkzaam te blijven.

Daar de bovenbedoelde administrative voorschriften op 1 Januarij 1874 in werking zijn getreden, werd onder anderen de in 't vorig verslag (bladz. 86) besproken regeling tot effenstelling van voorschotten op tractement gewijzigd.

Omtrent het op de begrooting uittrekken van de heffingen ten behoeve van het Chineesch hospitaal te Batavia en het aanwijzen daarbij van de speciale bestemming dier heffingen (zie blz 87 van het vorig verslag) is door den Gouverneur-Generaal het gevoelen ingewonnen van den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid.

Met betrekking tot de kerk- en armenfondsen is in December 1872 uitgemaakt, dat deze niet vallen in de kategorie der zaken door het Koloniaal Bestuur voor rekening van derden beheerd, bedoeld bij de 2de alinea van art. 25 der instructie voor de Algemeene Rekenkamer. In verband met deze beschikking is aan den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid te kennen gegeven, dat de kerkbesturen tot het doen van uitgaven uit de kerkelijke kassen de magtiging van den Gouverneur-Generaal niet meer behoeven.

Het denkbeeld om de kosten der straatverlichting op de voornaamste plaatsen in Nederlandsch Indie te vinden uit bijdragen van de betrokken ingezetenen (zie het vorig verslag blz. 86) is in Indie nog in behandeling. Aangaande de wijze van uitvoering, in verband met de bestaande regelen van wetgeving en comptabiliteit, bestaat veel verschil van gevoelen. Intusschen is gebleken, dat de meeste der geraadpleegde autoriteiten het plan voorstaan van het heffen van landswege eener plaatselijke belasting volgens de algemeene regelen van art. 58 van het Regeringsreglement en van de comptabiliteitswet; zoodat de ontvangsten en ook de uitgaven zouden zijn te beheeren en te verantwoorden als landsgelden. Met het ontwerpen in dien zin eener verordening, aan vankelijk voor Makassar, hield men zich, volgens de laatstelijk ter zake ontvangen berigten, in Indie onledig.

Het plan om voor Indie eene algemeene prijslijst zamen te stellen voor de berekening der geldswaarde van goederen, materialen enz., bij verstrekking uit 's lands voorraad (zie blz. 87 van het vorig verslag), bleek om verschillende redenen niet voor uitvoering vatbaar te zijn.

In verband hiermede, en ook omdat het eigenaardiger voorkomt voor elken tak van algemeen bestuur eene afzonderlijke prijslijst aan te nemen, werd bepaald:

1°. dat door de hoofden der departementen van algemeen bestuur (justitie uitgezonderd) zullen worden vastgesteld de prijzen, welke bij hunne departementen moeten worden gevolgd bij de verstrekking van goederen, zoowel binnen als buiten den kring hunner departementen en bij het opleggen van vergoedingen voor het verlies of bederf van goederen;

(1) Bovenbedoelde ontwerpen van besluit zijn aan de overweging van den Raad van State onderworpen.

2°. dat bij de berekening dier prijzen als grondslag moet worden aangenomen: voor artikelen, die uit Nederland zijn of worden aangevoerd, de faktuursprijzen over de drie laatste jaren, verhoogd met de noodige procenten voor onkosten van uitzending, verliezen door beschadiging of bederf, administratiekosten enz.; en voor goederen, die in Indie zijn of worden aangeschaft, de contracts- of inkoopsprijzen, vermeerderd met de kosten van het voeren der administratie enz.; en

3°. dat elk departement de noodige gedrukte exemplaren der op dien voet te vervaardigen prijslijsten aan de Algemeene Rekenkamer en de overige departementen zal doen toekomen, en telkens wanneer in de vastgestelde prijslijsten wijziging wordt gebragt, daarvan aan genoemd collegie en de overige departementen mededeeling zal doen.

Van het denkbeeld om de in de residentie Menado bestaande districtskassen op te heffen, waaromtrent de betrokken resident in Junij 1872 werd gehoord, heeft de Indische Regering moeten afzien, omdat uit een ter zake ingesteld onderzoek bleek, dat die kassen in stand worden gehouden door gelden, door de bevolking bijeengebragt, ter voorziening in de behoeften harer huishouding, en die mitsdien als haar bijzonder eigendom moeten worden aangemerkt.

Op bladz. 55 van het verslag van 1872 werd aangeteekend, dat het maximum bedrag der sommen voor afzonderlijke behandeling te gering, bedoeld aan het slot der 4de alinea van art. 15 der ordonnantie van 15 December 1866 (*Indisch Staatsblad* n°. 149), is gebragt op f 5000. Blijkens Indisch besluit van 14 Julij 1873, n°. 24, is gelijke grens ook aangenomen ten aanzien van af te schrijven goederen.

Ten aanzien van voorschotten aan burgerlijke ambtenaren bij verandering van standplaats te verleenen, werden nieuwe voorschriften vastgesteld (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 84).

Het reglement op het houden van aanbestedingen ten behoeve van 's lands dienst in Nederlandsch Indie (*Indische Staatsbladen* 1870, n°. 39, en 1871, n°. 174) onderging belangrijke wijzigingen en aanvullingen. Zoo werd art. 13 van gemeld reglement in dier voege gewijzigd, dat bij belangrijke aanbestedingen, waarvan de geraamde aanneemingsom het bedrag van f 50 000 te boven gaat, de definitive toewijzing voortaan in elk geval aan den Gouverneur-Generaal is voorbehouden (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 127 *a*). Verder werd, met wijziging voor zooveel noodig van alinea 2 van art. 3, bepaald, dat in die gewesten, op wier hoofdplaatsen de hoofden van gewestelijk bestuur door adsistent-residenten worden bijgestaan, de residenten bevoegd zijn zich voor het houden van aanbestedingen te doen vervangen door den secretaris der residentie (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 225). Aan de 2de alinea van art. 6 is eene uitbreiding gegeven in dien zin, dat ten aanzien van personen in Nederland woonachtig, die zich als inschrijvers of borgen voordoen, ten opzigte der gevorderde waarborgen omtrent gegoedheid als anderszins, kan worden volstaan met eene verklaring van den burgemeester der gemeente, binnen welke zij gevestigd zijn (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 251).

Eindelijk is aan art. 5 eene alinea toegevoegd, inhoudende de bepaling dat personen, die van de mededinging bij aanbesteding zijn uitgesloten, voortaan ook niet meer als gemagtigden van aannemers zullen worden toegelaten (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 223 *a*).

In verband met de wenschelijkheid om in de aannemingscontracten eene betere verhouding tusschen het geldswaardige bedrag der levering en de boeten te brengen, is aan lit. *l* van art. 4 der ambtelijke voorschriften, in acht te nemen bij de toepassing van het reglement op het houden van aanbestedingen (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2300) eene alinea toegevoegd van den volgenden inhoud: » Bij de bepaling der boete zal, met het oog op het beginsel in art. 1307 van het Burgerlijk Wetboek uitgesproken, worden acht gegeven, dat zij in eene juiste en billijke verhouding sta tot het geldswaardig bedrag der aanneming; dat zij zoo mogelijk in procenten van dat bedrag worde uitgedrukt en dat zij niet onbepaald doorloope, maar tot een zekeren termijn van wanlevering bepaald zij."

Ingevolge art. 4 lit. *n* der evengenoemde ambtelijke voorschriften moet de aannemer, zich op overmagt of toeval beroepende, het bestaan daarvan kunnen bewijzen. Bij Indisch besluit van 27 Julij 1873, n°. 48, is de beslissing omtrent het al of niet bestaan van overmagt of toeval overgelaten aan de betrokken chefs der departementen van algemeen bestuur, die van hunnen kant gehouden zijn daarvan telkens aan de Algemeene Rekenkamer kennis te geven.

Het is gebleken dat zoo niet alle, althans enkele departementschefs, waarschijnlijk naar aanleiding van art. 2 van het besluit van 20 April 1873, n°. 14 (*Indisch Staatsblad* n°. 73), aan art. 1, lit. F, ten 2°. van dat besluit de bevoegdheid ontleenden om, wanneer bij eene aanbesteding eene voorloopige toewijzing heeft plaats gehad, welke door de Regering niet is goedgekeurd, en van eene nieuwe aanbesteding geene betere uitkomsten kunnen worden verwacht, bevel te geven tot het uitvoeren van het werk of het doen van de levering of het transport buiten contract van openbare aanbesteding.

Naar aanleiding daarvan is aan de chefs der departementen van algemeen bestuur opgemerkt, dat zij die bevoegdheid niet bezitten en wel: 1°. omdat art. 1 van gemeld besluit alleen de gevallen aangeeft, waarin van het bepaalde bij art. 38 der comptabiliteitswet mag worden afgeweken, maar in het midden laat wie over die afwijking in elk geval beslist, zoodat de vóór de uitvaardiging van dat besluit bestaande bepalingen omtrent de respective bevoegdheid, in casu der ambtenaren of officieren met het houden van aanbesteding belast, daardoor noch beperkt, noch uitgebreid zijn; en 2°. omdat alzoo, daar, waar de Regering zich, zoo als in dit geval, de beslissing bij reeds bestaande verordeningen had voorbehouden, de noodzakelijkheid dier bemoeijenis door voormeld *Staatsblad* van 1873, n°. 73, niet is komen te vervallen.

Blijkens blz. 58 van het verslag van 1871 zijn, in het belang eener spoedige voldoening van 's lands uitgaven, bij ordonnantie van 14 Junij 1871 (*Indisch Staatsblad* n°. 86) de hoofden van gewestelijk bestuur bevoegd verklaard om in de gevallen, waarin 's lands belang zulks volstrekt vordert, het teekenen namens hen, van mandaten tot kwijting van 's lands uitgaven, binnen den kring van hun administratief beheer op te dragen aan zoodanige ondergeschikte hoofden van plaatselijk bestuur als daartoe door hen worden aangewezen. Nopens de werking van bovenbedoelde ordonnantie, waaromtrent de raad van directeuren werd uitgenoodigd na ommekomst van één jaar te berigten, zijn gunstige rapporten ontvangen, naar aanleiding waarvan werd bepaald, dat in de getroffen regeling geen verandering zal worden gebragt.

Door een hoofd van gewestelijk bestuur werd de vraag gedaan, of bij de opdragt tot het teekenen van mandaten aan hoofden van plaatselijk bestuur, ingevolge *Staatsblad* 1871, n°. 86, de verantwoordelijkheid van den ordonnateur al dan niet op deze ambtenaren overgaat. Die vraag werd ontkennend beantwoord, op grond dat wel is waar bij het aangehaald *Staatsblad* aan de hoofden van gewestelijk bestuur de bevoegdheid is toegekend om het teekenen van mandaten van betaling op te dragen aan de hun ondergeschikte hoofden van plaatselijk bestuur, maar dat daarbij uitdrukkelijk is bepaald dat zulks namens hen moet geschieden, terwijl het geenszins in de bedoeling heeft gelegen om een gedeelte der verantwoordelijkheid van de hoofden van gewestelijk bestuur op de hun ondergeschikte ambtenaren over te dragen.

Op comptabiliteitsgebied verdienen nog vermelding:

*a.* Het Indisch besluit van 4 September 1873, n°. 36, waarbij is verklaard, dat in niet quaestieuse gevallen de chefs der departementen van algemeen bestuur bevoegd zijn, om, zonder bemoeijenis der Regering, bevelen te geven tot de teruggave, op den voet van art. 20 der comptabiliteitswet, van ten onregte plaats gehad hebbende ontvangsten, mits van de zaak omstandig mededeeling doende aan de Algemeene Rekenkamer, en

*b.* de ordonnantie opgenomen in het *Indisch Staatsblad* van 1873, n°. 102, waarbij is bepaald, dat de ambtenaren van het openbaar ministerie ter zake van het door hen

en behoeve van den lande gevoerd geldelijk beheer, op den voet van gewone comptabelen rekenpligtig zijn aan de Algemeene Rekenkamer en dat zij tot het stellen van een borgtogt gehouden zijn.

## H. Algemeen burgerlijk beheer.

In het vorig verslag werd medegedeeld, dat van de drie aan de zending van wijlen den hoofdambtenaar P. H. B. Motké toegevoegde Nederlandsche ambtenaren twee ter beschikking van den Gouverneur-Generaal waren gebleven. Sedert is één hunner, de heer Schuylenburg, definitief aan de Indische dienst verbonden door zijne benoeming tot de onlangs in het leven geroepen betrekking van inspecteur der in- en uitvoerregten en accijnsen. De ander, de heer Sprenger van Eyk, bekwam tijdelijk den rang en het tractement van hoofdinspecteur en nam het aanbod der Indische Regering aan om, na verstrijking van den tweejarigen termijn, voor de aan den heer Motké opgedragen commissie gesteld (Maart 1874), voorloopig in Indie werkzaam te blijven (verg. blz. 70 hiervoren).

Aan den heer O. van Rees, vice-president van den Raad van Indie, is opgedragen (Maart 1874) voorstellen te doen tot verbetering van 's lands inkomsten door hervorming van het belastingwezen op en buiten Java. Ten einde hem in de voldoening aan die opdragt behulpzaam te zijn, is de heer Sprenger van Eyk aan den heer van Rees toegevoegd. Door een en ander is vervallen eene in Mei 1873 aan bedoelden hoofdinspecteur gedane opdragt, om voorstellen te doen tot regeling, verbetering of vervanging van belastingen op Java en Madura.

Door den heer van Rees werden in de eerste plaats in bewerking genomen verordeningen voor het heffen: *a.* eener belasting op huurwaarde, meubilair en rijtuigen en paarden, *b.* eener patentbelasting.

Omtrent den stand der werkzaamheden bij de verschillende bureaux zijn sedert het medegedeelde in het vorig verslag nadere berigten ontvangen. Ofschoon die rapporten bij vernieuwing het blijk hebben gegeven, dat in den gang der administratie trapsgewijze verbetering is gekomen, mag niet worden ontveinsd, dat op sommige bureaux nog veel te doen blijft, eer de algemeene toestand bevredigend kan worden genoemd. Onder deze omstandigheid werd het niet overbodig geacht de verschillende autoriteiten het gewigt eener geregelde en vaardige afdoening van zaken op nieuw voor te houden (September 1873).

Op verschillende bureaux, waar het toegestaan personeel onvoldoende bleek om aan de tegenwoordige eischen der dienst het hoofd te bieden, is tijdelijk of definitief in de behoefte voorzien door vermeerdering van personeel. Van de Indische Regering zijn voorstellen ontvangen omtrent definitive voorzieningen voor verscheidene gewesten, waar tot dusver slechts tijdelijk de werkkrachten waren uitgebreid, maar daaromtrent is nader overleg noodig voorgekomen.

Blijkens blz. 87 van het vorig verslag werden maatregelen voorbereid om tot eene wenschelijke vereenvoudiging te geraken in het periodiek tabelwerk, met het doel om den schrijflast te doen verminderen, waaronder het personeel zoowel op de gewestelijke als plaatselijke bureaux gebukt gaat. Sedert is zoodanige maatregel getroffen ten aanzien van verschillende staten en tabellen. Het onderzoek wordt intusschen voortgezet.

Over eene uitbreiding van het personeel bij het departement van justitie zie men het aangeteekende op blz. 60 hiervoren.

## J. Departement van binnenlandsch bestuur.

### 1. Gewestelijk en plaatselijk bestuur; politie.

#### § 1. *Europeesch bestuur.*

De afschaffing der klassificatie van de adsistent-residenten op Java en Madura, zoomede de regeling der aan hen en aan de controleurs bij het binnenlandsch bestuur toegekende indemniteiten voor huishuur en voor reiskosten, waarop in de noot op bladz. 88 van het vorig verslag werd gedoeld, is sedert tot stand gekomen (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 212).

Bij Indisch besluit van 3 Maart 1874 (*Staatsblad* n°. 76) is bepaald, dat de ambtenaren ter beschikking bij het binnenlandsch bestuur in Nederlandsch Indie voortaan den titel voeren van adspirant-controleur.

Aan het voornemen tot eene algemeene herziening van de indeeling van Java en Madura in contrôle-afdeelingen (zie mede het vorig verslag), is geen gevolg gegeven; men heeft zich tot gedeeltelijke voorzieningen bepaald. Dien ten gevolge is het aantal controleurs in elk der residentien Samarang en Pasoeroean met één vermeerderd (zie lager). Daarentegen is in de buitenbezittingen het aantal controleurs (113 blijkens het vorig verslag) met twee verminderd, door de intrekking van een controleurspost in de Lampongs en ter Sumatra's Oostkust.

Het aantal adspirant-controleurs in de buitenbezittingen, dat op 12 bepaald is, wordt onvoldoende geacht. Voorstellen tot voorziening zijn gedaan en inmiddels zijn eenige voor het binnenlandsch bestuur uitgezonden ambtenaren op hun voorloopig tractement te werk gesteld.

#### § 2. *Inlandsch bestuur.*

Nadat de Indische begrooting voor 1874 de gelegenheid had geschonken tot het in werking brengen van eene betere inrigting van het districtsbestuur op Java en Madura (vergelijk het vorig verslag, bladz. 89), heeft de Indische Regering zich onverwijld met het ten uitvoer leggen van den maatregel, in verband met de door het Opperbestuur gegeven wenken, bezig gehouden.

Met 1 April 1874 heeft de reorganisatie haar beslag gekregen (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 72—74).

De maatregel heeft geen betrekking op de Vorstenlanden, op de residentie Batavia en op de Preanger regentschappen. In laatstgenoemde residentie is reeds sedert 1871, bij de invoering van de nieuwe orde van zaken, een goed geregeld districtsbestuur in toepassing gebragt, dat in hoofdzaak geheel overeenkomt met de organisatie die thans in de overige gouvernementslanden is ingevoerd.

In het kort komt de nieuwe regeling neder op het volgende. Elk district wordt in den regel verdeeld in drie onderdistricten, waarvan één staat onder het regtstreeksch bestuur van het districtshoofd (wedono) en de beide anderen onder dat van een onderdistrictshoofd (adsistent-wedono) der eerste of tweede klasse, die in het onderdistrict zelf hunne standplaats hebben. De onderdistrictshoofden der eerste klasse worden met f 100 en die der tweede klasse met f 65 's maands bezoldigd. Aan elk districtshoofd worden vier en aan elk onderdistrictshoofd twee oppassers toegekend op eene bezoldiging van f 10 's maands.

In plaats van de in dienst zijnde 158 onderdistrictshoofden en 355 mantri's politie of -district, worden nu 325 onderdistrictshoofden der eerste en 437 onderdistrictshoofden der tweede klasse gevorderd. Daarentegen zijn ingetrokken alle overige gezagvoerende ambten bij het districtsbestuur, beneden den rang van districtshoofd, als kliwon, mantri, enz. In verband met deze regeling zijn tevens de kliwons en mantri's bij de regenten ingetrokken, met uitzondering van één mantri-kaboepaten bij elken regent.

Op deze wijze is eene belangrijke verbetering gebragt in een gewigtigen tak van dienst, die reeds sedert lang erkend werd zeer ongelijkmatig en in een aantal gewesten zeer onvoldoende geregeld te zijn. De versterking welke het districtsbestuur door dezen maatregel heeft ondergaan, zal niet alleen ten goede komen aan de politie, maar ook aan de vele andere aangelegenheden die tot den werkkring van het districtsbestuur behooren. Het zal nu waarschijnlijk mogelijk worden bevonden ook de mantri's, die thans bij de koffij- en suikercultuur werkzaam zijn, voor een groot deel buiten dienst te stellen.

Gelijk boven werd gezegd, is de nieuwe inrigting van het districtsbestuur op Java en Madura bijna geheel gelijk aan de organisatie, die in 1871 aan dien tak van dienst in de residentie Preanger regentschappen werd gegeven. Het eenig verschil bestaat hierin, dat in laatstgenoemd gewest slechts ééne klasse van onderdistrictshoofden be-

staat, met eene bezoldiging van f 100 's maands. De Gouverneur-Generaal is thans gemagtigd om ook in dit gewest de verdeeling der onderdistrictshoofden in twee klassen in te voeren, hetgeen eene gelijkmatige inrigting over geheel Java zal bevorderen, en tot bezuiniging zal leiden, naar gelang door het openvallen van de plaatsen der in dienst zijnde onderdistrictshoofden in de Preanger regentschappen, de gelegenheid zal ontstaan ook daar onderdistrictshoofden der tweede klasse in dienst te stellen.

De inwerkingtreding van de reorganisatie behoefde nergens uitgesteld te worden wegens gebrek aan geschikt ambtelijk personeel. De beambten, die door de opheffing van hunne betrekkingen daaruit ontslagen moesten worden, konden voor het meerendeel bij het districtsbestuur eene plaatsing als onderdistrictshoofd bekomen.

Omtrent de intrekking van eenige kategorien van zoogenaamde pantjèns-diensten, waarmede de boven omschreven maatregel is gepaard gegaan, zij verwezen naar de mededeelingen op blz. 76 hierachter, betreffende de persoonlijke diensten op Java en Madura.

### § 3. *Bestuur over vreemde Oosterlingen.*

In het vervullen der blijkens het vorig verslag bestaande vacatures in het bestuur over de Chinezen is men niet gelukkig geweest. Te Pasoeroean werd een kapitein der Chinezen aangesteld (October 1873), maar voor de betrekkingen van kapitein-Chinees in Bantam, Banjoemas en Bagelen, zoomede van luitenant-Chinees te Serang en te Sampang, werden nog geen geschikte candidaten gevonden.

In de residentie Batavia werden in Augustus 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 141) nog een 5tal plaatsen aangewezen als wijken van Chinezen. De vestiging van Chinezen in de residentie Preanger regentschappen nam gedurende 1873 niet sterk toe.

In December 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 263) werd besloten tot eene uitbreiding van het Chineesch bestuur in de residentie Soerakarta met 2 luitenants der Chinezen, gevestigd op de hoofdplaatsen van de afdeelingen Klatten en Boyolali.

In de formatie van het Chineesch bestuur ter hoofdplaats Soerabaija werd in Februarij 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 42) ook een majoor opgenomen, terwijl tevens het aantal luitenants van 6 op 7 gebragt werd.

In de buitenbezittingen werd het Chineesch bestuur uitgebreid door de indienststelling van een luitenant dier natie voor de afdeelingen Assahan (Sumatra's Oostkust), Poeloe Toedjoe (Riouw) en Martapoera (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) — zie *Indische Staatsbladen* 1874, n°. 108 en 20 en 1873, n°. 194 — terwijl het aantal plaatsen in de buitenbezittingen, waar wijken voor Chinezen zijn aangewezen, met een 6tal werd vermeerderd, te weten: Padang-Sidempoean, de nieuwe hoofdplaats van Tapanoeli (Sumatra's Westkust); een viertal plaatsen in de residentie Banka; zoomede de hoofdplaats Bengkalis op het eiland van dien naam (Sumatra's Oostkust); zie *Indische Staatsbladen* 1873, n°. 141 en 1874, n°. 112.

De toeneming van het aantal Arabieren te Indramayoe (Cheribon) maakte het wenschelijk tot de aanstelling van een hoofd onder den titel van luitenant der Arabieren over te gaan (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 220).

Van de plaatsing onder een eigen hoofd van de Arabische wijk nabij de hoofdplaats Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) is reeds melding gemaakt op blz. 19 hiervoren.

Te Indrapoera, in de zuidelijke afdeeling van Padang (Sumatra's Westkust), werd een hoofd benoemd over de daar woonachtige Korintjiërs.

### § 4. *Verdere aanteekeningen omtrent bestuur en politie in de verschillende gewesten.*

De volgende bijzonderheden komen belangrijk genoeg voor om hier nog afzonderlijk te worden vermeld.

*Preanger regentschappen.* De toestand, door de reorganisatie van 1871 in het leven geroepen, bevestigt zich meer en meer en werkt voortdurend gunstig op de welvaart der bevolking, terwijl onze politieke en zedelijke invloed op de regenten, hoofden en geestelijken toeneemt.

Behalve enkele dessahoofden hebben geene inlandsche beambten wegens knevelarij teregt gestaan.

De in Junij 1871 voorloopig geregelde indeeling van dit gewest in contrôle-afdeelingen, werd in Julij 1873 definitief vastgesteld. Later zijn in de grenzen van een paar afdeelingen ondergeschikte wijzigingen gebragt. Ook zijn de standplaatsen van een viertal controleurs verlegd om redenen van gezondheid of in het belang van beter toezigt.

Ten gevolge van eene wijziging in de territoriale indeeling van het district Pasir Pandjang (afdeeling Soekapoera), kon het getal districtshoofden in dit gewest met één verminderd worden (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 159).

Wanneer aan het hooger vermelde voornemen, om ook in dit gewest de hoofden der onderdistricten (tjamats) in twee klassen te splitsen, volledig gevolg zal zijn gegeven, en dus in alle onderdistricten, die daarvoor in aanmerking komen, hoofden op f 65, in stede van f 100 's maands in dienst zullen zijn, zal eene besparing van f 21 000 zijn verkregen.

*Samarang.* De districten Singenkidoel (regentschap Demak), Singenlor en Grogol (regentschap Samarang) werden in Junij 1873 (*Indisch Staatsblad* n° 99*a*) tot eene afzonderlijke onderafdeeling vereenigd, onder het bestuur van een controleur.

De slechte toestand van de politie in de afdeeling Salatiga heeft den resident aanleiding gegeven, verschillende ambtenaren voor ontslag in aanmerking te brengen, waardoor allengs betere elementen in het inlandsch bestuurs-personeel zullen komen.

*Soerabaija.* In de tweede helft van 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 163) is, ingevolge eene reeds vroeger verleende magtiging, overgegaan tot de aanstelling van een schout voor de politie te Grissee, benevens van een zestal oppassers (politiedienaren).

Door den in 1873 opgetreden resident werd aan de inlandsche politie ter hoofdplaats een ruimer aandeel toegekend in de handhaving der veiligheid, dan zij tot dusverre bezat.

*Pasoeroean.* De districten Sengoro en Gondanglegi der afdeeling Malang werden in October 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 197*a*) tot eene afzonderlijke onderafdeeling vereenigd, onder het bestuur van eenen controleur.

De politie in deze residentie werkte over het geheel zeer bevredigend.

*Soerakarta.* Zoo als reeds op bladz. 5 is gezegd, heeft de indienststelling van vier adsistent-residenten in dit gewest zonder eenige moeijelijkheid plaats gehad. Met handhaving van het beginsel, dat de hoofdplaats Soerakarta blijft onder het regtstreeksch gezag van den resident, werd bij een besluit van den Gouverneur-Generaal van 4 Augustus 1873 de territoriale indeeling der nieuw ingestelde afdeelingen geregeld, gelijk men die omschreven vindt op bladz. 177 van den Regerings-almanak voor Nederlandsch Indie over 1874.

Het bedrag der voor Soerakarta toegestane gelden voor geheime politie-uitgaven is verhoogd geworden.

De organisatie der inlandsche politie wordt slecht genoemd, terwijl de adsistent-residenten alleen op de handelingen der betrokken beambten eenigen invloed kunnen uitoefenen. De verhooging van uitgaven, aan eene reorganisatie van het politiewezen verbonden, schijnt voor den Soesoehoenan een beletsel te zijn tegen zijne toetreding tot de hem ter zake door den resident gedane voorstellen. Prins Mangkoe Negoro heeft zich echter bereid verklaard verbeteringen in het politiewezen op zijne landen in te voeren.

*Lampongsche districten.* De politie wordt ter hoofdplaats Telok Betong onvoldoende, in de binnenlanden goed genoemd. Het gehalte van het corps gewapende politiedienaren laat veel te wenschen over.

Verscheidene vaartuigen, volgens hun pas ter vischvangst varende, doch liggende onder verdenking van zeeroof, hadden zich in 1873 aan de kusten vertoond. De hoofden

der naburige gewesten zijn daarop aangeschreven om bij het uitreiken van passen aan inlandsche vaartuigen naauwlettend te werk te gaan.

*Palembang.* Ten einde het gehalte van het corps gewapende politiedienaren in deze residentie te verbeteren en de bezwaren, aan het voltallig houden daarvan verbonden, te verminderen, is in September 1873 besloten om met 1 Januarij 1874 de bezoldigingen te verhoogen tot het bedrag, dat aan de gewapende politiedienaren in Benkoelen en de Lampongsche districten wordt betaald: om, even als in die gewesten, extra-betaling (voeding-geld) aan de bedoelde beambten te geven als zij op marsch zijn; en om tevens de formatie te verminderen. Dit laatste, zoo mede de opheffing van het handgeld bij aanwerving, dat na de verbetering der positie van de politiedienaren niet meer noodig is geacht, heeft ten gevolge dat aan de maatregelen geen verhooging van uitgaven verbonden is.

*Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.* Ten einde de inkomsten van het hoofd van dit gewest meer in overeenstemming te brengen met het gewigt zijner betrekking, is zijne jaarwedde met ingang van 1 Januarij 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 46) van f 12 000 op f 15 000 gebragt.

De contrôle-afdeeling Tanah-Laut, tot dus ver staande onder het regtstreeksch toezigt van den resident, werd in Januarij 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 25) ingedeeld bij de adsistent-residentie Martapoera, omdat van daar uit het toezigt gemakkelijker kon gevoerd worden dan van uit Bandjermasin.

Op het eiland Poeloe-Laut, even als andere gedeelten der zoogenaamde Tanah-Boemboelanden (Pegatan, Koesan, Batoe Litjin, Bangkalaän, Tjingal, Menoengoel, Tjantoeng, Sampanahan, Boentou Laut, Sambanban) tot het regtstreeksch gebied van het Gouvernement behoorende, wordt het gezag uitgeoefend door een van Regeringswege aangesteld hoofd, welk hoofd ook eenige regtsmagt uitoefent en enkele heffingen doet. In December 1873 werd door de Regering voor dien plaatselijken bestuurder eene instructie vastgesteld, waarbij de politieke regten en belangen van het Gouvernement naar eisch verzekerd en eenige algemeene voorschriften in het belang van land en volk opgenomen zijn. Het voornemen bestaat, om bij aanstelling van nieuwe hoofden in andere districten der Tanah-Boemboe deze insgelijks van zoodanige instructie te voorzien.

*Celebes en onderhoorigheden.* Nadat in de positie van de controleurs bij het binnenlandsch bestuur in de buitenbezittingen finantieel verbetering is gebragt, is het noodig geworden het tractement van den secretaris voor de inlandsche zaken in dit gouvernement, tot dusver f 400 's maands bedragende, te verhoogen tot f 500 's maands, ten einde de juiste evenredigheid te bewaren tusschen de bezoldiging van deze moeijelijke en gewigtige betrekking en die van de controleurs der 1ste klasse, waaruit de secretaris voor de inlandsche zaken in den regel gekozen moet worden.

Met de zamenvoeging van inlandsche bestuursafdeelingen die voor een zelfstandig bestaan te onbeduidend werden geacht, werd, waar zich daartoe, door ontslag of overlijden der bestuurders, de gelegenheid aanbood, en de bevolking daarmede instemde, geleidelijk voortgegaan. Dit beginsel, waarmede beoogd wordt een geringer getal hoofden te verkrijgen, doch aan dezen eene betere bezoldiging te geven, vond onder anderen weder toepassing in een paar kampongs (glarangschappen), behoorende tot het gebied der hoofdplaats Makassar (April 1873).

*Menado.* Van de in 't laatst van 1872 verleende magtiging tot reorganisatie van het bestuur in de afdeeling Gorontalo, is nog geen gebruik gemaakt (zie deswege blz. 20 hiervoren).

*Amboina.* De indeeling der afdeelingen Amboina en Hila onderging eene kleine verandering (*Indisch Staatsblad* 1873 n°. 217).

In Julij 1873 werd door de Indische Regering besloten tot opheffing der betrekking van adsistent-resident ter beschikking van den resident, daar de diensten van dien ambtenaar, hoofdzakelijk bestaande in het bezoeken van de onderhoorige eilanden, geacht werden zonder bezwaar te kunnen worden verrigt door den ter hoofdplaats aanwezigen controleur ter beschikking.

### § 5. *Bijzondere onderwerpen.*

*Gemeente-instellingen.* De behoefte aan eene doeltreffende behartiging van plaatselijke belangen die buiten het gebied der staatszorg liggen en nogtans in vele opzigten de krachten van geïsoleerde particulieren te boven gaan, (zie bijvoorbeeld het aangeteekende in hoofdstuk **K**, afd. V, § 1 met betrekking tot de stadsreiniging te Soerabaija) heeft op nieuw het denkbeeld der instelling van zelfstandige plaatselijke besturen in de voornaamste steden of plaatsen van Nederlandsch Indie doen in overweging nemen. Met het voorbereiden eener goede oplossing van dit vraagstuk houdt de Regering zich nog onledig.

*Straatverlichting.* Ten aanzien van de op blz. 92 van het vorig verslag bedoelde wijze van voorziening in de kosten der straatverlichting op de voornaamste plaatsen in Nederlandsch Indie zijn nog geene nadere beschikkingen door de Regering aldaar genomen (verg. het deswege aangeteekende op blz. 70 hiervoren).

Eene beslissing omtrent de aanvragen om concessie voor het aanbrengen van gasverlichting te Samarang en Soerabaija wordt spoedig verwacht.

*Schutterij-kassen.* De voorgeschreven periodieke herziening van het tantum der contributien aan de schutterijkassen (verg. het vorig verslag blz. 92), bragt met 1 Julij 1873 voor de contribuabelen te Batavia, even als kort te voren ook voor die te Cheribon, eene verlaging van het bestaande bedrag te weeg (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 149).

*Prostitutie.* Overeenkomstig de beslissing der Regering, dat maatregelen tot tegengang van de schadelijke gevolgen, welke uit de prostitutie voortvloeijen, behooren uit te gaan van de gewestelijke autoriteit, werd door den resident van Rioux eene keur vastgesteld (*Javasche Courant* van 26 Augustus 1873), regelende het politie-toezigt te dezer zake voor de hoofdplaats Tandjong-Pinang.

Sedert zijn nog door een aantal andere hoofden van gewestelijk bestuur gewestelijke of plaatselijke keuren omtrent dit onderwerp uitgevaardigd, en zulks in verband met de intrekking, te rekenen van 1°. Julij 1874 (gouvernementsbesluit van 21 Januarij 1874, n°. 14), van het in 1852 door de Indische Regering vastgestelde reglement tot wering van de schadelijke gevolgen, welke uit de prostitutie voortvloeijen. (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1255).

*Uitroeijing van wilde dieren.* Bij een besluit van 26 April 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 124) is door de Indische Regering besloten tot staking van de uitkeering van premien voor het vangen en dooden van krokodillen, daar uit een ingesteld onderzoek het nuttelooze dier premien gebleken was.

## II. Persoonlijke diensten. (1)

### § 1. *Java en Madura.*

Een uitvoerig overzigt van de in elk gewest gedurende 1872 door de inboorlingen verschuldigde en van hen gevorderde persoonlijke diensten (tevens verbeterde opgaven over 1872 behelzende, voor zooveel betreft het aantal diensten bij de inlandsche hoofden) wordt aangetroffen in bijlage G. Uit dat overzigt blijkt, dat het totaal heerendienstpligtigen in de gouvernements-landen op Java en in de afdeeling Pamakassan (Madura) beliep 2 221 109 tegen 2 206 737 in 1872, waaronder echter 485 371 en 467 402, die volgens de adat niet als volle heerendienstpligtigen konden worden aangemerkt, maar in stede van tot 52 dagen, slechts tot 26 of 13, sommigen ook tot 17 of 8 dagen

(1) Naar aanleiding van hetgeen in § 8 van het rapport der commissie voor het onderzoek van het Oost-Indisch verslag van 1872 (gedrukte stukken 1873—74, n°. **41**) is opgemerkt omtrent de vraag, in hoeverre op Java het beginsel, dat heerendienspligtigheid rust op den grond, toepassing vindt, moge verwezen worden naar de noot op blz. 93 van het verslag van 1873.

dienst per jaar gehouden waren. Het getal dagdiensten, dat gevorderd kon worden, bedroeg in 1873: 100 127 490 en in 1872: 99 977 384. Intusschen werd in elk dier jaren over nog niet $^1/_3$ gedeelte dier diensten beschikt.

Het navolgend aantal diensten werd namelijk gepraesteerd. (Wat de meerdere of mindere waarde der opgegeven cijfers betreft, zij verwezen naar het deswege aangeteekende in het verslag van 1872, bladz. 62.)

| Jaren. | Bijzondere diensten. | | | Algemeene diensten, (aan openbare werken van algemeen nut, waarbij het belang der inlandsche bevolking regtstreeks betrokken is.) (*b*) | | Te zamen. (*c*) | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Bezetten van wachthuizen. | Diensten bij de inlandsche hoofden. | Diensten van anderen aard. (*a*) | voor onderhoud. | voor eersten aanleg, zware herstelling of vernieuwing. | | |
| 1873 | 7 043 425 | (*d*) 7 098 942 | 3 340 248 | 9 658 932 | 3 525 528 | | (*a*) In bijlage G van dit en in bijlage K van 't vorig verslag onder verschillende rubrieken gesplitst opgegeven. |
| | 17 482 615 | | | 13 184 460 | | 30 667 075 | (*b*) Behalve de eigenlijk in deze kategorie vallende werken aan wegen, bruggen, dijken, dammen en waterwerken, wachthuizen, bazaarloodsen, enz. zijn daaronder voorloopig nog gerangschikt die aan passangrahans, districts-gevangenissen en inlandsche schoollocalen waarin van gouvernementswege geheel kosteloos onderwijs wordt gegeven. |
| 1872 | 7 170 779 | (*e*) 7 095 534 | 3 612 549 | 10 232 150 | 2 692 964 | | (*c*) Het zal wel geen opmerking behoeven dat de hier en hooger vermelde cijfers niet de *gemeentelijke* diensten omvatten, die, behoudens toezigt dat ze binnen billijke grenzen blijven, aan geene regtstreeksche regeling van bestuurswege zijn onderworpen. |
| | (*e*) 17 878 862 | | | 12 925 114 | | (*e*) 30 803 976 | (*d*) Dat dit cijfer hooger was dan in in 1872, is voornamelijk toe te schrijven aan de meerdere diensten (tijdelijk) in Kediri gevorderd ten gevolge van de uitbreiding van het districtsbestuur aldaar reeds in 1873. |
| | | | | | | | (*e*) Verbeterde opgaaf. |

De jongste heerendienstregeling (Indisch besluit van 7 Junij 1870, n°. 1, *Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2332), sedert gewijzigd en aangevuld bij de in 't vorig verslag (bladz. 94 en 95) aangehaalde besluiten van 21 December 1871, n°. 4, 14 Junij 1872, n°. 66 en 18 Februarij 1873, n°. 5, onderging laatstelijk nog eene wijziging, door de intrekking, bij Indisch besluit van 15 Januarij 1874, n°. 6, van de bepaling (art. 2, § *b*), dat algemeene heerendiensten ook konden worden gevorderd ten behoeve van landsbouwwerken, welke naar de aangenomen beginselen in vrijen arbeid moeten worden uitgevoerd, doch waarvoor geene vrije arbeiders te bekomen waren: eene bepaling waarvan reeds in de laatste jaren nagenoeg geen gebruik behoefde te worden gemaakt, terwijl de ondervinding geleerd had, dat waar zich al eene enkele maal aanleiding tot hare toepassing had voorgedaan, de moeijelijkheid kon opgelost worden door de betaling van een eenigzins hooger arbeidsloon.

De omstandigheid, dat bij de uitvoering van werken in heerendienst meermalen eene tegemoetkoming (voor voeding) werd voorgesteld of onder nadere goedkeuring werd toegestaan, zonder dat daartoe bepaalde noodzakelijkheid bestond, gaf aanleiding tot eene circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur dd. 7 November 1873, waarbij den residenten op Java en Madura werd opgemerkt, dat, overeenkomstig het bepaalde bij art. 2, § *a*, alinea 4 van evenvermeld besluit van 7 Junij 1870, tegemoetkoming aan de heerendienstpligtigen alleen kan worden toegekend in de buitengewone daar aangegeven gevallen, en — bijv. zoolang de dienstpligtigen nog geen 52 dagdiensten in het loopende jaar hebben verrigt — niet gewettigd wordt door de omstandigheid dat zij reeds voor een groot gedeelte aan hunne verpligting hebben voldaan. Ook zou van het verleenen van tegemoetkoming bij werken die in het direct of indirect belang der bevolking worden uitgevoerd, geene sprake moeten zijn, wanneer de op te roepen heerendienstpligtigen daardoor niet in hun gewonen jaarlijkschen veldarbeid verhinderd werden.

In een haar gedaan voorstel, om uit te maken dat tot de diensten bij de geographische opneming, bij het besluit van 7 Junij 1870, n°. 1 (art 3, § 1 *g*) onder de bijzondere diensten gerangschikt, niet alleen behoorde het ver-

voeren van gouvernements-reizigers en goederen, maar ook de andere voor die opneming gevorderde werkzaamheden, werd door de Indische Regering niet getreden, daar zij niet overtuigd was, dat bij goede betaling en behandeling geen vrijwillige lieden voor dezen arbeid te bekomen zouden zijn.

De invoering van de reorganisatie van het districtsbestuur op Java en Madura, waardoor het aantal onderdistrictshoofden, en dus ook de aan deze klasse van ambtenaren toegekende pantjènsdiensten zouden vermeerderd worden, is afhankelijk gesteld van de voorwaarde, dat eene gelijktijdige en evenredige afschaffing zou plaats hebben van de diensten bij eenige kategorien van mindere inlandsche ambtenaren, die geen eigenlijk gezag hebben uit te oefenen, en wier bezoldiging, ter vergoeding van het gemis der diensten, zou moeten worden verhoogd. Daartoe is bij de begrooting van 1874 een globaal crediet van f 120 000 toegestaan.

De beslissing, aan welke ambtenaren de diensten zouden worden ontnomen, en in welke mate hunne bezoldiging zou zijn te verhoogen, werd aan de Indische Regering overgelaten. De aandacht van den Gouverneur-Generaal werd echter gevestigd op de wenschelijkheid om aan de onderdistrictshoofden, aan welke tot dus ver (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 123) zes heerendienstpligtigen waren toegekend, slechts vier heerendienstpligtigen toe te staan voor zoo ver zij tot de tweede klasse behoorden. Tevens werd gewezen op de bedoeling van het verleende crediet, die medebragt dat de afschaffing van diensten zooveel mogelijk plaats had in die districten, waar de aanstelling van nieuwe onderdistrictshoofden vermeerdering van diensten zou veroorzaken.

Dien ten gevolge is, te gelijk met de invoering van de reorganisatie van het districtsbestuur, bij *Indisch Staatsblad* 1874, n°. 74, met wijziging van art. 1 der ordonnantie van 26 September 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 123), bepaald, dat in de gouvernementslanden op Java en Madura, met uitzondering van de residentie Batavia, voor de persoonlijke diensten ten behoeve hunner huishouding, aan een onderdistrictshoofd 1ste klasse 6, aan een onderdistrictshoofd 2de klasse 4 dienstpligtigen kunnen worden toegekend, en dat aan koffij- en zoutpakhuismeesters, vaccinateurs, onderwijzers en inlandsche schrijvers geen heerendienstpligtigen meer worden toegekend. Voorts is, mede met ingang van 1 April 1874, de bezoldiging van de zoo even genoemde inlandsche ambtenaren, aan wie het genot van dienstpligtigen is ontzegd, met f 2.50 's maands of f 30 's jaars verhoogd voor iederen heerendienstpligtige, welke hun tot hiertoe krachtens de ordonnantie van *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 123, was toegekend.

Het aantal dagdiensten, welke bij de toepassing van de reorganisatie meer dan vroeger van de bevolking zouden moeten gevorderd worden, vroeger berekend op ongeveer 600 000 per jaar of p. m. 1640 per dag, daalde, door de toekenning van slechts 4 dienstpligtigen aan de onderdistrictshoofden der 2de klasse, tot 323 025 per jaar of 885 per dag.

Daarentegen zijn, ten gevolge van de afschaffing der heerendiensten ten behoeve van de boven vermelde kategorien van niet gezagvoerende inlandsche ambtenaren, dagelijks 3293 dagdiensten vervallen, zoodat, bij slotsom, de dagdiensten ten behoeve der inlandsche ambtenaren per jaar met bijna 879 000 zijn verminderd.

Het getal opgeheven diensten is dus veel grooter dan noodig zijn zou om op te wegen tegen de vermeerdering van persoonlijke diensten, die op de bevolking zullen drukken ten gevolge van de indienststelling der nieuwe onder-districtshoofden. Dit kon bezwaarlijk anders, wilde men gevolg geven aan de bedoeling waarmede het crediet van f 120 000 op de begrooting werd gebragt. De afschaffing behoorde vooral ten goede te komen aan dat gedeelte der bevolking, 't welk aan de nieuwe onderdistrictshoofden diensten zou hebben te praesteren. De bevolking van een district, waar de persoonlijke diensten verzwaard werden, zou er weinig baat bij vinden, als de pantjènsdiensten in een ander district werden verminderd. En dit zou het geval zijn, indien men zich bepaald had tot afschaffing van de persoonlijke diensten ten behoeve der vaccinateurs, onderwijzers, pakhuismeesters en schrijvers van ondercollecteurs (uitsluitend genoemd bij de beraadslaging in de Tweede Kamer over het bedoelde crediet), daar deze beambten meerendeels slechts gevonden worden op de hoofdplaatsen der afdeelingen of regentschappen. De regeling levert nu tevens het voordeel op, dat gelijktijdig voor alle mindere, niet-gezagvoerende ambtenaren het regt op heerendienstpligtigen is afgeschaft, hetgeen ter vermijding van verkeerde opvatting aanbeveling verdiende.

Het cijfer der vergoeding is gesteld op f 2,50 's maands voor iederen dienstpligtige. Hoogere betaling werd als een geldverspilling beschouwd, in verband met de betrekkelijk zeer geringe diensten, welke de hoofden van de pantjèns genieten. Die diensten, gewoonlijk bestaande in het aanbrengen van water, brandhout, gras, het schoonhouden der erven enz., zijn voor de bevolking zeer bezwarend, omdat zij dikwijls groote afstanden moet afleggen om ze te komen verrigten, en omdat zij daarvoor ten allen tijde moet uitkomen, ook wanneer haar dit, in verband met haren eigen veldarbeid, het minst schikt. (In dit laatste opzigt onderscheiden zich deze diensten ongunstig van de heerendiensten aan wegen en bruggen enz., waarvoor de bevolking opgeroepen wordt in die gedeelten van het jaar, waarin zij het best van huis kan.) Maar het voordeel, dat de hoofden aan de pantjènsdiensten ontleenen, is geenszins geevenredigd aan de lasten, die zij op de bevolking leggen, en daarenboven moesten de hoofden de voeding der pantjèns bekostigen. Eene verhooging der bezoldiging met f 2,50 's maands scheen dus eene alleszins voldoende compensatie voor het gemis dier diensten. Daartoe zijn van de toegestane f 120 000 slechts f 98 430 behoeven te worden gebruikt.

In Julij 1874 zijn van den Gouverneur Generaal voorstellen ontvangen tot afschaffing van al de persoonlijke diensten waartoe de inlandsche bevolking ten behoeve van de inlandsche hoofden en ambtenaren op Java en Madura verpligt is. De daarmede gepaard gaande verhooging der bezoldigingen zou op dezelfde wijze zijn te regelen als reeds geschied is ten aanzien van de mindere inlandsche ambtenaren. Als aequivalent wordt voorgesteld de heffing van een hoofdgeld onder den naam van »wang-pantjèn" van de heerendienstpligtige bevolking, tot een bedrag van f 1, f 0,50 of f 0,25 per jaar, naar gelang de heerendienstpligtige is gehouden tot 52, tot 26-52 of tot 13-26 dagdiensten per jaar. De opbrengst van deze heffing wordt geraamd op een bedrag, ruim voldoende om als aequivalent te dienen zoowel voor de in 1874 toegekende tractementsverhooging als voor die welke thans is voorgedragen.

Omtrent de voorstellen tot algeheele herziening der verordeningen op de heerendiensten (zie het vorig verslag, blz. 94), is nader het advies ingewonnen van den tegenwoordigen directeur van binnenlandsch bestuur, door wien in overweging is gegeven om, met afschaffing van alle overige diensten, voortaan de bevolking alleen op te roepen voor den aanleg, het herstel en het onderhoud van wegen, bruggen en waterwerken en voorloopig ook nog ten behoeve van het vervoer van gouvernements-reizigers en goederen.

Blijkens hunne jaarlijksche rapporten zijn de hoofden van gewestelijk bestuur algemeen van oordeel, dat de heerendiensten — hoewel tegenwoordig, bij vroeger vergeleken, zeer verminderd — steeds in meerdere of mindere mate ongunstig terugwerken op de volkswelvaart, en dat daarbij eene verspilling van arbeid plaats heeft, waarin door beter toezigt slechts gedeeltelijk kan worden voorzien. Volgens den resident van Soerabaija is dit in het bijzonder het geval ten aanzien van de bevolking ter hoofdplaats van dat gewest. Een algemeen bezwaar tegen de bestaande regeling vindt bedoelde resident daarin, dat de last der heerendiensten zeer ongelijk drukt op de bevolking in districten die aan elkander grenzen, en dat de bevolking der bergdessa's in den regel veel minder diensten te verrigten heeft dan die der dessa's in de vlakte.

In Banjoewangi bleef bezwarend het onderhoud van den weg van de hoofdplaats naar Badjoelmati. Aan de heerendienstpligtigen, die in dit gewest nog belast zijn met het leveren en het verzorgen van wagen- en rijpaarden voor gouvernements-reizigers (zie het vorig verslag blz. 95), werd in 1873 te dezer zake uit de inkomsten der paardenposterij f 0,75 voor iedere opkomst te goed gedaan.

Het onderhoud der groote post- en binnenwegen en het kosteloos leveren van het daarvoor benoodigde verhardingsmateriaal bleek vooral bezwarend te zijn in de afdeeling Demak (Samarang), waar het materiaal slechts op groote

afstanden te verkrijgen is en door de bevolking wordt ingekocht. Ten einde hierin zoo goed mogelijk te voorzien, werd door de Regering (Februarij 1874) eene som van f 32 881 ter beschikking gesteld van den resident voor den inkoop van verhardingsmateriaal tot herstelling van den grooten postweg in genoemde afdeeling, met last tevens om, tegen het einde van 1874, te berigten omtrent den staat van den grooten weg naar Soerabaija en omtrent de noodzakelijkheid om ook in volgende jaren de bevolking in Demak te gemoet te komen in hare verpligting tot onderhoud van den weg.

Aan de werken (dijken, dammen, waterleidingen, districtsgevangenissen, passerloodsen) die in de afdeeling Demak en in het oostelijk gedeelte der afdeeling Samarang gedurende 1873 werden uitgevoerd, vooral om de bevolking in de gelegenheid te stellen om geld te verdienen, werd zoowel in heerendienst als vrijwillig gearbeid; de arbeid in heerendienst werd evenwel betaald met 12½ à 30 cent per man en per dag. Ook aan de grassnijders voor de binnenlandsche paardenposterij werd eene tegemoetkoming verleend van 20 cent daags. Aan de heerendienstpligtigen, opgeroepen voor het vernommeren en verplaatsen van afstandspalen, werd eene tegemoetkoming toegekend van f 0,25 per dag. Zoodra de noodzakelijkheid tot het verleenen dezer hulp verminderde, werd tot den gewonen loop van zaken teruggekeerd.

Voor zware herstellingen en onderhoud van den grooten nooddam te Sitoebondo (Bezoeki) waren in 1873 ongeveer 70 000 dagdiensten benoodigd. Met den aanleg van een permanenten stuwdam, waardoor deze diensten tot een gering getal zullen teruggebragt worden, is een aanvang gemaakt.

De bevolking van het district Kertosono (Kediri), welke in 1872 (zie het vorig verslag) vele diensten moest praesteren ter voorziening in eene dijkbreuk, had ook in 1873, ten gevolge van nieuwe ongevallen van dien aard, veel arbeid te verrigten. Door de toekenning aan de heerendienstpligtigen van eene tegemoetkoming van 10 cent daags per man en door de oproeping tevens van de bevolking uit het naburig district Papar, werd de druk der diensten zooveel mogelijk verligt. Toen eene dijk voor de tweede maal bezweek en hersteld moest worden, werd dat werk uitgevoerd in vrijen arbeid en konden de gevorderde diensten daardoor blijven onder het gestelde maximum.

Ook het onderhoud van den op vele plaatsen geaccidenteerden weg van Pekalongan naar Samarang eischt van de langs dien weg wonende schaarsche bevolking vele bezwarende diensten.

Eveneens vordert het onderhoud der groote post- en binnenwegen in de residentie Pasoeroean veel werk, aangezien die wegen door de drukke transporten van koffij, suiker, tabak, enz. veel te lijden hebben.

De bevolking van het vroegere huurland Simbang (Pekalongan), tot hiertoe alleen verpligt tot het onderhoud van den grooten weg en het bezetten van wachthuizen, werd in 1873 bij alle diensten ingedeeld.

In Kediri is in 1873, ook ten gevolge van de uitbreiding van het districtsbestuur, eene herziening van de regeling der heerendiensten noodzakelijk geworden. Een aantal overtollige dessawegen werden aldaar geslecht, waardoor vele bouwgronden, waarover in vroeger tijd willekeurig was beschikt, aan de bevolking teruggegeven konden worden.

In de residentie Bantam werd tot eene aanmerkelijke inkrimping der wachthuisdiensten overgegaan.

In Krawang werden vele heerendiensten gevorderd voor het aanleggen van eene waterleiding en van een aarden dam in het district Sindang Kasih, maar bij de eerste kleine bandjir bezweek de dam. Zoo worden maar al te dikwijls de arbeidskrachten der bevolking ingespannen voor onoordeelkundig aangelegde werken, die, spoedig vernield, weder nieuwe arbeidskrachten vorderen. In dien toestand is alleen verbetering te wachten wanneer de werken worden uitgevoerd onder de leiding en het toezigt van deskundig personeel, hetgeen meer dan tot dusver zal kunnen geschieden, wanneer het corps van den waterstaat zal zijn uitgebreid (zie hoofdstuk **L**). Ter verligting van de bevolking van het straks genoemd district in Krawang, werden de diensten ten behoeve der inlandsche hoofden aldaar overgedragen op het district Wanajasa, dat ook vroeger met deze diensten was belast.

*Afkoop van heerendiensten.* De meeste gegoede dessalieden laten zich bij voortduring, volgens onderlinge schikking, al of niet tegen betaling, door hunne zoogenaamde rajats, boedjangs of orang menoempang vervangen. De onderlinge afkoopgelden verschillen naar plaatselijke omstandigheden. In de Preanger regentschappen betaalde men 12½ à 15 cents, in Probolinggo en Bezoeki tot 60 cents per dag. Ook afkoop gedurende een geheel jaar komt bij voortduring voor. In Bagelen wordt daarvoor van f 20 tot f 30 betaald. De opkomst van oude of half volwassen plaatsvervangers blijft tot hiertoe een bezwaar. Bij de voorstellen tot herziening der regeling van de heerendiensten is getracht hieraan te gemoet te komen.

Uit de residentie Pekalongan wordt nog gemeld, dat meer dan de helft der werkbare mannen aldaar om verschillende redenen van heerendiensten waren vrijgesteld en dat de hadji's, hoezeer bij de heerendiensten ingedeeld, zich veelal op de eene of andere wijze daaraan weten te onttrekken. Ook gaf het vrijstellen door de dessahoofden van enkelen ten koste van anderen aanleiding tot klagten. Bij de evenbedoelde voorstellen tot herziening is ook op het punt der vrijstellingen gelet.

### § 2. *Buitenbezittingen.*

De heerendiensten in het gouvernement van Sumatra's Westkust worden zooveel mogelijk tot de strikt noodzakelijke beperkt. Aangezien zij echter volgens de bestaande gewestelijke regeling nog ongelijk op de bevolking drukken en voorziening hierin hoog noodig wordt geacht, zijn door den gouverneur van dit gewest voorstellen tot eene nieuwe, door de Regering vast te stellen regeling, waarbij ook met de diensten ten behoeve der inlandsche hoofden rekening zal gehouden worden, in behandeling genomen.

Gedurende den tijd voor den rijstbouw bestemd, werden de heerendienstpligtigen, uitgezonderd in gevallen van dringende noodzakelijkheid, ongestoord aan hun werk gelaten; dien ten gevolge was geen bepaald nadeelige invloed der heerendiensten op de teelt van voedingsgewassen bespeurd.

Vele heerendienstpligtigen stellen plaatsvervangers voor den te verrigten arbeid, geheel buiten tusschenkomst van het bestuur. In de residentie Padangsche Bovenlanden werd f 2,50 betaald bij onderlingen afkoop eener wachtdienst van zeven dagen. In de tot dat gewest behoorende afdeeling XIII en IX Kotta's zijn voor het aanleggen van nieuwe wegen (inzonderheid van den transportweg van Soerian naar Lolo, die echter voor een groot gedeelte in 1873 gereed kwam) zware diensten van de bevolking gevorderd moeten worden.

In de residentie Tapanoeli, waar voor de bijzondere diensten, die weinig bezwarend worden geacht, pl. m. 29 dagen in het jaar gevorderd werden, drukte de arbeid aan wegen en bruggen zeer op de bewoners van schaars bevolkte streken, als Pekanten Oeloe, Ankola djai en de Ommelanden van Siboga. Het onderhoud der postwegen langs de Natal-rivier van Tanah-Batoe tot Sikoemboe, en van de grens tusschen de Batangtaro-districten en Ankola tot Loemoet, geschiedt geheel in vrijen arbeid. Eene som van f 20 740 's jaars is voor dat onderhoud van gouvernementswege toegestaan.

In de adsistent-residentie Benkoelen, waar de persoonlijke diensten beheerscht worden door de regeling in *Indisch Staatsblad* 1869, n°. 79, werden gedurende 1873 van de 29 374 heerendienstpligtigen 531 466 dagdiensten gevorderd (gemiddeld 18 per dienstpligtige), waarvan alleen voor werken aan wegen en bruggen 497 656, tegen 434 960 in 1872, toen het totaal gepraesteerde dagdiensten 472 546, of gemiddeld 17 per dienstpligtige, beliep. Onder deze cijfers, die gezegd worden geen onvoorwaardelijk vertrouwen te verdienen, zijn niet begrepen de gemeentelijke diensten, noch die, volgens de landsinstellingen aan de volkshoofden verschuldigd.

Zooveel mogelijk worden de heerendiensten verligt en gelijkelijk over de bevolking verdeeld. In die afdeelingen, waar in het afgeloopen jaar troepenbewegingen noodig waren (verg. blz. 46 hiervoren), werd de betaling der anteran- (transport-) diensten, welke op 2½ cent per paal was vastgesteld, verdubbeld. In den aanvang van

1874, toen de rust kon geacht worden hersteld te zijn, is echter die tijdelijke maatregel ingetrokken.

Voor burgerlijke en militaire landswerken zijn gedurende 1873 geene diensten benoodigd geweest.

Omtrent de voorziening in de bediening der overvaarten en der binnenlandsche brievenposterij, waarvoor hier en daar nog heerendienstpligtigen worden opgeroepen, worden definitive voorstellen van het hoofd van gewestelijk bestuur te gemoet gezien.

Voorstellen tot wettelijke regeling van de in 1864, bij wijze van huishoudelijken maatregel, ter hoofdplaats Benkoelen ingevoerde heffing eener jaarlijksche geldelijke bijdrage van de inlanders en vreemde Oosterlingen als afkoopsom voor heerendiensten (zie laatstelijk het verslag van 1872, bladz. 64, en dat van 1873, bladz. 96), zijn hier te lande in behandeling Die voorstellen hebben de strekking om de bedoelde heffing niet verder dienstbaar te maken aan de bestrijding van uitgaven, niet met de heerendiensten in verband staande — gelijk tot hiertoe oneigenaardig het geval was, — maar daaraan uitdrukkelijk het karakter te geven van een aequivalent voor de vrijstelling der heerendienstpligtige bevolking ter genoemde hoofdplaats, van een deel der persoonlijke diensten waartoe zij volgens de regeling in *Indisch Staatsblad* 1869, n°. 79, gehouden is, namelijk van die ten behoeve van het aanleggen en onderhouden van wegen en bruggen. Eene uitbreiding van den afkoop tot de overige op haar rustende heerendiensten, bestaande in het verpligt vervoer van gelden en goederen van den lande en van in dienst reizende ambtenaren, werd niet raadzaam geacht, eensdeels omdat daardoor de afkoopsom in eens te hoog zou moeten worden opgevoerd, anderdeels omdat eene voorziening in die diensten voor de hoofdplaats moeijelijk zou kunnen worden afgescheiden van eene meer algemeene regeling voor het geheele gewest, waaraan echter met het oog op de omstandigheid, dat het zelfs ter hoofdplaats moeijelijk valt ten allen tijde vrijwillige koelies te krijgen, voorloopig nog niet scheen te kunnen worden gedacht.

Vermits in Benkoelen de heerendienstpligtigen niet, even als in 't algemeen die op Java en Madura, in zekere kategorien zijn onderscheiden, maar alle werkbare mannen tusschen de 15 en 50 jaren tot gelijke dienstpraestatie zijn verpligt, werd het billijk geacht het aequivalent, in afwijking van den tot hiertoe gevolgden aanslag naar gelang van ieders vermogen, op eene voor allen gelijke som te bepalen, namelijk op f 2 per jaar en per heerendienstpligtige.

Ofschoon de vreemde Oosterlingen tot geene heerendiensten verpligt zijn, ligt het evenwel in de bedoeling der ontworpen regeling, om ook hen in de belasting te begrijpen. Te dien einde is eene afzonderlijke bepaling voorgesteld, houdende dat de vreemde Oosterlingen ter hoofdplaats Benkoelen mede jaarlijks zullen opbrengen eene som van f 2 per werkbaren man, en zulks met uitdrukkelijke verklaring dat zij alsdan van het onderhoud van wegen en bruggen in hunne eigen wijken — zij het dat dit slechts volgens oud gebruik op hen rustte — voor goed zullen zijn vrijgesteld.

Het cijfer der belastingschuldigen, de vreemde Oosterlingen daaronder begrepen, wordt geschat op ruim een 1000tal. (1)

De heerendiensten in de residentie Palembang, tot dusver nog niet bij algemeene verordening geregeld, werden in 1872 reeds aanmerkelijk verligt door de intrekking van de diensten ten behoeve van het bewaken van de civiele etablissementen en gevangenissen in de binnenlanden en het schoonhouden der gouvernementserven aldaar. In deze diensten is door politiedienaren en het te werk stellen van dwangarbeiders voorzien.

Ook is de aankap van houtwerken, benoodigd voor den aanmaak van transportpraauwen (bidars), in den laatsten tijd uitbesteed, en mitsdien een einde gemaakt aan het vorderen van betaalde diensten voor dien aankap

Thans worden door de bevolking nog de navolgende diensten gepraesteerd:

*a.* aanleg en onderhoud van wegen, bruggen, pasangrahans, passantenhuizen en wachthuizen en het bevaarbaar houden van rivieren en stroomen;

*b.* het bedienen der vaartuigen (bidars) behoorende tot het civiel en militair transport-etablissement;

*c.* het vervoeren van gouvernementsreizigers, gelden, goederen, postpakketten en van gevangenen;

*d.* het maken en leveren van raketten (vlothuizen) voor civiele en militaire transporten;

*e.* het bewaken der pasangrahans en passantenhuizen;

*f.* het bedienen der niet verpachte overvaarten.

De diensten sub *b*, *c* en *d* vermeld, worden het meest bezwarend genoemd.

Ter hoofdplaats Palembang bevindt zich een etablissement, waar vaartuigen worden aangehouden, bestemd om gouvernementsreizigers met hunne bagage te vervoeren langs de trajecten welke te water moeten worden afgelegd (zie *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 88 en 146), en tot het overbrengen van gouvernementsreizigers naar de hoofdplaatsen der beneden-afdeelingen. Voor de bediening dier vaartuigen worden 30 heerendienstpligtigen gevorderd ten behoeve van het civiel en 60 ten behoeve van het militair transport, en als zoodanig worden opgeroepen de ongehuwde mannen uit de aan de hoofdplaats grenzende beneden-afdeelingen en zij die niet in den huistax zijn aangeslagen. Zij worden ter hoofdplaats in een daartoe ingerigt gebouw gehuisvest en ontvangen van gouvernementswege dagelijks 1 katti rijst en $^1/_{16}$ katti zout per man. Zij worden elke twee maanden verwisseld, doch moeten op eigen kosten naar de hoofdplaats opkomen en naar hunne woonplaatsen terugkeeren, zoodat zij, door de verre afstanden, soms drie maanden achtereen aan hun eigenlijken werkkring onttrokken zijn. Van alle andere diensten zijn zij evenwel vrijgesteld.

Voor de zoogenaamde anteran- of transportdiensten wordt bij reizen over land 5 cent per paal en bij reizen te water stroomopwaarts 5 en stroomafwaarts $2^1/_2$ cent per paal betaald. Deze diensten drukken het meest op de doessoens in de nabijheid der groote wegen gelegen en zijn vooral bij militaire bewegingen zwaar. Intusschen is, in afwachting eener definitieve regeling, waaromtrent in Indie voorstellen in behandeling zijn, tot vermindering van den druk dezer diensten reeds veel verrigt, hetzij door maatregelen om op enkele trajecten het vervoer te doen plaats hebben met karren en trekvee van gouvernementswege aangeschaft, hetzij door moeijelijke trajecten te land gedeeltelijk te vervangen door vervoer te water.

De bevolking te Moeara Enim, Mandi-Auer, Moeara-Doea en Batoe-Radja is, ten behoeve van de gouvernementsreizigers, welke van genoemde plaatsen zich naar de hoofdplaats Palembang begeven, verpligt tot het aanmaken en in gereedheid houden van vlothuizen (zie hooger), waarvoor per stuk f 30 wordt betaald. In den laatsten tijd waren echter door den resident maatregelen genomen om de levering dezer vlothuizen — ten gevolge van de toenemende schaarschte aan bamboe in den omtrek voor de bevolking niet zonder bezwaar — zooveel mogelijk te beperken.

Met 1 Januarij 1874 werden ter hoofdplaats afgeschaft de door ongehuwden of boedjangs gepraesteerde zoogenaamde ngawen-diensten ten behoeve van eenige inlandsche hoofden; diensten in der tijd gedeeltelijk door plaatselijke regelingen in het leven geroepen, deels echter ook op onwettige wijze gevorderd.

Door den resident van Sumatra's Oostkust wordt berigt, dat in het rijk van Deli het vorderen van heerendiensten ten behoeve der troepen — zij 't ook tegen betaling — voor de bevolking te drukkend is bevonden, waarom eene uitbesteding der militaire transporten door hem in overweging zou worden gegeven.

De heerendiensten in de residentie Banka, geregeld bij *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 78, worden bij voortduring als weinig bezwarend voor de bevolking beschouwd. Voor het vervoer van postpakketten en het onderhoud van den grooten weg buiten de hoofdplaats Muntok, werden de meeste diensten gevorderd. Volgens het verslag van den resident wordt ook de Chinesche bevolking, behalve die, welke aan den mijnarbeid verbonden is, op dezelfde wijze als de inboorlingen, bij de heerendiensten ingedeeld (zie de artt. 44 en 45 van het regle-

(1) De hier vermelde voorstellen zullen natuurlijk vervallen, wanneer de personele en patentbelasting, op blz. 72 bedoeld, voor Europeanen en vreemde Oosterlingen wordt ingevoerd.

ment voor het inlandsch bestuur op Banka, *Indisch Staatsblad* 1854, n°. 59).

In den aanvang van 1874 zijn door den adsistent-resident van Billiton voorstellen tot regeling der persoonlijke diensten in dat gewest aangeboden, welke sedert bij het departement van binnenlandsch bestuur in behandeling zijn genomen.

Ook tot regeling der heerendiensten in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo worden definitieve voorstellen te gemoet gezien.

De heerendienstpligtigen aldaar, volgens opgaaf ten getale van ongeveer 57 000 man, werden hoofdzakelijk opgeroepen om, tegen betaling, gouvernements-reizigers en goederen te transporteren en aan de militaire bouwwerken te arbeiden, en om, in onbeloonde heerendienst, wegen en bruggen te onderhouden en wachtdiensten te doen, onder anderen bij de inlandsche hoofden. In het geheel werden in 1873 tegen betaling 26 572 en zonder betaling 542 724 dagdiensten gepraesteerd, of in het geheel 569 296, dat is gemiddeld 10 per man in het jaar. In de afdeeling Bandjermasin en Kween werden de meeste diensten gevorderd; echter niet meer dan ± 12 dagdiensten per jaar en per man. In het bijzonder waren in de afdeelingen Tanah Laut, Groote Dajak en Kleine Dajak de gevorderde diensten onbeduidend.

In het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, waar de provisionele regeling vastgesteld bij *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 19, gehandhaafd bleef, strekten de heerendiensten tot weinig bezwaar voor de bevolking.

De volgende aantooning der gepraesteerde diensten wijst echter op een groot verschil in druk voor de verschillende afdeelingen.

| AFDEELINGEN. | Aantal huisgezinnen. | Aantal gepraesteerde dagdiensten per jaar. | Gemiddeld per huisgezin. |
|---|---|---|---|
| Makassar, onderhoorigheden en eilanden | 8 270 | 24 518 | 3 |
| Noorderdistricten . . | 16 203 | 69 008 | 4 |
| Zuiderdistricten. . . | 14 139 | 380 004 | 26 |
| Oosterdistricten . . . | 15 100 | 459 120 | 30 |
| Saleijer . . . . . | 12 493 | 210 812 | 17 |
| Totaal . . | 66 205 | 1 143 462 | 17 |

Ten opzigte der heerendiensten in de residentie Amboina valt niets bijzonders te vermelden. De regeling, vastgesteld bij *Indisch Staatsblad* 1869, n°. 91 (voor de afdeeling Banda bij *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 42), maakt de diensten weinig drukkend voor de bevolking.

Talrijker, ofschoon in de laatste jaren reeds aanmerkelijk verminderd, zijn de diensten, die in de Minahassa (Menado) van de bevolking worden gevorderd. Onder verwijzing naar de regeling in *Indisch Staatsblad* 1870, n°. 85, en naar de mededeelingen in de verslagen van 1870, bladz. 51, en 1872, bladz. 65, valt hier nog slechts aan te teekenen, dat het vervoer van gouvernementsproducten, goederen en gelden voor de jaren 1872—1877 is uitbesteed, en dus als heerendienst is vervallen. Aan de onbetaalde persoonlijke diensten ten behoeve der districts- en tweede hoofden zal een einde worden gemaakt wanneer voor de gelijktijdige bezoldiging dier hoofden de noodige gelden bij de begrooting zullen zijn toegestaan. Het maken en onderhouden van enkele bruggen geschiedt in vrijen arbeid. De inlandsche scholen worden voor 's lands rekening onderhouden, terwijl de aan die scholen verbonden onderwijzers zelf in hunne huisvesting voorzien. De diensten bij 's lands pakhuizen (alleen gevorderd bij die buiten de hoofdplaats) geschieden tegen billijke vergoeding. De heerendiensten, benoodigd voor het transporteren van gevangenen, worden beloond met $2^1/_2$ cent per paal. Het vervoer van brieven ten behoeve der hoofden vordert nog duizende dagdiensten; voorstellen tot opheffing van dat bezwaar, door middel eener verandering in de postroute door de Minahassa en vermeerdering van het aantal postboden, zijn door den resident ingediend en bij het betrokken departement in Indie in behandeling. Voor het doen van wachten en rondes des nachts zijn in 1873 ruim 168 000 dagdiensten benoodigd geweest. Het aantal heerendienstpligtigen wordt opgegeven 28 506 te hebben bedragen.

In de afdeeling Gorontalo bleven de heerendiensten, hoewel langzamerhand verminderende, even als in vorige jaren drukkend, inzonderheid die ten behoeve der inlandsche hoofden. Voor laatstgenoemde diensten werden van de aanwezige 19 190 heerendienstpligtigen in 1873 46 744 dagen gevorderd; daarenboven kwamen voor de gezamenlijke negorijhoofden dagelijks uit 550 man en waren voor het bezetten van wachthuizen benoodigd 374 man daags. Voor het bouwen en onderhouden van wachthuizen werden gedurende 1873 ongeveer 71 000 dagdiensten gepraesteerd.

## III. Landelijke inkomsten; bedrijfsbelasting.

### § 1. *Landelijke inkomsten.*

#### Java en Madura.

Het jaar 1873 was het eerste der werking van de nieuwe landrente-regelingen, vastgesteld: bij de ordonnantien van 3 April en 11 December 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 66 en 219*a*) voor Java en Madura, met uitzondering van de residentien Soerakarta, Djokjokarta, Preanger regentschappen en Batavia; — bij de ordonnantie van 11 December 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 219*b*) voor de Preanger regentschappen en het land Bloeboer in de residentie Batavia (vgl. *Staatsblad* 1872, n°. 241).

Bij het in werking brengen dier nieuwe regelingen zijn vele moeijelijkheden ondervonden, waaraan is te gemoet gekomen door hulpmiddelen, wier toepassing met de voorschriften der verordeningen niet altijd goed te rijmen was, al zocht men ze door eene zeer extensieve interpretatie dier voorschriften daarmede in overeenstemming te brengen.

Een groot bezwaar leverde vrij algemeen het gemis van juiste gegevens omtrent de uitgestrektheid der bouwgronden, en omtrent de gemiddelde productie en de gemiddelde laagste marktprijzen in de drie laatste jaren, — de grondslagen voor de klassificatie en aanslag. De cijfers, in de leggers dier jaren voorkomende, waren fictieve cijfers; men moest dus veelal op de mededeelingen van hoofden en bevolking afgaan; opmeting der gronden bleek in den regel ondoenlijk.

De ordonnantie van 3 April 1872 schreef gemeentelijke klassificatie en aanslag voor. Daartegen werden evenwel ernstige bedenkingen gemaakt door het bestuur in die gewesten, waar tot dusver de individuele aanslag was toegepast (Bantam, Krawang en een gedeelte van Cheribon). Naar aanleiding van die bedenkingen werd beslist, dat in die gewesten elk grondstuk, bij een landbouwer in individueel bezit, op zich zelf in eene der tien klassen kon worden gerangschikt, en de dessa kon worden aangeslagen voor het gezamenlijk bedrag der sommen, waarvoor de verschillende grondstukken waren aangeslagen. Die beslissing werd geacht met den letter der verordening in overeenstemming te kunnen worden gebragt, omdat art. 2 voorschreef, dat voor den aanslag „*de gronden*" worden verdeeld in tien klassen.

Tot deze interpretatie van art. 2 werd ook de toevlugt genomen toen het bleek dat de rangschikking van geheele dessa's in éene klasse mede bezwaar leverde, overal waar de productiviteit der gronden in eene dessa uiteenliep. Moest de productie van alle gronden te zamen beslissen in welke klasse de dessa geplaatst werd en hoeveel dus voor elken bouw gronds moest betaald worden, het kon niet missen, of de aanslag moest blijken voor de productieve gronden te laag, voor de slechte gronden te hoog te zijn. Daarom werd beslist, dat de verschillende deelen van eene dessa — de blokken, die gronden van gelijke produc-

tiviteit bevatten — in verschillende klassen konden worden gerangschikt.

In vele gewesten werden bij de benuttiging van de beschikbare gegevens omtrent de uitgestrektheid der bouwgronden, de gemiddelde productie en den gemiddelden laagsten marktprijs in de drie laatste jaren, uitkomsten verkregen, waarvoor het bestuur terugdeinsde, omdat de aanslag veel te hoog of veel te laag zou worden. Om tot redelijke uitkomsten te geraken werd het voorschrift van art 2, alinea 4 der ordonnantien in *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 66 en 219 *b* — dat het hoofd van gewestelijk bestuur den gemiddelden laagsten prijs der padi *aanwijst* — te baat genomen, en werden zoodanige marktprijzen aangewezen, als leiden konden tot een aanslag die billijk werd geacht.

Het oude stelsel van admodiatie vond dus nog ruime toepassing. En waar dit geschiedde, verzuimden de betrokken autoriteiten niet de vraag te stellen, welk nut de vermeerdering van werkzaamheden had, waartoe de nieuwe regelingen hadden aanleiding gegeven.

Die vermeerdering van werkzaamheden had ten gevolge, dat de aanslag op vele plaatsen eerst zeer laat in het jaar geschieden kon, ook omdat de zeer groote massa gedrukten, die de Landsdrukkerij voor geheel Java en Madura leveren moest (en die ruim f 35 000 gekost heeft), niet zoo spoedig gereed kon komen als wenschelijk ware geweest.

De toepassing der nieuwe voorschriften omtrent de repartitie der landrente in de dessa's, omtrent de aanhouding van kohieren van den omslag en omtrent de uitreiking van aanslagbiljetten, stuitte af op de onbedrevenheid van de meeste dessahoofden in de kunst van lezen, schrijven en rekenen. Ook voor de dessaschrijvers was de invulling der kohieren te moeijelijk. Bij ordonnantie van 23 Februarij 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 65 *a*), is daarom het dessakohier teruggebragt tot den eenvoudigen vorm van een repartitiestaat, niets anders vermeldende dan den naam der landbouwers en het bedrag waarvoor zij deelen moeten in de betaling der landrente, die van de dessa gevorderd wordt. Ook zijn, behalve voor de Preanger regentschappen, de aanslagbiljetten afgeschaft; maar tegen dezen maatregel zijn hier te lande bedenkingen gerezen, die aan de Indische Regering zijn medegedeeld.

Uit het voorafgaande blijkt reeds — en uit de hieronder volgende aanteekeningen omtrent de verschillende gewesten afzonderlijk zal het nader blijken — dat de nieuwe regelingen niet bijzonder hebben voldaan. Nu, als vroeger, bleven aan de landrente-heffing vele gebreken kleven, en de middelen, om aan die gebreken een einde te maken, werden, trots de langdurige ondervinding van zoovele ambtenaren, niet aangewezen. Ook in Britsch Indie, waar in de verschillende gouvernementen verschillende stelsels worden toegepast, levert de heffing van landrente niet overal bevredigende uitkomsten; maar in het gouvernement van Bombay werkt het stelsel van heffing uitnemend. De bevolking is er mede ingenomen; de landbouw ontwikkelt er zich gestadig; de inkomsten die de Staat aan de landrente ontleent, nemen jaarlijks op zeer merkwaardige wijze toe, hoewel de aanslag vast is (dus alleen door nieuwe ontginningen). De waarneming van dit een en ander heeft geleid tot het besluit, om een ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur in Nederlandsch Indie (den heer G. K. VAN HOGENDORP, controleur 1ste klasse, chef van het kadastraal-statistiek bureau in Cheribon) te belasten met eene zending naar Bombay, ten einde het aldaar werkende landrentestelsel te bestuderen en daaromtrent aan de Regering een verslag uit te brengen, opdat zij zou kunnen beoordeelen, in hoever van de in Bombay opgedane ervaring voor Java zij partij te trekken.

Al kleven aan het landrentestelsel op Java vele gebreken, drukkend is de aanslag, zoo als zij voor de jaren 1873—1877 is vastgesteld, voor de bevolking niet.

Belangrijke verhoogingen van de landrente (meer dan een vijfde bedragende van hetgeen in de drie laatste jaren gemiddeld is opgebragt) worden, krachtens art. 14 der nieuwe regelingen, over de vijf jaren van het lustrum verdeeld. Hetgeen over 1873 verschuldigd was, is grootendeels zonder moeite geïnd. Waar nog niet in 's lands kas was ontvangen wat betaald moest worden, is dit meestal te wijten geweest aan de gewoonte van vele dessahoofden, om van de geïnde gelden voorloopig voor eigen behoeften gebruik te maken. Nadere bijzonderheden blijken uit de hiervolgende berigten, aan de gewestelijke verslagen ontleend.

*Bantam.* Uit het voorafgegane is reeds gebleken dat in dit gewest niet de gemeentelijke, maar de individuele klassificatie en aanslag werden toegepast. Alle arbeid kwam neer op de controleurs en de hoogere inlandsche hoofden, omdat de dessahoofden veelal niet kunnen lezen noch schrijven en het werk ook niet aan de dessaschrijvers kon worden overgelaten. Naauwkeuriger opneming van de uitgestrektheid der bouwgronden leidde tot verhooging van het cijfer van aanslag; er werden 12 310 bouws méér aangeslagen dan vroeger. De inning leverde weinig moeijelijkheden; alleen in de afdeelingen Serang en Pandeglang, waar men eerst in den loop van December met den aanslag gereed kwam, werd dien ten gevolge een groot gedeelte van het over 1873 verschuldigde niet in dat zelfde jaar geïnd.

*Batavia.* Op Blooboer heeft men eerst na den oogst, in het eind van Junij, met de voorbereidende werkzaamheden een aanvang gemaakt; het opmeten der erven vorderde veel tijd; en men kwam in 1873 met den aanslag (volgens de ordonnantie in *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 219*b*, dus individueel) niet gereed. Hoewel de hoofden last ontvingen om de landrente voorloopig volgens den aanslag van 1872 te innen, werd geen geld ontvangen, daar de bevolking huiverig was om te betalen, zonder eenig geldig bewijs te ontvangen van hetgeen zij schuldig was. De bevolking is hier evenwel steeds aan late betaling gewend geweest, en steeds werd het belastingjaar met een paar maanden overschreden. Bij het einde van Maart 1874 was reeds een derde van den aanslag aangezuiverd.

*Krawang.* Ook hier werd, even als in Bantam, elk grondstuk op zich zelf geklassificeerd en aangeslagen. Men had daarvoor geene andere gegevens dan de zoogenaamde commissieboeken der districtshoofden van de drie laatste jaren: de opgaven van de hoofden en bevolking in de dessa's verdienden geen vertrouwen. De taxatie der boomgaarden en erven (vroeger niet belast) leverde veel moeijelijkheden op, omdat niet alle boomgaarden en erven opgenomen konden worden, en de oogst reeds binnen was op het tijdstip toen de aanslag moest geschieden Men moest hier wel afgaan op de opgaven der dessahoofden. Opmeting der bouwgronden, gelijk art. 13 der ordonnantie van 3 April 1872 voorschrijft, wordt, bij ontstentenis van middelen, onmogelijk geacht, vooral omdat hier opmeting der dessa's in haar geheel geen nut heeft, maar ieder grondstuk zou moeten worden opgemeten. De kohieren en aanslagbiljetten werden eerst in October van de Landsdrukkerij ontvangen; het bedrag van den aanslag kon eerst in 't begin van December aan de dessahoofden worden bekend gemaakt. De aanslag voor 1873 bedroeg niet veel meer dan de gemiddelde aanslag in de drie laatste jaren, maar wel meer dan de aanslag in 1872. Bij de inning werden geen bijzondere moeijelijkheden ondervonden. Van den achterstand, ten bedrage van f 11 000, werden reeds in Januarij 1874 f 6448 aangezuiverd.

*Preanger regentschappen.* Krachtens de ordonnantie in *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 219*b*, werd hier de individuele aanslag toegepast. De onderzoekingen in de laatste jaren ingesteld naar de opbrengst der bouwgronden en de padiprijzen, maakten dat het niet aan gegevens voor de klassificatie ontbrak. Bij de klassificatie werd gelet op de in dit gewest gebruikelijke verdeeling der gronden in soorten: de gronden van dezelfde soort werden gezamenlijk in dezelfde klasse gebragt. Het middel van *aanwijzing* der laagste marktprijzen werd in de Preanger regentschappen in den hooger aangeduiden zin toegepast; veelal gold de *gemiddelde* marktprijs als maatstaf, omdat de gemiddelde *laagste* marktprijs den aanslag al te zeer zou hebben doen dalen. Het bij de aangehaalde ordonnantie voorgeschreven repartitie-kohier werd afgeschaft, omdat bij individuelen aanslag in den legger reeds alles vermeld wordt wat in het kohier zou te vermelden zijn. Ten gevolge van te laten aanslag bestond in dit gewest bij het einde des jaars

een achterstand van niet minder dan f 261 181, welk bedrag evenwel in het begin van Maart 1874 reeds tot f 100 000 was verminderd.

*Cheribon.* In een gedeelte van dit gewest werd de grond van elken individuelen bezitter geklassificeerd en aangeslagen; in een ander gedeelte werden de verschillende blokken in dezelfde dessa in verschillende klassen gebragt, omdat de productiviteit der gronden te zeer uiteenliep om de geheele dessa in één klasse te brengen. Ook hier werd een andere dan de werkelijke gemiddelde laagste marktprijs tot grondslag van den aanslag genomen. De aanslag overtrof dien van 1872 met een aanzienlijk cijfer. Afschrijving of vrijstelling van landrente was noodig tot een bedrag van f 55 328, waarvan f 26 156 wegens beschikking over den grond voor de suikercultuur op hoog gezag (art. 1 der nieuwe regeling), f 2126 wegens het onbeplant blijven van gronden (art. 7), en f 27 046 wegens misgewas (art. 10). Op den laatsten December was de verschuldigde landrente geheel geïnd.

*Tagal.* Uit dit gewest zijn weinig of geen bijzonderheden medegedeeld. De tusschenkomst des bestuurs was noodig om de dessahoofden te beletten van de nieuwe regelingen gebruik te maken om zich en hunne vrienden te bevoordeelen. De aanslag was belangrijk hooger dan in 1872.

*Pekalongan.* Ook hier werden, om dezelfde reden als in Cheribon, verschillende deelen van dezelfde dessa in verschillende klassen gerangschikt. De nieuwe regeling leidde in sommige zeer rijke districten tot eene vermindering van den aanslag, maar in het geheele gewest was het bedrag van den vijfjarigen aanslag aanmerkelijk hooger dan hetgeen in vorige jaren geheven werd. Evenwel werd dat bedrag voor 1873 teruggebragt tot een lager cijfer dan dat van 1872, ten gevolge van afschrijving of vrijstelling wegens beschikking over den grond voor de suikercultuur op hoog gezag, wegens het onbeplant blijven van gronden, of wegens misgewas. De onbekwaamheid van dessahoofden en schrijvers voor het van hen gevorderde werk werd ook in dit gewest waargenomen. De inning der landrente liep geregeld af.

*Samarang.* Konden de gegevens der statistieke opneming omtrent de uitgestrektheid der bouwgronden worden gebezigd, — ter bepaling van de opbrengst in de drie laatste jaren van de met andere gewassen dan padi beplante gronden moest men afgaan op de mededeelingen van dessahoofden en landbouwers. Ook de opbrengst der boomgaarden en nipabosschen werd slechts globaal geschat. Het dessabestuur werd belast met het opmeten der erven, en gaf gewoonlijk ook het cijfer van opbrengst op. De vrijstelling van een kwart bouw gaf aanleiding tot moeijelijkheden bij de berekening van den aanslag. De uitkomsten der gemaakte becijferingen deden veelal voor te hooge opvoering der landrente vreezen, zoodat tot admodiatie de toevlugt werd genomen. *Aanwijzing* van laagste marktprijzen vond hier in den meer bedoelden zin plaats. De aanslag voor 1873 overtrof dien van 1872 met ruim f 260 000 of gemiddeld f 3.98 per bouw. Afdeelingen zoo vruchtbaar als Salatiga, Kendal, Ambarawa en Grobogan (de beide laatste voor een gedeelte) worden geacht die verhooging gemakkelijk te kunnen dragen. Voor Demak en Goeboek bedroeg de aanslag respectivelijk f 71 477 en f 49 068 *minder* dan in 1872. De cijfers van den aanslag konden eerst zeer laat aan de dessahoofden worden bekend gemaakt; dien ten gevolge ontstonden moeijelijkheden bij de inning. Hoe streng men er ook tegen wake, de dessahoofden gebruiken nog dikwijls de geïnde gelden voorloopig ten eigen bate.

*Japara.* Tot dusver werden in dit gewest bij den aanslag der landrente nog in naam de voorschriften van 1814 opgevolgd en van sawah's $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{5}$ of $\frac{1}{3}$, van tegals $\frac{2}{5}$, $\frac{1}{3}$ of $\frac{1}{4}$ geheven van hetgeen als de opbrengst te boek stond. Maar om de heffing tot billijke grenzen te beperken, werd altijd een veel lager cijfer van opbrengst dan het werkelijke te boek gesteld. Bij de toepassing der nieuwe regeling heeft men de werkelijke opbrengst over de drie laatste jaren, voor zoover die was na te gaan, tot grondslag van de klassificatie en aanslag genomen. De inning had over het algemeen geregeld plaats. De bepaling dat de verhooging der landrente met meer dan $\frac{1}{5}$ van het gemiddeld bedrag in de drie laatste jaren moet worden verdeeld over vijf jaren, werd niet overal naar behooren toegepast; in verscheidene dessa's vorderden de hoofden dadelijk het volle bedrag, dat eerst in 1877 behoefde te worden opgebragt.

*Rembang.* Het stelsel van klassificatie leidde tot verlaging van den aanslag, omdat in iedere klasse de productie, die ligt tusschen het minimum en het maximum waardoor de klasse bepaald wordt (en die dus dat van f 0,01 tot f 9.99 per bouw kan bedragen), onbelast blijft. De resident vreesde dat de bevolking de opbrengst harer gronden kunstmatig laag zou houden, berekenende dat eene geringe vermeerdering van opbrengst de gronden in eene hoogere klasse zou brengen, waardoor dadelijk f 2 per bouw méér zou moeten betaald worden. Afschrijving of vrijstelling van landrente was noodig tot een bedrag van f 14 980, waarvan f 2974 wegens het onbeplant blijven van gronden, en f 12 006 wegens misgewas. Een achterstand van betaling van f 144 888 was bij het einde van Maart 1874 reeds tot f 1500 verminderd.

*Soerabaija.* De nieuwe voorschriften worden omslagtig en voor de tegenwoordige inlandsche maatschappij niet passend genoemd. De klassificatie en aanslag werden gebaseerd op de cijfers van productie en uitgestrektheid, zoo als die in de leggers van 1870—1872 voorkwamen. Die cijfers zijn onjuist, maar men had geen betere gegevens. Verscheidene dessa's, gelegen in de minst vruchtbare districten (zoo als Goenoeng-Kending en Lengkir), bleven geheel vrij van belasting, omdat zij in de drie laatste jaren gemiddeld niet meer dan f 10 per bouw hadden opgebragt. Evenwel zouden de bezitters van enkele meer productieve gronden in die dessa's zeer wel landrente kunnen betalen. De inning leverde in het geheele gewest geen moeijelijkheden op. De betrekkelijk aanzienlijke achterstand bij het einde des jaars, waarvan trouwens reeds in Januarij 1874 veel werd aangezuiverd, was ook hier uitsluitend te wijten aan de gewoonte der dessahoofden om de ontvangen gelden voorloopig te gebruiken. Maatregelen zijn genomen om dit voor het vervolg te beletten.

*Pasoeroean.* Vroeger werd hier de opbrengst der bouwgronden door proefsneden bepaald. De op die wijze voor 1870—1872 verkregen cijfers dienden tot grondslag voor de klassificatie en aanslag. De gemiddelde laagste marktprijzen werden, als elders, in dier voege aangewezen, dat men tot een billijk cijfer van aanslag geraakte. De werkelijke marktprijzen zijn in de binnenlanden moeijelijk te bepalen, omdat de padi veelal door opkoopers aan de woonplaatsen der landbouwers wordt gekocht en daarbij allerlei bedingen gemaakt worden. Het schatten van de opbrengst der vroeger niet belaste boomgaarden en erven kostte veel moeite, zoodat de klassificatie eerst in November kon plaats vinden. De dessa-hoofden, die voor het meerendeel niet of hoogst gebrekkig kunnen lezen en schrijven, waren voor den hun toegedachten arbeid, voor de zamenstelling der repartitiekohieren, niet berekend; schrijvers worden niet in alle dessa's aangetroffen. Trouwens, in Pasoeroean kunnen repartitiekohieren weinig nut doen, want alle landbouwers betalen een gelijk aandeel in het bedrag, waarvoor hunne dessa is aangeslagen. Dit is een gevolg van het hier heerschende gebruik om bij de jaarlijksche verdeeling der velden de onvruchtbare perceelen grooter te maken dan de vruchtbare, zoodat ieder eene gelijke opbrengst verkrijgen kan. Laat elders, waar de communale gronden niet op deze wijze evenredig verdeeld worden, de jaarlijksche omslag der landrente aan de dessa-hoofden nog gelegenheid tot willekeur, hoewel de aanslag van de dessa voor vijf jaren vast is, — in Pasoeroean weet ieder nu wat hij gedurende vijf jaren te betalen heeft, en dit wordt door de bevolking zeer gewaardeerd. Hoewel de aanslag hooger was dan vroeger, was de achterstand van betaling bij het einde des jaars van geringe beteekenis.

*Probolinggo.* De toepassing der nieuwe regeling ging met

veel moeite gepaard. Vroeger waren de sawah's in drie klassen verdeeld, en stond het cijfer vast dat in iedere klasse moest opgebragt worden. Het nu ingevoerde stelsel van klassificatie werd te ingewikkeld en de gelegenheid tot willekeur bij de repartitie nu gunstiger dan vroeger geacht. De administratieve omslag mist haar doel, waar de meeste dessahoofden niet lezen, schrijven noch rekenen kunnen, en is ook aan den kleinen man kwalijk besteed. De aanslag was vooral in de afdeeling Loemadjang hooger dan vroeger. De inning leverde geen bezwaar. Wegens misgewas moest ruim f 2000 worden kwijtgescholden.

*Bezoeki.* Juiste cijfers van de opbrengst in de drie laatste jaren waren niet te verkrijgen. Vroeger was de aanslag in dit gewest min of meer vast en werd niet met de oogenblikkelijke opbrengst afgerekend. Het hooger vermelde bezwaar tegen de rangschikking van gronden van uiteenloopende productiviteit in ééne klasse, werd hier vermeden door de tegallans zooveel mogelijk onder de niet jaarlijks beplante velden te rekenen en dus afzonderlijk aan te slaan (art. 2 laatste alinea der ordonnantie van 3 April 1872). De voorschriften omtrent de repartitie konden, om dezelfde reden als elders (gebrekkige ontwikkeling der dessahoofden), niet uitgevoerd worden. Volgens den resident behoefde er geen vrees te bestaan dat de vrij aanzienlijke achterstand, op 31 December bestaande, niet zou worden aangezuiverd.

*Banjoewangi.* In dit gewest, waar vroeger nooit landrente geheven was, werden vier mantries voor de opmeting der bouwgronden beschikbaar gesteld, waarvan echter een, wegens ziekte, ontslagen werd Het grootste gedeelte der tegalvelden (die voor eene uitgestrektheid van 4934 bouws in den aanslag gedeeld hebben) werd opgemeten. Met het opmeten der sawahs kon eerst in September een aanvang worden gemaakt; de uitgestrektheid, waarop de aanslag is gegrond, werd volgens de opgave der districtshoofden en naar schatting bepaald. De opmeting van boomgaarden, erven en gogo-velden werd, behoudens nadere contrôle door de mantries, aan de dessahoofden opgedragen, onder toezigt der districts-ambtenaren. Dewijl alleen in 1872 en in 1873 vertrouwbare proeven ter bepaling van de padi-opbrengst genomen waren, zijn de in die jaren verkregen uitkomsten (in stede van het gemiddelde in de *drie* laatste jaren) tot grondslag van den aanslag genomen, terwijl de verkregen opgaven omtrent de rijstprijzen van de drie laatste jaren werden benuttigd. De dessahoofden stortten de geïnde gelden bij de patihs (ondercollecteurs zijn hier niet), die ze om de tien dagen in 's lands kas overbragten. Van het cijfer van den aanslag moest f 36810 worden afgeschreven wegens het onbeplant blijven van gronden.

*Banjoemas.* De nieuwe regeling schijnt niet verhinderd te hebben dat in dit gewest, als vroeger, met de hoofden en oudsten der dessa's werd overlegd welk cijfer opgebragt zou worden. De aanslag wordt matig genoemd; de inning leverde geen bezwaar. Afschrijving of vrijstelling was noodig tot een bedrag van f 29394, waarvan f 3798 wegens beschikking over gronden voor de suikercultuur op hoog gezag, f 21400 wegens het onbeplant blijven van gronden, f 4196 wegens misgewas. Hierdoor daalde de landrente beneden het bedrag van 1872.

*Bagelen.* Ten gevolge van de omslagtige voorbereidende maatregelen en de groote verwisseling in het Europeesch ambtenaarspersoneel, kon in drie afdeelingen de aanslag eerst in December plaats vinden, terwijl die in Keboemen en Karang-Anjer in September geschiedde. Omtrent de opbrengst in de drie laatste jaren had men geene zekere gegevens, zoodat men moest afgaan op de opgaven der dessahoofden. De aanslag was veel hooger dan vroeger, maar de belasting werd zonder moeite geheven, zoodat de achterstand bij het einde des jaars zeer gering was.

*Kadoe.* De resident heeft geene bijzonderheden omtrent de invoering der nieuwe regeling medegedeeld. De landbouwers betaalden met gemak het door hen verschuldigde. Waar achterstand bestond, was die aan de dessahoofden te wijten. Wegens het onbeplant blijven van gronden, was afschrijving van landrente noodig tot een bedrag van f 2100.

*Madioen.* Ook uit dit gewest is omtrent de toepassing der ordonnantie van 3 April 1872 niet veel vernomen. De landrente, gemiddeld f 3,60 per bouw bedragende, wordt gezegd zeer matig te zijn De hoofden en oudsten zijn bij den aanslag gehoord, en het schijnt dat ook hier admodiatie regel is gebleven.

*Kediri.* De gegevens voor de klassificatie en den aanslag zijn geput uit de bescheiden van vorige jaren. De voorschriften omtrent de repartitie-kohieren werden, om dezelfde redenen als elders, niet opgevolgd. Een groot gedeelte der landrente was reeds betaald vóór dat de aanslag had plaats gevonden; verscheidene dessa's in Kediri en Blitar hadden zelfs meer betaald dan hetgeen zij, volgens den legger van den aanslag, bleken verschuldigd te zijn. Achterstand van betaling kwam veel minder voor dan in vroegere jaren. Van de nieuwe regeling, vooral van de vastheid van den aanslag, werd een goede invloed verwacht op de ontwikkeling van den landbouw en de welvaart der bevolking. Wegens het onbeplant blijven van gronden was afschrijving van landrente noodig tot het aanzienlijk bedrag van f 110 518. Dien ten gevolge daalde het landrente-cijfer beneden dat van 1872.

*Madura.* Ten gevolge van gebrek aan personeel liet de klassificatie veel te wenschen over. De vrijstelling van hetgeen de gronden meer dan f 100 per bouw opbrengen, wordt onbillijk geacht, omdat juist van de zeer productieve gronden het gemakkelijkst belasting kan betaald worden. De inlandsche hoofden waren niet in staat om de voorschriften omtrent de repartitie op te volgen. Bij het einde des jaars was de verschuldigde landrente geheel afbetaald. Afschrijving of vrijstelling was noodig tot een bedrag van f 17 856.

In den hier volgenden staat wordt een overzigt gegeven van de landrente-heffing in 1873. Uit dien staat blijkt:

dat de voor vijf jaren vastgestelde aanslag van de jaarlijks met padi of andere gewassen beplante gronden (ten volle eerst in 1877 te heffen) bedraagt f 17 171 911, en de aanslag (voor een jaar) van de niet jaarlijks beplante gronden f 468 945;

dat de aanslag voor 1873 bedraagt f 15 170 880 (tegen f 13 900 364 in 1872);

dat dit bedrag van f 15 170 880 echter door afschrijvingen en vrijstellingen (voor zoover bekend) te verminderen is met f 268 986.

| RESIDENTIE. | Uitgestrektheid in bouws van de voor vast aangeslagen bouwgronden. | | | | | Bedrag van den vijfjarigen aanslag der bouwgronden in de kolommen 2—6 vermeld. | Uitgestrektheid in bouws (naar gissing) van niet voor vast aangeslagen velden. | Bedrag van den aanslag dezer velden. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Sawahs. | Tegal velden. | Nipa bosschen. | Boomgaarden. | Woonerven (belastbare uitgestrektheid). | | | |
| 1. | 2. | 3. | 4. | 5. | 6. | 7. | 8. | 9. |
| | | | | | | (1) | | |
| 1. Bantam . . . . . | 76 645 | 16 348 | 545 | 5 800 | 96 | f 686 940 | 17 507 | f 48 940 |
| 2. Batavia . . . . . | 1 015 | 29 | — | 30 | 55 | 14 048 | 51 | 170 |
| 3. Krawang . . . . . | 19 605 | — | — | 474 | 1 363 | 73 353 | 3 672 | 8 637 |
| 4. Preanger regentsch. . | 162 859 | 21 549 | 60 | 18 174 | 3 346 | 1 013 885 | 37 106 | 60 463 |
| 5. Cheribon . . . . . | 189 892 | 904 | 48 | 1 463 | 5 462 | 1 052 542 | 9 823 | 39 789 |
| 6. Tagal . . . . . | 138 190 | 7 221 | — | — | 4 749 | 857 307 | 2 456 | 8 404 |
| 7. Pekalongan . . . . | 70 230 | 13 372 | 826 | 231 | 4 270 | 406 472 | — | — |
| 8. Samarang. . . . . | 264 271 | 34 107 | 252 | 929 | 21 264 | 1 744 584 | 3 485 | 5 660 |
| 9. Japara. . . . . | 119 361 | 11 985 | — | 25 | 7 552 | 593 674 | 1 562 | 5 794 |
| 10. Rembang . . . . . | 156 493 | 23 202 | — | 148 | 8 069 | 699 128 | 1 850 | 4 556 |
| 11. Soerabaija . . . . | 242 782 | 25 802 | 3 473 | 1 476 | 14 106 | 1 887 297 | 609 | 1 602 |
| 12, Pasoeroean . . . . | 64 802 | 32 142 | 337 | 833 | 3 199 | 1 046 881 | 1 219 | (a) |
| 13 Probolinggo . . . . | 42 858 | 16 692 | — | — | 6 757 | 606 161 | 16 139 | 111 823 |
| 14. Bezoeki . . . . . | 57 472 | 21 825 | — | 1 364 | 2 835 | 801 227 | 6 977 | 29 130 |
| 15. Banjoewangi . . . | 8 703 | 4 934 | — | 5 884 | 252 | 141 749 | 175 | 870 |
| 16. Banjoemas . . . . | 104 271 | 13 900 | — | 1 775 | 12 097 | 712 790 | 6 997 | 13 757 |
| 17. Bagelen . . . . . | 130 799 | 21 549 | — | 3 319 | 14 928 | 2 476 096 | 11 330 | 41 342 |
| 18. Kadoe . . . . . | 83 314 | 24 806 | — | 90 | 2 894 | 763 192 | 10 333 | 46 827 |
| 19. Madioen . . . . . | 142 709 | 18 240 | — | 100 | 13 639 | 644 828 | 13 407 | 32 785 |
| . Kediri . . . . . | 93 525 | 28 308 | — | 153 | 23 354 | 811 237 | 1 955 | 8 396 |
| 21. Madura . . . . . | 11 593 | 15 440 | — | — | 2 056 | 138 520 | — | — |
| | 2 181 389 | 352 355 | 5 541 | 42 268 | 152 343 | f 17 171 911 | 146 653 | f 468 945 |
| | 2 733 896 | | | | | | Gemidd. per bouw f 3,20. | |

# TOELICH

(1) In kolom 7 is het volle bedrag van den voor vijf jaren vastgestelden aanslag vermeld. Waar dit bedrag echter het in de drie laatste jaren betaalde met meer dan een vijfde te boven gaat, wordt dat meerdere over vijf jaren verdeeld, zoodat eerst in 1877 het volle bedrag wordt gevorderd. In deze kolom is *niet* vermeld de landrente van de gogo- of andere niet geregeld beplante velden, die jaarlijks worden aangeslagen (art. 2 laatste alinea in *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 66 en 219 *b*). Zie voor den aanslag dezer velden kolom 9. Het in kolom 7 vermelde bedrag kan in de jaren 1874—1877 alleen vermeerderen door:

*a.* het belastbaar worden van sawahs, in het vierde oogstjaar (art. 1 der nieuwe regelingen);

*b.* uitbreiding der woonerven, nipabosschen en boomgaarden;

*c.* toepassing van juistere gegevens, verkregen door opnemingen en opmetingen in het vijfjarig tijdvak waarvoor de aanslag geldt (art. 14 alin. 2 in *Staatsblad* 1872, n°. 66, en art. 15 alin. 2 in *Staatsblad* 1872, n°. 219 *b*).

Genoemd bedrag kan — behoudens hetgeen over vijf jaren verdeeld wordt — alleen verminderen ten gevolge van:

*a.* het te niet gaan van gronden;

*b.* afschrijving of vrijstelling: wegens beschikking over de gronden voor de suikercultuur op hoog gezag (art. 1 in *Staatsblad* 1872, n°. 66), wegens het onbeplant blijven van gronden (art. 7 in *Staatsblad* 1872, n°. 66, en art. 6 in *Staatsblad* 1872, n°. 219 *b*), of wegens misgewas (art. 10 der nieuwe regelingen).

(2) De kolom 10 bevat het gezamenlijk bedrag der sommen, in de kolommen 7 en 9 vermeld, verminderd met het bedrag waarmede de aanslag de in de drie laatste jaren gemiddeld gevorderde landrente, plus een vijfde daarvan, te

| Totaal bedrag van den aanslag in 1873. | Derhalve is het gemiddeld bedrag per bouw. | Bedrag van den aanslag in het vorige jaar. | Verschil van dit bedrag met den aanslag in 1873. | | Bedrag nog niet aangezuiverd onder ultimo December 1873. | Marktprijs per pikol padi in 1873. | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Meer in 1872. | Minder in 1872. | | Hoogste | Laagste. |
| 10. | 11. | 12. | 13. | 14. | 15. | 16. | 17. |
| (2) | (3) | | | (4) | (5) | | |
| f 675 067 | f 6,90 | f 619 603 | — | f 55 464 | f 90 946 | f 3,60 | f 2,00 |
| 14 048 | 12,44 | 11 628 | — | 2 420 | 14 048 | 4,00 | 3,00 |
| 79 056 | 3,42 | 61 348 | — | 17 708 | 11 005 | 3,45 | 2,00 |
| 1 074 348 | 4,92 | 945 681 | — | 128 667 | 261 181 | 2,28 | 1,39 |
| 1 091 023 | 5,32 | 1 021 694 | — | 69 329 | — | 5,00 | 1,30 |
| 656 607 | 5,71 | 599 152 | — | 57 455 | 7 550 | 4,00 | 1,25 |
| 347 905 | 4,57 | 353 993 | f 6 088 | — | 723 | 5,00 | 2,50 |
| 1 276 239 | 5,44 | 1 015 449 | — | 260 790 | 36 171 | 5,00 | 1,25 |
| 532 804 | 4,27 | 499 136 | — | 33 668 | 21 871 | 7,50 | 2,00 |
| 703 685 | 3,72 | 753 792 | 50 107 | — | 144 888 | 5,45 | 2,63 |
| 1 558 410 | 6,55 | 1 535 967 | — | 22 443 | 24 035 | 7,50 | 2,25 |
| 1 051 551 | 10,33 | 1 005 335 | — | 46 216 | 998 | 6,07 | 2,92 |
| 717 984 | 9,14 | 655 604 | — | 62 380 | 244 | 5,00 | 2,55 |
| 830 357 | 9,60 | 788 534 | — | 41 823 | 71 568 | 3,48 | 2,18 |
| 142 619 | 7,17 | Niet geheven. | — | — | 53 179 | 4,12[5] | 1,75 |
| 695 967 | 5,40 | 667 576 | — | 28 391 | 3 368 | 3,44 | 2,16 |
| 1 317 847 | 14,50 | 1 234 220 | — | 83 627 | 4 116 | 3,65 | 2,23 |
| 810 019 | 6,87 | 730 165 | — | 79 854 | 2 501 | 5,50 | 2,00 |
| 677 613 | 3,69 | 594 169 | — | 83 444 | 16 645 | 5,21 | 2,33 |
| 821 077 | 5,58 | 732 684 | — | 88 393 | 361 | 5,11 | 2,60 |
| 96 654 | 4,76 | 74 634 | — | 22 020 | — | 5,83 | 3,91 |
| f 15 170 880 | f 6,28 | f 13 900 364 | f 56 195 | f 1 184 092 | f 765 398 | | |

# TINGEN.

boven gaat. De in deze som vermelde cijfers moeten nog verminderd worden met het bedrag der afschrijvingen of vrijstellingen, wegens de in noot (1) genoemde oorzaken. Alleen het cijfer van Pekalongan *is* daarmede reeds verminderd. (Dit moet althans uit het verband der Indische gegevens worden afgeleid.) Voor zoover, tijdens de zamenstelling van dezen staat, de afschrijvingen en vrijstellingen bekend waren, bedroegen zij, gelijk in de mededeelingen omtrent de verschillende gewesten in het verslag vermeld is, voor Cheribon f 55 328, Rembang f 14 980, Probolinggo ruim f 2000, Banjoewangi f 36 810, Banjoemas f 29 394, Kadoe f 2100, Kediri f 110 518, Madura f 17 856, in 't geheel (behalve Pasoeroean) f 268 986.

(3) Kolom 11 bevat de cijfers, die men verkrijgt wanneer men de sommen der in de kolommen 2—6 vermelde cijfers deelt in die van kolom 7. Het aldus berekend bedrag van hetgeen in de verschillende gewesten van de voor vijf jaren aangeslagen velden gemiddeld per bouw geheven wordt, wordt alleen vermeld ter vergelijking van de toestanden in de verschillende gewesten. Overigens hebben de cijfers dezer kolom niet veel waarde; van meer belang zou het zijn de gemiddelde landrente per bouw van iedere kategorie van gronden (sawahs, tegalvelden, nipabosschen, boomgaarden en woonerven) te kennen, maar de legger geeft daarvoor geen voldoende gegevens.

(4) Gedeeltelijk is de verhooging der landrente (in vergelijking met 1872) een gevolg van de belasting der boomgaarden en woonerven, die vroeger vrij waren.

(5) Van dezen achterstand werd, gelijk in de mededeelingen omtrent de verschillende gewesten in het verslag vermeld is, een groot gedeelte reeds in de eerste maanden van 1874 aangezuiverd.

(*a*) Niet afzonderlijk vermeld, maar in de volgende kolom opgenomen.

*Belasting op vischvijvers.* Tegen het van de Indische Regering ontvangen ontwerp tot regeling dezer belasting (zie het vorig verslag, blz. 99) zijn hier te lande eenige bedenkingen gerezen, die nadere overweging dezer aangelegenheid in Indie noodig maken.

Een vijfjarig overzigt van de uitkomsten dezer belasting volgt hieronder:

| GEWESTEN. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
|---|---|---|---|---|---|
| Bantam | f 2 544,00 | f 2 708,00 | f 2 793,00 | f 2 837,00 | f 2 490,82 |
| Krawang | 13 172,00 | 13 387,00 | 11 721,00 | 13 342,00 | 10 440,00 |
| Preanger regentschappen | — | — | — | — | 641,44 |
| Tagal | 180,00 | 250,00 | 240,00 | 135,00 | 240,00 |
| Samarang | 1 523,00 | 1 461,00 | 1 438,00 | 1 212,00 | 1 373,00 |
| Japara | 32 995,00 | 35 958,00 | 38 784,00 | 33 596,00 | 40 684,00 |
| Rembang | 2 949,40 | 3 058,27 | 3 574,725 | 3 219,165 | 3 371,40 |
| Soerabaija | 158 578,62 | 158 582,19 | 157 974,725 | 156 604,37 | 163 574,74 |
| Pasoeroean | 24 709,97 | 25 032,34 | 25 049,57 | 24 873,91 | 25 443,26 |
| Probolinggo | 7 539,66 | 7 522,43 | 7 471,70 | 6 319,21 | 7 292,68 |
| Bezoeki | 3 772,465 | 3 769,46 | 3 656,78 | 3 439,735 | 3 589,94 |
| Madura | 1 688,15 | 1 731,50 | 1 629,00 | 1 740,375 | 1 670,875 |
| | f 249 652,265 | f 253 415,19 | f 253 882,32 | f 247 318,765 | f 260 812,15 |

*Vogelnestgrotten.* Ten aanzien der verpachting van de tot het domein behoorende vogelnestgrotten is, na hetgeen daaromtrent in het vorig verslag, bladz. 99 en 100, is medegedeeld, ditmaal niets bijzonders te vermelden. De pacht der grotten in de residentien Soerabaija, Rembang, Bezoeki, Banjoewangi, Probolinggo, Bantam en Madura bragt voor 1874 f 121 788 op tegen f 104 364 voor 1873.

In December 1873 zouden te Samarang, volgens gedane aankondiging, van gouvernementswege worden geveild 883¾ Amsterdamsche ponden vogelnestjes van Patjitan en Djokjokarta, zoo mede 871¾ Amsterdamsche ponden van Bandjermasin. De uitslag dier veiling is echter niet gemeld.

## Buitenbezittingen.

Omtrent de vertiening en verdere landelijke inkomsten in het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden (waaronder ook de zoogenaamde koffijbelasting in sommige gedeelten der afdeelingen Noorder- en Oosterdistricten, zie *Indisch Staatsblad* 1863, n°. 165, en 1873, n°. 29) en omtrent de padi-vertiening (dzakat) in de residentie Zuider-en Oosterafdeeling van Borneo — de eenige belastingen die te dezer plaatse voor vermelding in aanmerking komen — zijn over 1873 slechts weinige opgaven ontvangen. Terwijl omtrent laatstbedoelde belasting elk cijfer ontbreekt, wordt nopens die op Celebes alleen gemeld, dat de aanslag der vertiening aldaar (zie *Indisch Staatsblad* 1824, n°. 31*a*) voor zooveel de padi betreft, beliep f 203 432 tegen f 207 555 in 1872, en dat de in sommige gedeelten van dat gouvernement daarvoor in de plaats tredende tesang-belasting (heffing van ⅓ van het padi-gewas in natura) opbragt f 7747 tegen f 8101 in 1872.

Omtrent het quotum van aanslag in de zoogenaamde koffijbelasting der afdeeling Noorderdistricten (zie het vorig verslag, bladz. 100) valt aan te teekenen, dat dit voor 1874 bepaald werd op het voor 1873 aangenomen verlaagd cijfer van f 3 per huisgezin (*Indisch Staatsblad* 1874 n°. 47).

Aangaande de voorgenomen verhuur der vogelnestklippen in Benkoelen en aangaande de afschaffing der in de contracten met de vorsten van Bima, Sumbawa, en Dompo (Celebes) bedongen levering van sapanhout, zijn, ten vervolge op die in 't vorig verslag, geene nadere mededeelingen ontvangen.

## § 2. *Bedrijfsbelasting.*

De opbrengst dezer belasting, alleen op Java en Madura in werking, is in 1873, althans in de meeste gewesten, weder eenigzins toegenomen. Eene opgaaf van den aanslag over 1869—1873 en van den achterstand bij het eind van elk dier jaren, volgt hieronder. Ter wille eener juiste vergelijking zijn in de sommen tusschen ( ) geplaatst de cijfers voor de Preanger regentschappen achterwege gelaten, omdat de belasting aldaar eerst met 1 Junij 1871 werd ingevoerd.

| | Aanslag. | Op ult. December achterstallig. |
|---|---|---|
| 1869 | f 942 621 | f 44 200 |
| 1870 | 1 002 858 | 48 669 |
| 1871 | 1 082 971 (1 052 634) | 46 309 (46 301) |
| 1872 | 1 153 211 (1 088 022) | 34 555 (33 920) |
| 1873 (1) | 1 164 793 (1 106 325) | 41 073 (38 063) |

Eene gewestelijke ontleding der cijfers van 1873 naar gelang van den landaard der belastingschuldigen — tevens voor het eerst opgaven bevattende nopens de klassen van aanslag — wordt aangetroffen in bijlage H van dit verslag. Daaruit blijkt, dat de inlanders meest waren aangeslagen in de klasse van f 1 en de Chinezen en andere vreemde Oosterlingen meest in die boven f 1 tot en met f 2.

Van de 415 477 in de belasting aangeslagen personen waren ruim 93 per cent inlanders, circa 6 per cent Chinezen en ruim 1 per cent andere vreemde Oosterlingen. In het totaal bedrag van den aanslag deelden de vreemde Oosterlingen (Chinezen en anderen) voor te zamen f 188 556 of ruim 16 per cent.

Eene aantooning van de voornaamste groepen van be-

(1) Van het Buitenzorgsche onderdistrict Bloeboer, waar de belasting met 1 Januarij 1873 werd ingevoerd, zijn geen opgaven ontvangen.

drijven, zoo als bij de twee jongste verslagen was gevoegd, kan voor 1873, in verband met eene wijziging in de inrigting der bevolkingstabellen (verg. bladz. 1 hiervoren), niet geleverd worden.

Op de aanhangige voorstellen tot verbetering der bedrijfsbelasting (zie bladz. 101 van het vorig verslag) zal waarschijnlijk de aan den vice-president van den Raad van Indie opgedragen commissie (verg. bladz. 72 hiervoren) niet zonder invloed zijn.

## IV. Agrarische aangelegenheden; afstand van grond.

Reeds in het vorig verslag (bladz. 101) is medegedeeld, dat dringende voorstellen van het Indisch Bestuur aanleiding gegeven hadden om de hand te slaan aan eene nadere wijziging van het Koninklijk besluit van 20 Julij 1870, n°. 15 (*Indisch Staatsblad* n°. 118) — houdende regeling van eenige agrarische aangelegenheden van Nederlandsch Indie, naar aanleiding van de wet van 9 April 1870 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 91) — op enkele punten, welke bij het Koninklijk besluit van 16 April 1872, n°. 28, (*Indisch Staatsblad* n°. 116) onaangeroerd waren gelaten. Die nadere wijziging heeft haar beslag gekregen bij het Koninklijk besluit van 3 December 1873, n°. 19 (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 79). Zij strekte tot intrekking van de artt. 2 en 6 (1) en tot verandering der redactie van de artt. 7 en 9, voor zoover dit door de intrekking der eerstbedoelde artikelen noodig geworden was.

De motieven voor deze wijziging moeten hier in extenso worden medegedeeld, ten vervolge op de mededeeling van de aanschrijvingen aan den Gouverneur-Generaal dd. 25 Julij 1870, en 24 April 1872, (waarin de Koninklijke besluiten van 20 Julij 1870 en 16 April 1872 werden toegelicht) bij de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer betreffende de Indische begrooting van 1871 en in de bijlage N van het Koloniaal verslag van 1872.

Hetgeen hier volgt is nagenoeg woordelijk overgenomen uit het rapport aan den Koning, waarbij de wijziging der vroegere besluiten werd voorgesteld.

De bedoeling van art. 2 was, zoo als blijkt uit de toelichting, daaraan in de aanschrijving aan den Gouverneur-Generaal van 25 Julij 1870 gegeven, om de regten der inlandsche bevolking op grond, zoo als zij zelve die van oudsher opvatte en toepaste, met andere woorden, om de grondregts-theorien en de grondregts-praktijk der inlandsche bevolking te formuleren in algemeene verordeningen, hetzij voor geheel Java, hetzij voor elk gewest afzonderlijk. De uitkomsten van het ingesteld onderzoek naar de begrippen der bevolking omtrent haar regt op den grond, zouden de basis zijn van de bij art. 2 voorgeschreven codificatie.

Maar het bedoelde onderzoek bragt duidelijk aan het licht, dat de begrippen der bevolking omtrent hare regten op den grond, niet alleen in de verschillende deelen van Java, niet alleen in de verschillende gewesten, maar ook in de verschillende dessa's van één gewest zoozeer uiteenloopen, dat het onmogelijk is eene codificatie te maken van die begrippen, zij het ook slechts voor geen grooteren kring dan een gewest. Wilde men de begrippen der bevolking in verordeningen boekstaven, men zou verordeningen moeten maken voor elke dessa of elke verzameling van dessa's waar die begrippen overeenstemmen. Aan iets dergelijks was natuurlijk niet te denken.

Over het opgemerkt verschil in de volksbegrippen omtrent het regt op den grond, behoefde men zich geenszins te verwonderen, want inderdaad kon men van de bevolking niets anders vernemen dan wat, door allerlei omstandigheden — en ook door zulke welke met de ontwikkeling van het regtsbewustzijn der bevolking niets gemeen hebben — *plaatselijk gebruik* geworden was. Waar geen geschreven regt bestond; waar de bevolking weinig ontwikkeld was; waar de magt der hoofden zoo lang hun willekeur tot wet verhief en het zwakkere deel der bevolking telkens buigen moest voor de belangen der sterkere partij in de dessa; waar bovendien van bestuurswege over de gronden der bevolking beschikt werd naar mate de belangen van den Staat, of liever van de schatkist, in verband met het productief vermogen van den grond, dit schenen te vorderen; waar feitelijk de naar omstandigheden zich plooijende wil van de overheid aan de bevolking de wet stelde ook met betrekking tot de uitoefening van haar regt op den grond; daar konden bezwaarlijk vaste begrippen omtrent het regt op grond ontstaan, of, waar zij aanwezig waren, blijven bestaan en zich geleidelijk ontwikkelen. Wat bij het ingestelde onderzoek in de verschillende dessa's vernomen is omtrent de regten op den grond naar de begrippen der bevolking, moest noodwendig eene combinatie zijn van oude instellingen en nieuwere regelingen of gebruiken, overal verschillende naarmate van de omstandigheden waaronder en de personen door wie zij in het leven geroepen werden. Men kon naauwkeurige berigten verzameld hebben over den feitelijken toestand, over de plaatselijke gebruiken, maar het was minstens hoogst twijfelachtig of die berigten inderdaad de *regtsbegrippen* der bevolking wedergaven, wier boekstaving door den ontwerper van art. 2 beoogd werd.

Het verheffen van den feitelijken toestand tot wet is niet altijd gelijk en zou ook op Java niet altijd gelijk zijn aan het geven of verzekeren van *regt*. Dit is in 1870 niet over het hoofd gezien en bij de toelichting van het aangehaald artikel is er op gewezen, dat hetgeen op eenige plaatsen als regt werd genoemd, te dikwijls, bij vergelijking met elders ontvangen inlichtingen, gebleken is misbruik te zijn. Maar de verwachting werd gekoesterd dat het Gouvernement, » door langdurige ondervinding, velerlei nasporingen, en inzonderheid door het jongste opzettelijk onderzoek", in staat zou zijn » de opgaven te toetsen, de wezenlijke regten op elke plaats te onderscheiden en die voor elk gewest te boekstaven". Intusschen had men sedert 1870 de zekerheid verkregen, dat de verwachting, in de aangehaalde woorden uitgesproken, niet geregtvaardigd werd door de uitkomsten van het daarbij vermelde onderzoek, en dat die uitkomsten niet waren te benuttigen voor de zamenstelling van gewestelijke verordeningen omtrent het regt der inlandsche bevolking op den grond.

Bleek het onmogelijk om aan art. 2 uitvoering te geven, dan lag het voor de hand, dat het artikel moest worden ingetrokken. Liet men het onuitgevoerd bestaan, het zou schadelijk kunnen werken, dewijl het zou verhinderen dat, al werd hiertoe overigens alle aanleiding gevonden, eenig gedeelte van de voor Europeanen geldende burgerlijke wetgeving op het bij dit artikel bedoelde grondregt der inlandsche bevolking toepasselijk verklaard werd. En tegen eene intrekking scheen zich geen enkele overweging te verzetten Ook zonder codificatie kunnen de inlanders zich op hunne godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken beroepen ter handhaving van hun regt op den grond, waar dit door die godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken beheerscht wordt. Waar die godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken aan het regt op den grond geen ander karakter geven, dan omschreven is in het Burgerlijk Wetboek voor Europeanen, is het oneindig beter, en is het ook meer in overeenstemming met het Regeringsreglement, dit wetboek op de inlanders van toepassing te verklaren, dan naast het Burgerlijk Wetboek nog eene afzonderlijke codificatie voor de inlanders in het leven te roepen. En waar de regten der inlanders op den grond een ander karakter dragen of schijnen te dragen dan in het Burgerlijk Wetboek is omschreven, daar is dit veelal het gevolg van die willekeurige of toevallige vermenging van oude instellingen en nieuwere regelingen of gebruiken, waarop hierboven gewezen is, of heeft men te doen met zuiver plaatselijke gebruiken, gelijk in elk land naast het beschreven

---

(1) Deze artikelen luidden als volgt:

„ *Art.* 2. De regten der inlandsche bevolking op grond, volgens hare godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken, worden, voor zoover noodig, bij algemeene verordening omschreven.

„ Het ontwerp van" enz. (verdere aanhaling schijnt hier niet noodig).

„ *Art.* 6. De Gouverneur-Generaal bepaalt voor elke gemeente de ot haar gebied behoorende gronden.

„ Dit gebied bestaat uit hare rijstvelden; uit de overige gronden, die bij hare leden, met uitsluiting van de leden van andere inlandsche gemeenten, in gedurig gebruik zijn; en uit de gronden, die de Gouverneur-Generaal haar toevoegt met het oog op hare behoefte aan uitbreiding."

regt bestaan, en daar kan eene codificatie, eene wettelijke bevestiging of bestendiging van den bestaanden toestand, inderdaad niet wenschelijk geacht worden.

Dit wat artikel 2 betreft. Omtrent de artikelen 6, 7 en 9 werd het volgende aangevoerd.

Artikel 7 beval eene regeling, bij ordonnantie, van het regt der inlanders om woeste gronden te ontginnen. Het voorschrift had, volgens de toelichting in de aanschrijving aan den Gouverneur-Generaal van 25 Julij 1870, ten doel om de woeste gronden » te beveiligen tegen den roofbouw, waarmede eene zwervende klasse den grond bederft ter wille van een enkelen oogst, om dien daarna te verlaten en haar vernielingswerk elders te hervatten". Niemand die dit doel niet toejuichte; niemand, vooral in Indie, die niet de dringende noodzakelijkheid eene contrôle op de ontginningen door inlanders, eener regeling van hun ontginningsregt erkende. Met zekere voorliefde was dan ook in Indie de hand gelegd aan de uitvoering van het aangehaalde voorschrift, maar men werd belemmerd door de wijze, waarop het voorschrift in art. 7 was geformuleerd. Het artikel toch sprak niet eenvoudig van ontginning van woeste gronden, maar van ontginning van » gronden buiten het gebied, krachtens art. 6 bepaald", dat is: buiten het gebied der inlandsche gemeenten, door den Gouverneur-Generaal bepaald overeenkomstig de in art. 6 gestelde regelen. De bepaling van het gebied der dessa's moest derhalve aan de regeling van het ontginningsregt, of althans aan het in werking brengen van zoodanige regeling voorafgaan.

Nu was het duidelijk dat de bepaling van het gebied der dessa's niet in korten tijd zou kunnen afloopen, maar daarentegen een aantal jaren vorderen zou, zelfs al werden bij dien arbeid geene bijzondere moeijelijkheden ondervonden. Inmiddels zou, volgens art. 7, het ontginningsregt ongeregeld moeten blijven, en dus aan den inlandschen roofbouw de vrije teugel gelaten moeten worden. Dit zou echter al te zeer met het algemeen belang in strijd zijn, en het scheen voldoende zich deze consequentie van art. 7 voor den geest te brengen, om overtuigd te worden van de noodzakelijkheid eener wijziging van dat artikel. De regeling van het ontginningsregt mogt in geen geval wachten op de bepaling van het gebied der dessa's.

Was het dus in elk geval noodig dit bezwaar uit den weg te ruimen, ook om andere redenen scheen het voorschrift omtrent de bepaling van het gebied der dessa's geheel te moeten vervallen. Immers het was gebleken dat aan art. 6, zoo als het was geredigeerd, geen uitvoering was te geven Het artikel schreef voor, dat het gebied van elke inlandsche gemeente, zoo als de Gouverneur-Generaal dit zou hebben te bepalen, moest bestaan uit:

» 1°. hare rijstvelden;

» 2°. de overige gronden, die bij hare leden, met uitsluiting van de leden van andere inlandsche gemeenten, in gedurig gebruik zijn;

» 3°. de gronden, die de Gouverneur-Generaal haar toevoegt met het oog op hare behoefte aan uitbreiding."

Omtrent de eerste kategorie van gronden viel niets op te merken. De moeijelijkheid begon echter bij de tweede kategorie. In de meeste inlandsche gemeenten liggen gronden die toebehooren aan en in gedurig gebruik zijn bij leden van andere inlandsche gemeenten, en zulke gronden zouden, volgens de redactie van art. 6, niet mogen gerekend worden tot het gebied der gemeenten, in welke zij liggen. Dit kon natuurlijk bij het ontwerpen van art. 6 niet in de bedoeling gelegen hebben; men had slechts te denken aan eene fout in de redactie, welke door eene kleine wijziging gemakkelijk zou zijn te verbeteren. Van meer gewigt was echter het bezwaar, 't welk gevonden werd in het voorschrift, dat de Gouverneur-Generaal bij de bepaling van het dessa-gebied, aan iedere dessa gronden toevoegt, met het oog op hare behoefte aan uitbreiding. Men was er in Indie niet in kunnen slagen een billijken maatstaf te vinden ter bepaling van de in elke dessa bestaande behoefte aan uitbreiding en inderdaad scheen geen billijke maatstaf aan te wijzen. Het was uit den aard der zaak ondoenlijk vooruit te zien, in welke mate, gedurende welk tijdsverloop, en zelfs naar welke rigting eene gemeente zich zou willen uitbreiden. Achtte men het noodig, ter wille van de eventuele uitbreiding der inlandsche gemeenten, om de thans door haar in gebruik genomen gronden een kring te trekken, binnen welken geene gronden in erfpacht mogten worden uitgegeven (en met het oog op art. 9 kon dit als het voorname doel van het aangehaalde voorschrift worden beschouwd), door de kunstmatige grensbepaling, bij art. 6 voorgeschreven, werd men niet gevrijwaard tegen de mogelijkheid, dat de inlandsche gemeenten na verloop van tijd behoefte zouden gevoelen om zich buiten den gestelden grens uit te breiden, terwijl van de andere zijde de kans bleef bestaan, dat in de meeste gevallen de grenzen te ruim werden gesteld, en, zonder eenig nut, eene groote uitgestrektheid gronds onttrokken werd aan het domein, waarover de Staat kan beschikken ter bevordering van de vestiging van ondernemingen van landbouw en nijverheid of tot andere doeleinden. Trouwens voor alsnog behoefde niet te worden gevreesd, dat de uitbreiding der inlandsche gemeenten zou worden belemmerd door de uitgifte van gronden in erfpacht, en reeds daarom zou het trekken van een kring om dessa's als grenslijn voor de landbouw-ondernemingen niet te regtvaardigen zijn, al bestonden overigens tegen den bij art. 6 bevolen maatregel geene praktische bezwaren.

Kon art. 6 alzoo in den bestaanden vorm niet behouden worden, er werden overwegende redenen gevonden om het voorschrift omtrent de bepaling van het gebied der inlandsche gemeenten geheel in te trekken.

Ter verklaring van art. 6 werd in de aanschrijving aan den Gouverneur-Generaal van 24 April 1872 gezegd, dat het alleen betrekking had op het *privaatregtelijk* gebied der dessa's, en de bepaling harer grenzen alleen voorschreef met het oog op de bezit- of eigendomsregten, welke binnen die grenzen door de dessa — de totaliteit harer ingezetenen of de individuen — werden uitgeoefend. Deze verklaring was voorzeker geheel juist; een voorschrift betreffende de bepaling van het administratief, publiekregtelijk gebied der inlandsche gemeenten zou dan ook in een besluit tot uitvoering der agrarische wet geheel misplaatst zijn. Art. 6 doelde dus alleen op privaatregten, maar juist daarom moest het geacht worden zich zelf te veroordeelen, want het is niet de taak der Regering om uitspraak te doen over de privaatregten der gemeenten of harer leden, om aan te wijzen tot welken grens de gemeente of de gemeenteleden regt van eigendom, bezit, gebruik op grond uitoefenen of zullen uitoefenen. Eene bepaling van het privaatregtelijk dessagebied zou dan ook tot allerlei misverstand aanleiding geven, zonder eenig nut op te leveren. Wel was bij de toelichting van art. 6 in de aanschrijving van 25 Julij 1870 aan den Gouverneur-Generaal gezegd, dat eene bepaling van het dessagebied noodzakelijk was voor eene goede werking der agrarische wet, zoowel als voor andere regelingen, bij voorbeeld van de heerendiensten. Maar de vermelding van de regeling der heerendiensten wettigde den twijfel, of bij deze toelichting wel genoeg was in het oog gehouden, dat art. 6 slechts doelde en op niets anders doelen kon dan op het privaatregtelijk dessagebied. En in welk opzigt de goede werking der agrarische wet bevorderd zou worden door de uitvoering van art. 6, was niet aangetoond. Daarentegen kon, gelijk gezegd, het artikel in meer dan een opzigt belemmerend werken en had het reeds belemmerend gewerkt. Voor de goede werking der agrarische wet zou het zeker dikwijls noodig zijn naauwkeurig te constateren welke gronden tot de dessa's behooren, maar dit zou in ieder voorkomend geval door een onderzoek kunnen worden uitgemaakt, even goed en zelfs veel beter dan het zou kunnen geschieden ten behoeve van de door art. 6 aan den Gouverneur-Generaal opgedragen bepaling van het gebied van elke inlandsche gemeente.

Werd art. 6 ingetrokken, dan moesten ook de artt. 7 en 9 gewijzigd worden, omdat daarin sprake was van het in art. 6 bedoelde dessagebied. Deze artikelen werden nu aldus geredigeerd:

Art. 7. » Door den Gouverneur-Generaal worden bij algemeene verordening regelen gesteld omtrent het regt der inlanders om gronden, niet als gemeene weide of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen behoorende, te ontginnen." (Dit voorschrift sluit zich volkomen bij de derde bepaling der agrarische wet aan. Bij de redactie werd niet opgenomen, wat aan het slot van het vroegere artikel 7 gezegd werd, dat de te stellen regelen het stichten van nieuwe gemeenten moeten bevorderen, omdat het evenmin

wenschelijk als mogelijk voorkwam om bij verordening invloed uit te oefenen op de vorming van nieuwe gemeenten.)

Art. 9. » De gronden behoorende tot het Staatsdomein, voor uitgifte in erfpacht vatbaar en geschikt, worden van gouvernementswege opgemeten, beschreven en in kaart gebragt."

Tot zoover de motieven van het Koninklijk besluit van 3 December 1873, n°. 19.

De in het vorig verslag aangekondigde wijziging van de regeling der vervanging van het inlandsch erfelijk individueel bezit door eigendom (Koninklijk besluit van 16 April 1872, n°. 29, *Indisch Staatsblad* n°. 117) is nog in beraad gehouden, naar aanleiding van het ter zake door den Raad van State uitgebragte advies. Voor wijziging waren onder anderen in aanmerking gebragt de artt. 18 en 19, waarin, naar aanleiding van de vierde bepaling der wet van 9 April 1870, waren aangewezen de bij den eigendomsafstand te stellen » beperkingen ten aanzien van de verpligtingen jegens den lande en de gemeente en van de bevoegdheid tot verkoop aan niet-inlanders." (1) Het blijkt thans dat de bedoelde beperkingen ook in Indie belemmerend geacht worden voor de conversie van individueel bezit in eigendom. Reeds heeft de directeur van binnenlandsch bestuur een voorstel gedaan om de bepalingen althans in zooverre te wijzigen, dat op de hoofdplaatsen van gewesten, afdeelingen en regentschappen, zonder eenige beperking, gronden in eigendom kunnen worden afgestaan aan de regtmatige bezitters. De Indische Regering heeft evenwel voor alsnog dat voorstel niet ondersteund, maar een onderzoek bevolen naar de werking van het Koninklijk besluit van 16 April 1872, n°. 29, waarbij in 't bijzonder gelet zou moeten worden op de vraag, in hoe ver de beperkingen, in de artt. 18 en 19 vervat, noodig te achten waren.

In de wet van 9 April 1870 en in de daaruit voortgevloeide verordeningen is geen sprake van de oplossing van communaal in individueel bezit. Bij de behandeling dier wet is evenwel de aandacht gevestigd op de behoefte aan regelen voor de verdeeling van communaal bezeten gronden (zie het Voorloopig Verslag betreffende het eerste ontwerp van wet tot aanvulling van art. 62 van het Regeringsreglement — gedrukte stukken der zitting 1868 — 1869, n°. **126**, § 10), en bij de regelingen, die omtrent agrarische aangelegenheden in de laatste jaren te maken waren, moest dit punt van zelf weder de aandacht trekken. Conversie van communaal in individueel bezit is niet verboden en heeft plaats. Maar bij gebreke van vaste regelen, bij gebreke van elk toezigt der overheid, is de grofste willekeur bij de verdeeling mogelijk. Het stellen van regelen kon dus een regeringspligt worden geacht en het Indisch Bestuur is mitsdien uitgenoodigd de noodige bepalingen te ontwerpen. De arbeid is ter hand genomen, maar nog niet ten einde gebragt.

Op bladz. 63 is reeds melding gemaakt van de intrekking van art. 569 van het Indisch Burgerlijk Wetboek; een maatregel, waarvan ook hier aanteekening gehouden moet worden, omdat de aanleiding daartoe gelegen was in de overweging, dat geene bepaling mogt gehandhaafd blijven, die den inlander zou kunnen verhinderen om, in geval van onwettige stoornis in het bezit van zijn grond, bij den regter steun te zoeken.

Evenzeer moet hier het Koninklijk besluit van 2 September 1873, n°. 13, omtrent de winning van delfstoffen in Nederlandsch Indie, ter loops vermeld worden, omdat daarin zekere regten en verpligtingen, aan het grondbezit verbonden, geregeld zijn. Voor nadere bijzonderheden wordt evenwel verwezen naar hoofdstuk **O**, afd. II.

Bij de verdere mededeelingen, die onder deze afdeeling te doen zijn, wordt wederom, even als in vorige verslagen, de volgorde der artikelen van het Koninklijk besluit van 20 Julij 1870 (*Indisch Staatsblad* n°. 118) in acht genomen.

*Titels voor het bezit van gronden, tot het domein behoorende.* De door de Indische Regering getroffen maatregelen, om het bezit, door niet-inlanders, van gouvernementsgronden op Java en Madura zonder titel, op regelmatigen voet te brengen (zie vorig verslag bladz. 101), hebben tot dus verre weinig gevolg gehad. Volgens het gevoelen van den directeur van binnenlandsch bestuur moet hier minder aan onwil van de bezitters gedacht worden, dan wel aan hun onvermogen om de kosten der aanschaffing van een titel te dragen. Evenwel heeft de Indische Regering gemeend eene bestendiging van den bestaanden onregelmatigen toestand niet te mogen gedoogen, vooral ook met het oog op het belang der schatkist, waaraan, zoolang die toestand voortduurt, de verpondingsbelasting van honderde perceelen ontgaat. Zij heeft daarom in April jl. den genoemden directeur opgedragen de hoofden van gewestelijk bestuur aan te schrijven om:

*a.* de gebruikers van gouvernementsgronden op Java en Madura, die zich nog niet tot het verkrijgen van eigendom of eenig ander zakelijk regt tot de Regering hebben gewend, te doen sommeren om binnen drie maanden eene behoorlijke aanvraag door hunne tusschenkomst in te dienen of wel de redenen op te geven, waarom zij daartoe niet kunnen overgaan;

*b.* na verloop van dien termijn het noodige te verrigten en voor te stellen opdat tegen de nalatigen tot ontruiming kunne worden geprocedeerd;

*c.* ten aanzien van hen, die zullen hebben opgegeven waarom zij aan de sommatie niet kunnen voldoen, na onderzoek, een gemotiveerd voorstel in te dienen.

*Schadevergoeding bij beschikking over de gronden der bevolking.* Krachtens de in Julij 1873 door het Opperbestuur verleende magtiging (zie vorig verslag bladz 101), zijn bij ordonnantie van 12 October 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 197) regelen gesteld omtrent de wijze waarop, bij beschikking over gronden der bevolking ten behoeve der op hoog gezag ingevoerde suikercultuur, de schadeloosstelling moet worden vastgesteld. Die regelen komen kortelijk hierop neder:

Wanneer ten behoeve der genoemde cultuur moet worden beschikt over gronden, bedoeld in de 3de bepaling der wet van 9 April 1870, wordt een onderzoek ingesteld naar de regten, welke door inlanders daarop worden uitgeoefend, en naar de voorwaarden, waaronder deze genegen zijn van die regten afstand te doen. De commissie van onderzoek bestaat uit deskundigen, door of van wege den Gouverneur-Generaal aangewezen, en uit twee inlandsche hoofden uit de afdeeling, binnen welke de gronden gelegen zijn. Zij hoort de regthebbenden en brengt verslag uit, met vermelding van het bedrag der schadeloosstelling, waarop bij den tijdelijken afstand der gronden billijke aanspraak kan worden gemaakt. Nemen de regthebbenden geen genoegen met de door de commissie voorgestelde bedragen, dan brengt de Regering de zaak, bij verzoekschrift, voor den landraad, onder wiens regtsgebied de gronden gelegen zijn. Deze benoemt een of meer deskundigen, in oneven getal, beveelt een onderzoek, en doet, na eene korte procedure, uitspraak over het bedrag der schadeloosstelling bij een vonnis, waartegen geen verzet

---

(1) Bedoelde artikelen luiden als volgt:

„ *Art.* 18. De inlander, die ingevolge dit besluit eigenaar is geworden van grond, vroeger krachtens erfelijk individueel gebruiksregt bezeten, blijft, behalve aan de algemeene lasten en belastingen, uit speciale verordeningen voortvloeijende, als: de onteigening ten algemeenen nutte, de betaling van landrente, enz. en behoudens de bepaling van art. 21, uit hoofde van zijn regt op den grond onderworpen aan de heeren- en cultuur-dienstpligtigheid, voor zoo ver die rusten op den grond, en aan de verpligtingen jegens de gemeente, voor zoo ver die hier of daar, volgens gemeentelijke regelingen, aan het grondbezit mogten verbonden zijn; terwijl de Regering het regt behoudt om, ten behoeve der op hoog gezag ingevoerde cultures, volgens de daarop betrekkelijke verordeningen, tegen behoorlijke schadeloosstelling over den grond te beschikken, of wel om zich de vruchten der koffijplantsoenen, tegen een door haar te bepalen prijs, te doen leveren."

„ *Art.* 19. De ingevolge dit besluit in eigendom verkregen grond mag voor 's hands, op straffe van nietigheid der handeling, niet worden vervreemd aan niet-inlanders. Geen ander zakelijk regt mag daarop worden verleend dan dat van hypotheek.

„ Onteigening daarvan ten algemeenen nutte kan nogtans plaats vinden.

„ De Gouverneur-Generaal is bevoegd op het bepaalde bij de 1ste alinea uitzonderingen toe te staan voor stukken grond, bestemd en gevorderd voor inrigtingen van nijverheid of landbouw van geene grootere uitgestrektheid dan tien bouws, voor uitbreiding van bestaande zamenwoningen van Europeanen of vreemde Oosterlingen, of voor andere gewigtige doeleinden."

of hooger beroep is toegelaten. In afwachting van de regterlijke beslissing is de Gouverneur-Generaal bevoegd over den grond te beschikken. Indien van deze bevoegdheid wordt gebruik gemaakt, wordt de aangeboden som, indien de regthebbenden dit verlangen, uitgekeerd zoodra de grond is afgebakend en in bezit genomen; terwijl zij die som behouden, ook indien de schadeloosstelling door den regter op een minder bedrag bepaald wordt. Ten einde den inlander niet te zeer af te schrikken door de vrees voor hooge proceskosten, is niet alleen bepaald, dat de Regering de kosten van het geding draagt wanneer de bij het vonnis bepaalde schadeloosstelling het aangeboden bedrag te boven gaat, maar ook aan den regter de bevoegdheid gegeven om in elk ander geval, indien hij daartoe termen vindt, de Regering, hetzij voor een gedeelte, hetzij zelfs voor het geheel, in de kosten te verwijzen.

Omtrent hetgeen in dezen geest met het oog op de gouvernements-koffijcultuur te regelen is, zijn in Indie nog overwegingen aanhangig.

*Verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders.* Over de werking der verordening, regelende den verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders (*Indisch Staatsblad* 1871, n°. 163), valt, ten vervolge op het daaromtrent voorkomende in het vorig verslag (bladz. 102), het volgende te vermelden.

Blijkens de berigten van de hoofden van gewestelijk bestuur, loopende over het tweede halfjaar 1872 en het 1ste halfjaar 1873, waren alleen in de Preanger regentschappen, Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Rembang, Soerabaija, Pasoeroean, Bagelen, Kadoe, Kediri en Madura overeenkomsten op den voet dezer ordonnantie gesloten en ter registratie aangeboden.

Gedurende die tijdvakken bedroeg het aantal huurders respectivelijk 1128 en 4318, waaronder 30 en 52 Europeanen, de uitgestrektheid gehuurde gronden 1523 en 4097 bouws (meerendeels sawahs), waarvan 1148 en 2207 bouws in communaal en 375 en 1890 bouws in individueel bezit. De inhuur geschiedde hoofdzakelijk tot uitbreiding of instandhouding van reeds bestaande suikerondernemingen, zoowel particuliere als op contract met het Gouvernement werkende, en voor de oprigting van loodsen en schuren tot bereiding van tabak voor de Europesche markt. Voor den aanplant van padi en tweede gewassen werden in Cheribon en Tagal eenige honderden bouws gehuurd door Chinezen, en voor den aanplant van tabak door Europeanen in Kadoe. De huurprijzen liepen zeer uiteen, voor de sawahs van f 10 tot f 54 en voor andere gronden van f 2 tot f 35 per bouw 's jaars.

Speciale voorwaarden werden over 't algemeen in de overeenkomsten niet gesteld; alleen in enkele werd het beding aangetroffen, dat de landrente door den huurder betaald zou worden, en bij andere, dat de verhuurder zelf den grond zou bewerken tegen de helft of een derde gedeelte van de opbrengst.

Voor zoover het bestuur vernam, werden slechts enkele overeenkomsten niet geregistreerd, omdat beide partijen, op wederzijdsche goede trouw rekenende, dit onnoodig achtten. Moeijelijkheden werden bij de uitvoering der ordonnantie niet ondervonden. Alleen beklaagde zich een Chinees in Pasoeroean er over, dat hem de registratie geweigerd was van de door hem met eenige inlanders aangegane overeenkomsten voor den huur en verhuur hunner gronden ter beplanting met suikerriet. Dit was geschied, omdat de gehuurde gronden behoorden tot de zoodanige, die jaarlijks van bezitters veranderen, en desniettemin verhuurd waren voor den tijd van 18 maanden en langer, derhalve in strijd met het voorschrift, dat de deelgenoot in gemeentegrond het hem toegewezen aandeel in dien grond slechts verhuren mag voor het tijdvak van zijn genot. De weigering der registratie was dus geregtvaardigd; maar de Indische Regering heeft zich voorgenomen nader te onderzoeken of het betrokken voorschrift in de ordonnantie wel onveranderd kan gehandhaafd blijven.

*Ontginning, door inlanders, van woesten grond, niet tot de dessa's behoorende.* Bij ordonnantie van 7 Maart 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 79) zijn regelen gesteld omtrent het regt der inlanders om woeste gronden, niet als algemeene weide of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen behoorende, te ontginnen.

Volgens die ordonnantie (op 1 Julij jl. in werking getreden) wordt voor zoodanige ontginning vereischt eene schriftelijke vergunning, te verleenen door het districtshoofd, door het hoofd van plaatselijk bestuur dan wel door het hoofd van gewestelijk bestuur, naar mate van de in de verordening aangeduide omstandigheden. In geval van weigering der vergunning door den resident, is hooger beroep toegelaten bij den directeur van binnenlandsch bestuur; in geval van weigering door het hoofd van plaatselijk bestuur of door het districtshoofd, kan de beslissing van het hoofd van gewestelijk bestuur worden ingeroepen. De vergunning wordt verleend onder voorwaarde:

1°. voor eene aanvraag van 3 bouws en minder, dat binnen twee jaren de grond in bebouwing zij gebragt (voor aanvragen van grootere uitgestrektheid of die den aanleg van vischvijvers beoogen, is bedoelde termijn naar omstandigheden te bepalen);

2°. dat de verkrijger den grond dadelijk door duurzame grensteekenen afbakene;

3°. dat, bij hellend terrein, de aanleg geschiede onder de noodige voorzorgen tegen afspoeling van den bouwkruin enz.

Het door de vergunning verkregen regt tot ontginning kan alleen aan inlanders worden overgedragen, en van den overgang moet door den nieuwen verkrijger, op verbeurte van geldboete, tijdig kennis gegeven worden aan het dorpshoofd.

Zoodra aan alle voorwaarden, bij de vergunning gesteld, is voldaan, is de verkrijger erfelijk individueel bezitter van den door hem ontgonnen grond. Bij niet voldoening aan de gestelde voorwaarden, wordt de vergunning door den resident ingetrokken. Ontginning van grond zonder vergunning wordt gestraft met tenarbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon.

*Uitgifte van gronden in erfpacht.* De uitgifte van gronden in erfpacht heeft reeds eene vrij hooge vlugt genomen.

Gedurende 1873 werd door de Indische Regering magtiging verleend tot het doen opmeten, beschrijven en in kaart brengen ter *aanbieding* in erfpacht van 14 perceelen (1 in Pekalongan, 1 in Madioen, 1 in de Preanger regentschappen, 1 in Soerabaija, 2 in Probolinggo, 3 in Bezoeki, 2 in Banjoewangi en 3 in Bagelen), terwijl omtrent een paar perceelen in Tagal nog een onderzoek werd ingesteld.

Voor het perceel in Pekalongan werd nog in 1873, voor dat in Madioen in 1874 (1) (respectivelijk tot 12 Januarij en 11 Junij 1874) de gelegenheid tot inschrijving opengesteld, met bepaling dat de pachtsom voor het perceel in Pekalongan, groot 150 bouws, f 1 en die voor het perceel in Madioen, groot nagenoeg 503 bouws, f 2 per bouw 's jaars zou moeten te boven gaan. De uitslag, alleen nog voor het eerste perceel bekend, was zeer gunstig. Vijf gegadigden deden zich voor (één inlander, één Chinees en drie Europeanen) met inschrijvingen van f 3,20, f 4 en f 7 per bouw 's jaars: het hoogste bod was van een Europeaan, aan wien het perceel dan ook werd toegewezen (Januarij 1874).

Van de aanbieding in erfpacht van het perceel in de Preanger regentschappen ($\pm$ 500 bouws) werd sedert door de Regering afgezien, maar de bedoelde gronden, die nog niet waren opgemeten en in kaart gebragt, werden aan een aanvrager toegezegd (Maart 1874). Inmiddels had het onderzoek in Tagal ten gevolge, dat van twee perceelen in dat gewest de opmeting enz. werd gelast (Maart 1874), met het doel om ook die gronden in erfpacht aan te bieden.

Voor niet minder dan 35 perceelen waren bij het eind van 1873 *aanvragen* om afstand in erfpacht bij de Regering ontvangen, waarvan op dat tijdstip 8 reeds waren toegewezen, terwijl aan 8 aanvragers het erpachtsregt toegezegd, en vergund was om de gronden te doen opmeten en in kaart brengen; 1 der aanvragen was afgewezen en 18 waren nog in behandeling.

De 8 nog in 1873 toegewezen perceelen waren de navolgende:

---

(1) Zie de *Javasche Courant* van 16 September 1873 en 13 Februarij 1874.

| Volgnommer. | GEWEST. | AFDEELING of REGENTSCHAP. | DISTRICTEN ENZ. | Uitgestrektheid van het perceel in bouws. | Pachtsom per bouw 's jaars. | Naam van den aanvrager. | Datum en nommer van het Indisch besluit, waarbij de toewijzing is geschied. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Preanger regentschappen, | Tjitjalengka, | Tjikemboelan en Tjitjalengka, | 350 | f 5 | J. Sas, | 4 Aug. 1873, n°. 29. |
| 2 | Kediri, | Blitar, | Wlingi, | $499^{28}/_{1000}$ | 2,10 | H. J. Eyssel en K. van Gessel, | 15 Sept. » » 13. |
| 3 | id. | id. | id. | $497^{316}/_{1000}$ | 2,10 | | |
| 4 | Amboina, | Banda, | Noordelijk gedeelte van het eiland Rhun, | 285 | 1 | R. F. T. von Buggenhagen, | 19 Sept. » » 19. |
| 5 | id. | id. | eiland Pisang, | $29^{13}/_{1000}$ | 1 | P. C. L Hartog, | 19 Sept. » » 20. |
| 6 | id. | id. | een gedeelte van het eiland Rozengain, | 400 | 1 | P. C. Lans, | 19 Sept. » » 21. |
| 7 | Kediri, | Blitar, | Kotta Blitar, | $121^{37}/_{100}$ | 3,15 | P. C. Huyser qq. de firma Besier, Jonkheym en C°., directeuren der te Rotterdam gevestigde Tawangredjocultuurmaatschappij. | 30 Sept. » » 11. |
| 8 | id. | id. | Wlingi, | ± 500 | 3 | R. W. Besier, | 7 Dec. » » 21. |

In de eerste maanden van 1874 zijn, voor zooveel hier te lande (tot 1 Julij) gebleken is, in erfpacht afgestaan de 7 volgende perceelen waarvan 1 gegund bij inschrijving (zie hooger) en 6 afgestaan op aanvraag.

| Volgnommer. | GEWEST. | AFDEELING of REGENTSCHAP. | DISTRICTEN ENZ. | Uitgestrektheid van het perceel in bouws. | Pachtsom per bouw 's jaars. | Naam van den verkrijger. | Datum en nommer van het Indisch besluit, waarbij de toewijzing is geschied. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | In erfpacht aangeboden geweest en aan den hoogsten inschrijver afgestaan. | | | | |
| 1 | Pekalongan, | Batang, | Batang, | 150 | f 7 | E. van Gessel, | 24 Jan. 1874, n°. 53. |
| | | | In erfpacht aangevraagd en aan de aanvragers afgestaan. | | | | |
| 2 | id. | id. | Soebah, | 500 | f 3,10 | J. W. Launy, | 25 Jan. » » 18. |
| 3 | id. | id. | id. | $239^{4}/_{10}$ | 3,10 | | |
| 4 | Cheribon, | Madjalengka, | Radja Galoe, | ± 436 | 3,10 | D. J. K. Pietermaat, | 3 April » » 26. |
| 5 | Pekalongan, | Pekalongan, | Bandar Goemiwang, | niet opgegeven | 3,60 | L. J. Launy, | 4 April » » 26. |
| 6 | Madioen, | Madioen, | Kanigoro, | ± 500 | 3,10 | J. G. Koker, | 26 April » » 20. |
| 7 | id. | id. | id. | ± 166 | 3,10 | T. W. Schreyner, | 16 Mei » » 1. |

Tegen de aanvraag betreffende een der beide laatste perceelen, gelegen op de grens van het huurland Kandangan (Madioen), waren door den huurder van dat land bezwaren ingebragt; maar de Indische Regering heeft gemeend zich daardoor niet van de uitgifte der perceelen te moeten laten terughouden. De bedoelde huurder (de heer BOURICIUS) beweerde namelijk dat eene landbouw-onderneming op woeste gronden alleen dan kans van slagen heeft, wanneer om het perceel heen een vrij terrein gelaten wordt, waar geene andere ondernemers worden toegelaten; dat toch voor iedere nieuwe onderneming op woeste gronden het verkrijgen van de noodige werklieden een groot bezwaar is, welk bezwaar nog gevoeliger wordt en onoverkomelijk blijken kan, wanneer in de onmiddellijke nabijheid andere nieuwe ondernemingen begonnen worden, die ook werklieden noodig hebben; — dat iedere onderneming zich moet kunnen uitbreiden, waartoe geen gelegenheid bestaat wanneer zij tusschen andere ondernemingen wordt ingesloten; enz. Werden deze beschouwingen reeds gelogenstraft door de ondervinding, bijv. in Samarang, waar een aantal ondernemingen in elkaars nabijheid gevestigd zijn, zonder dat ooit gebrek aan werklieden ondervonden is, er was ook tegenover te stellen: dat het gemakkelijker moet zijn de inlandsche bevolking over te halen zich te komen vestigen in eene streek, waar verscheidene ondernemingen naast elkander gelegen zijn, dan op eene geïsoleerde onderneming, omdat de laatste haar ligt als een oord van ballingschap moet voorkomen, terwijl zij in de eerstbedoelde streek gelegenheid vindt tot gezellig verkeer, en de zekerheid heeft dat zij goed behandeld zal worden, omdat het voor den ondernemer duidelijk moet zijn dat zijne werklieden, bij slechte

behandeling, hem al te gemakkelijk zouden kunnen verlaten om elders werk te zoeken; — dat, indien de moeijelijkheid om werklieden te verkrijgen werkelijk bestaat, deze het grootst moet zijn voor de onderneming die het laatst gevestigd wordt, en dus uit het feit, dat woeste gronden naast de bestaande onderneming van den heer Bouricius in erfpacht waren gevraagd, moest worden afgeleid, dat in zijne beschouwingen door andere particulieren niet werd gedeeld, en dat deze wel degelijk kans zagen om voordeel te trekken uit eene onderneming, in de onmiddellijke nabijheid van andere gelegen; — dat de Regering, verpligt om het ontginnen van woeste gronden naar vermogen te bevorderen, den ondernemingsgeest niet mogt ontmoedigen door gronden te weigeren, waar het algemeen belang zich niet tegen den afstand verzette, en niet mogt toelaten, dat door het afstaan van een perceel in erfpacht of huur het daar omheen liggende terrein zou veroordeeld worden om steeds woest te blijven; — en dat, wat de uitbreiding van bestaande ondernemingen betreft, ieder ondernemer vrij is om die uitgestrektheid gronds aan te vragen, welke hij, ook met het oog op latere uitbreiding, meent noodig te hebben.

Werden derhalve de naast het huurland Kandangan gelegen gronden aan de aanvragers in erfpacht afgestaan, de Indische Regering heeft nog nader overwogen, of het wel geraden was, dat harerzijds woeste gronden in erfpacht werden *aangeboden* in de onmiddellijke nabijheid van reeds bestaande ondernemingen. Twijfel dienaangaande deed in Januarij 1874 afzien van het voornemen, om een perceel woeste gronden in Lebak (Bantam) in erfpacht aan te bieden, omdat aldaar reeds 3000 bouws aan particulieren verhuurd waren, en dezen in het verkrijgen van werklieden voor hunne koffij- plantingen moeijelijkheden ondervonden. Toen het Opperbestuur ter zake was geraadpleegd, is aan de Indische Regering te kennen gegeven, dat, om redenen als hierboven zijn aangeduid, het vestigen van nieuwe ondernemingen niet geacht kon worden nadeel te kunnen doen aan *reeds bestaande* ondernemingen; dat dus de Regering in het belang van deze zich niet behoefde te onthouden van het aanbieden van woeste gronden in de nabijheid van bestaande ondernemingen; dat zij uit den aard der zaak geen gronden zou aanbieden in eene streek waar zij meende dat geen werklieden zouden te verkrijgen zijn voor de *te vestigen* onderneming (dus waar zij den grond voor uitgifte in erfpacht niet *geschikt* achtte); maar dat zij zich door overwegingen van dezen aard toch niet te ligt van de aanbieding van woeste gronden behoorde te laten terughouden, omdat het gerust aan de particuliere ondernemers zelf kon worden overgelaten te beoordeelen, of zij de aangeboden gronden al dan niet met voordeel in ontginning zouden kunnen brengen. Dat de vrees voor gebrek aan arbeiders niet algemeen is, bleek ook hier weder, daar het perceel in Lebak, 'twelk de Indische Regering in erfpacht had willen aanbieden, sedert in erfpacht is aangevraagd.

De *afgewezen* aanvraag, waarvan hierboven melding is gemaakt, had betrekking op eene uitgestrektheid gronds van ongeveer 50 bouws, gelegen op en in de nabijheid van de hoofdplaats Wonosobo der afdeeling Ledok (Bagelen), die de aanvrager wenschte in te rigten tot een klein landgoed. Die uitgestrektheid werd ingenomen door woonerven, welke de inlandsche bezitters reeds tegen betaling aan den aanvrager hadden overgedragen. De Indische Regering achtte de aanvraag daarom niet voor inwilliging vatbaar, omdat de bedoelde gronden een deel uitmaakten van het gebied van inlandsche gemeenten en volgens de verordeningen alleen gronden buiten dat gebied gelegen voor uitgifte in erfpacht vatbaar zijn. Deze beslissing bleef hare waarde behouden, ook nadat de bepalingen omtrent »het gebied" der inlandsche gemeenten uit de verordeningen geligt waren door het hooger besproken Koninklijk besluit van 3 December 1873, n°. 19 (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 79), dewijl de 3de alinea der wet van 9 April 1870 zich verzet tegen iedere beschikking van regeringswege, anders dan bij wijze van onteigening of ten behoeve der op hoog gezag ingevoerde cultures, over grond, door inlanders voor eigen gebruik ontgonnen, of als gemeene weide of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen behoorende.

Door den regent van Serang werd het ten noorden der residentie Bantam gelegen eiland Toenda voor 70 jaren ter ontginning aangevraagd, maar door gebrek aan fondsen was hij niet in staat de voor de uitgifte in erfpacht gevorderde landmetersstukken te produceren. Hem werd daarom te kennen gegeven, dat zoolang hij geen meetbrief overlegde, de bestaande bepalingen de uitgifte in erfpacht van voormeld eiland niet toelieten, maar dat het hem, na bekomen pensioen (1), vrij stond, om gebruik te maken van het aan inlanders toekomende regt van ontginning.

Door den administrateur eener thee-onderneming in de Preanger regentschappen werd het verzoek gedaan, hem, tegen betaling eener jaarlijksche recognitie, doch zonder titel, voorloopig voor 10 jaren, en indien de proef mogt slagen voor langer, af te staan een woest terrein, ter uitgestrektheid van omstreeks 8 vierkante palen in het district Djampang Tengah van genoemd gewest, ten einde daarop eene proef op groote schaal te nemen met het fokken van herten en ander van elders in te voeren groot wild. Daar de Indische Regering echter geen bevoegdheid heeft om gronden op die wijze aan particulieren ten gebruike te geven, werd het verzoek afgewezen; de Regering verklaarde zich echter bereid eene aanvraag om de bedoelde gronden, overeenkomstig de bestaande bepalingen, in erfpacht of huur te erlangen, nader in overweging te nemen.

*Conversie van huur in erfpacht.* Behalve van den huurder der afgeschreven gouvernements-kaneeltuinen Gintong en Tamblang (Krawang) en van dien van het land Wonokoesomo (Bezoeki), waarvan reeds in het vorig verslag melding werd gemaakt, waren op het eind van 1873 nog 9 aanvragen om conversie van huur in erfpacht ontvangen, namelijk van de huurders van Kosala (Bantam), Lingo en Loetong (Pekalongan), Poetjong en Selokaton (Samarang), Soemboel, Gangsiran, Tanahwangi (Pasoeroean), Soekaradja, Bonowati en Goeloewoeloeng (Madioen) en Sidoredjo (Kediri). Voor de ondernemingen Kosala en Gintong en Tamblang was bij het eind van 1873 de conversie, ingaande met 1 Januarij 1874, toegestaan tegen betaling van eene pachtsom respectivelijk van f 1 en f 4 per bouw 's jaars, terwijl voor Kosala bovendien een minimum hoofdgeld van f 500 's jaars werd bedongen. De inschrijving van het erfpachtregt is voor Gintong en Tamblang reeds geschied. Sedert is de conversie ook voor de perceelen Poetjong en Selokaton toegestaan, met beding van een jaarlijkschen canon van f 2,50 per bouw.

*Verhuur van gronden.* Niettegenstaande de gelegenheid om gronden in erfpacht te bekomen, werden nog steeds, als vroeger, gronden in huur verlangd en afgestaan. (2)

Gedurende 1873 werden inschrijvingen gehouden voor 11 in huur gevraagde en voor 1 in huur aangeboden perceel. Voor dit laatste en voor 1 der andere perceelen deden zich geen gegadigden voor; voor 1 perceel voldeed het eenige ingekomen inschrijvingsbiljet niet aan de vereischten. Van de 9 andere perceelen werd 1 toegewezen aan den *hoogsten* inschrijver, elk der 8 overige aan den eenigen inschrijver (tevens, met ééne uitzondering, de eerste aanvrager).

Bovendien werden nog toegewezen (mede aan de eerste aanvragers, die alléén hadden ingeschreven) 2 perceelen, waarvoor in December 1872 inschrijvingen waren gehouden, doch eene dier toewijzingen werd later op verzoek van den inschrijver ingetrokken.

Behalve voor het perceel, waarvoor zich mededinging voordeed, kwamen de inschrijvingssommen alle overeen met de door de Regering gestelde minima; slechts voor één der perceelen (in Bantam) werd 1 cent 's jaars per bouw boven het minimum geboden.

Eene nadere aanwijzing van de perceelen, waartoe de bovenstaande opgaven betrekking hebben, vindt men in onderstaande tabel.

---

(1) Art. 4 der instructie voor de regenten (*Indisch Staatsblad* 1859, n°. 102) bepaalt, dat zij geen belang mogen hebben bij bijzondere ondernemingen van landbouw of nijverheid in het gewest, waar hun regentschap gelegen is.

(2) Mededeelingen omtrent den verhuur van gronden werden in vroegere verslagen uitsluitend opgenomen in hoofdstuk **O**, afdeeling I, onder de § „Landbouw op woeste gronden, door het Gouvernement verhuurd." Het is wenschelijk voorgekomen alles wat op den *afstand in huur* betrekking heeft, naar hoofdstuk **J** over te brengen en onder hoofdstuk **O** alleen den *landbouw* op de verhuurde gronden te behandelen.

| Volgnommer. | GEWEST. | Afdeeling of regentschap. | District. | Uitgestrektheid in bouws. | Datum van de opening der inschrijvingsbiljetten. | Minimum huurschat (per bouw 's jaars). | Huurschat waarvoor het perceel is toegewezen (per bouw 's jaars). | Naam van den eersten aanvrager. | Naam van den ondernemer aan wien het perceel is toegewezen. | Duur en aanvang van den huurtijd. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | *Toegewezen perceelen.* | | | | | |
| 1 | Bantam, | Lebak, | Parong-Koedjang, | 532 | 13 Januarij 1873, | f 2,50 | f 2,50 | A. Huidekoper, | A. Huidekoper, | 20 jaren, ingegaan 27 Maart 1873. |
| 2 | idem, | idem, | Sadjira, | $529^{480}/_{500}$ | 1 Nov. 1873, | 2,50 | 2,51 | A. J. W. van Delden, | A. J. W. van Delden, | 20 jaren. (*a*) |
| 3 | Batavia, | Buitenzorg, | Buitenzorg, | 118 | 19 Nov. 1873, | 1,00 | 1,00 | L. W. Gribling, | L. W. Gribling, | tot einde oogst 1885. (*b*) |
| 4 | Preanger regentschappen, | Soekaboemi, | Djampang-tengah, | $15^{25}/_{500}$ | 21 Maart 1873, | 4,00 | 4,00 | J. A. Droop, | J. A. Droop, | 20 jaren. (*c*) |
| 5 | Pekalongan, | Batang, | Keboemen, | $399^{200}/_{500}$ | 11 Aug. 1873, | 3,00 | 3,00 | W. J. C. Veenstra, | W. J. C. Veenstra, | 20 jaren, ingegaan 22 October 1873. |
| 6 | Samarang, | Kendal, | Bodja, | $209^{170}/_{500}$ | 28 Maart 1873, | 8,71 | 8,71 | V. J. van Dolder, | V. J. van Dolder, | 20 jaren, ingegaan 30 Mei 1873. |
| 7 | Madioen, | Ponorogo, | Poeloong, | 434 | 12 Dec. 1872, | 6,00 | 6,00 | Aquasi Boachi, | Aquasi Boachi, | 20 jaren, ingegaan 2 Februarij 1873. |
| 8 | idem, | idem, | idem, | 500 | 11 Januarij 1873, | 8,00 | 20,00(*d*) | C. Voûte, | P. Suermondt, (*d*) | 20 jaren, ingegaan 20 Maart 1873. |
| 9 | idem, | Madioen, | Kanigoro, | 500 | 22 Febr. 1873, | 7,00 | 7,00 | B. R. G. Bouricius, | B. R. G. Bouricius, | 20 jaren, ingegaan 23 Junij 1873. |
| 10 | Kediri, | Kediri, | Modjorotto, | $353^{75}/_{500}$ | 29 Sept. 1873, | 3,00 | 3,00 | C. H. de Blij, | J. G. Huyser, (*e*) | 20 jaren. (*f*) |
| (*g*) | Pekalongan, | Pekalongan, | Bandar-Goemiwang, | $389^{50}/_{500}$ | 16 Dec. 1872, | 5,00 | 5,00 | J. A. Monod de Froideville, | J. A. Monod de Froideville, | 20 jaren. |
| | | | | | *Perceelen, waarvan de uitbesteding (in 1873) mislukte.* | | | | | |
| (*h*) | Preanger regentschappen, | Tassik Malaya, | Melambong, | 200 | 10 Junij 1873, | 12,00 | — | mr. W. A. bar. Baud, | — | 20 jaren. |
| (*i*) | Banjoewangi, | — | — | $154^{190}/_{500}$ | 28 Julij 1873, | 0,50 | — | *Door de Regering in huur aangeboden*, | — | hoogstens 20 jaren. |
| (*j*) | Kediri, | Kediri, | Djambean, | $179^{350}/_{500}$ | 30 Dec. 1873, | 4,00 | — | A. W. de Rijk, | — | 20 jaren. |

(*a*) Tijdstip van ingang der huur niet opgegeven. De toewijzing heeft plaats gehad bij Indisch besluit 27 November 1873, n°. 16.
(*b*) Als voren. Indisch besluit 2 Januarij 1874, n°. 7.
(*c*) Als voren. Indisch besluit 5 Julij 1873, n°. 5.
(*d*) Zes inschrijvingbiljetten waren ontvangen, terwijl de eerste aanvrager terugbleef.
(*e*) De eerste aanvrager had zich teruggetrokken.
(*f*) Tijdstip van ingang der huur niet opgegeven. De toewijzing heeft plaats gehad bij Indisch besluit 12 November 1873, n°. 12.
(*g*) De toewijzing van dit perceel had plaats bij Indisch besluit 10 Februarij 1873, n°. 8, doch werd kort daarop, op verzoek van den inschrijver, ingetrokken. Daar de gronden bij nader onderzoek minder geschikt bleken om aan particulieren ter exploitatie te worden afgestaan, werd door de Regering niet overgegaan tot het houden eener nieuwe aanbesteding.
(*h*) Het eenig ingekomen inschrijvingsbiljet voldeed niet aan de eischen. De eerste aanvrager onthield zich van inschrijving omdat de minimum huurschat hem te hoog voorkwam. De Regering besloot daarom bij eene te houden nieuwe inschrijving (zie blz. 95) het minimum tot f 3,50 per bouw 's jaars terug te brengen, overeenkomende met het bij de eerste inschrijving ontvangen bod.
(*i*) Voor dit perceel (speciaal te bestemmen voor de teelt van moerbezien tot kweeking van zijdewormen), deden zich geen gegadigden voor. Aan de bedoelde gronden zal nu eene andere bestemming worden gegeven.
(*j*) Ook de uitbesteding van dit perceel mislukte, doordien geen enkel bod werd ontvangen. Van de uitgifte van het perceel is door de Regering voorloopig afgezien.

Het aantal perceelen op Java in huur uitgegeven bedroeg bij het einde van 1872 106 (zie vorig verslag bladz. 224). Voor 2 dier perceelen (in Krawang) zijn echter de contracten sedert ontbonden (zie mede ter aangehaalde plaatse) en ten opzigte van een in 1872 toegewezen perceel in Kediri is van de toewijzing in huur (1) geen gebruik gemaakt. Het aantal huurperceelen werd dus door de 10 toewijzingen, hierboven bedoeld, opgevoerd tot 113.

Eene gewestelijke aantooning ook van de uitgestrektheid en den verschuldigden huurschat volgt hieronder:

| GEWESTEN. | Aantal perceelen. (a) | Aantal ondernemers. | Uitgestrektheid in huur afgestaan, in bouws. (b) | Verschuldigde huurschat over 1873/74. (c) | Bedrag van den huurschat, wanneer deze reeds bij al de perceelen over de volle uitgestrektheid ware verschuldigd. (c) | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Bantam. . . . . | 8 | 6 | 3 874 | f 900 | f 6 090 | (a) Men doelt hier op de uitgestrektheden waarvoor afzonderlijke contracten zijn gesloten. |
| Batavia. . . . . | 3 | 2 | 519 | 663 | 781 | |
| Krawang . . . . . | 8 | 4 | 3 160 | 10 992 | (d) 13 144 | |
| Preanger regentschappen | 19 | 12 | 4 772 | 63 882 | 73 140 | (b) Uitgestrektheden van minder dan $^1/_2$ bouw zijn hier niet in aanmerking genomen; daarentegen zijn die tusschen $^1/_2$ en 1 bouw voor 1 bouw gerekend. |
| Cheribon . . . . . | 3 | 3 | 1 000 | 17 700 | 17 700 | |
| Pekalongan . . . . . | 5 | 4 | 2 831 | 5 595 | 7 163 | |
| Samarang . . . . . | 31 | 17 | 14 450 | 87 956 | 90 656 | |
| Japara . . . . . | 2 | 2 | 236 | 1 302 | 1 416 | (c) Onderdeelen van guldens zijn afgerond alsvoren. |
| Pasoeroean . . . . . | 7 | 7 | 5 336 | 29 022 | 33 347 | |
| Probolinggo . . . . . | 1 | 1 | 500 | 3 000 | 3 000 | (d) In het vorig verslag werd hiervoor ten onregte 13 138 opgegeven. |
| Bezoeki . . . . . | 1 | 1 | 100 | 600 | 600 | |
| Banjoewangi . . . . . | 1 | 1 | 300 | 600 | 600 | (e) In het vorig verslag werd hiervoor ten onregte 26 982 opgegeven. |
| Banjoemas. . . . . | 2 | 2 | 200 | 1 100 | 1 100 | |
| Bagelen. . . . . | 2 | 2 | 1 224 | 25 495 | (e) 26 957 | |
| Kadoe . . . . . | 3 | 2 | 515 | 1 212 | 4 830 | |
| Madioen . . . . . | 7 | 4 | 2 554 | 5 267 | 22 858 | |
| Kediri . . . . . | 10 | 9 | 3 595 | 14 110 | 19 086 | |
| Totaal . . . | 113 | 79 | 45 166 | f 269 396 | f 322 468 | |

Gedurende 1873 gingen 17 huurondernemingen in andere handen over, waarvan 3 aan vennootschappen. Onlangs is de Gouverneur-Generaal in de gelegenheid gesteld om, in afwachting van nieuwe bepalingen omtrent de uitgifte van gronden in huur, ook een Chinees toe te laten als huurder van een perceel woeste gronden op Java. De daartoe vereischte dispensatie van art. 1 van het Koninklijc besluit van 3 Julij 1856 (*Indisch Staatsblad* n°. 64), in der tijd ook gevraagd en verkregen ten behoeve van een Javaan (zie het verslag van 1872, bladz. 170), werd verleend bij Koninklijk besluit van 27 Mei 1874, n°. 13.

Drie aanvragen om afstand van woeste gronden in huur (1 in de Preanger regentschappen, 1 in Pekalongan en 1 in Kadoe) werden afgewezen, vermits de verlangde gronden voor de gouvernements-koffijcultuur gereserveerd moesten blijven.

Vier verzoeken (1 om gronden in de Preanger regentschappen en 3 om gronden in Pekalongan) werden buiten behandeling gehouden, omdat de aanvragers zich later terugtrokken. Een der perceelen in Pekalongan is later gedeeltelijk aan een ander in erfpacht toegezegd, terwijl het voornemen bestaat om een der beide andere van regeringswege in erfpacht te doen aanbieden; van de uitgifte in erfpacht van het derde perceel is, om zijne minder gunstige ligging, moeten worden afgezien.

Een verzoek van den beheerder van het bosch Rembes (Samarang), om afstand in huur van de hem ter exploitatie afgestane uitgestrektheid van 188 bouws djatiboschgronden, werd voorloopig in advies gehouden, omdat nog geen zekerheid bestond of die gronden in de termen vallen van art. 4*b* van het Koninklijk besluit van 3 Julij 1856 (*Indisch Staatsblad* n°. 64). Intusschen werd er geen bezwaar in gezien den adressant toe te staan de bedoelde gronden met katoen en tabak te doen beplanten.

Van de in het loopende jaar ter uitgifte aangekondigde huurperceelen (te zamen, voor zooveel hier te lande tot 1 Julij gebleken was, 14 in getal), is voor 8 de uitslag reeds gemeld. Alle deze werden, tegen het gestelde minimum, gegund aan de eerste aanvragers, tevens eenige inschrijvers. Voor 1 perceel, dat hieronder bedoeld sub n° 10, deed zich de bijzonderheid voor, dat het inschrijvingsbiljet — ten gevolge van de moeijelijkheid om de borgen, die zich teruggetrokken hadden, tijdig door andere te vervangen — te laat werd ingediend; de Regering vond hierin geene aanleiding om de aanvraag, die reeds van 1866 dagteekende, door eene nieuwe aanbieding in huur langer te vertragen en wees alsnog de inschrijving toe.

Onderstaande tabel bevat nadere aanwijzingen omtrent de bedoelde perceelen. Die, vermeld sub 2, 4 en 8, zijn aangevraagd tot uitbreiding respectivelijk van eene veefokkerij, van eene thee- en van eene koffijonderneming; terwijl voor laatstbedoeld perceel bepaald werd dat de huurprijs reeds met het eerste jaar over de gansche uitgestrektheid voldaan zal moeten worden.

(1) Bedoeld perceel, groot $121^{37}/_{100}$ bouws, is sedert in erfpacht gevraagd en verkregen (zie hooger blz. 91).

| Volgnommer. | GEWEST. | AFDEELING OF REGENTSCHAP. | DISTRICT. | Uitgestrektheid in bouws. | Datum van de opening der inschrijvingsbiljetten. | Minimum huurschat per bouw 's jaars. | Naam van den eersten aanvrager. | Duur der eventuele overeenkomst. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Preanger regentsch., | Tassik Malaya, | Melambong, | 200 | 9 Maart 1874 | f 3,50 | Mr. W. A. baron Baud, | 20 jaren. | Dit perceel, waarvoor reeds in 1873 eene inschrijving gehouden was (zie blz. 93, noot *h*), is bij Indisch besluit 7 April 1874, n°. 13, toegewezen aan den eersten aanvrager, tevens eenigen inschrijver. |
| 2 | id. | Soekaboemi, | Tjimahi, | p. m. 411 | id. | 0,80 | G. F. van Polanen Petel en E. C. C. Boutmy, | tot 15 Julij 1892. | Toegewezen aan de eerste aanvragers, tevens eenige inschrijvers, (Indisch besluit 14 April 1874, n°. 6). |
| 3 | id. | Bandong, | Radja mandala, | $510^{378}/_{500}$ | 22 April 1874 | 5,00 | Jhr. N. A. Holmberg de Beckfelt, | 20 jaren. | |
| 4 | id. | Tjitjalengka en Bandong, | Bandjaran en Tjiparai, | p. m. $109^{487}/_{500}$ | 4 Mei 1874 | 8,00 | niet opgegeven, | einde: oogst 1888. | |
| 5 | id. | Tjiandjoer, | Tjipoetri, | p. m. 169 | 20 Julij 1874 | 4,25 | idem, | 20 jaren. | |
| 6 | Pekalongan, | Batang, | Soebah, | $183^{180}/_{500}$ | 20 Junij 1874 | 4,66 [5] | idem, | id. | |
| 7 | Samarang, | Kendal, | Bodja, | $57^{288}/_{500}$ | 8 April 1874 | 7,00 | P. J. N. Dessauvagie, | id. | |
| 8 | id. | id. | id. | $119^{1}/_{2}$ | 15 Sept. 1874 | 7,50 | Factorij der Ned. Handelmaatschappij, | einde: oogst 1879. | |
| 9 | Kadoe, | Temanggoeng, | Lempoejang, | p. m. 390 | 20 Febr. 1874 | 2,50 | A. M. Odenthal, | 20 jaren. | Toegewezen als voren (Indisch besluit 23 Maart 1874, n°. 18). |
| 10 | Kediri, | Ngrowo, | Pakoentjen, | 500 | 27 Jan. 1874 | 2,00 | R. Boyd, | id. | Toegewezen als voren (Indisch besluit 21 Maart 1874, n°. 24). |
| 11 | id. | id. | id. | $510^{3}/_{5}$ | id. | 2,50 | J. F. Riesz, | id. | Toegewezen als voren (Indisch besluit 14 Maart 1874, n°. 27). |
| 12 | id. | id. | id. | $503^{1}/_{5}$ | id. | 3,50 | E. M. van der Kaa, | id. | Als voren. |
| 13 | id. | id. | id. | $506^{9}/_{10}$ | id. | 3,00 | J. L. L. Berghuis, | id. | id. |
| 14 | id. | id. | Pakoentjen en Kalangbret, | $496^{3}/_{4}$ | id. | 3,00 | C. C. L. de Puyt, | id. | id. |

*Agrarische regelingen voor de Buitenbezittingen.* Voor de Buitenbezittingen kwamen sedert de verordening omtrent de uitgifte van gronden in erfpacht in de residentie Amboina (zie vorig verslag, bladz. 103) geene agrarische regelingen tot stand, tot dat bij ordonnantie van 26 Maart 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 94*f*) eene regeling omtrent de uitgifte van gronden in de gouvernementslanden op Sumatra werd afgekondigd.

In het gouvernement van Sumatra's Westkust waren in de laatste jaren, terwijl het Gouvernement omtrent zijn regt om woeste gronden af te staan nog in twijfel verkeerde, reeds verscheidene ondernemingen door Europeanen gevestigd op woeste gronden, die zij zich op allerlei wijzen door inlanders lieten afstaan. Nu eens werd aan de hoofden toestemming tot ontginning gevraagd; dan weder werden de gronden overgenomen van inlanders, die zich eerst in het bezit daarvan hadden laten stellen. Aan deze onregelmatigheden kon alleen een einde worden gemaakt door eene verordening, die de beschikking over woeste gronden onder vaste regelen bragt. Zoodanige verordening werd ontworpen zoodra het onderzoek naar de regten der bevolking op den grond op Sumatra was afgeloopen, en daarin werd op den voorgrond gesteld het regt van den Staat om over de woeste gronden te beschikken. Met het oog op de gebeurtenissen in het noorden van Sumatra achtte de Indische Regering het evenwel wenschelijk om de afkondiging der verordening tot gunstiger tijdsomstandigheden uit te stellen; van daar dat zij niet voor den 26sten Maart 1874 werd uitgevaardigd. De regeling voor Sumatra wijkt in een paar punten van die voor Java en Madura af. Er worden geen woeste gronden in erfpacht aangeboden, maar alleen op aanvraag afgestaan, en wel tegen een gelijken canon van f 1 per bouw voor alle gronden. Het voor elken »werkbaren" man te betalen hoofdgeld bedraagt f 2,50 (tegen f 5 op Java). Het regt van den Staat is in art. 1 aldus omschreven: » Alle woeste gronden in de gouvernementslanden op Sumatra behooren, voor zoo ver daarop door leden der inheemsche bevolking geen aan het ontginningsregt ontleende regten worden uitgeoefend, tot het Staatsdomein. Over die tot het Staatsdomein behoorende gronden berust, behoudens het ontginningsregt der bevolking, de beschikking uitsluitend bij het Gouvernement." Omtrent het overleg met inlandsche hoofden, schrijft art. 7 voor, dat de hoofden van gewestelijk bestuur, over eene aanvraag om woeste gronden hun advies uitbrengende, bekend moeten stellen of en in hoe ver de landsinstellingen medebrengen dat de volkshoofden in de zaak gekend worden, en wat gedaan is of moet worden om zich van hunne medewerking te verzekeren.

*Verkoop van gronden.* Gedurende 1873 werden aan Europeanen en anderen kleine stukken gronds in eigendom afgestaan tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van 10 905 194 vierkante meters.

De ligging dier gronden en de bedongen betaling blijkt uit den hier volgenden staat:

| | Uitgestrektheid in vierk. meters. | Betaling. |
|---|---|---|
| JAVA EN MADURA. | | |
| Bantam | 308 739 | f 6 126 |
| Batavia | 721 678 | 40 069 |
| Krawang | 9 428 | 326 |
| Preanger regentschappen | 122 843 | 3 749 |
| Cheribon | 345 256 | 14 475 |
| Tagal | 7 263 797 | 15 120 |
| Pekalongan | 60 489 | 1 564 |
| Transporteren | 8 832 230 | f 81 429 |
| Per transport | 8 832 230 | f 81 429 |
| Samarang | 53 348 | 3 868 |
| Japara | 28 931 | 2 576 |
| Rembang | 37 172 | 3 976 |
| Soerabaija | 207 804 | 5 580 |
| Pasoeroean | 100 832 | 11 344 |
| Probolinggo | 226 797 | 6 290 |
| Bezoeki | 18 559 | 432 |
| Banjoewangi | 11 150 | 199 |
| Banjoemas | 52 317 | 2 035 |
| Bagelen | 61 524 | 11 573 |
| Kadoe | 114 858 | 18 392 |
| Madioen | 55 139 | 1 913 |
| Kediri | 216 022 | 12 909 |
| Madura | 11 268 | 720 |
| Totaal | 10 027 951 | f 163 236 |
| BUITENBEZITTINGEN. | | |
| Gouvernement Sumatra's-Westkust | 6 360 | 127 |
| Benkoelen | 339 | 34 |
| Palembang | 31 127 | 626 |
| Amboina | 778 473 | 2 922 |
| Gouvernement Celebes en onderhoorigheden | 60 944 | 3 694 |
| Totaal | 877 243 | f 7 403 |
| Totaal-generaal | 10 905 194 | f 170 639 |

Van regeringswege werd bovendien een stuk grond, groot 19161 vierkante meters, gelegen nabij de hoofdplaats Buitenzorg en behoorende tot het domein Bloeboer, in het openbaar geveild en aan den hoogsten bieder (Europeaan) voor de som van f 3015 afgestaan, terwijl een stukje grond in het Chinesche kamp te Pasoeroean, waarop twee Chinezen vermeenden even veel aanspraken te mogen doen gelden, publiek geveild en voor f 301 verkocht is.

Over 1872 besloegen de verkochte stukken gronds eene gezamenlijke uitgestrektheid van 968 435 vierkante meters, waarvoor een koopprijs van f 58 441 werd ontvangen, zoodat deze bron van inkomsten in 1873 ruim f 115 000 meer dan in 1872 heeft opgebragt.

Met het oog op de gunstige resultaten, verkregen bij den verkoop van het hooger bedoeld perceel te Buitenzorg, en op de behoefte aldaar aan woonerven, is magtiging verleend tot den openbaren verkoop van het aan het Gouvernement toebehoorend stuk grond, waarop vroeger de woning van den algemeenen secretaris heeft gestaan. Ook is de Indische Regering voornemens om eenige mede ter hoofdplaats Buitenzorg gelegen gouvernements-sawahs van de hand te doen, opdat aldaar nieuwe woningen voor Europeanen kunnen gebouwd worden.

In een verzoek van twee vreemdelingen om vergunning tot den aankoop van gronden op Soemba, werd niet getreden; maar hun werd te kennen gegeven dat zij zich

omtrent de huur van gronden op dat eiland konden verstaan met de betrokken radja's, onder dien verstande, dat de voorwaarden geregeld werden in overleg met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement.

*Afstand van gronden met regt van opstal.* In overeenstemming met de laatstelijk vastgestelde bepalingen op het verleenen van regt van opstal (zie het vorig verslag bladz. 104) werd bij een besluit van 15 Augustus 1873 door de Indische Regering verklaard, dat ook ten aanzien der op den voet der vroegere bepalingen (*Indisch Staatsblad* 1858 n°. 98) verleende regten van opstal als vervallen moest worden beschouwd de voorwaarde, dat het regt van opstal door den verkrijger niet mogt worden vervreemd noch met hypotheek bezwaard buiten toestemming van het Gouvernement.

In 1873 werden tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van 620 474 vierkante meters gronden aan Europeanen en anderen met regt van opstal afgestaan, tegen betaling eener som van f 10 020 (of bijna f 5000 meer dan in het vorige jaar), over 13 gewesten op Java verdeeld als volgt:

| | Uitgestrektheid in □ meters. | Betaling. |
|---|---|---|
| Batavia | 493 | f 178 |
| Krawang | 19 075 | 1 271 |
| Preanger regentschappen | 4 215 | 28 |
| Pekalongan | 24 718 | 82 |
| Samarang | 7 970 | 33 |
| Soerabaija | 13 002 | 197 |
| Pasoeroean | 12 840 | 333 |
| Probolinggo | 163 302 | 1 672 |
| Bezoeki | 52 418 | 261 |
| Banjoemas | 67 365 | 703 |
| Bagelen | 45 278 | 731 |
| Kadoe | 43 698 | 1 482 |
| Kediri | 166 100 | 3 049 |
| Totaal | 620 474 | f 10 020 |

## V. AGRARISCHE, STATISTISCHE EN TOPOGRAPHISCHE OPNEMINGEN EN KADASTER.

### § 1. *Agrarische opnemingen.*

De bewerking der gewestelijke resumé's nopens de uitkomsten van het in 1867 — 1869 gehouden onderzoek naar de regten, welke de bevolking in de gouvernementslanden op Java en Madura op den grond uitoefent, en naar de ter zake bestaande gebruiken en instellingen (zie o. a. het verslag van 1869, bladz. 51), liep in het laatst van 1872 ten einde. Van eene uitgave dier overzigten in druk, gelijk het geval is geweest met het eerst gereed gekomen resumé nopens Bantam, is echter door de Indische Regering afgezien, omdat die door verschillende handen — en niet altijd met de vereischte naauwkeurigheid — bewerkte stukken daartoe eene geheele omwerking zouden moeten ondergaan. Aan de telkens vertraagde zamenstelling van het eindresumé is echter sedert den aanvang van 1873 voor goed de hand geslagen, en volgens een berigt van Maart jl., zou binnen weinige maanden het eerste hoofdstuk gereed komen, bevattende een overzigt van de regten door de bevolking uitgeoefend op de onderscheidene soorten van gronden. De uitgave zal dan zoeveel mogelijk worden bespoedigd.

Het onderzoek van gelijken aard in de vorstenlanden van Madura is nog niet afgeloopen. Het geschiedt door de controleurs bij het binnenlandsch bestuur in het regentschap Pamakassan, die zich nimmer voor langen tijd van hunne standplaats kunnen verwijderen tot het doen van onderzoekingen buiten hunne afdeelingen. Hierdoor wordt de voleindiging vertraagd.

Wat de buitenbezittingen betreft, zijn nog voor geen andere gewesten dan Sumatra's Westkust (zie vorig verslag, bladz. 105) de uitkomsten van het onderzoek naar de regten der bevolking op den grond te boek gesteld.

### § 2. *Statistieke opneming van Java.* (1)

*Opneming.* De voornaamste der in 1873 door het personeel der opneming verrigte werkzaamheden kunnen eenigermate blijken uit het volgende overzigt:

(1) Over de topographische opneming zie men blz. 34 hiervoren.

| GEWESTEN. | Aantal dessa's waarvan de sawah- en tegalvelden werden opgemeten. | | Aantal dessa's waar de volkstelling werd ingevoerd. | | Aantal dessa's waar bijhoudingsregisters werden ingevoerd. | | Aantal der gemaakte dessakaarten, op de schaal van 1 : 2500. | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Eerste | Tweede | Eerste | Tweede | Eerste | Tweede | Eerste | Tweede |
| | halfjaar. | | halfjaar. | | halfjaar. | | halfjaar. | |
| Japara | 122 | 156 | 139 | 180 | 144 | 182 | 152 | 117 |
| Madioen | 143 | 123 | 228 | 222 | 226 | 224 | 151 | 117 |
| Banjoemas | 202 | 129 | afgeloopen. | | afgeloopen. | | 158 | 77 |
| Cheribon | — | 60 | — | — | — | — | — | 7 |
| | 467 | 468 | 367 | 402 | 370 | 406 | 461 | 318 |
| | 935 | | 769 | | 776 | | 779 | |

De werkzaamheden in Japara, tot in 't laatst van 1873 nog over twee sectien verdeeld, betroffen hoofdzakelijk de districten Japara, Bandjaran, Glonggong, Mergotoehoe en Bogaramé; de metingen liepen in de beide laatste districten nog niet af.

In Madioen, waar mede twee opnemingssectien werkzaam waren, beëindigde één dezer de opmeting van de districten Maospati, Goreng-Gareng en Kanigoro, om die van Oeteran te beginnen; terwijl de andere sectie de opmeting bewerkstelligde van de districten Gendingan, Djogorogo en Ngawi en die in Sine onderhanden nam.

Omtrent de heropneming van Banjoemas wordt gemeld, dat de opmeting van het district Poerworedjo werd voltooid, terwijl die van de districten Poerbolinggo en Kertanegara onderhanden genomen en, op een gedeelte van laatstgenoemd district na, mede beëindigd werd. Ook werd gewerkt in het district Tjahijana.

Nopens de uitkomsten der opnemingen in de genoemde drie residentien wordt berigt, dat de bevonden uitgestrektheid der sawahs de tot dusver bekende uitgestrektheid overtrof: in de districten Japara en Patti (residentie Japara) met 25 en 14 pct.; in de districten Maospati, Poerwodadi, Goreng-Gareng en Djogorogo (residentie Madioen) met 58, 49, 16 en 93 pct.; in de districten Poerworedjo en Poerbolinggo (residentie Banjoemas) met 2 en 8 pct.

Uiteenloopender nog zijn de cijfers van de tot dusver bekende en de bevonden uitgestrektheid der jaarlijks beplante tegalvelden, hetgeen echter gedeeltelijk verklaard wordt door de omstandigheid, dat het bestuur bij de onderscheiding van deze gronden hier en daar een anderen maatstaf gevolgd had dan bij de opneming geldt.

In de residentie Cheribon waren tot zeer onlangs heropneming en bijhouding vereenigd, hetgeen niet bevorderlijk was aan den voortgang der heropneming, en tevens eene behoorlijke behartiging van de belangen der bijhouding in den weg stond. Daarom werd met de leiding der opneming een afzonderlijk controleur belast, en wel de chef der tweede sectie van Japara, terwijl het in Cheribon reeds aanwezig personeel, insgelijks door overplaatsing uit Japara, tot de sterkte van eene volle sectie werd aangevuld. In verband met een en ander zijn de twee opnemingssectien in Japara tot één zamengesmolten. Deze maatregel werd verordend in de laatste dagen van October, zoodat hij in 1873 van geen noemenswaardigen invloed heeft kunnen zijn op den voortgang van het werk in Cheribon, dat zich, om van het teekenwerk, de inhoudsberekeningen enz. niet te spreken (1), bepaalde tot het hermeten van 55 dessa's in Palimanan en 36 dessa's in Gegesik-lor.

Bij het Indisch besluit van 10 Februarij 1874, n°. 13, is eene belangrijke wijziging gebragt in de inrigting der dessakaarten, waardoor deze, tot dusver eigenlijk cultuurkaarten, meer het karakter van kadastrale kaarten zullen verkrijgen. Bij de vroegere methode van inschetsen van allerlei figuurtjes, ter aanduiding van cultuurtoestanden, die thans in een register, dat bij elke dessakaart behoort, vermeld worden, was het niet mogelijk om de grondveranderingen goed aan te duiden, hetgeen thans naar behooren zal kunnen geschieden.

*Bijhouding.* Terwijl in vorige jaren, krachtens het Indisch besluit van 8 December 1869, n°. 23 (zie het verslag van 1870, bladz. 56), de kadastraal-statistieke bureaux eerst dan eene afdeeling van het betrokken residentiekantoor begonnen uit te maken, wanneer de dessakaarten van het geheele gewest voltooid waren, is bij het Indisch besluit van 14 April 1873, n°. 14, bepaald, dat voortaan de bijhouding reeds onder de bevelen van den resident zal plaats vinden van het oogenblik af, dat de opneming van eenig district afgeloopen en de bijhouding aldaar geregeld is. Deze maatregel heeft ten doel de statistieke opneming meer in verband te brengen met het gewestelijk bestuur, en daardoor den goeden gang van zaken beter te verzekeren. In verband daarmede werd ook bepaald, dat de mantri's, teekenaars en districtsmantri's niet meer door den inspecteur der opneming, maar door het hoofd van gewestelijk bestuur benoemd, bevorderd en ontslagen zouden worden.

(1) Ter vermijding van te groote uitvoerigheid is ook voor de overige gewesten deswege in geene bijzonderheden getreden.

Voorts werden eenige voorschriften gegeven omtrent de verhouding tusschen de gewone bestuurs-ambtenaren en het personeel van de bijhouding, ten einde de zamenwerking in het belang der bijhouding te bevorderen.

Een overzigt van de uitkomsten der bijhoudingsstatistiek in de verschillende districten, voor zooveel betreft de veranderingen in het bevolkingcijfer gedurende 1872 (van later zijn nog geen opgaven ontvangen), wordt, voor 8 van de 9 gewesten waar kadastraal-statistieke bureaux gevestigd zijn, aangetroffen in bijlage J. De residentie Madioen, waar zoodanig bureau eerst in 't laatst van 1872 werd opgerigt, is in bedoeld overzigt niet begrepen.

Omtrent de bijhouding in 1873 is overigens het navolgende mede te deelen.

*Kadoe.* Men was hier voortdurend met gunstige uitkomsten werkzaam. De opkomst der dessahoofden op de rapportdagen laat weinig te wenschen over; hunne geschiktheid voor het bijhoudingswerk neemt gestadig toe. De districts-mantri's bezochten, ter plaatselijke contrôle, bijna 5000 dessa's. Ook onder de vreemde Oosterlingen werd de bevolkingsstatistiek behoorlijk bijgehouden. Het aantal opgemeten en op de kaarten bijgewerkte grondveranderingen bedroeg 2048.

*Pekalongan.* De bijhouding van de bevolkingsstatistiek onder de inlanders geschiedt nog niet overal met de gewenschte naauwkeurigheid. De oorzaak hiervan schuilt voornamelijk in de mindere geschiktheid der dessahoofden en hunner schrijvers. Ook de gedurige verwisseling van den chef van het kadastraal statistiek bureau werkte in de laatste jaren niet gunstig. Van den hierboven beschreven maatregel betreffende de vroegere toevoeging der bureaux voor de bijhouding aan de residentiekantoren, wordt, door vermeerderde medewerking van Europesche en inlandsche ambtenaren bij het bestuur, verbetering in den toestand verwacht. De bijhouding der bevolkingsstatistiek onder de vreemde Oosterlingen vindt vrij geregeld plaats. 843 grondveranderingen werden nagemeten en op de kaarten bijgeteekend.

*Tagal.* Wat het statistisch gedeelte betreft, werkt de bijhouding hier uitmuntend, maar voor het kadastrale gedeelte is dit minder het geval. Even als in andere residentien heeft ook hier verzuim van aangifte van grondveranderingen plaats, waarin de districts-mantri's zoo goed mogelijk trachten te voorzien door plaatselijk onderzoek, wanneer zij in de dessa's komen. De veranderingen welke men aldus waarneemt, worden dan dadelijk op de kaarten bijgeteekend. De kaarten van verscheidene dessa's in een paar districten werden aanmerkelijk gewijzigd in verband met de teruggave aan die dessa's van sawahs, die haar in der tijd ontnomen waren, ten gevolge van vroegere, doch sedert vervallen regelingen bij de suikercultuur.

*Samarang.* Alle kaarten zijn thans bij den chef van het kadastraal statistiek bureau overgebragt. De uitkomsten der bijhouding mogen gedeeltelijk bevredigend worden genoemd, maar in die dessa's, waar de hoofden minder ontwikkeld of wel onwillig zijn, komen in de registers nog vele fouten voor. De resident voorzag hierin door eene instructie op dit punt voor de dessahoofden vast te stellen, waarbij, onder meer, bepaalde termijnen zijn aangewezen binnen welke het hoofd de tot zijne kennis gekomen mutatien moet aangeven, en eenheid gebragt is in de hulpregisters, waarvan zich de dessahoofden ter voorloopige opteekening bedienen. Om het bijhouden der grondveranderingen gemakkelijk te maken, is verder bevolen een register aan te leggen, bestemd tot het opteekenen van alle aangiften tot voorgenomen ontginning en wat meer eene verandering in den cultuurtoestand van den grond ten gevolge heeft. Van dit register wordt een dubbel elke maand ter fiattering aan den resident gezonden, terwijl het andere bij het districtshoofd blijft berusten. De mutatien onder de vreemde Oosterlingen worden zeer geregeld bijgehouden. Het aantal opgemeten grondveranderingen beliep 783, maar bij het einde des jaars waren daarvan 300 nog niet op de kaarten bijgeteekend; die achterstand was het gevolg van gebrek aan personeel op het bureau van den chef, waarin sedert voorzien is.

*Bagelen.* In de eerste helft van 1873 werd het kadastraal statistiek bureau met het residentiekantoor vereenigd, waardoor de bijhouding hier beter zal werken. De voor Samarang vastgestelde instructie werd ook hier door het bestuur ingevoerd. De buitengewone digtheid der bevolking in het district Poerworedjo en de veelvuldiger dan ergens elders voorkomende grondveranderingen in de districten Loano, Kaliwiro en Sapoeran deden besluiten om daar twee districtsmantri's in stede van één te plaatsen. Het aantal opgemeten grondveranderingen bedroeg 3048. De bijhouding der bevolkingsstatistiek van de vreemde Oosterlingen gaf geene moeijelijkheid.

Door den beheerder eener landelijke onderneming werd (voor eene uitgestrektheid van 3600 hektaren) gebruik gemaakt van de vergunning, in 1870 onder zekere voorwaarden aan het publiek verleend, tot het nemen van kopijen der statistieke kaarten.

*Japara.* De bijhouding strekte zich op ultimo December 1873, zoowel voor het statistische als het kadastrale gedeelte der opneming, uit over de districten Oendakan, Koedoes, Tengeles, Tjengkalsewo, Angkattan, Patti, Tjendono, Majong en Japara. De bevolking is met hare aangiften van geboorte, overlijden, huwelijk, echtscheiding en verhuizing zeer gewillig, maar de dessahoofden zijn slechts bij uitzondering in staat om die aangiften in de dorpsregisters op te teekenen, en dit moet meestal door den districtsmantri geschieden. De dessahoofden verschijnen evenwel trouw op de rapportdagen. De bijhouding der bevolkingsstatistiek onder de vreemde Oosterlingen vond geregeld plaats. Van de grondveranderingen werd zeer onvolledig aangifte gedaan. In het tweede halfjaar waren er slechts 49 ter kennisse van den chef van het kadastraal statistiek bureau gekomen, niettegenstaande men weet dat in het Moeria- en in het Zuidergebergte voortdurend ontginningen plaats vonden.

*Banjoemas.* Even als zijne ambtgenooten van Samarang en Bagelen, had ook de resident van dit gewest het wenschelijk geacht om, door nadere voorschriften aan de bestuursambtenaren, de gewenschte uitwerking van den hiervoren besproken nieuwen maatregel te verzekeren; de goede invloed hiervan werd in ruime mate ondervonden. Met de bevolkingsstatistiek onder de vreemde Oosterlingen ging het minder naar wensch. In het eerste halfjaar was het aantal opgegeven grondveranderingen zeer gering; in het tweede semester bedroeg het 77, waarvan echter, door de vroeg ingevallen regens, op ultimo 1873 slechts 29 opgemeten waren.

*Cheribon.* De bevolkingsstatistiek werd op het einde van 1873 bijgehouden in de districten Losari, Sindang-laut, Loearkotta, Beber en Mandirantjang en de mutatien werden overal even geregeld aangegeven. In de hermeten districten werden tevens de grondveranderingen bijgehouden, hetgeen echter, zoolang de chef der bijhouding te gelijk controleur bij de opneming was (verg. het hooger gezegde onder „*Opneming*"), zeer gebrekkig geschiedde.

*Madioen.* Op het einde van 1873 strekte zich de bijhouding uit over de 8 districten Kotta-Madioen, Bagi, Tjaroeban, Deroh, Sepreh, Maospati, Poerwodadi en Keniten. Het zijn ook hier de districtsmantri's die het grootste gedeelte der mutatien opteekenen; de dessahoofden zijn er niet ontwikkeld genoeg voor, evenmin als de overgroote meerderheid der dorpsschrijvers. Ondanks dit alles kwam men bij plaatselijk onderzoek toch slechts geringe afwijkingen op het spoor. De grondveranderingen werden geregeld opgemeten en in kaart gebragt.

### § 3. *Topographische en statistieke opneming van Zuid-Celebes.*

De opneming bleef, onder de leiding van den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, opgedragen aan den controleur te zijner beschikking. Terreinopmetingen hebben gedurende 1873 niet plaats gevonden. Tot aanvulling van het medegedeelde in het vorig verslag (bladz. 107) verdient nog vermelding, dat het opgenomen gedeelte in het rijk van Balangnipa (Mandhar) eene oppervlakte besloeg van 210 □ palen, waarvan reeds net- en kladkaarten vervaardigd zijn. De netkaarten der afdeelingen Oosterdistricten en Saleyer, zoomede de algemeene kaart van Zuid-Celebes waren op het eind van 1873 nog in bewerking (verg. overigens het aangeteekende op bladz. 35 hiervoren).

### § 4. *Kadaster.*

Gelijk in het vorig verslag vermeld is, was door het Opperbestuur toegestaan de aanvankelijk geprojecteerde organisatie van het personeel voor het kadaster te wijzigen en uit te breiden en om, binnen de perken der begrooting, al dadelijk het noodige personeel te Batavia in dienst te stellen. Eerst in het begin van 1874 is van die magtiging gebruik kunnen gemaakt worden. Bij een besluit van 30 Januarij 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 37), is de door wijlen den heer Motké ontworpen algemeene organisatie van het personeel voor het kadaster in Nederlandsch Indie door den Gouverneur-Generaal afgekondigd, en zijn tevens de drie uit Nederland aangekomen ambtenaren van het kadaster in de Indische dienst opgenomen en werkzaam gesteld in de residentie Batavia, één in den rang van ingenieur 2de klasse, de beide anderen in dien van landmeter 3de klasse. Door dezen maatregel zal weldra een einde gemaakt worden aan den gebrekkigen toestand van het kadaster op die hoofdplaats.

Omtrent maatregelen van meer algemeenen aard, ten doel hebbende geleidelijk tot eene kadastrale opneming van Java te geraken, zijn in het vorige jaar voorstellen uit Indie ontvangen, die echter zijn voorgekomen nadere overweging te vereischen, vooral wegens hunne verre strekking en hunne finantiele gevolgen.

In verband met evenbedoelde organisatie van het personeel voor het kadaster, krachtens welke, behalve ingenieurs, bewaarders en landmeters, ook adjunct-landmeters bij dien tak van dienst kunnen worden aangesteld, is bij Koninklijk besluit van 16 April 1874, n°. 49, voor de benoembaarheid tot laatstgenoemden rang een eenvoudig programma van examen vastgesteld. Ten einde de betrekking ook toegankelijk te maken voor personen die in Indie zijn opgevoed, en voor schrandere inlanders, zal dit examen ook in de Maleische taal worden afgenomen. Het ligt in de bedoeling, dat de adjunct-landmeters bij het kadaster, zonder nader af te leggen examen, tot landmeters bij het kadaster benoembaar zullen zijn. De praktische opleiding, die zij in active dienst bij het kadaster zullen ontvangen, treedt dan in de plaats van het examen, krachtens *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 46, vereischt ter verkrijging van het diploma van geëxamineerd en beëedigd landmeter, en dit examen blijft alleen bestaan voor hen die, voorzien van zoodanig diploma (verg. het vorig verslag, bladz. 141), als particulier landmeter wenschen op te treden.

De instructie voor de landmeters te Batavia, Samarang en Soerabaija, reeds vroeger voor geheel Java en Madura en voor enkele gewesten daar buiten van toepassing verklaard, werd, voornamelijk met het doel om de salarissen allerwege aan een vasten regel te onderwerpen, bij ordonnantie van 15 Februarij 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 57), alsnog ook voor de overige buitenbezittingen verbindend gemaakt.

## VI. Transporten.

Als bijlage lit. N. werd bij het vorig verslag een staat gevoegd van de verschillende transporten, tot het ressort van het departement van binnenlandsch bestuur behoorende, met vermelding der overeenkomsten ter zake met particuliere ondernemers aangegaan. Thans wordt overgelegd eene aantooning van den uitslag der in het afgeloopen jaar van wege genoemd departement gehouden aanbestedingen van die vervoeren, waarvan de overeenkomsten in den loop of bij het einde van het jaar 1873 zijn verstreken; zie bijlage K.

Voor enkele der in 1873 uitbestede transporten werden lagere vrachtprijzen bedongen dan die, volgens de verstrijkende contracten verschuldigd.

Ten opzigte van de koffij uit het regentschap Tjiandjoer (Preanger regentschappen) en het aldaar voor de pakhuizen te Tjiandjoer en Soekaboemi benoodigde zout was dit onder anderen het gevolg van eene gewijzigde regeling van het vervoer. Deze transporten (gemiddeld jaarlijks 8500 pikols koffij en 20 400 pikols zout bedragende) werden in het afgeloopen jaar nog bewerkstelligd naar of van Plaboean aan de Wijnkoopsbaai, en daarvoor moest, wegens het moeijelijk terrein, eene vracht van $7^2/_5$ cent per pikol en per paal worden betaald. Deze betrekkelijk hooge vracht deed naar een anderen transportweg omzien, ten gevolge waarvan het vervoer voortaan zal plaats vinden over land naar Batavia, en wel langs den nieuwen militairen weg van Tjiandjoer naar Buitenzorg, terwijl het aan den aannemer is overgelaten om tusschen Buitenzorg en Batavia van den spoorweg gebruik te maken. Doet hij dit, dan wordt toch het transportloon berekend als of het vervoer ook op dit gedeelte van het traject plaats had met karren en draagbeesten.

De op dezen voet gehouden aanbesteding had een gunstigen uitslag. Niettegenstaande het contract, vroeger voor vijf jaren gesloten, thans slechts over drie jaren loopt, werd eene vracht van niet meer dan $2^5/_{10}$ cent voor het vervoer van koffij en $2^2/_{10}$ voor het vervoer van zout per pikol en per paal bedongen, uitmakende een bedrag van f 180 343 voor den geheelen duur der overeenkomst of 4 ton gouds minder dan volgens den vroegeren vrachtprijs gedurende dat tijdvak zou betaald zijn.

Deze veranderde rigting van het transport geeft nog de volgende voordeelen: *a.* dat ingetrokken kunnen worden het aan de Wijnkoopsbaai aanwezige corps pradjoerits en het aldaar bescheiden pakhuispersoneel, waardoor vervalt eene vaste jaarlijksche uitgave van f 8600; *b.* dat het onderhoud van den weg naar Plaboean veel minder arbeid van de bevolking zal vorderen; en *c.* dat de verscheping der koffij geregeld zal kunnen plaats vinden, terwijl te Plaboean het product meestal opgeschuurd moest blijven, in afwachting dat het gunstige jaargetijde de verscheping mogelijk zou maken.

Een ander transport in de Preanger regentschappen werd mede tegen minderen prijs uitbesteed, namelijk dat der koffij (ongeveer 26 000 pikols) uit de pakhuizen te Singaparna, Melambong, Tjawi en Indihiang naar Bandjar en de daaraan verbonden opvoer van zout (minstens 18 000 pikols) van Bandjar naar de drie laatstgenoemde pakhuizen. Hiervoor zal nu gedurende de jaren 1874 tot en met 1876 slechts $2^4/_9$ cent per pikol en per paal worden betaald, tegen $3^3/_{16}$ cent gedurende het vorig (vijfjarig) tijdvak.

De beperking, in de beide behandelde contracten, van den duur van het contract tot drie jaren, had ten doel om de gelegenheid te verkrijgen om tegen 1876 alle transporten in de Preanger regentschappen in één perceel uit te besteden.

In het transport der koffij, die in de residentien Soerakarta en Djokjokarta aan het Gouvernement wordt geleverd, werd mede wijziging gebragt.

De Sultan van Djokjokarta levert zijn product in de pakhuizen te Genthing en Dekso. Van daar werd het voorheen door een aannemer naar Djokjokarta en verder naar Samarang vervoerd, alwaar het door een anderen aannemer in ontvangst genomen en naar de gouvernementspakhuizen gebragt werd. Aan deze wijze van transporteren waren groote bezwaren verbonden, daar gewoonlijk bij de inlevering in de pakhuizen te Samarang zoowel de qualiteit als quantiteit der koffij verschilde met die, in Djokjokarta aangegeven, terwijl ook de rekening met twee aannemers moeijelijkheden opleverde. Bij de in 1873 gehouden uitbesteding voor de jaren 1873 tot en met 1875 werd daarom het vervoer van Djokjokarta naar de gouvernements-pakhuizen te Samarang bedongen, en werd den aannemer het gebruik van den spoorweg voorgeschreven, terwijl hij tevens aansprakelijk werd gesteld voor de rigtige uitlevering der koffij, zoowel wat qualiteit als quantiteit betreft. De inschrijver aan wien het vervoer is gegund, eischte f 2,90 per pikol, terwijl vroeger f 4 werd te goed gedaan.

De koffij afkomstig van prins Mangkoe Negoro (Soerakarta) werd tot dus ver geleverd in de pakhuizen te Bojolali en Beton. In den loop van 1873 zijn deze pakhuizen ingetrokken; de bedoelde koffij wordt thans te Soerakarta geleverd. Als tegemoetkoming in het meerdere transportloon, voor zooveel Bojolali betreft, is aan genoemden prins eene betaling van f 0,90 per pikol toegezegd boven den vastgestelden leveringsprijs.

Even als voor Djokjokarta is het vervoer dezer koffij naar de pakhuizen te Samarang onder gelijke voorwaarden aan één aannemer gegund. De aannemingssom bedroeg per pikol f 1,39 tegen f 1,44 in 1872. Door de intrekking van hooger bedoelde pakhuizen is eene niet onbelangrijke vaste jaarlijksche uitgaaf bespaard.

Het belang, dat er voor het Gouvernement in gelegen is zijne transporten zoo veel mogelijk naar den spoorweg te leiden, heeft aanleiding gegeven om nogmaals met de Indische Regering in overleg te treden omtrent hetgeen op dit punt zou zijn te doen. Ten vervolge op hetgeen op bladz. 152 van het vorig verslag is medegedeeld, kan thans worden berigt, dat zeer onlangs besloten is tot eene nieuwe regeling van het Madioen-transport, in dier voege dat een gedeelte der koffij uit genoemde residentie per spoor zal worden vervoerd. Na afloop der bestaande overeenkomst (ult. Februarij 1875) zal namelijk bedoeld transport (waarover laatstelijk gehandeld werd in het vorig verslag bladz. 108) in twee perceelen plaats hebben. Het eerste perceel zal omvatten het vervoer van de koffij uit de pakhuizen te Sineh en Broeboek (afdeeling Ngawi) via Poeleh en Sragen, en die uit de pakhuizen te Magettan en Plaossan (afdeeling Magettan) via Karang Pandan naar het spoorwegstation te Soerakarta en van daar per spoor naar Samarang. Het tweede perceel zal betreffen het vervoer, naar en van de afscheepplaatsen Koetjoer nabij Patjitan en Djokotro nabij Pangoel, zoowel van de koffij uit de overige pakhuizen in de residentie Madioen, als van het voor de geheele residentie benoodigde zout, alleen uitgezonderd dat voor den verkoop te Ngawi bestemd, waarvan het vervoer aan het zouttransport naar Bodjonegoro en Padangan verbonden zal blijven.

De gouvernements-transporten, welke niet bij aanneming geschieden, betreffen alleen het meestal zeer onbeduidend vervoer van gouvernements-goederen en gelden, zoomede van gouvernements-passagiers over land, van gevangenen, zieken enz.

## VII. Pakketvaart en andere stoomvaartdiensten.

Door aanvulling van het materieel der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij gedurende het jaar 1873 met vier schepen (de *Prins Alexander*, *Willem Kroonprins der Nederlanden*, *Baron Mackay en Luitenant-generaal Kroesen*) telde hare vloot bij het eind van dat jaar de volgende 18 stoomschepen:

| NAMEN. | TONNEMAAT | | Nominale paardenkracht. |
|---|---|---|---|
| | waarvoor zij te boek staan. | volgens hetgeen zij innemen. | |
| *William Mackinnon* | 1 500 | — | 110 |
| *Gouverneur-Generaal Mijer* | 1 100 | — | 135 |
| *Koning Willem III* | 1 055 | 1 000 | 200 |
| *Koningin Sophia* | 1 055 | 1 000 | 200 |
| *Baron Sloet van de Beele* | 1 055 | 1 000 | 150 |
| *Prins Alexander* | 1 063 | — | 155 |
| *Willem Kroonprins der Nederlanden* | 1 063 | — | 175 |
| *Baron Mackay.* | 998 | — | 160 |
| *Luitenant-Generaal Kroesen* | 967 | — | 160 |
| *Minister Fransen van de Putte* | 808 | 800 | 125 |
| *Baron Bentinck* | 808 | 800 | 125 |
| *Minister van Staat Rochussen.* | 505 | 300 | 80 |
| *W. Cores de Vries* | 505 | 400 | 80 |
| *Koningin der Nederlanden.* | 480 | 500 | 120 |
| *Vice-President Prins* | 444 | 600 | 120 |
| *Singapore* | 350 | 260 | 150 |
| *Batavia* | 300 | 300 | 80 |
| *Sunda.* | 197 | 200 | 40 |
| | 14 253 | — | 2 365 |

Ten gevolge van de beschikking door het Gouvernement, ten behoeve van de eerste en tweede expeditie tegen Atjeh, over zes en zeven der grootste van de hierboven genoemde stoomschepen, moesten in de maanden Maart, April, Mei en November 1873 en Januarij 1874 te zamen een elftal reizen achterwege blijven (4 naar de zuidkust van Java, 2 naar de oostkust van Java, 2 naar de noordkust van Sumatra, 2 naar Palembang en 1 naar Bandjermasin), terwijl verder gedurende den westmoesson, wegens den onvoldoenden staat van het overschietende materieel, verscheidene malen stoornis werd ondervonden in de geregelde dienst tusschen Batavia, Samarang en Soerabaija, ten gevolge van het niet volbrengen der reizen binnen de daarvoor bij het contract vastgestelde termijnen.

In de nieuw ingestelde dienst tusschen Riouw en de verschillende plaatsen in de residentie Oostkust van Sumatra (zie het vorig verslag, bladz. 108) werd in Julij 1873 eenige verandering gebragt. In stede van Batoe Bara en Temiang, welke beide plaatsen daartoe niet van genoegzaam gewigt werden geacht, is nu Siak onder de aan te doene plaatsen opgenomen. De reizen geschieden nu als volgt: van Riouw over Bengkalis, Siak, Panei, Assahan en Deli naar Langkat en van Langkat over diezelfde plaatsen terug.

In de maandelijksche vaart op de Molukken werd sedert den aanvang van 1873 Gorontalo en sedert den aanvang van 1874 Bima aangedaan.

Door de gezamenlijke stoomers der Maatschappij werden gedurende 1873 afgelegd 295 736 Eng. mijlen, waarvan 204 538 onder contract en 91 198 buiten contract. In 1872 waren deze beide laatste cijfers 190 960 en 72 130. Het aantal vervoerde passagiers, toen 61 926, beliep in 1873 86 104, waaronder respectivelijk 37 051 en 61 893 gouvernementspassagiers.

De ontvangsten der Maatschappij waren, met inbegrip van de gouvernements-subsidie ad f 6,97 per geographische mijl, f 5 432 814 tegen f 3 390 052 in 1872. Het dividend voor de aandeelhouders bedroeg over het eerste halfjaar 1873 4 pct.; over het tweede halfjaar zou vermoedelijk 6 pct. worden uitgekeerd.

Daar het met den heer H. O. Robinson in 1863 gesloten en in 1865 aan de te 's Gravenhage in dat jaar opgerigte Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij overgedragen tienjarig contract met 31 December 1875 ten einde loopt, werd in de eerste dagen van het loopende jaar (in stede van in December 1873, zoo als aanvankelijk het voornemen was) tot eene nieuwe aanbesteding van de stoompakketvaart in den Indischen archipel voor den tijd van vijftien jaren overgegaan, nadat aan de voorwaarden zoowel in Nederland als in Indie de noodige openbaarheid was gegeven (zie de *Javasche Courant* van 6 Junij 1873 en de *Staats-courant* van 24 Julij 1873).

Bij Indisch besluit van 16 Januarij 1874, n°. 21, werd de pakketvaart toegewezen aan de tegenwoordige Stoomvaartmaatschappij, die (door haren gemagtigde, den heer A. Fraser) had ingeschreven voor de laagste jaarlijksche subsidie, namelijk van f 3,90 per te doorloopen geographische mijl, uitmakende over de 50782½ mijl waarop de jaarlijks onder contract af te leggen afstand berekend is, eene subsidie per jaar van f 198 051,75. Naar den maatstaf van de tegenwoordige subsidie, ad f 6,97 per geographische mijl, zou daarvoor te betalen zijn geweest f 353 954,025 of f 155 902,275 meer. (1)

Daar het contract dus niet in nieuwe handen overging, en de Stoomvaartmaatschappij voor de nakoming der nieuwe overeenkomst twee gegoede borgen had gesteld, heeft de Indische Regering gemeend haar te kunnen ontheffen van

(1) Op de begrooting voor 1874 is voor subsidie uitgetrokken f 361 490, doordien bij het thans nog van kracht zijnde contract voor sommige reizen de afstand eenigzins ruimer is bepaald dan bij de nieuwe overeenkomst.

de bij art. 38 der voorwaarden van overeenkomst gestelde verpligting, om, binnen één maand na de definitieve toewijzing, tot dat de nieuwe overeenkomst in werking kwam, nog eene waarborgsom van f 50 000 te storten. Vermits hiervoor rentevergoeding ad 6 pct. was toegezegd, wordt door deze beschikking den lande eene uitgaaf van omstreeks f 6000 aan rente bespaard.

Als een der voordeelen van de nieuwe voorwaarden verdient vermelding de vermindering in het passage- en vrachttarief die het Gouvernement zal genieten, in de eerste vijf jaren ten bedrage van 10 pct. en gedurende den verderen loop van het contract ten bedrage van 15 pct.

Volgens eene opgaaf van Maart 1874 had de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, ter voorziening in de behoorlijke vervulling der pakketvaartdienst in den Indischen archipel, weder een viertal stoomschepen in Engeland in aanbouw. In Februarij jl. is hier te lande vergunning verleend tot het doen uitvaren onder Nederlandsche vlag van het door de Maatschappij tot aanvulling van haar materieel aangekocht stoomschip *Glendarroch*, groot 1509 ton, gebouwd te Glasgow.

Nadat reeds in 1873 enkele malen voor de communicatie met Atjeh van de schepen der Stoomvaartmaatschappij was gebruik gemaakt, is, met wijziging van de te dier zake in Mei en Augustus 1873 getroffen regelingen en met wijziging van de bestaande bepalingen omtrent de vaart tusschen Batavia en Padang, in het laatst van Mei 1874 eene voorloopige regeling vastgesteld voor de pakketvaart tusschen Batavia en Atjeh, zoowel langs de Westkust als langs de Oostkust van Sumatra. Daarbij is bepaald:

1°. dat den 10den, 20sten en 30sten van elke maand een stoomschip van Batavia zal vertrekken, en wel:

den 10den naar Telok-Betong, Benkoelen, Padang, Atjeh, en van daar langs dezelfde plaatsen terug naar Batavia;

den 20sten naar Telok-Betong, Benkoelen, Padang en van daar langs dezelfde plaatsen terug naar Batavia (op welke reis om de andere maand Kroë moet worden aangedaan);

den 30sten naar Padang en Atjeh, en van daar over Padang terug naar Batavia;

2°. dat de maandelijksche dienst van Padang naar Singkel en tusschengelegen plaatsen zal worden doorgetrokken tot Malaboe;

3°. dat den 20sten van elke maand een stoomschip van Batavia zal vertrekken ter bevaring eener nieuwe lijn, via Riouw, Singapore, Penang, Edi en Gighen naar Atjeh, en terug langs dezelfde plaatsen naar Batavia.

Voor elke reis tusschen Batavia en Atjeh heeft de Indische Regering eene som van f 2000 boven de gewone subsidie, aan de Maatschappij toegezegd, ten einde haar te doen afzien van de bevoegdheid, haar bij het contract toegekend, om eerst na zes maanden met de nieuwe diensten een aanvang te maken, en ten einde haar te vrijwaren tegen verliezen op reizen, die aanvankelijk vooral de bevordering van staatkundige oogmerken ten doel hebben, maar geacht werden geene noemenswaardige inkomsten aan de Stoomvaartmaatschappij te kunnen opleveren.

Van de stoomschepen welke, behalve de bovengenoemde pakketbooten, gedurende 1873 in Indie in gebruik waren, volgt, in alphabetische rangorde, mede eene opgaaf hieronder, wordende voor meer uitvoerige mededeelingen verwezen naar de verslagen van 1872 (blz. 75) en van 1873 (blz. 109).

| NAMEN DER STOOMSCHEPEN. | Grootte in lasten. | WAAR TE HUIS BEHOORENDE. | Paardenkracht der machine. |
|---|---|---|---|
| *Ardjoeno* | 58 | Soerabaija. | 45 |
| *Coquette* | 58½ | Soebang (Krawang). | 40 |
| *Eersteling* | 24 | Billiton. | 50 |
| *Generaal van Swieten* | 712 | Batavia. | 200 |
| *Menado* | 295 | Idem. | 90 |
| *Moeriah* (raderstoomschip) | 25 | Samarang. | 25 |
| *Paul* (idem) | 25 | Idem. | ? |
| *Semiroe* | 56 | Soerabaija. | 45 |
| *Tjiliwong* | 29 | Batavia. | 35 |
| *Tjitarum* | 53 | Idem. | 40 |
| *Vice-Admiraal Fabius* | 163 | Idem. | 50 |

In het begin van 1873 werd vergunning verleend tot de oprigting van de naamlooze vennootschap » Banda's stoombootdienst en praauwenveer", ten doel hebbende het vervoer van passagiers en goederen, benevens het verhuren van laadvaartuigen, het slepen daarvan, zoomede het in- en uitbrengen van schepen in de baai van Banda en tusschen de Banda-eilanden onderling.

De regtstreeksche stoomvaart tusschen Nederland en Java kwam, door uitbreiding van het materieel der betrokken Nederlandsche maatschappijen (de Stoomvaartmaatschappij »Nederland" en die genaamd »Java") meer en meer op geregelden voet. Sommige reizen werden ook uitgestrekt hetzij tot Padang, hetzij tot Makassar. Behalve van de in 't vorig verslag reeds vermelde » Commercial Steamship Company limited", die tusschen Europa en Java 4 stoomers in de vaart had, wordt thans nog van eene tweede Engelsche maatschappij gewag gemaakt: de » County line of steamships", welke laatste in 1873 1 stoomschip (*County of Sutherland*) in de vaart, doch 2 booten in aanbouw had, die nog in 1874 van stapel zouden loopen om mede eene geregelde vaart tusschen Europa en Indie te bewerkstelligen.

Over de onlangs door de Regering hier te lande genomen beslissing (Junij 1874) om, na afloop met 31 December aanstaande van het met de maatschappij »Nederland" bestaande contract (zie het verslag van 1870, bladz. 59), geene nieuwe overeenkomst met deze meer aan te gaan, zie men hoofdstuk M, afd. I, § 3, hierachter.

De in 't vorig verslag (bladz. 109 en 110) vermelde regelingen betreffende het bedrag der passage-gelden, toegestaan voor den overvoer naar en uit Indie van gouvernements-passagiers, die de reis van en naar Nederland doen met stoomschepen via Suez, werden bij Koninklijk

besluit van 9 Februarij 1874, n°. 20 (*Staatscourant* van den 13den dier maand), in dier voege herzien, dat voor den overvoer uit Nederland naar Indie van gouvernementspassagiers der 2de klasse *op verbeterden voet*, in stede van f 250, voortaan f 400 per volwassene wordt te goed gedaan.

Aangaande de met ondersteuning uit 's lands kas door de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij te ondernemen proefreizen tusschen Java en Australie (zie het vorig verslag bladz. 110), tot dusver achterwege gebleven in verband met de benuttiging der voor deze vaart bestemde stoomschepen ten behoeve van den oorlog met Atjeh, zijn bij een besluit van 31 Maart 1874, n°. 6, door de Indische Regering de navolgende voorwaarden vastgesteld:

*a.* dat de proefreizen zullen plaats hebben ten getale van 5 à 10, met 1° Mei 1874 een aanvang zullen nemen en geregeld zullen worden voortgezet; zijnde de vertrekdagen der booten voor de verschillende reizen voorloopig vastgesteld als volgt: op 1 Mei, 15 Julij en 1 September 1874, 15 April, 1 Julij en 15 September 1875 langs Kaap Leeuwin en terug door straat Torres; en op 15 November 1874, 1 Februarij, 1 December 1875 en 15 Februarij 1876 door straat Torres en terug langs Kaap Leeuwin;

*b.* dat de dus voorloopig vastgestelde dienstregeling door de Stoomvaartmaatschappij naar omstandigheden kan veranderd worden: ten opzigte van de vertrekdagen, met toestemming, en wat betreft den te volgen weg, met voorkennis van den directeur van binnenlandsch bestuur;

*c.* dat de Australische havens Adelaide, Melbourne, Sidney en Brisbane geregeld zullen worden aangedaan, terwijl wordt vrijgelaten om in het belang van den handel nog de volgende havens aan te doen, in Australie: Freemantle, Newcastle, Rockhampton Bower dan wel Cardwell, zoomede Port Darwin, en in Nederlandsch Indie: Timor Koepang en Soerabaija;

*d.* dat de tijd van verblijf in iedere haven zich zal regelen naar de aanvragen tot lading, doch dit oponthoud steeds zoo kort mogelijk zal zijn;

*e.* dat aan de Maatschappij voor elke proefreis van 's lands wege eene subsidie zal worden verleend van f 20 000, onder voorbehoud, voor zooveel de in 1875 en 1876 te verrigten reizen aanbelangt, dat de fondsen daartoe op de begrooting zullen zijn toegestaan;

*f.* dat na elke reis eene volledige met de boeken strookende aantooning der finantiele resultaten zal worden overgelegd, welke opgaven, na afloop van de in § *a* bedoelde tien reizen, dan wel van de daarbij omschreven vijf eerste reizen, zullen dienen ter beoordeeling van de vraag, of de dienst tusschen Java en Australie op de voor deze proefreizen bepaalde dan wel op andere vast te stellen voorwaarden in stand zal worden gehouden;

*g.* dat de Maatschappij tot vijf proefreizen verpligt zal zijn en vóór 1 October 1874 aan de Indische Regering berigt moet worden gegeven omtrent de voortzetting der proefreizen.

Intusschen is Java reeds in zeker opzigt met Australie in stoomgemeenschap gebragt.

Behalve de »Australian Steam Navigation Company", van welke maatschappij het stoomschip *Victoria* in 1873 reeds een paar malen eene reis tusschen beide landen deed, is nog eene andere maatschappij tot stand gekomen, met name de »Eastern and Australian mail steam Company limited", die zich ten doel schijnt te stellen eene maandelijksche stoomvaartdienst te onderhouden tusschen Singapore, Java en Nieuw Zuid-Wallis. Van deze Maatschappij bezochten, van half November 1873 tot den laatsten Februarij jl., reeds een viertal stoomschepen de reede van Batavia (de *Hintshiri*, *Bintan*, *Tora Morton* en *Sunfoo*). Van deze booten is de laatste het eigendom der Maatschappij; de anderen zijn slechts door haar ingehuurd. Het aandoen van Batavia door deze stoomers is echter tot dusverre nog slechts kunnen benuttigd worden voor de verzending van brieven en pakketten, omdat het oponthoud te dier plaatse van zeer korten duur was.

## K. Departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid.

### I. Onderwijs.

§ 1. *Voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden.*

*Gymnasium Willem III te Batavia, enz.* In tegenstelling van den vorigen cursus, kenmerkten zich de cursus 1872-1873 en het begin van dien van 1873-1874 door herhaalde ongesteldheden van het docerend personeel, waardoor nu en dan stoornis in het onderwijs veroorzaakt werd. De omstandigheid, dat het groot ambtenaarsexamen, hetwelk voor een deel door docenten dezer inrigting werd afgenomen, ook na het verstrijken der groote vacantie voortduurde, werkte mede nadeelig terug op het geregeld geven der lessen.

De colleges bij de afdeeling »Indische taal-, land- en volkenkunde" werden vrij regelmatig gegeven.

Het onderwijzend personeel werd met drie leeraren vermeerderd, en wel met één in de geschiedenis en aardrijkskunde, één in de wis- en natuurkunde en één in het hand- en regtlijnig teekenen, die allen nog in het begin van den cursus 1873-1874 werden aangesteld. Een der docenten in de wis- en natuurkunde vertrok in het begin van 1874 wegens ziekte met verlof naar Nederland. In afwachting dat in de vacature zal zijn voorzien, is met het geven van onderwijs in genoemde vakken tijdelijk belast een te Batavia aanwezige apotheker-majoor.

Het aantal leerlingen der afdeeling »hoogere burgerschool" (afdeeling A van het gymnasium), dat op 1 October 1872 144 bedroeg, daalde op het eind van den cursus 1872/73 tot 99. Achtereenvolgens verlieten namelijk 50 leerlingen de school (waaronder 3 voor enkele lessen), terwijl 5, waarvan één voor enkele lessen, toegelaten werden. Van genen legden 4 het gedeelte A van het groot ambtenaarsexamen en 4 het eindexamen van de hoogere burgerschool met voldoenden uitslag af.

De bovenbedoelde 99 leerlingen waren op het eind van den cursus verdeeld als volgt: 14 in het 1ste, 41 in het 2de, 18 in het 3de, 17 in het 4de en 9 in het 5de studiejaar.

Van de 117 leerlingen, welke de afdeeling »hoogere burgerschool" op 1 Augustus 1873 telde, namen er 112 aan de overgangsexamens deel, waarvan 64 tot hoogere klassen werden bevorderd.

Van de 69 candidaten, die aan de toelatingsexamens voor den cursus 1873/74 deelnamen, werden toegelaten: tot het 1ste studiejaar 36, tot het 2de 2 en tot het 3de 1, te zamen 39. Een der nieuwe leerlingen voor het 1ste studiejaar maakte echter van de toelating geen gebruik. Op 1 October 1873 bedroeg dus het aantal leerlingen der hoogere burgerschool 137, allen voor alle lessen. Dit getal werd gedurende het 1ste kwartaal van het schooljaar 1873-1874 vermeerderd met 1, die tusschentijds het toelatingsexamen aflegde, doch daarentegen verminderd met 6.

Van de 11 leerlingen, die op 1°. Januarij 1873 waren ingeschreven voor de afdeeling »taal-, land- en volkenkunde" (afdeeling B van het gymnasium), legden 2 het gedeelte B van het groot ambtenaarsexamen met gunstigen uitslag af, terwijl de overigen om verschillende redenen werden afgeschreven; 4 van deze laatsten werden echter later op nieuw toegelaten, terwijl zich 3 nieuwe leerlingen aanmeldden. De nieuwe cursus 1873-1874 begon dus (1 October 1873) met 7 leerlingen, welk aantal echter op 1 Jan. 1874, ondanks het vertrek van een tweetal, reeds weder was geklommen tot 11.

Het eindexamen der hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus in Nederlandsch Indie werd in Augustus 1873 voor de derde maal afgenomen. Daaraan namen 4 leerlingen van het 5de studiejaar van den cursus 1872—1873 deel, die allen slaagden.

In December 1872 en Januarij 1873 verwierven 13 leerlingen, in September 1873 2 (allen van de afdeeling B), het diploma van voldoend afgelegd groot ambtenaarsexamen. Van deze 15 waren er 10 oud-leerlingen van de afdeeling »hoogere burgerschool". Bovendien werd in December 1872 door één leerling van laatstbedoelde afdeeling met voldoenden uitslag het examen voor élève-tolk voor de Chinesche taal afgelegd.

De ontvangsten der inrigting bedroegen in het dienstjaar 1873 f 49 360 en de uitgaven f 172 085. Over 1872 waren de cijfers respectievelijk f 51 355 en f 166 046.

De bibliotheek en de verzamelingen der inrigting werden weder, zoowel door aankoop als door geschenken van de Regering of van particulieren, zeer uitgebreid. Het physisch kabinet is volledig. In het belang van het onderwijs in de plantenkunde is in April 1873 magtiging verleend om op het erf van het gymnasium een botanischen tuin aan te

leggen. Die aanleg heeft plaats gehad onder toezigt van den adsistent-hortulanus van 's lands plantentuin.

Over de vervanging van de ambachtsschool te Soerabaija worden nog nadere voorstellen van de Indische Regering ingewacht. In verband daarmede wordt ook overwogen, of het gymnasium Willem III voldoende in de behoefte aan middelbaar onderwijs voorziet, en of tot de oprigting van nog eene hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus moet worden besloten.

*Lager onderwijs.* In Maart 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 96) is art. 40, alinea 2, van het reglement op het lager onderwijs voor Europeanen en daarmede gelijkgestelden (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 81), in dier voege gewijzigd, dat de zamenstelling der plaatselijke schoolcommissien door den Gouverneur-Generaal kan worden geregeld naar mate der omstandigheden.

Even als in 1872 werden de lagere scholen op de drie hoofdplaatsen van Java in 1873 herhaalde malen door de betrokken inspecteurs bezocht; die te Ambarawa tweemaal en de overige eenmaal, met uitzondering van de bijzondere school te Bima en de school te Banjoewangi, werwaarts reisgelegenheid ontbrak.

Op den in 1868 ingeslagen weg tot verbetering van den toestand en de vooruitzigten der Europesche onderwijzers in Indie zijn verdere stappen noodig geoordeeld, ten einde op den duur een genoegzaam getal geschikte onderwijzers aan de Indische dienst te verbinden; hetgeen ook daarom te meer van belang is, omdat uit hen moet voortkomen het docerend personeel voor de kweekscholen van inlandsche onderwijzers. Eene nieuwe regeling betreffende de klassen en bezoldigingen der onderwijzers aan de openbare lagere scholen in Indie, ter vervanging van de bepalingen in *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 82, is daartoe ontworpen, tot welker vaststelling, met inachtneming der daarin door het Opperbestuur noodig geachte wijzigingen, de Gouverneur-Generaal is gemagtigd, onder het voorbehoud, dat daaraan eerst uitvoering worde gegeven, wanneer de benoodigde fondsen door de wetgevende magt zullen zijn toegestaan.

De voorgenomen verbeteringen zullen niet alleen bestaan in eene gunstiger regeling der periodieke tractementsverhoogingen voor alle onderwijzers en in eene vermeerdering van de dadelijke bezoldiging der onderwijzers van de derde klasse (hulponderwijzers), maar ook in belangrijke uitbreiding van de kategorie der scholen (thans tot 12 beperkt), waar onderwijzers *eerste* klasse kunnen worden geplaatst; hetgeen tevens ten bate zal komen van een deel der hulponderwijzers, daar de bij zoodanige scholen geplaatste *eerste* hulponderwijzers (den rang van hoofdonderwijzer bezittende) dien ten gevolge onder de kategorie der onderwijzers tweede klasse geraken. Intusschen zullen de nieuw aan te stellen onderwijzers eerste klasse slechts f 250 in plaats van f 300 's maands genieten.

De school te Klatten (Soerakarta) werd in Junij 1873 geopend, terwijl voor die te Bima (Celebes) een onderwijzer is aangewezen, die op het einde van 1873 echter nog niet op zijne standplaats was aangekomen. De opening der school te Boijolali (Soerakarta), waarvoor in Februarij 1874 een onderwijzer was aangewezen, kon spoedig worden te gemoet gezien.

Een plaatselijk overzigt der onder ultimo December 1873 op en buiten Java aanwezige openbare lagere scholen wordt overgelegd als bijlage L. Daaraan worden de navolgende totalen ontleend; zij getuigen van eene belangrijke toeneming van het aantal leerlingen, terwijl ook het getal der onder dezen begrepen inlanders en vreemde Oosterlingen eenige vermeerdering aanwijst.

| | | Aantal gouvernementsscholen. | Onderwijzend personeel (in actieve dienst). | | | | Aantal leerlingen. | | | Waarvan | | | Aantal inlanders en vreemde Oosterlingen, onder de leerlingen begrepen. | Aantal leerlingen die in den loop van het jaar de school verlieten. | | *Verdere opgaven.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Hoofdonderwijzers. | Hulponderwijzers. | Kweekelingen. | Te zamen. | Betalende. | Niet betalende. | Te zamen. | in de laagste klasse. | in de middelste klasse. | in de hoogste klasse. | | na voltooid onderwijs. | zonder voldoend onderwijs te hebben genoten. | |
| Ultimo 1873. | Java en Madura | 52 | 52 | 81 | 6 | 139 | 1823 | 2142 | 3965 | 2142 | 1408 | 415 | *b.* 216 | 164 | 1547 | De kosten van het Europeesch lager onderwijs worden over 1872 (over 1873 kon dergelijke opgaaf nog niet worden gedaan) opgegeven te hebben bedragen f 693 255, waartegenover staat eene ontvangst van f 121 671, zoodat de kosten gemiddeld per leerling kwamen te staan op f 116.86. |
| | Buitenbezittingen | 20 | 20 | 27 | 2 | 49 | 618 | 726 | 1344*a.* | 742 | 413 | 189 | *c.* 175 | 55 | 357 | |
| | | 72 | 72 | 108 | 8 | 188 | 2441 | 2868 | 5309 | 2884 | 1821 | 604 | 391 | 219 | 1904 | |
| Ultimo 1872. | Java en Madura | 51 | *d.* 50 | 79 | 6 | 135 | 1967 | 1665 | 3632 | 2132 | 1044 | 456 | *f.* 199 | 173 | 1472 | |
| | Buitenbezittingen | 20 | 20 | 23 | 4 | 47 | 645 | 614 | 1259 | 723 | 374 | 162 | *g.* 151 | 57 | 315 | |
| | | 71 | *d.* 70 | 102 | 10 | 182 | 2612 | 2279 | *e.* 4891 | 2855 | 1418 | 618 | 350 | 230 | 1787 | |
| Ultimo 1873. | Meer. . . . . | 1 | 2 | 6 | » | 6 | » | 589 | 418 | 29 | 403 | » | 41 | » | 117 | |
| | Minder . . . . | » | » | » | 2 | » | 171 | » | » | » | » | 14 | » | 11 | » | |

*a.* Ongerekend het aantal leerlingen op de school te Riouw, waarvan geen opgaaf is ontvangen.

*b.* Verdeeld over 35 plaatsen. Slechts op 7 plaatsen waren 10 of meer dezer leerlingen, namelijk te Batavia 21, Buitenzorg 18, Japara 14, Malang 13, Samarang 12, Madioen 11 en Sitoebondo mede 11.

*c* Verdeeld over 13 plaatsen. Slechts op 6 plaatsen waren 10 of meer dezer leerlingen, namelijk te Amboina 43, Neira 37, Menado 33, Makassar 16, Benkoelen 12 en Ternate 11.

*d.* Te Probolinggo was onder ultimo 1872 de plaats van hoofdonderwijzer onvervuld.

*e.* Hieronder (behalve het niet opgegeven getal te Palembang) 1559 meisjes. (Over 1873 is van de meisjesleerlingen geen afzonderlijke opgaaf gedaan.)

*f.* Van de 33 plaatsen, waar zich deze leerlingen bevonden, werden er op 5 plaatsen 10 of meer aangetroffen, namelijk te Batavia 22, Buitenzorg 16, Poerworedjo 16, Madioen 12 en Malang 10.

*g.* Van de 14 plaatsen, waar zich deze leerlingen bevonden, werden er op 4 plaatsen 10 of meer aangetroffen, namelijk te Menado 34, Neira 31, Amboina 25 en Makassar 16.

In voldoening aan art. 6 van het reglement van orde enz. (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 65) is door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, in overleg met de inspecteurs, een leerplan vastgesteld, waarbij de leerstof voor de verschillende klassen en afdeelingen der scholen is aangegeven, maar de wijze van uitvoering aan de onderwijzers wordt overgelaten. Hierdoor zal eene gewenschte eenheid in het onderwijs worden gebragt, zonder dat de onderwijzer daardoor in zelfstandig werken wordt belemmerd. Verder werden regelen vastgesteld voor het bouwen van schoollocalen.

Over eene onlangs genomen proef om op de openbare lagere scholen hulponderwijzeressen aan te stellen op nagenoeg gelijke voorwaarden als voor de hulponderwijzers zijn bepaald, zijn inlichtingen verzocht door het Opperbestuur.

De inspecteurs van het onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden kwamen in Junij 1873 te Batavia bijeen om de belangen van het onderwijs te bespreken. Hunne bijeenkomsten werden gedeeltelijk bijgewoond door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid.

In 1873 is in Indie slechts één persoon tot onderwijzer 3de klasse kunnen worden aangesteld.

Het gouvernements-teekenonderwijs aan de hoofdscholen te Batavia, Samarang en Soerabaija leverde voortdurend vrij goede resultaten op. Voorstellen om dit onderwijs uit te breiden zijn in overweging.

Omtrent de *bijzondere* scholen, wier aantal in 1873 met 4 verminderde, zijn de navolgende cijfers en mededeelingen ontvangen:

| PLAATSEN. | 1872. | | | | | | | | | | 1873. | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Personeel. | | | | | | | Aantal leerlingen. | | | Personeel. | | | | | | | Aantal leerlingen. | | |
| | Aantal scholen. | Hoofd- of waarn. hoofd-onderwijzers. | Hoofd- of waarn. hoofd-onderwijzeressen. | Hulponderwijzers. | Hulponderwijzeressen. | Kweekelingen. | | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Aantal scholen. | Hoofd- of waarn. hoofd-onderwijzers. | Hoofd- of waarn. hoofd-onderwijzeressen. | Hulponderwijzers. | Hulponderwijzeressen | Kweekelingen. | | Jongens. | Meisjes. | Totaal. |
| | | | | | | Mannen. | Vrouwen. | | | | | | | | | Mannen. | Vrouwen. | | | |
| Batavia. . . . . | 10 | 4 | 6 | 12 | 18 | 1 | 5 | 397 | 510 | 907 | 9 | 5 | 5 | 11 | 15 | 1 | 2 | 383 | 508 | 891 |
| Meester-Cornelis | 2 | (*a*) | 1 | » | 3 | » | » | 6 | 62 | 68 + 21 (*b*) | 2 | (*a*) | 1 | » | 3 | » | » | 20 | 68 | 88 |
| Samarang. . . . . | 6 | 4 | 3 | 5 | 2 | 1 | 1 | 171 | 282 | 453 | 6 | 4 | 3 | 2 | 4 | » | » | 117 | 278 | 395 |
| Salatiga. . . . . | 1 | » | 1 | 1 | » | » | » | 4 | 5 | 9 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Rembang . . . . . | 1 | » | 1 | » | » | » | » | 3 | 27 | 30 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Soerabaija . . . . | 6 | 1 | 5 | 3 | 5 | » | » | 141 | 264 | 405 | 5 | 1 | 4 | 3 | 5 | » | » | 156 | 296 | 452 |
| Modjokerto. . . . | 1 | » | 1 | » | » | » | » | 8 | 4 | 12 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Pasoeroean. . . . | 2 | » | 2 | » | » | » | » | 12 | 51 | 63 | 2 | » | 2 | » | » | » | » | 10 | 62 | 72 |
| Djokjokarta . . . | 1 | » | 1 | » | 1 | » | » | » | 50 | 50 | 1 | » | 1 | » | 2 | » | » | » | 46 | 46 |
| Soerakarta . . . . | 1 | » | 1 | » | 1 | » | » | » | 36 | 36 | 1 | » | 1 | » | 1 | » | » | » | 40 | 40 |
| Padang. . . . . | 1 | » | 1 | » | » | » | » | 4 | 8 | 12 | 1 | 1 | » | » | » | » | » | 5 | 11 | 16 |
| Bima (Celebes). . | 1 | » | » | » | » | » | » | 11 | 5 | 16 | 1 | 1 | » | » | » | » | » | niet opgegeven | | |
| Neira (Banda) . . | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | 1 | » | » | » | 1 | » | 28 | 28 |
| | 33 | 9 | 23 | 21 | 30 | 2 | 6 | 757 | 1304 | 2061 + 21 | 29 | 12 | 18 | 16 | 30 | 1 | 3 | 691 | 1337 | 2028 |

(*a*) In de Rehobothschool wordt onderwijs gegeven krachtens art. 6*c* van *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 81.

(*b*) Deze 21 leerlingen, niet afzonderlijk in jongens en meisjes opgegeven, zijn die van de Rehobothschool.

In vorenstaand overzigt zijn niet opgenomen: de school van de loge »de Ster in het Oosten" voor uitgebreid lager onderwijs; en de herhalingsschool der Samarangsche afdeeling van de »Maatschappij tot Nut van 't Algemeen", beiden voor jongelieden, die wegens hun leeftijd niet meer op de lagere scholen te huis behooren, maar nog groote behoefte aan lager onderwijs hebben. Laatstgenoemde school telde bij het einde van 1873 19 leerlingen. Van de eerstgenoemde is geen opgave ontvangen.

Het bewaarschool-onderwijs ging niet vooruit. Van de te Batavia aanwezige bewaarscholen zijn slechts 2 in stand gebleven, waarvan één zelfstandig en de andere verbonden

aan eene bijzondere meisjesschool. Te Soerabaija is eene tweede bewaarschool opgerigt, die op 5 Januarij 1874 geopend werd.

Het onderwijs in de particuliere teekenschool en in de particuliere gymnastiekschool te Modjokerto leverde vrij goede uitkomsten op; bij de particuliere teekenschool te Pasoeroean was dit in mindere mate het geval. Te Samarang werd door de afdeeling van de »Maatschappij tot Nut van 't Algemeen" eene gymnastiekschool opgerigt, aanvankelijk met vrij goede resultaten.

De lessen aan de normaalschool te Batavia werden gedurende 1873 vrij geregeld gegeven en vooral door de hulponderwijzers der *openbare* lagere scholen met belangstelling gevolgd.

Tot het afleggen van examen ter bekoming eener acte van bekwaamheid als school- en huisonderwijzer werd in 1873 tweemalen de gelegenheid geopend te Batavia, Samarang, Soerakarta, Soerabaija en Padang en eenmaal te Makassar en Ambon. De resultaten der examens, behalve van dat ter laatstgenoemde plaats, omtrent welks uitslag (tijdens het opmaken der opgaaf) nog quaestie bestond, zijn vervat in onderstaande tabel.

| | Aantal candidaten ter verkrijging eener acte van bekwaamheid als: | | | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Hoofdonderwijzer. | Hulponderwijzer. | Hoofdonderwijzeres. | Hulponderwijzeres. | Onderwijzer in de Fransche taal. | Onderwijzer in de Hoogduitsche taal. | Onderwijzer in de Engelsche taal. | Onderwijzeres in de Fransche taal. | Onderwijzeres in de Hoogduitsche taal. | Onderwijzeres in de Engelsche taal. | Onderwijzer in de wiskunde. | Onderwijzer in het teekenen. | Onderwijzer in de landbouwkunde. | Onderwijzer in de gymnastiek. | Totaal. |
| **1873.** | | | | | | | | | | | | | | | |
| Toegelaten . . . . . | 4 | » | » | 2 | » | » | » | » | » | 2 | » | » | » | 1 | 9 |
| Afgewezen . . . . . | 3 | » | 1 | » | 3 | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | 8 |
| **1872.** | | | | | | | | | | | | | | | |
| Toegelaten . . . . . | 7 | 1 | 1 | 2 | » | 1 | 1 | 1 | » | » | » | 1 | 1 | » | 16 |
| Afgewezen . . . . . | 7 | 9 | 1 | 3 | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | 21 |

Niet onbelangrijke opgaven zijn in 1873 verkregen omtrent het onderwijs, dat de zonen en kleinzonen van regenten en andere voorname inlandsche hoofden op Java en Madura genieten. Het bleek daaruit, dat de kinderen van 24 regenten Europesche scholen bezoeken; terwijl de zonen en kleinzonen van 38 regenten, leerlingen der inlandsche scholen zijn. Anderen genieten privaatonderwijs; zoodat slechts van één regent de zonen geen onderwijs ontvingen, waartoe hun trouwens de gelegenheid scheen te ontbreken.

§ 2. *Voor inlanders.* (1)

Omtrent de op te rigten nieuwe kweekscholen voor inlandsche onderwijzers, waarvan reeds melding is gemaakt in het vorig verslag (zie bladz. 114 en 115), kan het volgende worden medegedeeld.

De verplaatsing van de Solosche kweekschool naar Magelang (Kadoe) zal eerlang plaats hebben. Door den Gouverneur-Generaal zijn namelijk fondsen beschikbaar gesteld voor den bouw ter laatstgenoemde plaats van de noodige localen, met aanbeveling om de uitvoering van het werk zoodanig te bespoedigen, dat de gebouwen tegen 1 Januarij 1875 voor hunne bestemming gereed zijn.

Voor de kweekschool te Probolinggo werden de projecten en begrootingen in September 1873 goedgekeurd; het vooruitzigt bestaat dat de gebouwen, welke onmisbaar zijn om met het onderwijs een aanvang te kunnen maken, in den loop van 1874 gereed zullen komen. Intusschen worden maatregelen genomen om die school op 1 Januarij 1875 te kunnen openen.

Ten opzigte van de kweekschool te Amboina werd besloten, — aangezien wegens plaatselijke omstandigheden met de oprigting der daarvoor geprojecteerde gebouwen eenige jaren zullen gemoeid zijn, — die inrigting voorloopig te vestigen in de localen van de ter plaatse aanwezige inlandsche burgerschool, welke, na de kortelings daaraan verrigte herstellingen en bijbouwingen, voor die nieuwe bestemming geschikt werden geoordeeld. Deze kweekschool zal nu met 1 November 1874 kunnen worden geopend, zijnde de daarvoor bestemde hoofdonderwijzers reeds aangewezen.

Voor de te Makassar op te rigten kweekschool (zie vorig verslag, bladz. 115), waarvan intusschen de organisatie is vastgesteld, heeft men zeer onlangs een tweeden onderwijzer gevonden, die, onder de leiding van dr. MATTHES, hier te lande voor zijne taak wordt bekwaam gemaakt; en te gelijk met dezen naar Indie vertrekken zal.

Behalve de bovengenoemde kweekscholen wordt nog eene te Bandjermasin opgerigt, welke bestemd is tot opleiding van onderwijzers voor de residentien Zuider- en Oosterafdeeling en Wester-afdeeling van Borneo.

Het was der Regering gebleken, dat de vermeerdering van het aantal scholen, ten gevolge der benoeming van aan de kweekscholen gevormde onderwijzers, niet dan zeer langzaam plaats greep, hoofdzakelijk omdat vele dier onderwijzers bij reeds bestaande scholen in vacatures moesten voorzien. Nadat de betrokken autoriteiten hadden doen uitkomen, dat een tal van jaren zou moeten verloopen alvorens in dien toestand eene merkbare verbetering zou ontstaan, oordeelde de Regering het nemen van afdoende maatregelen noodzakelijk. Men besloot voor alsnog ten opzigte der buitenbezittingen de ervaring af te wachten aangaande de nog kort in werking zijnde of nog niet geopende kweekscholen. Voor Java echter werd als beginsel vastgesteld, dat in elk der 47 districten minstens één gouvernementsschool zou moeten verrijzen. Daartoe werd niet alleen

(1) Van het jongste te Batavia verschenen uitvoerig verslag van het inlandsch onderwijs in Nederlandsch Indie, loopende over 1870, is een exemplaar aan de Staten-Generaal aangeboden bij brief van den Minister van Kolonien, van 2 Mei 1874.

Over de opleiding van inlanders zoowel tot genees- en verloskundigen als tot veeartsen, zie men afd. V, §§ 1 en 2, en over de opleiding tot het leeraarsambt bij inlandsche Christengemeenten, afd. III, § 1*a*, van dit hoofdstuk. Over het schoolonderwijs, ook voor inlanders, bij de corpsen van het leger zie men bladz. 32 hiervoren.

eene spoedige tenuitvoerlegging voorgenomen van het Koninklijk besluit van 20 Mei 1872, n°. 9 (*Indisch Staatsblad* n°. 134) — zie vorig verslag bladz. 116, — maar ook werd de organisatie der drie kweekscholen op Java zoodanig uitgebreid, dat het getal kweekelingen tot 100 op iedere kweekschool zou kunnen stijgen; waarmede dan de vermeerdering van het aantal onderwijzers gelijken tred zou houden.

Aangaande de overkomst van den hoofdonderwijzer ISKANDER, van de kweekschool te Tanah-Batoe, en de opleiding van inlandsche onderwijzers hier te lande (zie vorig verslag, bladz. 115, noot), kan nog worden medegedeeld, dat genoemde onderwijzer, benevens de Soendanees MAS ARDI SASMITA, de Javaan RADEN MAS SOERONO, en de Mandhelinger SI BANAS, allen ten huize van den heer HEKKER, hoofdonderwijzer te Amsterdam, geïnstalleerd zijn. De drie laatstgenoemden zullen trachten hier te lande het hulponderwijzers-examen af te leggen, ten einde later als onderwijzer aan eene kweekschool in Indie te worden geplaatst. ISKANDER zelf zal, na zijn verblijf in Nederland, weder optreden aan het hoofd der kweekschool in Tapanoeli, die inmiddels verplaatst wordt, en eene ruimere organisatie verkrijgt.

Aangaande het instituut tot opleiding van zonen van inlandsche hoofden en tot vorming van inlandsche ambtenaren (zie vorig verslag bladz. 115), is het definitieve voorstel zeer onlangs van de Indische Regering ontvangen.

Naar aanleiding van de in 't vorig verslag bedoelde voorstellen, is het Indisch Bestuur gemagtigd tot het toekennen van geldelijke ondersteuning aan die particuliere scholen, welke geheel vrijwillig door de inlandsche bevolking en hare hoofden zijn of worden opgerigt en door minstens twintig en hoogstens vijftig leerlingen worden bezocht, onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat de gesubsidieerde inlandsche scholen toegankelijk zijn voor alle kinderen van inlanders en met hen gelijkgestelden, zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid, en dat alle godsdienstig onderwijs daarop verboden is. Behalve eene tegemoetkoming in eens van f 200 voor eerste inrigting van nieuwe scholen, is de jaarlijksche subsidie, naar gelang van het aantal leerlingen, gesteld op een minimum van f 100 en een maximum van f 175 's jaars, speciaal te bestemmen tot aanschaffing van leermiddelen en schoolbehoeften, welke gratis aan de leerlingen moeten worden verstrekt. Aan bedoelde magtiging is uitvoering gegeven bij de ordonnantie, opgenomen in *Indisch Staatsblad* 1874, n°. 99, waarbij tevens het toezigt, dat van regeringswege over die scholen zal worden uitgeoefend, in hoofdtrekken geregeld is.

Eerlang is nog eene belangrijke voorziening te wachten door de in Maart 1874 verleende magtiging tot vaststelling, behoudens inachtneming van eenige daarbij gegeven wenken, der door den Gouverneur-Generaal in 't laatst van 1873 voorgedragen ontwerp-bepalingen betreffende eene algemeene regeling der klassen en bezoldigingen van het onderwijzend personeel aan de gouvernements lagere inlandsche scholen in Nederlandsch Indie. Vooral voor de buitenbezittingen, waar dit onderwerp tot dusver door velerlei uiteenloopende bepalingen beheerscht wordt, zal hierdoor eene gewenschte verbetering in de inkomsten der betrokken inlandsche onderwijzers worden gebragt.

In verband met die algemeene regeling zal tevens herzien en ook tot de buitenbezittingen uitgestrekt worden de thans alleen voor Java en Madura geldende regeling in *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 118, betreffende de reis- en transportkosten, bij eerste aanstelling en verplaatsing toe te kennen aan inlandsche onderwijzers en kweekelingen, hetzij van gewone openbare inlandsche scholen, dan wel van kweekscholen voor onderwijzers.

In afwachting van de hooger bedoelde regeling van de klassen en bezoldigingen van inlandsche onderwijzers, werd in de behoefte aan hulppersoneel aan de gouvernements inlandsche scholen gedurende 1873 voorzien door aanstelling van 48 kweekelingen.

Ter tegemoetkoming in die behoefte op de scholen in de buitenbezittingen werd door den Gouverneur-Generaal magtiging verleend om voorloopig ook op deze scholen kweekelingen aan te stellen, op denzelfden voet als zulks geschiedt bij de scholen op Java en Madura, namelijk op een tractement van f 10 's maands en eene verhooging van f 5 's maands, na vijfjarige trouwe pligtsbetrachting.

Tot instandhouding van bestaande gouvernements inlandsche scholen, voor welke niet dadelijk een onderwijzer, aan eene kweekschool gevormd, kan worden aangewezen, werd verder bepaald, dat in die betrekking kan worden voorzien door de aanstelling van een hulponderwijzer, aan wien alsdan, overeenkomstig de bevoegdheid, verleend bij art. 2 van het Koninklijk besluit van 3 Mei 1871, n°. 17, (*Indisch Staatsblad* n°. 104), de waarneming der betrekking van onderwijzer tijdelijk kan worden opgedragen, onder genot van de aan die betrekking verbonden bezoldiging, doch zonder de verhoogingen.

Aan den adjunct-inspecteur van het inlandsch onderwijs op Sumatra's Westkust, werd Fort de Kock in stede van Padang als standplaats aangewezen.

Aan de secretarissen der plaatselijke inlandsche schoolcommissien is, ter bestrijding der kosten van schrijfbehoeften, eene indemniteit toegekend, tot een gemiddeld bedrag van f 25 per school 's jaars.

De wijze van inning en verantwoording der schoolgelden werd geregeld bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 124. Volgens die regeling zijn met die werkzaamheden, onder genot van $^1/_{10}$ aandeel in de schoolgelden en tegen borgstelling van f 100, belast de onderwijzers aan het hoofd der openbare inlandsche scholen staande, voor zoover zij niet vallen in de termen der slot-alinea van het Koninklijk besluit van 3 Mei 1871, n°. 17.

Daar het meermalen was voorgekomen, dat op sommige plaatsen over de schoollocalen beschikt werd voor doeleinden aan het onderwijs geheel vreemd, zoodat somtijds de lessen daardoor moesten worden gestaakt, werd den hoofden van gewestelijk bestuur aanbevolen, daartoe in het vervolg niet over te gaan, dan na verkregen vergunning van den Gouverneur-Generaal, tenzij de omstandigheden van zoo dringenden aard zijn, dat geene vergunning kan worden gevraagd, in welk geval onverwijlde goedkeuring behoort te worden ingeroepen.

Voor het bouwen van schoollocalen werden door den directeur der burgerlijke openbare werken, na overleg met den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, nieuwe regelen vastgesteld, die de strekking hebben om die localen, met vermijding van alle weelde, doelmatiger en sierlijker in te rigten.

Gedurende 1873 werden aan vijf personen, voor het schrijven van nuttige werkjes voor het inlandsch onderwijs of ter verspreiding van kennis in het algemeen, belooningen uitgereikt tot een bedrag van f 2000, namelijk voor twee werkjes in het Javaansch, één in het Soendaneesch, één in het Madureesch, één in het Balineesch en één in het Hollandsch. Bovendien werd eene belooning van f 25 toegekend voor het schrijven van een Maleisch werkje, hetwelk, ofschoon niet onverdienstelijk, echter voor eene uitgave van regeringswege niet geschikt werd geacht.

De verkoop van regeringswege op Java en Madura, ter Sumatra's Westkust, te Bandjermasin, in Menado en op de Ambonsche eilanden, gedurende 1872, van boekjes in inlandsche talen, wordt geschat op p. m. 10 000 exemplaren, tegen ruim 12 000 in 1871. Naar aanleiding van den thans gevolgden regel, dat de leermiddelen op de gouvernementsscholen gratis worden verstrekt, welke regel mede op de gesubsidieerde scholen zal worden toegepast, is het te verwachten dat het debiet van deze werkjes zeer zal verminderen.

De landsdrukkerij leverde in 1873 aan leer- en leesboeken voor den inlander af 47 656 exemplaren tegen 35 339 in 1872, waaronder voor de buitenbezittingen respectivelijk 20 910 en 15 997.

De lijst van boeken, van regeringswege uitgegeven ten dienste van het inlandsch onderwijs, werd met een zevental vermeerderd. Bedoelde werkjes waren de volgende: in het Javaansch, F. W. WINTER, vertaling van eenige Hollandsche zangstukken (1000 exemplaren); in het Soendaneesch, K. F. HOLLE, Spelboekjes (28 000 exemplaren) en RADEN KERTA WINATA, Rekenkundige voorstellen (10 000 exemplaren); in het Lampongsch, dr. H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, Drie vertellingen in proza (3000 exemplaren); in het Hollandsch, dr. J. A. C. OUDEMANS, Hinde alam of wereldbeschrijving voor de inlandsche scholen, 1ste stukje (1000 exemplaren); in het Madureesch, RADEN ARIO DJOJO KESOEMO, 2 rekenboekjes (4000 exemplaren); en in het Balineesch, HI KANTA, Spelboekje (1000 exemplaren).

De poging om, door middel van prijsvragen, een leerboek over de beginselen der natuurkunde en een populair leerboek der staathuishoudkunde voor den inlander te verkrijgen, is mislukt; zijnde geen der ingekomen proeven geschikt geoordeeld, om van regeringswege te worden uitgegeven.

In het belang eener strikte naleving van het verbod van godsdienstig onderwijs op de openbare inlandsche scholen in Nederlandsch Indie (art. 4 van het Koninklijk besluit van 3 Mei 1871, n°. 17), is voor eenigen tijd bij de Indische Regering de noodzakelijkheid ter sprake gebragt van een naauwlettend toezigt op de schoolwerkjes, die ten gebruike toegelaten worden.

Van de boekhandelaren G. C. T. van Dorp en C°. te Samarang werden op nieuw 5000 exemplaren van prenten met Javaansche, Maleische en Soendanesche onderschriften aangekocht, bestemd om als prijzen in de inlandsche scholen te worden uitgereikt.

Voorts werden ten dienste van het inlandsch onderwijs uit Nederland aangeschaft 5000 exemplaren van teekenvoorbeelden, aldaar gelithographieerd naar in Indie vervaardigde teekeningen van Indische typen; 600 exemplaren van G. K. Niemann's Bloemlezing uit Maleische geschriften (1ste deel); benevens 4994 exemplaren van Winter's Javaansch leesboek, getiteld » Tjarios Anéh Anéh".

Omtrent de inrigtingen van onderwijs in de verschillende gewesten vallen, na hetgeen is voorafgegaan, nog de volgende bijzonderheden mede te deelen.

## Java en Madura.

*Kweekscholen.* Door den directeur belast met de zaken van het onderwijs werd, ter voldoening aan de 2de alinea van art. 5 van het algemeen reglement in *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 99, voorloopig, bij wijze van proef, een leerplan voor de kweekscholen te Bandong en te Soerakarta vastgesteld, waarbij het aantal lesuren voor elk leervak is bepaald en wenken worden gegeven, hoedanig het onderwijs behoort te worden geregeld. Het onderwijs in de Nederlandsche taal, in de laatste alinea van art. 1 van het Koninklijk besluit van 3 Mei 1871, n°. 17 (*Indisch Staatsblad* n°. 104), uitdrukkelijk voorgeschreven, is daarbij meer dan vroeger op den voorgrond gesteld, met het doel, dat de kweekelingen zich die taal zoo eigen trachten te maken, dat zij zich gemakkelijk daarin weten uit te drukken, en de in het Hollandsch geschreven leermiddelen voor de lagere scholen goed kunnen begrijpen, ten einde ze later als handleidingen bij het onderwijs op de inlandsche scholen te kunnen gebruiken. (1)

De Solosche kweekschool leverde in 1873 vier en de Bandongsche geene onderwijzers op, tegen tien (2) en zeven in 1872. De twee kweekelingen van het 4de studiejaar van de Bandongsche kweekschool gaven wel blijken van methodisch onderwijs te kunnen geven, doch hunne vorming tot onderwijzer werd door de schoolcommissie nog als onvoltooid beschouwd, zoodat het noodig geoordeeld werd, hen nog eenigen tijd aan de kweekschool te doen verblijven. Een hunner, een Balinees, is echter onlangs (Februarij 1874) tot onderwijzer aan eene nieuw opgerigte gouvernementsschool — te Boeleleng (Bali) — benoemd.

In Mei 1873 hadden ongeregeldheden plaats onder de kweekelingen van de Solosche kweekschool, in die mate, dat de plaatselijke inlandsche schoolcommissie zich genoodzaakt zag eenigen hunner te verwijderen, welke maatregel goeden invloed op de overigen uitoefende. Enkelen van de ontslagen kweekelingen hebben later verzocht weder op de kweekschool toegelaten te worden, welk verzoek in den aanvang van 1874 bij de schoolcommissie in overweging was.

Het Europeesch personeel bij de Bandongsche en Solosche kweekscholen onderging veel verandering en werd nagenoeg geheel vernieuwd. De hoofdonderwijzer aan de kweekschool te Soerakarta werd op zijn verzoek eervol uit 's lands dienst ontslagen, terwijl de 2de onderwijzer met verlof naar Nederland vertrok. Hunne plaatsen werden ingenomen respectivelijk door den hoofdonderwijzer aan de kweekschool te Bandong en een hoofdonderwijzer van het Europeesch lager onderwijs. Inmiddels werd de nieuw benoemde 2de onderwijzer aan de Solosche kweekschool geplaatst als hoofdonderwijzer aan de kweekschool te Fort de Kock en vertrok de 3de onderwijzer aan de Bandongsche school met verlof naar Nederland. Deze vacaturen werden eveneens door onderwijzers van het Europeesch lager onderwijs aangevuld.

Pogingen in Indie in het werk gesteld om aspirantkweekelingen uit de residentien Bantam en Probolinggo te verkrijgen, hebben tot geen gunstig resultaat geleid; aan uitbreiding van het gouvernements inlandsch onderwijs in die gewesten kan mitsdien vooreerst geen gevolg worden gegeven, tenzij kweekelingen, afkomstig van andere gewesten, zich daartoe bereid mogten verklaren.

*Speciale scholen.* Het reglement van orde, tucht en beheer voor de openbare lagere (Europesche) scholen (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 82, sedert vervangen door *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 65), werd van toepassing verklaard op de Depoksche school, behoudens eenige wijzigingen, de strekking hebbende: dat het schoolgeld wordt geheven volgens het voor de openbare inlandsche scholen vastgesteld tarief (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 48), en dat daarin begrepen is het kostende van de schrijf- en leermiddelen; dat de school staat onder het toezigt van den inspecteur van het inlandsch onderwijs en van de plaatselijke inlandsche schoolcommissie; en eindelijk dat de hoofdonderwijzer voor het door hem te voeren geldelijk en materieel beheer een borgtogt stelt tot een bedrag van f 250. Voor den aankoop van prijswerkjes, ten behoeve van de openbare examens aan deze school, is voor het vervolg f 1 per leerling toegestaan.

*Openbare scholen.* Van de nieuwe scholen, waarvan sprake was op bladz. 119 van het vorig verslag, zijn die te Krawang in den loop van 1873, en die te Sitoebondo (Bezoeki) en te Adiredjo (Banjoemas) in het begin van 1874 geopend. Voorts is in werking gekomen de school te Maospati (Madioen), tot de oprigting waarvan in den loop van 1873 magtiging werd verleend. Voor de school te Tjawi (Preanger regentschappen) is sedert een onderwijzer gevonden; de opening der school heeft echter nog niet plaats gehad.

De uitbreiding aan het inlandsch onderwijs gegeven, bepaalde zich verder tot het verleenen van magtiging (Februarij 1874) om te Kanigoro (Madioen) eene school op te rigten.

Aan de onderwijzers op de hoofdplaatsen Cheribon en Poerworedjo (Bagelen) werd als belooning voor ijver in de vervulling hunner betrekking het regt toegekend tot het voeren van een pajong en verdere onderscheidingsteekenen, als bij *Indisch Staatsblad* 1824, n°. 13, vastgesteld voor den rang van mantri-besar. Als een blijk van groote belangstelling van den regent van Madioen in het onderwijs van de bevolking, verdient vermelding, dat niet alleen door toedoen van dien inlandschen hoofdambtenaar in elk district van zijn regentschap eene school tot stand is gekomen, maar ook in zijne eigene woning eene inlandsche meisjesschool geopend is, de eerste welke ooit op Java heeft bestaan.

Een gewestelijk overzigt van het aantal en de soorten van scholen op Java en Madura, alsmede van het aantal leerlingen, welke die scholen in 1872 bezochten, volgt hieronder. (Over 1873 kunnen dergelijke opgaven nog niet worden geleverd). Het aantal scholen en leerlingen nam in 1872 weder eenigzins toe.

(1) De plaatselijke inlandsche schoolcommissien te Fort de Kock en te Tondano zijn uitgenoodigd om dit leerplan, zooveel doenlijk, ook aan de kweekscholen aldaar toe te passen.

(2) In het vorig verslag is abusivelijk het cijfer 6 opgegeven. Van de 10 kweekelingen zijn 6 in 1872 tot onderwijzer benoemd en de overige in 1873.

| GEWESTEN. | AANTAL SCHOLEN. | | | AANTAL LEERLINGEN. | | | AANMERKINGEN. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Gouvernements-scholen. | Particuliere scholen. | Totaal. | Gouvernements-scholen. | Particuliere scholen. | Totaal. | |
| Bantam. . . . . | 1 | 1 | 2 | 67 | 8 | 75 | |
| Batavia. . . . . | *a.* 3 | 2 | 5 | *d.* 122 | *g.* 145 | 267 | |
| Krawang . . . . . | 1 | » | 1 | *e.* 98 | » | 98 | |
| Preanger regentschappen | *b.* 10 | 40 | 50 | 672 | *h.* 1 647 | 2 319 | |
| Cheribon . . . . . | 5 | 3 | 8 | 553 | *i.* 116 | 669 | |
| Tagal . . . . . | 3 | 9 | 12 | 262 | 331 | 593 | |
| Pekalongan . . . . . | 2 | 12 | 14 | 206 | 601 | 807 | |
| Samarang. . . . . | 6 | 1 | 7 | *f.* 794 | *k.* 68 | 862 | |
| Japara . . . . . | 4 | 1 | 5 | 345 | *l.* 71 | 416 | |
| Rembang . . . . . | 4 | » | 4 | 505 | » | 505 | |
| Soerabaija. . . . . | 3 | 2 | 5 | 271 | *m.* 335 | 606 | |
| Pasoeroean . . . . . | 3 | » | 3 | 282 | » | 282 | |
| Probolinggo . . . . . | 1 | » | 1 | 115 | » | 115 | |
| Bezoeki. . . . . | 1 | » | 1 | 62 | » | 62 | |
| Banjoewangi. . . . . | 1 | » | 1 | 77 | » | 77 | |
| Banjoemas . . . . . | 9 | 2 | 11 | 1 130 | 144 | 1 274 | |
| Bagelen . . . . . | 6 | 16 | 22 | 1 053 | 2 168 | 3 221 | |
| Kadoe . . . . . | 4 | 1 | 5 | 668 | 55 | 723 | |
| Djokjokarta . . . . . | » | 1 | 1 | » | 67 | 67 | |
| Soerakarta . . . . . | *c.* 1 | 1 | 2 | 176 | 103 | 279 | |
| Madioen . . . . . | 8 | » | 8 | 1 028 | » | 1 028 | |
| Kediri . . . . . | 6 | 4 | 10 | 893 | *n.* 100 | 993 | |
| Madura . . . . . | 3 | » | 3 | 303 | » | 303 | |
| Totaal in 1872 . . | 85 | 96 | 181 | 9 682 | 5 959 | 15 641 | |
| » » 1871 . . | *o.* 83 | 90 | 173 | 8 869 | 5 449 | 14 318 | |
| In 1872 meer . . | *o.* 2 | 6 | 8 | 813 | 510 | 1 323 | |

*a.* Behalve de speciale school te Depok met 45 jongens en 39 meisjes.

*b.* Met inbegrip van de externenschool bij de Bandongsche kweekschool.

*c.* Externenschool bij de kweekschool.

*d.* Onder welke 12 meisjes.

*e.* » » 8 »

*f.* » » 2 »

*g.* » » 11 »

*h.* » » 7 »

*i.* » » 8 »

*k.* » » 8 »

*l.* » » 22 »

*m.* » » 103 »

*n.* » » 14 »

*o.* In 1871 werd de school te Depok nog onder de gewone inlandsche scholen gerekend.

Aan schoolgelden werd in 1872 op Java en Madura geïnd f 24 323, tegen f 23 523 in 1871.

### Buitenbezittingen.

*Kweekscholen.* De kweekschool te Fort de Kock leverde in 1872 geen onderwijzers op; die te Tanah-Batoe één; deze werd werkzaam gesteld bij de gewone inlandsche school ter plaatse.

Het onderwijzend personeel bij de kweekscholen te Fort de Kock en te Tondano (de eerste sedert Maart 1873 op nieuwen voet in werking gekomen, de andere in April van dat jaar voor 't eerst geopend), was op het einde van 1873 voltallig. Over dat jaar hadden beide inrigtingen nog geen onderwijzers afgeleverd. Over de kweekscholen te Amboina, Makassar, Bandjermasin en Tanah-Batoe zie men het hooger aangeteekende, bladz. 107 en 108. De door het Nederlandsche Zendelinggenootschap opgerigte kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Tanawangko (Minahassa) bleef in werking en leverde in 1873 8 onderwijzers.

*Speciale scholen.* De burgerschool te Ambon werd in 1872 bezocht door 154 leerlingen (131 jongens en 23 meisjes); in 1871 door 128 jongens en 20 meisjes, te zamen 148. Aan schoolgelden werd geïnd eene som van f 2095, tegen f 2059 in 1871. Het schoolverzuim was in 1872 grooter dan in het voorafgegane jaar, hetgeen aan eene pokken-epidemie moet worden toegeschreven. In de regeling van het onderwijs kwam gedurende 1872 geen verandering. Voor den aankoop van prijswerkjes ten behoeve der openbare examens aan deze school is f 1 per leerling toegestaan. Het schoolgebouw werd in drieën verdeeld en niet onbelangrijk verbeterd.

*Openbare scholen.* Een overzigt van het in de buitenbezittingen aanwezig getal gouvernements- en particuliere inlandsche scholen over 1871 en 1872, met aanwijzing zoo veel mogelijk van het cijfer der leerlingen, volgt hieronder:

| EILAND. | AANTAL SCHOLEN. | | | | | | AANTAL LEERLINGEN. | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Gouvernements-scholen. | | Particuliere scholen. | | Totaal. | | Gouvernements-scholen. | | Particuliere scholen. | | Totaal. | |
| | 1871. | 1872. | 1871. | 1872. | 1871. | 1872. | 1871. | 1872. | 1871. | 1872. | 1871. | 1872. |
| Sumatra — Sumatra's Westkust | 16 | 17 | 18 | 19 | 34 | 36 | 783 | 956 | 980 | 1195 | 1763 | 2151 |
| Sumatra — Benkoelen | 7 | 7 | » | » | 7 | 7 | 459 | 327 | » | » | 459 | 327 |
| Sumatra — Lampongsche districten | 1 | 1 | » | » | 1 | 1 | 97 | 100 | » | » | 97 | 100 |
| Banka | 1 | 1 | » | » | 1 | 1 | 74 | 77 | » | » | 74 | 77 |
| Billiton | » | » | 3 | 3 | 3 | 3 | » | » | 94 | 120 | 94 | 120 |
| Borneo (Znider- en Ooster-afdeeling) | 1 | 1 | 10 | 8 | 11 | 9 | 115 | 106 | ? | (a) 404 | 115? | 510 |
| Celebes — Gouvernement Celebes | 2 | 2 | » | » | 2 | 2 | 53 | 59 | » | » | 53 | 59 |
| Celebes — Menado | 16 | 16 | 150 | 142 | 166 | 158 | 2001 | (b) 1442 | 10503 | (c) 11256 | 12504 | 12698 |
| Sangir-eilanden | 25 | ? | 13 | ? | 38 | ? | ? | ? | ? | ? | ? | ? |
| Talaut-eilanden | 4 | ? | ? | ? | 4? | ? | ? | ? | ? | ? | ? | ? |
| Ternate | 1 | 1 | » | » | 1 | 1 | 104 | (d) 87 | » | » | 104 | 87 |
| Batjan | 1 | 1 | » | » | 1 | 1 | ? | (e) 50 | » | » | ? | 50 |
| Ceram | 10 | 11 | » | » | 10 | 11 | 1035 | (f) 1295 | » | » | 1035 | 1295 |
| Boeroe | 1 | 1 | » | » | 1 | 1 | 40 | (g) 78 | » | » | 40 | 78 |
| Manipa | 1 | 1 | » | » | 1 | 1 | 21 | (h) 19 | » | » | 21 | 19 |
| Boana | 1 | 1 | » | » | 1 | 1 | 93 | (i) 108 | » | » | 93 | 108 |
| Ambon | 30 | 30 | » | » | 30 | 30 | 2568 | (k) 2582 | » | » | 2568 | 2582 |
| Haroekoe | 6 | 6 | » | » | 6 | 6 | 905 | (l) 900 | » | » | 905 | 900 |
| Saparoea | 12 | 12 | » | » | 12 | 12 | 2394 | (m) 2251 | » | » | 2394 | 2251 |
| Noessa-laut | 6 | 6 | » | » | 6 | 6 | 831 | (n) 771 | » | » | 831 | 771 |
| Banda-eilanden | 3 | 4 | » | » | 3 | 4 | 95 | (o) 85 | » | » | 95 | 85 |
| Aroë-eilanden | 4 | ? | » | » | 4 | ? | ? | ? | » | » | ? | ? |
| Zuidwester-eilanden | 5 | ? | » | » | 5 | ? | ? | ? | » | » | ? | ? |
| Timor | 9 | 9 | 3 | ? | 12 | 9? | 584 | (p) 558 | 85 | ? | 669 | 558? |
| Rotti | 18 | 18 | 16 | 15 | 34 | 33 | 2281 | (q) 2353 | 1158 | (r) 1118 | 3439 | 3471 |
| Savoe | 1 | 1 | » | » | 1 | 1 | 68 | (s) 67 | » | » | 68 | 67 |
| Flores | » | » | 1 | ? | 1 | ? | » | » | ? | ? | ? | ? |

(a) Onder welke 39 meisjes.
(b) » » 235 »
(c) » » 3887 »
(d) » » 15 »
(e) » » 14 »
(f) » » 552 »
(g) Onder welke 16 meisjes.
(h) » » 6 »
(i) » » 47 »
(k) » » 1176 »
(l) » » 417 »
(m) » » 1039 »
(n) Onder welke 362 meisjes.
(o) » » 39 »
(p) » » 188 »
(q) » » 986 »
(r) » » 419 »
(s) » » 10 »

Over 1873 en later kan met betrekking tot de scholen in de buitenbezittingen nog het volgende worden aangeteekend

In het gouvernement van Sumatra's Westkust werden in 't geheel 13 negorijscholen als gouvernements-scholen erkend, namelijk, behalve de 7 reeds in 't vorig verslag (bladz. 121) genoemd, die te Palembaijan, Bondjol, Moeara-Laboe, Poea-datar, Boea en Singkarah, allen in de residentie Padangsche Bovenlanden. Aan het hoofd daarvan zijn onderwijzers geplaatst op denzelfden voet als de overige onderwijzers in genoemd gouvernement.

Te Tandjong Pinang, residentie Riouw, werd in het afgeloopen jaar eene gouvernements inlandsche school geopend. Aan het hoofd daarvan is geplaatst een onderwijzer afkomstig uit Benkoelen.

De bestaande bijzondere inlandsche school te Tandjong Pandan (Billiton) werd in Februarij 1874 door het Gouvernement overgenomen.

De school te Atapoepoe (Timor), welke sedert 1869 door leerlingen en onderwijzer verlaten was, werd voorloopig opgeheven.

De school te Boeleleng (Bali), in 't vorig verslag bedoeld, en waarvoor onlangs een onderwijzer is aangewezen (zie blz. 109), zou nog in het eerste semester 1874 worden geopend.

Sedert is ook besloten tot oprigting eener gouvernements inlandsche school ter hoofdplaats Palembang.

## II. Kunsten en Wetenschappen.

### § 1. *Taalstudie.*

Even als geschiedt met de van wege de Indische Regering uitgegeven werkjes voor het inlandsch onderwijs, worden sedert het laatst van 1873 ook van de Maleische, Javaansche en Soendanesche vertalingen der algemeene verordeningen, voor zoover die ter verspreiding onder de inlandsche bevolking gedrukt worden, eenige exemplaren bestemd ten behoeve der inrigtingen voor onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden en Delft.

Omtrent het bevorderen der vervaardiging van boekwerken ten dienste van den inlander, zie men het aangeteekende op bladz. 108 hiervoren.

*Javaansch.* De ambtenaar J. A. Wilkens ging voort met het herzien en systematiseren van het Javaansch-Nederlandsch woordenboek, en hield zich vooral bezig met de behandeling der wijziging, die de uitspraak der woorden volgens het Mataramsche dialect ondergaat, wanneer zij met een of ander aanhechtsel verbonden zijn.

Aan den ambtenaar voor de Javaansche taal- en letterkunde A. B. Cohen Stuart is, ter beëindiging van den hem opgedragen in het vorig verslag vermelden arbeid, op nieuw verlenging van verlof verleend.

Met de vertaling van het manuscript van Dipo Negoro over de Javasche oorlogen, zal zich ook hier te lande, even als vroeger in Indie, voor zooveel noodig in zamenwerking met den heer Cohen Stuart, bezighouden de eervol uit 's lands dienst ontslagen hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Soerakarta, dr. W. Palmer van den Broek.

Aan de door wijlen den hoogleeraar dr. T. Roorda ondernomen en nagenoeg voltooide nieuwe vermeerderde uitgaaf van het Javaansch-Nederlandsch handwoordenboek van J. F. C. Gericke, wordt thans de laatste hand gelegd.

Ten einde eene gewenschte nieuwe uitgaaf mogelijk te maken van een Javaansch handboek voor het Mohammedaansch regt, de »Kitab Toehpah", in gebruik bij het onderwijs voor de aanstaande Indische ambtenaren, doch in den laatsten tijd geheel uitverkocht, werd, op voorstel van genoemden hoogleeraar, die zich met het bezorgen van een verbeterden tekst had belast, van regeringswege ingeteekend voor een betrekkelijk ruim getal exemplaren, meer bepaald voor het gebruik op Java. Het werk heeft bereids het licht gezien.

*Maleisch.* Over de voortzetting der uitgave van het Maleisch-Nederlandsch woordenboek, door wijlen den ambtenaar H. von de Wall bewerkt, is de ambtenaar voor de beoefening van inlandsche talen dr. H. Neubronner van der Tuuk geraadpleegd. Wegens de noodelooze uitvoerigheid der gevolgde wijze van uitgaaf, — waarop ook door deskundigen hier te lande de aandacht was gevestigd, — heeft genoemde taalgeleerde eene herziening van het werk aanbevolen. Ofschoon hierdoor het reeds verschenen Iste deel en de reeds afgedrukte vellen van het IIde deel zouden komen te vervallen, heeft de Indische Regering, in het belang der meerdere bruikbaarheid van het woordenboek, dat door de aan te brengen bekortingen en een meer compressen drukvorm van 6 à 8 tot op 2 à 3 deelen zou kunnen worden ingekrompen, niet geaarzeld het denkbeeld eener herziening, volgens het plan van dr. van der Tuuk, goed te keuren (November 1873). Genoemde taalgeleerde houdt zich thans op Bali met de uitgaaf bezig, te gelijk met zijne overige werkzaamheden. Ten einde het ter perse leggen van de nieuwe uitgaaf zoo weinig mogelijk belemmering te doen ondervinden, is de correctie der drukproeven, op voorstel van dr. van der Tuuk, opgedragen aan eene bevoegde hand te Batavia.

De belangrijke verzameling boeken en handschriften, in gebruik geweest bij den ambtenaar von de Wall, is aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen afgegeven, om voor het Gouvernement in 's genootschaps bibliotheek te worden bewaard.

*Soendaneesch.* De handleiding tot de beoefening der Soendanesche taal van den zendeling S. Coolsma, in het vorig verslag bedoeld, zag in den loop van 1873 het licht.

*Boegineesch.* Het vervolg op de Boeginesche chrestomatie van dr. B. F. Matthes, waarvan in 't vorig verslag werd melding gemaakt, is ter landsdrukkerij te Batavia tegen betaling verkrijgbaar gesteld. Een 20tal exemplaren zijn al dadelijk verlangd door de in 't gouvernement van Celebes bescheiden Europesche ambtenaren. De vraag, of eene kostelooze verstrekking aan de studie dezer taal niet bevorderlijk zou zijn, is, na raadpleging van het hoofd van genoemd gewest, ontkennend beantwoord. Niet daarvan, maar van de verschijning van een woordenboek, wordt eene gewenschte toeneming van het nog zeer gering getal beoefenaars verwacht.

Het door dr. Matthes bewerkte Boegineesch woordenboek is sinds geruimen tijd hier te lande ter perse. De afdruk van het werk kon echter niet anders dan langzaam vorderen, daar sommige benoodigde typen niet voorhanden waren en dus nog vervaardigd moesten worden.

De landsdrukkerij te Batavia is zeer onlangs voorzien geworden van de noodige Makassaarsche druktypen, waardoor alsnu ook bij die inrigting boekwerken of regeringsstukken in de Makassaarsche en Boeginesche talen zullen kunnen worden gedrukt.

### § 2. *Oudheidkunde.*

De werkzaamheden, onder leiding van den photograaf van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen aan den bekenden Boro-boedoer-tempel verrigt (zie het vorig verslag, bladz. 122), hebben, volgens de van genoemd genootschap ontvangen mededeelingen, veel nieuws en belangrijks doen te voorschijn komen; een goed deel van den Boro-boedoer is in zijn oorspronkelijken toestand teruggebragt; duizende steenen werden opgeruimd, en een deel van de gallerijen, ruim vier Rhijnlandsche voeten diep, is uitgegraven, waardoor een aantal tot nog toe onbekende basreliefs, bijna allen in zeer gaven staat, zijn aan het licht gekomen.

Van de voornaamste basreliefs waren photographien genomen. Meerdere bijzonderheden zijn opgenomen in 's genootschaps Notulen, deel XI, 1873, n°. 3 en 4.

### § 3. *Natuurwetenschappen.*

*Magnetische en meteorologische waarnemingen.* Op het tijdelijk observatorium te Batavia werden de uurwaarnemingen van den barometerstand, van de temperatuur en den vochtigheidstoestand der lucht, van de windrigting, van de hoeveelheid gevallen regen (1) en van de declinatie der magneetnaald voortgezet. Van de onweders werd aanteekening gehouden. Absolute bepalingen van de declinatie, ter controlering van de variatie-waarnemingen, werden het geheele jaar door gedaan. De absolute bepalingen van de inclinatie der magneetnaald en van de horizontale intensiteit van het aardmagnetismus werden zoo lang voortgezet, tot dat voldoende gegevens verkregen waren om, in verband met de van Julij 1868 tot Junij 1870 gedane bepalingen, de seculaire variatie van deze twee elementen van het aardmagnetismus te bepalen.

Met de bewerking der uurwaarnemingen werd geregeld voortgegaan.

Vele werken, vooral uit Engeland, Duitschland, Oostenrijk, Noorwegen, Belgie en Engelsch Indie, werden

(1) De hoeveelheid regen, in 1873 gevallen, was bijzonder gering, namelijk 1528 m.m., dat is 1106 m.m. minder dan in 1872, en 601 m.m. minder dan gemiddeld in de laatste negen jaren; voornaal na April viel er zeer weinig regen; van 1 Mei tot 31 December slechts 387 m.m., tegen gemiddeld 1039 m.m. gedurende dezelfde maanden in de jaren 1864 tot 1872; de maanden September, October en November waren buitengewoon warm en droog.

bij het observatorium ten geschenke ontvangen, in ruil voor de uitgegeven » Waarnemingen".

De bouw van een aan de eischen der wetenschap meer volledig beantwoordend observatorium der 1ste klasse, waarvoor bij de begrooting voor 1874 als eerste termijn eene som van f 30 000 is toegestaan (1), zou volgens de Indische berigten weldra worden onderhanden genomen. Volgens de herziene (voorloopige) ramingen zijn de kosten van eerste inrigting begroot: voor aankoop van grond en oprigting van gebouwen op f 135 300, en voor aankoop van instrumenten en verder materieel op f 9300.

Met de aanstelling van meer personeel wordt verwijld tot na de voltooijing van het nieuwe gebouw. Alleen is onlangs (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 19) moeten worden overgegaan tot het aanstellen van een rekenaar, ten einde behulpzaam te zijn bij het bewerken van de veelvuldige nog te publiceren waarnemingen van het tijdelijk observatorium.

De deskundige, die blijkens het vorig verslag het plan had in Indie op eigen kosten magnetische waarnemingen te doen (dr. E. VAN RIJCKEVORSEL), is sedert te Batavia aangekomen, en heeft onlangs zijne reis door den Archipel aanvaard. Door den Gouverneur-Generaal zijn de noodige bevelen gegeven om dr. VAN RIJCKEVORSEL op zijne aanvrage inzage te verleenen van door hem voor zijne waarnemingen benoodigde kaarten, terwijl voorts de verschillende hoofden van gewestelijk bestuur zijn aangeschreven hem, zoo noodig, alle mogelijke hulp en bijstand te verleenen.

Door de Indische Regering is in den aanvang van 1874 hare medewerking toegezegd tot het door den inspecteur-generaal der Chinesche douanen, den heer R. HART te Peking, geopperde plan, ook ter sprake gebragt bij gelegenheid van het in September 1873 te Weenen gehouden internationaal meteorologisch congres, om de meteorologische waarnemingen, welke in oostelijk Azie op een twaalftal stations gedaan worden, in onderling verband te brengen. Van die stations zou het observatorium op Java er een zijn: maar wegens zijne meer verwijderde ligging zou het buiten de wisseling van weêrkundige telegrammen kunnen blijven en slechts gedrukte tabellen en jaarboeken behoeven te leveren en te ontvangen.

*'s Lands plantentuin te Buitenzorg.* Aan de aanvragen tot verkrijging van zaden en planten uit den tuin, welke wederom menigvuldig waren, werd zooveel mogelijk gevolg gegeven. Zoo werden aan den resident van Pasoeroean op nieuw vele zaden van vruchtboomen, ter beplanting der wegen in zijn gewest, afgestaan; verscheidene kisten met nuttige planten aan den Sultan van Lingga en Riouw, vruchtboomen aan den adsistent-resident van Bawean gezonden, en zaden van zonnebloemen, kapoe laga en indigosoorten aan particulieren verstrekt. Eene aanzienlijke hoeveelheid zaden van nuttige tropische planten werd afgestaan aan den heer REYNOLDS, Commissaris der Britsche Regering voor de kroonlanden in Australie; ook werden zaden van den oliepalm aan den Maharadja van Djohor toegezonden.

Op verzoek van den Gouverneur van Mauritius werden weder vele planten van goede houtsoorten derwaarts verscheept. De Fransche Regering verkreeg eenige kisten met soorten van bamboe en textile-planten.

Als in 1872 (zie vorig verslag bladz. 123) was er weder veel vraag naar zaden van de Albizzia Moluccana, die thans op verscheidene landerijen als schaduwboom in de koffijtuinen wordt aangekweekt, en waarmede ook in de gouvernements-koffijtuinen in de afdeeling Tjiandjoer proeven genomen worden.

De proeven in meerdere gewesten genomen met den aanplant van Eucalyptus-soorten (yarrak en white mahogany, zie vorig verslag) gaven vrij voldoende resultaten. Van dezen boom waren te Tjibodas reeds 3000 stuks aangeplant. Het mahoniehout, afkomstig van zaden, door dr. J. D. HOOKER vroeger geschonken, groeit goed en vrij snel. Even goed, doch veel langzamer groeijen het ebbenen satijnhout, vroeger van Ceylon ontvangen. Van de drie laatstgenoemde soorten zijn eenige planten aan particulieren afgestaan.

Uit Benkoelen kwamen zeer gunstige berigten in omtrent het slagen van de verschillende derwaarts gezonden djagongsoorten. Ook te Waspada (Preanger regentschappen) werden vele goede djagongsoorten met het beste gevolg uitgepoot; die gunstige uitslag deed de aanvragen van inlanders om zaad zeer toenemen.

Zaden van goede tabaksoorten werden in groote hoeveelheid verspreid. Velen van hen, die zaden verkregen, bleven achterlijk in het mededeelen van den uitslag hunner proefnemingen; anderen klagen over achteruitgang van de soort na eenige generatie's. Een ondernemer te Blitar verkreeg echter goede resultaten.

Van goede koffijsoorten werden vele jonge planten afgestaan, vooral van de kleine Mokka, welke eene boon van superieure qualiteit levert en van de veel product gevende C. Mauritiana, zoomede van de zoogenaamde één-zadige Menado-koffij.

De tuin kwam in het bezit van eene ruime hoeveelheid cultuurplanten van Noord-Amerika, waaronder goede katoensoorten (vergelijk bladz. 2 hiervoren). Vele andere geschenken werden ontvangen, zoowel van particulieren als van botanische tuinen

De inspecteur-honorair der cultures J. E. TEYSMANN verzamelde op eene reis naar Timor en omliggende eilanden eene aanzienlijke hoeveelheid herbarien, en bragt van daar ook vele zaden en levende planten mede, grootendeels nieuw voor den tuin en sommige zelfs nieuw voor de wetenschap

De verzameling van botanische praeparaten en van producten, welke de nijverheid aan het plantenrijk ontleent, werd aanmerkelijk uitgebreid en naar verschillende orden gerangschikt. De opening van dit museum voor het publiek zal plaats hebben zoodra de voorwerpen van etiquetten zullen zijn voorzien, waarmede reeds een aanvang is gemaakt.

De bergtuinen gingen in 1873 achteruit, ten gevolge van de nalatigheid van den persoon die met het opzigt belast was, doch om die reden ontslagen werd.

De resultaten tot nog toe van de tewerkstelling van uit Nederland gezonden tuinlieden verkregen, hebben niet aan de verwachting beantwoord. Deze omstandigheid heeft de Indische Regering op het denkbeeld gebragt om inlanders tot tuinlieden te doen opleiden. Zoodanige proef wordt thans bij 's lands plantentuin genomen met een neef van den hoofdpanghoeloe van Garoet.

Omtrent het tot uitbreiding van den tuin te bestemmen terrein (zie vorig verslag blz. 124) is nog geene beslissing kunnen genomen worden

*Ichthyologie.* Van dr. BLEEKER's ichthyologischen atlas zijn thans 28 afleveringen verschenen, terwijl de 2 laatste afleveringen eerlang te verwachten zijn.

### § 4. *Wetenschappelijke en nijverheids-genootschappen.*

Bij het einde van 1873 was men bij het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen nog niet gereed gekomen met de uitgave van het reeds in 1872 in bewerking genomen XXXVIIste deel van de » Verhandelingen", en zulks ten gevolge der bezwaren, verbonden aan de correctie der drukproeven van een daarin op te nemen Balineesch epos, welks bewerker te Boeleleng woonachtig is.

De uitgave van het tijdschrift voor taal-, land- en volkenkunde en van de notulen der vergaderingen had geregeld plaats. In de notulen is onder anderen opgenomen een belangrijk opstel van den heer N. P. VAN DEN BERG, over de » munthervorming in Nederland en hare gevolgen in Nederlandsch Indie".

Ter opneming in het tijdschrift werden door het Gouvernement verschillende verslagen afgestaan, waaronder het door den inspecteur honorair der cultures J. E. TEYSMANN ingediend verslag nopens zijne in 1872 gemaakte reizen naar Banka, Riouw en Lingga.

Het genootschap ging overigens voort kunsten en wetenschappen te bevorderen en aan zijn initiatief is het o. a. te danken, dat een neef van den regent van Galoe onderwijs in de schilderkunst ontvangt van den bekenden schilder RADEN SALEH. Ten einde hem in zijn onderhoud te gemoet te komen, is aan dezen inlander een onderstand van f 50 's maands toegekend.

(1) Zie de toelichting tot de nota van wijziging betreffende die begrooting.

Naar aanleiding van een daartoe door haar gedaan verzoek is bepaald, dat aan de directie van het genootschap in bewaring en gebruik zullen worden afgestaan, alle in de bibliotheek der algemeene secretarie aanwezige boekwerken, welke voor het doel dier bibliotheek geacht worden geen dadelijk nut te hebben.

De gewone jaarlijksche subsidie van f 8000 is ook in 1873 aan het genootschap uitbetaald.

Ook de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging genoot de jaarlijksche subsidie van f 2000. De uitgaaf van het tijdschrift dier vereeniging had geregeld plaats.

De Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw ontving weder van het Gouvernement eenige belangrijke verslagen ter opneming in haar tijdschrift, onder anderen eene handleiding voor de koffijcultuur, zamengesteld door de heeren K. W. van Gorkom, D. Ples en K. F. Holle, welke handleiding ook afzonderlijk voor het publiek is verkrijgbaar gesteld; voorts de verslagen van de controleurs van Hall en Verkerk Pistorius nopens hunne verrigtingen in het belang der rijstcultuur enz. respectivelijk in de residentien Banjoemas en Cheribon, en de van sommige hoofden van gewestelijk bestuur ontvangen nadere berigten omtrent de katoenindustrie onder den inlander. In 1874 zal elke twee maanden eene aflevering van het tijdschrift het licht zien.

De maatschappij droeg, door uitloving van medailles, het hare bij tot de in Augustus 1873 door de directie van den Bataviaschen planten- en dierentuin gehouden veetentoonstelling, en tot die, welke in Junij 1874 te Tomohon in Menado zou plaats hebben.

Het Indisch Landbouwgenootschap te Soerakarta ging geregeld voort met de uitgave van zijn tijdschrift, welke de Indische Regering ondersteunde door afstand van eenige verslagen. Over het door dit genootschap in October 1873 uitgeschreven landbouwkundig congres, zie men bladz. 5 hiervoren.

De uitgave van het tijdschrift der Vereeniging tot bevordering van geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch Indie werd geregeld voortgezet. Daarin is onder anderen opgenomen een adres van de vereeniging aan de Nederlandsche Maatschappij van Nijverheid te Haarlem, omtrent de mogelijkheid, uit een hygienisch oogpunt, van de immigratie van Europesche landbouwers in den Oost-Indischen archipel.

De subsidie van f 2000 werd ook in 1873 uitbetaald.

Door tusschenkomst der Indische Regering ontving het Rijksmuseum van natuurlijke historie te Leiden van den officier van gezondheid P. G. Neeb eene kist met insecten en slangen, afkomstig van Banka, en het museum van de Maatschappij van Nijverheid te Haarlem eene kist met natuurvoortbrengselen uit de afdeeling Pamalang (Tagal).

Aan de uit Indie gezonden voorwerpen, die in 1873 op de wereldtentoonstelling te Weenen zijn geweest, is in den aanvang van 1874 eene bestemming gegeven. Zij werden aan verschillende Rijks- en particuliere instellingen hier te lande afgestaan; deels aan de Rijksinstelling voor onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde, deels aan 's Rijks herbarium, aan de Koninklijke Militaire Akademie te Breda, aan de Polytechnische school te Delft, aan de Maatschappij van Nijverheid te Haarlem en aan het genootschap Natura Artis Magistra te Amsterdam.

### § 5. *Tijdschriften en nieuwsbladen.*

Even als alle andere, worden ook de in inlandsche talen in Indie verschijnende nieuwsbladen bij het Departement van Kolonien ontvangen. Sinds eenigen tijd worden deze aan de inrigtingen voor onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden en te Delft afgestaan.

### § 6. *Landsdrukkerij.*

Bij het *Indisch Staatsblad* 1871, n°. 43, zijn alleen de imprimé's, waarvan standmodellen bestaan, aangewezen als dezulke welke bij de landsdrukkerij moeten gedrukt worden. Zoowel in het finantieel belang van den lande als ter verligting van de taak der landsdrukkerij, — die, ook in verband met het aangenomen beginsel om de algemeene verordeningen zooveel doenlijk in de verschillende landstalen te doen verspreiden, in den laatsten tijd zeer zwaar werd — is in Januarij 1874 de bevoegdheid der autoriteiten tot het doen drukken bij particulieren ook uitgestrekt tot sommige der zoogenaamde standmodellen, namelijk die, waarvan jaarlijks een bijzonder groot aantal exemplaren benoodigd is, zoo als bijvoorbeeld de aanslagbilletten voor de landrente en dergelijke. Tevens werd de directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid gemagtigd om, bij wijze van proef, aan particuliere drukkers den herdruk en het ingenaaid afleveren van ter landsdrukkerij gedrukte inlandsche schoolboekjes op te dragen.

De landsdrukkerij leverde in 1873 ten behoeve van de verschillende landsadministratien 11 820 003 afdrukken van 4380 standmodellen tegen 8 106 843 afdrukken in 1872. Dat hiervan een belangrijk gedeelte noodig was voor de toepassing der nieuwe landrente-verordeningen, is reeds gebleken op bladz. 80 hiervoren. Voorts werden bij de inrigting afgewerkt 7 inlandsche school- en leesboeken, alsmede 29 diverse boekwerken enz. te zamen uitmakende 1 694 226 afdrukken. De aflevering van Javaansche schoolwerkjes ondervond vertraging, èn omdat de werkkrachten in beslag genomen werden voor meer spoedvereischenden arbeid, èn omdat het materiaal voor het Javaansche schrift niet altijd toereikend was.

Ten einde de inrigting in staat te stellen ook drukwerk in het Makassaarsch en Boegineesch af te leveren, zijn onlangs Makassaarsche druktypen van hier verzonden (zie boven bladz. 112).

Volgens opgave van den directeur der inrigting hebben de ontvangsten in 1873 bedragen f 106 771 en de uitgaven f 125 301, onder welke som ook gerekend is f 3490 voor de aanschaffing eener nieuwe stoommachine en f 14 524 wegens aanvulling van het lettermateriaal.

## III. Eeredienst.

### § 1. *Christelijke.*

#### a. Protestantsche.

*Kerkbestuur.* Door de Indische Regering werd ter overweging aangeboden een ontwerp Koninklijk besluit tot regeling van de zamenstelling en den werkkring van het Protestantsch kerkbestuur in Nederlandsch Indie, en werden, in verband daarmede, tevens voorstellen gedaan tot vermindering van het aantal predikanten, tegen gelijktijdige vermeerdering van het getal hulppredikers der 1ste en 2de klasse. Deze voorstellen zijn in handen gesteld van de Commissie tot de zaken der Protestantsche kerken in Oost- en West-Indie.

Ten bewijze dat het beginsel van scheiding van Kerk en Staat langzamerhand veld wint, verdient gewezen te worden op het Indisch besluit van 3 December 1872, n°. 30, reeds vermeld op bladz. 70 hiervoren, waarbij is verklaard dat de kerk- en armenfondsen niet aan contrôle van wege de Regering onderworpen zijn, zoodat de kerkbesturen voor het doen van uitgaven uit die fondsen voortaan de magtiging van den Gouverneur-Generaal niet meer behoeven. De wijze waarop die contrôle in den vervolge behoort plaats te hebben, maakt thans een punt van overweging uit bij het kerkbestuur.

*Predikanten, enz.* Bij het einde van Maart 1873 bestonden er, ten gevolge van verlof als anderszins, vacatures bij de Protestantsche gemeenten te Salatiga, Fort de Kock, Palembang, Pontianak en Ternate. Bovendien ontbraken nog de twee predikanten zonder vaste standplaats, ter beschikking van het kerkbestuur. De vacature te Palembang is sedert ingenomen door een uit Nederland aangekomen, ter beschikking van de Indische Regering gestelden predikant.

Aan drie predikanten (van één is reeds sprake in het vorig verslag) moest achtervolgens buitenlandsch verlof wegens ziekte worden verleend, hetgeen verschillende ver-

plaatsingen ten gevolge had. Daarentegen keerde slechts één van verlof terug (zie vorig verslag bladz. 125).

Door de aankomst uit Nederland, in het begin van 1874, van twee nieuwe predikanten en den terugkeer van één zoodanig leeraar van het hem verleend buitenlandsch verlof, werd het mogelijk ook in de vacature te Ternate te voorzien. Bij het einde van Maart 1874 bleven alzoo nog onvervuld de predikantsplaatsen te Salatiga, Fort de Kock, Pontianak en de twee bovenvermelde vacatures van predikant ter beschikking van het kerkbestuur.

De veldprediker bij de militaire garnizoenen te Weltevreden en Meester-Cornelis vergezelde ook de tweede expeditie naar Atjeh.

Na de herbenoeming van den van verlof teruggekeerden hulpprediker der 1ste klasse te Bonthain (Celebes) hadden er onder deze kategorie van leeraars geene mutatien plaats.

Ten einde de positie van den reeds van gouvernementswege bezoldigden voorganger (zendeling-leeraar) bij de Christengemeenten te Depok en Toegoe (residentie Batavia) op meer regelmatigen voet te brengen (verg. het vorig verslag, bladz. 126), werd zijne standplaats, met het oog zoowel op het reeds aanzienlijk geklommen zielental der Europesche bevolking te Depok, onder andere ook door de vestiging eener particuliere landbouwschool met Europesche onderwijzers, als uit aanmerking van de verwachte verdere toeneming van het Europeesch element te dier plaatse ten gevolge van de openstelling van den spoorweg Batavia-Buitenzorg, gerangschikt onder de standplaatsen der hulppredikers 1ste klasse. Daartoe was bij Koninklijk besluit van 15 September 1873, n°. 18 (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 126), het aantal dier hulppredikers van 3 op 4 gebragt.

Van de drie blijkens het vorig verslag aangestelde hulppredikers ten dienste van inlandsche Christengemeenten (hulppredikers 2de klasse) vertrok die te Saparoea gevestigd met verlof naar Europa. Zijne plaats werd ingenomen door den hulpprediker te Amahey. Inmiddels is in Maart jl., na afgelegd examen, tot hulpprediker te Babauw (Timor) benoemd een zendeling van de Utrechtsche Zendingvereeniging, vroeger werkzaam op Nieuw Guinea.

Daar het vereischte getal van 12 hulppredikers 2de klasse, ondanks de gunstige bepalingen te hunnen aanzien in het leven geroepen (zie het vorig verslag bladz. 125 en 126), in Indie moeijelijk in zijn geheel zal kunnen worden bijeengebragt, is de Commissie voor de zaken der Protestantsche kerken in Oost- en West-Indie door het Indisch kerkbestuur verzocht geworden de zorg op zich te nemen voor de uitzending uit Nederland van het nog ontbrekende getal (inmiddels met één verminderd door het vertrek naar Indie van een gewezen hulpprediker ter Kuste van Guinea). Vermits echter grondige kennis van het Maleisch een onmisbaar vereischte wordt geacht voor die betrekking, en het te voorzien was dat overigens geschikte en tot het hulppredikersambt genegen personen zich zouden laten weerhouden door de uitgaven aan de bestudering der Maleische taal verbonden, is door de bedoelde Commissie voorgesteld hun hiervoor eenige tegemoetkoming van Regeringswege te verleenen. Het voornemen bestaat nu om, met wijziging van *Indisch Staatsblad* 1870, n°. 71, art. 4, *c*, over te gaan tot eene ruimere regeling der gratificatie voor benoemde hulppredikers.

In verband hiermede is een vroeger voorstel der Indische Regering, om het organiek bepaalde getal op 15 te brengen (zie het vorig verslag bladz. 127) nader in overweging genomen.

Met de opleiding van inlanders tot Christenleeraars is nog geen begin gemaakt. Sedert bij de begrooting van 1874 de noodige fondsen ter bestrijding der kosten van die opleiding zijn uitgetrokken, is het kerkbestuur met de hulppredikers ter zake in overleg getreden.

*Dienstreizen.* Ofschoon de predikant te Riouw reeds krachtens de bestaande dienstregeling (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 156) belast was met het bezoeken der op de oostkust van Sumatra gelegen gemeenten, werd, in verband met de verheffing van dit deel der residentie Riouw tot een afzonderlijk gewest, in Augustus 1873 bepaald, dat tot het dienstwerk van genoemden predikant ook behoort de dienst in de residentie Oostkust van Sumatra eenmaal 's jaars.

Aan den hulpprediker 1ste klasse te Bonthain (Celebes) werd de verpligting opgelegd om, in stede van eenmaal 's jaars, zoo als tot dusver was voorgeschreven (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 156), voortaan viermalen in het jaar een kerkelijk bezoek te brengen aan de Christengemeente te Boelekomba (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 85).

De predikant te Soerakarta werd gemagtigd om, in stede van eenmaal 's weeks te Klatten, aldaar twee malen 's maands en eveneens twee malen 's maands te Bojolali aan de Protestantsche jeugd gelegenheid te geven tot het ontvangen van godsdienstonderwijs.

Overigens hadden de gewone dienstreizen geregeld plaats, behalve daar waar dit ten gevolge van vacatures of andere omstandigheden onmogelijk was.

*Godsdienstonderwijs, enz.* Voor het houden van godsdienstige voorlezingen en het geven van godsdienstonderwijs aan de Protestantsche schooljeugd, buiten de schooluren, werd aan daartoe geschikte personen gedurende 1873 eene toelage verleend van f 30 's maands: te Serang, Poerwakarta, Bandong, Patti, Banjoemas, Tjilatjap, Wonosobo, Malang, Padang en Muntok.

Het bedrag der subsidie aan kerkeraden voor de bezoldiging van kerkelijke bedienden neemt langzamerhand af. Gedurende 1873 werden dergelijke subsidien (verschillende tusschen de f 20 en f 50 's maands) verleend aan de kerkeraden te Buitenzorg, Tagal, Pekalongan, Rembang, Pasoeroean, Riouw, Bandjermasin en Menado.

*Kerkgebouwen.* Vermelding verdient, dat het den kerkeraad der Protestantsche gemeente te Bandjermasin, na jaren lange inspanning, gelukt is, uit eigen middelen een woonhuis aan te koopen, geschikt om tot kerklocaal te worden ingerigt.

*Statistiek.* Behalve van het aantal doopelingen en huwelijksinzegeningen, bestaan geen vertrouwbare gegevens voor eene eenigzins volledige statistiek.

*Zendelingen.* In 1873 waren, buiten den zendeling-leeraar, waarnemend predikant te Menado, en de drie tot hulppredikers 2de klasse benoemde zendelingen, aanwezig 72 zendelingen en zendeling-werklieden. Daarvan waren werkzaam: op Java 19, namelijk 3 (1) in Batavia, 4 in de Preanger regentschappen, 2 in Cheribon, 1 in Tagal, 2 in Samarang, 2 in Japara, 2 in Soerabaija, 1 in Banjoemas en 2 in Kediri; in de buitenbezittingen 53, namelijk in het gouvernement van Sumatra's Westkust 14 (11 in de residentie Tapanoeli, met inbegrip der Battaklanden, en 3 op Nias); in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 9 (2 te Bandjermasin, 5 te Kwala Kapoeas en 2 te Kahayan); in de residentie Menado 16 (10 in de Minahassa, 4 op de Sangir- en 2 op de Talaut-eilanden); in de residentie Amboina 1; in de residentie Ternate 10 (3 te Galela op Halmaheira en 7 op Nieuw-Guinea, zijnde van deze laatste 1 sedert ter hoofdplaats Ternate aanwezig, in afwachting van eene beschikking op zijn verzoek om plaatsing buiten genoemd eiland); in de residentie Timor 1 (op Savoe) en op Bali 2, beide te Boeleleng.

Drie zendelingen werden in 1873 toegelaten, respectievelijk te Buitenzorg, Galela (Halmaheira) en Goenong Sitoli (Nias). Een hunner was uitgezonden door de Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam, een door de Utrechtsche Zendingsvereeniging en een door het Rhijnsche Zendingsgenootschap te Barmen.

Twee zendelingen, beiden uit de Battaklanden en niet onder het hooger bedoeld aantal begrepen, zijn naar Europa vertrokken.

Een der in 1871 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo toegelaten zendelingen koos een anderen werkkring; ook deze telt niet mede in bovenstaande opgaaf.

Aan een der zendelingwerklieden op de Sangir-eilanden (dien te Siauw-Oeloe), die zijne standplaats verlaten had

---

(1) Hieronder nog de zendeling-leeraar te Depok, over wien zie onder „*Predikanten, enz.*"

om niet meer derwaarts terug te keeren, werd de hem toegekende toelage van f 1000 's jaars ontnomen.

### *b.* Roomsch-Katholijke.

*Geestelijken.* Op het einde van 1873 telde het apostolisch vicariaat hetzelfde aantal geestelijken, en waren deze op dezelfde wijze verdeeld als in het vorig verslag is opgegeven.

Bij Koninklijk besluit van 25 Augustus 1873, n°. 21 (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 59), is echter het personeel der van landswege bezoldigde Roomsch-katholijke geestelijken in Nederlandsch Indie met twee vermeerderd (zie vorig verslag bladz. 127).

Bij de eerste expeditie tegen Atjeh deed de pastoor te Padang dienst als aalmoezenier; bij de tweede expeditie was als zoodanig werkzaam de pastoor van Ambarawa.

Gedurende de afwezigheid van den laatste, werd de Roomsch-katholijke gemeente te Ambarawa kerkelijk bediend door een der geestelijken van Samarang.

De statie Larantoeka op Flores werd gesplitst en alzoo eene nieuwe statie opgerigt: die van Maumerie, omvattende Midden-Flores en de noord- en zuidzijde van het eiland. De geestelijke bediening der nieuwe statie is opgedragen aan twee geestelijken: een pastoor en een hulppriester.

*Kerkelijke dienstreizen.* De verschillende plaatsen waar geen geestelijken zijn gevestigd, werden, overeenkomstig de bestaande dienstregeling, bezocht door de geestelijken, waaronder die plaatsen ressorteren.

Overigens werden kerkelijke dienstreizen ondernomen naar de residentien Menado, Amboina, Ternate, de Lampongsche districten, Westerafdeeling en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Sumatra's Oostkust. Het eenige gewest, hetwelk van een bezoek verstoken bleef, was Billiton, werwaarts de pastoor van Soengeislan zich echter in het begin van 1874 zou begeven.

*Godsdienstonderwijs, enz.* Overal waar een geestelijke gevestigd is wordt, behalve op zon- en feestdagen, het geheele jaar door, in den regel twee malen daags, godsdienstig onderwijs gegeven.

Te Meester-Cornelis werd geregeld twee malen 's maands kerk gehouden. Ten gevolge van het vertrek van vele militairen naar Atjeh en de slechte opkomst, zijn deze godsdienstoefeningen in de militaire school te Meester-Cornelis voorloopig gestaakt. De geestelijken van Batavia zijn daardoor in de gelegenheid om elke maand éénmaal, overeenkomstig de voorgeschreven regeling der dienstreizen, te Buitenzorg kerk te houden.

Te Soerabaija wordt bij het marine-etablissement twee malen 's maands kerk gehouden.

Te Singkawang (Westerafdeeling van Borneo) is eene nieuwe gemeente van nagenoeg 50 Chinesche Christenen tot stand gekomen; zij werd door den pastoor van Soengeislan voor de kerkelijke dienst bezocht.

Aan de gemeenten te Ambarawa, Djokjokarta, Soerabaija, Padang en Soengeislan (Banka) werd over 1873 eene maandelijksche subsidie toegekend ter bezoldiging van kerkelijke beambten.

De nieuwe kerk te Samarang is voor een groot deel ingestort. Men hoopt echter tegen het einde van 1874 het gebouw voor de dienst weder te kunnen openen. Een drietal bouwvallige kerklocalen in de statien Larantoeka en Maumerie konden wegens gebrek aan fondsen voor alsnog geen herstellingen ondergaan. Te Padang verkeerde het kerkgebouw eveneens in zeer slechten toestand. Ten einde gelden te verkrijgen om de noodige voorzieningen te kunnen aanbrengen, was door het betrokken kerkbestuur ter plaatse een beroep gedaan op de particuliere milddadigheid.

*Statistiek.* Over 1873 zijn de volgende opgaven ontvangen:

| STATIEN. | AANTAL GEMEENTELEDEN. | Aantal communicanten. | Aantal gedoopten: | Aantal huwelijken, kerkelijk ingezegend. |
|---|---|---|---|---|
| Batavia . . . . . | 3506, waaronder 1134 militairen. | 2263 | 152 | 9 |
| Samarang . . . . | 2058, » 318 » | 1207 | 144 | 10 |
| Soerabaija . . . . | 2580, » 769 » | 1802 | 217 | 5 |
| Ambarawa . . . . | niet opgegeven. | niet opgegeven. | | |
| Djokjokarta. . . . | 1587, waaronder 633 militairen. | 1012 | 128 | 16 |
| Padang . . . . . | 930, » 450 » | 620 | 107 | 8 |
| Banka. . . . . | 853, » 308 » en 312 Chinezen. | 581 | 29 | 2 |
| Larantoeka . . . . | niet opgegeven. | niet opgegeven. | | |
| Molukken en Celebes | idem (het aantal R.-Katholijke militairen bedroeg 429). | idem. | | |

§ 2. *Mohammedaansche.*

Eene aantooning van het aantal gedurende de laatste vijf jaren uit Nederlandsch Indie vertrokken en aldaar teruggekeerde Mekkagangers, voor zooveel daarvan opgaven ontvangen zijn, volgt hieronder.

| VERTROKKEN VAN | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
|---|---|---|---|---|---|
| Java en Madura | 1291 | 1749 | 1842 | 3263 | (1) 2174 |
| Sumatra's Westkust | 693 | 926 | 1088 | 860 | 749 |
| Benkoelen | 8 | niet opgegeven | niet opgegeven | 47 | 17 |
| Lampongsche districten | 40 | 32 | 38 | 144 | 105 |
| Palembang | 215 | 131 | 152 | 377 | 390 |
| Banka | 49 | niet opgegeven | 48 | 11 | 29 |
| Billiton | 3 | 1 | geen | geen | 1 |
| Riouw | geen | geen | 10 | 57 | 4 |
| Westerafdeeling van Borneo | 46 | 82 | 83 | 130 | niet opgegeven |
| Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo | 445 | 302 | 185 | 415 | 209 |
| Celebes en onderhoorigheden | 47 | 20 | 54 | 40 | 101 |
| Amboina | 18 | 14 | 4 | 14 | 5 |
| Ternate | geen | 1 | geen | 2 | geen |
| Menado | id. | geen | id. | geen | niet opgegeven |
| Timor | id. | id. | niet opgegeven | id. | id. |
| Totaal Java en Madura | 1291 | 1749 | 1842 | 3263 | 2174 |
| » Buitenbezittingen | 1564 | 1509 | 1662 | 2097 | 1612 (?) |

(1) Hiervan ruim de helft alleen uit de Preanger regentschappen, Bantam en Soerabaija, van waar respectivelijk vertrokken 592, 302 en 232 of te zamen 1126.

| TERUGGEKEERD NAAR: | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
|---|---|---|---|---|---|
| Java en Madura | 1712 | 1677 | 1646 | 1512 | 3242 (1) |
| Sumatra's Westkust | 395 | 416 | 347 | 136 | 612 |
| Benkoelen | 8 | niet opgegeven | niet opgegeven | 37 | 13 |
| Lampongsche districten | 49 | 20 | 15 | 36 | 43 |
| Palembang | 167 | 212 | 70 | 132 | 349 |
| Banka | geen | niet opgegeven | 23 | 57 | 9 |
| Billiton | 6 | 2 | geen | geen | geen |
| Riouw | geen | 14 | 12 | 2 | 29 |
| Westerafdeeling van Borneo | 41 | 20 | 22 | 23 | niet opgegeven |
| Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo | 203 | 371 | 263 | 171 | 372 |
| Celebes en onderhoorigheden | 5 | 16 | 25 | 24 | 14 |
| Amboina | geen | geen | 10 | 2 | 9 |
| Ternate | 1 | 1 | geen | 1 | 1 |
| Menado | geen | geen | id. | geen | niet opgegeven |
| Timor | id. | id. | niet opgegeven | id. | id. |
| Totaal Java en Madura | 1712 | 1677 | 1646 | 1512 | 3242 |
| » Buitenbezittingen | 875 | 1072 | 787 | 621 | 1451 (?) |

(1) Van dezen keerden de meesten terug in de residentien Batavia, Preanger regentschappen, Soerabaija en Samarang, namelijk 919, 494, 474 en 284, te zamen 2171.

Het aantal van Java en Madura vertrokken bedevaartgangers was in 1873 belangrijk minder dan in 1872, ofschoon het meer bedraagt dan in elk der jaren 1869 tot en met 1871. Ook voor de buitenbezittingen, met uitzondering van Banka, Celebes en Palembang, zijn de cijfers van 1873 lager dan die van 1872. In laatstgenoemd jaar was de toevloed van pelgrims te Mekka trouwens buitengewoon groot, waarvan de oorzaak reeds in het vorig verslag is opgegeven.

Onder de in 1873 vertrokken pelgrims bevonden zich 98 personen van aanzien, waarvan onder andere 33 van Bantam, 31 van Soerabaija, 16 van de Preanger regentschappen en 14 van Sumatra's Westkust.

Het cijfer der in 1873 teruggekeerden is belangrijk hooger dan dat van 1872 en van de vier vorige jaren.

Zoo als in het vorig verslag werd aangeteekend, plagten in enkele buitenbezittingen wèl, in andere daarentegen niet, passen te worden afgegeven aan bedevaartgangers uit die gedeelten van Nederlandsch Indie, aan wier vorsten het regt van zelfbestuur gelaten is. Het onderzoek, hieromtrent ingesteld, heeft de overtuiging gevestigd, dat de bestaande bepalingen op het verleenen van reispassen aan Mekkagangers, althans vooreerst, gehandhaafd moeten blijven, zoowel in ons regtstreeksch gebied als daarbuiten, voor zoover die bepalingen aldaar nu reeds toepassing vinden, maar dat ook niet verder behoort te worden gegaan.

Van deze zienswijze der Regering is mededeeling gedaan aan den resident van Banjoewangi, gecommitteerde voor Bali en Lombok, en aan de hoofden van gewestelijk bestuur in de bezittingen buiten Java en Madura, zoomede aan den consul der Nederlanden te Djeddah, onder toezending aan den laatste van eene opgave der streken in Nederlandsch Indie, waar het bestuur in meerdere of mindere mate is overgelaten aan de inlandsche vorsten en niettemin de bepalingen op het verleenen van reispassen aan Mekkagangers worden nageleefd.

De nieuw opgetreden Nederlandsche consul te Djeddah (zie blz. 1) heeft voor het oogenblik met geene moeijelijkheden te kampen. Van de zijde der plaatselijke autoriteiten worden hem geen belemmeringen in den weg gelegd, en hij heeft de contrôle op de Nederlandsch-Indische bedevaartgangers op een goeden voet kunnen brengen.

Volgens zijne opgaven waren te Djeddah gedurende het saizoen 1873/74 in het geheel 35 778 bedevaartgangers aangekomen, waaronder 3933 uit de Nederlandsch-Indische bezittingen. Voor de bedevaart in 1872/73 werden die cijfers opgegeven als 40 575 en 5513. Van de Nederlandsch-Indische pelgrims hadden er in 1872/73, 3127 en in 1873/74, 2639 op hunne passen aanteekening doen houden van de door hen medegenomen fondsen, en wel tot een gezamenlijk bedrag van f 1 392 103 in 1872/73 en van f 1 317 093 in 1873/74.

Volgens de verslagen van de hoofden van gewestelijk bestuur gaven de inlandsche geestelijken over het algemeen geen reden tot klagen. In de residentie Samarang hebben zij in het openbaar blijk gegeven van vertrouwen in en gehechtheid aan het bestuur, door den resident uit te noodigen den eersten steen te leggen voor een te herbouwen mesdjid (tempel) aldaar. De resident heeft aan de uitnoodiging met plegtigheid voldaan, in tegenwoordigheid van de inlandsche en Europesche ambtenaren, en ten aanschouwe van eene onafzienbare menigte Mohammedanen.

Voor den godsdienstigen bijstand zijner geloofsgenooten werd van regeringswege een Mohammedaansche priester aan de tweede expeditie tegen Atjeh toegevoegd, wiens rangsverhouding en inkomsten geheel dezelfde waren als die voor den veldprediker en den aalmoezenier bij de expeditie.

## IV. Instellingen van liefdadigheid.

De plannen der commissie tot verbetering van den toestand waarin een groot aantal der zoogenaamde inlandsche kinderen, vooral op de hoofdplaatsen van Java, verkeeren (vorig verslag blz. 131), hebben de Regering hier te lande aanleiding gegeven, om, in afwachting van definitieve voorstellen van de Indische Regering, deze nadrukkelijk te waarschuwen tegen de neiging, om in staatszorg en staatshulp een algemeen geneesmiddel voor de geconstateerde kwalen te zoeken. Met het oog, niet alleen op de belangen der schatkist, maar ook vooral op de talrijke onbevredigde behoeften der eigenlijk gezegde *inlandsche* bevolking, mag — zoo is opgemerkt — geen voedsel worden gegeven aan de verwachting, dat de Regering, en de Regering alleen, de zorg voor de verwaarloosde afstammelingen van Europeanen in den uitgestrektsten zin op zich zou moeten nemen. Er zijn op het gebied van onderwijs vele maatregelen tot verbetering te nemen, die binnen het bereik der Indische Regering liggen, en wat de eigenlijk gezegde opvoeding betreft, kan de Regering voor 's lands niet verder gaan dan pogingen van bijzondere personen te ondersteunen. Het kan overigens geenszins raadzaam zijn, aan personen uit de bedoelde klasse, die de geraadpleegde commissie in eene landbouwschool opgeleid zou willen zien, middelen van bestaan uit de schatkist te verschaffen. Zulk eene opvoeding en opleiding geheel van Staatswege, waarbij ouderzorg en particuliere medewerking worden uitgesloten, zou bovendien geen andere uitkomst kunnen opleveren, dan het opkweeken eener klasse van vadsige ontevredenen, die nimmer zouden leeren op eigen krachten te steunen, maar zich zouden gewennen, al hunne behoeften door den Staat vervuld te zien.

Het zoogenaamde »watersnoodfonds" werd, sedert de opgaaf in 't vorig verslag, gestijfd met f 6050, zijnde het onverbruikt gebleven bedrag van vroeger daaruit beschikbaar gestelde gelden voor noodlijdenden ten gevolge van den watersnood in Krawang (Februarij 1872) en van een brand te Pamangkat in de Westerafdeeling van Borneo (Julij 1871). Met inbegrip van hetgeen sedert de jongste opgaaf aan rente was gekweekt, bedroeg het fonds bij het einde van 1873 f 10 590,33.

De bijzonderheden omtrent de verschillende op en buiten Java bestaande inrigtingen van liefdadigheid over 1873, voor zoover daarvan verslagen inkwamen, zijn vermeld in het hieronder volgend overzigt.

Omtrent de vereeniging het »Roode Kruis" zie men blz. 36 hiervoren.

| GESTICHTEN. | Aantal verpleegden bij het eind van | | *Verdere bijzonderheden.* |
|---|---|---|---|
| | **1872.** | **1873.** | |
| Parapattan-weezengesticht te Batavia . . . . . | 77 (34 jongens en 43 meisjes.) | 69 (28 jongens en 41 meisjes.) | Even als in 1872 verlieten 10 kinderen het gesticht; daarentegen werden 4 nieuwe opgenomen. Twee der verpleegden kwamen te overlijden. De uitgaven konden gedekt worden door de inkomsten, waaronder de jaarlijksche regeringssubsidie van f 6000. |

| GESTICHTEN. | Aantal verpleegden bij het eind van | | *Verdere bijzonderheden.* |
|---|---|---|---|
| | **1872.** | **1873.** | |
| Diakonie-armenhuis op Molenvliet (Batavia) . . . . . | 34 (2 mannen, 21 vrouwen en 11 kinderen.) | 32 (1 man, 24 vrouwen en 7 kinderen.) | De kinderen genieten onderwijs op de openbare vierde lagere school. |
| Stadsverband te Batavia . . . | (1) 5004 * | 4261 * | In 1872 kwamen te overlijden 584, in 1873 752, of respectivelijk 11,6 en 17,64 pct. |
| Chineesch hospitaal te Batavia. | 460 * | 521 * | In 1873 overleden 127, tegen 111 het jaar te voren, of respectivelijk 24,37 en 24,1 pct. |
| Djatigesticht te Batavia . . . | 44 | 45 | Dertien kinderen verlieten in 1873 het gesticht; daarentegen werden 14 daarin opgenomen. |
| Landbouwgesticht te Depok (Buitenzorg) . . . . . | 38 (21 jongens en 17 meisjes.) | 38 (21 jongens en 17 meisjes.) | Dit gesticht, waarin de »Christelijke ambachtsschool te Batavia" werd hervormd, werd in October 1873 plegtig ingewijd. |
| Vincentiusgesticht voor verlaten Christenkinderen te Weltevreden . . . . . | 30 | 30 | De opvoeding bleef bij voortduring toevertrouwd aan de geestelijke zusters Ursulinen. De uitgaven, met inbegrip van verleenden onderstand aan personen buiten het gesticht, beliepen over 1873 f 5997, terwijl de ontvangsten f 6913 bedroegen. Over 1872 waren die sommen respectivelijk f 7752 en f 9691. |
| Rehoboth asyl te Meester-Cornelis . . . . . | 30 (17 jongens en 13 meisjes.) | 29 (16 jongens en 13 meisjes.) | Een afzonderlijk onderwijzer voor het gesticht is nog niet kunnen gevonden worden. De gemiddelde ontvangsten en uitgaven over 1873 bedroegen respectivelijk f 345 en f 366 's maands. Over 1872 waren die sommen f 250 en f 379. |
| Protestantsch wees- en armhuis te Samarang. . . . . | 182 | 185 | Even als het jaar te voren werden in 1873 4 kinderen ten koste van particulieren verpleegd. In het verslag van 1872 (blz. 99) werden in korte trekken de grondslagen medegedeeld, waarop de gouvernementszorg voor dit en het Roomsch-katholijk weeshuis te Samarang zou worden bestendigd. Thans wordt het noodige verrigt om de voor beide inrigtingen bestaande reglementen in overeenstemming met die nieuwe grondslagen te brengen. |
| Roomsch-katholijk wees- en armhuis te Samarang . . . . . | 268 (57 jongens en 211 meisjes.) | 235 (37 jongens en 198 meisjes.) | Ult. 1873 werden 10 kinderen ten koste van particulieren verpleegd, tegen 7 het jaar te voren. De uitgaven, in 1872 ten bedrage van f 27 101, beliepen in 1873 f 29 773. Zie overigens het aangeteekende hierboven met opzigt tot het Protestantsch wees- en armhuis. |
| Oudemannenhuis te Samarang . | 75 | 75 | |
| Chineesch hospitaal te Samarang. | 74 | 75 | |

(1) De cijfers met een * geteekend, betreffen de opgaven over het geheele jaar.

| GESTICHTEN. | Aantal verpleegden bij het eind van | | *Verdere bijzonderheden.* |
|---|---|---|---|
| | **1872.** | **1873.** | |
| Bedelaarsgesticht te Samarang . | 150 | 177 | |
| Jongens-weezeninrigting te Soerabaija. . . . . | 30 | 33 | Van de in 1873 aanwezige jongens werden 12 voor verschillende ambachten, 2 voor de telegrafie, 1 voor de betrekking van bureaulist en 1 voor den boekhandel opgeleid. De overigen, als nog beneden de vijftien jaar oud, volgden de lessen aan de openbare vijfde lagere school. |
| Protestantsch weeshuis te Soerabaija. . . . . | 23 (4 jongens en 19 meisjes.) | 26 (8 jongens en 18 meisjes.) | Vier meisjes verlieten in den loop van 1873 het gesticht; daarentegen werden 4 jongens en 3 meisjes daarin opgenomen. De inkomsten en uitgaven over 1873 bedroegen respectivelijk f 6581 en f 7282. |
| Roomsch-katholijke weeshuizen te Blinjoe en Soengeislan (Banka). | Niet opgegeven. | Niet opgegeven. | Deze gestichten werden door de Roomsch-katholijke Chinezen onderhouden. |
| Protestantsch weeshuis te Amboina . . . . . | 10 | 10 | |
| Idem te Ternate . . . . . | Geene. | Niet opgegeven. | |
| Leprozengesticht te Wankoeng (Soerakarta) . . . . . | 38 | 35 | |
| Idem te Kandangan (Djokjokarta) | 80 | 83 | |
| Idem te Benkoelen . . . . . | 15 | 14 | |
| Idem te Palembang . . . . . | 39 | 32 | |
| Idem te Riouw . . . . . | 18 | 15 | |
| Idem te Temoempah (residentie Menado) . . . . . | 6 | 6 | |
| Idem te Modelemo (residentie Menado) . . . . . | 11 | 11 | |
| Idem te Ternate . . . . . | 6 | Niet opgegeven. | |

*Instellingen van bedeeling.* Door de Protestantsche diakonie te Batavia werd gemiddeld f 400 's maands uitgekeerd als bedeeling aan personen buiten het diakoniegesticht, daaronder ook begrepen de behoeftige Christen-inlanders te Toegoe. Uit het armenfonds der Roomsch-katholijke gemeente te Batavia werden 27 personen ondersteund; het bedrag van de bedeeling is echter niet opgegeven.

Door de Protestantsche diakonie te Soerabaija werden in 1873 gemiddeld 32 personen bedeeld. Het fonds waaruit deze bedeelingen geschiedden, was ultimo December 1873 groot f 20 454.

De ontvangsten der vereeniging » Caritas " te Soerabaija gedurende 1873 bedroegen f 412 en de uitgaven f 470.

*Spaarbanken.* Omtrent de werking der spaarbanken op de drie hoofdplaatsen van Java zijn over 1873 de volgende opgaven ontvangen:

| | Batavia. | Samarang. | Soerabaija. |
|---|---|---|---|
| Kapitaal op 1°. Januarij 1873 . . . . . | f 1 481 764,59 | f 932 425,765 | f 1 254 418,28 |
| Gedurende 1873 ingebragt. . . . . | 791 774,91 | 435 952,215 | 590 897,33 |
| Te zamen . . . | f 2 273 539,50 | f 1 368 377,98 | f 1 845 315,61 |
| Teruggenomen . . . . . | 527 690,585 | 397 928,725 | 400 568,45 |
| Blijft . . . | f 1 745 848,915 | f 970 449,255 | f 1 444 747,16 |
| Aan rente en dividend voor de inleggers gedurende 1873 . . . | 64 273,00 | 41 058,28 | 67 054,95 |
| Kapitaal op 31 December 1873. . . . . | f 1 810 121,915 | f 1 011 507,535 | f 1 511 802,11 |
| Het reservefonds bedroeg op 31 December 1873 . . . . . | 50 000,00 | 26 134,355 | 28 032,11 |

Bij het eind van 1873 bedroeg het aantal inleggers: te Batavia 2181, te Samarang 2198 en te Soerabaija 1479.

## V. Burgerlijke geneeskundige en veeartsenijdienst.

### § 1. *Burgerlijke geneeskundige dienst.*

Het ontworpen algemeen reglement op de burgerlijke geneeskundige dienst kon niet worden vastgesteld zonder eene nadere gedachtenwisseling met het Indisch Bestuur. Ook thans is ter zake nog geen beslissing genomen. Intusschen is al dadelijk uitvoering gegeven (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 77) aan de, blijkens het vorig verslag (blz. 133), door den Koning verleende magtiging tot reorganisatie van de burgerlijke geneeskundige dienst, waarvoor bij de Indische begrooting voor 1874 eene som van f 117 518 's jaars is toegestaan. Dien ten gevolge zijn de geldelijke voordeelen, aan het ambt van plaatselijk burgerlijk geneesheer verbonden, voor civiele geneeskundigen aanzienlijk vermeerderd (van f 100 tot f 200 's maands) en is aan de (tot dus ver onbezoldigde) waarneming van de civiele dienst door officieren van gezondheid eene toelage van f 50 's maands verbonden, met verhooging tevens van de tractementen der stadsgeneesheeren te Batavia, Samarang en Soerabaija en uitbreiding van het stads- verloskundig personeel ter laatstgenoemde plaatse. Voorts is ook aan de met het toezigt op de burgerlijke geneeskundige dienst belaste militaire geneeskundigen (zoowel aan den chef over de militaire geneeskundige dienst als aan de betrokken (1) 9 dirigerende officieren van gezondheid) voor deze hunne niet-militaire bemoeijingen belooning toegezegd, namelijk eene toelage van respectievelijk f 300 en f 100 's maands.

Eene afscheiding der burgerlijke van de militaire geneeskundige dienst, — ten opzigte van de uitoefening der eigenlijke dienst kwalijk uitvoerbaar geoordeeld, — is ook met betrekking tot het toezigt niet aanbevelenswaardig bevonden, behoudens wat betreft de betrekking van inspecteur over de vaccine op Java en Madura, tot dus ver (tegen belooning) waargenomen door een dirigerend officier van gezondheid. Ter wegneming van het bezwaar, verbonden aan den veelvuldigen overgang dier betrekking in andere handen — gevolg van bevordering onder het personeel der officieren van gezondheid — is namelijk besloten het ambt op te dragen aan een niet tot de formatie van de militaire geneeskundige dienst behoorend persoon, den titel voerende van »inspecteur der geneeskundige dienst op Java en Madura", die, ondergeschikt aan den chef der geneeskundige dienst, belast is met de behartiging van de algemeene volksgezondheid, de vaccine enz.

De voorziening in de behoefte aan civiele geneesheeren voor de Indische dienst blijft steeds moeijelijk. Ondanks de in het vorig verslag vermelde gunstige wijziging, gebragt in de voorwaarden aan hunne beschikbaarstelling verbonden, hebben de hier te lande gedane oproepingen niet tot het gewenschte resultaat geleid.

In het belang der hygiène op de drie hoofdplaatsen van Java werden geene nadere maatregelen getroffen. Alleen kan ten aanzien van Batavia worden vermeld, dat de werkzaamheden der commissie aldaar zeer belemmerd werden door de weinige voortvarendheid van den deskundige belast met de opneming en waterpassing van Batavia en omstreken, die op het einde van 1873 nog zoo weinig met het werk was gevorderd, dat zijne vervanging door een ijveriger persoon noodzakelijk werd.

Van het onderzoek naar de beste wijze waarop Soerabaija, in het belang der hygiène, van goed drinkwater zou kunnen worden voorzien, zijn de resultaten vermeld onder de rubriek »Grondpeilwezen" van dit verslag (zie lager in hoofdstuk ❶, afd. II). Waar van maatregelen ter bevordering van de hygiène te Soerabaija sprake is, verdient nog vermelding, dat van de Indische Regering een voorstel ontvangen is om voor de stadsreiniging bij de begrooting de noodige fondsen uit te trekken. In dit voorstel is niet getreden, op grond dat de uitgaven, die f 8880 's jaars zouden bedragen, geheel van plaatselijken aard zijn, en uit plaatselijke middelen moeten worden bestreden.

Rubrieksgewijze wordt hieronder vermeld hetgeen verder omtrent de burgerlijke geneeskundige dienst aan te teekenen valt.

*Gezondheidstoestand.* De gezondheidstoestand is in 1873, in vergelijking met het voorafgegane jaar, zeer ongunstig geweest. De dengue-fever of knokkelkoorts heerschte bijna over geheel Java, voorts in de residentie Palembang en op Celebes. De ziekte bleef een goedaardig karakter behouden; slechts weinige lijders stierven. Hoewel de ziekte voornamelijk in de eerste maanden van 1873 heerschte, was zij bij het eind van dat jaar nog niet geheel geweken echter had zij haar epidemisch karakter verloren.

Koorts-epidemien kwamen voor in de residentien Samarang (zeer hevig in de afdeeling Demak), Pasoeroean, Madioen en Amboina; pokken-epidemien in de residentien Palembang en Amboina en in het gouvernement van Sumatra's Westkust. Op Java kwamen slechts eenige weinige gevallen van pokken voor in de residentie Kediri.

De cholera daarentegen eischte vele offers. Van Palembang, waar zij zich het eerst vertoonde, na Bangkok (Siam) en Singapore te hebben bezocht, verspreidde zij zich achtereenvolgens over Banka, Batavia, Samarang Bantam, Krawang, Pasoeroean, Preanger regentschappen, Japara, Riouw-Lingga, Pekalongan, Rembang, Banjoewangi, Bagelen, Soerakarta en Madura. Het aantal aangetasten is niet bijzonder groot te noemen, doch het karakter der ziekte was kwaadaardig en vooral onder de Europesche kinderen was de sterfte betrekkelijk groot. Over het geheel varieerde de sterfte van 50 tot ruim 70 per cent.

(1) Hieronder ook begrepen de dirigerende officier van gezondheid, werkzaam op het bureau van den chef.

Door eene strenge toepassing van de bepalingen op de quarantaine (*Indisch Staatsblad* 1871, n°. 109) werd zooveel mogelijk getracht de uitbreiding der ziekte te keer te gaan. Daar dit echter alleen van de zeezijde kon geschieden, terwijl het vrije verkeer over land bleef bestaan, breidde de ziekte zich langs die zijde verder uit. De postpakketten, per Fransche en Engelsche mail van Singapore aangebragt, werden gedurende de reis in eene atmosfeer van sterke carbolzure dampen gebragt. Aan de met de quarantaine belaste geneesheeren werd eene belooning toegekend van f 10 voor de geneeskundige visitatie van elk schip, groot of klein, benevens vrije overtogt van en naar boord.

Vermits door het voorkomen van cholera op alle strandplaatsen van Java, het bestendigen aldaar van quarantainemaatregelen, althans voor schepen komende van plaatsen waar de ziekte mede nog heerschte, geene waarde meer had, werden in 't laatst van December 1873 de hoofden der strandgewesten op Java aangeschreven om in dien zin de quarantaine te beperken, opdat vooral de binnenlandsche scheepvaart niet meer zou worden bemoeijelijkt dan in het belang der gezondheid werkelijk noodig was.

Aan de bedoelde residenten is tevens verzocht te rapporteren omtrent de wijze waarop *Indisch Staatsblad* 1871, n°. 109, door hen is toegepast en daarbij hun gevoelen mede te deelen nopens de vraag, in hoever die bepalingen wijziging of aanvulling behoeven.

Door toepassing van hygiènische maatregelen en vooral door de aanbeveling om zuiver of gezuiverd drinkwater te gebruiken, werd mede getracht de ziekte te bestrijden.

De gevallen van syphilis bleven, hoewel menigvuldig, bijna stationair. Uitbreiding der lepra werd niet waargenomen; evenmin van beri-beri.

Onderstaande staten geven een overzigt van het aantal gedurende de laatste vijf jaren bij de burgerlijke geneeskundige dienst behandelden, met aanduiding van de sterfte, een en ander ook afzonderlijk voor de verschillende epidemien. Hoewel weinig te vertrouwen wat het aantal der aangetasten en de werkelijke sterfte aangaat, geven de cijfers toch een algemeen overzigt van den gezondheidstoestand.

Eene verdeeling der cijfers van 1873 naar gelang van den aard der ziekten, is vervat in bijlage M, terwijl eene opgaaf van behandelden en overledenen op de verschillende plaatsen wordt aangetroffen in bijlage N.

**Java en Madura.**

| Jaren. | Behandelden. | Overledenen. | Verhouding van de overledenen tot de behandelden. | a. Behandelden. b. Overledenen. c. Sterfte-verhouding | EPIDEMIELIJDERS. (1) | | | | | | Totaal. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | Koortsen. | Knokkelkoorts. | Dysenterie. | Cholera. | Beri-beri. | Pokken. | |
| **1869.** | (2) 165 163 | (3) 17 379 | 1 : 9,50 | *a.* | 64 733 | » | » | 1 885 | » | 41 239 | 107 857 |
| | | | | *b.* | 7 035 | » | » | 875 | » | 6 429 | 14 339 |
| | | | | *c.* | 1 : 9,2 | » | » | 1 : 2,1 | » | 1 : 6,4 | 1 : 7,5 |
| **1870.** | (3) 106 477 | (3) 10 532 | 1 : 10,11 | *a.* | 28 518 | » | » | 124 | » | 34 039 | 62 681 |
| | | | | *b.* | 3 790 | » | » | 9 | » | 4 984 | 8 783 |
| | | | | *c.* | 1 : 7,52 | » | » | 1 : 13,7 | » | 1 : 6,82 | 1 : 7,13 |
| **1871.** | (4) 59 669 | (4) 3 132 | 1 : 19,05 | *a.* | 8 339 | » | » | 62 | 17 | 963 | 9 381 |
| | | | | *b.* | 594 | » | » | 4 | 3 | 62 | 663 |
| | | | | *c.* | 1 : 14,03 | » | » | 1 : 15,5 | 1 : 5,6 | 1 : 15,53 | 1 : 14,14 |
| **1872.** | (5) 75 614 | (5) 4 521 | 1 : 16,72 | *a.* | 32 124 | » | » | 24 | » | 199 | 32 347 |
| | | | | *b.* | 2 250 | » | » | 1 | » | 8 | 2 259 |
| | | | | *c.* | 1 : 14,27 | » | » | 1 : 24 | » | 1 : 24,87 | 1 : 14,32 |
| **1873.** | (6) 181 282 | (6) 8 849 | 1 : 20 48 | *a.* | 59 715 | 54 520 | 33 | 10 893 | » | 336 | 125 497 |
| | | | | *b.* | 528 | 564 | 14 | 4 614 | » | 8 | 5 728 |
| | | | | *c.* | 1 : 113,09 | 1 : 96,6 | 1 : 2,36 | 1 : 2,36 | » | 1 : 42 | 1 : 21,90 |

(1) De cijfers onder dit hoofd zijn ook begrepen in de totalen der behandelden en overledenen (kolom 2 en 3).

(2) Ongerekend de cijfers van Poerwakarta en Bodjonegoro.

(3) Als voren die van Tjiandjoer, Bandong, Cheribon, Toeban, Bodjonegoro, Modjokerto en Pamakassan.

(4) Als voren die van Poerwakarta, Pelatoengan, Boyolali, Japara, Toeban, Bodjonegoro en Probolinggo.

(5) Als voren van Tangerang, Poerwakarta, Soekapoera, Palimanang, Indramayoe, Cheribon, Japara, Modjokerto, Pamakassan, Bezoeki, Bondowosso en Wonosobo.

(6) Als voren van Tangerang, Soemedang, Soekapoera, Palimanang, Pelatoengan, Japara, Bondowosso, Wonosobo en Patjitan.

| JAREN. | Behandelden. | Overledenen. | Verhouding van de overledenen tot de behandelden. | a. Behandelden. b. Overledenen. c. Sterfteverhouding. | EPIDEMIELIJDERS. (1) Koortsen. | Knokkelkoorts. | Dysenterie. | Cholera. | Beri-Beri. | Pokken. | Oogziekte. | Andere ziekten. | Totaal. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **1869** . . . . . | (2) 49 097 | (2) 2 447 | 1 : 20,06 | *a.* | 24 487 | » | 494 | 150 | » | 2 398 | » | » | 27 529 |
| | | | | *b.* | 1 225 | » | 122 | 97 | » | 622 | » | » | 2 066 |
| | | | | *c.* | 1 : 19,9 | » | 1 : 4,04 | 1 : 1,54 | » | 1 : 3,85 | » | » | 1 : 13,3 |
| **1870** . . . . . | (3) 53 657 | (3) 5 461 | 1 : 9,82 | *a.* | 1 641 | » | » | 6 | 12 | 27 627 | » | 412 | 29 698 |
| | | | | *b.* | 77 | » | » | 6 | » | 4 990 | » | 41 | 5 114 |
| | | | | *c.* | 1 : 21,31 | » | » | 1 : 1 | » | 1 : 5,53 | » | 1 : 10 | 1 : 5,8 |
| **1871** . . . . . | (4) 30 559 | (4) 1 552 | 1 : 19,69 | *a.* | 770 | » | 208 | » | 569 | 5 333 | 184 | 60 | 7 124 |
| | | | | *b.* | 56 | » | 7 | » | 120 | 934 | » | 3 | 1 120 |
| | | | | *c.* | 1 : 13,75 | » | 1 : 29,71 | » | 1 : 4,74 | 1 : 5,71 | » | 1 : 20 | 1 : 6,35 |
| **1872** . . . . . | (5) 24 495 | (5) 702 | 1 : 34,89 | *a.* | 422 | » | 146 | » | 51 | 1 477 | » | 1 324 | 3 420 |
| | | | | *b.* | 2 | » | 11 | » | 1 | 323 | » | 50 | 387 |
| | | | | *c.* | 1 : 211 | » | 1 : 13,27 | » | 1 : 51 | 1 : 4,57 | » | 1 : 26,4 | 1 : 8,83 |
| **1873** . . . . . | (6) 61 745 | (6) 5 365 | 1 : 11,51 | *a.* | 776 | 29 175 | 99 | 7 381 | 21 | 2 924 | » | » | (7) 40 376 |
| | | | | *b.* | 22 | 255 | 64 | 4 128 | » | 528 | » | » | 4 997 |
| | | | | *c.* | 1 : 35,27 | 1 : 114,41 | 1 : 1,55 | 1 : 1,79 | » | 1 : 5,54 | » | » | 1 : 8,08 |

(1) De cijfers onder dit hoofd zijn ook begrepen in de totalen der behandelden en overledenen (kolom 2 en 3).

(2) Ongerekend de cijfers van Saleyer (Celebes).

(3) Als voren van Atapoepoe en Larantoeka (Timor) en Billiton.

(4) Als voren van Goenoeng-Sitoli, Palembang, Nanga-Pinoh, Pelarang, Bonthain en Gorontalo.

(5) Als voren van Billiton, Singkawang (Wester-afdeeling van Borneo), de geheele residentie Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, Balangnipa, Djeneponto, Menado, Gorontalo en Wahaay.

(6) Als voren van Siboga, Deli, Billiton, Montrado, Bandjermasin, Martapoera, Amoenthay, Menado, Gorontalo en Wahaay.

(7) De hierbedoelde opgaven hebben tot grondslag de tiendaagsche epidemie-rapporten der inlandsche hoofden, en kunnen derhalve slechts als betrekkelijk juist aangemerkt worden.

*Europesche geneeskundigen.* Behalve te Batavia, Samarang en Soerabaija, alwaar de stedelijke geneeskundige dienst werd waargenomen door de stadsgeneesheeren, was de dienst in 1873 op Java en Madura op 25 plaatsen opgedragen aan burgerlijke en op 21 plaatsen aan militaire geneesheeren.

De dienst der stadsgeneesheeren te Batavia werd ook in 1873 gedeeltelijk waargenomen door twee van regeringswege aangestelde wijkdoctoren.

Te Tangerang (Batavia), Soekapoera (Preanger regentschappen), Japara en Pamakassan (Madura) ontbraken gedurende het geheele jaar geneeskundigen; te Soemedang (Preanger regentschappen) sedert de laatste maanden van het jaar. De dienst in de afdeelingen Soekapoera en Limbangan werd ook in 1873 waargenomen door de civiele geneesheeren te Soemedang en Bandong. Door het overlijden echter, in het begin van December 1873, van den geneesheer te Soemedang was een gedeelte dier afdeeling weder van geneeskundige hulp verstoken geraakt.

In de dienst te Tangerang werd voorzien door de plaatsing aldaar van een doctor djawa. Voor drie der overige bij het eind van 1872 onvervulde standplaatsen kon echter in den loop van 1873 een Europeesch geneesheer worden gevonden, namelijk voor Tjiandjoer (Preanger regentschappen), Poerwakarta (Krawang) en Bondowosso (Bezoeki).

Tijdens de koortsepidemie in de afdeeling Demak (Samarang) werd een officier van gezondheid derwaarts gezonden om geneeskundige hulp te verleenen.

In de buitenbezittingen werd de geneeskundige dienst, als vroeger, schier uitsluitend door officieren van gezondheid uitgeoefend (op 46 van de 50 plaatsen). Te Gorontalo ontbreekt nog een civiel geneesheer. Om in de dienst zooveel mogelijk te voorzien, is aldaar voorloopig een doctor djawa geplaatst.

Op en buiten Java werd de particuliere praktijk uitgeoefend door 25 geneesheeren, behalve door de 37 burgerlijke geneesheeren, die tevens belast waren met de waarneming der burgerlijke geneeskundige dienst of die als stadsgeneesheeren werkzaam waren.

Te Batavia, Buitenzorg, Cheribon, Samarang, Soerabaija, Pasoeroean, Djokjokarta, Soerakarta, Padang en Makassar zijn particuliere apothekers gevestigd.

De verloskunde werd op en buiten Java uitgeoefend door 17 Europesche vroedvrouwen.

*Inlandsche genees- en verloskundigen.* Een sedert jaren aanhangig onderzoek heeft tot de overtuiging geleid, dat de school tot vorming van inlandsche geneeskundigen geenszins aan haar doel beantwoordde. Deels was dit te wijten aan den korten duur van den cursus, die geene grondige opleiding veroorloofde; deels aan het niet bezigen der Nederlandsche taal bij het onderrigt, waardoor de zoogenaamde doctors djawa later buiten staat waren zich op de hoogte te houden van hun vak. Daarom is besloten tot eene reorganisatie der inrigting, waarbij de cursus gesteld is van 5—8 jaren, onder leiding van drie officieren der geneeskundige dienst, bijgestaan door inlandsche adsistenten, en van een paar Europesche onderwijzers. De inrigting zal dan gesplitst zijn in eene *voorbereidende* en in eene *geneeskundige* school; welke laatste toegankelijk is voor hen, die op de voorbereidende school, of elders, voldoende kennis hebben opgedaan in de Nederlandsche taal en de vakken van het lager onderwijs. Het getal élèves zal vooreerst tot 100 kunnen stijgen.

Bij het einde van 1873 bevonden zich aan de school 38 élèves, namelijk 11 in het derde, 15 in het tweede en 12 in het eerste studiejaar. Negen élèves werden in 1873 tot doctor djawa benoemd, waarvan 5 het examen met zeer voldoenden, de anderen met voldoenden uitslag aflegden. Voorts werden in den loop van het jaar 3 élèves op verzoek, 2 wegens luiheid of onvatbaarheid voor studie, 1 wegens slecht gedrag en 1 als verdacht van diefstal ontslagen; terwijl 1 door de politie te Padang werd opgeëischt en 1 élève aan cholera overleed. Daarentegen werden 15 élèves aangenomen.

Op Java en in de Buitenbezittingen waren in het jaar 1873 113 doctors djawa. Van deze kwamen 2 te overlijden, 1 werd op verzoek eervol uit zijne betrekking en 1 eervol uit 's lands dienst ontslagen.

De 9 nieuw benoemde doctors djawa werden tijdelijk te Batavia aangehouden, ten einde over hunne diensten ten behoeve van choleralijders te beschikken. Twee hunner werden tot dat einde ter beschikking gesteld van de stedelijke geneesheeren te Batavia, twee anderen ter beschikking van den adsistent-resident van Tangerang, terwijl een werd gezonden naar Madura, toen aldaar de cholera uitbrak, en twee naar de plaats hunner herkomst (Samarang), toen de ziekte zich aldaar uitbreidde.

Ter behandeling van de bevolking in de afdeeling Demak, tijdens de koorts-epidemie aldaar, werden 6 doctors djawa tijdelijk voor die afdeeling bestemd.

Het aantal inlandsche vroedvrouwen bedroeg in 1873 90, waarvan 1 overleed. Aan 40 werd van gouvernementswege onderstand verleend, terwijl de onderstand van 3 vroedvrouwen werd ingetrokken. Aan de verloskundige school te Batavia legden in 1872 twee élèves met gunstigen uitslag het examen voor vroedvrouw af. Aan beiden werd echter toegestaan, nog één jaar aan de school te blijven tot vermeerdering van hare praktische kennis. Hoeveel vrouwen bij het eind van 1873 in opleiding waren, is niet vermeld gevonden.

In het aan de school verbonden gesticht werden 35 kraamvrouwen opgenomen.

*Ziekengestichten.* Voor de verpleging van zieke prostituées is te Batavia eene nieuwe loods opgerigt, waarin 80 personen kunnen worden opgenomen.

Aan de gezondheidsetablissementen te Gadok en Sindanglaija werd de gewone jaarlijksche subsidie toegekend.

*Krankzinnigenverpleging.* Een ontwerp-reglement betreffende de krankzinnigenverpleging, geschoeid op de leest der Nederlandsche wet van 29 Mei 1841 (*Staatsblad* n°. 20), is hier te lande in behandeling.

De krankzinnigen-geneesheer, die blijkens het vorig verslag zich met verlof in Europa bevond, is sedert van dat verlof teruggekeerd en in activiteit hersteld. Hem is vervolgens Batavia als standplaats aangewezen, zoowel in het belang der algemeene organisatie en verbetering van het krankzinnigenwezen in Nederlandsch Indie, als met het doel om hem te kunnen belasten met de behandeling der krankzinnigen in het Chinesche hospitaal ter genoemde plaats.

Bij het einde van 1873 werden in bedoelde krankzinnigen-inrigting verpleegd 96 lijders (14 Chinezen en 82 inlanders) tegen 105 (22 Chinezen en 83 inlanders) in het jaar te voren. In den loop van 1873 werden opgenomen 79 lijders (18 Chinezen en 61 inlanders), terwijl 45 herstelden (13 Chinezen en 32 inlanders) en 37 overleden (6 Chinezen en 31 inlanders). (1)

In de afdeeling voor krankzinnigen bij het groot militair hospitaal te Samarang werden gedurende 1873 opgenomen 29 lijders, terwijl 16 de inrigting verlieten als hersteld of verbeterd en 9 stierven. Bij het eind van 1873 waren alzoo 4 lijders meer aanwezig dan op 31 December 1872, namelijk 110 (41 Europeanen, 4 Afrikanen en 65 inlanders). In 't vorig jaar waren de drie laatste cijfers (volgens verbeterde opgaven) 40, 3 en 63. Onder de patienten waren begrepen: ultimo 1873 27 vrouwen (4 Europesche en 23 inlandsche); ultimo 1872 25 vrouwen (3 Europesche en 22 inlandsche).

De verhouding van het aantal herstelden tot de behandelden wordt, met het oog op den langen duur der krankzinnigheid bij de meeste lijders, gunstig genoemd. De algemeene gezondheidstoestand was in 1873 echter minder bevredigend, hoofdzakelijk een gevolg van de heerschende epidemien (knokkelkoorts en cholera). Toch was het sterftecijfer gering te noemen.

Het te werk stellen der krankzinnigen leverde, wat de inlanders betrof, weder vrij goede resultaten op. Door elkander waren 19 mattemakers werkzaam, die 200 stuks matten vervaardigden, waarvan de opbrengst f 1,50 per stuk was. Van de overige inlanders hielden zich onder anderen 7 met tuinarbeid onledig, 4 met huis- en 5 met sjouwerswerk. Ook de inlandsche vrouwen betoonden zich vlijtig en 11 harer verdienden elk f 12 's maands met naaiwerk. De Europesche lijders waren echter ongenegen eenigen arbeid te verrigten.

De gebouwen van het gesticht ondergingen eenige kleine verbeteringen. Het nieuwe blok voor Europeanen, en de

(1) Er zouden alzoo bij het eind van 1873 niet 96, maar 102 lijders moeten zijn aanwezig gebleven. Dit verschil met het opgegeven totaal van 96 is niet toegelicht gevonden.

daarbij behoorende cellen-afdeeling voldoen uitmuntend.

De uitbreiding van de inrigting tot krankzinnigen-verpleging te Soerabaija naderde bij het eind van 1873 hare voltooijing. Voortaan zullen een honderdtal patienten kunnen opgenomen worden.

Met den bouw van het eerste groote krankzinnigengesticht op Java, hetwelk te Buitenzorg zal verrijzen, wordt een aanvang gemaakt. Voor de oprigting van een deel der benoodigde gebouwen is met gunstigen uitslag eene aanbesteding gehouden.

*Vaccine.* Zoo als uit onderstaande vijfjarige aantooningen blijkt, was het getal in 1873 gedane inentingen zoowel op Java en Madura als in de buitenbezittingen grooter dan in 1872, waarbij voor Java en Madura echter te letten valt op de omstandigheid, dat in laatstgemeld jaar van 7 gewesten en ditmaal slechts van 4 gewesten de opgaven onvolledig waren. Het grooter of kleiner aantal revaccinatien is meerendeels afhankelijk van het al dan niet heerschen van natuurlijke pokken.

| Jaren. | Vaccinatien. | Revaccinatien. | Totaal. | Verhouding van het getal tot de sterkte der bevolking: vaccinatien | revaccinatien | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | *Java en Madura* | | |
| 1869 | 596 298 | 387 243 | 983 541 | 1 : 26,00 | 1 : 40,04 | (a) De verhouding van het aantal geslaagde gevallen tot het geheel aantal vaccinatien en revaccinatien wordt opgegeven in 1873 te zijn geweest: voor de vaccinatien 1 : 1,103, voor de revaccinatien 1 : 1,403. |
| 1870 | 561 860 | 722 938 | 1 284 798 | 1 : 28,89 | 1 : 22,45 | |
| 1871 | 524 553 | 209 479 | 734 032 | 1 : 28,02 | 1 : 70,18 | |
| 1872 | 490 982 | 112 103 | 603 085 | 1 : 34,79 | 1 : 152,38 | |
| 1873 (a) | 534 084 | 121 537 | 655 621 | 1 : 32,36 | 1 : 142,23 | |
| | | | | *Buitenbezittingen.* | | |
| 1869 | 86 809 | 28 324 | 115 133 | niet opgegeven | niet opgegeven | (b) Dat deze verhoudingen zooveel ongunstiger zijn dan in de vorige jaren, vindt zijne toelichting in het grooter bevolkingscijfer, dat in 1873 tot grondslag genomen is, namelijk de opgaven van het zielental volgens den Regeringsalmanak, in stede van, zoo als tot dusverre gebruikelijk was, de opgaven in de vaccine-verslagen. Bovendien is thans bij de berekening de sterkte der bevolking van de residentie Timor gesteld op 1 057 800 zoo als in het vaccine-verslag is opgenomen; terwijl vroeger het bevolkingscijfer van dat gewest niet bekend werd gesteld. |
| 1870 | 108 782 | 78 980 | 187 762 | id. | id. | |
| 1871 | 82 555 | 42 847 | 125 402 | 1 : 36,08 | 1 : 69,52 | |
| 1872 | 56 758 | 46 333 | 103 091 | 1 : 45,51 | 1 : 55,75 | |
| 1873 | 87 860 | 60 418 | 148 278 | (b) 1 : 65,44 | (b) 1 : 95,17 | |

Voor elke der buitenbezittingen afzonderlijk kunnen de uitkomsten der vaccine gedurende 1873 blijken uit het navolgende overzigt:

| GEWEST. | VERHOUDING DER: gedane vaccinatien (tot de sterkte der bevolking) | gedane revaccinatien (tot de sterkte der bevolking) | geslaagde gevallen tot het getal: vaccinatien. | geslaagde gevallen tot het getal: revaccinatien. | niet geslaagde gevallen tot het getal: vaccinatien. | niet geslaagde gevallen tot het getal: revaccinatien. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Sumatra's Westkust (a) . . . | 1 : 60,39 | 1 : 81,2 | 1 : 1,17 | 1 : 2,98 | 1 : 6,63 | 1 : 1,5 |
| Lampongsche districten (b) . . | 1 : 48,53 | 1 : 15,67 | 1 : 1,19 | 1 : 1,12 | 1 : 6,27 | 1 : 9,23 |
| Palembang (c) . . . . . | 1 : 37,82 | 1 : 111,1 | 1 : 1,13 | 1 : 1,31 | 1 : 8,54 | 1 : 4,21 |
| Sumatra's Oostkust . . . . . | (d) 1 : 224,73 | 1 : 766,57 | 1 : 1,12 | 1 : 1,00 | 1 : 9,3 | „ |
| Riouw . . . . . | | | | | | |
| Banka . . . . . | 1 : 29,6 | 1 : 76,43 | 1 : 1,16 | 1 : 1,48 | 1 : 7,12 | 1 : 3,07 |
| Wester-afdeeling van Borneo . | 1 : 85,68 | 1 : 2880,95 | 1 : 1,06 | 1 : 2,19 | 1 : 17,55 | 1 : 1,87 |
| Zuider- en Ooster-afd. van Borneo | 1 : 79,31 | 1 : 566,25 | 1 : 1,15 | 1 : 1,42 | 1 : 7,7 | 1 : 3,36 |
| Makassar . . . . . | 1 : 46,12 | 1 : 37,37 | 1 : 1,15 | 1 : 1,34 | 1 : 7,44 | 1 : 3,88 |
| Amboina. . . . . | 1 : 44,75 | 1 : 40,82 | 1 : 1,12 | 1 : 1,46 | 1 : 9,31 | 1 : 3,15 |
| Timor (e) . . . . . | 1 : 268,75 | 1 : 27123,08 | 1 : 1,1 | 1 : 1,62 | 1 : 10,27 | 1 : 2,66 |
| | 1 : 65,44 | 1 : 95,17 | 1 : 1,148 | 1 : 1,61 | 1 : 7,72 | 1 : 2,64 |

(a) Zonder de gegevens van het district Siboga.

(b) Als voren, van het district Boemiagong.

(c) Hieronder ook de opgaven betreffende Benkoelen. Daarentegen ontbreken de gegevens van een paar onderafdeelingen van Palembang, namelijk van Kikim en Semindo.

(d) De opgaven nopens deze gewesten betreffen slechts de hoofdplaatsen Siak en Tandjong-Pinang.

(e) Zonder de vaccine-gegevens van de districten Soemba, Ende en Allor.

Het mislukken van inentingen wordt voornamelijk geweten aan de weinige zorg der ouders voor hunne gevaccineerde kinderen, aan mindere vatbaarheid van het individu en soms ook aan verbastering van de stof door ouderdom. In het laatste gebrek werd zooveel mogelijk voorzien door overbrenging van goede stof uit aangrenzende vaccinedistricten.

De inenting met uit Nederland gezonden oorspronkelijke met glycerine vermengde lymphe, afkomstig van het Amsterdamsche Genootschap tot bevordering der koepokinenting, heeft op Java negatieve resultaten opgeleverd. Vaccinatien met van particuliere zijde uit Nederland ontvangen stof, in de vaccine-districten Kendal en Tagal beproefd, zijn daarentegen geslaagd.

Over het algemeen is de bevolking op Java met de koepokinenting ingenomen, doch minder met revaccinatien. De residentien Soerakarta en Djokjokarta geven van alle gewesten op Java steeds de slechtste uitkomsten; de oorzaak daarvan is gelegen in den eigenaardigen toestand dier gewesten.

Ter bevordering van het toezigt op de vaccine, werd in het afgeloopen jaar het opzigt over de vaccine-districten Tjeringin-lor en Pasar Solok, in de residentie Bantam, opgedragen aan den eerstaanwezenden officier van gezondheid te Anjer.

Van de te Banjoewangi in opleiding zijnde Balinesche jongelingen (zie vorig verslag bladz. 139) zijn sedert zeven tot vaccinateur op Bali benoemd; de achtste vaccinateursplaats kon wegens gemis van een daartoe geschikt persoon nog niet worden vervuld. De vaccine wordt gezegd in drie der rijkjes van Bali gunstig te werken.

In de Buitenbezittingen kwamen in 1873 pokken-epidemien alleen voor ter Sumatra's Westkust, in Palembang, Benkoelen en Amboina, doch niet in hoogen graad, terwijl in de residentien Riouw, Banka en Wester-afdeeling van Borneo enkele sporadische gevallen van die ziekte werden waargenomen.

Proeven met animale en gehumaniseerde pokstof te Padang en Palembang genomen, leverden weinig bevredigende resultaten op. Alleen ter laatstgemelde plaats kwamen enkele der daarmede verrigte inentingen op, doch de daarvan verkregen stof was niet vatbaar voor reproductie.

Te Djambi wordt geklaagd over den onwil der bevolking om hare kinderen te laten vaccineren, op vele andere plaatsen in de Buitenbezittingen over de weinige zorg die aan de gevaccineerde kinderen besteed wordt.

De geschiktheid en ijver der vaccinateurs laten over 't algemeen niet te wenschen over. Het ligt in de bedoeling meer eenheid te brengen in de tot nog toe uiteenloopende bezoldigingen en verdere voordeelen der vaccinateurs; en tevens aan allen het genot van periodieke tractementsverhooging toe te kennen; hetgeen thans slechts bij uitzondering geschiedt. Daarentegen zouden de tractementen der vaccinateurs op Java verlaagd worden (behoudens voor de tegenwoordige titularissen); dewijl zij, op een bedrag van f 540 's jaars, niet in overeenstemming zijn met de weinige eischen, aan de betrekking van vaccinateur gesteld. Hunne bezoldigingen zouden dan voor geheel Indie f 360 's jaars bedragen; door tractementsverhooging klimmende tot f 540.

### § 2. *Veeartsenijdienst.*

De gezondheidstoestand onder den veestapel in Indie was in 1873 over het algemeen gunstig. Gevallen van miltvuur kwamen alleen voor in het district Tjabang-boengin (Krawang), in de afdeelingen Blora (Rembang), Bawean (Soerabaija), Toelang-Bawang (Lampongsche districten), Ogan Oeloe en Ogan ilir (Palembang) en op het eiland Kangean (Madura), naar welke plaatsen een veearts werd gezonden om hulp te verleenen.

Te Makassar en omstreken openbaarde zich in de laatste maanden van 1873 op nieuw eene ziekte onder de paarden, welke door den derwaarts gezonden veearts werd geconstateerd als droes in al zijne vormen; ook deden zich aldaar vele gevallen voor van keelontsteking en ontsteking der luchtpijpstakken, die besmettelijker schenen te zijn dan op andere tijden, hoewel sterfgevallen zeer weinig voorkwamen. Door gepaste behandeling was die ziekte, op het einde des jaars, ter hoofdplaats Makassar geheel en in de binnenlanden grootendeels geweken.

Van kwaden droes kwamen overigens in 1873 weinig gevallen voor. Als een nog nooit voorgekomen feit wordt vermeld, dat deze ziekte zich ditmaal niet onder de te Weltevreden gestationeerde postpaarden had geopenbaard.

De veterinaire school te Soerabaija werd gedurende het jaar 1873 bezocht door vijf leerlingen, waaronder twee Madurezen. Op hun gedrag, ijver en aanleg voor studie viel niets aan te merken.

Het denkbeeld om, even als met opzigt tot de veetyphus, ook ten aanzien van andere besmettelijke veeziekten, algemeen verbindende regelingen in 't leven te roepen, omtrent hetgeen tot bestrijding daarvan moet worden verrigt (zie het vorig verslag blz. 139), wordt door de Indische Regering, blijkens eene beschikking van Augustus 1873, in advies gehouden tot dat de behoefte daaraan zal gebleken zijn. Met deze zienswijze der Indische Regering heeft het Opperbestuur zich vereenigd, voor zooveel betreft de besmettelijke veeziekten bekend onder de namen: kwade droes, worm en dolheid, daar ten opzigte van deze steeds voorkomende ziekten een stelsel van afmaking en onteigening zou worden vereischt, dat tot groote bezwaren in de uitvoering zou aanleiding geven. Aangezien deze bedenkingen niet kunnen gelden tegen het nemen van maatregelen tot tegengang van het miltvuur, dat groote verwoestingen onder den veestapel kan aanrigten, en daarbij geen afmaking van de aangetaste dieren noodig is, maar alleen afzondering en ontsmetting van den stal — dus slechts maatregelen, die in de uitvoering weinig bezwaar opleveren — is de aandacht van het Indisch Bestuur hierop gevestigd, naar aanleiding waarvan dit punt in nadere overweging is genomen.

## L. Departement der burgerlijke openbare werken.

### I. OPENBARE WERKEN IN HET ALGEMEEN.

Gedurende 1873 werden verscheidene kleine bouwwerken, als bruggen en duikers, in der tijd zonder medewerking en toezigt van het burgerlijk bouwdepartement uitgevoerd, onder behoorlijk technisch toezigt verbeterd en voor zooveel noodig vernieuwd. Behalve deze werken van kleinen omvang werden verder vele verbeteringen aangebragt aan de schoolgebouwen en gevangenissen, en, waar noodig, nieuwe opgerigt. Ook de wegen (zie hierover lager) werden aanmerkelijk verbeterd.

Ingevolge de reorganisatie van het personeel van den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken (zie lager) werden drie hoofdingenieurs belast met de functien van inspecteur, en wel: één te Batavia gevestigd, voor de residentien Bantam, Batavia, Krawang, Preanger regentschappen en Cheribon; één te Samarang gevestigd, voor de residentien Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Kadoe, Bagelen, Banjoemas, Djokjokarta, Soerakarta en Madioen, en één te Soerabaija gevestigd, voor de residentien Rembang, Soerabaija, Madura, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Banjoewangi en Kediri. Hun werd voorloopig opgedragen, de noodzakelijkheid en doelmatigheid der voorgestelde werken en de daarvoor ontworpen plannen, ook uit een finantieel oogpunt, met zorg te beoordeelen; na te gaan of de werken behoorlijk, met de vereischte spaarzaamheid en met goed overleg, worden uitgevoerd en daarbij voldoende gebruik gemaakt wordt van de plaatselijk beschikbare hulpbronnen, zoomede raad te geven aan de ingenieurs hunner afdeelingen, na onderlinge vergelijking van hetgeen in de verschillende gewesten gebruikelijk is.

Ten einde te gemoet te komen aan de in het vorig verslag bedoelde bezwaren omtrent de opneming van een voltooid werk door een ingenieur uit eene nabij gelegen residentie, werd de directeur der openbare werken uitgenoodigd om de inspecteurs ook te belasten met de opneming van voltooide werken, bedoeld bij de slotalinea van art. 31 van *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 85, terwijl hem verder werd aanbevolen in het algemeen hunne diensten zoo goed mogelijk te benuttigen, en vóór 1 October 1874 voorstellen in te dienen ter vaststelling eener definitieve instructie voor die inspecteurs.

De in het vorig verslag (bladz. 140) bedoelde vraag, of niet met vrucht eene decentralisatie ware toe te passen in

dien zin, dat meerdere zelfstandigheid aan de eerstaanwezende ingenieurs werd toegekend, is door den directeur ontkennend beantwoord.

*Technisch personeel.* Door den allengs in omvang toegenomen werkkring van de waterstaats-ambtenaren was het personeel geheel ontoereikend geworden. (Vergelijk de Memorie van Toelichting tot de Indische begrooting van 1874.) Daarom is bij Koninklijk besluit van 22 Augustus 1873, n°. 44 (*Nederlandsche Staatscourant* van 19 December 1873, *Indisch Staatsblad* 1874, n°. 58) eene nieuwe organisatie van dat personeel vastgesteld, daartoe strekkende, dat, behalve de reeds bij Koninklijk besluit van 14 Januarij 1873, n°. 30, toegestane vermeerdering van 15 opzigters 3de klasse (zie het vorig verslag, bladz 141), nog 11 ingenieurs, 12 architecten en 56 opzigters aan het bestaande kader worden toegevoegd, en van de hoofdingenieurs 3 worden aangewezen om als inspecteurs dienst te doen. Het gemis aan inspecteurs werd beschouwd als een groot gebrek in de tot dus ver bestaande organisatie. Van de tractementen van het personeel is alleen dat der ingenieurs 3de klasse van f 325 tot f 350 's maands verhoogd.

Als maatstaf voor de toegestane uitbreiding van personeel werd gevolgd de door de hoofden van gewestelijk bestuur geconstateerde behoefte in verband met de uit te voeren werken. Doch de uitbreiding is gepaard gegaan met eene wijziging in de verhouding van het getal technici in de verschillende rangen, ten doel hebbende om de tot dusver al te ongunstige kansen voor bevordering te verbeteren.

Volgens de nieuwe formatie telt het corps ambtenaren van den waterstaat en de burgerlijke openbare werken thans 10 hoofdingenieurs, waarvan 5 der 1ste en 5 der 2de klasse; 55 ingenieurs (15 der 1ste, 25 der 2de en 15 der 3de klasse); 10 aspirant-ingenieurs; 20 architecten, waarvan 10 der 1ste en 10 der 2de klasse; benevens 146 opzigters (43 der 1ste, 60 der 2de en 43 der 3de klasse).

In 1874 is echter aan de uitbreiding van het personeel nog slechts een begin van uitvoering gegeven, door indienststelling van de in Indie beschikbare technici. Overigens is van de op de begrooting uitgetrokken som van f 125 000 gebruik gemaakt om een gedeelte van de dienstdoende ambtenaren tot hoogere rangen te bevorderen, en dus in zóóverre de nieuwe formatie toe te passen. Ten gevolge van deze maatregelen bestond in Februarij 1874 het technisch personeel uit 2 hoofdingenieurs 1ste klasse, 2 hoofdingenieurs 2de klasse, 15 ingenieurs 1ste klasse, 25 ingenieurs 2de klasse, 15 ingenieurs 3de klasse, 10 aspirant-ingenieurs, 4 architecten 1ste klasse, 6 architecten 2de klasse, 15 opzigters 1ste klasse, 40 opzigters 2de klasse en 43 opzigters 3de klasse. Voor de verdere aanvulling van het personeel zijn reeds oproepingen gedaan.

Bij of na de vaststelling der nieuwe organisatie is verder bepaald: 1°. dat bij de in Indie voor de betrekking van aspirant-ingenieur af te leggen examens dezelfde eischen zouden worden gesteld als bij de wet van 2 Mei 1863 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 50), zijn gesteld voor het examen van civiel ingenieur in Nederland, zoodat het zoogenaamd verligt Indisch examen (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 139) verviel; 2°. dat in Indie benoemde ingenieurs, voor zoover zij nog niet hebben getoond de bij ingenieurs gevorderde praktische ervaring te bezitten, vóór hunne indienststelling in Indie, nog minstens een jaar in Europa zullen worden te werk gesteld. Met opzigt tot de benoembaarheid als architect of opzigter zijn bij het Koninklijk besluit van 22 Augustus 1873, n°. 44, de bestaande eischen (*Indisch Staatsblad* 1857, n°. 101) gehandhaafd, terwijl aan de van hier uit te zenden opzigters weder, even als vroeger (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 10), vrijheid is gelaten om een deel van het examen (vereischt om voor bevordering in aanmerking te komen) in Indie af te leggen.

Van de in dienst zijnde opzigters waren, bij het einde van 1873, 22 in het bezit van de 1ste, 23 in het bezit van de 2de nota van bekwaamheid.

Ten behoeve der marinewerken te Batavia en Soerabaija bleven gedurende 1873 aan het departement der marine toegevoegd een aspirant-ingenieur en twee opzigters, terwijl ook de bij het departement van binnenlandsch bestuur gedetacheerde ingenieur der 2de klasse (sedert bevorderd tot ingenieur der 1ste klasse) ter beschikking bleef van dat departement.

*Landmeters.* Zoo als reeds in vorige verslagen werd medegedeeld, heeft het departement der burgerlijke openbare werken slechts bemoeijenis met het landmeters-personeel, voor zooveel betreft het onderzoek naar de bevoegdheid tot uitoefening van het beroep van geëxamineerd en beëedigd landmeter, overeenkomstig het programma vastgesteld bij *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 46.

Het examen van landmeter werd in 1873 met goed gevolg afgelegd door drie personen, zoodat bij het einde van dat jaar 12 personen, waaronder zes opzigters der burgerlijke openbare werken, in het bezit waren van het diploma.

Het belasten van ingenieurs der burgerlijke openbare werken met de uitoefening der functien van gouvernementslandmeter onttrekt deze ambtenaren dikwijls aan hun eigenlijken werkkring, en hoezeer dergelijke opdragten slechts uitzondering moeten zijn (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 135), zijn ze regel geworden wegens het groot gebrek aan geëxamineerde landmeters. Men overweegt of in dezen toestand, zonder de belangen der dienst te schaden, verbetering zal kunnen gebragt worden door het stellen van ligtere eischen voor het examen van landmeter.

Over de vaststelling van een eenvoudig examen-programma voor hen die als adjunct-landmeter bij het kadaster wenschen te worden geplaatst, zie men bladz. 99 hiervoren.

*Uitgevoerde werken.* Onder de belangrijke in het jaar 1873 in uitvoering geweest zijnde werken kunnen worden genoemd die, welke in bijlage O zijn vermeld. Voor nadere bijzonderheden omtrent sommige werken wordt verwezen naar afdeeling II van dit hoofdstuk.

Boven de bij de begrooting van 1873 toegestane som van f 4 927 200, voor onderhoud en herstelling van gebouwen en waterstaatswerken en voor vernieuwingen en nieuwe werken, heeft de Gouverneur-Generaal credieten moeten openen tot een gezamenlijk bedrag van f 2 330 974,91 5:

1°. omdat de hoofden van gewestelijk bestuur een zeer ruim gebruik hadden gemaakt van de bevoegdheid, verleend bij art. 16, 5°., der regelen voor het administratief beheer (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 149, gewijzigd bij *Indisch Staatsblad* 1870, n°. 18), om in dringende gevallen op eigen verantwoordelijkheid over de noodige sommen te beschikken, en wel grootendeels ten gevolge van de noodzakelijkheid om de bevolking, bij het bestaande rijstgebrek, te gemoet te komen door werkverschaffing; in 't geheel werd door de bedoelde autoriteiten op die wijze beschikt over een bedrag van f 1 439 792,55;

2°. omdat de directeur der openbare werken verklaarde, dat voor de voortzetting of voltooijing der vóór 1873 bevolen werken reeds ruim f 5 066 000 noodig waren, terwijl voor geen uitstel gedoogende werken ruim f 750 000 vereischt werden.

Later is evenwel gebleken dat een groot deel van de credieten (in October en November geopend) niet is gebruikt. Zie hieromtrent de gedrukte stukken der zitting 1873—1874, **142**, n°. 12 en 20, waar ook is medegedeeld dat de Regering het mogelijke heeft gedaan om dusdanige credietopeningen voor het vervolg te voorkomen, hetgeen alleen geschieden kan wanneer de hoofden van gewestelijk bestuur in het gebruik, 't welk zij van het aangehaald art. 16 maken, meer gecontroleerd worden en wanneer het departement der openbare werken de behoefte der dienst tijdiger en beter raamt, zoodat voorstellen tot verhooging der begrooting kunnen worden gedaan als deze onvoldoende blijkt.

*Wijze van uitvoering der werken.* De uitvoering der werken geschiedde bij aanneming, in vrijen arbeid of in heerendienst, met of zonder te gemoetkoming in geld.

De regelen, bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 73, gesteld omtrent de gevallen waarin geen aanbesteding behoeft plaats te vinden, (waarover zie ook blz. 71 hiervoren) namen vele belemmeringen weg, die in de uitvoering van bouwwerken werden ondervonden.

Enkele aanbestedingen hebben in sommige residentien gunstige uitkomsten opgeleverd.

*Toestand der werken, gebezigde materialen, beschadigingen.* De toestand van 's lands openbare werken liet hier en daar

nog wel te wenschen over ten gevolge van gebrek aan personeel of uitputting der beschikbaar gestelde fondsen.

De aanschaffing van het voor de bouwwerken benoodigde *hout* bleef bij voortduring aan moeijelijkheden onderhevig, hoewel de meerdere uitgifte van boschperceelen op den voet van art. 9 van *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 96, eenigermate heeft bijgedragen om meer djatihout in den handel te brengen. Inzonderheid in de residentien Banjoemas en Bagelen was djatihout van de verlangde afmetingen schier niet te bekomen. Door de exploitatie van het bosch Djatisari in Pekalongan werd voorzien in de behoefte aan djatihout in dat gewest en in Cheribon, waar het in den oostmoesson werd aangebragt en tegen billijken prijs te bekomen was.

Wat betrett de voorziening in de behoefte door aankap van hout in niet onder geregeld beheer gebragte bosschen, kan naar vorige verslagen verwezen worden.

Op het eiland Kangean nabij Madura wordt fraai en deugdzaam djatihout aangetroffen, dat bij exploitatie van veel nut zoude kunnen zijn voor de bouwwerken op Madura, alwaar volslagen gebrek aan die houtsoort bestaat.

De leverin g van djatihout door den Sultan van Djokjokarta aan het Gouvernement bedroeg in 1873 $103^{819}$ kub. meter, tegen een kap- en sleeploon van f 19.70 de kub. meter.

Even als in 1872 werd gedurende 1873, bij gebrek aan djatihout, voor de bouwwerken wildhout gebezigd. Behalve in de streken in het vorig verslag (bladz. 143) genoemd, wordt nog uitstekend wildhout gevonden op Banka en op de eilanden om Celebes. Het eiland Tanah Djampea voorzag Makassar van zeer deugdzaam wildhout, geschikt voor alle soorten van timmerwerk. Op Ternate werd het benoodigde hout, op aanvraag bij den Sultan, door de bevolking geleverd.

In de aanschaffing van andere bouwmaterialen, als: *steenen*, *pannen*, *kalk*, enz. werd nu en dan eenige moeijelijkheid ondervonden, daar zij in den handel meestal niet dan van slechte qualiteit te bekomen waren, en het bouw-departement derhalve dikwijls verpligt was door eigen aanmaak in de behoefte te voorzien.

De brandstof voor de kalkbranderijen, steen- en pannenbakkerijen van den waterstaat werd in den regel door de bevolking geleverd, somwijlen tegen hooge prijzen, wanneer de vraag naar brandhout groot was. Metselsteenen, veelal waalmoppen, werden te Batavia, Samarang, Soerabaija, Makassar en Padang aangevoerd als ballast met de uit Nederland komende schepen. De bevolking bakt vrij goede steenen. In de afdeeling Modjokerto (Soerabaija) werd veel gebruik gemaakt van de in vroegere tijden gebakken steenen, afkomstig van de bouwproducten van het rijk van Modjopahit. Deze steenen zijn van grootere afmetingen en van betere qualiteit dan die welke thans aangemaakt en in den handel gebragt worden.

De verdere opgaven omtrent de gebezigde materialen uit Indie ontvangen, komen overeen met de mededeelingen op bladz. 143 van het vorig verslag.

Door aardbevingen werden eenige, hoewel niet belangrijke, beschadigingen toegebragt aan 's lands gebouwen te Toeloeng-agoeng en Trengalek (Kediri), in de Padangsche bovenlanden, in Tapanoeli en in Aijer-Bangis. Ook de wegen in de residentie Tapanoeli hebben ten gevolge van dezelfde oorzaak belangrijk geleden.

Ten gevolge van menigvuldige zware regens traden de Tjodie- en Pepei-rivieren buiten hare oevers, waardoor in de hoofdplaatsen Djokjokarta en Soerakarta schade werd aangerigt.

Hevige bandjers teisterden in den westmoesson de waterwerken in Madioen, Tagal, Bezoeki, Rembang en Amboina en sloegen vele bruggen van inlandsche constructie weg. In eerstgenoemd gewest werd bovendien door de felle droogte in den oostmoesson veel werking in den kleiachtigen bodem waargenomen, tengevolge waarvan vele landsgebouwen scheurden.

Daar de ladoe-overstroomingen in Soerakarta — een gevolg nog van de jongste uitbarsting van den Merapi — wederom op eenige particuliere ondernemingen groote verwoestingen hadden veroorzaakt, werd aan een bij de directie der burgerlijke openbare werken gedetacheerden waterstaats-ambtenaar opgedragen, om te onderzoeken welke maatregelen konden worden getroffen tot tegengang van die ramp. De uitslag van het onderzoek werd aan de betrokken landhuurders medegedeeld; meer kon de Regering, met het oog op hare verhouding tot de Vorstenlanden, niet doen; trouwens was het duidelijk geworden dat tegenover natuurkrachten, als hier in het spel waren, geen afdoende voorzieningen waren aan te wenden.

De dijken van de Kediri-rivier in het Soerabaijasche leden veel van hooge waterstanden. Ook bezweek de dijk aan den regter-oever der Pegirian-rivier ter hoofdplaats Soerabaija en slechts met veel moeite en groote krachtsinspanning slaagde men er in de breuk te herstellen, waardoor groote verwoestingen werden voorkomen.

*Werkvolk*, *werkloonen*. Over het algemeen werden op Java geene moeijelijkheden ondervonden in het verkrijgen van het benoodigde werkvolk. Schaarschte aan voedingsmiddelen in de meeste gewesten van Java verpligtte de bevolking werk te zoeken en hare diensten aan te bieden zoowel aan particulieren als aan het Gouvernement. Alleen te Patjitan en Pangool (Madioen) was het, wegens het beperkt aantal koelies, soms moeijelijk om werkvolk te bekomen en moesten de bouwwerken gestaakt worden, zoolang schepen in die havens zout en koffij kwamen lossen en laden, daar voor deze werkzaamheden tot elken prijs koelies werden aangenomen. In de Minahassa (Menado) en op het eiland Banka, alwaar de inheemsche bevolking koeliediensten als vernederend beschouwt, was het geenszins gemakkelijk werkvolk te verkrijgen. Ook de Lampongers waren niet te bewegen tot het verrigten van eenigen koelie-arbeid buiten heerendienst; Palembangers en Bantammers moesten dan ook voor dat gewest ontboden worden.

Omtrent den arbeid van *heerendienstpligtigen* werden dezelfde klagten als vroeger vernomen. Hunne ongeregelde opkomst, gevoegd bij hunne groote onverschilligheid, onwil en traagheid, maakte onafgebroken toezigt noodig en was dikwijls oorzaak, dat de werkzaamheden zeer langzaam vorderden. Zooveel mogelijk werden de heerendiensten gevorderd op tijdstippen, waarin de bevolking niet voor de rijstcultuur bezig is.

Ten aanzien van de *handwerkslieden* wordt hetzelfde berigt als verleden jaar (zie vorig verslag bladz. 144). Op Banka, waar nagenoeg geen andere dan Chinesche ambachtslieden zijn, werden met goed gevolg aan bazen van dezen landaard onderdeelen van bouwwerken uitbesteed, wier uitvoering niets te wenschen overliet.

De maatregel, om *dwangarbeiders* aan de openbare werken te werk te stellen, op plaatsen waar moeijelijk of in het geheel geen vrije arbeiders te krijgen zijn of het werken met deze te kostbaar zou wezen, voldeed zeer goed; het is gebleken dat van den arbeid van deze lieden, mits zij slechts onder streng toezigt geplaatst zijn, veel partij te trekken is. Diegenen onder hen die aanleg hadden voor ambachten, werden daarin geoefend en bewezen in den regel goede diensten. Geen zeldzaamheid is het dat zij, na expiratie van hun straftijd, zich als ambachtslieden vestigen.

## II. Bijzonderheden omtrent sommige werken.

*Wegen*. Omtrent den toestand van de groote wegen en van de binnenwegen in het algemeen luiden de berigten niet anders dan in het vorig jaar (zie vorig verslag bladz. 144). De weg van Batavia naar Krawang, vroeger zoo slecht, is onder het beheer van den waterstaat voor een groot gedeelte in uitmuntenden toestand gebragt. De exploitatie van de spoorlijn Batavia-Buitenzorg heeft het verkeer langs den grooten weg tusschen die beide plaatsen aanmerkelijk doen afnemen, waardoor de onderhoudskosten zijn verminderd.

De werkzaamheden ter verwezenlijking van het plan tot aanleg van een militairen weg door de Preanger regentschappen naar Java's zuidkust vorderden slechts langzaam, wegens de groote terreinhindernissen, beperkte fondsen en ook door gebrek aan deskundig personeel. Op verscheidene plaatsen moet de bestaande weg, om geschikt te worden voor een militairen weg, worden opgehoogd, verbreed of verlengd; wegens het geaccidenteerd terrein zijn (bijv. langs den Goenong Massit) zeer belangrijke aardverplaatsingen noodig, terwijl bovendien verscheidene kostbare kunstwerken vereischt worden. Van dezen weg wordt thans veel

gebruik gemaakt door voetgangers en karren met producten beladen. Het vertier zal daarop nog aanmerkelijk toenemen ten gevolge van het nieuwe contract omtrent den afvoer van de gouvernementsproducten uit de Preanger regentschappen naar Batavia in plaats van naar de Wijnkoopsbaai (zie hiervoren bladz. 100).

De opneming van den militairen weg door de Dajaloehoer (Banjoemas) werd met kracht voortgezet en, trots de grootste terreins-bezwaren (zie vorig verslag), volbragt tot Tjikawong, terwijl het tracé, opgenomen tot voorbij Sindeh, is doorgetrokken tot op ongeveer 7 palen van Tjilatjap. Belangrijke gegevens werden verkregen, die ook benuttigd kunnen worden, wanneer tot den aanleg van een spoorweg in deze streek mogt besloten worden.

Bij de Indische Regering zijn voorstellen aanhangig omtrent den aanleg door dwangarbeiders van een transportweg tusschen Ayeh en Telomoijo, over het gebergte Karang Bollong in het regentschap Ambal (Bagelen).

Een onderzoek naar den toestand van den bestaanden militairen weg op Java heeft aan het licht gebragt, dat daaraan vele gebreken kleven, en dat hij op verscheidene plaatsen de voorgeschreven breedte van 15 meters mist; zoo hebben enkele gedeelten tusschen de hoofdplaats Soerakarta en de grens van Samarang geen grootere breedte dan $5\frac{1}{2}$ meter. Daar de verbreeding van dezen weg niet kan gerekend worden tot het onderhoud, waartoe de Soesoehoenan verpligt is, zou de Staat de kosten der verbreeding moeten dragen, die op ruim drie tonnen gouds worden geschat, ongerekend de aan de landhuurders te verleenen schadeloosstelling voor het afstaan van den benoodigden grond.

De transportweg van Manondjaija naar Bandjar (Preanger regentschappen), vooral het gedeelte tusschen Tjimarogas en laatstgenoemde plaats, een afstand van ongeveer 4 palen, verkeert nog in zeer slechten staat. Ook is dit het geval met den voormaligen transportweg van Tjiandjoer naar Tjikao. De noodige herstellingen worden aan den eerstgemelden weg aangebragt.

In Tagal slaagde men er, na vele jaren zoekens, eindelijk in, een bruikbaar tracé voor een rijweg naar de residentie Banjoemas te vinden. Het tracé volgt den loop van de Pamali; van ongeveer één paal benoorden Margasari zou de weg door het dal tusschen den langsten westelijken »uitlooper" van den Slamat en het Salemsche gebergte door moeten gaan en verder moeten aangelegd worden oostelijk van de ruggen, gelegen voor een deel tusschen Bole-Moele en Glaga en voor het overige tusschen de kali's Pedas en Glaga. Dit tracé maakt vele bogten, doch daarin komen geene te sterke hellingen voor. De tegenwoordige gemeenschapsweg met Banjoemas loopt over Margasari en Boemiaijoe en is tusschen deze plaatsen zeer geaccidenteerd, waardoor dat gedeelte slechts te paard doch bezwaarlijk met wagens kan worden afgelegd.

De opnemingen tot verbetering van den binnenweg van Weliri over Selokaton naar Pelantoengan in de residentie Samarang werden in 1873 voortgezet; de hoofdrigting werd als volgt bepaald: van Weliri over Sidomoekti, Djoho, Solio, Seketjer Djampangan, langs de waterleiding Soerokonto over Sedendong, Saisenlor en Rongkal. Beneden Seketjer verkrijgt echter dit tracé groote hellingen en loopt het langs een ravijn. Er wordt getracht deze hellingen te vermijden door het zoeken van een weg van Selokaton tot even voor Soekoredjo, eerst langs de rivier Bang en vervolgens langs de rivier Damar naar Weliri, welke weg nog het voordeel zoude hebben van de hoofdplaats Soekoredjo aan te doen door een kleinen zijtak van ongeveer een paal lengte.

Omtrent de wegen ter hoofdplaats Soerabaija wordt medegedeeld dat die wel wat te wenschen overlaten. De groote moeijelijkheid in het verkrijgen van geschikt verhardingsmaterieel is voornamelijk oorzaak daarvan. De tot verharding gebezigde kalksteen van Madura vergaat spoedig bij het drukke vervoer, lost zich bij droogte op in stof en bij regenachtig weder in modder, beide even hinderlijk voor het verkeer. De genomen proeven om goede grint uit de afdeeling Bangil (Pasoeroean) aan te voeren, moesten gestaakt worden wegens de te hooge kosten. De grint uit de Kediri- en Soerabaija-rivieren voldeed nog slechter dan de kalksteen van Madura. Schaarschte der bevolking langs den weg van Soerabaija naar de grens der afdeeling Grissee maakte dat het onderhoud van dien weg voor haar zeer bezwarend was. Om haar daarvan te ontlasten, werd besloten bedoeld onderhoud voor rekening van den lande te nemen.

Groote voortgang werd gemaakt met den weg door het bosch van Soemberwaroe (Bezoeki) naar Badjoelmati (Banjoewangi), zoodat de voltooijing in 1874 kan worden verwacht.

Ook in Kediri werd naar middelen omgezien om de gebrekkige gemeenschap met het district Prigi van de afdeeling Ngrowo, slechts bestaande uit een bergpad voor voetgangers en ruiters, van uit Kampak en Tangoel te verbeteren en geschikt te maken voor het vervoer per as.

Door eene doelmatig aangebragte verbetering in den loop van de Redjassa-rivier werd, zoo niet geheel weggenomen, dan toch aanzienlijk verminderd het gevaar van overstrooming van den weg van Pasoeroean naar Probolinggo.

Magtiging is verleend om, met behulp zooveel mogelijk van dwangarbeiders, een karrenweg aan te leggen tusschen de dessa's Sangaren en Waroedjadjar (regentschap Malang, residentie Pasoeroean).

Omtrent de wegen in de bezittingen buiten Java kan het volgende worden medegedeeld.

De nieuwe transportweg van Solok over Salaijoe, Kotta Baroe, Tjoepak, Talang en Goegoe, naar Padang, is van Goegoe tot Loeboeh Prahoe op de vereischte breedte van 9 meter gebragt en behoorlijk begrint. Van Loeboeh Prahoe tot Loeboeh Kilangan komen echter vrij steile hellingen voor, welke welligt vermeden zouden kunnen worden door eene andere rigting te nemen, waarnaar thans gezocht wordt. Deze weg is nog slechts voor voetgangers en paarden, maar nog niet voor voertuigen geschikt.

Over het algemeen hadden de wegen in de residentie Tapanoeli veel geleden van aardbevingen en zware regens. Zoo werd de transportweg van Tanah Batoe tot Sikoemboe door aardstortingen, scheuren en verzakkingen zwaar beschadigd. Vooral was dit het geval op het onder Natal gelegen gedeelte, en groote krachtsinspanning van de bevolking was noodig om het weder in orde te brengen. Ook de transportweg van Moeara Sepongi naar Pekanten verkeerde in een zeer slechten toestand. De noodige herstellingen werden in vrijen arbeid aangebragt, daar de werkzaamheden de krachten der heerendienstpligtige bevolking te boven gingen. (Verg. het aangeteekende op bladz. 77 hiervoren.)

Aan de wegen in Benkoelen werd, wegens den onrustigen toestand van dit gewest (zie bladz. 14, 15 en 46 hiervoren) weinig of niets gedaan. De bevolking is hier belast met het onderhoud, in onbeloonde heerendienst, van alle wegen, met uitzondering van het gedeelte bergweg in de afdeeling Ommelanden van Benkoelen tusschen Taba Penandjong en Pening Djawan, hetwelk in daghuur, en van de wegen op de hoofdplaats Benkoelen, die door kettinggangers onderhouden worden.

Op het eiland Bintang van den Riouw-archipel hield de daar geplaatste controleur zich onledig met den aanleg van een verbindingsweg van Goenong Kedjang met Tandjong Pinang. In verhouding tot de geringe middelen, waarover beschikt kan worden, vordert het werk goed.

*Bruggen en duikers, enz.* De toestand van het onnoemlijk aantal bruggen en duikers werd ook in 1873 weder aanmerkelijk verbeterd. Zeer vele bruggen en duikers van inlandsch maaksel zullen evenwel nog onder technisch toezigt vervangen moeten worden.

Een voor de bevolking der districten Kalisalak en Keboemen (Pekalongan) belangrijk werk, namelijk de overbrugging van den wilden bergstroom Petoeng, nadert zijne voltooijing; die bevolking zal dus niet meer, gelijk tot dusver, gedurende den westmoesson van het algemeen verkeer uitgesloten blijven. Ook de bouw van een tweede brug over de rivier Pekalongan zal bijdragen om den handel met de hoofdplaats te verlevendigen.

Eene geleidelijke verbetering van de bruggen in de residentie Soerakarta, die thans in grooten getale door bouwvalligheid in een treurigen staat verkeeren, wordt verwacht van de vergunning, aan den Soesoehoenan verleend, om het tot herstel of vernieuwing daarvan benoodigde hout in 's lands bosschen te kappen, zonder vergoeding aan de schatkist.

In de residentie Bagelen is het aantal bruggen — waarvan sommige meesterstukken van bouwwerk genoemd worden —

vermeerderd met de in 1873 voltooide kapitale bruggen over de kali Poetih in het Ketjemer-kanaal. De bruggen over de Bogowonto en Loh-oeloe, welke laatste van grooter afmeting is dan de fraaije steenen boogbrug te Kedoeng Mingawak in de afdeeling Ledok, zijn nog in aanbouw.

Het verkeer langs den grooten weg van Magelang naar Djokjokarta wordt belemmerd door den toestand van de rivier Pahelan, op het punt waar zij den weg snijdt. Voertuigen, die van de aldaar verzand liggende groote steenen boogbrug geen gebruik kunnen maken, nemen den omweg over Mendoet, alwaar een bamboezen hangbrug over de rivier is geslagen.

Ter Sumatra's Westkust, en wel voornamelijk in de Padangsche bovenlanden, zijn de bruggen uiterst slecht. Van gebrekkig inlandsch maaksel, daarenboven van nat en ligt hout zamengesteld, zijn die niet bestand tegen de telken jare terugkeerende bandjers; zij spoelen weg of vorderen jaarlijks groote vernieuwingen. Duizenden handen worden alsdan aan den landbouw onttrokken voor het kappen en slepen van de voor herstel benoodigde houtwerken, welke arbeid buitengewoon bezwarend is voor de bevolking, bij het gemis van trekbuffels en van wegen in de bosschen, waarlangs de balken vervoerd kunnen worden.

In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, even als in de residentie Amboina, zijn de meeste bruggen nog van inlandsch maaksel; zij laten veel te wenschen over en vorderen meerendeels vernieuwing.

*Rivier- en waterkeeringswerken.* (1) Ten gevolge van een nader onderzoek — ingesteld met het doel om de werken ter beveiliging van de hoofdplaats Batavia tegen overstroomingen tot het volstrekt noodzakelijke te beperken — is afgezien van den in het vorig verslag (bladz. 146) aangekondigden aanleg van een afleidingskanaal uit de Tjiliwong-rivier naar zee en van werken in het belang der afwatering aan weêrszijden van den spoorweg, zoodat de waterkeeringswerken te Batavia, buiten de reeds in 1873 tot stand gebragte beteugeling van de Bacherachtsgracht, zich zullen bepalen tot een afleidingskanaal uit de Krokotrivier en een aftappingskanaal uit den Goenoeng Sahari-tak der Tjiliwong-rivier bij de Chinesche graven.

Het Goenoeng Sahari-kanaal wordt dringend noodig geacht om de benedenstad tegen overstroomingen te vrijwaren en tot gedeeltelijke verbetering der afwatering van kampong Noordwijk Door het Krokot-kanaal zal een einde worden gemaakt aan de overstroomingen, waardoor Kebon Sirih, Gang Scott, het Chinesche kamp en aangrenzende streken sedert jaren gedurende bijna elken westmoesson en dikwerf in hevige mate werden geteisterd.

Van het voornemen om den waterafvoer der Tjidoerianrivier in Bantam door kunstwerken te verbeteren (zie vorig verslag t. a. p.), is afgezien, èn wegens de hoogst aanzienlijke uitgaven, welke die werken zouden vereischen, èn omdat de toestand der rivier zich in den laatsten tijd van zelf verbeterde.

Ten einde de in 1872 tot stand gekomen en in 't vorig verslag besproken werken in de Rambattan-rivier (Cheribon) het doel niet te doen missen, en te beletten dat de Tjimanoek bij het invallen van den oostmoesson door de Rambattan haar weg kiest, is eene geheele afsluiting dezer rivier noodig gebleken, welk werk, in Augustus 1873 met behulp der bevolking voltooid, de gewenschte resultaten heeft opgeleverd. Voorts is beneden den mond der nu afgesloten Rambattan-rivier een aftappingskanaal gegraven, waardoor de Tjimanoek zich bij hooge waterstanden kan ontlasten in de Rambattan. De plannen tot verkorting der Tjimanoek, door het maken van afsnijdingen — een werk dat 3 à 4 jaren zou vorderen —, zijn nog in behandeling.

Voor het te graven afleidingskanaal uit de Samarangsche rivier, tot wegneming van het gevaar voor overstroomingen te Samarang, zijn in Augustus 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 144) de noodige onteigeningen bevolen. Het werk, waarbij in ruime mate op de hulp van dwangarbeiders is gerekend, zal overeenkomstig het in 't vorig verslag, bladz. 146, bedoeld gewijzigd project worden uitgevoerd. Volgens het aanvankelijk ontwerp zou eene uitgaaf van f 1 465 840 gevorderd worden en zouden 3 584 792 dagdiensten van dwangarbeiders noodig zijn, terwijl volgens het herziene, in Augustus 1873 door de Indische Regering goedgekeurde plan de kosten slechts zullen beloopen f 1 092 085, doch het aantal dagdiensten van dwangarbeiders zal klimmen tot 3 723 705. Bij den aanvang van 1874 wachtte de uitbesteding der werken, voor zoover zij in vrijen arbeid zullen worden uitgevoerd, op de beeindiging van den arbeid der commissie voor de onteigening.

*Havenwerken.* Blijkens het vorig verslag was in April 1873 het onderzoek ten behoeve van den aanleg eener haven voor Batavia gevorderd tot bij Onrust, en was uit eenige peilingen reeds op te maken, dat de zeebodem aldaar niet veel beter was dan beoosten het bestaande havenkanaal vóór Batavia en bij Tandjong-Priok (1). Ook hier bestaat de vaste onderzeesche grondlaag uit taaije klei van verschillende kleuren, gemengd met koraal, koraalzand, steentjes, gewoon en zwart zand. Langs de kust wordt eene zandlaag aangetroffen, terwijl verder in zee op de vaste kleilaag fijne blaauwe slib wordt gevonden. Van den wal tot de eilanden Onrust en Kuiper neemt de diepte regelmatig toe en zij bedraagt zelfs nabij Onrust ongeveer 10 à 12 M., ten gevolge van de uitschuring door den sterken stroom. De strandlijn aan den vasten wal tegenover Onrust is, ten gevolge van het in beweging zijnde zand, voortdurend aan verandering onderhevig en treedt zelfs meer en meer in zee vooruit. De vraag is gerezen, of, in geval een dam tusschen Onrust en den vasten wal werd aangelegd, die strandaanwinning zich niet langzamerhand ook tot de opening van de te vormen havenkom (dus om het eiland Onrust heen) zal uitstrekken.

Het onderzoek van het terrein tusschen de drie havenemplacementen in quaestie en de stad Batavia, — ingesteld met het oog op eene eventuele verbinding van de aan te leggen haven met de hoofdplaats door een spoorweg of door een kanaal voor praauwen — heeft het navolgende geleerd:

Om een bassin vóór Batavia, beoosten het bestaande havenkanaal, met den spoorweg Batavia-Buitenzorg in gemeenschap te brengen, zou een spoorweg noodig zijn van ongeveer 3 kilometers lengte, loopende over gronden van weinig waarde. Zoowel voor dien spoorweg als voor een daarnaast aan te leggen rijweg zou over de bestaande coupure in den oostelijken dam van het kanaal eene beweegbare brug moeten worden gelegd.

De spoorweg ter verbinding van Tandjong-Priok met Batavia zou eene lengte verkrijgen van ongeveer 10 kilometers. Daarin zouden gevorderd worden twee à drie vaste bruggen, elk van p. m. 20 M. spanning, eene brug van p. m. 15 M., acht doorlaatopeningen van 3 tot 5 M. wijdte en eenige doorlaatkokers. Met uitzondering van de terreinen nabij Tandjong-Priok en Batavia hebben ook hier over het algemeen de gronden weinig waarde.

Een havenbassin bij Tandjong-Priok kan zonder veel bezwaar door een kanaal voor praauwen met Batavia worden verbonden, wanneer de Tjiliwong met de Antjolvaart in gemeenschap gebragt, — deze vaart, zoomede de bestaande waterweg tusschen het fort Antjol en Tandjong-Priok verbeterd, — en die waterweg met het bassin ter laatstgenoemde plaats in verbinding gebragt wordt. Dit kanaal zou eene lengte verkrijgen van p. m. 9 kilometers. Daarin zouden noodig zijn eenige beweegbare bruggen, als: een paar loopbruggen, eene gewone brug en twee spoorwegbruggen: één over de Antjolsche vaart en één bij de uitmonding van het kanaal in het bassin.

Het aanleggen van eén spoorweg zoowel als het graven van een praauwvaartkanaal ter verbinding van Onrust met Batavia — over eene lengte van ongeveer 20 à 22 kilometers — zou, volgens de resultaten van het ingestelde onderzoek, groote bezwaren opleveren. Van Batavia tot bewesten de Angké-rivier, en wel tot aan de kampongs Boom en Moeara, worden over het algemeen geschikte gronden voor een spoorweg gevonden. Van daar echter

(1) Over werken in het belang van den landbouw, zie men hoofdstuk O, afd. I, § 1 (onder „*Rijstcultuur*").

(1) In het vorig verslag werd medegedeeld dat in den zeebodem vóór Batavia langs het bestaande havenkanaal en daarmede evenwijdig eene diepe omstreeks 600 à 800 M. breede geul wordt aangetroffen, vermoedelijk de vroegere bedding eener rivier. Het schijnt evenwel dat die geul veeleer moet beschouwd worden als eene onderzeesche terreinplooi of vallei.

tot aan Onrust wordt een modderig boschterrein aangetroffen, dat niet te vermijden is. In de lozing van het water dat op dit terrein valt, en van het bandjerwater dat het uit de rivieren ontvangt, is moeijelijk te voorzien. Men zou moeten beginnen met het bandjerwater te weren en binnen de bedding der Angké terug te brengen, waartoe die bedding verruimd en tusschen dijken opgesloten zou moeten worden. Dit zou aanzienlijke uitgaven, ook voor onteigening, vorderen, terwijl bovendien eene zeer kostbare spoorwegbrug over de Angké zou moeten gebouwd worden. Met het oog op de vele kreken, rivieren, afvoerkanaaltjes, die in dit terrein worden aangetroffen, zouden tal van meer of min kostbare kunstwerken moeten worden aangelegd zoowel voor een praauwvaartkanaal als voor een spoorweg. Het juiste aantal en de juiste afmetingen dier kunstwerken zijn bezwaarlijk vooraf te bepalen, daar het terrein bijna ontoegankelijk is en de vereischte gegevens ontbreken.

Het onderzoek is in het begin van 1874 geheel afgeloopen en het eindrapport en de verschillende havenontwerpen zijn aan de Indische Regering ingediend. De in Januarij 1873 door den Gouverneur-Generaal ingestelde commissie van dertien leden (zie het vorig verslag blz. 147) heeft haar advies uitgebragt omtrent de te doene keuze. Het voorstel van den Gouverneur-Generaal kan dus eerlang worden te gemoet gezien. Het voornemen bestaat om, na ontvangst van dat voorstel, de stukken te stellen in handen van twee Nederlandsche ingenieurs, die beiden zich reeds vroeger met het vraagstuk van den aanleg eener haven voor Batavia hebben bezig gehouden, en die, alvorens hun advies uit te brengen, in overleg zullen kunnen treden met een uit Indie herwaarts gekomen deskundige, die in de bewerking der Indische stukken een groot aandeel heeft gehad.

Het bestaande havenkanaal te Batavia voldoet in alle opzigten en wordt in zeer goeden staat gehouden. De praauwenhaven vóór de schutsluizen, waarvan de aanleg in Augustus 1871 was bevolen en die blijkens 't vorig verslag nog onderhanden was, is sedert voltooid en voorkomt thans de ophooping van praauwen, die vroeger wel eens lastig was. Dit gedeelte van de haven is nog niet geheel op diepte; overigens is alles in den besten toestand.

De schutsluis tusschen het havenkanaal te Samarang en de Samarangsche rivier is thans voltooid en voor het gebruik geopend. Vóór de monding van het bestaande havenkanaal vertoont zich nu en dan eene bank, die, al naar de heerschende winden, zich meer oost- of westwaarts verplaatst. Een ontwerp tot verlenging der bestaande havenhoofden, steunende op aanhoudende en naauwkeurige waarnemingen en onderzoekingen, is nog steeds in behandeling. Het kanaal wordt door baggering steeds op diepte gehouden.

Terwijl maatregelen werden beraamd om de monding der Soerabaija-rivier door dwangarbeiders te laten uitbaggeren, werd door den aannemer, die het terrein achter de bazenwoningen op het marine-etablissement te Soerabaija moest ophoogen, het voorstel gedaan om, tegen eene betaling van 60 cents per kub. meter uitgebaggerden grond, door de bank vóór de monding der rivier eene geul van 10 meter breedte en 0,75 meter diepte (gerekend onder laag water) te graven en op diepte te houden. Aangezien het baggeren door dwangarbeiders — voor wie, met het oog op den grooten afstand van de stad, een tijdelijk ketting-kwartier met al den aankleve daarvan zou moeten worden opgerigt, terwijl hun ook van landswege gereedschappen en werktuigen zouden moeten worden verstrekt — veel hooger uitgaven zou vorderen, werd met den bedoelden aannemer op de aangeduide voorwaarde een contract gesloten (December 1873), en wel voor den tijd van 2 jaren. Zoo lang de geul nog niet de vastgestelde afmetingen heeft, is de aannemer verpligt maandelijks minstens 1000 kub. meter uit te baggeren. Hem is vrijgelaten de geul tot 40 meter te verbreeden, en de uitgebaggerde specie te bezigen voor de door hem aangenomen terreinsophooging, terwijl de niet door hem gebruikte baggerspecie op den lagen wal geworpen moet worden om dien op te hoogen. Bedoelde uitbaggering leverde aanvankelijk reeds zeer gunstige resultaten op. Blijkens eene in de eerste dagen van Februarij 1874 door den eerstaanwezend ingenieur verrigte peiling over de geheele lengte van de plaats waar vroeger de bank was en over eene breedte van plus minus 40 meter, was reeds eene diepte bevonden van plus minus 0,60 meter beneden den laagsten waterstand. Dit resultaat wordt allergunstigst genoemd en overtrof de verwachting; in ruim ééne maand werden uitgebaggerd en verwijderd plus minus 6000 kub. meter grond.

De handel ondervindt dan ook nu reeds veel baat van het verrigte werk; geladene praauwen van gemiddelden diepgang kunnen ten allen tijde in- en uitvaren; alleen diepgeladen praauwen moeten nog een weinig hoogwater afwachten; eene stoomboot met 7 voet diepgang was zonder hinder door de geul gevaren bij gewoon doodtij. De stoombootjes, die dagelijks op Grissee varen, kunnen, wanneer zij goed sturen, ten allen tijde zonder stoornis in- en uitstoomen.

Intusschen worden middelen beraamd om de communicatie met de reede op afdoende wijze te verbeteren. Misschien zou daartoe in aanmerking kunnen komen de bouw van een schroefpalen-hoofd, door een spoorweg met de stad te verbinden. Aangezien ter reede van Soerabaija genoegzaam geene deining is waar te nemen, zouden de schepen zonder bezwaar aan zoodanig hoofd kunnen aanleggen.

De haven te Cheribon wordt thans weêr op nieuw uitgebaggerd. In een opgemaakt plan voor een rioolenstelsel te Cheribon is opgenomen het afsluiten der beide in de haven uitkomende riviertjes, welke haar steeds doen aanslibben, terwijl zich vóór de haven gedurig eene bank vormt. Daar het zeestrand flaauw afloopt, zou eene verlenging der hoofden, om nut te doen, zeer aanzienlijk moeten zijn. Het is twijfelachtig of de kosten van zoodanige verlenging geevenredigd zouden zijn aan de belangrijkheid van Cheribon als handelsplaats. Men onderzoek nog op welke wijze de haven het best kan worden verbeterd.

De herstellingen en verdere werkzaamheden aan de haven te Tagal worden geregeld voortgezet en zullen waarschijnlijk nog in 1874 afloopen. De afleiding der Gongrivier zal dan in 1875 en het bekaden en uitdiepen der binnenhaven in 1876 onderhanden genomen worden.

Ofschoon de bestaande zeehoofden ter hoofdplaats Pekalongan overigens vrij wel voldoen, zullen zij ook hier over de bank verlengd moeten worden.

De geheele voltooijing der havenhoofden te Probolinggo wordt nog in 1874 — en wel zes maanden binnen den bij het bestek bepaalden tijd — te gemoet gezien. Men verwacht dat deze haven alsdan beter dan eenige andere op Java's noordkust zal voldoen.

De haven te Pasoeroean, gevormd door den mond der Gombong-rivier, wordt in het loopende jaar door dwangarbeiders uitgediept en verruimd.

Eene doorbraak van de landtong voor Banjoewangi, ten gevolge waarvan het nood-loshoofd te dier plaatse werd vernield, belette dat in 1873 een begin gemaakt werd met den bouw van een permanent laadhoofd aldaar, waarvoor f 26 113 was toegestaan. Dit hoofd zal echter waarschijnlijk niet meer noodig zijn, daar thans aan de noordzijde der haven een dam is gelegd, waarvoor f 41 410 werd toegestaan, en aan de zuidzijde bij de doorbraak nog een dam aangebragt zal worden, waardoor men hoopt eene geschikte haven te zullen verkrijgen. Door den noordelijken havendam wordt tevens het verder wegslaan van de landtong voorkomen, hetgeen te vergeefs langs anderen weg is beproefd.

Het onderzoek naar eene haven op Sumatra's Westkust, die beter dan Padang zou voldoen als terminus voor den aan te leggen spoorweg, is afgeloopen, en heeft tot resultaat gehad, dat de Troessanbaai het geschiktst is geoordeeld. De stukken zijn in handen gesteld van den ingenieur, belast met de spoorwegopneming op Sumatra.

De Padang-rivier wordt met goed gevolg uitgediept, en de aangelegde kribben werken uitstekend, zoodat verdere voorziening voor alsnog niet noodig wordt geacht.

Het in het vorig verslag bedoeld voorstel omtrent den aanbouw van een zeehoofd te Siboga (Sumatra's Westkust) is nog in behandeling.

Het zeehoofd te Telok-Betong (Lampongsche districten) wordt behoorlijk onderhouden en verkeert in goeden staat.

Het in aanbouw zijnde schroefpalenhoofd te Muntok (Banka) is voor $^4/_5$ voltooid; men verwacht dat de aannemer op den bepaalden tijd met het werk gereed zal komen.

*Drinkwater-voorziening.* Bij een besluit van Januarij 1874 werd magtiging verleend tot het doen van zware herstellingen aan de drinkwaterleiding te Anjer (Bantam).

Voorstellen om de hoofdplaats Cheribon van drinkwater te voorzien, moesten afhankelijk worden gemaakt van een door het mijnwezen in te stellen onderzoek, waardoor zou worden uitgemaakt of water van goede hoedanigheid in den bodem te vinden is op eene diepte van 20 à 30 meters.

De in het vorig verslag (blz. 149) bedoelde plannen om Poerwodadi, Kradenan en Koewoe (Samarang) van drinkwater te voorzien, zijn nog bij de betrokken autoriteiten in behandeling.

## III. Spoorwegen en andere verbeterde middelen van vervoer.

De op bladz. 149 van het vorig verslag bedoelde commissie van bankiers en bestuurders van geldinstellingen heeft in September 1873 advies uitgebragt over de aan hare beoordeeling onderworpen vraag, op welke finantiele voorwaarden de Staat concessien zou kunnen uitgeven voor den aanleg en de exploitatie van spoorwegen op Java. Zij bood eene model-concessie met memorie van toelichting aan, welke stukken gedrukt en aan de leden der Staten-Generaal rondgedeeld zijn. De resultaten der overwegingen van deze commissie, die omtrent technische quaestien was voorgelicht door den technischen adviseur der Rotterdamsche Handelsvereeniging, den heer T. J. Stieltjes, waren in zoover niet bemoedigend, als zij deden zien dat concessien slechts zouden zijn uit te geven op voorwaarden, die voor den Staat zeer bezwarend moesten worden geacht. De Regering heeft dan ook geene vrijheid kunnen vinden om, overeenkomstig het advies der commissie, op de door haar geformuleerde voorwaarden inschrijvingen te openen. Ook zijn de bij de Regering ingekomen concessie-aanvragen niet voor inwilliging vatbaar geacht (zie lager, onder » 3°. *Concessie-aanvragen*"). Daar de aanleg van spoorwegen op Java niet langer afhankelijk kon blijven gesteld van de kans om goede concessien uit te geven, werd in Junij jl. een wets-ontwerp gereed gemaakt tot regeling van den aanleg van Staatsspoorwegen op Java.

De in 't vorig verslag (bladz. 149) aangekondigde spoorwegopnemingen op Sumatra, waartoe in 't begin van 1873, onder de leiding van den ingenieur J. L. Cluysenaer, 5 ingenieurs en 8 opzigters benevens 2 teekenaars en 3 schrijvers tijdelijk in dienst gesteld werden, zijn sedert Augustus 1873 geregeld in gang.

Zoo als t. a. p. gezegd is, heeft de zending van den heer Cluysenaer ten doel, het instellen van een onderzoek naar de beste gelegenheid om op Sumatra spoorwegen aan te leggen, zoo tot verbetering van het transportwezen in het gouvernement van Sumatra's Westkust in het algemeen, als voor den afvoer van steenkolen uit de Padangsche bovenlanden naar de kustplaatsen in het bijzonder.

Daar het dien ingenieur wenschelijker voorkwam de veel omvattende taak bij gedeelten te aanvaarden, dan om reeds in den aanvang het geheel onderhanden te nemen, zijn de opnemingen voor 's hands bepaald tot het tracé van een spoorweg tusschen het Ombilien-steenkolenveld en de Westkust en wel in de rigting over Solok naar de Troessanbaai, omdat eenige voorloopige verkenningstogten (Mei—Augustus) die baai als een geschikt steunpunt voor den spoorweg hadden doen beschouwen. (Vgl. hetgeen op de voorgaande bladz. gezegd is van de bruikbaarheid van de Troessanbaai als afvoerhaven).

Den 22sten Augustus begaf zich het personeel, in twee brigades verdeeld, naar de door den chef aangewezen standplaatsen. Aan de eerste werd opgedragen het onderzoek van het terreingedeelte tusschen de Troessanbaai en den voet van de oostelijke helling van het Barisan-gebergte, dus tot daar waar de vlakte van Solok begint. Een der ingenieurs zou tevens de genoemde baai naauwkeurig moeten opnemen. Het terrein der werkzaamheden van de tweede brigade strekt zich uit van af het Barisangebergte door de vlakte van Solok naar en langs het Ombilien-kolenveld. De ingenieurs hebben in last om tijdens de opneming zooveel mogelijk gegevens te verzamelen omtrent bevolking, arbeidskrachten, productie en omtrent de bouwmaterialen welke het land oplevert.

Een overzigt van hetgeen tot het eind van 1873 door de beide brigades, die toen in een der meest moeijelijke bergterreinen werkzaam waren, verrigt was, is openbaar gemaakt in de *Javasche Courant* van 20 Februarij 1874 (*Staatscourant* van 10 April daaraanvolgende). Om te doen uitkomen dat het ontwerpen van een spoorweg op Sumatra eene zeer omvangrijke taak is, wijst de heer Cluysenaer er op, dat bruikbare kaarten van Sumatra's Westkust geheel ontbreken, en de gegevens van de vóór ongeveer 30 jaren verrigte topographische opnemingen ten eenenmale onvoldoende en somwijlen zeer weinig te vertrouwen zijn, zoodat de arbeid van meet af aan moet worden begonnen.

Vermits het aanvankelijk beschikbaar gestelde personeel gebleken is niet voldoende te zijn om den zeer moeijelijken arbeid met den gewenschten spoed te voltooijen, is dit onlangs versterkt met 2 ingenieurs en 9 opzigters (die weder tijdelijk en speciaal voor dezen arbeid in dienst zijn genomen). Dien ten gevolge zullen, in plaats van twee, drie brigades werkzaam kunnen zijn, elke bestaande uit twee ingenieurs (waarvan een brigade-chef) en vijf opzigters, terwijl een ingenieur en twee opzigters beschikbaar blijven voor algemeene diensten, voorbereidende studien enz.

### § 1. *Stoomspoorwegen.*

De in het vorig verslag (bladz. 150) bedoelde voorstellen van het Indisch Bestuur hebben nog niet tot eene wijziging van het algemeen reglement op de spoorwegdiensten in Indie (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 132) geleid. Die voorstellen hadden eene zeer beperkte strekking, en het werd hier te lande geraden geacht om, wanneer eenmaal eene herziening van het reglement werd ter hand genomen, die uit te strekken over de verordening in haar ganschen omvang.

In afwachting daarvan, werd art. 154 van het reglement, waarbij het vervoer van buskruid, schietkatoen enz., over den spoorweg verboden is, aangevuld met de bepaling, dat dit verbod niet van toepassing is op de patronen en munitien die door troepen, batterijen en parken op marsch worden medegevoerd (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 48).

Omtrent de in 1873 in hun geheel in exploitatie gekomen spoorwegen Samarang-Vorstenlanden en Batavia-Buitenzorg, kunnen, ten vervolge op de aanteekeningen in 't vorig verslag, de navolgende bijzonderheden worden medegedeeld, gedeeltelijk loopende tot in de eerste maanden van 1874 en hoofdzakelijk ontleend aan de verslagen van den waarnemenden gouvernements-commissaris (1) bij de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij.

#### 1°. Samarang-Vorstenlanden.

Bij een adres van Julij 1873 verzocht de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij de wijze van aflossing harer rentelooze schuld, wegens de voorschotten door de Regering, als rente-garant, uitgekeerd, zoodanig te mogen wijzigen, dat die in het eerst minder snel, later sneller zou geschieden, om nagenoeg op denzelfden tijd als volgens de bestaande bepaling van art. 90 der concessie af te loopen. De Maatschappij had hiermede voornamelijk ten doel eene verbetering van de positie der aandeelhouders en het verkrijgen van de middelen tot het vormen van nieuw kapitaal voor de aanschaffing van meer rollend materieel. Na rijp beraad heeft echter de Regering gemeend bezwaar te moeten maken (September 1873) om tot de voorgestelde verandering der concessie hare medewerking te verleenen.

Naar aanleiding van een later voorstel der Maatschappij, zijn de artikelen 84 en 85 der concessie in dien zin gewijzigd (Junij 1874), dat ook voor de vorming van een

(1) Bij het vertrek van den luitenant-generaal van Swieten naar Indie, is namelijk de waarneming der door dezen vervulde betrekking van gouvernements-commissaris bij de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij tijdelijk opgedragen aan den heer G. H. van Soest, die in vroegere jaren met de behandeling der spoorwegzaken bij het Departement van Kolonien belast was.

fonds voor de *vernieuwing* van het materieel van vervoer jaarlijks 4 percent der bruto ontvangsten van de exploitatie kunnen worden afgezonderd, opdat de exploitatierekening niet ongelijkmatig — het eene jaar met eene kleine, het andere met eene zeer aanzienlijke som — voor deze uitgaaf worde belast. De Regering heeft gemeend niet, althans niet zonder de medewerking der wetgevende magt, te kunnen treden in het voorstel der Maatschappij, om dit fonds ook te doen dienen ter bekostiging van de *vermeerdering* van het materieel van vervoer, omdat de concessie zegt, dat die vermeerdering niet op de exploitatie-rekening mag gebragt worden, en het dus eene wijziging zou zijn in de finantiele voorwaarden, waarop de concessie is verleend en door de wetgevende magt bekrachtigd, wanneer nu bepaald werd dat de vermeerdering van het materieel van vervoer uit een deel der (aan den Staat toekomende) opbrengsten van de exploitatie zou bekostigd worden.

Een overzigt van de afrekening met den Staat ter zake van den rentewaarborg volgt hieronder.

| JAAR. | DOOR DEN STAAT VOORGESCHOTEN. | AAN DEN STAAT TERUG BETAALD. | | | REST VOORSCHOT. |
|---|---|---|---|---|---|
| | | Gekweekte rente. | Overschotten van de exploitatie. | Totaal. | |
| 1864 . . . . . | f 78 750,00 | f 49 045,86 | » | f 49 045,86 | f 29 704,14 |
| 1865 . . . . . | 116 212,87 5 | 28 226,10 | » | 28 226,10 | 87 986,77 5 |
| 1866 . . . . . | 178 059,37 | 49 219,43 5 | » | 49 219,43 5 | 128 839,93 5 |
| 1867 . . . . . | 261 414,65 | 33 580,82 5 | » | 33 580,82 5 | 227 833,82 5 |
| 1868 . . . . . | 387 579,65 | » | » | » | 387 579,65 |
| 1869 . . . . . | 625 821,15 5 | 4 364,83 | » | 4 364,83 | 621 456,32 5 |
| 1870 . . . . . | 765 000,00 | 244 534,13 | » | 244 534,13 | 520 465,87 |
| 1871 . . . . . | 765 000,00 | 88 634,35 | » | 88 634,35 | 676 365,65 |
| 1872 . . . . . | 765 000,00 | 56 183,82 | f 49 980,71 5 | 106 164,53 5 | 658,835,46 5 |
| 1873 . . . . . | 765 000.00 | 44 753,62 5 | 352 593,87 | 397 347,49 5 | 367 652,50 5 |
| | f 4 707 837,70 | f 598 542,97 5 | f 402 574,58 5 | f 1 001 117,56 | f 3 706 720,14 |

In 1874 wordt over 1873 nog teruggegeven f 557 382,55 5, waarvan f 552 757,63 5 uit de exploitatie en f 4624,92 wegens gekweekte rente. Reeds wordt dus een belangrijk gedeelte van het jaarlijksch voorschot terug ontvangen.

Zoo als reeds in 't vorig verslag werd gezegd, werd het laatste gedeelte van den spoorweg, van Bringin tot Willem I, den 21sten Mei 1873 voor het publiek verkeer opengesteld en was daarmede de aanleg afgeloopen. Echter waren op dien datum de stationsgebouwen te Djokjo en Willem I nog in aanbouw. Het eerste werd in Junij, het laatste in September opgeleverd en in gebruik genomen.

De opneming, bedoeld in de laatste zinsnede van art. 24 der concessie, zou, volgens aanschrijving der Indische Regering, in Mei 1874 plaats hebben.

Tot 21 Mei 1873 waren 187, na dien datum 203 of gemiddeld over 1873, 197 kilometers in exploitatie.

Het aantal expediteurs neemt toe en daardoor de concurrentie. Een goedkooper vervoer van en naar den spoorweg moet daarvan het gevolg zijn. De buitenpleinen van sommige der stations beginnen het aanzien te verkrijgen, dat zij in Europa hebben. Omnibussen, huurrijtuigen en karretjes staan gereed om de reizigers te ontvangen en talrijk zijn de lieden, die dezen hunne diensten aanbieden.

Den 1sten Maart 1873 werd het tarief voor reizigers 3de klasse verhoogd van 1 $^2/_3$ tot 2 cents per kilometer. Het aantal reizigers verminderde weinig en de ontvangsten werden er beduidend door vermeerderd. Daarentegen werden in de rijtuigen 3de klasse, voor zooveel er plaats was, reizigers toegelaten tot het volgende station tegen betaling van 1 cent per kilometer. Het doel was den kleinen man aan het reizen per spoor te gewennen en de onbezette plaatsen te gebruiken. Dit geschiedt sedert 1 April op de 3de sectie en sedert December ook op de 1ste en 2de secties. De uitkomst voldoet geheel aan de verwachting.

Van regeringswege wordt op de dienst toezigt gehouden door een adjunct-inspecteur en vier opzieners onder de bevelen van den inspecteur, die te Batavia verblijf houdt. De verhouding tusschen de toezigt houdende ambtenaren en het hoofdbestuur der exploitatie wordt door de Maatschappij zeer goed genoemd.

De halte Allas Toewa werd, als niets opbrengende, op voorstel van het plaatselijk comité, door het Gouvernement ingetrokken.

Het aantal voedingswegen is niet vermeerderd. Uit een overleg, dat heeft plaats gehad tusschen de betrokken residenten en het comité der Maatschappij, blijkt echter, dat deze zaak in behandeling is. Nog onlangs is daarop van hieruit de aandacht van het Indisch Bestuur gevestigd.

De door de ondervinding als noodzakelijk aangegeven verbeteringen aan de baan en kunstwerken werden bij voortduring aangebragt. Het verzanden der rivieren op de 3de sectie door de uitbarsting van den Merapi had tot nu toe niet al de nadeelige gevolgen die te verwachten waren. Alleen werd, door grooten aandrang van water in Maart en April 1873, de baan op eenige plaatsen weggeslagen, op eene zelfs over eene lengte van 30 meters, en het westelijk landhoofd van de brug over de rivier Tjoepoewatoe vernield. Gedurende 17 dagen moest de dienst daar door hulptreinen gaande gehouden worden. De bovenbouw was in goeden staat. Er werden 4665 nieuwe dwarsliggers ter vervanging van onbruikbare gelegd en 192 spoorstaven verwisseld. De gebouwen ondergingen de noodige herstellingen en verbeteringen. De telegraafpalen worden dikwijls door boschbranden beschadigd, waardoor het onderhoud vrij kostbaar is. Het gebruik van ijzeren palen is in overweging genomen.

Het rollend materieel bestond op het einde van 1873 uit: 19 locomotieven, waaronder 3 werklocomotieven, 55 rijtuigen, waaronder 11 bagagewagens, en 234 goederen-, vee-, platte en andere wagens, alle met 10 ton ladingsvermogen. Sedert 1872 was het getal rijtuigen vermeerderd met 4, dat der wagens met 79 stuks. Bovendien waren nog onderscheidene wagens in aanmaak.

In 1873 werden afgelegd door de locomotieven 459 954, door de rijtuigen en bagagewagens 1 623 425 en door de wagens 2 154 882 kilometers. Verbruikt werden 3319 ton

steenkolen, tot den prijs van f 26,75 per ton. Onder de 17 machinisten telde men reeds 13 inlanders.

De dienst had over 't algemeen geregeld plaats. Somwijlen werd de aankomst der treinen vertraagd, vooral in den drukken tijd van afvoer, door het opnemen in de treinen van beladen wagens op de tusschenstations. Beschadigingen aan den weg door bandjers enz. waren oorzaak, dat enkele dagen de dienst op sommige gedeelten geheel werd gestremd of door hulptreinen moest worden gaande gehouden (zie hooger).

Het getal vervoerde reizigers (militairen en gevangenen daaronder begrepen) beliep in 1873 (zie voor maandelijksche opgaven ook nopens het goederenvervoer bijlage lit. P hierachter) 577 156, of per kilometer 2929, tegen 2594 in 1872. Het getal 3de klasse reizigers beliep 400 556, dat der zoogenaamde 4de klasse 132 144. Deze laatsten zijn die, welke tegen de halve vracht van een station tot het volgende worden medegenomen voor zooveel er plaatsen in de derde klasse-rijtuigen onbezet zijn. De 3de en 4de klasse reizigers bragten in 1873 op f 47,38 per kilometer, tegen f 40,18 voor de 3de klasse in het voorafgegane jaar. Daar het vervoeren der 4de klasse geen vermeerdering van uitgaven vordert, is het doel, het bevorderen van het reizen per spoorweg over kleine afstanden zonder verlies, voor de onderneming bereikt.

Aan koopmansgoederen werd vervoerd 88 771 ton (83 559 ton voor particulieren en 5212 ton dienstgoederen), welke laatste hoeveelheden in 1872 respectivelijk beliepen 60 215 en 11 301, of te zamen 71 516 ton. Het vervoer van suiker nam weder sterk toe, grootendeels ten gevolge van meerdere productie. Dit zal nog aanmerkelijk toenemen, wanneer de in aanbouw zijnde fabrieken in werking komen. De groote opvoer van welits, machinerien, ijzer, hout en mest geschiedt veelal ten behoeve van de suikercultuur. De suiker werd uitsluitend aangebragt te Djokjokarta en Soerakarta en tusschengelegen stations. Op eerstgenoemd station alleen werden 74 000 pikols, te Tjepper 50 000 en te Poerwodadi en Solo (als één station te beschouwen) 92 000 pikols geladen. Koffij werd, ten gevolge van geringe productie, minder vervoerd. Het grootste gedeelte van dat product, bijna 90 000 pikols, werd aangevoerd te Solo. Indigo en tabak komen bijna uitsluitend uit de Vorstenlanden; indigo het meest uit Djokjo. Het vervoer van tabak neemt zeer toe. Van de beide producten werd de grootste hoeveelheid afgevoerd naar Samarang. De meeste rijst werd opgevoerd en wel: van Samarang 40 000 pikols en van Goendih 48 000 naar de meeste stations zoo van de hoofdlijn als van den zijtak. Afgevoerd werden slechts 5000 pikols, waaronder 4000 van Goendih. Groote hoeveelheden brandhout werden vervoerd van de ondernemingen bij Tempoeran, Gedangan, enz. Niet minder dan 9710 ton gingen naar Samarang en ruim 4000 naar de Vorstenlanden. Het geheele vervoer van hout bedroeg 7150 ton, waarvan 3040 ton met bestemming naar Samarang en 4100 naar de Vorstenlanden. Bamboe is een belangrijk artikel van vervoer geworden. Klatten alleen ontving 1009 ton, grootendeels van de streek tusschen Kedoeng-djatti en Goendih. Het werd gebruikt voor tabaksloodsen. Gedangan verzond 880 ton naar Samarang. De uitmuntende Djokjosche kalk werd veel vervoerd, doch nog slechts tusschen plaatsen op de 3de sectie. Samarang leverde de meeste kalk voor Willem I. Klappers werden veel overgebragt van Djokjo naar Solo. Djokjo leverde veel olie, aan Samarang 84 ton; Solo veel huiden en leder, aan Samarang 266 ton huiden en 67 ton leder. Vruchten werden veel naar Solo overgevoerd en wel 157 ton van Samarang en 128 van Djokjo. De opvoer van zout bedroeg bijna de driedubbele hoeveelheid van 1872, namelijk 54 000 pikols, waarvan 46 000 van Samarang naar Solo. Groote verzendingen van machinerien hadden weder plaats voor de fabrieken boven Solo gelegen.

De opvoer nam verre boven de verwachting toe en bedraagt slechts weinig minder dan de afvoer. Gedeeltelijk ontstond deze vermeerdering door de vele bouwmaterialen en behoefte voor nieuwe of verbetering van bestaande fabrieken en ondernemingen, en is zij derhalve slechts tijdelijk. Het gemis er van in volgende jaren zal echter vele malen worden vergoed door de grootere productie, die van de op te rigten of verbeterde etablissementen te verwachten staat en die den afvoer ten goede komt. Voor een ander gedeelte is de vermeerdering ontstaan door vervoer van consumtie-artikelen en is zij een bewijs van toeneming der bevolking of van hare welvaart. Van aardewerk, manufacturen en meubelen werd onder andere nagenoeg het dubbele overgebragt, bijna alles van Samarang naar Solo en verder gelegene plaatsen. Even als vroeger was het vervoer zeer ongelijk over de verschillende tijden van het jaar verdeeld.

Als bestelgoederen werden vervoerd 19 700 collis, die gemiddeld 3 kilogr. gewigt hadden en f 0.12 per kilogr. opbragten. De toeneming was vrij belangrijk, daar in 1873 54 collis daags verzonden werden, tegen 34 in 1872.

Het vervoer van rijtuigen, paarden en vee neemt langzaam toe.

De algemeene uitkomsten der exploitatierekening zijn verzameld in onderstaande tabel.

| BENAMING. | SOMMEN. | Pct. van de bruto-ontvangst. | Per jaar en per kilometer. | Per dag en per kilometer. | Per treinkilometer. | Pct. van de uitgaven. | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Reizigers en bagage . . . . . | f 433 246,19 | 27,5 | f 2 199,22 | f 6,02 | f 1,35 | » | Gedurende 1873 waren gemiddeld in exploitatie 197 kilometers. Het aantal afgelegde treinkilom. beliep 320 693. |
| Goederen, vee, enz. . . . . | 1 046 310,71 | 66,5 | 5 311,23 | 14,55 | 3,26 | » | |
| Diversen . . . . . | 95 453,41 | 6 | 484,53 | 1,33 | 0,30 | » | |
| Totale ontvangst. . | f 1 575 010,31 | 100 | f 7 994,98 | f 21,90 | f 4,91 | » | |
| Administratie en algemeene kosten . | f 109 465,43 | 7 | f 555,67 | f 1,52 | f 0,34 | 14,6 | |
| Wegen en werken. . . . . | 259 355,68 | 16 | 1 316,53 | 3,61 | 0,81 | 34,7 | |
| Tractie en onderhoud van materieel. | 266 344,465 | 17 | 1 352,00 | 3,70 | 0,83 | 35,6 | |
| Exploitatie . . . . . | 113 085,87 | 8 | 574,04 | 1,57 | 0,35 | 15,1 | |
| Totale uitgaaf. . | f 748 251,445 | 48 | f 3 798.24 | f 10,40 | f 2,33 | 100 | |
| Winst. . | 826 758,865 | 52 | 4 196,74 | 11,50 | 2,58 | » | |
| In 1872 was de winst. . | 535 600,53 | 43,7 | 3 060,57 | 8,37 | 1,99 | » | |

Uit eene vergelijking van dezen staat met dien van 1872 blijkt, dat de opbrengst bijna met een zevende is toegenomen, en dat deze vermeerdering geheel is verkregen door vervoer, daar de diverse opbrengsten niet hooger, zelfs iets minder zijn, en dat, niettegenstaande het zooveel grootere vervoer, de uitgaven nog gedaald zijn. Die vermindering is weder voor het grootste gedeelte te vinden bij de uitgaven voor weg en werken en de algemeene onkosten. De uitgaven voor de tractie en de exploitatie, meer afhankelijk van het vervoer, zijn hooger, doch zeker niet in evenredigheid van het meer verrigte werk. Eene mindere uitgave voor de tractie per trein-kilometer wijst op een doelmatig gebruik en zuinig onderhoud van het materieel. Het vervoer op den zijtak is nog weinig beduidend. Wanneer men bijeen telt de ontvangsten van al wat op dezen weg of van en naar andere plaatsen naar of van dezen weg is verzonden, krijgt men het cijfer f 149 288,23 of f 4119,12 per kilometer. Neemt men aan dat de exploitatiekosten daar evenveel bedragen als elders of f 3798,24, dan is de winst slechts f 320,88. De exploitatiekosten zijn echter op den bergweg zonder twijfel aanzienlijk hooger; er wordt dus op den zijtak nog met verlies geëxploiteerd. Tusschen de stations op den zijtak onderling bragt het vervoer slechts op f 9720,85. Op de 3de sectie daarentegen was het vervoer tusschen de stations onderling zeer groot. De ontvangst was f 3280 per kilometer of slechts f 500 minder dan de gemiddelde uitgaaf. Het locale verkeer is daar bijna voldoende om de kosten te dekken

De exploitatie van 1874 is aanvankelijk weder gunstig. Volgens telegraphische opgaven werden vervoerd en ontvangen:

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| in Januarij | 57 237 | reizigers en | 6312 | ton goederen | f | 96 953 |
| » Febr. | 52 789 | » | » 4682 | » » | | 71 336 |
| » Maart | 60 959 | » | » 6046 | » » | | 91 828 |
| » April | 65 947 | » | » 6238 | » » | | 92 211 |
| » Mei | 63 697 | » | » 7918 | » » | | 106 538 |
| | | | | | f | 458 866 |

te zamen ruim f 47 500 meer dan in de vijf gelijknamige maanden van 1873.

Met betrekking tot het benuttigen van den spoorweg voor gouvernements-transporten, verdient ten slotte vermelding, dat daartoe van af 1° Januarij 1874 ook zou worden overgegaan voor het vervoer van militaire goederen tusschen Samarang en Willem I, Salatiga, Soerakarta, Klatten en Djokjokarta. In den aanvang van 1874 is de Indische Regering nader breedvoerig onderhouden over de wenschelijkheid om de gouvernements-transporten, waar dit zonder schade voor den lande geschieden kan, zooveel mogelijk naar den spoorweg te leiden, hetzij door zelf het vervoer per spoorweg te doen bewerkstelligen, hetzij door dit in de uitbestedingsvoorwaarden van de betrokken transportaannemers te vorderen, welk laatste geacht werd de voorkeur te verdienen boven vrijlating van den aannemer om al dan niet per spoor te vervoeren. Zie overigens het aangeteekende op bladz. 100 hiervoren.

### 2°. Batavia-Buitenzorg.

Den 31sten Januarij 1873 werd de lijn geheel voor het publiek verkeer opengesteld. Zij was echter reeds den 1sten December 1872 gereed, doch werd door de commissie van regeringswege belast met het onderzoek of zij voor exploitatie geschikt was, niet goedgekeurd. Bij eene herkeuring, mede van regeringswege, in Januarij 1873, werd de lijn echter geschikt geoordeeld om in exploitatie te worden gebragt: alleen werd aangeraden vooreerst niet met grootere snelheid dan 40 kilometers in 't uur te rijden, hetgeen trouwens overeenkomt met den aard van den weg, die niet gebouwd noch bestemd is voor grootere snelheden. Tot den 31sten Januarij was de lijn voor het publiek verkeer open tot Meester-Cornelis, zoodat gemiddeld 54½ kilometers over het geheele jaar in exploitatie waren.

De baan werd den 18den Mei bij Bodjong Gedeh op twee plaatsen weggeslagen, ten gevolge van overstorting van de nabij gelegen gouvernements-waterleiding. Bij het herstellen werd zij verhoogd en zwaarder gemaakt. Op enkele andere punten was verbetering van de baan, die door inklinken geleden had, noodzakelijk. Het kost veel moeite de afsluitingen in orde te houden; de inlanders kunnen zich nog niet aan het gebruik van parallelwegen gewennen. De kunstwerken vorderden weinig onderhoud. Op de plaats der doorbraak werd een ijzeren buis aangebragt. De brug in den toegangsweg over de Tjiliwong te Meester-Cornelis werd den 30sten Mei voor het publiek opengesteld. De weg werd grootendeels van de voldoende hoeveelheid ballast voorzien. Te Batavia is op het station een derde spoor gelegd en op verscheidene stations werd het aantal wissels vermeerderd. Er werden 153 spoorstaven verwisseld en 360 dwarsliggers vernieuwd. De gebouwen ondergingen het noodige onderhoud en zijn, waar dit vereischt werd, verbeterd.

Inlandsche opzigters voldoen zeer goed, doch zijn niet in staat om administratie te voeren.

Op het einde van 1873 waren aanwezig: 8 locomotieven, 30 rijtuigen en wagens, te zamen bevattende 72 plaatsen 1ste klasse, 237 plaatsen 2de klasse en 835 plaatsen 3de klasse, benevens 85 goederen-, vee- en andere wagens, te zamen met ruim 600 ton ladingsvermogen. De rijtuigen, met uitzondering van de (5) omnibus-rijtuigen, en het grootste gedeelte der wagens zijn gebouwd in de werkplaats te Meester-Cornelis; het ijzerwerk voor de onderstellen is echter uit Europa aangevoerd. Het aantal rijtuigen is voor eene geregelde exploitatie alsnog onvoldoende. Op den 1sten Januarij 1874 waren in aanbouw 2 gemengde rijtuigen 1ste en 2de klasse en 8 rijtuigen 3de klasse.

In 1873 werden afgelegd: door de locomotieven 172 781, door de rijtuigen en wagens 690 227 en door de goederen-, vee- en andere wagens 466 479 kilometers. Er werden verbruikt 843 ton steenkolen tot den gemiddelden prijs van f 29,23 per ton.

Tusschen Batavia en Koningsplein liepen dagelijks 18, tusschen Koningsplein en Meester-Cornelis 16 en tusschen deze laatste plaats en Buitenzorg 4 geregelde treinen.

De zoogenaamde omnibusdienst tusschen Batavia en Meester-Cornelis had geregeld plaats. De loop der dienstreinen tusschen Batavia en Buitenzorg liet, vooral kort na de opening der dienst, te wenschen over, hetgeen hoofdzakelijk werd toegeschreven aan de toen mindere geoefendheid der machinisten en voor een gedeelte aan het weinige trekvermogen der locomotieven. In den loop van 1873 had één deraillement plaats, veroorzaakt door het schuiven van een der wielen op de as, welke omstandigheid aanleiding gaf om alsnog alle assen en wielen te beproeven. 30 pct. van de reservewielen werden dien ten gevolge afgekeurd.

Op 1 December 1873 waren in dienst één Europesche machinist en één leerling, en 5 inlandsche machinisten.

Het vervoer van reizigers is op deze lijn hoofdzaak geweest. Toch is dit door de ingestelde omnibusdienst niet zoo voordeelig geweest als wel verwacht werd. De ontvangst van de omnibusreizigers bedroeg slechts f 47 586 of f 0,80 per trein-kilometer, terwijl de gewone reizigers opbragten f 2,55 per trein-kilometer. Het totaal der vervoerde reizigers (daaronder begrepen 16 247 militairen en 9 gevangenen) beliep 507 528 of per kilometer 9312. Het getal 3de klasse reizigers bedroeg 384 842 of circa 76 pct. van het totaal.

Het goederenvervoer is nog weinig ontwikkeld en zal nooit zoo voordeelig zijn als op de lijn in Midden-Java, omdat er veel minder producten zijn voor de Europesche markt, die tot de hoogste klasse van goederen behooren. Als koopmansgoederen zijn vervoerd 85 436 ton, namelijk voor particulieren 12 631 en aan dienstgoederen en ballast 72 805 ton. Van de 12 631 ton particuliere goederen werden 8215 ton af- en 4416 ton opgevoerd. Als bestelgoederen zijn vervoerd 11 459 collis, tot een gezamenlijk gewigt van 77 922 kilogrammen. Het vervoer van rijtuigen en paarden was vrij groot, dat van vee echter zeer gering. Voor eene maandelijksche aantooning van het passagiers- en goederenvervoer over 1873 zij verwezen naar bijlage lit. P.

De exploitatie-rekening over 1873 gaf de volgende uitkomsten:

| BENAMING. | SOMMEN. | Pct. van de bruto-ontvangst. | Per jaar en per kilometer. | Per dag en per kilometer. | Per trein-kilometer. | Pct. van de uitgaven. | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Reizigers en bagage . . . . . | f 250 615,24 | 66 | f 4 598,46 | f 12,59 | f 1,78 | » | Gedurende 1873 waren gemiddeld in exploitatie 54½ kilometers. Het aantal afgelegde trein-kilometers beliep 140 750. |
| Goederen, vee, enz. . . . . | 115 877,75 | 30,5 | 2 126.18 | 5,83 | 0,82 | » | |
| Diversen . . . . . | 13 054.96 | 3,5 | 239,54 | 0,66 | 0,09 | » | |
| Totale ontvangst . . | f 379 547,95 | 100 | f 6 964,18 | f 19,08 | f 2,69 | » | |
| Algemeene kosten . . . . . | f 36 690,70 | 9,7 | f 673,22 | f 1,85 | f 0,26 | 21 | |
| Weg en werken . . . . . | 37 080,04 | 9,8 | 680,37 | 1,86 | 0,26 | 21 | |
| Tractie en onderhoud van materieel. | 57 720,785 | 15,2 | 1,059.10 | 2,90 | 0,41 | 33 | |
| Exploitatie . . . . . | 42 758,85 | 11,3 | 784,56 | 2,15 | 0,30 | 25 | |
| Totale uitgaaf . . . | f 174 250,375 | 46 | f 3 197,25 | f 8,76 | f 1,23 | 100 | |
| Winst . . . . . | 205 297,575 | 54 | 3 766,93 | 10,32 | 1,46 | » | |

De winst, na aftrek van 10 pct. voor het reservefonds, bedroeg f 168 424,93, dat is 5 pct. van het kapitaal van aanleg. Dit eene behoorlijke winst voor de aandeelhouders achtende, is de raad van beheer overgegaan tot vermindering van de tarieven. Zij heeft daarbij aanbevolen het eerst den vrachtprijs der eerste klasse goederen met 2 cents per ton-kilometer of 12½ pct. te verminderen, en dus te brengen van 16 op 14 cents, uitmakende eene vermindering van 7 cents op den pikol voor de vracht tusschen Buitenzorg en Batavia; ten tweede dien van het hoofdvoedingsmiddel, de rijst, met 1 cent per ton-kilometer of 10 pct., waardoor de vracht met 3½ cent per pikol tusschen evengemelde plaatsen wordt verminderd.

Het vervoer in het loopende jaar is toenemende. Er werd ontvangen in:

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Januarij | van 44 161 | reizigers | 11 596 | ton goederen | f | 31 937 |
| Februarij | » 41 468 | » | 8 795 | » » | | 29 630 |
| Maart | » 47 462 | » | 9 494 | » » | | 36 057 |
| April | » 49 516 | » | 10 852 | » » | | 37 413 |
| Mei | » 55 431 | » | 11 848 | » » | | 41 868 |
| | | | | Te zamen . . | f | 176 905 |

### 3°. Concessie-aanvragen.

De blijkens 't vorig verslag (bladz. 154) aanhangige verzoeken om concessie voor den aanleg van spoorwegen op Java, zijn sedert zoo hier als in Indie met een paar nieuwe aanvragen vermeerderd. Geen der aanhangige aanvragen is echter voor 's hands voor eene gunstige beschikking vatbaar bevonden, eensdeels omdat zij slechts op partiele lijnen betrekking hadden, terwijl het der Regering te doen was om eene verbinding over geheel Java, anderdeels omdat zij geene aannemelijke voorwaarden bevatten, daar zij òf eene onbeperkte rentegarantie voor een geheel onbekend kapitaal bedongen, òf eene beperkte garantie, zonder eenige zekerheid aan te bieden, dat niet de grootste ongelegenheid zou ontstaan wanneer de ramingen mogten tegenvallen.

Voor het aanleggen van spoorwegen op Sumatra hebben zich sedert het jongste verslag geene nieuwe aanvragers voorgedaan. De redenen die van eene eindbeschikking op de te dier zake aanhangige adressen voor alsnog moeten doen terughouden, zijn reeds in 't vorig verslag vermeld.

Door den heer W. Walter te Soerabaija werd concessie gevraagd voor het in gebruik stellen van een stoomtrekker (Thompson's patent straatweglocomotief) tot het vervoeren van vrachtgoederen in de afdeelingen Soerabaija, Modjokerto, Sidho-ardjo, Pasoeroean en Bangil. In dit verzoek werd niet getreden, doch aan den adressant te kennen gegeven, dat het hem werd vrijgelaten bedoeld stoomwerktuig tot het voorschreven einde aan te wenden, mits hij vooraf, onder nader goed te keuren borgtogt, zich verbond de schade te herstellen, welke aan de wegen en bruggen en andere kunstwerken door zijn locomotief of de te bezigen vrachtwagens mogt worden toegebragt.

Van de in der tijd onder zekere voorwaarden (zie het verslag van 1872, blz. 117) aan den administrateur der suikerfabriek Besito (Japara) verleende vergunning, om zoodanigen stoomtrekker te bezigen voor de transporten der genoemde fabriek langs den grooten weg van Koedoes naar Samarang, schijnt tot dusver geen gebruik te zijn gemaakt; althans is deswege niets naders vernomen.

### § 2. *Paardenspoorwegen (tramway's)*

De exploitatie van den paardenspoorweg door de stad en voorsteden van Batavia naar Meester-Cornelis leverde in het afgeloopen jaar nog minder voordeel op dan in 1872. Er werden, buiten de geabonneerden, 1 596 814 personen vervoerd, tegen f 156 505,70. Vooral sedert de spoorweg in exploitatie is gebragt, wordt van den tramway minder gebruik gemaakt en het voortdurend bestaan daarvan is dan ook nog niet verzekerd.

In het begin van 1874 is de onderneming in andere handen overgegaan, nadat het contract met den vorigen huurder ontbonden was.

### § 3. *Transportkabels*

Bij een besluit van 10 Augustus 1873 werd door den Gouverneur-Generaal aan den heer J. Sluiter, in vorige verslagen meermalen genoemd, concessie verleend voor den aanleg en de exploitatie van een transportkabel van Padang naar Paningahan (Padangsche Bovenlanden). Deze beschikking houdt verband met de in April te voren (zie het vorig verslag blz. 155) aan de gemagtigden des aanvragers gedane voorwaardelijke toezegging van een contract voor den afvoer van gouvernementskoffij uit de bovenlanden naar Padang. Nadere bijzonderheden ter zake zijn niet vernomen.

## IV. Stoomwezen.

Nadat gebleken was dat de bepalingen van het regle-

ment omtrent veiligheidsmaatregelen bij het aanwenden van stoomwerktuigen (*Indisch Staatsblad* 1852, n°. 20) dikwijls, vooral ten aanzien van vervoerbare stoomwerktuigen op gewone wegen en locomotieven, bezwaarlijk waren toe te passen, werd door den Gouverneur-Generaal in November 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 218), op magtiging van het Opperbestuur, een nieuw reglement op het gebruik van stoomtoestellen in Nederlandsch Indie vastgesteld, in hoofdzaak in overeenstemming met de voorschriften omtrent dit onderwerp in Nederland bestaande, welk reglement den 1sten Januarij 1874 in werking is getreden.

Onheilen of strafbare overtredingen bij de aanwending van stoomkracht kwamen in 1873 niet voor.

Tegen 44 in 't voorafgegane jaar, werden in 1873 78 acten van vergunning uitgereikt tot beziging van voor 't eerst in gebruik gestelde stoomwerktuigen en toestellen, van welke 5 betrekking hadden enkel op stoomketels, 5 op werktuigen geplaatst in stoomschepen en 2 op locomotieven, terwijl de 66 andere voor het meerendeel strekten ten dienste der suiker-industrie (48 alleen voor het vermalen van suikerriet).

Sedert het reglement van 1852 in werking trad, tot bij het eind van 1873, waren in 't geheel uitgereikt 784 vergunnings-acten, waarvan op laatstgenoemden datum nog van kracht waren voor in gebruik zijnde werktuigen en toestellen 568 en voor nog aanwezige doch buiten werking zijnde werktuigen en toestellen 32.

Eene nadere aanwijzing van de bestemming en het vermogen van de werktuigen enz. waaromtrent de uitgereikte vergunningen nog van kracht zijn, wordt aangetroffen in bijlage Q.

De voorgenomen nadere regeling van de eischen van benoembaarheid voor de betrekking van ingenieur voor de algemeene dienst van het stoomwezen in Nederlandsch-Indie (zie het vorig verslag, bladz. 156) heeft plaats gehad bij Koninklijk besluit van 13 December 1873 n°. 7 (*Staatscourant* van den 18den dier maand, *Indisch Staatsblad* 1874 n°. 70). Tevens zijn daarbij vastgesteld de voordeelen en verpligtingen verbonden aan het hier te lande ter beschikking stellen van technisch personeel voor bedoelde dienst. Het programma der gevorderde kundigheden is thans, met bekorting der eischen in *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 123, in overeenstemming gebragt met het examen voorgeschreven voor de dienst hier te lande.

Omtrent de afneming van het examen zijn door den Gouverneur-Generaal voorschriften gegeven bij *Indisch Staatsblad* 1874, n°. 116.

Bij eene gelijktijdig vastgestelde nieuwe formatie van het personeel is onder anderen het aantal ingenieurs (de hoofd-ingenieur daaronder begrepen) van 3 op 4 gebragt, met verhooging hunner tractementen tot gelijk bedrag als dat bepaald voor de ingenieurs der burgerlijke openbare werken.

In eene in het laatst van 1872 in het corps ontstane vacature is in Indie niet kunnen worden voorzien. Van de 6 candidaten die zich aangemeld hadden, onderwierpen zich slechts 3 aan het daartoe in den aanvang van 1873 gehouden examen, doch geen hunner slaagde. Sedert is hier te lande gelegenheid gegeven tot het afleggen van het examen overeenkomstig de nieuwe (verligte) eischen, waarvan echter geen gebruik is gemaakt. Van de drie candidaten toch, die zich aangemeld hadden, trokken twee zich vóór het examen terug, terwijl de derde, in het bezit van een diploma van werktuigkundig ingenieur, verkregen aan eene van 's Rijks instellingen, daardoor van het examen was vrijgesteld. Deze is dan ook in April 1874 ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld. De uitzending van een candidaat ter vervulling van de nieuwe plaats is afhankelijk van den uitslag van het in Indie nu voor het eerst af te nemen gewijzigd examen.

Na afgelegd praktisch examen werden in 1873 diploma's of certificaten uitgereikt aan 13 personen als machinist, aan 7 als machinedrijver, aan 24 als locomotiefdrijver en aan 4 als stoker.

## V. POSTWEZEN.

### § 1. *Brievenposterij.*

Krachtens de daartoe door het Opperbestuur verleende magtiging (zie het vorig verslag blz. 157) werden bij ordonnantie van 1 Augustus 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 134) eenige artikelen van het reglement op de brievenposterij en, in verband daarmede, bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 135 en 1874, n°. 125, ook eenige artikelen der algemeene bepalingen tot uitvoering van dat reglement gewijzigd. Die wijzigingen, welke met 1 Januarij 1874 zijn in werking getreden, bestaan hoofdzakelijk hierin, dat:

1°. is ingevoerd het stelsel van begunstigde frankering door de heffing op de ongefrankeerde brieven van een port van 10 cents boven het gewone port;

2°. het port voor gedrukte stukken (geen couranten zijnde) is bepaald op 5 en voor monsters of stalen van koopwaren op 10 cents per gewigt van niet meer dan 50 grammen, een en ander bij gefrankeerde verzending, zijnde bij ongefrankeerde verzending hetzelfde port verschuldigd als voor ongefrankeerde brieven of pakketten van overeenkomstig gewigt;

3° op alle postkantoren tot een onbepaald bedrag postwissels te bekomen zijn, die tot dusver tot geen hooger bedrag dan van f 100 verkrijgbaar waren.

De invoering en het gebruik van briefkaarten, ook voor het buitenlandsch verkeer, werd geregeld bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 130. Die voor het binnenlandsch verkeer, waarvan de prijs is bepaald op 5 cent (voor die met betaald antwoord op 10 cent) zijn met 1 April 1874 in gebruik gesteld (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 53). Eerlang zouden ook de briefkaarten voor het buitenlandsch verkeer verkrijgbaar worden gesteld. Van deze laatsten kan tusschen Nederland en Nederlandsch Indie en andere landen gebruik worden gemaakt. Zij zijn aan hetzelfde port en verder aan dezelfde voorwaarden van verzending als de brieven onderworpen, behoudens evenwel dat zij niet anders dan gefrankeerd verzonden mogen worden en ongefrankeerde of ontoereikend gefrankeerde briefkaarten mitsdien van den maatregel zijn uitgesloten.

Behalve de bestaande post- (frankeer-) zegels van 5, 10, 20 en 50 cent (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 109), zijn met 1 April 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 52) ook frankeerzegels van 1, 15, 25 en 250 cent ingevoerd, zoomede portzegels van 20 en 10 en — tot dat de aanwezige voorraad zal zijn verbruikt — ook van 5 cent. De frankeerzegels dienen tot frankering en tot kwijting van het aanteekengeld. De portzegels wijzen het port aan, dat door geadresseerden verschuldigd is wegens ongefrankeerde of ontoereikend gefrankeerde brieven, die binnen den kring van hetzelfde postkantoor worden verzonden. Aan het publiek worden dan ook geen portzegels gedebiteerd. Echter is magtiging verleend om ze te verstrekken aan hen die deze soort van zegels voor bijzondere doeleinden wenschen aan te schaffen (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 104).

Door het Koninklijk besluit van 13 Maart 1874, n°. 17 (*Staatscourant* van den 25sten dier maand), is gelegenheid gegeven tot wederzijdsche overmaking tusschen Nederland en Nederlandsch Indie, door middel der postadministratie, van kleine geldsommen, hoogstens van f 150, en verder met de beperking, dat van denzelfden voor denzelfden persoon binnen het tijdsverloop van 8 dagen niet meer dan genoemde maximum-som per post mag worden overgemaakt. Het te heffen regt (2 pct. voor de verzendingen uit Nederland naar Nederlandsch Indie en 1 pct. voor die uit Nederlandsch Indie naar Nederland, met een minimum van respectivelijk 20 en 10 cent voor elke f 10 of gedeelte van f 10) is in diervoege geregeld, dat het nut der postwissels alleen in het gemak, niet in het voordeel der overmaking gelegen is. Hier te lande is met de nieuwe gelegenheid tot geldverzending aangevangen den 1sten Mei 1874.

Ten vervolge op het voorkomende in het vorig verslag omtrent de voorgenomen verheffing van eenige hulppostkantoren tot postkantoren en de oprigting van nieuwe kantoren, kan worden medegedeeld, dat de daarbij bedoelde post- en hulppostkantoren sedert zijn geopend.

Behalve te Weltevreden, Batavia, Buitenzorg, Samarang en Soerabaija werden op alle plaatsen de post- en telegraafdienst vereenigd. Te Buitenzorg werden de beide diensten weder gescheiden, vermits die dáár moeijelijk te vereenigen waren. Voorstellen tot algeheele zamensmelting van de post- en telegraafdienst zijn bij de Indische Regering in behandeling.

Ten gevolge van het oprigten van telegraafkantoren te Japara en Meester-Cornelis (Batavia) werden aldaar de

beide diensten ook vereenigd en te gelijker tijd de op die plaatsen bestaande hulppostkantoren tot postkantoren verheven.

De proef met het vervoeren van reizigers door middel der brievenpostwagens (zie het vorig verslag bladz. 156) werd tusschen Buitenzorg en Tjiandjoer en — sedert Junij 1873 — ook tusschen Weltevreden en Serang voortgezet. De gedeeltelijke mislukking van de gehouden aanbesteding voor den aanmaak van meerdere voor zoodanig vervoer ingerigte brievenpostwagens, was oorzaak dat de proef eerst zeer onlangs tot Samarang kon worden uitgestrekt. Wegens de tot dusver verkregen bevredigende uitkomsten bestaat het plan om ook op andere ritten dan die langs den grooten postweg de proef voort te zetten, naar gelang de thans in gebruik zijnde postkarren vernieuwd moeten worden.

De dienst van het brievenvervoer wordt gezegd ten gevolge van het toenemen der correspondentie dringend uitbreiding te vorderen; op vele ritten, die thans door postiljons met eigen paard worden bediend, zal een vervoer per kar moeten worden ingevoerd. Verscheidene hoofden van gewestelijk bestuur hebben daarop de aandacht van den directeur der burgerlijke openbare werken gevestigd, die de daarvoor noodige gegevens doet verzamelen om ter zake voorstellen tot reorganisatie in te dienen.

Met het oog op de gedurige veranderingen die in den postenloop moeten worden gebragt, als een gevolg van het gebruik maken van de spoorwegen voor het brievenvervoer, oprigting van nieuwe post- of hulppostkantoren enz., werd de directeur der burgerlijke openbare werken gemagtigd de uren van vertrek en aankomst van de brievenpost voortaan buiten voorkennis of toestemming van den Gouverneur-Generaal te wijzigen naar gelang van omstandigheden (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 118).

Ook werd dien departementschef opgedragen den tijd van opening en sluiting der postkantoren te bepalen (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 85). De uren van opening en sluiting zijn daarna meer in verband tot die der telegraafkantoren geregeld, hetgeen door de vereeniging der beide diensten noodzakelijk werd.

Ingevolge *Indisch Staatsblad* 1874, n°. 26, wordt thans zoowel van het Europeesch personeel bij de posterijen, de hulppostcommiesen daaronder begrepen, als van het inlandsch personeel bij de post- en hulppostkantoren een eed van trouw en geheimhouding afgenomen.

Ingetrokken werd (zie *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 232), eene resolutie van 20 October 1829, houdende bepalingen omtrent het houden van expeditieboekjes door de briefbestellers, een maatregel die gebleken was in den regel geen voldoende contrôle op de bestelling der brieven te geven.

Bij de eerste expeditie tegen Atjeh werd de postdienst opgedragen aan een officier van den staf. Dit bleek echter moeijelijkheden op te leveren, zoodat voor de tweede expeditie een commies der 1ste klasse en twee der 2de klasse bij de posterijen, boven de bestaande formatie, voor de veldpostdienst werden aangewezen, terwijl eene instructie voor die veldpostdienst werd vastgesteld.

Aan de expeditionaire troepen werden 25 000 enkele binnenlandsche briefkaarten kosteloos verstrekt.

Ook werd aan het personeel in Atjeh de gelegenheid verschaft om — zonder verhooging van port — (gefrankeerde) brieven, van daar naar plaatsen buiten Nederlandsch Indie bestemd, in stede van over Padang, Batavia en Singapore, zoo als bij verzending in de gewone brievenmalen via Marseille of Brindisi het geval is, spoedshalve regtstreeks over Penang te verzenden. Later zijn maatregelen genomen om de verzending per Engelsche mail tusschen Nederland en Atjeh, over en weder, langs dien korteren weg te doen geschieden, en zulks zoowel voor gefrankeerde als voor ongefrankeerde brieven, gedrukte stukken, enz. Daartoe is eene regtstreeksche uitwisseling van brievenmalen van en voor Atjeh door middel der Britsche pakketbooten over Penang in 't leven geroepen (Februarij 1874) tegen hetzelfde port als voor de verzending tusschen Nederland en Nederlandsch Indie en omgekeerd via Brindisi bepaald. Voorts is, met uitbreiding der bestaande gelegenheid om door middel der Nederlandsche stoomschepen brieven voor militairen beneden den rang van officier uit Nederland naar Indie te verzenden tegen een vooruitbetaald port van slechts 5 cent, als tijdelijke en buitengewone maatregel ook de gelegenheid geopend om, tegen hetzelfde lage port, door middel van Nederlandsche stoomschepen, over Batavia naar Nederland te verzenden brieven en briefkaarten *afkomstig* van militairen beneden den rang van officier, deel uitmakende van de troepen in Atjeh, zoomede briefkaarten afkomstig van officieren aldaar (Januarij 1874).

Ten aanzien van de beoogde verbeteringen in de uitwisseling der postcorrespondentie tusschen Nederlandsch Indie en de Britsche koloniale bezittingen in Azie (zie het vorig verslag bladz. 157) kan worden gemeld, dat die aangelegenheid zoowel door de Nederlandsche als door de Britsche Regering ter regeling is overgelaten aan de betrokken koloniale besturen. De magtiging om daartoe voor Nederlandsch Indie de vereischte overeenkomsten aan te gaan en daarbij zoo noodig af te wijken van bepalingen (bijv. ten aanzien der porto's enz.) door of met medewerking van het Opperbestuur vastgesteld, is aan den Gouverneur-Generaal verleend bij 's Konings besluit van 7 Februarij 1874, n°. 17. Te Batavia houdt men zich thans onledig met het ontwerpen der met de besturen der Straits-Settlements, Laboean en Hongkong te treffen schikkingen.

De magtiging om ook met Britsch Indie (omtrent welk Gouvernement het antwoord van Britsche zijde eerst later ontvangen is) de vereischte overeenkomsten aan te gaan, is verleend bij Koninklijk besluit van 31 Mei 1874, n°. 27.

Ten gevolge van de opening eener stoombootdienst tusschen Australie en Singapore door de »Eastern and Australian Mail steam company limited", welker booten ook Java aandoen (verg. bladz. 103 hiervoren), worden ook met Australie regelingen vereischt nopens de uitwisseling der correspondentie. Reeds is door den directeur der burgerlijke openbare werken eene briefwisseling ter zake geopend door tusschenkomst van den Nederlandschen consul-generaal aldaar.

De toeneming der binnen- en buitenlandsche brievenbeweging enz. bij de postadministratie in Nederlandsch Indie kan blijken uit het volgende driejarig overzigt:

| JAREN. | BINNENLANDSCH VERKEER. | | | | | BUITENLANDSCH VERKEER. | | | | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Port betalende brieven. | | Aangeteekende brieven. | Dienstbrieven. | Totaal der aan postwissels overgemaakte sommen. | Per gesloten Nederlandsche mail. | | | Per losse vreemde mail. | | Regtstreeksche correspondentie tusschen Singapore en de postkantoren te Samarang, Soerabaija, Riouw en Makassar. | | Per bijzondere scheepsgelegenheid, waaronder de verzendingen met de tusschen Nederland en Java varende stoomschepen. | | Totaal. | | Van het opgegeven totaal werden ontvangen. | | verzonden. | |
| | | | | | | Aantal | | Porto's. | | | | | | | | | | | | | |
| | Aantal. | Porto's. | Aantal. | Aantal. | | Ongefrankeerd. | Gefrankeerd. | | Aantal. | Porto's. | Aantal. | Porto's. | Aantal. | Porto's. | Aantal. | Porto's. | Aantal. | Porto's. | Aantal. | Porto's. | Aantal. | Porto's. |
| **Brieven.** | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| **1871.** | 1 810 876 | f216 722 | 80 227 | 1 330 026 | f 2 137 341 | 96 657 | 123 424 | f205 684 | 78 732 | f 56 339 | 4066 | f4172 | 5174 | f1162 | a. 308 053 | f267 357 | 146 406 | f105 367 | 161 647 | f161 990 | |
| | | | | | | 220 081 | | | | | | | | | | | | | | | |
| **1872.** | 1 882 637 | 224 671 | 96 499 | 1 515 455 | 2 196 345 | 85 631 | 129 470 | 194 756 | 93 898 | 73 556 | 4728 | 4813 | 33 922 | 8164 | 347 649 | 281 289 | 154 814 | 94 739 | 192 835 | 186 550 | |
| | | | | | | 215 101 | | | | | | | | | | | | | | | |
| **1873.** | 2 063 592 | 247 876 | 120 419 | 1 640 723 | 2 469 907 | 64 687 | 119 396 | 176 771 | 95 247 | 80 301 | 4210 | 2397 | 78 002 | 18 228 | 361 542 | 277 697 | 180 991 | 106 621 | 180 551 | 171 076 | |
| | | | | | | 184 083 | | | | | | | | | | | | | | | |
| **Drukwerken enz.** | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| **1871.** | | | | | | 669 743 | | f 67 910 | 106 717 | f 8 664 | 817 | f 67 | 1 234 | f 605 | 778 511 | f 77 246 | 638 696 | f 63 582 | 139 815 | f 13 664 | |
| **1872.** | | | | | | 674 751 | | 66 431 | 142 718 | 10 217 | a. 803 | 510 | 8 393 | 4589 | 826 665 | 81 747 | 661 069 | 67 406 | 165 596 | 14 341 | |
| **1873.** | | | | | | 600 579 | | 61 481 | 158 108 | 12 406 | 1116 | 392 | 21 589 | 8619 | 781 392 | 82 898 | 617 478 | 66 369 | 163 904 | 16 529 | |

*a.* Verbeterde opgave.

Ten slotte volge nog een overzigt van de ontvangsten en uitgaven van de brievenposterij over de drie laatste jaren:

| JAREN. | ONTVANGSTEN (zuiver bedrag). | | | UITGAVEN. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Porto's en regt van 1 pct. op geld-artikelen. | Gedebiteerde post-zegels. | TE ZAMEN. | Tractement aan personeel. | Fourrage voor de paarden en buffels. | Diverse andere uitgaven. | Internationale corres-pondentie. | TE ZAMEN. |
| 1871. . . . . | f 310 608 | f 149 615 | f 460 223 | f 355 158 | f 200 678 | f 166 917 | f 38 372 | f 761 125 |
| 1872. . . . . | 296 998 | 203 674 | 500 672 | 337 086 | 174 722 | 174 470 | 30 538 | 716 816 |
| 1873. . . . . | 293 397 | 236 635 | 530 032 | (1) 812 313 | 175 406 | 131 604 | 21 616 | 1 140 939 |

(1) Met inbegrip van het personeel der telegrafie.

§ 2. *Paardenposterij.*

Voorstellen betreffende het stationeren van postpaarden op andere wegen dan die genoemd in het vorig verslag bladz. 161, zijn bij het departement van burgerlijke openbare werken in behandeling (1).

De in 't vorig verslag bedoelde overeenkomst met een particulieren ondernemer voor de levering van voorspan aan voor rekening van den lande reizende personen tusschen Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo en Malang en op de binnenwegen der regentschappen Pasoeroean en Bangil werd, na mislukte uitbesteding, voor 1874 op de bestaande voorwaarden onder 's hands bestendigd. In die overeenkomst is ook begrepen de levering van postpaarden voor het vervoer van zieke en reconvalescente militairen van het hospitaal te Soerabaija naar dat te Malang en omgekeerd.

Een overzigt van de ontvangsten en uitgaven der paardenposterij op Java over de drie laatste jaren volgt hieronder.

| Jaren. | ONTVANGSTEN. | | | | | | UITGAVEN. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Particuliere reizigers. | | Dienstreizigers. | | Te zamen. | | Tractementen. | Fourrage voor de paarden en buffels. | Diverse andere uitgaven. | Te zamen. |
| | Aantal verstrekkingen. | Bedrag. | Aantal verstrekkingen. | Bedrag (fictief.) | Aantal verstrekkingen. | Bedrag. | | | | |
| 1871 | 620 | f 29 832 | 3759 | f 153 617 | 4379 | f 183 449 | f 52 233 | f 131 627 | f 48 621 | f 232 481 |
| 1872 | 747 | 38 662 | 3881 | 159 600 | 4628 | 198 262 | 43 464 | 106 514 | 64 643 | 214 621 |
| 1873 | 658 | 32 706 | 3679 | 140 342 | 4337 | 173 048 | 38 261 | 82 450 | 43 646 | 164 357 |

Omtrent de vervanging, voor zooveel noodig, van de ter Sumatra's Westkust bestaande particuliere paardenposterij door eene soortgelijke inrigting van gouvernementswege, werden bij den aanvang van 1874 voorstellen te gemoet gezien van het departement der burgerlijke openbare werken.

VI. TELEGRAFIE.

De lijn van Padang naar Singkel (zie vorig verslag bladz. 162) kwam in den loop van 1873 gereed; op 10 Julij kon het telegraafkantoor te Fort de Kock, op 10 November de kantoren te Rau, Padang-Sidempoean en Siboga en op 18 December het kantoor te Singkel worden opengesteld. Van Padang tot Siboga bestaat een vrij goede weg, waardoor men bij den aanleg dier lijn met geene buitengewone moeijelijkheden te kampen heeft gehad. Van Siboga tot Singkel is dit echter niet het geval, en moest op de meeste plaatsen het tracé in de wildernis worden uitgekapt, terwijl bovendien later bleek dat op vele plaatsen de zee al dieper en dieper landwaarts indringt, en het verrigte werk vernielde. Alvorens met het spannen van den draad naar Singkel kon worden begonnen, moest uit dien hoofde het tracé op verscheidene plaatsen worden verlegd, ten einde tegen de zee beveiligd te zijn.

Op Java onderging het telegraafnet in 1873 weinig verandering. Alleen tusschen Soerakarta en Djokjokarta werd een derde draad bijgespannen, terwijl daarentegen de lijn van Djokjokarta naar Magelang kon worden opgeruimd. Behalve dat de kosten van onderhoud door het opruimen dier lijn verminderden, kon daardoor eene anders noodzakelijke vermeerdering van het kantoorpersoneel te Magelang worden vermeden. De nieuwe draad, te Soerakarta

(1) In het commissoriaal rapport betreffende het Regeringsverslag van 1872 (zitting 1873—1874, 41, § 10) wordt, met het oog ook op de belangen van naburige residentien, gewezen op het min wenschelijke eener te groote inkrimping van het aantal gouvernementspostpaarden in de residentien Samarang en Soerakarta, als gevolg van de openstelling van den spoorweg aldaar. Aan dit punt zal de noodige aandacht worden gewijd bij de nadere overweging van het denkbeeld eener intrekking van de zoogenaamde regentsposterijen en eener daarmede in verband staande nieuwe algemeene regeling van de gouvernementspaardenpost op Java. De hieromtrent van het Indisch Bestuur gevraagde inlichtingen (verg. het vorig verslag, bladz. 159) worden nog te gemoet gezien.

in verbinding met de lijn via Salatiga naar Samarang, strekt thans tot omnibusdraad voor de kantoren Djokjokarta, Klatten, Soerakarta, Salatiga en Samarang.

In September 1873 werd te Meester-Cornelis een telegraafkantoor geopend.

Aangezien alle in voorraad zijnde en in den loop van 1873 uit Nederland ontvangen lijnmaterialen voor de lijn van Padang naar Singkel moesten worden gebruikt, of tot verbetering van de lijn voor de internationale correspondentie moesten worden gebezigd, kon de draad van Kediri langs Blitar, Malang, Loemadjang en Bondowosso naar Sitoebondo, in dat jaar nog niet worden gespannen, maar zou zulks, wat het gedeelte Kediri-Malang betreft, vermoedelijk in de eerste helft van 1874 kunnen plaats vinden.

Evenmin kon gevolg worden gegeven aan het in het vorig verslag aangekondigde voornemen (zie bladz. 163) om de lijn in de Lampongsche districten en het Palembangsche te verleggen.

In verband met de jongste ongeregeldheden in Benkoelen, werd te Kepahiang, nagenoeg op de grens van genoemd gewest, een tijdelijk telegraafkantoor opgericht. In April 1874 kon dit kantoor echter weder worden opgeheven.

Aan den in 1872 onvoltooid gelaten tweeden draad van Probolinggo naar Banjoewangi werd niet voortgewerkt, daar de transit-correspondentie van veel geringer omvang bleek te zijn dan verwacht was, en die draad voor het tegenwoordige dus weinig nut zoude hebben. Het weinige lijnmateriaal dat niet voor de lijn Padang-Singkel gebruikt werd, diende tot verbetering van de hoofdlijnen op Java en vooral van den draad voor het internationaal verkeer.

Bij het eind van 1873 bedroeg de lengte der telegraaflijnen, ongerekend de 103,6 kilometers telegraafkabel tusschen Java en Sumatra, op eerstgenoemd eiland 3087,51 kilometers, met 4180,56 kilometers draad, op Sumatra 1988,46 kilometers en even zooveel draadlengte.

In de eerste helft van Mei 1873, weinige weken na de in 't vorig verslag, blz. 162, besproken herstelling van den kabel tusschen Anjer en Telok-Betong, deed zich nieuwe storing voor. Het bevonden gebrek, zijnde eene beschadiging door witte mieren (1) in het strandeinde van den kabel ter laatstgenoemde plaatse, werd door het inbrengen van een ander stuk kabel spoedig hersteld, terwijl ter beveiliging van den kabel tegen de witte mieren gebruik werd gemaakt van koolteer en houtskool.

Kort daarop (den 28sten Junij) deed zich eene nieuwe storing voor, thans door het breken van den kabel in de nabijheid van Anjer, veroorzaakt door het ligten van een scheepsanker. Met behulp van het van Singapore ontboden herstellingsstoomschip (zie het verslag van 1872, blz. 122), hetwelk in den morgen van den 10den Julij te Anjer aankwam, werd deze breuk nog dienzelfden dag hersteld.

Sedert is de kabel in uitmuntenden staat gebleven en bleek de isolatie-weêrstand, die, volgens contract, eene maand na de uitlegging minstens 150 megohms moest bedragen, thans 220 megohms te beloopen.

De telegraafkabel, die Java met Australie verbindt, werkte het geheele jaar door ongestoord. Op de Australische landlijn van Port Darwin naar Adelaide kwamen daarentegen herhaalde storingen voor, die echter telkens van betrekkelijk korten duur waren.

Sedert de ondervinding hoe langer hoe meer het groote gewigt heeft doen kennen, dat, zoowel in het politiek als in het handelsbelang, voor Nederlandsch Indie te hechten is aan telegrafische gemeenschap, is het denkbeeld meer op den voorgrond getreden, om Celebes en Borneo door telegraafkabels met Java te verbinden (zie vorig verslag, blz. 162, noot). Dat op zoodanige verbinding, wegens de gelegenheid die ze verschaft om, waar het noodig is, met spoed en klem te kunnen handelen en de bevestiging van den Nederlandschen invloed te kunnen verzekeren zonder vermeerdering van de daartoe ter beschikking van de Regering staande middelen, hooge prijs moet worden gesteld, wordt door het Gouvernement in Indie zoowel als hier te lande buiten twijfel geacht. Voorloopige overwegingen vonden plaats omtrent de aan te leggen verbindingslijnen, en in Indie bestaat het voornemen, om, zoodra daartoe een stoomschip beschikbaar zal zijn, de noodige loodingen te doen geschieden, als voorbereiding voor de omtrent de rigting en landing der kabels te nemen beslissingen.

De voornaamste uitkomsten zoo van het binnen- als buitenlandsch verkeer der gouvernements-telegrafen in Nederlandsch Indie gedurende 1872 en 1873, zijn zamengevat in onderstaande aantooning.

(1) Aan dezelfde oorzaak scheen ook te moeten worden toegeschreven de vroeger ontdekte fout, die blijkens het vorig verslag verondersteld werd door den bliksem te zijn veroorzaakt.

| Binnen- of buitenlandsch verkeer. | BIJZONDERE BERIGTEN. (*a*) *a.* Handels- en scheepvaartberigten. *b.* Dagbladberigten. *c.* Berigten van gemengden aard. *d.* Verzonden berigten. *e.* Ontvangen » *f.* Transito » | Totaal der berigten, tot berigten van 10 woorden herleid. | Opbrengst. | GOUVERNEMENTSBERIGTEN. Totaal der berigten. | Totaal der berigten, tot berigten van 10 woorden herleid. | Opbrengst der gouvernementsberigten (voor memorie uitgetrokken.) | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | **1872.** (*c*) | | | | |
| Binnenlandsche telegrammen. | *a.* 71 001 *b.* 546 *c.* 116 513 | 188 060 | 444 775 | f 281 769 | 12 221 | 50 298 | f 40 148 |
| Buitenlandsche telegrammen. (*b*) | *d.* 5 156 *e.* 5 261 *f.* 1 772 | 12 189 | 14 884 | 19 082 | » | » | » |
| | | 200 249 | 459 659 | f 300 851 (*d*) | | | |
| | | | **1873.** | | | | |
| Binnenlandsche telegrammen. | *a.* 87 756 *b.* 2 229 *c.* 130 563 | 220 548 | 535 074 | f 340 000 | 20 376 | 88 274 | f 68 674 |
| Buitenlandsche telegrammen. (*b*) | *d.* 7 716 *e.* 7 938 *f.* 7 889 | 23 543 | 64 597 | 49 561 | » | » | » |
| | | 244 091 | 599 671 | f 389 561 (*d*) | | | |

(*a*) Sinds, even als in Europa, het gebruik van alle talen, waarvan de letterteekens door den telegraaf kunnen worden overgebragt, in Nederlandsch Indie is toegelaten, is de statistiek betreffende de verdeeling der telegrammen naar de talen niet aangehouden. Van af 1874 zal intusschen aanteekening worden gehouden van de verdeeling der telegrammen in inlandsche en vreemde talen.

(*b*) Omtrent de verdeeling der buitenlandsche telegrammen naar den inhoud is geene statistiek aangehouden, aangezien al die telegrammen, met slechts weinige uitzonderingen, handel en scheepvaart betreffen.

(*c*) De cijfers van 1872 in 't vorig verslag opgegeven, waren van voorloopigen aard.

(*d*) De werkelijke ontvangsten beliepen over:

| | 1872. | 1873. |
|---|---|---|
| | f 562 177 | f 760 964 |
| waarvan als aandeel aan de „Eastern Extension Australasia and China telegraph company" (1) is uitbetaald. . . . . | 261 326 | 371 403 |
| zoodat de zuivere opbrengst bedroeg . | f 300 851 | f 389 561 |

(1) De maatschappij aan welke vergund is de aan de Britsch-Australische Telegraafmaatschappij verleende concessie over te nemen (zie vorig verslag, bladz. 165), draagt thans dezen naam.

De in 't vorig verslag aangekondigde herziening van het reglement voor de dienst van den gouvernements-telegraaf heeft sedert plaats gevonden bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 103 In April 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 122) onderging het nieuwe reglement een paar wijzigingen van ondergeschikten aard.

Bepalingen omtrent het afnemen der examens voor de verschillende technische betrekkingen bij de gouvernementstelegraafdienst (die van ingenieur, adjunct-ingenieur en telegrafist), overeenkomstig de nieuwe programma's (zie het vorig verslag, bladz. 165), werden door den Gouverneur-Generaal vastgesteld bij een besluit van 5 Julij 1873 (*Javasche courant* van den 11den dier maand). Zij die het examen, waartoe zij zich hebben aangemeld, met gunstigen uitslag afleggen, kunnen de kosten der reis van en naar hunne standplaats den lande in rekening brengen volgens het algemeen tarief van 1862 (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 266).

Bij de groote uitbreiding die het personeel van de telegraafdienst in de laatste jaren heeft ondergaan, werd het zeer moeijelijk in de behoefte aan adjunct-commiesen te voorzien (verg. het vorig verslag, bladz 156), en bestonden doorloopend vacatures die, bij gebrek aan geschikte aspiranten, niet aangevuld konden worden.

Tot het in gebruik nemen der HUGHES-toestellen (zie het vorig verslag, bladz. 165) is nog niet kunnen worden overgegaan. De oefening in de behandeling daarvan moest in 1873 in Indie om verschillende redenen herhaaldelijk worden afgebroken, terwijl daarenboven aan de beschikbare toestellen eenige gebreken schenen te kleven, die ten gevolge hadden dat nog geen der in Nederland geoefende telegrafisten er in had kunnen slagen ze tusschen Batavia en Weltevreden behoorlijk te doen werken. Laatstelijk (Februrij 1874) zijn weder een tweetal Indische telegrafisten met verlof bestemd om te Amsterdam den cursus in de behandeling van den HUGHES-toestel bij te wonen, die daar voor Rijkstelegrafisten gehouden wordt.

## M. Departement van financien.

### I. Financien.

#### § 1. *Begrooting.*

Ook de wetten van den 27sten November 1873 houdende vaststelling der begrooting voor 1874 (vergelijk het vorig verslag bladz. 165) werden vóór den aanvang van het begrootingsjaar in Nederlandsch Indie afgekondigd. Om dit mogelijk te maken, werden gelijke maatregelen genomen als ten opzigte der begrootingswetten voor 1873.

De afkondiging geschiedde in Nederland op den 5den December 1873 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 176—179) en in Nederlandsch Indie op den 31sten dier maand (*Indisch Staatsblad* n°. 258—261).

Aan de Koninklijke besluiten van 5 December 1873, n°. 35 en 36, houdende, ingevolge het bepaalde bij art. 3 der comptabiliteitswet, splitsing der beide hoofdstukken betreffende de uitgaven in artikelen, is openbaarheid gegeven door opneming in het *Indisch Staatsblad* van 1873, n°. 262.

De begrootingswetten voor 1874 wijzen in ontvangst en uitgaaf de volgende totalen aan:

| | | |
|---|---|---|
| Middelen in Nederland . . . . . | | f 48 958 967 |
| » » Nederlandsch Indie . . . . | | 74 639 232 |
| Te zamen . . | | f 123 598 199 |
| Uitgaven in Nederland . . | f 17 956 922 | |
| » » Nederl. Indie . | 95 096 698 | |
| | | 113 053 620 |
| Voordeelig verschil, aangewezen als bijdrage aan de Rijksmiddelen voor 1874 . . | | f 10 544 579 |

Onder de geraamde som voor de middelen in Nederland is begrepen een bedrag van f 2 420 000 voor uitkeering uit het nader bij de wet vast te stellen batig slot der algemeene rekening wegens ontvangsten en uitgaven van Nederlandsch Indie over het dienstjaar 1871, welk bedrag op de begrooting werd gebragt tot uitvoering van buitengewone werken, als de werken tot beveiliging van Batavia en Samarang tegen overstrooming, den bouw van een stuwdam in de Sampean-rivier, den bouw van een krankzinnigengesticht te Buitenzorg, alsmede tot buitengewone aanvulling van het materieel der zeemagt.

Omtrent de begrootingen der twee laatst verloopen jaren wordt, tot aanvulling van het medegedeelde in het vorig verslag, nog het volgende aangeteekend:

*Begrooting van* 1872.

Hoofstuk II der uitgaven (Uitgaven in Nederlandsch Indie). Door den Gouverneur-Generaal werden nog (vergelijk het vorig verslag bladz. 166) boven de begrooting credieten geopend bij de ordonnantien van:

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 7 Junij | 1873 | (*Ind. Staatsblad* | n°. | 97) | f | 6 000 |
| 10 December | » | ( » | » | » 238) | | 269 500 |
| 27 » | » | ( » | » | » 267) | | 46 428 |
| 27 » | » | ( » | » | » 268) | | 10 000 |
| 27 » | » | ( » | » | » 269) | | 45 000 |
| 29 » | » | ( » | » | » 275) | | 801 790 |
| 29 » | » | ( » | » | » 276) | | 3 125 922 |
| 31 » | » | ( » | » | » 279) | | 506 533 |
| | | Te zamen . . | | | f | 4 811 173 |

Het eerste crediet is bekrachtigd bij de wet van 18 April 1874 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 62), terwijl eene wetsvoordragt, tot bekrachtiging van de andere credieten, bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal in behandeling is. Het gezamenlijk bedrag van al de bovenbedoelde credieten wordt voor een groot deel opgewogen door vrijgevallen sommen op andere begrootingsposten; het overige wordt ruimschoots door meer baten vergoed. Tot wijziging der begrooting is evenwel, wegens de afsluiting van de dienst op 31 December 1873, het voorstel niet meer kunnen gedaan worden.

*Begrooting van* 1873.

Hoofdstuk I der uitgaven (Uitgaven in Nederland). Bij de wet van 17 Junij 1873 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 89 en *Indisch Staatsblad* n°. 145) is dit hoofdstuk verhoogd met f 5 592 600 voor verschillende uitgaven, meest in verband staande met den oorlog tegen Atjeh. Onderscheidene wijzigingen, bij de wet van 8 Julij 1874 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 93) in het hoofdstuk gebragt, zijn op het eindcijfer van geen invloed.

Hoofdstuk II der uitgaven (Uitgaven in Nederlandsch Indie). Het oorspronkelijk cijfer, bedragende f 89 903 499, bij de wet van 20 Mei 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 129) verhoogd met de sommen van f 19 184 en f 3825 voor reorganisatie van het personeel bij de in- en uitvoerregten te Samarang en bij het gymnasium Willem III te Batavia en alzoo gebragt op f 89 926 508, werd bij gemelde wet van 17 Junij 1873 nog verhoogd met f 15 000 voor de oprigting van een generalen staf.

Behalve de bovengenoemde verhoogingen werden door den Gouverneur-Generaal boven de begrooting credieten geopend bij de ordonnantien van:

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 7 Mei | 1873 | (*Ind. Staatsblad* | n°. | 79) | f | 2 000 000 |
| 20 Augustus | » | ( » | » | » 154) | | 1 455 000 |
| 21 October | » | ( » | » | » 203) | | 2 330 974,91⁵ |
| 27 » | » | ( » | » | » 213) | | 3 800 000 |
| 27 November | » | ( » | » | » 228) | | 280 000 |
| | | Te zamen. . . | | | f | 9 865 974,91⁵ |

De credieten, bedoeld in de twee eerstgenoemde ordonnantien, vinden hunne oorzaak in den oorlog tegen Atjeh en zijn bekrachtigd bij de wet van 18 April 1874 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 63); tot bekrachtiging van de overige, voor zooveel de som van f 3 800 000 betreft mede ten behoeve van den oorlog met Atjeh geopend, is een wetsvoorstel bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal in behandeling. Het crediet van f 280 000, bij ordonnantie van 27 November 1873 aan den post wegens kosten van verpleging in militaire hospitalen toegevoegd, wordt opgewogen door een evenredig overschot op den post voor geneeskundige verzorging van burgerlijke personen, ressorterende onder het departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid. Van de f 2 330 974,91⁵, waarmede de begrooting van het departement der burgerlijke openbare werken bij ordonnantie van 21 October 1873 is verhoogd, is een groot gedeelte onverwerkt gebleven, terwijl ook op andere posten dier begrooting aanzienlijke sommen zijn vrijgevallen, zoodat het totaal der werkelijke uitgaven het geraamde eindcijfer met niet meer dan 8 ton heeft overschreden. Dat tekort, zoowel als de uitgaven voor de beide expeditien tegen Atjeh, worden ruimschoots door de meerdere opbrengst van de producten vergoed.

Bij de wetten van 22 Julij 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 216) en 18 April 1874 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 60) zijn credieten, respectivelijk tot een gezamenlijk bedrag van f 73 475,06⁵ en f 15 594,72, toegestaan ter voldoening van vorderingen, betrekking hebbende op verstreken dienstjaren, doch deze credieten, op de posten voor onvoorziene uitgaven aangewezen, hebben geen invloed op het eindcijfer der begrooting.

*Rekening.* Het onderzoek naar de verschillen tusschen de contrôle-registers der algemeene rekenkamer in Indie en de boekingen der departementen aldaar, betrekkelijk de alge-

meene begrootingsrekening over 1867 (zie het vorig verslag blz. 167) is in den aanvang van Junij 1874 ten einde gebragt, zoodat de juiste cijfers van ontvang en uitgaaf over 1867 thans zoowel bij de departementen van algemeen bestuur als bij de algemeene rekenkamer bekend zijn. In verband hiermede zijn de chefs der departementen van algemeen bestuur uitgenoodigd om alsnu ten spoedigste de verbeterde begrootingsrekening over 1867 te doen opmaken en door tusschenkomst van de algemeene rekenkamer in te zenden.

Het onderzoek der begrootingsrekening over 1868, op de wijze als nu met die van 1867 heeft plaats gehad, wordt inmiddels met kracht voortgezet.

De algemeene rekeningen over de jaren 1869, 1870 en 1871 werden respectivelijk in de maanden Julij 1872 en Maart en December 1873 den Gouverneur-Generaal aangeboden, ten einde in opvolging van het bepaalde bij art. 78, en in verband met art. 77 der wet van 23 April 1864 (*Indisch Staatsblad* n°. 106) bij de algemeene rekenkamer in Nederlandsch Indie te worden overgebragt.

### § 2. *Landskassen.*

Even als vroeger volgt hier eene maandelijksche aantooning van den stand der kassen in Indie over het jaar 1873, met inbegrip van de gelden onder weg tusschen de verschillende kassen.

Volgens de ter zake vastgestelde regeling bedraagt het aantal op zich zelve staande landskassen in de nieuw gevormde residentie Oostkust van Sumatra vier, en zijn deze gevestigd te Bengkalis, Deli, Laboean Batoe en Assahan (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 193). Sedert is ook te Siak eene op zich zelf staande landskas gevestigd (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 8).

| KASSEN. | Bankpapier. | Zilveren munt. | Koperen munt. | TOTAAL. |
|---|---|---|---|---|
| **31 Januarij.** | | | | |
| Op Java en Madura . . . . . | f 5 335 040 | f 7 289 619 | f 2 230 492 | f 14 855 151 |
| » de Buitenbezittingen . . . . . | 384 755 | 3 817 832 | 172 584 | 4 375 171 |
| | f 5 719 795 | f 11 107 451 (1) (f 917 570) | f 2 403 076 | f 19 230 322 |
| **28 Februarij.** | | | | |
| Op Java en Madura . . . . . | f 4 119 675 | f 7 516 821 | f 2 304 811 | f 13 941 307 |
| » de Buitenbezittingen . . . . . | 331 215 | 3 982 200 | 168 568 | 4 481 983 |
| | f 4 450 890 | f 11 499 021 (f 831 331) | f 2 473 379 | f 18 423 290 |
| **31 Maart.** | | | | |
| Op Java en Madura . . . . . | f 2 686 990 | f 7 457 448 | f 2 194 787 | f 12 339 225 |
| » de Buitenbezittingen . . . . . | 745 855 | 3 644 571 | 170 073 | 4 560 499 |
| | f 3 432 845 | f 11 102 019 (f 718 819) | f 2 364 860 | f 16 899 724 |
| **30 April.** | | | | |
| Op Java en Madura . . . . . | f 2 436 515 | f 6 050 580 | f 2 009 306 | f 10 496 401 |
| » de Buitenbezittingen . . . . . | 231 000 | 3 860 079 | 164 397 | 4 255 476 |
| | f 2 667 515 | f 9 910 659 (f 783 409) | f 2 173 703 | f 14 751 877 |
| **31 Mei.** | | | | |
| Op Java en Madura . . . . . | f 2 896 520 | f 7 516 775 | f 1 824 551 | f 12 237 846 |
| » de Buitenbezittingen . . . . . | 219 050 | 3 676 256 | 170 718 | 4 066 024 |
| | f 3 115 570 | f 11 193 031 (f 498 305) | f 1 995 269 | f 16 303 870 |

(1) Het cijfer hier en bij de volgende maanden tusschen ( ) vermeld, wijst aan, hoeveel onder de opgegeven zilveren munt aan pasmunt begrepen is.

| KASSEN. | Bankpapier. | Zilveren munt. | Koperen munt. | TOTAAL. |
|---|---|---|---|---|
| 30 Junij. | | | | |
| Op Java en Madura . . . . . | f 2 778 245 | f 6 488 301 | f 1 609 359 | f 10 875 905 |
| » de Buitenbezittingen . . . . . | 229 825 | 3 431 254 | 166 898 | 3 827 977 |
| | f 3 008 070 | f 9 919 555 (f 529 029) | f 1 776 257 | f 14 703 882 |
| 31 Julij. | | | | |
| Op Java en Madura . . . . . | f 1 132 315 | f 4 592 143 | f 1 418 271 | f 7 142 729 |
| » de Buitenbezittingen . . . . . | 281 690 | 3 946 502 | 166 366 | 4 394 558 |
| | f 1 414 005 | f 8 538 645 (f 455 539) | f 1 584 637 | f 11 537 287 |
| 31 Augustus. | | | | |
| Op Java en Madura . . . . . | f 1 703 510 | f 6 397 875 | f 1 430 750 | f 9 532 135 |
| » de Buitenbezittingen . . . . . | 268 515 | 3 992 711 | 162 773 | 4 423 999 |
| | f 1 972 025 | f 10 390 586 (f 522 128) | f 1 593 523 | f 13 956 134 |
| 30 September. | | | | |
| Op Java en Madura . . . . . | f 3 805 225 | f 8 189 667 | f 1 602 270 | f 13 597 162 |
| » de Buitenbezittingen . . . . . | 276 965 | 3 616 390 | 161 428 | 4 054 783 |
| | f 4 082 190 | f 11 806 057 (f 592 266) | f 1 763 698 | f 17 651 945 |
| 31 October. | | | | |
| Op Java en Madura . . . . . | f 4 348 315 | f 9 907 064 | f 1 666 535 | f 15 921 914 |
| » de Buitenbezittingen . . . . . | 237 675 | 4 185 609 | 160 775 | 4 584 059 |
| | f 4 585 990 | f 14 092 673 (f 653 807) | f 1 827 310 | f 20 505 973 |
| 30 November. | | | | |
| Op Java en Madura . . . . . | f 8 932 220 | f 11 274 330 | f 1 797 912 | f 22 004 462 |
| » de Buitenbezittingen . . . . . | 248 750 | 5 433 214 | 161 589 | 5 843 553 |
| | f 9 180 970 | f 16 707 544 (f 746 933) | f 1 959 501 | f 27 848 015 |
| 31 December. | | | | |
| Op Java en Madura . . . . . | f 10 761 885 | f 13 284 213 | f 2 090 828 | f 26 136 926 |
| » de Buitenbezittingen . . . . . | 242 960 | 5 606 490 | 161 575 | 6 011 025 |
| | f 11 004 845 | f 18 890 703 (f 866 961) | f 2 252 403 | f 32 147 951 |

De Indische kas werd in de drie laatste jaren door wisseltrekking en specie-aanvoer aangevuld als volgt:

| 1871. | 1872. | 1873. |
|---|---|---|
| Aan wissels afgegeven voor een nominaal bedrag van f 9 281 890,23⁵, waarvoor, tegen den koers van: 101¼, 101, 100¾, 100½, 100¼, 100, 99¾, 99½, 99¼ en 99 percent verkregen werd, Ind. courant . f 9 213 032,19 | Aan wissels afgegeven voor een nominaal bedrag van f 1 752 550,75, waarvoor, tegen den koers van 101¼, 101, 100¾, 100½ en 100 percent verkregen werd, Ind. courant . f 1 734 914,53 | Aan wissels afgegeven voor een nominaal bedrag van f 6 804 740,52, waarvoor, tegen den koers van: 102, 101¾, 101½, 101¼, 101, 100¾, 100½, 100¼ en 100 percent verkregen werd, Ind. courant . . . f 6 730 234,00 |
| Aan specie uit Nederland ontvangen (*a*) . 10 508 000,00 | Aan specie uit Nederland ontvangen (*b*) . 6 046 250,00 | Aan specie uit Nederland ontvangen (*c*) . 25 346 250,00 |
| f 19 721 032,19 | f 7 781 164,53 | f 32 076 484,00 |

(*a*) Hiervan f 10 100 000 aan rijksdaalders en f 408 000 aan Mexic. dollars, deze laatsten berekend tegen den koers waarvoor zij bij 's lands kas worden aangenomen.

(*b*) » 5 600 000 » » » 446 250 » Mexic. dollars, deze laatsten berekend als voren.

(*c*) » 24 650 000 » » / 200 000 » guldens / 50 000 » halve guld. » 446 250 » » » » » « » » »

Hieronder volgt een meer uitvoerig overzigt van den verkoop van gouvernements-wissels in 1873:

| | | |

| MAANDEN. | Ingehuurd in Nederland. | | | | Ingehuurd in Indie. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Aantal schepen. | Aantal lasten. | Vracht per last. Laagste en hoogste. | Vracht per last. Gemiddeld over het geheele aantal lasten. | Aantal schepen. | Aantal lasten. | Vracht per last. |
| **1873.** | | | | | | | |
| Januarij . . . | » | » | » | » | » | » | » |
| Februarij . . | 3 | 840 (gedeeltelijke belading.) | f 77,49 à f 82,38 | f 79,95 | » | » | » |
| Maart . . . . | 5 | 1400 (idem ) | 73,90 » 82,24 | 79,59½ | 1 | 94 | f 100,00 |
| April. . . . . | 6 | 1680 (idem.) | 83,50 » 86,68 | 84,46 | 1 | 440 | 70,00 |
| Mei. . . . . | 9 | 2340 (idem.) | 83,33 » 84,70 | 84,15 | 4 | 821 | 75,00 à f 95,00 |
| Junij . . . . . | 6 | 1560 (idem.) | 84,47 » 89,85 | 86,27 | 5 | 1 380 | 85,00 » 89,50 |
| Julij . . . . , | 8 | 2080 (idem.) | 83,85 » 90,00 | 87,67¾ | 4 | 937 | 80,00 » 120,00 |
| Augustus . . | » | » | » | » | 12 | 3 273 | 80,00 » 115,00 |
| September. . | » | » | » | » | 19 | 4 715 | 72,50 » 110,00 |
| October . . . | » | » | » | » | » | » | » |
| November . . | » | » | » | » | » | » | » |
| December . . | » | » | » | » | » | » | » |
| **1874.** | | | | | | | |
| Januarij . . . | » | » | » | » | | | |
| Februarij . . | » | » | » | » | | | |
| Maart . . . . | 9 | 2340 (als boven.) | 76,90 » 84,84 | 82,49⅔ | | | |
| April. . . . . | 6 | 1560 (idem.) | 79,65 » 83,70 | 81,99⅙ | | | |
| Mei. . . . . | 7 | 1820 (idem,) | 82,30 » 84,40 | 83,02⅜ | | | |
| Junij . . . . . | 7 | 1820 (idem.) | 82,35 » 84,49 | 83,54 | | | |

Over 1874 zijn nopens de Indische bevrachtingen nog geen opgaven bij het Departement van Kolonien ontvangen.

De bovenvermelde hoogste vrachtcijfers (in Indie) hebben betrekking op de inhuur van ruimte in stoomschepen en in te Menado te beladen zeilschepen.

Het algemeen middencijfer der zoo hier te lande als op Java bedongen vrachten beliep, volgens opgaaf van de Handelmaatschappij, over 1873 f 83,42 per last, tegen f 85,05 in 1872, f 77,26 in 1871 en f 77,00²/₁₀ in 1870.

Bij de in de tweede helft van 1873 hier te lande gesloten overeenkomsten betreffende de inhuur van stoomschepen voor de tweede expeditie naar Atjeh, is bepaald, dat voor die bodems de bedongen retourlading wordt beschikbaar gesteld tegen de vracht van f 120 per last tot Amsterdam.

Met 1 Januarij 1874 is uit de door de factorij te Batavia gesloten chartepartijen voor den overvoer van gouvernementsproducten het voorschrift vervallen, dat de lading bij aankomst hier te lande slechts in zoover in ligters mag worden overgeladen, als noodig is om de schepen tot de plaats van bestemmingte kunnen doen opvaren. Deze bepaling was, met het oog op de vermindering der diepte van het Hillegat, zeer bezwarend voor de koopvaarders, welke naar Rotterdam, Schiedam of Dordrecht moesten opkomen. Bovendien is het wenschelijk voorgekomen, de schepen de vrijheid te geven om niet alleen te Hellevoetsluis, Brouwershaven of Zierikzee in ligters over te laden, maar ook, nu de haven van Vlissingen gereed is, zoowel daar als te Middelburg te lossen. Tevens is aan de Nederlandsche Handelmaatschappij aanbevolen om bij voorkeur van de ijzeren ligterschepen gebruik te maken, omdat deze beter dan de houten door hun bouw en inrigting geschikt zijn voor verzegeling, aan welk vereischte de ligters volgens de chartepartijen moeten voldoen.

De bepaling in het met de Stoomvaartmaatschappij » Nederland" gesloten contract, waarbij haar eene vaste retourlading voor hare stoomschepen is verzekerd, kan tot moeijelijkheden aanleiding geven, omdat niet altijd eene genoegzame retourlading beschikbaar is bij het vertrek der stoomschepen uit Indie. De Regering heeft dan ook besloten, na afloop van het contract, geene retourladingen

meer aan deze maatschappij, zoo min als aan andere, te waarborgen, hetgeen niet wegneemt dat, indien daartoe gelegenheid bestaat, aan Nederlandsche stoomschepen steeds eene lading gouvernementsproducten zal worden gegeven, wanneer zij tijdig worden aangeboden bij de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia. Al kost het vervoer per stoomschip meer dan dat per zeilschip, het Gouvernement heeft voor de uitzending van personeel en materieel naar Indie te veel belang bij de instandhouding en uitbreiding der stoomvaart, om deze niet te steunen door het verstrekken van eene lading gouvernementsproducten aan de stoomschepen.

Ten opzigte van den overvoer van gouvernementsproducten herwaarts, bleef het stelsel van gedeeltelijke bevrachting (zie het vorig verslag bladz. 171) gehandhaafd. De maatstaf van belading (per zeilschip) bedraagt voor gewone gevallen 260 lasten, ook al mogt daardoor, ten gevolge van stijging in den prijs der producten, de waarde der gouvernementsbelading het aanvankelijk gestelde maximum van f 500 000 overschrijden.

*Assurantie.* Van een aantal dusdanige ladingen is in de laatste maanden van 1873 de meerdere waarde boven de f 500 000 tegen zeegevaar verzekerd geworden, doch hierop is in Januarij 1874 teruggekomen, zoodat sedert alleen worden geassureerd de hoeveelheden die, in bijzondere gevallen, in zeilschepen boven de 260 last worden geladen.

Overigens werd in October 1873 ook besloten tot gedeeltelijke verzekering der gouvernementsladingen in stoomschepen, namelijk voor zoover zij de waarde van f 500 000 te boven gingen. Sedert is evenwel (Februarij 1874) de gouvernementsrisico op die ladingen tot f 600 000 verhoogd.

### § 4. *Andere bronnen van inkomst.*

#### *a.* Verpachte middelen.

*Opiumpacht.* Gelijk in het vorig verslag (blz. 173) werd medegedeeld, maakte eene betere regeling van het opiummiddel sedert geruimen tijd een onderwerp van ernstige overweging uit. Verschillende herhaaldelijk aangeprezen denkbeelden werden in Indie onderzocht, maar moesten, na overleg met de hoofden van gewestelijk bestuur, worden ter zijde gesteld, omdat zij, hoe aanlokkelijk ook bij eene oppervlakkige beschouwing, den toets van een meer gezet onderzoek niet konden doorstaan.

Het denkbeeld om het gebruik van opium te verbieden anders dan in de kitten of door ieder in zijn eigen woning, werd niet aanbevelenswaardig geacht, omdat het verbod niet wel zou zijn te handhaven en tot kwelling van de ingezetenen aanleiding zou geven, vooral in die gewesten waar het gebruik van opium algemeen is.

Het vervangen van het bestaand stelsel van persoonlijken borgtogt van den pachter door een zakelijken waarborg, en wel door het vooruitbetalen van een paar maanden pachtschat, werd eveneens ontraden. De mededinging zou daardoor zeer worden beperkt, en de grootere zekerheid voor de betaling van den pachtschat zou niet opwegen tegen de daling die het pachtcijfer ten gevolge van zulk eene voorwaarde zou ondergaan.

Ook is afgezien van het denkbeeld om licentien te verleenen voor het gebruik van opium buiten de kitten, en om opium in bereiden staat en in van gouvernementswege gestempelde bussen of andere verpakkingen, te verstrekken.

Omtrent de verbetering in de wijze van boekhouding door pachters, onderpachters en slijters is op het eind van 1873 eene voorziening getroffen, zoo als hieronder nader zal worden vermeld.

Behoudens eenige wijzigingen werd voor Java en Madura in 1874 de regeling voor de opiumpacht van 1873 behouden, welke in het vorig verslag (bladz. 173) in hoofdtrekken omschreven is, en die gedurende laatstgenoemd jaar vrij bevredigende uitkomsten opgeleverd had (ordonnantie van 23 October 1873, *Indisch Staatsblad* n°. 205). Die wijzigingen bestonden in de eerste plaats in de vermeerdering van de voor 1873 vastgestelde en te laag gebleken maximacijfers van verstrekking. Waar de behoefte inderdaad grooter bleek dan de toegestane hoeveelheid en dus met grond voor sluikhandel, ook van de zijde der pachters, kon worden gevreesd, moest de voorkeur gegeven worden aan uitbreiding van het wettig debiet, door ruimere verstrekking van regeringswege. Verhooging der maximacijfers had plaats voor de gewesten Pekalongan, Samarang, Kadoe, Bagelen, Banjoemas, Japara, Rembang en Madioen, met respectivelijk 1200, 10 800, 1200, 240, 720, 1200, 2400 en 1200 katties 's jaars of in het geheel 18 960 katties, terwijl het maximum cijfer voor Madura, op voorstel van den betrokken resident, van 4200 op 3840 katties werd teruggebragt, zoodat in het geheel op Java en Madura 18 600 katties opium meer dan in 1873 zullen kunnen worden verstrekt, of in plaats van 117 360 katties 135 960.

De reden voor de belangrijke vermeerdering van het toegestaan maximum voor Samarang, in vergelijking met het vorig jaar, moet gezocht worden in de omstandigheid, dat het cijfer van verstrekking voor 1873 zeer laag was gesteld, hetgeen echter bij de in dat jaar geheerscht hebbende schaarschte en gebrek in eenige gedeelten van dat gewest, vooral in de regentschappen Samarang en Demak, tot geene moeijelijkheden leidde. Bij het vooruitzigt op een beteren toestand gedurende 1874 kwam het noodzakelijk voor om door eene ruimere verstrekking aan de grootere behoefte, die zich liet voorzien, te gemoet te komen.

Werd de voor 1874 vastgestelde verhooging van het maximum der verstrekking volkomen geregtvaardigd door het feit, dat in 1873 meer dan ooit te voren over den smokkelhandel in opium op Java werd geklaagd, het bleef de vraag of het voor 1874 vastgesteld maximum van verstrekking nu in overeenstemming was met de werkelijke behoefte. Aan het Indisch Bestuur is aanbevolen om tijdig alle gegevens te doen verzamelen, waaruit de behoefte aan opium kan worden opgemaakt, en voortdurend met zorg op het werkelijk verbruik van opium het oog te doen houden, opdat de Regering in staat zij na te gaan of het verbruik niet eene grootere verstrekking noodig maakt.

De tweede wijziging bestond in eene aanvulling van het pachtreglement van 1869, in de eerste plaats met de bepaling, dat de boeken der pachters, onderpachters en slijters, op de straffen in de slot-alinea van art. 11 van genoemd reglement vermeld, moeten worden gehouden in de Maleische of, zoo belanghebbenden dit verkiezen, in de Nederlandsche taal en geschreven met Latijnsche karakters (ordonnantie van 23 October 1873, *Indisch Staatsblad*, n°. 204). Het opleggen van deze verpligting aan de pachters strekt om de opiumboeken niet langer voor het bestuur gesloten te doen blijven en het toezigt mogelijk te maken. En evenmin als de verpligting, bij *Indisch Staatsblad* 1869, n°. 85, aan de houders van pandhuizen opgelegd om hunne boeken in het Hollandsch of Maleisch met Latijnsche karakters te doen houden, tot bezwaren aanleiding gaf, werden tegen den bovenbedoelden maatregel klagten aangeheven, of daarvan eenige nadeelige invloed op de verpachtingen ondervonden. Men mag aannemen dat deze bepaling ook in de uitvoering tot geene moeijelijkheden zal leiden.

Ook de aanvulling van het pachtreglement bij het *Indisch Staatsblad* van 1872, n°. 196, waarvan op bladz. 173 van het vorig verslag sprake is, volgens welke voor onwettige opium, behoudens tegenbewijs, gehouden wordt alle opium, achterhaald in verpakkingen als blazen, darmen of andere dergelijke voor den sluikhandel gebezigd, die bij de aflevering van opium door de pachters niet gebruikelijk zijn, werd bij dezelfde ordonnantie van 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 204) voor zooveel noodig verduidelijkt. Deze maatregel is, volgens mededeeling van eenige residenten, niet zonder gunstigen invloed op de uitkomsten der verpachtingen gebleven, evenzeer als de bij dezelfde ordonnantie bevolen aanvulling van art. 20 van het opiumreglement met de bepaling, dat het buiten degenen, volgens dat reglement daartoe bevoegd, en de apothekers, bedoeld bij de ordonnantie van 8 October 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 170), aan niemand geoorloofd is meer dan twee thail ruwe of één thail bereide opium te bezitten of te vervoeren, welke hoeveelheid bovendien niet anders gekocht of verkregen mag zijn dan van den pachter of onderpachter over den loopenden pachttermijn, of van hunne zaakgelastigden of slijters binnen het pachtperceel, waar de opium aanwezig is of vervoerd wordt. Door dezen laatsten maatregel is niet alleen aan het onwettig bezit van

opium eene groote belemmering in den weg gelegd, maar tevens zoo veel mogelijk een einde gemaakt aan de niet ongewone praktijk der pachters, om zich tegen het einde van het jaar tot lage prijzen van hunnen nog aanwezigen voorraad opium te ontdoen; eene praktijk, die tot groot nadeel strekte van hunne opvolgers en tevens het gevolg had, dat de bevolking, door de lage prijzen uitgelokt, zich van eene betrekkelijk groote hoeveelheid opium voorzag, hetgeen ook het gebruik zeer deed toenemen.

Wijders werd nog bij de ordonnantie van 9 December 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 233), in het belang van den tegengang van den sluikhandel in opium, art. 25 van het meergenoemd reglement van 1869 in dier voege gewijzigd, dat aan de aanbrengers van opium-overtredingen de hun toekomende aandeelen in de waarde der aangehaalde opium verzekerd wordt, ook dan wanneer die opium onder berusting van den lande, vóór de overgave aan den pachter of de verbeurdverklaring door den regter, in waarde mogt verminderd of door diefstal of op andere wijze geheel vertoren gegaan zijn. Het laatste gebeurde enkele malen, terwijl indrooging of bederf der opium herhaaldelijk plaats heeft. Maakte men daarvan de uitkeering aan de aanbrengers of aanhalers afhankelijk, dit moest nadeelig werken op den lust om tot ontdekking van overtredingen mede te werken en was bovendien eene onbillijkheid.

Ook voor Sumatra's Westkust en voor de gewesten Benkoelen en Palembang, waar, zoo als hieronder blijken zal, de voor Java en Madura bestaande opiumregeling met ingang van 1874 ingevoerd is, werden de bovenbedoelde bepalingen van toepassing verklaard.

In het vorig verslag (bladz. 173) is melding gemaakt van de ordonnantie van 12 November 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 195), waarbij een verbod werd uitgevaardigd tegen den opslag door particulieren van opium in de entrepôts op Java en in het gouvernement van Sumatra's Westkust, en tevens werd bepaald dat schepen en vaartuigen, in Nederlandsch Indie te huis behoorende, en schepen en vaartuigen van inlandsche staten buiten den Indischen Archipel, indien zij opium aan boord hebben, niet ten anker mogen komen binnen den afstand van drie Engelsche zeemijlen van den wal van Java en Madura, van Sumatra's Westkust of van eenige daaronder behoorende eilanden, terwijl aan andere, mits op Europesche wijze getuigde schepen, opium aan boord hebbende, werd toegestaan in de havens der hoofdplaatsen Batavia, Samarang, Soerabaija en Padang ten handel te komen, onder voorwaarde van de opium te stellen onder berusting en bewaking van de recherche, en ze. behoudens vergunning in bijzondere omstandigheden, weder met hetzelfde schip uit te voeren.

De bedoeling waarmede deze verschillende behandeling van vreemde en Nederlandsch-Indische schepen was vastgesteld, was niet om de vreemde schepen te bevoordeelen, maar alleen om de eigenaars van vreemde schepen, die niet met de Indische bepalingen bekend zijn, niet aan zware straffen bloot te stellen. Reeds dadelijk na de uitvaardiging, en ook later in 1873, werden van verschillende kanten, voornamelijk door de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, bezwaren tegen dezen maatregel ingebragt, op grond dat aan de vreemde schepen een voorregt boven de Nederlandsch-Indische toegestaan was, en het niet onbelangrijk vervoer van opium van Singapore naar Bali, en daarmede de verdere handel tusschen genoemde plaatsen, in de handen van buitenlanders zouden overgaan. De gegrondheid dezer klagten, vooral met het oog op de ontwikkeling der stoomvaart, kon door de Indische Regering niet worden ontkend, en daar het niet geraden voorkwam het verbod voor de Nederlandsch-Indische ook tot de vreemde schepen uit te strekken, werd besloten tot de uitvaardiging der ordonnantie van den 23sten October 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 203), waarbij de schepen in Nederlandsch Indie te huis behoorende en die van inlandsche staten buiten den Archipel, voor zooveel de bepalingen der ordonnantie van 12 November 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 195) betreft, *volkomen* gelijkgesteld zijn met de andere, op Europesche wijze getuigde schepen, in art. 3 derzelfde verordening genoemd.

Ten aanzien van de pachtvoorwaarden voor het opiummiddel op Java en Madura voor 1874 kan nog het volgende worden vermeld.

In het cijfer der opiumverkoopplaatsen of kitten werd weinig of geen verandering gebragt; alleen voor de residentie Soerakarta achtte de resident het wenschelijk om tot tegengang van het buitengewoon groot opiumverbruik, waaraan volgens dien gewestelijken bestuurder voor een deel de ongunstige stand van zaken in dat gewest moest worden toegeschreven, het aantal kitten van 150 op 120 terug te brengen. In de gewesten Kediri en Madioen daarentegen was het aantal verkoopplaatsen gebleken onvoldoende te zijn, en was de verre afstand, waarop de kitten verwijderd lagen, voor een gedeelte der bevolking zeer bezwarend, en daardoor de aandrang tot het zich op andere wijze verschaffen van opium te groot, zoodat voor die gewesten eene vermeerdering van het aantal kitten, respectivelijk met 15 en 7, noodzakelijk moest worden geacht, ook in verband met het bovenbedoeld verbod tegen het in bezit hebben van meer dan twee thail ruwe of één thail bereide opium. Het aantal kitten voor geheel Java en Madura werd dus met 8 verminderd en van 684 tot 676 teruggebragt (vergelijk de gewestelijke opgaaf in bijlage S hierachter).

In het aantal pachtperceelen werd voor 1874 slechts ten aanzien van één gewest verandering gebragt. De omstandigheid, dat door de gegadigden bij de herverpachting voor 1873 van het opiummiddel in de residentie Madura was aangedrongen op eene verdeeling van dat gewest in perceelen, en dat ook de resident van Madioen, bij de bespreking van het ongunstig resultaat der eerst gehouden verpachting voor 1873, onder anderen gewezen had op de groote uitgestrektheid van dat gewest voor één perceel, deden de vraag in overweging nemen of het wenschelijk kon zijn, het opiummiddel over het algemeen in kleiner perceelen te verpachten. Na raadpleging van de vele sedert 1848 over dat onderwerp gewisselde schriften, en na overleg, voor zooveel noodig, met de hoofden dier gewesten welke voor splitsing in de eerste plaats zouden in aanmerking komen, is de slotsom dier overwegingen geweest, dat in het thans werkende stelsel van beperkte verstrekking, aan gewestelijke verpachting de voorkeur moet worden gegeven. Alleen voor Madura werd tot eene splitsing in twee perceelen besloten.

De uitkomst der opiumverpachtingen op Java en Madura voor 1874 kan zeer bevredigend worden genoemd; de totale opbrengst voor die eilanden (daaronder begrepen een bedrag van f 1 723 350 als geraamde winst op de te verstrekken opium) beliep f 9 703 470, zijnde dus f 2 161 690 méér dan voor 1873 en f 2 660 490 boven hetgeen in 1872 verkregen werd.

Behalve in de boven reeds genoemde redenen en in de verhooging in eenige residentien der maxima cijfers van verstrekking, vindt deze gunstige uitkomst hare oorzaak in groote concurrentie, voornamelijk van de zijde der Samarangsche kongsie, waarvan de thans weder in zijn rang van majoor-titulair herstelde Chinees BEH BIAAUW TJOAN het hoofd kan worden genoemd. Slechts voor twee gewesten (Krawang en Rembang) werd minder dan in 1873, voor alle overige gewesten belangrijk meer verkregen (vergelijk de gewestelijke opgaaf in bijlage S hierachter). Van herverpachting was dan ook nergens sprake.

Bij de berekening der bovengenoemde winst van f 1 723 350 moest er op worden gelet dat, in verband met de hoogere prijzen van de Levantsche opium, door de laatste facturen aangewezen, de winst van het Gouvernement, of het voordeelig verschil tusschen den prijs van verstrekking aan de pachters en de kosten van aanschaffing, met inbegrip van die van aanvoer op Java, welk verschil in 1873 voor Levantsche opium pl. m. f 15 per kattie bedroeg, voor 1874 tot f 11 moest worden teruggebragt. Voor de Bengaalsche opium daarentegen kon, in verband met de laatste factuurprijzen omstreeks den tijd der verpachtingen, de winst, die het Gouvernement bij de verstrekking aan de pachters tegen f 30 genoot, op f 14 worden geraamd, terwijl zij in 1873 slechts f 10 bedroeg. Deze raming zal echter, in verband met de hoogere prijzen der Bengaalsche opium, waarover lager, vermoedelijk eenige wijziging moeten ondergaan.

Volgens de uitkomsten der gehouden verpachting kunnen

| | |
|---|---|
| gedurende 1874 worden verstrekt 60 030 katties Levantsche opium, gevende eene winst van . . . f | 660 330 |
| 75 930 katties Bengaalsche opium, gevende eene winst van . . . . . | 1 063 020 |
| of te zamen . . . f | 1 723 350 |

In het geheel mogen de pachters op Java en Madura in 1874 dus ontvangen eene hoeveelheid van 135 960 katties of bijna 1360 kisten, waarvan 600 kisten Levantsche en 760 kisten Bengaalsche opium. Bij vergelijking van deze cijfers met die van het voorafgaande jaar blijkt ook, dat in 1874 *meer* Levantsche opium door de pachters is gevraagd. Van de 100 kisten is de verhouding tusschen Levantsche en Bengaalsche opium in 1873 als 41 tot 59 en in 1874 als 44 tot 56, terwijl nog door een der voornaamste pachters van twee perceelen van Midden-Java het verzoek werd gedaan om, tegen mindere verstrekking van een gelijk aantal kisten Bengaalsche, 36 kisten Levantsche opium te mogen ontvangen, aan welk verzoek echter, in verband met de bepaling in de voorwaarden, dat de verhouding tusschen Levantsche en Bengaalsche opium door de pachters bij de verpachting moet worden opgegeven, geen gevolg meer kon gegeven worden.

Redenen voor deze meerdere voorliefde voor Levantsche opium zijn niet op te geven. In het algemeen kan gezegd worden, dat de qualiteit van genoemde soort beter is dan die der Bengaalsche opium, maar overigens regelt deze verhouding zich naar den bijzonderen smaak of de gewoonte der schuivers.

Voor de behoefte aan Levantsche opium voor het pachtjaar 1874, ook voor Sumatra's Westkust, werden uit Nederland ontboden 650 kisten, waarvan de eerste bezending met het stoomschip *Conrad* in Januarij 1874 te Batavia aangebragt werd. In de wijze van aanschaffing der Levantsche opium kwam deze verandering, dat daarvoor niet langer uitsluitend van de tusschenkomst der Nederlandsche Handelmaatschappij wordt gebruik gemaakt.

Ten aanzien van enkele partijen Levantsche opium, die uit Nederland waren gezonden, werden klagten vernomen. Dien ten gevolge moesten te Padang 172½ kattie Levantsche opium vernietigd en aan den pachter ter Sumatra's Westkust over de maand Augustus 1873 meer Bengaalsche opium verstrekt worden, met afwijking van de vastgestelde verhouding tusschen deze en de Levantsche opium.

Tot eene beoordeeling van de werking der pacht van het opiummiddel op Java en Madura, ook wat hare geldelijke uitkomsten aangaat, diene het volgend tienjarig overzigt:

| JAREN. | VERSTREKKINGEN, OPSLAG, IN- EN UITVOER UIT ENTREPOT, VERKOOPPLAATSEN. | | | | | | | GELDELIJKE OPBRENGST VOOR DEN LANDE. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | VERSTREKTE HOEVEELHEDEN OPIUM IN KATTIES. | | | | Invoer van opium in entrepôt. (In kisten vermoedelijk van 100 katties.) | Uitvoer van opium uit entrepôt. (In kisten vermoedelijk van 100 katties.) | Aantal verkoopplaatsen. | Pachtschat. | Vermoedelijke winst op de tiban-opium, zijnde hiervoor gerekend het prijsverschil met de siram-opium. | Vermoedelijke winst op de te verstrekken opium, gerekend voor Levantsche opium, in 1873 op f 15, in 1874 op f 11, voor Bengaalsche respectivelijk op f 10 en f 14 per kattie. | TE ZAMEN. |
| | Tiban: hoeveelheid welke de pachters moesten aannemen tegen veel hoogeren prijs dan het kostende: in 1870 tegen f 80 *boven* den siramprijs; in 1871 en 1872 tegen f 100 *boven* dien prijs (per kattie). | Siram: hoeveelheid die den pachters boven de tiban op hun verzoek wordt verstrekt *ongeveer* tegen handelsprijs. De prijs der siram-opium was bepaald (per kattie) voor 1870 op f 20 zoowel voor Levantsche als voor Bengaalsche, voor 1871 op f 25 voor Levantsche en op f 15 voor Bengaalsche en voor 1872 op respectivelijk f 22 en f 18. | Onder het stelsel van beperkte verstrekking (in 1865—1869 ongeveer tegen handelsprijs, namelijk tegen f 20 per kattie; — in 1873 en 1874 tegen iets hoogeren prijs dan de vermoedelijke kosten van inkoop en aanvoer, namelijk tegen f 30 per kattie). (1) | (2) TOTAAL. | | | | | | | | |
| 1865 | » | » | 67 762 | 67 762 | 674 | 799 | 876 | f 10 407 600 | » | » | f 10 407 600 |
| 1866 | » | » | 71 400 | 71 400 | 462 | 493 | 876 | 9 863 280 | » | » | 9 863 280 |
| 1867 | » | » | 70 955 | 70 955 | 1341 | 1301 | niet volledig opgegeven | 9 287 520 | » | » | 9 287 520 |
| 1868 | » | » | 71 098 | 71 098 | 2308 | 1650½ | 668 | 9 705 330 | » | » | 9 705 330 |
| 1869 | » | » | 70 478 | 70 478 | 862 kisten 2 pikols | 1373 | 609 vastgesteld getal 662 | 9 620 760 | » | » | 9 620 760 |
| 1870 | 51 756 | 77 883 | » | 129 639 (126 325) | 1036 | 797½ | 640 id. 681 | 5 300 160 | f 4 140 480 | » | 9 440 640 |
| 1871 | 65 862 | 156 183 | » | 222 045 (203 363) | 892 | 728 | 714 | 2 401 500 | 6 586 200 | » | 8 987 700 |
| 1872 | 61 800 | 208 740 | » | 270 540 (266 483) | 1758 | 1071½ | 683 | 862 980 | 6 180 000 | » | 7 042 980 |
| 1873 | » | » | 117 360 | 117 360 (112 954) | — | nog niet opgegeven | 684 | 6 128 880 | » | f 1 412 900 | 7 541 780 |
| 1874 | » | » | nog niet op te geven | (2) | — | — | 676 | 7 980 120 | » | 1 723 350 | 9 703 470 |

(1) De *toegestane* maxima beliepen (in katties): in 1865 70 548, 1866—1869 71 400, 1873 117 360, 1874 135 960. Alleen in 1866 waren de pachters verpligt tot het aannemen der maxima.

(2) Vermoedelijk zijn bij de opgegeven verstrekkingen voor 1865—1869 niet in mindering gebragt de hoeveelheden, bij het einde van het pachtjaar door de pachters overgehouden. In 1870—1873 beliepen die hoeveelheden achtereenvolgens 3314, 18 682, circa 4057 en ± 4406 katties, zoodat het werkelijk (wettig) verbruik in die jaren bedroeg zoo als tusschen ( ) staat opgegeven.

Verder volgt hieronder nog een staat, houdende aantooning van de prijzen, waarop elke kattie opium op Java en Madura den pachters in 1873 is te staan gekomen en in 1874 zal te staan komen, wanneer de geheele maximum hoeveelheid door hen zal zijn genomen, hetgeen in den regel het geval is. Deze cijfers geven tevens eenige verklaring van het groote verschil in de prijzen, waartegen de opium op Java en Madura door de pachters wordt gedebiteerd, terwijl wijders de vergelijking tusschen de cijfers van 1873 en 1874 een ander inzigt geeft ten aanzien van de uitkomst der verpachtingen, dan men door eene eenvoudige vergelijking der pachtsommen in de verschillende gewesten verkrijgt. Ook ten aanzien van de mogelijkheid of waarschijnlijkheid dat pachters in perceelen, aan het hunne grenzende, opium invoeren om tegen lage prijzen te worden verkocht, geeft dit overzigt eene aanwijzing; terwijl er mede uit blijkt hoe ongelijk de belasting op het gebruik van opium op Java en Madura niet alleen in de opvolgende jaren, maar ook gedurende hetzelfde pachtjaar in de verschillende gewesten drukt.

| GEWESTEN. | Maxima cijfers van verstrekking voor elk gewest (ruwe opium in katties.) | | Bedrag van den pachtschat zonder bijberekening van den prijs der opium. | | Wanneer de geheele maximum hoeveelheid genomen wordt, komt elk kattie ruwe opium, met inbegrip van de f 30 per kattie, die daarvoor door den pachter wordt betaald, hem te staan op: | | | | Gemiddelde verkoopprijs in 1873 per 8 thail bereide opium, gelijkstaande met 1 kattie ruwe opium. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 1873. | 1874. | 1873. | 1874. | 1873. | 1874. | Meer in 1874. | Minder in 1874. | |
| Bantam . . . . . | 720 | 720 | f 60 000 | f 61 320 | f 113,335 | f 115,165 | f 1,83 | » | f 196,00 |
| Batavia . . . . . | 7 200 | 7 200 | 720 000 | 763 200 | 130,00 | 136,00 | 6,0 | » | 192,00 |
| Krawang . . . . | 480 | 480 | 96 600 | 72 120 | 231,25 | 180,25 | » | f 51,00 | 136,00 |
| Cheribon . . . . | 2 400 | 2 400 | 108 000 | 145 200 | 75,00 | 90,50 | 15,50 | » | 86,00 |
| Tagal . . . . . | 4 800 | 4 800 | 158 880 | 384 000 | 63,10 | 110,00 | 46,90 | » | 80,32 |
| Pekalongan . . . | 3 600 | 4 800 | 204 240 | 312 120 | 86,73 | 95,025 | 8,295 | » | 85,72 |
| Samarang . . . . | 8 400 | 19 200 | 660 000 | 780 000 | 108,57 | 70,625 | » | 37,945 | 84,00 |
| Kadoe . . . . . | 3 000 | 4 200 | 252 000 | 252 000 | 114,00 | 90,00 | » | 24,00 | 128,00 |
| Bagelen . . . . . | 2 160 | 2 400 | 132 000 | 132 000 | 91,11 | 85,00 | » | 6,11 | 162,60 |
| Banjoemas . . . | 2 100 | 2 820 | 141 720 | 205 200 | 97,48 | 102,77 | 5,29 | » | 88,00 |
| Soerakarta . . . | 12 000 | 12 000 | 558 000 | 828 240 | 76,50 | 99,02 | 22,52 | » | 104,00 |
| Djokjokarta . . | 6 000 | 6 000 | 252 000 | 360 000 | 72,00 | 90,00 | 18,00 | » | 208,00 |
| Madioen . . . . . | 8 400 | 9 600 | 444 000 | 780 000 | 82,85 | 111,25 | 28,40 | » | 156,16 |
| Kediri . . . . . | 9 600 | 9 600 | 792 000 | 811 000 | 112,50 | 117,625 | 5,125 | » | 192,00 |
| Japara . . . . . | 6 000 | 7 200 | 372 000 | 301 200 | 92,00 | 71,83 | » | 20,17 | 86,80 |
| Rembang . . . . | 9 600 | 12 000 | 374 400 | 492 000 | 69,00 | 71,00 | 2,00 | » | 80,00 |
| Soerabaija . . . | 18 000 | 18 000 | 456 000 | 655 200 | 55,33 | 66,40 | 11,07 | » | 85,44 |
| Madura . . . . . | 4 200 | 3 840 | 17 040 | 108 240 | 34,055 | 58,78 | 24,725 | » | 86,00 |
| Pasoeroean . . . | 4 800 | 4 800 | 165 600 | 295 200 | 64,50 | 91,50 | 27,00 | » | 196,00 |
| Probolinggo . . . | 2 400 | 2 400 | 91 200 | 115 200 | 68,00 | 78,00 | 10,00 | » | 104,00 |
| Bezoeki . . . . . | 1 200 | 1 200 | 60 000 | 78 240 | 80,00 | 95,20 | 15,20 | » | 96,00 |
| Banjoewangi . . | 300 | 300 | 13 200 | 18 240 | 74,00 | 90,80 | 16,80 | » | 160,00 |
| | 117 360 | 135 960 | f 6 128 880 | f 7 980 120 | | | | | |

Hoedanig de gemiddelde verkoopprijzen per thail ($^1/_{16}$ kattie) en per matta ($^1/_{100}$ thail) in de verschillende gewesten uiteenliepen, in vergelijking met de vier voorafgegane jaren, blijkt uit bijlage T.

Ten aanzien van de verstrekking van opium aan de pachters deden zich in 1873 geene moeijelijkheden voor en kon aan de maandelijksche aanvragen, die trouwens vooruit met zekerheid te bepalen waren, steeds geregeld worden voldaan.

In geen der gewesten op Java en Madura werd minder dan het toegestane maximum aangevraagd. De verstrekkingen beliepen dan ook een totaal van 117 360 katties of (in ronde cijfers) 1174 kisten, waarvan aan Levantsche opium 479 en aan Bengaalsche 695 kisten. Uit een zestal gewesten (van één gewest was ter zake nog geen opgaaf ontvangen) waren echter bij het eind van 1873 door de pachters ruim 4406 katties aan den lande teruggeleverd, zoodat het (wettig) verbruik is geweest 112 954 katties.

Wat de aanschaffing van Bengaalsche opium betreft, kan gewezen worden op de vermindering van het daarvoor tot dusver betaalde commissieloon. Zoo als bekend is, wordt in de behoefte aan Bengaalsche opium voor de verstrekking aan de pachters sedert jaren voorzien door de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia, die de opium op de veilingen in Britsch Indie koopt en voor hare bemoeijenis ter zake 8 pct. commissieloon in rekening bragt. In verband met in Maart 1873 aan den directeur van financien gedane aanbiedingen om Bengaalsche opium op zeer voordeelige voorwaarden aan het land te leveren, werd door dien departementchef omtrent de

kosten, door de factorij in rekening gebragt, met dat ligchaam in nader overleg getreden en op vermindering van voormeld loon aangedrongen. De factorij verklaarde dat zij, wegens de in den laatsten tijd ondervonden vlugge afdoening van hare rekeningen voor de levering van opium, aanleiding vond om de billijkheid eener verlaging te erkennen. Ingaande met 1874 werd daarop het commissieloon vastgesteld op 5 pct. Deze maatregel zal den lande f 50 per kist, of gerekend over eene hoeveelheid van 750 kisten, die minstens voor 1874 noodig zal zijn, eene som van ongeveer f 37 500 besparen. Sedert is door het Opperbestuur nog eene nadere verlaging van 1 pct. verkregen, zoodat voortaan 4 pct. zal worden betaald.

In verband met berigten, die eene belangrijke stijging van den prijs van Patna-opium deden vermoeden, doch later niet zijn bevestigd, werd aan de factorij magtiging verleend om bij de levering der opium, bij mogelijke tijdelijke schaarschte of gebrek aan Patna-opium, voor zooveel noodig af te wijken van de bij het betrekkelijk contract gestelde verhouding tusschen de beide soorten Patna- en Benares-opium. In deze afwijking werd te minder bezwaar gevonden, nadat een ter zake op voorzigtige wijze ingesteld onderzoek had doen zien, dat door alle betrokken pachters, slechts twee uitgezonderd, geen voorkeur in het ontvangen van een der beide soorten werd aan den dag gelegd, en ook nimmer eene vaste verhouding tusschen de bedoelde soorten in acht genomen werd. Deze uitslag was geheel in overeenstemming met de reeds in 1837, naar aanleiding van dezelfde vraag, door den toenmaligen inspecteur der opiumpacht, ROBERT SCOTT, gedane mededeeling, dat door de pachters in het algemeen geen onderscheid tusschen de twee soorten gemaakt wordt. Van de twee pachters, wien het niet onverschillig was welke soort zij ontvingen, verklaarde zich de een voor Benares-, en de ander, die van Sumatra's Westkust, voor Patna-opium. Bij de verstrekking zal hierop zooveel mogelijk worden gelet.

De Perzische opium, waarvan de ontbieding bij wijze van proef in het vorig verslag (bladz. 178) werd vermeld, was bij het einde van 1873 nog niet in Indie aangebragt. Aangaande den uitslag dier proef kan dus nog niets worden medegedeeld.

Omtrent het proces, door den gewezen amfioen-pachter in de residentie Soerabaija over 1871, LIM KEJOEN, tegen de Regering ingesteld wegens niet dadelijke beschikbaarheid van door hem aangevraagde opium (zie bladz. 176 van het vorig verslag), kan worden vermeld, dat het door de Regering gedaan verzet tegen de uitspraak van den raad van justitie te Soerabaija, waarbij zij bij verstek was veroordeeld, door het Hooggeregtshof, regtsprekende in hooger beroep, ontvankelijk is verklaard, met veroordeeling van de tegenpartij in de kosten, zoo in eersten aanleg als in hooger beroep gevallen. Er moet dus thans nog eene beslissing vallen omtrent de hoofdzaak. Voor zooveel betreft het in het ongereede raken der acte van dagvaarding, zijn geen nadere opheldering verstrekt kunnen worden. Alleen is de dagvaarding van 19 April 1872, waarvan de ontvangst gebleken en erkend was, sedert op toevallige wijze teruggevonden, doch omtrent de overige vermiste stukken kwam nog niets aan het licht.

Voorts kan hier nog melding worden gemaakt van de bij arrest van 17 April 1873 door het Hooggeregtshof gedane uitspraak in het tusschen de Regering en den opiumpachter in de afdeeling Ngawi (residentie Madioen) voor 1870, TAN TIAN LIE, aanhangig proces. Genoemde opiumpachter had de Regering in regten geroepen, beweerende dat het met hem gesloten contract niet was nagekomen, daar niet terstond de tiban- en de siram-opium geleverd was, welke hij tegen betaling had aangevraagd. Verder beweerde de pachter dat het bestuur te Madioen zich aan verschillende onregtmatige daden, waardoor hem schade was berokkend, had schuldig gemaakt, als: het wegnemen zijner boeken, het laten opschrijven der namen van de koopers om het debiet te constateren, het plaatsen van oppassers in de kitten, enz. De groote schaarschte, vooral aan Levantsche opium, die in 1870 door niet genoegzamen aanvoer in Indie ontstond, maakte het voor de Regering aldaar onmogelijk ten allen tijde aan de buitensporige eischen van den pachter dadelijk en geheel te voldoen, terwijl die aanvragen wijders niet geacht werden voor de behoefte van den pachter in zijn perceel noodig te wezen en dus geen ander doel schenen te hebben dan de Regering in moeijelijkheden te brengen of afbreuk te doen aan naburige pachters door smokkelhandel in hunne perceelen. Het was om die reden, dat de resident van Madioen maatregelen nam om eene contrôle op het opium-debiet in de afdeeling Ngawi uit te oefenen. De regter was echter van oordeel, dat door die maatregelen verder was gegaan dan de bevoegdheid der Regering strekte, en dat de pachter door deze onregtmatige daden moest geacht worden benadeeld te zijn. Ook het niet leveren der tiban- en siram-opium werd als eene niet-nakoming van het contract beschouwd en de Regering mitsdien tot het uitkeeren van schadevergoeding aan den pachter veroordeeld.

Omtrent de achterstallige betaling van pachtschat voor het opiummiddel op Java en Madura kan worden vermeld, dat de som van f 40 950 wegens pachtschat in de residentie Djokjokarta, waarvan in het vorig verslag (bladz. 176) gesproken is, blijkens het in de zaak van den gewezen adsistent-resident VON RANZOW gehouden onderzoek, werkelijk door den pachter aan bedoelden ambtenaar, die geregtigd was om voor het Gouvernement die betaling te ontvangen, afgedragen werd, zoodat die som niet nogmaals van den pachter gevorderd, maar op den schuldige zal moeten verhaald worden. Wat het jaar 1872 aangaat blijkt de opiumpachtschat op Java en Madura dus geheel te zijn voldaan.

Volgens de opgaven laat het zich aanzien dat het geheele bedrag aan opiumpachtschat over 1873 zonder verlies voor het land binnen kort geheel zal geïnd zijn, behalve in de residentie Batavia. Wegens wanbetaling van den pachtschat werden de roerende en onroerende goederen van den pachter (den kapitein-titulair TAN KAMLONG) bij executie verkocht en werd hij voor de betaling van het overige in gijzeling gesteld; terwijl het beheer over de pachtperceelen Batavia en Krawang, van welk laatste TAN KAMLONG mede pachter was, aan een der borgen werd opgedragen. Voor zooveel Krawang betreft, waren de pachtpenningen steeds geregeld voldaan. Voor Batavia bedroeg de schuld op 31 December 1873, met inbegrip van den pachtschat en den prijs der opium over December, waarvan de betaling eerst op 20 Januarij 1874 verschuldigd was, nog f 48 992,04, waarvan een deel reeds is aangezuiverd, terwijl de betaling van het overige in den loop van 1874 verwacht wordt.

Ook voor de aanzuivering van den achterstand, die op de opiumpacht over de jaren 1870 en 1871 van 2 en 5 perceelen, alle op Java, nog bestaat, werden de noodige maatregelen genomen. Die achterstand bedroeg, met bijrekening der boete, op 31 December 1872, over 1870 f 118 930 en over 1871 f 986 029. (1) Daar de afbetalingen op deze schuld gedurende 1873 zeer ongeregeld plaats vonden, en het afgedragen bedrag in geen verhouding stond tot dat der schuld, werd eene betere regeling dezer zaak, ook in verband met de door belanghebbenden bij verschillende requesten gedane aanbiedingen en verzoeken, door de Regering in ernstige overweging genomen. Op grond dat de schuldenaren, ofschoon zij alle pogingen aanwendden om hunne schuld aan te zuiveren, weinig of geen vermogen bezaten, zoodat eene geregtelijke vervolging slechts zou strekken om hen geheel te gronde te rigten en daarmede tevens alle kans op afbetaling der schuld voor het land verloren te doen gaan, werd hun, bij de Indische besluiten van 24 October en 5 December 1873, n°. 35 en 29, vergund om maandelijks f 20 000 af te dragen, onder bepaling dat zij, zoolang de schuld niet geheel zal zijn aangezuiverd, uitgesloten blijven van de mededinging bij 's lands pachten en aanbestedingen, en dat, bij nalatigheid, tot geregtelijke maatregelen zal worden overgegaan. Bij het eind van 1873 bedroeg de schuld over 1870 nog f 76 930 en die over 1871 nog f 918 161, zoodat er in het geheel in den loop van 1873 een bedrag van f 109 868 aangezuiverd is.

Tevens vond de Regering in het bovenstaande aanleiding om, ter voorkoming dat zich in den vervolge door het laten oploopen van de schuld weder zulke aanzienlijke be-

(1) In 't vorig verslag werd hiervoor, zeker ten onregte, f 976 029 opgegeven.

dragen aan achterstand mogten vormen, bij het eerste der genoemde besluiten den directeur van financien op te dragen de noodige voorschriften uit te vaardigen, opdat, bij den minsten achterstand in de voldoening van eenigen pachttermijn, onverwijld tot in-mora-stelling en geregtelijke invordering worde overgegaan, en om dat zelfde te doen betrachten bij niet naleving door gewezen pachters der omtrent de wijze van aanzuivering van achterstallige pachtpenningen door de Regering gestelde voorwaarden. In voldoening aan dezen last zijn bij circulaire van genoemden departements-chef van 17 November 1873 de noodige bevelen uitgevaardigd.

Als gebruikelijk volgt hier eene opgaaf der in elk gewest van Java en Madura gedurende de drie jongstverloopen jaren aangehaalde hoeveelheden opium. Terwijl in 1865—1872 die benaderingen eene totale hoeveelheid vertegenwoordigden achtereenvolgens van 3739, 1028, 1007, 3691, 3411, 2508, 1473 en 1695 katties, liepen de aanhalingen van 1873 over eene gezamenlijke hoeveelheid van 5522 katties.

| GEWESTEN. | 1871. | | | | | 1872. | | | | | 1873. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Getal aanhalingen. | Katties. | Thails. | Tjies. | Matta's | Getal aanhalingen. | Katties. | Thails. | Tjies | Matta's. | Getal aanhalingen. | Katties. | Thails. | Tjies. | Matta's. |
| Bantam . . . . . | » | » | » | » | » | 4 | 4 | 1 | 9 | 5 | 6 | 1 | 7 | 5 | 4 |
| Batavia . . . . . | 3 | 40 | » | » | 4 | 30 | 158 | 11 | » | 2 | 20 | 552 | 11 | 4 | 1 |
| Krawang. . . . . | 8 | 3 | » | 7 | 7 | *a.* 6 | 2 | 9 | 4 | 4 | 6 | 2 | 14 | 3 | 6 |
| Preanger regentschappen . | 4 | » | 8 | » | 8 | 9 | 1 | 4 | 3 | 4 | 7 | 2 | » | 9 | 2 |
| Cheribon. . . . . | 4 | » | 1 | 6 | 3 | 2 | » | 4 | 5 | » | 4 | 19 | 6 | 6 | 7 |
| Tagal. . . . . | 69 | 3 | 9 | 1 | 5 | *a.* 22 | 31 | 4 | 8 | 4 | 21 | 201 | 4 | 1 | 2 |
| Pekalongan . . . . . | 82 | 4 | 1 | 5 | 6 | 4 | » | 2 | 6 | 8 | 43 | 19 | » | 2 | 2 |
| Samarang . . . . . | *a.* 150 | 69 | 9 | 8 | » | 139 | 202 | » | 7 | 9 | 100 | 530 | 8 | » | » |
| Japara . . . . . | 50 | 605 | 1 | 1 | 7 | 31 | 610 | 15 | 4 | 3 | 88 | 853 | 2 | 3 | 5 |
| Rembang. . . . . | *a.* 82 | 117 | 7 | 9 | 6 | 46 | 19 | » | 5 | 3 | 64 | 1964 | 7 | 2 | » |
| Soerabaija . . . . . | 50 | 114 | 1 | 7 | 7 | 32 | 30 | 12 | 2 | 8 | 223 | 872 | 12 | 3 | 9½ |
| Madura . . . . . | 28 | 24 | 4 | 4 | 3 | 60 | 33 | 1 | 7 | 4 | 24 | 56 | 2 | » | » |
| Pasoeroean . . . . . | 34 | 20 | 13 | 8 | » | 33 | 13 | 6 | » | 7 | 24 | 9 | 9 | » | 7 |
| Probolinggo. . . . . | 19 | 19 | 12 | 2 | » | 32 | 26 | 13 | » | 4 | 22 | 18 | 7 | 9 | 5 |
| Bezoeki . . . . . | 6 | 2 | 2 | 6 | » | *a.* 8 | 1 | 12 | 4 | 9 | 7 | 5 | 3 | 7 | 3 |
| Banjoewangi . . . . . | 2 | » | 2 | 4 | 6 | 1 | 1 | 3 | 6 | » | 1 | 1 | 4 | » | » |
| Banjoemas . . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 36 | 10 | 1 | 2 | 6 |
| Bagelen . . . . . | 15 | 26 | 6 | 7 | 1 | 5 | 11 | 14 | 6 | 8 | 12 | 25 | 7 | 7 | 6 |
| Kadoe. . . . . | 60 | 12 | 11 | 5 | 9 | *a.* 66 | 33 | 15 | 5 | » | 23 | 7 | 14 | 9 | 8 |
| Djokjokarta. . . . . | 22 | 14 | 6 | 2 | 3 | 5 | 7 | 8 | 7 | 2 | 11 | 5 | 2 | 2 | 8 |
| Soerakarta . . . . . | 24 | 226 | 2 | 2 | » | 54 | 256 | » | 1 | 8 | 346 | 176 | 14 | 9 | 6 |
| Madioen . . . . . | 208 | 120 | 12 | 6 | » | 84 | 40 | » | 3 | 7 | 75 | 64 | 4 | » | ½ |
| Kediri. . . . . | *a.* 304 | 48 | 9 | 1 | 6 | *a.* 403 | 108 | 12 | 1 | 2 | 460 | 121 | 10 | 8 | 6 |
| Totaal . . | 1224 | 1473 | 13 | 9 | 1 | 1076 | 1695 | 12 | 3 | 1 | 1623 | 5521 | 14 | » | 4 |

*a.* Verbeterde opgaven.

Deze cijfers bevestigen wat hooger reeds werd medegedeeld, dat in den loop van 1873 de sluikhandel in opium op Java en Madura is toegenomen. Ofschoon de meeste aanhalingen, sluikhandel van de pachters in elkanders gebied betreffende, door spionnen van de pachters werden bewerkstelligd, zijn de voornaamste door de politie of recherche geschied. Door de recherche te Soerabaija werden eenmaal 5456 thails (341 katties), door de politie te Batavia 3365 thails (ruim 210 katties) bereide opium aangehaald.

De hoofden van gewestelijk bestuur hebben, op aansporing der Indische Regering, met meer kracht dan vroeger tot fnuiking van den sluikhandel medegewerkt, en ook door de politie en recherche is groote ijver aan den dag gelegd. Voor een deel kan hieruit het hooge cijfer der aanhalingen in het jaar 1873 worden verklaard. Van de fondsen voor geheime recherche toegestaan, is een ruim gebruik gemaakt. De hoofden van gewestelijk bestuur zijn in Februarij 1843 aangeschreven die gelden te besteden voor werkelijk geheime personen op wie men vertrouwen kan, en niet voor de gewone mata-mata's, die meest allen aan de smokkelaars bekend zijn. Deze maatregel heeft gunstige gevolgen gehad. In de residentie Samarang had eene geheele serie van opium-aanhalingen plaats. In de residentien Rembang

en Soerabaija is dadelijk, na de aanstelling van geheime personen belast met het tegengaan van den smokkelhandel, het wettig debiet van opium in de kitten aanmerkelijk toegenomen. In de hoofdkit te Soerabaija, waar het debiet in het begin van 1873 tusschen de f 200 en f 250 daags bedroeg en gemiddeld in de 4 eerste maanden f 450 daags opbragt, steeg dat debiet, sinds de aanstelling van geheime personen, tot f 680 en in de maand Julij tot f 900 daags: een bewijs dat een krachtig, goedingerigt politietoezigt wel bij magte is om den smokkelhandel op afdoende wijze te keer te gaan. Daartoe zal ook medewerken de reorganisatie van het personeel der in- en uitvoerregten en accijnsen, en de vermeerdering van het aantal ambtenaren voor de districtspolitie. De resident van Krawang veronderstelt, dat sedert de intrekking der verbodsbepalingen op den invoer, den verkoop en het bezit van opium in het door hem beheerd gewest (*Indisch Staatsblad* 1870, n`. 154), de sluikhandel belangrijk verminderd is. Onder de werking dier verbodsbepalingen was het voor de politie veel moeijelijker tegen dien handel te waken, want verkooper en verbruiker hadden beiden het grootste belang bij den sluikhandel, en er was geen pachter, die in zijne regten werd benadeeld.

De meeste overtreders van de bepalingen op de opiumpacht, die in handen van het geregt kwamen, waren inlanders. Het kan echter als zeker worden aangenomen, dat zij voor het meerendeel in dienst waren van Chinezen, tot welke natie grootendeels de personen behooren, die den sluikhandel in het groot drijven en door ruime belooningen zich verzekeren van de geheimhouding hunner handlangers. Van daar dat, op weinige uitzonderingen na, alle aanhalingen slechts hoeveelheden betroffen van weinige thails, zelden meer dan van één kattie. Nog doet zich steeds het treurig verschijnsel voor, dat zoowel Europeanen en met dezen gelijkgestelden als inlandsche hoofden zich mede tot het drijven van sluikhandel verlagen. Deze gaan daarbij geruster te werk, omdat de inlandsche politie huiverig is krachtig tegenover hen op te treden.

De vrees, in het vorig verslag uitgedrukt, dat de sluikhandel, die vroeger, van de entrepôts uit, binnen Java plaats had, na de verbodsbepalingen tegen de opneming van opium in entrepôt, van Bali uit zou geschieden, heeft groote waakzaamheid van de zijde van den resident van Banjoewangi, als gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok, noodzakelijk gemaakt. Om dien resident bij het toezigt op den sluikschen invoer van opium zooveel mogelijk behulpzaam te zijn, waren de ontvangers der in- en uitvoerregten te Batavia, Samarang en Soerabaija aangeschreven om van elken uitvoer van opium uit de entrepôts gedurende den bij art. 10 der voormelde verbodsbepalingen gestelden termijn van drie maanden, onverwijld per telegram aan dien hoofdambtenaar kennis te geven, met vermelding van de hoeveelheid uitgevoerde opium en van den naam van het vaartuig, dat die opium had opgenomen. Een dergelijk verzoek werd aan den consul-generaal der Nederlanden te Singapore gerigt met opzigt tot den uitvoer van opium van Singapore naar Bali. Op diens medewerking werd te meer prijs gesteld, omdat de mededeeling was ontvangen, dat Smyrnasche opium, die vroeger naar China werd vervoerd, naar Singapore werd gelokt, waarschijnlijk met het doel, om van daar binnen het Nederlandsch Indisch tolgebied te worden ingevoerd.

De verbodsbepalingen op den invoer, het bezit en gebruik van opium gelden, voor zooveel Java en Madura betreft, behalve voor de geheele residentie Preanger regentschappen en eenige aangrenzende gedeelten van de gewesten Bantam, Batavia, Cheribon en Banjoemas, nog in de residentien Bagelen en Probolinggo en verder voor het tot de residentie Soerabaija behoorende eiland Bawean.

In het algemeen luiden de rapporten van de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur omtrent de werking dier verbodsbepalingen gunstig, vooral voor zooveel de door Soendanezen bewoonde streken betreft, en deden zich weinig of geene overtredingen voor.

Ten aanzien van de Preanger regentschappen wordt door den resident, die sedert meer dan zestien jaren daar het bestuur voert, in het bijzonder nog het volgende gezegd: De overtreders der verbodsbepalingen waren geen Soendanezen doch, zoo als gewoonlijk, allen Javanen. Het is trouwens van algemeene bekendheid, dat de inheemsche bevolking der Preanger regentschappen zich niet aan het gebruik van opium overgeeft, terwijl zij ook niet zal wagen de opium op clandestiene wijze van elders in te voeren, overtuigd als zij is dat in een gewest, waar niemand opium in bezit mag hebben en waar een streng politie-toezigt bestaat, zoodanige invoer zeer spoedig aan het licht moet komen, en dat de schuldige voor de begane overtreding zwaar wordt gestraft. Daargelaten de vraag of het opiumgebruik al dan niet bij den Soendanees in zwang zou komen bij intrekking der verbodsbepalingen, zoo is het, volgens den resident, toch ontegenzeggelijk waar, dat in streken, waar het amfioenschuiven veel plaats heeft, ook veel meer misdrijven worden gepleegd, dan daar waar dat gebruik zoo goed als niet bestaat. Met het oog op deze omstandigheid verklaarde meergenoemd hoofd van gewestelijk bestuur, dat hij de voortdurende strenge handhaving der verbodsbepalingen tegen den invoer, het bezit en den verkoop van amfioen in de Preanger regenschappen hoogst nuttig en weldadig achtte voor de bevolking.

De resident van Bagelen daarentegen verklaarde, dat, ofschoon gedurende 1873 slechts één overtreding werd geconstateerd, de werking der verbodsbepalingen, voor zooverre die in zijn gewest bestaan, volgens het algemeen gevoelen veel te wenschen overlaat, daar de inlandsche politie niet bij magte is overtredingen ter zake krachtig tegen te gaan.

In Probolinggo gelden de verbodsbepalingen in de districten Kandangan en Tenger. In beide districten leeft de bevolking — die gezegd wordt van nature weinig neiging te hebben tot opiumgebruik, welligt ook ten gevolge van het koude klimaat aldaar, — zeer geïsoleerd en wordt zij door hare weinige aanraking met de overige bevolking, ook niet in verzoeking gebragt. Geen enkele overtreding der verbodsbepalingen deed zich in de genoemde districten gedurende 1873 voor. Het laatste kan ook gezegd worden van het eiland Bawean, waar de werking der verbodsbepalingen voor 1873 dus mede bevredigend kan worde genoemd.

Ten slotte nog de volgende aanteekeningen met betrekking tot de opiumpacht in de Buitenbezittingen.

Ook voor 1874 werden de voorwaarden voor de opiumpacht in het gouvernement van Sumatra's Westkust geheel op den voet van die voor Java en Madura vastgesteld en bleven zij dus in hoofdzaak dezelfde als die in 1873 in genoemd gewest werkten; alleen de maxima-cijfers van verstrekking, die gebleken waren te laag te zijn en reeds in den loop van laatstgenoemd jaar den pachter tot het indienen van een verzoek om verhooging hadden genoopt, werden voor 1874 gebragt: voor het eerste perceel, Padangsche benedenlanden, op 3720 katties; voor het tweede perceel, Padangsche bovenlanden, op 2040 katties; en voor het derde perceel, Tapanoeli, op 2400 katties, zoodat in het geheel in het gouvernement van Sumatra's Westkust in 1874 zal kunnen worden verstrekt eene hoeveelheid van 8160 katties of 3000 meer dan in 1873.

Het aantal verkoopplaatsen en ook de prijs van verstrekking der opium bleven onveranderd.

Ofschoon nog aanmerkelijk beneden hetgeen voor 1871 en 1872 verkregen werd (f 210 252 en f 223 200) was de uitkomst der verpachting van het opiummiddel in genoemd gouvernement voor 1874 gunstig, in vergelijking met de opbrengst in 1873, welke aan pachtschat f 90 120 en aan vermoedelijke winst op de opium f 66 600 bedroeg of te zamen f 156 720; terwijl voor 1874 verkregen werd: f 93 240 aan pachtschat en f 103 440 aan vermoedelijke winst op de opium (3600 katties Levantsche à f 11 en 4560 katties Bengaalsche à f 14 de kattie) of in het geheel f 196 680, zijnde f 39 960 meer dan in 1873.

Gedurende 1871 en 1872 werden aan den pachter in dit gouvernement verstrekt achtereenvolgens 6111 en 7285 katties opium; in 1873, toen de verstrekking aan een maximum van 5160 katties gebonden was, slechts ruim 4509½ katties. Hoeveel bij het eind van het jaar aan den lande werd teruggeleverd, is alleen voor 1871 vermeld gevonden: die hoeveelheid bedroeg 1410 katties, zoodat in dat jaar het (wettig) verbruik is geweest 4701 katties.

Omtrent de debietprijzen valt aan te teekenen, dat de

opium in dit gouvernement gemiddeld gesleten werd in 1872 tegen f 7,97, in 1873 tegen f 7,50 per thail ($^1/_{16}$ kattie) en — in het klein — per matta ($^1/_{100}$ thail) respectivelijk tegen f 0,09$^5$ en f 0,08$^5$. Op Java en Madura liepen de gemiddelde detailprijzen per matta in beide jaren voor de verschillende gewesten uiteen van f 0,10$^5$ tot f 0,35.

Van de opium-aanhalingen in het gouvernement van Sumatra's Westkust gedurende de jaren 1870 en 1871 werden in het vorig verslag de cijfers opgegeven. Tot eene vergelijking met die der jaren 1872 en 1873, waarvan sedert opgaven ontvangen werden, kan het volgende overzigt dienen.

| Jaren. | Getal aanhalingen. | Katties. | Thails. | Tjies. | Matta's. |
|---|---|---|---|---|---|
| 1870 | 26 | 31 | » | » | » |
| 1871 | 11 | 3 | 6 | 8 | 1 |
| 1872 | 2 | 6 | 10 | 8 | $2^1/_2$ |
| 1873 | 3 | 65 | 9 | » | 6 |

De drie opium-aanhalingen in 1873 geschiedden respectivelijk door de politie ter hoofdplaats Padang, den opziener te Tandjong Ampaloe en den militairen kommandant te Solok. Alleen de eerstbedoelde was vrij belangrijk, de beide andere aanhalingen betroffen slechts de geringe hoeveelheid van ruim 1 thail.

Behalve de verstrekking van een kist opium uit 's lands voorraad aan den opiumpachter te Benkoelen over 1873 (die anders zelf in zijne behoefte aan opium voorziet door aanvoer uit Singapore via Batavia, doch daarin moeijelijkheid ondervond ten gevolge van de op bladz. 149 hiervoren besproken ordonnantie van 12 November 1872) kan nog worden vermeld de verstrekking uit 's lands voorraad te Padang van drie kisten Bengaalsche en drie kisten Levantsche opium aan den radja van Troemon (Westkust van Sumatra), die zich ten gevolge der blokkade van de kusten van Atjeh niet van opium had kunnen voorzien en daarom de hulp der Regering ingeroepen had. De verstrekking geschiedde tegen den prijs waarop de opium kon gerekend worden, met inbegrip der kosten van transport naar Padang, aan het Gouvernement te staan te komen.

Naar de voor Java en Madura en voor Sumatra's Westkust geldende regelingen is, te rekenen van 1°. Januarij 1874, ook in Palembang en Benkoelen de opiumpacht hervormd geworden (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 208—210), zoodat voortaan ook daar de opium door het Gouvernement aan de pachters zal worden verstrekt, terwijl deze tot nu toe zelf in hunne behoefte aan opium voorzagen. Tevens werd het pachtgebied in beide gewesten uitgebreid (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 207), door opheffing der aldaar sedert 1862 en 1863 in 't leven geroepen verbodskringen, welker bestendiging ongeraden werd geacht, omdat de verbodsbepalingen aanleiding gaven tot een door de bevolking en hare hoofden ondersteunden uitgebreiden sluikhandel, blijkbaar ook uit het feit, dat na de afkondiging der verbodsbepalingen de pachtsom voor het pachtgebied steeg en de invoer van opium vermeerderde. (1)

De voor 1874 aan de pachters te verstrekken maximumhoeveelheden werden voor Palembang op 2160, voor Benkoelen op 1020 katties bepaald, en het aantal verkoopplaatsen voor Benkoelen vastgesteld op 7 en voor de drie perceelen, waarin het pachtgebied der residentie Palembang werd verdeeld, op te zamen 12.

(1) Na de intrekking dezer verbodskringen bestaan de verbodsbepalingen tegen den invoer, het bezit en gebruik van opium, voor zooveel de buitenbezittingen betreft, alleen nog voor de afdeeling Banda der residentie Amboina (*Indisch Staatsblad* 1851, n°. 24).

Van het denkbeeld om de residentie Lampongsche districten ten aanzien van het opiummiddel tot een afzonderlijk pachtperceel te maken en aldaar de pacht onder gelijke regelingen te brengen als die voor Palembang en Benkoelen aangenomen, werd voor 's hands afgezien, wegens den eigenaardigen toestand, waarin het regtswezen in de Lampongs nog verkeert, en waarvan het gevolg zou zijn, dat de pachter, bij elke door hem ontdekte overtreding, zijn regt met groote kosten te Batavia zou moeten zoeken. Tot dusverre wordt het opiummiddel in de Lampongs niet afzonderlijk verpacht, maar is er aan den opiumpachter in de residentie Batavia het uitsluitend regt toegekend tot invoer en verkoop van opium, hem uit 's lands voorraad verstrekt naar mate van zijne behoefte.

Niettegenstaande de verpachting volgens de nieuwe voorwaarden te Benkoelen en te Palembang eerst laat in het jaar gehouden werd (respectivelijk op 29 November en 2 December 1873), mogt de uitslag zeer gunstig worden genoemd. Voor Benkoelen bedroeg het hoogste bod aan pachtschat f 7800, hetgeen met de vermoedelijke winst op de te verstrekken opium ad f 14 280, een totaal geeft van f 22 080, zijnde f 8580 meer dan hetgeen (aan pachtschat) voor 1873 verkregen was. Voor Palembang, waar in laatstgenoemd jaar de pacht f 56 760 opbragt, werd voor 1874 verkregen aan pachtschat f 68 520, en aan vermoedelijke winst op de te verstrekken opium f 30 240, of te zamen f 98 760, alzoo f 42 000 meer. Van deze meerdere opbrengsten moet echter worden afgetrokken hetgeen de pachter, onder de vorige regeling, aan inkomende regten op de opium betaalde en hetwelk voor 1873 voor Benkoelen op f 2450 en voor Palembang op f 13 300 kan worden geschat.

Ten aanzien van de verpachting van het opiummiddel voor 1874 in de overige bezittingen buiten Java en Madura verdient in het bijzonder vermelding de onderhandsche afstand van bedoeld middel voor de gewesten Billiton en Westerafdeeling van Borneo. In eerstgenoemd gewest had de voor 1874 gehouden verpachting een ongunstigen uitslag; terwijl toch voor 1873 de pachtschat f 126 000 bedroeg, werd voor 1874 slechts een hoogste bod van f 60 000 verkregen. Eene herverpachting voor één of drie jaren leidde tot weinig betere uitkomsten, daar voor 1874 f 60 240 en voor 1874 tot en met 1876 slechts f 63 000 als hoogste bod verkregen werd. Gelijktijdig met het berigt van deze ongunstige uitkomst, die aan zamenspanning tusschen de weinige concurrenten moest worden geweten, ontving de Indische Regering een aanbod van een te Singapore gevestigden Chinees om hem de opiumpacht op Billiton voor drie jaren tegen een pachtschat van f 110 000 's jaars af te staan. Ofschoon bedoelde Chinees door den Nederlandschen consul te Singapore, op grond van ingewonnen informatien, als voldoende soliede verklaard werd om de pacht te aanvaarden, terwijl door hem als waarborg voor de nakoming zijner verbindtenis een viertal borgen, waarvan twee te Batavia gevestigd, en vooruitbetaling van drie maanden pachtschat werd aangeboden, meende de directeur van financien, dat aan den uitslag der gehouden herverpachting moest worden vastgehouden en niet dan om zeer gewigtige redenen, in afwijking daarvan, eenig middel onder 's hands moest worden afgestaan, vooral niet aan iemand buiten Nederlandsch Indie gevestigd. Het verschil van meer dan f 40 000 kwam der Indische Regering echter te belangrijk voor om van het gedaan aanbod geen gebruik te maken en de pacht werd daarom voor drie jaren aan Lim Tjin Oe afgestaan, nadat door hem aan de gestelde voorwaarden behoorlijk was voldaan. Ofschoon nog f 16 000 beneden de opbrengst van 1873, moet deze uitkomst, in verband met de opbrengst over 1870 tot en met 1872 (f 32 400, f 32 640 en f 37 464), zeer bevredigend worden genoemd.

Ook voor de Westerafdeeling van Borneo leverde de op 1 September 1873 gehouden verpachting van het opiummiddel voor 1874 weinig bevredigende uitkomsten op. Terwijl toch de opbrengst der pacht voor de jaren 1871—1873 achtereenvolgens had bedragen f 168 000, f 144 000 en f 139 440, werd voor 1874 slechts een bod van f 96 900 verkregen, waarom tot het houden van eene herverpachting voor drie jaren besloten werd. Bij deze herverpachting bleef het hoogste bod echter nog f 11 400 minder dan bij de eerste opveiling, en werd het daarom in 's lands belang geacht ook daarvan geen gebruik te maken, maar het

opiummiddel voor 1874 onder'shands af te staan aan den pachter van het vorig jaar, tegen de door hem bij de eerste verpachting geboden som van f 96 900. Bij vergelijking met de opbrengst van vorige jaren moet dat cijfer echter nog worden vermeerderd met het bedrag, hetwelk ten gevolge van de nieuwe tariefwet, met ingang van 1874, door het Gouvernement aan invoerregt op de opium zal worden genoten, een bedrag door den betrokken resident op p. m. f 750 's maands of f 9000 's jaars geschat en waarvoor (tegen een regt van f 450 per 100 kilogrammen) ruim 3200 katties opium ingevoerd kunnen worden.

Voor de residentie Rioauw waren de uitkomsten der gehouden verpachting van het opiummiddel mede weinig bevredigend te noemen; eene daarop gehouden herverpachting leverde echter, ten gevolge van meerdere concurrentie, zeer gunstige uitkomsten op. Terwijl toch voor 1873 f 276 000 verkregen werd, bedroeg het hoogste bod voor 1874 f 375 000 of f 99 000 meer dan in het eerstgenoemd jaar.

Voor de overige buitenbezittingen (Banka, Sumatra's Oostkust, Celebes, Menado, Amboina, Ternate en Timor) bedroeg de opbrengst der opiumpacht voor 1874 (zie bijlage U hierachter) in het geheel f 270 234, welk bedrag, in vergelijking met hetgeen voor dat middel in dezelfde bezittingen voor 1873 verkregen werd, een nadeelig verschil oplevert van ruim f 50 800, voornamelijk ten gevolge van het lagere cijfer voor Banka, waar (voor de jaren 1874—1876) geen hooger bod kon verkregen worden dan f 150 000 's jaars, terwijl de pacht er voor 1873 was afgestaan tegen f 200 100, eene uitkomst die trouwens bijzonder gunstig was geweest, daar de pachtschat voor 1871 en 1872 telkens slechts f 140 000 bedragen had. Bedoelde mindere opbrengst van f 50 800 wordt echter ruimschoots opgewogen door de hoogere pachtcijfers voor de hierboven afzonderlijk genoemde bezittingen. In het geheel werd voor het opiummiddel in de buitenbezittingen voor 1874 verkregen eene som van f 1 169 654 of f 80 192 meer dan in het voorafgegane jaar.

Met betrekking tot de opiumpacht in de buitenbezittingen kan ten slotte nog worden vermeld de ordonnantie van 7 September 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 170), waarbij is bepaald, dat de gelden voor aangehaalde en verbeurd verklaarde opium uitgekeerd, zoomede de boeten verbeurd en voldaan ter zake van overtredingen der verordeningen op den invoer, het bezit of den verkoop van opium in eenig gedeelte van Nederlandsch Indie, overal in Nederlandsch Indie verdeeld worden op de wijze, voorgeschreven bij art. 27 van het reglement voor de opiumpacht op Java en Madura (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 81). Eene gelijke bepaling bestond reeds vroeger, krachtens *Indisch Staatsblad* 1863, n°. 27; maar zonder dat daarvoor eenige reden bestond (zoodat hier aan eene vergissing moet worden gedacht), werd die ordonnantie bij de vaststelling van evenbedoeld reglement van 1869 opgenoemd onder de verordeningen, die door het nieuwe reglement buiten werking werden gesteld.

*Andere verpachte (kleine) middelen.* Zoo als uit onderstaand vijfjarig overzigt blijken kan, was de opbrengst der buiten het opiummiddel verpachte zoogenaamde kleine middelen voor 1874 wederom gunstiger dan in het jaar te voren. Op Java en Madura werd namelijk f 109 986 meer verkregen dan voor dezelfde middelen (1) over 1873, en in de buitenbezittingen f 97 971 meer, of in 't geheel meer f 207 957.

Hoeveel in elk gewest elk middel afzonderlijk opbragt over de laatste drie jaren, kan blijken uit de staten hierachter opgenomen als bijlagen V en W.

| Jaren. | Java en Madura. | Buiten-bezittingen. | Totaal. |
|---|---|---|---|
| 1870 | f 1 734 924 (1 472 640) (1) | f 571 068 | f 2 305 992 |
| 1871 | 1 734 688 (2) (1 491 964) | 594 804 | 2 329 492 (2) |
| 1872 | 1 679 374 (1 444 846) | 640 601 | 2 319 975 |
| 1873 | 1 700 454 (1 491 018) | 669 266 | 2 369 720 |
| 1874 | 1 601 004 | 767 237 | 2 368 241 |

Van de verpachtingen op Java en Madura voor 1874 bragten alleen die van de middelen »hoofdgeld der Chinezen" (alleen voor Batavia verpacht), »Chinesche dobbelspelen" en »Krawangsche bosschen" minder op dan in 1873. Ten aanzien van het eerstbedoeld middel vestigde de pachter over 1873 de aandacht op verschillende leemten in de bestaande bepalingen op deze pacht, voornamelijk voor zooveel betreft het toezigt door den pachter uit te oefenen op de behoorlijke nakoming door de belastingtingschuldigen van hunne verpligting tot het nemen van hoofdbriefjes. Ofschoon niet geheel ongegrond, werden de aangevoerde bezwaren echter niet van genoegzaam gewigt geacht, om, in afwachting der in overweging zijnde nieuwe regeling van het hoofdgeld voor de vreemde Oosterlingen op Java en Madura, verandering in den bestaanden toestand te brengen.

De mindere opbrengst van het middel »Chinesche dobbelspelen", hetwelk slechts voor de drie hoofdplaatsen Batavia, Samarang en Soerabaija wordt verpacht, werd door den resident van Batavia toegeschreven aan de milde bepalingen in het nieuwe politiestrafreglement voor inlanders en daarmede gelijkgestelden, ten gevolge waarvan zij, even als Europeanen, in besloten kringen mogen spelen. De resident van Soerabaija schreef de mindere opbrengst van dit middel in zijn gewest toe aan de omstandigheid, dat aan de pacht niet, even als te Batavia het geval is, het vertoonen van waijang zonder betaling van belasting verbonden was, en meende dat eene meerdere opbrengst niet zou uitblijven, indien dit spel ook in Soerabaija werd vergund. Vermits geen bepaling bekend was, welke den pachter der dobbelspelen te Soerabaija het spelen van waijang zou beletten, en de belasting op de tooneelvoorstellingen ook alleen voor Batavia wordt verpacht, is ter zake nadere toelichting gevraagd, waaruit is gebleken, dat men ten onregte in den waan had verkeerd, dat hetgeen te Batavia geoorloofd is, te Soerabaija verboden zou zijn. Voor de daling van den pachtschat der dobbelspelen te Samarang, even als voor de mindere opbrengst van het middel der bosschen in Krawang, kan geene andere reden dan mindere concurrentie worden opgegeven.

Op eene enkele uitzondering na, was voor geen enkel middel in eenig gewest op Java eene herverpachting noodig; wel werd daartoe het voorstel gedaan door den resident der Preanger regentschappen voor een drietal overvaarten, en door den resident van Banjoewangi voor het middel »rundslagt", maar beide middelen werden te onbelangrijk geacht om daarvoor tot eene herverpachting te besluiten. De bedoelde uitzondering betreft de verpachting van eene enkele overvaart in de residentie Bagelen, waarvoor het hoogst was ingeschreven door een bekel of dorpshoofd. Met het oog op het verbod aan inlandsche hoofden om als pachters op te treden (art. 6 van het reglement in *Indisch Staatsblad* 1853, n°. 86) werd eene herverpachting bevolen.

Niettegenstaande de politieke toestand in het gouvernement Celebes veel te wenschen overliet, bragt de verpachting

(1) Ongerekend dus voor 1873, voor zooveel Java en Madura betreft, de pacht van het inlandsch gedistilleerd, welke met 1 Januarij 1874 door accijnsheffing is vervangen (zie lager). De voor 1874 op Java en Madura verpachte kleine middelen bragten namelijk voor 1873 en de drie voorafgaande jaren de sommen op, in het vijfjarig overzigt tusschen ( ) geplaatst.

(1) Zie het slot der voorgaande noot.

(2) Verbeterd cijfer.

der kleine middelen aldaar f 22 515 meer op dan over 1873; een bewijs, naar het oordeel van den gouverneur van dat gewest, dat de toekomst met vertrouwen werd te gemoet gezien. Voor Billiton werd, met het oog op de ongunstige uitkomsten der gehouden verpachting ook van de kleine middelen, tot eene tweeledige herverpachting voor één of voor drie jaren besloten. Ook van deze herverpachting kon de uitslag niet gunstig worden genoemd; de Indische Regering heeft het dan ook niet raadzaam geacht de pacht voor langer dan één jaar af te staan, ofschoon de voor 1874—1876 geboden jaarlijksche pachtschat f 420 meer bedroeg dan de pachtschat alleen voor 1874 geboden.

Ook gedurende 1873 vond de aanzuivering der pachtsommen vrij geregeld plaats en waren de achterstanden onbeduidend. Even als de bij het einde van 1872 bestaande achterstanden op de kleine middelen in den loop van 1873 (met uitzondering eener schuld van f 4300, waarop echter geregeld f 500 's maands afbetaald wordt) geheel werden aangezuiverd, laat het zich aanzien, dat ook de bij het eind van 1873 onafbetaald gebleven sommen in den loop van 1874 spoedig aangezuiverd zullen zijn, vooral na de uitgevaardigde strenge voorschriften op de invordering der den lande aankomende pachtpenningen (zie hooger bladz. 154). In 't geheel hadden de pachters der zoogenaamde kleine middelen bij het eind van 1873 nog de volgende sommen te voldoen:

| | Java en Madura. | Buitenbezittingen. |
|---|---|---|
| Over 1873 zonder bijberekening van boete . . . . | f 33 546,00 | f 4 851,00 |
| Over 1872 met bijberekening van boete . . . . . | 4 300,00 | Nihil. |
| Over 1871 met bijberekening van boete . . . . . | 57 139,00 | id. |
| Over 1870 met bijberekening van boete . . . . . | 6 560,00 | id. |

Voor de invordering der nog bestaande achterstanden over 1870 en 1871 wordt het noodige verrigt. Voor de twee voornaamste achterstallige posten over laatstgenoemd jaar, ten bedrage van f 25 575 en f 30 025, is aan de debiteuren, die tot dadelijke geheele voldoening niet bij magte waren, vergund hunne schuld bij gedeelten aan te zuiveren. Waar geregtelijke invordering tot niets zou leiden, is deze wijze van afbetaling ook voor het Gouvernement de eenige kans om het achterstallige geïnd te krijgen.

Het aantal verpachte kleine middelen werd, met ingang van 1874, voor Java en Madura met één verminderd, ten gevolge van de vervanging der arakpacht door een accijns op het gedistilleerd, waarover lager. Daarentegen werd bij *Indisch Staatsblad* 1874, n°. 83 en 84, krachtens magtiging van het Opperbestuur, bepaald, dat met 1 Julij 1874 aan 's lands sluizen te Melirip en Gedek (residentie Soerabaija) en voor het gebruik van de landssluis ter hoofdplaats Samarang schutgelden zullen worden geheven, ten einde daardoor zooveel mogelijk te gemoet te komen in de jaarlijksche kosten dier sluizen. De heffing van deze schutgelden wordt verpacht, maar de bediening van de sluizen geschiedt zonder bemoeijenis van den pachter, daar het niet geraden is dergelijke kostbare werken aan diens personeel toe te vertrouwen. Bij de eerste verpachting voor het laatste halfjaar 1874 was de opbrengst voor de sluizen te Melirip en Gedek f 7860 en voor de sluis te Samarang f 5460.

In de pachtvoorwaarden der kleine middelen op Java en Madura kwam overigens voor 1874 geen verandering. Alleen werden in die betreffende de overvaarten en tolbruggen de artt. 1 en 7 aangevuld en gewijzigd (ordonnantie van 26 November 1873, *Indisch Staatsblad* n°. 226), om buiten twijfel te stellen, dat voor het vervoer van gouvernementsgoederen door transportaannemers geen tol verschuldigd is, — 'tgeen rationeel voorkwam, omdat anders het Gouvernement feitelijk aan zich zelf tol betalen zou, daar de transportaannemers bij de inschrijving natuurlijk op de tolheffing zouden rekenen, — en verder om eenige leemten in het toltarief aan te vullen, ter voorkoming van moeijelijkheden of knevelarij van de zijde der pachters.

Het aantal verpachte overvaarten in de Preanger regentschappen werd voor 1874 weder met een drietal vermeerderd.

Wat de overige kleine middelen op Java en Madura betreft, is nog slechts het volgende te vermelden omtrent het middel »slagten van rundvee en buffels". Aan het denkbeeld om deze pacht te vervangen door eene regtstreeksche heffing van regeringswege, op denzelfden voet als in de Preanger regentschappen sedert 1 Junij 1871 (*Indisch Staatsblad* n°. 49) plaats vindt, werd in 1873 nog geene uitvoering gegeven; de Indische Regering schreef den directeur van financien aan, om na de reorganisatie van het districtsbestuur op Java en Madura nader op deze zaak terug te komen. Wijders werd door den resident van Soerabaija de wenschelijkheid betoogd om, in verband met het toenemend gebruik van paardenvleesch door de inlanders, ook het slagten van paarden aan eene belasting te onderwerpen. In afwachting der voorgenomen nieuwe regeling kwam het niet noodig voor, ten aanzien van dit punt reeds dadelijk maatregelen te nemen.

Ook voor de bezittingen buiten Java en Madura bleven de pachtvoorwaarden der kleine middelen voor 1874 onveranderd. Wel was door den gouverneur van Sumatra's Westkust voorgesteld, om de pachtvoorwaarden voor de middelen: »verkoop van arak en andere sterke dranken" en »slagten van varkens" door betere te vervangen, maar de overweging van dat voorstel werd voorbehouden tot de voorgenomen algeheele herziening van het belastingstelsel, vooral daar, wat de arakpacht betreft, aan bedoelde herziening reeds een begin van uitvoering werd gegeven, door de invoering op Java en Madura, met 1874, van een accijns op het gedistilleerd. Door den gouverneur van Celebes werd de aandacht gevestigd op de omstandigheid, dat de voorwaarden voor de pachten van het slagten van varkens en het verkoopen van varkensvleesch te Makassar en van het slagten van vee in Maros, Boelecomba en Bonthain, Saleyer en de Zuider-districten sedert jaren op de overige gedeelten van het gouvernement van Celebes werden toegepast, zonder voor die gedeelten uitdrukkelijk van kracht te zijn verklaard. Om aan dezen onregelmatigen toestand een einde te maken, zullen de bedoelde voorwaarden als nog voor het geheele gouvernement van Celebes van toepassing verklaard worden.

Het pachtgebied in de buitenbezittingen onderging eene kleine uitbreiding door de invoering, bij de ordonnantie van 2 November 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 214), van de pacht van het middel »slagten van varkens" in de residentie Sumatra's Oostkust, en wel, in verband met het toenemend aantal Chinezen aldaar, voor de hoofdplaats Siak, voor Bengkalis en voor Boekit-Batoe. Tot de heffing dezer belasting kon worden overgegaan, omdat zij alleen op 's Gouvernements regtstreeksche onderdanen drukt, en nooit eene bron van inkomsten voor het sultansbestuur heeft uitgemaakt. De verpachting voor 1874 bragt niet meer dan f 300 op. In navolging van hetgeen op Java en Madura sedert 1864 geschiedt, is alleen het regt tot het heffen van lasting op het slagten van varkens verpacht, zonder daaronder het monopolie van den verkoop van het vleesch te begrijpen, zoo als nog in enkele buitenbezittingen het geval is.

Naar aanleiding van een voorstel der Indische Regering is bij het Opperbestuur het denkbeeld in overweging, om de exploitatie der vogelnestklippen in Benkoelen niet langer te verpachten, maar voor een zeker aantal jaren in huur af te staan. Ook voor 1874 is het middel te Benkoelen opgeveild, doch, even als in 1873, werd daarbij geen bod verkregen.

In het vorig verslag, bladz. 179, werd melding gemaakt van de uitbreiding der pacht van de middelen in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, door de opneming daarin van de bediening der op de hoofdplaats bestaande overvaarten. Op grond der overweging dat door de verpachting van bedoelde overvaarten de bemoeijenis van het bestuur met eene geheel plaatselijke behoefte noodeloos zou blijven bestendigd, en de geldelijke administratie bezwaard zou blijven met de inning en verantwoording van

eene niets beduidende belasting, werd op den genomen maatregel teruggekomen en de bediening van bedoelde overvaarten overgelaten aan de particuliere industrie.

*b.* Onverpachte middelen en inkomsten.

*In- en uitvoerregten.* Werd er in het vorig verslag op gewezen, dat de opbrengst dezer belasting sedert de invoering der tariefwet van 3 Julij 1865 (*Nederlandsch Staatsblad*, n°. 76, *Indisch Staatsblad*, n°. 99), wier werking bij de wetten van 24 Julij 1871 en 17 Junij 1872 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 89 en 76, *Indisch Staatsblad* n°. 125 en 150) respectivelijk voor 1872 en 1873 werd bestendigd, nog in geen enkel jaar zoo gunstig was geweest als in 1872, de uitkomsten van het jaar 1873 wijzen eene nog gunstiger verhouding aan. In dat jaar werd namelijk zuiver ontvangen eene som van f 8 621 929, tegenover

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| f 8 051 817 | in | 1872 | f 8 000 405 | in | 1866 | |
| 7 042 530 | » | 1871 | 7 659 896 | » | 1865 | (1) |
| 5 880 802 | » | 1870 | 6 851 927 | » | 1864 | (1) |
| 5 817 628 | » | 1869 | 7 802 819 | » | 1863 | (1) |
| 6 223 592 | » | 1868 | 8 513 246 | » | 1862 | (1) |
| 7 669 062 | » | 1867 | | | | |

(1) Om tot eene zuivere vergelijking te komen, zijn van de hier opgegeven cijfers over 1862—1865 afgetrokken de ontvangsten wegens entrepôt- en overscheepsregten, benevens 5 pct. additionele regten en waaggelden, welke heffingen met 1866 zijn afgeschaft.

Het beter toezigt op de invordering der regten, waaraan reeds in 1872 eene krachtige hand was gelegd, is voorzeker op de gunstige uitkomsten van 1873 niet zonder invloed geweest. Aanvankelijk liet het zich aanzien, dat de uitkomsten van laatstgenoemd jaar, in vergelijking met het voorafgegane, eene vermeerdering van een millioen zouden aanwijzen; doch dit bijzonder gunstig uitzigt werd getemperd, doordien de handel, partij willende trekken van de op handen zijnde inwerkingtreding der wet van 17 November 1872 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 130, *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 35), en de daarbij vastgestelde uniforme heffing van zes per cent, in de laatste maanden des jaars de goederen, die tot dusver zwaarder belast waren, in entrepôt liet. Aan pakhuishuur werd voornamelijk om die reden op Java circa f 30 000 meer ontvangen dan in 1872.

Hoeveel in elk der laatstverstreken vijf jaren, zoo op Java en Madura als in de bezittingen daarbuiten, afzonderlijk aan invoerregt, uitvoerregt en pakhuishuur is ontvangen en hoeveel daarvan is terugbetaald, kan blijken uit de volgende tabel:

| Jaren. | Invoerregten. | Uitvoerregten. | Pakhuishuur. | Te zamen. | AF TE TREKKEN | | | | | Werkelijk in 's lands kas verbleven. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | Fictieve regten op den uitvoer van gouvernements-producten. | TERUGBETAALDE | | | Te zamen. | |
| | | | | | | Invoerregten. | Uitvoerregten. | Pakhuishuur. | | |
| **JAVA EN MADURA.** | | | | | | | | | | |
| **1869.** | f 4 045 806 | f 2 573 304 | f 242 018 | f 6 861 128 | f 1 763 453 | f 14 378 | f 55 423 | f 297 | f 1 833 551 | f 5 027 577 |
| **1870.** | 4 062 677 | 2 943 690 | 261 595 | 7 267 962 | 2 032 514 | 12 277 | 41 741 | 177 | 2 086 709 | 5 181 253 |
| **1871.** | 4 730 121 | 2 633 896 | 208 302 | 7 572 319 | 1 349 491 | 17 597 | 93 831 | 585 | 1 461 504 | 6 110 815 |
| **1872.** | 5 749 712 | 3 342 366 | 184 060 | 9 276 138 | 1 796 989 | 35 123 | 139 450 | 241 | 1 971 803 | 7 304 335 |
| **1873.** | 5 910 653 | 4 193 099 | 213 430 | 10 317 182 | 2 268 586 | 37 144 | 170 006 | 596 | 2 476 332 | 7 840 850 |
| **BUITENBEZITTINGEN.** | | | | | | | | | | |
| **1869.** | f 318 785 | f 465 320 | f 15 498 | f 799 603 | » | f 306 | f 9 246 | » | f 9 552 | f 790 051 |
| **1870.** | 347 206 | 354 753 | 13 140 | 715 099 | » | 383 | 15 167 | » | 15 550 | 699 549 |
| **1871.** | 386 063 | 570 533 | 11 143 | 967 739 | » | 5 430 | 30 576 | f 18 | 36 024 | 931 715 |
| **1872.** | 354 911 | 399 236 | 7 824 | 761 971 | » | 787 | 13 702 | » | 14 489 | 747 482 |
| **1873.** | 395 025 | 409 359 | 7 594 | 811 978 | » | 612 | 30 287 | » | 30 899 | 781 079 |

Eene opgaaf der zuivere opbrengst bij elk tolkantoor afzonderlijk, voor zooveel Java en Madura betreft, volgt hieronder.

| TOLKANTOREN. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
|---|---|---|---|---|---|
| Tjeringin . . . . . | f 15 | — | — | — | — |
| Anjer . . . . . | 19 | f 23 | f 38 | f 75 | f 108 |
| Bantam . . . . . | 1 485 | 1 427 | — | — | — |
| Tanara . . . . . | — | — | — | — | — |
| Batavia . . . . . | 2 410 235 | 2 284 126 | 2 549 902 | 2 851 340 | 2 892 984 |
| Wijnkoopsbaai. . . . . | 16 | — | — | — | — |
| Indramaijoe. . . . . | 181 | — | 297 | 726 | 40 |
| Cheribon. . . . . | 92 232 | 85 605 | 125 896 | 216 842 | 231 423 |
| Tjilatjap. . . . . | 2 910 | 2 316 | 2 161 | 2 098 | 2 110 |
| Tagal . . . . . | 71 580 | 54 504 | 61 531 | 58 127 | 104 530 |
| Pekalongan. . . . . | 6 703 | 15 600 | 24 033 | 3 003 | 19 590 |
| Samarang . . . . . | 1 101 768 | 1 314 559 | 1 556 761 | 1 961 234 | 2 147 552 |
| Patjitan . . . . . | — | — | — | — | — |
| Pangool . . . . . | — | — | — | — | — |
| Japara . . . . . | — | — | — | — | — |
| Joana. . . . . | 98 | 104 | 7 | 608 | 4 812 |
| Rembang. . . . . | 8 223 | 5 622 | 429 | 7 895 | 35 892 |
| Toeban . . . . . | — | — | — | — | — |
| Grissee . . . . . | 64 548 | 12 031 | 44 960 | 59 890 | 38 819 |
| Soerabaija . . . . . | 1 162 874 | 1 309 676 | 1 549 264 | 1 833 943 | 1 957 895 |
| Pasoeroean . . . . . | 69 031 | 55 518 | 160 071 | 247 312 | 257 551 |
| Sumanap. . . . . | 1 456 | 1 058 | 758 | 2 981 | 1 335 |
| Pamakassan. . . . . | 1 895 | 3 000 | 1 379 | 610 | 3 707 |
| Bangkallang . . . . . | 1 750 | — | — | — | — |
| Sampang. . . . . | — | 1 017 | 63 | 21 | 2 274 |
| Bawean . . . . . | 208 | 411 | 359 | 196 | 242 |
| Probolinggo. . . . . | 17 264 | 25 946 | 25 051 | 45 241 | 102 548 |
| Bezoeki . . . . . | 253 | 75 | 1 | 2 659 | 11 593 |
| Panaroekan. . . . . | 12 415 | 7 923 | 7 181 | 8 893 | 24 888 |
| Banjoewangi . . . . . | 418 | 712 | 673 | 641 | 957 |
| Totaal. . . . | f 5 027 577 | f 5 181 253 | f 6 110 815 | f 7 304 335 | f 7 840 850 |

De ontvangsten in de Buitenbezittingen waren over de verschillende gewesten of havens verdeeld als volgt:

| Jaren. | a. Ontvangen bedrag. b. Terug betaald bedrag. c. Werkelijk in 's lands kas verbleven | Sumatra's Westkust. | Benkoelen. | Lampongsche districten (alleen ter hoofdplaats Telok Betong). | Palembang (alleen ter hoofdplaats van dien naam). | Moearah Kompeh (Djambi). | Banka (alleen ter hoofdplaats Muntok). | Billiton (alleen ter hoofdplaats Tandjong Pandan). | Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. | Te zamen. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1869 | a. | f 680 133 | f 2 780 | f 1 496 | f 39 736 | f 19 914 | f 32 488 | f 10 156 | f 12 900 | f 799 603 |
| | b. | 8 809 | 87 | » | 629 | » | » | 27 | » | 9 552 |
| | c. | f 671 324 | f 2 693 | f 1 496 | f 39 107 | f 19 914 | f 32 488 | f 10 129 | f 12 900 | f 790 051 |
| 1870 | a. | 581 887 | 4 055 | 1 020 | 50 234 | 23 339 | 26 806 | 13 582 | 14 176 | 715 099 |
| | b. | 13 305 | 149 | » | 1 005 | 34 | 953 | 104 | » | 15 550 |
| | c. | f 568 582 | f 3 906 | f 1 020 | f 49 229 | f 23 305 | f 25 853 | f 13 478 | f 14 176 | f 699 549 |
| 1871 | a. | 809 909 | 3 178 | 937 | 57 331 | 22 221 | 37 212 | 20 377 | 16 574 | 967 739 |
| | b. | 34 208 | » | » | 990 | » | 577 | 216 | 33 | 36 024 |
| | c. | f 775 701 | f 3 178 | f 937 | f 56 341 | f 22 221 | f 36 635 | f 20 161 | f 16 541 | f 931 715 |
| 1872 | a. | 580 594 | 2 620 | 2 740 | 55 825 | 34 786 | 39 221 | 24 211 | 21 974 | 761 971 |
| | b. | 12 182 | 90 | » | 1 343 | » | 657 | 217 | » | 14 489 |
| | c. | f 568 412 | f 2 530 | f 2 740 | f 54 482 | f 34 786 | f 38 564 | f 23 994 | f 21 974 | f 747 482 |
| 1873 | a. | 630 791 | 3 855 | 2 285 | 56 329 | 42 372 | 38 518 | 20 304 | 17 524 | 811 978 |
| | b. | 27 758 | 26 | » | 1 576 | » | 1 270 | 269 | » | 30 899 |
| | c. | f 603 033 (1) | f 3 829 (2) | f 2 285 | f 54 753 | f 42 372 | f 37 248 | f 20 035 | f 17 524 (3) | f 781 079 |

(1) Hiervan werd ontvangen te Padang f 594 169, te Priaman f 772, te Natal f 356, te Siboga f 1329, te Baros f 3518 en te Singkel f 2889.

(2) Alleen ter hoofdplaats Benkoelen. Te Kroë en Mokko-Mokko werd niets ontvangen.

(3) Hiervan werd ontvangen ter hoofdplaats Bandjermasin f 15 336 en te Sampit f 2188.

De opbrengst van de in- en uitvoerregten, de pakhuishuur, den accijns op het inlandsch gedistilleerd en op den tabak bedroeg op Java en Madura in de eerste helft van het jaar 1874 ongeveer f 3 930 000. In 1873 werd in de eerste zes maanden aan in- en uitvoerregten, pakhuishuur, consumtieregt op tabak en pacht van sterke dranken op Java en Madura ontvangen ongeveer f 3 380 000 of minder dan in 1874 f 550 000.

Werden, in verband met het voorschrift van art. 9 der wet van 17 November 1872, voor hare toepassing nieuwe bepalingen gevorderd, het kwam wenschelijk voor om te gelijk algemeene regelen vast te stellen omtrent de heffing van en het toezigt op accijnsen, daar te gelijk met de nieuwe tariefwet een accijns op het inlandsch gedistilleerd moest worden ingevoerd (zie lager), in bedrag gelijkstaande met en een gelijk toezigt vorderende als het invoerregt op ander gedistilleerd, terwijl het mogelijk was dat die nieuwe belasting welligt door andere accijnsen gevolgd zou worden. Een » algemeen reglement op de heffing en verzekering van in- en uitvoerregten en accijnsen" werd dan ook, overeenkomstig de door den directeur van financien ingediende voorstellen, uitgevaardigd bij de ordonnantie van 13 December 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 241).

De hoofdbeginselen van dat reglement zijn de volgende:

1°. eene algemeene aangifte der lading van elk inkomend vaartuig, welke aangifte slechts bij uitzondering kan worden gewijzigd of aangevuld en welker juistheid wordt verzekerd door bedreiging van straf tegen het aanwezig zijn aan boord van meer, minder of andere goederen dan in die aangifte zijn vermeld;

2°. eigen aangifte, door hem die in- of uitvoert, zoo van gewigt of maat als van de waarde, en verzekering

der juistheid van de aangifte door bedreiging van straf tegen elk verschil;

3°. waardebepaling van goederen, die uit hun aard vatbaar zijn om naar hun gewigt of maat of naar beiden gewaardeerd te worden, door middel eener prijscourant, welke geen maximum- of minimum-prijzen stelt, maar slechts ééne waarde vermeldt, en die om de drie maanden wordt herzien, met verpligting voor de aangevers om zich in hunne aangiften van de waarde dier goederen naar die prijscourant te gedragen; (1)

4°. instelling van commissien, om bij verschil over de aangegevene waarde van andere goederen dan sub 3°. bedoeld, te beslissen tusschen den handel en de administratie, en berekening van boete in verband met het bedrag waarop de waarde, naar het oordeel dier commissien, te laag is aangegeven;

5° versterking der middelen van toezigt; en

6°. bepaling van boete tot een zeer hoog maximum wegens fraude buiten de plaatsen, waar het toezigt is geconcentreerd, of door personen die geacht kunnen worden niet de eigenlijke belanghebbenden bij den smokkelhandel te zijn.

Bij de zamenstelling van eenige hoofddeelen van het ontwerp is tot leiddraad genomen de wet van 26 Augustus 1822 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 38), welke mede zoowel op de in- en uitvoerregten als op de accijnsen betrekking heeft. Intusschen is dit slechts in zooverre geschied, als zulks in verband met de belangrijke veranderingen, die sedert hare uitvaardiging op het gebied van handel en scheepvaart hebben plaats gegrepen, en met de toestanden die in Indie worden aangetroffen, wenschelijk scheen.

Ten einde de nieuwe regelingen met den 1sten Januarij 1874 in uitvoering te kunnen doen brengen, was eene reorganisatie van het personeel bij den hier bedoelden tak van dienst dringend noodig. Na verkregen magtiging des Konings is die reorganisatie tot stand gebragt bij de ordonnantie van 23 December 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 254). Daarbij werd uitgegaan van het denkbeeld, dat, wilde men een goed kader ambtenaren vormen, de tractementen moesten verbeterd worden, dewijl de ondervinding had geleerd, dat de lage bezoldigingen en slechte vooruitzigten op bevordering ongunstig terugwerkten op het zedelijk gehalte van velen, ten gevolge waarvan het personeel in discrediet geraakt was. Eene eenigzins betere bezoldiging werd te eer noodzakelijk geacht, nu voortaan van den ambtenaar, met het toezigt op de in- en uitvoerregten belast, ook moest worden gevorderd kennis van het gebruik van vochtweger en thermometer en bekendheid met de techniek der vervaardiging van arak en der bewerking van gedistilleerd. Een voornaam bestanddeel der nieuwe organisatie is de instelling eener afzonderlijke contrôle over de hierbedoelde administratie, door de toevoeging aan den directeur van financien van een inspecteur, chef der administratie van de in- en uitvoerregten en accijnsen, en het in 't leven roepen van vijf contrôle-afdeelingen voor het plaatselijk toezigt op alles wat tot die middelen betrekking heeft. Onder de vroegere toladministratie berustte het plaatselijk toezigt, buiten Batavia, bij de hoofden van gewestelijk bestuur, welke echter, als slechts zeer van ter zijde met dezen diensttak bekend, en in verband met hunne vele andere ambtspligten, zich uit den aard der zaak slechts onvoldoende van deze bemoeijingen konden kwijten.

Volgens de nieuwe organisatie bestaat het personeel, buiten den inspecteur, uit 5 controleurs, 5 adjunct-controleurs, 31 ontvangers, 19 boekhouders, 5 commiesen ter contrôle en 63 verificateurs, ongerekend het mindere personeel bij de actieve dienst der in- en uitvoerregten en accijnsen, welks zamenstelling voorloopig op den ouden voet is gelaten, daar het moeijelijk was om daarin zonder voorafgaand plaatselijk onderzoek verandering te brengen. Dat onderzoek is bevolen, en daaraan wordt met kracht voortgewerkt, zoodat de hoop gekoesterd mag worden, dat nog vóór 1875 een bepaald voorstel zal kunnen worden gedaan. Voor de betrekking van inspecteur werd benoemd de ter beschikking van het Indisch Bestuur gestelde ambtenaar J. H. Schuylenburg, vroeger aan de zending van wijlen den heer P. H. B. Motké toegevoegd.

Aan het voornemen om een drietal ambtenaren van de actieve dienst der in- en uitvoerregten en accijnsen hier te lande aan de Indische dienst te verbinden, ten einde in de meer ondergeschikte rangen van hunne ervaring partij te trekken, is sedert gevolg gegeven, en de daarvoor aangewezen ambtenaren zijn, na ter beschikking van den Gouverneur-Generaal te zijn gesteld, in December 1873 benoemd tot verificateurs respectivelijk te Batavia, Samarang en Soerabaija.

De voor de tolkantoren aangevraagde maten, gewigten en weegwerktuigen werden in Januarij 1874 te Batavia aangebragt.

De bij het Indisch besluit van 21 Januarij 1873, n°. 17, aan den directeur van financien gegevene bevoegdheid om in zekere gevallen (zie het vorig verslag, bladz 182) vergunning te verleenen om elders, dan in havens voor den algemeenen handel opengesteld, producten te laden en zekere goederen te lossen, onder voorwaarde van in- en uitklaring in eene naburige groote (voor den algemeenen handel opengestelde) haven, verviel door het bepaalde bij de slotalinea van art. 1 van meergenoemd algemeen reglement. Volgens die bepaling kan de Gouverneur-Generaal in dringende gevallen, en met inachtneming van de noodige voorzorgen tegen ontduiking van 's lands regten, vergunning verleenen om met schepen en vaartuigen ook andere plaatsen dan de in de 1ste alinea van dat artikel genoemde havens aan te doen. Sedert heeft zich echter de wenschelijkheid doen gevoelen, om de bemoeijenis van den Gouverneur-Generaal ter zake over te dragen op den directeur van financien, hetgeen bij de ordonnantie van 2 Maart 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 75) is geschied.

Terwijl de overgang van het oude tot het nieuwe tarief zeer geleidelijk plaats vond, gaf de toepassing der nieuwe douane-wetgeving aanleiding tot velerlei klagten. Ofschoon daartoe tijdig door den directeur van financien de noodige voorstellen waren gedaan, konden de nieuwe bepalingen, voornamelijk ten gevolge van het lang uitblijven der adviesen van de geraadpleegde kamers van koophandel en nijverheid, eerst zeer laat vastgesteld worden, zoodat zij nagenoeg onbekend waren, zoowel bij den handel als bij de ambtenaren, op het oogenblik dat zij in werking traden. De handel, ongewoon aan de vrijheid om zelf de waarde der goederen te bepalen, afgeschrikt door allerlei onjuiste voorstellingen omtrent geest en strekking der nieuwe bepalingen, verkeerde voortdurend in vrees zich aan boeten en straffen bloot te stellen. De ambtenaren, op hunne beurt onthutst door de buitengewone handelsbeweging in de eerste dagen van Januarij, — een gevolg der verlaagde regten — zagen in die bepalingen een berg van moeijelijkheden. Maar door leiding en toegevendheid voor onwillekeurige afwijkingen, is de schok zoo zacht mogelijk gemaakt, en thans reeds erkennen voorname handelaars gaarne, dat het tegenwoordig minder moeite kost dan vroeger, om goederen in of uit te voeren, dat daarmede minder tijd verloren wordt en dat meerdere zekerheid voor eene uniforme waardering verkregen is.

Van de bij art. 6 der nieuwe tariefwet aan den Gouverneur-Generaal toegekende bevoegdheid om, onder nadere goedkeuring des Konings, in de daar genoemde gedeelten van Nederlandsch Indie in- en uitvoerregten te doen heffen van wege het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, mits met uitsluiting van alle differentiele in- en uitvoerregten, is met opzigt tot de Wester-afdeeling van Borneo gebruik gemaakt bij de ordonnantie van 16 Augustus 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 151), zoodat ook daar sedert den aanvang van het jaar 1874 regten worden geheven. Te gelijker tijd werden in die residentie de havens van Pontianak en Pamangkat (de laatste ter vervanging van Sambas, welke plaats door hare ligging minder aan het doel beantwoordde) voor den algemeenen in- en uitvoerhandel opengesteld, terwijl te Singkawang en Soekadana kantoren werden opgerigt, waar de aangiften tot lossing uit, of tot inlading in inlandsche vaartuigen en kustvaarders en tot vervoer met kustvaarders moeten worden ingeleverd. Bij art. 4 der ordonnantie van 25 December 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 264) werd de oprigting van zulke kantoren ook te Menggala en Ketapang, in de Lampongsche districten, bevolen, waardoor een einde werd gemaakt aan de anomalie,

(1) De eerste driemaandelijksche prijscourant is verschenen in de *Javasche Courant* van 19 December 1873 en daaruit overgenomen in de *Staatscourant* van 8/9 Maart 1874.

dat in de niet voor den algemeenen handel opengestelde havens der Lampongsche districten in- en uitvoer plaats kon vinden zonder dat daarop regten werden geheven.

Door den directeur van financien werden voorstellen ingediend, om ook ter Oostkust van Sumatra met 1 Januarij 1874 in- en uitvoerregten van wege het Gouvernement te doen heffen; doch eenige bedenkingen tegen die voorstellen gerezen, gevoegd bij de vrees, dat de tijd tot het nemen der onmisbare maatregelen van voorbereiding te kort zou schieten, hebben de Indische Regering geleid tot het besluit om de voorgedragen regeling tot een volgend jaar uit te stellen.

Volgens het 5de artikel der wet van 17 November 1872 blijft voorloopig te Moearah Kompeh, in het rijk van Djambi, ten aanzien van de heffing der in- en uitvoerregten gelden het reglement, vastgesteld bij besluit van 23 April 1847 (*Indisch Staatsblad* n°. 19). Bij de tweede alinea van het aangehaald artikel werd de Gouverneur-Generaal evenwel bevoegd verklaard, om ook daar de tariefwet, behoudens zoodanige uitzonderingen als noodig mogten worden bevonden, in werking te doen treden. Aan een voorstel van den directeur van financien, om met 1 Januarij 1874 het algemeen tarief op Moearah Kompeh toe te passen, heeft de Indische Regering geen gevolg gegeven, omdat van dien maatregel eene vermindering van 's lands inkomsten met f 13 000 's jaars verwacht werd.

Het van regeringswege verstrekken eener statistiek van de uit Nederland naar Nederlandsch Indie verzonden manufacturen, gelijk tot dusver, blijkens de maandelijksche opgaven in de *Nederlandsche Staatscourant*, gebruikelijk was, heeft met 1 December 1873 een einde moeten nemen, vermits der Regering daartoe geene andere gegevens ten dienste stonden dan de opgaven ontleend aan de certificaten van Nederlandschen oorsprong of bewerking, welker afgifte echter, als door de nieuwe tariefwet overbodig geworden, met genoemden datum is komen te vervallen. Ten gerieve van nijverheid en handel is intusschen gezorgd voor eene verbetering der in Indie gepubliceerd wordende maandstaten betreffende den invoer der bedoelde goederen op de drie hoofdplaatsen van Java.

Omtrent de quaestie van de opheffing der vrijhavens in Nederlandsch Indie, onder anderen ter sprake gebragt in de zitting der Eerste Kamer van de Staten-Generaal van 15 November 1872, worden nog definitieve voorstellen van de Indische Regering te gemoet gezien. Een eerste stap op dien weg is reeds gedaan door de straks vermelde invoering met 1 Januarij 1874 van de heffing van regten ter Borneo's Westkust. Voorloopig is reeds gebleken dat de Indische Regering het nut van de vrijhavens in het algemeen verminderd acht, nu een zeer matig tarief toegepast wordt en er in het nieuwe reglement betreffende de regtenheffing naar gestreefd is om het handelsverkeer tusschen de verschillende deelen van het Nederlandsch-Indisch gebied zoo min mogelijk aan formaliteiten te onderwerpen.

*Accijns op het inlandsch gedistilleerd.* Reeds is hierboven met een enkel woord melding gemaakt van de invoering van den accijns op het inlandsch gedistilleerd, welke — over het algemeen overeenkomstig de voorstellen, door den directeur van financien met medewerking van den hooger genoemden ambtenaar Schuylenburg (zie vorig verslag bladz. 88) ontworpen, — is geregeld bij de ordonnantie van 13 December 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 240).

In hoofdtrekken komt deze regeling, die op 1 Januarij 1874 in werking is getreden, op het volgende neder.

Het bedrag van den accijns op het inlandsch gedistilleerd is gelijk gesteld met het bij de nieuwe tariefwet op den invoer van buitenlandsch gedistilleerd vastgesteld regt van f 40 per hektoliter van 50 pct. sterkte.

Hoewel vele punten in deze ordonnantie zijn geregeld in den geest der Nederlandsche wetgeving, is echter in de meeste opzigten moeten worden afgezien van het denkbeeld om ook in Indie de talrijke bepalingen in te voeren, die de accijnsheffing in Nederland beheerschen, waar de belasting op het gedistilleerd sinds eeuwen bestaat, en de jongste wettelijke bepalingen dus konden worden ontworpen in verband met eene gevestigde orde van zaken en eene bestaande eenvormigheid zoowel in de inrigting van fabrieken als in de wijze van werken. In Indie toch is die toestand geheel anders. Wat de arakstokerijen in het bijzonder betreft, deze waren tot nog toe in het geheel niet aan eenig toezigt onderworpen; de eenige beperkende bepaling, die bestond, was dat de stoker geen arak mogt uitslaan dan met voorkennis van den pachter en daarbij gebonden was aan een zeker minimum. Het was te verwachten dat zoowel de Europeanen, die bij hunne suikerfabrieken arakstokerijen onderhielden, als de van alle formaliteiten zoo afkeerige Chinezen zich door bepalingen, als in Nederland gelden, zouden laten afschrikken. Men is er dus op bedacht geweest de gevorderde formaliteiten terug te brengen tot het strikt noodige, om eene behoorlijke heffing te verzekeren, en om vooral de voorschriften omtrent de inrigting der verschillende werktuigen tot het minimum te beperken. Het toezigt is echter, even als in Nederland, hoofdzakelijk gerigt op de vervaardiging, terwijl tevens de gelegenheid is geopend om ook op den verkoop van het gedistilleerd een waakzaam oog te houden. Intusschen is alles op den meest eenvoudigen voet geregeld om het aantal ambtenaren van dezen diensttak zoo klein mogelijk te doen zijn. De bepalingen omtrent crediet, aansprakelijkheid en betaling zijn vrij gevolgd naar die van de Nederlandsche wet. Alleen is het eenvoudiger voorgekomen om bij uitslag voor consumtie de belasting te vorderen van den afleveraar. De aanslag der stokers voor hun fabriekaat geschiedt naar eigen aangifte. Zoodra de ondervinding uitspraak zal hebben gedaan, zal een minimum worden vastgesteld voor de aan te geven vermoedelijke productie.

De bepaling, voorkomende in art. 2, ten 2de, der tariefwet, doet ook de arak, als een voortbrengsel der Nederlandsch-Indische bezittingen, deelen in de vrijstelling van invoerregt; — arak van Makassar of Riouw bij voorbeeld moet dus vrij van regten op Java en Madura worden toegelaten. Arak van Singapore kan echter vrij naar Riouw of Makassar worden vervoerd en moeijelijk van andere arak worden onderscheiden. Daarom is voorgeschreven dat ook van inlandsch gedistilleerd, dat op Java en Madura wordt aangevoerd, accijns moet worden voldaan.

Gelijktijdig met de hierboven besproken ordonnantie zijn verschillende bepalingen in werking getreden, welke de overige met deze heffing in verband staande en uit de tariefwet voortvloeijende onderwerpen regelen. Zoo zijn bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 242, voorschriften gegeven omtrent de sterkte-bepaling van gedistilleerd met behulp van vochtweger, thermometer, sterkte- en uitzettingstafel. Daar de aangevraagde tabellen niet vóór 1 Januarij 1874 in Indie konden worden ontvangen, werd bepaald, dat, in afwachting van de vaststelling dier tafels, voor de opnemingen gebruik kan gemaakt worden van de tafels, vastgesteld bij het Koninklijk besluit van 20 April 1863 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 19). Voorts zijn, bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 244, de kantoren aangewezen, langs welke gedistilleerd, onder betaling van invoerregt of accijns, berekend naar de werkelijke sterkte, kan worden aangevoerd, en, bij n°. 243 van genoemd *Staatsblad*, de gevallen omschreven waarin — en de wijze waarop — vrijdom van invoerregt of accijns kan worden genoten voor houtgeest en gemethyleerd gedistilleerd en gedistilleerd tot de vervaardiging van azijn bestemd. Bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 245, zijn voorschriften vastgesteld omtrent de betaling van accijns voor inlandsch gedistilleerd en van het verschil tusschen het nieuwe en het vroeger invoerregt voor vreemd gedistilleerd, dat met 1 Januarij 1874 voorhanden was boven eene hoeveelheid van 10 liter. Eindelijk zijn, bij *Indisch Staatsblad* 1874, n°. 120, de klassen aangewezen waarin arakstokerijen worden gerangschikt, voor zoover zij stroop of gesmolten suiker als grondstof bezigen en de gegiste grondstof zonder eenige verdere bewerking afstoken, en zijn, bij n°. 121 van genoemd *Staatsblad*, bijzondere voorschriften gegeven ten aanzien van de fabrieken van gedistilleerd uit gezuiverde en met gedistilleerd aangelengde gegiste stroop.

Groot was de tegenkanting van de zijde van den handel tegen het invoeren van deze nieuwe belasting, en het ontbrak dan ook niet aan de meest ongerijmde beschouwingen over de voorschriften omtrent die belasting, zelfs vóór dat deze bekend waren. Er heerschte dan ook eene zekere paniek onder de arakstokers en de Chinezen, die een kleinhandel in arak dreven. Hier en daar durfde men geen arak verkoopen uit vrees van zich daardoor aan boeten bloot te stellen. De groote Chinesche stokerijen zijn echter

allen blijven doorwerken, nadat den stokers door de ambtenaren was verzekerd, dat daarin geen gevaar lag opgesloten; slechts ééne fabriek — die van een zeer rijken Chinees — is afgebroken. De kleine Chinesche stokerijen zijn langzamerhand alle gesloten; deze waren zoo gebrekkig en primitief ingerigt, dat zij, nu de arakhandel niet meer een monopolie is, de concurrentie niet zouden kunnen volhouden tegen de grootere; echter is er sprake van kongsies onder die kleine stokers om gezamenlijk flinke stokerijen op te rigten en zoo der concurrentie het hoofd te bieden. De Europesche stokerijen, die met suikerfabrieken verbonden zijn, zullen wel alle gestaakt worden. De enkele Europesche stokerijen, die op zich zelf werkten, worden dien ten gevolge vergroot, of die, welke vroeger stil stonden, worden thans weder in werking gebragt. Ook is er sprake van de oprigting van nieuwe stokerijen door Europeanen. De arak-industrie is een onderwerp geworden van meer belangstelling; de stokers werken met meer naauwkeurigheid, en dus zal de accijns aan de industrie meer voor- dan nadeel doen. De verkoop in het klein is op enkele plaatsen sterk afgenomen, namelijk daar waar de pachter het artikel sleet tegen een prijs, aanzienlijk minder dan het bedrag der waarde, vermeerderd met den tegenwoordigen accijns; de Chinezen, zoo wordt gezegd, drinken, als zij toch meer moeten betalen, liever jenever of cognac. Dit is echter slechts bij uitzondering het geval. Op andere plaatsen is de kleinhandel overgegaan van Chinezen op Europeanen, maar algemeen is thans de paniek geweken en leert men inzien dat de nieuwe belasting niet zulk een schrikbeeld is als men zich wel voorstelde.

De aangevraagde werktuigen en tafels ter bepaling der sterkte van gedistilleerd, zoomede eenige andere benoodigdheden tot verzekering eener goede werking der voorschriften op de in- en uitvoerregten en accijnsen, zijn in het begin van 1874 in Indie ontvangen.

*Accijns op tabak.* De benaming » consumtieregt", waaronder deze belasting tot dus ver bekend was, is, in verband met de nieuwe bepalingen omtrent de heffing van in- en uitvoerregten en accijnsen, veranderd in die van accijns (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 248). Ten aanzien van de heffing zijn, in afwachting van algemeene voorzieningen omtrent het belasten van tabak, geene nieuwe voorschriften gegeven, dan alleen ter regeling van de heffing per 100 kilogram in stede van per kodi of pikol. De accijns is verschuldigd, ook dan wanneer de aangevoerde tabak aan de betaling van invoerregt is onderworpen.

Hoeveel het consumtieregt op tabak gedurende het laatste vijftal jaren heeft opgebragt, blijkt uit het volgende staatje:

| HAVENS. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
|---|---|---|---|---|---|
| *Java en Madura.* | | | | | |
| Wijnkoopsbaai . . . | f 8 | » | » | » | » |
| Indramaijoe . | 49 | f 423 | f 277 | f 128 | f 249 |
| Cheribon . . | 38 | 26 | 237 | 223 | 47 |
| Tjilatjap . . | » | » | » | 160 | » |
| Tagal . . . | 15 | » | 2 | 8 | 46 |
| Pekalongan . | 47 821 | 54 066 | 48 977 | 69 118 | 63 873 |
| Samarang . | 63 | 139 | 45 | 120 | 426 |
| Joana . . . | » | » | » | 41 | 10 |
| Rembang . . | 13 | » | » | 143 | 8 |
| Toeban . . | 7 894 | 7 935 | 7 209 | 6 622 | 5 203 |
| Transport . | f 55 901 | f 62 589 | f 56 747 | f 76 563 | f 69 862 |
| Per transport | f 55 901 | f 62 589 | f 56 747 | f 76 563 | f 69 862 |
| Grissee . . | 16 752 | 19 121 | 4 563 | 10 174 | 17 204 |
| Soerabaija . | 214 | 860 | 144 | 107 | 445 |
| Pasoeroean . | 1 935 | 1 566 | 1 263 | 803 | 331 |
| Sumanap . . | 2 | 12 | 28 | 35 | 84 |
| Pamakassan | 1 | 13 | » | 22 | 17 |
| Bangkallan . | 1 | » | 130 | 162 | 112 |
| Sampang . . | 29 | » | » | 29 | 2 |
| Bawean . . | » | 52 | » | 2 | 2 |
| Probolinggo . | 396 | 685 | 2 289 | 381 | 111 |
| Bezoeki . . | 5 395 | 4 236 | 28 099 | 12 915 | *a.* 9 025 |
| Panaroekan . | 366 | 203 | 289 | 208 | 181 |
| Banjoewangi | 32 | 73 | 85 | 268 | 101 |
| | f 81 024 | f 89 410 | f 93 637 | f101 669 | f 97 477 |
| *Buitenbezittingen.* | | | | | |
| Pontianak . | f 8 614 | f 9 234 | f 11 646 | f 14 568 | f 10 615 |
| Sambas . . | 531 | 4 395 | 4 561 | 6 075 | 5 996 |
| Soekadana . | » | 210 | 144 | 283 | 144 |
| Bandjermasin . . . | 12 396 | 10 600 | 12 323 | 15 600 | 15 549 |
| | f 21 541 | f 24 439 | f 28 674 | f 36 526 | f 32 304 |
| Te zamen op en buiten Java en Madura . . . | f102 565 | f113 849 | f122 311 | f138 195 | f129 781 |

*a.* Omtrent de redenen van vermindering der opbrengst te Bezoeki is een onderzoek ingesteld.

*Verponding.* Met het oog op de te verwachten nieuwe verpondingsordonnantie is de aanslag der verponding op Java en Madura niet, zoo als gewoonlijk, voor den tijd van drie jaren, maar slechts voor den duur van één jaar, 1874, vastgesteld (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 127).

Voor het gouvernement van Sumatra's Westkust is echter de gewone termijn van drie jaren behouden (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 171), omdat de nieuwe ordonnantie waarschijnlijk voorloopig alleen voor Java en Madura gelden zal, en het te voorzien is, dat met de toepassing dier ordonnantie, voor zooveel noodig gewijzigd, op de buitenbezittingen, eenige meerdere tijd zal verloopen. Thans werkt de verponding, behalve op Java en Madura en ter Sumatra's Westkust, nog alleen te Makassar en in de afdeeling Noorderdistricten (verg. den verzamelstaat aan het slot dezer paragraaf). Onlangs is echter besloten (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 111) om de verpondingsbelasting met 1 Januarij 1875 ook in te voeren op het eiland Bengkalis (residentie Sumatra's Oostkust).

Hieronder volgt eene aantooning van den aanslag der verponding op Java en Madura over 1872 en 1873.

| GEWESTEN OF AFDEELINGEN. | 1872. | | | | 1873. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Aanslag wegens onroerende goederen, bezeten | | | Te zamen. | Aanslag wegens onroerende goederen, bezeten | | | Te zamen. |
| | in eigendom. | met regt van opstal. | in erfpacht of vruchtgebruik. | | in eigendom. | met regt van opstal. | in erfpacht of vruchtgebruik. | |
| Bantam. . . . . | f 13 552 | f 375 | » | f 13 927 | f 13 709 | f 375 | » | f 14 084 |
| Batavia (zonder de afdeeling Buitenzorg) . . . | 328 649 | 1 104 | » | 329 753 | 328 820 | 1 128 | » | 329 948 |
| Buitenzorg (afdeeling). . | 126 096 | 236 | » | 126 332 | 126 096 | 236 | » | 126 332 |
| Krawang . . . . . | 43 605 | 136 | f *a.* 11 | 43 752 | 43 856 | 124 | » | 43 980 |
| Preanger regentschappen. | 2 007 | 984 | » | 2 991 | *c.* | *c.* | *c.* | 2 991 |
| Cheribon . . . . . | 42 243 | 20 452 | » | 62 695 | Nog geene opgave ontvangen. | | | |
| Tagal . . . . . | 9 657 | 17 778 | » | 27 435 | 27 282 | 1 654 | » | 28 936 |
| Pekalongan . . . . . | 13 098 | 3 802 | » | 16 900 | 17 085 | 53 | » | 17 138 |
| Samarang . . . . . | 130 371 | 17 071 | » | 147 442 | 134 961 | 13 208 | » | 148 169 |
| Japara . . . . . | 9 099 | 16 663 | » | 25 762 | 9 135 | 16 664 | » | 25 799 |
| Rembang . . . . . | 11 067 | 4 152 | » | 15 219 | 11 067 | 4 152 | » | 15 219 |
| Soerabaija. . . . . | 141 165 | 20 607 | *b.* 1256 | 163 028 | 165 951 | 14 714 | *b.* 1 256 | 181 921 |
| Madura . . . . . | 889 | 803 | » | 1 692 | 899 | 803 | » | 1 702 |
| Pasoeroean . . . . . | 24 460 | 19 418 | » | 43 878 | 53 399 | 6 575 | » | 59 974 |
| Probolinggo . . . . . | 6 162 | 7 558 | » | 13 720 | 6 541 | 7 558 | » | 14 099 |
| Bezoeki. . . . . | 6 991 | 5 493 | » | 12 484 | *c.* | *c.* | *c.* | 12 484 |
| Banjoewangi . . . . . | 388 | 45 | » | 433 | 414 | 45 | » | 459 |
| Banjoemas . . . . . | 464 | 127 | » | 591 | 2 345 | 146 | » | 2 491 |
| Bagelen. . . . . | 2 291 | 656 | » | 2 947 | 2 358 | 656 | » | 3 014 |
| Kadoe . . . . . | 4 711 | 3 047 | » | 7 758 | 4 711 | 3 048 | » | 7 759 |
| Madioen . . . . . | 4 687 | 1 302 | » | 5 989 | 4 693 | 1 302 | » | 5 995 |
| Kediri . . . . . | 7 828 | 8 735 | » | 16 563 | 11 263 | 5 915 | » | 17 178 |
| Totaal . . . | f 929 480 | f 150 544 | f 1 267 | f1 081 291 | f 964 585 | f 78 356 | f 1 256 | *d* f1 059 672 |

*a.* Wegens erfpacht.

*b.* Hiervan f 630 als voren en f 626 wegens vruchtgebruik.

*c.* Van dit gewest is geen gesplitste opgaaf ontvangen.

*d.* Behalve het cijfer van Cheribon (zie boven).

Naar aanleiding van de vraag, die, blijkens het vorig verslag, aan de Indische Regering is gerigt, of aan de ordonnantie van 9 Februarij 1863 (*Indisch Staatsblad* n°. 14) ook uitvoering is gegeven, voor zoover zij betrekking heeft op onroerende goederen met regt van opstal bezeten op gronden van particulieren, is een onderzoek ingesteld, waaruit is gebleken dat de bedoelde ordonnantie te Batavia, waar zeker het meest regt van opstal op gronden van particulieren is gevestigd, eene vrij geregelde toepassing vindt. Wel worden hier en daar, welligt uit gemakzucht, de regten van opstal en van eigendom niet, zoo als de ordonnantie voorschrijft, uiteen gehouden, zoodat de eigenaars alleen de verponding dragen, doch hierdoor is geen nadeel toegebragt aan den fiscus. De noodige voorschriften zijn echter uitgevaardigd, om in dit opzigt eene behoorlijke uitvoering der ordonnantie voor zooveel mogelijk te verzekeren. Overigens worden in Indie zelden regten van opstal op gronden van particulieren overeenkomstig de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek gevestigd en openbaar gemaakt. De talrijke, zonder titel gevestigde opstallen zijn tot dusverre niet in de verponding aangeslagen, maar aan de commissien voor den aanslag van 1874 is opgedragen om daarop naauwkeurig te letten bij den aanslag der gronden, waarop zich die opstallen bevinden, zoodat, bij ontstentenis van een titel van opstal, door den eigenaar van den grond worde betaald wat den fiscus toekomt.

De zorg en naauwkeurigheid, die met aandrang van de commissien zijn gevorderd, hebben veroorzaakt, dat voor den aanslag van 1874 meer tijd is noodig geweest dan in vroegere jaren, toen grootendeels werd afgegaan op de kohieren en de kadastrale registers, terwijl thans de noodzakelijkheid bleek, om op het terrein zelf opnemingen te doen en de perceelen één voor één na te gaan en te vergelijken met de aanwezige schriftelijke gegevens. Als een gevolg van deze meer naauwkeurige en uitgebreide opneming is het noodig geweest de commissien voor den aanslag in de residentien Bantam, Batavia, en Krawang

tot na 31 December 1873 te doen werkzaam blijven, terwijl in verband daarmede ook de termijn, binnen welken door belastingschuldigen hunne bezwaren tegen den aanslag kunnen worden ingebragt, met vier maanden is verlengd geworden (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 253, en 1874, n°s. 7 en 43).

*Vendukantoren.* Omtrent de geldelijke uitkomsten voor den lande van het monopolie der vendukantoren op Java en Madura en in de bezittingen daarbuiten wordt verwezen naar onderstaand driejarig overzigt.

| VENDUKANTOREN. | Inkomsten voor het Gouvernement (onzuiver bedrag). | Tractementen en percentsgewijze belooning aan personeel, benevens andere onkosten. (1) | Zuivere winst voor het Gouvernement. (2) | Omzet over het geheele jaar. | Onder den omzet begrepen de voor gouvernementsrekening verkochte goederen ter waarde van | Achterstallige debetposten, die bij het einde van het betrokken jaar meer dan 12 maanden oud waren. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **1871.** | | | | | | |
| Landskantoren (geheel voor 's lands rekening loopende) . | f 488 153 | f 197 028 | f 291 125 | f 21 831 539 | f 2 627 831 | f 370 632 |
| Bijzondere kantoren (bij welke het Gouvernement zeker aandeel in de winst heeft) en waarvan het beheer als bijbetrekking, is opgedragen aan: | | | | | | |
| ambtenaren . . . . . | 225 614 | 176 340 | 49 274 | 4 084 489 | 190 977 | — |
| notarissen . . . . . | 72 283 | 56 919 | 15 364 | 1 056 338 | 13 154 | — |
| | f 786 050 | f 430 287 | f 355 763 | f 26 972 366 | f 2 831 962 | f 370 632 |
| **1872.** (3) | | | | | | |
| Landskantoren . . . . . | f 522 812 | f 208 221 | f 314 591 | f 16 315 103 | f 4 836 094 | f 337 851 |
| Bijzondere kantoren { ambtenaren . | 199 188 | 156 458 | 42 730 | 2 778 573 | 196 376 | — |
| Bijzondere kantoren { notarissen . | 95 483 | 71 907 | 23 576 | 1 469 112 | 196 452 | — |
| | f 817 483 | f 436 586 | f 380 897 | f 20 562 788 | f 5 228 922 | f 337 851 |
| **1873.** (4) | | | | | | |
| Landskantoren . . . . . | f 560 799 | f 203 209 | f 357 590 | f 19 039 352 | f 6 137 975 | f 334 935 |
| Bijzondere kantoren { ambtenaren . | 156 838 | 122 100 | 34 738 | 2 520 664 | 81 517 | — |
| Bijzondere kantoren { notarissen . | 85 240 | 65 815 | 19 425 | 1 921 509 | 53 837 | — |
| | f 802 877 | f 391 124 | f 411 753 | f 23 481 525 | f 6 273 329 | f 334 935 |

(1) Hieronder wegens praktizijns- en geregtskosten, niet ten laste van een bepaald kantoor uitgetrokken, in 1871 f 3000, in 1872 f 4900 en in 1873 f 3060.

(2) Bij enkele landskantoren bedroegen de inkomsten minder dan de kosten van het personeel. Het nadeelig verschil bedroeg namelijk in 1871 voor het kantoor te Buitenzorg f 2675; in 1872 voor hetzelfde kantoor en voor dat te Pekalongan respectivelijk f 130 en f 1435, en in 1873 voor Buitenzorg f 738, voor Pekalongan f 3123 en voor Amboina f 1370. Hierbij dient echter in aanmerking genomen te worden, dat van beide laatstgenoemde kantoren de inkomsten alleen over drie kwartalen van 1873 bekend waren, terwijl de uitgaven over het geheele jaar zijn in rekening gebragt.

(3) De hier opgegeven cijfers verschillen met die in het vorig verslag; het inkomen van bij de afsluiting van dat verslag nog ontbrekende opgaven en de herstelling van later ontdekte abuizen zijn hiervan de oorzaak.

(4) Bij de afsluiting van dezen staat ontbraken nog een aantal verantwoordingen, die òf nog niet ingekomen òf ter verbetering teruggezonden waren.

In het vorig verslag is melding gemaakt (blz. 185) van de malversatien, die in de vendu-administratie te Djokjokarta aan het licht waren gekomen. Daaromtrent is nader gebleken dat door den venduschrijver, bij afwezigheid van den vendumeester, verschillende vendu-acceptatien tot een belangrijk bedrag (± f 90 000) afgegeven waren, zonder dat uit de vendurollen bleek, dat er werkelijk vendutien gehouden waren; welke accepten vervolgens niet bij de

boeken verhandeld, maar bij de Javasche Bank gedisconteerd waren; dat er verder nog accepten waren afgegeven, welke wel in de boeken en alzoo ook in de vendurollen waren behandeld, doch dat die vendurollen, met voorkennis van de accepthouders, gefingeerde koopen en koopers inhielden, zoodat de accepten een hooger bedrag aanwezen dan de ware verkoopsom. Toen de betaling van een tiental dezer vendu-accepten door den vendumeester te Djokjokarta was geweigerd, wendde de directie der Javasche Bank zich, onder verwijzing naar *Indisch Staatsblad* 1847, n°. 5, tot den directeur van financien, met verzoek haar de bedoelde accepten te willen doen uitbetalen. Aangezien de Regering bij het aangehaald *Staatsblad* echter alleen aansprakelijk is gesteld voor de uitkeering van de opbrengst der bij de vendukantoren werkelijk verkochte goederen, werd de betaling van de valsche accepten geweigerd. De Javasche Bank heeft daarop de Regering in regten betrokken. Bij een arrest van het Hooggeregtshof van 9 April 1874 (*Indisch Weekblad van het Regt*, n°. 568) is de ingestelde vordering afgewezen, doch tegen deze uitspraak is de Javasche Bank in revisie gekomen.

Ook de vendu-administratie te Serang (residentie Bantam) werd door een der inspecteurs van financien bevonden op schromelijke wijze veronachtzaamd te zijn, en reeds is door de Regering een voorschot van f 21 499 verleend moeten worden ter zake van onbetaald gebleven vendu-acceptatien. Nog aan andere vendu-administratien moesten in 1873 voorschotten worden verleend tot een bedrag van f 22 275, met het zoo evenbedoelde uitmakende een totaal van f 43 774, waarvan in den loop van genoemd jaar ruim f 3300 terug ontvangen werd.

De toeneming van het aantal vendutien gaf aanleiding tot klagten over gebrek aan personeel bij verscheidene landskantoren, onder anderen die te Soerabaija, Samarang en Pasoeroean. In afwachting van de bij den hoofdinspecteur Sprenger van Eyk in behandeling zijnde nieuwe regeling der vendukantoren, is aan de gedane voorstellen tot vermeerdering van personeel niet dadelijk gevolg gegeven, maar is, voor zooveel noodig, door toevoeging van tijdelijk personeel hulp aangebragt.

Naar aanleiding der aan de Indische Regering medegedeelde opmerkingen ten aanzien van eenige minder praktische voorschriften in de instructien voor de vendukantoren, waardoor bij den publieken verkoop van onroerend goed de mededinging noodeloos scheen te worden belemmerd (vorig verslag blz. 186), is door den directeur van financien het advies ingewonnen van de vendukantoren te Batavia, Samarang en Soerabaija. Bedoelde voorschriften betreffen de verpligting, opgelegd aan de koopers van onroerende goederen boven de waarde van f 1000, om voor de betaling van den koopprijs minstens twee soliede personen, ter beoordeeling van den betrokken vendumeester, als borgen te stellen. De geraadpleegde vendukantoren verklaarden eenstemmig, dat het stellen van borgen in de praktijk nimmer zwarigheid ontmoette en ook niet van merkbaren invloed was op de prijzen die voor vaste goederen besteed werden. De Indische Regering heeft daarom gemeend niet te mogen besluiten tot de afschaffing van den borgtogt, waarvan ook zij schade voor het land vreesde.

Ten slotte kan hier nog worden vermeld, dat bij besluit van 21 Maart 1873, n°. 1 (*Indisch Staatsblad* n°. 62), de functien van vendumeester te Tandjong-Pandan, van den adsistent-resident van Billiton zijn overgedragen op den bij zijn kantoor bescheiden commies. Behalve dat daardoor de functien van comptabele en hulpordonnateur, tot nu toe in den adsistent-resident van Billiton vereenigd, zijn gescheiden, hetgeen in verband met art. 85 der comptabiliteitswet noodig was, is tevens voorzien in het bezwaar, dat er voor genoemd kantoor geen superintendent bestond. De functien van superintendent zijn thans aan den adsistent-resident opgedragen.

*Regt van zegel.* Ofschoon ook in 1873 de gebreken van de bestaande bepalingen betreffende het kleinzegel zich herhaaldelijk deden gevoelen, werd, in afwachting van de in behandeling zijnde nieuwe zegelordonnantie, daarin geene noemenswaardige wijziging gebragt. Aan het debiet van zegels werd eene geringe uitbreiding gegeven door het verkrijgbaar stellen van zegels op de hoofdplaatsen van de bij *Indisch Staatsblad* 1870, n°. 121, nieuw ingestelde afdeelingen in de residentie Preanger regentschappen, terwijl het debiet van zegels ter hoofdplaats Bandong aan den secretaris van het gewest werd opgedragen (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 17). Wijders werd bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 62, met het oog op art. 85 der comptabiliteitswet, het zegeldebiet op Billiton aan den adsistent-resident ontnomen, en opgedragen aan den postcommies ter hoofdplaats van dat gewest.

Als met de zegelontvangsten in verband staande, wordt, even als in 't vorig verslag, het een en ander hier aangeteekend omtrent de afgifte van licentien voor het houden van pand- en beleenhuizen en omtrent de zeebrieven en jaarpassen.

Pand- en beleenhuizen. Uit het volgend overzigt blijkt, dat het aantal pandhuizen sedert de afschaffing der pandjespacht (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 85) nog voortdurend toeneemt en in het jaar 1873 zelfs aanmerkelijk en in nagenoeg alle gewesten is vermeerderd.

| GEWESTEN. | Aantal uitgereikte licentien. | | | |
|---|---|---|---|---|
| | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
| *Java en Madura.* | | | | |
| Bantam | 1 | 1 | 1 | 1 |
| Batavia | 5 | 10 | *a.* 13 | 37 |
| Krawang | » | » | *b.* 2 | » |
| Preanger regentschappen | 9 | 5 | 2 | 2 |
| Cheribon | 17 | 21 | 20 | 24 |
| Tagal | 23 | 37 | 38 | 50 |
| Pekalongan | 6 | 10 | 13 | 17 |
| Samarang | 14 | 29 | 32 | 32 |
| Japara | 22 | 30 | 41 | 53 |
| Rembang | 15 | 43 | 55 | 67 |
| Soerabaija | 41 | 51 | 49 | 73 |
| Madura | 19 | 29 | 24 | 29 |
| Pasoeroean | 47 | 63 | 58 | 51 |
| Probolinggo | 14 | 19 | 17 | 20 |
| Bezoeki | 1 | 8 | 8 | 10 |
| Banjoewangi | » | » | » | » |
| Banjoemas | 7 | 8 | 8 | 12 |
| Bagelen | 11 | 27 | 19 | 25 |
| Kadoe | 16 | 25 | 31 | 31 |
| Djokjokarta | » | » | » | 33 |
| Soerakarta | 3 | 15 | 1 | 22 |
| Madioen | 21 | 19 | 21 | 24 |
| Kediri | 24 | 33 | *a.* 35 | 37 |
| | 316 | 483 | *a.* 488 | 650 |

*a.* Verbeterde opgave.

*b.* Slechts van 1 dezer licentien was in 1872 gebruik gemaakt.

| GEWESTEN. | Aantal uitgereikte licentien. | | | |
|---|---|---|---|---|
| | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
| *Buitenbezittingen.* | | | | |
| Sumatra's Westkust . . . . | 11 | 18 | 22 | 24 |
| Benkoelen . . . . . | 2 | 3 | 3 | 3 |
| Lampongsche districten. . . | 1 | 1 | » | » |
| Palembang . . . . . | 11 | 16 | 17 | 16 |
| Banka. . . . . | 1 | 2 | 8 | 8 |
| Billiton . . . . . | 4 | 3 | 5 | 8 |
| Riouw. . . . . | » | » | » | » |
| Oostkust van Sumatra . . . . | » | » | » | » |
| Wester-afdeeling van Borneo. . | 9 | 12 | 14 | 13 |
| Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo. . . . . | 4 | 6 | 3 | 3 |
| Menado . . . . . | 1 | 3 | 2 | 1 |
| Celebes . . . . . | 6 | 5 | 4 | 3 |
| Amboina. . . . . | 2 | 1 | 1 | 1 |
| Ternate . . . . . | 2 | 2 | 2 | 2 |
| Timor. . . . . | 1 | 1 | 1 | 1 |
| | 55 | 73 | 82 | 83 |
| Te zamen op en buiten Java en Madura . . . . . | 371 | 556 | *a.* 570 | 733 |

*a.* Verbeterde opgave.

In Krawang schijnt de in 1872 genomen proef met de vestiging van een pandhuis niet gelukkig geweest te zijn en is die inrigting weder ingetrokken. Behalve in genoemd gewest werden in 1873 mede geen pandhuizen gevonden in de residentien Banjoewangi, de Lampongsche districten, Riouw en de Oostkust van Sumatra. In Djokjokarta, waar sedert de nieuwe bepalingen omtrent het uitleenen van gelden op pand en tegen interest (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 85), geen licentien voor het uitoefenen van dit bedrijf werden uitgereikt, zijn in 1873 plotseling 33 wettige pandhuizen verrezen; een gevolg van de bemoeijenis van den resident, die andermaal de bepalingen aan de bevolking in herinnering bragt en op de handhaving daarvan bij hare hoofden aandrong. In Pasoeroean en in het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden bespeurt men eene gestadige, hoewel geringe vermindering van het getal pandhuizen. De resident van Pasoeroean schrijft dit voor zijn gewest toe aan de omstandigheid, dat de meeste personen, die licentien voor het houden van een pandhuis aanvroegen, dit hoofdzakelijk deden om in de dessa's te worden toegelaten; de gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, aan het geringe voordeel, dat het houden van een pandhuis buiten de hoofdplaats Makassar oplevert, waardoor het eenige pandhuis, dat in 1872 nog elders in het gewest — te Maros — werd aangetroffen, heeft opgehouden te bestaan.

Wat betreft de werking der nieuwe bepalingen (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 85, gewijzigd en aangevuld bij *Indisch Staatsblad* 1871, n°. 136 en 164), wordt verwezen naar de vier voorgaande verslagen (zie laatstelijk die van 1872 en 1873, bladz. 49 en 186). In verband met de toeneming van het aantal pandhuizen mag het vreemd schijnen, dat het tarief der te berekenen rente niet verlaagd wordt. Gedeeltelijk is daarvoor eene verklaring te vinden in de mededeeling van de residenten van Soerabaija en Bagelen, dat de pandhouders dikwijls beneden het tarief gaan, 't welk zij met opzet hooger dan noodig maken, om zich eene ruime speling voor te behouden en zich te kunnen dekken tegen eventuele klagten van te hooge renteberekening. Voor de kleinere plaatsen, waar geen concurrentie kan bestaan, leveren de nieuwe bepalingen aan de bevolking het voordeel, dat zij in hare nabijheid de gelegenheid kan vinden, op pand het benoodigde geld te leenen, terwijl zij vroeger met haar pand naar eene dikwijls op aanzienlijken afstand gelegen groote plaats moest trekken. Het mag misschien ook een gelukkig verschijnsel worden genoemd, dat het getal Europeanen, die het bedrijf van pandhouder uitoefenen, van 4 in 1872 tot 9 in 1873 is geklommen. (De overige personen, die licentien aanvroegen, behoorden, met uitzondering van 3 inlanders en 1 Klingalees, tot de Chinesche natie.) Wat intusschen hiervan moge zijn, het is der Regering niet onnoodig voorgekomen om zich volledig rekenschap te geven van de werking der tegenwoordige regeling betreffende de pandjeshuizen, en om in 't bijzonder te onderzoeken of, nu de nieuwe bepalingen gedurende een drietal jaren zijn toegepast, op goede gronden is aan te nemen, dat de finantiele opoffering, welke de Staat zich heeft getroost, inderdaad geleid heeft tot een gunstig resultaat, hetwelk niet zou hebben kunnen voortspruiten uit wegneming van misbruiken. Een zoodanig onderzoek is onlangs, op verlangen van het Opperbestuur, door de Indische Regering bevolen.

Zeebrieven en jaarpassen. Ter vervanging van de ordonnantie in *Indisch Staatsblad* 1858, n° 134, zijn bij Koninklijk besluit van 30 Januarij 1874, n°. 16 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 15, *Indisch Staatsblad* n°. 113), nieuwe bepalingen vastgesteld omtrent het verleenen van zeebrieven en jaarpassen in Nederlandsch Indie. Waar dit zonder bezwaar kon geschieden, zijn daarbij de beginselen gevolgd der Nederlandsche wet van 28 Mei 1869 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 96). De belangrijkste afwijking is het verschil in behandeling van schepen en vaartuigen op Europesche wijze getuigd en van vaartuigen op de inlandsche wijze getuigd, eene onderscheiding, bij het nieuwe reglement strenger nog dan vroeger gehandhaafd (verg. het vorig verslag, blz. 187). Deze afwijking vindt haar oorsprong in art. 54 van het Regeringsreglement. Maar ook in andere opzigten is van de voor Nederland geldende bepalingen afgeweken, daar eene getrouwe navolging, bijv. ten opzigte der bevoegdheid tot het verkrijgen van zeebrieven, voor Nederlandsch Indie beperkingen zou hebben in het leven geroepen, die niet werden aangetroffen in het tot dusver bestaande reglement, en die, met het oog op de bijzondere toestanden en behoeften in Nederlandsch Indie, voor de ontwikkeling der scheepvaart aldaar zeer ongewenscht zouden zijn. Daarentegen zijn in het nieuwe reglement voor Nederlandsch Indie ook bepalingen opgenomen, die, in meerdere mate dan de voorschriften der Nederlandsche wet, waarborgen opleveren tegen misbruik van de Nederlandsche vlag, inzonderheid ook voor die gevallen waarin het aankomt op handhaving harer neutraliteit.

De voorwaarden, voor het verkrijgen van Nederlandsch-Indische zeebrieven of jaarpassen gesteld, luiden nu aldus:

Een zeebrief of jaarpas wordt alleen afgegeven voor een zeeschip, in eigendom toebehoorende aan: *a.* een ingezetene van Nederlandsch Indie; *b.* een ingezetene van Nederland; *c.* eene reederij gevestigd in Nederlandsch Indie; *d.* eene vennootschap onder eene firma of eene commanditaire vennootschap, gevestigd in Nederlandsch Indie of in Nederland; *e.* eene naamlooze vennootschap, of eene vereeniging die regtspersoonlijkheid bezit, mits de vennootschap of vereeniging in Nederlandsch Indie of in Nederland is gevestigd en opgerigt volgens de wettelijke voorschriften, geldende op de plaats der vestiging. In elk geval moeten de eigenaren in Nederlandsch Indie behoorlijk vertegenwoordigd zijn. Het bestuur over alles wat tot het onderhoud, de uitrusting en het victualiëren of bevrachten van het schip vereischt wordt, moet altijd in Nederlandsch Indie gevoerd worden.

Ingezetenen van Nederlandsch Indie zijn in den zin der onderwerpelijke regeling: 1°. Nederlanders in Nederlandsch Indie woonachtig; 2°. de inboorlingen des lands in Nederlandsch Indie woonachtig; en 3°. alle andere personen die, na krachtens de bestaande bepalingen verkregen vergun-

ning tot vestiging, in Nederlandsch Indie gewoond hebben gedurende het jaar, geëindigd met den dag, waarop de zeebrief of jaarpas wordt aangevraagd. Ingezetenen van Nederland zijn in den zin der onderhavige regeling al degenen, die als zoodanig worden aangemerkt krachtens de in Nederland geldende wettelijke bepalingen betrekkelijk de afgifte van zeebrieven.

Geene zeebrieven of jaarpassen worden afgegeven voor schepen, op den voet van oorlog uitgerust, noch voor schepen, van welke de Gouverneur-Generaal vermoedt dat zij, in strijd met de onzijdigheid van den Staat, op voet van oorlog uitgerust zullen worden. De Gouverneur-Generaal is bevoegd om, tijdens het heerschen van vijandelijkheden tusschen of in met Nederland bevriende Staten, omtrent het verkrijgen van zeebrieven en jaarpassen meer beperkende bepalingen vast te stellen.

De formulieren voor de verklaring, vereischt tot het verkrijgen van een zeebrief of jaarpas, zijn in het *Indisch Staatsblad* 1874, n°. 151, opgenomen. Bij n°. 152 van datzelfde *Staatsblad* is het toezigt geregeld op de vaartuigen van zeilvereenigingen of jagtclubs, de reddingsvaartuigen, de visschersvaartuigen, de binnenschepen en de vaartuigen, minder dan één last metende, die, volgens de nieuwe bepalingen, zonder van zeebrieven of jaarpassen voorzien te zijn, buiten de tonnen in zee mogen varen.

Eenigen tijd na de in werkingtreding met 1 Januarij 1873 der ordonnantien van 13 November en 19 December 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 199 en 231), was gebleken, dat de daarin vervatte »voorschriften betreffende het onderzoek der scheepspapieren en de meting en hermeting der schepen en vaartuigen te huis behoorende in Nederlandsch Indie" op een onjuisten grondslag waren gebouwd, daar de dienovereenkomstig gedane metingen eene grootere inhoudsruimte opleverden dan de vaartuigen in werkelijkheid hadden. Daarom zijn de bedoelde voorschriften bij de ordonnantie van 5 Augustus 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 140) geheel gewijzigd, en is ook de bepaling bijgevoegd, dat de metingen, welke sedert 1°. Januarij 1873 reeds hadden plaats gehad, volgens de thans geldende voorschriften ten koste van den lande zouden worden herzien, en dat hetgeen zou blijken ten gevolge dier vroegere meting te veel te zijn betaald, zoo wegens meetloonen en ankeragegelden als wegens zeebrieven en jaarpassen, eigendomsbewijzen en dergelijke, van landswege aan de belanghebbenden zou worden vergoed.

Bij eene latere voorziening (zie *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 222), is, ter tegemoetkoming van de inlandsche kustvaart, ook bepaald, dat vaartuigen, te huis behoorende in plaatsen onder het gezag van inlandsche vorsten en hoofden, die wettelijk door het Gouvernement bevoegd zijn verklaard tot het verleenen van zeebrieven en jaarpassen, wanneer zij in eene Nederlandsch-Indische zeehaven aankomen en in zoover niet van voldoende scheepspapieren zijn voorzien, dat daarin hunne grootte niet naar behooren is opgegeven, voor éénmaal, *kosteloos* door den plaatselijken scheepsmeter gemeten en van een meetbrief voorzien worden.

*Registratieregt voor in den vreemde gebouwde schepen en vaartuigen.* Aan het in het vorig verslag (bladz. 187) aangekondigde voornemen om de belasting op het verleenen van Nederlandsch-Indische zeebrieven aan vreemde schepen en vaartuigen (*Indische Staatsbladen* 1854, n°. 17 en 77, 1857, n°. 56, en 1859, n°. 19) af te schaffen, is gevolg gegeven, en bij de wet op de middelen in Nederlandsch Indie voor 1874 is op deze inkomst niet meer gerekend. Zie overigens het Koninklijk besluit van 30 Januarij 1874, n°. 17 (*Indisch Staatsblad* n°. 114).

*Regt van overschrijving van vaste goederen.* Gelijk reeds in het vorig verslag, bladz 73, werd medegedeeld, is bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 38, eene ordonnantie afgekondigd op het in- en overschrijven van den eigendom van grond, door inlanders krachtens de agrarische wet verkregen, en op het bezwaren van dien grond met hypotheek.

Met betrekking tot het denkbeeld om de belasting op den eigendomsovergang af te schaffen tegen verhooging der verpondingsbelasting (zie mede t. a. p.), kan nog vermeld worden, dat door den directeur van financien is voorgesteld om, zoo dit denkbeeld werd verworpen, alsdan de belasting der overschrijving, die bij publieken verkoop wordt geheven over den koopschat, voortaan te doen berekenen over het bedrag naar hetwelk een perceel in de verponding is aangeslagen. Bij behoud der overschrijvingsbelasting komt zoodanige bepaling genoemden hoofdambtenaar ook daarom wenschelijk voor, omdat bij de berekening van deze belasting over den koopschat de ontduiking van de bedoeling der wet niet tot de zeldzaamheden blijkt te behooren. Een sterk voorbeeld daarvan leverde de overschrijving op, in 1873, van het land Tjikandi-Ilir in de residentie Bantam. Dit land, dat bij de verponding op bijna f 1 000 000 was getaxeerd, werd, door onderhandsche schikkingen tusschen verkooper en kooper omtrent de hypotheek die er op rustte als anderzins, op publieke vendutie verkocht voor eene som van f 100 000, en overeenkomstig de bepalingen der ordonnantie moest het overschrijvingsregt over die koopsom berekend worden, tot groot nadeel van het Gouvernement.

Een ander bezwaar bij de toepassing der ordonnantie van *Indisch Staatsblad* 1834, n°. 27, heeft zich voorgedaan ten aanzien van de inschrijving van vreemde schepen, die in den vreemde zijn gekocht en in Nederlandsch Indie geleverd worden. Met wijziging van de vroeger gehuldigde opvatting, werd van 1870 tot 1872 in dat geval geen overschrijvingsregt gevorderd, doch in laatstgenoemd jaar kwam de Indische Regering op hare vroegere opvatting terug en besliste zij, datoverschrijvingsregt verschuldigd was van zulke in den vreemde gekochte en in Nederlandsch Indie geleverde schepen. Naar aanleiding dezer beslissing is door de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij een proces aanhangig gemaakt, en de regter heeft de Regering in het ongelijk gesteld.

De vrijstelling, in art. 7 der aangehaalde ordonnantie gegeven voor de overschrijving van onroerende goederen door erfopvolging in de regte lijn verkregen, is ook toegepast op zulke bij testamentaire beschikking verkregen goederen, omdat dit geacht werd ongetwijfeld in de bedoeling van genoemd artikel en van de geheele ordonnantie te liggen.

*Paarden en rijtuigen.* Voor 1873 bedroeg de aanslag der belasting op paarden en rijtuigen voor Java en Madura — behalve de Preanger regentschappen, waarvan eene opgaaf ontbreekt — f 298 244. In 1872 beliep in genoemd gewest de aanslag f 11 972 en die op geheel Java en Madura (volgens verbeterde opgaven) f 296 122.

De vier residentien, welke het meest in de belasting bijdroegen, waren Batavia, Soerabaija, Pasoeroean en Samarang, respectivelijk met een aanslag in 1872 (mede volgens verbeterde opgaven) van f 86 182, f 41 217, f 25 847 en f 19 884, en in 1873 van f 91 684, f 46 930, f 26 825 en f 19 840. Tot opheldering van het betrekkelijk laag bedrag voor Samarang, in vergelijking met de cijfers voor Soerabaija en Pasoeroean, wordt door den betrokken resident medegedeeld, wat de hoofdplaats Samarang betreft, dat het aanhouden van paarden en rijtuigen, als een gevolg van de ligging der plaats, aldaar niet, zoo als op verscheidene andere plaatsen, eene volstrekte behoefte is, terwijl de mindere welvaart, die onder hare Europesche bevolking heerscht, mede niet zonder invloed op de belasting is. Ondanks de aan de wijkmeesters, dorps- en kampongshoofden gedane aanbevelingen om aan de bestaande bepalingen stipt de hand te houden, wordt door den resident voorts betwijfeld of de aanslag ten opzigte van Chinezen en Javanen wel steeds met genoegzame onpartijdigheid en met de noodige zorg plaats vindt, terwijl ook zelden de door Javanen begane overtredingen worden aangebragt, hoewel op het aanbrengen eene belooning is gesteld. Eindelijk meent de resident, dat eene der redenen voor het niet toenemen der belasting hierin gezocht moet worden, dat zij voor de vreemde Oosterlingen, die zoowel voor paarden als voor rijtuigen en karren belasting moeten betalen, nog al drukkend is.

Omtrent het voornemen om onder anderen ook deze belasting te herzien, wordt verwezen naar de mededeelingen op bladz. 72 van dit verslag.

In de Buitenbezittingen beliep de aanslag voor 1873 (volgens voorloopigeopgaven) f 9406, tegen f 8916 voor 1872.

*Belasting op het slagten van buffels en runderen in de Preanger regentschappen.* Sedert 1°. Januarij 1874 wordt

deze belasting, volgens een afzonderlijk tarief, ook geheven van het slagten van *paarden* en veulens in genoemd gewest. Tot deze uitbreiding der Preanger slagtbelasting had betrekking de ordonnantie van 22 December 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 252), waarop sedert de Koninklijke goedkeuring is verleend.

Het heffen van eene belasting op het slagten van paarden is een oud denkbeeld, dat, behalve te Makassar, Maros, Boelekomba, Bonthain, op Saleijer en in de Zuiderdistricten van Celebes (*Indisch Staatsblad* 1857, n°. 105, bladz. 178 en 181) nooit tot uitvoering is gekomen. Voor de Preanger regentschappen is er thans toe besloten, omdat het slagten van paarden aldaar steeds toenam, en dien ten gevolge niet alleen hun aantal in bedenkelijke mate dreigde af te nemen, maar ook de opbrengst der belasting op het slagten van buffels en runderen gevaar liep te verminderen. Sedert 1 Junij 1871, toen laatstbedoelde belasting werd ingevoerd, leverde zij de uitkomsten, die vermeld zijn in den hiervolgenden staat:

| JAREN. | GESLAGTE BUFFELS. | | | GESLAGTE RUNDEREN. | | | TOTAAL. | OPBRENGST DER BELASTING. (1) |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Volwassen. | Onvolwassen. | Kalveren. | Volwassen. | Onvolwassen. | Kalveren. | | |
| 1871 (Junij t/m December). | 8 653 | 5 386 | 3 670 | 51 | 43 | 30 | 17 833 | f 40 670 (2) |
| 1872 | 12 974 | 9 446 | 5 576 | 54 | 64 | 45 | 28 159 | 63 725 (2) |
| 1873 | 10 277 | 8 964 | 5 563 | 31 | 57 | 30 | 24 922 | 54 559 |

(1) De heffing bedraagt f 3, f 2 of f 1 per stuk, naar gelang de buffels of runderen volwassen, onvolwassen of kalveren (beneden de 1½ jaar oud) zijn. Van paarden en veulens zal, te rekenen van af 1874, geheven worden respectivelijk f 4 en f 2.

(2) Het verschil van dit cijfer met de opgaaf in 't vorig verslag is niet toegelicht gevonden.

De tegenwoordige regeling der belasting (vóór 1 Junij 1871 was zij nog in handen der regenten en was de heffing bezwarender; vergelijk het verslag van 1871, blz. 148), wordt gezegd voor de bevolking gunstig te werken. Thans heeft deze, na de voldoening der belasting, de vrije beschikking over het te slagten dier, waarvan zij vroeger de huid en de hoornen en dikwijls een gedeelte van het vleesch aan hare hoofden moest afstaan. De grond is daardoor gelegd voor eene nieuwe industrie onder de inlanders, die de hoornen gebruiken om daarvan onder anderen kammen te vervaardigen; ook de waarde der huiden is voor hen vermeerderd, daar vele Chinezen en Arabieren die in de Preanger regentschappen komen opkoopen, om ze naar Batavia te vervoeren.

De inning der belasting levert geene moeijelijkheden op. Deze goede werking der regtstreeksche heffing doet de Regering eene toepassing van dien maatregel op geheel Java en Madura in ernstige overweging nemen (vergelijk blz. 158 hiervoren).

*Hoofdelijke belasting in Benkoelen.* De aanslag dezer met 1 Januarij 1873 in dit gewest voor het eerst ingevoerde belasting, bedoeld bij de in 't vorig verslag, blz. 192, vermelde ordonnantie van 21 November 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 205), bedroeg voor 1873 f 62 547, waarvan bij het eind van 't jaar, voor zooveel de opgaven ontvangen waren, eene som van f 40 935 was aangezuiverd.

Voorstellen tot wijziging van eenige artikelen der genoemde ordonnantie, met het doel om te gemoet te komen aan bezwaren, voortvloeijende uit de te groote verschillen tusschen sommige klassen van aanslag, en uit de gebleken moeijelijkheid voor de dessahoofden, wegens de vaak zeer groote afstanden, om maandelijks de geïnde belasting bij den ontvanger van 's lands kas in de betrokken afdeeling te komen storten, zijn door de Indische Regering in 't laatst van 1873, met het oog op de in dit gewest plaats gehad hebbende ongeregeldheden (zie blz. 14 en 15 hiervoren), voorloopig in advies gehouden, uit overweging dat de afkondiging al dadelijk eener nadere verordening door kwaadwilligen alligt in een verkeerd daglicht bij de bevolking zou kunnen worden gesteld. De inmiddels nieuw opgetreden adsistent-resident kreeg echter in last omtrent de werking der ordonnantie en hare gebreken omstandig te berigten, zoodra hij daartoe in staat zou zijn. (1)

*Troeboekvisscherij in Siak* (*Sumatra's Oostkust*). In het vorig verslag (blz. 188) is melding gemaakt van de belasting op de vangst van vischkuit in Siak, waarvan de inning, ondanks de verlaging van het bedrag der jaarlijksche heffing, nog steeds met moeijelijkheden gepaard gaat. Na een speciaal onderzoek omtrent de werking dezer belasting is door den betrokken resident in December 1873 het voorstel gedaan om bedoelde heffing af te schaffen, en daarentegen den prijs van het zout, waarvan de visschers de voornaamste verbruikers zijn, van f 5,60 den pikol tot op f 7 te verhoogen. Dit voorstel — tot toelichting waarvan voor zooveel noodig nog wordt aangeteekend, dat de verkoop van zout in Siak jaarlijks wordt verpacht op de voorwaarden, opgenomen in het *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 100, welke den pachter verbieden het zout tegen hoogeren prijs dan f 5,60 den pikol te verkoopen — was, volgens de jongste berigten, bij het departement van financien in overweging.

Voor de cijfers van den aanslag en de inning dezer belasting zij verwezen naar de lager voorkomende aantooning betreffende de opbrengst van eenige niet-verpachte landsmiddelen onder genoemd departement ressorterende.

*Verpligte opbrengst van stofgoud door de bevolking van de pramasans Amandit en Aley* (*Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo*). Het contingent van Amandit bedraagt 35 thails zonder betaling en 50 thails tegen eene vergoeding van f 1260, terwijl Aley 24¾ thail tegen vergoeding van f 100 moet opbrengen. Deze belasting wordt door het hoofd van gewestelijk bestuur voor beide pramasans, inzonderheid

(1) De voorstellen om eene dergelijke belasting in meerdere buitenbezittingen, met name de Lampongsche districten, de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en — voor zoover ze daar nog niet bestaat — ook in het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden in te voeren (zie het vorig verslag blz. 192), zijn nog in behandeling. Sedert zijn die voorstellen nog vermeerderd met een, hetwelk de strekking heeft om ook in de residentie Palembang tot de invoering van eene algemeene hoofdelijke belasting in geld over te gaan.

voor Amandit, drukkend genoemd, en hieraan wordt dan ook de minder geregelde aanzuivering toegeschreven. Wanneer ook voor dit gewest tot de invoering der voorgestelde hoofdelijke belasting wordt overgegaan, zal de bovenbedoelde opbrengst van goud van zelf een einde nemen.

*Belasting van $^1/_2$ pct. op de erven en vaste eigendommen te Amboina.* Op nieuw heeft het de aandacht der Indische Regering getrokken dat de heffing van deze belasting niet op wettelijke wijze geregeld, en hare heffing dus in strijd is met het bepaalde bij art. 58 van het Regeringsreglement. Ofschoon aan dit bezwaar van zelf een einde komen zal, wanneer de in overweging zijnde nieuwe regeling der verponding ook in de buitenbezittingen wordt ingevoerd, is het der Regering echter wenschelijk voorgekomen, reeds dadelijk stappen te doen om deze onregelmatigheid te doen ophouden. Te dien einde is met den resident in overleg getreden. Een inmiddels ingesteld onderzoek naar den oorsprong der bestaande regeling heeft doen zien, dat deze heffing niet van af 1821 (zie het vorig verslag blz. 184), maar reeds van veel vroeger, welligt van 1810, dagteekent.

Voor 1873 en 1874 bedraagt de aanslag der gezamenlijke waarde van de belastbare eigendommen op Amboina f 861 664, vertegenwoordigende eene belasting van f 4308 of f 1879 meer dan de aanslag over de jaren 1867 tot en met 1872 bedroeg. Deze belangrijke vermeerdering wordt toegeschreven aan de omstandigheid, dat door de commissie van aanslag bij het waarderen der huizen en eigendommen met meer naauwgezetheid en gestrengheid dan vroeger de ter zake bestaande bepalingen zijn opgevolgd.

*Hoofdelijke belasting van de huisgezinnen der negorijbevolking in de residentie Amboina (de afdeeling Banda uitgezonderd).* Volgens mededeeling van den betrokken resident gaat de inning dezer belasting, sedert 1868 bedragende f 5 's jaars per huisgezin (*Indisch Staatsblad* 1863, n°. 169), niet gemakkelijk, en blijft, in weerwil der faciliteiten aan de belastingschuldigen verleend, de achterstand belangrijk. Het verdient opmerking, dat de Christenen veel meer bezwaar maken met betalen dan de Mohammedanen; in Hila, waar de belastingschuldigen allen den Islam belijden, is dan ook geen achterstand. Op den aanslag voor 1873 ad f 30 349, was bij het eind van dat jaar nog slechts f 11 173 afbetaald (verg. den lager volgenden verzamelstaat).

*Belasting op de Bandasche specerijperken.* De commissie, belast met de regeling van den aanslag dezer belasting over 1873 (waarin ook een der perkeigenaars zitting had), heeft hare taak in den aanvang van dat jaar met zorg en gematigdheid volbragt. In overeenstemming met hare taxatien is het aanslagcijfer voor dat eerste jaar door den Gouverneur-Generaal vastgesteld op f 61 907,26$^5$, zijnde $^3/_4$ pct. van de berekende waarde der perken, waarvoor ingevolge de ordonnantie van 24 Mei 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 98) tot grondslag wordt genomen het tienvoud van de gemiddelde *bruto* inkomsten over de laatste vier jaren, berekend naar den marktprijs op Banda. Voor 1874 en volgende jaren zal echter de belasting zich regelen naar de gekapitaliseerde *netto* inkomsten, door vermindering der verkregen bruto cijfers met 25 pct., d. i. met het geraamde bedrag der productiekosten (ordonnantie van 2 October 1873, *Indisch Staatsblad* n°. 188). Te gelijk met deze verandering in den grondslag der heffing heeft de ordonnantie van 24 Mei 1872 nog op eenige ondergeschikte punten wijziging ondergaan, voornamelijk strekkende tot verbetering der redactie van sommige harer bepalingen. Op beide ordonnantien is sedert de Koninklijke goedkeuring verleend (verg. het vorig verslag, blz. 192). Uit hoofde van de stijgende productie der perken en de in de jongst verloopen jaren voor de specerijen betaalde hoogere prijzen, waardoor de inkomsten der perken over 1873 geacht werden aanmerkelijk hooger te zijn geweest dan het gemiddelde over 1869 –1872, dat tot grondslag voor den aanslag van 1873 heeft gestrekt, zou de eerstvolgende aanslag (die voor 1874) weder slechts voor één jaar geldig zijn.

*Andere belastingen en inkomsten.* Omtrent de hiervoren niet afzonderlijk besproken onverpachte belastingen en inkomsten onder beheer van het departement van financien, zij verwezen naar de opgaven in onderstaanden verzamelstaat, aanwijzende hetgeen bij het eind van 1873 aan elk middel ontvangen was over de jaren 1870—1873. De verschillen, wat de jaren 1870—1872 betreft, met de cijfers in het vorig verslag, vinden hunne verklaring deels in het feit dat gedurende 1873 nog vele ontvangsten tot aanzuivering van het over genoemde jaren verschuldigde hebben plaats gehad, welke ontvangsten thans zijn bijgeteld, deels ook in de omstandigheid, dat de aanvankelijk gedane opgaven, met name die over 1872, minder volledig waren, gelijk thans weder het geval is met die over 1873, doordien bij de afsluiting van het verslag nog niet voor alle gewesten de vereischte gegevens ontvangen waren.

| BELASTINGEN EN ANDERE INKOMSTEN. | JAVA EN MADURA. | | | | BUITENBEZITTINGEN. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | **1870.** | **1871.** | **1872.** | **1873.** | **1870.** | **1871.** | **1872.** | **1873.** |
| | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. |
| Verponding { aanslag . . . . . | 1 042 558 | 1 077 757 | 1 081 291 | *a.* 1 059 672 | 35 607 | 38 971 | 42 189 | *c.* 42 220 |
| Verponding { geïnd bedrag . . . . | 1 004 783 | 1 006 915 | 1 018 799 | *b.* 702 723 | 35 467 | 30 042 | 42 159 | *d.* 20 716 |
| Regt op de openbare verkoopingen . | 562 360 | 344 820 | 567 009 | *e.* 236 519 | 53 064 | 63 524 | 54 035 | *f.* 41 279 |
| Kleinzegel. . . . . | 425 837 | 487 470 | 576 939 | *g.* 593 460 | 97 424 | 108 112 | 103 143 | *f.* 88 041 |
| Regt van overschrijving van vaste goederen . . . . . | 241 438 | 309 943 | 293 000 | *g.* 351 284 | 30 724 | 37 871 | 34 611 | *f.* 26 136 |
| Registratie-regt voor in den vreemde gebouwde schepen . . . . . | 3 154 | 18 533 | 1 800 | 38 441 | 1 680 | 140 | 1 012 | 165 |
| Belasting op paarden en rijtuigen { aanslag . . . | 285 964 | 281 213 | 296 122 | *h.* 298 244 | 8 704 | 9 258 | 8 916 | *f.* 9 406 |
| Belasting op paarden en rijtuigen { geïnd bedrag . | 279 759 | 279 954 | 290 291 | *g.* 291 268 | 8 692 | 9 169 | 8 411 | *f.* 9 338 |
| Regt van successie en overgang onder Europeanen . . . . . | 18 538 | 69 413 | 101 252 | *g.* 55 761 | 1 577 | 4 793 | 12 277 | *f.* 15 |
| Idem onder vreemde Oosterlingen . | 7 317 | 10 680 | 17 732 | *g.* 3 735 | 1 229 | 2 700 | 2 369 | *f.* 6 909 |
| Registratie-regt van pandelingen. . | » | » | » | » | 2 946 | 3 070 | 3 193 | 964 |
| Belasting op de civiele processen bij de residentie- en landraden *i.* . . . | 9 321 | » | » | » | 4 565 | 4 735 | 3 152 | *f.* 7 819 |
| Idem op de bazaars der particuliere landerijen in Batavia en Krawang { aanslag . . | 4 119 | 3 891 | 3 956 | 4 033 | » | » | » | » |
| Idem op de bazaars der particuliere landerijen in Batavia en Krawang { geïnd bedrag | 4 119 | 3 891 | 3 956 | 3 255 | » | » | » | » |
| Hoofdgeld der vreemde Oosterlingen in Soerakarta en Djokjokarta { aanslag . . | 3 644 | 3 608 | 3 720 | 3 907 | » | » | » | » |
| Hoofdgeld der vreemde Oosterlingen in Soerakarta en Djokjokarta { geïnd bedrag | 3 644 | 3 608 | 3 720 | 3 907 | » | » | » | » |
| Licentien op de Chinesche dobbelspelen in die gewesten van Java, waar dit middel niet is verpacht. . . | 9 200 | 15 900 | 12 600 | 13 750 | » | » | » | » |
| Idem voor het slagten van buffels en runderen in de residentie Preanger regentschappen . . . . . | » | *k.* 35 931 | *k.* 62 063 | 54 559 | » | » | » | » |

*a.* Hieraan ontbreekt het cijfer van Cheribon.

*b.* Als voren van de Preanger regentschappen en van Cheribon.

*c.* Hiervan voor Sumatra's Westkust f 21 554 en voor Celebes f 20 666.

*d.* Als voren respectivelijk f 10 143 en f 10 573. Aan eerstgenoemd cijfer ontbreken echter de opgaven over Augustus—December 1873, aan laatstgenoemd cijfer die over November en December 1873.

*e.* Van een vijftal gewesten zijn de opgaven minder volledig door het ontbreken der cijfers van een of meer der laatste maanden van het jaar. Van twee residentien, Krawang en Preanger regentschappen, ontbreken de opgaven geheel.

*f.* Dit cijfer is nog zeer onvolledig door het ontbreken voor Sumatra's Westkust van de opgaven over Augustus—December 1873, en voor een aantal andere gewesten van die over November en December of alleen over December van genoemd jaar.

*g.* Hieraan ontbreekt het cijfer voor de Preanger regentschappen. Van een vijftal andere gewesten zijn bovendien de opgaven minder volledig.

*h.* Voor de Preanger regentschappen is het cijfer van aanslag niet opgegeven.

*i.* Sedert 1 Januarij 1871 is deze belasting op Java en Madura afgeschaft.

*k.* Met 1 Junij 1871 ingevoerd. Het verschil met de cijfers op blz. 171 hiervoren, voor zooveel de jaren 1871 en 1872 betreft, is niet toegelicht gevonden.

| BELASTINGEN EN ANDERE INKOMSTEN. | | JAVA EN MADURA. | | | | BUITENBEZITTINGEN. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
| | | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. |
| Hoofdelijke belasting in de adsistent-residentie Benkoelen *l.* | aanslag . . | » | » | » | » | » | » | » | 62 547 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | » | » | » | 40 935 |
| Belasting op de huisgezinnen (huistaks) in de residentie Palembang (de hoofdplaats uitgezonderd) | aanslag . . | » | » | » | » | 426 648 | 441 944 | 452 600 | 490 996 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | 409 764 | 441 944 | 452 600 | *m.* 357 433 |
| Hoofdgeld van inlanders en vreemde Oosterlingen ter hoofdplaats Palembang | aanslag . . | » | » | » | » | 21 507 | niet opgegeven. | niet opgegeven. | 24 315 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | niet opgegeven. | id. | id. | *m* 23 243 |
| Belasting op de troebokvisscherij in de afdeeling Siak (Sumatra's Oostkust) | aanslag . . | » | » | » | » | 6 948 | 7 079 | 7 266 | 8 400 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | 6 546 | 6 456 | *n.* 7 387 | 5 900 |
| Hoofdgeld van vreemde Oosterlingen in de residentie Wester-afdeeling van Borneo | aanslag . . | » | » | » | » | 25 913 | 27 478 | 27 000 | niet opgegeven. |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | 25 545 | 24 488 | 25 874 | *o.* 24 870 |
| Idem van inlanders in de Bandjermasinsche landen (Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo) | aanslag . . | » | » | » | » | 123 411 | 126 947 | 134 261 | 137 824 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | 119 005 | 124 798 | 123 422 | *o.* 123 519 |
| Idem van vreemde Oosterlingen aldaar | aanslag . . | » | » | » | » | 1 194 | 1 224 | 1 256 | 1 254 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | 1 194 | 1 224 | *n.* 1 558 | *o.* 1 126 |
| Licentien op het graven van diamant in Bandjermasin . . . . . | | » | » | » | » | 35 730 | 49 561 | 48 750 | *o.* 69 699 |
| Levering van goud en vogelnestjes door de landschappen Amandit en Aley (Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo) *p* . . . . . | | » | » | » | » | 8 370 | 8 292 | *q.* 6 944 | niet opgegeven. |
| Huistaks ter hoofdplaats Makassar (Celebes) | aanslag . . | » | » | » | » | 21 479 | 22 096 | 22 974 | 24 193 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | 21 287 | 21 837 | 22 797 | *m.* 21 085 |
| Hoofdelijke belasting op de eilanden Saleijer, Bonerate en Kalaoe, zoomede in de Torathea-landen (Celebes) *r.* | aanslag . . | » | » | » | » | 38 286 | 41 470 | 41 635 | 41 795 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | 38 286 | 41 470 | 39 854 | *m.* 36 744 |

*l.* Deze belasting is met 1 Januarij 1873 ingevoerd.

*m.* Aan dit cijfer ontbreken de opgaven over November en December 1873.

*n.* Omtrent de ontvangst van een bedrag, hooger dan de aanslag, waren van den resident inlichtingen gevraagd, doch tijdens de afsluiting van het verslag nog niet ontvangen.

*o.* Aan dit cijfer ontbreekt de opgaaf over December 1873.

*p.* Zie omtrent deze belasting het aangeteekende op blz. 171 en 172 hiervoren.

*q.* Opbrengst van het geleverd goud; van de opbrengst der vogelnestjes is geen opgaaf ontvangen.

*r.* De Torathea-landen zijn in den opgegeven aanslag begrepen: in 1870 voor f 15 850, 1871 voor f 18 580 en 1872 voor f 17 741; voor 1873 is de som niet afzonderlijk opgegeven.

| BELASTINGEN EN ANDERE INKOMSTEN. | | JAVA EN MADURA. | | | | BUITENBEZITTINGEN. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
| | | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. | Gld. |
| Andere hoofdelijke belasting op de eilanden onder Makassar | aanslag . . | » | » | » | » | 6 511 | 7 820 | 8 606 | 8 855 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | 6 511 | 7 820 | 8 027 | *m.* 6 023 |
| Hassilbelasting in de afdeeling Minahassa, residentie Menado | aanslag . . | » | » | » | » | 103 330 | 104 680 | 105 865 | 108 100 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | 102 064 | 103 983 | 105 574 | *m.* 73 342 |
| Idem in de afdeeling Gorontalo, residentie Menado | aanslag . . | » | » | » | » | 51 345 | 52 070 | 43 300 | 35 235 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | 35 248 | 23 930 | 12 929 | *m.* 18 532 |
| Belasting op de waarde van vaste goederen ter hoofdplaats Amboina | aanslag . . | » | » | » | » | 2 429 | 2 429 | 2 429 | 4 308 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | 2 210 | 2 313 | 2 426 | 3 698 |
| Hoofdgeld van de huisgezinnen der negorijbevolking in de residentie Amboina (de afdeeling Banda uitgezonderd) | aanslag . . | » | » | » | » | 30 950 | 29 921 | 30 047 | 30 349 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | 24 927 | 22 579 | 22 815 | 11 173 |
| Idem van de vreemde Oosterlingen in de residentie Amboina . . . . | | » | » | » | » | 335 | 368 | 330 | niet opgegeven. |
| Belasting van de specerij-perken in de afdeeling Banda, residentie Amboina | aanslag . . | » | » | » | » | » | » | » | 61 907 |
| | geïnd bedrag | » | » | » | » | » | » | » | 61 907 |

*m.* Aan dit cijfer ontbreken de opgaven over November en December 1873.

## II. MUNTSTELSEL, GELDMARKT.

### § 1. *Muntwezen.*

Ten einde, in verband met de waardevermindering van het zilver, het Gouvernement zooveel mogelijk voor schade te behoeden op de bij 's lands kassen in Indie verhandeld wordende vreemde zilveren muntspecien, is in 't laatst van 1873 de koersbepaling van den Mexicaanschen dollar van f 2.55 tot f 2.50 verlaagd (zie het Koninklijk besluit van 4 November 1873, n°. 12, in Indie reeds afgekondigd onder dagteekening van 15 December 1873, *Indisch Staatsblad* n°. 239), en is kort daarop, door wijziging der Indische muntwet van 1 Mei 1854, aan de Indische Regering de bevoegdheid toegekend om den koers van deze en andere in 's lands kassen in betaling aan te nemen vreemde zilveren muntsoorten, hetzij al dan niet op de innerlijke waarde gegrond, voortaan zelve te regelen (zie de wet van 27 November 1873, *Nederlandsch Staatsblad* n°. 180, *Indisch Staatsblad* 1874, n°. 54).

In verband met de overleggingen der Regering omtrent het wijzigen van het Nederlandsche muntstelsel, werd in September 1873 het gevoelen der Indische Regering gevraagd omtrent de maatregelen, die eventueel hieromtrent voor Nederlandsch Indie moesten genomen worden. De adviesen waren nog niet ontvangen toen op 2 Maart 1874 het aanhangige wets-ontwerp door den Minister van Financien werd ingetrokken.

De werking der muntwet voor Indie en de toestand van het muntwezen aldaar waren, over het algemeen genomen, bevredigend. Alleen blijft bij voortduring eene groote hoeveelheid oude koperen duiten in verschillende gewesten, zoowel op Java en Madura als in de buitenbezittingen, in omloop. Ofschoon het verbod tegen het ontvangen dier muntsoort bij 's lands kassen steeds streng is gehandhaafd, en men sedert geruimen tijd getracht heeft om door eene ruime uitgifte van wettige pasmunt de circulatie der duiten tegen te gaan, is het meer en meer gebleken dat van deze middelen alleen geen afdoend resultaat kan worden verwacht. Zij schijnen tot nog toe niet eens eene merkbare vermindering van de in omloop zijnde hoeveelheid te hebben kunnen te weeg brengen. Om die reden is bij het departement van financien de vraag in overweging, welke maatregelen zouden kunnen strekken om op de doelmatigste wijze in deze eene gewenschte verandering te brengen.

In Januarij 1873 zijn te Batavia twee valsche halveguldenstukken in handen der politie gekomen, zonder dat de vervaardigers of uitgevers daarvan achterhaald zijn kunnen worden. Die muntstukken waren gemaakt van een mengsel van lood en tin In de maand Mei werd op een begroeid terrein te Muntok (eiland Banka) bij toeval eene hoeveelheid van 21 stuks valsche Mexicaansche dollars gevonden, blijkbaar vervaardigd van lood of tin. De nasporingen naar den schuldige leidden mede tot geen resultaat.

Van den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden werd in October het berigt ontvangen, dat te Donggala (Palosbaai) nagemaakte Hollandsche dubbeltjes waren ingevoerd. Zij waren echter zoo slecht nagemaakt, dat de valschheid met den eersten oogopslag te herkennen was, zoodat daarvan noch in de niet onder ons regtstreeksch gebied behoorende Vorstenlanden, noch in de gouvernementslanden eene groote hoeveelheid kan zijn in omloop gebragt. Trouwens bestond daarvoor in de gouvernementslanden geen gevaar, omdat die muntsoort daar, ook al is zij echt, niet gewild is.

In November werd te Soerakarta voor eene som van twintig duizend gulden aan valsch bankpapier, alles van de serie van f 500, achterhaald, en kort daarop zijn bij een Europeaan te Samarang allerlei werktuigen gevonden, die, volgens aanwijzing van getuigen, zouden gediend hebben tot het vervaardigen van valsche bankbiljetten, als onder anderen machinerien, marmeren steenen, benevens al zoodanige spiritualien, verfstoffen enz. als tot het uitoefenen van een dergelijk bedrijf vereischt worden. Het geregtelijk onderzoek in deze zaken is nog hangende.

In dezelfde maand (December) werd in de nabijheid van het spoorwegstation te Soerakarta een groot pakket met valsche bankbiljetten van de seriën van f 100 en f 500, en loopende over een bedrag van niet minder dan een millioen gulden, in den grond begraven gevonden.

§ 2. *Geldmarkt.*

Een door den heer N. P. VAN DEN BERG, president der Javasche Bank, zamengesteld » Overzigt van de geldmarkt (in Indie) in 1873 en de drie voorafgaande jaren", wordt hierbij overgelegd als bijlage X.

Als naar gewoonte volgen hieronder wijders eenige opgaven omtrent den loop der wisselkoersen te Batavia en van den agio op sommige oude of vreemde munten aldaar, gedurende het jongst verstreken jaar.

*Wisselkoersen gedurende* 1873.

| MAANDEN. | Te Batavia op Amsterdam. | | Te Batavia op Londen. | Te Batavia op Singapore. | Te Batavia op China. | Te Batavia op Calcutta. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Gulden Nederlandsch courant voor f 100 Indisch courant. | | Een pond sterling voor guldens en centen. | Een dollar voor guldens en centen. | Een dollar voor guldens en centen. | 100 Compagnie's-ropijen voor guldens. |
| | Gouvernement. | Particulieren. | | | | |
| Januarij . . . . | — | 104¼ à 104¾ | 11,52⅝ à 11,55 | 2,60 | 2,60 | — |
| Februarij . . . | — | 102¼ » 102½ | 11,77⅝ | 2,63 à 2,64 | 2,62 » 2,63 | — |
| Maart . . . . . | 100¾ à 101¼ | 102¾ » 103 | 11,87⅝ | 2,68 | 2,67 | — |
| April . . . . . | 100 » 101¼ | 102⅞ » 102½ | 11,87⅝ | 2,68⅝ | 2,67 | — |
| Mei . . . . . | 101¼ » 102 | 103 » 103¼ | 11,80 » 11,82⅝ | 2,67 | 2,67 | — |
| Junij. . . . . | 101½ » 102 | 103¼ » 103¾ | 11,77⅝ | 2,67 | 2,67⅝ | — |
| Julij. . . . . | — | 102¾ » 103 | 11,77⅝ | 2,62 » 2,63⅝ | 2,63 | — |
| Augustus . . . | — | 102¼ » 102½ | 11,80 | 2,58 » 2,58⅝ | 2,58⅝ » 2,58 | — |
| September . . | — | 102 » 102¼ | 11,82⅝ | 2,58⅝ | 2,57 » 2,57⅝ | — |
| October . . . . | 100½ à 100¾ | 102 » 102¼ | 11,80 » 11,81⅝ | 2,58 | 2,56⅝ » 2,62⅝ | — |
| November. . . | 100 » 100¾ | 102¼ » 102½ | 11,82⅝ | 2,55⅝ | 2,52⅝ | — |
| December. . . | 100½ » 101¼ | 102¾ » 103 | 11,72⅝ | 2,53 » 2,54 | 2,51 | — |

Voor de onderstaande muntspecien werd gedurende 1873 te Batavia betaald als volgt:

| | Januarij tot Maart. | April tot Junij. | Julij tot September. | October tot December. |
|---|---|---|---|---|
| Stukken van 10 gulden . . | f 9,90 à f 10,00 | f 9,95 à f 10,05 | f 10,00 à f 10,10 | f 10,00 à f 10,10 |
| Wigtige ducaten . . . . | 5,65 » 5,75 | 5,65 » 5,75 | 5,65 » 5,75 | 5,65 » 5,75 |
| Engelsche souvereins . . | 12,00 » 12,10 | 12,00 » 12,10 | 12,00 » 12,10 | 12,00 » 12,10 |
| Pistolen . . . . . | 9,65 » 9,75 | 9,65 » 9,75 | 9,65 » 9,75 | 9,65 » 9,75 |
| Pruissische pistolen . . . | 9,90 » 10,00 | 10,10 » 10,20 | 10,10 » 10,20 | 10,10 » 10,20 |
| Kroonen . . . . . | 16,00 » 16,25 | 16,00 » 16,25 | 16,00 » 16,25 | 16,00 » 16,25 |
| Imperialen . . . . . | 9,55 » 9,65 | 9,55 » 9,65 | 9,55 » 9,65 | 9,55 » 9,65 |
| Amerikaansche Eagles . . | 12,00 » 12,25 | 12,00 » 12,25 | 12,00 » 12,25 | 12,00 » 12,25 |
| Stukken van 20 francs. . | 9,50 » 9,60 | 9,50 » 9,60 | 9,55 » 9,65 | 9,50 » 9,60 |

§ 3. *Javasche Bank.*

De operatien der Bank gedurende het met 31 Maart 1873 geëindigde 45ste boekjaar waren over het algemeen van meer omvang dan in de drie laatstvoorafgegane boekjaren. De rentegevende uitzettingen gedurende 1872/73 bedroegen namelijk gemiddeld f 12 410/m. tegen f 11 312/m. in 1871/72, welk laatste bedrag dat der beide voorafgegane boekjaren overtrof. Bij het einde van Maart 1873 was in bankoperatien belegd f 11 105 971. Naar den aard der uitzettingen waren genoemde sommen verdeeld als volgt:

| | 1871/72. | 1872/73. | Ult. Maart 1873. |
|---|---|---|---|
| Gedisconteerd handelspapier . . . . . | f 6 833 000 | f 6 527 000 | f 5 802 817 |
| Id. vendu-acceptatien en gouvernem. wissels | 1 638 000 | 2 228 000 | 2 705 154 |
| Beleeningen . . . . | 1 636 000 | 1 813 000 | 710 796 |
| Hypotheken . . . . | 1 196 000 | 1 842 000 | 1 857 204 |
| Belegd reservefonds . | | | 30 000 |
| | (1) f11 303 000 | f12 410 000 | f11 105 971 |

De gezamenlijke disconteringen stegen, ten gevolge der belangrijk toegenomen discontering van vendu-acceptatien, voor welk papier het disconto sedert Julij 1872 aanmerkelijk was verlaagd geworden, van f 38 212 991 in 1871/72 tot f 39 447 907 in 1872/73, en de beleeningen van f 7 454 799 tot f 8 600 970, waarvan die op uitvoerproducten van f 6 945 759 tot f 7 808 500.

Het bedrag der door de Bank afgegeven assignatien is steeds klimmende. In 1871/72 werd afgegeven voor een bedrag van f 35 522 724, in 1872/73 voor een bedrag van f 39 735 091. Het berekenen van provisie op deze assignatien stelt de Bank afhankelijk van den stand harer kassen. Waar die kassen in den regel versterking behoeven, worden assignatien franco afgegeven, als het minst kostbare middel van voorziening in de bestaande behoefte.

De handel in munt en muntmaterialen leverde gunstiger uitkomsten op dan in de laatste jaren, hoofdzakelijk door den voordeeligen afzet van het door de Bank aangevoerde of plaatselijk ingekochte goud. Maatregelen werden genomen om den handel in goud op ruime schaal te blijven drijven. De Bank was er op bedacht om ten behoeve van die agentschappen, waar de speciekas gestadig aanvulling behoeft, in de behoefte aan zilver te doen voorzien door regtstreeksche aanvoer van standpenningen uit Nederland. In de eerste plaats valt hierbij te denken aan Soerabaija en in mindere mate ook aan Padang, waar, ter inwisseling van biljetten, de zilverkassen onophoudelijk worden aangesproken èn door de Regering èn door particulieren, zoo zelfs dat de bij octrooi voorgeschreven verpligting, om de biljetten ook bij de agentschappen te betalen, meermalen ernstige bezwaren opleverde. De bij de agentschappen regtstreeks uit Nederland aangebragte specie komt niet duurder te staan dan bij aanvoer te Batavia, en de kosten van vervoer van daar naar de agentschappen worden geheel bespaard.

Even als in vorige boekjaren bleef de Bank voortgaan met het verleenen aan de Regering van hare tusschenkomst ter zake van den verkoop bij inschrijving van wissels op het Departement van Kolonien (zie ook blz. 146 hiervoren).

De verhouding van de speciekas tot de dadelijk opeischbare vorderingen (bankbiljetten, assignatien en rekeningcourant saldo's) bleef, met slechts geringe afwijkingen, even gunstig als in vorige jaren, en stond op 31 Maart 1873 als 1 tot 1,24. Het gezamenlijk bedrag dier dadelijk opeischbare vorderingen wisselde af tusschen f 38 150 118 en f 33 460 223; de speciekas tusschen f 29 750 507 en f 24 981 454. Bij het einde van Maart 1873 beliep het bedrag der dadelijk opeischbare vorderingen f 37 068 675, waarvan aan in omloop zijnde bankbiljetten f 32 963 002. Ruim de helft dezer laatste som bestond uit biljetten van f 1000 en f 500. Van die der laagste serien (f 10 en f 5) was op genoemden datum in omloop respectivelijk f 3 166 600 en f 464 865.

De over 1872/73 behaalde winsten beliepen bruto f 897 536,39⁵ (waarvan onder andere aan renten van discontering f 535 116, aan renten van beleening f 104 513 en aan renten van hypotheek f 110 773), of, na aftrek van onkosten en afschrijvingen, netto f 602 918,69⁵. Hiervan werd, naar reden van f 45 per aandeel (6 per cent dividend benevens een supra-dividend van f 15), ter verdeeling onder de aandeelhouders bestemd f 540 000, voor het reservefonds, de commissarissen en het personeel der Bank aangewezen f 60 729,67⁵ en op het volgend boekjaar overgebragt f 2189,02. Over de twee voorafgegane boekjaren was achtereenvolgens uitgekeerd f 37,35 en f 36 per aandeel.

Het reservefonds, op 31 Maart 1873 f 36 486,99 bedragende, steeg, door hetgeen daarvoor uit de winst van 1872/73 werd afgezonderd, met ingang van het nieuwe boekjaar tot f 77 783,16⁵.

Het in 't vorig verslag vermelde voorstel van de directie der Bank, betreffende eene verhooging van het bij art. 16 van het octrooi voorloopig bepaalde maximum voor de uitgifte van slechts gedeeltelijk door specie gedekte bankbiljetten, is door de Indische Regering niet in behandeling kunnen genomen worden, omdat — zoo als in Maart 1873 aan de directie werd te kennen gegeven — dit voorstel niet verwezenlijkt zou kunnen worden zonder eene verandering van het octrooi, waartoe van den kant der Regering niet kon worden medegewerkt dan nadat haar de inzigten zouden bekend zijn van eene overeenkomstig art. 33 van het octrooi te houden algemeene vergadering van deelhebbers. Nadat de zaak door de directie der Bank voorloopig in advies was gehouden, is door haar later een voorstel tot wijziging van de artt. 15 en 16 van het octrooi ontworpen, ter behandeling waarvan de deelhebbers in Junij 1874 buitengewoon zouden bijeenkomen.

## N. Personele verordeningen omtrent landsdienaren.

### § 1. *Burgerlijke landsdienaren.*

#### *a.* Europesche.

*Benoeming.* Voor de eerste maal werd in 1873 het grootambtenaars-examen afgenomen onder de volledige werking van het Koninklijke besluit van 23 Junij 1871 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 72, *Indisch Staatsblad* n°. 117), zoo als het is gewijzigd door dat van 30 October 1872 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 106, *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 19). De uitslag van het in 1873 (Junij—Julij) hier te lande gehouden examen is reeds in 't vorig verslag vermeld (zie de noot op bladz. 195). In Indie werden geëxamineerd (September—October) 16 candidaten (waaronder 1 meester in de regten), van welke 7 (en daaronder ook de laatstbedoelde candidaat) werden toegelaten.

Voornamelijk met het doel om eene meer billijke regeling in 't leven te roepen aangaande het in rekening te brengen aantal punten bij het afleggen van examen in Maleisch en Javaansch beiden, werd bij ministeriele beschikking van 27 Mei 1874, n°. 22, het reglement op het afnemen van het examen, dd. 1 November 1872 (zie het vorig verslag, bladz. 194), door een gewijzigd reglement vervangen, hetwelk is opgenomen in de *Staatscourant* van 31 Mei en 1 Junij jl., en al dadelijk is toegepast op het in de volgende maand afgenomen examen.

Ten gevolge van het reeds op bladz. 60 hiervoren vermelde Koninklijk besluit van 12 Februarij 1874, n°. 25, houdende een tijdelijken maatregel van voorziening ten opzigte der benoembaarheid tot regterlijk ambtenaar in Indie, is het groot ambtenaars-examen in 1874 hier te lande tweeledig afgenomen. Voor het gewone examen hadden zich aangemeld 67 candidaten (allen niet-regtsgeleerden); voor het examen bedoeld bij het Koninklijk besluit van 12 Februarij 1874, 25, allen meesters in de regten. Na aftrek van hen die niet opgekomen waren of zich teruggetrokken hadden, werden geëxamineerd: van de eersten 54, van de laatsten 23, van welke respectivelijk 39 en 21 slaagden.

Beschikbaarstelling was toegezegd: ter benoeming tot ambtenaar bij de gewone burgerlijke dienst, aan de 19 candidaten, geen meesters in de regten, die bij het afleggen van eerstbedoeld examen het meest zouden hebben

(1) Het verschil van dit cijfer met de hooger opgegeven som van f 11 312/m. wordt in het verslag der Bank niet toegelicht.

voldaan ; — ter benoeming tot ambtenaar bij de regterlijke magt, aan al de meesters in de regten, die hetzij het gewone examen, hetzij dat bedoeld bij Koninklijk besluit van 12 Februarij 1874, met voldoenden uitslag zouden hebben afgelegd.

De afzonderlijke regelingen omtrent de benoembaarheid tot technische betrekkingen bij de burgerlijke dienst in Indie, zijn laatstelijk weder met een tweetal vermeerderd, en wel voor zooveel betreft de technische ambtenaren bij de algemeene dienst van het stoomwezen, en de betrekking van adjunct-landmeter bij het kadaster (verg. blz. 137 en 99 hiervoren). Over de examina voor de betrekkingen van adspirant-ingenieur, architect en opzigter bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken zie men blz. 127 hiervoren, terwijl in hoofdstuk ❶, afd. II, hierachter wordt melding gemaakt van nadere bepalingen omtrent de benoembaarheid van ingenieurs en opzigters voor de dienst der mijnen.

De twee in het vorig verslag bedoelde ambtenaren, vroeger werkzaam ter Kuste van Guinea, zijn beiden geplaatst, de een in eene betrekking bij de regterlijke magt, de ander als architect bij den waterstaat en de burgerlijke openbare werken. Laatstelijk zijn nog drie ter Kuste gediend hebbende ambtenaren naar Indie gezonden en, met dispensatie van het zoogenaamd klein ambtenaarsexamen, aldaar geplaatst, een bij een der departementen van algemeen bestuur en twee bij de recherche.

Het zoogenaamd klein ambtenaarsexamen werd in 1873 afgelegd door 340 personen, waarvan 193 slaagden.

De uitvoering van het denkbeeld, om de aanstelling van burgerlijke ambtenaren in Indie afhankelijk te stellen van geneeskundige keuring (zie het vorig verslag blz. 195), is door het Indisch Bestuur niet vrij van bedenkingen en ook overbodig geoordeeld. Evenwel is de Gouverneur-Generaal er toe overgegaan, alle autoriteiten en ambtenaren, die bevoegd zijn Europeanen en met hen gelijk gestelden in 's lands burgerlijke dienst op te nemen of daartoe voor te dragen, nog voor zooveel noodig aan te schrijven (Mei 1873), om bij voortduring toe te zien en te waken, dat geen zoodanigen in burgerlijke landsbedieningen worden aangesteld, wier ligchamelijke toestand hen blijkbaar voor eene langdurige dienst in Indie niet geschikt doet zijn, en om, bij twijfel daaromtrent, geneeskundige verklaringen te vorderen.

*Verloven.* Aangaande de maatregelen die zouden te nemen zijn ten einde het ligtvaardig aanvragen van buitenlandsch verlof wegens ziekte door burgerlijke landsdienaren tegen te gaan (zie het vorig verslag blz. 195), is nog geen beslissing genomen.

Omtrent de wenschelijkheid om, nu de gouvernementspassagiers zonder bijbetaling hunnerzijds kunnen gebruik maken van de versnelde directe gemeenschap tusschen Nederland en Indie, de verloven naar Nederland van twee jaren te beperken tot één of uiterlijk één en een half jaar, zijn de gevoelens in Indie verdeeld. Door den Gouverneur-Generaal is ten slotte in overweging gegeven van de verwezenlijking van het denkbeeld af te zien. De zaak is hier te lande nog in advies.

*Wachtgeld.* Bij Indisch besluit van 2 Januarij 1873 (*Staatsblad* n°. 88) is ingetrokken de bepaling (zie het verslag van 1872, blz. 144), dat ambtenaren en beambten, die na twintigjarige dienst van hunne betrekking werden ontheven, niet in het genot van wachtgeld mogten worden gesteld vóór dat door het hoofd van het departement van algemeen bestuur of door het collegie, waaronder zij dienden, berigt en door den Gouverneur-Generaal beslist was omtrent de wenschelijkheid om hen voor de actieve dienst te behouden. Het was gebleken dat die bepaling in hare toepassing tot onbillijkheden aanleiding gaf, daar dikwijls maanden verliepen, voor dat eene beslissing genomen werd, tot groot ongerief van de belanghebbenden, die geruimen tijd van inkomsten verstoken bleven.

*Voorschotten.* Bij een besluit van 17 Mei 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 84) werden door den Gouverneur-Generaal voorschriften vastgesteld op het verleenen van voorschotten aan burgerlijke ambtenaren bij verandering van standplaats in Nederlandsch Indie. Het besluit is eene codificatie van de ter zake reeds bestaande, verspreide bepalingen, met toevoeging van eenige nieuwe, ontleend aan hetgeen reeds gebruikelijk was.

*Reis- en verblijfkosten.* De bepaling, vermeld op blz. 196 van het vorig verslag, volgens welke de controleurs bij het binnenlandsch bestuur op Java en Madura, die zich, hetzij ten behoeve van het beheer eener andere afdeeling of om andere redenen, in dienst buiten hunne afdeeling begeven, aanspraak hebben op tegemoetkoming voor reis- en verblijfkosten, gerekend van hun vertrek van de plaats van vestiging tot hunne terugkomst aldaar, werd bij Indisch besluit van 23 Junij 1873, n°. 18, van toepassing verklaard op de adsistent-residenten op en buiten Java en Madura en op de controleurs bij het binnenlandsch bestuur in de buitenbezittingen.

Aanspraak op tegemoetkoming voor reis- en verblijfkosten werd verder toegekend aan ambtenaren, die, bij ontstentenis van een geneesheer op hunne standplaats, zich naar elders moeten begeven om zich onder geneeskundige behandeling te stellen (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 200), zoomede aan ambtenaren van de post- en telegraafdiensten, die een der examens, voorgeschreven bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 53, met gunstigen uitslag afleggen.

Het reglement op het reizen van landsdienaren langs spoorwegen (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 77) werd bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 166, aangevuld, ten einde ook aan zoodanige burgerlijke landsdienaren, die te rangschikken zijn onder de gouvernementsreizigers 4de klasse, vergoeding van vracht toe te kennen voor per spoor mede te nemen bedienden en goederen, op hoedanige vergoeding bedoelde landsdienaren krachtens de bestaande bepalingen ook aanspraak hadden zoowel bij reizen te water als bij reizen met zoogenaamde kleine transportmiddelen.

*b.* Inlandsche.

*Bezoldiging.* Over de met 1 April 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 72) toegekende tractementsverhooging aan koffij- en zoutpakhuismeesters, vaccinateurs, onderwijzers en inlandsche schrijvers op Java en Madura, tegen intrekking van het hun krachtens *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 123, toekomende genot van heerendienstpligtigen, is reeds gehandeld op blz. 76 hiervoren.

*Benoeming en ontslag van politie-oppassers.* In April 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 119a) werd eenige wijziging gebragt in de bepalingen omtrent de benoeming en het ontslag van de politie-oppassers, toegevoegd aan de gouverneurs, residenten en verdere ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op en buiten Java en Madura, alsmede van de beambten, toegevoegd aan de inlandsche officieren van justitie. Terwijl deze laatsten, even als de politie-oppassers, tot dusver werden aangesteld en ontslagen door de ambtenaren bij wie zij in dienst zijn, is nu — ter voorkoming van willekeur en ter verkrijging van meerderen waarborg voor een goed gehalte der bedoelde personen — bepaald, dat zij worden benoemd en ontslagen door het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur, op voordragt van den ambtenaar aan wien zij zijn toegevoegd. Van de benoeming wordt aan den betrokken beambte een schriftelijk bewijs op gezegeld papier, van het ontslag mede een bewijs, echter vrij van zegel, uitgereikt.

*Reis- en verblijfkosten.* Ingevolge de bestaande bepalingen genieten de doctors-djawa, wanneer zij bij het uitbreken van epidemien, tot het verleenen van hulp in commissie worden gesteld, daggeld en schadeloostelling voor reiskosten. In 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 91) is bepaald, dat in dat voorregt ook deelen de vaccinateurs in commissie reizende naar plaatsen buiten hunne vaccine-kringen gelegen.

§ 2. *Militaire landsdienaren* (1).

*Pensioenen, gagementen.* (2) De vaststelling bij Koninklijk

(1) Over de verhooging van de tractementen der officieren enz. en van de soldijen der mindere militairen is reeds gehandeld op blz. 35 hiervoren. Zie ook het aangeteekende op blz. 32 onder „Eereteekenen".

(2) Aangaande de toepassing der militaire pensioensbepalingen enz. op officieren en minderen van mobiele schutterijen, barisans en inlandsche legioenen, zie men blz. 49 hiervoren.

besluit van 24 November 1859, n°. 60 (*Indisch Staatsblad* n°. 27) van gunstiger pensioensbepalingen voor de officieren der landmagt in Nederlandsch Indie, maakte eene nadere voorziening noodig jegens de officieren van het Indisch sedentair zeewezen (1), voor wier pensioenen, krachtens de bestaande regeling (*Indisch Staatsblad* 1850, n°. 16), nog de vroegere militaire pensioensbepalingen tot grondslag strekten. Bedoelde voorziening, door verschillende omstandigheden vertraagd, heeft plaats gehad bij Koninklijk besluit van 26 Augustus 1873, n°. 1 (*Indisch Staatsblad* n°. 196), bepalende dat laatstbedoelde officieren voortaan worden gepensioneerd overeenkomstig de thans voor de officieren der landmagt geldende regeling.

Bij Koninklijk besluit van 9 Julij 1873, n°. 51 (*Indisch Staatsblad* n°. 192) ondergingen de bepalingen omtrent de militaire pensioenen en gagementen (*Indisch Staatsblad* 1860, n°. 27) eenige aanvulling, ten einde alsnog te voorzien in het lot van zoodanige mindere militairen, die ter zake van eene in de dienst ontstane liesbreuk het leger moeten verlaten.

---

## O. Nijverheid.

### I. Landbouw, boschwezen en veeteelt.

#### § 1. *Java en Madura.*

##### *a.* Landbouw.

###### 1°. *Inlandsche landbouw.*

Rijstcultuur en tweede gewassen.

In 1873 werden op Java (de residentie Batavia en de Vorstenlanden uitgezonderd) en in de afdeeling Pamakassan (Madura) met padi beplant 2 345 434 bouws (1), waarvan 1 456 975 bouws bewaterbare sawah's, 694 549 bouws van den regen afhankelijke sawah's, 51 318 bouws zoogenaamde moerassawah's en 142 592 bouws tegalvelden; terwijl met andere eenjarige gewassen waren beplant: 1 177 052 bouws (2), waarvan 521 641 bouws bewaterbare sawah's, 202 825 bouws van den regen afhankelijke sawah's, 10 001 bouws zoogenaamde moerassawah's en 442 585 bouws tegalvelden.

Alzoo waren in 1873 in het geheel met padi en andere eenjarige gewassen beplant: 1 978 616 bouws bewaterbare sawah's, 897 374 bouws van den regen afhankelijke sawah's, 61 319 bouws zoogenaamde moerassawah's en 585 177 bouws tegalvelden of in 't geheel 3 522 486 bouws (3).

Eene vergelijking met de voor 1872 opgegeven cijfers volgt hieronder:

| SOORT VAN BOUWLAND. | Aantal bouws met padi beplant. | | | | Aantal bouws met andere eenjarige gewassen beplant. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 1872. | | 1873. | | 1872. | | 1873. | |
| | 1ste aanplant. | 2de aanplant. | 1ste aanplant. | 2de aanplant. | 1ste aanplant. | 2de aanplant. | 1ste aanplant. | 2de aanplant. |
| Bewaterbare sawah's | 1 277 703 | 78 116 | 1 321 933 | 135 042 | 19 514 | 416 977 | 60 193 | 461 448 |
| Velden van den regen afhankelijk . | 859 054 | 2 885 | 881 358 | 7 101 | 323 464 | 161 467 | 328 893 | 326 518 |
| Totaal | 2 136 757 | 81 001 | 2 203 291 | 142 143 | 342 978 | 578 444 | 389 086 | 787 966 |
| | 2 217 758 | | 2 345 434 | | 921 422 | | 1 177 052 | |

Deze staat wijst voor 1873 veel gunstiger cijfers aan dan voor 1872. Hierbij is echter niet alleen te denken aan nieuwe ontginningen, maar ook aan de juistere gegevens, die verkregen zijn door de statistieke opneming en door de onderzoekingen, ingesteld voor de toepassing der nieuwe landrente-regelingen (zie bladz. 98 en 80).

Onbeplant bleven in 1873 148 820, in 1872 486 060 bouws, zijnde onder deze uitgestrektheid respectivelijk 68 568 en 424 628 bouws velden begrepen, die niet geregeld, maar slechts om de twee of meer jaren beplant worden.

De padi-oogst leverde in 1873 op: 52 244 530 pikols, of gemiddeld 22,95 pikols per bouw van alle geslaagde aanplantingen (22,27 pikols per bouw van alle beplante velden), dat is 4 891 295 pikols meer dan in 1872, toen de productie bedroeg 47 353 235 pikols, of gemiddeld 22,50 pikols per bouw van alle geslaagde aanplantingen (21,35 pikols per bouw van alle beplante velden).

De oogst van andere eenjarige gewassen dan padi was in enkele gewesten zeer overvloedig. Daar hieronder vele voedingsgewassen voorkwamen, daalden de prijzen der voedingsmiddelen, in het begin van het jaar zeer hoog opgedreven, later weder aanmerkelijk.

Over het algemeen was de weêrsgesteldheid in het afgeloopen jaar voor de rijstcultuur gunstig, zoodat die op de productie een gunstigen invloed heeft uitgeoefend. De hoogste productie per bouw werd, even als in de laatste jaren, weder verkregen in Pasoeroean; zij bedroeg dáár (de opbrengst van alle velden en van den eersten en tweeden aanplant bijeen genomen), 51,09 pikols tegen 49,20 pikols in 1872, of meer dan het dubbele van de gemiddelde productie per bouw over geheel Java. Daarop volgen de resi-

(1) Zie over dezen blz. 61 van het vorig verslag.

(1) Bij dit cijfer zijn afzonderlijk in rekening gebragt de velden waarop padi als tweede gewas werd geplant.

(2) Als voren, wat betreft de velden voor de tweede maal met andere gewassen dan padi beplant.

(3) De uitvoerige staat, in vroegere jaren overgelegd (zie vorig verslag, bijlage Z), is in dit jaar, waarschijnlijk bij vergissing, niet uit Indie gezonden. Daarentegen is ontvangen een overzigt van de cultuur van andere eenjarige gewassen dan padi, welke als bijlage Y bij dit verslag wordt gevoegd.

dentien Probolinggo, Bezoeki en Banjoewangi, waar de oogst gemiddeld opleverde 37,21, 33,30 en 30,78 pikols per bouw. De laagste gemiddelden vertoonen Madioen, Japara, Rembang en Krawang, met respectivelijk 15, 14,10, 13,25 en 12,71 pikols per bouw.

Als in vorige verslagen worden hieronder weder gegeven:
1°. eene vergelijking van de productie per bouw, die verkregen is van de verschillende soorten van bouwland;
2°. een overzigt van de voornaamste uitkomsten van den eigen landbouw der bevolking in de laatste vijf jaren.

| SOORTEN VAN BOUWLAND. | 1872. Productie per bouw, berekend over alle beplante velden. | 1872. Productie per bouw, berekend over de geslaagde aanplantingen alleen. | 1872. Van de aanplantingen slaagde: | 1873. Productie per bouw, berekend over alle beplante velden. | 1873. Productie per bouw, berekend over de geslaagde aanplantingen alleen. | 1873. Van de aanplantingen slaagde: |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | pikols. | pikols. | per cent. | pikols. | pikols. | per cent. |
| Bewaterbare sawah's . . . . | $25^{52}$ | $26^{36}$ | 96,89 | $26^{34}$ | $26^{70}$ | 98,65 |
| Niet bewaterbare sawah's . . | $14^{73}$ | $16^{15}$ | 91,23 | $13^{91}$ | $14^{60}$ | 95,24 |
| Moeras-sawah's. . . . . | $19^{17}$ | $21^{58}$ | 88,80 | $21^{71}$ | $24^{34}$ | 89,21 |
| Tegalvelden . . . . . | $10^{87}$ | $11^{53}$ | 94,22 | $11^{86}$ | $12^{40}$ | 95,62 |

| JAREN. | Uitgestrektheid der velden door de bevolking voor eigen cultuur beplant. | Waarvan met padi als eerste gewas. | Met andere gewassen als eerste gewas. | Met padi als tweede gewas. | Met andere gewassen als tweede gewas. | Opbrengst der met padi beplante velden. | Waarvan tweede gewas. | Gemiddeld bedrag der marktprijzen van den pikol padi in de verschillende gewesten. Hoogste marktprijzen. | Laagste marktprijzen. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | bouws. | bouws. | bouws. | bouws. | bouws. | pikols padi. | pikols padi. | | |
| **1869** | 2 363 654 | 2 025 763 | 337 891 | 47 720 | 625 213 | 42 898 551 | 836 780 | f 3,52 | f 2,36 |
| **1870** | 2 427 481 | 2 064 154 | 363 327 | 59 948 | 605 379 | 46 164 784 | 1 219 081 | 3,28½ | 2,24½ |
| **1871** | 2 404 775 | 2 076 057 | 328 718 | 71 410 | 533 967 | 47 288 930 | 1 446 464 | 3,30½ | 2,23 |
| **1872** | 2 479 735 | 2 136 757 | 342 978 | 81 001 | 578 444 | 47 353 235 | 1 572 109 | 3,99½ | 2,53 |
| **1873** | 2 592 377 | 2 203 291 | 389 086 | 142 143 | 787 966 | 52 244 530 | 2 351 840 | 4,65 | 2,13 |

Voor zoover in het begin van 1873, tot leniging van den door gebrek aan voedingsmiddelen ontstanen nood in sommige gedeelten van Java en Madura, waarvan in het vorig verslag melding is gemaakt, van regeringswege zaadpadi aan de bevolking verstrekt, of rijst onder de behoeftigen verdeeld moest worden, is hiervoor uitgegeven eene som van f 70 636, als: voor Batavia f 6465, Bantam f 150, Krawang f 37 351, Preanger regentschappen f 497, Cheribon f 1677, Samarang f 6291, Japara f 6315, Madioen f 500, Kediri f 3027 en Soerakarta f 8363. De bevolking van Krawang nam aan de voor haar uitgegeven som van f 37351 in drie jaren terug te betalen. Tot 31 December 1873 is daarvan slechts f 1346 gerestitueerd.

De proeven, in de residentie Banjoemas genomen met het zaaijen en planten van padi op de door den adviseur-honorair voor inlandsche zaken, den heer K. F. Holle, aanbevolene wijze, hebben ook in 1873 weder over het algemeen goede resultaten opgeleverd. De verkregen productie, berekend over de geheele op die wijze bewerkstelligde aanplanting, bedroeg gemiddeld per bouw 31,14 pikols of ongeveer 15½ per cent meer dan geoogst werd van de op de gewone wijze bebouwde velden, die 26,98 pikols per bouw opbragten. De geldelijke voordeelen der nieuwe methode bedroegen, wanneer alleen in rekening worden gebragt de uitgespaarde zaadpadi en handenarbeid, benevens de genoemde meerdere opbrengst, gemiddeld f 16,30 per bouw. Die methode vond in de afdeeling Poerwokerto nog al navolging. In het district Adjibarang, waar dit, zoo als reeds in het vorig verslag is medegedeeld, vooral het geval was, is de gemiddelde productie, volgens de algemeene getuigenis der bevolking, aanzienlijk gestegen. Eenige proefsnitten, verrigt op de velden wier bezitters de nieuwe wijze van bebouwing hadden nagevolgd, wezen eene opbrengst van meer dan 50 pikols per bouw aan, een cijfer dat in genoemde residentie tot nog toe niet dan bij uitzondering werd verkregen.

De aanleg van terrassen op hellend terrein vond in de residentie Banjoemas het meest ingang in Bandjarnegara; van de 420 bouws, die op deze wijze in het gewest werden bewerkt, behoorden ruim 329 bouws tot de genoemde afdeeling.

Wat de vischteelt op sawah's en in vijvers betreft, wordt gemeld, dat in Banjoemas gedurende 1873 op ruim 133 bouws visch werd geteeld, terwijl er bij het einde des jaars 821 blijvende vischvijvers waren aangelegd.

De rapporten, welke de ambtenaar, die in het belang

der verbetering van de rijstcultuur enz. in het meergenoemde gewest werkzaam was, aan de Regering heeft ingediend omtrent hetgeen verrigt was en omtrent de verkregen resultaten, zijn aan de directien van de Nederlandsch-Indische Maatschappij van nijverheid en landbouw en van het Indisch Landbouwgenootschap afgestaan, ter opneming in hare tijdschriften. 250 overdrukken werden onder de Europesche ambtenaren op Java verspreid.

Van het aangekondigde voornemen, om ook in de overige gewesten van Java door een controleur onderzoekingen te doen instellen in het belang der verbetering van de rijstcultuur en van de vischteelt, is afgezien, omdat betere uitkomsten verwacht werden van eene navolging van hetgeen voor Banjoemas was gedaan, dus van de indienststelling van een controleur in eene bepaalde landstreek, waar men zou willen trachten de bevolking, door voorbeeld en leering, over te halen tot de toepassing eener meer productieve methode van landbouw. De Indische Regering vestigde het eerst het oog op Indramaijoe (Cheribon), waar de rijstcultuur het hoofdbestaan der bevolking uitmaakt en waar die cultuur, wegens de goede qualiteit van het product, van groot belang is. Ten einde zich voor zijne werkzaamheden in die afdeeling voor te bereiden, werd een ambtenaar, vergezeld door een paar intelligente hoofden uit het Cheribonsche, voor eenige weken naar Limbangan (Preanger regentschappen) gezonden, ten einde aldaar, onder de leiding van den straks genoemden adviseur-honorair voor inlandsche zaken, de verbeteringen gade te slaan, gedurende de laatste jaren in verschillende takken van landbouw tot stand gebragt.

Intusschen heeft de directeur der gouvernements-kina-onderneming, de heer VAN GORKOM, zoo als bij het vorig verslag is vermeld, op eene in Februarij 1873 aanvaarde (in Mei voltooide) reis, onderzoekingen van den meer bedoelden aard ingesteld en bij deze gelegenheid tevens, ter voldoening aan eene opdragt der Regering, naauwkeurig den staat der voedingsmiddelen in Japara en Rembang nagegaan. Door dien ambtenaar is berigt, dat hij in de door hem bezochte residentien (Cheribon, Tagal, Samarang, Japara, Rembang, Kadoe, Soerakarta en Djokjokarta) bijna overal de hoofden en bevolking heeft aangespoord om de door den heer HOLLE aangegeven methode van rijstbouw te volgen, en dat hij op vele plaatsen in Samarang, Japara en Rembang, in tegenwoordigheid van ambtenaren en inlandsche hoofden, proeven heeft gegeven van het zaaijen volgens die methode, waartoe de grond vooraf, onder toezigt van den hem vergezellenden zaaijer, goed bewerkt was. De toestand der residentien Japara en Rembang, wat de voedingsmiddelen der bevolking betrof, werd door hem over het algemeen bevredigend bevonden. De Indische Regering heeft den heer VAN GORKOM hare tevredenheid betuigd over de wijze, waarop hij de hem opgedragene commissie in het belang der rijstcultuur heeft volbragt.

Met eene gelijke taak werd tegen het einde van 1873 ook belast de meergenoemde adviseur-honorair voor inlandsche zaken, die zich daartoe welwillend beschikbaar had gesteld; van zijne bevindingen en verrigtingen zal eerst in het volgend verslag melding gemaakt kunnen worden.

Ten aanzien van de in het vorig verslag onder het hoofd „*Bibiet*" ter sprake gebragte proeven met de door den heer HOLLE aanbevolen wijze van uitzaaijing der padi, werden zeer gunstige berigten ontvangen uit de residentie Kadoe. Terwijl bij het zaaijen en planten op de bedoelde wijze minstens 75 katties per bouw aan zaadpadi bespaard werden, vermeerderde de productie per bouw met 6 tot 22 pikols padi of 3 tot 11 pikols rijst, zoodat een voordeel van f 18 tot f 66 verkregen werd. Alle dessahoofden in Kadoe hebben verklaard op hunne eigen sawahs de nieuwe methode te willen toepassen, ten voorbeeld voor de overige landbouwers.

Van de twee Sumatranen die, blijkens het vorig verslag, naar Java waren overgekomen om de bevolking te onderwijzen in het oogsten met den sikkel (sabit), is de eene gebleken voor zijne taak niet berekend te zijn, en de andere op Java steeds ziek geweest. Beiden zijn onverrigter zake naar Padang teruggezonden.

Volgens de in 1873 van de residenten van Cheribon, Samarang, Soerabaija, Pasoeroean en Banjoemas ontvangen berigten omtrent de resultaten van de in hun gewest genomen proeven met de uitplanting van Carolina-zaadpadi, zijn de proefaanplantingen in Banjoemas en het Pasoeroeansche district Gemping (afdeeling Bangil) volkomen mislukt, terwijl ook de in de overige genoemde gewesten en in eenige andere districten van Pasoeroean verkregen uitkomsten verre van gunstig te noemen zijn. Alleen de afdeeling Grati in de laatstgenoemde residentie maakte hierop eene gunstige uitzondering. De Carolina-padi werd aldaar op zoogenaamde middelmatige gronden uitgeplant en leverde ongeveer 31 pikols per bouw drooge padi op, terwijl tot nu toe van gewone padisoorten nooit meer dan 25 of hoogstens 27 pikols per bouw werden verkregen. Alleen in deze afdeeling bleek die padi-soort ook in den smaak der bevolking te vallen om haren grooten korrel. Uit hoofde van een en ander werd door het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur de last gegeven, om het uit bedoelden aanplant verkregen product te bezigen tot het nemen van verdere proeven. Daarmede is ook voortgegaan in het district Poerworedjo (afdeeling Pasoeroean), wijl de eerste proefaanplant, die door de walang sangit was aangetast, gedurende den tijd dat het gewas in de aren stond eenigzins geleden had. Ook in Cheribon, Samarang en Soerabaija zijn de proeven herhaald, omdat het mogelijk werd geacht dat de verkregen minder gunstige uitkomsten daaraan te wijten waren, dat het gebezigde zaad te oud was.

In de residentie Banjoemas zijn de mantries oeloe oeloe, voor het toezigt op de waterleidingen en besproeijingen, aangesteld, waarvan in het vorig verslag (blz. 201) sprake was. In Februarij 1874 werden drie zulke beambten aangesteld in de residentie Madioen (regentschappen Madioen, Ponorogo en Magettan), terwijl het voornemen bestaat om ook het getal mantries bij de waterleidingen in Demak met drie te vermeerderen.

De in het vorig verslag bedoelde handleiding voor de rijstcultuur kon in 1873 nog niet zamengesteld worden, omdat eenige residenten nog niet geantwoord hadden op de hun gestelde vragen aangaande de bestaande gebruiken.

Van het tijdschrift: „De vriend van den Javaanschen landman" is in 1873 ook eene Madureesche vertaling vervaardigd, om onder ambtenaren en hoofden te worden verspreid, terwijl vertalingen in het Soendaneesch en in het Baweansch worden bewerkt. Intusschen zijn door den heer HOLLE, ten vervolge op dat tijdschrift, nog twee stukjes uitgegeven, onder den titel van: „Handleidingen voor de zoetwatervischteelt op Java en voor den terrasgewijzen aanleg van hellende drooge gronden", welke mede van regeringswege zijn gedrukt en verspreid.

Voorts verdient hier vermelding, dat door dien heer en dr. R. H. C. C. SCHEFFER, directeur van 's lands plantentuin te Buitenzorg, in 1873 eene nota is vervaardigd, bevattende eenige nuttige wenken omtrent den sagoboom, waarvan 370 gedrukte exemplaren van regeringswege zijn verspreid onder de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op en buiten Java, terwijl ze ook, op magtiging van de Regering, is opgenomen in de tijdschriften van de Nederlandsch-Indische Maatschappij van nijverheid en landbouw en van het Indische Landbouwgenootschap. Het voornemen bestaat, om ook van deze nota en van de genoemde twee stukjes van den heer HOLLE, Maleische, Javaansche en Soendanesche vertalingen te doen drukken en verspreiden.

De in het vorig verslag, bladz. 201, bedoelde controleur bij het binnenlandsche bestuur in Nederlandsch Indie, de heer SOLLEWIJN GELPKE, heeft in noordelijk Italie de rijstcultuur bestudeerd en omtrent zijne bevindingen een zeer uitvoerig rapport uitgebragt, vergezeld van eene beschrijving van de rijstcultuur op Java, ten einde eene vergelijking mogelijk te maken van hetgeen daar en in Italie geschiedt. De ingediende stukken zijn voor eene officiele uitgave minder geschikt geacht, maar zullen door het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indie worden gepubliceerd.

*Werken in het belang van den landbouw.* Zoo als reeds in het vorig verslag met een enkel woord werd medegedeeld, heeft de commissie tot het ontwerpen eener regeling van het irrigatiewezen op Java en Madura hare voorstellen ingediend. De Indische Regering heeft echter eene omwerking van het door de commissie aangeboden ontwerpreglement noodig gekeurd, in dien zin, dat de daarin

voorkomende bepalingen van zuiver burgerregtelijken aard er uit werden geligt om afzonderlijk in een Koninklijk besluit tot aanvulling van het Burgerlijk Wetboek eene plaats te vinden, en dat in het reglement op de bevloeijingen alleen opgenomen werden administratieve voorschriften, betrekking hebbende op de toepassing van de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek. Die omwerking is opgedragen aan den directeur van justitie, in overleg met den heer DE BRUYN, oud-directeur der openbare werken.

Aan dezen waterstaatsambtenaar is ook opgedragen de zamenstelling eener volledige handleiding voor irrigatien in Indie; een arbeid, dien de directeuren van binnenlandsch bestuur en van openbare werken te omvangrijk en van te specialen aard achtten, om te worden verrigt door het personeel, aan hunne departementen verbonden.

In het begin van 1874 werd door den hoofdambtenaar DE BRUYN ingediend een overzigt van den stand der bevloeijingen in de residentien Soerabaija, Pasoeroean, Kediri en Bagelen, waarbij door hem werd betoogd, dat de verdeeling van Java in irrigatie-districten, en de plaatsing in die districten van ingenieurs die zich niet met 's lands bouwwerken hebben bezig te houden, aan het in werking brengen eener wetgeving op de bevloeijingen moet voorafgaan.

De hooger bedoelde commissie had dan ook in overweging gegeven om te beginnen met de instelling van één irrigatie-district, en daartoe het stroomgebied eener rivier te doen opnemen en de noodige regelingen omtrent de irrigatien in dat gebied te doen maken. Aan dit voorstel kon evenwel voor alsnog geen gevolg worden gegeven, omdat geen waterstaatsambtenaren beschikbaar waren.

Het door die commissie aanbevolen denkbeeld, om een cursus over de irrigatie te doen openen aan de Polytechnische school te Delft, is door de Indische Regering ondersteund en hier te lande in overweging genomen.

Omtrent de werken in het belang der irrigatie in verschillende gewesten uitgevoerd of ontworpen, is het navolgende mede te deelen.

*Bantam.* Ten gevolge van de uitkomsten eener verrigte opneming is besloten om eene vroegere waterleiding in de districten Tjiroeas en Onder Andir weder in bruikbaren staat te brengen; men berekent dat door dit werk, met welks uitvoering reeds een aanvang is gemaakt, minstens 1000 bouws, thans geheel van den regen afhankelijk, in vruchtbare sawahs herschapen zullen worden.

Het in 1872 voltooide irrigatiekanaal uit de Tjimerga, in de afdeeling Lebak, voldoet aan de daarvan gekoesterde verwachting; de geheele vlakte nabij Rangkas Betoeng, vroeger tegalgrond, bestaat nu uit vruchtbare sawahs.

*Cheribon* De noodige opnemingen zijn gedaan om aan de Menenteng-leiding zooveel capaciteit te geven, dat daardoor minstens 10 000 bouws sawahs meer dan thans kunnen worden geirrigeerd; de ontwerpen voor de aan te leggen werken zijn nagenoeg gereed.

*Samarang* De in het vorig verslag (bladz. 202) bedoelde werkzaamheden in het belang van de irrigatie in de afdeeling Demak werden, altijd onder de leiding van den hoofdambtenaar DE BRUYN, onafgebroken voortgezet. Voorstellen omtrent den aanleg der benoodigde werken zullen waarschijnlijk spoedig worden ingediend.

*Japara.* Onder het oppertoezigt van den zoo even genoemden hoofdambtenaar worden ook, ingevolge een Indisch besluit van October 1873, ontwerpen en begrootingen gemaakt voor de toepassing van een volledig stelsel van irrigatie in de groote vlakte van Japara, grenzende aan de afdeeling Demak. Voor het opmaken der bedoelde ontwerpen en begrootingen werd den eerstaanwezenden ingenieur in deze residentie eene brigade van drie ingenieurs met het noodige inlandsch personeel toegevoegd.

*Soerabaija.* De aanleg van het Kabooh-kanaal, overeenkomstig het gewijzigd project, op bladz. 202 van het vorig verslag bedoeld, is op 1 November 1873 uitbesteed, en door eene te Soerabaija gevestigde firma voor f 1 798 990 aangenomen. Het belangrijke werk is aan deze firma gegund.

Hoezeer de opnemingen, ten doel hebbende om een groot deel van Lengkir van levend water te voorzien, volbragt zijn, was gebrek aan personeel oorzaak, dat de daarvoor te maken ontwerpen nog niet in gereedheid gebragt konden worden.

*Pasoeroean.* In 1873 werden de vereischte opnemingen verrigt en ontwerpen gemaakt voor de verbetering van den aanvoer van het bandjirwater in en de lozing daarvan uit het meer van Grati. Eene herziening der ontwerpen is evenwel noodig geoordeeld.

Bij het departement der burgerlijke openbare werken zijn voorstellen aanhangig, betreffende den aanleg van een stuwdam te Kedoong Larangan en het graven van eene leiding met sluisje, waardoor de Kotta-Bangil van water zal worden voorzien.

*Bezoeki.* De noodstuwdam te Sitoebondo werd gedurende het afgeloopen jaar herhaaldelijk beschadigd en vorderde telkens zware herstellingen.

Met den aanleg van een vasten stuwdam met sluizen in de Sampean-rivier, in December 1872 uitbesteed, werd in den loop van 1873 door den aannemer een aanvang gemaakt.

*Banjoewangi.* In het district Rogodjampi werd begonnen met het graven der in het vorig verslag bedoelde waterleiding uit de rivier Bomo, tot bevloeijing van ongeveer 1000 bouws sawahs. Voor zoover gereed, kan het werk als goed geslaagd worden beschouwd.

*Bagelen.* In de residentie Bagelen kon eerst in Augustus 1873 een aanvang worden gemaakt met het graven der in Julij 1872 geautoriseerde waterleiding uit de Begaloe in de afdeeling Ledok. Niettegenstaande herhaaldelijk ondervonden tegenspoeden werd dit werk met zooveel kracht voortgezet, dat bij het eind van 1873 reeds 340 000 kub. meters waren gegraven.

De verbeteringen der leiding Loning (Koeto-ardjo), zoomede de vaste steenen stuwdam in de rivier Kemiri en de twee gemetselde inlaatsluizen voor de leiding Kalimening werden gedurende 1873 voltooid.

Het Ketawangkanaal, een onderdeel van de werken tot droogmaking der rawah Wawar, werd in het afgeloopen jaar voltooid. Dit kanaal heeft gedurende de jongste overstroomingen uitstekende diensten bewezen.

De bouw van de sluis en den dijk van Genton en Wawar kon, wegens gebrek aan de noodige fondsen, niet met kracht worden voortgezet, zoodat men zich hoofdzakelijk moest bepalen tot de verzameling van materialen en het inheijen van proefpalen.

De leiding Kedong Poetri (Poerworedjo) is nog onder handen.

*Kadoe.* Behalve een drietal kleine waterleidingen in het district Poerbolinggo, kwam in 1873 ook tot stand de leiding langs den linker oever der Progorivier, waardoor de groote massa water van de bronnen van Kalibening naar het onderdistrict Tengahan wordt afgevoerd, ten einde aldaar benuttigd te worden tot besproeijing van ruim 3000 bouws tegalgronden.

Het voornemen bestaat om spoedig een aanvang te maken met het graven eener waterleiding uit de Ello-, Bollong- en Poetjang-rivieren ter besproeijing van p. m. 3000 bouws in de districten Magelang en Probolinggo. Ook zijn projecten in behandeling voor de irrigatie van ruim 4500 bouws in de districten Balak en Poerbolinggo, met water uit de Pabelan-rivier.

*Andere gewesten.* In de residentien Rembang, Banjoemas en Preanger regentschappen moesten plannen tot dringend noodige verbetering van het irrigatiewezen, ten gevolge van gebrek aan personeel, buiten behandeling blijven.

## Klappercultuur.

De klappercultuur werd ook in 1873 weder in bijna alle gewesten aanzienlijk uitgebreid ten gevolge van de zorg

der besturende ambtenaren. In Batavia, Preanger regentschappen, Tagal, Samarang, Bezoeki, Banjoewangi, Banjoemas, Kadoe, Madioen en Kediri, de eenige gewesten waarvan cijfers gegeven worden, zijn, in ronde getallen, respectivelijk 31 100, 19 100, 64 600, 179 400, 41 100, 12 500, 45 000, 26 300, 115 200 en 85 000 of te zamen 619 300 boomen bijgeplant.

Omtrent den handel in klappernoten en olie zijn slechts de volgende opgaven ontvangen:

| | Invoer. | | Uitvoer. | |
|---|---|---|---|---|
| | Noten. | Pikols olie. | Noten. | Pikols olie. |
| Soerabaija . . . . . | 971 410 | 5 496 | 127 489 | 221 |
| Banjoewangi. . . . | — | 686 | 418 800 | 193 |
| Madura. . . . . | 1 013 150 | — | 964 900 | — |

De prijzen der klapperolie liepen voor de verschillende gewesten uiteen van f 19 tot f 36 per pikol, die der noten van f 3 tot f 8 de 100 stuks.

Overigens zijn de berigten omtrent de klappercultuur geheel gelijkluidend aan die in het vorig verslag (blz 203) vermeld.

## Tabakscultuur.

Omtrent deze cultuur zijn de navolgende mededeelingen ontleend aan de jaarverslagen der residenten over 1873.

*Preanger regentschappen.* In de laatste helft van 1872 werd de eerste, in den loop van 1873 de tweede tabaksonderneming in dit gewest gevestigd. De gronden, waarop de gebouwen en droogschuren zijn opgerigt, werden deels in eigendom of met regt van opstal van de Indische Regering, deels in huur van de bevolking verkregen. Voor een stuk sawah werd f 152 per bouw voor 5 jaren betaald, terwijl de huurprijzen der tegalvelden, voor een gelijk tijdvak, van slechts f 30 tot f 114 per bouw bedroegen. Bijzondere voorwaarden werden bij die overeenkomsten niet bedongen, zoodat de verhuurders aansprakelijk bleven voor de verschuldigde landrente. De tabak wordt van de bevolking opgekocht tegen prijzen, die naar gelang van de qualiteit van het product uiteenloopen. Vaste ambachtslieden en arbeiders zijn aan de ondernemingen niet verbonden, daar daglooners in overvloed te vinden zijn. Volgens opgave bedroeg de oogst van beide ondernemingen (Tragong en Singaparna) respectivelijk 9600 en 352 pikols.

Uitgelokt door deze gunstige resultaten, schijnt een derde ondernemer het voornemen te hebben opgevat om zich in Limbangan neder te zetten, om ook daar tabak voor de Europesche markt te doen aanplanten. Het is volgens den resident te verwachten, dat de tabaksteelt in deze residentie eene groote vlugt zal nemen, zoodra de bevolking meer bekend wordt met de voordeelen daaraan verbonden.

*Samarang.* In de afdeelingen Kendal, Demak en Grobogan werkten gedurende 1873 vier ondernemingen, welke gezamenlijk ongeveer 6860 pikols tabak opleverden.

*Rembang.* In dit gewest wordt de tabak geplant zoowel op ingehuurde gronden voor rekening der ondernemers, als door de bevolking zelve. In het laatste geval worden door de ondernemers voorschotten op de aanplantingen gegeven, tegen beding van levering van het product. Uitgezonderd in de afdeeling Bodjonegoro was de weêrsgesteldheid over het algemeen gunstig voor de cultuur. De oogst viel echter minder goed uit, zoodat slechts 31 048 pikols werden verkregen tegen 36 710 in 1872.

De gekorven tabak (radjangan) wordt niet alleen voor binnenlandsch gebruik op de verschillende markten verkocht, maar bovendien aan verscheidene Europesche ondernemers voor den uitvoer geleverd.

*Soerabaija.* Gelijk reeds in het vorig verslag is medegedeeld, bleven van al de vroeger in deze residentie bestaande tabaksondernemingen (13 in getal), niet meer dan twee over met een gezamenlijken aanplant van ongeveer 180 bouws, waarvan in 1873 slechts 2880 pikols werden geoogst. Overigens wordt hier en daar (onder anderen in de afdeeling Sidajoe op ongeveer 500 bouws) door de bevolking een weinig tabak geplant voor eigen verbruik en voor de inlandsche markt.

*Pasoeroean.* Het aantal bouws, in 1873 met tabak voor de Europesche markt beplant, is moeijelijk met eenige juistheid op te geven, aangezien de betrokken ondernemers niet met de planters overeenkomen omtrent de uitgestrektheid van den aanplant, maar alleen omtrent den prijs van de verschillende soorten van het te leveren product. In plaats van den groenen tabak reeds op het veld te verkoopen, leveren vele planters hun oogst in gedroogden staat, tegen een hoogeren prijs, aan kleine opkoopers (Chinezen en inlanders), die, zonder op de qualiteit te letten, groote hoeveelheden opkoopen en zoodoende de verbetering van de tabakscultuur in dit gewest niet in de hand werken. Slechts bekende planters ontvangen voorschotten op hun te veld staand gewas, terwijl niet zelden met hen onderhandsche contracten worden gesloten.

De prijzen van den droogen tabak loopen uiteen:

voor de eerste soort (middelste bladeren) van f 20 tot f 35
» » tweede » (topbladeren) » 5 » 12
» » krassok » (onderste bladeren) » 3 » 8
» » gombal » (stukblad) » 5 » 9

per pikol. Voor den groenen tabak wordt slechts van f 10 tot f 15 per 1000 planten betaald.

Door een ondernemer is in 1873 een proef genomen om voor eigen rekening de tabak op gehuurde gronden door daglooners te doen aanplanten. De verkregen resultaten zijn echter nog niet bekend.

De tabaksoogst viel zeer gunstig uit en bedroeg volgens opgaven ruim 54 400 pikols tegen slechts 37 585 pikols in 1872.

*Probolinggo.* De buitengewoon hooge prijzen, welke in de laatste jaren op de Europesche markt voor den tabak van dit gewest werden betaald, veroorzaakten weder groote concurrentie onder de opkoopers, waardoor veel welvaart onder de bevolking verspreid werd. Nieuwe ondernemingen werden in 1873 opgerigt en de bestaande uitgebreid.

Volgens de opgaven der ondernemers heeft de gezamenlijke productie in 1873 bedragen 20 996 pikols, terwijl gemiddeld f 35 voor den pikol werd betaald.

*Bezoeki.* In deze residentie wordt uitsluitend in de afdeeling Bondowosso tabak voor de Europesche markt geteeld. De aldaar voor die cultuur meest geschikte gronden zijn, om zoo te zeggen, verdeeld tusschen de ondernemers die er zich gevestigd hebben, en die het onbeperkt vertrouwen der bevolking genieten. Mededinging van elders is dus schier onmogelijk. In 1873 is een opkooper begonnen op verspreid liggende plaatsen droogschuren te bouwen; maar het door hem verkregen product is niet noemenswaardig.

De inkoopsprijs regelt zich naar de qualiteit van den tabak en verschilt van f 10 tot f 30 voor de 1000 planten. Op de onderneming Djember ontvangen de planters een voorschot van f 4, dat bij mislukking van den aanplant niet behoeft te worden gerestitueerd. De meeste en beste arbeid wordt verkregen bij taak.

De oogst van 1873 wordt op 31 240 pikols geschat tegen slechts 17 656 pikols in 1872.

*Banjoewangi.* Ofschoon nog niet aanzienlijk, neemt de productie van het huurland Sembakoan toch toe. In 1872 werden 400, in 1873 560 pikols tabak geoogst. In den stand der prijzen en dagloonen kwam geen verandering.

*Banjoemas.* Grootendeels wordt de tabak in deze residentie slechts als tweede gewas na den padi-oogst geplant. Het beste gedeelte der productie wordt voor de Europesche markt door de gevestigde ondernemers opgekocht, terwijl het overige, van mindere qualiteit, als gekorven tabak op de passars wordt van de hand gezet.

Volgens raming bedroeg de oogst van 1873 ongeveer 10 000 pikols.

*Bagelen.* Slechts in het noordelijke gedeelte van dit gewest, voornamelijk in de hooglanden van Wonosobo (Ledok), wordt de tabakscultuur op vrij groote schaal, geheel voor eigen rekening van de planters, gedreven. Zoowel op de hellingen van den Sindoro (district Kalialang), als in het meer zuidwaarts nabij den voet van het Soembing- en Tawanggebergte gelegen district Leksono, worden zeer geschikte gronden voor de teelt van dit gewas aangetroffen. Opmerkelijk is het evenwel, dat, ofschoon in de aangrenzende afdeelingen van de residentie Kadoe ook tabak voor de Europesche markt wordt geteeld, en de uitkomsten, welke daar worden verkregen, alleszins gunstig mogen heeten, in deze streken uitsluitend voor de inlandsche markt tabak wordt geplant.

Volgens raming bedroeg de met dit gewas beplante uitgestrektheid ongeveer 1880 bouws, waaronder ruim 97 bouws sawahs. De oogst wordt begroot op 18 787 pikols, of ongeveer 10 pikols per bouw.

Het bereide product wordt voornamelijk te Garoeng ter markt gebragt, waar het wordt opgekocht door Chinezen van Batang en Pekalongan, die schier den geheelen handel in dit artikel tot zich hebben getrokken.

Voor de eerste soort tabak (tjilingkrik) wordt ongeveer f 60 de 100 katties betaald, terwijl voor eene gelijke hoeveelheid van de tweede (langaran), derde (oeroehtan) en vierde soort (ampadan) respectivelijk slechts f 30, f 15 en f 5 wordt bedongen.

*Kadoe.* Het getal tabaksondernemingen in dit gewest, in 1872 vijf bedragende, is in 1873 met drie vermeerderd, waarvan de hoofdzetels gevestigd zijn te Magelang, Paraän en Wonosrojo (afdeeling Temanggoong).

Op alle ondernemingen, behalve op Wonosari, worden voorschotten aan de planters gegeven op het te veld staand gewas. Ter verzekering echter hunner aanspraken, huren de ondernemers de beplante gronden op zoodanige voorwaarden, dat die, in geval het genoten voorschot niet door de levering van tabak wordt terug betaald, voor een jaar of meer aan de ondernemingen vervallen.

Behalve op deze wijze, wordt ook wel op gronden, door de ondernemers gehuurd, tabak door de bevolking geteeld tegen beding van de helft van het product. Voor de 1000 planten werd, naar mate van de soort, f 20, f 15, f 10 of f 5 betaald.

De totale productie bedroeg in 1873 ongeveer 21 600 pikols.

De teelt van tabak voor de inlandsche markt was weder het belangrijkst in de afdeeling Temanggoong.

*Kediri.* In deze residentie wordt op zeer groote schaal tabak verbouwd, inzonderheid in de districten Djambean, Ngoenoet, Blitar en Sringat.

Wegens de laat ingevallen regens van 1872/73 konden de velden niet op den regten tijd worden beplant, zoodat het gewas daarna veel te lijden had van de groote droogte, welke schier onafgebroken van Junij tot December 1873 heerschte. De qualiteit van het product bleef dan ook beneden die van vorige jaren, zoodat de ondernemers belangrijk minder opkochten.

De gezamenlijke productie van de 31 (1) bestaande ondernemingen bedroeg 93 683 pikols; terwijl de hoeveelheid, door Chinezen opgekocht, op ongeveer 10 000 pikols wordt begroot.

## Katoencultuur

Bijzonderheden zijn slechts medegedeeld aangaande de navolgende gewesten:

*Preanger regentschappen.* De groote wisselvalligheid harer uitkomsten staat aan de uitbreiding van deze cultuur zeer in den weg. Grootendeels wordt de katoen (kapas) nog als tweede gewas op tipar- en gogo-velden verbouwd of wel tusschen het padigewas geplant. Slechts uit enkele streken, voornamelijk uit de afdeelingen Tjiandjoer, Bandong en Soekapoera wordt katoen uitgevoerd en te Batavia, Banjoemas en Cheribon ter markt gebragt. Het grootste gedeelte van het product wordt echter voor het weven van eigen kleedjes gebruikt.

Volgens schatting werden ruim 1000 bouws gedurende 1873 met den katoenheester beplant, waarvan ongeveer 7500 pikols werden geoogst. Voor den pikol werd van f 18 tot f 25 bedongen.

*Tagal.* Voornamelijk in de stranddistricten van dit gewest wordt de katoen verbouwd. In het gebergte plant men dezen heester alleen in het district Salem (afdeeling Brebes). Tegen 1025 bouws in 1872, werden gedurende 1873 slechts 998 bouws beplant, waarvan echter 413 bouws mislukten. Daar de productie, welke tusschen 12 tot 15 pikols per bouw bedroeg, zelfs voor de eigen behoefte niet voldoende was, moest daarin voorzien worden door aanvoer van elders. De katoen wordt, na eerst, door middel van een molentje (gilingan) van gebrekkig inlandsch maaksel, van korrels gezuiverd te zijn, in de dessa's tot garen verwerkt, waarvan grove kleedingstukken, meest voor eigen gebruik, worden geweven op spin- en weeftoestellen van zeer primitieve constructie. De Tagalsche kleedjes zijn dan ook door hunne grofheid zeer gemakkelijk te onderscheiden van de ingevoerde. De prijzen van het onbewerkte product liepen uiteen van f 10 tot f 30 den pikol.

*Samarang.* Behalve in de afdeelingen Demak en Grobogan, waar geschikte gronden voor den katoenheester worden aangetroffen, is de katoencultuur in deze residentie niet noemenswaardig. Van bestuurswege herhaaldelijk daartoe aangespoord, begint de bevolking van genoemde afdeelingen zich meer en meer toé te leggen op deze cultuur, waarvan zij reeds groote geldelijke voordeelen geniet.

Tegen 7771 bouws in 1872, werden gedurende het jaar 1873 beplant: in Demak 7528 en in Grobogan 1471 bouws.

Liet de wijze van onderhoud vroeger nog te wenschen over en waren de uitkomsten van de katoenteelt daardoor minder bevredigend, thans wordt aan de aanplantingen, vooral in Demak, veel zorg besteed.

Ofschoon New-Orleans zaad (kapas pandjang) meer en meer verbouwd wordt, meent de resident te moeten betwijfelen of de teelt daarvan op den duur wel zal toenemen, aangezien door de ondervinding is bevestigd, dat, moge al de inheemsche soort van mindere qualiteit zijn, zij ongetwijfeld boven de eerste de voorkeur verdient om hare snellere ontwikkeling en om den meerderen tegenstand, welken zij aan de groote temperatuursverwisselingen biedt.

Over het algemeen heeft het te veld staande gewas weinig van de insecten te lijden gehad; slechts in de afdeeling Demak hebben de veldmuizen daaraan eenige schade toegebragt.

De oogst bedroeg in Demak 48 932, in Grobogan 9561 pikols. Het product wordt grootendeels door Chinezen opgekocht en voornamelijk in Japara van de hand gezet. In Demak werd van f 8 tot f 10, in Grobogan van f 7 tot f 18 per pikol betaald.

*Rembang.* Volgens de opgaven der hoofden, die echter vaak zeer onvolledig zijn, zouden van de 2375 bouws, welke gedurende 1873 met katoen werden beplant, ongeveer 7290 pikols geoogst zijn. De beste gronden worden aangetroffen in de afdeelingen Rembang en Toeban.

Van de drie in dit gewest bekende soorten, kapas gogo, pandak en taoen, geeft de bevolking aan de eerste soort de voorkeur, omdat daarvan een langere draad wordt verkregen.

Handel in katoen bestaat nagenoeg niet; slechts kleine hoeveelheden worden op de markt ten verkoop aangeboden. Voor het ruwe product wordt van f 9 tot f 15 per pikol betaald.

*Probolinggo.* Nagenoeg al de katoenaanplantingen wor-

(1) Niet 35, zoo als op bladz. 204 van het vorig verslag is gezegd.

den in de districten Probolinggo en Soemberkareng aangetroffen. De gezamenlijke uitgestrektheid der zeer verspreid liggende katoenvelden wordt begroot op 1100 bouws.

Wegens de meerdere voordeelen die zij van de teelt van andere tweede gewassen kan genieten, is de bevolking weinig met de katoencultuur ingenomen, en wordt deze heester slechts voor eigen gebruik op verloren stukjes grond aangekweekt. Volgens opgaven bedroeg de oogst van 1873 ongeveer 3850 pikols.

*Madioen.* Tegen 1774 bouws in 1872, werden gedurende 1873 ongeveer 1927 bouws, waarvan het grootste gedeelte in de afdeeling Ponorogo, met katoen beplant. Veel vooruitgang echter wordt over het algemeen in deze cultuur niet bespeurd. De productie bedroeg ruim 5560 pikols, waarvan slechts eene kleine hoeveelheid naar Soerakarta werd uitgevoerd.

*Kediri.* De ligte zandgronden van de afdeelingen Kediri en Berbek schijnen voor de katoenteelt zeer geschikt te zijn. In deze streken werden gedurende 1873 ruim 1100 bouws met katoen beplant, tegen slechts 882 in 1872. De oogst bedroeg gemiddeld 4 pikols per bouw; de marktprijs van f 8 tot f 10 per pikol. Het product diende hoofdzakelijk voor het weven van lijnwaden of zoogenaamde kamloerik.

*Overige gewesten.* Ook in andere residentien wordt de katoen door de bevolking voor eigen gebruik geteeld, doch niet overal in evenredigheid tot de behoefte. In Bantam bij voorbeeld wordt de meeste katoen van de Lampongsche districten aangevoerd. Zelden treft men aaneengeschakelde tuinen aan; slechts hier en daar komen kleine plantsoenen voor, waar tusschen gewoonlijk djarak wordt geplant.

### Indigocultuur.

Omtrent deze in de gouvernements-residentien weinig beduidende cultuur is slechts het navolgende berigt.

In Cheribon is de indigocultuur alleen gewild in de districten Loearkotta en Ploembon, waar uitsluitend de zoogenaamde » tanah haledan" (eene soort zandgrond met klei vermengd) daarvoor gebezigd wordt. De oogst viel gunstig uit; per bouw werden van 50 tot 60 pikols bladeren gewonnen. Somtijds wordt het te veld staand gewas door de blaauwverwers gekocht; maar de regel is toch, dat het product, na aftrek van hetgeen voor eigen gebruik der planters noodig is, op de inlandsche markt wordt gebragt.

In Banjoemas wordt, sedert de intrekking der gouvernements-indigofabrieken, slechts taroem djawa of zaad-indigo geteeld, aangezien de stek-indigo of taroem kembang meer zorg en toezigt vereischt. De bladeren golden op de markt van 80 tot 90 cent per pikol, terwijl voor de kleurstof zelve f 2 à f 3 per kattie werd betaald. Het plan van een paar Europesche ondernemers, om zich te Poerbolinggo te vestigen, ten einde met de bevolking overeenkomsten tot den aanplant van p. m. 300 bouws aan te gaan (zie het verslag van 1872, blz. 151), is tot nog toe niet tot uitvoering gekomen, hoewel een plaatselijk onderzoek hun vrij gunstige verwachtingen scheen gegeven te hebben.

In Bagelen zijn de vroegere gouvernements indigo-fabrieken in de afdeelingen Koetoardjo en Poerworedjo nog in handen van de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij, doch die in de afdeeling Karang-Anjar door haar overgedragen aan een particulieren ondernemer, die in 1873 van zijne aanplantingen 4000 Amsterdamsche ponden drooge indigo verkreeg. De aanplantingen der factorij, op gronden die zij van de bevolking (tegen f 20 tot f 40 per bouw) gehuurd had, besloegen eene uitgestrektheid van 411 bouws. De bevolking teelde daarenboven indigo op 164 bouws. De pikol indigo-bladeren, van gehuurde gronden verkregen, komt op f 1 te staan; voor eene gelijke hoeveelheid, door de planters aan de fabriek geleverd, wordt 83½ cent betaald; terwijl een pikol indigobladeren op de inlandsche markt voor niet meer dan 40 cent verkocht wordt. Over het algemeen was het product van 1873 van betere qualiteit dan dat van het jaar te voren, hetgeen, volgens den resident, aan het planten van stek-indigo moet worden toegeschreven. Ondanks de aanhoudende droogte in de maanden October en November, waardoor de derde snit weinig te beduiden had, bedroeg de productie nog 12 700 Amsterdamsche ponden drooge indigo tegen slechts 5312 Amsterdamsche ponden in 1872 (1). De gemiddelde productie per bouw kan niet met juistheid worden berekend, daar niet geconstateerd is hoeveel bouws een tweede en derde snit hebben opgeleverd.

In Madioen, waar uitsluitend ter voorziening in eigen behoefte hier en daar indigo wordt geteeld, werden gedurende 1873 slechts 321½ bouws met dezen heester beplant tegen 962 bouws in 1872.

### 2°. *Gouvernementscultures.*

### Koffijcultuur.

Bij de behandeling der Indische begrooting voor 1874 zijn aan de gouvernements-koffijcultuur zulke uitvoerige beschouwingen gewijd, dat eene verwijzing naar de gewisselde stukken en gevoerde debatten hier niet misplaatst mag geacht worden. Bij die gelegenheid heeft de Regering duidelijk doen blijken van hare meening:

dat het koffijmonopolie — de verpligte *levering* der door de inlandsche bevolking geteelde koffij aan het Gouvernement — voor 's lands moet blijven gehandhaafd, omdat het Gouvernement de inkomsten, welke het aan dat monopolie ontleent, niet zou kunnen prijs geven, zonder het finantieel evenwigt in de Indische staathuishouding te verbreken en zich te berooven van de middelen die het behoeft om aan Indie al datgene te geven, wat voor de ontwikkeling van land en volk onmisbaar is;

dat evenwel het mogelijke moet worden gedaan, om de koffij*cultuur* vrij te maken, in dien zin, dat eene volkscultuur worde wat tot dusver eene gouvernementscultuur geweest is;

dat mitsdien gestreefd moet worden naar de opheffing van alle bezwaren, die voor de bevolking nog aan de koffijcultuur verbonden mogten zijn, en voorts door eene goede betaling getracht moet worden de cultuur bij de bevolking zoo gewild te maken, dat zij uit vrije beweging plant wat zij tot dusver slechts op hoog gezag plantte.

Tot verhooging der betaling met f 1 per pikol, waartoe te meer aanleiding bestond omdat de marktprijs der koffij in de laatste jaren zeer belangrijk gestegen was, werd bij de bedoelde begrooting reeds de gelegenheid geopend. Dientengevolge is bepaald (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 273), dat in 1874, voor elken pikol drooge koffij (2), die in 's lands pakhuizen geleverd werd, zou worden betaald: op Java en Madura (3), uitgezonderd de Vorstenlanden, in het gouvernement van Sumatra's Westkust en in Menado f 14 en in de residentien Soerakarta en Djokjokarta, wat de koffij van de onafhankelijke prinsen Mangkoe Negoro en Pakoe Alam betreft, f 25, en wat de overige koffij aangaat, f 14 aan de planters en f 11 aan de vorsten (4).

Wat de verdere maatregelen betreft, die zouden zijn aan te wenden om al het bezwarende van de koffijcultuur voor de bevolking weg te nemen, verwachtte de Regering

---

(1) In het vorig verslag werd abusivelijk van kilo's gesproken.

(2) Voor de koffij in de natte of roode schil wordt betaald 1/6 van den prijs, voor drooge koffij vastgesteld.

(3) In vroegere regelingen omtrent de betaling der koffij kwam de bepaling voor, dat voor de koffij, op West-Indische wijze bereid in de afdeeling Patjitan (Madioen), eene premie van f 0,83 boven den gewonen inkoopsprijs zou voldaan worden. Die bepaling is thans achterwege gelaten, omdat aldaar geen op West-Indische wijze bereide koffij meer ontvangen wordt.

(4) De som, die in de overige gewesten betaald wordt, strekt tot grondslag voor de berekening van hetgeen in de Vorstenlanden voor den pikol koffij gegeven wordt. Van hetgeen door het Gouvernement voor den pikol wordt betaald, komt 2/5 als belasting aan de vorsten, 3/5 aan de planters, maar van dit 3/5 wordt f 2,50 ingehouden voor vergoeding der kosten van het vervoer der koffij uit de binnenlandsche naar de strand-pakhuizen. Nu wordt de betaling zoo geregeld, dat 3/5 daarvan min f 2,50 gelijk is aan hetgeen de planters in de overige gewesten ontvangen. Thans wordt dus nominaal betaald f 27,50, waarvan 2/5 of f 11 als belasting aan de vorsten komt en 3/5 min f 2,50 of f 14 aan de planters. De onafhankelijke prinsen, die geene belasting aan de vorsten verschuldigd zijn, ontvangen de volle f 27,50, alleen verminderd met f 2,50 voor vergoeding van de kosten van vervoer.

in de eerste plaats gunstige uitkomsten van eene meer algemeene toepassing der regelingen, in het begin van 1872 voor de Preanger regentschappen gemaakt en in het verslag van dat jaar (blz. 152 en 153) beschreven. Aan den hoofdinspecteur voor de koffijcultuur SIJTHOFF werd opgedragen om te onderzoeken, of die regelingen ook in andere gewesten ingevoerd zouden kunnen worden; maar het wordt aan den ziekelijken toestand van dien (sedert met verlof uit Indie vertrokken) hoofdambtenaar geweten, dat dit onderzoek tot dusver niet heeft plaats gehad. In zijne plaats is in Maart jl. tot hoofdinspecteur benoemd de heer B. VAN BAAK, die zich het eerst aan bedoeld onderzoek wijden zou. Bij eene circulaire van 1 Junij jl. zijn de hoofden van gewestelijk bestuur met de regelingen voor de Preanger regentschappen in bijzonderheden bekend gemaakt en aangeschreven om zich voor te bereiden op de behandeling met den hoofdinspecteur van het door dezen te onderzoeken vraagstuk. Aan den hoofdinspecteur is voor dit onderzoek tijdelijk de ambtenaar D. PLES toegevoegd, die onder den resident der Preanger regentschappen speciaal belast is geweest met de leiding van de invoering der nieuwe regelingen in dat gewest.

Het zal waarschijnlijk meermalen wenschelijk blijken om ambtenaren, die zich eene bijzondere kennis der koffijcultuur hebben eigen gemaakt, tijdelijk aan hunne gewone ambtsbezigheden te onttrekken, ten einde hen met commissien in het belang dier cultuur te belasten. Hieraan schijnt de voorkeur gegeven te moeten worden boven de indienststelling van meer inspecteurs of in het algemeen van speciale ambtenaren voor de koffijcultuur, omdat daarvan ligt het gevolg zou kunnen zijn, dat de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur het toezigt op de koffijcultuur gingen beschouwen als eene speciale zaak, voor wier behartiging van hen niet veel zou mogen worden gevorderd. Aan de Indische Regering is met nadruk aanbevolen om te waken tegen het ontstaan van dergelijke opvattingen, en om het daarheen te leiden dat de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur de zorg voor de koffijcultuur steeds als een belangrijken ambtspligt blijven ter harte nemen. De Indische Regering is hierop bedacht en heeft op toewijding aan de koffijcultuur bij herhaling aangedrongen bij de besturende ambtenaren, over wier belangstelling en ijver in deze dan ook, naar gezegd wordt, in het algemeen niet te klagen valt. Van de hoofden van gewestelijk bestuur zijn driemaandelijksche verslagen gevraagd over den toestand der koffijcultuur in hun gewest en hetgeen in het belang daarvan is verrigt.

Omtrent de werking der nieuwe regelingen in de Preanger regentschappen zijn geen minder gunstige berigten te vermelden dan verleden jaar (zie vorig verslag, bladz. 206 en 207).

Bij de regeling van den aanplant van 1873/1874 werd de grootste matigheid betracht, opdat de bevolking niet, in de te groote uitgestrektheid der aanplantingen, eene aanleiding zou vinden om ze zonder de vereischte zorg te onderhouden. Gemiddeld zouden niet meer dan 29 boomen per gezin worden bijgeplant. Weder werd zooveel mogelijk getracht in de onmiddellijke nabijheid der dessa's of gehuchten geschikte gronden voor de koffijcultuur aan te wijzen. Verreweg de meeste nieuwe aanplantingen zullen dan ook minder dan 3 palen van de woningen der planters verwijderd zijn. Weder heeft echter de bevolking van eenige dessa's in Bandong (districten Bandjaran, Koppo en Oedjong-broeng-koelon) de voorkeur gegeven aan de uitbreiding harer tuinen op grooteren afstand (meer dan 12 palen) van hare woonplaats. De bevolking maakte een ruim gebruik van de haar gelaten vrijheid om zich van nieuwe aanplantingen op woesten grond te ontslaan door het voorgeschreven getal koffijboomen te planten op eigen of gehuurden grond. De overeenkomsten betreffende de huur en verhuur van grond voor beplanting met koffij werden, zooals is voorgeschreven, bij het bestuur geregistreerd. De voorwaarden liepen zeer uiteen; nu eens werd geld als huurschat bedongen, dan weder eenige bossen padi, doch meestal het regt tot inzameling van het product van eenige koffijboomen. Aan de cultuurpligtigen werd ook de gelegenheid gegeven om op woesten grond, voor de gouvernements-koffijcultuur gereserveerd, eigen tuinen aan te leggen, en zich, door in die tuinen telken jare 50 koffijheesters aan te planten, te ontslaan van hun aandeel in de gouvernements-aanplantingen. Van die gelegenheid werd in 1873 gebruik gemaakt door 407 cultuurpligtigen, aan wie 211 bouws ter beplanting met koffij werden afgestaan. Waar in den laatsten tijd veel koffij op of om de erven vrijwillig werd geplant, werd vrijstelling van den gedwongen aanplant verleend, hetzij aan bijzondere personen, hetzij aan geheele dessa's. Ruil van tuinen onder de dessa's onderling had in 1873 weder op groote schaal plaats, hetgeen ten gevolge heeft gehad, dat de afstanden tusschen de woningen van vele planters en de tuinen belangrijk zijn verkort.

In 1873 werden door 25 gegoede inlanders koffijtuinen van de planters overgenomen tot eene uitgestrektheid van p. m. 451½ bouw, zoodat zich bij het einde van dat jaar (vergelijk vorig verslag, blz. 206) in handen van 96 inlandsche ondernemers bevonden 2466½ bouw koffijtuinen. Het onderhoud dezer zoogenaamde merdika-tuinen liet nergens iets te wenschen over. Bovendien waren bij het eind van 1873 714½ bouw afgeschreven of ter afschrijving bestemde tuinen door 53 inlanders in onderhoud genomen; ook deze aanplantingen stonden zeer goed, sommige zelfs uitmuntend. Een afgeschreven gouvernementstuin in Limbangan, groot p. m. 25 bouws en 15 990 boomen tellende, leverde door de goede zorgen van haren bezitter, zekeren HADJI DJENAL, in 1873 niet minder dan 221 pikols koffij tegen 113 in het jaar te voren. Slechts een enkelen keer is het noodig geweest aan een inlander, die niet bij magte scheen den hem afgestanen tuin behoorlijk in orde te brengen, dezen, overeenkomstig het bij den afstand gemaakte beding, te ontnemen, om hem aan twee anderen, die zich daartoe dadelijk aanboden, over te dragen. Ontginning, uit eigen beweging, van woeste voor de gouvernementscultuur gereserveerde gronden, speciaal ter beplanting met koffij, heeft zich slechts in mindere mate voorgedaan. Daartoe verkregen 3 inlanders van aanzien (radens) elk 50 bouws en 4 anderen te zamen 12 bouws.

Nog verdient vermelding, dat, op voorstel van den resident, in het district Tjiblagoeng (regentschap Tjiandjoer). — waar in 1857, toen men niet anders dan groote aaneengeschakelde tuinen kende, de koffijcultuur is ingetrokken, omdat de tuinen er al te ver van de woningen der planters gelegen waren, — eene proef is genomen met den aanleg van kleine tuintjes (te beginnen met 10 boomen voor elken cultuurpligtige) bij de dessa's. De resident is echter gemagtigd om de proef te doen staken, bijaldien daarvan geen bevredigende uitkomsten worden verkregen.

Over de gelegenheid tot inlevering van koffij in de Preanger regentschappen wordt hieronder nader gehandeld.

De in het vorig verslag (blz. 207) vermelde indienststelling in een 16tal contrôle-afdeelingen in dit gewest van even zoo vele koffijmantries, in het bijzonder bestemd om de Europesche ambtenaren behulpzaam te zijn in alles wat het toezigt op de koffijcultuur betreft, wordt gezegd gewenschte uitkomsten te hebben opgeleverd. De diensten dezer inlandsche adsistenten bleken van grooten invloed te zijn op den goeden gang van de nieuw ingevoerde cultuurregeling en worden voor 's hands onmisbaar geacht, zoolang die nieuwe regeling niet nog meer algemeen door hoofden en bevolking begrepen zal zijn, en de Europesche ambtenaren, door de velerlei werkzaamheden, op hen drukkende wegens de recente bestuurshervorming der residentie en de invoering der landrente, in hunne bemoeijingen met de koffijcultuur goede hulp noodig hebben. Bij een besluit van 23 December 1873 is dan ook door den Gouverneur-Generaal bepaald, dat de 16 mantries voor de koffijcultuur in de Preanger regentschappen voorloopig nog in dienst zullen blijven, echter met dien verstande — en dit strekte om te gemoet te komen aan hier te lande geopperde bedenkingen — dat zij niet meer onder de onmiddellijke leiding van het Europeesch personeel geplaatst, maar regtstreeks ondergeschikt zouden zijn aan het inlandsch bestuur.

Het crediet van f 27 000, bij de begrooting toegestaan voor verbetering van het toezigt bij de koffijcultuur werd, behalve voor de bezoldiging van de zoo even bedoelde inlandsche beambten, weder benuttigd voor de vermeerdering van het getal koffijmantries in Pasoeroean met één in het district Penangoengan en voor de indienststelling

van tijdelijk buitengewoon personeel voor toezigt bij den pluk en de bereiding van koffij (zie lager).

In Indie is het denkbeeld in overweging om, in het belang van een meer dadelijk en dagelijksch toezigt, zoowel op den aanleg en het onderhoud der tuinen als op het inzamelen van den oogst, met intrekking van de thans bestaande mantries, allerwege praktisch met den landbouw en de koffijcultuur bekende dessalieden tot tuinmandoors aan te stellen. Deze mandoors zouden in de onmiddellijke nabijheid der tuinen hun verblijf moeten houden, en in overleg met de betrokken dessahoofden en ondergeschikt aan het districtsbestuur moeten werken. Zij zouden het toezigt hebben op tuinen van 100 000 à 150 000 boomen en eene bezoldiging genieten van f 10 's maands, benevens gelijke cultuurprocenten over de opbrengst hunner tuinen als aan de dessahoofden zijn toegekend.

Niettegenstaande op de onttrekking van koffij aan de verpligte levering steeds scherp wordt toegezien, hebben zich in den laatsten tijd toch enkele gevallen daarvan voorgedaan. De huurder van Kali-Oeloe (residentie Samarang) is deswege veroordeeld tot eene maand gevangenisstraf en f 1000 boete. De hoofden van gewestelijk bestuur zijn uitgenoodigd om met alle beschikbare middelen tegen dit kwaad te waken en te doen waken, en om, wanneer de de fondsen, voor geheime politie toegestaan, tot dat einde ontoereikend mogten zijn, tot verhooging daarvan gemotiveerde voorstellen te doen. Voorts is de directeur van binnenlandsch bestuur uitgenoodigd om te dienen van berigt, consideratien en advies aangaande de werking van het tegenwoordige stelsel van passen voor het vervoer van koffij uit de binnenlanden naar de strandplaatsen, omdat vermeend wordt dat feitelijk slechts eene zeer weinig beduidende contrôle wordt uitgeoefend, en dat op dit punt verbetering van den bestaanden toestand noodig is.

*Statistiek der plantsoenen.* De hieronder volgende staat, een uittreksel uit den gedetailleerden staat die als bijlage Z bij dit verslag wordt gevoegd, geeft een overzigt van het aantal koffijboomen, dat in de gouvernementsresidentien van Java aanwezig was bij het einde van Maart 1873, en dat gerekend werd aanwezig te zullen zijn bij het einde van Maart 1874.

| | | | Aanwezig ultimo Maart 1873. | Voor afschrijving in 1873 bestemd. | In 1873 vruchtdragend geworden. | Vermoedelijk in 1873/74 bijgeplant. | Vermoedelijk ultimo Maart 1874 aanwezig. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| *Aanplantingen op hoog gezag.* | In tuinen. | Vruchtdragende boomen | 127 141 380 | 10 191 602 | 11 084 989 | » | 128 034 767 |
| | | Jonge » | 40 416 932 | 351 386 | » | 11 806 434 | 40 786 991 |
| | In kampongs en paggers. | Vruchtdragende » | (1) 69 499 226 | 2 057 435 | 3 882 933 | » | 71 324 724 |
| | | Jonge » | ? | » | » | 3 696 464 | ? |
| | In bosschen. | Vruchtdragende » | (2) 7 534 726 | 40 240 | 16 465 | » | 7 510 951 |
| | | Jonge » | ? | » | » | 118 030 | ? |
| *Vrijwillige aanplantingen.* | In kampongs en paggers. | Vruchtdragende » | 16 189 445 | » | » | » | ? |
| | | Jonge » | ? | » | » | 3 354 170 | ? |
| | In bosschen. | Vruchtdragende » | 17 963 244 | » | » | » | ? |
| | | Jonge » | ? | » | » | 688 680 | ? |

(1) Hieronder nog 217 231 vruchtdragende boomen uit afgeschreven aanplantingen.

(2) Hieronder nog 25 244 vruchtdragende boomen uit afgeschreven aanplantingen.

Bij eene vergelijking van deze cijfers met die, op blz. 209 van het vorig verslag medegedeeld, blijkt dat aldaar niet zonder grond is opgemerkt, dat de opgegeven cijfers nog wel zouden blijken gewijzigd te moeten worden, naarmate de in November 1871 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2508) voorgeschreven opnemingen vorderden. Ook de thans medegedeelde cijfers verdienen nog geen onbepaald vertrouwen, daar uit den aard der zaak aan de telling van koffijboomen, over uitgestrekte en geaccidenteerde terreinen verspreid, vele bezwaren verbonden zijn en daaraan ook niet veel is kunnen worden gedaan, omdat de voorbereidende werkzaamheden voor de toepassing der nieuwe landrente-regeling zoowel aan de Europesche als aan de inlandsche ambtenaren veel tijd ontroofden. Ook bleek het bij de jaarlijksche opneming der tuinen, dat in 1872/73 bijna overal meer, in enkele gewesten daarentegen minder was aangeplant dan door de hoofden van gewestelijk bestuur was voorgesteld.

In den loop van 1873 behoefden ruim $1^1/_2$ millioen boomen minder te worden afgeschreven dan in 1872; wel een bewijs, dat aan het uitkiezen der gronden en aan den aanplant in den laatsten tijd meer zorg is besteed, waardoor der bevolking ook veel noodelooze arbeid is bespaard. Daarentegen zou in 1873 ook veel minder worden bijgeplant dan in 1872 (toen bijgeplant moesten worden 12 824 551 boomen in tuinen, 4 176 364 in kampongs en paggers en 96 185 in bosschen). De mindere cijfers zijn grootendeels een gevolg van de toepassing van den regel, om die huisgezinnen, welke vrijwillig een voldoend aantal boomen met zorg onderhouden, van den verpligten aanplant vrij te stellen, ten einde zoodoende de volks-koffijcultuur aan te moedigen. Ook wordt o. a. in de Preanger regentschappen de bevolking van bijplantingen vrijgesteld, wanneer daardoor verkregen kan worden, dat zij de oude tuinen beter onderhoudt, zoodat deze meer productief worden.

Bij de regeling der bijplantingen werd er met zorg naar gestreefd de afstanden tusschen de plantsoenen en de woningen der planters zoo gering mogelijk te maken. In 1873/74 zouden alleen in de Preanger regentschappen en Bezoeki eenige aanplantingen op meer dan 10 palen afstands

van de dessa's plaats vinden; en wel in het eerstgenoemd gewest op uitdrukkelijk verlangen der planters zelven (zie hooger), en in Bezoeki, omdat de noodige ontginningen en andere voorbereidende werkzaamheden reeds tot uitvoering waren gekomen toen de Indische Regering eene beslissing had te nemen. Te eer kon hiertoe worden besloten, omdat daarmede slechts 9 dessa's gemoeid waren, aan wie ligtere taken dan aan de andere dessa's waren opgelegd.

*Onderhoud.* Over het algemeen was het onderhoud der tuinen vrij voldoende; evenwel werd in de residentien Bantam, Tagal, Soerabaija en Bezoeki herhaalde aansporing van bestuurswege vereischt, ofschoon niet dan de hoogst noodige arbeid gevorderd werd.

Als een gevolg van het door den adsistent-resident van Bandong D. Ples, in eenige gewesten ingesteld onderzoek omtrent de wenschelijkheid om de koffijboomen op stomp te kappen (zie blz. 208 van het vorig verslag), zal die methode, overeenkomstig de door dien ambtenaar gedane aanwijzingen, in 1874 en volgende jaren worden toegepast in verscheidene koffijtuinen in Bantam, Cheribon en Tagal, onder toezigt en leiding der plaatselijke ambtenaren. De noodige maatregelen zijn genomen ten einde te beletten dat tusschen de op stomp gekapte boomen tweede gewassen worden aangeplant, hetgeen in vroegere jaren meermalen moet zijn geschied. De 804 351 in 1872, op aanwijzing van genoemden adsistent-resident, in de Preanger regentschappen op stomp gekapte boomen zijn allen krachtig uitgeschoten, en in 1875 wordt daarvan een ruime oogst verwacht. In 1873 is die bewerking in dit gewest op ± 500 000 koffijboomen toegepast en hebben aldaar eenige houders van merdika-tuinen het in de gouvernements-aanplantingen gegeven voorbeeld gevolgd, nadat zij de goede uitkomsten van het op stomp kappen hadden gezien. In de Preanger regentschappen zijn ook proeven genomen met het toppen en snoeijen der koffijboomen (in het district Panembong) en met het ombuigen in den grond van te krachtig uitgegroeide koffijboomen (in Limbangan); de resultaten zijn nog niet bekend.

*Uitkomsten.* Ten gevolge van de over het algemeen minder gunstige weêrsgesteldheid, vooral van de hevige winden, die in de eerste maanden van 1873 veel bloesem deden verloren gaan en de vruchtzetting belemmerden, heeft de oogst van dat jaar slechts 773 338,05 pikols bedragen, tegen ruim 200 000 pikols *meer* in 1872.

Opgaven omtrent de productie in de verschillende gewesten, de kosten daarvan, het getal inkooppakhuizen enz. worden aangetroffen in bijlage AA (1)

Eene vergelijking der voornaamste uitkomsten van de koffijcultuur, met inbegrip van de levering uit de Vorstenlanden, over de laatste vijf jaren, volgt in den gebruikelijken vorm hieronder.

| Jaren. | Getal vruchtdragende boomen waarvan is geoogst (behalve in de Vorstenlanden). | Verkregen hoeveelheid koffij zonder de bij het ledig vallen der pakhuizen bevonden overwigten. — Pikols. | Hoeveelheid koffij in het geheel bij de pakhuizen ontvangen. — Pikols. | Gezamenlijke kosten van de aan het Gouvernement geleverde koffij. | Gemiddelde prijs waarop de pikol koffij aan het Gouvernement te staan komt, berekend over de geheele hoeveelheid ontvangen koffij tot aan de afscheep-pakhuizen. | Opbrengst van de in Nederland geveilde koffij per pikol. | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | Bruto. | Netto. |
| **1869** | 231 009 460 | 960 588 | 962 800 | f 13 766 649 | f 14,29 5 | f 44,44 4/10 | f 38,76 |
| **1870** | 214 553 997 | 983 634 | 986 038 | 14 279 280 | 14,48 | 41,92 7/10 | 36,73 4/10 |
| **1871** | 225 819 430 | 445 531 | 446 304 | 7 115 199 | 15,97 | 44,63 | 39,34 5/10 |
| **1872** | 226 927 481 | 984 134 | 985 961 | 15 226 630 | 15,47 | 54,10 | 48,36 6/10 |
| **1873** | 239 079 225 | 773 338 | 773 920 | 12 217 443 | 15,80 | 67,20 4/10 | 60,36 3/10 |

Even als in vorige jaren werd ook in 1873 in de residentie Pasoeroean de grootste oogst verkregen, maar toch slechts 243 268 pikols, tegen 303 842 pikols in 1872.

De aanstaande oogst, waaromtrent de berigten over het algemeen gunstig luiden, wordt, met inbegrip van de levering in de Vorstenlanden, op 919 600 pikols geschat.

*Bereiding en qualiteit.* De bereiding der koffij, welke vrij algemeen op de gewone inlandsche wijze plaats vindt, liet in 1873 weinig te wenschen over. Dientengevolge was de koffij uit den oogst van dat jaar doorgaans van goede qualiteit, ofschoon in enkele gewesten de boonen wel wat klein waren.

Eenige houders van merdika-tuinen in de Preanger regentschappen hebben de koffij op de zoogenaamde West-Indische wijze bereid, maar tot dusver zonder gunstig gevolg, daar het door hen afgeleverd product, volgens deskundigen, van de gewone Preanger-koffij niets verschilt en dus ook geene hoogere waarde dan deze heeft.

De ongunstige verhouding, in de laatste jaren waargenomen tusschen de 1ste en 2de soort koffij in Pasoeroean, welke het Gouvernement jaarlijks eene niet geringe schade berokkent en vermoedelijk alleen het gevolg is van mindere zorg aan pluk en bereiding, gaf den directeur van binnenlandsch bestuur aanleiding om hierop de aandacht te vestigen van het nieuw opgetreden hoofd van gewestelijk bestuur en dezen te verzoeken aan een zorgvuldigen pluk en bereiding van het product goed de hand te houden. Ten einde die te bevorderen, werd overigens in 1873, even als vroeger, buitengewoon personeel voor toezigt tijdelijk in dit gewest te werk gesteld.

Ook in de residentie Soerabaija wordt in 1874 een proef genomen met de indienststelling van tijdelijk buitengewoon personeel voor het toezigt op pluk en bereiding; het crediet van f 27 000, bij de begrooting toegestaan voor verbetering van het toezigt op de koffijcultuur, geeft gelegenheid tot bestrijding der kosten van dit personeel.

De koffij, uit den oogst van 1872 in de residentie Bantam verkregen (zoogenaamd Demerary soort), is, bij wijze van proef, per stoomschip naar Nederland verscheept, omdat men vermeende dat eene spoedige verzending op de waarde van invloed zou zijn. Deze proef heeft echter geene gunstige resultaten opgeleverd, zoodat ook die koffij voortaan weder op den ouden voet, namelijk per zeilschip, verscheept zal worden. Een plan om de op West-Indische

(1) Deze aantooning bevat tevens, voor zooveel noodig, aanvullings- of verbeterde opgaven over 1872 en 1871.

wijze bereide koffij, die te Panaroekan (Bezoeki) wordt aangevoerd, per stoomschip naar Nederland te verzenden, is niet tot uitvoering gebragt kunnen worden, omdat bij den gebrekkigen toestand van het laadhoofd aldaar geen vlugge inlading kon worden verzekerd.

Van de gelegenheid om, overeenkomstig de ordonnantie van 14 Maart 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 54), de aan den lande te leveren koffij voor de planters te bereiden en in 's lands pakhuizen te leveren, wordt tot dusver niet veel gebruik gemaakt, daar behalve de etablissementen te Sisseer en te Poenajoeng, in de residentie Pasoeroean, welke reeds van vroegere dagteekening zijn, bij het einde van 1873 slechts in Bezoeki en in de Preanger regentschappen dergelijke ondernemingen werden aangetroffen. In laatstgenoemd gewest bezit de Rotterdamsche Cultuur-maatschappij reeds een zestal etablissementen in 't gebergte, waar de koffij wordt ingenomen, om dan verder in de vlakte te worden bereid in drie andere inrigtingen, vroeger rijstpelmolens. De in Bezoeki gevestigde ondernemer verkreeg de koffij in de roode schil van de bevolking voor f 2 per pikol, bereidde die op de gewone wijze en leverde bij het pakhuis $401^{74}/_{100}$ pikols in. Van het door een Europeesch ingezeten te Samarang opgevat plan tot oprigting van een etablissement tot bereiding van koffij in de afdeeling Kendal is afgezien. Daarentegen hebben eenige Chinezen het voornemen zich voor de bereiding van koffij in de residentie Japara te vestigen. Ook in Kadoe zal voor dit doel eene onderneming tot stand komen.

Op de beide etablissementen in Pasoeroean, in welk gewest ook nog eenige Europeanen en inlanders zich met de bereiding van koffij op de gewone wijze onledig houden, werd het product bijna geheel op de West-Indische wijze bereid. Deze etablissementen verkregen gezamenlijk in 1873 van ruim 27 722 pikols koffij in de roode schil, ruim 4783 pikols 1ste en ruim 601 pikols 2de soort, waaronder ruim 4603 pikols op de evengenoemde manier bereid, en waarvoor aan den ondernemer eene premie van f 2,50 per pikol of van f 11 508,24 5 voor 't geheel is uitbetaald. De qualiteit dezer koffij was bijzonder goed; kleur en sortering waren van dien aard, dat de kampong-koffij daarmede geene vergelijking kon doorstaan. (1)

Naar aanleiding van een voorstel der Indische Regering (zie vorig verslag, bladz. 211, noot) zijn onlangs eenige kisten met koffijzaden uit Liberia naar Java gezonden tot het nemen van proeven. Die zaden werden verkregen door tusschenkomst van den Nederlandschen consul in Liberia en van de firma H. Muller en C°. te Rotterdam, die op Liberia ten handel vaart. Zij heeft ook hare tusschenkomst toegezegd voor de bezorging van eenige kisten met jonge koffijplantjes uit genoemden vrijstaat.

*Pakhuizen.* Alvorens gebruik te maken van het sedert 1872 bij de begrooting toegestaan crediet van f 30 000 voor de oprigting van inkooppakhuizen, heeft de Indische Regering doen onderzoeken, in welke streken het meest behoefte bestond aan vermeerdering der gelegenheid om koffij in te leveren. Ingevolge dat onderzoek is besloten tot de oprigting van 1 inkooppakhuis te Djonko in Madioen en van 10 hulp-inkooppakhuizen, waarvan 3 in Madioen en 7 in Kediri, en tot aanstelling van een pakhuismeester op f 50 's maands bij het eerste en van een hulppakhuismeester op f 25 's maands bij elk der andere pakhuizen.

In de Preanger regentschappen wordt, zoo als reeds op bladz. 207 van het vorig verslag werd aangekondigd, in de behoefte aan pakhuizen voorzien door het vernieuwen en vergrooten van 7 reeds bestaande pakhuizen en door de oprigting van 3 permanente en 23 hulp-inkooppakhuizen. Wanneer deze voltooid zijn, zullen in dit gewest nog slechts 120 dessa's op meer dan 6 palen van een pakhuis verwijderd liggen, en hiervan 31 op 7 à 9 en 2 op 10 palen, terwijl de overige 87 dessa's gelegen zijn in streken, wier geringe productie de oprigting van afzonderlijke pakhuizen niet regtvaardigt. De bedoelde 23 hulp-inkooppakhuizen zullen onder toezigt van de plaatselijke ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur uit ligte inlandsche materialen worden gebouwd buiten bemoeijenis van het departement der openbare werken; en daar het onnoodig is gecordeeld de hulp-inkooppakhuizen gedurende het geheele jaar open te stellen, is de resident gemagtigd het daarbij in dienst te stellen personeel (mantries op f 25 's maands), na afloop van den inkoop, ook voor andere werkzaamheden te bezigen, bijv. door toevoeging aan de controleurs om dezen in het toezigt over de koffijcultuur zooveel mogelijk behulpzaam te zijn. Tot het oprigten van hulpinkooppakhuizen ook in die districten, waar de gouvernements-koffijcultuur is ingetrokken, zal eerst worden overgegaan, wanneer het blijkt dat de vrijwillige koffijcultuur in die streken genoegzaam wortel heeft geschoten. Voor 's lands zal nu de aldaar te verkrijgen koffij, op vooraf bekend te maken tijdstippen en onder toezigt der controleurs, op de hoofdplaatsen der districten en onderdistricten door de districts- en onderdistrictshoofden worden ingekocht, om dan op gouvernementskosten, geheel in vrijen arbeid, naar de naastbij gelegen pakhuizen te worden vervoerd en als daar ingekocht bij de boeken verhandeld te worden.

Deze maatregel kan der bevolking niet minder welkom zijn dan de vergunning — waarvan reeds door vele dessa's gebruik is gemaakt — om de koffij in te leveren bij het pakhuis, dat haar het best schikt, ook al is het niet gelegen in het district of in de afdeeling, van waar de koffij afkomstig is.

Het voor de dienst afgekeurde houten koffijpakhuis te Tjimanok (residentie Bantam) zal door een nieuw steenen pakhuis vervangen worden. Bij het te Poeloe in de residentie Madioen opgerigte pakhuis werd in Mei 1873 een inlandsche pakhuismeester geplaatst, terwijl in den aanvang van 1874 bijhet pakhuis te Tjaroeban in datzelfde gewest een hulppakhuismeester op f 25 's maands werd in dienst gesteld, omdat het, bij de toeneming der koffijproductie in het district, niet langer mogelijk was om, gelijk tot dusver geschied was, den districtsmantrie met het beheer van het pakhuis te belasten. Daarentegen werden in den loop van het jaar 1873 de inkooppakhuizen te Poerbolinggo (residentie Banjoemas) en te Gombong (residentie Bagelen), als niet meer noodig, ingetrokken. Ook het personeel bij het koffijpakhuis te Ngawi (residentie Madioen) werd met 1 Mei 1873 buiten dienst gesteld en de betrekking van pakhuismeester voor de ontvangst van natte koffij te Batoe (residentie Pasoeroean), welke in de laatste jaren onvervuld gebleven was, ingetrokken.

In afwachting van de voltooijing van het pakhuis te Koetorembet (residentie Pekalongan), tot welks aanbouw blijkens het vorig verslag magtiging verleend was, werd, ter tegemoetkoming van de bevolking uit de bergdessa's, die anders de koffij naar het in de vlakte gelegen pakhuis te Karang-anjar moest vervoeren, ter eerstgenoemde plaats een noodpakhuis opgerigt en de pakhuismeester van Karang-anjar (waar het pakhuis in het openbaar verkocht is) derwaarts verplaatst. Van dezen maatregel is, volgens den resident, veel nut te verwachten, omdat de bevolking uit de bergstreken nu wel haar product zal inleveren, hetgeen zij vroeger grootendeels niet moet hebben gedaan om de bezwaren aan het transport verbonden. Om gelijke redenen is in genoemd gewest ook te Linggo in 't gebergte een tijdelijk pakhuis opgerigt, waar de pakhuismeester van Bandar-Goemiwang zich met den inkoop der koffij zal belasten. Te Bandar-Goemiwang, waar de inkoop dientengevolge belangrijk minder zal zijn, kan nu worden volstaan met een hulppakhuismeester op eene bezoldiging van f 25 's maands.

De koffij van prins Mangkoe Negoro zal, gerekend van het oogstjaar 1873, in stede van in het gouvernementspakhuis te Bojolali, tegen uitkeering aan dien vorst eener buitengewone toelage van 90 cent per pikol, te Soerakarta worden afgeleverd, om van daar per spoor naar Samarang te worden vervoerd (vergel. bladz. 100 hiervoren).

Van het denkbeeld, om de voor Java ingevoerde regeling, volgens welke de pakhuismeesters, tegen genot van eene toelage per pikol, zelven in het vereischte hulppersoneel bij de koffij-inkooppakhuizen moeten voorzien, ook voor de buitenbezittingen van toepassing te verklaren, is afgezien. Volgens den gouverneur van Sumatra's Westkust zou de bedoelde maatregel slechts aanleiding geven tot het vorde-

(1) Intusschen heeft „inferieure" koffij (2de soort) van het etablissement te Sisseer op de Amsterdamsche veiling van 24 Junij jl. zeer lage prijzen ($29^1/_2$, 30, $30^1/_2$, 31, $42^1/_2$ en $46^3/_4$ cents) opgebragt.

ren van diensten van de bevolking, welke nu niet geëischt worden, hetgeen niet strekken zou om de koffijcultuur bij haar meer gewild te maken, en ook minder gewenscht zou zijn, omdat slechts op weinig plaatsen genoegzaam werkvolk te verkrijgen is en derhalve belemmering in het in ontvangst nemen der koffij zou ontstaan. Daarenboven werd het nut van de contrôle der handlangers — als middel om mogelijke oneerlijkheden der pakhuismeesters tegen te gaan — groot genoeg geacht om er prijs op te doen stellen dat zij in dienst werden gehouden. Ook voor de residentie Menado werd de verwezenlijking van dit denkbeeld niet raadzaam geacht, vooral ook met het oog op de moeijelijkheid om, zelfs tegen hoog loon, op een gegeven tijdstip arbeiders te bekomen tot het verrigten van dagwerk.

*Veilingen.* Omtrent de uitkomsten der koffijveilingen hier te lande en op Java volgen hier, als naar gewoonte, twee aantooningen, betreffende de veilingen van 1872, 1873 en het eerste semester van 1874. Voor eene recapitulerende opgaaf der Nederlandsche veilingen van 1873 zij overigens verwezen naar bijlage R.

**Veilingen in Nederland.**

| TIJDSTIP. | 1872. | | | | 1873. | | | | 1874. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Verkochte hoeveelheid in pikols. | Uitgeleverde netto kilogrammen. | Gemiddelde opbrengst per ½ kilogram. | | Verkochte hoeveelheid in pikols. | Uitgeleverde netto kilogrammen. | Gemiddelde opbrengst per ½ kilogram. | | Verkochte hoeveelheid in pikols. | Uitgeleverde netto kilogrammen. | Gemiddelde opbrengst per ½ kilogram. | |
| | | | Bruto. | Netto. | | | Bruto. | Netto. | | | Bruto. | Netto. |
| Februarij . . . . . | 74 784[47] | 4 421 157 | f 0,43[42] | f 0,38[73] | 89 467[87] | 5 329 793 | f 0,52[54] | f 0,47[16] | 85 224[69] | 5 101 546[5] | f 0,71[74] | f 0,65[67] |
| Maart . . . . . | 74 210[46] | 4 436 975 | 0,42[52] | 0,37[92] | 81 439[20] | 4 874 394[5] | 0,53[84] | 0,47[98] | 78 011[94] | 4 648 292[5] | 0,54[14] | 0,48[77] |
| April . . . . . | 72 761[74] | 4 347 780[5] | 0,42[49] | 0,37[71] | 79 361[46] | 4 747 457 | 0,54[13] | 0,48[48] | 69 936 | 4 174 766 | 0,53[47] | 0,48[34] |
| Mei . . . . . | 73 113[60] | 4 377 468[5] | 0,44[97] | 0,40[06] | 80 490[24] | 4 834 282[5] | 0,56[98] | 0,51[19] | 74 206[62] | 4 445 343[5] | 0,56[49] | 0,51[10] |
| Junij . . . . . | 73 523[70] | 4 398 665 | 0,46[30] | 0,41[56] | 92 111[15] | 5 496 146 | 0,53[98] | 0,48[18] | *b.* 80 119 | 4 767 080 | 0,60[28] | 0,54[54] |
| Augustus . . . . . | 74 172 | 4 444 827 | 0,46[66] | 0,41[71] | 69 622[31] | 4 146 882[5] | 0,56[78] | 0,51[20] | | | | |
| September . . . . | 74 762[27] | 4 467 840 | 0,45[26] | 0,40[49] | 69 742 | 4 172 285[5] | 0,57[35] | 0,51[47] | | | | |
| October . . . . . | 75 126[87] | 4 481 030 | 0,46[96] | 0,42[24] | 68 561[71] | 4 088 264[5] | 0,60[87] | 0,55[04] | | | | |
| November . . . . | 78 702[61] | 4 747 708[5] | 0,46[96] | 0,42[11] | 69 967[70] | 4 211 370[5] | 0,61[59] | 0,55[84] | | | | |
| | 671 157[02] | 40 123 451[5] | f 0,45[24] *a.* | f 0,40[45] | 700 763[64] | 41 900 876 | f 0,56[20] *a.* | f 0,50[48] | | | | |

*a.* In de aantooningen betreffende de verantwoording der hier te lande verkochte gouvernementsproducten over 1872 en 1873 (bijlage T van het vorig verslag en bijlage R hierachter) wordt als »gemiddelde veilingsprijs" per ½ kilogram (dat is als gemiddeld van het gebodene) opgegeven f 0,45[49] en f 0,57[48]. Te dezer plaatse is de werkelijke ontvangst tot grondslag genomen, dat is: de veilingsprijs verhoogd met de aan de koopers in rekening gebragte 1 per cent veilingskosten, doch verminderd met de 1½ per cent rabat voor contante betaling. Van daar het verschil tusschen beide opgaven.

*b.* De opgaven betreffende de veiling van Junij 1874 zijn nog van voorloopigen aard.

| TIJDSTIP. | 1872. Verkochte hoeveelheid in pikols. | 1872. Opbrengst. | 1872. Gemiddeld per pikol. | 1873. Verkochte hoeveelheid in pikols. | 1873. Opbrengst. | 1873. Gemiddeld per pikol. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Julij . . . . . | 25 000 | f 1 091 000 | f 43,64 | 25 000 | f 1 318 460 | f 52,73$^{21}$ |
| Augustus. . . . . | 25 000 | 1 068 240 | 42,72$^{16}$ | 25 000 | 1 378 940 | 55,15$^{19}$ |
| October . . . . . | 25 000 | 1 049 040 | 41,96$^{16}$ | 25 000 | 1 477 170 | 59,08$^{17}$ |
| November . . . . | 25 000 | 1 114 840 | 44,59$^{36}$ | 25 000 | 1 516 340 | 60,65$^{9}$ |
| | 100 000 | f 4 323 120 | f 43,23$^{12}$ | 100 000 | f 5 690 910 | f 56,90$^{91}$ |

*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*

Het in beide jaren verkochte product bestond uit de ondervolgende hoeveelheden Kadoe-, Samarang-, Pasoeroean- en Preangerkoffij:

| | Hoeveelheden. — Pikols. 1872. | Hoeveelheden. — Pikols. 1873. | Gemiddelde opbrengst per pikol. 1872. | Gemiddelde opbrengst per pikol. 1873. |
|---|---|---|---|---|
| Kadoe-koffij (1ste veiling) . . | 15 000 | 15 000 | f 43,73$^{66}$ | f52,71$^{1}/_{3}$ |
| idem » (2de » ) . . | 6 000 | 5 000 | 43,61$^{50}$ | 56,26$^{4}/_{5}$ |
| Samarang-koffij (1ste veiling) . | 10 000 | 10 000 | 43,50$^{40}$ | 52,77$^{3}/_{5}$ |
| idem » (2de » ) . | 4 000 | 5 000 | 43,01$^{75}$ | 56,50$^{2}/_{5}$ |
| Pasoeroean- » (2de » ) . | 15 000 | 15 000 | 42,29$^{86}$ | 54.33$^{13}/_{15}$ |
| idem » (3de » ) . | 25 000 | 25 000 | 41,96$^{16}$ | 59.08$^{17}/_{25}$ |
| idem » (4de » ) . | 15 000 | 15 000 | 44,30$^{46}$ | 59,86$^{2}/_{5}$ |
| Preanger- » (4de » ) . | 10 000 | 10 000 | 45,02$^{70}$ | 61,83$^{4}/_{5}$ |
| Te zamen. . . . | 100 000 | 100 000 | | |

Ook in 1874 worden, in dezelfde maanden als in de beide voorgaande jaren, dezelfde hoeveelheden koffij op Java verkocht.

Volgens opgaven van de uitvoerders, was in 1871 en 1872 (over 1873 zijn nog geene opgaven ontvangen) de bestemming der op Java verkochte gouvernementskoffij als volgt:

| BESTEMMING. | | 1871. | 1872. |
|---|---|---|---|
| | | Pikols. | Pikols. |
| Uitgevoerd naar: | Nederland | 61 847 (waarvan 52 769 onder Ned. vlag.) | 86 325 (waarvan 47 900 onder Ned. vlag.) |
| | Singapore | 1 200 (alles onder Ned. vlag.) | 800 (waarvan 400 onder Ned. vlag.) |
| | Italie | » | 200 |
| | Frankrijk | » | 10 250 |
| | Engeland | » | 1 150 |
| | Amerika | 35 596 (waarvan 400 onder Ned. vlag.) | » |
| | Australie | » | 400 |
| | | 98 643 | 99 125 |
| Aan kleinhandelaren verkocht. . . . . | | 1 357 | 875 |
| Te zamen | | 100 000 | 100 000 |

## Suikercultuur.

Bij de eerste uitbetaling van het plantloon, na het in werking treden der wet van 21 Julij 1870 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 136, *Indisch Staatsblad* n°. 117) tot regeling der op hoog gezag ingevoerde suikercultuur, is het gebleken, dat het cijfer, in de contracten genoemd voor de door de ondernemers ter zake van den aanplant verschuldigde betalingen (art. 6 van het model-contract in *Indisch Staatsblad* 1871, n°. 213, en 1872, n°. 24), in vele gevallen niet geheel overeenkomt met dat van de schadeloosstelling voor den grond en het loon voor den arbeid, waarop de bevolking regt heeft. De geringe verschillen hebben, zoo als bij onderzoek bevonden werd, verscheidene oorzaken, maar zijn hoofdzakelijk daaraan toe te schrijven, dat de betalingstaten niet altijd in overeenstemming konden gebragt worden met de regelingen van den aanplant, welke voor den duur van het contract zijn gemaakt. Aangezien nu aan de eenmaal bij contract vastgestelde betalingen niet te veranderen valt, en — afgescheiden hiervan — aan zoodanige wijziging geen bepaalde behoefte gevoeld is, daar hetgeen door den lande op de eene plaats en in het eene jaar te veel betaald wordt, vrij wel wordt gecompenseerd door hetgeen op de andere plaats en in het andere jaar overschiet op de betalingen, welke de ondernemers voor den aanplant doen, werd bij Indisch besluit van 17 September 1873, n°. 38, bepaald: dat aan de bevolking zal worden uitgekeerd wat haar naar de opgaven van het bestuur toekomt, volgens de in de betalingstaten opgenomen bedragen in verband met de uitgestrektheid en de ligging der gronden, zoo als die zijn aangegeven in den regelingstaat van den aanplant; dat van de fabriekanten het contractueel daarvoor bedongen bedrag zal worden ingevorderd, en dat hetgeen bij die betalingen zal blijken over te schieten op of te kort te komen aan de bedoelde, van de fabriekanten te ontvangen bedragen, zal worden gestort in of aangevuld uit 's lands kas.

In de betaling van den cijns, verschuldigd voor het buiten alle tusschenkomst van het bestuur geteelde en op de onderneming verwerkte riet, bedoeld bij art. 14 *c* van het model-contract, werd in 1873 eene verandering gebragt. Eenige fabriekanten bragten namelijk bezwaren in tegen de voldoening daarvan in vier termijnen, omdat bij het verstrijken der twee eerste betalingstermijnen (15 September en 15 October) het dikwijls hun zelven niet bekend is hoeveel vrijwillig geteeld riet op hunne onderneming verwerkt zal worden, en dus ook niet hoeveel daarvoor aan cijns betaald moet worden; zij verzochten daarom dien cijns voortaan in ééns, op of vóór 15 December van elk jaar, te mogen voldoen. Aan dezen wensch is te gemoet gekomen door eene aanschrijving van regeringswege aan de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur; eene wijziging der contracten werd niet noodig geacht.

Door een tweetal fabriekanten (die van Phaeton en Kandangdjati in Probolinggo) werd, te beginnen met het oogstjaar 1874, afgezien van een gedeelte van den hun toekomenden gouvernementsaanplant, en wel voor respectivelijk 37 en 26 bouws, om daarvoor eigen aanplant op door het Gouvernement verstrekten grond in de plaats te stellen. Ingevolge art. 1, laatste lid, van het model-contract, is daardoor hun aanspraak op het genot van een gouvernementsaanplant over bedoelde uitgestrektheid, voor den geheelen verderen duur hunner contracten onherroepelijk vervallen. Het behoud der bepaling, dat elke afstand van aanspraak als hier bedoeld onherroepelijk is, waaromtrent blijkens 't vorig verslag, bladz. 214, eene opmerking aan den Gouverneur-Generaal was medegedeeld, wordt door de Indische Regering noodig geacht, ter voorkoming van verwarring, die te vreezen zou zijn, wanneer aan de fabriekanten vrijheid werd gelaten om bijv. het eene jaar niet en in een volgend weder wèl aanplant van het bestuur te vorderen.

Bij de ordonnantie van 12 October 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 197), reeds besproken op bladz. 89 hiervoren, is de wijze geregeld, waarop in den vervolge, dat is na eene vijfjarige werking der nieuwe suikercontracten, de schadeloosstelling moet worden bepaald, aan de bevolking te voldoen voor de tijdelijke afgifte van haren grond ten behoeve van de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur.

De nieuwe contracten voor de fabrieken Tjomal en Bandjardawa (1) in de residentie Tagal, waarvan de sluiting blijkens het vorig verslag vertraagd werd door een nader onderzoek van de waterquaestie, zijn in den loop van het jaar 1873 tot stand gekomen.

De fabriekanten van Djombang, Goedo en Porrong in Soerabaija en Djati in Kediri verkregen in 1873 het hun toegezegde eigendomsregt op den grond, waarop hunne ondernemingen gevestigd zijn. Ook de nieuwe contractant voor Ardjosari (Pasoeroean), die het met den vroegeren contractant niet eens is kunnen worden omtrent de overneming der fabrieksgebouwen, en dus eene nieuwe fabriek heeft moeten oprigten (zie het vorig verslag, bladz. 215), werd in het bezit gesteld van het daarvoor uitgekozen, op 2 palen afstands ten zuiden van de oude fabriek Ardjosari gelegen terrein. Aan de regthebbenden op de oude fabriek werd eveneens, ter vervanging van het met het vroegere contract vervallen regt van opstal, het gevraagde eigendomsregt verleend.

Tot leniging van den geldnood onder de bevolking in de residentie Japara, ten gevolge van den slecht uitgevallen padi-oogst, had de tweede betaling van het plantloon, welke eigenlijk eerst na de overgave van den aanplant of uiterlijk in October moest geschieden, reeds in de maand Maart te voren plaats. Om gelijke reden had zoodanige vooruitbetaling ook plaats aan de rietplanters, ingedeeld bij de fabriek Tjomal in Tagal.

Verdere bijzonderheden worden hieronder rubrieksgewijze vermeld.

*Uitkomsten.* De hiervolgende staat bevat een gewestelijk overzigt van de suikerproductie bij de op contract met het Gouvernement werkende ondernemingen, verkregen uit den oogst van 1873, daaronder ook begrepen het product van den verwerkten vrijen aanplant.

(1) Blijkens het verslag van 1872, bladz. 161, zijn beide fabrieken in den aanvang van dat jaar door het Gouvernement in het openbaar verkocht voor respectivelijk f 461 500 en f 850 507, welke koopsommen, met bijbetaling van 6 pct. rente 's jaars, in tien jaarlijksche termijnen moeten worden gekweten. De tweede aflossingstermijn, bedragende met de verschuldigde rente respectivelijk f 71 071 en f 130 978, en vervallende ultimo 1873, werd op 15 December 1873 en 3 Januarij 1874 in 's lands kas gestort.

| GEWESTEN. | Aantal ondernemingen. | Aantal bouws voor den oogst van 1873 | | | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, 't welk niet afzonderlijk is op te geven. | | Aantal bouws voor den oogst van 1874 vrijwillig aangeplant. | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | beplant door tusschenkomst van het Gouvernement. | vrijwillig beplant. | | In het geheel. | Gemiddeld per bouw. | Volgens gesloten overeenkomsten. | Gronden door de ondernemers gehuurd. |
| | | | Waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. | Gronden door de ondernemers gehuurd. | | | | |
| | | (a) | (b) | (b) | | (c) | (b) | (b) |
| Cheribon . . . . . | 10 | 4 274 | (d) | (d) | (e) ± 352 241,12 | 82,41 | » | $80^{250}/_{500}$ |
| Tagal . . . . . | 8 | 2 950 (2 898) | » | (f) $250^{375}/_{500}$ | (g) ± 220 425,22 | 70 | 50 | 476 |
| Pekalongan . . . . | 3 | 1 600 | » | 5 | (h) ± 94 400 | 58,81 | 6 | 20 |
| Samarang . . . . . | 4 | 2 100 | » | » | 142 236,72 | 67,73 | » | » |
| Japara . . . . . | 9 | 4 319 | 37 | 79 | 303 115,99 | 68,34 | 18 | 103 |
| Rembang . . . . . | 1 | 300 | » | $11^{250}/_{500}$ | ± 15 059,72 | 48,35 | » | 43 |
| Soerabaija . . . . . | 19 | 7 620 | $179^{488}/_{500}$ | $405^{34}/_{500}$ | (i) ± 537 313,83 | 65,48 | $165^{375}/_{500}$ | $1\,240^{368}/_{500}$ |
| Pasoeroean . . . . | 17 | 5 705 | $247^{213}/_{500}$ | $9^{375}/_{500}$ | 356 660,69 | 59,82 | $781^{355}/_{500}$ | $76^{270}/_{500}$ |
| Probolinggo . . . . | 10 | 4 794 (4 788) | $54^{200}/_{500}$ | $391^{300}/_{500}$ | (j) ± 325 708,77 | 62,23 | $92^{250}/_{500}$ | $743^{140}/_{500}$ |
| Bezoeki. . . . . | 5 | 1 937 | » | 16 | 155 151,06 | 79,44 | 4 | $148^{247}/_{500}$ |
| Banjoemas. . . . . | 1 | 400 (389) | » | » | 8 596,66 | 22,10 | $31^{250}/_{500}$ | » |
| Madioen . . . . . | 2 | 800 | » | » | (k) ± 42 000 | 52,50 | 20 | » |
| Kediri . . . . . | 4 | 1 900 (1 768) | $49^{250}/_{500}$ | 94 | (l) ± 86 689 | 45,35 | $191^{250}/_{500}$ | 41 |
| | 93 | 38 699 (38 498) | $568^{151}/_{500}$ | $1\,262^{334}/_{500}$ | 2 639 598,78 | 65,45 | $1\,360^{480}/_{500}$ | $2\,972^{275}/_{500}$ |
| | | | $1\,830^{485}/_{500}$ | | | | $4\,333^{255}/_{500}$ | |
| In 1872 waren deze totalen (m). . . . | 93 | 39 274 ($39\,258^{1}/_{4}$) | $673^{353}/_{500}$ | | (n) 2 517 140,96 | (o) 64,12 | » | |

(a) Allerwege is voor den oogst van 1873 de volle bij contract bepaalde uitgestrektheid beplant door tusschenkomst van het Gouvernement. Verstrekking alleen van velden (zonder aanplant) heeft voor den oogst van dat jaar nergens plaats gehad. Niet bij alle ondernemingen is van den geheelen gouvernements-aanplant geoogst, zoo als blijkt uit de cijfers tusschen ( ) geplaatst, aanwijzende het getal bouws, waarvan is gesneden geworden.

(b) De uitgestrektheid is meest bij gissing bepaald. Uit bijlage BB blijkt tot hoevele ondernemingen de cijfers van den vrijwilligen aanplant betrekking hebben.

(c) Berekend over het getal bouws, waarvan gesneden is geworden.

(d) Een der ondernemers (die van Djatiwangi) heeft vrijwillig geteeld riet verwerkt en daarvan ruim $161^{1}/_{2}$ pikols suiker verkregen. De uitgestrektheid van den aanplant is echter niet op te geven.

(e) Hieronder voor ééne onderneming (Djatiwangi) de productie bij benadering opgegeven, omdat (tijdens de opmaking der opgaven) de oogst nog niet geheel afgewerkt was.

(f) Van eene onderneming is het cijfer van den vrijen aanplant niet opgegeven.

(g) Van vier ondernemingen is het product bij benadering opgegeven.

(h) Als voren van ééne onderneming.

(i) Als voren van ééne onderneming.

(j) Als voren van zes ondernemingen.

(k) Voor de beide ondernemingen is de productie bij benadering opgegeven.

(l) Als voren van ééne onderneming.

(m) De verschillen met de opgaven in bijlage EE van 't vorig verslag, zijn hoofdzakelijk het gevolg van het niet mederekenen der onderneming op Madura, waarvoor het contract met den oogst van 1872 is afgeloopen, en die dus ook niet medetelt in de opgaven over 1873. Gedeeltelijk echter schijnen de verschillen ook te moeten worden toegeschreven aan verbeterde opgaven.

(n) Of hieronder ook het product van den vrijwilligen aanplant begrepen is, blijkt niet.

(o) Berekend alleen over den aanplant bewerkstelligd door tusschenkomst van het Gouvernement.

Over het algemeen was de oogst van 1873, in vergelijking met die van vorige jaren, gunstig te noemen. Eene uitzondering hierop maakte de fabriek Kalibagor, in Banjoemas, welke slechts $22^1/_{10}$ pikols per bouw produceerde, terwijl zij in 1872 ruim het dubbele verkreeg. De oorzaak hiervan is het te laat vermalen van het riet, een gevolg van de niet tijdige ontvangst der uit Europa ontboden stoommolens, terwijl de oude watermolen reeds was afgebroken, zoodat de fabriekant, in stede van in het begin van Junij, eerst omstreeks het eind van Julij heeft kunnen beginnen te malen.

Bedoelde onderneming was de eenige bij welke de productie bleef beneden de 40 pikols per bouw. In 1872 telde men er zes die onder dat cijfer bleven. De vijf ondernemingen, die in 1873 de *hoogste* productie verkregen, waren: Karang-Sambong, Glagamidang en Gempol in Cheribon, met respectivelijk 103,09, 92,09 en 90,09, en Olean en Pandji in Bezoeki, met respectivelijk 97,49 en 92,10 pikols gemiddeld per bouw. Ook in 1872 hadden Olean en Karang-Sambong de hoogste productie, eerstgenoemde onderneming zelfs 107,06 en laatstgenoemde 106,39 pikols per bouw.

Een in nieuwen vorm bewerkt overzigt van den aanplant, de werkkrachten, productie, verschuldigde betalingen, enz. van elke fabriek in het bijzonder, wordt aangetroffen in bijlage B B

Over den vrijwilligen aanplant bij de op contract met het Gouvernement werkende ondernemingen wordt overigens nader gehandeld in de rubriek »*Particuliere teelt*" hieronder.

*Wijze van aanplant en bemesting.* De regelingen omtrent den aanplant voor een zestal ondernemingen (Djatibarang in Tagal; Sentanenlor en Gempolkrep in Soerabaija; Phaeton, Wonolangan en Kandangdjati in Probolinggo) werden eenigzins veranderd, en eene geringe wijziging der regelingen voor zes andere fabrieken (Ardjowinangon in Cheribon; Tjomal en Bandjardawa in Tagal; Gemoe in Samarang; Tangoelangin in Soerabaija en Pesantren in Kediri) was op het eind van 1873 in overweging. De regelingen voor de ondernemingen Koning Willem II en Ketanen in Soerabaija werden geheel, die voor Brangkal, in dezelfde residentie, gedeeltelijk door eene nieuwe regeling vervangen, hetgeen ten gevolge had, dat de totale kosten van den aanplant voor de fabriek Koning Willem II met f 105,25 's jaars vermeerderden en die voor de onderneming Brangkal met f 17,44 's jaars verminderden; voor de fabriek Ketanen bleef het totaalcijfer onveranderd. Ook de wijziging van de regeling voor de fabriek Djatibarang bragt eene verhooging van het plantloon mede van gemiddeld f 68,20 's jaars. Deze meerdere kosten, als ook die voor de fabriek Koning Willem II, worden door de ondernemers gedragen.

Uit Japara en Soerabaija werden klagten vernomen over het te lang aanhouden der padi op de velden, waardoor in 1873 zeer laat zou zijn aangevangen met den rietaanplant voor de in die gewesten op contract met het Gouvernement werkende suikerondernemingen en dien ten gevolge veel kans moet bestaan, dat de oogst van 1874 niet zoo gunstig zal uitvallen als dit onder andere omstandigheden wel het geval had kunnen zijn. Een plaatselijk onderzoek hieromtrent is opgedragen aan den hoofd-inspecteur voor de suiker- en rijstcultures, die tevens de noodige maatregelen zal hebben te beramen opdat in volgende jaren de gouvernements-rietaanplant in die gewesten tijdiger kunne worden bewerkstelligd.

In de meeste gewesten geschiedde de aanplant voor den oogst van 1873 (en ook die voor den oogst van 1874) volgens het systeem Reynoso. Ofschoon de tot dusver met die plantmethode genomen proeven doorgaans goed geslaagd kunnen heeten, hebben zij toch niet overal die resultaten opgeleverd, welke — de krachtige ontwikkeling der rietstokken in aanmerking genomen — daarvan verwacht werden. Bij de ondernemingen Seragi en Kalimati in Pekalongan, wier zware kleigronden bij toepassing van die werkwijze bovendien te veel arbeid zouden vorderen, zijn daarom de proeven niet herhaald, terwijl bij Wonopringo een eenigzins gewijzigd Reynoso-stelsel is toegepast. Het verslag van den administrateur van Petjangaän (Japara) omtrent de uitkomsten van den aanplant volgens de methode van Reynoso, bij deze onderneming bewerkstelligd voor den oogst van 1872, is met nog eenige andere rapporten over de toepassing van die plant-methode in Pekalongan, Rembang en Probolinggo, opgenomen in de tijdschriften van de Nederlandsch-Indische Maatschappij van nijverheid en landbouw en van het Indisch Landbouwgenootschap te Soerakarta.

In 1873 stond het gewas over het algemeen gunstig. Eene uitzondering hierop maakten 132 bouws van den aanplant voor de fabriek Pesantren in Kediri, die, ten gevolge van de gebezigde inferieure qualiteit der stekken, er zoo schraal uitzagen, dat het riet niet eens gesneden is geworden, omdat, volgens berekening van den fabriekant, het daarvan te verkrijgen product niet genoegzaam zou opbrengen om de kosten van transport en verwerking goed te maken. De weêrsgesteldheid was vooral in Kediri, Samarang, Japara en Soerabaija zeer gunstig voor de suikercultuur.

Bemesting van suikerrietvelden vindt steeds meer en meer plaats, vooral bij de ondernemingen toebehoorende aanen beheerd wordende door Europeanen.

*Onderhoud.* Omtrent het onderhoud der aanplantingen werden in 1873 geene klagten vernomen.

Ingevolge de contracten doet het Gouvernement den door zijne tusschenkomst bewerkstelligden aanplant onderhouden en bewaken tot dat die aan den ondernemer is overgegaan. Met opzigt tot de voortzetting der bewaking na de overgave heeft de Regering (zie het vorig verslag, blz. 214) sedert te kennen gegeven, dat het den ondernemers is vrijgelaten zich daaromtrent met de bevolking te verstaan. Blijkens ontvangen berigten van de residenten is de bedoeling nopens het geheel vrijwillig karakter, dat de overeenkomsten, daartoe met de bevolking aan te gaan, behooren te bezitten, overal goed begrepen, en heeft de in dezen zin uitgevaardigde circulaire het heilzame gevolg gehad, dat in Madioen, waar te voren de bewaking van het riet na de overgave nog niet geheel vrijwillig geschiedde, deze sedert geheel aan de zorg der ondernemers is overgelaten.

*Drijfkracht, bereidingswijze.* In het laatst van 1872 werden de hoofden van gewestelijk bestuur aangeschreven om te waken voor eene strikte naleving van de bepalingen voortvloeijende uit de nieuwe regeling omtrent het gebruik van water, en om bij den aanvang van den maaltijd in het jaar 1873 door commissien te doen constateren, of bij de fabrieken, voor welke zulks was voorgeschreven, de waterwielen waren afgebroken en aan de overige bepalingen der contracten was voldaan. Bij het naderen van den maaltijd bleek echter, dat onderscheidene fabriekanten pogingen aanwendden om zich aan die bepalingen te onttrekken, niettegenstaande hun tot het nemen der noodige maatregelen een geruime tijd gegund was, en de voordeelen, bij de nieuwe regeling verkregen, zelfs de meest gedrukte onderneming in staat moesten gesteld hebben zich meer en betere werktuigen aan te schaffen. Onderscheidene verzoekschriften kwamen in tot behoud van het water als drijfkracht voor het jaar 1873, op grond van bezwaren in het verkrijgen der noodige stoomwerktuigen ondervonden, als: weigering tot het aannemen der bestelling bij de op Java bestaande werktuigfabrieken, wegens overmaat van werk; werkstaking in Engeland; te late aflevering door werktuigfabriekanten in Europa; tegenwind bij den overvoer in zeilschepen, enz Ook waren eenige fabrieken in andere handen overgegaan, terwijl de vorige eigenaars verzuimd hadden bij tijds de noodige maatregelen te nemen. Slechts waar van force-majeure overtuigend bleek, werd, uitsluitend voor het jaar 1873, het gebruik van water op den in vorige jaren gebruikelijken voet toegestaan, onder beding dat de fabriekant zich bij suppletoir contract zou verbinden om de som uit te keeren, waarop de schade en winstderving, welke die meerdere waterverstrekking aan de bevolking veroorzaakte, begroot zouden worden door eene van gouvernementswege benoemde commissie. Suppletoire contracten in dien zin werden gesloten met de fabriekanten van Besito, Poerwoasri, Menang, Mingiran, de Onderneming (Ngempit), Pleret, Waringin-agong, Olean, Poerwodadi en Pandji. De commissien werden zamengesteld

uit de hoofden van plaatselijk Europeesch en inlandsch bestuur en den eerstaanwezenden waterstaats-ambtenaar; van eenige werd de leiding opgedragen aan den ingenieur J. P. SIEDENBURG, aan het departement van binnenlandsch bestuur voor de regeling der waterquaesties toegevoegd. Met het oog op de repartitie der sommen, uitmakende het bedrag der door de bevolking geleden schade of winstderving, zullen deze commissien hare berekeningen en verslagen, welke in Maart 1874 nog niet bij genoemd departement ontvangen waren, zoodanig inrigten, dat duidelijk blijkt onder welke landbouwers en hoedanig die sommen verdeeld moeten worden.

Bij eenige fabrieken, die in 1873 met stoom begonnen te malen, werd de hoeveelheid voedings- en condensatiewater, welke door de plaatselijke commissien te laag was berekend, na onderzoek door den evengenoemden ingenieur, verhoogd; verder werden in verschillende gewesten door de plaatselijke waterstaatsambtenaren en in sommige door den bovenbedoelden ingenieur de noodige aanwijzingen gegeven voor de inrigting der watermeters.

Omtrent de bereidingswijze valt niet anders te vermelden dan dat zij nergens iets te wenschen heeft overgelaten, en dat op de meeste ondernemingen de minder deugdzame fabricatie-toestellen door andere vervangen zijn of zullen worden.

*Werkzaamheden voor en in de fabriek.* Voor het vervoer van het riet uit de tuinen naar den molen en de werkzaamheden in de fabriek werden in 1873 uitsluitend vrijwilligers gebezigd; verstrekking van rietsnijders had van bestuurswege niet plaats. De dagloonen liepen in de verschillende gewesten uiteen van 20 tot 70 cents per hoofd.

Wegens het vermalen in 1873 van vrijwillig geteeld riet op hunne ondernemingen is, ingevolge § 19 der „Voorschriften" (*Indisch Staatsblad* 1871, n°. 213), ingaande met het jaar 1874, van alle aanspraak op verstrekking van rietsnijders van gouvernementswege nog afstand gedaan door de navolgende 14 fabriekanten, als: van Watoetoelies, Krembong, Boedoeran, Tjandi, Sentanenlor, Gempolkrep, Koning Willem II, Bangsal, Ketanen, alle in Soerabaija; Baijoeman, Soemberkareng, Phaeton, Genting in Probolinggo en de Maas in Bezoeki; zoodat, na aftrek van de zeven die reeds in 1873 van dergelijke aanspraak afstand gedaan hadden (zie het vorig verslag, blz. 217), thans nog slechts de volgende 9 fabriekanten op hulp van gouvernementswege aanspraak behouden, namelijk 2 in Soerabaija (die van Porrong en Tangoelangin), 3 in Probolinggo (die van Oembool, Wonolangan en Padjarakan), 3 in Bezoeki (die van Waringin-anom, Olean en Pandji) en 1 in Madioen (die van Redjosari).

*Veilingen.* Het in 1873 aan het Gouvernement geleverde product van de fabriek Soerawinangon in Cheribon (de eenige die de verpligting tot levering heeft behouden), ten bedrage van 10 652$^{184}/_{1000}$ pikols, werd den 24sten November 1873 te Batavia in veiling gebragt en verkocht voor eene som van f 167 075 of gemiddeld f 15,68$^{5}$ per pikol van het standmonster n°. 14. In 1872 bragt die verkoop f 187 382 op, zijnde gemiddeld f 16,32$^{5}$ per pikol van genoemd standmonster. Na aftrek van alle kosten beliep de zuivere inkomst voor den lande in laatstgenoemd jaar f 85 780. Op hoeveel dit cijfer voor de levering van 1873 kon berekend worden, is niet vermeld gevonden.

Hier te lande werden in 1873 nog verkocht 21 360$^{35}/_{100}$ pikols, welke netto uitleverden 1 227 668 kilogrammen. De gemiddelde opbrengst was per 100 kilogrammen bruto f 31,19, netto f 24,45; voor de in 1872 verkochte 33 563 693 kilogrammen beliepen die gemiddelden respectivelijk f 36,27 en f 29,36.

*Particuliere teelt.* De verwerking van vrijwillig geteeld riet op de ondernemingen in contract met het Gouvernement geschiedde in 1873 op ruimer schaal dan in 1872. Werd toen bij 19 der bedoelde ondernemingen een vrijwillige aanplant van te zamen 673 bouws verwerkt, in 1873 besloeg de vrijwillige aanplant voor 52 ondernemingen eene uitgestrektheid van ruim 1830 bouws. De cijns hiervan aan den lande verschuldigd, in 1872 f 16 850, beliep over 1873 omstreeks f 46 000.

Voor den oogst van 1874 wordt de vrijwillige aanplant ten behoeve van 65 op contract met het Gouvernement werkende ondernemingen, berekend op 4333 bouws (verg. de hooger medegedeelde gewestelijke aantooning, zoomede bijlage BB hierachter).

Hoeveel product in 1873 van den bovenbedoelden vrijen aanplant is verkregen, kan niet worden opgegeven, daar het riet gelijktijdig met dat van den gouvernements-aanplant is vermalen.

De voorwaarden waarop de fabriekanten zich vrijwillig geteeld riet verschaften, waren zeer verschillend, gelijk uit de volgende aanteekeningen betreffende het oogstjaar 1873 blijken kan.

In Cheribon was het alleen de fabriek Djatiwangi die vrijwillig geteeld riet verwerkte, waarvan circa 162 pikols suiker verkregen zijn. De uitgestrektheid van den aanplant is niet opgegeven. Het riet is door de bevolking geheel voor eigen risico geplant en nog te veld staande aan den fabriekant voor de som van f 48,50 per bouw verkocht.

In Tagal werd vrijwillig geteeld riet verwerkt bij de fabrieken Pagongan, Doekoewringin, Tjomal en Pangka. Alleen voor de drie eerstgenoemde ondernemingen wordt opgegeven dat dit riet verkregen was van 251 bouws gehuurde gronden, waarvan alleen 210 voor Pagongan (over het bij Pangka verwerkt particulier riet zie lager).

In Pekalongan vermaalde alleen Seragi het gewas van 5 bouws gehuurde gronden, dat ten gevolge van zeer laten aanplant en ongunstige weêrsgesteldheid slecht uitviel.

De fabrieken Langsee, Trangkil, Petjangaän en Besito in Japara verwerkten te zamen het product van 116 bouws, waarvan 79 door de ondernemers gehuurd en 37 door de bevolking voor eigen risico beplant waren; het product dezer laatste gronden werd gekocht voor f 100 à f 300 per bouw.

In Rembang werd voor de 11½ bouw, door den fabriekant van Waringin-agong ingehuurd, betaald aan huur f 25 per bouw en voor de bewerking f 125 per bouw. Het riet van dezen aanplant was bijzonder klein, zoodat daarvan slechts 124,60 pikols suiker of gemiddeld 10,83 pikols per bouw verkregen zijn.

In Soerabaija werd voor eigen rekening door de bevolking weinig riet geteeld. Alleen de fabriekanten van Balang-Bendo en Krian kochten riet op; door de overige fabriekanten in deze residentie — Tangoelangin, Porrong, Djombang en Goedo uitgezonderd, die geen particulier riet verwerkten — werden met de bevolking overeenkomsten aangegaan voor den aanplant en de levering van riet of wel alleen voor de inhuur van gronden In het eerste geval werd gemiddeld per bouw betaald f 180 à f 200 voor 1ste soort riet, f 150 voor 2de soort en f 100 voor 3de soort, snij- en transportloon daaronder niet begrepen. De huurprijs der gronden bedroeg f 40 à f 50 per bouw, de landrente door den grondbezitter te voldoen. Voor de bewerking der velden, uitsluitend volgens het REYNOSO-systeem, werd bij de meeste ondernemingen te goed gedaan f 130 à f 140 per bouw, terwijl bij eene enkele de arbeiders de helft van het product als loon ontvingen.

In Pasoeroean werd het product van den vrijen aanplant, op 257$^{88}/_{500}$ bouws verwerkt, voor het grootste gedeelte door opkoop verkregen; slecht 9¾ bouws waren van de bevolking ingehuurd door de fabrikanten van Ardiredjo en de Hoop, tegen f 50 en f 80 per bouw, met inbegrip van landrente. Voor het opgekochte riet werd gemiddeld betaald f 60 à f 300 per bouw, al naar gelang van de afmetingen der rietstokken. Ardjosari was in dit gewest de eenige onderneming waar geen vrijwillig geteeld riet verwerkt werd.

In Probolinggo werd slechts bij een paar fabrieken riet opgekocht, dat de bevolking voor eigen risico geplant had. De andere ondernemers op drie na — Oembool, Wonolangan en Padjarakan, welke geen vrijwillig geteeld riet verwerkten — huurden de gronden in van de bevolking voor f 50 à f 60 per bouw, zonder landrente, en lieten die in vrijen arbeid beplanten. In 't geheel werd in deze residentie het product van 446 bouws vrijen aanplant verwerkt.

In Bezoeki had alleen de fabriek de Maas in 1873 een aanplant van vrijwillig geteeld riet, dat echter grootendeels door brand te loor ging, zoodat van de 36 bouws slechts 16 gesneden werden.

Overigens werd bij 2 ondernemingen in Kediri, namelijk bij Mingiran en Djati vrijwillig geplant riet ver-

werkt; zij hadden een aanplant van respectivelijk 49½ en 94 bouws, welke op verschillende wijze tot stand was gebragt. De eigenaar van Mingiran kocht het riet, nadat het eene zekere hoogte had bereikt, tegen taxatie op, voor eene som, verschillende van f 100 tot f 150 per bouw, waarvan de helft dadelijk en de andere helft eerst bij het snijden van het riet werd uitgekeerd. Aan de verzorging en bewaking liet de fabriekant zich weinig gelegen liggen, zoodat de aanplant op vele plaatsen er zeer slecht uitzag. De fabriekant van Djati huurde de gronden van de bevolking voor f 25 tot f 30 per bouw, en liet deze, onder zijn persoonlijk toezigt, door vrije arbeiders bewerken, onderhouden en bewaken; de kosten van een en ander bedroegen gemiddeld f 200 per bouw. Het gewas stond zeer goed en was van den gouvernements-aanplant zelfs niet te onderscheiden.

In Samarang, Banjoemas en Madioen werd bij geen der op contract met het Gouvernement werkende suikerondernemingen vrijwillig geteeld riet vermalen.

De fabriekant van Boedoean (Bezoeki), aan wien blijkens het vorig verslag (blz. 219) was toegestaan het tweede gewas, aangehouden op 22 bouws, nadat de gouvernementsaanplant voor 1871 geoogst was, in 1872 op zijne fabriek te vermalen, deed het verzoek om voortaan van alle gouvernementsaanplantingen, op gronden die om de vier of vijf jaren verwisseld worden, over een jaar suikerriet als tweede gewas te mogen aanhouden. Dit verzoek heeft de Indische Regering niet kunnen inwilligen, omdat, zelfs bij eene vier- of vijfjaarlijksche verwisseling, het aanhouden van een tweede gewas van den suikerrietaanplant uit een agronomisch oogpunt geen wenschelijke zaak is. Ten einde intusschen niets onbeproefd te laten wat aan de gezonde ontwikkeling der vrije suikercultuur bevorderlijk kan zijn, is het denkbeeld in overweging om overal den termijn van verwisseling tot drie jaren terug te brengen.

Geheel met eigen krachten werkende suikerondernemingen, die het riet verkrijgen door opkoop, of door beplanting van daarvoor van de bevolking ingehuurde gronden, bestaan in Cheribon, Tagal, Pekalongan, Rembang, Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo, Bagelen, Kadoe, Madioen en op Madura.

Van die fabrieken, wier aantal in 1873 is toegenomen en in 1874 nog verder zal toenemen, wordt eene opgaaf aangetroffen in bijlage CC, tevens vermeldende, voor zoover daartoe gegevens waren ingekomen, de cijfers van aanplant en productie. In 't geheel beliep de productie bij 29 ondernemingen 213 550 pikols, waarvan bij 5 ondernemingen in Soerabaija alleen 56 543 en bij 9 in Cheribon alleen 55 793 pikols. In 1872 werd voor 24 ondernemingen eene totale productie van 167 110 pikols opgegeven.

De residentie Cheribon telde in 1873 tien particuliere fabrieken, waaronder twee nieuw opgerigte, Kalisapoe en Samoedialaga, waarvan de eerste als proef het product van een paar bouws aanplant heeft verwerkt, en de laatste eerst in den loop van 1874 zou beginnen te malen. Het riet wordt bij al deze fabrieken geteeld op gehuurde gronden, waarvoor f 20 à f 30 per bouw 's jaars aan huur wordt betaald. De aanplant geschiedt door vrije arbeiders, gedeeltelijk door tusschenkomst van inlandsche en Chinesche aannemers, die van den fabriekant voorschotten ontvangen en deze later verrekenen tegen f 2,10 per pikol suiker. Voor het transport van het riet is gemiddeld betaald ½ à 2 cent per bos van 25 stokken. De bereiding der suiker vindt op de meeste dezer fabrieken plaats met stoomtoestellen, bij enkele nog op de primitieve wijze. Vaste arbeiders bekomen f 7,50 's maands per hoofd en ambachtslieden f 10 à f 20; het dagloon liep van f 0,25 tot f 0,80 per man.

In Tagal worden vijf fabrieken als hier bedoeld aangetroffen, met name: Kedjamban, Lemahabang, Kemantran, Maribaja en Balapoelang. De twee eerstgenoemde zijn van oude dagteekening, de andere zijn eerst in den loop van 1872 en 1873 opgerigt. Alle werken met stoom. Het riet van Kemantran is, doordien de fabriek nog niet gereed was, na afmaling van den gouvernementsaanplant, op Pangka verwerkt. Maribaja werd, door inspanning, zoo ver in gereedheid gebragt, dat, hoewel wat laat, het product daar toch vermalen is kunnen worden; Balapoelang zou eerst in 1874 met werken beginnen.

Tirto in Pekalongan is eene geheel nieuwe fabriek, die bij het eind van 1873 bijna geheel voltooid was. Voor den oogst van 1874 zijn ingehuurd 112 bouws, tegen gemiddeld f 40 per bouw, terwijl het riet van 12 bouws, door de bevolking voor eigen rekening beplant, door den ondernemer is opgekocht voor f 200 per bouw. Klidang heeft geruimen tijd stilgestaan, doch zou in 1874 weder beginnen te werken, waartoe reeds 50 bouws van de bevolking waren ingehuurd en door den ondernemer met riet beplant; de huurprijs liep van f 33 tot f 35 per bouw.

De fabriek Toelies in Rembang had in 1873 een aanplant van 346 bouws en betaalde voor elken bouw f 100 en meer, alsmede, tot aanmoediging, bij wijze van premie f 10 per bouw.

Van de negen vrije fabrieken in Soerabaija hebben er slechts vijf in 1873 gewerkt, namelijk: Poerworedjo, Pandjoenan, Soekodono, Plosso en Tawangsari, en wel de laatste voor het eerst; twee (Gobohan en Ngelom) hebben niet gewerkt, terwijl de twee overige (Ketabang en Papoh), waarvan de eerste vroeger in contract met het Gouvernement stond en de laatste bij het eind van 1873 nog niet geheel voltooid was, eerst in 1874 zouden werken. Al deze fabrieken vermalen het riet met stoomvermogen. Bovendien zijn nog van 8 personen aanvragen ingekomen om vergunning tot het oprigten van suikerfabrieken in deze residentie, waarvan enkele bij den aanvang van 1874 reeds in aanbouw waren.

De residentie Pasoeroean telt twee particuliere suikerfabrieken: Rust en Lust en Gedjoegan. De eigenaar van Rust en Lust, een Chinees, sloot voor den aanplant en de levering van riet overeenkomsten met de bevolking en betaalde daarvoor f 150 à f 200 per bouw. Door den ondernemer werd geen voldoend toezigt op den aanplant gehouden en het gewas stond niet gunstig. Gedjoegan heeft in de laatste jaren stilgestaan; op het erf der fabriek wordt riet geplant, dat op de in contract met het Gouvernement werkende onderneming Soekoredjo wordt vermalen.

In Probolinggo was in 1873 alleen de fabriek Bagoe in werking, waarvan de molens zoowel door stoom als water gedreven worden, doch waren drie andere fabrieken in aanbouw, waarvan twee reeds in 1874 zouden malen. Voor eene vierde fabriek was grond aangevraagd en verkregen, doch bij den aanvang van 1874 was nog geen begin gemaakt met de oprigting der gebouwen.

In Bagelen werden twee nieuwe fabriekjes opgerigt, die bij het eind van 1873 nog niet geheel gereed waren, maar toch in 1874 zouden beginnen te werken. Voor de fabriek Kebassekan, welke reeds jaren bestaat en, even als de twee bedoelde, aan een Chinees toebehoort, worden de gronden van de bevolking ingehuurd voor gemiddeld f 40 per bouw, en op taak beplant en onderhouden. De fabricatie geschiedt met weinig kosten geheel op de oude wijze. De in 1873 verkregen suiker was van standmonster n°. 12 en 13, en werd, even als in vroegere jaren, hoofdzakelijk voor binnenlandsch verbruik bestemd. De suikerprijzen zijn hoog genoeg om den ondernemer een ruim bestaan te bezorgen, hetgeen ook anderen op het denkbeeld gebragt heeft om dergelijke ondernemingen tot stand te brengen.

Omtrent de suikerfabriekjes in Kadoe, waarvan er in 1873 één (Tiban) in het geheel niet, en een ander (Permitan) voor het laatst gewerkt heeft, zoomede omtrent de fabriek Poerwodadi in Madioen, gelegen nabij de gouvernements-onderneming van dien naam, valt niets bijzonders te vermelden.

De fabriek Teedja op Madura, waarvan het gouvernements-contract met den oogst van 1872 verstreken was, verkreeg van haren vrijwilligen aanplant in 1873 minder gunstige resultaten.

*Beetwortelcultuur.* Gelijk in het vorig verslag vermeld is, zouden door den directeur der gouvernements-kina-onderneming, den directeur van 's lands plantentuin, den adviseur-honorair K. F. Holle te Garoet (Preanger regentschappen), en eenige andere deskundigen, die zich daartoe bereid hadden verklaard, proeven genomen worden met de beetwortelcultuur.

Sedert zijn de proeven, genomen door den directeur van 's lands plantentuin en door den eigenaar van het Buitenzorgsche landgoed Tjomas, afgeloopen. Die van evengenoemden directeur mislukten geheel. Te Tjibodas werden wel eenige goede rijpe bieten verkregen, maar in geen

geval als bij eene geregelde cultuur wordt verlangd. Even zoo kreeg de landheer van Tjomas, op eene hoogte van 2500 voet, wel rijpe bieten, maar het scheikundig onderzoek van deze leverde eene even ongunstige uitkomst als dat van de bieten van Tjibodas. De hoeveelheid sap bedroeg slechts $^1/_4$ à $^1/_2$, en het gehalte aan kristalliseerbare suiker slechts $^1/_6$ à $^1/_5$ van hetgeen van goede bieten in Europa verkregen wordt. Niettegenstaande deze resultaten, zijn de proefnemingen nog niet opgegeven.

## Kinacultuur.

De weersgesteldheid gedurende 1873 was over het algemeen voor de kinacultuur vrij gunstig. In de maand September leden echter te Rioeng Goenoeng vooral de grootbladerige kinasoorten nog al door zware hagelbuijen.

Het aantal planten in den vollen grond, bij het einde van 1872 1 705 542 bedragende, verminderde in 1873 tot 1 694 690. Deze vermindering is voornamelijk toe te schrijven aan de volgende omstandigheden. Op het Kendeng Patoeha gebergte waren ongeveer 134 000 Calisaja's geplant, die zich aldaar zeer slecht ontwikkelden. Het werd voordeeliger geacht deze boomen te vellen en geleidelijk te vervangen door cinchona officinalis. Daarenboven werden voor den oogst van 1873 bij voorkeur boomen genomen, welke door ziekte veel hadden geleden en daardoor in hunne goede ontwikkeling gestoord waren. Er werd mitsdien over een grooter aantal boomen beschikt dan vroeger. Ook werden zeer weinig Calisaja's aangeplant, omdat, sedert de uitstekende eigenschappen der Calisaja Ledgeriana aan het licht zijn gekomen, het beter geoordeeld wordt met het aanplanten te wachten tot dat een voldoende voorraad dezer kinasoort in de kweekerijen aanwezig is. De aanwezige Ledgeriana's leveren nog niet veel vruchten, maar een tiental boomen beloofden in 1874 eene ruime hoeveelheid zaden. Een 3000 tal fraaije planten dezer kinasoort zijn door stekken gewonnen. Zaden van cinchona officinalis zijn in overvloed beschikbaar. Deze kinasoort laat zich, gemakkelijk en snel, kunstmatig vermenigvuldigen.

In de kweekerijen waren op 31 December 1873 250 200 plantjes aanwezig tegen 382 169 in het jaar te voren. Om niet gedwongen te worden weder eene groote hoeveelheid planten, van twijfelachtige waarde voor de chininefabricatie, in den vollen grond te brengen, zijn in September 1873 meer dan 100 000 zeer jonge Calisajaplantjes uit de kweekerijen verwijderd.

Volgens deze cijfers moge de cultuur gedurende 1873 schijnbaar achteruit zijn gegaan, in degelijkheid heeft zij stellig gewonnen. Een overzigt van het aantal en de soorten der kinaboomen, waaruit de verschillende plantsoenen bij het eind van elk der jaren 1871, 1872 en 1873 bestonden, wordt aangetroffen in bijlage DD.

De voortgezette onderzoekingen van den scheikundige bij de kina-onderneming (zie bijlage EE) hebben de wenschelijkheid bevestigd om zich, bij de massale vermenigvuldiging, vooreerst te bepalen tot twee kinasoorten: de cinchona Calisaja, varieteit Ledgeriana, en de Calisaja officinalis. Van de Ledgeriana werden in 1865 de eerste zaden ontvangen uit Caupolican (Bolivia) door tusschenkomst van den Engelschen geleerde Ledger. De eerste zaden van Calisaja officinalis werden in 1866 den directeur aangeboden door de leiders der kinacultuur in Britsch Indie. Beide deze kinasoorten, maar bovenal de Ledgeriana, leveren een bast, die veel chinine inhoudt.

Basten voor pharmaceutisch gebruik zullen, in de eerstvolgende twintig jaren, voldoende geoogst kunnen worden van al de overige kinasoorten.

Door het jaarlijks stelselmatig uitdunnen der plantsoenen wordt aan de overblijvende boomen een sterker ontwikkelingsvermogen en daarmede eene betrekkelijk ruimere productie verzekerd. Alle basten, welke chinine inhouden, al zij het ook slechts in geringe mate, zijn den fabriekant welkom, doch daar aan de kweeking van de verschillende kinasoorten evenveel zorgen en kosten verbonden zijn, is het rationeel om uitsluitend de beste soorten te teelen. Hierdoor wordt ook verwarring voorkomen, die, in weerwil van alle waakzaamheid, alligt een gevolg kan zijn van te groote verscheidenheid in soorten.

Over acht jaren zullen al de thans in den grond staande Calisaja's door Ledgeriana's vervangen kunnen zijn. De tegenwoordige Calisaja-plantsoenen worden geacht in dien tijd omstreeks 300 000 kilo's droogen bast te zullen produceren.

De Nederlandsche consul te La Paz (Bolivia) zond wederom kinazaden, welke echter niet benuttigd zijn, omdat zij een minder goed aanzien hadden en ook wegens de ondervinding met vroegere bezendingen opgedaan. Immers de planten, die ten getale van 500 000 tot 600 000 verkregen werden van de Calisajazaden, in 1864 en 1869 door genoemden consul aangeboden, hebben, hoezeer de eerste analyses deden gelooven dat zij boven de aanwezige Calisaja's de voorkeur verdienden, later zeer teleurstellende uitkomsten opgeleverd.

Ook werden ontvangen monsters kinabast uit den Amerikaanschen handel. Uit de scheikundige analyses bleek, dat zelfs de beste dezer monsters niet in vergelijking kunnen komen met onze Ledgeriana, terwijl de middelsoort niet hooger staat dan onze gewone Calisaja.

In het vorig verslag werd berigt, dat sinds 1864 ongeveer 900 bouws oorspronkelijk bosch voor de kinacultuur ontgonnen zouden zijn. Bij eene in den loop van 1873 plaats gehad hebbende opmeting der kinaplantsoenen door het in de Preanger regentschappen aanwezig topographisch personeel is echter gebleken, dat de uitgestrektheid, de wegen en erven niet medegerekend, niet meer dan 800 bouws beslaat. Een terrein, geschikt voor den aanplant van 2 millioen kinaboomen is bereids in gereedheid gebragt, zoodat voorloopig geene nieuwe ontginningen zullen noodig zijn. Voortaan zullen de kosten dezer cultuur zich dan ook bepalen tot het onderhouden en het exploiteren van de reeds bestaande aanplantingen Veel zorg werd aan het onderhoud der tuinen gewijd. Het regelmatig snoeijen blijft eene voorname voorwaarde voor de goede ontwikkeling der planten.

Hoewel tamelijk onregelmatig en van velerlei omstandigheden afhankelijk, is de ontwikkeling der kinaplanten over het algemeen gunstig en de groeikracht op vele plaatsen zelf zeer sterk. De naar gewoonte overgelegde tabel (bijlage FF) kan daarvan een denkbeeld geven.

De oogst van 1873, schier uitsluitend verkregen uit de plantsoenen van 1864 tot en met 1868, bedroeg ruim 25 000 kilogrammen droogen bast, waarvan 21 050 kilo's naar Europa werden gezonden in 332 kisten. Met het stoomschip *Prins Hendrik* gingen daarvan 80 kisten te loor. Het in 1874 voor den uitvoer te oogsten product wordt geraamd op 30 000 kilogrammen.

Van den in 1873 geoogsten bast werd in Maart 1874 te Amsterdam eene hoeveelheid van 13 349 kilo's (226 kisten) in veiling gebragt; de opbrengst beliep dooreen per half kilo f $1{,}23^{77}$ tegen f $1.42^{27}$ voor de 11 320 kilo's in 1873 verkocht. Voor de Calisaja Ledgeriana werd weder, even als toen, veel meer betaald dan voor alle andere Calisajasoorten: de geveilde 1472 kilo's van dien voortreffelijken bast bragten namelijk f 4,18 à f 4,29 per $^1/_2$ kilo op, terwijl voor andere Calisaja-soorten de prijzen liepen van f 0,47 tot f 1,53 per $^1/_2$ kilo. In 1873 behaalde de Calisaja Ledgeriana (261 kilo's) f 4,11 à f 5,02; de andere Calisaja-soorten f 1,10 à f 2,16 per $^1/_2$ kilo. Voor Hasskarliana- en Pahudiana-bast, maar vooral voor het kinabast-poeder (waarvan in 1874 eene hoeveelheid van $2070^1/_2$ kilo's werd geveild) werden hoogere prijzen dan in 1873 besteed; daarentegen mindere voor den succirubra-bast, ééne kaveling uitgezonderd.

Een vergelijkend overzigt der uitkomsten van beide veilingen volgt hieronder:

| SOORT. | 1873. Hoeveelheid in kilo's. | 1873. Aantal kavelingen. | 1873. Verkregen veilingsprijs per ½ kilo. per kaveling. | 1873. Verkregen veilingsprijs per ½ kilo. gemiddeld over de geheele hoeveelheid. | 1874. Hoeveelheid in kilo's. | 1874. Aantal kavelingen. | 1874. Verkregen veilingsprijs per ½ kilo. per kaveling. | 1874. Verkregen veilingsprijs per ½ kilo. gemiddeld over de geheele hoeveelheid. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Calisaja . . . | 6 938 | 37 | f 1,10 à f 5,02 | f 1,43 74 | 10 303 | 60 | f 0,47 à f 4,29 | f 1,25 03 | De in 1874 geveilde Calisaja-bast bestond uit de navolgende soorten: |
| Hasskarliana . | 1 358 | 7 | 1,37 à 1,43 | 1,41 20 | 346 | 2 | 1,70 à 1,77 | 1,72 80 | *a.* Calisaja Javanica (basten van uit Java-zaad gekweekte boomen): |
| Succirubra . . | 362 | 2 | 1,14 à 1,16 | 1,14 80 | 2 212½ | 11 | 1,00 à 1,32 | 1,07 60 | stambast. 7333 kilo's |
| Officinalis . . | 407 | 3 | f 2,01 | 2,01 | — | — | — | — | wortelbast 732½ „ |
| Caloptera. . . | 62 | 1 | f 1,73 | 1,73 | — | — | — | — | *b.* Calisaja Anglica. . 121 „ |
| Pahudiana . . | 2 193 | 12 | f 1,21 à f 1,32 | 1,28 03 | 487½ | 2 | 1,16 à 1,56 | 1,36 | *c.* Calisaja Boliviana. 644½ „ |
| | | | | | | | | | *d.* Calisaja Ledgeriana 1472 „ |
| | | | | | | | | | 10 303 kilo's |
| Te zamen. . | 11 320 | 62 | — | f 1,42 27 | 13 349 | 75 | — | f 1,23 77 | De prijzen per ½ kilo bedroegen voor *a.* f 0,47 à f 1,05 (stambast) en f 0,56 à f 0,65 (wortelbast); voor *b.* f 0,87; voor *c.* f 0,76 à f 1,53 en voor *d.* (zooals hooger is gezegd) f 4,18 à f 4,29. |
| Kinabast poeder | 3 819 | 12 | f 0,11 à f 0,20 | 0,15 34 | 2 070½ | 7 | f 0,42 à f 0,75 | 0,55 90 | |

Voor het eerst werd in 1874 van de op Java geoogste kina een gedeelte verstrekt ten behoeve van de militaire geneeskundige dienst hier te lande, namelijk 236 kilo kinabast-poeder en 255 kilo kinafragment, waarvoor, berekend naar de in de veiling van Maart jl. behaalde middenprijzen, aan 's Rijks magazijn van geneesmiddelen in rekening werd gebragt eene som van f 638,07. Bij de militaire geneeskundige dienst in Indie wordt reeds sedert geruimen tijd met goed gevolg gebruik gemaakt van den Java kina-bast.

Met pogingen tot verspreiding der kina-cultuur werd in Indie voortgegaan. Gedurende 1873 werden voor 's lands rekening 1071 en ten behoeve van particulieren 9176 kinaplanten verspreid. In het geheel waren sinds 1869 ongeveer 30 000 planten uit de gouvernements-kweekerijen afgeleverd. Door tusschenkomst van den consul van Portugal te Batavia, werden in December 1873 79 planten naar Timor Deli gezonden. Zaden werden gestadig, zoowel op als buiten Java, aangevraagd en konden steeds in groote hoeveelheid verstrekt worden.

In sommige gewesten wordt bij de bevolking eenige voorliefde voor de kinateelt opgemerkt.

Onder de 25 Europesche ondernemers, zoowel eigenaren van particuliere landen als huurders van gronden, die de kinacultuur hebben beproefd, worden er eenigen aangetroffen, die van hare voordeelen zoo overtuigd zijn, dat zij zich met kracht op snelle, massale uitbreiding toeleggen. De particuliere aanplantingen tellen thans ruim 400 000 boomen. Enkele dier aanplantingen werden in den loop van 1873 door den directeur der gouvernements-kina-onderneming bezocht. Een tweetal plantsoenen vond hij zeer uitgebreid en flink ontwikkeld. Een der ondernemers zond een zijner inlandsche opzigters naar de gouvernements-etablissementen, om zich vertrouwd te maken met de behandeling van kinaplanten en met den oogst van het product.

Intusschen is de particuliere kinateelt op Java nog zeer ten achteren bij die in Britsch Indie, hetgeen, volgens het verslag van genoemden directeur, verwondering moet wekken, bij het feit, dat de Java-kina op de Europesche markt reeds groot crediet heeft verworven. In Soerakarta liet zich prins Mangkoe Negoro en in Djokjokarta de rijksbestierder gaarne overreden om ook eene proef met de kinateelt te nemen en alzoo in de Vorstenlanden een krachtig voorbeeld te geven.

Er wordt naar gestreefd om de Europesche beambten bij deze cultuur zooveel mogelijk te vervangen door inlandsche, daar gestadig veel mutatie onder het Europeesch personeel plaats heeft, en het zeer moeijelijk is om Europeanen te vinden, die aan goed gedrag en aanleg voor cultuur-arbeid, tevredenheid paren met hun afgezonderd verblijf op de kina-etablissementen. In beginsel is reeds besloten (Maart 1874) om, naar gelang de gelegenheid zich daartoe voordoet, mantries in dienst te stellen tegen vermindering van het aantal Europesche opzieners. Ook als maatregel van bezuiniging verdient dit aanbeveling. Het vast inlandsch personeel bestond op 31 December 1873 uit 2 timmerlieden, 9 mandoors, 131 boedjangs en 1 postlooper. Door vrije arbeiders werden 68 863 dagdiensten gepraesteerd. Bij het oogsten van den kinabast hebben de vrouwen der boedjangs, tegen billijke vergoeding, uitmuntende hulp verleend.

Het materieel werd in goeden staat gehouden; vier kweekhuizen werden geheel vernieuwd.

Ten dienste der kinacultuur werd gedurende 1873 uitgegeven f 58 153, waaronder f 7987 wegens kosten der scheikundige werkplaats. Onder deze sommen zijn begrepen de tractementen enz. van het personeel.

Wat de scheikundige onderzoekingen aangaat, wordt verwezen naar de reeds aangehaalde bijlage EE, bevattende het verslag van den scheikundige bij de kinacultuur werkzaam.

3°. *Landbouw op woeste gronden door het Gouvernement verhuurd* (1).

De uitkomsten van den landbouw (2) op de door het Gouvernement verhuurde woeste gronden worden voor elke onderneming afzonderlijk opgegeven in bijlage GG hierachter. Dat overzigt, in nieuwen vorm ingerigt, bevat wijders opgaven nopens de uitgestrektheid der perceelen, den verschuldigden huurschat, het aantal gebezigde werklieden, enz.

Volledigheidshalve verdienen nog de volgende aanteekeningen hier ter plaatse te worden opgenomen.

*Bantam.* Het perceel Tjisolear, dat in den aanvang van 1873 op nieuw in exploitatie gebragt was, ligt wederom geheel braak, daar de gronden, voor welke cultuur ook, weinig geschikt worden verklaard. De huurregten van dit land zijn te koop aangeboden. De perceelen Tjisela I en II en Tjilaki, gezamenlijk bekend onder den naam van Tjisela, verkeeren ten gevolge van de hooge koffijprijzen in bloeijenden staat, ofschoon de productie van 1873, aanvankelijk op 3500 pikols geschat, slechts 2300 pikols bedroeg.

Aan de ontginning van de landen Kosala en Tjioepit (van het eerste zijn, zoo als op bladz. 92 hiervoren gezegd is, de huurregten sedert 1874 door erfpacht vervangen) wordt met kracht voortgewerkt.

Omtrent de twee in 1873 uitgegeven perceelen, respectivelijk groot 532 en 530 bouws, wordt gezegd, dat op het eerste (Lebaksioe genaamd) bij het eind van 1873 reeds 195 bouws met koffij waren beplant. Met de exploitatie van het andere perceel moest toen nog begonnen worden.

*Batavia.* Het perceel Tjogrek, in 1873 uitgebreid met 118 bouws, produceerde in dat jaar 50 000 kilo's thee, tegen 15 000 kilo's in het vorige jaar en verder nog een weinig rijst. Van de 40 bouws sawah door de opgezetenen van Tjikema ontgonnen, werden aan den huurder 265 pikols padi opgebragt. Bovendien werden op dit laatste huurland ongeveer 50 kilo's gedroogde zijde (cocons) gewonnen.

*Krawang.* De suikerondernemingen Parakantroes, Kalangsari en Wanasepi verkregen in 1873 respectivelijk van een aanplant van 478, 250 en 150 bouws, 18 000, 3600 en 5000 pikols of gemiddeld 37½, 14⅖ en 33⅓ pikols per bouw tegen 20 000, 5000 en 2500 pikols in 1872. Op Parakantroes en Wanasepi wordt bovendien uit de stroopsuiker arak gestookt; bij eerstgenoemde onderneming verkreeg men op die wijze in 1873 250 leggers arak; van de laatste is daaromtrent geen opgave ontvangen.

De onderneming Gintong en Tamblang, waarvan voor een gedeelte de huurregten met ingang van 1 Januarij 1874 in erfpacht geconverteerd zijn, produceerde in 1873 14 800 kilo's pijpkaneel en 6000 kilo's afval tegen respectivelijk 6000 en 3000 kilo's in 1872.

Op geen dezer ondernemingen werden moeijelijkheden ondervonden in het verkrijgen van werkvolk. De dagloonen bedroegen van 25 tot 40 cents per hoofd.

*Preanger regentschappen.* Met uitzondering van de perceelen Tjiboengoer, Argalinga en Tjitjalobak (dit laatste in 1873 aan den aanvrager toegewezen), worden al de in deze residentie in huur uitgegeven gronden, voor zoover zij reeds in exploitatie zijn gebragt, voor de theecultuur gebezigd.

Volgens de door de ondernemers, behalve die van Tjikembang, ingediende opgaven bedroeg de thee-oogst in 1873 1 700 800 kilo's tegen 1 015 621 kilo's in 1872, waarin de oude gouvernementstuinen deelden voor respectivelijk 1 044 800 en 729 566 kilo's.

Het aantal theeheesters, waarvan geplukt kon worden, in 1872 16 915 000, steeg in 1873 tot 18 065 000, alzoo eene vermeerdering van 1 150 000.

Op de onderneming Tjioemboeloeit hebben de heesters veel van roest te lijden; op Tjisalak vertoonde zich mede die ziekte, hoezeer in veel mindere mate.

Het perceel Tjiboengoer, alwaar de koffijcultuur gedreven wordt, telde op het eind van 1873, ondanks de gedane afschrijvingen, in het geheel 342 000 koffijboomen (129 000 vruchtdragende en 213 000 jonge) tegen 300 000 (130 000 vruchtdragende en 170 000 jonge) in 1872. De oogst bedroeg 300 pikols tegen 210 in laatstgenoemd jaar.

Op het nieuw uitgegeven perceel Tjitjalobak, niet meer dan ruim 15 bouws groot, zal eene proef genomen worden met den aanplant van tarwe.

Tot uitbreiding van het perceel Argalinga, waarop eene veefokkerij en stoeterij is opgerigt, werd een nieuw perceel van 411 bouws aangevraagd. Magtiging is verleend om ter zake eene overeenkomst te sluiten (vergel. bladz. 95 hiervoren).

Al deze ondernemingen werken zoowel met vaste koelies als met daglooners; de arbeidsloonen bedroegen voor de eersten van f 6 tot f 8 's maands met voeding, en voor de laatsten van 15 tot 25 cents daags.

Het in het district Tandjong-sari gelegen perceel van ruim 199 bouws is nog niet in ontginning gebragt, terwijl omtrent het perceel van dien naam geen mededeelingen ontvangen zijn.

*Cheribon.* De huurders van Blender of Djatipiring en Kadhipatten houden zich voornamelijk met de suikercultuur bezig; op Tjarennang wordt uitsluitend de theecultuur gedreven.

Blender verkreeg in 1873 van een aanplant van 200 bouws, waarvan 142½ op eigen grond en 57½ van de bevolking ingehuurd, 9500 pikols suiker tegen 7230 pikols (van 142 bouws) in 1872, alzoo in 1873 gemiddeld 47½ en in 1872 gemiddeld 51 pikols per bouw. De productie van Kadhipatten, in 1872, van een aanplant van 350 bouws, bedragende 19 000 pikols, of per bouw gemiddeld 54,28 pikols, beliep in 1873 van 285 bouws, waaronder 15 buiten het perceel, 22 500 pikols, zijnde gemiddeld per bouw ongeveer 79 pikols. Kadhipatten had dezen vooruitgang voornamelijk te danken aan de vele verbeteringen in den laatsten tijd daar ingevoerd.

Tjarennang leverde in 1873 110 400 kilo's thee tegen 66 000 in 1872.

*Pekalongan.* Het aantal huurperceelen in deze residentie vermeerderde in 1873 met één, groot ongeveer 400 bouws en bekend onder den naam van Gebang-anom; met de ontginning daarvan werd reeds een begin gemaakt.

Het perceel Lingo en Loetang is bijna geheel met koffij beplant (300 van de 367 bouws), en wierp in 1873 eene productie af van 360 pikols. Van Sidogoeno (ook wel bekend onder den naam van Djampangan en Sidosoekmo), groot 497 bouws, zijn nog slechts 160 bouws met koffij beplant, waarvan in 1873 ongeveer 80 pikols werden geoogst.

Het vroegere huurland Simbang is in twee deelen gesplitst, waarvan het eene den ouden naam behouden heeft en het andere Segayong heet. Simbang leverde in 1873 300 pikols koffij, en Segayong, waar een gedeelte van den aanplant niet slaagde, ongeveer 2000 pikols suiker.

Van de in 1872 op de huurlanden in Pekalongan verkregen productie is geen opgaaf ontvangen.

*Samarang.* In deze residentie worden, met uitzondering van het perceel Blorok, groot 15 bouws, waarop thans eene koeliekampong voor de suikeronderneming Kaliwoengoe gevestigd is, al de verhuurde gronden gebezigd voor de teelt van koffij. In de afdeeling Kendal bestaat alleen bovendien nog een kleine proefaanplant van cacao.

De koffijoogst van 1873 van de gezamenlijke landen bedroeg slechts 28 528 pikols tegen 40 968 pikols in 1872. In het geheel waren, volgens de jongste opgaven, op de gezamenlijke huurlanden 10 734 bouws met koffij beplant.

Van de uitgifte van een nieuw perceel (209 bouws) in het district Bodja (afdeeling Kendal), is reeds melding gemaakt op bladz. 93 hiervoren.

Daarentegen zou voor een der perceelen (Kali-Oeloe in het district Ambarawa) door de Regering de ontbinding van het huurcontract worden gevorderd, omdat de onder-

(1) Omtrent de exploitatie der in 1873 in *erfpacht* afgestane perceelen (zie bladz. 91 hiervoren) zijn uit den aard der zaak nog geene bijzonderheden te melden.

(2) Over hetgeen betrekking heeft tot den *afstand* van gronden in huur, waaromtrent vroeger te dezer plaatse mededeelingen voorkwamen, wordt thans in een ander gedeelte van het verslag gehandeld (zie bladz. 92—95 hiervoren).

nemer aan 't Gouvernement te leveren koffij had opgekocht (verg. blz. 187 hiervoren).

*Japara.* Het perceel Poeloe Pandjang is sinds geruimen tijd niet meer in exploitatie en levert niets anders op dan het product van eenige klapperboomen, in vroeger jaren geplant, en waarvan de inzameling aan een mandoor is opgedragen. Het koffijland Wonoredjo bragt in 1873 op 500 pikols koffij tegen 600 in 1872. Bij het eind van 1873 waren aldaar, van de 205 bouws, 150 met koffij beplant.

*Pasoeroean.* Van de 7 huurondernemingen in dit gewest wordt op een, Alkmaar, de suikercultuur, op de andere de koffijcultuur gedreven. De huurder van Alkmaar verkreeg in 1873 eene productie van 31 884, in 1872 van 27 301 pikols suiker, dat is, berekend over een aanplant van respectivelijk 460 en 483 bouws, in 1873 ruim 69 en in 1872 ruim 56½ pikols per bouw. Onder de opgegeven uitgestrektheden zijn ook begrepen de aanplantingen op gronden buiten het perceel, waarvoor door den ondernemer met de bevolking was gecontracteerd, in 1873 ten bedrage van 60, in 1872 van 90 bouws. De in 1873 verkregen suiker was gemiddeld van standmonster n°. 12.

De koffijproductie beliep als volgt: Limburg 6400, Tanahwangi 3600, Gangsiran 2377, Soembool 114, Djoengo 50 en Boemiayoe 32 pikols, welke cijfers in 1872 waren 7000, 3000, 2324, 37, 20 en 7. De gronden van Boemiayoe worden gezegd voor de koffijcultuur niet bijzonder geschikt te zijn, waarom dan ook aan de bestaande aanplantingen, welke op het woonerf van den ondernemer worden aangetroffen, geen verdere uitbreiding is gegeven. Deze legt zich thans meer bijzonder toe op den opkoop van tabak, geteeld zoowel op als buiten het perceel en bestemd voor de Europesche markt. De koffijplantsoenen op de zes laatstgenoemde huurlanden besloegen te zamen eene uitgestrektheid van 2303 bouws; het aantal boomen is niet vermeld gevonden.

Op de landen Tanahwangi, Limburg en Boemiayoe werden door de bevolking op de haar ter bewerking afgestane sawahs padi en tweede gewassen geteeld; de in 1873 met padi beplante uitgestrektheden bedroegen respectivelijk 134, 100 en 58 bouws, waarvan verkregen zijn 7840, 4500 en 3058 pikols padi; van dit product wordt een gedeelte aan de huurders als belasting opgebragt.

Op Tanahwangi werden in 1873, behalve 35 bouws met mais, ook 51 bouws met tabak beplant, waarvan ongeveer 173 pikols tabak verkregen zijn.

*Probolinggo.* Het land Pandanwangi ligt onbeheerd en is door de opgezetenen nagenoeg geheel verlaten. Wegens wanbetaling van den huurschat wordt tegen den huurder een eisch tot ontbinding van het contract ingesteld.

*Bezoeki.* Het perceel Wonokosoemo (ook wel bekend onder den naam van Plantage Rotterdam), groot 100 bouws, is thans geheel met koffij beplant. Daarvan werden 1025 pikols koffij geoogst tegen 804 in 1872. Eene gevestigde bevolking wordt op dit land niet aangetroffen. De koffij wordt niet op de onderneming bereid maar in de omliggende dessa's.

Bovendien zijn in het afgeloopen jaar op deze onderneming verwerkt 800 pikols tabak, verkregen door opkoop van de bevolking.

*Banjoewangi.* Het eenige perceel in dit gewest, bekend onder den naam van Ardja Blambangan, aanvankelijk voor de koffijcultuur bestemd, doch daarvoor niet geschikt gebleken, wordt door de huurders niet geëxploiteerd. Door de bevolking zijn echter, geheel voor eigen rekening en zonder verpligting tot betaling van eenige retributie, 20 bouws daarvan met padi en 50 bouws met klapper- en pinangboomen beplant, terwijl in den loop van 1873 door haar bovendien nog 24 bouws ontgonnen werden.

De met padi beplante velden bragten te zamen 940 pikols padi op.

*Banjoemas.* Het perceel Tjiberem, groot 100 bouws, is voor ¾ gedeelte met koffij beplant, waarvan in 1873 slechts 13 pikols geoogst zijn, tegen 106 in het voorafgegane jaar. Deze belangrijke vermindering wordt toegeschreven aan den slechten staat der aanplantingen, die daarom uitgeroeid en door andere vervangen zouden worden. Het perceel Pegadoengan ligt nog steeds onbeheerd; een verzoek tot ontbinding van het contract is in overweging.

*Bagelen.* De Ledoksche thee-onderneming produceerde in 1873 181 406 kilo's thee, tegen 170 974 kilo's in 1872.

Het perceel Boerat, dat nog niet geheel in ontginning gebragt is, leverde in 1873 153 pikols koffij of 53 meer dan in het voorafgegane jaar.

*Kadoe.* De beide huurlanden in deze residentie zijn bestemd voor de teelt van koffij.

Op Ngrantjak (uit 2 perceelen bestaande) waren bij het eind van 1873 reeds 283 van de 373 bouws met 340 000 koffijboomen beplant, waarvan in genoemd jaar verkregen zijn 64 pikols koffij. In 1872 werden voor het eerst 30 pikols geoogst.

Het perceel Kebondalem, eerst in December 1872 in huur afgestaan, produceert nog niets, maar in 1873 waren reeds ongeveer 40 bouws beplant.

*Madioen.* In dit gewest telde men bij het eind van 1873 6 huurondernemingen, alle voor de koffijcultuur bestemd, namelijk Waliran (2 perceelen), Soekaradja, Bandjaran, Kandangan, Bonowati en Goeloewoeloeh en Soemberwangi. Voor de drie laatstgenoemde huurlanden, respectivelijk groot 500, 434 en 500 bouws, zijn de overeenkomsten eerst in den loop van 1873 gesloten (verg. blz. 93 hiervoren). Toch waren op Kandangan bij het eind van dat jaar reeds 200 bouws met koffij beplant, terwijl op elk der beide andere nieuwe perceelen eene gelijke uitgestrektheid ter beplanting met koffij in gereedheid was gebragt.

Van de plantsoenen op de overige ondernemingen werpen nog alleen die van Waliran en Soekaradja product af, namelijk in 1873 Waliran 1050, Soekaradja 2000 pikols, tegen respectivelijk 600 en 2500 in 1872.

Het dagloon op de verschillende ondernemingen bedroeg van 30 tot 50 cents; geen der ondernemers had vaste arbeiders.

*Kediri.* Het aantal huurperceelen in deze residentie vermeerderde in 1873 met één, groot 353 bouws, in het district Modjorotto, maar verminderde met één, groot 121 bouws, in het district Kotta Blitar, doordien dit, vóór de sluiting van het huurcontract, in erfpacht werd aangevraagd en afgestaan.

Van de overigens hier aanwezige 9 huurondernemingen worden van 2 (Sidhoredjo, groot 168 bouws, uitgegeven in 1866, en een ander, groot 169 bouws, uitgegeven in 1871), geene bijzonderheden gemeld. Ten aanzien der 7 overige blijkt het volgende.

Op 2 ondernemingen, Djoeleg en Gabroe, wordt de koffijcultuur gedreven; hare aanplantingen verkeeren over 't algemeen in goeden staat en leverden in 1873 ongeveer 2600 pikols koffij tegen 1200 pikols in 1872.

Op 4 ondernemingen wordt tabak en padi verbouwd; de tabaksoogst van 1873 was, ten gevolge van de drooge weersgesteldheid, niet zoo gunstig als in het voorafgegane jaar. Het perceel Kentjang produceerde 960 pikols tabak en 2500 pikols padi; Papoh 800 pikols tabak en Tawangredjo 120 pikols tabak, terwijl Brenggolo 2025 pikols padi opbragt.

De onderneming Koedjonmanis, de oudste van allen (van 1863 dagteekenende), bleef, niettegenstaande de kooper (zie het vorig verslag, bladz. 227) in 1873 als huurder erkend werd, gedurende dat jaar nog in verwaarloosden toestand verkeeren.

### 4°. *Landbouw op landen aan particulieren in eigendom afgestaan.*

**Omtrent den landbouw op de particuliere landen in Oost- en Midden-Java zijn nagenoeg geene opgaven ontvangen. Het volgend overzigt bevat de opgaven, die omtrent de landerijen bewesten de Tjimanok verkregen zijn.**

| GEWESTEN. | NAMEN DER LANDERIJEN. | Uitgestrektheid in bouws der particuliere landen. | VOORNAAMSTE PRODUCTEN GETEELD OP GRONDEN VAN DEN LANDHEER ZELVEN. | | | | PRODUCTEN GETEELD OP GRONDEN DER OPGEZETENEN. | | | | Opbrengst van andere producten in geld. | Tuinhuur. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Koffij in pikols. | Thee in halve kilogrammen. | Klappers. — Stuks. | Suiker in pikols. | Padi in pikols. | Katjang in pikols. | Suiker in pikols. | Tabak in halve kilogrammen. | | |
| Bantam . . . | Tjikandi-Oedik en Tjikandi-Ilir | 72 000 | » | » | » | » | 159 692 | » | » | » | » | » |
| Batavia . . . | Gezamenlijke landen in de afdeeling: Ommelanden . . . | 7 247 | » | » | 288 488 | » | 19 812 | » | » | » | » | f 26 661,05 |
| | Gezamenlijke landen in de afdeeling: Meester-Cornelis (1) | — | — | — | — | — | — | — | — | — | — | — |
| | Gezamenlijke landen in de afdeeling: Tangerang . . . . | 182 570 | » | » | 187 715 | 68 915 | 1 120 340 | 45 555 | 11 520 | 23¾ | f 6 809 | 23 287,00 |
| | Gezamenlijke landen in de afdeeling: Buitenzorg (2) . . | 496 677 | 12 530 | 2 001 520 | 153 232 | 13 150 | 448 225 | 2 701 | » | » | » | 50 309,50 |
| Krawang. . . | Pamanoekan- en Tjiassemlanden (3) . . . . . | 290 080 | 12 055 | » | 196 258 | 14 250 | 523 855 | » | » | » | » | 336,75 |
| | Tegalwaroelanden (4) . . . . | 74 400 | 40 | » | » | 8 500 | 158 000 | » | » | » | » | » |
| Cheribon. . . | Indramaijoe. . . . . | 78 166 | » | » | » | » | (5) 299 330 | » | » | » | » | 212,50 |
| | Kandanghauer. . . . . | 182 240 | 4 | » | 3 653 | » | (5) 221 800 | » | » | » | » | 940,95 |
| | | 1 383 380 | 24 629 | 2 001 520 | 829 346 | 104 815 | 2 951 054 | 48 256 | 11 520 | 23¾ | f 6 809 | f101 747,75 |

(1) Van de landerijen in de afdeeling Meester-Cornelis zijn geen opgaven ontvangen.

(2) Behalve de hier genoemde producten nog 66½ pikols notenmuskaat, 25 kilo's foelie, 25 kilo's kruidnagelen, 12½ kilo's cochenille, 2701 pikols katjang, 47 pikols vogelnesten, 65 pikols klapperolie en 30 pikols gambier.

(3) Bovendien werd nog verkregen 71 pikols notenmuskaat, 11 pikols foelie en 2882 Amst. ponden vanille.

(4) Als voren nog 50 katties vogelnesten.

(5) De opgaven, nopens de padi-productie dezer landerijen in 't vorig verslag gedaan, zijn onjuist gebleken. In 1872 werden namelijk verkregen op Indramaijoe 220 571, op Kandanghauer 316 288 pikols padi.

Behalve hetgeen in dezen staat vermeld is, werd nog slechts het volgende berigt omtrent de particuliere landen in Buitenzorg (residentie Batavia).

De *koffij*cultuur breidt zich aldaar meer en meer uit. Op eenige landen worden met de bevolking overeenkomsten gesloten voor den aanleg en het onderhoud der tuinen, tegen vrijstelling van heerendiensten en van grondhuur. Voor het plukken ontvangen de opgezetenen afzonderlijke betaling, die, hoewel niet ruim, nogtans eene belangrijke tegemoetkoming voor hen is, daar aan dien arbeid zoowel vrouwen als kinderen deel nemen.

Van de drie in deze afdeeling aanwezige *suiker*fabrieken Srogol, Gobang en Goenoeng Sindoer, leverde slechts de eerste een ruimen oogst op. Tegen respectivelijk 8225, 1190 en 2200 pikols in 1872, werden gedurende 1873 geproduceerd 10 000, 1250 en 1900 pikols suiker, behalve de stroop, welke ten behoeve der arakstokerijen te Tangerang en te Batavia werd van de hand gezet.

Wegens de geringe winsten, welke de bereiding van *arènsuiker* afwerpt, raakt deze industrie meer en meer in verval. De productie bedroeg slechts 1758⅔ pikols, tegen 2706 in 1872.

Van de verschillende theeaanplantingen werden gedurende 1873 ruim 7075 pikols meer geoogst dan in 1872, toen de oogst slechts 9129 pikols bedroeg. Zoowel op het huurland Tjogrek als op het zuidelijk gedeelte van het land Kedong Balang zijn nieuwe theetuinen aangelegd. Ook op Tjomas en Sawangan worden gronden voor hetzelfde doel ontgonnen. Als zeker mag verwacht worden, dat deze cultuur met der tijd in dit gewest een der voornaamste takken van industrie zal worden. Behalve de roest, welke echter geen reden tot ongerustheid gaf, heerschte gedurende 1873 geen ziekte onder de theeheesters.

Ruim 12 pikols *indigo* werden op het land Pondok Tjalebedik geproduceerd. Hier en daar in Tjibaroessa worden nog voor eigen gebruik kleine perceelen met indigo beplant, maar over het algemeen is deze cultuur weinig gewild.

Aan de *kaneel*cultuur wordt op de particuliere landen weinig gedaan; van eenige onbeduidende aanplantingen voor eigen verbruik werden ruim 6 pikols verkregen.

De prijzen der *rijst*, welke in 1872 gemiddeld tot f 9 den pikol waren gestegen, daalden in 1873 successivelijk weer tot f 7,50. Het laat zich aanzien, dat van lieverlede de oude zaai-wijze (tebar) zal plaats maken voor de nieuwere en betere methode, om namelijk het zaad ijl uit te strooijen (sebar), gelijk dit door den adviseur honorair voor inlandsche zaken K. F. Holle werd aangeraden.

Is er op den toestand der particuliere landen bewesten de Tjimanok veel aan te merken, meer bezwaar levert nog de ontstentenis van regelingen omtrent de regten en verpligtingen der eigenaren van de particuliere landerijen in Midden- en Oost-Java. Niet zelden gaan de landheeren zeer willekeurig bij de heffing van het hun toekomende te werk, terwijl zij zich daarentegen aan het onderhoud der bruggen en wegen op hunne landen weinig laten gelegen liggen. De weigering van den landheer van Sayong en Gemoelak (Samarang) om mede te werken tot de herstelling der bruggen te Banjak en Onggarawee, deed de Indische Regering besluiten, om in het algemeen belang zelve die werken te doen herstellen. Doch aan de hoofden van gewestelijk bestuur is opgemerkt, dat de eigenaren der particuliere landen beoosten de Tjimanok, welke vervreemd zijn op de voorwaarden bekend gemaakt bij advertisement van het Britsch tusschenbestuur van 5 November 1812, voortaan verpligt zijn op hunne kosten de door hunne landen loopende wegen en bruggen te onderhouden.

De Indische Regering wenscht evenwel eene algemeene regeling omtrent de regten en verpligtingen der eigenaren tot stand te brengen en heeft besloten, met het oog daarop, een onderzoek naar den feitelijken toestand op die landen te doen instellen.

### 5°. *Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjokarta.*

Het aantal Europesche landbouwondernemingen in de vorstenlanden wordt opgegeven te bedragen 233, welke eene uitgestrektheid beslaan van ruim 337 000 bouws en een jaarlijkschen pachtschat betalen van ruim f 1 000 000.

De volgende aantooning geeft een overzigt van het aantal en den aard der bedoelde ondernemingen in elk der afdeelingen of regentschappen van beide gewesten.

| Residentie. | Afdeeling. | Regentschap. | Onder-regentschap of district. | Aantal ondernemingen. | Aantal ondernemingen alleen voor de teelt van | | | | Aantal ondernemingen voor de teelt van | | | | | | | | Ondernemingen waaromtrent opgaven ontbreken. (a) |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | indigo. | suiker. | tabak. | koffij. | indigo, suiker, koffij. | indigo, tabak, koffij. | indigo en suiker. | indigo en tabak. | indigo en koffij. | suiker, tabak en koffij. | suiker en koffij. | tabak en koffij. | |
| Soerakarta . . . | Hoofdplaats. | » | » | 2 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 |
| | Klatten. | Kartasoera. | » | 34 | 6 | 6 | 1 | » | 1 | 1 | 1 | 1 | » | 1 | » | » | 16 |
| | id. | » | Larangan. | 15 | » | » | » | 7 | » | » | » | » | » | » | » | 1 | 7 |
| | id. | Klatten. | » | 32 | 9 | » | 2 | 3 | » | 1 | 1 | 5 | 4 | » | » | » | 7 |
| | Bojolali. | Bojolali. | » | 24 | 1 | 3 | » | 14 | 1 | » | 1 | » | 2 | » | 1 | » | 1 |
| | id. | Ampel. | » | 21 | » | » | 1 | 15 | » | 1 | » | » | 1 | » | » | » | 3 |
| | Sragen. | Sragen. | » | 15 | » | 1 | 2 | 5 | » | » | » | » | » | 1 | 1 | 4 | 1 |
| | Karang-pandan. | id. | Karang-doeren. | 13 | 1 | 5 | » | 4 | » | » | » | » | » | 1 | 2 | » | » |
| | id. | » | Karang-pandan. | 18 | » | » | » | 17 | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » |
| | | | Totaal . . . | 174 | 17 | 15 | 6 | 65 | 2 | 3 | 3 | 6 | 8 | 3 | 4 | 5 | 37 |
| Djokjokarta . . . | » | Sleman. | » | 24 | 19 | 1 | » | » | » | 1 | 2 | » | 1 | » | » | » | » |
| | | Kalassan. | » | 26 | 13 | 2 | 2 | » | » | » | 2 | » | 1 | » | 1 | » | 5 |
| | | Bantoel. | » | 9 | 4 | » | 1 | 1 | » | » | 2 | » | » | » | » | » | b 1 |
| | | | Totaal . . . | 59 | 36 | 3 | 3 | 1 | » | 1 | 6 | » | 2 | » | 1 | » | 6 |
| | | | Totaal generaal . . | 233 | 53 | 18 | 9 | 66 | 2 | 4 | 9 | 6 | 10 | 3 | 5 | 5 | 43 |

(a) Voor het meerendeel ondernemingen waarvoor de overeenkomsten nog niet bekrachtigd zijn.

(b) Deze onderneming heeft een klapperaanplant van 30 000 boomen.

De medewerking der landhuurders ter verkrijging eener betere statistiek omtrent de productie hunner ondernemingen, liet voor 1873 nog meer te wenschen over dan in vroegere jaren.

Het volgend overzigt wijst voor beide residentien aan van hoeveel ondernemingen met aanplant voor de Europesche markt de verlangde opgaven omtrent de productie zijn verkregen.

| RESIDENTIEN. | Aantal ondernemingen met aanplant van | | | | Getal ondernemingen, waarvan productie-cijfers zijn opgegeven: ondernemingen met aanplant van | | | | Van de hiernevens vermelde ondernemingen beliep de opgegeven productie: | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Indigo. | Suiker. | Tabak. | Koffij. | Indigo. | Suiker. | Tabak. | Koffij. | Indigo. Amst. p. | Suiker. Pikols. | Tabak. Amst. p. | Koffij. Pikols. |
| Soerakarta . . . . | 39 | 27 | 23 | 90 | 14 | 21 | 11 | 76 | 96 360 | 136 184 | 436 634 | 73 236 |
| Djokjokarta . . . . | 45 | 10 | 4 | 5 | 15 | 3 | 1 | 2 | 200 688 | 35 700 | 18 200 | 650 |
| Totaal | 84 | 37 | 27 | 95 | 29 | 24 | 12 | 78 | 297 048 | 171 884 | 454 834 | 73 886 |

Zijn de verkregen opgaven dus weinig geschikt om de werkelijke opbrengst van stapelproducten in de Vorstenlanden over 1873 te doen kennen, ook ten aanzien van de uitgestrektheid, waarvan de bovenvermelde hoeveelheden zijn geoogst, zijn de ontvangen cijfers te onvolledig, om met genoegzame juistheid tot een algemeen resultaat nopens de verkregen gemiddelde opbrengst per bouw of over een zeker aantal boomen te geraken.

*b.* Boschwezen.

De in 't vorig verslag, blz. 232, aangekondigde herziening van het reglement van 1865 omtrent het beheer en de exploitatie der bosschen van den lande op Java en Madura heeft sedert plaats gehad bij ordonnantie van 14 April 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 110). Behalve de wegneming van eenige gebreken en leemten, die de ondervinding in de bestaande regeling had aangetoond, beoogt de herziening in hoofdzaak het in stand houden en in waarde doen toenemen der landsbosschen nog meer te verzekeren en tevens aan de inlandsche bevolking, den industrieel en den scheepsbouw meer gelegenheid te geven om zich daaruit het noodige hout te verschaffen. In verband met de nieuwe regeling zal aan het personeel van het boschbeheer eenige uitbreiding moeten gegeven worden.

Aan de onder geregeld beheer gebragte djatibosschen, met welker afbakening (zie het verslag van 1872, bladz. 179) in meerdere gewesten werd voortgegaan of begonnen, wordt door gehouden uitdunningen en opruiming van het daarin overal verspreid liggende doode en omgevallen hout gaandeweg een gunstiger aanzien gegeven. Ook de djatibosschen, welke niet onder geregeld beheer staan, en waarin gedurende de laatste jaren veel hout is geveld, zoowel ten dienste van 's lands werken als ten behoeve van de daarop regthebbende bevolking, gaan eene betere toekomst te gemoet, omdat zij nu, volgens de bepalingen van het nieuwe boschreglement, weldra alle tegen vernieling zullen worden beschermd en voorloopig geene verdere aankappingen daarin veroorloofd zullen worden.

De in vroegere jaren op hoog gezag aangelegde djatituinen, die, even als de langs wegen geplante djatiboomen, onder geregeld beheer staan, nemen in waarde toe. Zij worden voortdurend onderhouden en daar, waar noodig, uitgedund en ingeboet. Sommige van deze tuinen leveren reeds bruikbaar hout op, waarvan gedurende 1873 in enkele gewesten ten behoeve van 's lands werken partij getrokken werd.

De boschpolitie, gesteund door de gewone politie, doet wat zij kan om tegen alle ongeoorloofde aankappingen van hout te waken en aan het clandestine vervoer van hout zooveel mogelijk een einde te maken.

Met de wederbeplanting van vernielde djatibosschen en uitgekapte boschperceelen werd in den westmoesson van 1872 op 1873 geregeld voortgegaan.

Gedurende dien tijd werden in de verschillende gewesten op Java, buiten de bijplantingen die de houtcontractanten hadden te doen ingevolge de contractsvoorwaarden, omstreeks 760 bouws op nieuw met djati beplant, alzoo minder dan in den regentijd van 1871/1872 (zie het vorig verslag, bladz. 238), hetgeen moet worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat enkele boschperceelen, toen de planttijd daar was, nog niet behoorlijk waren leeggekapt en van onkruid gezuiverd, terwijl in enkele gewesten moeijelijkheden werden ondervonden in het verkrijgen van daglooners, die juist op het tijdstip dat met het planten moest worden aangevangen, zich onledig hielden met het bewerken van hunne sawahs.

De aanplantingen van bruikbare wilde houtsoorten, die men, blijkens het vorig verslag, voornemens was in de residentien Preanger regentschappen en Kadoe te bewerkstelligen, hebben in den afgeloopen westmoesson over eene uitgestrektheid respectivelijk van 205 en 100 bouws plaats gehad. Ter beoordeeling van het wenschelijke om daarmede geregeld voort te gaan, zal worden afgewacht welke uitkomsten van die aanplantingen nà den regenmoesson van 1873 op 1874 zullen worden verkregen. Over de proeven in enkele gewesten genomen met het uitzaaijen van de Eucalyptus (eene in Australie snel opschietende zeer deugdzame boomsoort) zie men bladz. 113 hiervoren.

Omtrent de productie en verdere bijzonderheden betreffende de aanwezige houtkap-ondernemingen wordt verwezen naar de uitvoerige mededeelingen in bijlage HH. Daaruit blijkt, dat door die ondernemers, welke vrije beschikking hebben over het te vellen hout, gedurende 1873 werd gekapt en vervoerd (van ééne onderneming was geen opgaaf ontvangen) eene houtmassa van respectivelijk 31 825 en 19 293 kubieke meters, ongerekend het zoogenaamde klein hout, welke hoeveelheden in 1872 bedroegen 19 754 en 17 194 kubieke meters; terwijl door de contractanten voor het kappen van hout ten behoeve van den lande werden geveld 9609 en afgeleverd 10 228 kubieke meters tegen respectivelijk 9958 en 9857 in 1872.

Buiten de aan particulieren ter exploitatie afgestane boschperceelen werden bovendien nog gekapt ten behoeve van den lande 13 063 kubieke meters hout, en voor particulieren, krachtens daartoe bekomen vergunning, 1928 kubieke meters, een en ander met eene tariefswaarde van f 166 776 en f 20 294. Voor laatstbedoelde houtwerken werd in 's lands kas gestort f 11 892, benevens voor circa 15 000 sadingpalmen, mede door en voor particulieren gekapt, f 11 546.

Alhoewel eene grootere hoeveelheid hout aan de markt

werd gebragt dan in 1872, ondergingen de prijzen van het djatihout in 1873 weinig of geen verandering. Alleen te Batavia werd eene geringe rijzing waargenomen. Eene lading djatihout, aldaar van Rangoon aangebragt, werd met verlies van de hand gezet. Vraag en aanbod hielden over het algemeen gelijken tred; alleen op de hoofdplaats Samarang raakte de markt overvoerd en bleef de vraag naar djatihout aanmerkelijk beneden den aanvoer.

De vraag naar bezaagd hout, vooral in Midden-Java, neemt zeer toe; het verzenden van zware balken, waaraan aanzienlijke transportkosten verbonden zijn, vermindert meer en meer, zoodat de meeste houtkap-ondernemers zich thans toeleggen op de levering van hout op maat gezaagd.

Het vervoer van djatihout naar den vreemde was gedurende 1873 weder van weinig beteekenis, en bedroeg slechts 30 stuks kromhouten, welke naar Singapore werden verzonden.

Met de overzending herwaarts van regeringswege van djatihout, geschikt voor den scheepsbouw, zal eene nieuwe proef genomen worden. Om aan de zaak eene betere uitkomst dan vroeger te verzekeren (zie onder anderen het verslag van 1869, bladz. 144. en dat van 1871, bladz. 188), bestaat het voornemen om, in stede van de moeijelijk in te laden en met minder voordeel te behandelen balken, platen van geschikte afmetingen voor deze overzending te bestemmen. Met dat doel zal, ingevolge een Indisch besluit van April jl., bij uitbesteding worden aangeschaft eene hoeveelheid van 100 kubieke meters djatihout, bewerkt in den vorm van platen, lang 6,6, breed 0,25 en dik 0,105 meter, te leveren te Samarang of te Soerabaija, na voorafgaande keuring aldaar door eene, in overleg met den kommandant der marine, te benoemen commissie. Bij eene zorgvuldige keuring schijnt het niet twijfelachtig of het hout zal hier te lande met vrucht ten dienste van den scheepsbouw of op andere wijze kunnen worden van de hand gezet. Wanneer de proef ook uit een geldelijk oogpunt voldoet, zal deze nieuwe wijze van verzending van djatihout, waardoor het groote bezwaar van de verscheping wordt weggenomen, verder aan de particuliere krachten kunnen worden overgelaten.

De houtproductie, afkomstig van de verschillende houtkap-ondernemingen, was voor de algemeene behoefte aan djatihout meer dan toereikend.

Als een gevolg van eene aan de onderneming Parengan (Rembang) gegeven uitbreiding van contractsgebied, waardoor meer voor de marine bruikbaar hout werd verkregen, is aankoop van hout door het departement der marine in 1873 minder noodig geweest. Maatregelen worden genomen om aan dat departement ook bovendien hout te verstrekken van de in de residentie Pekalongan in werking zijnde onderneming Djatisari, waarover door het civiel bouwdepartement in dat gewest niet wordt beschikt. Eene tweede bosch-exploitatie ten behoeve van de marine in het leven te roepen op den voet van Parengan (zie het vorig verslag, bladz. 233) wordt niet wenschelijk geacht, te minder omdat ruimschoots gelegenheid bestaat tot uitbreiding van het contractsgebied van Parengan, en dus tot voortzetting der exploitatie aldaar, ook na de verstrijking in 1876 der tegenwoordige overeenkomst.

Van het in de djatibosschen verspreid liggende omgevallen hout werd wederom zooveel mogelijk partij getrokken ten behoeve van de verschillende plaatselijke landswerken.

De exploitatie van de in 1872 (zie het vorig verslag, bladz. 234) toegewezen drie boschperceelen, met name Regaloh-Goewo, Malat-Ngiri en Blimbing, het eerste gelegen in Japara, de beide laatste in Rembang, nam in den loop van 1873 een aanvang. De ondernemers hebben vrije beschikking over het te kappen hout.

Van de drie in 1873 gehouden uitbestedingen van dien aard slaagden twee, terwijl de andere, eene heruitbesteding van een boschperceel in het Rembangsche district Ngawen (zie het vorig verslag, bladz. 237), bij gemis aan inschrijvers mislukte. Het beproeven eener tweede heruitbesteding werd door de Regering niet wenschelijk geacht. De twee geslaagde uitbestedingen betroffen de exploitatie voor den tijd van vijf jaren respectivelijk van het boschperceel Rantjawoengoe, groot 398 bouws, in de residentie Cheribon, en van het houtgewas, dat ten gevolge van de grensbepaling en afbakening van sommige in de afdeeling Modjokerto (Soerabaija) gelegen djatibosschen buiten de eigenlijke boschgrens viel: deze laatste exploitatie werd gegund (in Januarij 1874) tegen betaling aan den lande eener retributie van f 18 200 's jaars, die van het bosch Rantjawoengoe (in Julij 1873) tegen f 24 000 's jaars. Beide aannemers waren Chinezen.

Voorts werd, mede voor vijf jaren, met beding eener retributie van f 12 880 's jaars, aan den voormaligen houtcontractant van Tempoeran (Samarang) bij suppletoir contract ter exploitatie afgestaan eene uitgestrektheid van 1610 bouws, in 1871 vruchteloos uitbesteed, zijnde het nog niet leeg gekapt gedeelte van het oude contractsgebied.

Voor zoover reeds gebleken is, zullen in 1874 twee boschperceelen worden uitbesteed, mede ter exploitatie voor eigen rekening, een in Madioen, groot 341, en een in Kediri, groot circa 166 bouws.

Omtrent de voorgenomen vernieuwing op gewijzigde voorwaarden van het in 1872 verstreken contract voor de exploitatie ten behoeve van den lande van de djatibosschen in de residentie Tagal (zie het vorig verslag, bladz. 238), moest bij den aanvang van 1874 met den vroegeren aannemer nog nader onderhandeld worden.

Voor het uitdunnen van djatibosschen en tuinen, zoomede het daaruit wegruimen van dood en omgevallen hout, tegen betaling aan den lande van eene zekere som per kub. meter gekapt hout, werden in 1873 acht aanbestedingen gehouden. Drie van deze (gehouden op 26 Mei, 15 September en 20 October) slaagden. Voor een perceel, in Cheribon gelegen, werd bedongen f 1,55, voor de twee andere in Samarang respectivelijk f 0,50 en f 0,55 per te verkrijgen kub. meter hout. Daarentegen mislukten de drie aanbestedingen, gehouden op 23 Julij, 22 September en 24 November 1873, voor eene gelijke bewerking van enkele djatibosschen en tuinen, respectivelijk in de residentien Pasoeroean, Rembang en Soerabaija: de eerste omdat de inschrijvingsprijs te laag werd geacht, de beide laatsten door gemis aan gegadigden. Eene den 13den September gehouden heraanbesteding van eerstbedoeld perceel gaf geen betere uitkomsten, zoodat van het houden eener tweede heraanbesteding werd afgezien. Evenmin werd het wenschelijk geacht voor de beide andere perceelen eene heraanbesteding te houden. Van de twee op 16 Junij en 12 November 1873 gehouden aanbestedingen voor het uitdunnen van enkele djatibosschen in de residentien Madioen en Kediri werden de inschrijvingsbiljetten niet geldig verklaard, en werd tot heraanbesteding overgegaan. Die betreffende eerstbedoeld perceel, gehouden op 4 Augustus 1873, had tot uitkomst, dat het aan den hoogsten inschrijver werd toegewezen voor f 3,50 voor elke te kappen kubieke meter hout; de uitslag der heraanbesteding van het andere perceel, welke tegen 13 Januarij 1874 was aangekondigd, is hier te lande nog niet gebleken.

Hoeveel hout van de in 1873 uitgedunde perceelen werd verkregen, is niet vermeld gevonden. Alleen blijkt, dat aan retributie ter zake van dien aankap (4 ondernemingen van dezen aard waren reeds in 1872 tot stand gekomen) gedurende het laatst verloopen jaar ontvangen werd f 11 003. Van de overige houtcontractanten bleven weder enkele in de betaling van pachtschat achterstallig.

De verkoop van verbeurd verklaarde en afgekeurde, niet voor 's lands dienst bruikbare houtwerken bragt in 1873 op f 75 414. Met de opruiming van 's lands houtvoorraad te Samarang, deels door verstrekking ten behoeve van 's lands werken, deels door verkoop, was men in 1873 nog niet genoeg gevorderd om reeds tot intrekking van die laatst overgeblevene stapelplaats over te gaan.

Het corps ambtenaren voor de dienst van het boschwezen werd gedurende 1873 aangevuld met twee van hier uitgezonden personen, die terstond na hunne komst op Java tot adspirant-houtvester werden aangesteld; tevens keerden twee houtvesters, wier verloftijd verstreken was, op Java terug. Daarentegen werd bij 't eind van het jaar een tweejarig verlof toegestaan aan een inspecteur van het boschwezen, die tijdelijk eene onvervulde houtvestersplaats had waargenomen. Ten gevolge van een en ander bestond het incompleet op genoemd tijdstip uit één inspecteur en één adspirant-houtvester. Er bevonden zich evenwel één inspecteur en één houtvester met verlof in Nederland, welke eerstgenoemde sedert is teruggekeerd, en in activiteit hersteld.

Met het botanisch onderzoek der in den Indischen Archipel voorkomende houtsoorten is in 1873 een begin gemaakt. Reeds van een aantal soorten, afkomstig zoowel van de buitenbezittingen als van Java, waren herbaria verzameld en door den directeur van 's lands plantentuin te Buitenzorg, aan wien dat onderzoek is opgedragen, ontvangen.

### c. Veeteelt.

Noemenswaardige verandering in den toestand van den veestapel heeft zich gedurende 1873 nergens op Java voorgedaan. Op het eiland Kangean onder Madura had echter eene zoo groote sterfte onder het vee plaats (binnen zeer korten tijd waren aldaar ruim 4000 buffels bezweken), dat de Regering een renteloos voorschot van f 40 000 toestond, ten einde de bevolking, door tusschenkomst van den panembahan van Sumanap, in de mogelijkheid te stellen zich het noodige vee aan te schaffen voor de bewerking harer velden. Overigens was de gezondheidstoestand onder het vee in 1873 over 't algemeen zeer gunstig (verg. bladz. 126 hiervoren).

De gebruikelijke opgaven nopens de getalsterkte van den veestapel zijn ditmaal niet ontvangen.

De inlandsche bevolking, met uitzondering van die op Madura, toont over het algemeen zeer weinig belangstelling in de veeteelt.

Ten aanzien van den veehandel nam men slechts eenige levendigheid waar in de residentien Pekalongan en Madura. Van laatstgenoemde residentie als ook van het eiland Bali had hoofdzakelijk de invoer op Java van hoornvee plaats, terwijl de aangebragte paarden afkomstig waren van Bima, Mangarai (Flores), Sandelwood, Sumbawa en Savoe.

Van regeringswege werden gedurende het afgeloopen jaar geene regtstreeksche pogingen aangewend tot verbetering van den veestapel. De met dat doel en voor het houden van paardenwedloopen te Buitenzorg opgerigte vereeniging heeft, door het uitloven van premien voor de best gekeurde paarden, buffels en runderen, iets bijgedragen tot aanmoediging eener betere verzorging van die dieren en tot veredeling der rassen. Men verwacht van die instelling nog verder nut, wanneer zij hare fondsen mogt zien toenemen, waarop wel uitzigt scheen te bestaan. Door de jaarlijksche gift van den lande ad f 5000, bestemd voor den aankoop van dekhengsten en de aanmoediging van de paardenfokkerij en veeteelt, was de vereeniging in staat een drietal dekhengsten (twee van Sandelwood en een van de Battaklanden), benevens een Australischen stier aan te koopen. Daar zij er in 1873 niet in slaagde paarden van edeler ras aangevoerd te krijgen, werd van de f 5000 slechts f 3504 besteed. Het ongebruikt gedeelte zou met de in 1874 te ontvangen subsidie bestemd worden tot aankoop van twee Arabische dekhengsten.

Omtrent de in de Preanger regentschappen aanwezige veefokkerij en stoeterij van Europesche ondernemers (zie bladz. 200 hiervoren) viel in 1873 nog niets bijzonders mede te deelen.

Van de fokkerij van merinos schapen te Garoet in dezelfde residentie kan gezegd worden, dat het ras verbasterd is en nu gelijk staat, wat de wol dier schapen betreft, met het inheemsche ras.

### § 2. *Buitenbezittingen.*

De volgende mededeelingen omtrent den landbouw, het boschwezen en de veeteelt in de bezittingen buiten Java en Madura zijn voor het meerendeel ontleend aan de jaarberigten der hoofden van gewestelijk bestuur over 1873.

#### 1°. Gouvernement van Sumatra's Westkust.

*Rijst, enz.* Nieuwe ontginningen op groote schaal hadden gedurende 1873 niet plaats; evenwel gaat de rijstcultuur, vooral in Tapanoeli, steeds vooruit en legt de bevolking er zich meer en meer op toe. De bewerking der sawahs, welke grootendeels door vrouwen en pandelingen geschiedt, laat echter nog veel te wenschen over. De pogingen, van bestuurszijde aangewend, om in de plaats van de gebrekkige werktuigen, die algemeen in gebruik zijn, den ploeg in te voeren, bleven tot nu toe vruchteloos. Evenwel verdient vermelding het streven van het koeriahoofd van Batoe nan doea (Tapanoeli) om, door zijn voorbeeld, zijne onderhoorigen zooveel mogelijk op te wekken tot het beploegen der sawahvelden.

In tegenstelling met de slordige wijze van bewerking der gronden, ziet men den Maleijer met groote zorg bij de bewatering zijner velden te werk gaan. Waterleidingen en schepraderen (kintjirs) worden overal in de Padangsche Bovenlanden aangetroffen. In de Zuidelijke afdeeling van Padang en in de onderafdeeling Ayer Hadji werden eenige nieuwe waterleidingen gegraven. Ook in de afdeeling Mandheling en Ankola en in de onderafdeeling Baros wordt de padi hoofdzakelijk op bewaterde velden verbouwd.

Even als op Java wordt thans meer algemeen de zaadpadi in aschwater geweekt, daar men meent opgemerkt te hebben, dat het jonge gewas alsdan minder door insecten wordt aangetast. Daarentegen wilde de bevolking van ijle zaaijing nog niets weten, uit overdreven vrees te weinig plantjes te zullen verkrijgen. In de afdeeling Tanah Datar werd een proef genomen met Carolina-zaadpadi, die uitmuntend slaagde.

Over het algemeen was de weersgesteldheid voor de padicultuur gunstig. De groote droogte, welke in de maand Augustus in de afdeelingen Tanah Datar en XIII en IX Kota's heerschte, deed aanvankelijk eene mislukking van den oogst vreezen, doch de daarop gevallen regens, die eenige dagen aanhielden, deden die vrees grootendeels wijken.

Over het geheel werd de productie hooger dan die van 1872 geschat. Op sommige plaatsen in de bovenlanden was de oogst zelfs zeer ruim.

Tusschen de verschillende afdeelingen van dit gouvernement vond een levendige handel plaats in padi en rijst. Ook werd eenige rijst (7531 pikols) uitgevoerd naar plaatsen buiten het gewest, hetgeen, behalve in 1872, sedert jaren het geval niet was geweest. De prijzen in de verschillende afdeelingen waren als volgt:

| | Padi. | Rijst. |
|---|---|---|
| Padangsche Bovenlanden . | f 2,50 à f 4,00 | f 5,00 à f 7.50 |
| Padang en ommelanden . . | 4,00 » 6,00 | 7,00 » 9,00 |
| Zuidelijke afdeeling van Padang . . . . . | 4,00 » 6,00 | 6,00 » 8,00 |
| Priaman . . . . . | 3,00 » 4,25 | 6,00 » 8,50 |
| Ayer Bangies en Rau . . | 3,50 » 4,50 | 6,00 » 9,00 |
| Tapanoeli . . . . . | 3,00 » 7,00 | 6,00 » 9,00 |

De in de Padangsche Bovenlanden opgerigte rijstpelmolens beantwoordden niet aan de verwachting. Betere uitkomsten werden van een door water gedreven rijstpelmolen te Penjaboengan (Tapanoeli) verkregen. Eenige koeriahoofden aldaar hebben in hunne onderhoorigheden dergelijke molens doen oprigten.

Wegens de meerdere aanvraag voor de groote troepenmagt welke te Padang is bijeengetrokken, stegen de prijzen der tweede gewassen boven verwachting, waardoor de planters uitstekende zaken maakten.

*Klappers.* De klapperaanplantingen zijn in 1873 toegenomen. De binnenlandsche handel in noten en olie was zeer levendig. In de Padangsche Bovenlanden liepen de prijzen der klappers uiteen van f 2,50 tot f 8 de 100 stuks.

Aan den hoogsten bieder (een Klingalees) werden de klapperaanplantingen op Poeloe Pandjang voor vijf jaren verpacht voor eene som van f 250 's jaars, onder voorwaarde dat elk jaar 150 klapperboomen moeten worden bijgeplant.

Het vruchtgebruik der klapperboomen op de eilanden Toeangkoe en Pabiharan werd in één perceel tot 31

December 1873 aan een inlander verpacht voor f 182,50. De pachtschat voor het jaar 1874 bedraagt f 315.

*Koffij.* Schier overal wordt de koffijheester in dit gouvernement aangetroffen. Op de wijze van aanplant valt echter nog niet te roemen, daar de keuze van bibiet niet altijd met de vereischte zorg geschiedt, terwijl de geringe afstand der heesters onderling bovendien de ontwikkeling der boomen belemmert. Gemis aan kennis bij de planters en onvoldoend toezigt van het weinige beschikbare personeel zijn de hoofdoorzaken van dezen achterlijken toestand. Meer moeite en inspanning worden, op aansporing der betrokken ambtenaren, aan het onderhoud der tuinen ten koste gelegd, hoewel vaak ook daarop veel valt af te dingen.

Gedurende den bloeitijd hadden de koffijaanplantingen veel te lijden van de slagregens en de zware winden die elkander afwisselden. De oogst mag echter, niettegenstaande de ongunstige weersgesteldheid, bevredigend heeten. Tegen slechts 90 819 pikols in 1872, werden in 1873 ruim 108 505 pikols ingekocht.

In de Padangsche Bovenlanden werden 3 007 230 boomen afgeschreven, terwijl daarentegen 9 183 490 werden bijgeplant, voor het meerendeel als bosch- en kampongkoffij. Het aantal der elders bijgeplante boomen is zelfs bij benadering niet op te geven.

De koffijtuinen in de onmiddellijke nabijheid der kampongs in de afdeeling Sipirok (Tapanoeli) gaven zeer gunstige resultaten, welke toe te schrijven zijn aan het beter onderhoud en de bemesting der gronden.

Daar de koffijcultuur zich in den omtrek van de negrie Paninggahan aanzienlijk uitbreidt, werd besloten om aldaar een inkooppakhuis op te rigten. Van de blijkens het vorig verslag in overweging genomen oprigting van twee tijdelijke koffij-inkooppakhuizen in het landschap Pangkalan-Kota Baroe, grenzende aan de afdeeling Limapoeloe Kota der residentie Padangsche Bovenlanden, is afgezien, omdat de pakhuizen in die streek, welke niet tot ons regtstreeksch gebied behoort, geheel buiten onze directe contrôle zouden liggen, terwijl de Indische Regering het daarenboven onraadzaam achtte aldaar van gouvernementswege koffij te doen inkoopen, omdat zij zich hierdoor op zuiver handelsgebied begeven zou.

Deels wegens de aardstortingen op den weg langs de Batang Natal, veroorzaakt door eene aardbeving in Augustus, deels uit gebrek aan genoegzame transportmiddelen, ondervond het vervoer van koffij van Groot- en Klein-Mandheling naar Padang veel vertraging. Het transport van de andere plaatsen geschiedde daarentegen zeer geregeld.

De te Padang gehouden driemaandelijksche koffijveilingen liepen als volgt af:

| VEILINGEN. | | 1872. | | | 1873. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| DATUM. | Soort der koffij. | Hoeveelheid in pikols. | Opbrengst. | Gemiddeld per pikol. | Hoeveelheid in pikols. | Opbrengst. | Gemiddeld per pikol. |
| Maart | 1ste | 15 800 | f 667 080 | f 42,22 | 20 400 | f 1 030 180 | f 50,50 |
| | 2de | 800 | 20 280 | 25,35 | 1 000 | 40 770 | 40,77 |
| Junij | 1ste | 16 200 | 730 530 | 45,095 | 26 800 | 1 430 710 | 53,384 |
| | 2de | 2 000 | 64 840 | 32,42 | 1 000 | 42 040 | 42,04 |
| September | 1ste | 27 000 | 1 149 650 | 42,58 | 28 400 | 1 654 220 | 58,247 |
| | 2de | 2 600 | 69 290 | 26,65 | 1 600 | 69 820 | 43,637 |
| December | 1ste | 22 800 | 1 043 460 | 45,765 | 22 600 | 1 557 910 | 68,934 |
| | 2de | 800 | 27 490 | 34,36 | 800 | 42 090 | 52,61 |
| | 1ste | 81 800 | f 3 590 720 | f 43,896 | 98 200 | f 5 673 020 | f 57,77 |
| | 2de | 6 200 | 181 900 | 29,333 | 4 400 | 194 720 | 44,255 |
| Te zamen | » | 88 000 | f 3 772 620 | f 42,984 | 102 600 | f 5 867 740 | f 57,19 |

Door een paar handelshuizen te Padang werden alleen uit het landschap Korintji ruim 2207 pikols koffij opgekocht. De productie werd gezegd aldaar in 1873 vrij bevredigend te zijn geweest, en over Mokko Mokko en Indrapoera nagenoeg geheel naar Padang te zijn ter markt gebragt. Koffij van Benkoelen werd minder dan anders te Padang aangevoerd, vermits de koffij uit dat gewest in den laatsten tijd meer regtstreeks, dan wel over Palembang, naar Batavia werd uitgevoerd.

Omtrent den uitvoer van koffij te Padang, gedurende de laatste vijf jaren, worden in het verslag van den gouverneur de navolgende cijfers aangetroffen:

| JAREN. | NAAR | | | | | TOTAAL. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Nederland. | Engeland. | Amerika. | Java | Arabie. | |
| **1869** | 56 166 | 204 | 95 278 | 8 482 | » | 160 130 |
| **1870** | 37 032 | » | 83 306 | 2 188 | 107 | 122 633 |
| **1871** | 130 956 | » | 70 288 | 8 586 | » | 209 830 |
| **1872** (1) | 63 186 | » | 32 507 | 9 404 | » | 105 097 (1) |
| **1873** (1) | 69 493 | » | 13 686 | 9 458 | » | 92 637 (1) |

*Tabak.* Ofschoon op vele plaatsen van dit gouvernement uitmuntende gronden voor de tabakscultuur worden aangetroffen, is de teelt van dit gewas nog weinig uitgebreid. De productie is dan ook niet voldoende ter voorziening in eigen behoefte, zoodat door aanvoeren van Java daarin moet worden voorzien. Op aanzoek van de bevolking is van bestuurswege Havannahzaad naar de Padangsche Bovenlanden gezonden, waarmede in den loop van het jaar 1874 proeven zullen genomen worden.

Volgens ontvangen opgave bedroeg de prijs van den tabak aldaar van f 8 tot f 50 per pikol.

*Muscaatnoten.* Deze cultuur komt in de Padangsche Bovenlanden meer en meer bij de bevolking in zwang. In de nabijheid der woningen worden vele kleine aanplantingen gevonden. Tegen 1955 pikols muscaatnoten en 403 pikols foelie in 1872, werden gedurende 1873 respectivelijk 2237½ en 568½ pikols uitgevoerd. De prijzen bleven gedurende het geheele jaar hoog.

*Katoen.* Van de katoenteelt wordt slechts in de residentie Tapanoeli eenig werk gemaakt. Vooral in de afdeeling Mandheling en Ankola en in de Ommelanden van Siboga vindt men vele aanplantingen van eenjarige katoen, waarvan het product grootendeels naar Silindong en Padang Lawas wordt uitgevoerd. Overjarige katoenheesters worden schier overal op de woonerven aangetroffen en voor eigen gebruik aangekweekt. Langzamerhand begint ook de bevolking van de afdeeling Limapoeloe Kota (Padangsche Bovenlanden) zich meer toe te leggen op de teelt van dit gewas. Van Nias wordt eenige kapok van inferieure qualiteit uitgevoerd.

*Kassia* wordt geplant langs de wegen en in bosschen en kampongs, doch hoogst zelden in geregelde tuinen. Het aantal boomen is aanmerkelijk toegenomen in de Padangsche Bovenlanden, waar de grond zich bijzonder voor deze cultuur eigent. In de afdeeling Lolo heeft een Europesche ondernemer eene vrij belangrijke hoeveelheid kaneelboomen doen aanplanten, die zeer welig staan. De prijs van de kassia bedraagt van f 20 tot f 25 per pikol; bij het dure transport uit de bovenlanden wordt die prijs echter gezegd den planter weinig voordeel te geven, vermits gerekend kon worden dat hij, na aftrek van het wigtverlies, slechts f 15 per pikol in handen kreeg. De uitvoeren worden opgegeven in de laatste drie jaren te hebben bedragen achtereenvolgens 6229, 4133 en 2770 pikols.

*Gambier.* Hoewel dit gewas schier uitsluitend in de afdeeling Limapoeloe Kota wordt gekweekt, voorziet het product niet alleen in de eigen behoefte der bevolking, maar wordt het zelfs in niet onbelangrijke hoeveelheden in den handel gebragt. De inkoopsprijzen bedroegen van f 5 tot f 15 de 10 000 schijfjes.

*Suiker.* Op de hellingen van den Merapi, den Singgalang en den Talang worden uitgestrekte suikerriet-aanplantingen gevonden. In de afdeelingen XIII en IX Kota's vindt de bevolking in deze cultuur zelfs een middel van bestaan. De bevolking van de afdeeling Limapoeloe Kota houdt zich meer bezig met de bereiding van arènsuiker, welke gemiddeld tegen den prijs van f 22,50 per pikol te Padang koopers vindt. Voor de rietsuiker werd gemiddeld f 20 per pikol betaald.

*Kina.* Over het algemeen luiden de ontvangen berigten omtrent den toestand der bestaande kina-aanplantingen gunstig. In den aanvang van 1873 werden uit 's lands plantentuin te Buitenzorg twee kistjes kinazaad beschikbaar gesteld voor proeven, welke de hoofden in de Ophir-districten wenschten te nemen. Eene nieuwe bezending van Java in de maand December, bestaande uit 111 Calisaja's en 50 succirubra's, werd op hun verzoek onder eenige particulieren verdeeld.

*Bosschen en boschproducten.* De vraag of eene belasting op de boschproducten goede resultaten zou kunnen geven, is, met het oog op den betrekkelijk geringen omzet dier producten en op den druk, welke door eene belasting op den handel in die artikelen zou gelegd worden, in ontkennenden zin beantwoord.

Wegens de groote bezwaren aan het transport verbonden liepen de prijzen van het hout per kubieke meter uiteen van f 28 tot f 40 voor balken en van f 78 tot f 90 voor planken.

De inzameling der kostbare boschproducten staat iedereen vrij. Slechts in de Ommelanden van Siboga wordt de benzoïn ook aangeplant.

Omtrent den handel in boschproducten gedurende 1873 wordt door de kamer van koophandel en nijverheid te Padang nog het volgende berigt:

Van gomelastiek hadden op de hoofdplaats kleine aanvoeren plaats van goede soorten. De prijzen daarvoor liepen van f 110 tot f 125 per pikol. Goede soorten getah pertja worden zelden aangevoerd. Inferieure soorten zouden nog in groote hoeveelheid te verzamelen zijn, zoo daarvoor evenredige prijzen te bedingen waren. Het artikel gold tusschen de f 20 à f 80 per pikol. Voor gom benzoïn bleef, hoofdzakelijk voor Samarang, Batavia en Singapore, groote vraag bestaan, zoodat goede qualiteit niet beneden f 95 per pikol te verkrijgen was. Vervalsching in het artikel kwam in den laatsten tijd meermalen voor. Gom damar werd weinig aangevoerd, terwijl de prijzen voortdurend achteruit gingen; voor zuivere gom was bij het eind van 1873 niet meer dan f 23 per pikol te bedingen. De aanvoeren van rotting waren eenigzins grooter dan in vorige jaren, maar de qualiteit liet dikwijls veel te wenschen over. De prijzen wisselden af tusschen f 5 en f 11 per pikol. De uitvoer der genoemde artikelen wordt opgegeven in de laatste drie jaren te hebben bedragen het navolgend aantal pikols:

| | Gom elastiek. | Getah pertja. | Gom benzoïn. | Gom damar. | Rotting. |
|---|---|---|---|---|---|
| 1871 . . | 298 | 2158 | 4405 | 343 | 14913 |
| 1872 . . | 566 | 2646 | 5506 | 206 | 14645 |
| 1873 . . | 503 | 4061 | 4716 | 373 | 17221 |

*Veeteelt.* Even als in 1872 nam ook in 1873 de veestapel belangrijk toe. Alleen te Soerian werd het vee door eene ziekte (miltvuur) aangetast, welke echter door spoedig aangebragte geneesmiddelen weldra bedwongen werd. Invoer van buffels had plaats uit Troemon, Padang-Lawas en Korintji, van runderen en paarden uit de Battaklanden. De zorg voor het vee laat nog veel te wenschen over, terwijl voor het verbeteren van het ras schier geene pogingen worden aangewend.

2°. Benkoelen.

*Rijst.* In de afdeelingen Manna, Oeloe-Manna, Kroë

(1) Volgens opgave van de kamer van koophandel en nijverheid te Padang zouden in 1872 en 1873 van daar zijn uitgevoerd achtereenvolgens 110 839 en 97 805 pikols koffij, daaronder begrepen koffij van Benkoelen, Korintji en Atjeh, en zou de bestemming daarvan geweest zijn: in 1872 naar Nederland 9725, Amerika 89 840, Java 11 174 en Penang 100 pikols; in 1873 naar Nederland 35 003, Amerika 53 436 en Java 9366 pikols.

en Mokko-Mokko is de rijstoogst betrekkelijk gunstig uitgevallen, terwijl de productie in de afdeelingen Ommelanden, Seloema en Laïs minder bevredigend is geweest ten gevolge van de onlusten, waarvan op blz. 14 en 15 hiervoren melding is gemaakt.

Over het algemeen blijft de padicultuur in dit gewest nog voor veel verbetering vatbaar. De opbrengst is dan ook niet voldoende voor de behoefte in het gewest, zoodat belangrijke aanvoeren van elders noodig zijn.

De uitgestrektheid der met padi beplante velden valt, met het oog op de volslagen onbekendheid der bevolking met vlaktematen, uiterst moeijelijk te bepalen.

De invoer van rijst, die in 1873 vrij belangrijk was, vooral ten gevolge van het aanwezen van een groot garnizoen, bedroeg 8143 pikols.

*Koffij en peper.* De aansporingen van bestuurswege, om overal de koffijcultuur (als gouvernementscultuur ingetrokken) voort te zetten, zijn niet geheel vruchteloos geweest. In de afdeeling Kroë werden de bestaande koffijaanplantingen door de bevolking onderhouden en hier en daar zelfs uitgebreid. De adsistent-resident verwacht, dat deze cultuur zich van lieverlede zal uitbreiden in die streken van dit gewest, welke daarvoor het meest geschikt zijn.

Ook op de voordeelen van de peperteelt wordt de bevolking steeds van bestuurswege opmerkzaam gemaakt. Bijzonderheden zijn omtrent deze cultuur niet medegedeeld.

*Muscaatnoten.* Eene tot hiertoe in deze streken onbekende ziekte werd in de muscaatnoten-tuinen waargenomen. De ziekte openbaart zich door het kwijnen, rotten en afvallen der vruchten voor dat ze tot rijpheid komen. Tegen ruim 176 pikols noten in 1872, werden in 1873 slechts 153 pikols uitgevoerd.

*Klappers.* Ofschoon de boomen bij eene betere verzorging productiever zouden kunnen zijn, wordt door de geschiktheid der gronden voor deze cultuur de moeite van aanplant genoegzaam beloond. Van Poeloe Pisang (in de baai van Kroë) en van het eiland Engano komen vrij aanzienlijke hoeveelheden klapperolie in den handel.

*Veeteelt.* In het geheel waren bij het einde van 1873 aanwezig 170 paarden, 1420 koeijen en 14310 buffels tegen respectivelijk 175, 1538 en 15527 in 1872. Deze achteruitgang moet hoofdzakelijk worden toegeschreven aan den onrustigen toestand van dit gewest in het afgeloopen jaar, alsmede aan het vermeerderde vleeschverbruik, een gevolg van het tijdelijk verblijf van een grooter aantal militairen. Over het algemeen laat de zorg voor het vee veel te wenschen over.

### 3°. Lampongsche districten.

*Rijst.* Uitgezonderd in de afdeeling Semangka, waar de rijstvelden te laat en op gebrekkige wijze werden bewerkt, viel de oogst van 1873 gunstig uit. De productie bedroeg 291729 pikols, tegen 300624 pikols in 1872. Even als in dat jaar bedroegen de rijstprijzen in de binnenlanden van f 5 tot f 6 en ter hoofdplaats Telok Betong f 8 tot f 10 per pikol.

Meer en meer wordt er naar gestreefd om daar, waar geschikte terreinen worden aangetroffen, de rijstcultuur op sawahs uit te breiden; in sommige laag gelegen afdeelingen geschiedt dit reeds met goed gevolg.

Wegens de schraalheid hunner bouwgronden verhuisden 600 inwoners van de kampong Lampoejang (afdeeling Sepoetih) naar de vruchtbare streken van de marga Pagong (afdeeling Telok Betong), waar zij de kampong Baharoe stichtten. Het uitkappen der bosschen en het ontginnen der moerassige gronden veroorzaakten in den beginne hevige koortsen, waaraan velen bezweken. Hoewel onmiddellijk geneeskundige hulp werd verleend, was de bevolking echter niet in staat aan hare nieuwe aanplantingen de noodige zorg te besteden, waardoor bij haar al spoedig gebrek aan levensmiddelen begon te heerschen. Van regeringswege werd echter, op voorstel van den resident, ten behoeve der noodlijdende bevolking eene som van f 2000 beschikbaar gesteld, waarvan een gedeelte bereids door haar is terug betaald.

*Peper.* Gedurende de laatste maanden van 1873 werden in de afdeeling Sekampong, vooral in de Batanghari-streken, en in de bovenlanden der afdeeling Boemi-Agong weder nieuwe tuinen aangelegd, waarin ongeveer 685000 peperranken werden geplant. Volgens opgaven waren bij het einde van 1873 in de afdeelingen Semangka en IV Marga's, waaronder de kust-eilanden behooren, respectivelijk aanwezig 127000 en 870000 ranken. In dat jaar werden alleen van de afdeeling Sekampong ruim 1250 pikols, meest naar Java, uitgevoerd. Van de overige afdeelingen kan de uitvoer niet worden opgegeven. Het product wordt gewoonlijk, in de kampongs, door Chinesche, Boeginesche en Palembangsche handelaren van de bevolking opgekocht. Enkele Lampongers brengen hunne peper in eigen praauwen naar Batavia, waar zij hoogere prijzen kunnen bedingen. Op de markt werd van f 25 tot f 35 per pikol betaald.

*Koffij.* Volgens de jongste berigten bedroeg het aantal koffijboomen in de afdeeling IV Marga's slechts 80000, waarvan ongeveer 62000 vruchtdragende. In de afdeeling Toelang Bawang, waar de productie 195 pikols niet te boven ging, wordt van deze cultuur meer werk gemaakt, blijkbaar omdat de bevolking van de aangrenzende afdeeling Boemi-Agong, waar vruchtbare berggronden worden aangetroffen, in 1873 begonnen is uitgestrekte tuinen aan te leggen, waarin bij het einde van het jaar reeds 1252500 plantjes aanwezig waren. Van de bestaande aanplantingen in de afdeelingen Sepoetih, Sekampong en Semangka werden in 1873 respectivelijk slechts 75, 190 en 109 pikols inferieure koffij verkregen.

*Katoen.* De langdurige droogte deed de groote aanplantingen langs de Oempoe- en Soewang-rivieren (district Boemi-Agong) gedeeltelijk mislukken. In de Masoedji-streken zal eene proef worden genomen met het zoogenaamde Sea-island katoenzaad. De uitvoer bedroeg slechts 1744 pikols, tegen 3002 in 1872.

*Zijdeteelt.* Hier en daar, zoo als in Boemi-Agong, wijdt de bevolking zich aan de zijdeteelt, doch slechts op kleine schaal. De wormen worden gevoed met de bladeren van den ketauboom, welke op vele plaatsen in de kampongs wordt aangetroffen. Slechts twee soorten van zijdewormen schijnen hier bekend te zijn, namelijk de kalimatang ondoh, die witte, en eene andere die geele zijde voortbrengt.

*Kina.* Alleen op de helling van den Radja Bassa, nabij Pemahan Sentok Dantar, worden op 2000 voet boven den zeespiegel nog 39 groote kinaplanten aangetroffen, waarvan 34 bereids zaden hebben afgeworpen. Van den nieuwen aanplant waren bij het einde van 1873 nog 29 boompjes in leven, die alle zeer welig stonden en eene hoogte van 3 tot 4 decimeters hebben bereikt. Het gewoon onderhoud, dat door de bevolking van Tjanti geschiedt, laat weinig te wenschen over.

*Boschproducten.* Onder de verschillende boschproducten van deze residentie komen in de eerste plaats de damar- en rottansoorten in aanmerking, welke vooral in de ontginnen streken tusschen de Toelang Bawang- en Masoedji-rivieren bij groote hoeveelheden worden ingezameld.

Hoewel op sommige plaatsen de gelegenheid tot afvoer zeer gunstig is en het hout tegen geringe kosten van de bevolking kan worden verkregen, heeft tot nog toe weinig uitvoer plaats.

*Veeteelt.* In de afdeelingen Toelang Bawang en Sepoetih deed zich gedurende 1873 eene ziekte (miltvuur) onder de buffels voor, waaraan, ondanks de spoedige toediening van medicijnen, 73 stuks stierven. Bij het einde van dat jaar waren aanwezig 861 paarden, 9982 buffels en 686 koeijen tegen respectivelijk 739, 10055 en 686 in 1872.

### 4°. Palembang.

*Rijst.* Wegens de uitbreiding van de koffij- en tabakscultuur in de afdeelingen Ampat Lawang en Redjang wordt

in die streken niet meer padi geplant dan voor het verbruik noodig is. In de afdeelingen Ogan-Oeloe, Ogan-Ilir en Kommering-Ilir legt de bevolking zich echter meer toe op den rijstbouw; op verschillende tijden van het jaar worden daar de sawahs en ladangs, de lebaks (moerasvelden) en de tandjoengans (uiterwaarden) beplant, en het product wordt gedeeltelijk over de hoofdplaats Palembang naar Java uitgevoerd. Ook in de Pasoemah-Lebar en Ajer Kroë wordt de padi op groote schaal op sawahs geteeld.

De nieuwe maatregelen, welke door de residenten van dit gewest en van de Lampongche districten in onderling overleg zijn getroffen ten opzigte van de nederzettingen aan de Masoedji-rivier, waar uitgestrekte gronden door periodieke overstroomingen in vruchtbare akkers worden herschapen, werken de rijstteelt in die streken zeer in de hand. Volgens den resident is het dan ook te verwachten, dat, wegens den gemakkelijken afvoer, zich aldaar binnen weinig tijd een belangrijke rijsthandel zal ontwikkelen.

*Koffij.* Ten gevolge der steeds stijgende prijzen nam de koffijcultuur in de bovenlanden meer en meer toe. Overal, tot in de Pasoemah en Sindang, worden thans tuinen aangelegd, zoodat de productie spoedig aanzienlijk zal vermeerderen. Hoewel de bereiding nog gebrekkig is, wordt de qualiteit van deze koffij zeer geroemd. De plaatselijke prijzen verschillen van f 40 tot f 48 per pikol. Gedurende 1873 werden naar de hoofdplaats Palembang 8103 pikols en naar Benkoelen 1654 pikols afgevoerd, tegen respectivelijk 8034 en 1080 in 1872.

*Klappers.* Vooral in de benedenlanden begint de bevolking deze nuttige palmsoort meer en meer aan te planten. Naar de hoofdplaats werden van daar afgevoerd ongeveer 50 000 klappernoten, tegen 45 000 in 1872.

*Tabak.* Daar een groot gedeelte van de productie zijn weg vindt naar Benkoelen en de Lampongs, is het moeijelijk, zelfs bij raming, de hoegrootheid van den oogst op te geven. Voor den Ranau-tabak, welke verreweg de beste inheemsche soort is, wordt tot f 200 per pikol besteed.

*Kina.* Alleen te Bandar (Pasoemah) staat, volgens den resident, de kina-aanplanting goed. Luidens de jongste rapporten zijn daar aanwezig 114 boomen, waarvan verscheidene van plaatselijk gewonnen zaad afkomstig zijn. De proeven in andere afdeelingen genomen, zijn tot nu toe gebrekkig geslaagd.

### 5°. Sumatra's Oostkust.

*Rijst en tweede gewassen.* Behalve op het eiland Bengkalis, waar men zich meer met de vischvangst bezig houdt, is de padicultuur in dit gewest het hoofdbedrijf der inlandsche bevolking. Over het algemeen zijn de moerassige streken, voornamelijk in Pane, Bila en Assahan, uitmuntend voor de rijstteelt geschikt, ofschoon ook hier, wegens de gesteldheid van het terrein, de velden van den regen afhankelijk zijn. Van laatstgenoemd landschap werden in 1873 niet minder dan 121 360 pikols padi en 200 pikols rijst uitgevoerd. In de overige landschappen, inzonderheid in de afdeeling Siak, waar de gesteldheid van het terrein de bevolking dwingt tot den rijstbouw op drooge velden, is de productie veel geringer, zoodat door ruimen aanvoer in de behoefte moet worden voorzien.

De weêrsgesteldheid was in 1873 gunstig voor de padicultuur. De prijzen verschillen naar gelang van de ligging der plaatsen. Voor de ingevoerde rijst werd van f 8 tot f 9 per pikol betaald.

Op het eiland Bengkalis wordt, meer uitsluitend door Chinezen, veel werk gemaakt van den aanplant van tweede gewassen, welke bij groote hoeveelheden werden uitgevoerd.

*Peper.* Dit product wordt op groote schaal in de landschappen Deli en Langkat verbouwd. Voor het aanleggen der pepertuinen worden gemeenlijk door het hoofd der landstreek overeenkomsten getroffen met de bevolking der Battaksche bovenlanden. Deze kappen de aangewezen bosschen om en beplanten ze daarna geheel voor eigen rekening en buiten bemoeijenis van den Maleischen eigenaar, aan wien zij echter het product leveren tegen een vooraf bepaalden prijs, waarmede de gelden verrekend worden, welke hij vóór den oogsttijd in den regel aan de planters voorschiet. Om die voorschotten, welke vaak aanzienlijke sommen vertegenwoordigen, te kunnen uitkeeren, zijn de Maleische eigenaars van pepertuinen van hunne zijde weder verpligt om, tegen belofte van levering van het product tot een bepaalden prijs, gelden op te nemen van Chinesche handelaren. De aanzienlijke winsten, welke deze laatsten bij nakoming dier overeenkomsten kunnen behalen, doen hun dikwijls de verliezen gering schatten, waaraan zij zijn blootgesteld, indien de hoofden, hetgeen geene zeldzaamheid is, hunne verpligtingen niet nakomen.

Een der grootste eigenaren van pepertuinen is de orang kaija Setia Radja van Hamperan Perak in Deli, die met p.m. 1000 Battaks werkt en volgens eigen verklaring somtijds 25 000 dollars van verschillende Chinezen in voorschot ontvangt. Ook in Langkat worden door den pangeran en diens familie belangrijke aanplantingen onderhouden, welke nog niet tot vollen wasdom zijn gekomen.

*Klappers.* De klapperteelt heeft gedurende 1873 in dit gewest, de afdeeling Siak uitgezonderd, eene gewenschte uitbreiding ondergaan. Vooral in de landschappen Assahan, Deli en Laboean Batoe hadden aanzienlijke bijplantingen plaats. De jonge plantsoenen hebben evenwel veel te lijden van eene tor, die den stam tot de kern doorboort en, daarin haar voeding vindende, in den boom voortteelt. Ter voorziening in de eigen behoefte van het gewest zijn nog ruime aanvoeren van klappernoten en olie van Malakka noodig. De prijzen der noten bedroegen van f 5 tot f 15 de 100 stuks. Olie wordt slechts voor huishoudelijk gebruik bereid.

*Gambier* en *suiker* worden slechts bij kleine hoeveelheden en voor eigen gebruik aangeplant.

*Europesche landbouwnijverheid.* Even als ten vorigen jare wordt bij dit verslag (bijlage JJ) overgelegd een staat, opgaven bevattende omtrent de ondernemingen, door Europeanen gevestigd op woeste gronden, hun door de vorsten van Deli, Serdang en Langkat in erfpacht afgestaan. Deze staat is uitvoeriger dan die bij het vorig verslag gevoegd, in zoover als daarin is vermeld welke producten op de gronden geteeld worden, welke opbrengst verkregen is en hoeveel arbeiders gebezigd zijn. Het aantal ondernemingen is van 32 in 1872 tot 42 in 1873 gestegen, waarvan 26 in Deli, 5 in Serdang en 11 in Langkat.

De tabakscultuur werpt voor de ondernemers aanzienlijke winsten af, maar het blijft steeds moeijelijk de noodige werkkrachten te verkrijgen. De Maleijers, meer handelaars dan landbouwers, zijn over het algemeen niet te gebruiken, zoodat grootendeels met Chinezen moet gewerkt worden. En in hunne pogingen om Chinezen tot immigratie in de landschappen ter Oostkust van Sumatra te bewegen, worden de ondernemers gedwarsboomd door de Chinesche geheime genootschappen van de overzijde van straat Malakka, die omtrent de ondernemingen in bedoelde landschappen allerlei booze geruchten verspreiden, ten einde de koelies op Malakka te houden, waar zij voor de tinmijnen en landbouwondernemingen der Chinezen hoog noodig zijn. Intusschen kunnen de koelies ter Oostkust van Sumatra geld genoeg verdienen bij de tabakscultuur. Nadat de voorbereidende werkzaamheden (de aanleg van wegen en afwateringen) verrigt zijn tegen een dagloon van 45 cents, krijgt iedere koelie een eigen stuk land van ongeveer $^3/_4$ bouw ter bewerking, waarvan hij het product in de droogschuren aflevert tegen eene betaling, die van f 20 per 1000 planten 1ste soort tot f 2,50 voor uitschot daalt. Een ijverige koelie kan op eene gemiddelde productie van 10 000 planten à f 15 rekenen, en dus f 150 verdienen in een tijdsverloop van 7 à 8 maanden, terwijl hij ongeveer f 5 per maand noodig heeft om te leven. Het sorteren van den tabak in de schuren geschiedt tegen een loon van $^3/_4$ à 1 cent per bos, en al wat verder te doen valt, zoo als het schoonmaken van tuinen enz., wordt eveneens bij taak betaald.

*Bosschen en boschproducten.* In de uitgestrekte bosschen der bovenlanden heeft geen geregelde aankap van hout

plaats; slechts de voornaamste producten, als getah pertja, damar, rotting, benzoïn en was worden daar ingezameld en bij vrij groote hoeveelheden uitgevoerd. Van sommige boomvruchten wordt eene soort olie of vet (minjah soentei) uitgeperst, dat mede een artikel van uitvoer uitmaakt. In de benedenlanden wordt veel hout geveld, tot planken gezaagd en naar Singapore verzonden, van waar zij als zoogenaamde Singapoersche planken in den handel worden gebragt. De Sultan van Siak schijnt thans zelf de kamferbosschen in zijn gebied te exploiteren, waarvan het product te Singapore ter markt gebragt wordt.

*Veeteelt.* De veestapel in dit gewest is van geringe beteekenis. Door aanvoeren van Penang en van de onafhankelijke Battaklanden moest in de behoefte van de hier gelegerde troepenmagt worden voorzien. Varkens worden in groot aantal en met voordeel door Chinezen aangefokt. Op Bengkalis wordt het pluimgedierte van de vaste kust van Sumatra en Malakka aangebragt. In het laatst van 1873 brak in Deli eene veeziekte uit (mond- en klaauwzeer), welke evenwel weinig verwoesting aanrigtte en spoedig verdween.

### 6°. Riouw en onderhoorigheden.

*Rijst.* Bij het aanleggen van waterleidingen op het eiland Lingga (zie het vorig verslag, bladz 245) werd aanvankelijk het gemis aan de noodige werktuigen en aan goed personeel ondervonden. Nadat evenwel in Februarij 1873 twee personen, geheel op de hoogte van alles wat tot den aanleg van sawahs behoort, in dienst genomen waren, kwam spoedig eene waterleiding, ter lengte van $1^1/_2$ paal gereed, en kon met den arbeid aan de sawahs begonnen worden, eerst met een gedeelte der werklieden, en later, toen eene tweede waterleiding voltooid was, met alle. Daar de grond eerst moest gezuiverd worden van de vele boomstronken, die 4 tot 5 voet diep geworteld waren, ging het schoonmaken der terreinen met veel moeite gepaard. In de zaadbeddingen vertoonde zich de bekende ziekte (omoabang), welke, trots alle middelen tot hare bestrijding aangewend, de jonge plantjes spoedig deed sterven. Eerst na herhaalde proeven gelukte het eenige beddingen met krachtige zaailingen te verkrijgen, welke evenwel niet voldoende waren om al de intusschen gereed gemaakte sawahvelden behoorlijk te beplanten. Slechts 8 bouws zijn beplant, waarvan in 1874 geoogst moet worden.

Het ontbreken van goede resultaten is oorzaak, dat, ondanks de loffelijke pogingen van den Sultan om de rijstcultuur te verbeteren, de lust tot navolging bij zijne onderdanen nog weinig is opgewekt.

Op aanzoek van den Sultan heeft de adsistent-resident de verdere leiding der werkzaamheden op zich genomen.

*Gambier en peper.* Ofschoon in dit gewest nog uitmuntende gronden aanwezig zijn, ondergingen deze cultures, gedurende 1873, slechts geringe uitbreiding. De oogst viel gunstig uit en werd tegen hooge prijzen van de hand gezet. De gemiddelde marktprijzen per pikol waren voor gambier 1ste soort f 14,83, 2de soort f 12,89$^5$; voor witte peper f 47,52 en voor zwarte peper f 28. Met voldoende juistheid is de totale productie niet te schatten, daar een groot gedeelte van den oogst regtstreeks van Battam, Karimon en Lingga naar Singapore wordt uitgevoerd.

*Sago.* In de lage moerassige streken van de tot de Linggagroep behoorende eilanden worden vele sagotuinen aangetroffen, waaraan evenwel weinig zorg wordt besteed. Van Lingga werden in 1873 57 700 pikols sago uitgevoerd.

*Klappers.* Met uitzondering van het eiland Lingga worden in dit gewest slechts weinig geregelde klapper-aanplantingen aangetroffen. Op het eiland Soorée zijn groote klappertuinen, welke in het bezit zijn van den onderkoning of zijne zaakgelastigden (wakils).

### 7°. Banka.

*Rijst.* Van de voortzetting der proeven met den aanleg van sawahs, die op gouvernementskosten in het district Soengeiliat genomen werden (zie bladz. 246 van het vorig verslag), is bij het einde van den laatst gestelden termijn (Julij 1873) afgezien, omdat de uitslag zóó ongunstig was geweest, dat de bevolking daardoor onmogelijk tot navolging kon worden aangespoord.

Betere resultaten beloven de sawahvelden, ter grootte van ruim $4^1/_2$ bouws, die onder de leiding van een oud inlandsch soldaat nabij de militaire versterkingen ter hoofdplaats Djeboes werden aangelegd. De eerste oogst viel vrij bevredigend uit, en bij benuttiging van ploegvee en mest wordt eene ruime productie verwacht.

Volgens de ontvangen opgaven werden in 1873 op dit eiland door de inlandsche bevolking op ladangs 8119 pikols padi gezaaid, die een oogst opleverden van ruim 93 056 pikols, terwijl in 1872 89 592 pikols padi (1), van 7242 pikols zaadpadi werden verkregen. De prijs van de padi, bedroeg in eerstgenoemd jaar van f 4,50 tot f 5,75, die van de rijst van f 8,50 tot f 10,50 per pikol.

*Klappers.* In weerwil dat de jonge klapperboomen dikwijls veel te lijden hebben van wilde varkens, eekhoorns en torren, worden de bestaande aanplantingen meer en meer uitgebreid, en legt de bevolking nu voor deze cultuur gaandeweg meer belangstelling aan den dag. Tegen 115 239 klapperboomen in 1872, waren bij het einde van 1873 aanwezig 120 547 boomen, waarvan 38 843 vruchtdragende en 81 704 jonge. De klappernoten golden gemiddeld van f 6 tot f 7,50 de 100 stuks, terwijl voor de olie f 40 per pikol werd besteed.

*Gambier.* Ook in deze cultuur is vooruitgang te bespeuren. Gedurende 1873 werden, volgens opgave, afgeschreven 87 557 gambierheesters en daarentegen 188 879 bijgeplant, zoodat hun aantal bij het einde des jaars tot 1 187 224 geklommen was. De oogst bedroeg ruim 218 pikols en de marktprijs gemiddeld f 28 per pikol. In 1873 werden 95 pikols gambier uitgevoerd, tegen $47^1/_2$ in 1872.

*Boschproducten.* Volgens opgaven bedroeg de uitvoer in 1873 12,09 pikols benzoïn, 1060,76 pikols gom damar en 316,77 pikols getah pertja, tegen respectivelijk 0,74, 2086 en 992 pikols in 1872. In verschillende districten werd de malehboom (cylico daphne sebifera) aangeplant, terwijl over het algemeen meer werk wordt gemaakt van het inzamelen der vruchten, tot het bereiden van was ten behoeve der mijnwerkers. De 19 038 bijennesten, welke in 1873 werden geëxploiteerd, leverden 307,49 pikols honig en 165,98 pikols was tegen respectivelijk 209,85 en 100,32 in 1872. Voor beide artikelen werd, even als in 1872, f 12 en f 150 per pikol betaald.

### 8°. Billiton.

*Rijst, enz.* Door den hoofddjaksa van Billiton wordt getracht een nabij de hoofdplaats gelegen terrein voor den natten rijstbouw in te rigten, waartoe van de diensten van een paar dwangarbeiders uit de Preanger regentschappen, onder de leiding van een ervaren mandoor, wordt gebruik gemaakt. Om te beginnen is een stuk sawahveld van ongeveer 1 bouw met verschillende soorten van inheemsche zaadpadi beplant.

Volgens de opgaven der hoofden bedroeg de oogst van 1873, ten gevolge van de gunstige weersgesteldheid, 15 350 (2) pikols rijst tegen slechts 11 219 pikols in 1872. Van den oogst van 1874 had men goede verwachtingen.

De invoer door particulieren bedroeg 20 617 pikols rijst tegen 22 972 pikols in 1872. Bovendien werden door de Billiton-maatschappij 50 705 pikols rijst ten behoeve harer mijnwerkers aangevoerd. De prijzen bedroegen voor de eerste en tweede soort van f 10,50 tot f 8 en voor de derde en vierde van f 7,50 tot f 5,50 per pikol.

Het verdient alleszins opmerking, dat de bevolking zich meer en meer begint toe te leggen op het aankweeken van aardvruchten, waaruit zij eene soort sago bereidt, welke reeds naar Bawean en elders wordt uitgevoerd.

---

(1) In het vorig verslag zijn de oogsten abusivelijk in pikols rijst opgegeven.

(2) Dit cijfer is in de plaats te stellen van het cijfer, in de noot op bladz. 247 van het vorig verslag genoemd.

*Klappers.* Bij het einde van 1873 waren aanwezig 140 723 klapperboomen tegen ruim 127 000 in 1872. Op de omliggende eilanden worden zoowel door de hoofden als door de bevolking zelve geregelde klapper-aanplantingen onderhouden.

*Sago en andere palmsoorten.* Wegens het gestadig uitsterven der overgeplante loten is de sago-cultuur weinig vooruitgegaan. Ook de aanplantingen van den arèn- en oliepalm ondergingen slechts geringe uitbreiding, deels uit gebrek aan genoegzame pitten, deels ten gevolge van de aardwormen en insecten, waarvan de jonge plantjes veel te lijden hadden. In het laatst van 1873 waren aanwezig 20 198 sago-, 18 607 arèn- en 5 898 olieboomen tegen respectivelijk 18 831, 25 489 en 7 373 in 1872. Het aantal pinangboomen werd met 17 023 vermeerderd en bedroeg bij het einde van 1873 55 405.

9°. Westerafdeeling van Borneo.

*Rijst, enz.* Ofschoon er geen gebrek bestaat aan vruchtbare gronden is de landbouw in dit gewest nog op zeer lagen trap van ontwikkeling. Alleen op die plaatsen waar de kern der bevolking uit Boeginezen en Chinezen bestaat, bespeurt men groote neiging om zich op den akkerbouw toe te leggen, en wordt ook de grond eenigzins beter bewerkt dan zulks in het algemeen door Dajaks en Maleijers geschiedt.

Van de drie Javaansche landbouwers, die op verzoek van den Sultan naar Sambas gezonden werden om aldaar sawahs aan te leggen (zie blz. 248 vorig verslag), moest een wegens aanhoudende ziekte terugkeeren, terwijl een tweede spoedig na zijne aankomst overleed, zoodat het beoogde doel slechts ten deele werd bereikt. In 1873 werd eene uitgestrektheid van ongeveer 2 bouws met padi beplant. Ofschoon het resultaat hiervan gunstig belooft te zijn, zoo betwijfelt de resident toch of het beoogde doel, om de Maleijers met den aanleg van sawahs bekend te maken, wel bereikt zal worden, omdat het gegeven voorbeeld tot dusver nog geen navolging vond.

Zoo als reeds in het vorig verslag werd vermeld, was de rijstoogst in 1873 slechts middelmatig. Van Singapore is dan ook rijst moeten worden ingevoerd.

Langzamerhand begint de bevolking meer tweede gewassen aan te kweeken, ten einde in eigen behoefte te voorzien bij eventuele mislukking van den rijstoogst.

*Klappers.* Deze cultuur wint in dit gewest meer en meer veld. Belangrijke aanplantingen kwamen langs de kust tot stand. De handel in klappernoten en in olie is nog al van beteekenis; van het laatste artikel worden vrij aanzienlijke hoeveelheden naar Singapore uitgevoerd.

*Suiker.* De aanplantingen van Japaraasch en zwart suikerriet (zie blz. 248 vorig verslag) geschieden nog op te kleine schaal om daarover reeds nu een beslissend oordeel te vellen. Een paar zeer primitieve suikermolens te Nibong Seriboe en Telok Kompay, in de nabijheid van Pontianak, leveren voor de binnenlandsche markt eene weinig deugdzame soort van suiker.

*Kapok.* In de laatste jaren zijn te Sintang, Montrado en Pontianak proeven genomen met van Java ontvangen zaad, welke vrij bevredigende uitkomsten hebben opgeleverd. In enkele kampongs begint de bevolking reeds zelf die soort van kapok aan te planten.

*Koffij, boschproducten.* Volgens den resident hebben de proefnemingen van den panembahan van Mampawa om de koffijcultuur in zijn gebied in te voeren (zie blz. 186 van het verslag van 1872) tot nog toe weinig bevredigende uitkomsten opgeleverd.

De handel in boschproducten, vooral in rottan, was niet onbelangrijk.

*Sago.* In de teelt van den sagopalm wordt reeds een merkbare vooruitgang bespeurd, vooral in de afdeeling Sanggouw, waar de Sultan door eigen voorbeeld de bevolking tot navolging aanspoort.

*Gambier.* Alleen in het rijk van Meliouw leggen de Dajaks zich toe op den aanplant en de bereiding van gambier, waarmede reeds in de behoefte van de geheele Boven-Kapoeas en de Melawi-streken kon worden voorzien.

*Veeteelt.* Eenigen tijd geleden zijn te Pontianak, Montrado en Sambas eenige runderen van den gouvernementsveestapel in bruikleen afgestaan aan oppassende inlanders of daarmede gelijkgestelde personen, ten einde op deze wijze de fokkerij aan te moedigen. Van bestuurswege wordt op de goede verzorging dier beesten een wakend oog gehouden. In December ll. werd magtiging verleend tot den verkoop in het openbaar van 40 stieren en 9 koeijen, die niet meer voor de voortteling geschikt waren. Daar de gemaakte kosten in geen verhouding staan tot de verkregen voordeelen, is het plan in overweging om den gouvernementsveestapel geheel op te heffen.

10°. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

*Rijst.* In de eerste helft van 1873 werd weder eene hoeveelheid zaadpadi aan den resident van dit gewest gezonden ter verdeeling onder de bevolking van de afdeelingen Martapoera en Amoenthay. Volgens de ontvangen berigten werd dit zaad op vele plaatsen met goed gevolg aangeplant.

Een naauwgezet onderzoek heeft de wenschelijkheid doen inzien om van bestuurswege krachtiger middelen aan te wenden tot de uitbreiding van het irrigatiestelsel, dat thans schier geheel afhankelijk is van den stand der rivieren. Van een dergelijken maatregel worden evenwel alleen dan goede uitkomsten verwacht, indien de kostbare waterwerken, welke tot keering der periodieke rivier-overstroomingen zullen noodig zijn, onder toezigt van deskundigen worden tot stand gebragt.

*Klappers.* Overal, waar zich de grond eenigzins voor deze cultuur eigent, komen nieuwe klapperaanplantingen tot stand, nu de bevolking, voornamelijk in het district Amandit, daarin een bron van welvaart begint te zien. Uitvoer van noten en olie heeft niet plaats gehad, daar de gewonnen hoeveelheid nog uitsluitend voor eigen behoefte werd gebruikt.

*Indigo.* Het is te bejammeren dat de personen, die zich toeleggen op de bereiding van indigo voor de Europesche markt, niet over ruimere middelen kunnen beschikken om deze cultuur eene gewenschte uitbreiding te geven.

Te Samarang werd voor den indigo uit dit gewest van f 5 tot f 8 per kilo betaald.

*Katoen.* Vooral in het district Kloewa viel de oogst zeer gunstig uit. Van de Javasoort, waarvan onder de bevolking zaden zijn uitgedeeld, is weinig opgekomen, zoodat de teelt daarvan nog uiterst gering is. Ook de Bengaalsche katoen (kapas blanda) wordt nog te weinig aangekweekt, hetgeen wel te betreuren is, daar deze soort een buitengewoon schoonen draad levert.

*Koffij.* De lage gronden van dit gewest zijn weinig geschikt voor de koffijcultuur. Wel treft men hier en daar koffijheesters aan, en bezit een inlander, niet ver van Pengaron, zelfs een vrij belangrijken aanplant, doch de qualiteit van het product laat over het algemeen veel te wenschen over.

*Veeteelt.* De veestapel gaat weinig vooruit. In de afdeelingen Tanah-Laut, Martapoera en Amoenthay is gelegenheid genoeg voor veefokkerij, doch de bevolking schijnt nog weinig geneigd te zijn zich daarop toe te leggen, al wordt zij door het bestuur daartoe zooveel mogelijk aangespoord. Om in de behoefte aan vleesch voor het garnizoen en de marine te kunnen voorzien, zijn de leveranciers verpligt vee van Java en Madura aan te voeren. Aleen het aanfokken van pluimvee neemt aanmerkelijk toe.

11°. Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden.

*Rijst en djagong.* Uitgezonderd in de Zuider- en Ooster-

districten, waar de bestaande waterleidingen de bevolking tot groot nut zijn voor de kunstmatige besproeijing harer velden, worden in dit gouvernement schier geene irrigatiewerken van eenig aanbelang gevonden. De bodem is zoo poreus, dat van de leidingen in de Noorderdistricten niet zonder groote kosten voor de irrigatie zou zijn gebruik te maken, zoodat ook aldaar de meeste velden van den regen afhankelijk blijven.

Ten gevolge van de voor de padicultuur ongunstige weersgesteldheid in de afdeelingen Makassar en Tello en Noorderdistricten, en de menigte sprinkhanen, die vooral in de Zuiderdistricten veel schade aan de padi-aanplantingen hebben toegebragt, bedroeg de productie in de gouvernementslanden slechts 589 400 pikols rijst, tegen 625 500 in 187-. Daarentegen had de bevolking een ruimen oogst van djagong, welke meer dan voldoende was ter voorziening in eigen behoefte. De verkregen rijst was in de gouvernementslanden over het algemeen van goede qualiteit. Gemiddeld werd voor den pikol f 7 betaald.

De invoer te Makassar van plaatsen buiten dit gewest bedroeg 57 280 pikols, ter waarde van f 425 495, tegen 68 030 pikols in 1872, terwijl 34 812 pikols ter waarde van f 271 339 werden uitgevoerd tegen 36 240 pikols in 1872.

*Klappers.* Bij het einde van 1873 waren in de klapperaanplantingen van het eiland Saleijer, volgens opgave der hoofden, aanwezig 191 700 vruchtdragende en 69 300 jonge boomen, tegen respectivelijk 183 000 en 63 000 boomen in 1872. De uitvoer bestond uit 1 134 500 klappernoten en 2326 vaten olie, ter gezamenlijke waarde van f 96 097, terwijl in 1872 voor f 104 000 aan noten en olie uitgevoerd werd. In de overige afdeelingen van dit gewest wordt het aantal aanwezige klapperboomen op ruim 195 000 geschat, waarvan de productie slechts voor huishoudelijk gebruik wordt aangewend.

Te Makassar, waar, behalve van Saleijer, ook veel olie van Bali, Mandhar en de Palosbaai wordt aangevoerd, bedroeg de prijs van dit artikel f 30 tot f 35 het vat, terwijl voor de noten van f 4 tot f 6 per 100 stuks werd besteed.

*Koffij.* Ondanks de hooge prijzen der koffij en den toenemenden uitvoer naar Europa, laat de teelt van dit product in zeker opzigt veel te wenschen over. Geregelde aanplantingen worden nog weinig aangetroffen, hoewel in de verschillende districten van dit gouvernement geen gebrek aan geschikte terreinen bestaat. Bij het einde van 1873 bedroeg het aantal boomen, volgens opgaven der hoofden, 33 614 062 (waarvan 23 092 864 vruchtdragende) tegen 33 445 466 in 1872. De productie in de gouvernementslanden wordt geschat op 53 716 pikols, waarvan uit de Noorder-, Zuider- en Oosterdistricten respectivelijk 465, 24 704 en 28 547 pikols, tegen 440, 22 700 en 26 160 in 1872.

De weersgesteldheid was gedurende 1873 voor deze cultuur vrij gunstig en het drooge weder van Augustus tot November zal zeker van goeden invloed zijn geweest op de productie van 1874.

De uitvoer, waaronder de oogst van de verschillende Vorstenlanden begrepen is, bedroeg, volgens opgave van den havenmeester, 83 857 pikols, voor eene waarde van f 5 044 578, tegen 62 434 pikols, ter waarde van f 2 529 129, in 1872.

De prijzen, door de opkoopers in de binnenlanden betaald, verschilden, in verband met de middelen van vervoer naar Makassar, in de Noorderdistricten van f 32 tot f 36, in de Zuiderdistricten van f 35 tot f 55, in de Oosterdistricten van f 45 tot f 52, terwijl ter hoofdplaats van f 50 tot f 57 voor den pikol werd betaald.

*Suiker.* De minder gunstige resultaten van de vier bestaande suikerfabrieken werken de ontwikkeling van de suikercultuur in dit gewest niet in de hand. Ook zijn de groote lasten en onkosten, aan het vervoer van het gesneden suikerriet naar de fabrieken verbonden, weinig geschikt om de bevolking tot het aanplanten op groote schaal aan te moedigen. Slechts in de regentschappen Galesong en Polombanking (Zuiderdistricten) worden aanplantingen van eenige beteekenis aangetroffen. Volgens ontvangen opgaven hebben de fabrieken te Batoe Batoe, Mariso en Matjini Ayo in 1873 respectivelijk slechts 790, 99 en 79 pikols suiker geproduceerd tegen 889, 593 en 312 in 1872. De oogst bij de fabriek Batoe Bassi, waar aan de velden meer zorg wordt besteed, viel gunstiger uit en klom tot het cijfer van 2865 pikols tegen slechts 2273 in 1872.

*Katoen.* In de Noorderdistricten werden de aanplantingen van den Palembangschen katoenheester uitgebreid. In de Torathea-landen (Zuiderdistricten) en op het eiland Saleijer blijft de bevolking echter de voorkeur geven aan de inheemsche katoensoorten, die algemeen en op vrij groote schaal worden verbouwd. De oogst was bevredigend; de hoegrootheid der productie kan echter niet met juistheid worden opgegeven, aangezien de hoofden daarvan geene aanteekening hebben gehouden.

*Kina.* In het belang van deze nuttige cultuur, waarvoor de bergstreken der Zuider- en Oosterdistricten zich bijzonder schijnen te eigenen, is voorloopig voor den tijd van twee jaren eene som van f 25 's maands ter beschikking van den gouverneur gesteld, ter bezoldiging van een opzigter bij de gouvernements kina-aanplanting te Lokka (Zuider-districten). De aldaar aanwezige kinaboomen hebben reeds eene lengte van 2,5 meters en eene dikte van 0,4 meters bereikt en stonden het geheele jaar door in vollen bloei. Van de verkregen zaden zijn 68 nieuwe plantjes geteeld, die gemiddeld 2 voet hoog zijn en zeer welig opschieten. Van den aanplant van 1872 zijn 25 boompjes gestorven, terwijl van de in het vorig verslag, blz. 249, bedoelde jonge plantjes, te Lokka uitgezaaid, slechts weinige zijn gespaard. Van de 8 te Atjé (Noorderdistricten) overgebleven kinaboomen hebben de meeste reeds eene lengte van 2,8 meters en eene stamdikte van 0,1 meter. Ofschoon een paar boomen gedurende 1873 hebben gebloeid, zijn daarvan nog geene zaden verkregen.

*Veeteelt.* Door de weinige zorg, welke in het algemeen aan de paardenfokkerijen wordt besteed, laat het zich verklaren waarom ook in dit gewest het paardenras langzaam achteruit gaat. Tegen 13 529 paarden, 42 703 buffels en 589 koeijen in 1872, waren bij het einde van 1873 aanwezig 13 912 paarden, 42 183 buffels en 647 koeijen.

## 12°. Menado.

*Rijst.* Behalve in de vlakte van Tondano wordt thans ook in de districten Tonsawang en Langowang de padi met goed gevolg op kunstmatig bewaterde velden verbouwd. Alleen in laatstgenoemd district werden gedurende 1873 ruim 300 bouws nieuwe sawahs aangelegd. Over het geheel hielden zich in 1873 23 448 huisgezinnen met deze cultuur bezig. De uitgestrektheid beplante grond vermeerderde in dat jaar met 633 bouws sawahs en 241 bouws ladangs, zoodat in 't geheel 38 017 bouws met padi beplant werden. Intusschen blijkt uit de gemiddelde opbrengst per bouw, dat de rijstcultuur in de Minahassa nog veel te wenschen overlaat. Het afwisselend weder oefende een gunstigen invloed uit op den oogst, welke 673 300 pikols padi bedroeg, tegen 625 800 in 1872.

In de afdeeling Gorontalo begint de bevolking zich, vooral in de districten Tibawa en Kwandang, meer op de padicultuur toe te leggen en werd deze reeds niet onbeduidend uitgebreid. Met uitzondering van de droogte in de maanden Junij tot September was ook hier de weêrsgesteldheid in 1873 over 't algemeen zeer gunstig. De oogst wordt geraamd op 221 700 pikols padi, tegen 148 700 in 1872. Deze cijfers verdienen echter geen onbepaald vertrouwen, aangezien vele landbouwers stelselmatig geringere bedragen opgeven, ten einde de aan het inlandsch bestuur verschuldigde padibelasting te ontduiken.

Voor de padi werd in de binnenlanden van de Minahassa van f 1,35 tot f 2,80 per pikol, voor de rijst op de hoofdplaats Menado f 5 tot f 6,50 en in de afdeeling Gorontalo van f 2,50 tot f 10 per pikol betaald.

De uitvoer, vooral uit de Tomini-landen, was vrij belangrijk.

De pogingen om het gebruik van patjols meer algemeen te doen worden, leverden nog niet de gewenschte uitkomsten.

*Miloe.* Door een orkaan in December 1872 werd aan de jonge miloe-aanplantingen in de Minahassa veel schade veroorzaakt. De oogst bedroeg dan ook nog geen 338 millioen vruchten tegen ruim 355 millioen in 1872. Ter hoofdplaats Menado werd van f 3 tot f 4,50 en in de binnenlanden van f 2 tot f 4 voor 1000 klossen betaald. In de Gorontalosche landschappen wordt de productie op ruim 38 millioen vruchten geschat tegen circa 40 millioen in het vorige jaar. Ook in de Tomini-landen was de miloe-oogst geringer dan in 1872. In de maanden April en Mei had het gewas veel te lijden van de zoogenaamde wormziekte. De prijzen verschilden van f 1,25 tot f 6,50 per pikol.

*Sago.* Bij het einde van 1873 bedroeg het aantal sagoboomen in de Minahassa 349 800, tegen 346 700 in 1872. In het district Kema werden 2233 sagoboomen bijgeplant.

In de afdeeling Gorontalo worden uitgestrekte sagobosschen aangetroffen, waarover de inlander vrij kan beschikken. Van de aanplantingen in de nabijheid der negorijen wordt weinig werk gemaakt. Gedurende 1873 zijn in genoemde afdeeling bijgeplant 2290 boomen, waardoor het totaalcijfer tot 47 690 klom. Van elders werden ter hoofdplaats Gorontalo 3120 pikols sago ingevoerd, tegen 2860 pikols in 1872. Ter hoofdplaats betaalde men f 2,50 voor den pikol en in de bosschen voor ruwe sago slechts f 0,50.

*Koffij.* Gelijk in het verslag van 1871 (blz. 200) is aangestipt, werd bij besluit van 6 Julij 1870, n°. 8, bepaald, dat gedurende drie jaren eene proef zal worden genomen, in hoeverre de koffijcultuur in de Minahassa, zonder eenige aansporing van bestuurswege, aan de eigen inzigten der bevolking kon worden overgelaten. Dit besluit vond zijne aanleiding in de bij uitstek gunstige berigten, welke van den toenmaligen resident van Menado omtrent de vrijwillige koffijcultuur in zijn gewest ontvangen waren. Volgens het rapport, door den tegenwoordigen resident, na afloop van den proeftijd uitgebragt, heeft de onthouding van alle bestuursbemoeijingen geene bevredigende uitkomsten opgeleverd. De bevolking, die zelfs in de teelt van voedingsmiddelen nalatig is wanneer zij niet door het bestuur tot den arbeid wordt aangespoord, toonde zich ook ten opzigte van de koffijcultuur onverschillig en onderhield hare aanplantingen op zeer gebrekkige wijze. De resident was daarom van oordeel, dat het bestuur zich weder, als vroeger, met het toezigt op den aanplant en het onderhoud moest belasten. Daartoe is dan ook besloten, maar de Indische Regering heeft tevens aan een hoofdambtenaar een speciaal onderzoek in de Minahassa opgedragen, ten einde volledig bekend te worden met den toestand der koffijcultuur, en meer in 't algemeen met den oekonomischen toestand in dat landschap.

Hoewel het aantal koffijboomen opgegeven wordt van 10 837 400 in 1872 tot 9 995 900 in 1873 verminderd te zijn, bedroeg de productie in laatstgenoemd jaar 10 784 pikols, of 4204 pikols meer dan in 1872, welke vermeerdering verondersteld wordt een gevolg te zijn van de gunstige weêrsgesteldheid.

Het getal koffijplantende huisgezinnen bedroeg in 1873 22 034, tegen 21 708 in 1872.

De Menado-koffij is van goede hoedanigheid en daarom in den handel zeer gewild. De qualiteit zou echter nog veel verbeterd kunnen worden, wanneer aan pluk en bereiding meer zorg werd besteed. Tot dusverre is in dit gewest nog geen gebruik gemaakt van de bij het *Indisch Staatsblad* 1873, n. 54, verleende vrijheid om de aan den lande te leveren koffij voor de bevolking te bereiden.

De elf binnenlandsche pakhuizen verkeeren in goeden staat, met uitzondering van dat te Amoerang, dat afgekeurd en vernieuwd is moeten worden. Door de Indische Regering is magtiging verleend tot de oprigting van pakhuizen te Eris en Tompasso.

De algemeene toestand der koffijcultuur in de afdeeling Gorontalo wordt gunstig genoemd. De hooge prijzen van f 30 tot f 45 per pikol, welke aldaar in 1873 voor de koffij werden betaald, waren oorzaak, dat meer zorg aan deze cultuur werd besteed; vooral in de Limolo Pahalua en in Tomini-landen werden vele erven en tuinen met koffij beplant en in den regel ook behoorlijk onderhouden en verzorgd. Tegen 618 600 in 1872, waren bij het einde van 1873 ruim 807 800 boomen aanwezig.

Ten gevolge van de regens gedurende den bloeitijd en de aanhoudende droogte tijdens den pluk, heeft de oogst eenigzins geleden. De uitvoer van Gorontalo bedroeg slechts 530 pikols tegen 625 in 1872.

*Cacao.* Ofschoon in de districten Menado en Amoerang zich teekenen van beterschap voordoen, blijft de sinds jaren heerschende ziekte in de cacao-aanplantingen steeds voortduren. De nieuwe aanplantingen houden ook geen gelijken tred met de afschrijvingen, die vooral in het district Tondano in ruime mate noodig waren en het aantal boomen in 1873 van 322 800 deden dalen tot 317 900. In 't geheel werden slechts 28½ pikols geoogst tegen 35 pikols in 1872.

De berigten omtrent deze teelt in de afdeeling Gorontalo zijn ditmaal minder gunstig dan in 1872. Gedurende 1873 werden 22 200 boomen bijgeplant en 24 550 afgeschreven, waardoor het aantal boomen van 75 500 tot 73 150 werd teruggebragt.

Het aantal boomen in de Tomini-landen wordt ook voor 1873 op 250 000 geschat.

De uitvoer bedroeg 2066 pikols cacao, waarvan 1935 pikols afkomstig uit de Tomini-landen, tegen respectivelijk 2065 en 1895 in het voorafgegane jaar.

De prijzen liepen uiteen van f 45 tot f 60 per pikol.

*Klappers.* Bij het einde van 1873 waren in de Minahassa 202 500 vruchtdragende en 406 300 jonge klapperboomen aanwezig, tegen 194 700 en 408 300 in 1872. De prijzen der noten verschilden in de onderscheidene districten van f 1 tot f 2,25 de 100 stuks en die der olie van f 9 tot f 25 per pikol.

In de Gorontalosche landschappen werden de jonge aanplantingen uitgebreid, zoodat het aantal boomen in 1873 van 222 700 tot 234 600 klom.

Te Gorontalo golden de 100 noten f 1 à f 2,50, terwijl voor de olie van f 8 tot f 12 per pikol werd betaald.

Ondanks vele aansporingen van bestuurswege liet het onderhoud der klapperaanplantingen nog veel te wenschen over.

De uitvoer bedroeg 9600 noten en 416 pikols olie tegen respectivelijk 16 500 (1) noten en 475 pikols olie in 1872.

*Muscaatnoten.* Deze winstgevende en gemakkelijke cultuur werd gedurende 1873 weder aanmerkelijk uitgebreid. Het aantal boomen klom in dat jaar van 81 400 tot 135 000. De aanplantingen, waaraan kosten noch zorgen worden gespaard, hebben een gunstig aanzien en wierpen in 1873 een oogst van 115 pikols af.

In de afdeeling Gorontalo worden geene geregelde aanplantingen aangetroffen. Het aantal der verspreide boomen vermeerderde gedurende 1873 van 517 tot 838. Ook in de Tomini-landen kreeg deze cultuur sedert 1872 eenige uitbreiding.

*Preangerboonen.* Tegen 150 pikols in 1872, werden gedurende 1873 slechts 130 pikols van deze boonen door de weinige te Tondano gevestigde Javanen aan het marinedepartement geleverd.

*Kina.* Volgens ontvangen berigten staan de kinaplantjes zoowel in de Minahassa als in de afdeeling Gorontalo over het algemeen zeer goed. Op den berg Dajato komt nog slechts één boom voor van ruim 5 voet, terwijl op den berg Boeliokoetoe 7 planten van 2 voet en 27 van 1 voet worden aangetroffen.

*Tabak.* Gelijk in het vorig verslag op blz. 251 is medegedeeld, kon de eerste proef, welke door een Europeschen ondernemer in het district Tonsea werd genomen met het planten van kooltabak voor de Europesche markt, als gedeeltelijk mislukt beschouwd worden. Een tweede proef, in 1873 op grootere schaal genomen, schijnt betere uitkomsten te hebben opgeleverd. Voor goede planten, in de droogschuren geleverd, ontving de inlander f 12 per 1000 stuks.

(1) In het vorig verslag werd te regt ondersteld, dat het daar genoemde cijfer van 1600 onjuist moest zijn.

De in het district Bantik geteelde tabak voor de inlandsche markt blijft zeer gewild en wordt nagenoeg over de geheele Minahassa verspreid.

Ter hoofdplaats Gorontalo werden gedurende 1873 uit de Tomini-landen 385 pikols tabak ingevoerd, tegen 335 pikols in 1872; de marktprijzen liepen uit een van f 20 tot f 50 per pikol.

Omtrent de qualiteit van den hier geteelden tabak luiden de berigten gunstig.

*Katoen.* Van bestuurswege daartoe aangemoedigd, gaf de bevolking gedurende 1873 aan de katoencultuur in de Limolo Pahalua (afdeeling Gorontalo) eenige uitbreiding. Bij het einde van dat jaar kon op een aanplant van 970 400 heesters gewezen worden, waarvan ongeveer 500 000 vruchtdragende waren.

De uitvoer naar Menado en de Tomini-landen bedroeg 165 pikols katoen en 14 100 stuks lijnwaden van inlandsch weefsel, ter waarde van f 18 300. Voor ruwe katoen werd te Gorontalo f 8 en voor gezuiverde f 25 per pikol besteed.

*Veeteelt.* Bij het einde van 1873 waren in de Minahassa aanwezig 3878 paarden, 18 140 runderen en 197 585 varkens, tegen respectivelijk 3822, 16 970 en 195 543 in 1872. Het aantal geiten en schapen bedroeg 957. De paarden worden in genoemd landschap voornamelijk van Gorontalo ingevoerd. De prijzen verschilden voor paarden van f 50 tot f 250 en voor runderen van f 10 tot f 60 het stuk.

Het voornemen bestaat om in 1874 in de afdeeling Minahassa eene tentoonstelling en markt van vee te houden, om de betere verzorging van het vee zooveel mogelijk in de hand te werken.

Ook in de afdeeling Gorontalo geeft de stand van den veestapel alle redenen tot tevredenheid. Tegen 7950 buffels, 7033 paarden, 423 runderen, 25 varkens en 13 273 geiten en schapen in 1872, telde men bij het einde van 1873 respectivelijk 8449, 7350, 462, 29 en 14 570 stuks.

## 13°. Amboina.

Omtrent de uitgifte in erfpacht van het eiland Pisang en een gedeelte der eilanden Rhun en Rozengain, zie men blz. 91 hiervoren.

*Sago.* Overal wordt in deze residentie de sagoboom met zorg aangeplant, daar het product het hoofdvoedsel uitmaakt van den inboorling. Intusschen zouden de uitgestrekte sagobosschen van Ceram en Boeroe alleen reeds voldoende zijn om in de behoefte der bevolking van het geheele gewest te voorzien. Vrij aanzienlijke hoeveelheden sago worden in den vorm van koekjes en als meel van Ceram te Banda Neira ingevoerd.

*Rijst.* Slechts in het regentschap Kajeli (Boeroe) en langs de Elpapoeti-baai (Ceram) is de rijstbouw van eenige beteekenis. De uitgestrektheid der beplante velden valt echter moeijelijk te bepalen, daar de opgaven te veel uiteenloopen. Over het algemeen was de oogst voldoende ter voorziening in de behoefte der bevolking. Voor de land- en zeemagt, zoowel als voor particulieren, moesten evenwel in 1872 31 522 en in 1873 ongeveer 50 000 pikols rijst worden ingevoerd, waarvoor van f 10 tot f 12 per pikol werd besteed.

In de Bandagroep treft men alleen op de Ceramlaut-eilanden eenige padi-aanplantingen op droge velden aan, waarvan een zeer inferieur product wordt geoogst.

*Kruidnagelen.* Tegen 153 312 vruchtdragende en 132 302 jonge boomen in 1872, waren bij het einde van 1873 respectivelijk 167 151 en 126 059 stammen aanwezig, voor het meerendeel in de bosschen verspreid, doch gedeeltelijk in geregelde tuinen geplant. Het product werd door de steeds toenemende opkoopers met f 30 tot f 35 per pikol betaald. Door eene te Banda gevestigde firma zijn op de Uliasser-eilanden eenige contracten gesloten voor de levering van kruidnagelen tegen een prijs, afhankelijk van den marktprijs in Europa ten tijde der levering.

*Cacao.* Reeds is op blz. 21 melding gemaakt van den treurigen toestand der cacao-aanplantingen in Amboina. Bij het einde van 1873 waren op de eigenlijke Ambonsche eilanden aanwezig 36 889 vruchtdragende en 26 662 jonge boomen tegen respectivelijk 43 453 en 31 142 in 1872. De uitvoer bedroeg in 1873 slechts 290 pikols ter waarde vae f 23 200, tegen 393 pikols ter waarde van f 30 950 in 1872, toen van de jongere aanplantingen nog een ruime oogst werd verkregen.

Ook op de Banda-eilanden vervalt deze cultuur van lieverlede, vermits de ondernemers liever al hunne werkkrachten besteden aan de specerijteelt, waaruit meer winst kan getrokken worden.

*Muscaatnoten.* Aangemoedigd door de stijging der prijzen van dit artikel sedert de laatste jaren, begint de bevolking, vooral van Leitimor en Hitoe, gaandeweg meer notenboomen aan te planten, terwijl aan de reeds vruchtdragende meer zorg wordt ten koste gelegd dan vroeger het geval was. Het aantal vruchtdragende en jonge boomen bedroeg bij het einde van 1873 respectivelijk 10 364 en 15 320, tegen 9431 en 15 204 in 1872. Hieronder zijn niet begrepen de aanplantingen der cacaoplanters, welke te zamen ongeveer 30 000 boomen bedragen. Voor de noten en foelie werd betaald respectivelijk f 80 tot f 100, en f 120 tot f 140 per pikol. Gedurende 1873 werd uitgevoerd aan noten voor eene waarde van f 11 595 en aan foelie van f 4555.

Alle bemoeijing van het Gouvernement met de specerijteelt op de Banda-eilanden heeft, zoo als op blz. 251 van het vorig verslag en op blz. 21 hiervoren werd medegedeeld, met 1 October 1873 geheel opgehouden. Reeds in het laatste jaar maakten de perkeniers, daar zij voor hun product elders hoogere prijzen konden bedingen, geen gebruik van het regt, om de helft er van in 's lands pakhuizen te leveren. In 1872 was ten behoeve van de specerijcultuur nog eene som van f 53 982 betaald.

De uitvoer van Banda, geheel voor particuliere rekening, bedroeg in 1873 8790,84 pikols noten en 2792,54 pikols foelie, ter gezamenlijke waarde van f 1 523 434.

*Klappers.* De betrekkelijk weinige zorg bij het onderhoud vereischt, gepaard aan de vele voordeelen welke de klapperboom oplevert, maken de teelt van deze palmsoort bij de bevolking in dit gewest, met uitzondering echter van de Banda-eilanden, zeer gewild. Volgens opgaven der afdeelingshoofden waren, buiten de aanplantingen op erven, in het laatst van 1873 aanwezig 242 581 vruchtdragende en 208 439 jonge klapperboomen, tegen respectivelijk 261 380 en 236 601 in 1872. Door het aftappen van de goede sappen tot bereiding van toewak bederft de bevolking hare aanplantingen. De oogst is in 1873 middelmatig geweest. Daar de klappernoot ook als toespijs bij de sago wordt gebruikt, bleef er voor de bereiding van olie niet genoeg over, zoodat in de behoefte aan dit laatste artikel moest worden voorzien door aanvoeren van de Sangir- en Key-eilanden. Overigens neemt in dit gewest het gebruik van petroleum meer en meer toe.

De prijzen der klappernoten bedroegen f 3 tot f 4 de 100 stuks.

*Koffij.* Geregelde aanplantingen op eenigzins groote schaal worden in dit gewest niet aangetroffen. De grond schijnt er voor de koffijcultuur weinig geschikt te zijn, behalve op sommige hoogvlakten op Boeroe en Ceram, waar echter de geringe bevolking eene geregelde exploitatie niet doenlijk maakt.

Volgens raming bedroeg het aantal koffijheesters in het laatst van 1873 ruim 40 400 tegen 60 270 in 1872.

*Tabak.* Deze cultuur is bij den inlander zeer gewild. Zoowel op de eilanden Ceram en Boeroe als op Haroekoe en Noessalaut worden tabaks-aanplantingen aangetroffen. De oogst voorziet grootendeels in de behoefte van de inlandsche markt. De tabak van Boeroe en van Toeloeti (Ceram) is om zijne geurigheid zeer gezocht.

*Bosschen.* De gouvernements djati-aanplantingen nabij Kajeli (Boeroe) en op de eilanden Kelang en Rozengain

(Bandagroep) hebben slechts geringe waarde, daar de boomen klein, krom en knoestig zijn. Op het laatstgenoemde eiland waren bij het eind van 1873 aanwezig 69 054 djatiboomen.

Van de Key-eilanden, waar de uitgestrekte bosschen uitmuntend timmerhout opleveren, worden jaarlijks twee à drie scheepsladingen hout naar Soerabaija en Grissee uitgevoerd. Het timmerhout, thans op Amboina en de Uliassers benoodigd, komt meest van Ceram.

*Veeteelt.* De veestapel bestond bij het einde van 1873 uit 2223 runderen, 18 paarden, 2112 schapen en geiten en 1352 varkens, tegen respectivelijk 2492, 26, 2088 en 2076 in 1872. Gedurende 1873 werd voor f 3526,25 aan runderen verkocht tegen f 908,25 in 1872.

In de afdeeling Banda zijn paarden en runderen slechts op sommige eilanden, o. a. Kisser, inheemsch; bij ontstentenis van communicatie heeft er echter geen uitvoer plaats.

### 14°. Ternate.

*Rijst.* In dit gewest blijft de padi-cultuur nog zeer achterlijk. Op aanmoediging van bestuurswege werden nieuwe velden op de Soela-eilanden en op Dodinga (Halmaheira) aangelegd. De productie bleek echter niet voldoende te zijn voor de eigen consumtie. In 1873 werden 4246 pikols rijst ten behoeve van het garnizoen en de marine ingevoerd, tegen 4095 in 1872. De prijzen waren gemiddeld voor de 1ste soort f 9 en f 10 en voor de 2de soort f 8 en f 9 per pikol.

De groote moeijelijkheden verbonden aan den aanleg van irrigatiewerken, welke slechts door gezamenlijke krachten tot stand kunnen komen, doen de bevolking blijkbaar terugdeinzen voor de natte rijstcultuur, waarvoor anders het eiland Halmaheira om zijn vruchtbaren bodem en rijkdom aan rivieren alleszins geschikt is. Slechts langs den weg van Dodinga naar Bobone worden eenige sawahs aangetroffen, welke echter van den regen afhankelijk zijn.

*Sago*, *djagong*, *aardvruchten*, *katoen* en *tabak* werden in genoegzame mate voor eigen verbruik verbouwd.

*Koffij.* De oogst van de hier bestaande koffijaanplantingen bedroeg in 1873 slechts 54 pikols, tegen 108 pikols in 1872.

Op Ternate en Tidore werden nieuwe aanplantingen aangelegd, waardoor het aantal koffijheesters van 192 200 in 1872 tot 249 700 klom.

*Specerijen.* Slechts de cultuur van muscaatnoten onderging eenige uitbreiding, daar sommige ingezetenen zich meer en meer daarop toeleggen.

Tegen 70200 muscaatnoten-, 23500 cacao- en 8400 kruidnagelboomen in 1872, waren bij het einde van 1873 aanwezig respectivelijk 134100, 8800 en 7800 boomen. Omtrent het groote verschil tusschen het aantal cacaoboomen in beide jaren is in het gewestelijk verslag geene toelichting aangetroffen.

*Veeteelt.* Volgens opgave telde de veestapel bij het einde van 1873 1747 runderen, 19 paarden, 36 varkens, 64 schapen en 1585 geiten tegen respectivelijk 1302, 15, 105, 62 en 1473 in het vorige jaar.

### 15°. Timor.

Zoowel op Timor als op de overige tot deze residentie behoorende eilanden viel de *maïs*-oogst zeer gunstig uit.

Minder overvloedig daarentegen was de *rijst*-productie op het eiland Timor, zoodat door aanvoeren, vooral van Rotti, Solor en Allor, waar betere oogsten werden verkregen, in de behoefte moest worden voorzien. Volgens opgave bedroeg de invoer ter hoofdplaats Koepang ongeveer 3000 pikols. Omtrent het onderzoek naar de mogelijkheid om op het eiland Soemba sawahvelden aan te leggen (zie vorig verslag, bladz. 252) werden van den inspecteur-honorair J. E. Teysmann nog geene berigten ontvangen.

De bestaande *koffij*-aanplantingen nabij Koepang en op de Solor- en Allor-eilanden worden langzamerhand uitgebreid.

Voor eigen gebruik wordt schier overal *katoen*, *indigo* en *tabak* aangekweekt.

Ook de *klapper*palm wordt slechts voor zooveel noodig nabij de woningen geplant.

Voor zoover bekend, werden gedurende 1873 ongeveer 750 pikols bijen*was*, het eenig belangrijk handelsproduct van dit gewest, uitgevoerd

Onder de goede *hout*soorten was het sandelhout voorheen zeer gezocht, zoodat destijds de verkoop daarvan eene ruime bron van bestaan opleverde. De groote hoeveelheden echter, welke van elders naar China werden uitgevoerd, deden de exploitatie der bosschen tijdelijk aanmerkelijk verminderen. In den laatsten tijd ziet men intusschen Chinesche handelaren weder aanzienlijke partijen van de bevolking opkoopen.

Behalve op de Solor- en Allor-eilanden wordt overal eene groote menigte *karbouwen* en *paarden* aangetroffen, die in het wild losloopen en voorttelen. *Schapen* worden op Timor weinig, doch op Rotti en Savoe bij duizendtallen aangefokt.

Ten vervolge op de mededeelingen in het vorig verslag omtrent de verbetering van het Timoreesch paardenras kan worden aangeteekend, dat door den directeur van binnenlandsch bestuur omtrent deze aangelegenheid, ook met betrekking tot de verbetering en uitbreiding van den veestapel in Nederlandsch Indie, voorstellen werden aanhangig gemaakt. De Indische Regering kon zich evenwel met de voorstellen van genoemden directeur niet vereenigen. Zij achtte voor de verbetering van het paardenras op Soemba en Makassar eene kruising van beide rassen onderling het doelmatigst. In verband met een en ander werd de legerkommandant gemagtigd om aan eene commissie, zamengesteld uit één officier der cavalerie en één der artillerie te Makassar, met één van Java aan te wijzen paardenarts, op te dragen, om, voorgelicht door den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, de mogelijkheid tot oprigting eener gouvernements-stoeterij op voldoende schaal te of nabij Makassar na te gaan en ter zake plannen en begrootingen in te dienen. Intusschen werd van het Indisch Bestuur het verzoek ontvangen om bij de begrooting van 1875 voorloopig te willen rekenen op eene som van f 10 000 voor den inkoop van paarden op Soemba (Timor).

## II. Mijnbouw.

In de behoefte aan eene betere regeling van de dienst van het mijnwezen, tot nog toe door verschillende verspreide bepalingen beheerscht, die deels onvolledig, deels verouderd waren, is, na voorafgaand overleg met het Opperbestuur, door de Indische Regering voorzien bij een besluit van 31 December 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 280).

Een voornaam punt is de nieuwe omschrijving van de dienst van het mijnwezen, tot dusver geregeld bij *Indisch Staatsblad* 1852, n°. 37, zoomede bij Indisch besluit van 23 December 1870, n°. 19 (zie het verslag van 1871, bladz. 210), en wat het onderdeel » grondpeilwezen" betreft, voorloopig bij *Indisch Staatsblad* 1871, n°. 106. In overeenstemming met de beginselen, ten aanzien van het uitgeven van mijnconcessien in Nederlandsch Indie gehuldigd bij het lager te vermelden Koninklijk besluit van 2 September 1873, n°. 13, en waarvan de strekking is om particulieren tot mijnbouwkundige opsporingen en mijnontginningen in Nederlandsch Indie aan te moedigen, is door het besluit van 31 December 1873 uitgemaakt, dat de opnemingen, door het mijnwezen te verrigten, zullen zijn van geologischen en geognostischen, dus van zuiver wetenschappelijken aard, terwijl slechts dan, wanneer dit door den Gouverneur-Generaal wordt noodig geacht, bijvoorbeeld in die gevallen waarin het Gouvernement zich zelf eene mijnontginning voorbehoudt, eigenlijk mijnbouwkundige opnemingen worden uitgevoerd, dat zijn de zoodanige, die op praktisch terrein treden en speciale onderzoekingen vereischen naar de uitgestrektheid en den rijkdom van de delfstoffen, de kansen op winst bij ontginning en de verdere omstandigheden, waaronder eene exploitatie zal kunnen geschieden. Overigens is het de bedoeling, dat de geologische en geognostische opnemingen niet, dan

hier, dan daar, worden bewerkstelligd, al naar mate vermoed wordt dat ergens nuttige mineralien of olien te vinden zijn, maar dat zij geleidelijk en stelselmatig in geheel Nederlandsch Indie plaats hebben.

Uitgaande van die denkbeelden, bepaalt § 2 der nieuwe regeling, dat de dienst van het mijnwezen bestaat in:

*a.* de leiding en, waar noodig, het beheer van 's Gouvernements ontginningen van delfstoffen;

*b.* het uitoefenen van toezigt van gouvernementswege, in het belang der algemeene veiligheid en van den fiscus, over alle ontginningen van delfstoffen bevattende gronden en daaruit voortvloeijende fabriekmatige inrigtingen;

*c.* het openbaar maken van alles, wat op het gebied der geologie, mineralogie, metallurgie en van den mijnbouw voor de industrie en de wetenschap van belang is;

*d.* het uitvoeren van eene geleidelijke geologische en geognostische opneming van de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen;

*e.* het uitvoeren van de onderzoekingen van mijnbouwkundigen aard, die door den Gouverneur-Generaal worden noodig geacht;

*f.* het uitvoeren van mineralogisch-scheikundige en metallurgische onderzoekingen;

*g.* de dienst van het grondpeilwezen.

De formatie van het ingenieurspersoneel is, wat de getalsterkte betreft, onveranderd gebleven, doch de rangsverdeeling is gewijzigd, ten einde de kansen op bevordering te vermeerderen, terwijl de minima der tractementen voor alle, en de maxima voor enkele rangen zijn verlaagd. In stede van uit 1 hoofdingenieur, 12 ingenieurs (2 der 1ste, 4 der 2de en 6 der 3de klasse), benevens 2 adspirant-ingenieurs (*Indisch Staatsblad* 1863, n°. 56), bestaat nu de voorgeschreven formatie uit 3 hoofdingenieurs en 12 ingenieurs, waarvan 4 van elk der drie klassen. Er zullen alzoo in werkelijke dienst geen adspirant-ingenieurs bij dezen diensttak meer bestaan, tredende zij, die als zoodanig uit Nederland worden gezonden, voortaan dadelijk op als ingenieur 3de klasse. Overigens is de betrekking van scheikundige, chef van het mineralogisch scheikundig laboratorium der afdeeling »Mijnwezen", bestendigd, en zijn tevens de eischen van benoembaarheid voor bedoelde technische betrekking vastgesteld. De voorwaarden van benoembaarheid voor de ingenieurs zijn dezelfde gebleven als die tot dusver voor den rang van adspirant-ingenieur voorgeschreven (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 22). Ten opzigte der bevordering bij het corps is als regel aangenomen, dat geene benoeming in een hoogeren rang plaats vindt, vóórdat het maximum-tractement in den lageren rang genoten is. In verband daarmede is dan ook bepaald, dat wanneer ingenieurs voor de hoogere klassen ontbreken, een gelijk getal ingenieurs van de lagere klassen meer in dienst kan worden genomen.

Verder wijst de verordening den voet aan, waarop, in geval van behoefte aan ingenieurs voor speciale en plaatselijke diensten bij het mijnwezen, buitenlandsche ingenieurs voor een zeker getal jaren als tijdelijke buitengewone ingenieurs kunnen worden in dienst genomen, of, bij bestaande vacature, tijdens hun verband definitief bij het corps kunnen overgaan.

Omtrent het verdere personeel van het mijnwezen, volgens *Indisch Staatsblad* 1854, n°. 90, bestaande in opzieners, onderopzieners en voormannen, doch voortaan te verdeelen in opzieners der 1ste, 2de en 3de klasse, behelst de verordening eene meer gunstige regeling der bezoldigingen en periodieke verhoogingen. Het aantal opzieners, dat verband dient te houden met het aanwezig getal ingenieurs, is voor de drie klassen te zamen op hoogstens 30 bepaald.

Ter uitvoering van de vastgestelde regeling van de dienst van het mijnwezen, werden door den Gouverneur-Generaal bij hetzelfde besluit van 31 December 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 280) tevens bepalingen in 't leven geroepen, bij wijze van huishoudelijk reglement, aangaande de bevoegdheden en verpligtingen van den departementschef, onder wien de afdeeling »Mijnwezen" ressorteert, aangaande de diensten en verpligtingen van het ingenieurspersoneel en den scheikundige, en aangaande de benoembaarheid tot opziener bij het mijnwezen. Bij de nieuwe voorwaarden van benoembaarheid tot opziener zijn, vooral voor die der laagste klassen, praktische geschiktheid en ondervinding meer op den voorgrond gesteld. Overigens zijn daarbij ook de voorwaarden geregeld, waarop, in geval van behoefte, tijdelijk buitengewone opzieners bij het mijnwezen kunnen worden in dienst gesteld.

Bij een afzonderlijk reglement, mede opgenomen in *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 280, is gelijktijdig de dienst van het onderdeel »grondpeilwezen" geregeld. Van het personeel der mijningenieurs en mijnopzieners wordt, voor zooveel dit met de behoefte bij andere onderzoekingen is overeen te brengen, het noodige getal bij het grondpeilwezen gebezigd, zijnde een der ingenieurs met het onmiddellijk beheer belast. Verder worden bij dit onderdeel der dienst van het mijnwezen boormeesters der 1ste en 2de klasse in dienst gesteld, wier aantal in 't geheel op hoogstens 6 is bepaald. Bij gemis voor 's hands van benoembaar personeel, kunnen personen, die geschiktheid bezitten om tot boormeester te worden opgeleid, op daggeld worden werkzaam gesteld. De eischen gevorderd voor eene benoeming tot boormeester 2de of 1ste klasse zijn verschillend voor Nederlanders en vreemdelingen.

De dienst van het grondpeilwezen wordt bij het reglement omschreven als te bestaan in:

*a.* het opsporen, door middel van diepe grondpeilingen, van nuttige ertsen, gesteenten, kolenlagen, minerale wateren en olien;

*b.* de uitvoering der geologische opneming, zoo als deze aan elke diepe grondpeiling behoort vooraf te gaan, voor het geval de zamenstelling van den bodem niet reeds door vroegere grondpeilingen voldoende bekend is;

*c.* het algemeen onderzoek, in verband tot artesische boringen, naar de voorhanden middelen tot voorziening van steden en volkrijke plaatsen van drinkwater, of tot irrigatie van bouwgronden, door het opsporen en aanwijzen van daarvoor geschikte natuurlijke bronnen of goed rivierwater.

Grondpeilingen tot geringe diepte, die alleen ten doel hebben het opsporen van welwater (drinkwater) of het onderzoek van den bodem in het belang van 's lands bouwwerken, worden alleen dan door de dienst van het grondpeilwezen uitgevoerd, wanneer de betrokken departementen met de hun ten dienste staande middelen de vereischte diepte niet kunnen bereiken of meer bepaald geologische voorlichting noodig hebben.

Het op 31 December 1873 in Indie aanwezig personeel der dienst van het mijnwezen bestond uit 1 hoofdingenieur, 10 ingenieurs (2 van de 1ste, 4 van de 2de en 4 van de 3de klasse), terwijl de chef van het scheikundig laboratorium met buitenlandsch verlof afwezig was.

Aan de nieuwe formatie van het corps ingenieurs ontbraken alzoo 4 personen. In drie dezer plaatsen is sedert voorzien door de beschikbaarstelling als adspirant-ingenieur, om te worden benoemd tot ingenieur 3de klasse (Januarij 1874), van een drietal gewezen kweekelingen der Polytechnische school te Delft; terwijl in 1875 vermoedelijk een vierde candidaat zal kunnen worden uitgezonden. De scheikundige voor het mijnwezen is sedert van verlof teruggekeerd.

Het lagere Europesche personeel bij het mijnwezen bestond bij het eind van 1873 uit 21 opzieners (3 der 1ste klasse, 5 der 2de en 13 der 3de klasse), benevens 4 boormeesters. Onder de opzieners waren 3 op contract uit Nederland gezonden opzieners begrepen.

Een voor de ontwikkeling der mijnbouw-nijverheid in Nederlandsch Indie belangrijke maatregel was de vaststelling, bij Koninklijk besluit van 2 September 1873, n°. 13 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 126, *Indisch Staatsblad* n°. 217*a*), van grondslagen, waarop aldaar mijnbouwkundige opsporingen en mijnontginningen door particulieren kunnen worden verrigt. Die regeling, alleen niet toepasselijk op het eiland Banka, strekt ter vervanging zoowel van de in menig opzigt onvoldoende gebleken bepalingen omtrent de uitgifte van mijnconcessien in Nederlandsch Indie, met uitzondering van Java en Banka, vervat in de Koninklijke besluiten van 24 October 1850, n°. 45, en 10 October 1857, n°. 64 (*Indisch Staatsblad* 1851, n°. 6, en 1858, n°. 41), als van de later vastgestelde afzonderlijke regelen voor de opsporing en ontginning in Nederlandsch Indie van bronnen, welke aardolie, petroleum of andere dergelijke bitumineuse zelfstandigheden opleveren (zie de Koninklijke besluiten van

26 Januarij 1866, n°. 62, en 8 September 1867, n°. 29, *Indisch Staatsblad* 1867, n°s. 54*a* en 156), zijnde bij de tegenwoordige regeling de winning van vloeibare delfstoffen, voor zooveel de toepassing der algemeene beginselen betreft, met mijnontginning gelijk gesteld.

Als voorname punten, waarin het Koninklijk besluit van 2 September 1873, n°. 13, van de tot dusver omtrent mijnontginning geldende bepalingen verschilt, zijn onder anderen aan te merken de toepasselijkheid van bedoeld besluit ook op Java; — de aanneming van een langeren termijn van concessie, zijnde de maximum-duur thans op 75, in stede van op 40 jaren, of, zoo als bij ontginningen van aardolie enz., op 20 jaren, bepaald; — het gewijzigd beginsel omtrent de terugbetaling door concessionarissen van de uitgaven door het Gouvernement, in overleg met hen, te doen voor de bevordering en bescherming hunner mijnonderneming, zullende voortaan het oordeel omtrent de te verleenen bescherming enz. geheel aan het Gouvernement verblijven en de beschermingskosten vooraf geraamd en, in den vorm van een hoogeren cijns, bij het verleenen der concessie voor goed worden vastgesteld; — zoo mede de losmaking van de bemoeijingen der gouvernements- mijningenieurs met de in te stellen speciale en plaatselijke onderzoekingen naar het voorkomen en de hoeveelheid der te ontginnen delfstoffen en naar hetgeen verder noodig is ter berekening van de kansen op winst bij ontginning, hoedanige onderzoekingen, ofschoon eigenaardig tot de taak der ondernemers behoorende, volgens de grondslagen van 1850, steeds vóór het verleenen der concessie *van gouvernementswege* moesten plaats hebben.

De nieuwe verordening huldigt het beginsel, dat het Gouvernement het regt heeft om, bij onmagt of onwil van den regthebbende op den grond, over de exploitatie van den ondergrond te beschikken, behoudens verzekering aan hem, bij wien de grond in gebruik is, van volledige vergoeding voor de schade door de mijnbouwkundige opsporingen van derden te lijden, en behoudens toekenning aan den regthebbende op den grond van een regt van voorrang op de concessie tot mijnontginning.

Volgens de grondslagen van 1850 werden aan de concessionarissen de delfstoffen bevattende gronden bij wijze van erfpacht of huur afgestaan. Het afstaan ook van den bovengrond is bij de tegenwoordige regeling onnoodig geacht; er is nu echter gezorgd dat voor de concessionarissen gelegenheid besta om op den bovengrond eenige gebouwen en inrigtingen te hebben en de noodige land- of waterwegen te maken of te gebruiken. Volgens de nieuwe verordening geeft de concessie, behoudens deze voorzorg, den concessionaris het regt tot het winnen der in de acte genoemde delfstoffen binnen de grenzen van een bepaald aangewezen terrein. Dit regt, voor zoo ver het in gronden wordt uitgeoefend die den concessionaris niet in eigendom toebehooren, is tot een zakelijk regt verklaard, dat (mits de nieuwe verkrijger voldoe aan de eischen, die aan mijnconcessionarissen gesteld worden) kan worden vervreemd en met hypotheek bezwaard. De titel van aankomst van dit regt wordt openbaar gemaakt op dezelfde wijze als is voorgeschreven voor de in het Burgerlijk Wetboek opgenoemde zakelijke regten (zie de ordonnantie van 9 November 1873, *Indisch Staatsblad* n°. 217*b*).

De volgende hoofdbepalingen van het Koninklijk besluit van 2 September 1873, n°. 13, verdienen hier nog aanteekening.

Ieder die mijnbouwkundige opsporingen in Nederlandsch Indie wil doen in grond, die bij hem niet in gebruik is, heeft daartoe de voorafgaande schriftelijke vergunning noodig van het hoofd van gewestelijk bestuur, binnen wiens ressort de grond is gelegen. Deze vergunningen worden niet verleend dan nadat de regthebbenden op den grond in de gelegenheid zijn gesteld voor hunne belangen op te komen. Niemand mag overgaan tot mijnontginning dan krachtens eene concessie door den Gouverneur-Generaal verleend, nadat de Raad van Indie is gehoord.

Concessien tot mijnontginning worden slechts verleend aan: Nederlanders; ingezetenen van Nederland; ingezetenen van Nederlandsch Indie, of vennootschappen, gevestigd in Nederland of Nederlandsch Indie. In elk geval moet de concessionaris in Nederlandsch Indie behoorlijk vertegenwoordigd zijn, en aantoonen de middelen te bezitten voor eene behoorlijke ontginning.

Indien de Gouverneur-Generaal oordeelt, dat eene voorgenomen mijnontginning zonder overwegend bezwaar voor het algemeen belang kan worden toegestaan, wordt, met uitzondering van het geval waarin tot openbare mededinging wordt overgegaan (dat is wanneer eene mijn ontdekt is ten gevolge van een van regeringswege ingesteld onderzoek en het Gouvernement zelf zich de ontginning niet voorbehoudt), de concessie verleend aan den aanvrager, die aan de hooger gemelde eischen voldoet, en wanneer zich meer dan één aanvrager aanmeldt, aan den regthebbende op den grond, mits de hem toebehoorende uitgestrektheid door den Gouverneur-Generaal voldoende wordt geoordeeld voor eene behoorlijke mijnontginning. Bij ontstentenis van een aanvrager met zoodanig regt van voorrang, wordt de voorkeur gegeven aan den aanvrager die de mijn heeft ontdekt, en, bij ontstentenis ook van dezen, aan hem, die het eerst de aanvraag heeft gedaan.

Wanneer in het boven aangeduid geval voor de uitgifte eener mijnconcessie openbare mededinging wordt uitgelokt (van welke wijze van uitgifte, in bijzondere gevallen, op 's Konings magtiging kan worden afgeweken), wordt de concessie gegund aan hem, die, ter zake van het — buiten den cijns — aan den lande verschuldigde vast regt over de oppervlakte, de hoogste som biedt en tevens bevoegd is om als concessionaris op te treden; echter kan de regthebbende op den grond vorderen, dat hem de concessie worde gegund tegen het hoogste vaste regt, waarvoor is ingeschreven, mits de hem toebehoorende uitgestrektheid voor eene behoorlijke mijnontginning voldoende is en hij overigens in de termen valt om als concessionaris te worden toegelaten.

Indien de concessie niet wordt verleend aan den aanvrager, die ontdekker van de mijn is, wordt aan dien aanvrager door den concessionaris eene vergoeding uitgekeerd, waarvan het bedrag, volgens den bij de verordening aangegeven grondslag van berekening, bij de acte van concessie wordt vastgesteld.

Als opbrengst aan den lande bedingt de verordening de heffing: *a.* te beginnen met het vierde jaar, volgende op dat waarin de concessie is verleend, van een jaarlijkschen cijns, bedragende minstens 3 per cent en hoogstens 10 per cent van de netto-opbrengst, dat is van de waarde der bruto-opbrengst, na aftrek van de ontginningskosten, wordende het percentsgewijze bedrag van dezen cijns bij elke concessie vastgesteld; *b.* te rekenen van den aanvang der ontginning, van een jaarlijksch vast regt per bouw over de uitgestrektheid waarvoor concessie is gegeven, welk regt voor concessien, buiten openbare mededinging verkregen, bedraagt f 0,25.

Bij het eindigen van eene concessie, hetzij door tijdsverloop, hetzij door intrekking (hoedanige intrekking kan plaats hebben in de gevallen bij de verordening omschreven), wordt tot het voortzetten van de mijnontginning geene nieuwe concessie buiten openbare mededinging verleend dan met bijzondere magtiging des Konings.

Voorschriften tot uitvoering van het Koninklijk besluit van 2 September 1873, n°. 13, en tot regeling van het toezigt, in het algemeen belang op de mijnbouwkundige opsporingen en mijnontginningen te houden, zijn, in voldoening aan art. 23 van het besluit, door den Gouverneur-Generaal vastgesteld (ordonnantie van 7 Mei 1874, *Indisch Staatsblad* n°. 128). Deze laatste verordening bestaat uit vier hoofdstukken, waarvan één over bedoeld toezigt handelt, en de drie andere over het verleenen van vergunning tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen, over de aanvrage om concessie tot mijnontginning en over de verpligtingen van den concessionaris.

## § 1. *Tin.*

### 1°. Banka.

*Productie, werkkrachten.* Ondanks eene belangrijke vermeerdering van mijnwerkers beliep de tinlevering van 1873 slechts weinig meer dan in de beide voorafgegane jaren. In 1871 en 1872, toen het gemiddeld aantal werklieden (berekend volgens de cijfers op het einde van elke maand) achtereenvolgens 6852 en 7297 bedroeg, werd namelijk bij 's lands pakhuizen ontvangen respectivelijk 67 391 en

68 148 pikols, en in 1873, toen het getal werklieden, berekend als voren, 7858 beliep, 68 426 pikols, zijnde 5311 pikols minder dan de gemiddelde jaarlijksche levering over het tienjarig tijdvak 1863—1872. Echter waren van den in 1873 uitgegraven erts nog 55 »nachten" onversmolten gebleven, die vermoedelijk zouden uitleveren 1650 pikols tin, zoodat de eigenlijke productie over het afgeloopen jaar was te stellen op 70 076 pikols. Berekend over dit cijfer zou elk werkman gemiddeld hebben geproduceerd 8,91 pikols tin, welke verhouding in 1872 en 1871, bij eene productie van 68 148 en 66 581 pikols, respectivelijk was 9,34 en 9,71 pikols.

Bij het einde van 1873 beliep het aantal werklieden 8716, tegen achtereenvolgens 7726 en 7964 op 31 December 1871 en 1872. Het aantal gedurende 1873 aangebragte (Chinesche) nieuwelingen beliep 1219, nagenoeg even veel als in 't voorafgegane jaar. (1)

Bij het steeds schaarscher worden van terreinen die rijk aan tinerts zijn te noemen, wordt in den vervolge, nevens naauwgezet toezigt op de ontginningen, eene vermeerdering van werkkrachten noodig geacht, om de jaarlijksche productie van Banka op een normaal cijfer van 65 000 à 70 000 pikols tin te kunnen houden.

Onderstaande staat geeft een overzigt hoe de levering en het getal mijnwerkers gedurende 1872 en 1873 verdeeld waren over de gouvernements- (onder contrôle werkende) mijnen en de zoogenaamde particuliere ontginningen, en wijst tevens aan het bedrag der op de gouvernementsmijnen rustende schuld.

| Door wie geleverd. | Hoeveelheid geleverd tin in pikols. | | Getal mijnwerkers bij het einde van: | | | | | | Bedrag der schulden bij het eind van: | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1873. | | | 1872. | | | | |
| | 1873. | 1872. | Deelhebbers. | Jaarlooners. | Kolenbranders. | Deelhebbers. | Jaarlooners. | Kolenbranders. | 1873. | 1872. |
| Gouvernementsmijnen . . . . . | 52 843.18 | 54 079.68 | 2124 | 4513 | 732 | 2926 | 3263 | 676 | f 544 740 | f 427 355 |
| | | | 7369 | | | 6865 | | | | |
| Particuliere mijnen . . . . . | 15 583.48 | 10 176.35 | 1347 | — | — | 664 | 431 | 4 | | |
| Particuliere tra-smelters. . . . . | | 3 891.65 | | | | | | | | |
| | 68 426.66 | 68 147.68 | 1347 | | | 1099 | | | | |

De opbrengst der particuliere ontginningen, met inbegrip van hetgeen geleverd werd door particuliere tra-smelters, bedroeg 22,23 percent van de totale productie. In 1872 was die verhouding 20,64 per cent.

Zoo als in vorige verslagen meermalen gezegd is, wordt aan de zoogenaamde particuliere mijnwerkers rijst verstrekt tegen f 5 per pikol. Daar de kosten van dit artikel den lande veel hooger te staan komen (over 1873 op f 9,14 per pikol), gaf dit over genoemd jaar een verlies van f 48 765, hetgeen, omgeslagen over de 15 583 pikols tin door particulieren geleverd, den inkoopprijs daarvan doet klimmen van f 13,50 tot f 16,63 per pikol. In 1871 en 1872 kwam die inkoopprijs op f 14,20 en f 16,37 te staan.

*Verstrekkingen, uitkeeringen, schulden.* De geldelijke uitkomsten der mijnen blijken uit het volgende overzigt.

(1) Volgens het vorig verslag zouden in Februarij 1873 reeds 1424 nieuwelingen zijn aangebragt. Dit cijfer wordt thans gezegd minder juist te zijn geweest.

| | 1872. | | 1873. | |
|---|---|---|---|---|
| De waarde der productie ad f 13,50 per pikol beliep: | | | | |
| *a.* gouvernementsmijnen | f 730 076 | | f 713 383 | |
| *b.* particuliere mijnen | 189 918 | | 210 377 | |
| | | f 919 994 | | f 923 760 |
| De verstrekkingen bereikten een totaal van: (1) | | | | |
| *a.* rijst, zout, olie en materialen | f 512 141 | | f 549 283 | |
| *b.* voorschotten | 178 968 | | 210 865 | |
| | | 691 109 | | 760 148 |
| Alzoo aan uitkeeringen te goed | | f 228 885 | | f 163 612 |
| De uitkeeringen echter bedroegen: | | | | |
| *a.* gouvernementsmijnen | f 94 345 | | f 76 178 | |
| *b.* particuliere mijnen | 189 918 | | 205 377 | |
| | | 284 263 | | 281 555 |
| Alzoo vermeerderden de schulden met | | f 55 378 | | f 117 943 |
| Zij bedroegen op 1 Januarij | | 382 642 | | (2) 427 355 |
| En op 31 December | | f 438 020 | | f 545 298 |
| In den loop van het jaar werd van de schulden voor rekening van den lande afgeschreven of door ontbondene mijnvereenigingen in geld aangezuiverd | | 10 665 | | 558 |
| Blijft alzoo restant schuld | | f 427 355 | | f 544 740 |
| Bijpassing aan de gouvernementsmijnen van hetgeen zij, na aftrek der genoten verstrekkingen en voorschotten, minder aan uitkeeringen zouden ontvangen dan f 5 per pikol | | f 184 470 | | f 197 367 |
| Premien voor ijverige arbeiders | | 36 875 | | 39 810 |

(1) Hieronder is niet begrepen de verstrekking van rijst aan de particuliere mijnen, welke niet op rekening maar à contant geschiedt.

(2) Het verschil van deze som met het bedrag op 31 December 1872 is niet toegelicht gevonden.

De gemiddelde prijs waarop het tin der gouvernementsmijnen, geleverd in de pakhuizen op Banka, aan den lande te staan kwam, bedroeg in 1872 ruim f 26 en in 1873 omstreeks f 29.50.

Ter voorkoming dat mijnen worden ingetrokken, welke nog eenigzins met voordeel kunnen worden geëxploiteerd, werd in Mei 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 78) bepaald, dat door den resident van Banka niet tot de intrekking van tinmijnen mag worden overgegaan, tenzij de noodzakelijkheid door den eerstaanwezenden mijn-ingenieur zij geconstateerd, terwijl bij verschil van gevoelen de beslissing moet worden ingeroepen van den directeur van het betrokken departement van algemeen bestuur.

Met het doel om schuldvermeerdering der mijnen tegen te gaan, is in der tijd de uitbetaling van zoogenaamde pikolgelden aan de administrateurs der tinmijnen op Banka in dier voege geregeld, dat bij een hoog schuldencijfer der mijnen in hun district (van meer dan f 5 tegenover elken geleverden pikol tin) geene uitkeering plaats had, tenzij op bijzondere magtiging der Regering, en dat de pikolgelden met $^1/_3$ werden verminderd, wanneer de schuld tusschen de f 3 en f 5 voor elken geleverden pikol tin bedroeg. Behalve dat deze regeling op zich zelve minder billijk was te achten, omdat het ongunstig werken eener mijn kan zijn toe te schrijven aan omstandigheden geheel van den administrateur onafhankelijk, was in den laatsten tijd meer en meer gebleken, dat het verband tusschen pikolgelden en mijnschulden, tot nadeel voor den lande, den zoogenaamden roofbouw in de hand werkte, omdat de administrateurs onder de bestaande regeling er belang bij hadden, dat terreinen, die nog veel tin met voordeel voor den lande konden opbrengen, onontgonnen bleven of verlaten werden, omdat de tin op andere plaatsen met minder moeite en kosten kon worden verkregen. Uit dien hoofde is in Maart

1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 82), na bekomen magtiging van het Opperbestuur, met wijziging en intrekking der voorschriften van 1828 en 1832, bepaald, dat voortaan aan de administrateurs der tinmijnen op Banka jaarlijks het volle bedrag der hun aankomende pikolgelden wordt uitbetaald.

*Aanschaffing van rijst en olie; overvoer van tin.* Bij de in 1873 gehouden uitbesteding van rijst voor de mijnwerkers op Banka, werd de levering aangenomen gemiddeld tegen f 7,53 per pikol of f 0,62 minder dan voor 1872/1873 was betaald. De afscheep van tin van Banka naar Java had geregeld plaats.

*Onderzoekingen.* Gedurende 1873 waren op Banka drie mijningenieurs werkzaam, die voor hunne onderzoekingen gemiddeld over vijf vaste en drie tijdelijke opzieners konden beschikken.

De mijnbouwkundig geognostische opneming van de districten Koba en Pangkal Pinang werd geregeld voortgezet, voor zoover de steeds toenemende onderzoekingen in het regtstreeksch belang van bestaande ontginningen in de verschillende districten zulks toelieten.

In eerstgenoemd district werden bestaande en nieuw gekapte wegen over eene lengte van bijna 700 kilometers opgemeten, terwijl voor het onderzoek van valleijen en hoog liggende terreinen ruim 4000 boorgaten werden gemaakt.

De opneming van het district Muntok moest om de in 't vorig verslag genoemde redenen ook in 1873 blijven rusten.

De pogingen om het boormateriaal steeds in voldoende hoeveelheid beschikbaar te hebben, zonder gedurig uit Nederland nieuwe boortuigen te bestellen, worden gezegd volkomen te zijn geslaagd. De jaarlijksche uitgaven ten behoeve der onderzoekingen worden daardoor hooger, zonder dat zulks evenwel in 's lands nadeel is.

*Nieuwe smeltwijze.* In den smelttijd van het laatste kwartaal 1873 werden 71 nieuwe smeltovens gebruikt.

*Verkoop van tin.* Omtrent de hoegrootheid en den uitslag der in de twee jongst verloopen jaren en in het eerste semester van 1874 hier te lande gehouden tinveilingen zij verwezen naar onderstaande aantooning.

| Tijdstip. | Verkochte hoeveelheid in pikols. | Uitgeleverde netto kilogrammen. | Gemiddelde opbrengst per 50 kilogrammen. bruto. | netto. |
|---|---|---|---|---|
| 1872. | | | | |
| April. . . | 27 415,95 | 1 678 310 | f 96,28 | f 91,86 |
| October . . | 24 210,52 | 1 482 814 | 91,56 | 87,01 |
| | 51 626,47 | 3 161 124 | (1) f 94,06 | f 89,59 |
| 1873. | | | | |
| April . . . | 39 044,54 | 2 393 930 | f 84,45 | f 80,08 |
| September. | 15 701,34 | 956 653 | 74,61 | 70,46 |
| November. | 15 659,18 | 955 657 | 67,04 | 63,09 |
| | 70 405,06 | 4 306 240 | (1) f 78,40 | f 74,19 |
| 1874. | | | | |
| Januarij. . | 10 700 | 658 464 | f 70,10 | f 66,40 |
| Maart . , . | 9975 | 610 935 | 55,07 | 51,66 |
| Mei. . . . . | 12 150,24 | 742 039 | 57,13 | 53,80 |

(1) Voor het verschil van dit cijfer met den elders (bijlage T van het vorig verslag en bijlage R hierachter) opgegeven gemiddelden „ veilingsprijs" gelden dezelfde redenen als hiervoren (bladz. 191) met betrekking tot de koffijveilingen zijn bekend gesteld.

### 2°. Billiton.

Volgens de ontvangen opgaven bedroeg de tinproductie der Billiton-maatschappij over het met den laatsten Februarij jl. geëindigde boekjaar 50 979,65 pikols, waarvan als pachtschat aan den lande te goed kwam 3 pct. of 1529,39 pikols. In de vier voorafgegane boekjaren 1869/70-1872/73 was achtereenvolgens verkregen eene productie van 36 166, 47 318, 49 850 en 54 371 pikols.

Het getal mijnwerkers, dat bij het eind van het boekjaar 1872/73 (volgens verbeterde opgaven) 4884 bedroeg, was een jaar later (ultimo Februarij 1874) gedaald tot 4739 (663 deelhebbers en 4076 koelies). Chinesche nieuwelingen werden gedurende 1873/74 niet aangenomen; alleen werden de werkkrachten aangevuld door het in dienst nemen van zoogenaamde vrijwilligers, die geheel voor eigen rekening overkwamen. 57 mijnwerkers overleden, terwijl 339 hun ontslag bekwamen om naar China terug te keeren of zich elders te gaan vestigen, en 3 wegliepen.

In het geheel bedroeg het aantal mijnen 113, als: 59 koeliet-, 47 koelietkollong- en 7 kollongmijnen. In verband tot de opgegeven verdeeling der mijnen over het vorig boekjaar verdient aanteekening, dat gedurende 1873/74 van de 96 koelietmijnen, 37 zijn geworden koelietkollongmijnen en 4 der laatstgenoemden kollongmijnen terwijl 4 mijnen werden ingetrokken en even zooveel nieuwe geopend.

De Maatschappij verkocht te Batavia in zes veilingen 53 290 pikols tin tegen een middenprijs van f 84,21 per pikol. Bij het eind van Februarij 1874 waren op Billiton nog 43 990 pikols in voorraad.

Gedurende 1873 werden uitgevoerd 3 196 272 kilogrammen Billiton-tin, waarvan 2 705 420 naar Nederland. Die hoeveelheden waren in 1872 2 537 081 en 2 094 248. Aan uitgaande regten op dat tin werd geheven in 1872 f 95 440, in 1873 f 119 232.

### § 2. *Steenkolen.*

*Gouvernementsontginning.* Sedert de in het vorig verslag vermelde staking van de gouvernements-kolenontginning te Pelarang in het rijk van Koetei (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) worden voor 's lands rekening alleen kolen gedolven nabij Pengaron in dezelfde residentie.

In afwachting dat de te dier plaatse onderhanden zijnde werken voor eene meer productieve ontginning in de diepte zullen voltooid zijn (vermoedelijk tegen het einde van 1874 of omstreeks het midden van 1875), werden gedurende 1873 kolen gewonnen bij Assahan op eenigen afstand rivierafwaarts van Pengaron. In 1870 begon men daar met den aanleg eener tijdelijke ontginning en in het laatst van 1872 werd met de geregelde exploitatie aangevangen. Men rekent uit de kolenlagen te Assahan ruim 20 000 ton te kunnen verkrijgen. Door eene snelle en doelmatige wijze van exploitatie te volgen, werd het in de eerste helft van 1873 mogelijk, met gemiddeld 200 dwangarbeiders, eene productie van ongeveer 27 ton daags of 800 ton 's maands te leveren. Zoowel de groote afstand, waarover de kolen van de mijn naar de rivier moeten vervoerd worden, als de geaardheid der kolenlagen, die slechts 50 per cent goede kolen leveren, terwijl men in den regel op minstens 66 per cent rekent, verhinderden om met dezelfde werkkrachten eene grootere productie te verkrijgen. Trouwens bestond daartoe geen noodzakelijkheid, omdat dan de ontginning welligt zou afgeloopen zijn, voor dat de diepe mijn te Pengaron gereed is, en ten andere omdat met de beschikbare middelen, zoowel personeel als materieel, bij gunstigen waterstand der rivier, hoogstens toch slechts 750 à 800 ton 's maands naar Bandjermasin kunnen worden afgevoerd. Integendeel zag men zich in de tweede helft van 1873 genoodzaakt de ontginning te beperken, daar de lage waterstand der rivier den afvoer dermate belemmerde, dat eene voortzetting der ontginning op dezelfde schaal eene te groote ophooping van kolen bij de mijn zou veroorzaken. Een deel der werkkrachten is toen gebezigd tot uitbreiding van het ontginningsveld.

De productie gedurende 1873 beliep dien ten gevolge slechts 7350 ton, waaronder nog eene kleine hoeveelheid uit den heuvel Kembang Koening, de vorige tijdelijke ontginningsplaats, waaruit in 1871 4538 en in 1872, met inbegrip

van hetgeen bij de voorbereidende werkzaamheden te Assahan gewonnen werd, 5811 ton kolen verkregen waren. Wanneer de diepe mijn gereed is, hoopt men de productie tot 15 000 à 18 000 ton per jaar te kunnen opvoeren. Inmiddels zijn maatregelen genomen om nog in 1874, door ingebruikstelling van nieuwe en meerdere laadbooten, de afvoermiddelen te verbeteren.

Gedurende 1873 beliep de afvoer slechts 5870 ton, tegen 7354 en 7099 ton in 1871 en 1872. De voorraad bij de mijn opgeschuurd, bij het eind van 1872 1055 ton, was dientengevolge op 31 December 1873 geklommen tot 2535 ton.

Van de 498 dwangarbeiders, die in het afgeloopen jaar gemiddeld bij de mijn aanwezig waren, werden 139 als matrozen bij den kolenafvoer gebezigd. Over 1872 waren die cijfers 442 en 141.

Het reglement van 1855 nopens de dienst aan de mijn werd, in verband met de in 1870 tot stand gekomen reorganisatie van het daarbij geplaatste personeel, vervangen door dat in *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 136.

*Particuliere ontginningen.* Omtrent de particuliere (inlandsche) ontginningen in de residentien Zuider- en Oosterafdeeling en Westerafdeeling van Borneo zijn, sedert het medegedeelde in 't verslag van 1872, bladz. 194, geen bijzonderheden vernomen. Alleen valt aan te teekenen, dat de mijn Pelarang (Koetei), waarvan de exploitatie van landswege in 1872 is gestaakt, sedert aan den Sultan van Koetei ter verdere ontginning is afgestaan.

*Concessie-aanvragen.* In verband met de hooger besproken nieuwe bepalingen op het stuk van mijn-concessien zijn de in 't vorig verslag vermelde aanvragen van de heeren J. Walland, G. Billows en A. Fraser, om concessie tot ontginning van steenkolen respectivelijk in Benkoelen, Palembang, en Bantam (Java), sedert door de Indische Regering op nieuw in overweging genomen. Omtrent laatstbedoelde aanvraag zie ook in § 5 dezer afdeeling.

De aanhangige gecombineerde aanvragen tot ontginning en afvoer der Ombilien-kolen (Padangsche Bovenlanden) zijn, om de vroeger vermelde redenen (zie het vorig verslag, bladz. 154 en 155), nog niet voor afdoening vatbaar.

Ten aanzien eener door den heer F. W. H. von Hedemann gevraagde vergunning om delfstoffen te ontginnen in het rijk van Matan (Westerafdeeling van Borneo), werd door de Indische Regering te kennen gegeven, dat zij niet ongenegen was zoodanige concessie te verleenen, doch dat er bezwaar tegen bestond die over het geheele rijk uit te strekken. Aan de uitnoodiging om zijne aanvraag mitsdien binnen zekere grenzen terug te brengen, en daarbij de streek te omschrijven waar en de delfstoffen welke hij wenschte te ontginnen, was in Maart 1874 door den verzoeker nog geen gevolg gegeven.

### § 3. *Aardolie en andere vloeibare delfstoffen.*

Ten vervolge op het medegedeelde in het vorig verslag (bladz. 257) omtrent de aanvrage van den heer J. Reerink betreffende ontginning van aardolie-bronnen, kan worden gemeld, dat hem, gezamenlijk met de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia, voor den tijd van 20 jaren en op den voet der verdere bepalingen van *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 54*a* en 1868, n°. 58, vergunning is verleend (Augustus 1873) om aardolie-bronnen te exploiteren in de dessa Madja, district Madja, afdeeling Madjalengka der residentie Cheribon. Als ontginningsterrein werden aangewezen 19 stukken grond, die gezamenlijk eene uitgestrektheid van ongeveer 207½ bouw beslaan. Het had voor's hands aan gelegenheid ontbroken een ontginningsterrein op te meten van 500 bouws, zoo als bij laatst aangehaald *Staatsblad* tot regel was gesteld. De Indische Regering zag hierin echter geen reden eene gunstige beschikking te onthouden aan de eerste ernstige poging om in Indie een nieuwen tak van nijverheid te vestigen, welks ontwikkeling zal bijdragen tot bevordering der algemeene welvaart. Ingevolge art. 9 van meerbedoeld *Staatsblad* bedraagt de aan den lande op te brengen belasting, te beginnen met het 3de jaar na de verleende vergunning tot ontginning, 3 per cent van de netto-opbrengst der bronnen, het 4de jaar 4 per cent, het 5de jaar 5 per cent, het 6de en volgende jaren 6 per cent, tenzij de belasting voor het 7de of de volgende jaren wordt herzien, mits, bij vermeerdering, tot geen hooger bedrag dan 10 per cent.

### § 4. *Grondpeilingen.*

Over de onlangs plaats gehad hebbende regeling der dienst van de grondpeilingen is reeds gehandeld op bladz. 218 hiervoren.

In den loop van 1873 werd de drinkwatervoorziening van Samarang door middel van artesische putten en pijpwellen beëindigd; de artesische boringen te Batavia werden voortgezet en met eene diepe grondpeiling te Grissee aangevangen; terwijl ook een begin werd gemaakt met een geologisch onderzoek in de residentie Soerabaija, om na te gaan, of voor de hoofdplaats gunstige uitkomsten van artesische putboringen zijn te verwachten.

Omtrent de uitkomsten te Samarang verkregen, kan worden vermeld, dat de hoeveelheid goed drinkwater der zes nieuw geboorde putten, welke 696 liters per minuut opleverden (zie vorig verslag, blz. 257), door verbetering der oude putten nog met 447 liters per minuut is vermeerderd, hetgeen per etmaal een totaal geeft van 1 645 920 liters. Wordt het verbruik per hoofd en per etmaal op 24 liters gesteld, dan is deze hoeveelheid voldoende voor eene bevolking van 68 580 zielen en zelfs voor 70 000 inwoners, omdat bij deze wateropbrengst niet in rekening is gebragt die in het fort, in de centrale gevangenis en in het kettingkwartier, waarmede ruim voorzien wordt in het verbruik voor de militaire bezetting en de gevangenen. Nog werden te Samarang in de korter bij het gebergte gelegen wijken Boeloe en Karang Modjo twee welpijpen geslagen, die overvloedig en zeer zuiver water opleveren.

Te Batavia werden met goed gevolg gedurende 1873 twee artesische putten en in April 1874 één voltooid. Zij zijn gelegen op Batoe Toelis achter het gebouw der weeskamer (reeds vermeld in 't vorig verslag), op Molenvliet-Oost nabij het stadsverband in de oude stad, en op Parapattan. Omtrent de wateropbrengst van dezen laatsten put is geen opgaaf ontvangen; de beide in 1873 geboorde putten gaven respectivelijk 350 en 374 liters per minuut aan den beganen grond, welke opbrengst, op 1,1 meter aftaphoogte, daalde tot respectivelijk 210 en 293 liters. Volgens het scheikundig onderzoek was dit water van even goede hoedanigheid als dat verkregen uit den eersten in 1872 geboorden put (verg. het vorig verslag blz. 257). Van den tweeden in dat jaar geboorden put (vorig verslag, blz. 258) neemt de wateropbrengst steeds af, en bij onderzoek werd bevonden dat de stijgbuis op eene moeijelijk te bereiken diepte belangrijk beschadigd was. Vermoedelijk zal het boren van een nieuwen put blijken de voorkeur te verdienen boven pogingen tot herstel. Een plan tot voortzetting en voltooijing van de drinkwatervoorziening van Weltevreden door middel van artesische putten, is nog niet tot uitvoering gekomen.

Te Grissee (Soerabaija) werd in Julij 1873 een emplacement gekozen voor eene diepe grondpeiling. Tegen het einde van Augustus kwam de installatie gereed en in November kon men met de eigenlijke boring beginnen. Eenige gebreken aan het stoomwerktuig veroorzaakten evenwel vertraging, zoodat met het eind van 1873 de boring nog niet geregeld kon worden voortgezet.

Het geologisch onderzoek van Soerabaija werd aangevangen en geschiedde in aansluiting met dat van Grissee en Lamongan, in 1870 gehouden. Het voorname doel is om de voortzetting te leeren kennen, zoowel van de waterarme tertiaire mergellagen (reeds door vroegere grondpeilingen gedeeltelijk bekend geworden), als van het waterrijke, jongere vulkanische gebied van den Penangoengan, het voorgebergte van den vulkaan Welirang. De kans van artesisch water te vinden in den bodem van de stad Soerabaija hangt voornamelijk af van de voortzetting in de diepte, beneden de stad, van een der beide zeer verschillende laagvormige afzettingen. Voor zoover het onderzoek bij het einde van 1873 reikte, werden de kansen op eene artesische watervoorziening van Soerabaija zeer gering geacht.

### § 5. *Onderzoekingen van onderscheiden aard.*

De mijnbouwkundig-geognostische opneming van Sumatra's

Westkust werd zooveel mogelijk geregeld voortgezet. Het gebrek aan voldoend en vooral aan met topographische werkzaamheden vertrouwd personeel voor die opneming, deed zich ook gedurende 1873 gevoelen.

De kaart van het belangrijke Ombilien-kolenveld was dientengevolge in 1873 nog niet kunnen worden afgewerkt. Van het Parambahan en Soengei Doerian gedeelte werd intusschen de opneming met de boussole clinometer grootendeels beëindigd en bleef daarvan alleen nog het barometrisch nivellement te verrigten.

Voor het verkrijgen van meerdere kennis aangaande den geologischen ouderdom van het Ombilien-kolenveld werden vele gesteenten en fossilien verzameld: daardoor werd bekend, dat de zandsteenen en kolen waarschijnlijk tot de krijtvorming en de daartegen aanliggende mergelzandsteenen vermoedelijk tot de middel-tertiaire vorming behooren. Het voornemen bestond om eenige fossilien door deskundigen in Europa nader te doen bepalen.

De voorloopige topographische opnemingen, welke nog in het begin van 1873 onder de leiding van den eerstaanwezenden mijn-ingenieur op Sumatra's Westkust werden uitgevoerd, met het doel om een geschikt tracé te vinden voor een spoorweg tusschen de Padangsche Bovenlanden en de Westkust, gingen in Junij 1873 op den spoorweg-ingenieur J. L. Cluysenaer over (verg. blz. 132 hiervoren). Magtiging werd verleend om bij de mijnbouwkundig-geognostische opneming inlanders als opzieners aan te stellen, terwijl in de behoefte aan een topograaf is voorzien door de tijdelijke toevoeging van een ambtenaar op non-activiteit, die vroeger bij de militaire topographische opneming werkzaam was.

In den loop van 1873 werden bij het bureau van het mijnwezen, door tusschenkomst van den eerstaanwezenden mijn-ingenieur op Sumatra's Westkust, monsters kolen ontvangen, afkomstig van de rivier Indrapoera, in het zuidelijk gedeelte der Padangsche Bovenlanden. Een voorloopig onderzoek dier kolen deed veronderstellen, dat zij, als van eene niet onbelangrijke kolenlaag afkomstig, zeer geschikt zullen zijn voor stoomgebruik. Een deskundig terrein-onderzoek zou spoedig worden uitgevoerd.

Het onderzoek naar den kolenrijkdom van het eiland Nias (verg. bladz. 259 van het vorig verslag) had in September 1873 plaats. Volgens de daarvan verkregen uitkomsten zijn de reeds bekende en bij het onderzoek nieuw opgespoorde kolenlagen, welke noordwestwaarts van het dorp Goenoeng Sitoli voorkomen, van niet de minste waarde. De laagjes hebben allen eene zwaarte van 0,3 tot 0,5 meter; de kolen behooren tot de zeer jonge bruinkolen en bevatten vele organische zuren, zoodat ze voor brandstof weinig geschikt zijn. Berigten omtrent het voorkomen van kolen op een paar andere plaatsen van Nias deden het onderzoek verder voortzetten, minder omdat men het voorkomen van goede kolen op die plaatsen verwacht, dan wel om zooveel mogelijk een goed geologisch overzigt van het eiland te verkrijgen.

Omtrent de mogelijkheid eener voordeelige ontginning, hetzij van gouvernementswege, hetzij door middel der particuliere nijverheid, van de op Java — in de afdeeling Lebak (Bantam) — ontdekte steenkolen (zie het vorig verslag, blz. 257) is in Februarij 1874, ook in verband met een nader adres van den heer A. Fraser, alsnog een volledig geologisch en mineralogisch onderzoek gelast, vermits de tot dusver (bij het plaats gehad hebbend voorloopig onderzoek) verzamelde gegevens, naar de meening der Indische Regering, niet voldoende konden geacht worden om alleen daarop een oordeel te vestigen.

Ten vervolge van het aangeteekende in 't vorig verslag, bladz. 260, omtrent de ontdekking van steenkolenlagen bij Semarangkei (Sanggouw) in de Westerafdeeling van Borneo, kan worden medegedeeld, dat de van daar verkregen kolen bij onderzoek bleken wel is waar tot de goede en bruikbare bruinkolensoort te behooren, doch dat het laagje, waarvan zij afkomstig zijn, hoogstens 0,03 meter dikte heeft. De sterke helling van dat laagje heeft waarschijnlijk het bestaan van eene zware kolenlaag doen vermoeden.

In het laatst van 1873 werden berigten ontvangen omtrent het vinden door een Chinees van rijke stoomtinerts-afzettingen in de bovenlanden van Siak; zelfs werd in buitenlandsche tijdschriften (*Mining Journal* van December 1873) berigt, dat daar rijke tinaders zouden gevonden zijn. De tegenwoordige chef der afdeeling Mijnwezen, die in 1864/1865 een onderzoek naar tinerts in die streek instelde, verklaarde nader, dat daar wel tinerts voorkomt, doch niet in eene voor geregelde ontginning voldoende hoeveelheid.

Ten gevolge van de aanvankelijk niet ontmoedigende resultaten zijn de goudzoekingen in het landschap Sonnebait (Timor), waarop in 't vorig verslag gedoeld werd, door een Koepangsch ingezetene en een Australisch deskundige in den verderen loop van 1873 voortgezet. Ofschoon wel weder eenig goud gevonden is, was echter geen zekerheid verkregen of het zoeken op grootere schaal de kosten zou goedmaken.

Van het »Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Indie" zijn sedert het vorig verslag weder twee deelen verschenen, te zamen uitmakende den tweeden jaargang (1873). Een exemplaar daarvan is reeds afzonderlijk aan de Staten-Generaal aangeboden. Na het overlijden van den hoogleeraar dr. H. Vogelsang heeft zich met de leiding der uitgave voorloopig belast de heer P. H. van Diest, gepensioneerd hoofdingenieur van het mijnwezen in Nederlandsch Indie.

## III. Zout.

De zoutproductie bedroeg in 1873 38 268 koijans tegen 22 981 koijans in 1872. De productiekosten beliepen in het geheel f 463 035, zoodat het zout op f 12 per koijan te staan komt. De verdiensten van de zoutmakers bedroegen van f 189 tot f 318 per hoofd.

De modderwellen in de afdeeling Grobogan leverden 13 901 pikols op tegen 13 781 pikols in 1872. Aan landrente is daarvoor ontvangen eene som van f 5526.

Het vervoer uit de hoofddepôts naar de verkooppakhuizen aan het strand geschiedde in 1873 vrij geregeld; de spillagien waren echter belangrijk, vooral wat het vervoer langs Java's noordkust betreft.

Het debiet bedroeg op Java en Madura 28 176 koijans tegen 26 477 koijans in 1872.

In de residentie Batavia, alwaar ook in 1873, bij wijze van proef, alleen ter hoofdplaats zout door het Gouvernement (tegen verminderden prijs) werd verstrekt, — zie blz. 260 van het vorig verslag — is het debiet, na aftrek van het verkochte voor uitvoer naar de Lampongsche districten, gestegen tot 3730 koijans of 1162 meer dan in 1872, toen het debiet reeds aanzienlijker was dan in de voorgaande jaren. Even als in 1872 werd echter veel zout te Batavia ingekocht voor den uitvoer naar Bantam en Krawang; bij de pakhuizen in die twee gewesten werd dan ook weder aanmerkelijk minder dan vroeger verkocht (870 koijans minder dan in 1872).

Omtrent de uitbreiding van de proef tot andere gewesten is nog geene beslissing genomen, in afwachting van een berigt van den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid omtrent de werking van den maatregel te Batavia.

Ook in de residentien Preanger regentschappen, Japara en Madura is eene daling in het zoutdebiet waargenomen, in de laatste residentie zelfs in vrij belangrijke mate. In het vorig verslag is reeds als eene vermoedelijke oorzaak van de voortdurende vermindering van het zoutdebiet in dit gewest genoemd de clandestine aanmaak van zout, waartoe de gelegenheid, in dit zoutland bij uitnemendheid, zeer gunstig is.

In de residentien Samarang en Soerakarta is het debiet belangrijk gestegen. Ook in de overige gewesten werd eenige vermeerdering van debiet waargenomen.

Een overzigt van het debiet in de verschillende gewesten van Java en op Madura over de laatste vijf jaren, met aanduiding van de totale geldelijke opbrengst, wordt aangetroffen in bijlage KK.

Uit het hier volgend overzigt van het zoutdebiet in de buitenbezittingen in de drie laatste jaren blijkt, dat het debiet is gestegen in alle gewesten, waar het monopolie werkt, behalve in Benkoelen.

| GEWESTEN. | 1871. | | 1872. | | 1873. | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. — Koijans. | Opbrengst. | Hoeveelheid. — Koijans. | Opbrengst. | Hoeveelheid. — Koijans. | Opbrengst. |
| Gouvt. Sumatra's Westkust. . | 1 819 | f 272 850 | 1 870 | f 280 437 | 1 956 | f 293 424 |
| Benkoelen. . . . . | 279 | 55 800 | 271 | 54 241 | 270 | 53 882 |
| Palembang . . . . . | 889 | 155 575 | 1 001 | 175 220 | 1 048 | 183 534 |
| Banka . . . . . | 196 | 39 514 | 201 | 30 046 | 214 | 31 888 |
| Wester-afdeeling van Borneo . | 855 | 149 625 | 873 | 152 814 | niet opgegeven | niet opgegeven |
| Z. en O. » » » . | 940 | 188 000 | 1 259 | 251 852 | 1 315 | 263 034 |
| TOTAAL | 4 978 | f 861 364 | 5 475 | f 944 610 | 4 803 | f 825 762 |

Met 1 Januarij 1874 (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 108), is de nieuwe regeling omtrent het zoutdebiet in de Lampongsche districten in werking getreden, waarvan sprake was op blz. 198 van het verslag van 1872. In dat gewest is dus nu het zout verkrijgbaar bij een gouvernementsverkooppakhuis (ter hoofdplaats Telok Betong), tegen f 5 per pikol of f 150 per koijan, en er worden geen licentien meer verstrekt tot het afhalen van zout op Java tegen lageren prijs. Door handhaving van het verbod tegen den invoer in de Lampongs van ander dan Javasch zout (*Indisch Staatsblad* 1839, n°. 1), is intusschen de inkoop op Java van zout ten behoeve der Lampongs, mits tegen de normale prijzen (dus te Batavia ook tegen f 5 den pikol), aan een ieder geoorloofd gebleven, hetgeen zelfs noodzakelijk is geacht voor den bloei van den handel tusschen meergenoemd gewest en Batavia. Ook zal daardoor worden voorkomen, dat het zout voor de consumtie in de binnenlanden, namelijk in de noordelijk gelegen afdeelingen der Lampongs, te hoog in prijs stijge, ten gevolge van de geringe communicatie met Telok Betong over zee en de groote afstanden over land.

De zoutvoorraad bedroeg bij het einde van 1873 204 630 koijans, waarvan in de depôtpakhuizen 182 555 en in de verkooppakhuizen 22 075. (1) Van het eene pakhuis naar het andere waren op 31 December 1873 onderweg 628 koijans.

## IV. KOOPVAART EN SCHEEPSBOUW.

### § 1. *Koopvaart.*

In hoofdstuk **M** is reeds gehandeld over de vaststelling van een algemeen reglement op de heffing en verzekering van in- en uitvoerregten en accijnsen, over de openstelling van eenige havens, zoo voor den algemeenen in- en uitvoer als voor de kustvaart en over het nieuwe reglement op de zeebrieven en jaarpassen. Voor die onderwerpen wordt dus verwezen naar blz. 162—164 en 169 hiervoren. Zie voorts het medegedeelde op blz. 62 over de genomen voorzieningen omtrent de handhaving der tucht aan boord van Nederlandsch-Indische en in Nederlandsch Indie aanwezige Nederlandsche koopvaardijschepen.

Meermalen is geklaagd over den achteruitgang van de kustvaart. Het mag echter betwijfeld worden of die klagt gegrond is. Immers het aantal en de grootte der vaartuigen die tot kustvaart geregtigd zijn, nemen in de laatste jaren toe, zoo als blijkt uit de opgaven in § 2 hieronder, en meer en meer worden door stoomschepen reizen in den Archipel ondernomen, uitsluitend voor het goederenvervoer.

(1) Hieronder niet begrepen de voorraad in de verkooppakhuizen in de residentie Wester-afdeeling van Borneo, waarvan geene opgaven ontvangen zijn.

Over de quaestie der vrijhavens is reeds hooger gehandeld (zie bladz. 164). Enkele algemeene aanteekeningen omtrent de handelsbeweging in die havens, ook in verband met de resultaten van vorige jaren, mogen hier nog eene plaats vinden.

Te Riouw blijven de in- en uitvoeren van en naar andere gedeelten van Nederlandsch Indie nagenoeg op dezelfde hoogte, terwijl daarentegen de handelsbetrekkingen met Singapore, welke veel uitgebreider zijn dan die met Nederlandsch Indie, steeds toenemen. De handel te Makassar breidt zich in de laatste jaren mede meer en meer uit, zoowel met Java en Madura en den Oosterschen Archipel als met de plaatsen daar buiten. Voor Amboina, waar het grootste gedeelte van den handel met den Oosterschen Archipel gedreven wordt, getuigen de cijfers slechts van eene langzame vermeerdering. De handelsbeweging te Banda is daarentegen in den jongstverloopen tijd zeer toegenomen, vooral met Java en Madura en met Singapore. Omtrent de handelsbeweging te Kajeli op Boeroe (residentie Amboina) zijn sedert de openstelling dier haven, in 1854, geene opgaven ontvangen. Te Menado en Kema gaat de handel eenigzins vooruit, en staat hij meer met China en Manilla in verbinding dan met Singapore of Nederlandsch Indie. Voor Ternate viel mede op eenigen vooruitgang te wijzen, althans wat betreft de handelsbetrekkingen met den Oosterschen Archipel. Met Singapore wordt daar weinig handel gedreven, meer met China en Manilla. Te Timor Koepang, welke plaats eerst in 1866 tot vrijhaven verklaard is, is de handel sedert dien tijd weinig vooruit gegaan. Die met het buitenland is er zeer gering.

#### *a.* Java en Madura.

De officiele » Statistiek van den handel, de scheepvaart en de in- en uitvoerregten op Java en Madura over het jaar 1872", werd in de maand September 1873 te Batavia in het licht gegeven. (1)

De voornaamste cijfers uit die statistiek werden reeds in het vorig verslag vermeld.

Aangaande de uitkomsten der handels- en scheepvaartbeweging op genoemde eilanden over 1873 kunnen nog geene mededeelingen worden gedaan, daar de bijhouding der statistische tabellen en registers vertraging heeft ondervonden, ten gevolge van de inspanning, van de verschillende ambtenaren bij het beheer der in- en uitvoerregten in den aanvang van 1874 gevorderd voor de rigtige toepassing der eerst kort te voren uitgevaardigde nieuwe voorschriften voor dezen diensttak.

(1) Zij is aan de Staten-Generaal aangeboden bij brief van den Minister van Kolonien van 31 December 1873.

*b.* Buitenbezittingen.

De statistiek van den handel, de scheepvaart en de in- en uitvoerregten in de bezittingen buiten Java en Madura over 1872 verscheen in October 1873 in druk. (1)

In de bij dit verslag gevoegde bijlage L L worden vergelijkende overzigten gegeven van de voornaamste uitkomsten van den handel en de scheepvaart in die bezittingen over de twee laatstbekende jaren 1871 en 1872.

§ 2. *Nederlandsch-Indische koopvaardijvloot.*

Als in vorige verslagen volgt hier weder een overzigt van den aard en den inhoud der verschillende tot deze vloot behoorende vaartuigen. Zie overigens over de stoomschepen hoofdstuk **J**, afd. VII, hiervoren (bl. 100—103).

| JAREN. | Stoomschepen. | | Fregatschepen. | | Barken. | | Brikken. | | Schoeners. | | Kotters. | | Wangkangs, toops en andere vaartuigen. | | Totaal. | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. |
| 1869. . . . . | 26 | 3277 | 7 | 2459 | 100 | 15430 | 30 | 3267 | 139 | 4889 | 10 | 156 | 48 | 868 | 360 | 30 346 |
| 1870. . . . . | 25 | 3559 | 7 | 2846 | 100 | 15568 | 25 | 2549 | 165 | 5798 | 18 | 251 | 540 | 8402 | 880 | 38 973 |
| 1871. . . . . | 28 | 4392 | 8 | 3191 | 92 | 14315 | 24 | 2482 | 158 | 5666 | 17 | 245 | 565 | 9290 | 892 | 39 581 |
| 1872 (2). . . . | 29 | 4374 | 8 | 3244 | 87 | 14214 | 26 | 2637 | 155 | 5593 | 21 | 293 | 571 | 9519 | 897 | 39 874 |
| 1873 (3). . . . | 31 | 8373 | 9 | 4432 | 80 | 13810 | 30 | 3547 | 151 | 5691 | 12 | 185 | 646 | 10522 | 959 | 46 560 |

In het aantal en den inhoud der in bovenstaande tabel bedoelde wangkangs, toops en andere vaartuigen over de vier laatste jaren zijn mede begrepen die van de op de inlandsche wijze getuigde schepen en vaartuigen.

Eene gewestelijke ontleding der totalen van 1873 wordt aangetroffen in bijlage M M hierachter.

§ 3. *Scheepsbouw.*

Uit de onderstaande aantooning betreffende het aantal eerste zeebrieven, in de laatste vijf jaren aan Europeesch getuigde vaartuigen verleend voor de vaart binnen Nederlandsch Indie, kan blijken hoeveel van die vaartuigen in Indie waren gebouwd.

| JAREN. | Aantal vaartuigen. | WAARVAN GEBOUWD. | | | | | | SOORT DER VAARTUIGEN. | | | | | | | | | Gezamenlijke inhoudsgrootte (lasten). |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | In Indie. | | In Nederland. | | In den vreemde. | | Stoomschepen. | Fregatten. | Schepen. | Barken. | Brikken. | Schoeners. | Koffen. | Kotters. | Andere vaartuigen. | |
| | | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | | | | | | | | | | |
| 1869. . . | 32 | 18 | 561 | » | » | 14 | 2171 | » | 1 | 2 | 1 | 2 | 25 | » | » | 1 | 2732 |
| 1870. . . | 34 | 16 | 418 | 3 | 786 | 15 | 2218 | 1 | 1 | 1 | 3 | 4 | 22 | » | 2 | » | 3422 |
| 1871. . . | 44 | 23 | 576 | 1 | 370 | 20 | 2840 | 2 | » | 3 | 5 | 1 | 23 | » | 5 | 5 | 3786 |
| 1872. . . | 18 | 10 | 310 | 1 | 322 | 7 | 1225 | » | » | » | 4 | 3 | 9 | » | 1 | 1 | 1857 |
| 1873. . . | 42 | 23 | 420 | » | » | 19 | 5527 | 6 | 2 | 1 | » | 3 | 28 | » | 2 | » | 5947 |

(1) Een exemplaar van deze statistiek zal, na ontvangst uit Indie, nader aan de Staten-Generaal worden aangeboden.

(2) Verbeterde opgaven.

(3) Aan de opgaven over 1873 ontbreken nog die van enkele gewesten.

Van de uitgereikte zeebrieven werden verleend:

| JAREN. | Aan Europeanen. | | Aan vreemde Oosterlingen. | | Aan inlanders. | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. |
| 1869 . . . . | 2 | 559 | 19 | 1688 | 11 | 485 |
| 1870 . . . . | 6 | 1115 | 25 | 2179 | 3 | 128 |
| 1871 . . . . | 6 | 1659 | 21 | 1564 | 17 | 563 |
| 1872 . . . . | 1 | 529 | 8 | 996 | 9 | 332 |
| 1873 . . . . | 10 | 4787 | 12 | 525 | 20 | 635 |

### V. Andere onderwerpen.

*Binnenlandsche handel; markten (passars).* In het vorig verslag werd melding gemaakt van een in te stellen onderzoek naar de vermoedelijke geldelijke gevolgen van eene toepassing van het denkbeeld om, in het belang van den binnenlandschen klein-handel op Java en Madura, ook daar passarloodsen op te rigten, waar die gebouwen tot dus ver niet bestonden en de behoefte daaraan duidelijk bleek. Dit onderzoek heeft in 1873 plaats gehad en er toe geleid om niet alleen af te zien van de oprigting van nieuwe loodsen, maar ook als beginsel aan te nemen om de bestaande alleen in stand te houden, voor zoover hiertoe niet meer gevorderd wordt dan gewoon onderhoud en kleine herstellingen. Uit het onderzoek toch bleek, dat men, ongerekend de residentien Cheribon en Preanger regentschappen, voor welke geene begrootingen van kosten waren ingezonden, bij de verwezenlijking van bovengemeld denkbeeld zou moeten beginnen met eene directe uitgave van meer dan $1\frac{1}{2}$ millioen gulden; terwijl over het algemeen de oprigting van loodsen geene hoofdvoorwaarde is voor het vertier op de passars. Op vele plaatsen worden de loodsen niet eens gebruikt, maar stallen de verkoopers bij voorkeur hunne waren uit onder kleine afdakjes of kraampjes of onder het lommer der boomen, en in den regel maakt slechts een gering aantal handelaren van de loodsen gebruik. Het vertier wordt geheel beheerscht door plaatselijke ligging, productie en behoeften der streek, en vele andere oorzaken, maar niet door het al of niet aanwezig zijn van loodsen. De levendigste handel en honderden druk bezochte passars zijn ontstaan zonder eene enkele loods, en de ondervinding heeft geleerd dat, na het invallen in de laatste jaren der meeste in vroegere tijden door Chinesche pachters opgerigte passarloodsen in de binnenlanden, het vertier niet verminderd is. Van de aanzienlijke som, die voor de oprigting van passarloodsen op zoo vele plaatsen zou gevorderd worden, zou ongetwijfeld in het belang van handel en vertier een doelmatiger gebruik kunnen worden gemaakt, bij voorbeeld ter verbetering van communicatie-middelen en vermindering van heerendiensten.

In Bantam vindt men 14 groote en een aantal kleine passars, die druk bezocht worden. Op enkele daarvan staan nog loodsen. Hoofdartikelen van handel zijn: garens, lijnwaden, chitsen, padi, rijst, djagong en andere voedingsmiddelen, zout, tabak, gambier, droogerijen, rottan, kapas, grof aardewerk, kramerijen enz. Het debiet van lijnwaden neemt toe; inlandsch fabriekaat is het meest gewild, daar het van deugdzame hoedanigheid is; verder worden veel chitsen en Samarangsche sarongs en hoofddoeken verkocht. Ook vee wordt op eenige passars verhandeld. Opkoop van padi heeft voornamelijk plaats in de afdeeling Pandeglang. Artikelen van uitvoer zijn: rijst, klappers, katjangolie, buffelhuiden, arènsuiker, enz.

In Krawang is eveneens het debiet van lijnwaden toenemende, althans van Europeesch fabriekaat. Inlandsch fabriekaat is minder gewild en wordt ook weinig meer vervaardigd, sedert Bataviasche rondventers tot in de dessa's hunne waren komen aanbieden. Overigens is het met den handel in dit gewest vrij treurig gesteld. Slechts op enkele plaatsen is eenig noemenswaardig vertier, bijv. ter hoofdplaats Poerwakarta en op nog eenige plaatsen, alwaar het Chineesch element en de gunstige ligging hunnen invloed doen gelden.

In de Preanger regentschappen was de binnenlandsche handel daarentegen in 1873 zeer levendig. Lijnwaden, roode garens, gebatikte kleedjes, hoofddoeken, chitsen en kramerijen zijn hoofdartikelen van handel. De meest gewilde soort madapollams is het merk S. V. W. Ook Engelsche worden verhandeld, doch hebben niet zooveel aftrek als de Hollandsche. De handel in padi en rijst ging grootendeels buiten de markten om; evenzoo die in buffels en paarden. Uitvoer van paarden naar buiten was gering, doch er bestond wel omzet tusschen de verschillende regentschappen en districten onderling. Rijst daarentegen werd veel naar Buitenzorg, Batavia en Cheribon uitgevoerd.

In Pekalongan worden, behalve levensbehoeften, lijnwaden, kramerijen enz., ook verhandeld mengkoedoewortels en indigobladeren om als verwstof te dienen voor het batikken van kleedjes. De handel is zeer belangrijk, de Pekalongansche batik is overal bekend en vormt een artikel van uitvoer. Katoen van de nommers 16 en 36 is het meest gewild, daar het fijnheid van draad aan groote stevigheid paart. Verder maken katjang tjina en djarak en de daaruit geperste oliën, even als was en harssoorten voor het batikken, belangrijke handelsartikelen uit; ook tabak, vooral de Kadoesche, en kedèlé, waarvan de Chinezen soja (ketjap) maken. Padi wordt minder op de passars verhandeld; toch is de handel in padi en rijst belangrijk. Ingevoerd worden nog: kapas, kadjangmatten, rottan, kalk en trassi, en uitgevoerd: huiden, olie en klappers.

In Japara werden de marktplaatsen zeer druk bezocht. Het debiet van lijnwaden neemt steeds toe; Nederlandsch fabriekaat is het meest gewild. Artikelen van handel zijn verder katjang tjina en olie, katjang item, kedèlé en idjoe voor den uitvoer naar China en Singapore, kapas van de vlakke kust, suikerriet enz.

In Rembang verkeeren de passarloodsen over het algemeen in vrij goeden staat; hoofdartikelen van handel zijn: lijnwaden, rijst, olie, gambier en tabak voor de inlandsche markt. Europesche lijnwaden zijn zeer gewild, vooral wit katoen voor batik. De handel in padi, vee en tabak voor de Europesche markt is belangrijk, maar geschiedt buiten de passars om. Chineesch vuurwerk, dat ter hoofdplaats, te Lassem en in de afdeeling Bodjonegoro door de Chinezen in groote massa's vervaardigd wordt, is een winstgevend handelsartikel. In dit gewest zou de handel echter nog hoogere vlugt kunnen nemen, wanneer het vervoer niet zoo kostbaar ware.

In Pasoeroean zijn zeer gewild: wit katoen, keper en

gedrukte katoenen van Hollandsch en Engelsch fabriekaat. Huiden en tabak voor de Europesche markt worden buiten de passars opgekocht.

In Probolinggo zijn alleen op de passars ter hoofdplaats steenen loodsen met pannen gedekt, die evenwel herstelling behoeven. Op de overige passars wordt in warongs verkocht. Het vertier was overal zeer levendig. Hoofdartikelen zijn lijnwaden van allerlei soort, waarvan het debiet steeds toeneemt, kramerijen, ijzerwerk, gereedschappen, wapenen, manden en vlechtwerk, gezouten en gedroogde visch en allerhande voedingsmiddelen. Behalve de witte en gekleurde Hollandsche lijnwaden zijn de Engelsche en Zwitsersche fabriekaten zeer gewild. De groote rijkdom aan vee in dit gewest veroorzaakt een levendigen handel daarin, die echter niet alleen op de passars wordt gedreven. De bevolking van het district Tengger vindt veel voordeel in den verkoop van groenten van allerlei soort en van aardappelen, terwijl het district Kandangan veel arènsuiker produceert. Padi, djagong en andere voedingsmiddelen worden in groote hoeveelheid opgekocht en naar elders, vooral naar Madura en Pasoeroean, uitgevoerd.

In Bezoeki heerscht groote levendigheid in den binnenlandschen handel. Nieuwe passars werden niet aangelegd, doch eenige der bestaande uitgebreid. Allerlei artikelen worden daarop verhandeld. Het debiet van lijnwaden neemt toe. Van drills, madapollams, grof wit katoen en gedrukte katoenen is het Hollandsch fabriekaat het meest gewild, daarentegen van fijn wit katoen en chitsen meer het Engelsch fabriekaat.

Banjoewangi bezit drie marktplaatsen, waaronder een ter hoofdplaats met twee steenen met pannen gedekte loodsen; op de twee overige passars wordt in warongs verkocht. De marktplaatsen worden druk bezocht, vooral die ter hoofdplaats, alwaar dagelijks markt wordt gehouden. Hoofdartikelen van handel zijn: lijnwaden, klappers en allerhande veld- en boomvruchten. Het debiet van lijnwaden nam merkbaar toe, vooral dat van madapollams en andere soorten van gebleekt en ongebleekt katoen en van chitsen. In padi en rijst bestaat een belangrijke handel, doch meer buiten de passars om.

In Banjoemas zijn de Europesche lijnwaden het meest gewild; de handel in dit artikel is meest in handen van Chinezen. De Solosche drukbatik is bij den geringen man om zijne goedkoopheid zeer gezocht. Padi en rijst worden door opkoopers naar Djokjokarta, Tagal en Pekalongan uitgevoerd.

In Bagelen hield de steeds toenemende uitvoer van rijst en padi naar Djokjokarta de prijzen dier artikelen hoog, in weerwil van den grooten voorraad. Op de passars werden alle soorten van boom- en veldvruchten verhandeld, zoo mede indigo, brand- en timmerhout, aardewerk, vee, lijnwaden, gebatikte en gedrukte kleedjes. In de afdeeling Ledok zijn, ook uit hoofde van het koelere klimaat, wollen stoffen en wollen dekens zeer gezocht. Het debiet van lijnwaden neemt overal toe: bepaalde voorkeur voor een of ander fabriekaat werd niet opgemerkt. De handel met andere gewesten kan echter geene vlugt nemen zonder betere communicatie.

In Kadoe is het debiet van lijnwaden stationair, terwijl het Hollandsch fabriekaat het meest gewild is. Chitsen worden ook veel verhandeld. Padi en tabak worden doorgaans niet op de passars verkocht, maar zijn toch artikelen van uitgebreiden handel.

In Djokjokarta bedraagt het aantal passars, behalve die in het gebied van Pakoe Alam, 135 en het aantal warongs 866. De passars staan onder toezigt der inlandsche districtspolitie. Die ter hoofdplaats is te klein voor de behoefte, doch laat geene uitbreiding toe, daar hij midden in de stad is gelegen. De voornaamste handelsartikelen zijn rijst, olie, zout, gambier, katoen, indigo, klappers, tabak, lijnwaden, gebatikte kleedjes, enz. Het debiet van lijnwaden is vrij aanzienlijk, de gegevens ontbreken echter om met zekerheid eene toeneming te kunnen constateren. Rundvee en huiden worden ook veel verhandeld, doch buiten de passars. Opkoop van padi en rijst heeft hier weinig plaats.

In de residentie Soerakarta worden zeer vele marktplaatsen aangetroffen. Een dertigtal kunnen belangrijk genoemd worden. Alleen ter hoofdplaats Solo is eene loods. Wat den lijnwaadhandel betreft, zijn de Solosche kleedjes steeds de meest gewilde. Europeesch fabriekaat vindt echter ook aftrek, vooral bij hen, die niet bij magte zijn het duurdere Solosche fabriekaat te koopen. De handel in padi en rijst was in 1873 belangrijk. Op den passar te Sragen werden van Mei tot December 27 766 pikols rijst opgekocht voor den uitvoer naar het westelijk gedeelte dezer residentie en naar Djokjokarta. Ook in de afdeeling Karang-pandan werden padi en rijst in groote hoeveelheden opgekocht; de uitvoer van deze afdeeling, kort na den oogst, werd berekend op gemiddeld 400 pikols per dag.

Het aantal passars in Madioen vermeerderde in het afgeloopen jaar met twee, en wel op de huurlanden. De handel was levendig, vooral in den tijd van den koffijpluk. Handelaren van Solo, Samarang en Soerabaija reizen met allerhande artikelen de markten af. Ook in warongs wordt veel verkocht. Rondom de koffij-inkooppakhuizen werden in den drukken tijd overal warongs opgeslagen, waarin allerlei wordt uitgestald. Het debiet van lijnwaden is toenemende, hoewel nog meest inlandsch fabriekaat wordt gebruikt. Voor den binnenlandschen handel wordt veel gebruik gemaakt van de hier bestaande waterwegen, namelijk de Solo- en Madioen-rivieren.

In Kediri neemt de binnenlandsche handel toe. Padi en rijst worden in de dessa's door Chinezen opgekocht voor den uitvoer naar Soerabaija, of wel op speculatie. In het begin van November 1873 brandde te Blitar de passarloods af, waardoor eene schade van p. m. f 25 000 werd berokkend aan de ter markt gekomen kooplieden.

Van de menigte markten op Madura zijn slechts die op de hoofdplaatsen Pamakassan en Sumanap en te Balega voorzien van loodsen. Op de overige passars zijn de handelaren onder afdakjes of onder de boomen gezeten. Eenigzins gegoede handelaren rigten houten winkeltjes op, waarvoor bij verhuur goede prijzen worden behaald. De veemarkten worden onder het lommer der boomen gehouden. Passarregten worden alleen in de afdeeling Sumanap geheven en jaarlijks door den vorst verpacht. Het debiet van lijnwaden bleef stationair. Indisch fabriekaat is het meest gewild en wordt van Java en de buitenbezittingen ingevoerd. In Bangkallan worden kleedjes van Europeesch katoen gebatikt, kapas wordt van Palembang ingevoerd. Opkoop van padi en rijst heeft geen plaats, daar er lang niet voldoende is voor de behoefte en veel ingevoerd wordt.

Op Sumatra's Westkust zijn overal marktplaatsen, die druk bezocht worden en veel bijdragen tot de volkswelvaart. De voornaamste zijn te Fort de Kock, Payakombo, en Padang-Pandjang. Ter hoofdplaats Padang werden in het afgeloopen jaar twee passarloodsen gebouwd. Het aantal passars in de Padangsche Bovenlanden kan veilig op 150 geschat worden en vermeerdert steeds. Hoofdartikelen zijn paarden en vee, Europesche lijnwaden, zijden sarongs en slendangs, verschillende metalen, glas- en aardewerk, kramerijen, landbouwgereedschappen, tabak, rijst, zout, gambier en kassia, vleesch, visch, groenten enz. Het debiet van lijnwaden is stationair. Ongebleekt en wit katoen, wollen stoffen, chitsen, Boeginesche en Buitenzorgsche sarongs zijn gewild. Artikelen die niet op de passars, doch overigens veel verhandeld worden, zijn: boschproducten, goud, houtwerken, muscaatnoten, enz. Ook werd in de stranddistricten veel rijst opgekocht en naar Padang gebragt. De Nederlandsche Handelmaatschappij brengt lijnwaden op de markt te Payakombo. De Maleijer heeft veel handelsgeest, maar hem ontbreekt over het algemeen soliditeit, zoodat het crediet, dat hij vroeger bij de handelaren te Padang genoot, zeer verminderd is. In de residentie Tapanoeli zijn een elftal voorname passars, waarop eenmaal 's weeks markt wordt gehouden. Te Siboga, Tapanoeli en op nog een paar plaatsen wordt om de vier dagen markt gehouden. Op andere zijn geene marktdagen bepaald. Over het algemeen werden de passars druk bezocht. Loodsen bestaan in dit gewest niet; er wordt verkocht in warongs. Het debiet van lijnwaden neemt toe; het meest gezocht is het Hollandsch fabriekaat, vooral ongebleekt katoen en sarongs. Ook Boeginesche sarongs zijn zeer gewild. Padi, rijst en boschproducten worden in de kampongs opgekocht. Op de belangrijkste plaatsen, als Baros, Siboga en Singkel, is de buitenlandsche handel meest in handen van Chinezen. De binnenlandsche echter wordt voornamelijk gedreven door Mandhelingers en Maleijers.

In Benkoelen wordt ter hoofdplaats en in bijna iedere marga eens of tweemaal in de week markt gehouden. Kleinhandelaren reizen de passars rond en verkoopen hunne lijnwaden enz. tegen specie of ruilen daarvoor boschproducten in.

In de Lampongsche districten bestaat thans, behalve de passar ter hoofdplaats, ook een te Simpoer, die in het afgeloopen jaar bij wijze van proef werd geopend, en alwaar een levendige handel gedreven wordt. De handelaren van de hoofdplaats brengen er elken Zaturdag hunne lijnwaden, provisien en andere artikelen, die grif van de hand worden gezet, en koopen daarvoor boschproducten in. De marktgelegenheid te Tarabangi, waarvan in het vorig verslag werd melding gemaakt, schijnt niet bijzonder voldaan te hebben. Elders in het gewest treft men geene marktplaatsen aan, daar de Lamponger over het algemeen nog niet gewend is aan den handel op bepaalde plaatsen en gezette tijden. Het debiet van lijnwaden neemt toe; het Indisch fabriekaat is het meest gewild. De uitvoer van padi en rijst is onbeduidend.

In de residentie Oostkust van Sumatra zijn geene bepaalde markten, behalve te Batoe Bara, waar een goede passar is en dagelijks markt wordt gehouden. Ter hoofdplaats Bengkalis en op andere daarvoor gunstig gelegene plaatsen aan de rivieren hebben zich kleinhandelaren gevestigd, die de bevolking van allerlei behoeften voorzien, en bij wie dat gedeelte der bevolking, hetwelk niet bij voorkeur zijne producten regtstreeks naar Singapore of Penang zendt, deze kan verkoopen. De Chinezen brengen, even als elders, verreweg de grootste bedrijvigheid aan en bepalen zich niet tot de plaats hunner vestiging, maar begeven zich met hunne handelswaren naar de afgelegenste rivieren en kreken om goederen van de hand te zetten en producten in te koopen of te ruilen. De in den handel voorkomende lijnwaden zijn van Engelsch fabriekaat. Rijst moet op verschillende plaatsen van buiten worden ingevoerd, in 't bijzonder voor Bengkalis en de afdeeling Siak. Assahan daarentegen voerde in 1873 omstreeks 120 000 pikols padi uit. De afdeeling Siak leverde in 1873 minder boschproducten, omdat de prijzen gedrukt waren en het verzamelen alzoo niet voordeelig genoeg was. Langs de Siak- en Panei-rivieren heeft een vrij aanzienlijke doorvoerhandel plaats. Gemis aan behoorlijke wegen maakt het handelsverkeer van het binnenland met de Padangsche Bovenlanden en de Westkust onmogelijk.

In Riouw en onderhoorigheden wordt niet op bepaalde dagen passar gehouden. In het Chinesche kamp op de hoofdplaats en op het nabij gelegen eiland Senggarang wordt dagelijks handel gedreven voor de woningen der handelaren. Thans is men bezig eene steenen met pannen gedekte loods te bouwen. De andere eilanden worden door reizende kooplieden bezocht. Het handelsverkeer is belangrijk en bijna geheel in handen van Chinezen. Artikelen van uitvoer zijn: gambier, peper, sago, rottan, atap, kadjangmatten, hout, boschproducten, agar-agar, tripang, schildpad, schelpen, gedroogde visch en een weinig suiker. Ingevoerd worden lijnwaden, muntspecien, opium, zout, tabak, glas- en aardewerk, ijzerwaren en kramerijen.

Op Banka is slechts te Muntok eene marktplaats en wel in het Chinesche kamp; levensmiddelen, lijnwaden en allerhande artikelen worden er dagelijks uitgestald. In de nabijheid wordt ook vischmarkt gehouden. Op de hoofdplaatsen der overige districten wordt slechts in warongs verkocht. Het debiet van lijnwaden nam in het afgeloopen jaar toe. Welke soort het meest gewild is, kan niet worden opgegeven. De handel is schier uitsluitend in handen van Chinezen en vreemde Oosterlingen, die daarin rijkdommen verwerven. De stapelplaats is Muntok. Van daar uit worden de overige districten voorzien.

Op Billiton zijn geene groote marktplaatsen; op de hoofdplaatsen van eenige districten vindt men passarloodsen. Het Chineesch kamp ter hoofdplaats Tandjong Pandan kan als eene groote marktplaats beschouwd worden, daar de kleinhandel meest in handen der Chinezen is. Rijst en verschillende behoeften voor de mijnwerkers worden aldaar verhandeld. Het debiet van lijnwaden, hoewel toenemende, is nog niet zeer belangrijk. Engelsch fabriekaat is het meest gewild en wordt direct uit Singapore aangebragt, terwijl de sarongs en slendangs meest van Java door Palembangers worden aangevoerd. Tripang, agar-agar en gedroogde visch worden veel uitgevoerd.

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo is ter hoofdplaats Bandjermasin een groote passar, die dagelijks druk bezocht wordt en waarop twee goed ingerigte loodsen staan, van gouvernementswege gebouwd. Belangrijke markten worden nog gehouden te Martapoera, Pengaron, Amoenthay en op nog een zestal plaatsen. In vele andere groote kampongs, en vooral in het Martapoerasche, zijn loodsen, waarin op bepaalde dagen in de week wordt markt gehouden. Het onderhoud dier loodsen geschiedt geheel vrijwillig en kosteloos door de bevolking. Het debiet van lijnwaden neemt toe In Europeesch fabriekaat wordt de grootste handel gedreven, omdat dit het goedkoopste is, doch aan het inlandsch fabriekaat, bijv. de Boeginesche sarongs, wordt door de bevolking de voorrang toegekend. In het Martapoerasche geeft de handel in diamanten veel vertier, doch deze wordt zelden op de passars gedreven. De meeste diamanten worden, na te Martapoera te zijn geslepen, naar Java of elders uitgevoerd. Overigens worden vele boschproducten verhandeld, als rottan en rottanmatten, was, damar, getah-pertja en houtwerken.

In het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden neemt de handel in Europesche lijnwaden zeer toe. De passars en loodsen worden in heerendienst door de bevolking onderhouden en gereinigd. Behalve 6 steenen loodsen ter hoofdplaats Makassar, zijn de passarloodsen zeer gebrekkig van bamboe zamengesteld en gedekt met alang-alang. Zij vorderen dan ook jaarlijks herstelling ten laste der bevolking.

In de residentie Menado werden de markten op de hoofdplaats en in de districten der Minahassa steeds druk bezocht. De bevolking van het district Tompassa gevoelde ook behoefte aan een passar en heeft in het afgeloopen jaar eene geschikte loods gebouwd, waarin twee maal in de week markt wordt gehouden. Het toenemend aantal Chinesche rondventers en de goede kleederdragt der bevolking pleiten voor een bevredigenden staat van den handel in lijnwaden. De meest gewilde fabriekaten zijn: madapollams van verschillende breedten, blaauw katoen van grof Engelsch weefsel, te Manilla blaauw geverfd; verder ongebleekt katoen, sarongs, Europesche batik. De Zwitsersche en Belgische chitsen zijn gezocht wegens de verscheidenheid der patronen en de Engelsche wegens haar lagen prijs; terwijl de Nederlandsche minder gezocht zijn, omdat de fabriekanten onveranderlijk dezelfde patronen blijven volgen en te weinig verscheidenheid aanbrengen. Lakensche en andere gemaakte manskleederen vinden steeds groot debiet, maar komen weinig op de passars voor; de koopers voorzien zich daarvan in de toko's ter hoofdplaats of bij enkele handelaren in de binnenlanden. Muscaatnoten, foelie en cacao worden weinig op de passars verhandeld, doch vormen belangrijke handelsartikelen, even als rijst, padi en miloe.

In de residentie Amboina worden de markten druk bezocht. De voornaamste artikelen zijn: sago in den vorm van koeken en van meel, djagong, een weinig rijst van mindere hoedanigheid, vruchten, olie, aardewerk, arak, saguweer, visch, enz. Het debiet van lijnwaden neemt toe; vooral Europesche chitsen, madapollams, mousseline, en blaauw, zwart en Adrianopel rood glanzend katoen worden van de hand gezet; ook Makassaarsche, Gorontalosche en groene Saleijersche sarongs. Gebatikte sarongs hebben hier niet veel aftrek. Verder worden verhandeld: provisien en dranken, jagtkruid in blikken, hagel, geweren, ruw ijzer, patjols, messen, koperdraad, kramerijen, enz. Artikelen van uitvoer zijn noten en foelie, kruidnagelen, cacao, kajoepoetih-olie, enz.

De hoofdplaats Ternate heeft twee markten: eene op gouvernements-grondgebied en eene op sultans-gebied. Op beide worden allerlei artikelen van dagelijksche behoefte verhandeld. De toestand der gebouwen is voldoende. Belasting wordt op deze markten niet geheven. Karet en massooi worden door de inboorlingen naar de strandplaatsen gebragt en bij Makassaarsche kooplieden tegen voorwerpen van geringe waarde ingeruild.

Op Nieuw Guinea wordt eenige handel gedreven in bereide vogelhuiden, waarvan een gedeelte naar Ternate wordt gebragt. Ook wordt aldaar damar aangevoerd. Jaarlijks worden de strandplaatsen aangedaan door Ma-

kassaarsche handelaren, die de damar naar Makassar brengen. Over het algemeen is echter de handel in de residentie Ternate van weinig beteekenis.

Op het eiland Bali treft men vele passars aan, waaronder vijf belangrijke, namelijk vier in Boeleleng en één in Djembrana. Al deze markten worden dagelijks druk bezocht. Allerlei Europesche en inlandsche lijnwaden, ijzerwaren en artikelen van inlandsche nijverheid worden daar verhandeld; verder opium, die direct uit Singapore wordt aangevoerd, en gambier. Rijst, tabak en koffij worden uitgevoerd.

*Visscherijen.* In Krawang bragt de pacht van de vischvangst voor 1874 op f 10 337, dus f 103 minder dan voor 1873 en f 3005 minder dan voor 1872.

In Tagal vindt men langs de kust een aantal visschers-kampongs De op de passars onverkocht gebleven visch wordt gezouten of gedroogd naar het binnenland, veelal naar Banjoemas, vervoerd. De zoetwatervisscherij is van minder belang. Het aantal vischvijvers is niet vermeerderd, daar de inlander met de vischteelt nog niet genoeg bekend is.

In Rembang is het terrein niet gunstig voor den aanleg van vischvijvers.

In Bezoeki levert de vischvangst aan de bevolking een ruim middel van bestaan op, terwijl de handel in gezouten en gedroogde visch belangrijk is.

In Banjoewangi daarentegen vischt de bevolking van eenige aan straat Bali gelegen kampongs slechts voor eigen gebruik.

In Banjoemas is de visscherij onbeduidend. Alleen in de rawa's en binnenwateren wordt gevischt en ook aan het zuiderstrand bij Tjilatjap en in de Segara-anakan. Met uitzondering van enkele dessa's, waar zij het hoofdbedrijf der bevolking uitmaakt, wordt de vischvangst slechts voor eigen gebruik uitgeoefend. In het afgeloopen jaar is een begin gemaakt met den aanleg van zoetwatervischvijvers en de teelt van visch op sawahs (zie blz. 180 hiervoren).

In Bagelen wordt de zeevischvangst niet uitgeoefend, daar de zware branding op de zuidkust de praauwenvaart belemmert. Daar de groote rawa's in het zuiden van dit gewest in den oostmoesson beplant worden, wordt daarin alleen in den westmoesson gevischt.

Ook in Kediri is de vischvangst van weinig beteekenis, hoewel de rivieren goede vischsoorten opleveren. Alleen in de Kediri-rivier wordt met de haakfuik en met sero's gevischt. Vischvijvers worden bijna niet aangetroffen. In de baaijen van Sombring en Prigi wordt de zeevisscherij op kleine schaal uitgeoefend.

In het gouvernement van Sumatra's Westkust zijn de rivieren en de meren van Singkarah, Manindjoe, Talang di atas en Talang di bawah vischrijk. De meeste Maleijers hebben vijvers, waarin zij, voor eigen gebruik, voornamelijk goerami en gorning telen. Op de passars wordt weinig versche visch te koop aangeboden. Gedroogde zeevisch en troeboek wordt van de strandplaatsen aangevoerd. In Tapanoeli levert de vischvangst aan de bevolking der kustplaatsen een goed bestaan op. Behalve het noodige voor de binnenlandsche consumtie en de onafhankelijke Battaklanden heeft er nog een vrij belangrijke uitvoer van gedroogde visch over zee plaats. Het aantal visschers-praauwen bedraagt circa 140. In Groot-Mandheling worden vele vischvijvers gevonden, die niet onaanzienlijke winsten afwerpen.

In de Lampongsche districten legt de bevolking zich weinig op de vischvangst toe, hoewel er in de baaijen van Telok-Betong en Semangka en langs de oostkust overvloed van goede visch is. De Javanen en Boeginezen in dit gewest vinden in de vischvangst een ruim middel van bestaan. De markt ter hoofdplaats is steeds van visch voorzien.

Op Sumatra's Oostkust wordt de troeboekvisscherij gedrukt door de belasting, daarop geheven (waarover zie op blz. 171 hiervoren). In het afgeloopen jaar gingen 400 sampans ter troeboekvangst. In de baai van Tanah Poetih worden ontzaggelijke hoeveelheden garnalen gevangen, die gedroogd uitgevoerd worden. Op de kusten van Deli en Assahan wordt bijna alleen voor eigen gebruik gevischt. Uit Panei en Bila (Laboean-Batoe) wordt vrij veel gedroogde visch en worden ook haaijenvellen uitgevoerd. Enkele Chinezen aldaar vinden hun bestaan in de roggenvangst, waarin zij in 1873 zeer gelukkig waren.

In de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo is de vischvangst zeer belangrijk en voor velen een voldoend middel van bestaan. Zij wordt voornamelijk in de zuidelijke afdeeling en in Tanahlaut uitgeoefend, van waar veel gedroogde zee- en riviervisch wordt uitgevoerd en gedeeltelijk te Bandjermasin ter markt gebragt. Te Tabanio wordt veel trassi bereid voor den uitvoer. Ook in de rivieren wordt veel visch gevangen, die versch of gedroogd ter markt wordt gebragt. Voor de vangst van zeevisch wordt de kentering voor den geschiktsten tijd gehouden, terwijl de drooge moesson voor de vangst op de rivieren wordt gekozen. De meest bekende soorten zijn de kaloei of goerami, die in zoet- en de kakap, die in zout water voorkomt.

In het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden houden alle strand- en eilandbewoners zich met de visch- en tripangvangst bezig. De vloot, welke op de vangst van vliegende visch uitging, bedroeg in het afgeloopen jaar 160 vaartuigen. Ook de inzameling van agar-agar was belangrijk.

In de residentie Amboina is de visscherij aan geenerlei belasting onderworpen. Bijna ieder inlander is visscher, en met de sago maakt de visch het hoofdvoedsel uit. De vischvangst wordt alleen uitgeoefend voor eigen gebruik. Aan de netten en vischtuigen wordt nog al zorg besteed. De bepalingen op het zetten van sero's in de baai van Amboina werken bij voortduring goed.

Ook in de residentie Ternate, waar overvloed is van uitmuntende visch, is een ieder visscher en zijn visch en sago de voornaamste voedingsmiddelen der bevolking. Hoewel in den regel elke visscher zijn bedrijf voor zich zelf uitoefent, werd toch allengs behoefte gevoeld aan zamenwerking, en zoo wordt tegenwoordig de vangst in sommige vischsoorten, meer buiten gaats, gemeenschappelijk en meer stelselmatig gedreven. De parelbanken heeten het eigendom der vorsten, binnen wier gebied zij liggen. Hun monopolie op die banken wordt in de nabijheid van hun zetel eenigzins gehandhaafd, echter zonder noemenswaardig voordeel voor hen zelven, terwijl zich in de meer verwijderde streken niemand aan het monopolie der vorsten stoort. Rondom Nieuw Guinea wordt de parelvisscherij gedreven door kustvaartuigen uit Australie met Papoeasche duikers uit de streek beoosten de Geelvinksbaai, een handelbaarder ras dan die van de westkust. Ook Alfoersche duikers worden in dienst genomen. De parelhandel is geheel in handen van vreemdelingen, meestal Makassaren, en verder van Chinezen, Arabieren en een paar Europesche opkoopers.

Op Bali vindt men in alle stranddessa's visschers van beroep; zij bedienen zich voornamelijk van kleine netten en hoeken; fuiken, zoo als op Java, worden niet gebruikt; wegens de groote diepte der zee op de noordkust en de felle branding op de zuidkust wordt de visscherij niet op groote schaal gedreven.

*Inlandsche handwerksnijverheid.* Ten aanzien van de inlandsche handwerksnijverheid kan het volgende worden medegedeeld:

In Bantam is het vlechten van fraaije hoeden van bamboe een tak van industrie geworden van genoegzaam belang om bij de in het vorig verslag vermelde bedrijven genoemd te worden.

In Tagal worden allerlei bedrijven uitgeoefend. De bekwaamste handwerkslieden zijn echter de kopergieters. Tot het looijen van leder wordt gebezigd de bast van den tengoeloeboom, die in de bosschen van dit gewest voorkomt. Suiker wordt in groote hoeveelheid in het gebergte bereid uit het sap van den arènpalm. Van bamboe en zekere rietsoort worden zakken vervaardigd, welke in vrij groote hoeveelheden worden uitgevoerd. Veel werk wordt gemaakt van de vervaardiging van batiks met losse koperen stempels (zie vorig verslag, bladz. 278). Groote hoeveelheden Europeesch wit katoen van de nommers 15, 16 en 24 worden daartoe gebezigd, als zijnde voor sarongs, kains pandjang en hoofddoeken het meest gewild.

In Pekalongan houden zich ruim 100 personen met dezen tak van nijverheid bezig; naar schatting worden jaarlijks ruim 6000 stukken wit katoen gebruikt voor ongeveer 30 000 kleedjes.

In Samarang waren de steen- en pannenbakkerijen en kalkovens in volle werking. De metselaars, timmerlieden,

goud- en zilversmeden, meubelmakers, zadel- en schoenmakers zijn Javanen; broodbakkers en vuurwerkmakers daarentegen Chinezen.

De berigten uit Japara zijn geheel gelijkluidend met die in het vorig verslag, ook wat betreft den achteruitgang der meubel- en kistenmakerijen, den scheepsbouw en de bezwaren der bevolking in het verkrijgen van hout voor huizenbouw en vervaardiging van landbouwgereedschappen, alles veroorzaakt door de voor de bevolking belemmerende bepalingen nopens de djatibosschen en den houtaankap, waarin echter door het nieuwe reglement op het boschbeheer (zie bladz. 205 hiervoren) verandering gekomen is. De uitgifte van boschperceelen in exploitatie hielp de bevolking niet, daar de ondernemers voor hun hout zelfs tot 100 per cent boven het gouvernementstarief vragen.

In Rembang worden, behalve andere bedrijven, uit kalksteen gehouwen potten en leksteenen vervaardigd. Ook het maken der bekende Toebansche cigaren levert een middel van bestaan.

In Probolinggo en Kediri legt de bevolking zich meer toe op landbouw. Als bijvak worden sommige ambachten uitgeoefend.

De residentie Bagelen staat nog op lagen trap wat de industrie betreft, die zich aldaar bepaalt tot het blaauw verwen, batikken, weven en het smeden van goud en zilver. Enkele koperslagers, metselaars en timmerlieden vindt men op de hoofdplaatsen.

In Djokjokarta worden onder de bevolking schier alle bedrijven uitgeoefend; er is dan ook geen gebrek aan bekwame handwerkslieden, wier arbeid bewondering verdient, wanneer men de eenvoudigheid hunner werktuigen in aanmerking neemt.

In Soerakarta wordt veel werk gemaakt van de lederbereiding en de zadelmakerij, het weven, het batikken uit de hand en met stempels, het verwen van katoen, borduren met goud- en zilverdraad, het koper- en ijzersmeden, het vervaardigen van goud- en zilverwerk, het zetten van brillanten en andere edelgesteenten, de steen- en pannenbakkerij, het branden van kalk en van houtskolen, het vervaardigen van wapens, waijang poppen, vlechtwerk van stroo, bamboe, rottan en de vezels van den arènpalm, enz. Het ontbreekt niet aan timmerlieden, schrijnwerkers, draaijers en andere ambachtslieden.

In de Padangsche Bovenlanden staat onder de bedrijven bovenaan het smeden van goud, zilver en ijzer. Verder worden zijden sarongs en slendangs vervaardigd, doorweven met goud- en zilverdraad, matten en stroozakken gevlochten, riet- en arènsuiker bereid, potten gebakken en boschproducten ingezameld. In Tapanoeli staat de nijverheid nog op zeer lagen trap. Het weven van kleedjes, waarmede in vroegere jaren de Battaks zich veel bezig hielden, neemt jaar op jaar af, door het meer in gebruik komen van Europesche lijnwaden. Op de strandplaatsen vindt men eenige vrij bekwame timmerlieden onder de Chinezen, Niassers en Javanen. Ook heeft men er scheepstimmerlieden en goud- en ijzersmeden. Onder de volksbedrijven verdienen nog genoemd te worden de vervaardiging van klapperolie en de inzameling van boschproducten.

In de residentie Oostkust van Sumatra houdt de bevolking zich in hoofdzaak bezig met landbouw, visscherij, kustvaart, het inzamelen van boschproducten en het kappen van timmerhout, terwijl de vrouwen zijden kains, slendangs, enz. weven, en deze met van Singapore aangevoerd gouddraad versieren. Ambachten worden weinig beoefend; alleen Chinezen houden zich daarmede bezig. De huisbouw is geheel in hunne handen en men vindt onder hen vrij goede timmerlieden, metselaars en smeden. Het zagen van planken voor den uitvoer naar Singapore, is ook een beroep van Chinezen (zie boven, blz. 212). De in 1871 te Soengei-alam, nabij de hoofdplaats Bengkalis, door een ingezetene van Europesche afstamming opgerigte steen- en pannenbakkerij levert een fabriekaat, dat met het beste van Singapore en Malakka kan wedijveren en dit zelfs overtreft. De onderneming is op kleine schaal begonnen, maar zal weldra worden uitgebreid, hetgeen voor de oprigting van landsgebouwen ter hoofdplaats zal te stade komen. In 1873 is men nabij Kotta Renah (Siak) aangevangen met het delven van tinerts, hetwelk, naar beweerd wordt, aldaar genoegzaam aanwezig zou zijn voor exploitatie op groote schaal (zie echter blz. 224 hiervoren). Een Chinees staat aan het hoofd dezer voorloopige onderneming, waarvan de uitkomsten nog niet bekend zijn.

In de residentie Riouw en onderhoorigheden is slechts de fabricatie van gambier belangrijk. Op het eiland Singkep, in de afdeeling Lingga, geschiedt de exploitatie van tin van wege den Sultan, en moet de tin tegen een bepaalden prijs aan hem geleverd worden. De productie is in den laatsten tijd zeer toegenomen, en de Sultan moet daaruit aanzienlijke voordeelen trekken.

Op Billiton heeft zich thans een Engelsch koopman gevestigd voor den handel in boschproducten, voornamelijk rottan en zoogenaamde Malakka-stokken.

In de residentie Amboina oefenen op de hoofdplaatsen de inlandsche burgers de verschillende ambachten uit. De negorij-bevolking zocht haar onderhoud meer in de visscherij, het sagokloppen en de teelt van vruchten. Eene uitzondering maken hierop eenige inlanders in de afdeeling Saparoea, die ruw aardewerk vervaardigen en zout aanmaken, dat echter zeer onzuiver is en vermengd met kalk en magnesia. Verder vindt men er kalkbranderijen, daar er veel vraag is naar kalk voor Banda. Op Boeroe werden in het afgeloopen jaar ongeveer 62 500 bottels kajapoetih-olie gestookt, vertegenwoordigende eene waarde van f 62 500. Ter hoofdplaats Amboina vinden sommigen een middel van bestaan in het stoken van aromatische oliën. Het vervaardigen van nagelwerk en kunstbloemen, vooral het nabootsen van bloemen en vruchten, waartoe het hout eener vliersoort en de prachtige tooi der Molukksche vogels de grondstoffen leveren, houdt tal van vrouwenhanden bezig en wekt teregt veler bewondering. Ook het verzamelen van schelpen, ofschoon niet zoo winstgevend meer als voorheen, mag niet onvermeld blijven.

In de residentie Ternate is de nijverheid nog niet sterk ontwikkeld. De eerste grondstoffen voor de meeste takken van nijverheid ontbreken en de ondernemingsgeest is niet groot. Men vindt eenige timmerlieden en smeden. Enkele bewoners vinden een bestaan met het weven en spinnen en het vervaardigen van touw. De handwerkslieden werken niet met volharding en langzaam. Zij laten zich duur betalen, en daar hunne voedingsmiddelen, sago en visch, zeer goedkoop zijn, is het loon van één dag voldoende om een gezin 3 of 4 dagen te voeden. Weelde kennen zij niet en daardoor is de prikkel tot arbeid niet groot. De vraag naar arbeid, hoe gering ook, overtreft nog altijd het aanbod.

*Fabrieken, enz.* De in het vorig verslag bedoelde kunstijsfabriek ter hoofdplaats Batavia werd opgeheven. Eene nieuwe inrigting van dien aard kwam in het begin van 1874 in werking.

In de Preanger regentschappen zijn 14 rijstpelmolens; van deze hebben drie niet gewerkt, wegens gebrek aan bedrijfskapitaal of wel omdat de eigenaars, in Europa zijnde, de perceelen onbeheerd lieten. In de drie eerste maanden van 1873 hebben de overige ondernemers goede zaken gemaakt door de duurte der rijst. Vier van deze molens behooren aan Chinezen en nog drie andere zijn door Chinezen van de eigenaars gehuurd. In het Bandongsche zijn twee molens verkocht aan den gemagtigde van de Rotterdamsche Cultuurmaatschappij voor de bereiding van koffij (zie bladz. 189 hiervoren). Hoewel het getal der rijstpelmolens is vermeerderd, is de omzet van padi en rijst verminderd. In het afgeloopen jaar zijn slechts 38 120 pikols padi vermalen en daarvan verkregen 19 060 pikols rijst.

Uit de overige gewesten bevatten de berigten niets dat meldenswaardig is, dan alleen die uit Menado, alwaar te Amoerang eene gemoeti-touwslagerij gevestigd is, behoorende aan een Europeaan; daardoor werd geregeld werk verschaft aan vele inlanders en was voor hen de verkoop der ruwe gemoeti zeer gemakkelijk. Het fabriekaat wordt op bestelling naar Java gezonden en ook door de aankomende schepen gekocht.

*Zijde-industrie.* De uitkomsten gedurende 1873 verkregen bij de zijde-etablissementen te Tjikema (Buitenzorg) en te Tjiboentoe (Preanger regentschappen), dit laatste eene succursaal van de inrigting te Tjikema (vergelijk het verslag van 1871, bladz. 236), waren niet gunstig. Vooral op

Tjikema, waarover zie ook blz. 200 hiervoren, hadden de zijdewormen weder veel van ziekte te lijden, gedeeltelijk, naar het scheen, toe te schrijven aan onachtzaamheid bij de verzorging.

Ook bij de twee andere zijde-inrigtingen te Soekaradja (Banjoewangi) en te Tjimoendjoel (Krawang), in der tijd van gouvernementswege in het leven geroepen bij de landbouw-etablissementen voor veroordeelden aldaar, bleven de uitkomsten onbeduidend. Te Soekaradja verkreeg men in 1873 0,62 kilo goede en 8,34 kilo vloszijde, te Tjimoendjoel alleen 0,93 kilo vloszijde.

Aanvoer van versche cocons uit Siam had in 1873 niet plaats.

Aan het voornemen om een proef te nemen met den verkoop van eene partij cocons op een der zijde-markten van Frankrijk (zie bladz. 280 van het vorig verslag) werd door de Indische Regering gevolg gegeven. Door tusschenkomst van de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia werd een klein partijtje naar Marseille verzonden. Het voorloopig oordeel van deskundigen viel echter niet gunstig uit, daar de zijde minder voor de filature dan wel voor het kaarden geschikt bleek. Aangezien de zijde-markt eenigzins gedrukt was, werd de verkoop uitgesteld.

Het doel met het tot stand brengen der beide laatstbedoelde inrigtingen beoogd, namelijk om particulieren in de gelegenheid te stellen de industrie op aanschouwelijke wijze te leeren kennen en zich van eijeren en moerbeziënstekken te voorzien, is niet bereikt geworden. Wel zijn in vorige jaren eenige personen bij de inrigting in 't Krawangsche geweest en aldaar eenigen tijd verbleven, doch particuliere zijde-ondernemingen zijn er niet door verrezen. Verschijnselen die de hoop konden doen koesteren, dat de zijdeteelt op Java te eeniger tijd eene volkscultuur zou kunnen worden, hebben zich tot hiertoe mede niet voorgedaan. Op grond van een en ander was dan ook bij den aanvang van 1874 bij de Indische Regering een voorstel aanhangig om beide inrigtingen in te trekken. Van den vruchteloozen afloop der in 1872 en 1873 beproefde uitbesteding om ze in handen van particulieren te doen overgaan, is reeds melding gemaakt op bladz. 280 van het vorig verslag en bladz 93 hiervoren. Volgens latere berigten is tevens de vraag in overweging genomen, of 's Gouvernements bemoeijing met de inrigtingen te Tjikema en te Tjiboentoe wel langer zou behooren bestendigd te worden.

*Kamers van koophandel en nijverheid.* Ook in 1873 heeft geene der kamers van koophandel en nijverheid een verslag in het licht gegeven.

Bij zijne aftreding op 2 Januarij 1874 gaf de president van de kamer te Batavia een vierjarig overzigt van de voornaamste onderwerpen in die kamer behandeld, welk overzigt door de Bataviasche particuliere nieuwsbladen is gepubliceerd.

Door de kamer van koophandel en nijverheid te Padang zijn aan de Indische Regering eenige gegevens verstrekt aangaande den handel in het gouvernement van Sumatra's Westkust, van welke gegevens in andere gedeelten van dit verslag is gebruik gemaakt.

*Maten en gewigten.* Met de strekking der door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid ingediende voorstellen tot invoering in Nederlandsch Indie, binnen een niet te lang tijdsverloop, van het metriek stelsel van maten en gewigten, en van een goed geregeld ijkwezen, heeft de Indische Regering zich in algemeenen zin wel kunnen vereenigen. Bedoelde ontwerpen, waaronder ook eene instructie voor de ijkers en adjunct-ijkers en bepalingen voor het afleggen van het examen voor ijker en adjunct-ijker, zijn echter den directeur weder in handen gesteld om op enkele punten te worden herzien in overeenstemming met de hem medegedeelde opmerkingen. De voorgedragen verordeningen zijn bestemd om met opzigt tot het stelsel van maten en gewigten en tot het ijkwezen een toestand in 't leven te roepen, zooveel mogelijk in overeenstemming met de in Nederland ten aanzien van deze onderwerpen bestaande regelingen.

Op eene dienstreis naar Samarang, Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki en Banjoewangi (zie 't vorig verslag, blz. 281) werden door den waarnemenden ijker te Batavia, zoowel voor het Gouvernement als voor particulieren, een groot aantal gewigten, zoomede balansen en maten, onderzocht en geverifieerd, met het gevolg dat onderscheidene, tot de landsadministratie behoorende, werden afgekeurd. Een groot gedeelte werd overigens onjuist, maar voor verbetering vatbaar bevonden. De bij de Chinesche handelaars algemeen in gebruik zijnde unsters (datjin) bleken grootendeels onbruikbaar te zijn en konden niet worden geijkt.

Na afloop van deze dienstreis heeft genoemde ijker het eiland Banka bereisd, om de aldaar bij 's lands civiele pakhuizen aanwezige maten, gewigten en weegtoestellen te onderzoeken, justeren en ijken.

Aan ijkgelden werd over 1873 ontvangen f 2315.14$^{5}$, waarvan f 2178,24$^{5}$ op Java en Madura en f 136,90 in de buitenbezittingen. In 1872 waren de ontvangsten respectievelijk f 2107,87 en f 20,95 of te zamen f 2128,82.

*Tentoonstellingen.* Van de twee in 1873 gehouden tentoonstellingen, eene veetentoonstelling te Batavia en eene van voortbrengselen van akkerbouw en nijverheid te Soerakarta, is reeds elders in dit verslag melding gemaakt (zie blz. 114 en 5). Maatregelen werden voorbereid om in 1874 eene tentoonstelling van vee te houden te Tomohon (in de Minahassa) en in 1875 eene van voortbrengselen van landbouw-nijverheid te Djokjokarta.

Omtrent de bestemming hier te lande gegeven aan de uit Indie ontvangen voorwerpen, te Weenen tentoongesteld geweest, zie men mede blz. 114 hiervoren.

*De Minister van Kolonien,*

FRANSEN VAN DE PUTTE.

# BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ

## HET VERSLAG VAN NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE VAN 1874.

Lit. A. Aantooning van de formatie en de sterkte van het leger in Nederlandsch Indie, op 31 December 1873.

» B. Idem van de formatie der troepenmagt voor de tweede expeditie tegen het rijk van Atjeh.

» C. Idem van de formatie der voorloopige bezetting van Atjeh.

» D. Overzigt van de in Nederlandsch Indie op 1 Januarij 1873 aanwezige oorlogsmarine en van de daarin tot 1 Januarij 1874 voorgevallen veranderingen.

» E. Idem van de op 31 December 1873 in dienst, in reparatie en in aanbouw zijnde stoom- en andere vaartuigen der gouvernements-marine in Nederlandsch Indie.

» E*bis* Verslag betreffende het gevangeniswezen in Nederlandsch Indie over 1873, met bijbehoorende statistiek.

» F. Aantooning betreffende het beheer der wees- en boedelkamers in Nederlandsch Indie, gedurende 1873.

» G. Idem betreffende de gedurende 1873 verrigte heerendiensten op Java (met uitzondering van de Vorstenlanden) en in de afdeeling Pamakassan der residentie Madura.

» H. Idem van de uitkomsten der bedrijfsbelasting op Java en Madura, met uitzondering van de gewesten Batavia, Soerakarta en Djokjokarta over 1873, met vermelding van den landaard der aangeslagenen en van de onderscheidene klassen van aanslag.

» J. Idem van de uitkomsten der bijhouding van de bevolkingstatistiek in de geheel of gedeeltelijk statistisch opgenomen residentien Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Banjoemas, Bagelen en Kadoe.

» K. Idem van den uitslag der in 1873 van wege het departement van binnenlandsch bestuur gehouden aanbestedingen voor het vervoer van gouvernementsproducten, enz.

» L. Staat van de in Nederlandsch Indie aanwezige openbare lagere scholen voor Europeanen, bij het einde van 1873.

» M. Ziektekundig overzigt der behandelden en overledenen bij de burgerlijke geneeskundige dienst in Nederlandsch Indie, gedurende 1873.

» N. Plaatsgewijze numerieke opgaaf dier behandelden en overledenen.

» O. Lijst der voornaamste landswerken, die in 1873 in Nederlandsch Indie zijn voltooid, voortgezet of ondernomen (en nog niet voltooid).

Lit. P. Aantooning betreffende de maandelijksche opbrengst van het spoorwegverkeer langs de lijnen Samarang-Vorstenlanden en Batavia-Buitenzorg, gedurende 1873.

» Q. Idem van het aantal stoomwerktuigen en stoomtoestellen in Nederlandsch Indie aanwezig bij het einde van 1873.

» R. Idem van de opbrengst enz. der gedurende 1873 in Nederland verkochte Oost-Indische gouvernementsproducten.

» S. Statistiek betreffende de opiumpacht op Java en Madura, over de jaren 1872, 1873 en 1874.

» T. Aantooning van de gemiddelde prijzen, waarvoor de opium gedurende de jaren 1869 tot en met 1873 door de pachters op Java en Madura is gesleten, zoowel in het groot als in het klein.

» U. Idem van de uitkomsten der opiumpacht in de Buitenbezittingen over de jaren 1872, 1873 en 1874.

» V. Idem van de pachtsommen, waarvoor de (buiten de opiumpacht) op Java en Madura verpachte (zoogenaamde kleine) middelen over genoemde jaren zijn afgestaan.

» W. Idem idem voor zooveel de Buitenbezittingen betreft.

» X. Overzigt van de geldmarkt in Nederlandsch Indie, gedurende 1873 en de drie voorafgegane jaren, zamengesteld door den heer N. P. VAN DEN BERG, president der Javasche Bank.

» IJ. Idem van de cultuur van eenjarige gewassen (de padi-cultuur daaronder niet begrepen) op Java en Madura, met uitzondering van de gewesten Batavia, Soerakarta en Djokjokarta, over 1873.

» Z. Aantooning betreffende de gouvernements-koffijcultuur op Java. (Statistiek der plantsoenen bij het einde van Maart 1873 en 1874).

» AA. Idem van de uitkomsten dier cultuur over 1873.

» BB. Idem van de uitkomsten der gouvernements-suikercultuur (op Java) over 1873 voor elke fabriek in het bijzonder, met aanduiding tevens van de uitgestrektheid van den vrijwilligen aanplant ten behoeve van elk dier ondernemingen voor de oogsten van 1873 en 1874.

» CC. Overzigt betreffende de productie enz der zuiver particuliere suikerfabrieken op Java en Madura over 1872 en 1873.

» DD. Aantooning betreffende de gouvernements-kinaplantsoenen (in de residentie Preanger regentschappen) op Java, over de jaren 1871, 1872 en 1873.

Lit. EE. Verslag van den scheikundige bij de gouvernements kina-onderneming op Java, betreffende zijne verrigtingen gedurende 1873.

» FF. Aantooning van den betrekkelijken groei der verschillende soorten van kinaboomen, gedurende 1873.

» GG. Overzigt betreffende de op Java gevestigde landbouw-ondernemingen op door het Gouvernement verhuurde woeste gronden, over 1873.

» HH. Idem betreffende de op Java aanwezige houtkapondernemingen, werkende op contract met het Gouvernement, over 1873.

Lit. JJ. Overzigt betreffende de door de vorsten van Deli, Langkat en Serdang (Sumatra's Oostkust) aan particulieren in erfpacht afgestane woeste gronden, bij het eind van 1873.

» KK. Aantooning van het zoutdebiet in elk gewest van Java en op Madura over de jaren 1869 tot en met 1873.

» LL. Aantooningen betreffende den handel en de scheepvaart in de buitenbezittingen, over de jaren 1871 en 1872.

» MM. Aantooning betreffende de in Nederlandsch Indie te huis behoorende schepen en vaartuigen, groot 10 last en daarboven, over 1873.

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE A.

N°. 3.

(Zie bladz. 23 van het verslag.)

# FORMATIE EN STERKTE

VAN HET

# NEDERLANDSCH OOST-INDISCH LEGER

op 31 December 1873.

| OFFICIEREN. | TOESTAND OP 31 | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | FEITELIJKE FORMATIE. | | | | | | | | | | |
| | Luitenant-generaal. | Generaals-majoor. | Kolonels. | Luitenant-kolonels. | Majoors. | Kapiteins. | 1ste luitenants. | 2de luitenants. | TOTAAL. | Luitenant-generaals. | Generaals-majoor. |
| **STAVEN EN DIENSTEN.** | | | | | | | | | | | |
| Staf van den Gouverneur-Generaal | » | » | » | » | (a) 1 | 2 | 1 | » | (b) 4 | » | » |
| Kommandement van het leger | 1 | » | » | » | » | 1 | » | » | 2 | 1 | » |
| Departement van oorlog, Iste en IIde afd. | » | 1 | » | » | (c) 1 | (d) 3 | (c) 7 | » | 12 | » | » |
| Idem, IIIde, IVde, Vde en VIde afd. (e) | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Stafbureau | » | » | » | » | 1 | 5 | » | » | 6 | » | » |
| Gewestelijke en plaatselijke staven. — 1ste militaire afdeeling op Java | » | » | 1 | 1 | » | 1 | 3 | » | 6 | » | » |
| 2de » » » » | » | 1 | 1 | » | (f) 1 | 1 | 5 | » | 9 | » | » |
| 3de » » » » | » | » | 1 | 1 | » | 1 | 2 | » | 5 | » | » |
| Sumatra's Westkust | » | » | 1 | 1 | » | 1 | 2 | 1 | 6 | » | » |
| Palembang en Benkoelen | » | » | » | » | » | » | 1 | » | 1 | » | » |
| Wester-afdeeling van Borneo | » | » | » | 1 | » | » | 1 | » | 2 | » | » |
| Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo | » | » | » | 1 | » | » | 1 | » | 2 | » | » |
| Celebes en onderhoorigheden | » | » | » | » | » | » | 1 | » | 1 | » | » |
| Staf der 2de expeditie naar Atjeh | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | 1 |
| Ter beschikking van het departement van oorlog | » | » | » | » | 4 | » | » | » | 4 | » | » |
| Materieel der artillerie | » | » | 1 | 3 | 5 | 9 | 12 | 7 | (g) 37 | » | » |
| Genie | » | » | 1 | 2 | 4 | 14 | 17 | 18 | (h) 56 | » | » |
| Topographisch bureau | » | » | » | » | 1 | 1 | 2 | » | (i) 4 | » | » |
| Militaire verkenningen | » | » | » | » | » | 6 | 6 | » | (i) 12 | » | » |
| Militaire administratie. — Intendance | » | » | 1 | 1 | 5 | 16 | » | » | 23 | » | » |
| Militaire administratie. — Kwartiermeesters | » | » | » | » | » | 10 | 35 | 44 | 89 | » | » |
| Geneeskundige dienst. — Officieren van gezondheid | » | » | 1 | 3 | 6 | 40 | (k) 108 | » | 158 | » | » |
| Geneeskundige dienst. — Apothekers | » | » | » | » | 1 | 5 | 18 | 14 | 38 | » | » |
| Geneeskundige dienst. — Paardenartsen | » | » | » | » | » | 2 | 2 | 1 | 5 | » | » |
| Militaire school | » | » | » | » | (l) 1 | » | (m) 6 | » | 7 | » | » |
| Kader van het corps pupillen | » | » | » | » | » | 1 | 2 | 2 | 5 | » | » |
| » » » militair huis van arrest | » | » | » | » | » | 1 | » | » | 1 | » | » |
| Te zamen | 1 | 2 | 8 | 14 | 31 | 120 | 232 | 87 | 495 | 2 | 1 |

| majoor. | Kolonels. | Luitenant-kolonels. | Majoors. | Kapiteins. | 1ste luitenants. | 2de luitenants. | TOTAAL. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| OP | 31 DECEMBER 1873. STERKTE. | | | | | | |
| , | » | 1 | » | 1 | 1 | » | 3 |
| , | » | » | » | 1 | » | » | 2 |
| , | » | 1 | » | 3 | 6 | 1 | 11 |
| » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | » | n |
| » | 1 | 1 | » | 1 | 3 | » | 6 |
| » | 1 | » | » | 1 | 5 | » | 7 |
| » | 1 | 1 | » | 1 | 1 | 1 | 5 |
| » | » | 1 | » | 1 | 3 | » | 5 |
| » | » | » | » | » | 1 | » | 1 |
| » | » | 1 | » | » | 1 | » | 2 |
| » | » | 1 | » | » | 1 | » | 2 |
| » | » | » | » | » | 1 | » | 1 |
| 1 | 4 | » | 1 | 6 | 9 | 1 | 23 |
| » | » | » | 5 | » | » | » | 5 |
| » | 1 | 3 | 5 | 7 | 15 | 7 | 38 |
| » | 1 | 2 | 4 | 12 | 16 | 4 | 39 |
| » | » | 1 | » | 1 | 2 | » | 4 |
| » | » | » | » | 3 | 10 | » | 13 |
| » | 1 | 1 | 5 | 16 | » | » | 23 |
| » | » | » | » | 10 | 33 | 33 | 76 |
| » | 1 | 3 | 7 | 44 | 75 | 9 | 139 |
| » | » | » | 1 | 5 | 17 | 12 | 35 |
| » | » | » | » | 1 | 1 | 1 | 3 |
| » | » | » | 1 | » | 6 | » | 7 |
| » | » | » | » | 1 | 4 | » | 5 |
| » | » | » | » | 1 | » | » | 1 |
| 1 | 11 | 17 | 29 | 116 | 211 | 69 | 456 |

## *TOELICHTINGEN.*

### ORGANIEKE FORMATIE.

De organieke formatie werd in 1873 vermeerderd met 1 majoor der infanterie ter beschikking en met 1 majoor en 5 kapiteins door de oprigting van een stafbureau. Daarentegen werd zij met 1 majoor, 1 kapitein en 3 1ste en 2 2de luitenants verminderd, door de vaststelling eener nieuwe formatie van het garnizoensbataillon van Sumatra's Westkust. Het eindcijfer onderging dus geene verandering en bedroeg bij het einde van 1873 1426 officieren.

### FEITELIJKE FORMATIE.

De feitelijke formatie, op het einde van 1872 bedragende 1336 officieren, is in 1873 vermeerderd met 11 officieren, en wel: 1°. door de oprigting van een stafbureau, met 1 majoor en 5 kapiteins; en 2°. door de aanwijzing eener militaire magt voor de tijdelijke bezetting van het landschap Deli (Sumatra's Oostkust), met 1 kapitein, 2 1ste luitenants en 1 2den luitenant der infanterie en 1 officier van gezondheid der 2de klasse. Deze formatie bedroeg alzoo op 31 December 1873 1347 officieren.

De hooger bedoelde nieuwe (verminderde) formatie van het garnizoensbataillon van Sumatra's Westkust werd, in verband met den oorlog tegen Atjeh, niet ten uitvoer gelegd. Integendeel werd, bij de uitrusting der tweede expeditie tegen genoemd rijk, de legerformatie tijdelijk uitgebreid met 116 officieren, die dus boven de feitelijke formatie worden gevoerd, als: 101 bij de infanterie (3 kolonels, 4 luitenant-kolonels, 6 majoors, 21 kapiteins, 51 1ste en 16 2de luitenants), 3 bij de artillerie (1 kapitein, 1 1ste en 1 2de luitenant), 10 bij de geneeskundige dienst (1 majoor, 8 kapiteins en 1 1ste luitenant, allen officieren van gezondheid) en 2 bij de militaire administratie (beiden 2de luitenant-kwartiermeester). Tevens werd bepaald, dat alle officieren, die, in 1873 van verlof terugkeerende, in hun rang overcompleet mogten zijn, boven de formatie zouden worden gevoerd.

(*a*) Kan ook zijn luitenant-kolonel.

(*b*) Een der officieren van den staf van den Gouverneur-Generaal kan zijn van de Nederlandsche marine.

(*c*) De majoor bij de IIde afdeeling van het departement van oorlog kan ook zijn luitenant-kolonel, en de 1ste luitenants kunnen ook zijn 2de luitenants.

(*d*) Hieronder is niet begrepen de chef der 1ste afdeeling van het departement van oorlog (kabinet), als zijnde reeds vermeld bij »Kommandement van het leger."

(*e*) Voor *memorie* uitgetrokken, als zijnde respectievelijk zamengesteld uit de hoofddirectien der artillerie, genie, militaire administratie en geneeskundige dienst, waarvan de officieren zijn begrepen onder het aantal bij genoemde wapens en diensten aangegeven.

(*f*) Kan ook zijn luitenant-kolonel.

(*g*) Onder de officieren van het materieel der artillerie zijn begrepen 8 magazijnmeesters, waarvan 5 kunnen zijn magazijnmeester der 1ste klasse (kapitein) en de overige der 2de of 3de klasse (1ste of 2de luitenant). Een der magazijnmeesters der 1ste klasse kan ook zijn majoor.

(*h*) Onder de officieren der genie zijn begrepen 4 magazijnmeesters, waarvan hoogstens 2 kunnen zijn magazijnmeester der 1ste klasse (kapitein) en de overige der 2de of 3de klasse (1ste of 2de luitenant).

(*i*) De chef van het topographisch bureau en der militaire verkenningen is organiek majoor, doch zal, tot luitenant-kolonel bevorderd wordende, als zoodanig in zijne betrekking kunnen blijven doordienen. De kapitein en de twee 1ste luitenants-adjuncten bij het topographisch bureau, kunnen ook zijn respectievelijk 1ste en 2de luitenant; de kapiteins brigade-chefs en de 1ste luitenants opnemers bij de militaire verkenningen kunnen ook zijn respectievelijk 1ste en 2de luitenants.

(*k*) Onder de formatie van de geneeskundige dienst is begrepen één officier van gezondheid der 2de klasse, die boven de formatie is toegestaan.

(*l*) Kan ook zijn kapitein.

(*m*) Kunnen ook zijn 2de luitenants.

TOESTAND OP 31

| OFFICIEREN. | FEITELIJKE FORMATIE. | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Luitenant-generaal. | Generaals-majoor. | Kolonels. | Luitenant-kolonels. | Majoors. | Kapiteins. | 1ste luitenants. | 2de luitenants. | TOTAAL. | Luitenant-generaals. | Generaals-majoor. | Kolonels. |
| Transport | 1 | 2 | 8 | 14 | 31 | 120 | 232 | 87 | 495 | 2 | 1 | 1 |
| WAPENS. | | | | | | | | | | | | |
| Infanterie . . . . . | » | » | » | 7 | 20 | 153 | 257 | 287 | 724 | » | » | » |
| Cavalerie. . . . . | » | » | (*n*) 1 | (*n*) 1 | (*n*) 1 | 8 | 13 | 12 | 36 | » | » | » |
| Artillerie . . . . . | » | » | » | 1 | 1 | 21 | 31 | 28 | 82 | » | » | » |
| Mineurs en sappeurs. . . . . | » | » | » | » | 1 | 2 | 4 | 3 | 10 | » | » | » |
| Te zamen . . . . . | » | » | 1 | 9 | 23 | 184 | 305 | 330 | 852 | » | » | » |
| Totaal officieren . . | 1 | 2 | 9 | 23 | 54 | 304 | 537 | 417 | 1347 | 2 | 1 | 1 |
| TOTAAL-GENERAAL . . | | | | | | 1347 | | | | | | |

OP 31 DECEMBER 1873.

| STERKTE. | | | | | | | TOELICHTINGEN. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Kolonels. | Luitenant-kolonels. | Majoors. | Kapiteins. | 1ste luitenants. | 2de luitenants | TOTAAL. | |
| 11 | 17 | 29 | 116 | 211 | 69 | 456 | (*n*) De kommandant van het regement Oost-Indische cavalerie kan zijn kolonel of luitenant-kolonel, terwijl, de kommandant kolonel zijnde, één der majoors kan zijn luitenant-kolonel. |
| | | | | | | | STERKTE. |
| » | 12 | 22 | 169 | 319 | 227 | 749 | Onder de sterkte der officieren zijn *in hunne respectieve rangen* begrepen: 1 luitenant-generaal, 1 kapitein der infanterie, 1 1ste luitenant der artillerie, ordonnance-officier des Konings, 2 1ste luitenants der infanterie en 1 1ste luitenant der artillerie, gedetacheerd uit Nederland (de 5 laatsten op den voet bedoeld bij art. 6 van *Indisch Staatsblad* 1871, n°. 176), en 6 inlandsche 1ste luitenants der infanterie. |
| » | 1 | 2 | 8 | 12 | 11 | 34 | |
| » | 1 | 1 | 21 | 30 | 33 | 86 | |
| » | » | 1 | 2 | 2 | 2 | 7 | Onder de sterkte der 2*de luitenants* zijn begrepen: 68 officieren gedetacheerd van het leger in Nederland, als: bij de infanterie 50 (8 kapiteins, 40 1ste en 2 2de luitenants), bij de artillerie 5 (1 kapitein, 1 1ste luitenant en 3 2de luitenants), bij de genie 4 (3 1ste luitenants en 1 2de luitenant) en bij de geneeskundige dienst 9 (8 officieren van gezondheid der 1ste en 2de klasse en 1 paardenarts der 1ste klasse). |
| » | 14 | 26 | 200 | 363 | 273 | 876 | Onder de sterkte zijn *niet* begrepen: *a.* de officieren met verlof buiten Nederlandsch Indie, ten getale van 149 (62 van de staven en diensten, 79 van de infanterie, 4 van de artillerie en 4 van de cavalerie); *b.* de officieren voor memorie, à la suite van het leger en op non-activiteit, te zamen 9; en *c.* de officieren gedetacheerd in Nederland, ten getale van 8. |
| 11 | 31 | 55 | 316 | 574 | 342 | 1332 | Van de niet-inlandsche officieren waren afkomstig: |
| | | | | | | 1332 | uit Nederland of Nederlandsch Indie . . . . . 1265<br>» Belgie . . . . . 1<br>» Duitschland . . . . . 57<br>» Zwitserland . . . . . 1<br>» Frankrijk . . . . . 1<br>van elders . . . . . 1<br>1326 |

| ONDEROFFICIEREN EN MANSCHAPPEN. | TOESTAND OP 31 DECEMBER 1873. | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | FEITELIJKE FORMATIE. | | | | | | STERKTE. | | | | | |
| | Europeanen. | Afrikanen. | Amboinezen. | Andere inlanders. | TOTAAL. | Paarden. | Europeanen. | Afrikanen. | Amboinezen. | Andere inlanders. | TOTAAL. | Paarden. |
| Infanterie . . . . . | 7 586 | 545 | 765 | 11 959 | 20 855 | » | 8 878 | 489 | 856 | 12 601 | 22 824 | » |
| Artillerie { Personeel. . . . | 1 277 | » | » | 1 045 | 2 322 | 509 | 1 432 | » | » | 1 157 | 2 589 | (a) 516 |
| Artillerie { Materieel. . . . | 390 | » | » | 84 | 474 | 1 | 374 | » | » | 51 | 425 | » |
| Cavalerie . . . . . | 583 | » | » | » | 583 | 523 | 536 | » | » | 5 | 541 | 470 |
| Genie . . . . . | 200 | » | » | 145 | 345 | » | 213 | » | » | 122 | 335 | » |
| Mineurs en sappeurs . . . . | 123 | » | » | 120 | 243 | » | 176 | » | » | 135 | 311 | » |
| Topographisch bureau, lithographisch etablissement, photographische werkplaats en instrumentmakerswinkel . . | 28 | » | » | » | 28 | » | 20 | » | » | » | 20 | » |
| Militaire verkenningen . . . | 72 | » | » | » | 72 | » | 51 | » | » | » | 51 | » |
| Corps stafmuzikanten. . . . | 31 | » | » | » | 31 | » | 31 | » | » | » | 31 | » |
| Onderofficieren-kwartiermeesters . . . . . | 67 | » | » | » | 67 | » | 77 | » | » | » | 77 | » |
| Militaire school. . . . . | 126 | » | » | 2 | 128 | » | 76 | » | » | 2 | 78 | » |
| Kader bij het corps pupillen . | 38 | » | » | » | 38 | » | 48 | » | » | 1 | 49 | » |
| » » » militair huis van arrest . . . . . | 23 | » | » | » | 23 | » | 20 | » | » | » | 20 | » |
| Hospitaaldienst . . . . . | 658 | » | » | 469 | 1 127 | » | 596 | 15 | 93 | 370 | 1 074 | » |
| Schrijverspersoneel. . . . . | 508 | » | » | » | 508 | » | 434 | » | » | » | (b) 434 | » |
| Gedetineerden (c) . . . . . | » | » | » | » | » | » | 250 | 12 | 3 | 88 | 353 | » |
| Boven de formatie gevoerden . | » | » | » | » | » | » | 33 | » | » | 9 | 42 | » |
| Te zamen . . . | 11 710 | 545 | 765 | 13 824 | 26 844 | 1 033 | (d) 13 245 | 516 | 952 | 14 541 | 29 254 | 986 |

26 844
benevens bij het pupillencorps 300 Europesche, en bij de corpsen 20 Afrikaansche, 28 Amboinesche en 376 inlandsche pupillen.

(e) 29 254
benevens bij het pupillencorps 379 Europesche, en bij de corpsen 10 Afrikaansche, 5 Amboinesche en 11 inlandsche pupillen.

# TOELICHTINGEN.

## ORGANIEKE FORMATIE.

De organieke formatie onderging in den loop van 1873 de volgende wijzigingen aan onderofficieren en manschappen:

| | Vermeerdering. Europ. | Inl. | Vermindering. Europ. | Inl. |
|---|---|---|---|---|
| garnizoens-bataillon van Sumatra's Westkust | » | » | 20 | 188 |
| teekenaarspersoneel bij het wapen der genie | 17 | » | » | » |
| personeel bij de photographische werkplaats en den instrumentmakerswinkel | 5 | » | » | » |
| hospitaalpersoneel | 31 | 33 | » | » |
| schrijverspersoneel | » | » | 6 | » |
| | 53 | 33 | 26 | 188 |
| | 86 | | 214 | |

Bij het eind van 1873 telde de organieke formatie aan onderofficieren en manschappen dien ten gevolge 11 836 Europeanen, 1744 Amboinezen en 14 758 inlanders, te zamen 28 338.

## FEITELIJKE FORMATIE.

De wijzigingen gedurende 1873 gebragt in de feitelijke formatie, bestonden in eene vermindering van het schrijverspersoneel met 9 Europeanen, waar tegenover echter de volgende vermeerderingen:

| | Europeanen. | Amboinezen. | Andere inlanders. |
|---|---|---|---|
| voor de tijdelijke bezetting van het landschap Deli (Sumatra's Oostkust) | 42 | » | 82 |
| garnizoens-bataillons van Celebes en de Moluksche eilanden (toevoeging aan elk dier bataillons van een Amboineesch sergeant-werver) | » | 2 | » |
| teekenaarspersoneel bij het wapen der genie | 17 | » | » |
| personeel bij de photographische werkplaats en den instrumentmakerswinkel | 4 | » | » |
| hospitaalpersoneel | 31 | » | 33 |
| | 94 | 2 | 115 |
| | | 211 | |

Na aftrek der boven opgegeven vermindering klom dien ten gevolge het totaal onderofficieren en manschappen volgens de feitelijke formatie gedurende 1873 van 26 642 tot 26 844 (zie de specificatie hiernevens).

De nieuwe formatie van het garnizoens-bataillon van Sumatra's Westkust kwam, zoo als hooger gezegd, feitelijk nog niet in werking.

Wijders werd in 1873 magtiging verleend om, bij wijze van proef, met tijdelijke afwijking, doch zonder uitbreiding der formatie: 1°. bij de Afrikaansche, Amboinesche en inlandsche compagnien van het wapen der infanterie fourriers van die landaarden aan te stellen, en 2°. het schrijverspersoneel gedeeltelijk aan te vullen met Afrikaansche, Amboinesche en inlandsche militairen.

Bij de uitrusting der tweede expeditie tegen Atjeh werd door de Indische Regering magtiging verleend om, voor zooveel betreft het aantal militairen beneden den rang van officier, de feitelijke formatie, zoo als die voor vredestijd is vastgesteld, tijdelijk te overschrijden.

Voor of in verband met die expeditie bleek meer benoodigd te zijn:

| | Europ. | Afrik. | Amb. | Andere inlanders. | Totaal. |
|---|---|---|---|---|---|
| voor het wapen der infanterie | 2031 | 54 | 76 | 503 | 2664 |
| voor de mobiel verklaarde barisan van Madura en de detachementen van de legioenen van Mangkoe Negoro en Pakoe Alam | 78 | » | » | » | 78 |
| voor het wapen der artillerie | 163 | » | » | » | 163 |
| » » » » genie | 138 | » | » | 35 | 173 |
| » de geneeskundige dienst | 60 | » | » | 124 | 184 |
| onderofficieren-kwartiermeesters | 7 | » | » | » | 7 |
| schrijverspersoneel en ordonnancen | 51 | » | » | 11 | 62 |
| voor het beheer der koelies en dwangarbeiders | 25 | » | » | 51 | 76 |
| Totaal | 2553 | 54 | 76 | 724 | 3407 |

## STERKTE.

(*a*) Hieronder 12 muildieren.

(*b*) Bovendien 80 burgerlijke schrijvers.

(*c*) Ofschoon in de sterkte opgenomen, behoort deze kategorie gerekend te worden tot het mankerende tot compleet.

(*d*) Van de Europesche onderofficieren en manschappen waren afkomstig:

| | |
|---|---|
| uit Nederland of Nederlandsch Indie | 10 521 |
| » België | 332 |
| » Duitschland | 898 |
| » Zwitserland | 1 022 |
| » Frankrijk | 358 |
| van elders | 114 |
| Totaal | 13 245 |

(*e*) Hieronder niet begrepen de bij het leger voor memorie gevoerd wordende 95 Europeanen en 11 inlanders.
Het aantal soldatenkinderen, buiten die bij het corps pupillen, bedroeg bij het einde van 1873 483 jongens en 490 meisjes.

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **B**.

N°. 4.

(Zie bladz. 37 van het verslag.)

# FORMATIE

DER

## TROEPENMAGT VOOR DE TWEEDE EXPEDITIE

TEGEN

## HET RIJK VAN ATJEH.

| | OFFICIEREN. | | | | | | MINDEREN. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | SUBALTERNE. | | | | | | |
| | Opper- | Hoofd- | Europeanen. | Inlanders. | Japanezen. | Totaal. | Europeanen. | Inlanders en Afrikanen. | Totaal. |
| **Groot Hoofd** | | | | | | | | | |
| Opperkommando | 2 | » | 4 | 4 | 2 | 10 | » | » | » |
| Generale staf | » | 2 | 4 | » | » | 4 | 6 | 4 | 10 |
| Topographische dienst | » | » | 3 | » | » | 3 | 14 | 35 | 49 |
| Cavalerie | » | » | 1 | » | » | 1 | » | » | » |
| Artillerie | » | 1 | 1 | » | » | 1 | 3 | » | 3 |
| Genie | » | 1 | 2 | » | » | 2 | 6 | » | 6 |
| Administratie (*a*) | » | 2 | 4 | » | » | 4 | 18 | » | 18 |
| Geneeskundige dienst (*b*) | » | 1 | 10 (*c*) | » | » | 10 | 83 | 49 | 132 |
| Sterkte van het hoofdkwartier | 2 | 7 | 29 | 4 | 2 | 35 | 130 | 88 | 218 |
| **Eerste** | | | | | | | | | |
| Staf | » | 1 | 3 | » | » | 3 | 3 | 2 | 5 |
| Infanterie. 2de bataillon (8 kompagnien) | » | 2 | 34 (*k*) | » | » | 34 | 829 (*l*) | 230 | 1059 |
| Infanterie. half 6de bat. (4 komp.) | » | 1 | 17 | » | » | 17 | 162 | 345 | 507 |
| Infanterie. half bat. barisan van Bangkallan en Sumanap (4 komp.) | » | 1 | 6 | 17 | » | 23 | 35 | 504 | 539 |
| Cavalerie | » | » | 1 | » | » | 1 | 25 | » | 25 |
| Artillerie (1 bergbatterij (*d*), 4de komp.) | » | » | 4 | » | » | 4 | 79 | 61 | 140 |
| Genie (een peloton mineurs en sappeurs) | » | » | 3 | » | » | 3 | 35 | 25 | 60 |
| Administratie | « | » | 10 (*e*) | » | » | 10 | 18 (*f*) | 15 (*g*) | 33 |
| Geneeskundige dienst | » | » | 10 (*i*) | » | » | 10 | 35 | 25 | 60 |
| Sterkte der eerste brigade | » | 5 | 88 | 17 | » | 105 | 1221 | 1207 | 2428 |
| **Tweede** | | | | | | | | | |
| Staf | » | 1 | 3 | » | » | 3 | 3 | 2 | 5 |
| Infanterie. 3de bataillon (8 komp.) | » | 2 | 34 | » | » | 34 | 551 | 460 | 1011 |
| Infanterie. 14de bataillon (8 komp.) | » | 2 | 34 | » | » | 34 | 551 | 460 | 1011 |
| Cavalerie | » | » | 1 | » | » | 1 | 25 | » | 25 |
| Artillerie (1 bergbatterij (*d*), 3de komp.) | » | » | 4 | » | » | 4 | 79 | 61 | 140 |
| Genie (een peloton mineurs en sappeurs) | » | » | 3 | » | » | 3 | 35 | 25 | 60 |
| Administratie | » | » | 7 (*e*) | » | » | 7 | 19 (*f*) | 15 (*g*) | 34 |
| Geneeskundige dienst | » | » | 11 (*m*) | » | » | 11 | 35 | 25 | 60 |
| Sterkte der tweede brigade | » | 5 | 97 | » | » | 97 | 1298 | 1048 | 2346 |

| DWANGARBEIDERS. | | | | PAARDEN. | | | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Mandoors. | Koelies. | Totaal. | Totaal generaal. | Officiers- | Rijks- | Totaal. | |
| **kwartier.** | | | | | | | |
| » | » | » | 12 | 13 | » | 13 | (*a*) Hieronder het personeel voor 2 zieken- en 2 vivresschepen. |
| 3 | 60 | 63 | 79 | 6 | » | 6 | (*b*) Hieronder het personeel voor 2 ziekenschepen en een veldhospitaal. |
| » | 12 | 12 | 64 | 3 | » | 3 | (*c*) Hieronder 3 apothekers. |
| » | » | » | 1 | 1 | » | 1 | (*d*) 6 bronzen kanonnen, getr , 8 c. M., ligt. |
| » | » | » | 5 | 2 | 1 | 3 | 6 Coehoornmortieren. |
| » | » | » | 9 | 2 | » | 2 | — |
| » | » | » | 24 | 2 | » | 2 | 12 vuurmonden. |
| 2 | 40 | 42 | 185 | 2 | » | 2 | (*e*) Hieronder een 1ste luitenant der infanterie, voor het beheer der koelies. |
| 5 | 112 | 117 | 379 | 31 | 1 | 32 | (*f*) Hieronder 7 personen als voren. |
| | | | | | | | (*g*) Allen met bestemming als voren. |
| **brigade.** | | | | | | | (*h*) De dwangarbeiders zijn brigadesgewijze vermeld onder de » administratie." |
| | | | 9 | 4 | » | 4 | (*i*) Hieronder 1 apotheker. |
| | | | 1095 | | | | (*k*) Hieronder 8 officieren van de mariniers. |
| | | | 525 | 4 | » | 4 | (*l*) Hieronder 298 mariniers. |
| | | | 563 | | | | (*m*) Hieronder 1 apotheker en 1 paardenarts. |
| (*h*) | (*h*) | (*h*) | 26 | 1 | 20 | 21 | |
| | | | 144 | 4 | 59 | 63 | |
| | | | 63 | » | » | » | |
| 45 | 900 | 945 | 988 | » | » | » | |
| | | | 70 | 1 | » | 1 | |
| 45 | 900 | 945 | 3483 | 14 | 79 | 93 | |
| **brigade.** | | | | | | | |
| | | | 9 | 4 | » | 4 | |
| | | | 1047 | 4 | » | 4 | |
| | | | 1047 | | | | |
| | | | 26 | 1 | 20 | 21 | |
| (*h*) | (*h*) | (*h*) | 144 | 4 | 59 | 63 | |
| | | | 63 | » | » | » | |
| 45 | 900 | 945 | 986 | » | » | » | |
| | | | 71 | 2 | » | 2 | |
| 45 | 900 | 945 | 3393 | 15 | 79 | 94 | |

| | OFFICIEREN. | | | | | | MINDEREN. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | SUBALTERNE. | | | | | | |
| | Opper- | Hoofd- | Europeanen. | Inlanders. | Japanezen. | Totaal. | Europeanen. | Inlanders en Afrikanen. | Totaal. |
| **Derde** | | | | | | | | | |
| Staf | » | 1 | 3 | » | » | 3 | 3 | 2 | 5 |
| Infanterie . 9de bataillon (8 kompagnien) | » | 2 | 34 | » | » | 34 | 551 | 460 | 1 011 |
| Infanterie . 12de bataillon (8 komp.) | » | 2 | 34 | » | » | 34 | 436 | 575 | 1 011 |
| Infanterie . Detachement MANGKOE NEGORO | » | » | 1 | 5 | » | 6 | 6 | 120 | 126 |
| Infanterie . Detachement PAKOE ALAM | » | » | 1 | 3 | » | 4 | 4 | 75 | 79 |
| Cavalerie | » | » | 1 | » | » | 1 | 25 | » | 25 |
| Artillerie . een bergbatterij (*d*) (18de kompagnie) | » | » | 4 | » | » | 4 | 79 | 61 | 140 |
| Artillerie . vesting-artillerie (*n*) (2 kompagnien en een detachement, 6de en 13de komp.) | » | 1 | 13 | » | » | 13 | 201 | 32 | 233 |
| Genie . twee pelotons mineurs en sappeurs | » | » | 4 | » | » | 4 | 70 | 50 | 120 |
| Genie . twee afdeelingen geniewerklieden | » | » | 3 | » | » | 3 | 46 | 264 (*o*) | 310 |
| Administratie | » | » | 8 (*e*) | » | » | 8 | 21 (*p*) | 21 (*g*) | 42 |
| Geneeskundige dienst | » | » | 11 (*m*) | » | » | 11 | 35 | 25 | 60 |
| Sterkte der derde brigade | » | 6 | 117 | 8 | » | 125 | 1 477 | 1 685 | 3 162 |
| Geheele sterkte der militaire magt | 2 | 23 | 331 | 29 | 2 | 362 | 4 126 | 4 028 | |
| | | | 387 officieren. | | | | | | 8 154 |

Het civiel personeel sterk . . . . .

Vrouwen . . . . .

Totaal aantal hoofden der expeditionaire magt

De 1ste brigade, waarbij 75 vrouwen en 2 personen behoorende tot het civiel personeel, voorloopig genomen 500 dwangarbeiders, af . . . . .

Sterkte der aanvankelijk te velde gebragte magt

| DWANGARBEIDERS. | | | | PAARDEN. | | | AANMERKINGEN. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Mandoors. | Koelies. | Totaal. | Totaal-generaal. | Officiers- | Rijks- | Totaal. | |
| **brigade.** | | | | | | | |
| | | | 9 | 4 | » | 4 | (*n*) 6 kanonnen 12 c. M. k. achterlaad.<br>6 kanonnen getr. 12 c. M. k.<br>8 kanonnen getr. 8 c. M.<br>4 mortieren 20 c. M.<br>2 mitrailleurs.<br>12 kan. gl. ijz. 9 c. M. (reserve park).<br>—<br>38 vuurmonden. |
| | | | 1 047 | | | | |
| | | | 1 047 | 4 | » | 4 | |
| | | | 132 | | | | |
| | | | 83 | | | | |
| | | | 26 | 1 | 20 | 21 | (*o*) Hieronder 40 ambachtslieden en 210 vrije inlanders, koelies. |
| (*h*) | (*h*) | (*h*) | 144 | 4 | 59 | 63 | (*p*) Hieronder 10 personen voor het beheer der koelies. |
| | | | 247 | 2 | » | 2 | |
| | | | 124 | » | » | » | |
| | | | 313 | » | » | » | |
| 60 | 1 330 | 1 390 | 1 440 | » | » | » | |
| | | | 71 | 2 | » | 2 | |
| 60 | 1 330 | 1 390 | 4 683 | 17 | 79 | 96 | |
| 155 | 3 242 | | | 77 | 228 | 315 | |
| | | 3 397 | 11 938 | | | | |

| | | |
|---|---|---|
| . . . . . | 36 | hoofden, |
| . . . . . | 243 | |
| . . . . . | 12 217 | |
| te Padang gebleven, uit- . . . . . | 3 060 | |
| . . . . . | 9 157 | hoofden, |
| met | 222 | paarden |
| en | 62 | vuurmonden. |

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE C.

N°. 5.

(Zie blz. 45 van het verslag.)

# FORMATIE

VAN DE

# VOORLOOPIGE BEZETTING VAN ATJEH.

| | OFFICIEREN. | | | | | | | | ONDEROFFICIEREN EUROPEANEN. | | | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Kolonel. | Luitenant-kolonel. | Majoor, onder-intendant 1ste kl., dirigerend officier van gezondheid 2de klasse. | Kapiteins, onder-intendant 2de klasse, officier van gezondheid 1ste klasse; apotheker 1ste klasse. | 1ste luitenants, officier van gezondheid 2de klasse, apotheker 2de klasse. | 2de luitenants, apotheker 3de klasse. | Civiel personeel. | Totaal. | Adjudant-onderofficier. | Sergeanten-majoor. | Fourriers. | Sergeanten. | Korporaals. | Korporaal-tamboer. | Korporaal of fuselier, mr. schoenmaker. | Korporaal of fuselier, mr. kleermaker. | Stafhoornblazer. | Tamboers. | Hoornblazers of trompetters. | Soldaten. | Kanonniers. | Mineurs. | Genie-werklieden. |
| *Staf* | 1 | » | » | 1 | 2 | » | 2 *b)* | 6 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| *Infanterie.* | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Regterhalf 2de bataillon | » | 1 | » | 4 | 7 | 6 | » | 18 | 1 | 4 | 5 | 16 | 24 | 1 | 1 | 1 | 1 | 2 | 6 | 214 | » | » | » |
| Regterhalf 3de » | » | 1 | » | 4 | 13 *d)* | » | » | 18 | 1 | 4 | 5 | 16 | 24 | 1 | 1 | 1 | 1 | 2 | 6 | 214 | » | » | » |
| Linkerhalf 3de » | » | » | 1 | 4 | 13 *d)* | » | » | 18 | 1 | 4 | 5 | 16 | 24 *e)* | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 6 | 214 | » | » | » |
| Regterhalf 9de » | » | 1 | » | 4 | 13 *d)* | » | » | 18 | 1 | 4 | 5 | 16 | 24 | 1 | 1 | 1 | 1 | 2 | 6 | 214 | » | » | » |
| Linkerhalf 9de » | » | » | 1 | 4 | 13 *d)* | » | » | 18 | 1 | 4 | 5 | 16 | 24 *e)* | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 6 | 214 | » | » | » |
| *Artillerie.* | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Materieel | » | » | 1 | » | 1 *f)* | 1 *g)* | » | 3 | 1 *h)* | 1 *i)* | » | 2 *k)* | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 *l)* | » | » |
| Eene kompagnie vesting-artillerie (6e) | » | » | » | 1 | 2 | 1 | » | 4 | 1 | 1 | 1 | 8 | 8 | » | » | » | » | » | » | » | 70 | » | » |
| Eene bergbatterij (3de kompagnie) | » | » | » | 1 | 2 | 1 | » | 4 | 1 | 1 | 1 | 11 | 11 | » | » | » | » | » | 2 | » | 52 | » | » |
| Geweermakers-atelier | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | 1 *m)* | » | » | » | » | » | » | » | 2 | » | » | » |
| *Genie.* | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Staf | » | » | 1 | 1 | 1 | » | » | 3 | » | » | » | 2 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Genie-werklieden | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 38 |
| Mineurs en sappeurs | » | » | » | » | 2 | » | » | 2 | » | » | 1 | 3 | 4 | » | » | » | » | 1 | » | » | » | 26 | » |
| *Geneeskundige dienst.* | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Staf- en ziekeninrigting 2de klasse | » | » | 1 | 4 | 8 *o)* | 1 *p)* | » | 14 | » | 1 | » | 10 | 11 *q)* | » | » | » | » | » | » | 44 *q)* | » | » | 1 *r)* |
| *Administratie.* | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Intendance | » | » | 1 | 1 | 1 | » | » | 3 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Hospitaal | » | » | » | 1 | 1 | 1 | » | 3 | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Afdeelingmagazijn | » | » | » | 1 | » | 1 | » | 2 | » | » | » | | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Administratie der korpsen | » | » | » | » | 2 | 2 | » | 4 | 2 | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Dwangarbeiders | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Totaal | 1 | 3 | 6 | 31 | 81 | 14 | 2 | 138 | 12 | 25 | 29 | 118 | 154 | 5 | 5 | 5 | 3 | 11 | 32 | 1117 | 124 | 26 | 39 |

| Genie-werklieden. | EN MANSCHAPPEN. | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | Totaal generaal | | | AANMERKINGEN. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | AMBOINEZEN. | | | | | | | INLANDERS EN AFRIKANEN *a*). | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| | Schrijvers. | Totaal. | Sergeanten. | Korporaals. | Tamboers. | Hoornblazers. | Soldaten. | Totaal. | Sergeanten. | Korporaals. | Tamboers. | Hoornblazers of trompetters. | Soldaten. | Kanonniers. | Stukrijders. | Mineurs. | Genie-werklieden. | Ordonnancen. | Particuliere werklieden. | Dwangarbeiders. | Totaal. | Officieren. | Minderen, particulieren en dwangarbeiders. | Paarden. | |
| » | c) 5 | 5 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 | » | » | 2 | 6 | 7 | 4 | |
| » | » | 276 | » | » | » | » | » | » | 8 A | 8 A. | 2 A. | 6 A. | 206 A. | » | » | » | » | » | » | » | 230 A | 18 | 506 | 1 | *a*) De Afrikanen zijn aangeduid door de letter A. |
| » | » | 276 | 8 | 8 | 2 | 6 | 206 | 230 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 18 | 506 | 1 | *b*) Een auditeur-militair geassimileerd met den rang van majoor en een postcommies geassimileerd met den rang van luitenant. |
| » | » | 275 | 8 | 8 | 2 | 6 | 206 | 230 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 18 | 505 | 1 | |
| » | » | 276 | » | » | » | » | » | » | 8 | 8 | 2 | 6 | 206 | » | » | » | » | » | » | » | 230 | 18 | 506 | 1 | *c*) Waaronder een provoost-geweldiger en een schrijver voor den postcommies. |
| » | » | 275 | » | » | » | » | » | » | 8 | 8 | 2 | 6 | 206 | » | » | » | » | » | » | » | 230 | 18 | 505 | 1 | *d*) Zoowel 1ste als 2de luitenants. |
| | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | *e*) Of stafhoornblazer. |
| » | 3 | 9 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | 9 | 2 | *f*) Luitenant-adjudant. |
| » | » | 89 | » | » | » | » | » | » | 1 | 1 | » | 2 | » | 20 | » | » | » | » | » | » | 24 | 4 | 113 | » | *g*) Magazijnmeester 3de klasse. |
| » | » | 79 | » | » | » | » | » | » | 1 | 2 | » | » | » | 20 | 38 | » | » | » | » | » | 61 | 4 | 140 | 63 | *h*) Magazijnmeester 4de klasse. |
| » | » | 4 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 4 | » | *i*) Conducteur 2de klasse. |
| | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | *k*) Idem 3de klasse en 1 sergeant vuurwerker. |
| | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | *l*) 1 timmerman en 1 smid. |
| » | 1 | 3 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | 3 | 1 | *m*) 1 sergeant-conducteur en 1 sergeant-teekenaar. |
| 38 | » | 40 | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 | » | » | » | » | » | n) 18 | » | 200 | » | 220 | » | 260 | » | *n*) Van verschillende rangen. |
| » | » | 35 | » | » | » | » | » | » | 1 | 2 | » | 1 | » | » | » | 21 | » | » | » | » | 25 | 2 | 60 | » | *o*) Hieronder 1 apotheker 2de klasse. |
| r) 1 | 1 | 68 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | q) 43 | » | » | » | » | » | r) 15 | » | 58 | 14 | 126 | » | *p*) Apotheker 3de klasse. |
| | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | *q*) Ziekenvader, hospitaalbedienden, ziekenoppassers en handlangers. |
| » | 11 | 11 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | 11 | » | *r*) Vrije bedienden. |
| » | 2 | 3 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | 3 | » | |
| » | 4 | 4 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 | 4 | » | |
| » | 5 | 8 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 4 | 8 | » | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 500 | 500 | » | 500 | » | |
| 39 | 32 | 1736 | 16 | 16 | 4 | 12 | 412 | 460 | 27 | 29 | 8 | 21 | 661 | 40 | 38 | 21 | 18 | 2 | 215 | 500 | 1580 | 138 | 3776 | 75 | |

ZITTING 1874 — 1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **D.**

N°. 6.

(Zie bladz. 50 van het verslag).

# OORLOGSMARINE IN NEDERLANDSCH INDIE

## over het jaar 1873.

| OMSCHRIJVING DER SCHEPEN.<br>De met een * geteekende schepen zijn gebouwd ten laste der koloniale geldmiddelen. | In Nederland te water gelaten in | Diepgang in decimeters. | Aantal vuurmonden. | Stoomvermogen in paardenkracht | Grootste vaart onder stoom. | Tonnenінhoud. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **Auxiliair eskader.** | | | | | | |
| *Fregat met stoomvermogen.* | | | | | | |
| Zeeland | 1859 | 67 | 51 | 400 | » | » |
| *Schroefstoomschepen 1ste klasse.* | | | | | | |
| Djambi | 1860 | 55 | 16 | 250 | 8,5 | 1083 |
| Metalen Kruis | 1862 | 55 | 16 | 250 | » | » |
| *Schroefstoomschepen 2de klasse.* | | | | | | |
| Vice-Admiraal Koopman | 1858 | 54 | 13 | 250 | 8 | 946 |
| Citadel van Antwerpen | 1857 | 54 | 13 | 250 | » | » |
| Marnix | 1867 | 49 | 6 | 280 | 10 | 712 |
| Watergeus | 1864 | 49 | 6 | 280 | » | » |
| *Schroefstoomschepen 4de klasse.* | | | | | | |
| Schouwen | 1863 | 35 | 6 | 80 | » | » |
| Bommelerwaard | 1862 | 35 | 6 | 80 | » | » |
| **Nederlandsch Indische militaire marine.** | | | | | | |
| *Schroefstoomschepen 4de klasse.* | | | | | | |
| Bali | 1856 | 39 | 10 | 100 | » | » |
| Coehoorn | 1862 | 35 | 6 | 80 | 6 à 7 | 285 |
| Aart van Nes | 1863 | 35 | 6 | 80 | 6 à 7 | 285 |
| den Briel | 1863 | 35 | 6 | 80 | 6 à 7 | 285 |
| Maas en Waal | 1862 | 35 | 6 | 80 | 6 à 7 | 285 |
| Riouw | 1872 | » | 3 | 80 | » | » |
| Amboina | 1872 | » | » | 80 | » | » |
| Banda | 1872 | » | » | 80 | » | » |
| *Raderstoomschip 1ste klasse.* | | | | | | |
| Ardjoeno | 1849 | 48 | 8 | 300 | 6 à 7 | 700 |
| *Raderstoomschip 2de klasse.* | | | | | | |
| Cycloop | 1843 | 40 | 6 | 220 | 9 | 450 |
| *Stoomtransportschip.* | | | | | | |
| * Soerabaija (*a*) | 1867 | 43 | 2 | 220 | 9 | 1077 |

*a.* In Indie gebouwd.

| BEMANNING. | | | | | | Wanneer in Indie aangekomen of in dienst gesteld. | Wanneer naar Nederland vertrokken of op eenige andere wijze aan de Indische dienst onttrokken. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Bepaalde sterkte. | | Aanwezige sterkte, volgens de op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapporten. | | | | | |
| | | 1 Januarij 1873. | | 31 December 1873. | | | |
| Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Inlanders. | | |
| » | 500 | 59 | » | » | 469 | 28 | 18 Junij 1873 | |
| 83 | 225 | 41 | 201 | 41 | » | » | 16 Jan. 1869. | 6 Augustus 1873 naar Nederland vertrokken. |
| » | 225 | 41 | » | » | 216 | 18 | 9 Junij 1873. | |
| 46 | 180 | 41 | 170 | 41 | 165 | 19 | 26 Aug. 1871. | |
| » | 180 | 41 | » | » | 187 | 17 | 7 Febr. 1873. | |
| 12 | 130 | 43 | 119 | 36 | » | » | 6 Dec. 1868. | 2 Augustus 1873 naar Nederland vertrokken. |
| » | 130 | 36 | » | » | 125 | 15 | 4 Junij 1873. | |
| » | 75 | 24 | » | » | 71 | 24 | 7 Julij 1873. | |
| » | 75 | 24 | » | » | 74 | 24 | 26 Julij 1873. | |
| » | 85 | 24 | 80 | 23 | 78 | 24 | Febr. 1866. | |
| 85 | 75 | 24 | 69 | 24 | 65 | 19 | 30 Maart 1865 | |
| 85 | 75 | 24 | 70 | 21 | 34 | 21 | 29 Jan. 1866. | |
| 85 | 75 | 24 | 68 | 24 | 69 | 21 | 1 Febr. 1866. | |
| 85 | 75 | 24 | 70 | 23 | 72 | 20 | 14 Febr. 1866 | |
| » | 75 | 24 | » | » | 71 | 24 | 4 Aug. 1873 | |
| » | 75 | 24 | » | » | 79 | 24 | 24 Aug. 1873. | |
| » | 75 | 24 | » | » | 76 | 24 | 19 Aug. 1873. | |
| 00 | 150 | 43 | 131 | 43 | » | » | 2 Dec. 1863. | 10 Augustus 1873 buiten dienst gesteld. |
| 50 | 100 | 35 | 94 | 34 | » | » | 14 Febr. 1866. | 1 April 1873 buiten dienst gesteld |
| 77 | 65 | 57 | 82 | 47 | 165 | 79 | 1 Nov. 1871 in Indie in dienst gesteld. | |

| OMSCHRIJVING DER SCHEPEN.<br>De met een * geteekende schepen zijn gebouwd ten laste der koloniale geldmiddelen. | In Nederland te water gelaten in | Diepgang in decimeters. | Aantal vuur-monden. | Stoom-vermogen in paarden-kracht. | Grootste vaart onder stoom. | Tonnen-inhoud. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| *Raderstoomschepen 3de klasse* | | | | | | |
| * Sumatra (ijzeren) . . . . . | 1867 | 35 | 4 | 200 | 10 | 710 |
| * Borneo (ijzeren) . . . . . | 1867 | 35 | 4 | 200 | 10 | 710 |
| * Banka (ijzeren) . . . . . | 1867 | 35 | 4 | 200 | 10 | 710 |
| * Timor (ijzeren) . . . . . | 1867 | 35 | 4 | 200 | 10 | 710 |
| *Raderstoomschepen 4de klasse.* | | | | | | |
| Suriname (ijzeren). . . . . | 1845 | 27 | 6 | 110 | 6 | » |
| Madura (ijzeren) (*b*) . . . . . | 1856 | 19 | 3 | 100 | 8,5 | » |
| * Onrust (ijzeren) (*b*) . . . . . | 1861 | 19 | 3 | 80 | 7 | » |
| Admiraal van Kinsbergen (ijzeren) (*b*). . . . . | 1852 | 19 | 1 | 70 | 7 | » |
| *Opnemingsvaartuig.* | | | | | | |
| Stavoren . . . . . | 1860 | 35 | 6 | 80 | 6 à 7 | » |
| *Wachtschepen.* | | | | | | |
| Prins Alexander der Nederlanden (dienstdoend wachtschip ter reede Batavia), fregat 2de klasse. | 1844 | 60 | 22 | » | » | 1062 |
| Prinses Amelia (dienstdoend wachtschip te Soerabaija), korvet 1ste klasse. . . . . | 1855 | 54 | 16 | » | » | 807 |
| Van Speyk (*c*) (dienstdoend wachtschip eerst te Makassar, later te Batavia), korvet 1ste klasse. | 1843 | 53 | 22 | » | » | 736 |
| * Kanonneerboot n°. 14 (dienstdoend wachtschip te Samarang) (*d*) . . . . . | 1864 | » | 1 | » | » | » |

*b* In Nederland vervaardigd en te Soerabaija ineengezet.

*c.* Is op 3 April 1873 dienstdoend wachtschip ter reede Batavia geworden.

*d.* Wordt bemand uit de rolle van het wachtschip te Soerabaija. De kanonneerboot is te Dassoon (Rembang) gebouwd.

*e.* Ongerekend het vaste personeel aan wal, ten getale van 18.

*f.* Ongerekend het vaste personeel aan wal, ten getale van 16. Dit verschil ontstaat door dat de detachering van marine-etablissement te Onrust niet meer door een hoofdofficier der marine wordt waargenomen.

| BEMANNING. | | | | | | Wanneer in Indie aangekomen of in dienst gesteld. | Wanneer naar Nederland vertrokken of op eenige andere wijze aan de Indische dienst onttrokken. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Bepaalde sterkte. | | Aanwezige sterkte, volgens de op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapporten. | | | | | |
| | | 1 Januarij 1873. | | 31 December 1873. | | | |
| Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Inlanders. | Europeanen. | Inlanders. | | |
| 90 | 30 | 83 | 31 | 84 | 16 | 22 Febr. 1868 | |
| 90 | 30 | 80 | 27 | 83 | 17 | 2 Mei 1868 | |
| 90 | 30 | 67 | 24 | 36 | 14 | 27 Mei 1868 | |
| 90 | 30 | 76 | 23 | 80 | 18 | 4 Junij 1868 | |
| 70 | 23 | 64 | 21 | 63 | 24 | 1851. | |
| 52 | 42 | 48 | 41 | 48 | 40 | September 1858 in Indie in dienst gesteld. | |
| » | » | » | » | » | » | 1 Mei 1863. als voren. | Sedert November 1872 tijdelijk buiten dienst en in reparatie. |
| 43 | 22 | 46 | 25 | 48 | 18 | 10 Julij 1854, als voren. | |
| 30 | 42 | 27 | 42 | » | » | 14 Mei 1864. | Ult. Februarij 1873 buiten dienst gesteld. |
| 122 | 35 | 196 | 69 | » | » | 4 Febr. 1863. | 3 April 1873 buiten dienst gesteld. |
| 132 | 46 | 190 | 86 | 118 | 62 | 4 Sept. 1864. | |
| 90 | 28 | 78 | 19 | 467 | 129 | 2 Aug. 1868. | |
| *d.* | *d.* | *d.* | *d.* | *d.* | *d.* | 1864 in Indie in dienst gesteld. | |
| | | *e.* 2109 | 765 | *f.* 3043 | 739 | | |

den luitenant ter zee 2de klasse bij het hydrographisch bureau is ingetrokken en de betrekking van directeur van het

ZITTING 1874 — 1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **E.**

N°. 7.

(Zie bladz. 53 van het verslag.)

OVERZIGT van de op 31 December 1873 in dienst, in reparatie en in aanbouw zijnde stoom- en andere vaartuigen der gouvernementsmarine in Nederlandsch Indie.

| BENAMING DER SCHEPEN. | Materiaal. | Aantal vuurmonden. | Sterkte der bemanning. | | Aantal paardenkrachten nominaal. | Waar gebouwd. | | STATIONS. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Europeanen. | Inlanders. | | Plaats. | Jaar. | |
| **Schroefstoomschepen.** | | | | | | | | |
| Hertog Bernard. . . . | IJzer. | 8 | 9 | 79 | 170 | Engeland. | 1856 | Atjeh. |
| Draak . . . . . | Id. | 6 | 7 | 35 | 60 | Soerabaija. | 1859 | In reparatie te Soerabaija. |
| Argus . . . . . | Id. | 2 | 7 | 36 | 80 | Nederland. | 1869 | Idem te Onrust. |
| **Rader-stoomschepen.** | | | | | | | | |
| Siak. . . . . | Hout. | 5 | 8 | 45 | 80 | Soerabaija. | 1872 | Atjeh. |
| Telegraaf . . . . . | Id. | 6 | 8 | 35 | 80 | Dassoon. | 1860 | In reparatie te Soerabaija. |
| Dassoon . . . . . | Id. | 6 | 8 | 35 | 80 | Idem. | 1861 | Makassar. |
| Bronbeek . . . . . | Id. | 6 | 8 | 35 | 80 | Idem. | 1860 | Atjeh. |
| Boni. . . . . | IJzer. | 6 | 6 | 33 | 60 | Liverpool. | 1855 | Deli. |
| Kapoeas II . . . . . | Id. | 6 | 6 | 33 | 80 | Fijenoord. | 1866 | Westkust Borneo. |
| Barito . . . . . | Id. | 5 | 3 | 21 | 30 | Amsterdam. | 1861 | Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo. |
| Tjinrana . . . . . | Id. | 5 | 3 | 21 | 30 | Fijenoord. | 1861 | Palembang (tijdelijk). |
| Bennett. . . . . | Hout. | 4 | 3 | 21 | 20 | Dassoon. | 1855 | Sintang (Wester-afdeeling van Borneo). |
| Sailoos . . . . . | IJzer. | 3 | 2 | 14 | 20 | Fijenoord. | 1861 | Bandjermasin (Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo). |
| Kapoeas I. . . . . | Id. | » | » | » | 80 | Idem. | 1860 | Door de keuringscommissie te Soerabaija afgekeurd en sedert publiek verkocht. |

| BENAMING DER SCHEPEN. | Materiaal. | Aantal vuurmonden. | Sterkte der bemanning. | | Aantal paardenkrachten nominaal. | Waar gebouwd. | | STATIONS. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Europeanen. | Inlanders. | | Plaats. | Jaar. | |
| Java. . . . . | IJzer. | » | » | » | 80 | Engeland. | 1854 | Door de keuringscommissie te Soerabaija afgekeurd en sedert publiek verkocht. |
| Anjer . . . . . | Hout. | » | » | » | 80 | » | » | In aanbouw te Soerabaija. |
| Ternate. . . . . | Id. | » | » | » | 80 | » | » | Idem. |
| Tagal . . . . . | Id. | » | » | » | 80 | » | » | Idem. |
| Bogor (communicatie-vaartuig tusschen Batavia en Onrust). . . | Id. | » | 2 | 11 | 35 | Soerabaija. | 1873 | Batavia. |
| Zeilvaartuigen. | | | | | | | | |
| Bebakeningsvaartuig . . | Id. | » | 1 | 10 | » | Idem. | 1873 | Het oude in conservatie te Onrust. |
| Gewapende booten. | | | | | | | | |
| 45 stuks . . . . . | Id. | 3 | » | 16 | » | In Indie. | 1855–1873 | In werkelijke dienst (zie blz. 3). |
| 13 » . . . . . | Id. | » | » | » | » | » | » | In aanbouw (zouden tegen de helft van 1874 gereed komen). |
| Adviesbooten. | | | | | | | | |
| 13 stuks . . . . . | Id. | 2 | » | 11 | » | Idem. | 1855–1873 | In werkelijke dienst (zie blz. 3). |

De organieke en de aanwezige sterkte der gouvernements gewapende en adviesbooten op 31 December 1873 was over de verschillende gewesten verdeeld als volgt:

| STATIONS. | Organieke sterkte | | Aanwezige sterkte. | | Ontbreken. | | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Gewapende booten. | Adviesbooten. | Gewapende booten. | Adviesbooten. | Gewapende booten. | Adviesbooten. | |
| Amboina . . . . . | 1 | » | 1 | » | » | » | |
| Banjoewangi . . . . . | 3 | » | 3 | » | » | » | |
| Banka . . . . . | 4 | 2 | 3 | 2 | 1 | » | |
| Bantam . . . . . | » | 1 | » | 1 | » | » | |
| Batavia . . . . . | 1 | » | 1 | » | » | » | |
| Benkoelen . . . . . | 1 | » | 1 | » | » | » | |
| Billiton . . . . . | 2 | » | 1 | » | 1 | » | |
| Borneo's Weskust . . . | 6 | 3 | 5 | 3 | 1 | » | |
| » Zuid- en Oostkust | 8 | » | 6 | » | 2 | » | |
| Celebes. . . . . | 5 | » | 5 | » | » | » | Waarvan één tijdelijk te Atjeh. |
| Cheribon . . . . . | 1 | » | 1 | » | » | » | |
| Japara . . . . . | 1 | 1 | 1 | 1 | » | » | |
| Lampongsche districten . | 1 | 2 | » | 2 | 1 | » | |
| Menado . . . . . | 2 | » | 2 | » | » | » | Waarvan één tijdelijk te Atjeh. |
| Palembang . . . . . | 2 | 1 | 2 | » | » | 1 | |
| Pasoeroean . . . . . | » | 1 | » | 1 | » | » | |
| Rembang . . . . . | » | 1 | » | 1 | » | » | |
| Riouw . . . . . | 6 | 1 | 4 | 1 | 2 | » | |
| Soerabaija . . . . . | 2 | » | 2 | » | » | » | |
| Sumatra's Westkust . . | 4 | 1 | 4 | 1 | » | » | |
| Timor . . . . . | 3 | » | 3 | » | » | » | |
| TOTAAL. . . | 53 | 14 | 45 | 13 | 8 | 1 | |

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE E*bis*.

N°. 8.

(Zie bladz. 64 van het verslag).

# VERSLAG betreffende het gevangeniswezen in Nederlandsch Indie over 1873, met bijbehoorende statistiek.

*Gebouwen.* Behalve een aantal districtsgevangenissen in de residentien Cheribon, Pekalongan, Samarang, Japara, Pasoeroean, Kadoe en Madura, waren gedurende 1873 op een achttal (1) plaatsen zoogenaamde landsgevangenissen in aanbouw, waarvan sommige nog vóór het einde des jaars voltooid werden, en de overige in 1874 zouden opgeleverd worden; voorts kwamen bij een twaaltal (2) landsgevangenissen cellen voor eenzame opsluiting gereed en waren zoodanige cellen op andere plaatsen nog onderhanden.

Met het oog op de reeds goedgekeurde plannen voor het bouwen van nieuwe of het vergrooten en verbeteren van bestaande gevangenissen, werd verwacht, dat met zoodanige werken in 1874 op 37 plaatsen (3) een aanvang zou worden gemaakt.

Ten einde het onderzoek van aangeboden projecten te bespoedigen en nutteloos schrijfwerk te voorkomen, werden door den directeur van justitie, in overleg met den directeur der burgerlijke openbare werken, bij circulaire van 21 Maart 1873 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2663) eenige algemeene regelen aangegeven, in acht te nemen bij het opmaken van projecten tot het bouwen, vergrooten en verbeteren van gevangenissen.

Het groot aantal gevangenen, in verhouding tot de bestaande ruimte voor hunne huisvesting, had weder op een aantal plaatsen tot het nemen van buitengewone voorzieningen geleid, hetzij door het verplaatsen van een deel der gevangenen naar verblijven van meerdere grootte, hetzij door het bouwen van tijdelijke hulplocalen van ligte materialen of door het huren van particuliere huizen.

*Aantal gevangenen.* Bij het eind van 1873 beliep het geheele aantal burgerlijke en militaire gevangenen in Nederlandsch Indie 18 733, waaronder — met inbegrip van de 3500 dwangarbeiders toegevoegd aan de tweede expeditie tegen Atjeh en de 400 bij de militaire magt in Deli gedetacheerd (zie lager bladz. 3 dezer bijlaag) — 13 909 veroordeelden tot dwangarbeid in en buiten den ketting. Op 31 December 1872 waren die cijfers, volgens verbeterde opgaven, respectivelijk 17 714 en 12 832.

In vorenstaande opgaven zijn niet begrepen de praeventieve gevangenen (op 31 December 1872 en 1873 achtereenvolgens ten getale van 3836 (1) en 3656), noch ook de gegijzelden, wier aantal over het geheele jaar 1873 beliep 334, tegen 588 gedurende 1872.

Voor meer gesplitste opgaven nopens de bevolking der gevangenissen op en buiten Java en Madura over 1873, zij verwezen naar de tabellen aan het slot dezer bijlaag, aanwijzende de vermeerdering en vermindering in den loop van het jaar, met afzonderlijke aanduiding van het aantal overledenen.

Van de in 1873 bijgekomen gevangenen waren veroordeeld:

98 tot tuchthuis- en kruiwagenstraf, tegen 225 in 1872;
734 tot gevangenisstraf of detentie, tegen 630 in 1872;
2424 tot dwangarbeid in den ketting, tegen 1837 in 1872,
en 10 254 tot dwangarbeid buiten den ketting, tegen 10 146 in 1872;

terwijl op de politierol tot gevangenisstraf en tenarbeidstelling aan de openbare werken veroordeeld werden 69 960 inlanders en met dezen gelijkgestelde personen.

Hoedanig dit laatste cijfer zich vertoont tegenover dat der vier voorafgegane jaren wordt hieronder aangewezen:

| Jaar. | Java en Madura. | Buitenbezittingen. | In geheel Nederlandsch Indie. |
|---|---|---|---|
| 1869 | 50 666 | 19 566 | 70 232 |
| 1870 | 49 881 | 19 617 | 69 498 |
| 1871 | 52 462 | 19 080 | 71 542 |
| 1872 | 57 274 | 19 410 | 76 684 |
| 1873 | 52 234 | 17 726 | 69 960 |

*Gezondheidstoestand.* Niettegenstaande schier overal wordt geklaagd over de overbevolking der gevangenissen, was de gezondheidstoestand in de meeste bevredigend te noemen. In enkele gevangenissen heeft de cholera vele offers geëischt.

Te Batavia was de gezondheidstoestand in het ketting-

(1) Te Anjer (Bantam), Bandong (Preanger regentschappen), Brebes (Tagal), Magelang (Kadoe), Sampang (Madura), Telok Betong (Lampongsche districten), Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en Maros (Celebes).

(2) Bij die te Kebajoran, Tangerang en Buitenzorg (Batavia), Tagal, Rembang, Toeban en Blora (Rembang), Soerabaija, Banjoewangi, Banjoemas, Poerbolinggo en Bandjarnegara (Banjoemas).

(3) Te Tjitjalengka, Mangoenredja, Tassikmalaija en Manondjaija (Preanger regentschappen), Tjiamis (Cheribon), Batang (Pekalongan), Salatiga en Poerwodadi (Samarang), Bodjonegoro en Blora (Rembang), Modjokerto, Lamongan en Sidajoe (Soerabaija), Bangkallan en Sumanap (Madura), Pasoeroean en Bangil (Pasoeroean), Probolinggo, Kraksaän en Loemadjang (Probolinggo), Poerwokerto (Banjoemas), Soerakarta, Djokjokarta, Toeloeng-Agoeng en Berbek (Kediri), Painan, Pau, Padang-Sidempoeang, Natal, Solok, Paijakombo en Fort van der Capellen (Sumatra's Westkust), Talang-Padang, Pangkallan, Baleij en Djambi (Palembang) en te Gorontalo (Menado).

(1) Volgens verbeterde opgaven.

kwartier, even als vroeger, ongunstig; te Samarang daarentegen in de gevangenis voor inlanders beter. Alleen heeft de tijdelijke overbevolking van het kettingkwartier aldaar, door de opneming van de dwangarbeiders bestemd om van daar te worden ingescheept als koelies ten dienste der tweede expeditie tegen Atjeh, bij het vertraagd vertrek der troepen aanleiding gegeven, dat de cholera in dit kwartier is uitgebroken en velen daaraan overleden zijn.

Te Soerabaija bedroeg het aantal zieken, even als in 1872, gemiddeld 10 per cent, waarvan de meesten aan huidziekten leden. Aan cholera stierven slechts 10 personen, waarvan 6 die pas van Batavia en Samarang waren gekomen. Door overbevolking en slechte inrigting der gevangenis te Modjokerto (Soerabaija) steeg aldaar de sterfte in de maanden Mei en Junij 1873 tot 30 personen 's maands. De overplaatsing naar Soerabaija van een aantal veroordeelden, die op hun arrest in revisie of strafplaats-aanwijzing wachtende waren, had een gunstig gevolg, terwijl terstond het noodige is gedaan om in 1874 een aanvang te kunnen maken met eene verbetering en vergrooting der gevangenis.

In de gevangenis te Pekalongan, waar, in eene ruimte voor 90, gemiddeld 280 personen moesten verblijf houden, en in die te Probolinggo, waar 400 personen vereenigd waren binnen eene ruimte die op 100 hoofden berekend is, was, door de genomen voorzorgsmaatregelen, de gezondheidstoestand niet zoo slecht als kon verwacht worden. In laatstgenoemd verblijf leden vele gevangenen voortdurend aan huidziekten.

In het landbouw-etablissement te Soekaradja (Banjoewangi), waar het gemiddeld aantal dwangarbeiders dagelijks ten arbeid gesteld 1054 heeft bedragen, met inbegrip van de veroordeelden werkzaam bij den aanleg van den weg door het bosch van Soemberwaroe, kwamen 1651 zieken voor, waarvan 200 overleden zijn.

De sterfte onder de gevangenen in de residentie Kediri bedroeg 85 personen, welk aantal — de overbevolking der gevangenissen in aanmerking genomen — gering mag heeten. De verhouding zou, naar het oordeel van het hoofd van gewestelijk bestuur, nog gunstiger geweest zijn, indien niet het ziekengesticht ter hoofdplaats Kediri, waar de zieke gevangenen mede verpleegd worden, voortdurend overbevolkt ware geweest.

Te Telok-Betong (Lamponsche districten), waar gemiddeld 250 gevangenen aanwezig waren, bedroeg het aantal zieken 20 daags, doch was de sterfte slechts 10 man in het geheele jaar.

Te Muntok (Banka) was de verhouding nagenoeg dezelfde.

*Verpleging.* Op de levering van voeding aan de gevangenen door de aannemers wordt voortdurend een scherp toezigt gevorderd. Gevallen van beboeting wegens onvoldoende hoedanigheid of ongenoegzaam gewigt, kwamen nog al voor. Eene betere regeling van de voeding der Europesche en met dezen gelijkgestelde gevangenen is bij het departement van justitie in bewerking.

Bij de nieuwe aanbesteding der levering van kleedingstukken van gevangenen is, met het oog op de aanstaande invoering eener betere wijze van toepassing der straf van dwangarbeid in en buiten den ketting, in de voorwaarden de verpligting opgenomen om, op daartoe bekomen last, de voor deze veroordeelden bestemde kleedingstukken van een onuitwischbaar nommer te voorzien.

Aan de bij *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 12, bepaalde algemeene verstrekking van hoofdkussens en ligmatjes aan inlandsche en met dezen gelijkgestelde gevangenen, werd in den loop van het jaar zooveel mogelijk uitvoering gegeven.

*Vervoer van gevangenen.* Het vervoer van gevangenen van Samarang naar de Vorstenlanden geschiedt sedert Januarij 1873 langs den spoorweg in gewone wagens tegen verminderden tariefsprijs. Sedert is bepaald, dat ook het vervoer van zieke gevangenen (berri-berri-lijders) van Batavia naar Buitenzorg door middel van den spoortrein zal geschieden.

Bij Indisch besluit van 27 November 1873, n°. 14, is bepaald, dat bij opzending naar Nederland van veroordeelde en ontslagen veroordeelde militairen, benevens van hen, die met een briefje van ontslag de dienst moeten verlaten, f 5 per hoofd wordt beschikbaar gesteld om aan de gezagvoerders der schepen te worden ter hand gesteld, ten einde hun daarvoor eenige gedurende de reis onmisbare kleine benoodigdheden te verstrekken.

Aan de meermalen ondervonden bezwaren door het ontbreken van bepalingen, die ontslagen praeventieve en veroordeelde Europeanen en met dezen gelijkgestelden regt gaven op vervoer voor rekening van den lande naar hunne vroegere woonplaats, en op eene schadeloosstelling gedurende den tijd dien zij op scheepsgelegenheid moeten wachten, werd een einde gemaakt door de voorschriften van het *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 234 (reeds vermeld op blz. 63 van het verslag hiervoren).

Herhaalde ontvlugtingen bij vervoer van gevangenen met de stoombooten der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij leidden er toe, dat de procureur-generaal bij het Hooggeregtshof de hoofden van gewestelijk bestuur uitnoodigde (Junij 1873), om dat vervoer steeds te doen geschieden onder militair of politie-geleide. De opvolging dier voorschriften heeft echter tot bezwaren aanleiding gegeven, welker oplossing thans in Indie een punt van onderzoek uitmaakt.

*Orde en tucht.* Omtrent de werking van het reglement van orde en tucht onder de gevangenen enz. (*Indisch Staatsblad* 1871, n°. 78) zijn de rapporten over het algemeen gunstig. Waar de handhaving der tucht het meest te wenschen overliet, wordt zulks algemeen toegeschreven aan de gebrekkige wijze, waarop voor alsnog aan het reglement uitvoering kan worden gegeven. Bij de meeste gevangenissen toch bestaat gebrek aan ruimte om de noodige afscheiding der verschillende kategorien van gevangenen, zoo als het reglement die voorschrijft, behoorlijk in acht te nemen. Bij velen ontbreken nog de cellen voor eenzame opsluiting, en wordt dien ten gevolge de gelegenheid tot toepassing van deze straf ten eenen male gemist, daar slechts zelden de plaatsruimte in de gevangenis de opsluiting in een afzonderlijk, niet bepaaldelijk daartoe bestemd locaal toelaat, en, waar daartoe al gelegenheid bestaat, de inrigting der localen zoodanig is, dat het ondergaan dier straf geen doel treft.

Veel wordt ook geklaagd, in de buitenbezittingen schier overal, over het ontoereikend aantal en het slechte gehalte van het eigenlijk gevangenis-personeel en van de mandoors, die de veroordeelden bij den arbeid moeten bewaken.

Een der meest voorkomende vergrijpen is nog altijd ontvlugting, voornamelijk terwijl de veroordeelden worden ten arbeid gesteld; veel zeldzamer uit de gevangenissen. Te Batavia zijn door braak uit de stadsgevangenis 2 personen ontvlugt, te Blora (Rembang) 4. Te Loemadjang (Probolinggo) hadden, bij het geheel ontbreken van gevangenis-personeel en wegens den slechten toestand van het overbevolkt gebouw, herhaaldelijk pogingen tot ontvlugting plaats, twee malen zelfs op groote schaal; de eerste maal werd het plan tijdig ontdekt en verijdeld, doch de tweede maal, in November 1873, gelukte het aan 50 gevangenen met geweld uit te breken; zij werden echter, met uitzondering van 11, na eenigen tijd weder opgevat. Ook te Patjitan en te Ponorogo (Madioen), zoomede te Toeloengagoeng en Trengalek (Kediri) hadden, ten gevolge van bovengenoemde omstandigheden, ontvlugtingen met geweld uit de gevangenis plaats.

Het wegloopen van de werken, waaraan de veroordeelden zijn ten arbeid gesteld, heeft vooral plaats onder hen, die aan autoriteiten of inrigtingen, zoo als militaire kazernes en hospitalen, zijn toegevoegd; doch ook daar, waar zij onder opzigt van inlandsche mandoors werken, is dit niet altijd te voorkomen, ten gevolge van de ongeschiktheid van dit opzigthoudend personeel.

Hoewel in de centrale gevangenis voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden te Samarang een kleiner aantal gevangenen dan vroeger aanwezig was, zoodat zelfs daarin konden worden opgenomen eenige tot gevangenisstraf veroordeelde en met een briefje van ontslag uit de gelederen verwijderde militairen, voor wie in het militair huis van arrest geene ruimte was, gingen de handhaving van orde en tucht en de geregelde uitvoering van den arbeid in dat verblijf met groote moeijelijkheden gepaard, ten gevolge

van het ontoereikend personeel en de gebrekkige inrigting van het gebouw. Blijvende verbetering wordt alleen verwacht van eene geheele reorganisatie van het personeel en van vergrooting der gevangenis door bijbouwing van afzonderlijke localen voor praeventieve gevangenen en gegijzelden en van cellen tot het ondergaan der straf van eenzame opsluiting. Tot het laatste is sedert magtiging verleend en in 1875 zal een aanvang met de vergrooting worden gemaakt, terwijl de reorganisatie van het gevangenispersoneel intusschen reeds heeft plaats gehad (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 131), zoodat thans een directeur, een oud-officier van het Nederlandsch-Indisch leger, aan het hoofd dier gevangenis is geplaatst, die een cipier, portier, sleuteldrager en het noodig aantal Europesche opzigters onder zich heeft, om met meer klem tegen de aan wanorde en verzet gewoon geraakte veroordeelden te kunnen optreden.

Bij genoemd *Staatsblad* is tevens voorzien in eene behoefte, die zich sedert lang had doen gevoelen, namelijk de vaststelling der onderscheidingsteekenen en bewapening van het personeel bij de gevangenissen en straf- of werkplaatsen van veroordeelden in Nederlandsch Indie, en van de personen, die belast worden met het opzigt en bewaking der veroordeelden bij den arbeid.

Bij eenige andere gevangenissen is mede in de dringende behoefte aan beter en meer personeel voorzien (zie *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 11, 1874 n°. 22, 39 en 51).

Het door den directeur van justitie ingesteld onderzoek naar de plaatsen, waar, wegens gemis aan personeel, de bewaking van 's lands gevangenissen, in strijd met het besluit van 7 Junij 1870 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2332), door heerendienstpligtigen geschiedt, is afgeloopen, en een rapport te dier zake aan de Indische Regering ingediend. De voorstellen naar aanleiding der resultaten van dat onderzoek te doen, worden spoedig te gemoet gezien.

Naar een ter directie van justitie opgemaakt model zijn reeds door verschillende hoofden van gewestelijk bestuur instructies voor de cipiers in hun gewest vastgesteld.

Het nieuwe reglement (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 136) voor de dienst in de mijn Oranje-Nassau te Pengaron (Borneo's Zuider- en Ooster-afdeeling) behelst onder anderen voorschriften betreffende de veroordeelden, die in deze mijn worden ten arbeid gesteld.

*Arbeid der gevangenen.* Omtrent de opvolging van art. 9 van het reeds aangehaalde reglement van orde en tucht onder de gevangenen en veroordeelden in Nederlandsch Indie, en in het algemeen omtrent de wijze, waarop van de werkkrachten der veroordeelden partij is getrokken, valt over 1873 het volgende mede te deelen.

In de centrale gevangenis voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden te Samarang, waar op 31 December 1873 het aantal veroordeelden tot 76 was gedaald, hebben de tot tuchthuis- en kruiwagenstraf veroordeelden in den loop van het jaar 5651 dagdiensten gepraesteerd, waarin zij 1506 paren schoenen vervaardigden. In aanmerking genomen dat de veroordeelden in den beginne alle bedrevenheid in dit ambacht misten, terwijl ijver om er vorderingen in te maken bij hen ontbreekt, en dat door gemis aan voldoend personeel geen streng toezigt op den arbeid kon gehouden worden, wordt dit resultaat vrij gunstig genoemd. Voor de veroordeelden tot gevangenisstraf bestaat echter geene gelegenheid tot gezamenlijken arbeid onder goed opzigt; daar de inrigting eener werkzaal eene kostbare vergrooting der gevangenis zou vereischen, waartoe het niet wenschelijk is over te gaan, in afwachting van den bouw eener nieuwe meer systematisch ingerigte gevangenis. Enkele van die veroordeelden werden beziggehouden met schrijfwerk voor het residentie-bureau en voor de administratie der gevangenis.

Ook aan de inlandsche en met dezen gelijkgestelde veroordeelden tot gevangenisstraf kan in slechts enkele gevangenissen vast werk worden opgedragen; in de meeste ontbreekt eene geschikte localiteit om als werkzaal te worden gebruikt, terwijl de organisatie van het personeel geen voldoend toezigt op het werk toelaat. Het aantal dier veroordeelden is trouwens in de meeste gevangenissen te gering om bijzonder toezigt-houdend personeel aan te stellen of groote uitgaven te doen tot inrigting van eene werkzaal. Bij de nieuw te bouwen gevangenissen is echter op zoodanig vertrek gerekend. Op de plaatsen waar die veroordeelden thans voorkomen, worden zij gewoonlijk belast met het schoonhouden der localen, het schoonmaken en vullen der lampen, en het verrigten van andere diensten ten behoeve der gevangenis. Alleen in de gevangenis te Pamakassan (Madura) zijn zij bezig gehouden met het stampen van steenen voor cement bij 's lands bouwwerken.

Praeventieve gevangenen kunnen slechts in enkele gevangenissen overreed worden tot het verrigten van eenigen arbeid, hoewel de opbrengst, na aftrek der kosten van aankoop van grondstoffen, enz., geheel te hunnen bate is. Zoo hielden zij zich in de gevangenis te Bondowosso (Bezoeki) bezig met het vlechten van mandjes, in de gevangenis te Pamakassan (Madura) met het maken van ligmatjes, doozen, enz., in die te Benkoelen enkele met het uitoefenen van eenig ambacht, in die te Bandjermasin en Amoenthaij (Borneo's Zuider- en Ooster-afdeeling) met het vlechten van rottan-manden, het knoopen van netten en het maken van zakken.

In opvolging van de artikelen 11 en 14 van het meer aangehaalde reglement van orde en tucht onder de gevangenen in Nederlandsch Indie, werd door den gouverneur van Sumatra's Westkust, onder dagteekening van 2 Augustus 1873 (*Javasche Courant* van den 26sten dier maand), eene verordening vastgesteld, houdende regelen voor den arbeid der veroordeelden in en buiten de gevangenissen in dat gouvernement.

De beschikking over de werkkrachten der veroordeelden tot dwangarbeid in en buiten den ketting heeft in 1873 een belangrijk voordeel aan den lande opgeleverd, door de toevoeging van een groot aantal dezer veroordeelden als koelies aan de expeditionaire troepen in Deli, in Celebes en voornamelijk in Atjeh. Naar Deli zijn in Mei 1872 250 dwangarbeiders bij de militaire magt gedetacheerd en later nogmaals 150, om te Laboean-Deli steenkolenloodsen te bouwen en deze brandstof te lossen en te laden. Aan de eerste expeditie naar Atjeh werden 1000 dwangarbeiders toegevoegd, aan de tweede ruim 3000 en later nogmaals 500. Welk geldelijk voordeel daardoor verkregen werd, is eenigzins na te gaan, wanneer men in aanmerking neemt, dat bij gelegenheid van de uitrusting der tweede expeditie, toen er moeite gedaan werd om vrije lieden als koelies daarbij te verbinden, deze — zelfs tegen eene betaling van f 30 's maands, een voorschot van hetzelfde bedrag met verstrekking van vrije voeding, gelijk de inlandsche militairen ontvangen, en van een ligmatje, hoofdkussen en deken — niet te verkrijgen waren.

Nadat de Vertegenwoordiging, door de aanneming bij de Indische begrooting voor 1874, van een op die uitvoering betrekking hebbenden memoriepost, in beginsel hare goedkeuring had gehecht aan de voorgestelde betere regeling van het stelsel van dwangarbeid, is met 1°. Januarij van dat jaar bij het departement van justitie een hoofdambtenaar en eenig aan dezen toegevoegd personeel in dienst gesteld (zie bladz. 60 van het verslag hiervoren), om de noodige voorbereidende onderzoekingen en werkzaamheden te verrigten, zoo mede verordeningen en reglementen te ontwerpen overeenkomstig de in beginsel vastgestelde grondslagen voor de nieuwe wijze van toepassing der straf van dwangarbeid in en buiten den ketting.

Ten gevolge van de toevoeging van een groot aantal dwangarbeiders bij de expeditionaire troepen in Atjeh, zijn op enkele plaatsen de werkzaamheden, waarmede zij bezig waren, gestaakt of zijn deze in vrijen arbeid verrigt.

Ter hoofdplaats Batavia waren in het begin van 1873 gemiddeld 230 dwangarbeiders aanwezig, die grootendeels gebruikt werden voor het ophalen van vuilnis, reinigen van waterleidingen en begieten der wegen; door voortdurende strafplaatsaanwijzing vermeerderde dit getal, zoodat ongeveer 400 valiede personen voor diensten bij de Atjeh-expeditie konden worden aangewezen. Door overplaatsing van Pasoeroean en Madura konden 300 veroordeelden afgestaan worden om bij de voorbereidende werkzaamheden voor de uitrusting der troepen gebruikt te worden. Op het laatst van het jaar waren te Batavia weder 725 veroordeelden aanwezig.

In de residentie Bantam steeg het getal dwangarbeiders tot 260, die gebruikt werden tot het halen van zand uit de rivier en het onderhoud der wegen op en bij de hoofd-

plaats Serang. 200 hunner zijn als koelies aan de vorenbedoelde expeditie toegevoegd.

Van Poerwakarta (Krawang) zijn 83 dwangarbeiders overgeplaatst naar Batavia en Onrust, omdat aldaar van hen meer partij kon getrokken worden. Op het einde des jaars waren aldaar nog slechts 13 mannelijke en 44 vrouwelijke veroordeelden aanwezig; de eersten waren ten arbeid gesteld bij den aanleg van een weg naar de nieuwe brug bij Tjikao Boender, de laatsten met plaatselijke werkzaamheden belast.

Uit de residentie Cheribon zijn 35 dwangarbeiders aan de expeditie tegen Atjeh toegevoegd: uit de residentie Pekalongan 40; Samarang met Salatiga en Willem I leverden ruim 350 man.

Ter hoofdplaats Samarang was voortdurend een groot aantal veroordeelden noodig voor het onderhoud der wegen en het uitdiepen der slooten en waterleidingen; vooral het laatste vordert eene aanhoudende buitengewone inspanning, daar bij iederen bandjir slooten en waterleidingen door aanspoeling verstoppen. Door gebrek aan handen kon die arbeid in een gedeelte van het jaar niet dan op zeer onvoldoende wijze verrigt worden. Door meerdere strafplaatsaanwijzing is echter later in de behoefte aldaar voorzien. Daar voor een groot aantal veroordeelden bij de vestingwerken te Willem I (Ambarawa) geen voldoend werk meer overbleef, is hun aantal aldaar van 200 tot 60 teruggebragt.

In Rembang werden de dwangarbeiders voornamelijk gebezigd voor allerlei plaatselijken arbeid; 80 hunner werden naar Atjeh bestemd

Van Soerabaija vertrokken derwaarts 550 dwangarbeiders. De arbeid aan de slechting der vestingwerken ter hoofdplaats Soerabaija moest dien ten gevolge tijdelijk gestaakt worden. Een groot aantal is aldaar voortdurend nuttig werkzaam geweest bij het etablissement der marine en, vóór het vertrek der expeditie, bij de militaire magazijnen. Nu en dan bestond er gelegenheid de vrouwelijke veroordeelden, tegen betaling, naaiwerk te doen verrigten voor den aannemer der levering van militaire kleedingstukken.

Van Madura vertrokken ten behoeve der expeditie 100 dwangarbeiders. Zij waren in dit gewest vooral werkzaam bij den aanleg van werken van algemeen nut, het onderhouden der wegen en het ophoogen van den nieuwen aloonaloon ter hoofdplaats Pamakassan

Pasoeroean leverde ongeveer 300 dwangarbeiders. Met den aanleg van een karrenweg van Batoe naar Ngantang over den 3777 voet hoogen bergrug Radjak Wesi in de afdeeling Malang is dien ten gevolge nog geen aanvang gemaakt. Het voornemen bestaat om de noodig geachte verbreeding der Gembong-rivier, van de hoofdplaats Pasoeroean naar het strand, mede door dwangarbeiders te doen uitvoeren.

Van de in de residentie Banjoewangi aanwezige veroordeelden waren gemiddeld daags 478 werkzaam bij het etablissement te Soekaradja. Gemiddeld werkten daags 268 aan de verdere voltooijing van den weg tusschen Bandjoelmati en Soemberwaroe. Een voorstel is in overweging, om het onderhoud van dien weg voortdurend door dwangarbeiders te doen geschieden, en daartoe een zeker getal veroordeelden op twee plaatsen langs den weg te vestigen. Aan het herstellen der wallen en verdedigingswerken van het fort Utrecht te Banjoewangi waren dagelijks 24 personen werkzaam, aan verschillende andere werken (als: het bouwen van eene steenen boogbrug te Dedoppan; het versterken van de zeewerken tot behoud van de landtong tusschen straat Bali en de rivier van Banjoewangi; zoomede bij de kustverlichting op het Duiveneiland) gemiddeld 105 personen daags. Naar Atjeh zijn later, tot aanvulling van het door ziekte als anderszins verminderd getal dwangarbeiders, 400 personen gezonden.

Uit de residentie Banjoemas werden voor dat doel ongeveer 200 dwangarbeiders verkregen, waarvan 156 van Tjilatjap. Wegens verminderde behoefte aan werkkrachten bij den aanleg der militaire werken te dier plaatse, is het getal veroordeelden aldaar van 800 op 500 teruggebragt. Als aardwerkers, metselaars, steenhouwers en smeden deden die veroordeelden goede diensten. Te Bandjar-negara waren zij op het terrein, waar vroeger de benting stond, te werk gesteld tot slechting der wallen en demping der grachten.

Bagelen leverde 240 dwangarbeiders aan de expeditie. Zij waren aldaar werkzaam aan den aanleg van een weg bij de in aanbouw zijnde brug over de Loh-Oeloe te Keboemen, en tot verbetering der oevers en waterkeeringen aan de rivier Bogowonto te Poerworedjo.

Van Soerakarta vertrokken 27, van Djokjokarta 70 dwangarbeiders naar Atjeh.

Madioen leverde ongeveer 100 man. In laatstgenoemd gewest werd door dezen maatregel een einde gemaakt aan een overcompleet van veroordeelden, voor wie aldaar geen genoegzame arbeid te vinden was. Het plan toch tot den bouw van eene brug over de Madioen-rivier en tot eene daarmede verbonden wegverlegging door dwangarbeiders, is nog niet aangenomen.

Uit de residentie Kediri zijn 183 veroordeelden aan de expeditie toegevoegd; zij waren aldaar ten arbeid gesteld voor het onderhouden van wegen en waterleidingen, het maken van stroombrekers en kribben in de Kediri-rivier en het versterken van hare oevers.

In het gouvernement Sumatra's Westkust zijn de dwangarbeiders te Padang en te Priaman gebezigd tot het onderhouden van wegen en het schoonhouden van waterleidingen. In de afdeeling Ommelanden van Padang waren gemiddeld 300 man daags werkzaam aan den grooten transportweg naar Padang en Nonggalo en aan dien van Padang naar Solok, waarvan in 1873 het gedeelte Loeboeh-Kilangan tot Loeboeh-Prahoe gereed kwam. Het plan bestaat om het in bruikbaren staat brengen van den vervallen transportweg in de districten Lolo en Soerian (Padangsche Bovenlanden) mede door veroordeelden tot dwangarbeid te doen geschieden. Te Siboga (Tapanoeli) waren slechts gedurende de drie eerste maanden van het jaar de dwangarbeiders bezig met het dempen van het moeras in de nabijheid dier hoofdplaats. Later moesten, ten gevolge van den oorlog met Atjeh, hunne werkkrachten tot andere spoedvereischende werken gebruikt worden, als het maken van palissaden rondom het open militair kampement, het uitkappen van het tracé voor de aan te leggen telegraaflijn Padang-Singkel, het bouwen van eene militaire versterking te Singkel, zoomede het spannen van bovengenoemde telegraaflijn. Te Goenoeng Sitoli (Nias) waren zij nog bezig met het maken van een weg tusschen die plaats en Seramboe. In October vertrokken alle valiede dwangarbeiders, ten getale van ruim 400, naar Atjeh.

In de adsistent-residentie Benkoelen werd de bouw van het aanleghoofd en het maken der beschoeijing op Poeloe Tikoes, zoomede het verbeteren van den grooten communicatieweg van Benkoelen naar de grens van Palembang voortgezet.

Te Telok-Betong (Lampongsche districten) waren gemiddeld 150 dwangarbeiders daags werkzaam, waarvan 30 aan het militair etablissement op den Talang-heuvel, 22 bij autoriteiten en inrigtingen, en de overigen voornamelijk bij de voltooijing van het havenhoofd aldaar.

In de residentie Banka waren gemiddeld 249 dwangarbeiders aanwezig; zij werden te werk gesteld bij burgerlijke openbare werken, bij het mijnwezen en bij de militaire inrigtingen.

Door de verheffing van de onderhoorigheden der residentie Riouw, ter Sumatra's Oostkust, tot een afzonderlijk gewest, is het aantal dwangarbeiders in Riouw verminderd en bedroeg het bij het eind van 1873 246, welke gedeeltelijk ter hoofdplaats Tandjong Pinang bezig waren met het onderhouden der wegen en het verrigten van diensten ten behoeve van het Gouvernement; 40 waren werkzaam bij den aanleg van eenen weg van Goenoeng-Kedjang naar Tandjong-Pinang.

De aanleg door dwangarbeiders van een weg van de hoofdplaats Pontianak naar het strand te Soengei Kakap (residentie Borneo's Wester-afdeeling) is voltooid, doch dit werk zal voortdurend veel onderhoud vorderen; gedurende het afgeloopen jaar waren daaraan gemiddeld daags 150 personen werkzaam.

In de residentie Borneo's Zuider- en Oosterafdeeling waren gemiddeld 755 veroordeelden tot dwangarbeid aanwezig; 270 werkten bij de steenkolenmijn Pengaron; 211 bij die te Assahan. Het hoofd van gewestelijk bestuur heeft, ter aanmoediging, aan de veroordeelden, die zich door voortdurende vlijt, arbeidzaamheid en goed gedrag onderscheiden, toegestaan om buiten het eigenlijk ketting-

kwartier te wonen. Naar zijn oordeel kunnen de dwangarbeiders ter hoofdplaats Bandjermasin niet gemist worden, omdat er geene vrije lieden te bekomen zijn om den door hen verrigten arbeid uit te voeren; de waarde van den arbeid der veroordeelden weegt, zijns inziens, geheel op tegen de te hunnen behoeve gemaakte kosten.

Het aantal dwangarbeiders in de adsistent-residentie Banda was, ten gevolge van expiratie van straf, reeds van 390 tot 213 gedaald. Eene overplaatsing van een gedeelte hunner naar elders zal thans, nu de verstrekking aan de perkeniers heeft opgehouden, plaats hebben. Volgens het hoofd van gewestelijk bestuur te Amboina is een groot gedeelte der op Banda aanwezige veroordeelden genegen zich na expiratie der straf op het eiland te vestigen, ten einde bij de specerijcultuur werkzaam te blijven; hij stelde daarom voor de overplaatsing uit te stellen, tot dat de veroordeelden zich allen op dit punt verklaard hadden, daar hunne blijvende vestiging op Banda, uit hoofde van de groote behoefte aan arbeiders aldaar, zeer wenschelijk is. Dit voorstel was in de eerste helft van 1874 bij het departement van justitie in onderzoek.

## Bevolking der gevangenissen in Nederlandsch Indie gedurende 1873.

| | JAVA EN MADURA. | | | | | BUITENBEZITTINGEN. | | | | | Te zamen in de gevangenissen in Nederlandsch Indie aanwezig op 31 Dec. 1873. (a). |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Aanwezig op 1 Januarij 1873. | Bijgekomen gedurende 1873. | Verminderd gedurende 1873 door overlijden. | Verminderd gedurende 1873 door expiratie van straf, desertie en andere oorzaken. | Aanwezig op 31 Dec. 1873. | Aanwezig op 1 Januarij 1873. | Bijgekomen gedurende 1873. | Verminderd gedurende 1873 door overlijden. | Verminderd gedurende 1873 door expiratie van straf, desertie en andere oorzaken. | Aanwezig op 31 Dec. 1873. | |
| **Veroordeelden tot tuchthuis- of kruiwagenstraf.** | | | | | | | | | | | |
| Civiele personen (Europeanen) | 37 | 58 | » | 50 | 45 | » | » | » | » | » | 45 |
| Militairen: Europeanen | 39 | 19 | » | 46 | 12 | » | 3 | » | 3 | » | 12 |
| Militairen: Inlanders | 16 | 6 | 2 | 12 | 8 | » | 12 | » | 12 | » | 8 |
| | 92 | 83 | 2 | 108 | 65 | » | 15 | » | 15 | » | 65 |
| **Veroordeelden tot gevangenisstraf of detentie.** | | | | | | | | | | | |
| Civiele personen (Europeanen) | 23 | 56 | 1 | 55 | 23 | 1 | 8 (b) (1) | » | 9 (1) | » | 23 |
| Militairen: Europeanen | 279 | 494 | 10 | 422 | 341 | 5 | 21 | » | 26 | » | 341 |
| Militairen: Inlanders | 119 | 145 | 17 | 139 | 108 | 1 | 10 | » | 10 | 1 | 109 |
| | 421 | 695 | 28 | 616 | 472 | 7 | 39 | » | 45 | 1 | 473 |
| **Veroordeelden tot dwangarbeid in den ketting.** | | | | | | | | | | | |
| Inlanders | 1 259 | 1 309 | 219 | 1 671 | 678 | 2 536 | 1 086 | 114 | 741 | 2 767 | 3 445 |
| Vreemde Oosterlingen | 27 | 13 | 3 | 20 | 17 | 83 | 16 | 6 | 23 | 70 | 87 |
| | (c)1 286 | 1 322 | 222 | 1 691 | 695 | 2 619 | 1 102 | 120 | 764 | 2 837 | 3 532 |
| **Veroordeelden tot dwangarbeid buiten den ketting.** | | | | | | | | | | | |
| Inlanders | 6 328 (274) | 8 476 (338) | 1 000 (13) | 9 925 (298) | 3 879 (301) | 2 234 (110) | 1 340 (34) | 79 (5) | 1 189 (29) | 2 306 (110) | 6 185 (411) |
| Vreemde Oosterlingen | 251 (17) | 372 (18) | 27 (2) | 412 (17) | 184 (16) | 114 (8) | 66 (2) | 6 | 66 (2) | 108 (8) | 292 (24) |
| | (c) 6 579 (c) (291) | 8 848 (356) | 1 027 (15) | 10 337 (315) | 4 063 (317) | 2 348 (118) | 1 406 (36) | 85 (5) | 1 255 (31) | 2 414 (118) | 6 477 (435) |

(a) Ongerekend dus de dwangarbeiders gedetacheerd bij de militaire magt in Atjeh en Deli. (Vie bladz. 3 dezer bijlaag).

(b) De cijfers tusschen ( ) geplaatst, betreffen het aantal vrouwen. Dit aantal is onder het daarboven geplaatste cijfer begrepen.

(c) Het verschil met de cijfers in bijlage G van het vorig verslag, is toe te schrijven aan verbeterde opgaven.

| | JAVA EN MADURA. | | | | | BUITENBEZITTINGEN. | | | | | Te zamen in de gevangenissen in Nederlandsch Indie aanwezig op 31 Dec. 1873. (a). |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Aanwezig op 1 Januarij 1873. | Bijgekomen gedurende 1873. | Verminderd gedurende 1873 door overlijden. | Verminderd gedurende 1873 door expiratie van straf, desertie en andere oorzaken. | Aanwezig op 31 Dec. 1873. | Aanwezig op 1 Januarij 1873. | Bijgekomen gedurende 1873. | Verminderd gedurende 1873 door overlijden. | Verminderd gedurende 1873 door expiratie van straf, desertie en andere oorzaken. | Aanwezig op 31 Dec. 1873. | |
| **Op de politierol gestraften met gevangenis, blokarrest en ten arbeidstelling aan de openbare werken.** | | | | | | | | | | | |
| Inlanders | 3 008<br>(214) | 48 969<br>(4497) | 90<br>(8) | 48 863<br>(4423) | 3 024<br>(280) | 1 061<br>(57) | 15 513<br>(833) | 9<br>(2) | 15 545<br>(824) | 1 020<br>(64) | 4 044<br>(344) |
| Vreemde Oosterlingen | 134<br>(12) | 3 265<br>(107) | 10 | 3 264<br>(114) | 125<br>(5) | 159<br>(6) | 2 213<br>(56) | 1 | 2 254<br>(60) | 117<br>(2) | 242<br>(7) |
| | (c) 3 142<br>(c) (226) | 52 234<br>(4604) | 100<br>(8) | 52 127<br>(4537) | 3 149<br>(285) | (c) 1 220<br>(c) (63) | 17 726<br>(889) | 10<br>(2) | 17 799<br>(884) | 1 137<br>(66) | 4 286<br>(351) |
| **Praeventieve gevangenen, wier zaak nog in onderzoek was.** | | | | | | | | | | | |
| Civiele personen (Europeanen) | 17 | — | — | — | 16<br>(2) | 2 | — | — | — | 2 | 18<br>(2) |
| Militairen Europeanen | 113 | — | — | — | 49 | 17 | — | — | — | 7 | 56 |
| Militairen Inlanders | 45 | — | — | — | 17 | 14 | — | — | — | 9 | 26 |
| Inlanders | (c) 2 800<br>(130) | — | — | — | 2 603<br>(131) | (c) 575<br>(c) (22) | — | — | — | 808<br>(19) | 3 411<br>(150) |
| Vreemde Oosterlingen | 176<br>(c) (15) | — | — | — | 76<br>(3) | 77 | — | — | — | 69<br>(1) | 145<br>(4) |
| | 3 151<br>(145) | — | — | — | 2 761<br>(136) | 685<br>(22) | — | — | — | 895<br>(20) | 3 656<br>(156) |
| **Gegijzelden.** | | | | | | | | | | | |
| Europeanen | gedurende 1873. | | | | 13<br>(1) | gedurende 1873. | | | | 5<br>(1) | |
| Inlanders | | | | | 92<br>(16) | | | | | 102<br>(12) | |
| Vreemde Oosterlingen | | | | | 106 | | | | | 16 | |
| | | | | | 211<br>(17) | | | | | 123<br>(13) | |

(a) Ongerekend dus de dwangarbeiders gedetacheerd bij de militaire magt in Atjeh en Deli. Zie bladz. 3 dezer bijlaag.

(b) De cijfers tusschen ( ) geplaatst, betreffen het aantal vrouwen. Dit aantal is onder het daarboven geplaatste cijfer begrepen.

(c) Het verschil met de cijfers in bijlage G van het vorig verslag, is toe te schrijven aan verbeterde opgaven.

Verdeeling der gevangenen, op 31 December 1873, over de verschillende gewesten.

| GEWESTEN. | Veroordeelden tot tuchthuis- of kruiwagenstraf. | Veroordeelden tot gevangenisstraf of detentie. | Veroordeelden tot dwangarbeid in den ketting. | Veroordeelden tot dwangarbeid buiten den ketting. | Op de politierol gestraften met gevangenis, blokarrest en ten-arbeidstelling aan de openbare werken. | TE ZAMEN. | Praeventieve gevangenen, wier zaak nog in onderzoek was. | Gegijzelden (gedurende 1873). |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Java en Madura.** | | | | | | | | |
| Bantam. . . . . | » | » | 3 | 143 | 67 | 213 | 82 | 3 |
| Batavia. . . . . | 22 | 81 | 58 | 400 | 601 | 1 162 | 396 | 45 |
| Krawang . . . . . | » | » | » | 57 | 39 | 96 | 5 | 2 |
| Preanger regentschappen. | » | » | 4 | 131 | 235 | 370 | 65 | 30 |
| Cheribon . . . . . | » | » | 4 | 98 | 223 | 325 | 35 | 4 |
| Tagal . . . . . | » | » | » | 54 | 110 | 164 | 67 | 4 |
| Pekalongan . . . . . | » | » | 1 | 83 | 20 | 104 | 47 | 4 |
| Samarang . . . . . | 37 | 390 | 133 | 312 | 218 | 1 090 | 387 | 34 |
| Japara . . . . . | » | » | » | 90 | 65 | 155 | 117 | 7 |
| Rembang . . . . . | » | » | 1 | 116 | 175 | 292 | 90 | 1 |
| Soerabaija. . . . . | 6 | 1 | 50 | 389 | 290 | 736 | 218 | 44 |
| Pasoeroean . . . . . | » | » | 35 | 109 | 112 | 256 | 163 | 6 |
| Probolinggo . . . . . | » | » | » | 54 | 102 | 156 | 102 | 1 |
| Bezoeki. . . . . | » | » | 3 | 48 | 73 | 124 | 80 | 4 |
| Banjoewangi . . . . . | » | » | 67 | 486 | 6 | 559 | 18 | » |
| Banjoemas. . . . . | » | » | 148 | 467 | 71 | 686 | 54 | 3 |
| Bagelen. . . . . | » | » | 13 | 155 | 197 | 365 | 58 | 6 |
| Kadoe . . . . . | » | » | 1 | 23 | 66 | 90 | 23 | 2 |
| Madioen . . . . . | » | » | 8 | 177 | 177 | 362 | 106 | 2 |
| Kediri . . . . . | » | » | 25 | 229 | 134 | 388 | 368 | » |
| Soerakarta . . . . . | » | » | 8 | 45 | 4 | 57 | 18 | 1 |
| Djokjokarta . . . . . | » | » | 1 | 56 | 56 | 113 | 127 | 2 |
| Madura . . . . . | » | » | 7 | 154 | 108 | 269 | 135 | 6 |
| Onrust (marine-etablissement te) . . . . . | » | » | 125 | 187 | » | 312 | » | » |
| | 65 | 472 | 695 | 4 063 | 3 149 | 8 444 | 2 761 | 211 |
| **Buitenbezittingen.** | | | | | | | | |
| Sumatra's Westkust . . | » | » | 379 | 586 | 317 | 1 282 | 226 | 5 |
| Benkoelen. . . . . | » | » | 71 | 97 | 91 | 259 | 41 | 1 |
| Lampongsche distristen . | » | » | 61 | 88 | 69 | 218 | 20 | » |
| Palembang . . . . . | » | 1 | 59 | 182 | 140 | 382 | 74 | 8 |
| Sumatra's Oostkust. . . | » | » | 194 | 15 | 8 | 217 | 1 | » |
| Riouw . . . . . | » | » | 142 | 196 | 30 | 368 | 24 | 1 |
| Banka . . . . . | » | » | 188 | 61 | 85 | 334 | 12 | 1 |
| Billiton. . . . . | » | » | 15 | 49 | 51 | 115 | 2 | 1 |
| Westerafdeeling van Borneo . . . . . | » | » | 325 | 136 | 20 | 481 | 70 | 5 |
| Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . . . . | » | » | 619 | 136 | 50 | 805 | 78 | 86 |
| Celebes. . . . . | » | » | 493 | 300 | 112 | 905 | 272 | 1 |
| Menado. . . . . | » | » | 29 | 95 | 7 | 131 | 21 | 1 |
| Amboina . . . . . | » | » | 162 | 369 | 116 | 647 | 12 | 10 |
| Ternate . . . . . | » | » | 71 | 63 | » | 134 | 39 | 3 |
| Timor en onderhoorigheden . . . . . | » | » | 29 | 40 | 38 | 107 | 3 | » |
| Boeleleng (Bali). . . . | » | » | » | 1 | 3 | 4 | » | » |
| | » | 1 | 2 837 | 2 414 | 1 137 | 6 389 | 895 | 123 |
| Te zamen op en buiten Java en Madura. . . | 65 | 473 | 3 532 | 6 477 | 4 286 | (d) 14 833 | 3 656 | 334 |

(d) Ongerekend de dwangarbeiders gedetacheerd bij de militaire magt in Atjeh en Deli.

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE F.

N°. 9.

(Zie bladz. 69 van het verslag.)

# STAAT VAN HET BEHEER

DER

# WEES- EN BOEDELKAMERS IN NEDERLANDSCH INDIE,

gedurende **1873**.

| NAAM VAN HET COLLEGIE. | Bedrag dat gedurende 1873 onder beheer is gekomen. | Onder beheer zijnde kapitalen op 31 December 1873. Voor geadministreerden. | Reservefonds. | Bedrag dat op 31 December 1873 was uitgezet. | Inkomsten gedurende 1873. Gewonnen renten ten behoeve van geadministreerden. | Gewonnen renten ten behoeve van den lande. | Provisiepenningen. | Salarissen en leges. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Weeskamer te Batavia | f 605 650,32 5 | f 1 581 759,26 | » | f 1 743 063,70 | f 72 389,91 | f 20 560,11 5 (a) | f 32 550,09 5 | f 3 459,90 5 |
| Collegie van boedelmeesteren te Batavia | 136 303,94 | 1 265 413,90 | f 353 283,44 | 1 664 841,36 (d) | 121 698,42 | 46 105,83 | 3 469,69 | 2 457,72 (e) |
| Wees- en boedelkamer te Samarang . . . | 266 509,79 | 1 367 007,66 | » | 1 193 059,49 | 40 328,31 | 53 576,25 | 10 822,12 | 7 058,19 |
| | | | | | | | | Waaronder voor het Chineesch |
| | » | 95 254,09 | » | 78 200,00 | » | 5 254,69 | » | 5 263,44 |
| Soerabaija . . . | 325 790,12 | 1 896 660,50 5 | 21 835,20 | 1 776 073,15 5 | 78 194,23 5 | 34 870,22 5 | 13 300,44 5 | 1 385,31 5 |
| Padang . . . . | 31 045,72 5 | 276 502,01 5 | » | 230 312,00 | 12 617,08 | 6 382,91 | 2 149,61 5 | 468,90 |
| Makassar . . . | 38 565,02 | 156 743,44 | » | 109 900,00 | 4 977,06 | 7 151,92 5 | 1 566,00 5 | 393,25 |
| Menado . . . . | 283,25 5 | 67 061,72 | » | 48 275,00 | 2 508,61 5 | 1 254,30 5 | 36,61 5 | 47,40 |
| Amboina . . . | 3 232,50 | 67 641,92 | » | 42 453,25 | 2 693,50 5 | 701,37 5 | 406,06 | 102,60 |
| Banda . . . . | 17 676,34 5 | 81 355,32 5 | 10 266,67 5 | 90 600,99 | 4 352,12 | 2 176,06 | 571,72 | » |
| Ternate . . . | » | 21 328,45 | » | 13 243,33 | 923,85 | 514,92 | » | » |

(a) Zijnde de overwinsten van het 1ste halfjaar 1873; die van het 2de halfjaar konden nog niet worden opgegeven.

(b) Zijnde diverse ongeauthoriseerde uitgaven.

(c) Diverse uitgaven van boedels bij liquidatie als anderszins.

(d) Waaronder begrepen de gelden van het Chineesch hospitaal, ad f 818 296,12.

(e) Hieronder is begrepen de belasting bedoeld bij art. 4 van *Indisch Staatsblad* 1828, n°. 46.

(f) De uitgaven voor het bedelaarsgesticht worden gevonden uit de jaarlijksche overwinsten van het Chineesch hospitaal te Samarang, terwijl, bij ontoereikendheid, daarin wordt voorzien door de boedelkamer te Batavia.

| Kapitalen gedurende 1873 uitgekeerd. | | | Uitgaven gedurende 1873. | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Aan geadministreerden. | Aan den lande | | Renten uitgekeerd aan geadministreerden. | Administratiekosten. | Bezoldiging van het personeel. | Schrijfloonen, schrijfbehoeften en bureau-benoodigdheden. | Onderhoud van gebouwen. | Uitgaven van verschillenden aard. | Getal pupillen. |
| | als bij regterlijke uitspraak aan den lande vervallen verklaard. | als overgebragt van het reservefonds. | | | | | | | |
| f 93 593,40 [5] | f 3 449,29 | f 552 275,48 [5] | f 91 706,56 | f 60,00 (b) | f 76 140,00 | f 4 380,00 | f 439,92 | f 182 276,87 (c) | niet opgegeven. |
| 223 058,69 | » | 400 000,00 | 100 047,30 | » | 63 491,00 | 1 200,00 | niet opgegeven. | » | 1 708 |
| 192 506,04 [5] | 37 182,61 [5] | 42 184,34 | 29 911,01 | » | 61 705,52 | 5 458,00 | 29,00 | 15 972,79 (f) | 3 461 |
| hospitaal en het bedelaarsgesticht: | | | | | | | | | |
| » | » | » | » | » | 2 988,00 | » | 29,00 | 15 586,83 | » |
| 107 233,73 | » | 42 580,90 | 79 673,75 [5] | » | 53 399,92 | 700,00 | 3 060,00 | 10 888,55 [5] | niet opgegeven. |
| 31 302,59 [5] | 4 918,97 [5] | » | 11 703,33 | » | 15 960,00 | 300,00 | » | 73,50 | 277 |
| 16 908,82 | » | » | 4 731,18 | » | 9 600,00 | 100,00 | » | » | 67 |
| 3 767,19 | » | » | 3 173,75 [5] | 1 508,28 | » | 160,00 | » | » | 54 |
| 395,33 [5] | » | » | 3 371,26 [5] | » | 7 800,00 | 100,00 | » | » | 84 |
| 9 343,18 | » | 7 090,93 | 624,91 | » | 198,00 | 12,50 | » | » | 98 |
| » | » | 506,07 | 923,85 | » | 175,00 | 25,00 | » | 109,59 | 24 |

ZITTING 1874 — 1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE G.

N°. 10.

(Zie bladz. 74 van het verslag.)

# AANTOONING

BETREFFENDE

# DE VERRIGTE HEERENDIENSTEN

OP

# JAVA EN MADURA,

## MET UITZONDERING VAN DE VORSTENLANDEN,

## GEDURENDE 1873.

---

Voor zooveel noodig wordt aangeteekend, dat deze statistiek, even als die in vroegere verslagen medegedeeld, *niet* de gemeentelijke diensten omvat, die, behoudens toezigt dat ze binnen behoorlijke grenzen blijven, aan geene regtstreeksche regeling van bestuurswege zijn onderworpen.

| RESIDENTIEN. | Aantal heerendienstpligtigen, van welke gedurende den loop van een jaar kunnen gevorderd worden | | | | | Totaal, herleid tot werkkrachten van 52 dagen in 't jaar. | Totaal dagdiensten, die de aanwezige heerendienstpligtigen 's jaars verschuldigd zijn. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 52 | 26 | 17 | 13 | 8 | | |
| | dagen arbeid. | | | | | | |
| Bantam. . . . . | 91 243 | » | » | » | » | 91 213 | 4 744 636 |
| Batavia. . . . . | 165 287 | » | » | » | » | 165 287 | 8 594 924 |
| Krawang . . . . . | 11 312 | 3 143 | » | 3 542 | » | 13 769 | 715 988 |
| Preanger regentschappen . | 108 952 | 44 001 | » | 46 440 | » | 142 562½ | 7 413 250 |
| Cheribon . . . . . | 98 461 | 67 612 | » | 66 470 | » | 148 884½ | 7 741 994 |
| Tagal . . . . . | 68 865 | 9 467 | » | 12 773 | » | 76 791¾ | 3 993 171 |
| Pekalongan . . . . . | 51 586 | 1 255 | » | » | » | 52 213½ | 2 715 102 |
| Samarang . . . . . | 181 064 | 14 034 | » | 2 617 | » | 188 735¼ | 9 814 233 |
| Japara . . . . . | 87 083 | » | » | » | » | 87 083 | 4 528 316 |
| Rembang . . . . . | 116 674 | » | » | » | » | 116 674 | 6 067 048 |
| Soerabaija. . . . . | 152 412 | 23 145 | » | 23 845 | » | 169 945¾ | 8 837 179 |
| Madura (*a*) . . . . . | 12 022 | 3 841 | » | 2 142 | » | 14 478 | 752 856 |
| Pasoeroean . . . . . | 71 213 | 36 654 | » | 5 221 | » | 90 845¼ | 4 723 953 |
| Probolinggo . . . . . | 41 607 | 8 595 | » | 14 757 | » | 49 593¾ | 2 578 875 |
| Bezoeki. . . . . | 55 489 | 1 210 | » | » | » | 56 094 | 2 916 888 |
| Banjoewangi. . . . . | 8 208 | » | » | » | » | 8 208 | 426 816 |
| Banjoemas. . . . . | 77 722 | 5 443 | 5 757 | 6 044 | 6 242 | 84 796$^{47}/_{52}$ | 4 409 439 |
| Bagelen . . . . . | 130 945 | (*b*) 15 779 | » | (*b*) 12 326 | » | 141 916 | 7 379 632 |
| Kadoe . . . . . | 69 684 | 13 454 | » | » | » | 76 411 | 3 973 372 |
| Madioen . . . . . | 75 926 | 3 533 | » | » | » | 77 692½ | 4 040 010 |
| Kediri . . . . . | 59 983 | 23 255 | » | 2 774 | » | 72 304 | 3 759 808 |
| Totalen voor 1873 . . | 1 735 738 | 274 421 | 5 757 | 198 951 | 6 242 | 1 925 528$^{34}/_{52}$ | 100 127 490 |
| In 1872 was het cijfer: (deels volgens verbeterde opgaven) | 1 739 335 | 265 997 | 5 757 | 189 406 | 6 242 | 1 922 642 | 99 977 384 |

(*a*) De cijfers van Madura hebben alleen betrekking op het regentschap Pamakassan.
(*b*) De vermeerdering van het aantal dezer heerendienstpligtigen is toe te schrijven aan eene latere statistieke opneming
(*c*) Voor een vijftal gewesten (Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara en Kadoe) werden in 't vorig verslag (bijlage K), 88 931, 98 290 en 25 876, waarvoor moet gelezen worden 33! 059, 190 686, 488 931, 298 290 en 258 762. Het werkelijk 7 095 534.
(*d*) In 1873 werden te Tjilatjap, bij vacature van eene regentsplaats, gedurende eenige maanden een aantal heeren-
(*e*) In Kediri werden (tijdelijk) 20 000 dagdiensten meer dan vroeger gevorderd, ten gevolge van de uitbreiding van
(*f*) De vermindering van het aantal dagdiensten is toe te schrijven aan de opheffing van de regents-posterij langs sommige
(*g*) Het aantal benoodigde heerendienstpligtigen is gestegen, doordien de grassnijders niet meer zoo als vroeger uit de
(*h*) Deze dienst mag alleen dan worden gevorderd, wanneer daartoe, voor de reglementair bepaalde loonen, geen
(*i*) Alleen gevorderd in die districten waar de werkzaamheden zoo menigvuldig zijn, dat daartoe, zonder nadeel voor
(*k*) In deze residentie zijn een aantal bewakers van waterleidingen van de registers afgevoerd, daar geene dagelijksche
(*l*) Dit cijfer is 1 232 886 hooger dan de opgaaf in 't vorig verslag (bijlage K), ten gevolge van de nu ontvangen

## BIJZONDERE DIENSTEN.

GETAL DAGDIENSTEN GEDURENDE HET JAAR 1873 BESTEED AAN:

| het bewaken van 's lands pakhuizen. | het bedienen van niet verpachte overvaarten. | het bezetten van wachthuizen. | het doen van diensten bij de inlandsche hoofden (behalve bij de dorpshoofden, behoorende deze diensten tot de gemeentelijke). | het leveren van gras voor de paarden op de stations der regents- of binnenlandsche posterijen. | het overbrengen van brieven (pasaroetan). | het overbrengen van gouvernementsreizigers en goederen. (*h*) | het vervoeren van gevangenen. | het bewaken van districtsgevangenissen. (*i*) | het bewaken van waterleidingen. | het verleenen van hulp bij het vervoeren van rijtuigen van gouvernementsreizigers, langs steilten. | TOTAAL. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 9 831 | 1 095 | 432 986 | 340 251 | 37 144 | 46 736 | 14 363 | 17 803 | 19 727 | (*k*) 4 266 | » | 924 202 |
| » | 7 665 | 636 013 | » | » | 4 159 | » | 47 290 | 10 575 | » | » | 705 702 |
| 2 434 | » | 106 945 | 78 475 | 18 980 | 5 936 | 559 | » | 8 030 | » | 166 | 221 525 |
| 48 848 | 21 853 | 570 021 | 1 049 080 | 62 038 | 69 164 | 17 364 | 3 843 | 8 577 | 6 020 | » | 1 856 808 |
| 34 154 | 1 460 | 396 328 | 452 697 | 137 432 | 19 058 | 14 778 | 16 991 | 31 606 | 39 821 | 1 805 | 1 146 130 |
| 17 947 | » | 240 170 | (*c*) 332 648 | 26 280 | 28 835 | 434 | 3 667 | 13 624 | 22 630 | » | 686 235 |
| 13 577 | » | 278 733 | (*c*) 190 615 | 30 718 | 20 015 | 196 | 2 166 | 10 096 | » | » | 546 116 |
| 29 893 | » | 446 321 | (*c*) 489 129 | 27 281 | 41 255 | 24 609 | 27 199 | 26 760 | 50 873 | » | 1 163 320 |
| 18 250 | » | 329 519 | (*c*) 297 475 | 45 260 | 8 030 | 87 | 7 298 | 21 320 | 1 275 | 42 | 728 556 |
| 15 695 | » | 559 540 | 372 215 | 171 550 | 32 093 | 2 378 | 21 274 | 43 070 | 120 | » | 1 217 935 |
| 22 630 | » | 697 855 | 609 273 | (*f*) 124 465 | 61 680 | 4 564 | 17 128 | 41 610 | 170 710 | » | 1 749 915 |
| 11 680 | » | 26 886 | 68 464 | 6 570 | » | » | » | » | » | » | 113 600 |
| 34 544 | » | 315 205 | 380 911 | 16 790 | 20 911 | 1 718 | 8 300 | 2 938 | 2 190 | » | 783 507 |
| 17 280 | » | 110 960 | 238 098 | (*g*) 45 990 | 8 395 | 5 217 | 27 781 | 4 016 | » | » | 457 737 |
| 6 205 | » | 217 175 | 304 773 | 53 290 | 17 520 | 7 960 | 6 958 | 27 740 | 1 460 | » | 643 081 |
| 2 555 | » | 40 150 | 60 639 | 945 | 730 | 3 224 | 95 | » | » | » | 108 338 |
| 33 387 | » | 562 876 | (*d*) 364 921 | 69 022 | 16 253 | 7 181 | 1 889 | 12 364 | 2 858 | » | 1 070 751 |
| 8 760 | » | 157 444 | 365 212 | 119 876 | 13 071 | 5 043 | 395 | 768 | 171 419 | » | 841 988 |
| 29 200 | 12 045 | 331 055 | (*c*) 258 055 | 58 935 | 12 410 | 14 467 | 5 691 | 10 950 | 27 375 | » | 760 183 |
| 22 265 | 6 935 | 459 900 | 457 354 | 68 810 | 42 320 | 4 114 | 8 279 | 31 025 | 8 571 | » | 1 109 573 |
| 12 054 | » | 127 343 | (*e*) 388 657 | 53 290 | 23 360 | 880 | 14 992 | 16 435 | 10 402 | » | 647 413 |
| 391 189 | 51 053 | 7 043 425 | 7 098 942 | 1 174 666 | 491 931 | 129 136 | 239 039 | 341 231 | 519 990 | 2 013 | 17 482 615 |
| 390 187 | 63 702 | 7 170 779 | (*l*) 7 095 534 | 1 225 361 | 500 137 | 145 357 | 253 225 | 347 697 | 686 883 | » | (*l*) 17 878 862 |

in de afdeelingen Poerworedjo en Ledok.

ten gevolge van schrijffouten in de uit Indie ontvangen staten, foutieve cijfers opgegeven, namelijk 31 059, 90 686

totaal der diensten in 1872 bij de inlandsche hoofden gepraesteerd, in 't vorig verslag opgegeven als 5 862 648, bedroeg

dienstpligtigen niet opgeroepen ten behoeve van den regent.

het districtspersoneel aldaar reeds in 1873.

wegen in dit gewest.

posterijkas werden betaald.

vrijwillige koelies te bekomen zijn.

's lands dienst, niet over oppassers van het districtshoofd kan worden beschikt.

diensten van hen gevorderd werden.

verbeterde opgaven nopens het aantal diensten bij de inlandsche hoofden (zie noot *c*).

| RESIDENTIEN. | ALGEMEENE — GETAL DAGDIENSTEN GEDURENDE — aan onderhoud van: groote post- en binnenwegen. | bruggen en duikers. | pasangrahans. | dammen en waterwerken. | passarloodsen. | wachthuizen. | districtsgevangenissen. | inlandsche gouvernements schoollocalen. | Totaal. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Bantam | 567 105 | 16 705 | 379 | 73 820 | 2 765 | 1 793 | 367 | » | 662 934 |
| Batavia | 70 054 | 9 945 | 750 | 19 207 | 408 | 2 206 | 23 | » | 102 593 |
| Krawang | 54 265 | 5 548 | 278 | 18 725 | 42 | 4 250 | 112 | » | 83 220 |
| Preanger regentschappen | 658 630 | 72 848 | 10 604 | 35 504 | 1 612 | 1 133 | 1 069 | 3 199 | 784 599 |
| Cheribon | 311 982 | 37 314 | 808 | 201 857 | » | 1 144 | 201 | » | 553 306 |
| Tagal | 196 260 | 16 240 | 372 | 81 672 | 95 | 875 | 119 | » | 295 633 |
| Pekalongan | 113 241 | 2 208 | » | 69 349 | 2 345 | 10 | » | » | 187 153 |
| Samarang | 240 803 | 12 103 | 153 | 126 744 | 5 103 | 3 266 | 36 | » | 388 208 |
| Japara | 155 803 | 29 058 | 97 | 83 006 | 1 817 | 4 750 | 417 | 16 | 274 964 |
| Rembang | 323 638 | 10 098 | 1 073 | 49 869 | 1 308 | 1 799 | 151 | » | 387 936 |
| Soerabaija | 1 218 672 | 83 609 | 3 382 | 529 773 | » | 270 | 651 | » | 1 836 357 |
| Madura (*a*) | 7 284 | » | » | 2 555 | » | » | 40 | » | 9 879 |
| Pasoeroean | 742 013 | 11 159 | 87 | 66 636 | » | 1 105 | 30 | » | 821 030 |
| Probolinggo | 73 637 | 4 394 | » | 39 112 | 70 | 30 | 40 | » | 117 283 |
| Bezoeki | 241 909 | 24 956 | 72 | 56 687 | » | 1 885 | 44 | » | 325 553 |
| Banjoewangi | 2 530 | 4 789 | » | » | 951 | » | » | » | 8 270 |
| Banjoemas | 628 274 | 14 260 | 2 208 | 15 308 | 1 895 | 499 | 163 | 34 | 662 641 |
| Bagelen | 388 596 | 10 524 | » | 56 345 | 1 089 | 17 | 50 | » | 456 621 |
| Kadoe | 934 764 | 11 165 | 1 253 | 7 656 | 1 239 | 2 109 | 286 | » | 958 472 |
| Madioen | 189 039 | 69 876 | 554 | 38 361 | 1 239 | 1 938 | 623 | » | 301 630 |
| Kediri | 386 474 | 12 824 | 858 | 39 597 | 316 | 523 | 58 | » | 440 650 |
| Totalen voor 1873 | 7 504 973 | 459 623 | 22 928 | 1 611 783 | 22 294 | 29 602 | 4 480 | 3 249 | 9 658 932 |
| In 1872 was het cijfer: (deels volgens verbeterde opgaven) | 7 476 489 | 723 368 | 19 565 | 1 957 656 | 14 810 | 30 268 | 7 292 | 2 702 | 10 232 150 |

(*a*) De cijfers van Madura hebben alleen betrekking op het regentschap Pamakassan.
(*b*) Dit cijfer is 1 232 886 hooger dan de opgaaf in 't vorig verslag (bijlage K) ten gevolge van de nu ontvangen
(*c*) Om dezelfde reden 1 232 886 minder dan de opgaaf in 't vorig verslag,

| DIENSTEN. | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| HET JAAR 1873 BESTEED: | | | | | | | | | | Totaal-generaal der gepraesteerde dagdiensten (bijzondere en algemeene diensten te zamen). | Aantal dagdiensten in 1873 ongebruikt gebleven. |
| aan eersten aanleg, zware herstelling of vernieuwing van: | | | | | | | | | | | |
| groote post- en binnenwegen. | bruggen en duikers. | pasangrahans. | dammen en waterleidingen. | passarloodsen. | wachthuizen. | districtsgevangenissen. | inlandsche gouvernements schoollocalen. | mijlpalen. | Totaal. | | |
| 35 710 | 113 893 | 43 | 21 605 | » | 1 240 | » | » | » | 172 491 | 1 759 627 | 2 985 009 |
| 1 680 | 1 227 | 39 | 13 543 | 119 | 254 | 2 | » | » | 16 864 | 825 159 | 7 769 765 |
| 200 | 10 178 | 437 | 20 868 | » | » | » | 10 | » | 31 693 | 336 438 | 379 550 |
| 1 800 | 111 151 | 1 272 | 11 492 | » | 407 | 825 | 530 | » | 127 477 | 2 768 884 | 4 644 366 |
| » | 135 241 | 45 | 115 746 | » | 960 | 1 545 | » | » | 253 537 | 1 952 973 | 5 789 021 |
| 60 654 | 107 104 | » | 218 741 | » | 6 802 | 1 515 | 1 304 | » | 396 120 | 1 377 988 | 2 615 183 |
| » | 27 427 | » | 8 882 | 2 784 | » | 6 774 | » | » | 45 867 | 779 136 | 1 935 966 |
| 13 278 | 37 919 | » | 51 915 | » | 160 | » | 1 200 | » | 104 472 | 1 656 000 | 8 158 233 |
| 2 187 | 86 162 | » | » | » | 10 796 | 2 329 | » | » | 101 474 | 1 104 994 | 3 423 322 |
| 5 784 | 44 778 | » | 2 800 | » | » | » | » | » | 53 362 | 1 659 233 | 4 407 815 |
| » | 61 109 | 3 348 | 174 157 | 9 312 | 918 | 10 | » | » | 248 854 | 3 835 126 | 5 002 053 |
| 400 | » | » | » | » | » | » | » | » | 400 | 123 879 | 628 977 |
| 7 500 | 42 457 | » | 60 045 | » | » | 13 885 | » | » | 123 887 | 1 728 424 | 2 995 529 |
| 1 052 | 37 917 | » | 2 380 | » | » | » | » | » | 41 349 | 616 369 | 1 962 506 |
| » | 95 418 | » | 50 611 | 965 | » | » | 73 | » | 147 067 | 1 115 701 | 1 801 187 |
| » | 11 520 | » | 12 563 | » | » | » | » | » | 24 083 | 140 691 | 286 125 |
| 12 196 | 253 644 | 5 298 | » | » | 7 552 | 80 | » | » | 278 770 | 2 012 162 | 2 397 277 |
| 136 351 | 318 290 | 1 060 | 458 978 | 200 | 846 | » | » | » | 915 725 | 2 214 334 | 5 165 298 |
| » | 14 322 | » | 194 639 | 773 | » | 8 428 | 620 | » | 218 782 | 1 937 437 | 2 035 935 |
| 1 419 | 61 796 | » | 100 354 | 2 300 | » | » | » | » | 165 869 | 1 577 072 | 2 462 938 |
| » | 15 062 | » | 41 797 | » | » | 526 | » | » | 57 385 | 1 145 448 | 2 614 360 |
| 280 211 | 1 586 615 | 11 542 | 1 561 116 | 16 453 | 29 935 | 35 919 | 3 737 | » | 3 525 528 | 30 667 075 | 69 460 415 |
| 330 963 | 1 692 469 | 113 839 | 494 610 | 8 957 | 17 930 | 26 024 | 7 322 | 850 | 2 692 964 | 30 803 976 (*b*) | 69 173 408 (*c*) |

verbeterde opgaven nopens het aantal diensten bij de inlandsche hoofden (zie noot *c* op bladz. 2).

ZITTING 1874 — 1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE H.

N°. 11.

(Zie bladz. 86 van het verslag.)

# AANTOONING

VAN DE

# UITKOMSTEN DER BEDRIJFSBELASTING

OP

# JAVA EN MADURA,

MET UITZONDERING VAN DE GEWESTEN

# BATAVIA, SOERAKARTA EN DJOKJOKARTA,

OVER 1873,

MET VERMELDING VAN DEN LANDAARD DER AANGESLAGENEN EN VAN DE ONDERSCHEIDENE KLASSEN VAN AANSLAG.

| GEWESTEN. | Bedrag van den aanslag. | | | | Bedrag van den achterstand op 31 December 1873. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Inlanders. | Chinezen. | Andere vreemde Oosterlingen. | Totaal. | Inlanders. | Chinezen. | Andere vreemde Oosterlingen. | Totaal. |
| Bantam | f 42 978,50 | f 3 792,00 | f 13,00 | f 46 783,50 | f 2 550,00 | f 429,00 | f 13,00 | f 2 992,00 |
| Krawang | 5 209,00 | 5 442,00 | 30,00 | 10 681,00 | 267,00 | 135,00 | » | 402,00 |
| Preanger regentschappen | 57 293,40 | 1 154,25 | 20,00 | 58 467,65 | 2 856,925 | 153,00 | » | 3 009,925 |
| Cheribon | 31 861,00 | 24 532,00 | 3 871,00 | 60 264,00 | 353,00 | 1 370,00 | 233,00 | 1 956,00 |
| Tagal | 53 534,75 | 9 953,00 | 1 202,00 | 64 689,75 | 650,27 | 69,00 | 104,00 | 823,27 |
| Pekalongan | 29 981,50 | 5 838,00 | 1 116,00 | 36 935,50 | 456,00 | » | 148,00 | 604,00 |
| Samarang | 58 453,50 | 23 212,00 | 1 495,00 | 83 160,50 | 3 105,15 | 21,00 | 436,50 | 3 562,65 |
| Japara | 28 400,50 | 9 871,50 | 250,00 | 38 522,00 | 2 168,00 | 704,00 | 1,00 | 2 873,00 |
| Rembang | 28 362,00 | 11 659,00 | 361,00 | 40 382,00 | 5 136,00 | 790,00 | » | 5 926,00 |
| Soerabaija | 174 398,00 | 21 578,00 | 4 120,00 | 200 096,00 | 2 775,00 | 1 308,00 | 632,00 | 4 715,00 |
| Pasoeroean | 91 508,50 | 11 949,00 | 1 166,00 | 104 623,50 | 608,40 | 207,50 | 34,00 | 849,90 |
| Probolinggo | 42 248,00 | 3 000,00 | 545,00 | 45 793,00 | 456,00 | 989,00 | 88,00 | 1 533,00 |
| Bezoeki | 33 389,50 | 1 190,50 | 579,00 | 35 159,00 | 1 591,00 | 53,00 | 150,00 | 1 794,00 |
| Banjoewangi | 2 626,00 | 126,00 | 118,00 | 2 870,00 | 90,00 | » | » | 90,00 |
| Banjoemas | 20 429,50 | 4 398,50 | » | 24 828,00 | 502,25 | 350,50 | » | 852,75 |
| Bagelen | 60 394,50 | 4 758,50 | 64,50 | 65 217,50 | » | » | 9,00 | 9,00 |
| Kadoe | 28 385,00 | 6 396,00 | 47,00 | 34 828,00 | 199,00 | 227,00 | » | 426,00 |
| Madioen | 18 927,50 | 7 072,00 | 38,00 | 26 037,50 | 1 201,25 | » | 1,00 | 1 202,25 |
| Kediri | 29 918,00 | 8 819,00 | » | 38 737,00 | 32,00 | » | » | 32,00 |
| Madura | 137 938,64 | 4 881,50 | 3 898,00 | 146 718,14 | 6 444,50 | 351,26 | 624,50 | 7 420,26 |
| TE ZAMEN | f 976 237,29 | f 169 622,75 | f 18 933,50 | f 1 164 793,54 | f 31 441,745 | f 7 157,26 | f 2 474,00 | f 41 073,005 |

| a. Inlanders. b. Chinezen. c. Andere vreemde Oosterlingen. | Getal personen, aangeslagen in de bedrijfsbelasting met een bedrag van | | | | | | | | | | | | | | | | Totaal van de aangeslagenen. | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | f 1. | boven f 1 tot en met f 2. | boven f 2 tot en met f 3. | boven f 3 tot en met f 4. | boven f 4 tot en met f 5. | boven f 5 tot en met f 10. | boven f 10 tot en met f 15. | boven f 15 tot en met f 25. | boven f 25 tot en met f 50. | boven f 50 tot en met f 75. | boven f 75 tot en met f 100. | boven f 100 tot en met f 150. | boven f 150 tot en met f 200. | boven f 200 tot en met f 300. | boven f 300 tot en met f 400. | boven f 400 tot en met f 500. | | |
| *a.* | 4 349 | 2 592 | 947 | 817 | 178 | 492 | 122 | 112 | 164 | 139 | 14 | 4 | 2 | » | » | » | 9 932 | |
| *b.* | 1 | 33 | 211 | 32 | 55 | 43 | 7 | 16 | 20 | 5 | 5 | » | » | 2 | » | » | 430 | 10 364 |
| *c.* | » | » | 1 | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 | |
| *a.* | 1 639 | 828 | 295 | 72 | 35 | 52 | 7 | 1 | 1 | » | » | » | » | » | » | » | 2 930 | |
| *b.* | 61 | 195 | 166 | 108 | 86 | 169 | 53 | 27 | 9 | 4 | 4 | 1 | » | » | » | » | 888 | 3 823 |
| *c.* | » | » | » | 2 | 1 | 2 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 5 | |
| *a.* | 21 499 | 15 734 | 1 994 | 508 | 219 | 355 | 32 | 23 | 3 | » | » | » | » | » | » | » | 40 397 | |
| *b.* | 13 | 44 | 42 | 21 | 29 | 45 | 12 | 6 | 2 | » | » | » | » | » | » | » | 214 | 40 615 |
| *c.* | » | » | » | 2 | 1 | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 4 | |
| *a.* | 3 614 | 3 549 | 2 096 | 1 301 | 818 | 613 | 43 | 13 | 2 | » | » | » | » | » | » | » | 12 079 | |
| *b.* | 48 | 349 | 727 | 605 | 462 | 703 | 207 | 163 | 88 | 15 | 3 | 3 | 2 | » | » | 1 | 3 376 | 16 076 |
| *c.* | 13 | 46 | 107 | 237 | 97 | 86 | 16 | 13 | 3 | » | 2 | 1 | » | » | » | » | 621 | |
| *a.* | 7 454 | 17 725 | 3 849 | 1 641 | 1 154 | 683 | 149 | 25 | 18 | » | » | » | » | » | » | » | 32 698 | |
| *b.* | 19 | 194 | 238 | 110 | 95 | 273 | 52 | 52 | 42 | 15 | 4 | 2 | » | 2 | » | » | 1 128 | 34 111 |
| *c.* | 4 | 160 | 25 | 27 | 27 | 22 | » | 16 | 2 | 2 | » | » | » | » | » | » | 285 | |
| *a.* | 7 662 | 3 600 | 2 086 | 399 | 275 | 314 | 78 | 36 | 49 | 4 | 1 | » | » | » | » | » | 14 504 | |
| *b.* | 3 | 29 | 314 | 124 | 51 | 129 | 47 | 28 | 7 | 6 | 5 | 3 | » | » | » | » | 756 | 15 416 |
| *c.* | 1 | 41 | 61 | 12 | 7 | 12 | 7 | 8 | 4 | 1 | 2 | » | » | » | » | » | 156 | |
| *a.* | 7 267 | 8 505 | 4 826 | 1 853 | 880 | 835 | 110 | 17 | 1 | » | » | » | » | » | » | » | 24 294 | |
| *b.* | 101 | 1 901 | 388 | 236 | 215 | 373 | 103 | 135 | 93 | 16 | 12 | 12 | 2 | 3 | » | 1 | 3 597 | 28 358 |
| *c.* | 115 | 204 | 63 | 27 | 12 | 32 | 6 | 5 | 2 | » | 1 | » | » | » | » | » | 467 | |
| *a.* | 6 478 | 4 569 | 1 566 | 424 | 591 | 352 | 83 | 29 | 6 | » | » | » | » | » | » | » | 14 103 | |
| *b.* | 281 | 319 | 199 | 115 | 87 | 191 | 72 | 72 | 45 | 18 | 5 | 1 | » | » | » | » | 1 405 | 15 566 |
| *c.* | 16 | 13 | 8 | 4 | 3 | 9 | 3 | 1 | 1 | » | » | » | » | » | » | » | 58 | |
| *a.* | 6 276 | 6 143 | 1 324 | 360 | 278 | 196 | 28 | 11 | 2 | 1 | » | » | » | » | » | » | 14 619 | |
| *b.* | 367 | 208 | 358 | 118 | 178 | 230 | 112 | 101 | 107 | 8 | 3 | » | » | » | » | » | 1 790 | 16 517 |
| *c.* | 24 | 44 | 22 | 10 | 2 | 3 | » | 1 | 1 | 1 | » | » | » | » | » | » | 108 | |
| *a.* | 22 008 | 13 867 | 8 759 | 10 977 | 4 372 | 4 501 | 694 | 203 | 47 | 3 | 3 | 1 | » | » | » | » | 65 435 | |
| *b.* | 72 | 103 | 435 | 880 | 417 | 557 | 146 | 93 | 74 | 12 | 8 | 8 | 2 | 3 | 1 | » | 2 811 | 68 769 |
| *c.* | 80 | 57 | 36 | 118 | 54 | 102 | 42 | 15 | 14 | 1 | 4 | » | » | » | » | » | 523 | |
| *a.* | 6 450 | 8 476 | 5 281 | 3 745 | 639 | 779 | 189 | 56 | 33 | 31 | 10 | 109 | 7 | 4 | » | » | 25 809 | |
| *b.* | 47 | 106 | 263 | 206 | 77 | 181 | 53 | 58 | 32 | 6 | 2 | 10 | 1 | 2 | 6 | » | 1 053 | 27 132 |
| *c.* | 29 | 100 | 58 | 39 | 12 | 21 | 4 | 2 | 4 | » | 1 | » | » | » | » | » | 270 | |
| *a.* | 429 | 4 862 | 5 049 | 1 137 | 747 | 1 016 | 57 | 121 | 3 | » | » | » | » | » | » | » | 13 421 | |
| *b.* | 43 | 122 | 155 | 60 | 39 | 73 | 21 | 14 | 9 | 5 | » | » | » | » | » | » | 541 | 14 168 |
| *c.* | 8 | 111 | 63 | 11 | 6 | 7 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 206 | |
| *a.* | 201 | 1 700 | 1 325 | 1 978 | 1 560 | 948 | 105 | 40 | 78 | » | » | » | » | » | » | » | 7 935 | |
| *b.* | 12 | 22 | 79 | 22 | 23 | 39 | 7 | 4 | 6 | » | » | » | » | » | » | » | 214 | 8 316 |
| *c.* | 14 | 60 | 25 | 28 | 22 | 15 | » | 3 | » | » | » | » | » | » | » | » | 167 | |
| *a.* | 105 | 381 | 367 | 48 | 50 | 21 | 1 | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | 974 | |
| *b.* | 11 | 13 | 3 | 6 | 1 | 4 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 38 | 1 081 |
| *c.* | 33 | 14 | 8 | 5 | 1 | 7 | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | 69 | |
| *a.* | 10 045 | 2 649 | 842 | 306 | 131 | 108 | 17 | 3 | » | » | » | » | » | » | » | » | 14 101 | |
| *b.* | 161 | 148 | 107 | 90 | 38 | 120 | 50 | 28 | 23 | 2 | » | » | 1 | » | » | » | 768 | 14 869 |
| *c.* | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | |
| *a.* | 19 581 | 10 740 | 2 418 | 1 163 | 566 | 492 | 39 | 14 | 10 | 2 | » | 1 | » | » | » | » | 35 029 | |
| *b.* | 96 | 249 | 74 | 67 | 31 | 113 | 18 | 21 | 23 | 9 | 1 | » | » | » | 1 | » | 703 | 35 751 |
| *c.* | » | 6 | 6 | 3 | 2 | 2 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 19 | |
| *a.* | 17 235 | 3 186 | 608 | 193 | 136 | 191 | 29 | 12 | 5 | 2 | » | » | » | » | » | » | 21 600 | |
| *b.* | 46 | 359 | 198 | 112 | 60 | 113 | 50 | 46 | 34 | 2 | 1 | 1 | » | » | » | » | 1 046 | 22 663 |
| *c.* | 6 | 3 | 3 | 1 | 3 | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 17 | |
| *a.* | 2 551 | 1 831 | 1 398 | 594 | 337 | 437 | 42 | 26 | 11 | » | » | » | » | » | » | » | 7 227 | |
| *b.* | 3 | 107 | 53 | 71 | 80 | 240 | 69 | 53 | 31 | 3 | 5 | 1 | » | » | » | » | 716 | 7 975 |
| *c.* | 27 | 4 | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 32 | |
| *a.* | 1 708 | 2 007 | 2 032 | 1 235 | 1 120 | 1 073 | 38 | 14 | 2 | 1 | » | » | » | » | » | » | 9 230 | |
| *b.* | 34 | 123 | 337 | 138 | 95 | 244 | 74 | 47 | 21 | 12 | 4 | 1 | 1 | » | » | » | 1 131 | 10 361 |
| *c.* | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | |
| *a.* | 4 217 | 5 834 | 2 672 | 1 462 | 296 | 2 683 | 1 674 | 812 | 870 | 125 | 12 | 41 | 14 | 5 | » | » | 20 717 | |
| *b.* | 279 | 588 | 138 | 48 | 77 | 88 | 32 | 15 | 22 | 1 | » | » | 1 | » | » | » | 1 289 | 23 546 |
| *c.* | 410 | 846 | 126 | 42 | 43 | 41 | 10 | 11 | 6 | 2 | » | » | » | » | » | » | 1 540 | |
| *a.* | 150 771 | 118 778 | 49 734 | 30 213 | 14 442 | 16 144 | 3 542 | 1 568 | 1 306 | 308 | 40 | 156 | 23 | 9 | » | » | 387 034 | |
| *b.* | 1 698 | 5 212 | 4 485 | 3 199 | 2 196 | 3 961 | 1 195 | 974 | 698 | 139 | 62 | 43 | 10 | 12 | 8 | 2 | 23 894 | 415 477 |
| *c.* | 780 | 1 709 | 613 | 568 | 293 | 367 | 88 | 76 | 37 | 7 | 10 | 1 | » | » | » | » | 4 549 | |

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **J.**

N°. 12.

(Zie blz. 98 van het verslag.)

# UITKOMSTEN

DER

# BIJHOUDING VAN DE BEVOLKINGSSTATISTIEK

IN DE

GEHEEL OF GEDEELTELIJK STATISTISCH OPGENOMEN RESIDENTIEN

## CHERIBON, TAGAL, PEKALONGAN, SAMARANG, JAPARA, BANJOEMAS, BAGELEN EN KADOE,

gedurende **1872.**

| REGENTSCHAPPEN. | Sterkte der bevolking op 1 Januarij 1872. | | | Geboren. | | | Gestorven. | | | Verschil. — Totaal. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Mannen. | Vrouwen. | Totaal. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Totaal. | |
| **Cheribon.** | | | | | | | | | | |
| Cheribon (*a*) | 119 397 | 124 995 | 244 392 | 4 371 | 4 064 | 8 435 | 3 175 | 2 940 | 6 115 | 2 320 |
| **Tagal.** | | | | | | | | | | |
| Tagal | 127 482 | 132 290 | 259 772 | 5 477 | 5 221 | 10 698 | 3 138 | 3 090 | 6 228 | 4 470 |
| Pamalang | 99 312 | 105 576 | 204 888 | 3 668 | 3 693 | 7 361 | 2 019 | 1 906 | 3 925 | 3 436 |
| Brebes | 167 322 | 173 979 | 341 301 | 6 455 | 6 299 | 12 754 | 3 586 | 3 428 | 7 014 | 5 740 |
| Totaal | 394 116 | 411 845 | 805 961 | 15 600 | 15 213 | 30 813 | 8 743 | 8 424 | 17 167 | 13 616 |
| **Pekalongan.** | | | | | | | | | | |
| Pekalongan | 136 269 | 146 091 | 282 360 | 5 114 | 4 799 | 9 913 | 3 324 | 3 289 | 6 613 | 3 300 |
| Batang | 92 041 | 98 606 | 190 647 | 2 721 | 2 694 | 5 415 | 1 917 | 1 842 | 3 759 | 1 656 |
| Totaal | 228 310 | 244 697 | 473 007 | 7 835 | 7 493 | 15 328 | 5 241 | 5 131 | 10 372 | 4 956 |
| **Samarang.** | | | | | | | | | | |
| Demak — Gouv. grond | 155 705 | 166 051 | 321 756 | 6 111 | 5 929 | 12 040 | 5 339 | 5 223 | 10 562 | 1 478 |
| Demak — Part. landen | 5 189 | 5 587 | 10 776 | 235 | 198 | 433 | 151 | 113 | 264 | 169 |
| Salatiga — Gouv. grond | 132 601 | 138 687 | 271 288 | 4 998 | 4 825 | 9 823 | 4 500 | 4 635 | 9 135 | 688 |
| Salatiga — Part. landen | 543 | 506 | 1 049 | 8 | 11 | 19 | 9 | 6 | 15 | 4 |
| Kendal — Gouv. grond | 141 012 | 146 761 | 287 773 | 6 061 | 6 005 | 12 066 | 3 949 | 3 712 | 7 661 | 4 405 |
| Kendal — Part. landen | 922 | 957 | 1 879 | 35 | 31 | 66 | 44 | 41 | 85 | 19 |
| Samarang — Gouv. grond | 85 178 | 90 311 | 175 489 | 3 487 | 3 299 | 6 786 | 2 871 | 2 749 | 5 620 | 1 166 |
| Samarang — Part. landen | 35 939 | 38 555 | 74 494 | 1 409 | 1 328 | 2 737 | 1 451 | 1 303 | 2 754 | 17 |
| Grobogan — Gouv. grond | 79 948 | 84 557 | 164 505 | 2 463 | 2 441 | 4 904 | 1 805 | 1 664 | 3 469 | 1 435 |
| Grobogan — Part. landen | 92 | 99 | 191 | » | 1 | 1 | » | 1 | 1 | » |
| Totaal. — Gouv. grond | 594 444 | 626 367 | 1 220 811 | 23 120 | 22 499 | 45 619 | 18 464 | 17 983 | 36 447 | 9 172 |
| Totaal. — Part. landen | 42 685 | 45 704 | 88 389 | 1 687 | 1 569 | 3 256 | 1 655 | 1 464 | 3 119 | 137 |
| Totaal generaal | 637 129 | 672 071 | 1 309 200 | 24 807 | 24 068 | 48 875 | 20 119 | 19 447 | 39 566 | 9 309 |
| **Japara.** | | | | | | | | | | |
| Koedoes (*a*) | 106 644 | 116 031 | 222 675 | 3 341 | 3 178 | 6 519 | 1 993 | 1 882 | 3 875 | 2 644 |
| **Banjoemas.** | | | | | | | | | | |
| Banjoemas | 87 061 | 92 612 | 179 673 | 3 620 | 3 522 | 7 142 | 2 396 | 2 244 | 4 640 | 2 502 |
| Poerwokerto | 84 997 | 88 516 | 173 513 | 3 893 | 3 728 | 7 621 | 2 777 | 2 792 | 5 569 | 2 052 |
| Poerbolinggo | 102 149 | 107 598 | 209 747 | 3 379 | 3 246 | 6 625 | 2 181 | 2 174 | 4 355 | 2 270 |
| Bandjarnegara | 68 582 | 70 238 | 138 820 | 2 915 | 2 963 | 5 878 | 1 485 | 1 469 | 2 954 | 2 924 |
| Tjilatjap | 83 063 | 85 276 | 168 339 | 2 281 | 2 136 | 4 417 | 1 561 | 1 365 | 2 926 | 1 491 |
| Totaal | 425 852 | 444 240 | 870 092 | 16 088 | 15 595 | 31 683 | 10 400 | 10 044 | 20 444 | 11 239 |

(*a*) De opgaven hebben slechts betrekking tot die districten waar de bijhouding werkt.
(*b*) Volgens de opgegeven mutatien zou dit cijfer eigenlijk moeten bedragen 247 678. Dit verschil wordt toegeschreven aan verzuimde aangiften.

| Van elders gekomen. | | | Naar elders vertrokken. | | | Verschil. | Totale vermeerdering. | | Sterkte der bevolking op 31 December 1872. | | | Aantal | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Mannen. | Vrouwen. | Totaal. | Mannen | Vrouwen. | Totaal. | Totaal. | Totaal. | Percents-gewijs. | Mannen. | Vrouwen. | Totaal. | huis-gezinnen. | » werkbare" mannen. |
| 8 361 | 6 324 | 14 685 | 7 911 | 5 808 | 13 719 | 966 | 3 286 | 1.34 | 120 999 | 126 664 | (b) 217 663 | 49 501 | 62 140 |
| 9 055 | 8 468 | 17 523 | 8 303 | 8 210 | 16 513 | 1 010 | 5 480 | 2.10 | 130 573 | 134 679 | 265 252 | 58 830 | 64 253 |
| 4 925 | 4 606 | 9 531 | 4 232 | 4 090 | 8 322 | 1 209 | 4 645 | 2 20 | 101 654 | 107 879 | 2[illegible] 9 533 | 44 593 | 48 379 |
| 13 329 | 13 367 | 26 696 | 9 443 | 8 971 | 18 414 | 8 282 | 14 022 | 4.10 | 171 077 | 181 246 | 355 323 | 86 671 | 91 437 |
| 27 309 | 26 441 | 53 750 | 21 978 | 21 271 | 43 249 | 10 501 | 24 147 | 2.99 | 406 304 | 423 804 | 830 108 | 190 094 | 204 069 |
| 7 665 | 6 784 | 14 449 | 7 010 | 6 219 | 13 229 | 1 220 | 4 520 | 1.60 | 138 714 | 148 166 | 286 880 | 69 197 | 68 710 |
| 4 613 | 4 507 | 9 120 | 4 321 | 4 252 | 8 573 | 547 | 2 203 | 1.15 | 93 137 | 99 713 | 192 850 | 43 190 | 43 515 |
| 12 278 | 11 291 | 23 569 | 11 331 | 10 471 | 21 802 | 1 767 | 6 723 | 1.42 | 231 851 | 247 879 | 479 730 | 112 387 | 112 255 |
| 11 941 | 13 011 | 24 952 | 15 731 | 16 273 | 32 004 | — 7 052 | — 5 574 | — 1.70 | 152 687 | 163 495 | 316 182 | 75 589 | 68 931 |
| 430 | 538 | 968 | 436 | 546 | 982 | — 14 | 155 | 1.13 | 5 267 | 5 664 | 10 931 | 2 795 | 2 479 |
| 9 486 | 10 390 | 19 876 | 8 660 | 9 200 | 17 860 | 2 016 | 2 704 | 0.99 | 133 925 | 140 067 | 273 992 | 64 055 | 65 652 |
| 155 | 223 | 378 | 80 | 81 | 161 | 217 | 221 | 21.06 | 617 | 653 | 1 270 | 251 | 288 |
| 9 034 | 9 631 | 18 665 | 8 552 | 8 671 | 17 223 | 1 442 | 5 847 | 2.03 | 143 606 | 150 014 | 293 620 | 66 063 | 65 906 |
| 240 | 240 | 480 | 82 | 68 | 150 | 330 | 311 | 16 55 | 1 071 | 1 119 | 2 190 | 528 | 640 |
| 6 628 | 6 682 | 13 310 | 7 886 | 8 069 | 15 955 | — 2 645 | — 1 479 | — 0.84 | 84 536 | 89 474 | 174 010 | 42 152 | 38 707 |
| 6 382 | 6 960 | 13 342 | 5 772 | 6 289 | 12 061 | 1 281 | 1 264 | 1 69 | 36 507 | 39 251 | 75 758 | 19 061 | 20 312 |
| 10 591 | 10 243 | 20 834 | 9 426 | 9 076 | 18 502 | 2 332 | 3 767 | 2.20 | 81 771 | 86 501 | 168 272 | 39 482 | 37 796 |
| » | 5 | 5 | 24 | 30 | 54 | — 49 | — 49 | — 25.65 | 68 | 74 | 142 | 40 | 34 |
| 47 680 | 49 957 | 97 637 | 50 255 | 51 289 | 101 544 | — 3 907 | 5 265 | 0.43 | 596 525 | 629 551 | 1 226 076 | 287 341 | 276 992 |
| 7 207 | 7 966 | 15 173 | 6 394 | 7 014 | 13 408 | 1 765 | 1 902 | 2.15 | 43 530 | 46 761 | 90 291 | 22 675 | 23 753 |
| 54 887 | 57 923 | 112 810 | 56 649 | 58 303 | 114 952 | — 2 142 | 7 167 | 0.54 | 640 055 | 676 312 | 1 316 367 | 310 016 | 300 745 |
| 6 634 | 7 486 | 14 120 | 6 342 | 6 975 | 13 317 | 803 | 3 447 | 1.54 | 108 284 | 117 838 | 226 122 | 51 700 | 52 328 |
| 9 907 | 9 908 | 19 815 | 7 021 | 6 568 | 13 589 | 6 226 | 8 728 | 4.87 | 91 171 | 97 230 | 188 401 | 87 493 | 50 269 |
| 5 861 | 5 687 | 11 548 | 5 815 | 5 434 | 11 249 | 299 | 2 351 | 1.35 | 86 159 | 89 705 | 175 864 | 40 571 | 46 488 |
| 6 124 | 5 058 | 11 182 | 6 091 | 5 300 | 11 391 | — 209 | 2 061 | 0.98 | 103 380 | 108 428 | 211 808 | 48 796 | 52 364 |
| 6 848 | 7 186 | 14 034 | 5 224 | 4 866 | 10 090 | 3 944 | 6 868 | 4.94 | 71 636 | 74 052 | 145 688 | 29 324 | 36 961 |
| 7 422 | 6 933 | 14 355 | 5 273 | 4 850 | 10 123 | 4 232 | 5 723 | 3.39 | 85 932 | 88 130 | 174 062 | 41 252 | 46 861 |
| 36 162 | 34 772 | 70 934 | 29 424 | 27 018 | 56 442 | 14 492 | 25 731 | 2.95 | 438 278 | 457 545 | 895 823 | 247 436 | 232 943 |

| REGENTSCHAPPEN. | Sterkte der bevolking op 1 Januarij 1872. | | | Geboren. | | | Gestorven. | | | Verschil. — Totaal. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Mannen. | Vrouwen. | Totaal. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Totaal. | |
| **Bagelen.** (*a*) | | | | | | | | | | |
| Poerworedjo (*b*) | 102 107 | 106 969 | 209 076 | 4 420 | 4 236 | 8 656 | 2 102 | 2 092 | 4 194 | 4 462 |
| Koeto-ardjo | 105 862 | 111 538 | 217 400 | 4 609 | 4 571 | 9 180 | 2 728 | 2 896 | 5 624 | 3 556 |
| Keboemen | 108 766 | 112 739 | 221 505 | 4 118 | 4 194 | 8 312 | 2 520 | 2 850 | 5 370 | 2 942 |
| Karang-anjar | 125 893 | 128 692 | 254 585 | 5 538 | 5 488 | 11 026 | 3 482 | 3 536 | 7 018 | 4 008 |
| Ledok | 99 611 | 100 753 | 200 364 | 4 911 | 4614 | 9 525 | 2 881 | 3 071 | 5 952 | 3 573 |
| Totaal | 542 239 | 560 691 | 1 102 930 | 23 596 | 23 103 | 46 699 | 13 713 | 14 445 | 28 158 | 18 541 |
| **Kadoe.** | | | | | | | | | | |
| Magelang | 221 495 | 232 230 | 453 725 | 10 004 | 9 901 | 19 905 | 7 090 | 7 505 | 14 595 | 5 310 |
| Temanggoeng | 109 061 | 111 972 | 221 033 | 4 879 | 4 628 | 9 507 | 3 150 | 3 636 | 6 786 | 2 721 |
| Totaal | 330 556 | 344 202 | 674 758 | 14 883 | 14 529 | 29 412 | 10 240 | 11 141 | 21 381 | 8 031 |
| **Recapitulatie.** | | | | | | | | | | |
| *Gewesten.* | | | | | | | | | | |
| Cheribon (*d*) | 119 397 | 124 995 | 244 392 | 4 371 | 4 064 | 8 435 | 3 175 | 2 940 | 6 115 | 2 320 |
| Tagal | 394 116 | 411 845 | 805 961 | 15 600 | 15 213 | 30 813 | 8 743 | 8 424 | 17 167 | 13 646 |
| Pekalongan | 228 310 | 244 697 | 473 007 | 7 835 | 7 493 | 15 328 | 5 241 | 5 131 | 10 372 | 4 956 |
| Samarang | 637 129 | 672 071 | 1 309 200 | 24 807 | 24 068 | 48 875 | 20 119 | 19 447 | 39 566 | 9 309 |
| Japara (*d*) | 106 644 | 116 031 | 222 675 | 3 341 | 3 178 | 6 519 | 1 993 | 1 882 | 3 875 | 2 644 |
| Banjoemas | 425 852 | 444 240 | 870 092 | 16 088 | 15 595 | 31 683 | 10 400 | 10 044 | 20 444 | 11 239 |
| Bagelen | 542 239 | 560 691 | 1 102 930 | 23 596 | 23 103 | 46 699 | 13 713 | 14 445 | 28 158 | 18 541 |
| Kadoe | 330 556 | 344 202 | 674 758 | 14 883 | 14 529 | 29 412 | 10 240 | 11 141 | 21 381 | 8 031 |
| Totaal | 2 784 243 | 2 918 772 | 5 703 015 | 110 521 | 107 243 | 217 764 | 73 624 | 73 454 | 147 078 | 70 686 |

(*a*) In de territoriale indeeling dezer residentie is verandering gekomen door de opheffing van het regentschap Ambal; derhalve kunnen de cijfers van de
(*b*) Gedurende 1872 is bij dit regentschap gevoegd de dessa Kedoeng-agoeng, vroeger behoorende onder Kadoe.
(*c*) Volgens de opgegeven mutatien zou dit cijfer eigenlijk moeten bedragen 684 297. Dit verschil wordt toegeschreven aan verzuimde aangiften.
(*d*) De opgaven hebben slechts betrekking tot die districten waar de bijhouding werkt.

| Van elders gekomen. | | | Naar elders vertrokken. | | | Verschil. — Totaal. | Totale vermeerdering | | Sterkte der bevolking op 31 December 1872. | | | Aantal | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Mannen. | Vrouwen. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Totaal. | | Totaal. | Percents-gewijs. | Mannen. | Vrouwen. | Totaal. | huis-gezinnen. | „ werkbare " mannen. |
| 4 712 | 6 136 | 10 848 | 4 508 | 5 570 | 10 078 | 770 | 5 232 | 2 50 | 104 629 | 109 679 | 214 308 | 45 545 | 50 471 |
| 6 905 | 9 108 | 16 013 | 6 535 | 8 581 | 15 116 | 897 | 4 453 | 2.04 | 108 113 | 113 740 | 221 853 | 50 394 | 55 423 |
| 5 607 | 6 727 | 12 334 | 4 751 | 5 765 | 10 516 | 1 818 | 4 760 | 2.14 | 111 220 | 115 045 | 226 265 | 52 323 | 57 385 |
| 33 030 | 34 136 | 67 166 | 32 817 | 33 890 | 66 707 | 459 | 4 467 | 1.75 | 128 162 | 130 890 | 259 052 | 61 276 | 69 169 |
| 6 630 | 7 789 | 14 419 | 5 314 | 6 012 | 11 326 | 3 093 | 6 666 | 3.32 | 102 957 | 104 073 | 207 030 | 48 477 | 54 053 |
| 56 884 | 63 896 | 120 780 | 53 925 | 59 818 | 113 743 | 7 037 | 25 578 | 2.31 | 555 081 | 573 427 | 1 128 508 | 258 015 | 286 501 |
| 19 049 | 22 896 | 41 945 | 19 213 | 22 034 | 41 247 | 698 | 6 008 | 1 32 | 223 721 | 234 731 | 458 452 | 112 688 | 119 057 |
| 9 847 | 9 282 | 19 129 | 9 451 | 8 868 | 18 319 | 810 | 3 531 | 1.59 | 110 697 | 113 561 | 224 258 | 56 480 | 58 978 |
| 28 896 | 32 178 | 61 074 | 28 664 | 30 902 | 59 566 | 1 508 | 9 539 | 1.41 | 334 418 | 348 292 | (c) 682 710 | 169 168 | 178 035 |
| 8 361 | 6 324 | 14 685 | 7 911 | 5 808 | 13 719 | 966 | 3 286 | 1.34 | 120 999 | 126 664 | 247 663 | 49 501 | 62 140 |
| 27 309 | 26 441 | 53 750 | 21 978 | 21 271 | 43 249 | 10 501 | 24 147 | 2.99 | 406 304 | 423 804 | 830 108 | 190 094 | 204 069 |
| 12 278 | 11 291 | 23 596 | 11 331 | 10 471 | 21 802 | 1 767 | 6 723 | 1.42 | 231 851 | 247 879 | 479 730 | 112 387 | 112 255 |
| 54 887 | 57 923 | 112 810 | 56 649 | 58 303 | 114 952 | — 2 142 | 7 167 | 0.54 | 640 055 | 676 312 | 1 316 367 | 310 016 | 300 745 |
| 6 634 | 7 486 | 14 120 | 6 342 | 6 975 | 13 317 | 803 | 3 447 | 1.54 | 108 284 | 117 838 | 226 122 | 51 700 | 52 328 |
| 36 162 | 34 772 | 70 934 | 29 424 | 27 018 | 56 442 | 14 492 | 25 731 | 2.95 | 438 278 | 457 545 | 895 823 | 247 436 | 232 943 |
| 56 884 | 63 896 | 120 780 | 53 925 | 59 818 | 113 743 | 7 037 | 25 578 | 2.31 | 555 081 | 573 427 | 1 128 508 | 258 015 | 286 501 |
| 28 896 | 32 178 | 61 074 | 28 664 | 30 902 | 59 566 | 1 508 | 9 539 | 1.41 | 334 418 | 348 292 | 682 710 | 169 168 | 178 035 |
| 231 411 | 240 311 | 471 722 | 216 224 | 220 566 | 436 790 | 34 932 | 105 618 | 1.85 | 2 835 270 | 2 971 761 | 5 807 031 | 1 388 317 | 1 429 016 |

regentschappen Koeto-ardjo, Keboemen en Karang-anjar niet met die van de vroegere staten worden vergeleken.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE K.

N°. 13.

(Zie bladz. 99 van het verslag.)

# AANTOONING van den uitslag der in 1873 van wege het departement van binnenlandsch bestuur gehouden aanbestedingen voor het vervoer van gouvernementsproducten enz.

| Residentie of plaats waar de aanbesteding heeft plaats gehad. | Omschrijving van het transport. | Duur der aanneming. | Vrachtprijs waartegen het transport is toegewezen. |
|---|---|---|---|
| Batavia. | Transport van: | | |
| | *a.* koffij uit de in het regentschap Tjiandjoer (Preanger regentschappen) gelegen pakhuizen te Patjet, Tjikalang, Njengked, Tjibeber, Soekanegara, Gekbrong, Soekaboemi, Tjikembar, Karang Tenga, Tjariengin en Bodjong genteng, Pasawahan, Ngaliendong, Segarantan en Plaboran, naar de pakhuizen te Batavia; | 1 Jan 1874 tot en met 31 Dec. 1876. | f 0,02$^{5}/_{10}$ per pikol en per paal. |
| | *b.* zout van Batavia naar de pakhuizen te Tjiandjoer en Soekaboemi (Preanger regentschappen); | idem. | f 0,02$^{2}/_{10}$ per pikol en per paal. |
| | *c.* van gouvernementsgelden, goederen en materialen van en naar genoemde pakhuizen en plaatsen. | idem. | Goederen f 0,02 per pikol en per paal. |
| | NB. Het gebruik van den spoorweg facultatief gesteld. | | Gelden { kopergeld f 0,02 per pikol en per paal. / zilvergeld f 0,001 per f 100 en per paal. |
| Preanger regentschappen. | Transport van: | | |
| | *a.* koffij uit het doorvoerpakhuis te Singaparna en de pakhuizen te Melambong, Tjiawi en Indihiang (Preanger regentschappen), naar de pakhuizen te Bandjar in dezelfde residentie; | 1 Jan. 1874 tot en met 31 Dec. 1876. | f 0,02$^{4}/_{9}$ per pikol en per paal. |
| | *b.* zout van laatstgenoemde plaats naar de pakhuizen te Singaparna, Indihiang en Melambong. | idem. | idem. |
| Cheribon. | Transport van: | | |
| | *a.* koffij uit 's lands pakhuizen te Karang-Sambong (Preanger regentschappen), naar Indramaijoe (Cheribon); | 1 Jan. 1874 tot en met 31 Dec. 1876. | f 0,36$^{5}$ per pikol. |
| | *b.* zout, materialen en andere gouvernements-goederen van Indramaijoe naar Karang-Sambong. | idem. | idem. |

| Residentie of plaats waar de aanbesteding heeft plaats gehad. | Omschrijving van het transport. | Duur der aanneming. | Vrachtprijs waartegen het transport is toegewezen. |
|---|---|---|---|
| Tagal. | 1°. Levering van praauwen voor den overvoer van: | 1 Jan. 1874 tot en met 31 Dec. 1876. | |
| | *a.* gevangenen, veroordeelden en ontslagen veroordeelden, benevens hunne vrouwen en kinderen, van de reede van Tagal naar den wal en omgekeerd; | | f 1,50 per persoon. |
| | *b.* zout en andere gouvernements-goederen van de reede van Tagal naar den wal en omgekeerd; | | Zout f 2,00 per koijan.<br>Goederen f 1,50 » » |
| | *c.* zout van de reede van Oeloedjami en Tandjong naar den wal; | | f 3,00 per koijan. |
| | 2°. de lossing van het zout en de goederen, bedoeld sub *b* en *c* hiervoren; | idem. | f 0,50 » » |
| | 3°. het verder vervoer daarvan (van den wal naar de pakhuizen); | idem. | f 2,00 » » |
| | 4°. de levering van koelies voor werkzaamheden in het oostelijk gelegen pakhuis te Tagal. | idem. | f 0,05 per baal. |
| Pekalongan. | Transport van koffij, zout en gelden in de residentie Pekalongan. | 1 Jan. 1874 tot en met 31 Dec. 1876. | f 0,03$^{90}/_{100}$ per pikol en per paal. |
| Samarang. | Transport van koffij uit het pakhuis gelegen nabij het spoorwegstation te Soerakarta tot de pakhuizen te Samarang.<br>NB. Het gebruik van den spoorweg verpligtend gesteld. | 1 Jan. 1873 tot en met 31 Dec. 1875. | f 1,39 per pikol. |
| Djokjokarta. | Transport van koffij uit de pakhuizen te Genthing en Dekso (Djokjokarta), naar de pakhuizen te Samarang.<br>NB. Het gebruik van den spoorweg verpligtend gesteld. | 1 Jan. 1873 tot en met 31 Dec. 1875. | f 2,90 per pikol. |
| Kediri. | Transport van: | | |
| | *a.* koffij, goederen en gelden uit de residentie Kediri naar Soerabaija en omgekeerd; | 1 Jan. 1874 tot en met 31 Dec. 1876. | Koffij:<br>van Trengalek n. Soerabaija f 0,01$^{30}/_{100}$ per pikol en per paal.<br>van Toelong-Agong n. Soerabaija f 0,03 per pikol en per paal.<br>van Ngoenoet n. Soerabaija f 0,01$^{50}/_{100}$ per pikol en per paal.<br>van Doereman naar Soerabaija f 0,06 per pikol en per paal.<br>van Kediri naar Soerabaija f 0,01$^{50}/_{100}$ per pikol en per paal.<br>van Karang-redjo naar Soerabaija f 0,01 per pikol en per paal. |

| Residentie of plaats waar de aanbesteding heeft plaats gehad. | Omschrijving van het transport. | Duur der aanneming. | Vrachtprijs waartegen het transport is toegewezen. |
|---|---|---|---|
| | *b.* van zout uit de afdeeling Sampang (Madura) naar de residentie Kediri. | 1 Jan. 1874 tot en met 31 Dec. 1876. | Zout:<br>van Sampang n. Toelong-Agong f 0,10 per pikol en per paal.<br>van Sampang naar Kediri f 0,10 per pikol en per paal.<br>van Sampang naar Kertosono f 0,10 per pikol en per paal.<br>Goederen en gelden:<br>van Soerabaija n. Kediri en omgekeerd f 0,10 per pikol en per paal.<br>van Soerabaija naar Toelong-Agong en omgekeerd f 0,03 per pikol en per paal.<br>van Kediri naar Toelong-Agong en omgekeerd f 0,01 per pikol en per paal.<br>van Kediri naar Kertosono f 0,01 per pikol en per paal.<br>van Kertosono naar Kediri f 0,05 per pikol en per paal.<br>van Toelong-Agong naar Trengalek f 0,03 per pikol en per paal.<br>van Trengalek naar Toelong-Agong f 0,05 per pikol en per paal.<br>van Toelong-Agong naar Karang-redjo f 0,05 per pikol en per paal. |
| Probolinggo. | Transport van koffij, zout en gelden in de residentie Probolinggo. | 1 Jan. 1874 tot en met 31 Dec. 1876. | f 0,02⅝ per pikol en per paal. |
| Bezoeki. | Tranport van: | | |
| | *a.* koffij van het pakhuis te Wringin naar het pakhuis te Bezoeki; | 1 Jan. 1874 tot en met 31 Dec. 1876. | f 0,09½ per pikol en per paal. |
| | *b.* van gelden van 's lands kas te Bezoeki naar het koffijpakhuis te Wringin. | idem. | Zilvergeld f 0,02 per paal en per f 1000.<br>Kopergeld 0,35 » » » » 1000. |
| | Transport van: | | |
| | *a.* koffij uit de binnenlandsche koffijpakhuizen in de afdeeling Bondowosso naar de afscheeppakhuizen te Panaroekan; | 1 Jan. 1874 tot en met 31 Dec. 1876. | f 0,02⅝ per pikol en per paal. |
| | *b.* zout van Panaroekan naar de verschillende zoutverkooppakhuizen in de afdeeling Panaroekan en het zoutverkooppakhuis te Bondowosso; | idem. | f 0,02¾ per pikol en per paal. |
| | *c.* zout van Bondowosso naar de verschillende zoutverkooppakhuizen in de afdeeling Bondowosso; | idem. | idem. |
| | *d.* koper- en zilvergeld: | idem. | Zilvergeld f 0,03 per f 1000 en per paal.<br>Kopergeld 0,40 » 1000 » » » |
| | 1°. van 's lands kas te Bezoeki naar de kassen te Sitoebondo en Bondowosso; | | |

| Residentie of plaats waar de aanbesteding heeft plaats gehad. | Omschrijving van het transport. | Duur der aanneming. | Vrachtprijs waartegen het transport is toegewezen. |
|---|---|---|---|
| | 2°. van 's lands kas te Bondowosso naar de verschilende binnenlandsche koffijpakhuizen in die afdeeling en omgekeerd;<br>3°. van de zoutpakhuizen te Panaroekan en Kalitikoes naar 's lands kas te Sitoebondo;<br>4°. van de zoutpakhuizen te Djember en Soekowono naar 's lands kas te Bondowosso. | | |
| Banjoewangi. | Transport van koffij, zout en gelden tusschen de hoofdplaats Banjoewangi, en het in dezelfde residentie gelegen district Rogodjampi. | 1 Jan. 1874 tot en met 31 Dec. 1876. | Koffij en zout f 0,69 per pikol.<br>Kopergeld f 0,15 en zilvergeld f 0,10 per f 1000. |
| Pontianak. (Westerafdeeling van Borneo.) | Transport van zout, uit het zoutverkooppakhuis te Pontianak naar de zoutverkooppakhuizen te Tajan, Sangouw en Sintang; van gouvernements-goederen van Pontianak naar diezelfde plaatsen en omgekeerd, en van steenkolen van Sintang naar Pontianak. | 1 Jan.-31 Dec. 1874. | Zout:<br>van Pontianak naar Tajan f 10,50 per koijan.<br>van Pontianak naar Sangouw f 13,50 per koijan.<br>van Pontianak naar Sintang f 23,75 per koijan.<br>Gouvernements-goederen:<br>van Pontianak naar Tajan f 0,50 per koijan.<br>van Pontianak naar Sangouw f 0,50 per koijan.<br>van Pontianak naar Sintang f 15,00 per koijan.<br>van Sintang naar Pontianak f 3,00 per koijan.<br>van Sangouw naar Pontianak f 0,25 per koijan.<br>van Tajan naar Pontianak f 0,25 per koijan.<br>Steenkolen:<br>van Sintang naar Pontianak f 7,00 per koijan. |

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE L.

N°. 14.

(Zie bladz. 104 van het verslag.)

STAAT van de in Nederlandsch Indie aanwezige openbare lagere scholen voor Europeanen, bij het einde van 1873.

| GEWEST. | PLAATS. | Aantal scholen. | Aantal onderwijzers in actieve dienst. | | | | Aantal leerlingen. | | | Waarvan | | | | Aantal leerlingen, die in den loop van het jaar de school verlieten: | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Hoofdonderwijzers. | Hulponderwijzers. | Kweekelingen. | Te zamen. | Betalende. | Niet betalende. | Te zamen. | in de laagste klasse. | in de middelste klasse. | in de hoogste klasse. | inlanders en vreemde Oosterlingen. | na voltooid onderwijs. | zonder voldoend onderwijs te hebben genoten. |
| *Java en Madura.* | | | | | | | | | | | | | | | |
| Bantam . . . | Serang . . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 22 | 25 | 47 | 27 | 18 | 2 | 4 | 5 | 18 |
| Batavia . . . | Batavia . . . | 5 | 5 | 16 | 2 | 23 | 381 | 379 | 760 | 395 | 260 | 105 | 21 | 58 | 341 |
| » . . . | Meester Cornelis | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 20 | 37 | 57 | 33 | 12 | 12 | 5 | 6 | 33 |
| » . . . | Buitenzorg . . | 1 | 1 | 3 | » | 4 | 61 | 59 | 120 | 38 | 63 | 19 | 18 | 2 | 48 |
| Krawang . . . | Poerwakarta . | 1 | 1 | » | » | 1 | 4 | 17 | 21 | 7 | 11 | 3 | » | » | 11 |
| Preanger regentschappen . . | Bandong . . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 17 | 20 | 37 | 20 | 17 | » | 2 | » | 38 |
| Cheribon . . . | Cheribon . . . | 1 | 1 | 2 | » | 3 | 25 | 47 | 72 | 30 | 30 | 12 | » | 6 | 21 |
| » . . . | Indramaijoe . . | 1 | 1 | » | 1 | 2 | 14 | 2 | 16 | 4 | 9 | 3 | 4 | 1 | 9 |
| Tagal . . . . | Tagal . . . . | 1 | 1 | 2 | » | 3 | 14 | 74 | 88 | 45 | 25 | 18 | 1 | 4 | 28 |
| Pekalongan . . | Pekalongan . . | 1 | 1 | 2 | » | 3 | 19 | 48 | 67 | 33 | 21 | 13 | 1 | 2 | 17 |
| Samarang . . . | Samarang . . | 3 | 3 | 11 | 1 | 15 | 205 | 272 | 477 | 284 | 163 | 30 | 12 | 8 | 221 |
| » . . . | Ambarawa . . | 1 | 1 | 1 | 1 | 3 | 24 | 50 | 74 | 54 | 19 | 1 | 2 | » | 63 |
| » . . . | Salatiga . . . | 1 | 1 | 2 | » | 3 | 48 | 51 | 99 | 60 | 33 | 6 | 6 | » | 41 |
| Japara . . . | Patti . . . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 8 | 26 | 34 | 17 | 16 | 1 | 1 | » | 28 |
| » . . . | Japara . . . | 1 | 1 | » | » | 1 | 15 | 18 | 33 | 24 | 9 | » | 14 | » | 5 |
| Rembang . . . | Rembang . . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 15 | 41 | 56 | 23 | 31 | 2 | 2 | » | 10 |
| » . . . | Toeban . . . | 1 | 1 | » | » | 1 | 26 | 5 | 31 | 17 | 7 | 7 | 7 | 1 | 15 |
| Soerabaija. . . | Soerabaija . . | 5 | 5 | 10 | 1 | 16 | 210 | 257 | 467 | 278 | 168 | 61 | 2 | 16 | 169 |
| » . . . | Grissee . . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 14 | 32 | 46 | 26 | 15 | 5 | 2 | » | 17 |
| » . . . | Modjokerto . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 36 | 15 | 51 | 40 | 9 | 2 | 3 | 4 | 15 |
| | Transporteren | 30 | 30 | 56 | 6 | 92 | 1178 | 1475 | 2653 | 1415 | 936 | 302 | 107 | 113 | 1148 |

| GEWEST. | PLAATS. | Aantal scholen. | Aantal onderwijzers in actieve dienst. | | | | Aantal leerlingen. | | | Waarvan | | | | Aantal leerlingen, die in den loop van het jaar de school verlieten | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Hoofdonderwijzers. | Hulponderwijzers. | Kweekelingen. | Te zamen. | Betalende. | Niet betalende. | Te zamen. | in de laagste klasse. | in de middelste klasse. | in de hoogste klasse. | inlanders en vreemde Oosterlingen. | na voltooid onderwijs. | zonder voldoend onderwijs te hebben genoten. |
| | Per transport | 30 | 30 | 56 | 6 | 92 | 1178 | 1475 | 2653 | 1415 | 936 | 302 | 107 | 113 | 1148 |
| Pasoeroean . . | Pasoeroean . . | 1 | 1 | 3 | » | 4 | 80 | 76 | 156 | 50 | 83 | 23 | 7 | 10 | 26 |
| » . . . | Malang . . . | 1 | 1 | 2 | » | 3 | 42 | 28 | 70 | 30 | 38 | 2 | 13 | » | 15 |
| Probolinggo . . | Probolinggo . . | 1 | 1 | 2 | » | 3 | 20 | 44 | 64 | 35 | 22 | 7 | » | » | 27 |
| Bezoeki . . . | Bezoeki . . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 14 | 16 | 30 | 18 | 12 | » | 5 | 4 | 8 |
| » . . . | Sitoebondo . . | 1 | 1 | » | » | 1 | 17 | 15 | 32 | 23 | 9 | » | 11 | » | 6 |
| Banjoewangi . . | Banjoewangi . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 13 | 24 | 37 | 23 | 11 | 3 | 2 | » | 6 |
| Banjoemas . . | Banjoemas . . | 1 | 1 | » | » | 1 | 16 | 12 | 28 | 16 | 8 | 4 | 3 | » | 10 |
| » . . . | Tjilatjap . . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 12 | 24 | 36 | 21 | 13 | 2 | » | 3 | 18 |
| » . . . | Poerbolinggo . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 11 | 20 | 31 | 17 | 9 | 5 | 2 | » | 4 |
| Bagelen . . . | Poerworedjo. . | 1 | 1 | 2 | » | 3 | 19 | 85 | 104 | 64 | 36 | 4 | 7 | 1 | 49 |
| » . . . | Wonosobo . . | 1 | 1 | » | » | 1 | 32 | 11 | 43 | 25 | 18 | » | 9 | » | 6 |
| Kadoe . . . . | Magelang. . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 38 | 20 | 58 | 39 | 11 | 8 | 9 | 2 | 18 |
| Djokjokarta . . | Djokjokarta. . | 2 | 2 | 4 | » | 6 | 71 | 114 | 185 | 111 | 60 | 14 | 5 | 7 | 72 |
| Soerakarta . . | Soerakarta . . | 2 | 2 | 5 | » | 7 | 162 | 79 | 241 | 131 | 78 | 32 | 7 | 17 | 62 |
| » . . . | Klatten . . . | 1 | 1 | » | » | 1 | 12 | 7 | 19 | 9 | 9 | 1 | » | » | 9 |
| Madioen . . . | Madioen . . . | 1 | 1 | » | » | 1 | 25 | 8 | 33 | 25 | 8 | » | 11 | 1 | 22 |
| » . . . | Ngawi. . . . | 1 | 1 | » | » | 1 | 16 | 15 | 31 | 20 | 10 | 1 | 7 | » | 11 |
| Kediri . . . . | Kediri. . . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 24 | 37 | 61 | 42 | 14 | 5 | 6 | » | 15 |
| Madura . . . | Pamakassan. . | 1 | 1 | » | » | 1 | 13 | 7 | 20 | 13 | 6 | 1 | 4 | 4 | 8 |
| » . . . | Sumanap. . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 8 | 25 | 33 | 15 | 17 | 1 | 1 | 2 | 7 |
| | Te zamen | 52 | 52 | 81 | 6 | 139 | 1823 | 2142 | 3965 | 2142 | 1408 | 415 | 216 | 164 | 1547 |
| *Buitenbezittingen.* | | | | | | | | | | | | | | | |
| Sumatra's Westkust . . . | Padang . . . | 2 | 2 | 5 | » | 7 | 91 | 129 | 220 | 121 | 67 | 32 | 4 | 14 | 54 |
| » . . | Fort de Kock . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 9 | 27 | 36 | 14 | 17 | 5 | » | 1 | 16 |
| » . . | Padang Pandjang . . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 14 | 24 | 38 | 18 | 14 | 6 | » | 1 | 10 |
| Benkoelen. . . | Benkoelen . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 20 | 23 | 43 | 25 | 18 | » | 12 | » | 16 |
| Lampongsche districten . . | Telok Betong . | 1 | 1 | » | » | 1 | 14 | 1 | 15 | 8 | 6 | 1 | 6 | 1 | 17 |
| Palembang . . | Palembang . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 33 | 21 | 54 | 29 | 18 | 7 | » | 4 | 8 |
| Riouw . . . . | Riouw.. (*a*) . . | 1 | 1 | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | Transporteren | 8 | 8 | 9 | » | 17 | 181 | 225 | 406 | 215 | 140 | 51 | 22 | 21 | 121 |

(*a*) Van het aantal leerlingen op deze school is geen opgaaf ontvangen.

| GEWEST. | PLAATS. | Aantal scholen. | Aantal onderwijzers in actieve dienst. | | | | Aantal leerlingen. | | | Waarvan | | | | Aantal leerlingen, die in den loop van het jaar de school verlieten: | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Hoofdonderwijzers. | Hulponderwijzers. | Kweekelingen. | Te zamen. | Betalende. | Niet betalende. | Te zamen. | in de laagste klasse. | in de middelste klasse. | in de hoogste klasse. | inlanders en vreemde Oosterlingen. | na voltooid onderwijs. | zonder voldoend onderwijs te hebben genoten. |
| | Per transport | 8 | 8 | 9 | » | 17 | 181 | 225 | 406 | 215 | 140 | 51 | 22 | 21 | 121 |
| Banka . . . . | Muntok . . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 28 | 7 | 35 | 18 | 7 | 10 | 4 | » | 13 |
| Westerafdeeling van Borneo . | Pontianak . . | 1 | 1 | » | » | 1 | 12 | 13 | 25 | 14 | 11 | » | 1 | » | 6 |
| Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . . . | Bandjermasin . | 1 | 1 | 2 | » | 3 | 39 | 57 | 96 | 58 | 35 | 3 | » | » | 48 |
| Celebes en onderhoorigheden . | Makassar. . . | 2 | 2 | 4 | » | 6 | 95 | 93 | 188 | 106 | 54 | 28 | 16 | 5 | 60 |
| » . . | Maros . . . . | 1 | 1 | » | » | 1 | 6 | 13 | 19 | 13 | 4 | 2 | 3 | » | 6 |
| » . . | Bonthain . . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 21 | 24 | 45 | 20 | 13 | 12 | 2 | 1 | 20 |
| Menado . . . | Menado . . . | 1 | 1 | 2 | » | 3 | 74 | 40 | 114 | 69 | 35 | 10 | 33 | 8 | 17 |
| Amboina . . . | Amboina . . . | 1 | 1 | 3 | 2 | 6 | 57 | 112 | 169 | 97 | 39 | 33 | 43 | 6 | 26 |
| » . . . | Neira (Banda) . | 1 | 1 | 2 | » | 3 | 72 | 42 | 114 | 64 | 32 | 18 | 37 | 5 | 23 |
| Ternate . . . | Ternate . . . | 1 | 1 | 2 | » | 3 | 19 | 81 | 100 | 52 | 29 | 19 | 11 | 6 | 7 |
| Timor . . . . | Koepang . . . | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 14 | 19 | 33 | 16 | 14 | 3 | 3 | 3 | 10 |
| | Te zamen (*b*) | 20 | 20 | 27 | 2 | 49 | 618 | 726 | 1344 | 742 | 413 | 189 | 175 | 55 | 357 |

## RECAPITULATIE.

| | | | | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Java en Madura | » | 52 | 52 | 81 | 6 | 139 | 1823 | 2142 | 3965 | 2142 | 1408 | 415 | 216 | 164 | 1547 |
| Buitenbezittingen | » (*b*) | 20 | 20 | 27 | 2 | 49 | 618 | 726 | 1344 | 742 | 413 | 189 | 175 | 55 | 357 |
| | Totaal. . | 72 | 72 | 108 | 8 | 188 | 2441 | 2868 | 5309 | 2884 | 1821 | 604 | 391 | 219 | 1904 |
| | Totaal in 1872. | 71 | 70 | 102 | 10 | 182 | 2612 | 2279 | 4891 | 2855 | 1418 | 618 | 350 | 230 | 1787 |
| | Vermeerdering. | 1 | 2 | 6 | » | 6 | » | 589 | 418 | 29 | 403 | » | 41 | » | 117 |
| | Vermindering . | » | » | » | 2 | » | 171 | » | » | » | » | 14 | » | 11 | » |

(*b*) Ongerekend het aantal leerlingen op de school te Riouw (zie noot *a*).

ZITTING 1874 — 1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE M.

N°. 15.

(Zie bladz. 122 van het verslag.)

## ZIEKTEKUNDIG OVERZIGT der behandelden en overledenen bij de burgerlijke geneeskundige dienst in Nederlandsch Indie, gedurende 1873.

| AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN. | | JAVA EN MADURA. | | | BUITENBEZITTINGEN. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Behandeld. | Overleden. | Verhouding der overledenen tot de behandelden. | Behandeld. | Overleden. | Verhouding der overledenen tot de behandelden. |
| Febris intermittens, | Tusschenpoozende koorts, | 15 595 | 489 | 1 : 31,89 | 9 143 | 35 | 1: 261,23 |
| » biliosa, | Galkoorts, | 3 351 | 124 | 1 : 27,02 | 59 | 1 | 1 : 59 |
| » gastrica, | Gastrische koorts, | 1 069 | 8 | 1 : 133,62 | 180 | 3 | 1 : 60 |
| » catarrhalis, | Catarrhale koorts, | 1 596 | 37 | 1 : 43,13 | 846 | 3 | 1 : 282 |
| Typhus, | Zenuwzinkingkoorts, | 53 | 33 | 1 : 1,6 | 10 | 3 | 1 : 3,3 |
| Cholera, | Braakloop, bloedbederfkoorts, | 512 | 263 | 1 : 1,94 | 5 | 3 | 1 : 1,6 |
| Encephalitis, | Hersen-ontsteking, | 14 | 7 | 1 : 2 | 3 | 2 | 1 : 1,5 |
| Ophthalmiae, | Oog- » | 3 221 | 8 | 1 : 402,62 | 1 224 | » | » |
| Parotitis, | Oorklier- » | 32 | » | » | 43 | » | » |
| Angina, | Keel- » | 282 | 5 | 1 : 56,4 | 93 | 2 | 1 : 46,5 |
| Pleuritis, | Borstvlies- » | 9 | 3 | 1 : 3 | 5 | 1 | 1 : 5 |
| Pneumonia, | Long- » | 49 | 13 | 1 : 3,77 | 25 | 5 | 1 : 5 |
| Hepatitis, | Lever- » | 83 | 15 | 1 : 5,53 | 36 | 2 | 1 : 18 |
| Enteritis, | Darm- » | 49 | 2 | 1 : 24,5 | 127 | 19 | 1 : 6,68 |
| Dysenteria, | Dysenterie, | 1 683 | 617 | 1 : 2,72 | 217 | 32 | 1 : 6,78 |
| Apoplexia, | Beroerte, | 16 | 9 | 1 : 1,7 | 5 | 1 | 1 : 5 |
| Epilepsia, | Vallende ziekte, | 17 | » | » | 4 | 1 | 1 : 4 |
| Morbi mentis, | Zielsziekte, | 812 | 171 | 1 : 4,75 | 50 | 3 | 1 : 16,6 |
| Asthma, | Aamborstigheid, | 272 | 28 | 1 : 9,71 | 130 | 4 | 1 : 32,5 |
| Colica, | Koliek, | 181 | 4 | 1 : 45,25 | 130 | 1 | 1 : 130 |
| Aphthae tropicae, | Indische spruw, | 75 | 13 | 1 : 5,77 | 5 | 2 | 1 : 2,5 |
| Gastricismus, | Maagstoornis, | 351 | 1 | 1 : 351 | 350 | » | » |
| Diarrhoea, | Doorloop, | 2 430 | 289 | 1 : 8,41 | 1 309 | 28 | 1 : 46,75 |
| Helminthiasis, | Wormziekte, | 1 257 | » | » | 1 043 | » | » |
| Rheumatismus acutus, | Snelverloopend rheumatisme, | 189 | 11 | 1 : 17,18 | 159 | » | » |
| » chronicus, | Slepend rheumatisme, | 356 | 10 | 1 : 35,6 | 230 | » | » |
| | Transporteren | 33 554 | 2 160 | » | 15 431 | 151 | » |

| AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN. | | JAVA EN MADURA. | | | BUITENBEZITTINGEN. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Behandeld. | Overleden. | Verhouding der overledenen tot de behandelden. | Behandeld. | Overleden. | Verhouding der overledenen tot de behandelden. |
| | Per transport | 33 554 | 2 160 | » | 15 431 | 151 | » |
| Scrophulosis, | Klierziekte, | 128 | 1 | 1 : 128 | 84 | 1 | 1 : 84 |
| Phtisis pulmonalis, | Longtering, | 90 | 45 | 1 : 2 | 41 | 9 | 1 : 4,5 |
| Carcinomata, | Kankergezwellen, | 8 | 5 | 1 : 1,6 | 5 | 4 | 1 : 1,25 |
| Lepra, | Melaatschheid, | 123 | 52 | 1 : 2,36 | 48 | 3 | 1 : 16 |
| Vitia cordis, | Hartgebreken, | 24 | 4 | 1 : 6 | 18 | 2 | 1 : 9 |
| Haemorrhagiae, | Verbloedingen, | 36 | 4 | 1 : 9 | 21 | 2 | 1 : 10,5 |
| Variolae, | Pokken, | 58 | 5 | 1 : 11,6 | 277 | 49 | 1 : 5,65 |
| Morbilli, | Mazelen, | 109 | 3 | 1 : 36,3 | 5 | » | » |
| Framboesia, | Framboosgezwellen, | 409 | 2 | 1 : 204,5 | 74 | » | » |
| Scabies, | Schurft, | 4 427 | 54 | 1 : 81,98 | 474 | 2 | 1 : 237 |
| Herpes, | Voortkruipende huiduitslag, | 193 | 12 | 1 : 16,08 | 71 | » | » |
| Syphilis primaria, | Venusziekte, | 5 342 | 58 | 1 : 92,1 | 399 | 1 | 1 : 399 |
| » secundaria, | idem, | 877 | 19 | 1 : 46,16 | 105 | 1 | 1 : 105 |
| Vulnera, | Wonden, | 1 557 | 118 | 1 : 13,19 | 471 | 12 | 1 : 39,25 |
| Contusiones, | Kneuzingen, | 424 | 3 | 1 : 141,3 | 171 | » | » |
| Abscessus, | Ettergezwellen, | 397 | 6 | 1 : 66,16 | 183 | » | » |
| Ulcera, | Zweren, | 2 248 | 113 | 1 : 19,89 | 1 820 | 26 | 1 : 70 |
| Fistulae, | Pijpzweren, | 15 | » | » | 5 | 1 | 1 : 5 |
| Herniae, | Ingewandsbreuken, | 32 | 2 | 1 : 16 | 12 | » | » |
| Hydrocele, | Waterzakbreuken, | 15 | 2 | 1 : 7,5 | 3 | » | » |
| Luxationes, | Ontwrichtingen, | 55 | » | » | 3 | » | » |
| Fracturae, | Beenbreuken, | 97 | 11 | 1 : 8,81 | 43 | 2 | 1 : 21,5 |
| Mors violenta, | Gewelddadige dood, | 145 | 145 | 1 : 1 | 7 | 7 | 1 : 1 |
| Beri-beri, | Beri-beri, | 183 | 22 | 1 : 8,32 | 96 | 42 | 1 : 2,28 |
| Catarrh. bronchiorum, | Luchtpijptaks-ontsteking, | » | » | » | 87 | » | » |
| Morbi reliqui, | Overige ziektevormen, | 5 175 | 275 | 1 : 18,82 | 1 415 | 53 | 1 : 26,7 |
| *Epidemiae* (1). | | | | | | | |
| Febris, | Koorts, | 59 715 | 528 | 1 : 113,09 | 776 | 22 | 1 : 35,27 |
| Febris rheumatica exanthematica, | Knokkelkoorts, | 54 520 | 564 | 1 : 96,6 | 29 175 | 255 | 1 : 114,41 |
| Cholera, | Braakloop, bloedbederfkoorts, | 10 893 | 4 614 | 1 : 2,36 | 7 381 | 4 128 | 1 : 1,79 |
| Dysenteria, | Dysenterie, | 33 | 14 | 1 : 2,36 | 99 | 64 | 1 : 1,55 |
| Variolae, | Pokken, | 336 | 8 | 1 : 42 | 2 924 | 528 | 1 : 5,54 |
| Morbilli, | Mazelen, | 64 | » | » | » | » | » |
| Beri-beri, | Beri-beri, | » | » | » | 21 | » | » |
| | Totaal | 181 282 | 8 849 | 1 : 20,48 | 61 745 | 5 365 | 1 : 11,51 |

(1) De opgaven onder deze rubriek, vooral wat aangaat koortsen en cholera, berusten op de tiendaagsche epidemie-rapporten der inlandsche hoofden en moeten slechts als betrekkelijk juist beschouwd worden, omdat het onder deze omstandigheden waarschijnlijk is, dat in tijden van epidemiën, alle sterfgevallen op rekening der heerschende ziekte gesteld worden.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE N.

N°. 16.

(Zie bladz. 122 van het verslag.)

Plaatsgewijze numerieke opgaaf der behandelden en overledenen bij de burgerlijke geneeskundige dienst in Nederlandsch Indie, gedurende 1873.

| JAVA EN MADURA. | | | | BUITENBEZITTINGEN. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| GEWESTEN. | Plaatsen, waar de burgerlijke geneeskundige dienst van gouvernementswege wordt uitgeoefend. | Behandeld. | Overleden. | GEWESTEN. | Plaatsen, waar de burgerlijke geneeskundige dienst van gouvernementswege wordt uitgeoefend. | Behandeld. | Overleden. |
| Bantam. . . . | Anjer . . . . . | 244 | 3 | Sumatra's Westkust . . . . | Padang . . . . . | 619 | 43 |
| | Serang . . . . . | 3 086 | 753 | | Padang Pandjang . . | 123 | 4 |
| | | | | | Solok . . . . . | 287 | » |
| Batavia . . . | Batavia . . . . . | 18 161 | 2 431 | | Fort de Kock. . . . | 120 | » |
| | Meester-Cornelis (a) . | | | | Payakombo . . . . | 891 | 4 |
| | Onrust . . . . . | 1 500 | 10 | | Rau . . . . . | 1 220 | 22 |
| | Tangerang. . . . . | (b) † | † | | Aijer-Bangies. . . . | 815 | 42 |
| | Buitenzorg. . . . . | 614 | 51 | | Padang Sidempoean . | 1 079 | 254 |
| Krawang . . . | Poerwakarta . . . . | 4 940 | 200 | | Siboga . . . . . | † | † |
| Preanger regentschappen . . | Tjiandjoer. . . . . | 2 753 | 613 | | Singkel . . . . . | 136 | 5 |
| | Bandong . . . . . | 689 | 47 | | Goenoeng Sitoli (Nias). | 110 | 1 |
| | Soemedang . . . . | † | † | Benkoelen . . | Benkoelen . . . . . | 1 444 | 45 |
| | Soekapoera . . . . | † | † | Lampongsche districten . . | Telok Betong . . . | 955 | 18 |
| Cheribon . . . | Cheribon . . . . . | 7 267 | 249 | Palembang . . | Palembang. . . . . | 5 110 | 2 801 |
| | Palimanang . . . . | † | † | | Tebing Tinggi . . . | 213 | » |
| | Indramaijoe . . . . | 372 | 10 | | Lahat . . . . . | 1 266 | 651 |
| Tagal . . . . | Tagal . . . . . | 34 089 | 469 | | Kepahiang . . . . . | 222 | » |
| Pekalongan . . | Pekalongan . . . . | 7 401 | 112 | | Djambi . . . . . | 170 | » |
| Samarang . . . | Samarang . . . . . | 4 077 | 1 369 | | Bandar . . . . . | 359 | » |
| | Willem I . . . . . | 246 | 8 | | Moeara Doea. . . . | 1 819 | 536 |
| | Pelatoengan . . . . | † | † | Sumatra's Oostkust . . . . | Siak . . . . . | 128 | 3 |
| | Oenarang . . . . . | 8 126 | 55 | | Deli . . . . . | † | † |
| | Salatiga. . . . . | 562 | 9 | | | | |

(a) De cijfers van Meester-Cornelis zijn vermoedelijk begrepen onder die van Batavia.

(b) De aldus † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.

| JAVA EN MADURA. | | | | BUITENBEZITTINGEN. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| GEWESTEN. | Plaatsen, waar de burgerlijke geneeskundige dienst van gouvernementswege wordt uitgeoefend. | Behandeld. | Overleden. | GEWESTEN. | Plaatsen, waar de burgerlijke geneeskundige dienst van gouvernementswege wordt uitgeoefend. | Behandeld. | Overleden. |
| Japara . . . . | Japara . . . . . | † | † | Riouw . . . | Tandjong Pinang . . | 505 | 4 |
| | Patti. . . . . | 325 | 179 | Banka. . . . | Muntok. . . . . | 878 | 112 |
| Rembang . . . | Rembang . . . . . | 10 451 | 85 | | Toboali. . . . . | 124 | 1 |
| | Toeban. . . . . | 55 | 1 | | Pangkal Pinang. . . | 455 | » |
| | Bodjonegoro . . . . | 1 257 | 25 | Wester-afdeeling van Borneo. | Singkawang . . . . | 15 | 2 |
| Soerabaija. . . | Soerabaija . . . . . | 8 237 | 468 | | Montrado . . . . . | † | † |
| | id. (marine-etablissem.) | 525 | 5 | | Benkaijang. . . . . | 261 | » |
| | Grissee . . . . . | 863 | 113 | | Sambas . . . . . | 870 | 130 |
| | Sidhoardjo. . . . . | 237 | 1 | | Pontianak . . . . . | 583 | » |
| | Modjokerto . . . . | 1 470 | 18 | | Sintang. . . . . | 575 | 8 |
| Madura. . . . | Bangkallan . . . . | 1 039 | 45 | Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. | Bandjermasin. . . . | † | † |
| | Sumanap . . . . . | 3 282 | 22 | | Martapoera . . . . | † | † |
| | Pamakassan . . . . | 3 995 | 109 | | Pengaron . . . . . | † | † |
| Pasoeroean . . | Pasoeroean . . . . | 12 265 | 528 | | Moearah Teweh. . . | 79 | » |
| | Malang. . . . . | 782 | 19 | | Sampit . . . . . | 94 | 1 |
| | | | | | Barabei-ie . . . . . | 6 248 | 16 |
| Probolinggo . . | Probolinggo . . . . | 2 859 | 72 | | Amoenthay . . . . | † | † |
| Bezoeki. . . . | Bezoeki. . . . . | 504 | 7 | Celebes en onderhoorigheden. | Makassar . . . . . | 15 869 | 231 |
| | Bondowosso . . . . | † | † | | Segiri . . . . . | 30 | » |
| Banjoewangi . . | Banjoewangi . . . . | 2 615 | 241 | | Balangnipa . . . . | 7 910 | 43 |
| | | | | | Saleijer . . . . . | 206 | 2 |
| Banjoemas . . | Banjoemas. . . . . | 648 | 9 | | | | |
| | Tjilatjap . . . . . | 809 | 5 | Menado . . . | Menado. . . . . | † | † |
| Bagelen . . . | Poerworedjo . . . . | 868 | 105 | | Gorontalo . . . . . | † | † |
| | Keboemen . . . . . | 490 | 4 | Molukksche eilanden. | Amboina . . . . . | 1 243 | 215 |
| | Wonosobo . . . . . | † | † | | Saparoea . . . . . | 1 712 | 57 |
| | | | | | Wahaai. . . . . | † | † |
| Kadoe . . . . | Magelang . . . . . | 23 546 | 125 | | Banda . . . . . | 5 588 | 87 |
| Djokjokarta . . | Djokjokarta . . . . | 40 | » | | Ternate. . . . . | 260 | 19 |
| Soerakarta . . | Soerakarta. . . . . | 547 | 43 | Timor. . . . | Koepang . . . . . | 1 154 | 8 |
| | Klatten . . . . . | 126 | 4 | | | | |
| Madioen . . . | Madioen . . . . . | 796 | 35 | | | | |
| | Ngawi . . . . . | 3 246 | 11 | | | | |
| | Patjitan. . . . . | † | † | | | | |
| Kediri . . . . | Kediri . . . . . | 5 278 | 181 | | | | |
| | Te zamen . | 181 282 | 8 849 | | Te zamen . | 61 745 | 5 365 |

ZITTING 1874 — 1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **O.**

N°. 17.

(Zie bladz. 127 van het verslag).

# LIJST der voornaamste landswerken, die in 1873 zijn voltooid, voortgezet of ondernomen (en nog niet voltooid).

I. Onder de belangrijke in het jaar 1873 tot voltooijing gebragte werken kunnen worden genoemd:

**Civiele gebouwen.**

*Bantam.* Het adsistent-residentiekantoor te Tjeringin, de gevangenis te Rangkas Betong en drie bazaarloodsen te Kramatwatoe.

*Batavia.* Verbeteringen en bijbouwingen aan het Chineesch hospitaal; bouw eener 4de lagere school in de buurt Batoe toelis; zware herstellingen aan het gebouw voor het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen; bouw van een petroleumpakhuis; veranderingen en voorzieningen aan een gedeelte van 's lands 1ste algemeene pakhuizen, alles ter hoofdplaats; bouw van een post- en telegraafkantoor te Meester-Cornelis; bouw van 2 cellen voor eenzame opsluiting bij de gevangenis te Kebaijoran, van 4 cellen bij die te Tangerang en van 12 cellen bij die te Buitenzorg; vergrooting van de openbare lagere school te Buitenzorg.

*Krawang.* Bouw van een kantoor voor den landraad te Poerwakarta en van eene pradjoeritskazerne aldaar.

*Preanger regentschappen.* De controleurswoning te Patjet en de pradjoeritskazerne te Garoet.

*Cheribon.* Zware herstellingen aan de adsistent-residentswoning en de pradjoeritskazerne te Madjalengka en aan het ziekengesticht te Kebonbaroe.

*Tagal* Bouw van eene school voor Europeanen ter hoofdplaats; van cellen voor eenzame opsluiting bij de gevangenis aldaar; van een poststal met loods te Poeloetan.

*Pekalongan.* Bouw van eene districtsgevangenis te Bandjar Sidajoe en van twaalf karbouwkralen langs den postweg.

*Samarang.* Zware herstellingen aan de adsistent-residentswoning te Poerwodadi, het adsistent-residentiekantoor te Demak, de districtsgevangenissen te Dempet, Broemboong, Goeboek, Genoek, Karang tenga en Godong; bouw van de gevangenis te Kedong djati; het waterreservoir in het militair hospitaal te Samarang en de passarloodsen te Tigowanom.

*Japara.* Herstellingen aan de regentswoning te Koedoes; bouw van cellen in de gevangenissen te Koedoes, Joana en Japara.

*Soerabaija.* Bouw van een adsistent-residentiekantoor te Bawean; inrigting van 2 rijen vrouwenlocalen tot cellen in de gevangenis te Soerabaija; bouw van een permanent petroleumpakhuis aldaar, en van het schoolgebouw en de onderwijzerswoning te Grissee en verplaatsing van de steenen passarloods te Gemblongan.

*Madura.* Wederopbouw van het hoofdgebouw der controleurswoning te Sumanap.

*Pasoeroean.* Bouw of vernieuwing van de volgende localiteiten: de controleurswoning en de districts-gevangenis te Toempang, de stalling van de regentswoning en de gebouwen voor de inlandsche school te Malang, de controleurswoning te Wangkal, de pradjoeritskazerne te Pasoeroean en de districtsgevangenissen te Winongan, Gempol, Kepandjen, Malang en Boeloelawang.

*Probolinggo.* Zware herstellingen aan het residentiehuis.

*Bezoeki.* Bouw of vernieuwing van de volgende localiteiten: de stallingen met verspanningsloodsen te Banjoeanget, Djoerang Sapi, Tangsil, Passir Poeti en Mandingan, de pasangrahan en de localen voor de Europesche en de inlandsche school te Sitoebondo, de controleurswoning te Kampongan, de gevangenis te Bezoeki en de bazaarloodsen te Panaroekan en Kampongan.

*Banjoewangi.* Bouw van een residentiekantoor ter hoofdplaats.

*Banjoemas.* Zware herstellingen en verbeteringen aan de regentswoning te Tjilatjap; bouw van cellen voor eenzame opsluiting bij de gevangenis aldaar en bij die te Poerbolinggo, Bandjarnegara en Banjoemas; bouw van 30 wachthuizen, te weten: 7 langs den militairen weg van Banjoemas naar Bandjarnegara, 8 langs den weg van Tjilatjap naar Bagelen, en 15 ter hoofdplaats Banjoemas.

*Bagelen.* Vernieuwingen aan de regentswoning te Karang Anjar; bouw van eene pasangrahan op het Diëng plateau.

*Kadoe.* Herstellingen en bijbouwingen aan het residentiehuis ter hoofdplaats; bouw van districtsgevangenissen te Tjandirotto, Kaloran, Kledoeng, Paraän en Medono en van een kantoorgebouw voor de statistieke opneming.

*Djokjokarta.* Verbeteringen en vernieuwingen aan de gebouwen, in gebruik bij des sultans lijfwacht.

*Madioen.* Bouw of vernieuwing van de volgende localiteiten: de poststations te Tempoeran en Maron, het post-

en telegraafkantoor met woning voor den chef te Madioen, de noodgevangenis te Magettan en de gebouwen voor eene inlandsche school te Poerwodadi.

*Kediri.* Het inrigten van de voormalige controleurswoning te Blitar tot adsistent-residentswoning.

*Sumatra's Westkust.* Verbouwing van eenige tot dusver voor andere doeleinden gebezigde localiteiten te Padang, ter inrigting tot algemeen pakhuis en bureau van den algemeenen pakhuismeester; bijbouwingen aan de commiesontvangerswoning te Baros; zware herstellingen aan het gebouw der Europesche school en aan de onderwijzerswoning te Fort de Kock, verschillende werken ten dienste der tijdelijke kweekschool voor inlandsche onderwijzers ter genoemde plaats; bouw van een passantenhuis met herbergierswoning te Assem Koembang; bouw van 25 steenen wachthuizen en 2 passarloodsen in dit gewest.

*Lampongsche districten.* Bouw van een telegraafkantoor met woning voor den chef te Telok Betong.

*Banka.* Maken van bijgebouwen aan de administrateurswoning te Soengeiliat.

*Celebes.* Vergrooten van de gevangenis te Bonthain, en verbeteringen aan die te Saleijer; bouw van eene woning voor den opziener bij het havenlicht ter hoofdplaats en verschillende werken aan de gouverneurswoning.

*Menado.* Verbouwingen ten dienste der kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Tondano.

*Amboina.* Zware herstellingen aan het residentiehuis en aan de localen der burgerschool ter hoofdplaats.

*Bali.* Zware herstellingen en bijbouwingen aan de gevangenis te Djembrana.

**Bruggen, wegen en waterstaatswerken.**

*Bantam.* Bouw of vernieuwing van 16 bruggen en 4 duikers; verbreeden eener waterleiding.

*Batavia.* Bouw van een nieuwen kaaimuur langs den regteroever van het Molenvliet; vernieuwen der kaaimuren tusschen Passar Baroe en Weltevreden; bouw van een schotbalksluis ter beteugeling van de Bacherachtsgracht; aanbrengen van 80 strekkende meters houten beschoeijing langs een gedeelte van den regteroever der Angkérivier; verhoogen van den keerdijk langs den regteroever dier rivier; bouw van een steenen brug over de rivier Tjisedani in den nieuwen militairen weg te Tjiselappa (Buitenzorg) en van twee andere bruggen; voorzieningen aan den linkeroever der rivier Mentjereh.

*Krawang.* Bouw of vernieuwing van vier houten bruggen over de leiding Tjikarang glam.

*Preanger regentschappen.* Maken van een duiker over de Tjipellan Lentik.

*Cheribon.* Bouw of vernieuwing van 9 bruggen.

*Tagal.* Als voren van 19 bruggen.

*Pekalongan.* Als voren van 7 bruggen, en van het houten spanwerk over de rivier Aroes; verharden van een gedeelte van den ouden postweg ter hoofdplaats Pekalongan.

*Samarang.* Bouw of vernieuwing van 8 bruggen.

*Japara.* Herstellingen en vernieuwingen aan 3 bruggen.

*Rembang.* Vernieuwing van een der bruggen.

*Soerabaija.* Bouw of vernieuwing van 11 bruggen en 1 duiker; verbeteringen aan den dijk langs den linkeroever der Porrongrivier bij de dessa Giesek, en aan de doorlaatopeningen met schotbalken in de Torbaijaleiding; herstellingen en versterkingen aan den dijk van den regteroever der Kediri-rivier bij de dessa Kedoong Timoho; idem van het zeehoofd te Grissee; vervangen door ijzeren platen van den trachietsteenen vloer in een paar openingen van den stuw te Lengkong; het aanbrengen van een stortebed beneden den overlaat van Porrong; vernieuwing van 190 meters kaaimuur langs den linkeroever der Soerabaijarivier en beschoeijing van dien oever over 107 meters; herstellingen aan de breuk in den linkerdijk der Kediririvier bij Ngares en aan de tijdelijke dijkvoorzieningen langs den regteroever der Soerabaija- en Pegirian-rivieren.

*Pasoeroean.* Tijdelijke versterking aan de dijken der Porrongrivier; verbetering der Redjasarivier; bouw of vernieuwing van 13 bruggen en 2 duikers.

*Probolinggo.* Bouw of vernieuwing van 3 bruggen; het dekken van de bovenkanten der muren van de zeehoofden der haven te Probolinggo, en het herstellen der door den storm op 15—17 December 1872 veroorzaakte schade aan die haven.

*Bezoeki.* Bouw of vernieuwing van 16 bruggen en 2 duikers.

*Banjoemas.* Het bepalen en opnemen van het tracé voor den aan te leggen militairen weg van Bandjar naar Tjilatjap; bouw of vernieuwing van 18 bruggen.

*Bagelen.* Bouw of vernieuwing van 3 bruggen.

*Kediri.* Als voren.

*Sumatra's Westkust.* Bouw of vernieuwing van 5 bruggen; verdere aanleg van den nieuwen weg van Padang naar Solok.

*Banka.* Werken aan de zeewering te Tandjong Kalean.

*Billiton.* Werken aan de steenen boogbrug over de Siboerik-rivier, aan den kaaimuur langs den oever der spruit Siboerik en aan de houten brug over de rivier Ayer.

*Celebes.* Maken van een bruggedek op het landhoofd op ijzeren schroefpalen te Makassar.

*Menado.* Bouw of vernieuwing van houten bruggen over de rivieren Temberan, Tinaän en Wonghoei; zware herstellingen aan het zee- of laadhoofd te Gorontalo en aan een steenen duiker in den transportweg van Menado naar Tondano.

*Timor.* Zware herstellingen aan den kaaimuur te Koepang.

**Waterstaatswerken met de cultures in betrekking staande.**

*Pekalongan.* Werken aan de steenen inlaatsluis Pegempong en aan de waterleiding Seli met aquaduct en inlaatsluis.

*Bezoeki.* Zware herstellingen aan den noodstuwdam te Sitoebondo en vernieuwing van 2 rijen schotbalken in de vijf openingen van de noordersluis aldaar.

*Bagelen.* Herstellingen aan de werken te Kalimening; verbeteringen aan de waterleiding Loning uit de rivier Djali, en het voltooijen van het Ketawang-kanaal.

**Cultuurgebouwen.**

*Bantam.* Zware herstellingen aan het koffijpakhuis te

Tjiomas; afbreken der pelloods te Serang en weder opbouw van die te Pandeglang.

*Tagal.* Zware herstellingen aan het koffijpakhuis te Madjalangoe.

*Pasoeroean.* Inrigten van vier suikerloodsen ter hoofdplaats tot koffijpakhuizen.

*Probolinggo.* Werken aan de sorteerloodsen bij de koffijpakhuizen te Sentoel en te Klakka.

*Bezoeki.* Zware herstellingen aan de koffijpakhuizen te Moessan-Kesemeh en Tapan.

*Banjoewangi.* Zware herstellingen en verbeteringen aan de koffij-afscheeppakhuizen.

*Banjoemas.* Bouw van een koffij-inkooppakhuis te Bandingan.

*Kadoe.* Bouw van het koffij-inkooppakhuis te Piengiet.

*Soerakarta.* Verplaatsen van' de te Beton bestaande twee houten koffijpakhuizen naar het terrein bij het spoorwegstation te Soerakarta.

*Kediri.* Verplaatsen van vijf koffij-inkooppakhuizen te Ngrowo.

*Sumatra's Westkust.* Bouw van een koffij-inkooppakhuis te Alahan Pandjang.

*Banka.* Idem van een rijst-pakhuis te Batoe Roesak.

**Zoutpakhuizen.**

*Bantam.* Bouw van een zout-verkooppakhuis te Tanara en van zes zoutdepôtloodsen te Karang Antoe.

*Krawang.* Zware herstellingen aan het zoutverkooppakhuis te Tenger Agoong.

*Madura.* Bouw van 30 zoutdepôtpakhuizen te Sumanap.

*Pasoeroean.* Werken aan het zoutpakhuis te Toeren.

*Bezoeki.* Zware herstellingen aan het zoutpakhuis te Soekowono Djember.

*Bagelen.* Het beschieten in vakken van het zoutpakhuis te Wonosobo.

II. Onder de belangrijke werken, welke in vroegere jaren geautoriseerd, doch bij het einde van 1873 nog niet voltooid waren, kunnen worden genoemd:

**Civiele gebouwen.**

*Bantam.* Bouw van een kantoor voor den adsistent-resident van Anjer en van eene gevangenis aldaar en het verhoogen van den ringmuur om de gevangenis te Rangkas Betong.

*Batavia.* Vernieuwen van verschillende houtwerken in de eerste algemeene pakhuizen ter hoofdplaats.

*Krawang.* Bouw van 6 cellen voor eenzame opsluiting bij de gevangenis te Poerwakarta.

*Preanger regentschappen.* Bouw van gevangenissen te Bandong, Manondjaija en Tjitjalengka, van eene pradjoeritskazerne te Tjiandjoer en van nieuwe poststallen te Tjipatat.

*Cheribon.* Bouw van een kantoor voor den adsistent-resident te Tjiamies, van nieuwe bijgebouwen bij de adsistent-residentswoning te Indramaijoe, van eene woning voor den kommandant der djaijang-secars te Cheribon; van een kantoor voor den adsistent-resident te Indramaijoe en van een nieuw poststation te Batoeroeijoek.

*Tagal.* Bouw van eene gevangenis te Brebes.

*Samarang.* Bouw van eene nieuwe regentswoning te Poerwodadi en van de districtsgevangenis te Wedoeng; uitbreiding van het poststation te Samarang.

*Rembang.* Bouw van eene nieuwe pendoppo en een gedeelte ringmuur aan de regentswoning te Rembang; vernieuwingen en bijbouwingen aan de regentswoning te Blora en aan het residentiehuis te Rembang; zware herstellingen aan de gevangenis en de controleurswoning te Bodjonegoro en aan het poststation te Godo.

*Soerabaija.* Oprigting van een gebouw ter verpleging van syphilitische vrouwen te Grissee; van een geldkantoor aldaar; van eene adsistent-residentswoning te Bawean; uitbreiding van het krankzinnigengesticht ter hoofdplaats; zware herstellingen aan het hoofdgebouw en de pendoppo der regentswoning te Sidaijoe; inrigten van pakhuizen tot entrepôt.

*Madura.* Bouw van eene nieuwe regentswoning te Pamakassan, van eene gevangenis te Sampang en van eene districtsgevangenis te Gantonan.

*Probolinggo.* Verbeteren en vergrooten van de gevangenis ter hoofdplaats.

*Bezoeki.* Maken van een bijgebouw bij de onderwijzerswoning te Sitoebondo en van eene galerij om het schoolgebouw aldaar.

*Banjoemas.* Bouw van eene pradjoeritskazerne met woning voor den instructeur te Bandjarnegara; van eene nieuwe pasangrahan te Batoor; van een post- en telegraafkantoor met woning voor den chef te Banjoemas; zware herstellingen aan het hoofdgebouw van het post- en telegraafkantoor te Tjilatjap.

*Bagelen* Verbouwing van de controleurswoning te Karang Anjar tot woning en kantoor voor den adsistent-resident.

*Kadoe.* Bouw van eene gevangenis te Magelang; vernieuwingen aan de controleurswoning te Moentilan.

*Djokjokarta.* Vernieuwing van het residentiehuis; bouw van localen voor de openbare 1ste en 2de lagere scholen.

*Soerakarta.* Herstellingen aan het residentiehuis; vernieuwing van de dragonderskazerne en stallen; herstelling van een gedeelte kaaimuur; maken van eene bamboezen noodkazerne en stallen, alles ter hoofdplaats.

*Madioen.* Herstellingen en verbeteringen aan het residentiehuis; vernieuwingen aan het haven- en tolkantoor te Djokotro, aan het adsistent-residentiekantoor te Magettan, aan de gebouwen der school voor Europeanen te Ngawi en aan die der school voor inlanders te Soemorotto.

*Kediri.* Zware herstellingen aan de regentswoning te Berbek; bouw van eene gevangenis te Trengalek en van eene tijdelijke gevangenis te Berbek.

*Sumatra's Westkust.* Bouw van een bureau met bijgebouwen voor den ontvanger der inkomende en uitgaande regten te Padang; van een entrepôt-locaal, van eene ijzeren los- en taxatieloods en van een wachthuisje aldaar; bouw van eene controleurswoning te Balei Selasa en te Kajoetanam; idem van de adsistent-residentswoningen te Priaman

en te Penjaboengan; herstellingen aan de bijgebouwen, behoord hebbende tot de voor afbraak verkochte adsistent-residentswoning te Priaman, aan het adsistent-residentie-bureau te Paijakombo en aan de gevangenis te Fort van der Capellen; vernieuwingen aan de adsistent-residents-woning te Penjaboengan en aan de passantenhuizen met herbergierswoning te Tikoe, Panti, Moeara Sama, Tanah-Batoe en Loemoet.

*Lampongsche districten.* Werken aan de controleurswoning te Peningahan en te Ketimbang en het kettinggangers-kwartier te Telok Betong.

*Palembang.* Bouw van een kantoor, tevens geldkamer voor den politieken agent te Djambi.

*Banka.* Maken van bijgebouwen bij de administrateurs-woning te Koba.

*Riouw.* Zware herstellingen aan het residentiehuis.

*Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.* Bouw of vernieuwing van de gevangenis te Bandjermasin; de bijgebouwen der adsistent-residentswoning te Martapoera; de controleurswoningen te Kendangan, Pengaron en Tandjong, alsmede van de school te Bandjermasin.

*Celebes.* Bouw van gevangenissen te Maros en te Monro Monro; herstellingen aan de adsistent-residentswoning te Boelekomba en aan het postkantoor met woning voor den chef te Makassar.

*Menado.* Werken aan het residentiehuis en aan de 5 controleurswoningen in Gorontalo.

*Amboina.* Idem aan de localen der gouvernements 1ste lagere school ter hoofdplaats en aan het provisie-magazijn binnen het fort Victoria.

*Ternate.* Oprigting van een nieuw schoolgebouw.

*Bali.* Bouw van een adsistent-residentiekantoor te Boeleleng en van eene controleurswoning te Djembrana.

### Bruggen, wegen en waterstaatswerken.

*Batavia.* Maken van een dam en verleggen van den weg door het ravijn te Tjikretek in de afdeeling Buitenzorg; verbeteringen aan den weg van Bekassi naar Tandjong poera; bouw van een ijzeren brug over de Tjidani te Tangerang; verbeteren van den weg van Meester-Cornelis naar Bekassi; voorloopige onderzoekingen voor den aanleg eener haven te Batavia; vernieuwingen van de brug n°. 2 over de stads-buitengracht.

*Preanger regentschappen.* Bouw van een duiker en twee bruggen, waarvan een met toegangswegen, over de Tjisokkan.

*Cheribon.* Bouw van zes bruggen.

*Tagal.* Bouw van twee bruggen en herstellingen aan de havenhoofden, met uitdieping van de voorhaven en den havenmond.

*Pekalongan.* Maken van houten spanwerken over de rivier Petoong en van een houten brug over de rivier Paessan.

*Samarang.* Voltooijing der zeehaven en bouw van eene schutsluis aan het havenkanaal; bouw van twee houten bruggen; werken aan de aquaduct Ketientang en aan den stuwdam te Glapan; maken van eene houten beschoeijing bij de schutsluis te Ketapang.

*Rembang.* Herstellingen aan vier bruggen.

*Soerabaija.* Herstellingen en verbeteringen der dijkvakken langs den linkeroever der Porrongrivier, de brug Ngawen, de herstellingen der afgeslagen dijkglooijingen boven en beneden de sluis te Melirip en het kanaaltje met de noodige kunstwerken ter hoofdplaats Soerabaija.

*Probolinggo.* Uitdiepen en verbeteren van de haven; bouw der brug Kali Gending.

*Bezoeki.* Bouw of vernieuwing van drie bruggen; werken aan de los- en laadplaats te Panaroekan.

*Banjoewangi.* Maken van een laad- en loshoofd te Banjoewangi, en van leidammen ter beteugeling van den afslag der kust; voorzieningen ter voorkoming van afslag van het strand en het verwijden van den doorbraak in de landtong voor Banjoewangi; verschillende werken tot leiding van den stroom uit genoemde landtong.

*Banjoemas.* Bouw van drie bruggen.

*Bagelen.* Bouw van drie bruggen; opwerpen van een dijk door de rawa Wawar; maken van een sluis in den dijk van Genton naar Wawar.

*Kadoe.* Verbeteringen aan den binnenweg van Grobak naar Piengit.

*Soerakarta.* Bekaden van een gedeelte van den regteroever van de Kali Pepé.

*Madioen.* Bouw van eene houten brug over de Kembangan.

*Sumatra's Westkust.* Bouw van 80 strekkende meters kaaimuur langs de Padang-rivier met fundament voor een weeg- en loskraan; bouw van vijf bruggen.

*Benkoelen.* Aanleg van een weg van Kedoerang naar Padang Goetji; plaatsing van 2 verhaalboeijen en 6 meerankers ter reede Benkoelen nabij Poeloe Tikoes.

*Banka.* Bouw van een ijzeren schroefpalenhoofd te Muntok.

*Celebes.* Bouw van bruggen over de Pankadjene- en Kalibone-rivieren.

*Menado.* Bouw van vier bruggen.

*Amboina.* Bouw van twee houten bruggen.

### Waterstaatswerken met de cultures in betrekking staande.

*Krawang.* Bouw van een stuw in de rivier Tjikerang Haroes en verbeteringen aan de waterleiding Pondok Salam.

*Bezoeki.* Bouw van een vasten stuwdam met sluizen te Sitoebondo.

*Bagelen.* Herstellingen en verbeteringen aan de waterleiding Kedoong poetri; graven van eene waterleiding uit de Begaloe.

### Cultuurgebouwen.

*Cheribon.* Bouw van een koffijpakhuis te Bantaroedjeg.

*Tagal.* Bouw van een koffij-inkooppakhuis te Moga.

*Kadoe.* Bouw van drie koffij-inkooppakhuizen.

*Madioen.* Bouw van twee koffij-inkooppakhuizen.

*Sumatra's Westkust.* Bouw van een koffij-doorvoerpakhuis te Padang Pandjang en bouw of vernieuwing van zeven koffij-inkooppakhuizen.

*Banka.* Bouw van een rijstpakhuis te Soengeislan.

**Zoutpakhuizen.**

*Krawang.* Bouw van drie zoutverkooppakhuizen (te Tjabang Boengien, Krawang en Poerwakarta).

*Preanger regentschappen.* Bouw van een zoutverkooppakhuis te Garoet.

*Cheribon.* Bouw van drie zout-depôtpakhuizen te Indramaijoe.

*Bagelen.* Het beschieten in vakken van het zout-depôtpakhuis te Karang Anjar.

*Madura.* Vernieuwing van twee afgebrande zout-depôtpakhuizen te Sumanap en het verhoogen van den vloer van 28 pakhuizen op de verschillende etablissementen.

*Sumatra's Westkust.* Zware herstellingen aan zoutpakhuizen te Priaman.

III. Wijders kunnen onder de belangrijke werken, welke in 1873 zijn ondernomen, zonder met het einde van dat jaar tot voltooijing te zijn gebragt, vermeld worden:

**Civiele gebouwen.**

*Bantam.* Zware herstellingen aan de adsistent-residentswoning te Pandeglang.

*Batavia.* Vernieuwing der houtwerken in de verschillende localen van de 1ste algemeene pakhuizen aan den linkeroever van de Tjiliwong; verbetering der ventilatie van de stadsgevangenis; oprigting eener ziekenloods bij het stadsverband; uitbreiding van het gebouw ten dienste van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, alles ter hoofdplaats.

*Krawang.* Zware herstellingen aan de regentswoning te Poerwakarta.

*Preanger regentschappen.* Zware herstellingen aan de woning van den chef van het telegraafkantoor te Tjiandjoer en aan de localen der externen-school te Bandong.

*Tagal.* Bouw van drie cellen voor eenzame opsluiting bij de gevangenis te Pamalang

*Samarang.* Verbouwen van de controleurswoning te Demak tot woning voor den adsistent-resident; bouw van een kantoor voor den ontvanger der in- en uitvoerregten te Samarang; bijbouwingen aan de gevangenis voor Europeanen aldaar; verbeteringen aan het stadsverband aldaar; idem van vier passarloodsen te Gadong; bouw van districtsgevangenissen te Bodja, Grobogan, Wirosari en Kradenan.

*Rembang.* Bouw van een schoollocaal voor inlanders te Toeban.

*Soerabaija.* Bouw van een kantoor aan den Kleinen Boom te Soerabaija op den regteroever van de Kalimas; van stallingen der binnenlandsche paardenposterij te Sraten, Gedoong Toeri, Trosobo en Krian; van 11 steenen wachthuisjes langs de wegen in dit gewest; van een magazijn te Bawean; van een post- en telegraafkantoor te Grissee, benevens herstellingen aan de regentswoning aldaar.

*Madura.* Bouw van een schoollocaal voor inlanders te Sampang; van poststations te Branta en Pagendingan en van eene noodgevangenis te Sumanap.

*Pasoeroean.* Bouw van eene gevangenis ter hoofdplaats Pasoeroean en van een pasangrahan te Gondanglegi.

*Probolinggo.* Oprigting van de noodige gebouwen voor de ter hoofdplaats te vestigen kweekschool voor inlandsche onderwijzers, met woning voor den hoofdonderwijzer; bouw van stallingen der binnenlandsche posterij te Djerongan; vergrooten van de gevangenis te Loemadjang.

*Banjoewangi.* Zware herstellingen aan de regentswoning.

*Banjoemas.* Zware herstellingen aan de regentswoning te Poerwokerto; bouw van een hospitaal voor zieke prostituées te Tjilatjap; herstellingen en bijbouwingen aan de gevangenis ter hoofdplaats Banjoemas.

*Madioen* Herstellingen aan de adsistent-residentswoningen te Magettan en te Patjitan, aan de regentswoning te Ponorogo en aan het poststation te Bogo

*Kediri.* Werken aan de pasebans te Trengalek, Blitar en Toelong Agong.

*Sumatra's Westkust.* Herstellingen en verbeteringen aan de gevangenis te Padang.

*Benkoelen.* Bouw van een kantoor voor den adsistent-resident ter hoofdplaats.

*Palembang.* Oprigting van eene ziekenloods voor dwangarbeiders in het hospitaal te Palembang.

*Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.* Bouw van eene adsistent-residentswoning te Amoenthay.

*Celebes.* Herstellingen, verbeteringen en vernieuwingen aan de gouverneurswoning en bijgebouwen; bouw van eene kazerne voor gewapende politiedienaren te Alloe.

**Bruggen, wegen en waterstaatswerken.**

*Bantam.* Bouw of vernieuwing van zes bruggen en een duiker.

*Batavia.* Vernieuwing van eene brug over het afleidingskanaal te Goenong Sahari; bouw van eene brug over het Molenvliet.

*Krawang.* Bouw van een steenen duiker.

*Preanger regentschappen.* Bouw van eene brug over de Tjimahi.

*Cheribon.* Bouw van twee bruggen; maken van een overlaat aan den linkeroever der Tjimanok.

*Tagal.* Bouw van bruggen over de rivieren Gong, Pamali, Klampak, Glaga en Pelem, en over de leidingen Bangsri, Koebang Warak, Karang Sari en Sapi; zware herstellingen aan de brug Pamali (Brebes).

*Samarang.* Zware herstellingen aan de brug Merawan; vernieuwingen aan de brug Djadjar en herstellingen aan den linker rivierdijk te Watgandool.

*Soerabaija.* Permanente voorzieningen aan den dijk langs den linkeroever der Porrong-rivier; zware herstellingen aan de brug over de Kediri-rivier te Plosso dollok; maken van eene steenglooijing ter bescherming van een gedeelte van den dijk op den regteroever der Kediri-rivier; verbeteringen en vernieuwingen aan de houten brug over de Patjiran-rivier; herstellingen en verbeteringen aan de brug over de Porrong-rivier te Lengkong.

*Madura.* Bouw van eene houten brug met steenen landhoofden in den grooten weg van Pamakassan naar Bangkallan.

*Probolinggo.* Bestorting langs den voet der zeehoofden te Probolinggo; bouw van onderscheidene bruggen.

*Bezoeki.* Bouw van de steenen boogbrug Tangsil-wettan; herstellingen aan de los- en laadplaats op 't zeestrand te Pamanoekan.

*Banjoewangi.* Maken van den houten bovenbouw voor de hangbrug over de rivier Tambang; bouw van een steenen boogbrug te Dadappan.

*Banjoemas.* Bouw of vernieuwing van een aantal bruggen; opneming van het tracé voor den aan te leggen militairen weg van Bandjar naar Tjilatjap.

*Bagelen.* Bouw van een brug over de Tembelan.

*Madioen.* Bouw of vernieuwing van vier bruggen en een duiker.

**Waterstaatswerken met de cultures in betrekking staande.**

*Pekalongan.* Bouw van de inlaatsluis Pegempong met beweegbare schuif.

*Samarang.* Opnemingen enz. ter verbetering van de irrigatie en den waterafvoer in de afdeeling Demak; maken van een sluisje boven de aquaduct Ketientang; het onder profil brengen van de leiding Ginggang met den daar langs gelegen weg van Goeboek naar Glapan; maken van vijf stuwdammen in die leiding.

*Japara.* Opnemingen enz. ter verbetering van de irrigatie en den waterafvoer.

**Cultuurgebouwen.**

*Bantam.* Bouw van een koffijpakhuis te Tjimanok.

*Preanger regentschappen.* Bouw van tien koffijpakhuizen.

*Tagal.* Zware herstellingen aan de koffij-inkooppakhuizen te Djatinegara.

*Samarang.* Herstellingen en verbouwingen aan het koffijpakhuis Donomerto.

*Banjoemas.* Bouw van een koffijpakhuis te Wonodadi.

*Sumatra's Westkust.* Bouw van een koffij-inkooppakhuis te Lolo.

**Zoutpakhuizen.**

*Samarang.* Vernieuwing van den vloer van het zoutpakhuis te Demak.

*Banjoemas.* Bouw van twee tijdelijke noodzoutpakhuizen te Tjilatjap; aanbrengen van eene pannen dakbedekking op twee zoutdepôt-pakhuizen aldaar.

*Kediri.* Bouw van een zoutverkooppakhuis te Towing.

ZITTING 1874 — 1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE P.

N°. 18.

(Zie bladz. 134 en 135 van het verslag.)

# SPOORWEG SAMARANG-VORSTENLANDEN.

# SPOORWEG BATAVIA-BUITENZORG.

## STAAT VAN VERVOER OVER HET JAAR 1873.

| MAAND. | Kilometers in exploitatie. | AANTAL REIZIGERS. 1ste klasse. | 2de klasse. | 3de klasse. | Militairen en gevangenen. | TOTAAL. | Bagage. — Kilos'. | Bestel-goederen. — Kilo's. | Koopmans-goederen. — Kilo's. | Rijtuigen — Aantal. | Paarden. — Stuks. | Vee. — Stuks. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **SPOORWEG SAMARANG-** | | | | | | | | | | | | |
| **1873.** | | | | | | | | | | | | |
| Januarij | 187 | 317 | 1 738 | 35 776 | 593 | 38 424 | 10 290 | 4 540 | 3 903 264 | 17 | 62 | 133 |
| Februarij | 187 | 297 | 1 751 | 34 507 | 565 | 37 120 | 6 273 | 3 779 | 3 158 349 | 10 | 41 | 156 |
| Maart | 187 | 416 | 1 941 | 32 559 | 937 | 35 853 | 9 149 | 4 745 | 5 176 476 | 12 | 50 | 180 |
| April | 187 | 404 | 1 858 | 34 353 | 714 | 37 329 | 10 491 | 5 433 | 4 951 106 | 9 | 44 | 120 |
| Mei | 192⅔ | 449 | 2 336 | 47 155 | 787 | 50 727 | 6 027 | 4 891 | 6 921 857 | 13 | 61 | 78 |
| Junij | 203 | 481 | 2 500 | 45 856 | 693 | 49 530 | 5 917 | 5 822 | 6 313 186 | 14 | 189 | 84 |
| Julij | 203 | 566 | 2 704 | 52 352 | 739 | 56 361 | 3 571 | 6 080 | 9 880 634 | 31 | 136 | 82 |
| Augustus | 203 | 501 | 2 592 | 52 080 | 778 | 55 951 | 2 029 | 5 831 | 11 617 222 | 15 | 183 | 110 |
| September | 203 | 597 | 2 593 | 49 808 | 1 325 | 54 323 | 4 126 | 5 522 | 11 675 117 | 19 | 156 | 93 |
| October | 203 | 625 | 2 992 | 52 858 | 1 824 | 58 299 | 9 516 | 6 161 | 10 752 452 | 32 | 320 | 108 |
| November | 203 | 428 | 2 304 | 46 285 | 1 360 | 50 377 | 11 016 | 6 145 | 7 769 899 | 16 | 72 | 73 |
| December | 203 | 313 | 2 330 | 49 111 | 1 108 | 52 862 | 10 735 | 6 886 | 6 648 951 | 19 | 82 | 85 |
| | 197 | 5 394 | 27 639 | 532 700 | 11 423 | 577 156 | 89 140 | 65 835 | 88 771 513 | 207 | 1 396 | 1 302 |
| **SPOORWEG BATAVIA-** | | | | | | | | | | | | |
| **1873.** | | | | | | | | | | | | |
| Januarij | 12½ | 1 131 | 6 235 | 15 693 | 555 | 23 614 | 301 | 1 406 | 8 722 222 | 2 | » | 8 |
| Februarij | 58 | 1 274 | 6 975 | 27 759 | 653 | 36 661 | 1 694 | 3 364 | 2 871 138 | 12 | 103 | 11 |
| Maart | 58 | 1 401 | 7 841 | 29 840 | 1 283 | 40 365 | 1 902 | 4 677 | 9 644 710 | 30 | 71 | 4 |
| April | 58 | 1 283 | 7 603 | 32 022 | 1 458 | 42 366 | 2 680 | 6 737 | 9 876 149 | 19 | 101 | 26 |
| Mei | 58 | 1 201 | 7 481 | 32 481 | 922 | 42 085 | 3 539 | 7 945 | 5 002 842 | 19 | 68 | 19 |
| Junij | 58 | 1 073 | 7 571 | 32 299 | 594 | 41 537 | 2 948 | 7 190 | 5 193 937 | 37 | 137 | 49 |
| Julij | 58 | 1 253 | 7 551 | 32 337 | 721 | 41 862 | 2 362 | 7 258 | 6 380 501 | 31 | 119 | 10 |
| Augustus | 58 | 1 121 | 8 257 | 35 090 | 2 109 | 46 580 | 2 372 | 6 159 | 7 230 558 | 30 | 148 | 9 |
| September | 58 | 1 094 | 7 844 | 35 467 | 1 675 | 46 080 | 1 865 | 6 749 | 7 018 489 | 32 | 134 | 9 |
| October | 58 | 1 244 | 8 153 | 39 514 | 2 374 | 51 285 | 1 687 | 7 619 | 7 777 089 | 37 | 71 | 31 |
| November | 58 | 1 340 | 8 713 | 37 023 | 1 984 | 49 060 | 1 474 | 9 308 | 6 395 758 | 26 | 103 | 9 |
| December | 58 | 1 256 | 7 532 | 35 317 | 1 928 | 46 033 | 2 310 | 9 702 | 9 323 042 | 40 | 116 | 28 |
| | 54½ | 14 674 | 91 756 | 384 842 | 16 256 | 507 528 | 25 134 | 78 114 | 85 436 435 | 315 | 1 171 | 213 |

| OPBRENGST. | | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| REIZIGERS. | | | | | | Bagage. | Bestel-goederen. | Koopmans-goederen. | Rijtuigen. | Paarden. | Vee. | Diversen. | TOTALE ONTVANGST. |
| 1ste klasse. | 2de klasse. | 3de klasse. | Militairen en gevangenen. | Suppletie-gelden. | TOTAAL. | | | | | | | | |
| **VORSTENLANDEN.** | | | | | | | | | | | | | |
| f 1 486,25 | f 4 593,50 | f 20 043,39 | f 434,10 | f 588,15 | f 27 145,39 | f 113,33 | f 694,64 | f 33 974,20 | f 302,60 | f 267,75 | f 87,10 | f 5 871,46 | f 68 456,47 |
| 1 416,70 | 4 595,50 | 18 692,31 | 434,07 | 751,92 | 25 890,50 | 93,38 | 640,15 | 23 417,61 | 223,90 | 143,10 | 181,50 | 6 084,975 | 56 675,115 |
| 2 421,45 | 5 393,85 | 23 212,74 | 915,31 | 1 053,55 | 32 996,90 | 121,95 | 723,44 | 49 542,30 | 228,70 | 223,70 | 293,70 | 9 977,53 | 94 108,22 |
| 2 130,65 | 5 453,65 | 22 399,27 | 709,89 | 987,66 | 31 681,12 | 194,80 | 778,75 | 40 810,60 | 207,30 | 196,10 | 117,10 | 5 736,42 | 79 722,19 |
| 2 715,70 | 6 635,85 | 28 899,95 | 749,24 | 758,33 | 39 759,07 | 100,23 | 835,12 | 58 124,47 | 194,70 | 231,10 | 82,45 | 13 024,37 | 112 351,51 |
| 2 403,00 | 7 498,70 | 26 895,18 | 862,71 | » | 37 659,59 | 95,34 | 885,48 | 62 373,73 | 293,10 | 711,80 | 206,80 | 8 933,02 | 111 158,86 |
| 2 600,05 | 7 566,15 | 28 901,40 | 812,95 | » | 39 880,55 | 54,52 | 946,40 | 118 890,75 | 565,60 | 575,95 | 102,60 | 7 802,905 | 168 819,275 |
| 2 452,80 | 7 469,80 | 28 519,06 | 977,52 | » | 40 419,18 | 29,77 | 877,21 | 160 776,29 | 246,80 | 640,10 | 90,10 | 11 009,46 | 214 088,91 |
| 3 167,10 | 7 328,05 | 27 453,86 | 1 558,64 | » | 39 507,65 | 69,69 | 859,48 | 166 642,89 | 283,80 | 505,68 | 75,60 | 8 599,42 | 216 544,21 |
| 3 713,10 | 9 695,40 | 30 164,01 | 2 084,13 | » | 45 656,64 | 227,23 | 908,48 | 148 936,80 | 394,40 | 1 021,60 | 147,90 | 5 644,65 | 202 937,70 |
| 2 648,20 | 7 011,15 | 25 290,83 | 1 692,51 | » | 36 642,69 | 281,67 | 923,27 | 90 262,43 | 264,90 | 322,20 | 143,00 | 8 953,62 | 137 793,78 |
| 1 500,30 | 6 889,20 | 24 794,51 | 1 170,44 | » | 34 354,45 | 270,55 | 949,85 | 72 190,94 | 424,00 | 269,40 | 79,30 | 3 815,58 | 112 354,07 |
| f 28 655,30 | f 80 130,80 | f 306 266,51 | f 12 401,51 | f 4 139,61 | f 431 593,73 | f 1 652,46 | f 10 022,27 | f 1 025 943,01 | f 3 629,80 | f 5 108,48 | f 1 607,15 | f 95 453,41 | f 1 575 010,31 |
| **BUITENZORG.** | | | | | | | | | | | | | |
| f 514,30 | f 1 518,15 | f 2 211,78 | f 45,25 | f 0,70 | f 4 290,18 | f 27,67 | f 66,51 | f 6 137,47 | f 23,80 | » | f 15,30 | f 260,55 | f 10 821,51 |
| 2 223,90 | 5 163,30 | 13 858,54 | 65,83 | 109,75 | 21 421,32 | 66,50 | 153,88 | 3 564,33 | 137,80 | f 260,10 | 4,60 | 1 302,66 | 26 911,19 |
| 1 865,70 | 5 016,20 | 12 814,26 | 117,19 | 138,30 | 19 951,65 | 76,86 | 237,65 | 8 360,03 | 297,80 | 198,50 | 5,80 | 918,31 | 30 046,60 |
| 2 094,75 | 5 435,20 | 14 640,72 | 142,69 | 146,97 | 22 460,33 | 109,48 | 333,19 | 8 560,49 | 201,00 | 299,20 | 48,90 | 2 025,15 | 34 037,74 |
| 2 163,70 | 5 179,65 | 13 836,22 | 93.11 | 124,81 | 21 397,49 | 118,65 | 409,34 | 6 782,93 | 191,60 | 208,50 | 30,10 | 750,95 | 29 889,86 |
| 1 873,10 | 6 066,20 | 15 693,96 | 62,05 | » | 23 695,31 | 96,83 | 397,30 | 8 652,63 | 384,90 | 378,90 | 76,30 | 701,23 | 34 383,40 |
| 2 189,70 | 5 709,15 | 14 091,90 | 68,36 | » | 22 059,11 | 74,84 | 417,65 | 11 442,36 | 312,60 | 354,70 | 26,30 | 722,95 | 35 410,51 |
| 1 783,90 | 6 312,15 | 15 531,42 | 198,95 | » | 23 826,42 | 187,42 | 423,10 | 10 400,59 | 277,80 | 422,00 | 22,40 | 1 113,07 | 36 672,80 |
| 1 633,15 | 5 220,00 | 14 623,46 | 170,72 | » | 21 647,33 | 158,64 | 393,71 | 10 663,24 | 293,10 | 363,40 | 20,30 | 845,35 | 34 385,07 |
| 1 629,20 | 5 575,85 | 15 001,92 | 278,95 | » | 22 485,92 | 105,95 | 448,54 | 10 158,30 | 341,40 | 207,40 | 55,80 | 1 561,13 | 35 364,44 |
| 2 158,90 | 6 659,05 | 14 871,92 | 166,29 | » | 23 856,16 | 109,83 | 537,21 | 7 275,02 | 228,60 | 288,30 | 20,40 | 2 087,64 | 34 403,16 |
| 1 825,80 | 5 711,80 | 14 503,26 | 176,53 | » | 22 217,39 | 173,96 | 582,23 | 12 751,92 | 362,50 | 327,60 | 40,10 | 765,97 | 37 221,67 |
| f 21 956,10 | f 63 566,70 | f 161 679,36 | f 1 585,92 | f 520,53 | f 249 308,61 | f 1 306,63 | f 4 400,34 | f 104 719,31 | f 3 052,90 | f 3 308,60 | f 366,60 | f 13 051,96 | f 379 547,95 |

(Zie bladz. 137 van het verslag).

# AANTAL stoomwerktuigen en stoomtoestellen in Nederlandsch Indie aanwezig bij het einde van 1873.

| GEWESTEN. | Aantal stoom-werk-tuigen. | Aantal paarden-krach-ten. | Aantal stoom-ketels. | VERDERE BIJZONDERHEDEN. |
|---|---|---|---|---|
| Bantam. . . . . | 3 | 48 | 3 | I. Naar gelang van hunne bestemming waren de aan particulieren toebehoorende stoomwerktuigen en toestellen verdeeld als volgt: |
| Batavia. . . . . | 34 | 908 | 35 | |
| Krawang . . . . . | 26 | 288 | 33 | 418 ten dienste der suikerbereiding en daaronder 176 tot het drijven der molens en 93 tot het drijven van centrifuges; |
| Cheribon . . . . . | 58 | 855,5 | 83 | 35 tot het drijven van pompen; |
| Tagal . . . . . | 41 | 456,5 | 58 | 8 » » » » rijstpelmolens; |
| Pekalongan . . . . . | 11 | 190 | 13 | 19 » » » » werktuiggereedschappen; |
| Samarang . . . . . | 48 | 2555 | 60 | 13 » » » » houtzaagmolens; |
| Japara . . . . . | 36 | 694 | 62 | 1 » » » » een kapasmolen; |
| Rembang . . . . . | 6 | 60 | 7 | 2 » » » » drukpersen; |
| Soerabaija. . . . . | 109 | 1673 | 151 | 1 » » » » rotateurs; |
| Pasoeroean . . . . . | 49 | 753,5 | 90 | 1 » » » » toestellen tot bereiding van olie; |
| Probolinggo . . . . . | 32 | 520 | 63 | 1 » » » » » » » » indigo; |
| Bezoeki. . . . . | 7 | 96 | 20 | 2 » » » » » » » » koffij; |
| Banjoemas . . . . . | 2 | 40 | 4 | 1 aanwezig in eene steenbakkerij; |
| Djokjokarta . . . . . | 13 | 193 | 20 | 1 » » » touwslagerij; |
| Soerakarta . . . . . | 20 | 258 | 34 | 1 » » » waschinrigting; |
| Madioen . . . . . | 3 | 40 | 5 | 2 » » broodbakkerijen; |
| Kediri . . . . . | 19 | 311 | 26 | 9 tot het vervaardigen van kunstijs; |
| Madura. . . . . | 2 | 30 | 3 | 1 stoomploeg; |
| Sumatra . . . . . | 2 | 20 | 2 | 27 locomotieven. |
| Transporteren | 521 | 9 989,5 | 772 | 29 transporteren. |

513

*Machines in schepen.*

18 in stoomschepen der Nederlandsch-Indische Stoomvaart-maatschappij, voor de gemeenschap in den Indischen Archipel;

2 in stoomschepen tot het vervoeren van reizigers en goederen in den Indischen Archipel;

3 in stoomschepen voor de gemeenschap tusschen den wal en de reede van Batavia;

2 in stoomschepen voor de gemeenschap tusschen den wal en de reede van Samarang;

2 in stoomsleepbooten, dienstdoende langs de Noordkust van Java;

1 in een stoomschip tot het slepen van vaartuigen tusschen Batavia en Panaroekan;

1 in eene stoomsloep dienende tot het doen van pleiziertogten langs de kust van Java;

| GEWESTEN. | Aantal stoomwerktuigen. | Aantal paardenkrachten. | Aantal stoomketels. | VERDERE BIJZONDERHEDEN. |
|---|---|---|---|---|
| Per transport | 521 | 9 989,5 | 772 | |
| Celebes en onderhoorigheden | 5 | 42 | 5 | 29 per transport,<br>1 in eene stoomsloep dienende tot het slepen van praauwen van de Padangrivier naar de reede en terug;<br>1 in een stoomschip dienstdoende tusschen Batavia en het eiland Lagoendi (Lampongsche districten);<br>2 in stoomschepen ten dienste der Billiton-maatschappij;<br>1 in een stoomschip, laatstelijk gediend hebbende tot het helpen beladen van schepen op de rivier van Bandjermasin, bij het eind van 1873 in reparatie te Soerabaija;<br>1 in een stoomschip, toebehoorende aan eene reederij op de Banda-eilanden. |
| | 526 | 10 031,5 | 777 | |
| Aan boord van particuliere schepen . . . . . | 37 | 3 087 | 66 | |
| TOTAAL | (1) 563 | 13 118,5 | 843 | 35 (2) |

II. Ten dienste van het Gouvernement waren aanwezig, buiten de stoomwerktuigen, geplaatst in schepen der oorlogs- en gouvernementsmarine:

8 stoombaggermolens, als: een te Batavia, drie te Samarang, twee te Soerabaija, een bestemd voor Probolinggo en een voor Tagal;
4 stoompompwerktuigen voor de drijvende dokken te Soerabaija en te Onrust;
10 vervoerbare stoomwerktuigen;
6 stoomwerktuigen, dienende tot het drijven van draai-, schaaf-, boorbanken en andere werktuiggereedschappen, als: vier in den artillerie-constructiewinkel en twee in de fabriek voor de marine en het stoomwezen te Soerabaija;
2 stoomwerktuigen tot het in beweging brengen van drukpersen in 's Lands-drukkerij te Batavia;
2 stoomwerktuigen tot het drijven van houtzaagtoestellen, ventilateurs en draaibanken, als: een op het marine-etablissement te Onrust en een op het etablissement te Soerabaija;
2 stoomwerktuigen, gebezigd wordende bij de grondpeilboringen te Batavia;
4 stoomwerktuigen aanwezig bij de kolenmijn Oranje-Nassau (Bandjermasin);
1 stoomwerktuig, geplaatst in eene ijzeren schroefstoomsloep ten dienste van den waterstaat te Batavia.

39

(1) Hier is alleen sprake van stoomwerktuigen, niet dus van stoomtoestellen of stoomketels. Van daar dat het totaal niet overeenkomt noch met het op bladz. 137 van het verslag opgegeven aantal vergunnings-acten, noch ook met nevenstaande opgaven nopens de bestemming der werktuigen *en toestellen*.

(2) Het verschil met de opgaaf in het staatje, is niet toegelicht gevonden.

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **R**.

N°. 20.

(Zie bladz. 146, 190 en 222 van het verslag).

# ALGEMEENE AANTOONING

BETREFFENDE

de opbrengst enz. der in Nederland verkochte Oost-Indische gouvernements-producten, over het jaar 1873.

| PRODUCTEN. | Verkochte hoeveelheden. | Bevrachte scheeps-ruimte. — Lasten. | Bruto kilogrammen. | Uitgeleverde netto kilogrammen. | Bruto-opbrengst. (a) | Onkosten. | Netto-opbrengst. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Koffij . . . . | 700 763[640] pik. | 24 477[590] | 43 160 602 | 41 900 876 | f 47 094 789,18 | f 4 794 479,68 | f 42 300 309,50 |
| Suiker. . . . | 21 360[350] id. | 672[461] | 1 334 419 | 1 227 668 | 382 955,01 [5] | 82 782,23 [5] | 300 172,78 |
| Banka-tin . . | 70 405[060] id. | 2 150[072] | 4 306 240 | 4 306 240 | 6 752 543,65 [5] | 363 814,65 | 6 388 729,00 [5] |
| Notenzeep . . | 16[056] id. | 0[809] | 1 207½ | 879½ | 5 427,40 | 400,24 | 5 027,16 |
| Kinabast. . . | 11 299[750] kil. | 15[772] | 14 840 | 10 924½ | 31 096,68 | 3 878,36 [5] | 27 218,31 [5] |
| Kinapoeder . . | 3 898[500] id. | 2[784] | 4 686 | 3 808 | 1 180,99 | 575,10 | 605,89 |
| | 792 545[106] pik. en 15 198[250] kil. | 27 319[488] | 48 821 994½ | 47 450 396 | f 54 267 992,92 | f 5 245 930,27 | (b) f 49 022 062,65 |

(a) Hieronder de door de koopers vergoede 1 pct. veilingskosten, bedragende voor:

| | |
|---|---|
| Koffij . . . . . | f 472 854,92 |
| Suiker . . . . . | 3 848,79 |
| Banka-tin. . . . . | 67 862,93 |
| Notenzeep. . . . . | 54.28 |
| Kinabast . . . . . | 309,02 |
| Kinapoeder . . . . . | 11,64 |
| | f 544 941,58 |

(b) Bovendien is, ter zake van vergoeding voor beschadigde of door schipbreuk enz. te loor gegane producten, na aftrek der daarop gevallen onkosten, nog ontvangen: voor koffij . . . . . f 345 027,36

» suiker . . . . . 122 130,41 [5]

f 467 157,77 [5]

en heeft het aandeel in avarij-gros enz. ter zake als voren, *meer* bedragen dan de ontvangen vergoeding: » Banka-tin . . . . f 3 606,32

» kinabast . . . . 25,08

» Billiton-tin. . . . 13 700,43

17 331,83

f 449 825,94 [5]

Bij: de hooger vermelde netto-opbrengst . . . . . 49 022 062,65

Zoodat ter zake van geconsigneerde gouvernements-producten door de Nederlandsche Handelmaatschappij over 1873 in 't geheel is verantwoord eene netto-ontvangst van . . . . . f 49 471 888,59 [5]

| GEMIDDELD RESULTAAT VAN HET IN VEILING VERKOCHTE. | | | | | | Uitgeleverde netto kilogrammen per pikol (gemiddeld.) | Percentsgewijze berekening der spillage naar rede van 61⅔ kilogram per pikol. (c) | GEMIDDELDE VEILINGSPRIJZEN GEDURENDE HET JAAR 1873. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| PER PIKOL. | | | PER UITGELEVERD NETTO KILOGRAM. | | | | | |
| Netto provenu. | Onkosten. | Bruto provenu. | Netto provenu. | Onkosten. | Bruto provenu. | | | |
| f 67,20⁴ | f 6,84¹ | f 60,36³ | f 1,12³⁹ | f 0,11⁴⁴ | f 1,00⁹⁵ | 59,79 | 3,17 | Per ½ kilogr. f 0,57⁴⁸ |
| 17,92⁸² | 3,87⁵⁵ | 14,05²⁷ | 0,31¹⁹ | 0,06⁷⁴ | 0,24⁴⁵ | 57,47 | 6,93 | » kilogr. 0,31⁶³ |
| 95,90 | 5,16 | 90,74 | 1,56⁸⁰ | 0,08⁴⁴ | 1,48³⁶ | 61,16 | 0,95 | » 50 kilogr. 78,79⁷³ |
| 338,02 | 24,92 | 313,10 | 6,17¹⁰ | 0,45⁵⁰ | 5,71⁶⁰ | 54,77 | 11,30 | » ½ » 3,08⁵⁵ |
| Per kilogr. f 2,75 | Per kilogr. f 0,34 | Per kilogr. f 2,41 | 2,84⁶⁵ | 0,35⁵⁰ | 2,49¹⁵ | (d) | (d) | » » » 1,41²³ |
| id. 0,30² | id. 0,14⁷ | id. 0,15⁵ | 0,31⁰¹ | 0,15¹⁰ | 0,15⁹¹ | (d) | (d) | » » » 0,15⁸¹ |

(c) De spillage met inbegrip van de tarra voor de fust, welke aan de koopers wordt te goed gedaan, ontstaat:

door afscheep in Indie,
» lading aan boord,
» lossing,
» het steken van monsters,
» opslag in de pakhuizen,
» uitslag bij aflevering.

(d) De afscheep in Indie der hoeveelheden kinabast en kinapoeder heeft plaats gehad in kilogrammen.
De kinabast heeft gespilleerd 3⅓ en het kinapoeder 2⅓ pct.

ZITTING 1874 — 1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE S.

N°. 21.

(Zie bladz. 149 van het verslag).

# STATISTIEK

BETREFFENDE

# DE OPIUMPACHT

OP

# JAVA EN MADURA,

over de jaren 1872, 1873 en 1874.

| PACHTPERCEELEN. | Soort der opium. L. Levantsche. B. Bengaalsche. | HOEVEELHEID LEVANTSCHE / BENGAALSCHE OPIUM (IN KATTIES) GEDURENDE 1872 — VERSTREKT (a) — Tiban. | Siram. | Totaal. | Bij het einde van het jaar door de pachters overgehouden en aan den lande teruggeleverd. (b) | | 1873 — verstrekt. (a) | | Bij het einde van het jaar door de pachters overgehouden en aan den lande teruggeleverd. (b) | | 1874 — hoogstens te verstrekken. (a) | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | matta's (1/1600 kattie). | | | | matta's (1/1600 kattie.) | | |
| Bantam | L. | | | | | | 360 | | | | 240 | |
| | B. | » | 1 100 | 1 100 | | | 360 | 720 | » | | 480 | 720 |
| Batavia | L. | | | | | | 2 400 | | | | 2 400 | |
| | B. | | | | 9 022 | 472 658 | 4 800 | 7 200 | » | | 4 800 | 7 200 |
| Krawang | L. | 6 840 | 1 082 | 7 922 | | | 180 | | | | 180 | |
| | B. | | | | | | 300 | 480 | 4 | 112 | 300 | 480 |
| Cheribon | L. | 180 | 75 | 255 | | | 300 | | | | 300 | |
| | B. | 840 | 500 | 1 340 | 1 595 | 64 1448 | 2 100 | 2 400 | » | | 2 100 | 2 400 |
| Tagal | L. | 1 560 | » | 1 560 | | | 300 | | | | 480 | |
| | B. | » | 5 400 | 5 400 | 6 960 | » | 4 500 | 4 800 | » | | 4 320 | 4 800 |
| Pekalongan | L. | 240 | 60 | 300 | | | 480 | | | | 600 | |
| | B. | 1 320 | 4 300 | 5 620 | 5 920 | 23 614 | 3 120 | 3 600 | 4 | 570 | 4 200 | 4 800 |
| Samarang | L. | 2 400 | 3 600 | 6 000 | | | 2 400 | | | | 7 200 | |
| | B. | 2 400 | 34 550 | 36 950 | 42 950 | 177 | 6 600 | 8 400 | » | | 12 000 | 19 200 |
| Japara | L. | 2 400 | 5 400 | 7 800 | | | 3 000 | | | | 3 600 | |
| | B. | 600 | 35 200 | 35 800 | 43 600 | » | 3 000 | 6 000 | » | | 3 600 | 7 200 |
| Rembang | L. | 4 032 | 8 064 | 12 096 | | | 4 800 | | | | 7 200 | |
| | B. | » | 20 500 | 20 500 | 32 596 | » | 4 800 | 9 600 | » | | 4 800 | 12 000 |
| Soerabaija | L. | 3 600 | 2 215 | 5 815 | | | 4 800 | | | | 6 000 | |
| | B. | 3 600 | 47 889 | 51 489 | 57 304 | 249 1000 | 13 200 | 18 000 | 3 915 | 1300 | 12 000 | 18 000 |
| Pasoeroean | L. | 480 | 250 | 730 | | | 1 200 | | | | 1 800 | |
| | B. | 1 620 | 2 000 | 3 620 | 4 350 | 23 1408 | 3 600 | 4 800 | 177 | 650 | 3 000 | 4 800 |
| Probolinggo | L. | 120 | 160 | 280 | | | 600 | | | | 360 | |
| | B. | 780 | 4 267 800/1600 | 5 047 800/1600 | 5 327 800/1600 | 1 241 | 1 800 | 2 400 | » | | 2 010 | 2 400 |
| Bezoeki | L. | 240 | 5 | 245 | | | 394 1/3 | | | | 390 | |
| | B. | 480 | 2 570 | 3 050 | 3 295 | » | 805 2/3 | (c) 1 200 | » | | 810 | 1 200 |
| Banjoewangi | L. | » | » | » | | | » | | | | » | |
| | B. | 48 | 200 | 248 | 248 | » | 300 | 300 | » | | 300 | 300 |
| Banjoemas | L. | 300 | 95 | 395 | | | 720 | | | | 1 020 | |
| | B. | 600 | 2 570 | 3 170 | 3 565 | » | 1 380 | 2 100 | » | | 1 800 | 2 820 |
| Bagelen | L. | 600 | 50 | 650 | | | 600 | | | | 600 | |
| | B. | 720 | 1 900 | 2 620 | 3 270 | 42 800 | 1 560 | 2 160 | » | | 1 800 | 2 400 |
| Kadoe | L. | 960 | 250 | 1 210 | | | 900 | | | | 900 | |
| | B. | 1 200 | 1 600 | 2 800 | 4 010 | 47 280 | 2 100 | 3 000 | » | | 3 300 | 4 200 |
| Djokjokarta | L. | 2 400 | 638 | 3 038 | | | 3 000 | | | | 4 800 | |
| | B. | 360 | 435 | 795 | 3 833 | 63 1300 | 3 000 | 6 000 | niet opgegeven. | | 1 200 | 6 000 |
| Soerakarta | L. | 4 800 | 6 048 1174/1600 | 10 848 1174/1600 | | | 9 600 | | | | 9 600 | |
| | B. | 1 200 | 3 600 | 4 800 | 15 648 1174/1600 | 212 490 | 2 400 | 12 000 | » | | 2 400 | 12 000 |
| Madioen | L. | 4 800 | 1 800 200/1600 | 6 600 | | | 6 600 | | | | 7 200 | |
| | B. | 1 500 | 756 | 2 256 200/1600 | 8 856 200/1600 | 2 166 1471 | 1 800 | 8 400 | 4 | | 2 400 | 9 600 |
| Kediri | L. | 3 000 | 700 | 3 700 | | | 4 800 | | | | 4 800 | |
| | B. | 4 200 | 5 035 | 9 235 | 12 935 | 470 | 4 800 | 9 600 | » | | 4 800 | 9 600 |
| Madura | L. | 300 | 75 | 375 | | | 420 | | | | 360 | |
| | B. | 1 080 | 3 800 | 4 880 | 5 255 | 42 554 | 3 780 | 4 200 | 300 | 906 | 3 480 | 3 840 |
| | | 32 412 | 30 585 1174/1600 | 62 997 1174/1600 | | | 47 854 1/3 | | | | 60 030 | |
| | | 29 388 | 178 154 1000/1600 | 207 542 1000/1600 | | | 69 505 2/3 | | | | 75 930 | |
| | | 61 800 | 208 740 574/1600 | | 270 540 574/1600 | 4 057 364/1600 | | 117 360 | 4 406 | 338/1600 | | 135 960 |

| OPBRENGST DER PACHT. (*d*) | | | | | | | | | Vastgesteld aantal verkoopplaatsen (kitten). | | | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **1872.** | | | **1873.** | | | **1874.** | | | | | | |
| Vermoedelijke winst (à f 100 per kattie) op de als tiban verstrekte opium (vaste pachtschat. (*e*) | Pachtschat. | Te zamen. | Vermoedelijke winst op de te verstrekken opium, gerekend voor de Levantsche op f 15, voor de Bengaalsche op f 10 per kattie. (*f*) | Pachtschat. | Te zamen. | Vermoedelijke winst op de te verstrekken opium, gerekend voor de Levantsche op f 11, voor de Bengaalsche op f 14 per kattie. (*f*) | Pachtschat. | Te zamen. | 1872. | 1873. | 1874. | |
| | | | f 5 400<br>3 600 | f 9 000 | f 60 000 | f 69 000 | f 2 610<br>6 720 | f 9 360 | f 61 320 | f 70 680 | 4 | 4 | 4 | (*a*) In 1872 mogt aan de pachters worden verstrekt zooveel als zij voor het gebruik in hun perceel behoefden; in 1873 daarentegen mogten de verstrekkingen de bij de pachtvoorwaarden bepaalde hoogste hoeveelheden niet overschrijden. Aan geen der pachters werd in laatstgenoemd jaar minder dan het maximum verstrekt. Ook voor 1874 is het zoogenaamde maximumstelsel behouden. Hoeveel in dat jaar is verstrekt, kan uit den aard der zaak thans nog niet opgegeven worden. |
| f 684 000 | f 24 000 | f 708 000 | 36 000<br>48 000 | 84 000 | 720 000 | 804 000 | 26 400<br>67 200 | 93 600 | 763 200 | 856 800 | 21 | 21 | 21 | |
| | | | 2 700<br>3 000 | 5 700 | 96 600 | 102 300 | 1 980<br>4 200 | 6 180 | 72 120 | 78 300 | 8 | 8 | 8 | |
| 102 000 | 49 200 | 151 200 | 4 500<br>21 000 | 25 500 | 108 000 | 133 500 | 3 300<br>29 400 | 32 700 | 145 200 | 177 900 | 10 | 10 | 10 | |
| 156 000 | 96 120 | 252 120 | 4 500<br>45 000 | 49 500 | 158 880 | 208 380 | 5 280<br>60 480 | 65 760 | 384 000 | 449 760 | 14 | 16 | 16 | |
| 156 000 | 39 840 | 195 840 | 7 200<br>31 200 | 38 400 | 204 240 | 242 640 | 6 600<br>58 800 | 65 400 | 312 120 | 377 520 | 33 | 33 | 33 | (*b*) De hoeveelheden in deze kolom bedoeld, zijn niet voor Levantsche en Bengaalsche opium afzonderlijk kunnen worden opgegeven, omdat in vele gewesten het teruggeleverde uit gemengde partijen bestond. Waar opium in bereiden staat is teruggeleverd, is de hoeveelheid herleid tot het gewigt in ruwen staat. |
| 480 000 | 48 000 | 528 000 | 36 000<br>60 000 | 96 000 | 660 000 | 756 000 | 79 200<br>168 000 | 247 200 | 780 000 | 1 027 200 | 43 | 42 | 42 | |
| 300 000 | 120 000 | 420 000 | 45 000<br>30 000 | 75 000 | 372 000 | 447 000 | 39 600<br>50 400 | 90 000 | 301 200 | (*h*) 391 200 | 32 | 32 | 32 | |
| 403 200 | 6 000 | 409 200 | 72 000<br>48 000 | 120 000 | 374 400 | 494 400 | 79 200<br>67 200 | 146 400 | 492 000 | 638 400 | 20 | 20 | 20 | (*c*) De te verstrekken hoeveelheid was bepaald op 400 katties Levantsche en 800 katties Bengaalsche opium. Tot deze geringe afwijking werd overgegaan, ter voorkoming dat eene aangebroken bol Bengaalsche opium bederven zou. |
| 720 000 | 30 000 | 750 000 | 72 000<br>132 000 | 204 000 | 456 000 | 660 000 | 66 000<br>168 000 | 234 000 | 655 200 | 889 200 | 29 | 29 | 29 | |
| 210 000 | 31 200 | 241 200 | 18 000<br>36 000 | 54 000 | 165 600 | 219 600 | 19 800<br>42 000 | 61 800 | 295 200 | 357 000 | 16 | 16 | 16 | |
| 90 000 | 27 720 | 117 720 | 9 000<br>18 000 | 27 000 | 91 200 | 118 200 | 2 960<br>28 560 | 32 520 | 115 200 | 147 720 | 11 | 11 | 11 | (*d*) Na aftrek van het kostende der opium. |
| 72 000 | 18 360 | 90 360 | (*g*) 6 000<br>8 000 | 14 000 | 60 000 | 74 000 | 4 290<br>11 340 | 15 630 | 78 240 | 93 870 | 12 | 12 | 12 | (*e*) De som van f 100 per kattie is het verschil tusschen den leveringsprijs voor tiban- en dien voor siram-opium, welke laatste opium ongeveer tegen handelsprijs werd verstrekt. |
| 4 800 | 7 920 | 12 720 | »<br>3 000 | 3 000 | 13 200 | 16 200 | »<br>4 200 | 4 200 | 18 240 | 22 440 | 3 | 3 | 3 | |
| 90 000 | 6 000 | 96 000 | 10 800<br>13 800 | 24 600 | 141 720 | 166 320 | 11 220<br>25 200 | 36 420 | 205 200 | 241 620 | 8 | 8 | 8 | (*f*) Zie nopens deze winstberekening het aangeteekende in het verslag, bladz. 149. |
| 132 000 | 18 000 | 150 000 | 9 000<br>15 600 | 24 600 | 132 000 | 156 600 | 6 600<br>25 200 | 31 800 | 132 000 | 163 800 | 27 | 27 | 27 | (*g*) Berekend over 400 katties Levantsche en 800 katties Bengaalsche opium (zie noot *c* hierboven). |
| 216 000 | 24 000 | 240 000 | 13 500<br>21 000 | 34 500 | 252 000 | 286 500 | 9 900<br>46 200 | 56 100 | 252 000 | 308 100 | 30 | 30 | 30 | |
| 276 000 | 156 120 | 432 120 | 45 000<br>30 000 | 75 000 | 252 000 | 327 000 | 52 800<br>16 800 | 69 600 | 360 000 | 429 600 | 93 | 93 | 93 | (*h*) In het verslag (bladz. 149) wordt als een der twee gewesten, waar de opiumpacht voor 1874 minder opbragt dan voor 1873, onder andere Rembang genoemd, lees hiervoor: Japara. |
| 600 000 | 121 320 | 721 320 | 144 000<br>24 000 | 168 000 | 558 000 | 726 000 | 105 600<br>33 600 | 139 200 | 828 240 | 967 440 | 150 | 150 | 120 | |
| 630 000 | 6 000 | 636 000 | 99 000<br>18 000 | 117 000 | 444 000 | 561 000 | 79 200<br>33 600 | 112 800 | 780 000 | 892 800 | 40 | 40 | 47 | |
| 720 000 | 32 400 | 752 400 | 72 000<br>48 000 | 120 000 | 792 000 | 912 000 | 52 800<br>67 200 | 120 000 | 841 200 | 961 200 | 53 | 53 | 68 | |
| 138 000 | 780 | 138 780 | 6 300<br>37 800 | 44 100 | 17 040 | 61 140 | 3 960<br>48 720 | 52 680 | 108 240 | 160 920 | 26 | 26 | 26 | |
| | | | f 717 900<br>695 000 | | | | f 660 330<br>1 063 020 | | | | | | | |
| f 6 180 000 | f 862 980 | f 7 042,980 | | f 1 412 900 | f 6 128 880 | f 7 541 780 | | f 1 723 350 | f 7 980 120 | f 9 703 470 | 683 | 684 | 676 | |

ZITTING 1874 — 1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE T.

N°. 22.

(Zie bladz. 152 van het verslag.)

AANTOONING van de gemiddelde prijzen, waarvoor de opium in de onderstaande jaren door de pachters is gesleten, zoowel in het groot (per thail = $^1/_{16}$ katti) als in het klein (per matta = $^1/_{100}$ thail).

| PACHTPERCEELEN. | 1869. | | 1870. | | 1871. | | 1872. | | 1873. | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Per thail. | Per matta. | Per thail. | Per matta. | Per thail. | Per matta. | Per thail. | Per matta | Per thail. | Per matta. |
| Bantam | f 24,00 | f 0,30 | f 24,00 | f 0,30 | f 24,00 | f 0,30 | f 24.00 | f 0,30 | f 24,50 | f 0,26⅝ |
| Batavia | 24,00 | 0,32 | 12,50 | 0,29⅝ | 20,00 | 0,32 | (a)24,00 | 0,32 | 24,00 | 0,32 |
| Krawang (b) | » | » | » | » | 24,00 | 0,32 | 24,00 | 0,32 | 17,00 | 0,25 |
| Cheribon | 17,00 | 0,32⅝ | 11,30 | 0,23⅝ | 8,60 | 0,18⅝ | 7,22 | 0,12⅝ | 10,75 | 0,13 |
| Tagal | 20,00 | 0,38 | 14,50 | 0,32⅝ | 10,50 | 0,16 | 7,60 | 0,11⅝ | 10,04 | 0,12 |
| Pekalongan | 30,00 | 0,28 | 21,25 | 0,22 | 23,00 | 0,23 | 12,25 | 0,13⅝ | 10,71⅝ | 0,18 |
| Samarang | 26,00 | 0,30 | 26,00 | 0,30 | Niet opgegeven. | | 8,17 | 0,10⅝ | 10,50 | 0,12 |
| Japara | 16,50 | 0,19 | 13,50 | 0,20⅝ | 9,25 | 0,15 | 7,86 | 0,11⅝ | 10,85 | 0,14 |
| Rembang | 10,00 | 0,17⅝ | 9,50 | 0,13⅝ | 8,50 | 0,11 | 7,75 | 0,11 | 10,00 | 0,13⅝ |
| Soerabaija | 15,75 | 0,16 | 15,00 | 0,16¾ | 13,25 | 0,15 | 9,25 | 0,12⅝ | 10,68 | 0,12⅝ |
| Pasoeroean | 26,50 | 0,27⅝ | 27,00 | 0,27⅝ | 27,00 | 0,27⅝ | 25,25 | 0,26 | 24,50 | 0,23⅝ |
| Probolinggo | 20,00 | 0,30 | 14,50 | 0,24 | 10,75 | 0,20 | 9,25 | 0.16⅝ | 13,00 | 0,21⅝ |
| Bezoeki | 15,50 | 0,29 | 8,25 | 0,20 | 9,00 | 0,19 | 7,50 | 0,16⅝ | 12,00 | 0,25 |
| Banjoewangi (b) | » | » | » | » | 20,00 | 0,20 | 20,00 | 0,20 | 20,00 | 0,20 |
| Banjoemas | 29,00 | 0,46 | 25,50 | 0,38 | 20,00 | 0,31 | 13,50 | 0,27 | 11,00 | 0,22 |
| Bagelen | 28,00 | 0,37⅝ | 27,25 | 0.35⅝ | 33,50 | 0,38⅝ | 25,00 | 0,14 | 20,32⅝ | 0,24⅝ |
| Kadoe | 23,00 | 0,37⅝ | 16,00 | 0,32 | 10,00 | 0,25 | 13,00 | 0,25 | 16,00 | 0,25 |
| Djokjokarta | 32,50 | 0,27 | 29,50 | 0,32 | 25,75 | 0,29⅝ | 13,97 | 0,35 | 26,00 | 0,31⅝ |
| Soerakarta | 20,00 | 0,25 | 20,00 | 0,25 | 14,50 | 0,17⅝ | 9,00 | 0,13⅝ | 13,00 | 0,16⅝ |
| Madioen | 22,50 | 0,25 | 20,50 | 0,22⅝ | 23,00 | 0,25 | 23,50 | 0,15⅝ | 19,52 | 0,16⅝ |
| Kediri | 25,00 | 0,25⅝ | 24,75 | 0,25 | 24,75 | 0,25 | 24,66 | 0,25 | 24,00 | 0,25 |
| Madura | 13,50 | 0,15 | 11,75 | 0,13⅝ | 12,50 | 0,15⅝ | 10,18 | 0,12⅝ | 10,75 | 0,12 |

(a) In Junij varieerde de prijs per thail in de afdeeling »Stad en voorsteden" van f 24 tot f 32.

(b) In de jaren 1869 en 1870 was in dit gewest de invoer, de verkoop en het bezit van opium verboden.

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE U.

N°. 23.

(Zie bladz. 157 van het verslag.)

## OPIUM-PACHTSCHAT in de Buitenbezittingen.

| GEWESTEN. | 1872. | 1873. | 1874. |
|---|---|---|---|
| Sumatra's Westkust | (a) f 223 200 | (b) f 156 720 | (c) f 196 680 |
| Benkoelen | 13 680 | 13 500 | (d) 22 080 |
| Palembang | 48 000 | 56 760 | (e) 98 760 |
| Banka | 140 000 | 200 100 | 150 000 |
| Billiton | 37 464 | 126 000 | 110 000 |
| Riouw | 313 440 | 276 000 | 375 000 |
| Sumatra's Oostkust | 18 321 | 24 072 | 21 834 |
| Wester-afdeeling van Borneo | 144 000 | 139 440 | (f) 96 900 |
| Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo | Niet afzonderlijk verpacht. | | |
| Celebes en onderhoorigheden | 64 000 | 58 050 | 65 600 |
| Menado | (g) 14 640 | (h) 12 500 | (i) 15 120 |
| Amboina | 9 720 | 12 000 | 10 320 |
| Ternate | 10 790 | 10 660 | 5 980 |
| Timor | 2 160 | 3 660 | 1 380 |
| Totaal | f 1 039 415 | f 1 089 462 | f 1 169 654 |

(a) Hieronder aan vermoedelijke winst op de verstrekking van 1200 katties tiban-opium, f 120 000. De geheele voor 1872 aan den pachter in dit gouvernement verstrekte hoeveelheid opium beliep (aan tiban en siram te zamen), 7285 katties (2225 katties Levantsche en 5060 katties Bengaalsche). Hoeveel daarvan bij het eind van het jaar door den pachter is overgehouden, is niet vermeld gevonden.

(b) Hieronder aan vermoedelijke winst (respectievelijk à f 15 en f 10 per kattie) op de *als maxima* te verstrekken 3000 katties Levantsche en 2160 katties Bengaalsche opium, f 66 600. Intusschen heeft de werkelijke verstrekking slechts bedragen respectievelijk $2341^{1368}/_{1600}$ en $2167^{800}/_{1600}$ katties, te zamen $4509^{568}/_{1600}$ of ruim 650 katties minder dan de toegestane maxima. Hoeveel opium bij het eind van het jaar door den pachter is overgehouden en aan den lande teruggeleverd, is niet vermeld gevonden.

(c) Hieronder aan vermoedelijke winst (respectievelijk à f 11 en f 14 per kattie) op de *als maxima* te verstrekken 3600 katties Levantsche en 4560 katties Bengaalsche opium, f 103 440. Hoeveel de werkelijke verstrekking bedragen heeft, kan natuurlijk eerst na afloop van het pachtjaar worden opgegeven.

(d) Hieronder, als gevolg der met 1 Januarij 1874 ingevoerde nieuwe pachtregeling, waarover zie bladz 156 van het Verslag, f 14 280 als vermoedelijke winst (à f 14 per kattie) op de *als maximum* te verstrekken 1020 katties (Bengaalsche) opium. Daarentegen zal nu de pachter geen inkomend regt op zijne opium meer betalen, ter zake waarvan in 1873, naar schatting, f 2450 in 's lands kas vloeide.

(e) Hieronder aan vermoedelijke winst, ter oorzake als voren, op de *als maximum* te verstrekken 2160 katties (Bengaalsche) opium, f 30 240. Hetgeen de pachter, onder de vorige regeling, nog aan inkomend regt op zijne opium betaalde, werd voor 1873 geschat op f 13 300.

(f) Ten gevolge van de met 1 Januarij 1874 in dit gewest ingevoerde heffing van in- en uitgaande regten, is voortaan door den pachter ook invoerregt op zijn opium verschuldigd. De ontvangst te dier zake raamt de resident voor 1874 op f 9000.

(g) Waaronder voor de afdeeling Gorontalo f 2640.

(h) Waaronder voor idem f 3000.

(i) Waaronder voor idem f 3120.

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **V.**

N°. 24.

(Zie bladz. 157 van het verslag.)

# OPBRENGST

DER

# VERPACHTE MIDDELEN

(behalve de opiumpacht)

OP

# JAVA EN MADURA.

## 1872-1874.

| GEWESTEN. | RUNDSLAGT. | | | DOBBELSPELEN. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 1872. | 1873. | 1874. | 1872. | 1873. | 1874. |
| Bantam | f 28 332 | f 24 600 | f 25 440 | » | » | » |
| Batavia | 57 240 | 52 800 | 48 120 | f 158 400 | f 132 120 | f 121 320 |
| Krawang | 5 064 | 4 944 | 4 920 | » | » | » |
| Preanger regentschappen | » | » | » | » | » | » |
| Cheribon | 25 356 | 29 280 | 18 420 | » | » | » |
| Tagal | 16 920 | 15 600 | 18 360 | » | » | » |
| Pekalongan | 6 960 | 9 840 | 7 452 | » | » | » |
| Samarang | 76 920 | 54 120 | 42 000 | 8 520 | 8 400 | 7 800 |
| Japara | 16 800 | 14 880 | 20 400 | » | » | » |
| Rembang | 23 280 | 25 680 | 28 920 | » | » | » |
| Soerabaija | 73 212 | 81 144 | 87 252 | 6 840 | 21 120 | 6 480 |
| Pasoeroean | 46 320 | 52 764 | 53 580 | » | » | » |
| Probolinggo | 39 720 | 40 800 | 45 840 | » | » | » |
| Bezoeki | 14 160 | 36 000 | 37 440 | » | » | » |
| Banjoewangi | 7 224 | 7 452 | 4 800 | » | » | » |
| Banjoemas | 18 048 | 17 100 | 24 660 | » | » | » |
| Bagelen | 35 040 | 32 820 | 34 200 | » | » | » |
| Kadoe | 51 600 | 51 480 | 31 200 | » | » | » |
| Djokjokarta | 12 000 | 26 580 | 38 640 | » | » | » |
| Soerakarta | 55 200 | 68 520 | 95 040 | » | » | » |
| Madioen | 7 200 | 9 720 | 23 520 | » | » | » |
| Kediri | 3 000 | 3 120 | 6 720 | » | » | » |
| Madura | 63 600 | 66 000 | 100 800 | » | » | » |
| Totaal | f 683 196 | f 725 244 | f 797 724 | f 173 760 | f 161 640 | f 135 600 |

| VARKENSLAGT. | | | TOLBRUGGEN EN OVERVAARTEN. | | | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **1872.** | **1873.** | **1874.** | **1872.** | **1873.** | **1874.** | |
| f 480 | f 192 | f 636 | f 11 724 | f 14 196 | f 14 364 | |
| 26 040 | 26 760 | 27 360 | 11 520 | 6 000 | 5 700 | |
| 840 | 840 | 804 | 1 740 | 1 032 | 1 260 | |
| » | » | » | 5 146 | 4 962 | 5 256 | |
| 2 076 | 2 736 | 2 304 | 7 332 | 6 660 | 4 680 | |
| 1 140 | 792 | 1 092 | 3 852 | 2 388 | 5 688 | |
| 516 | 612 | 756 | 3 120 | 972 | 732 | |
| 5 160 | 5 580 | 5 580 | 6 060 | 9 720 | 6 720 | |
| 1 500 | 1 560 | 1 620 | 7 320 | 6 060 | 8 580 | |
| 1 500 | 1 560 | 1 740 | 6 000 | 1 200 | 1 560 | |
| 1 992 | 3 660 | 4 164 | 30 420 | 33 600 | 34 680 | |
| 600 | 696 | 780 | » | » | » | |
| 360 | 228 | 84 | » | » | » | |
| » | » | » | » | » | » | |
| 180 | 156 | 72 | » | » | » | |
| 384 | 432 | 492 | 4 920 | 5 160 | 8 400 | |
| 540 | 612 | 552 | 6 732 | 4 164 | 3 840 | |
| 744 | 960 | 1 080 | 1 452 | 1 452 | 1 800 | |
| 540 | 612 | 720 | » | » | » | |
| 1 620 | 1 260 | 360 | » | » | » | |
| 120 | 120 | 132 | 1 200 | 1 440 | 3 600 | |
| 720 | 900 | 480 | 3 600 | 3 720 | 3 840 | |
| 120 | 60 | 84 | 180 | 156 | 324 | |
| f 47 172 | f 50 328 | f 50 892 | f 112 318 | f 102 882 | f 111 024 | |

| GEWESTEN. | VOGELNESTEN. | | | ANDERE VERPACHTE MIDDELEN. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | **1872.** | **1873.** | **1874.** | **1872.** | **1873.** | **1874.** |
| Bantam. . . . . | f 1 200 | f 1 080 | f 960 | » | » | » |
| Batavia. . . . . | » | » | » | (*a*) f 24 000 | (*a*) f 28 920 | (*a*) f 27 720 |
| | | | | (*b*) 144 120 | (*b*) 144 120 | (*b*) 147 960 |
| | | | | (*c*) 169 320 | (*c*) 155 520 | (*c*) 192 000 |
| | | | | (*d*) 6 120 | (*d*) 3 180 | (*d*) 3 240 |
| | | | | (*e*) 6 240 | (*e*) 5 040 | (*e*) 5 280 |
| Krawang . . . . . | » | » | » | (*f*) 8 400 | (*f*) 9 780 | (*f*) 4 776 |
| Preanger regentschappen . . | » | » | » | » | » | » |
| Cheribon . . . . . | » | » | » | » | » | » |
| Tagal . . . . . | » | » | » | » | » | » |
| Pekalongan . . . . . | » | » | » | » | » | » |
| Samarang . . . . . | » | » | » | » | » | » |
| Japara . . . . . | » | » | » | » | » | » |
| Rembang . . . . . | 12 120 | 26 400 | 26 400 | » | » | » |
| Soerabaija. . . . . | 54 180 | 71 772 | 90 012 | » | » | » |
| Pasoeroean . . . . . | » | » | » | » | » | » |
| Probolinggo . . . . . | 540 | 1 248 | 1 944 | » | » | » |
| Bezoeki. . . . . | 780 | 2 400 | 4 152 | » | » | » |
| Banjoewangi . . . . . | 1 260 | 1 320 | 1 080 | » | » | » |
| Banjoemas . . . . . | » | » | » | » | » | » |
| Bagelen . . . . . | » | » | » | » | » | » |
| Kadoe . . . . . | » | » | » | » | » | » |
| Djokjokarta . . . . . | » | » | » | » | » | » |
| Soerakarta . . . . . | » | » | » | » | » | » |
| Madioen . . . . . | » | » | » | » | » | » |
| Kediri . . . . . | » | » | » | » | » | » |
| Madura . . . . . | 120 | 144 | 240 | » | » | » |
| Totaal . . . | f 70 200 | f 104 364 | f 124 788 | f 358 200 | f 346 560 | f 380 976 |

| TOTAAL DER VERSCHILLENDE MIDDELEN. | | | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|
| **1872.** | **1873.** | **1874.** | |
| f 41 736 | f 40 068 | f 41 400 | (*a*) Hoofdgeld der Chinezen. |
| 603 000 | 554 460 | 578 700 | (*b*) Inlandsche neringen. |
| | | | (*c*) Tabak, met inbegrip van de pacht in Bantam en Krawang. |
| | | | (*d*) Waijang. |
| | | | (*e*) Kleine eilanden. |
| | | | (*f*) Bosschen. |
| | | | (*g*) Dit cijfer is nog met f 13 320 te verhoogen, zijnde de opbrengst der voor het tweede semester van 1874, voor het eerst, gehouden verpachting van het regt tot het heffen van schutgelden aan 's lands sluizen te Melirip en Gedek (Soerabaija), en aan 's lands sluis te Samarang (verg. blz. 158 van het verslag hiervoren). |
| 16 044 | 16 596 | 11 760 | |
| 5 146 | 4 962 | 5 256 | |
| 34 764 | 38 676 | 25 404 | |
| 21 912 | 18 780 | 25 140 | |
| 10 596 | 11 424 | 8 940 | |
| 96 660 | 77 820 | 62 100 | |
| 25 620 | 22 500 | 30 600 | |
| 42 900 | 54 840 | 58 620 | |
| 166 644 | 211 296 | 222 588 | |
| 46 920 | 53 460 | 54 360 | |
| 40 620 | 42 276 | 47 868 | |
| 14 940 | 38 400 | 41 592 | |
| 8 664 | 8 928 | 5 952 | |
| 23 352 | 22 692 | 33 552 | |
| 42 312 | 37 596 | 38 592 | |
| 53 796 | 53 892 | 34 080 | |
| 12 540 | 27 192 | 39 360 | |
| 56 820 | 69 780 | 95 400 | |
| 8 520 | 11 280 | 27 252 | |
| 7 320 | 7 740 | 11 040 | |
| 64 020 | 66 360 | 101 448 | |
| f 1 444 816 | f 1 491 018 | (*g*) f 1 601 004 | |

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE W.

N°. 25.

(Zie bladz 157 van het verslag.)

## OPBRENGST DER VERPACHTE MIDDELEN (behalve de opiumpacht) in de Buitenbezittingen.

| MIDDELEN. | 1872. | 1873. | 1874. |
|---|---|---|---|
| **Sumatra's Westkust.** | | | |
| Dobbelspelen . . . . | f 24 000 | f 20 400 | f 19 260 |
| Sterke dranken . . . | 23 400 | 21 756 | 19 200 |
| Varkenslagt . . . . | 2 544 | 1 200 | 2 760 |
| Diverse (Batoe-eilanden) . . . . . | 36 | 720 | 120 |
| | f 49 980 | f 44 076 | f 41 340 |
| **Benkoelen.** | | | |
| Dobbelspelen . . . . | f 108 | f 480 | f 804 |
| Sterke dranken . . . | 612 | 780 | 1 368 |
| Rundslagt . . . . . | 516 | 552 | 516 |
| Vogelnesten . . . . | 27 | (a) | (a) |
| | f 1 263 | f 1 812 | f 2 688 |

(a) Onverpacht gebleven.

| | | | |
|---|---|---|---|
| **Palembang.** | | | |
| Dobbelspelen . . . . | f 7 380 | f 8 700 | f 7 800 |
| Sterke dranken . . . | 4 320 | 4 620 | 4 260 |
| Overvaarten . . . . | 4 560 | 4 680 | 5 040 |
| | f 16 260 | f 18 000 | f 17 100 |
| **Banka.** | | | |
| Dobbelspelen . . . . | f 15 300 | f 19 150 | f 12 100 |
| Sterke dranken . . . | 10 960 | 10 010 | 8 010 |
| Varkenslagt . . . . | (a) | (a) | (a) |
| | f 26 260 | f 29 160 | f 20 110 |

(a) Onverpacht gebleven.

| | | | |
|---|---|---|---|
| **Billiton.** | | | |
| Dobbelspelen . . . . | f 3 360 | f 13 728 | f 6 216 |
| Sterke dranken . . . | 1 560 | 4 960 | 4 008 |
| | f 4 920 | f 18 688 | f 10 224 |

| MIDDELEN. | 1872. | 1873. | 1874. |
|---|---|---|---|
| **Riouw.** | | | |
| Dobbelspelen . . . . | f 72 168 | f 70 116 | f 92 880 |
| Sterke dranken . . . | 44 232 | 39 372 | 61 632 |
| Varkenslagt . . . . | 25 980 | 28 416 | 34 020 |
| Peper . . . . . | 73 320 | 93 144 | 120 288 |
| | f 215 700 | f 231 048 | f 308 820 |
| **Sumatra's Oostkust.** | | | |
| Dobbelspelen . . . . | f 612 | f 1 008 | f 1 380 |
| Sterke dranken . . . | 1 812 | 3 492 | 3 798 |
| Varkenslagt . . . . | » | » | 300 |
| Zout. . . . . | 6 168 | 8 052 | 8 016 |
| | f 8 592 | f 12 552 | f 13 494 |
| **Wester-afdeeling van Borneo.** | | | |
| Dobbelspelen . . . . | f 22 884 | f 16 152 | f 18 972 |
| Sterke dranken . . . | 19 776 | 20 064 | 21 912 |
| Varkenslagt . . . . | 24 858 | 30 780 | 41 400 |
| Goudmijnen . . . . | 13 032 | 11 964 | 11 352 |
| Diverse (diegene der bovenstaande middelen, welke gezamenlijk verpacht worden) | (a) 36 888 | 38 904 | 41 580 |
| | (b) f 117 438 | (b) f 117 864 | (b) f 135 216 |

(a) Hieronder niet begrepen het cijfer van de varkenslagt in Sambas (f 2142), zijnde dit middel aldaar voor 1872, bij uitzondering, afzonderlijk verpacht.

(b) Over de verschillende afdeelingen was de opbrengst der pachten verdeeld als volgt:

| | 1872. | 1873. | 1874. |
|---|---|---|---|
| Pontianak en onderhoorigheden . . . | f 47 688 | f 46 680 | f 48 648 |
| Sambas. . . . . | 12 786 | 12 828 | 11 832 |
| Montrado . . . . . | 44 376 | 45 924 | 61 944 |
| Sintang. . . . . | 12 588 | 12 432 | 12 792 |
| | f 117 438 | f 117 864 | f 135 216 |

| MIDDELEN. | 1872. | 1873. | 1874. |
|---|---|---|---|
| **Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.** | | | |
| Dobbelspelen . . . . Sterke dranken . . . Varkenslagt . . . . | (a) f 25 320 | (a) f 23 400 | (a) f 20 400 |
| Goudmijnen . . . . | (b) 990 | (c) 720 | (d) 450 |
| | f 26 310 | f 24 120 | f 20 850 |
| **Celebes en onderhoorigheden.** | | | |
| Dobbelspelen . . . . | f 41 225 | f 37 350 | f 43 600 |
| Sterke dranken . . . | 6 480 | 6 625 | 6 800 |
| Varkenslagt . . . . | 2 750 | 3 025 | 3 100 |
| Vischmarkten en vijvers . . . . . | 6 550 | 6 520 | 6 120 |
| Siri . . . . . | 13 200 | 13 790 | 13 430 |
| Rundslagt . . . . . | 4 010 | 4 000 | 3 925 |
| Diverse (diegene der bovenstaande middelen, welke gezamenlijk verpacht worden) | 62 125 | 63 600 | 80 450 |
| | f 136 340 | f 134 910 | f 157 425 |
| **Menado.** | | | |
| Dobbelspelen . . . . | f 4 440 | f 4 800 | f 4 000 |
| Sterke dranken . . . | 2 712 | 1 805 | 1 615 |
| Hoofdgeld der Chinezen | 936 | 600 | 605 |
| | f 8 088 | f 7 205 | f 6 220 |
| **Amboina.** | | | |
| Dobbelspelen . . . . | (a) | (a) | (a) |
| Sterke dranken . . . | f 312 | f 360 | f 660 |
| Sagueer. . . . . | 12 780 | 14 400 | 14 412 |
| | f 13 092 | f 14 760 | f 15 072 |
| **Banda.** | | | |
| Sterke dranken . . . | f 8 388 | f 7 800 | f 8 880 |

(a) Met inbegrip van de opiumpacht.
(b) Geldswaardig bedrag van 11 thail stofgoud.
(c) » » » 8 » »
(d) » » » 5 » »

(a) Onverpacht gebleven.

| MIDDELEN. | 1872. | 1873. | 1874. |
|---|---|---|---|
| **Ternate.** | | | |
| Sterke dranken . . . | f 1 780 | f 1 615 | f 1 200 |
| Sagueer. . . . . | 1 630 | 1 635 | 1 675 |
| Hoofdgeld der Chinezen | 320 | 300 | 108 |
| Rundslagt . . . . . | (a) 460 | (a) 505 | (a) 983 |
| | f 4 190 | f 4 055 | f 3 966 |

(a) Hieronder ook de pacht voor het slagten van varkens, zijnde deze niet afzonderlijk verpacht.

| | | | |
|---|---|---|---|
| **Timor.** | | | |
| Dobbelspelen . . . . | f 660 | f 780 | f 600 |
| Sterke dranken . . . | 2 460 | 1 440 | 4 380 |
| Hoofdgeld der Chinezen | 564 | 516 | 660 |
| Rundslagt . . . . . | (a) 96 | (a) 480 | (a) 192 |
| | f 3 780 | f 3 216 | f 5 832 |

(a) Hieronder ook de pacht voor het slagten van varkens, zijnde deze niet afzonderlijk verpacht.

| **TOTAAL VAN ELK MIDDEL.** | | | |
|---|---|---|---|
| Dobbelspelen . . . . | f 192 137 | f 192 664 | f 207 612 |
| Sterke dranken . . . | 128 804 | 124 699 | 147 723 |
| Peper . . . . . | 73 320 | 93 141 | 120 288 |
| Varkenslagt . . . . | 56 132 | 63 421 | 81 580 |
| Vischmarkten en vijvers . . . . . | 6 550 | 6 520 | 6 120 |
| Siri . . . . . | 13 200 | 13 790 | 13 430 |
| Sagueer . . . . . | 14 410 | 16 035 | 16 087 |
| Overvaarten . . . . | 4 560 | 4 680 | 5 040 |
| Hoofdgeld der Chinezen | 1 820 | 1 416 | 1 373 |
| Rundslagt. . . . . | 5 082 | 5 537 | 5 616 |
| Vogelnesten . . . . | 27 | » | » |
| Goudmijnen . . . . | 14 022 | 12 684 | 11 802 |
| Zout. . . . . | 6 168 | 8 052 | 8 016 |
| Diverse. . . . . | 124 369 | 126 624 | 142 550 |
| (a) Totaal-generaal. | f 640 601 | f 669 266 | f 767 237 |

(a) Hieronder ook de opiumpachtschat voor de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, alwaar dit middel niet afzonderlijk verpacht wordt.

ZITTING 1874 — 1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE X.

N°. 26.

(Zie bladz. 176 van het verslag.)

# OVERZIGT van de geldmarkt (in Nederlandsch Indie) in 1873 en de drie voorafgaande jaren, zamengesteld door den heer N. P. VAN DEN BERG, president der Javasche Bank.

Tot goed begrip van hetgeen op het gebied der geldmarkt in 1873 is voorgevallen, is de kennis van den loop der zaken in het voorafgaande tijdperk onmisbaar; en daar nu het laatste in druk uitgegeven verslag van de kamer van koophandel en nijverheid te Batavia over het jaar 1869 handelt, zal het noodig wezen om in dit overzigt ook het oog te laten gaan over het tusschenliggend tijdperk 1870/72.

Over het algemeen heeft het jongst verloopen vierjarig tijdvak 1870/73 zich gekenmerkt door eene schier ongestoorde kalmte, een verschijnsel, te merkwaardiger, daar gedurende dat tijdsverloop hoogst gewigtige gebeurtenissen hebben plaats gegrepen, die elders groote spanning veroorzaakten, en waarvan aanvankelijk zeker niet verwacht werd, dat men zich hier aan haren invloed zoo goed als geheel zou hebben kunnen onttrekken.

Naauwelijks was de eerste helft van het jaar 1870 verstreken, of het berigt drong hier door, dat de oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland was uitgebroken. Dit berigt moest iedereen noodwendig met de donkerste verwachtingen voor de naaste toekomst vervullen. Daling der productenprijzen, onmogelijkheid om wissels te plaatsen, groote spanning in de geldmarkt ten gevolge van gestoord en gestremd goederenverkeer, was wel het minste waarop men meende zich te moeten voorbereiden, en daar velen reeds in onrust verkeerden ten gevolge van den slechts weinige weken te voren bekend geworden val van de Oost-Indische Maatschappij van Administratie en Lijfrente, tot op dat oogenblik een van de meest geachte particuliere geldkantoren van Indie, waren alle elementen voor eene schromelijke krisis op geld- en goederenmarkt zeker meer dan voldoende aanwezig.

Maar wel verre dat eene zoodanige krisis zich ontwikkelde, kenmerkte de feitelijke loop van zaken zich door eene bedaardheid, die eene sterke tegenstelling vormde met de onrust van veler gemoederen. Tijdelijk, het is waar, stond de afscheep van producten schier geheel stil, omdat men lang onzeker bleef onder welke vlag zij veilig zouden kunnen vervoerd worden, maar dien ten gevolge werd het aanbod van wissels, die tegen afgescheepte producten plegen getrokken te worden, zóó beperkt, dat de door trekkers gekoesterde vrees van misschien tot geen prijs hunne wissels te zullen kunnen plaatsen, al spoedig vervangen werd door grooten aandrang van den kant van hen, die gelden naar Europa moesten overmaken, om zich het bezit van wissels te verzekeren. In plaats dus dat wissels op Europa tot steeds lager prijzen werden aangeboden, werden zij tot steeds hooger prijzen gevraagd, en nu moge hierop tijdelijk van grooten invloed geweest zijn de omstandigheid dat, met het oog op de gebeurtenissen van den dag, bij voorkeur wissels van het Gouvernement of van de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij gezocht werden, het feit dat van geenen aandrang tot het plaatsen van wissels bleek, en onder den invloed hiervan de koersen zich door eene aanhoudende rijzing kenmerkten, was voldoende om zonder merkbare stoornis de schokken te weerstaan, waarvoor men zich algemeen zoo bezorgd had gemaakt.

Even diep ingrijpende gebeurtenissen als die, waardoor het jaar 1870 nog lang in herinnering zal blijven, herhalen zich natuurlijk niet dikwijls, maar de gevolgen er van doen zich dikwerf nog langen tijd daarna in meerdere of mindere mate gevoelen. Dit heeft men in de jaren 1871/73 op schier alle Europesche geldmarkten kunnen waarnemen, en dit springt vooral sterk in het oog, wanneer men niet alleen let op de onmiddellijke, maar ook op de meer middellijke gevolgen, die de oorlog van 1870 op finantieel gebied met zich gebragt heeft. In dien meer uitgebreiden zin zijn niet alleen de betaling van de aan Frankrijk opgelegde oorlogsschatting van 5 milliard, en de in 1872 door Frankrijk gesloten monsterleening, een uitvloeisel van den gevoerden krijg, maar behoort hieronder ook gerangschikt te worden de door Duitschland aangevangen hervorming van zijn muntwezen, een maatregel waarvan bijna alle geldmarkten in Europa, en meer in het bijzonder de meest toongevende van allen, de Londensche geldmarkt, reeds zoo herhaaldelijk den invloed ondervonden hebben. De aan Duitschland toegevloeide schatten zijn, volgens velen, de naaste oorzaak geworden van den schier voorbeeldeloozen zwendel, die in 1872 op de meeste Duitsche beurzen ten top steeg, om echter reeds in het voorjaar van 1873 tot eene uitbarsting te komen, van wier gevolgen de geldmarkt zich nog niet geheel heeft kunnen herstellen. De krisis, die in het najaar van 1872 en van 1873 op de Londensche beurs geheerscht heeft, stond voor een deel in verband met den gang van zaken in Amerika, maar werd, vooral in het laatste jaar, van meer ernstigen aard, door de gelijktijdig ingetreden vraag naar goud ten behoeve van de aanmuntingen voor rekening van het Duitsche Rijk.

Zoo staan bijna al de verschijnselen, die in de jongst verloopen jaren op de Europesche geldmarkten zijn kunnen worden waargenomen, in meerder of minder verband tot den oorlog van 1870. Over het algemeen vormen die jaren een tijdperk van sterke afwisselingen en onvoorziene gebeurtenissen op finantieel terrein, en het jaar 1873 vooral heeft zich door zeldzaam veel fluctuatien in discontostand en wisselkoersen gekenmerkt, want in den loop van dat jaar is bijv. het disconto van de Bank van Engeland niet minder dan vijf en twintig malen veranderd.

Een scherp contrast met den hier geschetsten loop van zaken op de Europesche geldmarkten, vormt het overzigt van de geldmarkt op Java in hetzelfde tijdperk.

ragt de oorlog zelf hier weinig of geen stoornis te weeg, ook de gevolgen er van waren hier ter naauwernood waarneembaar, tenzij men onder die gevolgen ook meent te moeten rangschikken de reeds tijdens den oorlog of kort na den afloop er van ingetreden rijzing van de prijzen der voornaamste uitvoerproducten van Java, zoo als tabak, suiker en koffij, want deze omstandigheid heeft, gelijk straks nader zal worden aangetoond, een hoogst belangrijken invloed ook op de geldmarkt van Java uitgeoefend.

In elk geval heeft de geldmarkt alhier zich nu reeds vijf jaren achtereen gekenmerkt door eene kalmte en eene gelijkmatigheid, waarvan uit vroegeren tijd wel meer voorbeelden zijn bij te brengen, maar waaraan men door de gebeurtenissen in de veel bewogen jaren 1866 en 1867 schier geheel ontwend was. In de laatst verloopen vier jaren, van 1 Januarij 1870 tot ultimo December 1873, is de disconto-rente getrouw blijven varieren van 5 op 6 en van 6 op 5 per cent, zoo als uit het volgende overzigt van het rente-tarief der Javasche Bank blijkt.

Het disconto bedroeg namelijk:

| | | | |
|---|---|---|---|
| van | 1 Januarij 1870 tot 31 Mei 1870. . . | 6 | pct.; |
| » | 31 Mei 1870 tot 6 Julij 1870 . . . . | 5½ | » |
| » | 6 Julij 1870 tot 6 November 1871 . . | 6 | » |
| » | 6 November 1871 tot 30 December 1871. | 5 | » |
| » | 30 December 1871 tot 12 Januarij 1872. | 5½ | » |
| » | 12 Januarij 1872 tot 12 Junij 1873 . . | 6 | » |
| » | 12 Junij 1873 tot 11 December 1873 . | 5 | » |
| » | 11 December 1873 tot 31 December 1873. | 6 | » |

Neemt men hierbij in aanmerking, dat, even als vroeger (zie verslag van de Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij over 1868, bladz. 4), gedurende dit geheele tijdsverloop dikwerf gelegenheid bestond om, bij de particuliere crediet-instellingen, tot ½ à 1 per cent beneden het tarief der Javasche Bank te disconteren, dan behoeft het geen nader betoog meer, dat het in de laatste jaren niet aan ruimte van beschikbare middelen ontbroken heeft. De medegedeelde cijfers zijn in dit opzigt welsprekend.

Van waar die ruimte aan geld gedurende een tijdperk, waarin op de Europesche markten meermalen groote schaarschte aan geld geheerscht heeft, en waarin op Java zelf gewigtige hervormingen op het gebied van nijverheid en handel tot stand kwamen, waarvan, volgens schier aller meening, de invloed zich onvermijdelijk ook op de geldmarkt zou moeten doen gevoelen? Als lichtpunten in de toekomst, werd op een en ander met nadruk de aandacht gevestigd in het verslag van de Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij over 1870. » In het aanstaande jaar — dus leest men daar op bladz. 4 — zal volgens de nieuwe suikerregeling de verpligte levering van product ophouden om vervangen te worden door een cijns in geld. Het is dus aan te nemen, dat, gedurende een gedeelte van het jaar althans, eene belangrijke vraag naar geld zich zal openbaren, en vermoedelijk van gunstigen invloed zijn op den koers der rente. Welligt, — zoo leest men ter aangehaalde plaatse verder — dat ook het einde des oorlogs tusschen Duitschland en Frankrijk ten goede zal werken; de verwachte kolossale leeningen zullen, naar alle gedachte, in Europa eene groote vraag naar geld en een hoogen rentestandaard in het leven roepen, als wanneer het zijn kan, dat die credietinstellingen, welke vertakkingen in Indie hebben, genoopt zullen worden om zoo veel mogelijk kapitaal van daar terug te nemen, ten einde van de gunstige omstandigheden der Europesche geldmarkten partij te trekken".

Nog op eene andere gewigtige omstandigheid had hierbij de aandacht kunnen gevestigd worden, namelijk dat de nieuwe suikerregeling voor goed een eind maakte aan de consignatie naar Nederland voor rekening van den lande van een zeer aanzienlijk deel van de op Java geproduceerde suiker, en bij gevolg weder voor eene waarde van ettelijke millioenen meer onder het bereik van den particulieren handel op Java stond gebragt te worden, eene omstandigheid van te meer gewigt, omdat de beperktheid van het op Java beschikbare kapitaal in vroeger tijd meermalen gegolden had als argument tegen eene uitbreiding van den verkoop op Java van gouvernements-producten. Misschien niet geheel ten onregte verwachtten sommigen van de in 1871 tot stand gekomen regtstreeksche stoomgemeenschap tusschen Nederland en Nederlandsch Indie een meer levendig verkeer, dat ook aan de geldmarkt ten goede zou komen, en eindelijk waren er die in de door de Regering afgekondigde agrarische regelingen een zeer gewenschten uitweg zagen voor de vruchtbare aanwending van naar plaatsing zoekende kapitalen.

Maar geen dier verwachtingen, hoe volkomen gegrond zij ook schenen, werd ten volle verwezenlijkt, en jaar op jaar moest in de verslagen der hier gevestigde credietinrigtingen getuigd worden, dat men zich in zijne verwachtingen vergist had (zie verslagen Escompto-Maatschappij 1871, bladz. 3, en 1872, bladz. 3), en dat, niettegenstaande de belangrijke vermeerdering van omzettingen ten gevolge vooral van het vrijkomen van al de suiker, eene in vroegere jaren ongekende ruimte aan geld was blijven heerschen.

Het spreekt van zelf, dat zulk een eigenaardig verschijnsel niet tot ééne oorzaak kan worden teruggebragt, en verschillende omstandigheden hebben moeten zamenwerken om het te voorschijn te roepen, maar vooral om het zoo lang achtereen te doen stand houden. Gaat men den loop der zaken aandachtig na, dan ontdekt men spoedig dat, terwijl in sommige opzigten de vraag naar geld is afgenomen, het aanbod schier gestadig is blijven toenemen, en het komt er dus voornamelijk op aan, om de verklaring te vinden van deze twee verschijnselen, die aanvankelijk eenigermate in strijd schijnen met het op den voorgrond geplaatste feit, dat in de laatste jaren de algemeene handelsbeweging ontegenzeggelijk is vooruitgegaan.

Men heeft slechts een blik te werpen in de jaarverslagen van de Javasche Bank en van de Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij, om zich volledig rekenschap te geven van de oorzaken, die in de laatste jaren tot eene verminderde vraag naar geld geleid hebben. In het verslag over het jaar 1869 van laatstgenoemde credietinstelling wordt onder andere het volgende gezegd:

» Hadden gedurende den Amerikaanschen burgeroorlog de prijzen van katoen, ruw en gefabriceerd, een hooge vlugt genomen, waardoor zoo hier als elders belangrijke voordeelen werden behaald, de reactie bleef, toen eindelijk de vrede in de groote republiek was hersteld, niet uit, te meer daar het bleek dat, ofschoon de productie van katoen aldaar belangrijk verminderd was, deze in andere landen evenzeer was toegenomen, zoodat de prijzen van katoen, wel verre van zich staande te houden op de oorlogsprijzen of althans niet ver daaronder, geleidelijk, zij het dan ook met verschillende fluctuatien, eene rugwaartsche beweging aannamen, die overal kolossale verliezen veroorzaakte en op Java eene belangrijke stoornis te weeg bragt in het bedrijf van de tweede hand. Schokken waren niet te voorkomen, want de aanvoeren uit Europa hielden niet op, ja overtroffen verre de behoefte. De prijzen daalden steeds meer en meer; in het binnenland ontstond eene ongekende concurrentie, zich onder anderen kenmerkende door het verleenen van crediet aan inlanders zelfs voor de kleinste sommetjes, en eindelijk brak het tijdstip aan, dat de tweede hand het hoofd niet meer kon bieden aan de steeds toenemende verliezen, en de Chinesche lijnwaadhandelaars op Java en vooral te Batavia, met enkele uitzonderingen, zich failliet verklaren dan wel in minnelijke schikking met hunne crediteuren treden moesten."

Een steeds klimmend wantrouwen tegen de koopers van invoer-artikelen was van den hier geschetsten loop van zaken het onvermijdelijk gevolg, en hetzij men nu den oorsprong van het kwaad zoeke in de onzedelijke praktijken van de tweede hand, of met anderen van meening zij, dat de groote importhuizen zelf die kwade praktijken in het leven geroepen en bevorderd hebben (zie verslag Javasche Bank boekjaar 1871/72, blz. 20), eene belangrijke inkrimping van het credietstelsel was het eenige middel om gaandeweg tot een meer gezonden staat van zaken te geraken. Het strekt den handel van Nederlandsch Indie tot eer, dat hij dit heeft ingezien, maar vooral dat hij er met volharding naar gestreefd heeft om zich in zijne handelingen de dure lessen van het verledene ten nutte te maken. Te regt mogt dan

ook in het verslag van de Javasche Bank over het boekjaar 1870/71, blz. 20, verklaard worden, dat de handel hier te lande door het gebeurde in de voorafgaande jaren veel had geleerd, en dat, ware de uiterlijke levendigheid ook verminderd, daarentegen aan degelijkheid veel gewonnen was. Intusschen was de overspanning van vroeger te groot geweest, om op een spoedig volkomen herstel te kunnen rekenen. In het jaarverslag van de Javasche Bank over 1871/72, blz. 20, werd er niet zonder reden op gewezen, dat eene sedert tal van jaren ondermijnde maatschappij tijd behoeft om zich te herstellen, dat dit herstel niet dan langzaam vorderen kan, en het verkoopen van invoer-artikelen op tijd, tegen afgifte van discontabel papier, eerst dan weder regel worden kan, wanneer zich op nieuw zal gevormd hebben eene tweede hand, die op solieden voet handel drijven en zich zoodoende het vertrouwen waardig maken kan.

In dit tijdperk van overgang is de markt voor invoerartikelen ook in het afgeloopen jaar blijven verkeeren, want al mogen de operatien van de Javasche Bank, zoo als de weekstaten aangeven, in 1873 niet onbelangrijk zijn toegenomen in vergelijking met de laatst voorafgegane jaren, eene nadere ontleding der cijfers leert, dat het disconteren van handelspapier tot die vermeerdering van uitzettingen betrekkelijk slechts weinig heeft bijgedragen, en dat de Javasche Bank in 1873 dooreen voor 4 à 5 millioen minder aan gedisconteerd handelspapier in portefeuille heeft gehad dan bij voorbeeld in het eerste halfjaar van 1867 het geval is geweest. Dat ten slotte het totaal bedrag van de operatien der Javasche Bank niet in dezelfde verhouding verminderd is, dankt zij hoofdzakelijk aan eenige meerdere vraag naar geld in beleening op uitvoerproducten, en in zooverre dus ondervindt zij de gevolgen van de boven besproken uitbreiding van omzettingen op de productenmarkt, maar toch is het er verre van, dat de hier bedoelde vraag in eenige verhouding gestaan heeft tot de millioenen, die meer dan vroeger door den handel zijn omgezet sedert de op contract met het Gouvernement werkende suikerfabriekanten zich van hunne verpligtingen aan den lande in geld kunnen kwijten, en sedert de geheele suikeroogst van Java op Java zelf kan verkocht worden.

Dat voor beide deze zoo diep ingrijpende maatregelen de geldmarkt alhier volkomen ongevoelig is gebleven, hierin ligt een afdoend bewijs, dat op die markt voortdurend ruime middelen beschikbaar zijn geweest. Ook dit verschijnsel is een gevolg van verschillende toevallig zamengewerkt hebbende omstandigheden. In de eerste plaats werd het aantal credietinrigtingen alhier in den loop van 1872 weder vermeerderd met een zelfstandig agentschap van eene over ruime middelen en een ruim crediet beschikkende Engelsche bank, en moge nu ook een van de in Nederland gevestigde banken aanleiding hebben gevonden in vroeger geleden verliezen om haar agentschap alhier in liquidatie te brengen en in den loop van 1873 geheel op te heffen, eene andere Nederlandsche bankinstelling heeft zich daarentegen juist sedert 1870 krachtiger dan vroeger kunnen ontwikkelen en zich met nadruk kunnen toeleggen op de ondersteuning van den handel met en de nijverheid in Nederlandsch Indie. Dit is ook het geval geweest met den pionier op het gebied van het particulier bankwezen in Nederlandsch Indie, de Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij, en zoo hebben nu laatstelijk een vijftal bankinrigtingen hare diensten op ruime schaal ter beschikking kunnen stellen van den handel, die een tiental jaren geleden enkel steunen kon op de zeer geringe middelen die de Javasche Bank toen bij magte was aan te bieden.

Bovendien beschikte de handel zelf over grootere kapitalen dan vroeger, dank zij den voorspoed die hem door de aanzienlijke rijzing in de prijzen der producten in de meeste zijner operatien ten deel viel. In dien voorspoed deelde ook het meerendeel van de eigenaars van landbouw- en nijverheidsondernemingen op Java, en zonder overdrijving kan beweerd worden, dat in de laatste twee à drie jaren millioenen zijn overgewonnen, waarschijnlijk verre te boven gaande de vele millioenen, die in vroeger jaren op dit gebied verloren zijn. De nieuwe suikerregeling heeft hiertoe ontegenzeggelijk het hare bijgedragen, en zoo zijn aan den handel weer teruggevloeid de kapitalen, die van lieverlede in de gouvernements-suikerindustrie waren vastgelegd en daarmede aan hunne vlottende bestemming waren onttrokken. Maar met dat al zijn de in dit opzigt behaalde voordeelen veeleer een gevolg van de hooge prijzen, die de suikerfabriekanten in de laatste jaren voor hun product hebben kunnen bedingen, dan van de door zoo velen gewraakte suikerregeling zelf, en het is dan ook de vraag of aller rekening nog met een winstsaldo sluiten zal nu de prijzen laatstelijk tot f 2 à f 3 per pikol zijn teruggeloopen beneden het peil, waartoe de oogsten van de jaren 1871, 1872 en 1873 dooreen zijn kunnen verkocht worden.

Het pleit zeker ten gunste van Java's handelaren en nijveren, dat die genoten voorspoed niet, zoo als maar al te dikwerf wordt waargenomen, geleid heeft tot roekelooze ondernemingen en gewaagde speculatien. Ook in dit opzigt hebben de lessen van het verledene goede vruchten gedragen. De tijden zijn voorbij, dat het geld als het ware werd opgedrongen aan ieder, die, bevoegd of onbevoegd, het plan opvatte om zich aan het landbouwbedrijf te gaan wijden; maar levendig is nog de herinnering aan de vele slagtoffers die door dit roekeloos spelen met eigen middelen en met middelen van anderen gevallen zijn. De handel heeft leeren inzien, dat het niet zijne roeping is om den producent met zijne middelen ter zijde te staan, en met zijn vlottend crediet landelijke ondernemingen te voeden, waarvoor vast bedrijfskapitaal noodig is (vergel. verslag Javasche Bank 1867/68 bladz. 8). Hij heeft leeren inzien, dat die taak behoort te worden overgelaten aan ligchamen, die over groote kapitalen beschikken, zoo als de Nederlandsche Handelmaatschappij, de Nederlandsch-Indische Handelsbank, enz., en aan deze verstandige opvatting van zijn werkkring heeft de handel het te danken, dat hij op dit oogenblik in dien gezonden toestand verkeert, waarop o a. in het jaarverslag der Escompto Maatschappij over 1872, bladz. 16, gedoeld werd, en die hem in staat zal stellen om met vertrouwen het hoofd te bieden aan minder voorspoedige jaren, die mogelijkerwijze kunnen aanbreken.

Heeft de handel voor zijne overgegaarde winsten steeds eene nuttige aanwending kunnen vinden in zijn eigen bedrijf, voor de industrielen, die gaandeweg tegen over hunne geldschieters een volkomen onafhankelijk standpunt hadden kunnen innemen, was het niet altijd even gemakkelijk om eene rentegevende plaatsing te vinden voor hunne ongebruikte fondsen.

De gelegenheden tot geldbelegging in effecten zijn hier zeer beperkt, vooral sedert het gebeurde met de Oost-Indische Maatschappij van Administratie en Lijfrente het publiek uitermate wantrouwend gemaakt heeft ten opzigte van niet volgefourneerde aandeelen. Dit laatste is het geval met de aandeelen van al de op Java gevestigde assurantiemaatschappijen. Sluit men nu deze uit, dan blijft er in der daad geen groote keus meer over, en het gebeurt meermalen dat het onmogelijk is om de volgefourneerde aandeelen magtig te worden, tenzij men ze aan de houders uit de handen breekt door prijzen te besteden, die de werkelijke waarde van het effect te boven gaan. Eigenlijke speculatie in effecten bestaat hier in het geheel niet meer; men koopt in den regel alhier dan effecten, wanneer men ledigliggende gelden heeft te plaatsen, en daar nu, om de boven medegedeelde redenen, de vraag veelal grooter is dan het aanbod, is men wel genoodzaakt om naar andere middelen om te zien, om eene rentegevende uitzetting te vinden voor zijne beschikbare kapitalen. Tweeërlei wegen staan hiertoe open: in de eerste plaats het à deposito geven van gelden aan de particuliere banken, die voor dergelijke depôts rente vergoeden, en in de tweede plaats het uitzetten van geld op hypotheek. In beiderlei rigting werden gaandeweg meer belangrijke bedragen aangewend Jaar op jaar namen de deposito's bij de twee instellingen, die zich bij voorkeur met dergelijke transactien inlaten, de Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij en de Nederlandsch-Indische Handelsbank, in omvang toe, en nu laatstelijk beschikten beide instellingen te zamen uit dezen hoofde alleen over een kapitaal van ruim 6 millioen, met welk bedrag hoofdzakelijk op de discontomarkt moet geopereerd worden, daar het natuurlijk niet in aanmerking kan komen om de deposito's, die op korteren of langeren termijn opvorderbaar zijn, voor onbepaalden tijd te gaan vastleggen. Het behoeft te naauwernood opmerking, hoe door de zamenvloeijing van veel kleine kapitalen in de handen van de genoemde geldkantoren, het voor disconteringen beschikbaar kapitaal ten bate van den handel alleraanmerkelijkst verruimd is.

De rente, die door genoemde instellingen aan depositarissen wordt uitgekeerd, kan onder de tegenwoordige omstandigheden natuurlijk niet ruim zijn. Nadat reeds vele jaren achtereen eene rentevergoeding van 4 pct. als normaal kon worden aangemerkt, vond de Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij in Junij 1873 aanleiding om de rente op de deposito's tot 3 pct. terug te brengen, maar het blijkt niet, dat het bedrag van de haar toevertrouwde kapitalen dien ten gevolge belangrijk verminderd is; wel een afdoend bewijs voorzeker, hoe moeijelijk het is om gelegenheid te vinden tot hoogere rente-winning.

Ook voor uitzetting van geld op hypotheek was het aanbod steeds veel aanzienlijker dan de vraag, en zonder overdrijving kan gezegd worden, dat gedurende het laatst verloopen jaar millioenen beschikbaar lagen om tegen hypothecair onderpand van vaste goederen in leen te worden gegeven. De Javasche Bank, de Bataviasche Spaarbank en verschillende administratiekantoren beijverden zich om strijd om goede hypotheken magtig te worden, maar veelal te vergeefs, en laatstgenoemde instelling wijst er dan ook op in haar verslag over 1873 (bladz. 10), dat zij zich heeft moeten tevreden stellen met een groot bedrag (onder ultimo December 1873 ruim f 750 m.) tegen lage rente in deposito te laten, in afwachting dat zich eene gunstige gelegenheid tot plaatsing op hypotheek zal aanbieden. In het verslag van de Javasche Bank over het boekjaar 1872/73, blz. 14, werden hare deelhebbers er op voorbereid, dat als zij niet spoedig slagen mogt om voor haar ter uitzetting op hypotheek beschikbaar kapitaal emploi te vinden, zij zich genoodzaakt zou zien om het vroeger reeds meermalen besproken plan tot aankoop van Nederlandsche staatsschuld weder ter hand te nemen, en werkelijk heeft zij in den loop van 1873 voor eene waarde van p. m. een half millioen aan $2^1/_2$ pct. certificaten Nederlandsche werkelijke schuld in Nederland doen aankoopen, en gevoegelijk had dit bedrag nog met een paar maal honderd duizend gulden kunnen vermeerderd worden, want uit de wekelijksche bankstaten blijkt, dat van de ter belegging in hypotheken en staatsschuld aangewezen twee millioen gulden bij elkaar nooit meer dan $1^3/_4$ millioen uitgezet geweest zijn.

De slotsom van al het voorafgaande kan geen andere wezen, dan dat in de laatste jaren in Indie belangrijke kapitalen zijn overgespaard; dat voor die kapitalen hier niet altijd de gewenschte plaatsing is kunnen gevonden worden, en dat dus de zoogenaamde emigratie van Indisch kapitaal naar Nederland een zeer natuurlijk en verklaarbaar verschijnsel is. Dezelfde oorzaak, die de Javasche Bank bijv. genoopt heeft om een deel harer fondsen over te maken naar Nederland ter belegging in Nederlandsche effecten, zij het ook dat op die wijze niet veel meer dan 4 pct. rente van dat geld gekweekt wordt, doet ook andere kapitalen wegvloeijen, waarmede men in Nederland door aankoop van Amerikaansche staatsfondsen en spoorwegobligatien op soliede wijze 6 à 8 per cent rente meent te kunnen maken. Niet onwaarschijnlijk zal in dit opzigt menigeen bedrogen zijn uitgekomen, en zal men ook in Nederland wel hebben leeren inzien, dat hooge interest dikwerf synoniem is met twijfelachtige zekerheid, maar met dat al is het een feit, dat in den loop van de laatste jaren, en vooral na den val van de Oost-Indische Maatschappij van Administratie en Lijfrente, aanzienlijke kapitalen van reeds vroeger gerepatrieerde personen naar Nederland zijn overgemaakt; dat een belangrijk deel van de overwinsten, in de jaren 1871/73 door industrielen en handelaren gemaakt, van Java is weggevloeid, en dat — niettegenstaande dit alles — het op Java beschikbaar gebleven kapitaal gestadig is aangegroeid, in veel sterker verhouding dan de gelegenheden om op soliede wijze kapitaal te kunnen uitzetten, zich hebben uitgebreid.

Men houde hierbij wel in het oog, dat het overgegaarde kapitaal zoo niet geheel dan toch voor een aanmerkelijk deel bestaat uit de besparingen van personen, die vóór alles hunne gelden zóó wenschen te beleggen, dat zij er te allen tijde weêr de beschikking over erlangen kunnen, hetzij door het verkoopen of door het beleenen van hunne titels. Voor plaatsing in landbouw- of nijverheidsondernemingen komt het kapitaal, waarvan hier rede is, dus schier in het geheel niet in aanmerking, en dit zou alleen dan, langs indirecten weg, het geval kunnen worden, indien in Indie maatschappijen bestonden in den geest van de in Nederland gevestigde hypotheekbanken, die met de van het publiek geleende kapitalen finantiele hulp aan nijverheid en landbouw verleenen, en die kapitalen toch in zekeren zin vlottend doen blijven door de pandbrieven welke zij daartegen uitgeven. Dergelijke pandbrieven, die eene vaste rente afwerpen en in allerlei bedragen, groote en kleine, kunnen gesplitst worden, te allen tijde verkoopbaar en beleenbaar zijn, zouden ongetwijfeld binnen weinig tijds op Java zeer populair worden en in eene werkelijke behoefte voorzien, maar naar veler oordeel ontbreken hier nog de grondslagen waarop dergelijke instellingen moeten rusten, willen zij zich het vertrouwen verwerven, dat voor haar bestaan onmisbaar is, namelijk eigendom van den grond in den zin van art. 570 van het Burgerlijk Wetboek, en eene hypotheekbank in Indie wordt, met het oog op den aard eener dergelijke instelling, eerst bestaanbaar geacht, wanneer de landbouwondernemingen op Java, die thans nog voor het meerendeel rusten op huur- en andere overeenkomsten met het Gouvernement, in boven aangegeven zin de eigendom van de ondernemers zullen geworden zijn.

Het moet erkend worden, dat het kapitaal op Java zich uitermate schuw toont en huiverig is om zich beschikbaar te stellen ten behoeve van zaken, die het niet volledig beoordeelen kan. Van het tot stand komen van nieuwe industriele ondernemingen, of van het exploiteren op uitgebreide schaal van reeds bestaande ondernemingen, door middel van maatschappijen op aandeelen, zoo als dit niet alleen in Europa, maar zelfs in Britsch Indie algemeen gebruikelijk is, verneemt men hier nooit iets, en opvallend is het zeker, dat — terwijl in Nederland tal van reederijen, katoenspinnerijen, beetwortelsuikerfabrieken enz., enz., op actien verrezen zijn, en Britsch Indie b. v. niet minder dan 46 verschillende maatschappijen telt, die de cultuur van thee ten doel hebben — in Nederlandsch Indie tot dusver geene enkele maatschappij bestaat, die zich op de uitoefening van eenigen specialen tak van het landbouwbedrijf toelegt. Behalve de praauwenveeren en de assurantiemaatschappijen, heeft men hier zoo goed als geene naamlooze vennootschappen op actien, en hetgeen op industrieel en landbouwkundig gebied in het leven wordt geroepen, is bijna uitsluitend de vrucht van het door de ondernemers ingebragte eigen kapitaal, en van de finantiele hulp, die inrigtingen, zoo als de Handelmaatschappij, de Handelsbank, de Escompto-Maatschappij enz., gewoon zijn als geldschieters te verleenen.

Dat op het hier bedoelde gebied in de toekomst nog veel te doen is, behoeft te naauwernood opmerking. Onder goed en kundig beheer hebben weloverlegde landbouwondernemingen op Java eene bijna zekere kans op welslagen, en voor geheel nieuwe ondernemingen schijnt het zelfs veel aanbevelenswaardiger om over eigen, door associatie bijeen te brengen, kapitalen te beschikken, dan van den aanvang af gebukt te gaan onder de interesten op de kapitalen, die men van derden in leen moet nemen. Het schijnt echter, dat de toestanden op Java zich nog aanmerkelijk zullen moeten wijzigen, vóór men in den hier aangegeven zin toenemende ontwikkeling verwachten mag. De agrarische regelingen, en meer bepaald het door velen zeer gebrekkig geachte regt van erfpacht, genieten geen vertrouwen, en het zou dus minst genomen gewaagd zijn om zich groote illusien te maken van de vruchten, die van de exploitatie van Java's rijken bodem door middel van particuliere landbouwondernemingen, steunende op de kapitalen die hier langzamerhand worden overgegaard, kunnen verwacht worden.

Indien bovenstaande schets van de verschillende oorzaken, die in den laatsten tijd eene vroeger ongekende ruimte op de Indische geldmarkt hebben doen ontstaan, juist is, dan geeft zij ook voor een deel de verklaring aan de hand van den loop der wisselkoersen in de laatste vier jaren. De koersnoteringen te Batavia van particulier papier op Nederland fluctueerden als volgt:

| | Hoogste koers. | Laagste koers. | Gemiddeld. |
|---|---|---|---|
| in 1870 . . . | 98 | $103^1/_2$ | $101^1/_2$ |
| » 1871 . . . | 101 | $103^3/_4$ | 102 |
| » 1872 . . . | $101^3/_4$ | 105 | 104 |
| » 1873 . . . | $101^1/_2$ | $104^1/_2$ | $102^1/_4$ |

De gemiddelde koers gedurende dit vierjarig tijdperk was dus circa 102½ pct., en alleen de jaren 1870 en 1872 vertoonen belangrijke afwijkingen van dit middencijfer.

Het stijgen van den koers in 1870 tot de sedert de laatste tien jaren ongekend hooge notering van 98 pct., was een gevolg van den in dat jaar uitgebroken oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk, waardoor, zoo als boven reeds werd aangetoond, het aanbod van wissels tijdelijk stil stond, en eenige weken achtereen eigenlijk geen ander papier gewild was dan wissels van het Gouvernement en van de factorij. Hiervan werd natuurlijk partij getrokken om de zoo algemeen gevraagde waar op een exceptioneel hoogen prijs te houden, waartegen het debiet wel niet bijzonder ruim was, maar toch ruim genoeg om de hooge prijzen eenigen tijd achtereen te doen stand houden, en dus van invloed te doen zijn op het middencijfer van het geheele jaar. Tusschen de hoogste en laagste notering in 1870 bestaat een verschil van 5½ pct., eene fluctuatie van meer beteekenis dan waaraan men hier in den regel gewend is (vergelijk verslag van de kamer van koophandel en nijverheid te Batavia, over 1865, bladz. 167).

De ten opzigte van 1872 geconstateerde afwijking van het middencijfer wijst op eene geheel tegenovergestelde oorzaak, namelijk op meer aanbod dan vraag, ten gevolge waarvan de koopers van wissels het nu meer in hunne magt hadden om den prijs der wissels te bepalen. Het was vooral in de laatste helft van genoemd jaar, bij het invallen van het afscheepsaizoen, dat er bij exporteurs veel aandrang bestond om wissels te plaatsen, een verschijnsel trouwens waarop ieder voorbereid was, want 1872 is het eerste jaar geweest, waarin al de op Java geproduceerde suiker geheel ter beschikking van de fabriekanten is gebleven. Tot en met 1871 was van de suiker, die door de fabriekanten aan het Gouvernement geleverd werd, wel is waar eene steeds vermeerderde hoeveelheid door middel van periodieke veilingen onder het bereik van den handel gebragt, maar toch waren in laatstgenoemd jaar nog ongeveer 500 000 pikols suiker voor rekening van den lande naar Nederland geconsigneerd, welke hoeveelheid dus in 1872 ook ter beschikking van den handel zou komen, en neemt men hierbij nu in aanmerking, dat alleen van de gouvernements-rietaanplantingen in 1872 ruim 300 000 pikols suiker meer dan in 1871 verkregen werden (vergelijk koloniaal verslag van 1873, bl. 216), dan ontwaart men, dat in 1872 alleen in suiker voor een geldswaardig bedrag van 10 à 12 millioen gulden meer moet zijn omgezet dan in het voorafgegane jaar. Volgens de statistieke opgaven in het koloniaal verslag van 1873, bl. 266, werd werkelijk in 1872 voor eene waarde van f 15 millioen aan suiker meer dan in 1871 uitgevoerd. De waarde der in 1872 uitgevoerde koffij overtrof den uitvoer van 1871 met f 4 millioen; de waarde der uitgevoerde tabak steeg met ruim f 2 millioen, en met het oog op deze cijfers kon het wel geen verwondering baren, dat in 1872 meer aandrang dan vroeger bespeurd werd om wissels, validerende tegen uitgevoerde producten, van de hand te zetten. Veeleer mag het vreemd heeten, dat de koersen doorloopend niet aanmerkelijk lager geweest zijn, en zeer merkwaardig is het in elk geval, dat in 1873, waarin — voor zoover kan worden nagegaan — de uitvoerhandel niet van minderen omvang zal geweest zijn dan in 1872, de koersen juist in het afscheepsaizoen zich door groote vastheid hebben gekenmerkt. Gemiddeld was de koersnotering op Nederland:

| | | | |
|---|---|---|---|
| in Januarij . . . . | 103½ | in Julij . . . . . | 102½ |
| » Februarij. . . . | 102¼ | » Augustus. . . . | 102¼ |
| » Maart . . . . . | 102 | » September . . . | 101¾ |
| » April . . . . . | 102 | » October. . . . . | 101½ |
| » Mei . . . . . | 102¼ | » November . . . | 102 |
| » Junij . . . . . | 102¾ | » December . . . | 102¼ |

Het kan zijn, dat, in verband tot het op 1 Januarij 1874 in werking getreden nieuwe tarief van regten, waardoor het differentieel regt op uitgevoerde producten verviel, meer product dan anders het geval zou geweest zijn onafgescheept is blijven liggen; maar in dit geval zou zich toch in Januarij en Februarij 1874 een grootere aandrang tot het plaatsen van wissels hebben moeten openbaren; men heeft hiervan echter niets kunnen bespeuren.

Het feit staat vast, dat, niettegenstaande de belangrijke uitbreiding van den particulieren uitvoerhandel, in de jaren *na* 1870 de koersen gemiddeld voordeeliger geweest zijn voor trekkers dan in de laatste jaren *vóór* 1870, en daar nu de particuliere invoerhandel zich geenszins in gelijke verhouding heeft uitgebreid, en de behoefte aan remise bij importeurs in geenen deele opweegt tegen het meerdere aanbod van wissels van den kant van exporteurs, moeten er andere oorzaken in het spel zijn geweest, ten gevolge waarvan de wisselkoersen dooreen een standpunt zijn blijven innemen, dat, oppervlakkig beschouwd, aan eene voor Java ongunstige betalingsbalans, aan een meer belangrijken invoer- dan uitvoerhandel zou moeten doen denken.

Eene dier oorzaken moet ongetwijfeld gezocht worden in de omstandigheid, waarop boven reeds de aandacht gevestigd werd, en wel de emigratie naar Europa van een deel van het op Java bespaarde kapitaal. Terwijl vóór 1870 de toestand niet van dien aard was, dat aan het remitteren van overwinsten op groote schaal kon gedacht worden, en in dien tijd waarschijnlijk meer kapitaal uit Europa naar Java gevloeid is dan omgekeerd (men denke slechts aan al de particuliere credietinstellingen, die met 1864 hier begonnen te operen en die hare kapitalen, welke successievelijk hier werden vastgelegd, uit Europa moesten trekken), kan als vrij zeker worden aangenomen, dat na 1870 jaarlijks ettelijke millioenen naar Nederland zijn overgemaakt aan de aldaar gevestigde eigenaren van ondernemingen op Java, voor hun aandeel in de winstsaldo's. Houdt men verder in het oog, dat de ongelukkige toestand van vóór 1870 aanleiding heeft gegeven, dat een belangrijk deel van het hier uitstaand kapitaal nà 1870 is teruggetrokken, en in wissels naar Nederland is overgemaakt, en dat de inkomsten van eenige der grootste particuliere landerijen van West Java (zoo als Kandanghauer, Indramaijoe, Pondok Gedeh enz. enz.) gestadig naar Nederland wegvloeijen, dan wordt het begrijpelijk, dat in de laatste jaren meer vraag naar dan aanbod van wissels zich vertoond heeft, niettegenstaande de handelsbeweging tusschen Europa en Java eene tegenovergestelde houding zou moeten doen verwachten.

Doch de geld- en wisselmarkt van Java wordt niet uitsluitend beheerscht door den omvang van de handelsbetrekkingen met Europa. Het verkeer met de landen, die den Indischen archipel meer onmiddellijk omgeven, oefent er ook zijn invloed op uit, en nu hebben op dit gebied juist in de laatste jaren de zaken een loop genomen, die de vraag naar remises aanmerkelijk heeft doen aanwakkeren.

In de eerste plaats mag hier gewezen worden op de toegenomen aanvoeren van Nederlandsch zilvergeld van Singapore. Het is een bekend feit, dat de aldaar gevestigde banken er sedert lang eene geregelde bezigheid van maken om het zilver in te wisselen, dat daar wordt aangebragt door bedevaartgangers naar Mekka (en over welke belangrijke sommen deze omzet loopen kan, blijkt onder anderen uit het koloniaal verslag van 1873, bladz 130), door mijnwerkers van Banka en Billiton, door Arabische handelaren van Palembang en Java en door inlandsche handelaren van Celebes, Bali en andere in dat gedeelte van den Archipel gelegene eilanden. In vroeger jaren nu, toen het zilver in Britsch Indie 5 à 8 per cent duurder was dan op Java (zie de voorlezing over de munthervorming, etc., opgenomen in de notulen van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen 1873; bladz. 118), namen de te Singapore aangebragte Nederlandsche rijksdaalders en guldens hun weg naar de muntinrigting te Calcutta en te Bombay, en verdwenen zoo doende uit de circulatie. Maar in den laatsten tijd gaf, ten gevolge van de lagere prijzen van het zilver aldaar, de verzending derwaarts geen rekening meer, en zoo vloeide het te Singapore bijeengekomen zilver door tusschenkomst der banken, die hier hare filiaalkantoren hebben, weder naar Java terug. In den loop van 1873 bragten de twee hier gevestigde Engelsche banken in de kassen der Javasche Bank circa f 4 millioen over aan zilver, door haar van Singapore ontvangen, en men kan veilig aannemen, dat dit bedrag ten volle is aangewend voor inkoop van remises, waarmede van hieruit gedekt

werden de bedragen, die de branches te Singapore op hare hoofdkantoren te Londen hadden moeten trekken om de noodige fondsen te erlangen tot opkoop van het naar hier gezonden zilver.

Eene tweede omstandigheid, die gewigt in de schaal legt, is de toegenomen handelsbeweging met Britsch Indie aan den eenen en China aan den anderen kant. Tegen de goederen die de Armenische kooplieden gewoon zijn, hetzij regtstreeks, hetzij via Singapore te ontvangen, en waaronder het artikel opium een zeer belangrijke rol schijnt te spelen, worden zij veelal betrokken in wissels, die ter incassering in handen komen van de Engelsche banken. Voor de uit China aangebragt wordende ladingen zijn de ontvangers tegenwoordig gewoon om remises te zenden in wissels van de Engelsche banken op hare filiaalkantoren in China, en uit beiderlei hoofde dus vloeijen aan hare hier gevestigde kantoren fondsen toe, die in den regel alleen gebezigd worden voor den inkoop van remises op Nederland of Engeland.

In het afgeloopen jaar heeft eene zeer bijzondere omstandigheid er krachtig toe medegewerkt om die vraag naar remises nog veel levendiger te doen zijn dan in vroeger jaren, en wel de in Februarij aangevangen invoer van vreemde rijst ter voorziening in de behoefte, die zich op Java was beginnen te openbaren. Het geldswaardig bedrag van al de hier aangevoerde ladingen, en het totaal hiervan moet hoogst aanzienlijk zijn, is grootendeels in Engelsche wissels overgemaakt, en de invloed hiervan heeft zich bijna het geheele jaar door doen gevoelen.

Alle omstandigheden bij elkaar nemende, wordt het begrijpelijk hoe de wisselkoersen dooréén steeds zoo vast zijn kunnen blijven, en wat meer bepaald het afgeloopen jaar betreft, behoeft het geen nadere toelichting meer, dat de koers voor zes maands papier op Nederland ten slotte zeer waarschijnlijk tot pari zou gestegen zijn, indien de Regering er niet toegekomen ware om hare wissel-afgiften in de laatste maanden van het jaar weer te hervatten.

Het vermoeden dat dit niet in hare bedoeling lag, gaf der kamer van koophandel aanleiding om bij missive van 8 October 1873, n°. 47, een omstandig betoog over wisseltrekking en speciezendingen tot den Gouverneur-Generaal te rigten, waarin zij onder anderen met nadruk deed uitkomen, hoe buitengewoon gunstig het toenmalig oogenblik was om door wisseltrekking in de bij de Regering bestaande behoefte aan fondsen te voorzien. Werkelijk werden kort hierop de gewone inschrijvingen weer hervat, en wel met het gunstigste gevolg, zijnde in den loop van 1873 kunnen geplaatst worden in drie maanden dato wissels:

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| in Maart | f 117 119, | middenkoers | $101^{22}/_{100}$ | pct.; |
| » April | 211 490, | » | $101^{24}/_{100}$ | » |
| » Mei | 1 901 162, | » | $101^{82}/_{100}$ | » |
| » Junij | 285 494, | » | $101^{98}/_{100}$ | » |
| » October | 1 002 300, | » | $100^{50}/_{100}$ | » |
| » November | 2 504 050, | » | $100^{73}/_{100}$ | » |
| » December | 708 619, | » | $100^{95}/_{100}$ | » |

of te zamen f 6 730 234, tegen een gemiddelden koers van $101^{11}/_{100}$ pct. op drie maanden dato, zoodat veilig kan worden aangenomen, dat bij eene afgifte op zigt hetzelfde bedrag tegen p. m. $^1/_2$ pct. voordeeliger, en dus tegen p. m. $100^1/_2$ pct. gemiddeld zou zijn geplaatst geworden, hetgeen zeker minder is dan waarop de verzending van dat bedrag in zilver, de risico van verzending medegerekend, zou zijn te staan gekomen.

Omtrent de gouvernements-wisselinschrijvingen in 1870, 1871 en 1872 kan verwezen worden naar het koloniaal verslag van 1873, blz. 170, en hier zij alleen nog aangeteekend, dat het in 1869 voor het eerst in toepassing gebragte middel van verkoop van wissels bij inschrijving, waartegen in der tijd zoo velerlei bezwaren werden geopperd, in de praktijk gebleken is verreweg het meest rationele en aan alle billijke eischen beantwoordende middel te zijn. Een terugkeer tot het vroegere stelsel zou, bij de ontwikkeling die het particulier bankwezen hier genomen heeft, bepaald onmogelijk wezen.

Een van de verschijnselen van de geldmarkt op Java, waaraan eenige jaren geleden bijzonder veel gewigt werd gehecht (zie b. v. de jaarverslagen van de Javasche Bank 1865/66, blz. 18, en 1866/67, blz. 22, en de verslagen van de kamer van koophandel en nijverheid van 1864, blz. 5, en 1865, blz. 168), is de invoer en vooral de uitvoer van specie, doch ook op dit gebied is in de laatst verloopen jaren niet veel belangrijks voorgevallen, omdat de loop van den wisselkoers er nagenoeg geen aanleiding toe heeft gegeven. Van den stand der koersen hangt het schier uitsluitend af, of met den in- of uitvoer van specie voordeel te behalen is. Stijgt bij voorbeeld de koers voor 6 maanden dato wissels op Nederland tot pari, dan wordt het voor den bankier, die remises naar Nederland te maken heeft, voordeeliger om zilver in plaats van wissels derwaarts te zenden. Ook kunnen de koersnoteringen in Britsch Indie aanleiding geven om remises te maken via Calcutta en Bombay in wissels aldaar ingekocht met zilvergeld van hier uitgevoerd. Nemen daarentegen de zaken een tegenovergestelden loop, en daalt de koers, ten gevolge van vermeerderd aanbod van wissels, bij voorbeeld tot $104^1/_2$ à 105, dan wordt het voor den handelaar alhier voordeeliger om zich uit Nederland specie te laten zenden, dan om tot nog lager koers wissels in de markt te dringen. Noteringen van pari en van 105, voor wissels op 6 maanden na dato getrokken, zijn dus als het ware de grenspunten waar binnen de koers kan blijven fluctueren, zonder tot belangrijke invoeren of uitvoeren van zilver aanleiding te geven, zoo lang zich ten minste elders geen bijzondere omstandigheden voordoen, ten gevolge waarvan de hier aangegeven verhouding zich noodwendig wijzigen moet. Dit was o. a. het geval in 1865 en 1866, toen in Britsch Indie eene zoo buitengewone behoefte aan zilver bestond, dat het rekening gaf om van hier zilveren specie derwaarts te blijven uitvoeren, niettegenstaande de koers op Nederland in de beide jaren gemiddeld op $103^3/_4$ gestaan heeft. In dit opzigt zijn de tijden echter aanmerkelijk veranderd. Na 1866 is de prijs van het zilver te Calcutta en Bombay schier gestadig blijven dalen en van zilveruitvoeren derwaarts is in de laatst verloopen vier jaren dan ook in het geheel geen sprake meer geweest.

Het boven medegedeelde overzigt van den loop der wisselkoersen op Nederland in de jaren 1870/73 toont aan, dat alleen in 1870 de koers een oogenblik tot een zoodanig standpunt gestegen is, dat uitvoer van zilver naar Nederland rekening zou hebben kunnen geven. Herinnert men zich echter ten gevolge van welke zeer bijzondere omstandigheden de koers toen eene zoo geheel abnormale rigting genomen heeft, dan zal het wel geen nadere toelichting behoeven, waarom van die gelegenheid toenmaals geen partij is getrokken. Bovendien bestond in die dagen nog geen regtstreeksche stoomgemeenschap tusschen Java en Nederland, en het toenmalige vrachttarief voor speciezendingen per Engelsche of Fransche mail was nog te hoog om, zelfs bij een koers van 99 à 98 per cent, veel voordeel te kunnen behalen met den uitvoer van zilver.

Het zijn juist die verminderde transportkosten, waardoor thans aan in- of uitvoer van specie kan gedacht worden bij koersen, waartoe er, een jaar of wat geleden, nog volstrekt geen sprake van wezen kon. Toen voor eenige jaren de vraag behandeld werd, of het oprigten van eene Munt op Java aanbeveling verdiende, was men het er algemeen vrij wel over eens, dat specie-zendingen uit Nederland hier minstens op 107 à 108 per cent te staan kwamen. Tegenwoordig kan men reeds bij een koers van 104 à $104^1/_2$ met eenig voordeel specie uit Nederland aanvoeren, en toen dan ook in de tweede helft van 1872, zoo als boven werd aangetoond, door een vermeerderd aanbod van wissels de koers gaandeweg tot beneden de 104 daalde en zelfs een oogenblik tot 105 terug liep, waren schier alle de hier gevestigde particuliere bankinrigtingen er op uit, om voor hare rekening specie uit Nederland te ontbieden. Zoo werd met de stoomschepen van de maatschappij »Nederland" in de laatste maanden van 1872 voor een bedrag van f 3 420 000 aan zilveren specie voor particuliere rekening regtstreeks hier aangebragt, terwijl ook via Singapore nog aanzienlijke bedragen per mail uit Europa ontvangen zijn. Deze staat van zaken is echter slechts van korten duur geweest. De tegenwaarde van het in specie ontvangen bedrag moest in wissels worden overgemaakt. Hierdoor ontstond natuurlijk

eene sterk vermeerderde vraag naar remises, onder den invloed waarvan de koersen weder spoedig stegen tot een standpunt, dat verdere ontbiedingen van specie onraadzaam maakte. Die toestand is het geheele jaar 1873 blijven voortduren, en in dat jaar is dan ook van specie-invoeren uit Nederland volstrekt geen sprake geweest, althans niet voor rekening van particulieren. Voor rekening van de Javasche Bank werd in 1873 in verschillende bezendingen voor een bedrag van f 1 250 000 ingevoerd, terwijl voor regeringsrekening een bedrag van f 25 946 250 alhier en te Padang werd aangebragt.

Intusschen werden in den loop van 1873 belangrijke bedragen aan Nederlandsch zilvergeld van Singapore aangevoerd, doch van deze hoeveelheid kwam zoo goed als niets uit Europa. Zoo als boven reeds werd aangegeven, heeft men hier alleen te doen met zilver, dat uit den Archipel zijn weg nam naar Singapore en van daar, bij gebrek aan andere uitwegen, weer naar Java terugvloeide.

De officiele statistieken van de handelsbeweging in 1873 nog niet uitgegeven zijnde, kunnen omtrent de specie-invoeren in dat jaar hier geen cijfers worden medegedeeld.

Het overzigt van de voornaamste verschijnselen van de geldmarkt in 1873 en de drie voorafgaande jaren kan hiermede als afgehandeld beschouwd worden, want omtrent de operatien van de voornaamste der hier gevestigde crediet-instellingen kan verwezen worden naar de gedrukte verslagen, die zij gewoon zijn telken jare in het licht te geven.

ZITTING 1874 — 1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **IJ.**

N°. 27.

(Zie bladz. 179 van het verslag).

# OVERZIGT

van de cultuur van eenjarige gewassen (de padicultuur daaronder niet begrepen) op Java en Madura, met uitzondering van de gewesten Batavia, Soerakarta en Djokjokarta, over 1873.

| GEWESTEN. | Eerste of tweede gewas. | Beplante velden in bouws van | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Sawahs van levend water voorzien en beplant met: | | | | | | | |
| | | suikerriet | | djagong. | indigo. | kapas. | tabak. | diverse voedingsgewassen. | TOTAAL. |
| | | vrijwillig geteeld. | op hoog gezag geteeld. | | | | | | |
| Bantam . . . . . | 1ste gewas. | » | » | » | » | » | » | 300 | 300 |
| | 2de » | » | » | 535 | » | 1 000 | » | 1 771 | 3 306 |
| Krawang . . . . . | 1ste » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | 2de » | » | » | 5 | » | » | » | 30 | 35 |
| Preanger regentschappen . | 1ste » | » | » | » | » | » | » | 30 | 30 |
| | 2de » | » | » | 941 | 1 | 2 | 77 | 4 595 | 5 616 |
| Cheribon. . . . . | 1ste » | 907 | (1) 4 935 | 10 | » | » | » | 2 904 | 8 756 |
| | 2de » | » | » | 3 334 | 639 | » | 1 434 | 15 951 | 21 358 |
| Tagal. . . . . | 1ste » | 647 | (1) 2 990 | 26 | » | » | » | 1 123 | 4 786 |
| | 2de » | » | » | 12 559 | 213 | 803 | 82 | 8 047 | 21 704 |
| Pekalongan. . . . . | 1ste » | 78 | 1 600 | 1 703 | » | » | 100 | 2 500 | 5 981 |
| | 2de » | » | » | 21 099 | 279 | » | » | 4 926 | 26 304 |
| Samarang . . . . . | 1ste » | » | 2 100 | » | » | » | » | (2) 159 | 2 259 |
| | 2de » | » | » | 18 589 | » | 2 607 | 5 238 | (2) 35 569 | 62 003 |
| Japara . . . . . | 1ste » | 1 381 | (1) 4 011 | 918 | » | 4 | 5 | 1 013 | 7 332 |
| | 2de » | 11 | » | 11 224 | 1 842 | 1 603 | 137 | 17 093 | 31 910 |
| Rembang . . . . . | 1ste » | 221 | 300 | » | » | » | » | » | 521 |
| | 2de » | » | » | 3 316 | 70 | 12 | 2 318 | 3 034 | 8 750 |
| Soerabaija . . . . . | 1ste » | 1 655 | 7 620 | » | » | » | » | 15 | 9 290 |
| | 2de » | » | » | 5 824 | 2 915 | » | 396 | 30 548 | 39 683 |
| Pasoeroean . . . . . | 1ste » | 295 | 5 629 | » | » | » | » | » | 5 924 |
| | 2de » | » | » | 17 286 | 239 | » | 288 | 26 886 | 44 699 |
| Probolinggo. . . . . | 1ste » | 965 | 4 455 | » | » | » | » | » | 5 420 |
| | 2de » | » | » | 18 411 | 293 | » | 36 | 2 651 | 21 391 |
| Bezoeki . . . . . | 1ste » | 39 | 1 910 | » | » | » | » | » | 1 949 |
| | 2de » | 5 | » | 30 170 | 885 | 30 | 4 604 | 8 884 | 44 578 |
| Banjoewangi . . . . . | 1ste » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | 2de » | » | » | 1 080 | 520 | » | 445 | 1 685 | 3 730 |
| Banjoemas . . . . . | 1ste » | 32 | (1) 432 | 606 | » | » | » | 751 | 1 821 |
| | 2de » | » | » | 15 845 | 699 | » | 4 927 | 5 129 | 26 591 |
| Bagelen . . . . . | 1ste » | 16 | » | 519 | » | » | 44 | 111 | 690 |
| | 2de » | » | » | 7 133 | 8 | » | 99 | 2 382 | 9 622 |
| Kadoe . . . . . | 1ste » | » | » | 1 814 | » | » | » | » | 1 814 |
| | 2de » | » | » | 12 606 | » | » | » | » | 12 606 |
| Madioen. . . . . | 1ste » | » | 122 | » | » | » | » | » | 122 |
| | 2de » | » | » | 3 027 | 95 | 1 479 | 1 614 | 35 892 | 42 107 |
| Kediri . . . . . | 1ste » | 148 | 1 817 | » | » | » | » | » | 1 965 |
| | 2de » | » | » | 9 038 | 793 | 40 | 876 | 11 815 | 22 562 |
| Madura . . . . . | 1ste » | 208 | » | 345 | » | » | » | 232 | 785 |
| | 2de » | » | » | 604 | 1 | 20 | 2 | 182 | 809 |
| TOTAAL . . . | 1ste » | 6 592 | 37 921 | 5 941 | » | 4 | 149 | 9 138 | 59 745 |
| | 2de » | 16 | » | 192 626 | 9 483 | 7 596 | 22 573 | 217 070 | 449 364 |

(1) Wegen en slooten hieronder begrepen.

(2) Hiervan is ook eene uitgestrektheid met tabak beplant, waarvan evenwel het cijfer niet kan worden opgegeven.

500 vierkante Rhijnlandsche roeden.

| Sawahs van regen afhankelijk en beplant met: | | | | | | | | Sawahs op rawah-gronden, en beplant met: | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| suikerriet | | djagong. | indigo. | kapas. | tabak. | diverse voedingsgewassen. | Totaal. | suikerriet | | djagong. | kapas. | diverse voedingsgewassen. | Totaal. |
| vrijwillig geteeld. | op hoog gezag geteeld. | | | | | | | vrijwillig geteeld. | op hoog gezag geteeld. | | | | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 636 | » | 535 | » | 5 658 | 6 829 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | 10 | 10 | » | » | » | » | » | » |
| 4 | » | 18 | » | » | 37 | 154 | 213 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 29 | 24 | 3 | » | 376 | 432 | » | » | » | » | » | » |
| 258 | » | » | » | » | » | 195 | 453 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 168 | » | 107 | » | 1 319 | 1 594 | » | » | » | » | » | » |
| 49 | » | » | » | » | » | 10 | 59 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 3 338 | 45 | 148 | 62 | 3 575 | 7 168 | » | » | » | » | » | » |
| 1 | » | 84 | » | » | » | 420 | 505 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 3 157 | 110 | » | » | 389 | 3 656 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 4 | » | » | » | (2) 417 | 421 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 18 035 | 4 | 4 919 | 2 103 | (2) 27 011 | 52 072 | » | » | » | 170 | 8 959 | 9 129 |
| 122 | » | 480 | » | 5 | » | 1 589 | 2 196 | » | » | 31 | » | 184 | 215 |
| » | » | 5 539 | 64 | 775 | 156 | 3 776 | 10 310 | » | » | » | » | 36 | 36 |
| 226 | » | 1 589 | » | 42 | 61 | 519 | 2 437 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 12 743 | 394 | 393 | 7 961 | 21 693 | 43 184 | » | » | » | » | » | » |
| 15 | » | » | » | » | » | 67 | 82 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 1 665 | 151 | 2 | 304 | 15 530 | 17 652 | » | » | 40 | » | » | 40 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 26 | » | » | » | » | 26 |
| » | » | 402 | » | » | 40 | 375 | 817 | » | » | » | » | » | » |
| 4 | 339 | » | » | » | » | » | 343 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 2 142 | 5 | » | » | 1 127 | 3 274 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 518 | 28 | » | » | 72 | 618 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 215 | » | » | » | 10 | 225 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 44 | » | » | » | 270 | 314 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 447 | 320 | » | 162 | 1 111 | 2 040 | » | » | » | » | » | » |
| 32 | » | 1 134 | » | » | 7 | 486 | 1 659 | » | » | 24 | » | » | 24 |
| » | » | 5 620 | 21 | 5 | 322 | 3 572 | 9 540 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 1 988 | » | » | » | » | 1 988 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 3 268 | » | » | » | » | 3 268 | » | » | » | » | » | » |
| 26 | 17 | 1 000 | » | » | » | 1 367 | 2 410 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 2 105 | 8 | 32 | 599 | 7 194 | 9 938 | » | » | » | » | » | » |
| 114 | 135 | 113 | » | » | » | » | 362 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 99 | » | » | 26 | 1 547 | 1 672 | » | » | 15 | » | 26 | 41 |
| 1 | » | 585 | » | » | » | 141 | 727 | 28 | » | » | » | » | 28 |
| » | » | 2 272 | 2 | 34 | 5 | 390 | 2 703 | » | » | » | » | » | » |
| 852 | 491 | 7 254 | » | 47 | 105 | 5 645 | 14 394 | 54 | » | 55 | » | 184 | 293 |
| » | » | 62 183 | 1 176 | 6 953 | 11 740 | 94 725 | 176 777 | » | » | 55 | 170 | 9 021 | 9 246 |

| GEWESTEN. | Eerste of tweede gewas. | Beplante velden in bouws van | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Tegalvelden (jaarlijks beplante) waarop verbouwd: | | | | | | | |
| | | suikerriet | | djagong. | indigo. | kapas. | tabak. | diverse voedings-gewassen. | TOTAAL. |
| | | vrijwillig geteeld. | op hoog gezag geteeld. | | | | | | |
| Bantam | 1ste gewas. | 335 | » | 507 | 130 | 857 | » | 2 072 | 3 901 |
| | 2de » | » | » | 270 | » | 170 | » | 1 815 | 2 255 |
| Krawang | 1ste » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | 2de » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Preanger regentschappen | 1ste » | 125 | » | 785 | » | 92 | 1 732 | 6 881 | 9 615 |
| | 2de » | » | » | 130 | » | » | 29 | 161 | 320 |
| Cheribon | 1ste » | 226 | 13 | 198 | » | » | » | 371 | 808 |
| | 2de » | » | » | 57 | » | » | » | 7 | 64 |
| Tagal | 1ste » | 6 | » | 1 817 | » | 131 | 231 | 373 | 2 558 |
| | 2de » | » | » | 24 | » | » | 3 | 125 | 152 |
| Pekalongan | 1ste » | » | » | 3 468 | » | » | 156 | 831 | 4 455 |
| | 2de » | » | » | 480 | 1 | » | » | 345 | 826 |
| Samarang | 1ste » | 42 | » | (2) 7 436 | 74 | 1 080 | 2 091 | 12 786 | 23 509 |
| | 2de » | 16 | » | (2) 3 959 | 9 | 379 | 1 187 | 4 705 | 10 255 |
| Japara | 1ste » | 244 | 473 | 3 272 | » | » | 18 | 2 262 | 6 269 |
| | 2de » | » | » | 815 | 36 | » | » | 287 | 1 138 |
| Rembang | 1ste » | 206 | » | 7 614 | » | 978 | 2 265 | 9 124 | 20 187 |
| | 2de » | » | » | 5 451 | 104 | 362 | 434 | 3 693 | 10 044 |
| Soerabaija | 1ste » | 135 | » | 7 247 | » | 377 | 429 | 10 476 | 18 664 |
| | 2de » | » | » | 1 243 | 17 | 1 240 | 215 | 6 353 | 9 068 |
| Pasoeroean | 1ste » | 211 | 77 | 20 890 | 19 | » | 4 145 | 1 917 | 27 259 |
| | 2de » | » | » | 10 191 | 182 | 90 | 1 847 | 8 985 | 21 295 |
| Probolinggo | 1ste » | 4 | » | 16 464 | 133 | » | 26 | 22 | 16 649 |
| | 2de » | » | » | 2 684 | » | 1 106 | 267 | 6 510 | 10 567 |
| Bezoeki | 1ste » | 1 | 27 | 20 156 | » | » | » | 446 | 20 630 |
| | 2de » | 744 | » | 3 619 | 50 | 25 | 2 160 | 2 009 | 8 607 |
| Banjoewangi | 1ste » | » | » | 189 | 2 | » | 69 | 229 | 489 |
| | 2de » | » | » | 50 | 125 | » | » | 202 | 377 |
| Banjoemas | 1ste » | » | » | 2 706 | » | » | 529 | 795 | 4 030 |
| | 2de » | » | » | 3 612 | 4 | » | 1 720 | 110 | 5 446 |
| Bagelen | 1ste » | 69 | » | 3 984 | » | 75 | 940 | 8 087 | 13 155 |
| | 2de » | » | » | 1 921 | 51 | 20 | 232 | 6 606 | 8 830 |
| Kadoe | 1ste » | 27 | » | 24 366 | » | » | » | » | 24 393 |
| | 2de » | » | » | 6 521 | » | » | » | » | 6 521 |
| Madioen | 1ste » | 388 | 661 | 4 698 | » | 10 | » | 9 666 | 15 423 |
| | 2de » | » | » | 1 377 | 219 | 406 | 1 524 | 8 198 | 11 724 |
| Kediri | 1ste » | 407 | » | 2 147 | » | 1 057 | 7 663 | 7 861 | 19 135 |
| | 2de » | » | » | 1 450 | 39 | 5 | 107 | 2 647 | 4 248 |
| Madura | 1ste » | » | » | 11 460 | » | » | » | 1 960 | 13 420 |
| | 2de » | » | » | 9 743 | 4 | 31 | 103 | 932 | 10 813 |
| TOTAAL | 1ste » | 2 426 | 1 251 | 139 404 | 358 | 4 657 | 20 294 | 76 159 | 244 549 |
| | 2de » | 760 | » | 53 597 | 841 | 3 834 | 9 828 | 53 690 | 122 550 |

| 500 vierkante Rhijnlandsche roeden. | | | | | | | | Bovendien zijn mislukt (in bouws): | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Tegalvelden (niet jaarlijks beplante) waarop verbouwd: | | | | | | | | sawahs | | | tegalvelden | | |
| suikerriet | | djagong. | indigo. | kapas. | tabak. | diverse voedingsgewassen. | Totaal. | van levend water voorzien. | van regen afhankelijk. | op rawahgronden. | jaarlijks beplante. | niet jaarlijks beplante. | Totaal. |
| vrijwillig geteeld. | op hoog gezag geteeld. | | | | | | | | | | | | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 287 | » | 59 | » | 246 | 592 | 150 | 77 | » | » | 145 | 372 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| 43 | » | 130 | » | » | » | 514 | 687 | » | 15 | » | » | 317 | 332 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 36 | » | 36 |
| » | » | 799 | » | » | » | 6 845 | 7 644 | 22 | 33 | » | » | 287 | 342 |
| 48 | » | 170 | » | » | » | 4 346 | 4 564 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | 68 | 68 | 8 | » | » | » | » | 8 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 170 | » | 170 |
| » | » | 705 | » | » | » | 253 | 958 | 4 826 | 913 | » | 1 327 | 482 | 7 548 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 235 | 10 | » | 459 | » | 704 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 210 | 4 | » | » | » | 214 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | 5 | » | 242 | » | 248 |
| » | » | 1 288 | 31 | 69 | 82 | 1 221 | 2 691 | 4 261 | 3 607 | 458 | » | » | 8 326 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | 165 | 4 | » | » | 169 |
| » | » | 815 | » | » | » | 366 | 1 181 | » | 528 | » | » | 208 | 736 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 1 444 | » | » | » | 807 | 2 251 | 1 152 | 2 220 | » | 1 033 | 411 | 4 816 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 960 | » | 2 960 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 678 | 2 540 | » | 1 348 | » | 4 566 |
| » | » | » | » | » | » | 100 | 100 | » | » | » | 986 | » | 986 |
| » | » | 1 219 | » | » | » | » | 1 219 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 9 065 | » | » | 1 976 | » | 11 041 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 4 225 | » | 47 | 94 | 732 | 5 098 | 273 | » | » | 95 | » | 368 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 53 | » | 53 |
| » | » | 1 210 | » | » | » | 344 | 1 554 | 179 | » | » | » | » | 179 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | 269 | » | 1 036 | » | 1 305 |
| » | » | 3 901 | » | » | 3 104 | » | 7 005 | » | 415 | » | » | » | 415 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 12 | » | 12 |
| » | » | 7 692 | » | » | » | » | 7 692 | » | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 3 722 | » | » | » | » | 3 722 | 100 | 71 | » | 43 | » | 214 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 24 | » | » | 489 | » | 513 |
| » | » | 7 | » | » | » | 7 | 14 | 182 | » | » | 56 | » | 238 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 188 | 241 | » | 2 589 | » | 3 018 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 43 | 541 | » | 2 621 | » | 3 205 |
| 48 | » | 170 | » | » | » | 4 446 | 4 664 | 448 | 690 | 4 | 9 032 | » | 10 174 |
| 43 | » | 36 509 | 31 | 175 | 5 256 | 11 403 | 53 417 | 12 084 | 10 964 | 458 | 6 523 | 1 850 | 31 879 |

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE Z.

N°. 28.

(Zie bladz. 187 van het verslag.)

# GOUVERNEMENTS-KOFFIJCULTUUR

OP

# JAVA.

---

Statistiek (1) der plantsoenen bij het einde van Maart 1873 en 1874.

(1) Zie tot toelichting n°. 2508 van het *Bijblad op het Indisch Staatsblad.*

| GEWESTEN. | Getal cultuurpligtige huisgezinnen, aanwezig bij het eind van Maart 1873 voor | | | Aantal op hoog gezag geplante koffijboomen. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | In geregelde tuinen. | | | |
| | | | | | | gelegen | |
| | tuin-koffij. | kampong-, pagger-koffij enz. | bosch-koffij. | vrucht-dragende. | jonge. | op hoeveel verschillende plaatsen bij elke dessa. | binnen welken gemiddelden afstand van de dessa in „palen". |
| 1. | 2. | 3. | 4. | 5. | 6. | 7. | 8. |
| Bantam | 17 333 | 20 420 | » | 3 361 457 | 428 027 | 1 à 6 | ¼ à 10 |
| Krawang | 1 111 | 1 847 | » | 363 031 | 129 153 | 2 à 3 | 1 à 6 |
| Preanger regentschappen | 119 500 | » | » | 19 555 382 | 7 698 007 | 1 à 19 | 0 à 20 |
| Cheribon | 50 249 | 52 023 | 2 680 | 13 311 217 | 5 613 933 | 1 à 21 | ⅕ à 10 |
| Tagal | 18 607 | 13 708 | » | 3 636 126 | 2 788 476 | 1 à 4 | ⅛ à 10 |
| Pekalongan | 16 475 | 17 552 | » | 3 924 926 | 2 414 208 | 1 à 7 | ⅛ à 7 |
| Samarang | 50 059 | 50 148 | 361 | 11 676 535 | 2 929 491 | 1 à 7 | ⅛ à 3½ |
| Japara | 7 882 | 1 532 | » | 2 862 401 | 562 555 | 1 à 5 | ⅛ à 6½ |
| Soerabaija | 6 263 | 3 845 | 1 299 | 633 619 | 382 893 | 1 à 6 | 0 à 9 |
| Pasoeroean | 29 365 | 29 961 | 18 264 | 3 380 870 | 386 050 | 1 à 4 | ¼ à 13 |
| Probolinggo | 17 623 | 14 706 | 3 878 | 6 379 261 | 790 277 | 1 à 8 | 1/10 à 12 |
| Bezoeki | 35 719 | 31 409 | 1 168 | 6 426 284 | 2 846 199 | 1 à 5 | ⅛ à 6 |
| Banjoewangi | 3 934 | » | niet opgegeven. | 1 953 122 | 365 657 | 1 à 3 | 0 à 6½ |
| Banjoemas | 40 277 | 85 437 | » | 5 834 891 | 3 339 575 | 1 à 3 | ⅛ à 7 |
| Bagelen | 39 594 | 58 756 | » | 8 379 574 | 3 544 022 | 1 à 15 | ⅛ à 4½ |
| Kadoe | 62 573 | 95 837 | » | 9 297 135 | 873 933 | 1 à 6 | 1/16 à 5½ |
| Madioen | 36 039 | 32 755 | 3 242 | 11 330 031 | 3 119 340 | 1 à 10 | ¼ à 16 |
| Kediri | 37 656 | 50 870 | niet opgegeven. | 14 835 518 | 2 205 136 | 1 à 12 | ¼ à 10 |
| Totaal | 590 259 | 560 806 | 30 892 | 127 141 380 | 40 416 932 | 1 à 21 | 0 à 20 |

(a) Hiervan zijn 217 231 boomen opgenomen onder de kampong- en de overige 25 244 onder de boschplantsoenen.

| aanwezig bij het einde van Maart 1873. | | | Uitgestrektheid in bouws der bij het einde van Maart 1873 nog aanwezige voor tuinkoffij geschikte en binnen een voegzamen afstand gelegen gronden (naar schatting). | Aantal in den loop van 1873 in de op hoog gezag aangelegde plantsoenen af te schrijven boomen. | | | | Getal nog producerende boomen, overblijvende van de af te schrijven tuinen, die opgenomen worden onder de ongeregelde aanplantingen. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| In ongeregelde aanplantingen. | | | | In tuinen. | | In kampongs, paggers als anderszins. | In bosschen. | |
| in kampongs, paggers en anderszins, buiten geregelde tuinen en bosschen. | in bosschen. | | | vruchtdragende. | jonge. | vruchtdragende. | | |
| vruchtdragende. | vruchtdragende. | gelegen binnen welken gemiddelden afstand van de dessa in »palen". | | | | | | |
| 9. | 10. | 11. | 12. | 13. | 14. | 15. | 16. | 17. |
| 1 695 946 | » | » | » | » | » | » | » | » |
| 199 582 | » | » | 241 | 5 530 | » | 16 350 | » | » |
| 7 601 | » | » | 96 873 | 1 663 838 | 43 510 | 7 241 | » | 4 714 |
| 3 797 193 | 430 | 3 | 12 727 | 1 142 261 | » | 288 323 | » | 21 683 |
| 1 391 017 | » | » | 8 244 | 463 424 | » | 98 596 | » | 26 331 |
| 1 379 979 | » | » | 7 476 | 321 552 | » | 2 147 | » | 5 797 |
| 7 604 142 | 88 213 | 1 à 3 | 3 086 | 412 095 | 8 200 | 105 544 | » | » |
| 243 907 | » | » | 2 762 | 296 555 | 9 895 | 17 866 | » | » |
| 270 455 | 679 434 | 0 à 8 | 233 | 53 103 | » | 2 600 | » | 5 941 |
| 3 203 751 | 5 587 148 | ¼ à 9 | 5 256 | 1 716 | 4 954 | » | 33 000 | » |
| 565 635 | 1 120 424 | 1/10 à 11 | 6 382 | 209 821 | 900 | » | » | 11 310 |
| 2 857 489 | 11 293 | ¼ à 2 | 10 035 | 380 071 | 28 331 | 106 243 | » | 8 450 |
| » | » | » | 3 523 | 73 275 | » | » | » | 2 575 |
| 5 556 457 | » | » | 5 393 | 1 101 231 | 177 356 | 785 194 | » | 53 732 |
| 5 744 475 | » | » | 2 585 | 1 397 334 | » | 278 891 | » | 34 615 |
| 22 471 774 | » | » | 4 243 | 84 053 | » | » | » | 2 598 |
| 4 768 001 | 16 040 | ¼ à 3 | 18 892 | 716 583 | 1 800 | 277 684 | 7 240 | 19 799 |
| 7 524 591 | 6 500 | ½ | 56 830 | 1 869 160 | 76 410 | 70 756 | » | 44 930 |
| 69 281 995 | 7 509 482 | 0 à 11 | 244 781 | 10 191 602 | 351 386 | 2 057 435 | 40 240 | (a) 242 475 |

| GEWESTEN. | Aantal jonge boomen, die gerekend werden van de op hoog gezag aangelegde plantsoenen in den loop van 1873 vruchtdragend te worden. | | | Aantal op hoog | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | Per huisgezin. | | |
| | In tuinen. | In kampongs, paggers en anderszins. | In bosschen. | In tuinen. | In kampongs, paggers als anderszins. | In bosschen. |
| 18. | 19. | 20. | 21. | 22. | 23. | 24. |
| Bantam. . . . . | 41 947 | » | » | » | » | » |
| Krawang . . . . . | » | 6 470 | » | 19 | 9 | » |
| Preanger regentschappen . . . | 1 449 584 | » | » | 29 | » | » |
| Cheribon . . . . . | 2 349 683 | 647 348 | » | 41 | 18 | 64 |
| Tagal . . . . . | 878 851 | 65 170 | » | 53 | 10 | » |
| Pekalongan . . . . . | 578 606 | 93 715 | » | 53 | 9 | » |
| Samarang. . . . . | 717 901 | 510 389 | » | 34 | 9 | » |
| Japara . . . . . | 131 996 | 36 900 | » | 46 | 25 | 51 |
| Soerabaija. . . . . | 82 376 | 4 805 | 2 260 | 25 | 7 | » |
| Pasoeroean . . . . . | 49 210 | 1 746 | 14 205 | 50 | 25 | » |
| Probolinggo . . . . . | 142 124 | 22 840 | » | 30 | 39 | » |
| Bezoeki. . . . . | 628 985 | 102 130 | » | 28 | 15 | » |
| Banjoewangi . . . . . | 164 730 | » | » | 46 | » | » |
| Banjoemas . . . . . | 1 083 702 | 935 425 | » | 54 | 15 | » |
| Bagelen . . . . . | 1 242 965 | 846 223 | » | 45 | 18 | » |
| Kadoe . . . . . | 356 820 | 130 642 | » | 16 | » | » |
| Madioen . . . . . | 830 843 | 249 717 | » | 42 | 22 | » |
| Kediri . . . . . | 354 666 | 229 413 | » | 45 | 25 | » |
| Totaal . . . . | 11 084 989 | 3 882 933 | 16 465 | 35 | 16 | 63 |

| gezag bij te planten boomen gedurende 1873/1874. | | | | | | Aantal op hoog gezag geplante koffijboomen, (vermoedelijk aanwezig bij het einde van Maart 1874. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Gevende te zamen. | | | | | | In geregelde tuinen. | | In ongeregelde aanplantingen. | |
| In tuinen. | | | In kampongs, paggers en anderszins. | In bosschen. | | vruchtdragende. | jonge. | In kampongs, paggers en anderszins buiten geregelde tuinen en bosschen. | In bosschen. |
| boomen. | gelegen binnen wolken afstand van de dessa in „palen". | benoodigde uitgestrektheid grond in bouws. | boomen. | boomen. | gelegen binnen wolken afstand van de dessa in „palen". | | | vruchtdragende. | |
| 25. | 26. | 27. | 28. | 29. | 30. | 31. | 32. | 33. | 34. |
| » | » | » | » | » | » | 3 403 404 | 386 080 | 1 695 946 | » |
| 11 000 | 3 à 8 | 11 | 16 350 | » | » | 357 501 | 140 153 | 189 702 | » |
| 3 017 799 | 0 à 18 | 1 955 | » | » | » | 19 341 128 | 9 222 712 | 5 074 | » |
| 1 611 894 | 1/8 à 9 | 1 001 | 758 343 | 111 030 | 1/2 à 4 | 14 518 639 | 4 876 141 | 4 170 143 | 8 188 |
| 983 965 | 1/16 à 7 | 671 | 150 080 | » | » | 4 051 553 | 2 893 590 | 1 383 922 | » |
| 637 197 | 0 à 5 | 444 | 80 668 | » | » | 4 181 980 | 2 472 799 | 1 477 344 | » |
| 760 231 | 1/10 à 4 1/2 | 622 | 364 660 | » | » | 11 982 341 | 2 963 621 | 8 008 987 | 88 213 |
| 233 578 | 1/4 à 5 3/8 | 195 | 36 900 | » | » | 2 697 842 | 654 242 | 262 941 | » |
| 78 205 | 0 à 4 1/2 | 40 | 24 235 | » | » | 662 892 | 378 722 | 272 660 | 687 635 |
| 64 500 | 1/2 à 4 | 64 | 38 950 | 7 000 | 1 à 2 1/2 | 3 428 364 | 396 386 | 3 205 497 | 5 568 353 |
| 137 975 | 1/8 à 5 | 119 | 456 555 | » | » | 6 311 564 | 785 228 | 599 785 | 1 120 424 |
| 982 713 | 1/4 à 12 | 961 | 175 998 | » | » | 6 675 198 | 3 171 596 | 2 861 826 | 11 293 |
| 129 431 | 1/4 à 7 | 129 | » | » | » | 2 014 577 | 330 358 | » | 2 575 |
| 773 550 | 1/8 à 4 | 775 | 763 395 | » | » | 5 817 362 | 2 852 067 | 5 760 420 | » |
| 882 398 | 1/3 à 10 | 611 | 379 065 | » | » | 8 225 205 | 3 183 455 | 6 346 422 | » |
| 324 040 | 1/4 à 6 1/2 | 252 | » | » | » | 9 569 902 | 841 153 | 22 605 014 | » |
| 995 793 | 1/23 à 10 | 699 | 319 465 | » | » | 11 444 291 | 3 282 490 | 4 750 863 | 17 770 |
| 182 165 | 1/8 à 5 | 118 | 131 800 | » | » | 13 321 024 | 1 956 195 | 7 728 178 | 6 500 |
| 11 806 434 | 0 à 18 | 8 667 | 3 696 464 | 118 030 | 1/2 à 4 | 128 034 767 | 40 786 991 | 71 324 724 | 7 510 951 |

| GEWESTEN. | Geheel aanwezig getal vruchtdragende boomen, op hoog gezag geplant, bij het einde van Maart 1873. | Geheel aanwezig getal vruchtdragende boomen, op hoog gezag geplant, bij het einde van Maart 1874. (*b*) | Getal boomen in tuinen, dat elk huisgezin wordt geoordeeld te kunnen onderhouden. | Aantal boomen dat (te rekenen naar het op 31 Maart 1874 vermoedelijk aanwezig getal) ieder huisgezin gemiddeld zal hebben te onderhouden. In tuinen. vruchtdragende. | In tuinen. jonge. | In tuinen. te zamen. | In kampongs enz. vruchtdragende boomen. | In bosschen. vruchtdragende boomen. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 35. | 36. | 37. | 38. | 39. | 40. | 41. | 42. | 43. |
| Bantam | 5 057 403 | 5 099 350 | » | 195 | 22 | 217 | 83 | » |
| Krawang | 562 613 | 547 203 | 400 à 450 | 322 | 126 | 448 | 103 | » |
| Preanger regentschappen | 19 562 983 | 19 346 202 | 250 à 685 | 162 | 77 | 239 | » | » |
| Cheribon | 17 108 840 | 18 696 970 | 200 à 800 | 288 | 97 | 385 | 80 | 3 |
| Tagal | 5 027 113 | 5 435 475 | 350 à 700 | 218 | 155 | 373 | 100 | » |
| Pekalongan | 5 304 905 | 5 659 324 | 100 à 700 | 253 | 150 | 403 | 84 | » |
| Samarang | 19 368 890 | 20 079 541 | 250 à 647 | 239 | 59 | 298 | 159 | 214 |
| Japara | 3 106 308 | 2 960 783 | 400 à 700 | 342 | 83 | 425 | 85 | » |
| Soerabaija | 1 583 508 | 1 623 187 | 200 à 750 | 106 | 60 | 166 | 71 | 529 |
| Pasoeroean | 12 171 769 | 12 202 214 | 150 à 660 | 117 | 13 | 130 | 107 | 304 |
| Probolinggo | 8 065 320 | 8 031 773 | 200 à 700 | 352 | 44 | 403 | 41 | 288 |
| Bezoeki | 9 295 066 | 9 548 317 | 250 à 600 | 186 | 88 | 274 | 91 | 9 |
| Banjoewangi | 1 953 122 | 2 047 152 | 500 à 700 | 518 | 84 | 602 | » | niet opgegeven. |
| Banjoemas | 11 391 348 | 11 577 782 | 400 à 600 | 144 | 71 | 215 | 67 | » |
| Bagelen | 14 124 049 | 14 571 627 | 800 à 900 | 208 | 80 | 288 | 108 | » |
| Kadoe | 31 768 909 | 32 174 916 | 100 à 600 | 152 | 13 | 165 | 235 | » |
| Madioen | 16 114 072 | 16 212 924 | 200 à 900 | 318 | 91 | 409 | 145 | 5 |
| Kediri | 22 366 609 | 21 055 702 | 300 à 900 | 354 | 52 | 406 | 152 | niet opgegeven. |
| Totaal | 203 932 857 | 206 870 442 | 100 à 900 | 217 | 69 | 286 | 127 | 243 |

(*b*) Onderstaande cijfers zullen, naar gelang van het al dan niet volledig tot stand brengen der vastgestelde afschrijvingen te behoeven.

Vrijwillige koffijaanplantingen.

| Getal huisgezinnen die vrijwillig koffij aanplanten: | | Geschat aantal vruchtdragende boomen, aanwezig bij het einde van Maart 1873. | | | | | Getal boomen, dat vermoedelijk gedurende 1873/74 zal worden aangeplant. | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Te zamen. | | | zijnde gemiddeld per huisgezin. | | Te zamen. | | zijnde gemiddeld per huisgezin | |
| in kampongs, paggers enz. | in bosschen. | in kampongs, paggers als anderszins. | in bosschen. | | in kampongs, enz. | in bosschen. | in kampongs, paggers als anderszins. | in bosschen. | in kampongs, enz. | in bosschen. |
| | | | boomen. | gelegen op welken gemiddelden afstand van de dessa in „palen". | | | | | | |
| I. | II. | III. | IV. | V. | VI. | VII. | VIII. | IX | X. | XI. |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| 354 | » | 55 620 | » | » | 1 135 | » | 33 200 | » | 112 | » |
| 105 701 | » | 6 648 341 | » | » | 63 | » | 1 567 751 | » | 15 | » |
| 534 | 265 | 75 644 | 62 888 | ½ à 5 | 141 | 237 | » | » | » | » |
| 4 878 | 37 | 1 438 715 | 16 473 | » | 295 | 445 | 75 702 | » | 17 | » |
| 8 828 | 975 | 1 673 421 | 131 489 | ½ à 4 | 19 | 135 | 20 000 | » | 61 | » |
| 679 | 425 | 193 010 | 286 730 | 3 à 4½ | 284 | 674 | 250 | » | 6 | » |
| 2 141 | » | 25 025 | » | » | 12 | » | 28 508 | » | 13 | » |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| 24 619 | 17 794 | 2 854 911 | 14 080 796 | ¼ à 6 | 115 | 791 | 1 266 393 | 326 013 | 83 | 150 |
| » | 2 449 | » | 2 261 593 | ½ à 4 | » | 2 221 | » | 357 000 | » | 141 |
| 1 425 | 242 | 26 700 | 134 130 | ½ | 134 | 573 | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| 413 | » | 17 631 | » | » | 42 | » | » | » | » | » |
| 34 617 | 29 | 2 853 534 | 250 | 1½ | 82 | 9 | 325 457 | » | 20 | · |
| » | 803 | » | 713 463 | 1/16 à ½ | » | 888 | » | 2 200 | » | 10 |
| 1 782 | 397 | 248 069 | 58 782 | ¼ à 3 | 155 | 170 | 36 909 | 3 467 | 38 | 49 |
| 685 | 158 | 78 824 | 216 650 | 1½ | 115 | 1 372 | » | » | » | » |
| 186 656 | 23 574 | 16 189 445 | 17 963 244 | 1/16 à 6 | 86 | 762 | 3 354 170 | 688 680 | 23 | 146 |

en bijplantingen, en ook in verband met de uitkomsten der voortgezette opnemingen, later vermoedelijk blijken verbetering

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE AA.

N°. 29.

(Zie bladz. 188 van het verslag.)

# GOUVERNEMENTS-KOFFIJCULTUUR

OP

# JAVA.

## Uitkomsten over het jaar 1873.

| GEWESTEN. | Aantal huisgezinnen, ingedeeld bij de koffijcultuur. | GETAL VRUCHTDRAGENDE BOOMEN, WAARVAN IN 1873 GEOOGST IS. | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | | Geregelde tuinen. | Boschkoffij. | Pagger- en kampongkoffij. | Te zamen. |
| Bantam . . . . . | 20 420 | 3 361 457 | » | 1 695 946 | 5 057 403 |
| Krawang . . . . . | 2 958 | 363 031 | » | 255 202 | 618 233 |
| Preanger regentschappen . . . | 119500 | 19 555 382 | » | 6 655 942 | 26 211 324 |
| Cheribon . . . . . | 50 249 | 13 311 217 | 63 318 | 3 872 837 | 17 247 372 |
| Tagal . . . . . | 18 607 | 3 636 126 | 16 473 | 2 829 732 | 6 482 331 |
| Pekalongan . . . . . | 17 904 | 3 924 926 | 131 489 | 3 053 400 | 7 109 815 |
| Samarang . . . . . | 50 254 (a) (48 960) | 11 676 535 | 374 943 | 7 797152 | 19 848 630 |
| Japara . . . . . | 7 939 | 2 862 401 | » | 268 932 | 3 131 333 |
| Soerabaija . . . . . | 8 250 | 633 619 | 679 434 | 270 455 | 1 583 508 |
| Pasoeroean . . . . . | 39 760 | 3 380 870 | 19 667 944 | 6 058 662 | 29 107 476 |
| Probolinggo . . . . . | 17 623 (19 644) | 6 379 261 | 3 382 017 | 565 635 | 10 326 913 |
| Bezoeki . . . . . | 35 719 | 6 426 284 | 145 423 | 2 884 189 | 9 455 896 |
| Banjoewangi . . . . . | 3 934 | 1 953 122 | » | » | 1 953 122 |
| Banjoemas . . . . . | 87 594 | 5 834 891 | » | 5 574 088 | 11 408 979 |
| Bagelen . . . . . | 83 920 | 8 379 574 | 250 | 8 598 009 | 16 977 833 |
| Kadoe . . . . . | 96 847 | 9 297 135 | 713 463 | (e) 23 905 937 | (e) 33 916 535 |
| Madioen . . . . . | 38 897 | 11 330 031 | 74 822 | 5 016 070 | 16 420 923 |
| Kediri . . . . . | 75 091 | 14 835 518 | 223 150 | 7 603 415 | 22 662 083 |
| | 775 466 | 127 141 380 | 25 472 726 | 86 905 603 | (f) 239 519 709 |
| Soerakarta . . . . . | » | » | » | » | » |
| Djokjokarta . . . . . | » | » | » | » | » |
| Totaal | » | » | » | » | » |
| In 1872 was het cijfer . . . . | 709 471 | (b) 127 797 868 | (c) 22 697 905 | (d) 76 431 708 | 226 927 481 |
| In 1871 » » » . . . . | 623 508 | 131 087 536 | 23 828 586 | 70 903 308 | 225 819 430 |

| Verkregen hoeveelheid koffij, in pikols van 100 katties of van 61,76 kilogram. | Overwigten door latere meerdere bevindingen bij de pakhuizen. — Pikols. | Minder bevonden in de kleine pakhuizen. — Pikols. | Te zamen bij de pakhuizen in ontvang genomen. — Pikols. | Getal vruchtdragende boomen, waarvan gemiddeld één pikol koffij is verkregen. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|
| 8 038,25 | 26,75 | » | 8 065,00 | 627 | (*a*) De cijfers hier en elders in dezen staat tusschen ( ) geplaatst, strekken tot aanvulling of verbetering der opgaven over 1872 (zie bijlage CC van 't vorig verslag). |
| 580,25 | » | » | 580,25 | 1 066 | |
| 92 762,45 | 52,51 | 188,42 | 92 626,54 | 283 | |
| 18 265,15 | 88,68 | » | 18 353,83 | 944 | (*b*) Zie voor gewestelijke opgaven bijlage BB van 't vorig verslag, kolom 5. |
| 42 772,70 | 21,31 | » | 42 794,01 | 151 | |
| 12 983,24 | 1,21 | 0,72 | 12 983,73 | 548 | (*c*) Als voren de kolommen 10 en IV aldaar. |
| 42 218,40<br>(65 518,34) | 31,39<br>(46,03) | »<br>(*Nihil*) | 42 249,79<br>(65 564,37) | 470 | (*d*) Als voren de kolommen 9 en III aldaar. |
| 2 989,10 | 0,57 | 26,42 | 2 963,25 | 1 057 | |
| 5 600,81 | » | » | 5 600,81 | 283 | (*e*) Dit cijfer is 1 434 163 hooger dan de opgaaf in bijlage Z hiervoren, welk verschil echter niet is toegelicht. |
| 242 996,13 | 272,69 | » | 243 268,82 | 119 | |
| 35 470,29<br>(47 217,89) | 53,78<br>(54,68) | »<br>(*Nihil*) | 35 524,07<br>(47 272,57) | 291 | (*f*) In het staatje op blz. 188 van het verslag wordt dit cijfer opgegeven als 239 079 225. Dit verschil kan hier te lande niet worden toegelicht. |
| 33 893,01 | 130,93 | » | 34 023,94 | 279 | |
| 6 070,75 | 15,97 | » | 6 086,72 | 321 | |
| 5 628,88 | 11,50 | 6,60 | 5 633,78 | 2 024 | |
| 19 509,05 | 121,44 | » | 19 630,49 | 865 | |
| 53 792,36 | 85,80 | 120,68 | 53 757,48 | 631 | |
| 54 104,10 | 28,92 | » | 54 133,02 | 303 | |
| 38 832 38 | » | 18,57 | 38 813,81 | 583 | |
| 716 507,30<br>(927 778,77) | 943,45<br>(1 924,50$^{1}/_{5}$) | 361,41 | 717 089,34<br>(929 606,43$^{2}/_{5}$) | 334 | |
| 54 491,80<br>(50 703,74) | »<br>(*Nihil*) | »<br>(*Nihil*) | 54 491,80<br>(50 703,74) | » | |
| 2 338,95<br>(5 651,11) | »<br>(*Nihil*) | »<br>(*Nihil*) | 2 338,95<br>(5 651,11) | » | |
| 773 338,05 | 943,45 | 361,41 | 773 920,09 | » | |
| 984 133,62 | 1 924 $50^{1}/_{5}$ | 96,$83^{4}/_{5}$ | 985 961,$28^{2}/_{5}$ | 244 | |
| 445 530,87 | 810,01 | 36,59 | 446 304,29 | 562 | |

| GEWESTEN. | GEZAMENLIJKE KOSTEN DER KOFFIJ UIT DEN OOGST VAN 1873 | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | INKOOPPRIJS AAN DE BEVOLKING BETAALD : | | Kosten van personeel, koelies, enz. bij de pakhuizen. | Kosten van inlandsch personeel bij de koffijcultuur, als mantrie's, enz. | Bijzondere meerdere kosten van bewerking der koffij naar de West-Indische wijze. |
| | Per pikol. | Te zamen. | | | |
| Bantam. . . . . | f 13,00 | f 104 497,25 | f 10 114,39 | f 5 640,00 | » |
| Krawang . . . . . | 13,00<br>6,50 | 7 474,58 | 623,18 | 540,00 | » |
| Preanger regentschappen . . . | 13,00<br>6,50 | 1 181 355,14 5)<br>(1 174 440,28 5) | 63 440,30 5)<br>(61 190,99)<br>[57 411,86 5)] | 6 480,00<br>(*Nihil.*)<br>[idem.] | » |
| Cheribon . . . . . | 13,00<br>6,50 | 237 416,66 | 11 435,69 | 7 020,00 | » |
| Tagal . . . . . | 13,00<br>6,50 | 553 737,08 | 7 230,90 | 4 860,00 | » |
| Pekalongan . . . . . | 13,00<br>6,50 | 168 779,00 | 519,32 | 7 980,00 | f 368,81 |
| Samarang . . . . . | 13,00<br>6,50 | 548 605,79<br>(851 140,27 5) | 12 188,73<br>(13 240,73) | 4 860,00<br>(4 860,00) | » |
| Japara . . . . . | 13,00<br>6,50 | 38 429,70 | 2 519,56 | 6 900,44 | » |
| Soerabaija. . . . . | 13,00<br>6,50 | 72 611,86 | 2 024,02 | 3 780,00 | » |
| Pasoeroean . . . . . | 13,00<br>6,50 | 3 117 657,14 | 47 844,00 | 22 230,00 | 11 508,24 5) |
| Probolinggo . . . . . | 13,00<br>6,50 | 460 249,56<br>(611 021,58) | 8 391,29<br>(1 888,69 5) | 5 940,00<br>(12 000,00) | » |
| Bezoeki . . . . . | 13,00<br>6,50 | 440 348,99 5) | 8 195,71 5) | 7 560,00 | » |
| Banjoewangi . . . . . | 13,00<br>6,50 | 78 850,65 5) | 1 310,56 | 1 080,00 | » |
| Banjoemas . . . . . | 13,00<br>6,50 | 73 088,43 | 8 451,51 | 4 185,00 | » |
| Bagelen . . . . . | 13,00<br>6,50 | 252 927,10 5) | 8 530,36 | 7 020,00 | » |
| Kadoe . . . . . | 13,00<br>6,50 | 699 987,71 5) | 12 426,69 5) | 8 100,00 | » |
| Madioen . . . . . | 13,00<br>6,50 | 701 334,34 5) | 2 164,24<br>(24 749,26) | 14 220,00<br>(*Nihil*) | » |
| Kediri . . . . . | 13,00<br>6,50 | 503 886,52 | 1 553,28 5)<br>[7 219,81] | 16 020,00<br>[7 560,00] | » |
| | | f 9 241 237,53<br>(11 900 970,93 5) | f 208 963,75<br>(217 846,73 5)<br>[211 044,96 5)] | f 134 415,44<br>(103 170,00)<br>[83 410,00] | f 11 877,05 5)<br>(4 734,00) |
| Soerakarta . . . . . | 23,34<br>11,67 | 1 102 501,23<br>(a) {(1 129 812,46 5)<br>[880 134,50] | 2 208,00<br>(2 952,00)<br>[1 392,00] | »<br>(*Nihil.*) | »<br>(*Nihil.*) |
| Djokjokarta . . . . . | 23,34 | 54 591.09<br>(131 896,90) | »<br>(*Nihil.*) | »<br>(*Nihil.*) | »<br>(*Nihil.*) |
| Totaal | | f 10 398 329,85 | f 211 171,75 | f 134 415,44 | f 11 877,05 5) |
| In 1872 was het cijfer . . . . | | 13 162 680,30 | 220 798,73 5) | 103 170,00 | 4 734,00 |
| In 1871 » » » . . . . | | 5 992 626,71 | 212 436,96 5) | 83 410,00 | 5 536,91 |

| AAN HET GOUVERNEMENT GELEVERD. | | | | Gemiddelde prijs waarop de pikol koffij aan het Gouvernement te staan kwam. | Getal inkoop-pakhuizen. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Kosten van afpakking en vervoer naar de strandpak-huizen. | Percentsgewijze belooning aan de inlandsche ambtenaren, enz. | Alle andere uitgaven onder geen bepaald hoofd te brengen. | Te zamen. | | | |
| f 5 797,95 | f 2 676,02 | f 45,50 | f 128 771,11 | f 15,96 [5] | 6 | (a) De cijfers hier en elders in dezen staat in parenthesi geplaatst, strekken tot aanvulling of verbetering der opgaven in de beide voorgaande verslagen. De cijfers tusschen ( ) hebben betrekking tot het jaar 1872 (zie bijl. CC van het vorig verslag); die tusschen [ ] betreffen het jaar 1871 (zie bijl. HH van het verslag van 1872). |
| 293,95 | 209,95 | 49,79 | 9 191,45 | 15,84 | 1 | |
| 180 657,53 [5] | 123 276,44 | 38,87 | 1 555 248,29 [5] | 16,79 | 70 | |
| (180 213,62) | (109 471,25 [5]) | (*Nihil*) | (1 525 316,15) | (16,65) | | |
| [64 736,44] | [32 196,03 [5]] | [idem.] | [550 098,91] | [13,82] | | |
| 15 760,20 | 6 729,40 | » | 278 361,95 | 15,17 | 19 | |
| 42 451,36 | 15 553,49 | » | 623 832,83 | 14,58 | 8 | |
| 10 610,76 | 4 738,84 [5] | » | 192 996,73 [5] | 14,86 | 8 | |
| 44 672,15 [5] | 13 663,91 | 846,62 | 624 837,20 [5] | 14,79 | 16 | |
| (84 900,26 [5]) | (21 136,60) | (1 023,38) | (976 301,25) | (14,89) | | |
| 2 527,96 | 597,82 | 306,28 | 51 281,76 | 17,31 | 4 | |
| | | | | (15,22 [5]) | | |
| 4 340,63 | 2 046,17 [5] | » | 84 802,68 | 15,14 | 3 | |
| 195 805,87 | 39 383,00 | 8 315,60 | 3 442 743,85 | 14,15 | 18 | |
| 14 459,03 | 12 655,73 | 301,96 [5] | 501 997,57 [5] | 14,13 | 8 | |
| (22 705,05 [5]) | (17 976,28) | (200,00) | (665 791,61) | (14,09) | | |
| 15 778,84 [5] | 12 414,52 | 242,62 [5] | 484 540,70 | 14,24 | 9 | |
| 3 852,84 | 2 729,17 [5] | » | 87 823,23 | 14,43 | 2 | |
| 11 028,66 | 2 063,74 | 7 044,38 | 105 861,72 | 19,15 | 17 | |
| 140 374,15 | 7 131,01 [5] | 750,00 | 416 732,63 | 21,23 | 13 | |
| | [6 631,91 [5]] | | [302 717,09 [5]] | | | |
| 87 888,23 | 19 557,62 | » | 827 960,26 | 15,40 | 13 | |
| 200 000,00 | 20 608,15 | 21 853,73 [5] | 960 180,47 | 17,74 | 19 | |
| (197 499,29) | (29 283,32) | (1 417,00) | (1 241 729,52) | (16,27) | | |
| | | | | [15,43] | | |
| 68 093,00 | 14 194,55 [5] | » | 603 747,36 | 15,55 | 18 | |
| [67 180,19] | [8 003,15 [5]] | [17 191,16 [5]] | [393 233,32] | [17,81] | (18) | |
| f 1 044 393,11 [5] | f 300 229,55 [5] | f 39 795,36 [5] | f 10 980 911,81 | 15,32 [5] | 252 | |
| (1 240 846,74 [5]) | (357 910,30 [5]) | (45 730,47) | (13 871 209,19) | (14,95) | (226) | |
| [580 073,38] | [146 885,58 [5]] | [30 433,12 [5]] | [6 112 683,84] | [15,24] | | |
| 70 448,11 | » | » | 1 175 157,34 | 21,05 [5] | 1 | |
| (68 155,47 [5]) | (*Nihil.*) | (*Nihil.*) | (1 200 919,94) | (23,68) | [1] | |
| [56 445,27] | | | [937 971,77 [5]] | [22,31] | | |
| 6 782,95 [5] | » | » | 61 374,04 | 26,24 | » | |
| (22 604,44) | (*Nihil.*) | (*Nihil.*) | (154 501,34) | (27,34) | [1] | |
| f 1 121 624,18 | f 300 229,55 [5] | f 39 795,36 [5] | f 12 217 443,19 [5] | f 15,80 | 253 | |
| 1 331 606,66 | 357 910,30 [5] | 45 730,47 | 15 226 630,47 | 15,47 | 228 | |
| 643 869,86 [5] | 146 885,58 [5] | 30 433,12 [5] | 7 115 199,16 | 15,97 | 218 | |

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE

BIJLAGE **BB**.

N°. 30.

(Zie bladz. 195 van het verslag)

# GOUVERNEMENTS-SUIKERCULTUUR

OP

# JAVA EN MADURA.

## AANTOONING

BETREFFENDE

den aanplant, de werkkrachten, productie, verschillende betalingen enz., voor elke fabriek in het bijzonder, over **1873**, met aanduiding tevens van de uitgestrektheid van den vrijwilligen aanplant ten behoeve van elk dier ondernemingen, voor de oogsten van **1873** en **1874**.

| Volgnommer. | NAMEN der AFDEELINGEN. | NAMEN der ONDERNEMINGEN. | Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, beplant door tusschenkomst van het Gouvernement. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: in het geheel (met opgave der voornaamste standnommers). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: gemiddeld per bouw. | Hoeveelheid verkregen rietsap in liters. | Gemiddeld gehalte van het rietsap volgens Beaumé. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Schadeloosstelling voor den grond. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Belooning aan de dessa-hoofden. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1. | 2. | 3. | 4. | 5. | 6. | 7. | 8. | 9. | 10. | 11. | 12. | 13. | 14. |
| | **CHERIBON.** | | | | | | | | | | | | |
| 1 | Sindanglaut . | Sindanglaut . . . . | 2 037 | 500 | » | » | 38 134,45 n°. 12. | 76,27 | 16 761 000 | 10° | f 20 125,00 | f 62 500,00 | f 1 125,00 |
| 2 | Idem . . | Karang Sambong . . | 1 170 | 300 | » | » | 30 928,54 gemiddeld n°. 11 | 103 09½ | 12 255 000 | 10½° | 12 075,00 | 39 000,00 | 675,00 |
| 3 | Idem . . | Tjiledoek . . . . . | 2 495 | 500 | » | » | 42 6-0,39 gem. n°. 9 en 16. | 85,36 | 17 968 000 | 8¾° | 21 850,00 | 61 000,00 | 1 082,50 |
| 4 | Idem . . | Tersana. . . . . | 2 011 | 400 | » | » | 35 448,55 gem. n°. 9 en 16. | 88,62 | 14 554 100 | 8¾° | 17 480,00 | 50 800,00 | 900,00 |
| 5 | Ploembon. . . | Soerawinangon . . . | 2 873 | 400 | » | » | 28 460,98 gem. n°. 14 ⅘. | 71,15 | 21 312 000 | 10° | (a) | 65 313,57 (plantloon.) | 900,00 |
| 6 | Idem . . | Gempol . . . . . | 1 867 | 400 | » | » | 36 035,10 gem. n°. 13 t/m. 17. | 90,09 | 13 655 520 | 10° | 18 400,00 | 50 000,00 | 900,00 |
| 7 | Idem . . | Glagamidang . . . . | 1 485 | 324 | » | » | 29 837,92 | 92,09 | 10 506 000 | 10° | 13 041,00 | 40 500,00 | 703,08 |
| 8 | Idem . . | Ardjowinangon. . . . | 2 014 | 450 | » | » | 31 882,19 | 70,85 | 12 369 000 | 7½° | 18 900,00 | 51 750,00 | 1 012,50 |
| 9 | Madjalengka . | Paroeng djaija . . . | 3 019 | 500 | » | » | 37 333 gem. n°. 15. | 74,67 | 13 985 000 | 10° | 20 300,00 | 57 500,00 | 1 000,00 |
| 10 | Idem . . | Djatiwangi. . . . . | 2 907 | 500 | niet opgegeven | » | ruim 41 500 (nog niet afgewerkt) | ± 83 | 19 179 174 | 10° | 20 300,00 | 57 500,00 | 1 085,00 |
| | | Totaal . . | 21 878 | 4 274 | niet opgegeven | » | ± 352 241,12 | 82,415 | 152 544 794 | 10° | f 162 471,00 | f 535 863,57 | f 9 383,08 |

| met het Gouvernement. | | Cijns verschuldigd: | | Door het Gouvernement betaald: | | | Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd: | | Aantal daglooners gemiddeld gebezigd: | | Aantal bouws voor den oogst van 1874 vrijwillig beplant. | | TOELICHTINGEN. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Cultuur-procenten van de inlandsche ambtenaren. | Totaal. | van aanplant die door tusschenkomst van het Gouvernement heeft plaats gehad. | van den vrijen aanplant. | aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente. | voor toezigt op den aanplant. | Te zamen. | ambachts-lieden. | gewone arbeiders. | gedurende den maaltijd. | bij het afwerken van het product. | Volgens gesloten overeenkomsten. | Gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | |
| 15 | 16 | 17. | 18. | 19. | 20. | 21. | 22. | 23. | 24. | 25. | 26. | 27. | 28. |
| f 7 285,00 | f 91 035,00 | f 61 666,25 | » | f 575,00 | f 1 080,00 | f 1 655,00 | 50 | 180 | 250 | 150 | » | » | (a) Deze onderneming werkt nog op de oude voorwaarden. |
| 6 588,00 | 58 338,00 | 61 009,20 | » | 345,00 | 1 080,00 | 1 425,00 | 50 | 207 | 170 (150 vrouw. en kinder.). | 30 | » | » | (b) Soerawinangon betaalt geen cijns in geld, maar heeft eene verpligte levering van 10 653,50 pikols suiker 's jaars. |
| 7 347,50 | 91 280,00 | 62 075,00 | » | 575,00 | 1 080,00 | 1 655,00 | 75 | 540 | 150 | 240 | » | » | |
| 6 212,00 | 75 392,00 | 54 999,60 | » | 460,00 | 1 080,00 | 1 540,00 | 45 | 450 | 100 | 175 | » | » | |
| 5 959,90 | 72 173,47 | (a) | » | (a) | 1 080,00 | 1 080,00 | 12 | 100 | 250 | » | » | » | |
| 6 574,00 | 75 874,00 | 46 809,00 | » | 460,00 | 1 080,00 | 1 540,00 | 26 | 160 | 200 | 50 | » | » | |
| 4 913,46 | 59 157,54 | 31 641,03 | » | 372,60 | 1 080,00 | 1 452,60 | 10 | 210 | 60 | 25 | » | » | |
| 5 620,50 | 77 283,00 | 43 527,375 | » | 540,00 | 1 080,00 | 1 620,00 | 30 | 240 | 100 | » | » | » | |
| 6 667,50 | 85 467,50 | 46 948,75 | » | 580,00 | 1 080,00 | 1 660,00 | 18 | 275 | 75 | » | » | » | |
| 7 545,00 | 86 430,00 | 43 805,00 | niet opgegeven | 580,00 | 1 080,00 | 1 660,00 | 40 | 70 | 400 | ± 120 (mannen en vrouwen). | » | 80½ | |
| f 64 712,86 | f 772 430,51 | (b) f 452 481,205 | niet opgegeven | f 4 487,60 | f 10 800,00 | f 15 287,60 | 356 | 2 432 | 1 755 | 790 | » | 80½ | |

| Volgnommer. | NAMEN der AFDEELINGEN | NAMEN der ONDERNEMINGEN. | Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, beplant door tusschenkomst van het Gouvernement. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: in het geheel (met opgave der voornaamste standnommers). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: gemiddeld per bouw. | Hoeveelheid verkregen rietsap in liters. | Gemiddeld gehalte van het rietsap volgens Beaumé. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Schadeloosstelling voor den grond. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Belooning aan de dessa-hoofden. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1. | 2. | 3. | 4. | 5 | 6. | 7. | 8. | 9. | 10. | 11. | 12. | 13. | 14. |
| | **TAGAL.** | | | | | | | | | | | | |
| 11 | Tagal . . . | Pagon-an . . . . . | 710 | 150 | » | 209¾ | ± 19 500 | 54,20 | 9 044 000 | 9° | f 4 950,00 | f 16 500,00 | f 279,00 |
| 12 | Idem . . . | Adhiwerna. . . . . | 3 065 | 400 | » | » | 21 639 83 meerendeels n°. 7 à 13. | 54,09½ | 9 802 000 | 10° | 18 964,00 | 47 380,00 | 900,00 |
| 13 | Idem . . . | Pangka . . . . . | 2 453 | 500 | niet opgegeven | niet opgegeven | 42 108,60 | 84,21½ | 15 500 000 | 10½° | 17 407,50 | 60 000,00 | 1 125,00 |
| 14 | Idem . . . | Kemanglen. . . . . | 1 848 | 400 | » | » | ± 26 319,93 gemiddeld n°. 12 en 13. | 65,80 | 10 781 000 | 9° | 15 400,00 | 48 000,00 | 800,00 |
| 15 | Idem . . . | Doekoewringin . . . | 1 774 | 400 | » | 22 | 31 650 gemiddeld n°. 13. | 75 | 12 348 986 | 9½° | 13 200,00 | 46 000,00 | 800,00 |
| 16 | Brebes . . . | Djatibarang . . . . | 4 880 | 400 | » | » | 30 206,81 grootendeels n°. 12 en 13. | 75,51 | 10 133 000 | 10° | 14 944,00 | 51 200,00 | 900,00 |
| 17 | Pamalang . . | Bandjardawa . . . . | 2 547 | 400 | » | » | ± 28 000 n°. 10, 12 en 13. | 70 | 11 200 000 | 10° | 13 800,00 | 48 000,00 | 800,00 |
| 18 | Idem . . . | Tjomal . . . . . | 2 287 | 300 (c) (248) | » | 19 | ± 21 000 vermoedelijk n°. 10. | (d) 80 | 15 515 900 | 11° | 11 241,00 | 35 226,00 | 600,00 |
| | | Totaal . . . | 19 564 | 2 950 (c) (2 898) | » | 250¾ | ± 220 425,22 | 70 | 90 327 886 | 10° | f 109 906,50 | f 352 306,00 | f 6 204,00 |
| | **PEKALONGAN.** | | | | | | | | | | | | |
| 19 | Pekalongan . | Wonopringo . . . . | 5 438 | 700 | » | » | ± 43 400 gemiddeld n°. 13. | 62 | 18 201 820 | 8° | f 28 175,00 | f 87 500,00 | f 1 498,00 |
| 20 | Bandar . . . | Seragi . . . . . | 3 444 | 400 | » | 5 | ± 19 000 gemiddeld n°. 12. | 46,91 | 9 095 000 | 7° | 14 400,00 | 50 000,00 | 834,00 |
| 21 | Batang . . . | Kalimati . . . . . | 3 907 | 500 | » | » | ± 32 000 gemiddeld n°. 12½. | 64 | 12 737 600 | 9° | 19 250,00 | 65 000,00 | 1 042,50 |
| | | Totaal . . . | 12 789 | 1 600 | » | 5 | ± 94 400 | 58,81 | 40 091 420 | 8° | f 61 825,00 | f 202 500,00 | f 3 374,50 |

| met het Gouvernement. | | Cijns verschuldigd: | | Door het Gouvernement betaald: | | | Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd: | | Aantal daglooners gemiddeld gebezigd: | | Aantal bouws voor den oogst van 1874 vrijwillig beplant. | | TOELICHTINGEN. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Cultuur-procenten van de inlandsche ambtenaren. | Totaal. | van aanplant die door tusschenkomst van het Gouvernement heeft plaats gehad. | van den vrijen aanplant. | aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente. | voor toezigt op den aanplant. | Te zamen. | ambachts-lieden. | gewone arbeiders. | gedurende den maaltijd. | bij het afwerken van het product. | Volgens gesloten overeenkomsten. | Gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | |
| 15. | 16. | 17. | 18 | 19. | 20. | 21. | 22. | 23. | 24. | 25. | 26. | 27. | 28. |
| f 1 074,75 | f 22 803,75 | f 13 897,50 | f 5 243,75 | f 165,00 | f 540,00 | f 705,00 | 8 | » | 92 per dag. | » | » | 240 | (c) De cijfers tusschen ( ) geplaatst, wijzen het aantal bouws aan, waarvan gesneden is geworden. |
| 4 724,00 | 71 968,00 | 45 041,00 | » | 410,00 | 1 080,00 | 1 520,00 | 15 | » | 400 » » | 125 per dag. | » | » | |
| 7 095,00 | 85 627,50 | 48 135 00 | niet opgegeven. | 550,00 | 1 080,00 | 1 630,00 | » | » | 710 met inbegrip van wachtvolk. | niet opgegeven. | 50 | » | (d) Berekend over de uitgestrektheid waarvan gesneden is geworden. |
| 4 770 00 | 68 970,00 | 41 765,00 | » | 440,00 | 1 080,00 | 1 520,00 | » | » | » | » | » | » | (e) Het verschil met de opgaaf op blz. 194 van het verslag, waar een aanplant van 476 bouws is vermeld, is niet toegelicht geworden. |
| 4 304,00 | 64 304,00 | 34 702,40 | 550,00 | 440,00 | 1 080,00 | 1 520,00 | » | » | 312 koelies en 68 kinderen per dag. | 42 per dag. | » | 58 | |
| 6 100,00 | 73 144,00 | 57 482,40 | » | 440,00 | 900,00 | 1 340,00 | 50 | » | 400 per dag. | 125 » » | » | » | |
| 4 156,00 | 66 756,00 | 35 832,00 | » | 460,00 | 1 080,00 | 1 540,00 | 40 | 300 | 296 » » | 34 » » | » | 34 | |
| 2 967,00 | 50 034,00 | 22 785,00 | 475,00 | 345,00 | 1 080,00 | 1 425,00 | 24 | 92 | 378 » » | 90 » » | » | 112 (waaronder circa de helft 2e gewas). | |
| f 35 190,75 | f 503 607,25 | f 299 640,30 | f 6 268,75 | f 3 280,00 | f 7 920,00 | f 11 200,00 | 137 | 392 | » | » | 50 | (e) 444 | |
| f 8 011,50 | f 125 184,50 | f 77 131,25 | » | f 805,00 | f 1 620,00 | f 2 425,00 | » | » | 467 mannnen, vrouwen en kinderen per etmaal. | niet opgegeven. | » | » | |
| 4 144,00 | 69 378,00 | 30 097,60 | f 125,00 | 480,00 | 1 080,00 | 1 560,00 | » | » | 275 idem. | 100 | 6 | 20 | De fabriek Seragi betaalde voor te late vermaling van $121^{325}/_{500}$ bouws suikerriet eene schadevergoeding van f 3043,15 aan de bevolking uit. |
| 6 940,00 | 92 232,50 | 49 447,50 | » | 550,00 | 1 620,00 | 2 170,00 | » | » | 350 idem. | niet opgegeven. | » | » | |
| f 19 095,50 | f 286 795,00 | f 156 676,35 | f 125,00 | f 1 835,00 | f 4320,00 | f 6 155,00 | » | » | » | » | 6 | 20 | |

| Volgnommer. | NAMEN der AFDEELINGEN. | NAMEN der ONDERNEMINGEN. | Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, beplant door tusschenkomst van het Gouvernement. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: in het geheel (met opgave der voornaamste standnommers). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: gemiddeld per bouw. | Hoeveelheid verkregen rietsap in liters. | Gemiddeld gehalte van het rietsap volgens Beaumé. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Schadeloosstelling voor den grond. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Belooning aan de dessa-hoofden. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1. | 2. | 3. | 4. | 5. | 6. | 7. | 8. | 9. | 10. | 11. | 12. | 13. | 14. |
| | **SAMARANG.** | | | | | | | | | | | | |
| 22 | Kendal . . . | Tjipiring . . . . . | 4 013 | 600 | » | » | (*f*) 38 162,17 | 63,60 | 16 921 200 | 9° | f 27 069,00 | f 71 154,00 | f 1 149,00 |
| 23 | Idem . . . | Poegoe . . . . . | 3 131 | 500 | » | » | (*g*) 38 110,58 | 76,22 | 15 469 000 | 9° | 20 580,00 | 60 000,00 | 1 125,00 |
| 24 | Idem . . . | Gemoe . . . . . | 3 261 | 500 | » | » | (*h*) 30 230,62 | 60,46 | 14 329 000 | 7° | 19 250,00 | 62 500,00 | 1 000,00 |
| 25 | Idem . . . | Kaliwoengoe . . . . | 3 480 | 500 | » | » | (*i*) 35 733,35 | 71,46 | 18 634 500 | 7,6° | 22 672,50 | 59 695,00 | 1 125,00 |
| | | Totaal . . . | 13 885 | 2 100 | » | » | 142 236,72 | 67,73 | 65 353 700 | 8° | f 89 571,50 | f 253 349,00 | f 4 399,00 |
| | **JAPARA.** | | | | | | | | | | | | |
| 26 | Patti I . . . | Langsé . . . . . | 3 912 | 600 | » | 10 | 37 200 n°. 13. | 61 | 15 357 000 | 10° | f 19 680,00 | f 69 795,00 | f 1 302,00 |
| 27 | Idem . . . | Trangkil . . . . . | 2 443 | 400 | 21 | 1 | 26 762 n°. 14. | 63 | 12 375 600 | 9° | 11 288,00 | 46 236,00 | 900,00 |
| 28 | Patti II. . . | Tandjong Modjo. . . | 2 896 | 464 | » | » | 33 185,24 gem. n°. 14. | 71,51 | 12 066 250 | niet opgegeven | 16 156,48 | 49 184,00 | 1 044,00 |
| 29 | Idem . . . | Klaling . . . . . | 1 778 | 400 | » | » | 30 051 n°. 17 t/m. 10. | 75,12 | 12 013 650 | 9° | 13 242,00 | 47 516,00 | 900,00 |
| 30 | Japara . . . | Petjangaän. . . . . | 2 020 | 400 | 3 | 68 | 37 861 n°. 18 t/m. 11. | 80,38 | 14 950 000 | 9° | 14 944,00 | 43 474,00 | 900,00 |
| 31 | Idem . . . | de Hoop (Maijong) . . | 3 400 | 550 | » | » | 40 700 n°. 18 t/m. 12. | 74 | 17 039 250 | 10° | 22 547,25 | 55 060,50 | 1 237,50 |
| 32 | Koedoes. . . | Rendeng . . . . . | 2 672 | 405 | » | » | 27 476 n°. 12. | 67,84 | 10 439 360 | 9° | 17 820,00 | 44 452,80 | 911,25 |
| 33 | Idem . . . | Besito . . . . . | 3 555 | 500 | 13 | » | 35 880,75 | 69,94 | 13 778 500 | 10° | 22 390,00 | 51 500,00 | 1 125,00 |
| 34 | Joana . . . | Pakkies. . . . . | 4 302 | 600 | » | » | 34 000 grootendeels n°. 14. | 56,66 | 11 000 000 | 9° | 28 281,00 | 63 831,00 | 1 350,00 |
| | | Totaal . . . | 26 978 | 4 319 | 37 | 79 | 303 115,99 | 68,34 | 119 019 610 | 9½° | f 166 348,73 | f 471 049,30 | f 9 669,75 |

| met het Gouvernement. | | Cijns verschuldigd: | | Door het Gouvernement betaald: | | | Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd: | | Aantal daglooners gemiddeld gebezigd: | | Aantal bouws voor den oogst van 1874 vrijwillig beplant. | | TOELICHTINGEN. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Cultuur-procenten van de inlandsche ambtenaren. | Totaal. | van aanplant die door tusschenkomst van het Gouvernement heeft plaats gehad. | van den vrijen aanplant. | aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente. | voor toezigt op den aanplant. | Te zamen. | ambachts-lieden. | gewone arbeiders. | gedurende den maaltijd. | bij het afwerken van het product. | Volgens gesloten overeenkomsten. | Gronden door de ondernemers gehuurd. | |
| | | | | | | | | | | | (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | | |
| 15. | 16. | 17. | 18. | 19. | 20. | 21. | 22. | 23. | 24. | 25. | 26. | 27. | 28. |
| f 7 727,50 | f 107 099,50 | f 47 372,40 | » | f 660,00 | f 1 620,00 | f 2 280,00 | 25 | 34 | 302 | 20 | » | » | (*f*) Voornaamste standnommers: |
| 5 375,00 | 87 080,00 | 59 125,00 | » | 550,00 | 1 080,00 | 1 630,00 | 20 | 115 | 250 | » | » | » | pikols: |
| 5 631,00 | 88 381,00 | 38 522,00 | » | 550,00 | 1 620,00 | 2 170,00 | 21 | 60 | 434 | 148 | » | » | n°. 2—10 10 960,36 |
| 6 645,00 | 90 137,50 | 56 200,00 | » | 550,00 | 1 080,00 | 1 630,00 | 20 | 112 | niet opgegeven | niet opgegeven | » | » | » 11—15 17 037,21 |
| | | | | | | | | | | | | | » 16—20 10 164,60 |
| f 25 378,50 | f 372 698,00 | f 201 189,40 | » | f 2 310,00 | f 5 400,00 | f 7 710,00 | 86 | 321 | » | » | » | » | Totaal . . 38 162,17 |
| | | | | | | | | | | | | | (*g*) Voornaamste standnommers: |
| | | | | | | | | | | | | | pikols: |
| | | | | | | | | | | | | | n°. 1—10 12 849,41 |
| | | | | | | | | | | | | | » 11—15 15 302,69 |
| | | | | | | | | | | | | | » 16—20 9 958,48 |
| f 7 782,00 | f 98 559,00 | f 66 354,00 | f 250,00 | f 660,00 | f 1 620,00 | f 2 280,00 | onbepaald | onbepaald | 375 daags | 100 daags | » | 10 | Totaal . . 38 110,58 |
| 6 010,00 | 64 434,00 | 41 934,00 | 550,00 | 440,00 | 1 080,00 | 1 520,00 | 10 | 40 | 500 » | 150 » | 15 | 12 | (*h*) Voornaamste standnommers: |
| | | | | | | | | | | | | | pikols: |
| 6 839,36 | 73 223,84 | 50 710,56 | » | 510,40 | 1 080,00 | 1 590,40 | 20 | 40 | 430 » | 150 » | » | » | n°. 4—10 10 131,73 |
| | | | | | | | | | | | | | » 11—15 19 445,96 |
| | | | | | | | | | | | | | » 16—19 652,93 |
| 6 284,00 | 67 942,00 | 43 290,00 | » | 440,00 | 1 080,00 | 1 520,00 | 31 | 85 | 300 » | 102 » | » | » | Totaal . . 30 230,62 |
| 5 888,00 | 65 206,00 | 45 898,00 | 1 775,00 | 440,00 | 1 080,00 | 1 520,00 | » | 20 | 415 » | 103 » | 3 | 68 | (*i*) Voornaamste standnommers: |
| | | | | | | | | | | | | | pikols: |
| 7 199,50 | 86 044,75 | 53 623,625 | » | 605,00 | 1 620,00 | 2 225,00 | 30 | 20 | 451 » | 150 » | » | » | n°. 5—10 9 190,86 |
| | | | | | | | | | | | | | » 11—15 17 949,32 |
| 5 910,975 | 69,095,025 | 51 457,275 | » | 445,50 | 1 080,00 | 1 525,50 | 26 | 24 | 385 mann., 85 vrouwen | 50 mann., 40 vrouwen | » | » | » 16—19 8 593,17 |
| | | | | | | | | | | | | | Totaal : . 35 733,35 |
| 8 582,50 | 83 597,50 | 70 260,00 | 325,00 | 550,00 | 1 080,00 | 1 630,00 | 44 | 100 mann., 50 vrouwen | 426 | 200 | » | 13 | |
| 8 814,00 | 102 276,00 | 72 180,00 | » | 660,00 | 1 620,00 | 2 280,00 | 50 | 100 | 500 | 150 | » | » | |
| f 63 310,335 | f 710 378,115 | f 495 707,46 | f 2 900,00 | f 4 750,90 | f 11 340,00 | f 16 090,90 | 211 | 479 | » | » | 18 | 103 | |

| Volgnommer. | NAMEN der AFDEELINGEN. | NAMEN der ONDERNEMINGEN. | Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, beplant door tusschenkomst van het Gouvernement. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: in het geheel (met opgave der voornaamste standnommers). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: gemiddeld per bouw. | Hoeveelheid verkregen rietsap in liters. | Gemiddeld gehalte van het rietsap volgens Beaumé. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Schadeloosstelling voor den grond. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Belooning aan de dessa-hoofden. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1. | 2. | 3. | 4. | 5. | 6. | 7. | 8. | 9. | 10. | 11. | 12. | 13. | 14. |
| | **REMBANG.** | | | | | | | | | | | | |
| 35 | Toeban . . . | Waringin-agong . . . | 1 972 | 300 | » | $11^{1}/_{2}$ | ± 15 059,72 meest n°. 13, 9, 14, 12, 18 en 10 | ± 48,35 | 4 506 000 | $10^{1}/_{4}°$ | f 12 231,00 | f 25 252,50 | f 574,50 |
| | **SOERABAIJA.** | | | | | | | | | | | | |
| 36 | Soerabaija . . | Waroe . . . . . | 1 271 | $153^{1}/_{4}$ | » | $45^{34}/_{500}$ | (k) 28 374,05 | (k) 63,72 | 9 315 600 | 10° | f 20 436,00 | f 51 880,00 | f 868,00 |
| | Sidhoardjo . . | | 1 999 | $246^{3}/_{4}$ | | | | | | | | | |
| 37 | Sidhoardjo . . | Sroeni . . . . . | 3 263 | 440 | » | 75 | 39 204,63 | 76,12 | 15 452 800 | 10° | 22 052,80 | 46 534,40 | 981,20 |
| 38 | Idem . . | Boedoeran . . . . . | 3 519 | 480 | $75^{76}/_{500}$ | 6 | 26 468,83 | 47,16 | 16 412 400 | 9° | 22 840,80 | 50 856,00 | 1 080,00 |
| 39 | Idem . . | Tjandi . . . . . | 2 825 | 400 | » | $37^{250}/_{500}$ | 25 738,07 | 58,82 | 13 257 000 | 8° | 18 720,00 | 41 776,00 | 800,00 |
| 40 | Idem . . | Balangbendo . . . . | 1 903 | 400 | » | 112 | 28 820,21 | 56,29 | niet op te geven. | niet geconstateerd. | 16 810,00 | 36 136,00 | 834,00 |
| 41 | Idem . . | Krian . . . . . | 3 187 | 400 | $49^{45}/_{500}$ | » | 29 700 | 66,13 | idem. | 7° | 18 806,00 | 38 398,00 | 900,00 |
| 42 | Idem . . | Ketegan. . . . . | 3 838 | 480 | » | 7 | 34 380,80 | 70,59 | 15 426 000 | 10° | 23 390,40 | 46 826,40 | 1 080,00 |
| 43 | Idem . . | Tangoelangin . . . . | 3 495 | 480 | » | » | 21 869,20 | 45,56 | 12 589 700 | $8^{1}/_{2}°$ | 22 048,80 | 52 504,80 | 960,00 |
| 44 | Idem . . | Porrong. . . . . | 2 630 | 400 | » | » | 17 316,94 | 43,29 | 9 494 518 | 10° | 18 040,00 | 42 000,00 | 800,00 |
| 45 | Idem . . | Kremboong . . . . | 3 198 | 450 | » | 4 | 29 758,66 | 65,55 | niet op te geven. | niet geconstateerd. | 19 057,50 | 41 915,25 | 1 012,50 |
| 46 | Idem . . | Watoe-toelies. . . . | 2 234 | 480 | 17 | » | 39 817,16 | 80,11 | idem. | 9° | 20 256,00 | 43 840,80 | 960,00 |
| 47 | Modjokerto . | Sentanen lor . . . . | 2 618 | 400 | » | 34 | 36 076 | 83,125 | 14 781 000 | 9° | 14 710,00 | 43 840,00 | 900,00 |
| 48 | Idem . . | Brangkal (aanplant onder: Modjokerto) | 1 341 | 212 | » | $58^{250}/_{500}$ | 30 363,28 | 84,70 | 14 323 500 | 10° | 10 581,00 | 32 388,00 | 675,00 |
| | | Brangkal (aanplant onder: Modjoagoong) | 784 | 88 | » | » | | | | | | | |
| 49 | Idem . . | Gempolkrep . . . . | 3 702 | 400 | » | 26 | 30 673,24 | 72 | 14 652 000 | 10° | 13 800,00 | 47 818,00 | 800,00 |
| 50 | Idem . . | Djombang . . . . . | 3 122 | 400 | » | » | 24 379,48 | 60,95 | niet opgegeven. | niet opgegeven. | 13 050,00 | 44 500,00 | 900,00 |
| 51 | Idem . . | Goedoe . . . . . | 1 550 | 210 | » | » | ± 9 000 | 42,85 | idem. | idem. | 6 875,40 | 23 388,75 | 455,70 |
| 52 | Idem . . | Koning Willem II . . | 4 295 | 490 | $2^{21}/_{500}$ | » | 38 430,07 | 78,10 | idem. | 8° | 18 032,00 | 52 851,40 | 962,85 |
| 53 | Idem . . | Bangsal. . . . . | 2 209 | 310 | $2^{346}/_{500}$ | » | 25 201,21 | 80,64 | idem. | 8° | 11 408,00 | 32 489,55 | 697,50 |
| 54 | Idem . . | Ketanen. . . . . | 2 575 | 300 | 34 | » | 21 742 | 65,095 | 6 265 300 | $7^{1}/_{2}°$ | 10 315,50 | 32 946,00 | 651,00 |
| | | Totaal . . . | 55 558 | 7 620 | $179^{488}/_{500}$ | $405^{34}/_{500}$ | ± 537 313,83 | 65,48 | » | 9° | f 321 230,20 | f 802 889,35 | f 16 317,75 |

| met het Gouvernement. | | Cijns verschuldigd: | | Door het Gouvernement betaald: | | | Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd: | | Aantal daglooners gemiddeld gebezigd: | | Aantal bouws voor den oogst van 1874 vrijwillig beplant. | | TOELICHTINGEN. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Cultuur-procenten van de inlandsche ambtenaren. | Totaal. | van aanplant die door tusschenkomst van het Gouvernement heeft plaats gehad. | van den vrijen aanplant. | aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente. | voor toezigt op den aanplant. | Te zamen. | ambachts-lieden. | gewone arbeiders. | gedurende den maaltijd. | bij het afwerken van het product. | Volgens gesloten overeenkomsten. | Gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | |
| 15. | 16. | 17. | 18 | 19. | 20. | 21. | 22. | 23. | 24. | 25. | 26. | 27. | 28. |
| f 2 745,00 | f 40 803,00 | f 23 674,50 | f 300,00 | f 330,00 | f 300,00 | f 630,00 | 40 | » | 295 daags. | 110 daags. | » | 43 | |
| f 4 870,00 | f 78 054,00 | f 35 792,00 | » | f 171,64 | | | 9 | 36 | 240 | 60 | » | 69 | (k) Uit welke standmonsters het product van 1873 bestond, is voor geen der ondernemingen opgegeven. |
| | | | f 1 150,00 | 276,36 | | | | | | | | | |
| 6 848,60 | 76 417,00 | 58 077,80 | 1 875,00 | 492,80 | | | 12 | 36 | 458 | 67 | » | 195 | |
| 5 918,40 | 80 695,20 | 50 155,20 | 2 050,00 | 531,60 | | | 10 | 60 | 290 | 60 | 20 | $67^{133}/_{500}$ | (l) De ondernemer heeft in 1874 gecontracteerd het riet bij het gewigt te ontvangen, zonder eenige bepaling te maken omtrent de uitgestrektheid van den aanplant; daarom is deze niet bekend. |
| 4 454,00 | 65 750,00 | 39 190,00 | 950,00 | 440,00 | | | 12 | 70 | 430 | 40 | » | 100 | |
| 4 350,00 | 58 130,00 | 41 348,00 | 2 800,00 | 440,00 | | | 25 | 150 | 250 | 100 | (l) » | » | |
| 5 082,00 | 63 186,00 | 48 076,00 | 1 250,00 | 442,96 | | | 5 | 98 | 297 | 139 | $5^{125}/_{500}$ | $98^{103}/_{500}$ | |
| 7 255,20 | 78 552,00 | 60 504,00 | 175,00 | 537,60 | | | 20 | 40 | 287 | 60 | » | 79 | |
| 4 917,60 | 80 431,20 | 43 265,76 | » | 528,00 | | | 47 | 150 | 260 | 70 | » | » | |
| 4 102,00 | 64 942,00 | 34 316,00 | » | 440,00 | | | 8 | 120 | 400 | 40 | » | » | |
| 5 575,50 | 67 560,75 | 48 892,50 | 100,00 | 495,00 | f 540,00 | f 9 256,65 | 10 | 40 | 250 | 60 | » | 20 | |
| 5 054,40 | 70 111,20 | 40 835,52 | 425,00 | 528,00 | | | 3 | 75 | 429 | niet opgegeven. | 70 | » | |
| 7 474,00 | 66 924,00 | 66 546,00 | 850,00 | 460,00 | | | » | 25 | 1 290 | 50 | 34 | » | |
| 5 142,00 | 48 786,00 | 46 818,00 | 2 375,00 | 237,44 | | | 3 | » | 750 | 50 | $36^{250}/_{500}$ | $58^{250}/_{500}$ | |
| | | | | 99,00 | | | 12 | 20 | 400 | 100 | » | » | |
| 3 872,00 | 66 290,00 | 36 848,00 | 650,00 | 460,00 | | | 10 | 50 | 1 000 | 70 | » | 26 | |
| 4 666,00 | 63 116,00 | 39 040,00 | » | 450,00 | | | 12 | 80 | 300 | 120 | » | 160 | |
| 2 396,10 | 33 115,95 | 22 480,50 | » | 236,25 | | | 10 | 50 | 200 | 60 | » | 100 | |
| 5 230,75 | 77 077,00 | 43 350,30 | 75,00 | 563,50 | | | 24 | 130 | 500 | 225 | » | $118^{382}/_{500}$ | |
| 4 011,40 | 48 606,45 | 29 705,75 | 75,00 | 556,50 | | | 16 | 52 | 400 | 120 | » | 49 | |
| 3 603,00 | 47 515,50 | 31 205,25 | 850,00 | 330,00 | | | 17 | 30 | 390 | 100 | » | 100 | |
| f 94 822,95 | f 1 235 260,25 | f 816 446,58 | f 14 650,00 | f 8716,65 | f 540,00 | f 9 256,65 | 265 | 1 312 | » | » | $165^{375}/_{500}$ | $1\,240^{368}/_{500}$ | |

| Volgnommer. | NAMEN der AFDEELINGEN. | NAMEN der ONDERNEMINGEN. | Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, beplant door tusschenkomst van het Gouvernement. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: in het geheel (met opgave der voornaamste standnommers). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: gemiddeld per bouw. | Hoeveelheid verkregen rietsap in liters. | Gemiddeld gehalte van het rietsap volgens Beaumé. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Schadeloosstelling voor den grond. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Belooning aan de dessa-hoofden. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1. | 2. | 3. | 4. | 5. | 6. | 7. | 8. | 9. | 10. | 11. | 12. | 13. | 14. |
| | **PASOEROEAN.** | | | | | | | | | | | | |
| 55 | Pasoeroean. . | Djakatra-Oost . . . | 1 662 | 473 | 4 | » | 24 328,49 gem. n°. 12. | 51 | 10 132 000 | 10° | f 22 105,65 | f 43 411,94 | f 905,79 |
| 56 | Idem . . | de Onderneming. . . | 1 847 | 425 | $64^{371}/_{500}$ | » | 27 500 gem. n°. 12. | 56,15 | 11 928 000 | 8° | 22 941,50 | 38 481,625 | 956,25 |
| 57 | Idem . . | Wonoredjo. . . . . | 1 642 | 423 | 13 | » | 26 606,59 gem. n°. 11. | 61,02 | 9 515 250 | 9° | 20 631,825 | 38 744,685 | 915,795 |
| 58 | Idem . . | Kloerahan . . . . . | 1 441 | 368 | $^{250}/_{500}$ | » | 26 300 n°. 13. | 71,37 | 12 025 200 | 7° | 19 354,96 | 32 963,60 | 796,72 |
| 59 | Idem . . | de Goede Hoop . . . | 931 | 230 | $49^{425}/_{500}$ | » | 17 302,31 meerend. n°. 13. | 61,82 | 7 812 000 | 10° | 12 650,00 | 20 704,60 | 517,50 |
| 60 | Idem . . | Gaijam . . . . . | 1 505 | 353 | 20 | » | 26 233,21 gem. n°. 12. | 70,33 | 10 096 800 | $9^1/_2$° | 19 415,00 | 31 325,22 | 764,245 |
| 61 | Idem . . | Bekassi-Oost . . . . | 1 089 | 250 | $3^{292}/_{500}$ | » | 19 500 gem. n°. 12. | 76,89 | 8 022 000 | 9° | 13 750,00 | 22 498,75 | 541,25 |
| 62 | Idem . . | Dankbaarheid. . . . | 2 267 | 294 | 25 | » | 15 571,13 n°. 7 t/m. 13. | 48,81 | 7 414 680 | 9° | 12 589,08 | 26 724,60 | 588,00 |
| 63 | Idem . . | Soekoredjo. . . . . | 1 114 | 259 | 8 | » | 15 044,53 n°. 7, 11, 12, 13. | 56,34 | 7 274 400 | 7° | 14 245,00 | 23 089,85 | 582,75 |
| 64 | Idem . . | Kawisredjo . . . . | 1 035 | 259 | $5^{375}/_{500}$ | » | 13 598,48 n°. 7, 8, 10, 12, 13. | 51,36 | 4 173 400 | 8° | 14 245,00 | 23 952,32 | 561,735 |
| 65 | Idem . . | Sariredjo . . . . . | 847 | 210 | 1 | » | 9 030,91 gem. n°. 16. | 42,80 | 4 495 200 | 8° | 11 550,00 | 18 903,15 | 402,15 |
| 66 | Idem . . | Pleret . . . . . | 990 | 290 | 5 | » | 20 109,51 gem. n°. 12. | 68,16 | 7 635 000 | 9° | 15 950,00 | 26 258,05 | 652,50 |
| 67 | Bangil . . . | Wangoonredjo . . . | 1 748 | 340 | 26 | » | 17 683,47 n°. 11. | 48,31 | 8 095 600 | $8^1/_2$° | 15 844,00 | 31 208,60 | 680,00 |
| 68 | Idem . . . | Ardjosari . . . . . | 1 954 | 471 | » | » | 28 405 n°. 12. | 60,30 | 11 096 000 | $9^1/_2$° | (m) » | 63 730,00 (plantloon) | 1 177,50 |
| 69 | Idem . . . | Ardiredjo . . . . . | 2 503 | 353 | 11 | $6^3/_4$ | 31 275,06 n°. 10. | 84,35 | 14 215 400 | 9° | 16 605,12 | 32 243,02 | 794,25 |
| 70 | Idem . . . | Yosowilangoon . . . | 1 495 | 307 | 10 | » | 17 772 n°. 8—18. | 56,06 | 7 584 000 | 7°—10° | 13 468,09 | 27 937,00 | 563,345 |
| 71 | Idem . . . | de Hoop . . . . . | 2 033 | 400 | » | 3 | 20 400 n°. 12 | 50,62 | 8 449 680 | 10° | 17 146,00 | 36 400,00 | 766,00 |
| | | Totaal . . . | 26 103 | 5 705 | $247^{213}/_{500}$ | $9^3/_4$ | 356 660,69 | 59,82 | 149 964 610 | $8^1/_2$° | f 262 491,23 | f 538 577,01 | f 12 165,785 |
| | **PROBOLINGGO.** | | | | | | | | | | | | |
| 72 | Probolinggo . | Oembool. . . . . | 1 740 | 528 | » | » | 35 822,43 n°. 14, 13, 12. | 67,84 | 13 621 500 | 9° | f 27 540,48 | f 47 147,76 | f 1 143,12 |
| 73 | Idem . . | Soemberkareng . . . | 1 040 | 474 | $3^{375}/_{500}$ | » | 27 136,30 gem. n°. 10. | 56,80 | 13 360 355 | 8° | 22 752,00 | 43 280,94 | 948,00 |
| 74 | Idem . . | Baijoeman . . . . . | 2 075 | 500 | $50^{325}/_{500}$ | » | 35 505,60 gem. n°. 9. | 64,48 | 17 902 500 | 8° | 23 685,00 | 47 135,00 | 1 125,00 |
| 75 | Idem . . | Wonolangan . . . . | 1 778 | 475 | » | » | 32 814,44 gem. n°. 12. | 69,08 | 12 276 000 | 9° | 23 063,625 | 43 201,25 | 1 068,75 |
| 76 | Kraksaän . . | Kandangdjati. . . . | 1 351 | 518 | » | 58 | ± 31 000 | 53,82 | 14 974 000 | 8° | 23 589,72 | 45 993,22 | 1 036,00 |
| 77 | Idem . . | Djaboong . . . . . | 623 | 265 | » | $232^{297}/_{500}$ | ± 20 000 gem. n°. 10. | 40 | 9 853 750 | 6° à 7° | 10 875,60 | 24 015,625 | 573,725 |
| 78 | Idem . . | Phaëton. . . . . | 1 715 | 593 | » | $6^{453}/_{500}$ | ± 42 000 gem n°. 10. | 70 | 16 000 000 | 8° à 9° | 24 508,69 | 53 974,86 | 1 283,845 |
| 79 | Gending. . . | Padjarakan . . . . | 1 604 | 645 | » | » | ± 42 000 n°. 10—14. | 65 | 20 000 000 | 5°, 7° en 9° | 26 906,175 | 58 091,925 | 1 451,25 |
| 80 | Idem . . . | Gending. . . . . | 1 981 | 546 | » | 75 | ± 43 000 gem n°. 19. | 69 | 18 645 000 | $8^1/_4$° | 22 631,70 | 50 210,16 | 1 182,09 |
| 81 | Loemadjang . | Soekodono. . . . . | 930 | 250 (o) (244) | » | $19^{50}/_{500}$ | ± 16 430 gem. n°. 11. | (p) 62,47 | 7 410 000 | 9° | 8 700,00 | 21 625,00 | 406,25 |
| | | Totaal . . . | 14 837 | 4 794 (4 788) | $54^{200}/_{500}$ | $391^{300}/_{500}$ | ± 325 708,77 | (p) 62,23 | 144 043 105 | 8° | f 214 252,99 | f 434 675,74 | f 10 218,03 |

| met het Gouvernement. | | Cijns verschuldigd: | | Door het Gouvernement betaald: | | | Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd: | | Aantal daglooners gemiddeld gebezigd: | | Aantal bouws voor den oogst van 1874 vrijwillig beplant. | | TOELICHTINGEN. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Cultuur-procenten van de inlandsche ambtenaren. | Totaal. | van aanplant die door tusschenkomst van het Gouvernement heeft plaats gehad. | van den vrijen aanplant. | aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente. | voor toezigt op den aanplant. | Te zamen. | ambachts-lieden. | gewone arbeiders. | gedurende den maaltijd. | bij het afwerken van het product. | Volgens gesloten overeenkomsten. | Gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | |
| 15. | 16. | 17. | 18. | 19. | 20. | 21. | 22. | 23. | 24. | 25. | 26. | 27. | 28. |
| f 4 727,635 | f 71 151,025 | f 36 345,32 | f 100,00 | f 520,30 | | | 5 | 37 | 337 | 97 | $27^{90}/_{500}$ | $^{160}/_{500}$ | (*m*) Deze onderneming werkte in 1873 nog op de oude voorwaarden. |
| 5 652,50 | 68 031,875 | 48 875,00 | 1 625,00 | 467,50 | | | 25 | 35 | 275 | 85 | 175 | » | |
| 5 236,74 | 65 529,045 | 40 548,78 | 325,00 | 465,30 | | | » | » | 305 | 75 | 60 | » | (*n*) Ardjosari heeft de verpligte levering van suiker door een cijns in geld vervangen. |
| 4 500,64 | 57 615,92 | 37 948,16 | 25,00 | 404,80 | | | » | » | 282 | 30 | 7 | » | |
| 3 451,15 | 37 323,25 | 32 049,12 | 1 250,00 | 253,00 | | | 9 | 26 | 152 | 14 | 75 | » | |
| 4 348,96 | 55 853,425 | 40 645,30 | 500,00 | 388,30 | | | onbepaald. | » | 260 | 70 | 76 | » | |
| 3 157,50 | 39 947,50 | 31 672,50 | 100,00 | 275,00 | f 10 800,00 | f 15 017,40 | 6 | 45 | 275 | 97 | $36^{140}/_{500}$ | $8^{360}/_{500}$ | |
| 3 213,42 | 43 115,10 | 29 116,29 | 625,00 | 323,40 | | | 9 | 26 | 225 | 79 | 20 | 2 | |
| 3 547,005 | 41 464,605 | 33 364,38 | 200,00 | 284,90 | | | 8 | 90 | 210 | 25 | 38 | » | |
| 2 986,27 | 41 745,325 | 26 359,725 | 150,00 | 284,90 | | | 9 | 40 | 185 | 55 | $5^{375}/_{500}$ | » | |
| 2 022,30 | 32 877,60 | 17 982,30 | 25,00 | 231,00 | | | 4 | 30 | 180 | 90 | 70 | » | |
| 4 323,90 | 47 184,45 | 37 383,90 | 125,00 | 319,00 | | | 5 | 30 | 250 | 100 | 9 | » | |
| 3 570,00 | 51 302,60 | 30 600,00 | 650,00 | 374,00 | | | » | » | 250 | 60 | 61 | » | |
| 6 627,83 | 71 535,33 | (*n*) 151 203,63 | » | » | | | onbepaald. | onbepaald. | 275 | 100 | » | » | |
| 5 021,425 | 54 663,815 | 49 312,335 | 450,00 | 388,30 | 5 400,00 | 6 940,00 | idem. | idem. | 300 | 100 | $121^{1}/_{2}$ | $7^{1}/_{2}$ | |
| 2 752,255 | 44 720,69 | 23 761,80 | 250,00 | 337,70 | | | idem. | idem. | 237 | 78 | » | 25 | |
| 3 750,00 | 58 062,00 | 31 670,40 | 75,00 | 440,00 | | | idem. | idem. | 300 | 60 | » | 33 | |
| f 68 889,53 | f 882 123,555 | f 698 838,94 | f 6 475,00 | f 5 757,40 | f 16 200,00 | f 21 957,40 | » | » | » | » | $781^{355}/_{500}$ | $76^{270}/_{500}$ | |
| f 6 098,40 | f 81 929,76 | f 51 254,28 | » | f 580,80 | f 1 080,00 | f 1 660,80 | 25 | 15 | 480 | 100 | » | 52 | (*o*) De cijfers tusschen ( ) geplaatst, wijzen het aantal bouws aan, waarvan is gesneden geworden. |
| 4 972,26 | 71 953,20 | 41 985,025 | f 100,00 | 521,40 | 1 080,00 | 1 601,40 | 24 | 10 | 250 | 80 | $4^{250}/_{500}$ | $35^{250}/_{500}$ | |
| 6 597,50 | 78 542,50 | 49 080,00 | 1 275,00 | 550,00 | 1 080,00 | 1 630,00 | 12 | 24 | 425 | 120 | 88 | 8 | (*p*) Berekend over de uitgestrektheid waarvan gesneden is geworden. |
| 6 885,125 | 74 218,75 | 64 258,95 | » | 522,50 | 1 080,00 | 1 602,50 | 51 | 15 | 450 | 200 | » | 50 | |
| 4 985,75 | 75 604,69 | 44 382,24 | 1 450,00 | 543,90 | 1 080,00 | 1 623,90 | 32 | » | 360 | 150 | » | 110 | |
| 2 877,90 | 38 342,85 | 26 676,225 | 5 825,00 | 278,25 | 540,00 | 818,25 | 17 | 27 | 150 | 50 | » | 159 | |
| 7 095,245 | 86 862,64 | 53 207,52 | 175,00 | 622,65 | 1 080,00 | 1 702,65 | 14 | 10 | 500 | 150 | » | 58 | |
| 8 519,85 | 94 969,20 | 77 535,45 | » | 677,24 | 1 080,00 | 1 757,24 | 4 | » | 475 | 150 | » | $12^{390}/_{500}$ | |
| 6 385,47 | 80 409,42 | 53 217,285 | 1 875,00 | 573,285 | 1 080,00 | 1 653,285 | 40 | » | 440 | 80 | » | 178 | |
| 1 525,00 | 32 256,25 | 13 208,00 | 500,00 | 290,00 | 540,00 | 830,00 | 23 | 30 | 180 | 60 | » | 80 | |
| f 55 942,50 | f 715 089,26 | f 474 834,975 | f 11 200,00 | f 5 160,025 | f 9 720,00 | f 14 880,025 | 242 | 131 | 3 710 | 1 140 | $92^{250}/_{500}$ | $743^{140}/_{500}$ | |

| Volgnommer. | NAMEN der AFDEELINGEN. | NAMEN der ONDERNEMINGEN. | Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, beplant door tusschenkomst van het Gouvernement. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: in het geheel (met opgave der voornaamste standnommers). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: gemiddeld per bouw. | Hoeveelheid verkregen rietsap in liters. | Gemiddeld gehalte van het rietsap volgens Beaumé. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Schadeloosstelling voor den grond. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Belooning aan de dessa-hoofden. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1. | 2. | 3. | 4. | 5 | 6. | 7. | 8. | 9. | 10. | 11. | 12. | 13. | 14. |
| | **BEZOEKI.** | | | | | | | | | | | | |
| 82 | Bezoeki | de Maas | 1 351 | 337 | » | (q) 16 | 29 563,92 meest n°. 12 en 13. | 83,75 | 12 096 000 | 7° | f 18 198,00 | f 30 252,49 | f 758,25 |
| 83 | Idem | Boedoean | 1 194 | 400 | » | » | 23 508,54 meest n°. 10. | 58,77 | 13 000 000 | 6½° | 21 600,00 | 35 616,00 | 724,00 |
| 84 | Panaroekan | Waringin anom | 1 319 | 400 | » | » | 26 782,18 | 66,95 | 12 242 880 | 6½° | 21 600,00 | 35 532,00 | 834,00 |
| 85 | Idem | Olean | 970 | 300 | » | » | 29 247,42 | 97,49 | 12 344 000 | 8° | 16 200,00 | 26 956,50 | 625,50 |
| 86 | Idem | Pandji | 2 050 | 500 | » | » | 46 049 | 92,10 | 23 886 250 | 7° | 27 000,00 | 44 167,50 | 1 085,00 |
| | | Totaal | 6 884 | 1 937 | » | 16 | 155 151,06 | 79,44 | 73 569 130 | 7° | f 104 598,00 | f 172 524,49 | f 4 026,75 |
| | **BANJOEMAS.** | | | | | | | | | | | | |
| 87 | Banjoemas | Kalibagor | 2 620 | 400 (r) (389) | » | » | 8 596,66 | (s) 22,10 | 8 843 400 | 8° | f 12 960,00 | f 48 000,00 | f 494,00 |
| | **MADIOEN.** | | | | | | | | | | | | |
| 88 | Madioen / Magettan | Poerwodadi | 325 / 3 157 | 50 / 350 | » / » | » / » | ± 18 000 | 45 | 7 322 000 | 9° | f 11 274,00 | f 47 050,00 | f 700,00 |
| 89 | Madioen / Magettan | Redjosari | 1 197 / 2 995 | 150 / 250 | » / » | » / » | ± 24 000 | 60 | 9 160 000 | 9° | 13 200,00 | 46 000,00 | 700,00 |
| | | Totaal | 7 674 | 800 | » | » | ± 42 000 | 52,50 | 16 482 000 | 9° | f 24 474,00 | f 93 050,00 | f 1 400,00 |
| | **KEDIRI.** | | | | | | | | | | | | |
| 90 | Kediri | Pesantren | 1 855 | 400 (t) (268) | » | » | 7 650 n°. 9. | (u) 28,575 | 7 000 000 | 3° | f 13 200,00 | 48 000,00 | f 804,00 |
| 91 | Idem | Minggiran, Poerwoasri en Menang | 4 465 | 650 | 49½ | » | 30 700 n°. 12. | 43,89 | 20 610 000 | 5° à 6° | 21 450,00 | 78 000,00 | 1 192,75 |
| 92 | Ngrowo | Modjopangoeng | 1 600 | 400 | » | » | 21 139 n°. 18—9. | 52,58 | 13 400 200 | 8° | 15 400,00 | 46 984,00 | 834,00 |
| 93 | Berbek | Djati | 2 629 | 450 | » | 94 | ± 27 200 n°. 15—10. | 50 | 21 108 000 | 6¾° | 14 850,00 | 56 250,00 | 1 012,50 |
| | | Totaal | 10 549 | 1 900 (1 768) | 49½ | 94 | ± 86 689 | 45,35 | 62 118 200 | 6° | f 64 900,00 | f 229 234,00 | f 3 843,25 |

| met het Gouvernement. | | Cijns verschuldigd: | | Door het Gouvernement betaald: | | | Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd: | | Aantal daglooners gemiddeld gebezigd: | | Aantal bouws voor den oogst van 1874 vrijwillig beplant. | | TOELICHTINGEN. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Cultuur-procenten van de inlandsche ambtenaren. | Totaal. | van aanplant die door tusschenkomst van het Gouvernement heeft plaats gehad. | van den vrijen aanplant. | aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente. | voor toezigt op den aanplant. | Te zamen. | ambachts-lieden. | gewone arbeiders. | gedurende den maaltijd. | bij het afwerken van het product. | Volgens gesloten overeenkomsten. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Gronden door de ondernemers gehuurd. | |
| 15. | 16. | 17. | 18. | 19. | 20. | 21. | 22. | 23. | 24. | 25. | 26. | 27. | 28. |
| f 5 075,22 | f 54 283,96 | f 38 725,51 | f 400,00 | f 363,96 | f 1 080,00 | f 1 443,96 | ± 30 | ± 30 | ± 200 | ± 60 | » | $65^{490}/_{500}$ | (*q*) De aanplant bedroeg aanvankelijk 36 bouws, doch slechts 16 bouws riet zijn verwerkt. |
| 4 906,00 | 62 846,00 | 37 027,00 | » | 432,00 | 1 080,00 | 1 512,00 | niet opgegeven | ± 30 | ± 200 | ± 70 | » | 21 | |
| 4 720,00 | 62 686,00 | 37 580,00 | » | 432,00 | 1 080,00 | 1 512,00 | 10 | 15 | 320 | 60 | » | $14^{250}/_{500}$ | (*r*) Dit cijfer betreft het aantal bouws, waarvan is gesneden geworden. |
| 3 508,50 | 47 290,50 | 29 805,75 | » | 324,00 | 810,00 | 1 134,00 | 10 | 68 | 307 | 72 | » | $47^{7}/_{500}$ | |
| 6 645,00 | 78 897,50 | 65 895,00 | » | 540,00 | 1 350,00 | 1 890,00 | 35 | 53 | 500 | 150 | 4 | | |
| f 24 854,72 | f 306 003,96 | f 209 033,26 | f 400,00 | f 2 091,96 | f 5 400,00 | f 7 491,96 | » | ± 196 | ± 1 527 | ± 412 | 4 | $148^{247}/_{500}$ | (*s*) Berekend over 389 bouws. |
| f 3 010,00 | f 64 494,00 | f 26 608,00 | » | f 432,00 | f 1 200,00 | f 1 632,00 | 20 | » | 300 à 350 | onbepaald | $31^{1}/_{2}$ | » | (*t*) Slechts van 268 bouws is geoogst. Eene uitgestrektheid van 132 bouws is niet gesneden, wegens de slechte hoedanigheid van het riet. |
| f 3 262,00 | f 62 286,00 | f 27 206,00 | » | f 55,00<br>385,00 | »<br>f 1 080,00 | f 55,00<br>1 465,00 | niet op te geven. | niet op te geven. | ± 300 daags | ± 50 daags | » | » | (*u*) Berekend over de uitgestrektheid waarvan is geoogst. |
| 3 734,00 | 63 634,00 | 32 000,00 | » | 165,00<br>275,00 | 540,00<br>540,00 | 705,00<br>815,00 | 43 | 80 | ± 300 daags | ± 100 daags | 20 | » | |
| f 6 996,00 | f 125 920,00 | f 59 206,00 | » | f 880,00 | f 2 160,00 | f 3 040,00 | » | » | ± 600 | ± 150 | 20 | » | |
| f 3 962,00 | f 65 966,00 | f 31 720,80 | » | f 440,00 | f 1 080,00 | f 1 520,00 | 16 | 60 | 240 | 60 | » | » | |
| 5 687,50 | 106 330,25 | 47 437,00 | f 1 250,00 | 715,00 | 1 620,00 | 2 335,00 | » | 390 | 640 | 155 | 45 | » | |
| 4 430,00 | 67 648,00 | 28 704,00 | » | 440,00 | 1 080,00 | 1 520,00 | 13 | 60 | 200 | 100 | » | 41 | |
| 6 063,75 | 78 176,25 | 51 603,75 | 2 350,00 | 495,00 | 1 080,00 | 1 575,00 | 24 | 130 | 120 | 120 | $146^{1}/_{2}$ | » | |
| f 20 143,25 | f 318 120,50 | f 159 465,55 | f 3 600,00 | f 2 090,00 | f 4 860,00 | f 6 950,00 | 53 | 640 | 1 200 | 435 | $191^{1}/_{2}$ | 41 | RECAPITULATIE. |

| GEWESTEN. | Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, beplant door tusschenkomst van het Gouvernement. | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Aantal bouws voor den oogst van 1873, vrijwillig beplant: gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: in het geheel (met opgave der voornaamste standnommers). | Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: gemiddeld per bouw. | Hoeveelheid verkregen rietsap in liters. | Gemiddeld gehalte van het rietsap volgens Beaumé. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Schadeloosstelling voor den grond. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking. | Kosten van den aanplant ingevolge contract: Belooning aan de dessa-hoofden. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1—3. | 4. | 5. | 6. | 7. | 8. | 9. | 10. | 11. | 12. | 13. | 14. |
| Cheribon | 21 878 | 4 274 | niet opgegeven | » | ± 352 241,12 | 82,415 | 152 514 791 | 10° | f 162 471,00 | f 535 863,57 | f 9 383,08 |
| Tagal | 19 564 | 2 950 (v) (2 898) | » | 250¾ | ± 220 425,22 | 70 | 90 327 886 | 10° | 109 906,50 | 352 306,00 | 6 204,00 |
| Pekalongan | 12 789 | 1 600 | » | 5 | ± 94 400 | 58,81 | 40 094 420 | 8° | 61 825,00 | 202 500,00 | 3 374,50 |
| Samarang | 13 885 | 2 100 | » | » | 142 236,72 | 67,73 | 65 353 700 | 8° | 89 571,50 | 253 349,00 | 4 399,00 |
| Japara | 26 978 | 4 319 | 37 | 79 | 303 115,99 | 68,34 | 119 019 610 | 9½° | 166 348,73 | 471 049,30 | 9 669,75 |
| Rembang | 1 972 | 300 | » | 11½ | ± 15 059,72 | 48,35 | 4 506 000 | 10¼° | 12 231,00 | 25 252,50 | 574,50 |
| Soerabaija | 55 558 | 7 620 | 179488/500 | 405334/500 | ± 537 313,83 | 65,48 | » | 9° | 321 230,20 | 802 889,35 | 16 317,75 |
| Pasoeroean | 26 103 | 5 705 | 247213/500 | 9¾ | 356 660,69 | 59,82 | 149 964 610 | 8½° | 262 491,23 | 538 577,01 | 12 165,785 |
| Probolinggo | 14 837 | 4 794 (4 788) | 54200/500 | 391300/500 | ± 325 708,77 | 62,23 | 144 043 105 | 8° | 214 252,99 | 434 675,74 | 10 218,03 |
| Bezoeki | 6 884 | 1 937 | » | 16 | 155 151,06 | 79,44 | 73 569 130 | 7° | 104 598,00 | 172 524,49 | 4 026,75 |
| Banjoemas | 2 620 | 400 (389) | » | » | 8 596,66 | 22,10 | 8 843 400 | 8° | 12 960,00 | 48 000,00 | 494,00 |
| Madioen | 7 674 | 800 | » | » | ± 42 000 | 52,50 | 16 482 000 | 9° | 24 474,00 | 93 050,00 | 1 400,00 |
| Kediri | 10 549 | 1 900 (1 768) | 49½ | 94 | ± 86 689 | 45,35 | 62 118 200 | 6° | 64 900,00 | 229 234,00 | 3 843,25 |
| Totaal | 221 291 | 38 699 (38 498) | 568151/500 | 1 262334/500 | ± 2 639 598,78 | (w) 65,45 | » | » | f 1 607 260,15 | f 4 159 270,96 | f 82 070,395 |

| met het Gouvernement. | | Cijns verschuldigd: | | Door het Gouvernement betaald: | | | Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd: | | Aantal daglooners gemiddeld gebezigd: | | Aantal bouws voor den oogst van 1874 vrijwillig beplant. | | TOELICHTINGEN. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Cultuur-procenten van de inlandsche ambtenaren. | Totaal. | van aanplant die door tusschenkomst van het Gouvernement heeft plaats gehad. | van den vrijen aanplant. | aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente. | voor toezigt op den aanplant. | Te zamen. | ambachts-lieden. | gewone arbeiders. | gedurende den maaltijd. | bij het afwerken van het product. | Volgens gesloten overeenkomsten. | Gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald). | |
| 15. | 16. | 17. | 18. | 19. | 20. | 21. | 22. | 23. | 24. | 25. | 26. | 27. | 28. |
| f 64 712,86 | f 772 430,51 | f 452 481,205 | » | f 4 487,60 | f 10 800,00 | f 15 287,60 | 356 | 2 432 | 1 755 | 790 | » | $80^{1}/_{2}$ | (*v*) De cijfers tusschen ( ) geplaatst, wijzen het aantal bouws aan, waarvan is gesneden geworden. |
| 35 190,75 | 503 607,25 | 299 640,30 | f 6 268,75 | 3 280,00 | 7 920,00 | 11 200,00 | 137 | 392 | » | » | 50 | 444 | |
| 19 095,50 | 286 795,00 | 156 676,35 | 125,00 | 1 835,00 | 4 320,00 | 6 155,00 | » | » | » | » | 6 | 20 | (*w*) Berekend over het aantal bouws, waarvan is gesneden geworden. |
| 25 378,50 | 372 698,00 | 201 189,40 | » | 2 310,00 | 5 400,00 | 7 710,00 | 86 | 321 | » | » | » | » | (*x*) Bovendien had een der ondernemingen (Soerawinangon in Cheribon) nog eene levering in natura, ad 10 653,50 pikols. |
| 63 310,335 | 710 378,115 | 495 707,46 | 2 900,00 | 4 750,90 | 11 340,00 | 16 090,90 | 211 | 479 | » | » | 18 | 103 | |
| 2 745,00 | 40 803,00 | 23 674,50 | 300,00 | 330,00 | 300,00 | 630,00 | 40 | » | 295 | 110 | » | 43 | (*ÿ*) Voor de residentie Tagal zijn in deze opgaaf 32 bouws minder begrepen dan het cijfer op blz. 194 van het verslag hiervoren. Dit verschil kan hier te lande niet worden toegelicht. |
| 94 822,95 | 1 235 260,25 | 816 446,58 | 14 650,00 | 8 716,65 | 540,00 | 9 256,65 | 265 | 1 312 | » | » | $165^{375}/_{500}$ | $1\,240^{368}/_{500}$ | |
| 68 889,53 | 882 123,555 | 698 838,94 | 6 475,00 | 5 757,40 | 16 200,00 | 21 957,40 | » | » | » | » | $781^{355}/_{500}$ | $76^{270}/_{500}$ | |
| 55 942,50 | 715 089,26 | 474 834,975 | 11 200,00 | 5 160,025 | 9 720,00 | 14 880,025 | 242 | 131 | 3 710 | 1 140 | $92^{250}/_{500}$ | $743^{140}/_{500}$ | |
| 24 854,72 | 306 003,96 | 209 033,26 | 400,00 | 2 091,96 | 5 400,00 | 7 491,96 | » | 196 | 1 527 | 412 | 4 | $148^{247}/_{500}$ | |
| 3 040,00 | 64 494,00 | 26 608,00 | » | 432,00 | 1 200,00 | 1 632,00 | 20 | » | 325 | onbepaald. | $31^{1}/_{2}$ | » | |
| 6 996,00 | 125 920,00 | 59 206,00 | » | 880,00 | 2 160,00 | 3 040,00 | » | » | 600 | 150 | 20 | » | |
| 20 143,25 | 318 120,50 | 159 465,55 | 3 600,00 | 2 090,00 | 4 860,00 | 6 950,00 | 53 | 640 | 1 200 | 435 | $191^{1}/_{2}$ | 41 | |
| f 485 121,895 | f 6 333 723,40 | (*x*) f 4 073 802,52 | f 45 918,75 | f 42 121,535 | f 80 160,00 | f 122 281,535 | » | » | » | » | $1\,360^{480}/_{500}$ | (*ÿ*) $2\,940^{275}/_{500}$ | |

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE CC.

N°. 31.

(Zie bladz. 197 van het verslag.)

OVERZIGT betreffende de productie enz. der zuiver particuliere suikerfabrieken op Java en Madura over 1872 en 1873.

| GEWESTEN. | AFDEELINGEN. | FABRIEKEN. | 1872. Aanplant in bouws. | 1872. Productie in pikols. | 1872. Gemiddelde productie per bouw. | 1873. Aanplant in bouws. | 1873. Productie in pikols. | 1873. Gemiddelde productie per bouw. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Cheribon. | Cheribon. | Kalitandjoeng. | (1) † | 7 060 | † | † | 9 000 | † |
| | id. | Tjikeleng. | † | ± 1 200 | † | † | 1 500 | † |
| | id. | Waled. | † | ± 10 300 | † | † | 12 111,75 | † |
| | id. | Tjigobang. | † | 14 000 | † | † | 13 565,62 | † |
| | id. | Kalimaro. | † | ± 9 820 | † | † | 11 987,51 | † |
| | id. | Loewoenggadja. | † | ± 5 700 | † | † | 7 220 | † |
| | Sindanglaut | Djatipiring. | † | 7 230 | † | — | — | — |
| | Koeningan. | Djambar. Segarahiang. | † | ± 400 | † | † | 261 | † |
| | id. | Sakerta. | † | ± 300 | † | † | 128 | † |
| | | Kalisapoe | — | — | — | † | 20 | † |
| | | Samoedialaga. (2) | — | — | — | — | — | — |
| | | | | 56 010 | | | 55 793,88 | |
| Tagal. | Tagal. | Kedjamban. | 82 | 3 070 | 37,43 | 82 | 2 914,38 | 35,54 |
| | id | Kemantran. | — | — | — | 82 | 4 478,45 | 54,61 |
| | id. | Maribaija. | — | — | — | 40 | 1 000 | 25 |
| | Breb s. | Lemahabang. | 347⅝ | 20 200 | 58,10 | † | 21 500 | † |
| | | Balapoelang. (2) | — | — | — | — | — | — |
| | | | | 23 270 | | | 29 892,83 | |
| Pekalongan. | Bandar. | Tirto. (2) | — | — | — | — | — | — |
| | Batang. | Klidang. (3) | — | — | — | — | — | — |
| Rembang. | Rembang. | Toelies. | 330 | 16 000 | 48,485 | 346 | 15 422,33 | 44,57 |

(1) De dus † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.
(2) Deze nieuw opgerigte onderneming zou eerst in 1874 beginnen te werken.
(3) Deze fabriek had geruimen tijd stil gestaan, doch zou in 1874 weder beginnen te werken.

| GEWESTEN. | AFDEELINGEN. | FABRIEKEN. | 1872. | | | 1873. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Aanplant in bouws. | Productie in pikols. | Gemiddelde productie per bouw. | Aanplant in bouws. | Productie in pikols. | Gemiddelde productie per bouw. |
| Soerabaija. | Soerabaija. | Poerworedjo. | † | 6 500 | † | 190 | 9 000 | 47,37 |
| | id. | Ketabang. (1) | — | — | — | — | — | — |
| | Sidho-ardjo. | Pandjoenan. | † | 4 500 Stroopsuiker. | † | 160 | 6 069 | 37,93 |
| | id. | Gobohan. (2) | — | — | — | — | — | — |
| | id. | Ngelom. (2) | — | — | — | — | — | — |
| | id. | Tamangsari. | — | — | — | 70 | 3 474 | 49,63 |
| | id. | Papoh. (3) | — | — | — | — | — | — |
| | Modjokerto. | Soekodono. | 205 | ± 12 000 | ± 58,50 | 300 | 25 000 | 83,33 |
| | id. | Plosso. | 175 | ± 6 650 | ± 38 | 240 | 13 000 | 54,165 |
| | | | | 29 650 | | | 56 543 | |
| Pasoeroean. | Pasoeroean. | Rust en Lust. | † | † | † | 30 | 703,16 | 23,44 |
| | id. | Gedjoegan. (2) | — | — | — | — | — | — |
| | | | | | | | 703,16 | |
| Probolinggo. | Kraksaän. | Bagoe. (4) | † | 24 000 | † | † | 26 500 | † |
| Bagelen. | Keboemen. | Kebassekan. | 73 | 1 115 | 15,27 | ± 150 | 2 250 | 15 |
| | Poerworedjo. | Spinong. (3) | — | — | — | — | — | — |
| | id. | Tegalsari. (3) | — | — | — | — | — | — |
| | | | | 1 115 | | | 2 250 | |
| Kadoe. | Magelang. | Pradjenan. | 7 | 140 | 20 | 12 | 350 | 29,17 |
| | id. | Tomogoro. (Ponogogo ?) | 5 | 100 | 20 | 7½ | 120 | 16 |
| | id. | Bandoong. | 15 | 300 | 20 | 15 | 410 | 27,335 |
| | id. | Tiban. (2) | — | — | — | — | — | — |
| | id. | Permitan (ofBondowassan). | 6 | 150 | 25 | 6 | 70 | 11,665 |
| | Probolinggo. | Kringin Tjilik. | 17 | 375 | 22 | 18 | 495 | 27,50 |
| | | | | 1 065 | | | 1 445 | |
| Madioen. | Magettan. | Poerwodadi. | 402½ | 16 000 | 39,75 | 415 | 20 000 | 48,19 |
| Madura. | Pamakassan. | Teedja. | (5) | (5) | (5) | † | 5 000 | † |
| | | Totaal generaal. . . . . | | (6) 167 110 | | | (7) 213550 20/100 | |

(1) Deze onderneming, waarvoor het gouvernementscontract met den oogst van 1871 is verstreken, zou in 1874 beginnen met het verwerken van particulieren aanplant.
(2) Deze onderneming heeft in beide jaren niet gewerkt.
(3) Deze nieuw opgerigte onderneming zou eerst in 1874 beginnen te werken.
(4) Vermoedelijk zouden in 1874 in dit gewest nog twee (nieuwe) ondernemingen in werking komen.
(5) Deze onderneming werkte in 1872 nog op contract met het Gouvernement.
(6) Productie van 24 ondernemingen.
(7) Productie van 29 ondernemingen.

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **DD**.

N°. 32.

(Zie bladz. 198 van het verslag.)

# AANTOONING

BETREFFENDE DE

# GOUVERNEMENTS-KINAPLANTSOENEN

## (IN DE RESIDENTIE PREANGER REGENTSCHAPPEN)

OP

# JAVA,

over de jaren 1871, 1872 en 1873.

| Ligging en gemiddelde hoogte boven zee der plantsoenen. (De hoogte uitgedrukt in meters.) | Aanwezig bij het einde van | PLANTEN IN DE KWEEKERIJEN. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Calisaja. | Succirubra. | Officinalis (variëtates). | Lancifolia. | Micrantha. |
| Lembang, geb. Tangkoeban Prahoe (1251). | 1871 | 57 700 | 1 211 | » | » | » |
| | 1872 | 37 924 | » | » | » | » |
| | 1873 | 9 000 | 7 000 | » | » | 400 |
| Nagrak, geb. Tangkoeban Prahoe (1625). | 1871 | 43 500 | 200 | 10 350 | 1 900 | » |
| | 1872 | 15 000 | 8 000 | 3 350 | 550 | » |
| | 1873 | 6 000 | 1 000 | 30 000 | 500 | » |
| Tjibitoeng, gebergte Waijang (1527). | 1871 | 60 630 | 4 400 | 11 000 | 4 950 | » |
| | 1872 | 41 538 | 3 400 | 6 300 | 4 337 | » |
| | 1873 | 5 000 | 1 000 | 62 400 | 3 700 | » |
| Tjibérem, gebergte Malawar-Oost (1560). | 1871 | 23 986 | 512 | 14 760 | 2 644 | » |
| | 1872 | 55 136 | 1 800 | 13 860 | 2 644 | » |
| | 1873 | 1 500 | » | 14 500 | 2 400 | » |
| Tjiniroean, gebergte Malawar-West (1566). | 1871 | 60 583 | 1 198 | 14 630 | 11 540 | » |
| | 1872 | 40 888 | 2 000 | 9 435 | 8 450 | » |
| | 1873 | 33 500 | » | 16 700 | 7 300 | » |
| Rioeng Goenoeng, gebergte Tiloe (1625). | 1871 | 102 500 | » | 2 200 | 27 600 | » |
| | 1872 | 74 800 | » | 2 200 | 28 300 | » |
| | 1873 | 6 300 | » | 5 700 | 4 300 | » |
| Kawah Tjiwidei, geb. Kendeng Patoeha (1950). | 1871 | 17 700 | » | 58 757 | » | » |
| | 1872 | 6 000 | » | 16 257 | » | » |
| | 1873 | » | » | 32 000 | » | » |
| Totaal der afzonderlijke soorten. | 1871 | 366 599 | 7 521 | 111 697 | 48 634 | » |
| | 1872 | 271 286 | 15 200 | 51 402 | 44 281 | » |
| | 1873 | (a) 61 300 | 9 000 | 161 300 | 18 200 | 400 |
| Totaal-generaal van alle soorten. | 1871 | 534 451 | | | | |
| | 1872 | 382 169 | | | | |
| | 1873 | 250 200 | | | | |

| PLANTEN IN DEN VOLLEN GROND. | | | | | Totaal generaal der planten. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Calisaja en Hasskarliana. | Succirubra en Caloptera. | Officinalis (variëtates). | Lancifolia | Micrantha. | | |
| 99 313 | 12 354 | » | » | 200 | 170 778 | (*a*) Waaronder 52 300 stuks Calisaja's Ledgeriana. |
| 122 089 | 14 412 | » | » | 200 | 174 625 | |
| 133 000 | 14 400 | » | » | 200 | 164 000 | (*b*) Waaronder 10 000 stuks Calisaja's Ledgeriana en ± 70 000 Hasskarliana's. |
| 102 196 | 23 690 | 13 000 | 2 412 | 62 | 197 310 | |
| 144 196 | 29 940 | 20 000 | 3 762 | 62 | 224 860 | (*c*) Waaronder ± 6 000 stuks Caloptera's. |
| 159 800 | 43 000 | 23 000 | 3 700 | 60 | 267 060 | |
| 108 977 | 24 228 | 500 | 1 000 | 50 | 215 735 | (*d*) Bovendien telde men op de thans niet vermelde plantsoenen Tjibodas, Telaga Patengan, Wonodjampi en Diëng, nog 91 calisaja- en hasskarliana-, 7 succirubra- en caloptera-, 2 officinalis-, 5 lancifolia- en 20 micrantha-, te zamen 125 boomen; zoodat het totaal in den vollen grond onder ult. 1871 eigenlijk bedroeg 1 380 012. |
| 128 119 | 26 270 | 5 200 | 1 613 | 50 | 216 827 | |
| 134 100 | 26 500 | 15 600 | 2 200 | 50 | 250 550 | |
| 178 817 | 21 754 | 2 412 | 834 | 110 | 245 829 | |
| 195 617 | 22 576 | 10 912 | 834 | 110 | 303 489 | |
| 205 500 | 23 900 | 22 600 | 900 | 110 | 271 410 | (*e*) Dit totaal is nog met 125 te vermeerderen (zie de voorgaande aanmerking), en bedroeg alzoo in werkelijkheid 1 914 463. |
| 227 671 | 44 068 | 7 864 | 4 680 | 308 | 372 542 | |
| 274 326 | 47 440 | 19 054 | 8 265 | 308 | 410 166 | |
| 251 200 | 48 800 | 31 700 | 9 400 | 300 | 398 900 | |
| 174 712 | 33 925 | 11 460 | 6 216 | 170 | 358 784 | |
| 247 412 | 33 925 | 11 460 | 12 016 | 170 | 410 283 | |
| 249 900 | 33 900 | 18 400 | 16 000 | 170 | 334 670 | |
| 117 864 | 4 868 | 152 976 | 1 066 | 130 | 353 361 | |
| 123 664 | 4 868 | 195 476 | 1 066 | 130 | 347 461 | |
| » | » | 226 300 | » | » | 258 300 | |
| 1 009 550 | 164 887 | 188 212 | 16 208 | 1 030 | (*e*) 1 914 338 | |
| 1 235 423 | 179 431 | 262 102 | 27 556 | 1 030 | 2 087 711 | |
| (*b*) 1 133 500 | (*c*) 190 500 | 337 600 | 32 200 | 890 | 1 944 890 | |
| | | (*d*) 1 379 887 | | | | |
| | | 1 705 542 | | | | |
| | | 1 694 690 | | | | |

ZITTING 1874 — 1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE EE.

N°. 33.

(Zie bladz. 198 van het verslag).

# VERSLAG van den scheikundige bij de gouvernements kina onderneming op Java, over zijne verrigtingen gedurende 1873.

Nadat door eenige analyses in het laatst van 1872 was gebleken, dat onder de als cinchona calisaja bekend staande planten, die soort bijzonder uitmunt, welke sedert 1865 werd gekweekt uit de van LEDGER gekochte zaden, is op deze bijzonder de aandacht gevestigd. Door een 27tal onderzoekingen (zie de tabel ten slotte, n°. 1—27) is hare superioriteit boven allen twijfel verheven, en schoon ook bij haar, even als bij alle cinchona's, tamelijk groote verschillen voorkomen, zoo is toch het gemiddeld gehalte van dien aard, dat deze kinasoort mettertijd alle andere zal verdringen, niet alleen omdat het chininegehalte op zich zelf zoo hoog is, maar vooral ook omdat, nevens chinine, zoo weinig andere alkaloïden in dezen bast worden aangetroffen, waardoor de fabriekmatige bereiding van zwavelzure chinine zeer wordt vergemakkelijkt. Het aantal bloeijende boomen dezer soort vermeerdert langzamerhand, zoodat aan zaden spoedig geen gebrek meer zal bestaan. Voor aankweeking van nieuwe planten worden voortaan alleen zaden gebruikt van boomen, die in hunnen bast meer dan vijf percent chinine bevatten. Sommige uitkomsten, die niet overeenkomen met den aard van dezen bast (bijv. n°. 6 van den staat), moeten daaraan worden toegeschreven, dat vroeger eenige der echte LEDGER-planten zijn gestorven en in de plantsoenen vervangen door calisaja's van andere herkomst. Onder deze zijn er, die in uiterlijk voorkomen op de LEDGER's gelijken, zoodat eene verwisseling van de eene soort voor de andere niet onmogelijk is. De n°. 6 bij voorbeeld, behoort zeker niet tot de echte LEDGER's. In Europa zijn van de in 1872 verzonden hoeveelheid LEDGER's bast twee monsters onderzocht, een door JOBST, die 5,57 percent chinine, een ander door KERNER, die 9,75 percent chinine vond.

Als gemiddelde zamenstelling van dezen bast, zoo als hij naar Europa wordt uitgevoerd, kan worden aangenomen: 5,95 percent chinine, 0,60 percent cinchonidine, weinig chinidine, 0,27 percent cinchonine en 0,90 percent amorph alkaloïd. Bij sommige variëteiten is het cinchonidine-, bij andere weder het chinidine-gehalte grooter. Het maximum van dit laatste, 2,17 percent, is aangetroffen bij een boom van Tjiberem, terwijl in een boom van Rioeng-Goenoeng 3,89 als hoogste cinchonidine-gehalte werd aangetroffen.

Het voorkomen dezer alkaloïden schijnt minder te moeten worden toegeschreven aan levensomstandigheden (ouderdom, groeiplaats, enz.) van den boom, dan aan het bestaan van bepaalde variëteiten, waaraan die alkaloïden eigen zijn. Het oordeel over dezen bast in Europa was buitengewoon gunstig. HOWARD, JOBST en KERNER waren daarin eenstemmig. De laatste beklaagde zich slechts, dat niet de geheele partij 9,75 percent chinine hield, ofschoon in de beschrijvende nota der Nederlandsche Handelmaatschappij het gemiddelde slechts op ruim 5 percent was gesteld.

Het onderzoek der overige calisaja-soorten maakte ook de kennis daarvan vollediger.

De afstammelingen van de calisaja's van HASSKARL's zending — zoogenaamd Javazaad — leveren zeer gewilde apotheekbasten, doch ze houden over het algemeen te weinig chinine om ze voor de fabriekmatige bereiding van dat alkaloïd te gebruiken. Onder deze komen ook nog enkele planten voor, die veel rijker aan chinine zijn, en o. a. munt in dat opzigt de boom uit van Nagrak (n°. 44 van de tabel), wiens bast gelijk staat met de beste koningskina van Bolivia. Van dezen fraaijen boom bestaan vele afstammelingen, o. a. te Nagrak alleen ongeveer 15 000 stuks, die, wanneer ze in chinine-gehalte de moederplant evenaren, over een vijftal jaren zeer geschikten fabriekbast zullen leveren. De gemiddelde zamenstelling van den tot nu toe naar Nederland uitgevoerden bast van deze soort (Java-zaad) kan geacht worden te zijn: chinine 0,70 percent, cinchonidine 0,67 percent, chinidine 0,30 percent, cinchonine 0,97 percent en amorph alkaloïd 0,58 percent, te zamen 3,22 percent.

Een voortgezet onderzoek verminderde de gunstige meening, die hier werd gekoesterd omtrent den aard der C. calisaja SCHUHKRAFFT, en deze soort moet voortaan ook beschouwd worden als eene, die wel goede basten voor pharmaceutisch gebruik kan opleveren, maar die voor chinine-bereiding weinig waarde heeft. Als zoodanig is ook de eerste partij bast, die van deze soort naar Europa verzonden is, aan den handel bekend gemaakt.

Door den Nederlandschen consul te La Paz zijn monsters gezonden van de basten, die 't meest in den handel in Bolivia voorkomen. De beste calisaja-soort, die daaronder gevonden werd, hield 3,02 percent chinine.

Van cinchona succirubra werden negentien monsters onderzocht. De bast is steeds zeer rijk aan alkaloïd, doch bevat gewoonlijk slechts ruim één percent chinine, tegen ruim vier percent cinchonidine, en heeft weinig of geen waarde voor chininebereiding.

Voor dat doel is de bast van cinchona officinalis beter. JOBST onderzocht een monster dezer soort van de partij, die in 1873 te Amsterdam verkocht werd, en vond daarin 2,21 percent chinine, 0,78 percent cinchonidine, 0,63 percent andere alkaloïden, te zamen 3,62 percent. Onder den naam van C. officinalis zijn vele planten vereenigd, die onderling zeer verschillen en tot verscheidene variëteiten of soorten behooren. Een dertiental analyses van C. officinalis, in 1873 verrigt, doen dan ook groote verschillen in het gehalte zien. Het is bekend, dat in Britsch-Indie, sedert aldaar de cultuur van C. succirubra niet verder wordt uitgebreid, voornamelijk eene zeer smalbladige variëteit van C. officinalis wordt aangekweekt, die in gemiddeld chinine-gehalte ongeveer overeenkomt met de C. calisaja Ledgeriana. Deze variëteit schijnt onder de op Java gecultiveerde planten zeldzaam te zijn; slechts één plant (analyse 86) werd aangetroffen, die tot die variëteit kan gebragt worden, en de bast daarvan onderscheidt zich in alkaloïd-gehalte niet bijzonder van de overige op Java gecultiveerde variëteiten. Naast de C. calisaja Ledgeriana

is de C officinalis de meest belovende plant, daar ze gemiddeld een vrij hoog chinine-gehalte heeft en overal gemakkelijk en welig groeit.

Het onderzoek van de overige kinasoorten, die betrekkelijk van minder belang zijn, daar haar cultuur zal gehouden worden binnen de nu bestaande grenzen, leverde weinig nieuws.

Een der oudste lancifolia's gaf een rijken bast (analyse 99), die in chinine-gehalte zeer uitmunt; de beide andere analyses van lancifolia's zijn van jonge zieke boomen en de uitkomst kan dus niet als normaal gelden.

Een der oudste bijna twintigjarige pahudiana's, die te Tjibodas is blijven staan en daar voortleefde, schoon voor die planten geen zorg meer werd gedragen en de bast dan ook aan alle kanten door de inlanders van den boom was gesneden om als geneesmiddel te dienen, gaf, bij het onderzoek van den bast, een resultaat, niet verschillend van hetgeen als normaal voor deze soort geldt. De hoop, die vroeger bestond, dat deze boom met meer gevorderden leeftijd in chinine-gehalte zou toenemen, blijkt ongegrond te zijn geweest. Het merkwaardig hooge alkaloïd-gehalte der pahudiana's (analyses 101 en 102), waarop calisaja's geënt zijn, verdient opmerking: het wijkt in quantiteit geheel af van al, wat tot nog toe omtrent pahudiana bekend was, doch komt daarmee in qualiteit overeen.

Het onderzoek van het kinapoeder (gemengd afval van verschillende kinasoorten) doet zien, dat, ofschoon daarvoor in Europa bij de eerste veiling (Mei 1873) slechts zeer lage prijzen werden bedongen (1), de zamenstelling het kenmerkt als minstens even geschikt voor pharmaceutisch gebruik als de zoo gezochte pahudiana-bast.

De wortelbasten die onderzocht zijn (analyses 38, 58 en 66), van calisaja Java-zaad, calisaja Schuhkrafft en succirubra, komen in zamenstelling vrij goed overeen met de stambasten derzelfde soorten. Indien er verschil mag worden aangenomen, dan schijnt het, dat de wortelbast over het algemeen wat meer cinchonine houdt dan de stambast, bij dezelfde soort genomen.

Het groote belang dat voor de toekomst der kinacultuur op Java is gelegen in eene juiste kennis van het gehalte der cinchona calisaja Ledgeriana en vergelijkenderwijze ook van dat der andere calisaja's, maakte dat daaraan de meeste tijd is besteed.

Proeven zijn genomen om te zien, welken invloed de verschillende perioden van het jaar op het gehalte van den bast hebben. Ze moeten nog eenigen tijd worden voortgezet, eer ze tot het maken van gevolgtrekkingen kunnen dienen.

Een onderzoek om te zien, of de meerdere of mindere mate van op de stammen vallend licht invloed heeft op het alkaloïd-gehalte (analyses 67 t./m. 70 en 73 t./m. 76) leerde alleen, dat in basten van denzelfden stam, op dezelfde hoogte uitgesneden, een groot verschil in alkaloïd-gehalte kan worden aangetroffen, doch dat de oorzaak daarvan nog onbekend is, en onder anderen niet mag worden toegeschreven aan de mate van licht, waaraan de bast is blootgesteld. Beide boomen, een te Nagrak, de andere te Tjiniroean, waren zoo gekozen, dat ze aan de oostzijde vrij stonden doch overal elders door andere boomen werden ingesloten, zoodat ze slechts aan ééne zijde het directe zonlicht ontvingen. Bij den eenen boom bevat nu de oost-, bij den anderen de westzijde de geringste hoeveelheid alkaloïd, zoodat deze beide waarnemingen elkander neutraliseren.

De hoogte boven de zee schijnt, althans binnen de grenzen der kinaplantsoenen (1251 à 1950 meter), weinig invloed op het alkaloïd-gehalte te hebben. Boomen van goede constante type geven in de hoogst, zoowel als in de laagst gelegen plantsoenen een bast, die in qualiteit zoowel als in quantiteit van alkaloïd zeer voldoende is. De analyses 25 en 77 t./m 79 getuigen daarvoor.

De ervaring tot dusver bij den scheikundigen arbeid opgedaan, vestigde meer en meer de overtuiging, dat de groote verschillen, die in het alkaloïd-gehalte van kinabasten voorkomen, vooral het gevolg zijn van het groote aantal variëteiten, dat bij iedere cinchonasoort voorkomt, en dat dit minder moet worden toegeschreven aan invloeden van klimaat of bodem. Deze kunnen welligt op de quantiteit van invloed zijn, doch voor alsnog werd geen reden gevonden om te meenen, dat de qualiteit der alkaloïden daardoor belangrijk gewijzigd wordt.

Belangrijk is de proef met het enten van calisajaboomen op stammen van cinchona pahudiana. De bast dezer calisaja's, die behooren tot de variëteit welke uitsluitend chinidine (conchinidine) produceert en geen chinine, wijkt in zamenstelling weinig af van het normale. De bast van analyse 39 was zeer dik, die van analyse 40 daarentegen dun. De bast der (pahudiana) stammen, waarop bedoelde calisaja's geënt waren — analyses 101 en 102 — vertoonde hetzelfde onderscheid in dikte: die van den eersten (101) was zeer zwaar, die van den anderen (102) zeer dun. Beide basten hielden meer alkaloïd, dan men gewoonlijk in deze soort aantreft, en vooral n°. 101 was buitengewoon rijk en bevatte ook eene tamelijk ruime hoeveelheid cinchonine, een alkaloïd, dat gewoonlijk in pahudiana niet of waarvan slechts een spoor wordt gevonden. Het schijnt dat hier de ent op het voorwerp invloed heeft uitgeoefend, vooral bestaande in eene verhooging der totale hoeveelheid alkaloïd, zonder dat echter de aard der alkaloïden belangrijk gewijzigd werd. De omstandigheden, waaronder deze planten groeiden, en die vooral voor C. pahudiana 101 buitengemeen gunstig moeten geweest zijn, hebben bij deze toch geen vorming van meer chinine veroorzaakt, maar vooral het ontstaan van zeer veel cinchonidine is daarvan het gevolg geweest. Deze proef schijnt een steun te zijn voor het denkbeeld, dat de aard der alkaloïden, die in den bast der verschillende cinchonasoorten worden afgezet, afhankelijk is van het voor iedere soort eigenaardige weefsel van den bast, en dat de bladeren daarop geen invloed hebben.

Er is nog eene zeer belangrijke vraag: of er namelijk reden is om te denken, dat de planten, die uit zaden worden opgekweekt, zullen afwijken van de type des moederbooms, waarbij dan vooral een slechter worden der soort, in dien zin dat ze minder of minder goede alkaloïden bevat, zoude gevreesd worden. De vergelijking wordt eenigzins moeijelijk, omdat men kan aannemen, dat de bepaling van ieder der alkaloïden afzonderlijk bij alle vroegere analyses niet juist genoeg was, ten gevolge van de gebrekkige analytische methode. Toch kan er op feiten gewezen worden, die in dat opzigt geruststellend zijn. Zoo zijn alle condaminea's (officinalis) en de meeste succirubra's afkomstig van zaden eerst van in Britsch Indie, later van op Java gekweekte planten gewonnen. En het gehalte van geen der beide kinasoorten kan gezegd worden gedaald te zijn. De meeste der calisaja's, zoogenaamd Java-zaad, zijn afkomstig van planten, waarvan er vroeger, in 1861, door dr. de Vrij onderzocht zijn, en bevonden werden, even als nu, ongeveer 3,5 pct. alkaloïd te bevatten, waarvan $^1/_4$ chinine. De nu onderzochte calisaja's van Nagrak (analyses 43 en 44) moeten, zoover kan worden nagegaan, afkomstig zijn van n°. 33 van Tjibodas, scheikundig onderzocht in 1860, en de bast bevat (hetgeen vooral bij analyse 44 uitkwam), ongeveer evenveel van dezelfde alkaloïden als dr. de Vrij toen vond. Een enkel onderzoek spreekt voor eene verandering in gehalte; de in analyse 37 vermelde calisaja zoude een afstammeling moeten zijn uit zaad van den boom n°. 1 uit den aardbeziëntuin te Tjibodas, die weder een afstammeling was van zaad door Weddell uit Zuid-Amerika medegebragt. Deze n°. 1 bevatte vooral chinidine, terwijl de alkaloïden, die nu verkregen zijn, in aard geheel overeenkomen met die, welke eigen zijn aan de gewone calisaja's van Hasskarl's zending. Aan een zoodanig feit behoeft echter geen zeer groote waarde te worden gehecht, daar het tamelijk geïsoleerd is, en het zelfs de vraag is, of niet de oorspronkelijke plant is verloren gegaan en bij het inboeien vervangen door eene van andere herkomst. Volgens de tot nu toe bij de kina-cultuur opgedane ervaring is de vermenigvuldiging door zaad volkomen gebillijkt; de vermenigvuldiging door stekken kan daarmede steeds gepaard gaan.

De bereiding van ruw alkaloïd moest in het begin van 1873 gestaakt worden, omdat de apparaten daartoe, die van den beginne af slecht voldeden, geheel onbruikbaar waren geworden en te Bandong niet konden worden hersteld In afwachting dat ze door andere vervangen wer-

(1) In Maart 1874 heeft het kinapoeder belangrijk hoogere prijzen behaald (verg. blz. 198 van het verslag hiervoren).

den, is een proef genomen met koude deplacering van het kina-poeder (afval) met verdund zoutzuur. 1000 kilogram werden op die wijze verwerkt en daaruit slechts verkregen $2^3/_4$ kilogram alkaloïd, terwijl in den bast ongeveer 15 kilogram voorhanden was. Ofschoon die methode weinig kostbaar is, was toch de uitkomst zeer onvoldoende en het product loonde de moeite en kosten in geenen deele.

Bij de hooge prijzen, die in Europa voor de Java-basten worden besteed, leveren alleen het kina-poeder en de succirubra-bast eenige kans op om, zonder nadeel, ruw alkaloïd te produceren, terwijl bij alle andere basten verlies onvermijdelijk wordt geacht. Berekend volgens de in 1873 bedongen veilingsprijzen, wordt dat verlies zelfs geschat: bij calisaja's Java-zaad op f 0,92, bij officinalis op f 2 en bij pahudiana op f 1,80 per verwerkt kilogram bast.

Voor het nemen van afdoende proeven wordt gewacht op eenige uit Europa ontboden benoodigdheden, ten einde daarna te beslissen, of het nog voordeel kan geven om in Indie dat gedeelte der basten te verwerken dat in Europa eene geringe waarde heeft.

Wanneer op Java alleen basten geproduceerd werden, volkomen geschikt voor chinine-bereiding, dan zoude het voordeel eener volledig ingerigte fabriek van zuivere zwavelzure chinine niet twijfelachtig zijn, doch nu het grootste gedeelte der Java-basten nog moet bestemd worden voor pharmaceutisch gebruik, en men, met het oog daarop, die basten veel duurder betaalt dan overeenkomt met de daarin vervatte waarde van alkaloïd, zal men, om schade te voorkomen, vooreerst voorzigtig te werk moeten gaan en goede rekening moeten houden met de prijzen, die voor de verschillende soorten van op Java verkregen bast in Europa bedongen worden.

**OVERZIGT van de uitkomsten der gedurende het jaar**

| Nummer. | KINA-SOORT. | GROEIPLAATS. | Water. | Neutrale wijnsteenzure alkaloïden bij 100° C. gedroogd. | Chinine. |
|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Cinchona calisaja Ledgeriana . . . . . | Rioeng Goenoeng. | 13,34 | 13,23 | 10,17 |
| 2 | » » » . . . . . | » » | 11,66 | 10,11 | 7,73 |
| 3 | » » » . . . . . | » » | 14,40 | 8,04 | 6,11 |
| 4 | » » » . . . . . | » » | 12,72 | 12,27 | 9,91 |
| 5 | » » » . . . . . | » » | 11,08 | 2,03 | 1,39 |
| 6 | » » » . . . . . | » » | 9,45 | 0,80 | 0,65 |
| 7 | » » » . . . . . | » » | 13,85 | 4,90 | 3,88 |
| 8 | » » » . . . . . | » » | 14,41 | 10,88 | 8,83 |
| 9 | » » » . . . . . | » » | 14,73 | 11,20 | 9,09 |
| 10 | » » » . . . . . | » » | 12,34 | 8,84 | 6,69 |
| 11 | » » » . . . . . | » » | 11,90 | 13,14 | 6,74 |
| 12 | » » » . . . . . | » » | 12,95 | 8,61 | 5,88 |
| 13 | » » » . . . . . | Tjiniroean. | 10,43 | 14,97 | 10,90 |
| 14 | » » » . . . . . | » | 11,72 | 5,00 | 2,99 |
| 15 | » » » . . . . . | » | 12,26 | 9,01 | 5,48 |
| 16 | » » » . . . . . | » | 12,25 | 7,16 | 5,28 |
| 17 | » » » . . . . . | Tjiberem. | 13,31 | 6,26 | 5,08 |
| 18 | » » » . . . . . | » | 8,51 | 6,24 | 5 07 |
| 19 | » » » . . . . . | » | 9,95 | 7,96 | 5,77 |
| 20 | » » » . . . . . | » | 12,02 | 2,77 | 0,97 |
| 21 | » » » . . . . . | » | 11,93 | 4,05 | 3,00 |
| 22 | » » » . . . . . | Nagrak. | 11,20 | 9,22 | 7,49 |
| 23 | » » » . . . . . | » | 14,49 | 5,18 | 2,28 |
| 24 | » » » . . . . . | Tjibitoeng. | 9,42 | 7,74 | 6,28 |
| 25 | » » » . . . . . | Kawah Tjiwidei. | 10,98 | 9,48 | 6,00 |
| 26 | » » » . . . . . | Waspada. | 12,89 | 3,42 | 2,00 |
| 27 | » » » . . . . . | — | 13,38 | 3,66 | 2,50 |
| 28 | » » Java-zaad . . . . . | Nagrak. | 13,32 | 4,18 | 1,80 |
| 29 | » » » . . . . . | » | 13,74 | 1,47 | 0,49 |
| 30 | » » » . . . . . | Lembang. | 13,59 | 1,43 | 0,56 |
| 31 | » » » . . . . . | » | 12,96 | 0,97 | 0,39 |
| 32 | » » » . . . . . | Rioeng Goenoeng. | 13,11 | 2,43 | 1,24 |
| 33 | » » » . . . . . | » » | 12,21 | 3,03 | 1,62 |
| 34 | » » » . . . . . | Tjiniroean. | 12,74 | 2,28 | 1,21 |
| 35 | » » » . . . . . | » | 12,70 | 2,31 | 0 85 |
| 36 | » » » . . . . . | » | 12,26 | 3 12 | 2 23 |
| 37 | » » » . . . . . | » | 12,12 | 4,05 | 0,80 |
| 38 | » » » . . . . . | » | 12,48 | 2,75 | 0,73 |

## 1873 verrigte scheikundige analyses van Java-kinabast.

| Cinchonidine. | Chinidine. | Cinchonine. | Amorph alkaloïd. | Totaal alkaloïd. | Zwavelzure chinine berekend. | *TOELICHTINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|
| weinig. | geen. | weinig. | 1,75 | 11,92 | 13,60 | Nog niet in bloei. |
| 0,54 | » | 0,12 | 0,82 | 9,21 | 10,40 | Idem. |
| 0,42 | 0,09 | 1,16 | 0,27 | 8,05 | 8,22 | Bloeit. |
| weinig. | geen. | sporen. | 2,09 | 12,00 | 13,34 | Idem. |
| 0,35 | » | 0,13 | 0,34 | 2,21 | 1,87 | Wegens ziekte afgezaagd. |
| geen. | 0,03 | 0,04 | 1,52 | 2,24 | 0,87 | Bloeit. |
| » | 1,02 | 0,96 | 0,99 | 6,85 | 5,22 | Idem. |
| » | geen. | 0,10 | 0,91 | 9,84 | 11,88 | Idem. |
| » | » | 0,17 | 1,21 | 10,47 | 12,23 | Idem. |
| sporen. | sporen. | 0,59 | 0,70 | 7,98 | 9,00 | Monster van den oogst van 1873. |
| 3,89 | geen. | 0,24 | 1,07 | 11,94 | 9,07 | Bloeit. |
| 1,10 | geen. | 0,10 | 2,67 | 9,75 | 7,91 | Idem. |
| 1,25 | geen. | 0,44 | 1,72 | 14,31 | 11,67 | Idem. |
| 1,07 | 0,07 | 0,39 | 0,64 | 5,16 | 4,02 | Monster van den oogst van 1873. |
| 1,81 | sporen. | 0,23 | 1,06 | 8,58 | 7,37 | Idem, idem. |
| sporen. | 1,60 | 0,77 | 0,51 | 8,16 | 7,10 | Bloeit. |
| geen. | 0,86 | 1,32 | 0,81 | 8,07 | 6,97 | Idem. |
| geen. | 0,91 | 0,50 | 0,63 | 7,11 | 6,82 | Idem. |
| sporen. | sporen. | 0,10 | 0,97 | 6,84 | 7,76 | Monster van den oogst van 1873. |
| 1,28 | 0,55 | 0,17 | 2,17 | 5,14 | 1,30 | Bloeit. |
| sporen. | 2,17 | 0,57 | 0,44 | 6,18 | 4,04 | Idem. |
| weinig. | geen. | geen. | 1,41 | 8,90 | 10,08 | Idem. |
| 1,91 | sporen. | 0,33 | 0,70 | 5,22 | 3,07 | Heeft lange vruchten. |
| weinig. | geen. | 0,10 | 1,09 | 7,47 | 8,45 | Bloeit. |
| 1,67 | geen. | 1,06 | 0,22 | 8,95 | 8,07 | Nog niet in bloei. |
| 0,78 | geen. | sporen. | 1,11 | 3,89 | 2,69 | Bloeit. Bast van takken. |
| 0,23 | sporen. | 0,83 | 0,11 | 3,67 | 3,36 | Afval van de in 1873 geoogste basten. |
| 1,56 | 0,40 | 0,32 | 0,17 | 4,25 | 2,42 | Oogst van 1873. |
| 0,69 | 0,57 | 1,13 | 0,57 | 3,45 | 0,66 | Idem. |
| 0,59 | sporen. | 0,09 | 0,20 | 1,44 | 0,75 | Idem. |
| 0,38 | 0,07 | 0,67 | 0,50 | 2,01 | 0,52 | Idem. |
| 0,72 | 0,01 | 0,71 | 0,82 | 3,50 | 1,67 | Idem. |
| 0,83 | 0,19 | 1,32 | 0,33 | 4,29 | 2,17 | Idem. |
| 0,63 | 0,63 | 1,53 | 0,75 | 4,75 | 1,63 | Idem. |
| 1,02 | 0,31 | 1,00 | 0,48 | 3,66 | 1,14 | Idem. |
| 0,30 | 0,23 | 0,70 | 0,80 | 4,26 | 2,90 | |
| 2,46 | 0,08 | 0,21 | 0,94 | 4,49 | 1,07 | |
| 1,51 | 0,26 | 1,69 | 0,31 | 4,50 | 0,98 | Wortelbast. Oogst .73 18 |

| Nummer. | KINA-SOORT. | GROEIPLAATS. | Water. | Neutrale wijnsteenzure alkaloïden bij 100° C. gedroogd. | Chinine. |
|---|---|---|---|---|---|
| 39 | Cinchona calisaja Java-zaad . . . . . | Tjiniroean. | 13,64 | geen. | geen. |
| 40 | » » » . . . . . | » | 12,71 | geen. | geen. |
| 41 | » » » . . . . . | Kawah Tjiwedei. | 11,76 | 1,19 | 0,28 |
| 42 | » » » . . . . . | Tjiberem. | 12,30 | 1,91 | 0,67 |
| 43 | » » » . . . . . | Nagrak. | 13,60 | 2,77 | 1,42 |
| 44 | » » » . . . . . | » | 11,93 | 4,65 | 3,11 |
| 45 | » » Schuhkrafft. . . . . | Rioeng Goenoeng. | 11,36 | 1,69 | 1,37 |
| 46 | » » » . . . . . | » » | 12,49 | geen. | geen. |
| 47 | » » » . . . . . | » » | 12,80 | geen. | geen. |
| 48 | » » » . . . . . | » » | 12,42 | 0,43 | 0,35 |
| 49 | » » » . . . . . | Nagrak. | 14,87 | 0,72 | 0,58 |
| 50 | » » » . . . . . | » | 14,59 | 2,75 | 2,23 |
| 51 | » » » . . . . . | » | 16,66 | 1,69 | 1,37 |
| 52 | » » » . . . . . | » | 12,50 | 0,85 | 0,37 |
| 53 | » » » . . . . . | Hollandsche landen. | 13,10 | 4,02 | 1,99 |
| 54 | » » » . . . . . | Tjomas. | 14,00 | 1,28 | 1,01 |
| 55 | » » » . . . . . | Koeripan. | 12,10 | sporen. | sporen. |
| 56 | » » » . . . . . | Lembang. | 14,45 | 1,07 | 0,40 |
| 57 | » » » . . . . . | Tjiniroean. | 11,19 | 0,75 | 0,47 |
| 58 | » » » . . . . . | » | 12,29 | 2,41 | 1,27 |
| 59 | » » 1ste kwaliteit (canuto) . . . . . | Bolivia. | 12,58 | 4,91 | 3,02 |
| 60 | » » 2de » (platte stukken) . . . | » | 11,90 | 2,55 | 1,73 |
| 61 | » » 2de » (pijpen) . . . . . | » | 12,44 | 0,47 | 0,09 |
| 62 | » succirubra . . . . . | Tjiniroean. | 13,94 | niet bepaald | 2,07 |
| 63 | » » . . . . . | » | 13,20 | id. | 4,21 |
| 64 | » » . . . . . | » | 13,73 | id. | 1,38 |
| 65 | » » . . . . . | » | 11,73 | id. | 1,82 |
| 66 | » » . . . . . | » | 12,49 | 6,28 | 0,74 |
| 67 | » » . . . . . | » | 11,31 | 7,12 | 1,09 |
| 68 | » » . . . . . | » | 10,92 | 6,90 | 1,21 |
| 69 | » » . . . . . | » | 12,38 | 4,84 | 0,68 |
| 70 | » » . . . . . | » | 11,74 | 8,09 | 1,39 |
| 71 | » » . . . . . | Nagrak. | 10,54 | 7,79 | 1,29 |
| 72 | » » . . . . . | » | 11,24 | 4,08 | 0,58 |
| 73 | » » . . . . . | » | 11,10 | 8,08 | 1,04 |
| 74 | » » . . . . . | » | 10,58 | 6,52 | 0,83 |
| 75 | » » . . . . . | » | 10,95 | 7,40 | 1,01 |
| 76 | » » . . . . . | » | 10,67 | 7,19 | 0,99 |
| 77 | » » . . . . . | Lembang. | 15,00 | 9,98 | 1,67 |
| 78 | » » . . . . . | » | 12,03 | 10,70 | 1,17 |
| 79 | » » . . . . . | Kawah Tjiwedei. | 12,98 | 7,44 | 1,06 |
| 80 | » » . . . . . | Tjiberem. | 9,44 | 7,39 | 1,32 |

| Cinchonidine. | Chinidine. | Cinchonine. | Amorph alkaloïd. | Totaal alkaloïd. | Zwavelzure chinine berekend. | *TOELICHTINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|
| geen. | 0,98 | 1,50 | 0,58 | 3,06 | — | Geënt op cinchona pahudiana. |
| geen. | 2,75 | 0,93 | 0,98 | 4,66 | — | Idem idem. |
| 0,68 | 0,37 | 0,82 | 0,62 | 2,77 | 0,37 | |
| 0,87 | 0,28 | 1,16 | 0,90 | 3,88 | 0,90 | |
| 0,82 | 0,15 | 1,56 | 2,00 | 5,95 | 1,91 | Waarschijnlijk afstammelingen van cinchona calisaja n°. 33 van Tjibodas. |
| 0,61 | 1,51 | 0,89 | 0,57 | 6,69 | 4,18 | |
| geen. | 0,45 | 0,87 | 2,03 | 4,72 | 1,84 | |
| geen. | geen. | 0,51 | 2,31 | 2,82 | — | |
| geen. | 0,23 | 0,09 | 2,67 | 2,99 | — | |
| sporen. | geen. | 0,44 | 0,33 | 1,12 | 0,47 | |
| geen. | geen. | 0,11 | 0,91 | 1,60 | 0,78 | |
| weinig. | 0,05 | 0,35 | 1,00 | 3,63 | 2,90 | |
| weinig. | geen. | 0,84 | 0,90 | 3,11 | 1,84 | |
| 0,32 | 0,18 | 0,55 | 2,01 | 3,43 | 0,50 | Monster van den oogst van 1873. |
| 1,59 | sporen. | 0,20 | 0,79 | 4,57 | 2,68 | |
| sporen. | 0,48 | 2,03 | 0,66 | 4,21 | 1,40 | |
| geen. | 0,01 | 2,05 | 0,61 | 2,67 | — | |
| 0,46 | sporen. | 2,74 | 0,63 | 4,23 | 0,55 | |
| 0,10 | 0,46 | 0,54 | 0,85 | 2,42 | 0,63 | Monster van den oogst van 1873. |
| 0,67 | 0,50 | 0,98 | 0,52 | 3,94 | 1,71 | Wortelbast. Oogst 1873. |
| 0,95 | geen. | 0,15 | 0,79 | 4,91 | 4,06 | Monsters bast gezonden door den Nederlandschen consul Schuhkrafft te La Paz. |
| 0,34 | 0,20 | 0,28 | 0,72 | 3,27 | 2,33 | |
| 0,30 | 1,57 | 0,06 | 5,42 | 7,44 | 0,12 | |
| 1,54 | geen. | 0,50 | 0,61 | 4,72 | | Door de geringe hoeveelheid bast is de chininebepaling niet juist; de chinine bevat nog cinchonidine. |
| 1,85 | » | 1,01 | 0,41 | 7,48 | | |
| 2,31 | » | 2,36 | 0,70 | 6,75 | | |
| 1,61 | » | 3,08 | 0,69 | 7,20 | | |
| 4,32 | » | 3,97 | 0,61 | 9,64 | 0,99 | |
| 4,64 | » | 1,37 | 1,45 | 8,55 | 1,47 | Monsters bast uit denzelfden boom gesneden. Zuidzijde. |
| 4,36 | » | 1,46 | 1,80 | 8.83 | 1,63 | Noordzijde. |
| 3,22 | » | 0,84 | 1,89 | 6,63 | 0,91 | Oostzijde. |
| 5,17 | » | 1,28 | 1,89 | 9,73 | 1,87 | Westzijde. |
| 4,99 | » | 2,13 | 1,00 | 9,41 | 1,71 | Monster van den oogst van 1873. |
| 2,70 | » | 2,22 | 2,05 | 7,55 | 0,78 | Nieuwe stam van een vroeger afgezaagden boom. |
| 5,47 | » | 1,12 | 0,93 | 8,56 | 1,40 | Monsters bast uit denzelfden boom gesneden. Zuidzijde. |
| 4,42 | » | 1,04 | 1,14 | 7,43 | 1,11 | Westzijde. |
| 4,94 | » | 0,71 | 1,31 | 7,97 | 1,48 | Oostzijde. |
| 4,80 | » | 0,77 | 1,20 | 7,76 | 1,33 | Noordzijde. |
| 6.36 | » | 0,70 | 1,83 | 10,56 | 2,25 | |
| 7,45 | » | 1,85 | 0,58 | 11,05 | 1,57 | |
| 4,39 | » | 0,53 | 1,33 | 7,31 | 1,42 | |
| 4,63 | » | 2,22 | 1,01 | 9,18 | 1,77 | Oogst van 1873. |

| Nummer. | KINA-SOORT. | GROEIPLAATS. | Water. | Neutrale wijnsteenzure alkaloïden bij 100° C. gedroogd. | Chinine. |
|---|---|---|---|---|---|
| 81 | Cinchona officinalis . . . . . | Nagrak. | 12,14 | 5,43 | 3,89 |
| 82 | » » . . . . . | » | 12,70 | 5,84 | 3,47 |
| 83 | » » . . . . . | » | 13,38 | 9,54 | 7,52 |
| 84 | » » . . . . . | Rioeng Goenoeng. | 13,32 | 6,25 | 3,27 |
| 85 | » » . . . . . | » » | 12,77 | 8,34 | 5,19 |
| 86 | » » . . . . . | » » | 13,07 | 7,90 | 5,86 |
| 87 | » » . . . . . | » » | 13,37 | 7,20 | 5,42 |
| 88 | » » . . . . . | » » | 14,40 | 10,36 | 5,92 |
| 89 | » » . . . . . | Lembang. | 12,77 | 6,35 | 2,33 |
| 90 | » » . . . . . | Kawah Tjiwidei. | 13,74 | 3,87 | 1,75 |
| 91 | » » . . . . . | » » | 12,17 | 8,64 | 2,68 |
| 92 | » » . . . . . | Tjirantja Bolang. | 9,07 | 5,35 | 2,71 |
| 93 | » » . . . . . | Tjibitoeng. | 9,14 | 5,99 | 4.25 |
| 94 | » caloptera . . . . . | Tjiniroean. | 8,63 | 2,65 | 1,83 |
| 95 | » » . . . . . | » | 12,71 | 2,03 | 1,38 |
| 96 | » » . . . . . | » | 14,37 | 1,02 | 0,65 |
| 97 | » lancifolia . . . . . | Rioeng Goenoeng. | 14,10 | 2,54 | 0,20 |
| 98 | » » . . . . . | Tjiniroean. | 13,25 | 2,66 | 0,79 |
| 99 | » » . . . . . | » | 7,10 | 6,08 | 4,75 |
| 100 | » pahudiana . . . . . | Tjibodas. | 13,20 | 1,54 | 0,30 |
| 101 | » » . . . . . | Tjiniroean. | 13,24 | 6,31 | 0,12 |
| 102 | » » . . . . . | » | 12,02 | 2,04 | 0,35 |
| 103 | » hasskarliana . . . . . | Nagrak. | 13,37 | 4,77 | 2,05 |
| 104 | » ? (zoogenaamde onechte kina) . . . . . | Bolivia. | 10,78 | geen. | geen. |
| 105 | Kina-poeder: afval van verschillende soorten . . . . | — | 16,25 | 0,92 | 0,39 |
| 106 | » » » » » . . . . | — | 15,69 | 0,98 | 0,53 |
| 107 | » » » » » . . . . | — | 15,91 | 1,19 | 0,30 |
| 108 | » » » » » . . . . | — | 15,30 | 1,13 | 0,52 |
| 109 | » » » » » . . . . | — | 16.35 | 1.10 | 0,39 |
| 110 | » » » » » . . . . | — | 16,00 | 1,19 | 0,38 |

| Cinchonidine. | Chinidine. | Cinchonine. | Amorph alkaloïd. | Totaal alkaloïd. | Zwavelzure chinine berekend. | *TOELICHTINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 0,80 | 0,04 | 0,16 | 0,94 | 5,83 | 5,23 | Zeer breed blad. |
| 1,26 | geen. | 0,21 | 0,92 | 5,86 | 4,67 | Smaller » |
| weinig. | 0,03 | 0,05 | 1,05 | 8,65 | 10,12 | Gekruld » |
| 1,59 | sporen. | 0,21 | 0,80 | 5,87 | 4,30 | Breed » |
| 1,58 | » | 0,86 | 0,20 | 7,83 | 6,98 | Middelmatig breed blad. |
| 0,74 | » | 0,62 | 0 45 | 7,67 | 7,89 | Zeer smal » |
| 0,39 | » | 0,41 | 0,64 | 6,89 | 7,29 | Smal, zeer spits » |
| 2,47 | geen. | 0,19 | 0,91 | 9,49 | 7,98 | Idem, id. |
| 3,13 | » | 0,71 | 0,80 | 6,97 | 3,13 | Breed blad. |
| 1,38 | » | 0,34 | 0,26 | 3,73 | 2,35 | Drie variëteiten gemengd. |
| 4,29 | » | 0,21 | 0,67 | 7,85 | 3,61 | Breed blad. |
| 1,61 | sporen. | 0,35 | 0,96 | 5,63 | 3,64 | |
| 0,76 | geen. | 0,20 | 0,69 | 5,90 | 5,72 | |
| 0,27 | » | 0,17 | 0,79 | 3,06 | 2,46 | |
| 0,26 | » | 2,28 | 2,00 | 5,92 | 1,86 | Oogst van 1872. |
| 0,16 | » | 2,78 | 1,23 | 4,82 | 0,87 | |
| 1,84 | » | 0,46 | 0,81 | 3,31 | 0,27 | Gestorven boom. |
| 1,35 | » | 0,72 | 0,47 | 3,33 | 1,06 | Idem. |
| 0,19 | 0,06 | 0,93 | 1,03 | 6,96 | 6,39 | |
| 0,73 | geen. | sporen. | 0,46 | 1,49 | 0,40 | Twintigjarige boom. |
| 4,90 | » | 1,03 | 0,29 | 6,34 | 0,16 | Monsters bast uit stammen, waarop C. calisaja geënt is (zie boven 39 en 40). |
| 1,30 | » | geen. | 0,97 | 2,62 | 0,47 | |
| 1,81 | sporen. | 1,21 | 0,67 | 5,74 | 2,76 | |
| geen. | geen. | 1,51 | 1,35 | 2,86 | geen. | |
| 0,35 | 0,21 | 0,54 | 0,40 | 1,89 | 0,52 | |
| 0,26 | 0,14 | 0,55 | 0,31 | 1,79 | 0,71 | |
| 0,66 | 0,19 | 0,49 | 0,26 | 1,90 | 0,40 | Monsters van den oogst van 1873. |
| 0,39 | 0,22 | 0,54 | 0,25 | 1,92 | 0,70 | |
| 0.52 | 0,10 | 0,60 | 0,32 | 1,93 | 0,52 | |
| 0,58 | 0,20 | 0,47 | 0,35 | 1,98 | 0,50 | |

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE FF.

N°. 34.

(Zie bladz. 198 van het verslag).

AANTOONING van den betrekkelijken groei der verschillende soorten van kinaboomen, gedurende het jaar 1873.

| Groeiplaats. | Soort. | Lengte in meters op 31 December. | | Omtrek van den stam (in meters) op 31 December. | | *TOELICHTINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | 1872. | 1873. | 1872. | 1873. | |
| Tjiniroean. | Calisaja. | 7,300 | 8,000 | 0,250 | 0,250 | oud 8½ jaren. |
| | Id. Ledgeriana. | 5,000 | 5,500 | 0,321 | 0,355 | » 7 » |
| | Id. Hasskarliana. | 7,600 | 7,900 | 0,660 | 0,693 | » 12½ » |
| | Succirubra. | 7,000 | 8,300 | 0,490 | 0,570 | » 6 » |
| | Lancifolia. | 6,200 | 7,000 | 0,300 | 0,310 | » 9 » |
| | Id. | 7,150 | 7,700 | 0,270 | 0,275 | » » » |
| | Micrantha. | 6,000 | 7,500 | 0,390 | 0,440 | » 6 » |
| | Pahudiana. | 10,300 | 10,300 | 0,540 | 0,560 | » 16½ » |
| | Id. | 10,320 | 10,400 | 0,400 | 0,420 | » 12½ » |
| | Lanceolata. | 5,900 | 6,000 | 0,350 | 0,360 | » 15 » |
| Rioeng Goenoeng. | Calisaja Anglica. | 5,741 | 5,825 | 0,355 | 0,420 | » 6½ » |
| | Id. Hasskarliana. | 7,611 | 7,643 | 0,535 | 0,565 | » 12 » |
| | Id. Ledgeriana. | » | 6,245 | » | 0,355 | » 7 » |
| | Succirubra. | 9,105 | 9,825 | 0,485 | 0,560 | » 6½ » |
| | Id. | 8,505 | 8,825 | 0,515 | 0,530 | » » » |
| | Condaminea. | 5,725 | 6,600 | 0,331 | 0,350 | » 7 » |
| Kawah Tjiwidei. | Condaminea. | 2,703 | 3,520 | 0,133 | 0,165 | » 4 » |
| | Id. | 2,673 | 2,710 | 0,144 | 0.150 | » » » |
| | Id. | 2,620 | 2,900 | 0,143 | 0,160 | » » » |

| Groeiplaats. | Soort. | Lengte in meters op 31 December. | | Omtrek van den stam (in meters) op 31 December. | | *TOELICHTINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | 1872. | 1873. | 1872. | 1873. | |
| Tjirantja bolang. | Condaminea. | 3,125 | 3,353 | 0,182 | 0,187 | oud 4 jaren. |
| | Id. | 3,472 | 3,600 | 0,174 | 0,181 | » » » |
| | Id. | 3,293 | 3,304 | 0,163 | 0,169 | » » » |
| Nagrak. | Calisaja. | 12,990 | 13,260 | 0,660 | 0,690 | » 11½ » |
| | Id. | 10,270 | 10,690 | 0,510 | 0,530 | » » » |
| | Id. | 5,220 | 5,740 | 0,460 | 0,505 | » 8½ » |
| | Succirubra. | 12,130 | 12,460 | 0,690 | 0,710 | » 10½ » |
| | Id. | 11,040 | 11,560 | 0,580 | 0,610 | » » » |
| | Id. | 7,250 | 8,150 | 0,640 | 0,670 | » 8 » |
| | Id. | 10,170 | 10,880 | 0,550 | 0,580 | » » » |
| | Micrantha. | 10,190 | 11,140 | 0,480 | 0,500 | » 10 » |
| | Id. | 6,760 | 7,450 | 0,330 | 0,360 | » 6½ » |

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE GG.

N°. 35.

(Zie bladz. 200 van het verslag.)

# OVERZIGT

BETREFFENDE DE

# OP JAVA GEVESTIGDE LANDBOUW-ONDERNEMINGEN

## OP DOOR HET GOUVERNEMENT VERHUURDE

## WOESTE GRONDEN,

over 1873.

| Volgnummer. | Afdeeling. | NAMEN DER perceelen. | NAMEN DER ondernemers. | Uitgestrektheid der perceelen in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden. (Voor vele ondernemingen is het aantal bouws in de onderdeelen afgerond.) | Begin van den huurtijd. | Duur van den huurtijd. | Bedrag van den jaarlijkschen huurschat per bouw. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | | **Ban** |
| 1 | Lebak. | Tjisolear. (*a*) | V. C. Coster van Voorhout. | 300 | 27 Febr. 1865 | 20 jaren | f 0,50 |
| 2—4 | Idem. | Tjisela. (*b*) | jhr. G. F. v. d. Poll en dr. A. J. D. Steenstra Toussaint. | 1 500 | 22 Febr. 1865 | Id. | 0,50 |
| 5 | Idem. | Kosala. (*c*) | H. Lash. | 508 | 12 Nov. 1872 | Id. | 2,50 |
| 6 | Idem. | Tjioepit (Lebaksari). | C. G. Kolff en B. Suermondt. | 504 | 17 Aug. 1872 | Id. | 2,50 |
| 7 | Idem. | Lebaksioe. | A. Huidekoper. | 532 | 27 Maart 1873 | Id. | 2,50 |
| 8 | Idem. | — | A. J. W. van Delden. | 530 | 20 Dec. (*d*) 1873 | Id. | 2,51 |
| | | | | 3 874 | | | |
| | | | | | | | **Bata** |
| 9 | Buitenzorg. | Tjogrek. | Factory der Ned. Handelmaatschappij. | 296 | 15 Nov. 1865 | tot einde oogst 1885 | f 1,00 |
| 10 | Idem. | — | Idem. | 118 | niet opgegeven | Id. | 1,00 |
| 11 | Idem. | Tjikema. | A. Loeas. | 105 | 18 Mei 1866 | 20 jaren | 3,50 |
| | | | | 519 | | | |
| | | | | | | | **Kra** |
| 12 | Krawang. | Parakantroes. | E. C. C. Steinmetz. | 1 197½ | 1 Jan. 1868 | 20 jaren | f 6,00 |
| 13 | Idem. | Kalangsari. | F. Butin Bik. | 427½ | 1 Jan. 1873 | Id. | 1,00 |
| 14 | Idem. | Wanasepi. | C. Darling. | 774 | 1 Jan. 1873 | Id. | 1,00 |
| 15-19 | Idem. | Gintong en Tamblang. | J. A. Krajenbrink. | 131½ | 27 Febr. 1871 | tot oogst 1887 | 7,50 |
| | | | | 155½ | 27 Febr. 1871 | 20 jaren | 7,50 |
| | | | | 224 | 15 Dec. 1866 | Id. | 5,50 |
| | | | | 195 | 15 Dec. 1866 | Id. | 5,50 |
| | | | | 55 | 21 Oct. 1868 | Id. | 5,50 |
| | | | | 3 160 | | | |

| Verschuldigde huurschat in 1873. (De sommen met een * geteekend, betreffen die ondernemingen, waarvan de huurschat in 1873 nog niet over de volle uitgestrektheid verschuldigd was.) | Hoeveelheid bouws onder ult. 1873 beplant. | Productie in 1873. | Aantal werkbare mannen op het perceel gevestigd, gebezigd: voor arbeid op het veld. | voor bereiding van het product: Ambachtslieden. | voor bereiding van het product: Gewone arbeiders. | Gemiddeld aantal arbeiders, niet op het perceel gevestigd, bovendien gebezigd. | *Verdere aanteekeningen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **tam.** | | | | | | | |
| f 150,00 | — | — | — | — | — | — | (*a*) Dit perceel lag bij het eind van 1873 geheel braak. |
| 750,00 | 1 100 met koffij | 2 300 pik. koffij | 350 | 4 | — | 300 | (*b*) Deze onderneming bestaat uit drie perceelen: Tjisela I en II en Tjilaki. |
| nog niet ingegaan | 90 » » | — | 50 | 4 | — | 20 | (*c*) De huur van dit perceel is geconverteerd in erfpacht voor den tijd van 75 jaar, ingaande met het jaar 1874. |
| Id. | 100 » » | — | 163 | — | — | — | |
| Id. | 195 » » | — | 50 | — | — | 12 | |
| Id. | — | — | — | — | — | — | (*d*) Deze datum, als zijnde eerst later gebleken, is in het verslag hiervoren (zie bladz. 93, noot *a*) niet kunnen worden ingevuld. |
| f 900,00 | | | | | | | |
| **vla.** | | | | | | | |
| f 296,00 | 125 met thee | 50 000 kilo's thee | 80 | — | 20 | 50 à 100 man daags | |
| nog niet ingegaan | niet opgegeven | — | | | | | |
| 367,00 | 46 meerendeels met padi | niet opgegeven | 14 | — | 12 | 3 à 4 man | |
| f 663,00 | | | | | | | |
| **wang.** | | | | | | | |
| f 7 185,00 | 510 met suikerriet | (*e*) 18 000 pik. suiker | — | — | — | 850 | (*e*) Uit de verkregen stroopsuiker werd 250 leggers arak gestookt. |
| 427,00 | 200 » » | 3 600 » » | 260 | 12 | 88 | 150 | |
| 774,00 | 155 » » | 5 000 » » | 23 | 12 | 145 | 70 | |
| nog niet ingegaan | | | | | | | |
| Id. | | | | | | | |
| 2 305,00 | 477 met kaneel | 14 800 kilo's pijpkaneel en 6 000 kilo's afval | — | — | | 200 | De huur dezer drie laatste perceelen is geconverteerd in erfpacht voor den tijd van 75 jaar, ingaande met 1 Januarij 1874. |
| 301,00 | | | | | | | |
| f 10 992,00 | | | | | | | |

| Volgnummer. | Afdeeling. | NAMEN DER perceelen. | NAMEN DER ondernemers. | Uitgestrektheid der perceelen in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden. (Voor vele ondernemingen is het aantal bouws in de onderdeelen afgerond.) | Begin van den huurtijd. | Duur | Bedrag van den jaarlijkschen huurschat per bouw. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | | **Preanger** |
| 20 | Noord-Bandong. | Tjioemboeloeit. | Erven G. P. Servatius. | 325 | 1 Jan. 1864 | 20 jaren | f 24,00 |
| 21 | Idem. | Tegalmantri of Ardjosari. | Mr. R. A. van Kerkhoven. | 408 | 15 Febr. 1869 | Id. | 8,00 |
| 22 | Soekaboemi. | Sinagar. | A. Holle. | 300 | 1 Jan. 1863 | Id. | 24,00 |
| 23 | Idem. | Tjirohani. | Idem. | 300 | 16 Sept. 1864 | Id. | 6,00 |
| 24 | Idem. | Parakansalak. | A. W. Holle. | 291 | 1 Jan. 1863 | Id. | 24,00 |
| 25 | Idem. | Tjisalak. | Idem. | 174 | 5 April 1865 | Id. | 5,00 |
| 26 | Idem. | Idem. | Idem. | 126½ | 1 Julij 1872 | 13 jaren | 3,00 |
| 27 | Idem. | Argaliaga. | G. F. van Polanen Petel en E. C. C. Boutmy. | 268 | 15 Julij 1872 | 20 jaren | 0,80 |
| 28 | Idem. | Tjikembang. | Mr. W. A. baron Baud. | 442½ | 19 Maart 1868 | Id. | 6,66⅔ |
| 29 | Idem. | Tjiboengoer. | G. F. Bauer. | 173 | 19 Aug. 1865 | Id. | 5,00 |
| 30 | Idem. | Tjitjalobak. | J. A. Droop. | 15 | (f) 7 Aug. 1873 | Id. | 4,00 |
| 31 | Soemedang. | Djatinangor. | Mr. W. A. baron Baud. | 281 | 1 Jan. 1864 | Id. | 50,00 |
| 32 | Idem. | Tegal Tjinangrang en Tjiseda. | P. J. L. Prins en P. Op de Laey. | 225 | 16 Dec. 1867 | Id. | 3,00 |
| 33 | Idem. | Margapala en Tjioehoet. | J. Greefkes en G. Warnar. | 188 | 26 Jan. 1869 | Id. | 6,66⅔ |
| 34 | Idem. | — | N. P. van den Berg. | 199 | 21 Aug. 1872 | Id. | 8,00 |
| 35 | Idem. | Tandjongsari. | Mr. W. A. baron Baud. | 500 | 26 Mei 1870 | 14 jaren | 8,00 |
| 36 | Limbangan. | Waspada I. | K. F. Holle. | 148 | 3 Jan. 1865 | 20 jaren | 6,00 |
| 37 | Idem. | Waspada II. | Idem. | 50 | 29 April 1868 | Id. | 8,00 |
| 38 | Soekapoera. | Tjikadjang. | Mr. W. A. baron Baud. | 358 | 1 Jan. 1865 | Id. | 50,00 |
| | | | | 4 772 | | | |
| | | | | | | | **Cheribon** |
| 39 | Sindanglaut. | Djatipiring of Blender. | Paine Stricker en Comp., in liquidatie. | 300 | 1 Jan. 1862 | 20 jaren | f 15,00 |
| 40 | Madjalengka. | Kadhipatten. | J. C. G. A. de Vogel. | 400 | 1 Jan. 1862 | Id. | 15,00 |
| 41 | Idem. | Tjarennarg. | Mr. W. A. baron Baud. | 300 | 1 Jan. 1863 | Id. | 24,00 |
| | | | | 1 000 | | | |

| Verschuldigde huurschat in 1873. (De sommen met een * geteekend, betreffen die ondernemingen, waarvan de huurschat in 1873 nog niet over de volle uitgestrektheid verschuldigd was.) | Hoeveelheid bouws onder ult. 1873 beplant. | Productie in 1873. | Aantal werkbare mannen op het perceel gevestigd, gebezigd | | | Gemiddeld aantal arbeiders, niet op het perceel gevestigd, bovendien gebezigd. | *Verdere aanteekeningen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | voor arbeid op het veld. | voor bereiding van het product. | | | |
| | | | | Ambachtslieden. | Gewone arbeiders. | | |
| **regentschappen.** | | | | | | | |
| f 7 800,00 | 325 met thee | 105 600 kil. thee | 227 | 31 | 69 | 110 | |
| 3 261,50 | 360 » » | 38 400 » » | 75 | 25 | 50 | 319 | |
| 7 200,00 | 300 » » | 216 000 » » | 360 | 61 | — | 450 | |
| 1 800,00 | 300 » » | 216 000 » » | 320 | 21 | niet op te geven | niet op te geven | |
| 6 984,00 | 291 » » | 312 000 » » | 370 | — | 400 | 1000 | |
| 870,00 | 238 » » | 128 000 » » | 200 | 17 | 74 | 375 | |
| nog niet ingegaan | — | — | — | — | — | — | |
| Id. | — | — | 18 | — | 25 | 25 | |
| * 1 179,50 | 30 met thee | niet opgegeven | 102 | 9 | 10 | 30 | |
| 865,25 | 50 » koffij | 300 pikols koffij | 122 | 8 | 20 | 35 | |
| nog niet ingegaan | 2 » tarwe | — | 4 | — | — | — | (*f*) Deze datum, als zijnde eerst later gebleken, is in het verslag hiervoren (zie bladz. 93, noot *c*) niet kunnen worden ingevuld. |
| 14 050,00 | 210 » thee | 175 200 kil. thee | — | — | 50 | 450 | |
| 675,00 | 170 » » | 61 600 » » | 100 | 4 | 45 | 30 | |
| * 250,75 | 90 » » / 2 » koffij | 12 000 » » | — | 2 | — | 50 | |
| nog niet ingegaan | nog niet in ontginning | — | — | — | — | — | |
| Id. | niet opgegeven | — | — | — | — | — | |
| 886,75 | (*g*) 192 met thee | 200 000 » » | 188 | 7 | 125 | 50 | (*g*) De bevolking heeft op eigen grond, in de nabijheid van Waspada, 200 bouws met thee beplant; de natte bladeren daarvan worden op het etablissement Waspada opgekocht en verwerkt. |
| * 159,25 | | | — | — | — | — | |
| 17 900,00 | 358 » » | 236 000 » » | — | — | — | — | |
| f 63 882,00 | | | | | | | |
| **bon.** | | | | | | | |
| f 4 500,00 | (*h*) 200 met suiker | 9 500 pik. suiker | — | 8 | 108 | ± 200 | (*h*) Hieronder ook aanplantingen buiten het huurland. |
| 6 000,00 | (*h*) 285 » » | 22 500 » » | 600 | 20 | 250 | ± 1000 | |
| 7 200,00 | niet opgegeven | 110 400 kil. thee | 150 | 30 | 174 | — | |
| f 17 700,00 | | | | | | | |

| Volgnummer. | Afdeeling. | NAMEN DER perceelen. | NAMEN DER ondernemers. | Uitgestrektheid der perceelen in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden. (Voor vele ondernemingen is het aantal bouws in de onderdeelen afgerond.) | Begin van den huurtijd. | Duur van den huurtijd. | Bedrag van den jaarlijkschen huurschat per bouw. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | | **Peka** |
| 42 | Pekalongan. | Sidogoeno (Djampangan en Sidosoekmo). | H. J. Rauws. | 497 | 17 April 1868 | 20 jaren | f 2,00 |
| 43 | Bandar. | Lingo en Loetang (Pring Ombo). | H. van Gessel Jr. | 367 | 18 Sept. 1866 | Id. | 5,00 |
| 44 | Batang (controle-afdeeling Keboemen). | Simbang. | W. Castens. | 642 | 1 Jan. 1872 | Id. | 2,00 |
| 45 | Keboemen. | Segayong. | Idem. | 925 | 1 Jan. 1872 | Id. | 2,00 |
| 46 | Idem. | Gebang-anom. | W. J. C. Veenstra. | 400 | 22 Oct. 1873 | Id. | 3,00 |
| | | | | 2 831 | | | |
| | | | | | | | **Sama** |
| 47 | Ambarawa. | Kedawong. | Internationale Credieten Handelsvereeniging te Rotterdam. | 402 | 1 Jan. 1859 | 20 jaren | f 6,00 |
| 48 | Idem. | Lerep. | D. J. K. Pietermaat. | 317 | 1 Jan. 1867 | Id. | 6.00 |
| 49 | Idem. | Terwidi en Kalisidi. | Factory der Ned. Handelmaatschappij. | (i) 660 | Id. | Id. | 6,00 |
| 50 | Idem. | Geboegan. | Dorrepaal en C°. en P. J. F. Bounin. | 800 | 1 Jan. 1861 | Id. | 6,00 |
| 51 | Idem. | Banaran. | D. Maclaine en firma Mac Neill en C°. | 400 | 1 Jan. 1859 | Id. | 6,00 |
| 52 | Idem. | Pringapoes Nobo. | Oost-Indische Maatsch. van Administratie en lijfrente (in liquidatie). | 969 | Id. | Id. | 6,00 |
| 53 | Idem. | Stomi. | Idem. | 33 | Id. | Id. | 6,00 |
| 54 | Idem. | Klepoe. | M. A. van Dommelen, wed. A. E. Caron c. s. | 400 | Id. | Id. | 6,00 |
| 55 | Idem. | Samirono. | Dorrepaal en C°. | 280 | 6 Oct. 1858 | Id. | 6,00 |
| 56 | Idem. | Kali-Oeloe. | Ph. T. Voorneman. | 362 | Id. | Id. | 6,00 |
| 57 | Idem. | Kedaijon. | Internationale Credieten Handelsvereeniging te Rotterdam. | 56 | 1 Jan. 1859 | Id. | 6,00 |
| 58 | Idem. | Djatirongo. | Factory der Ned. Handelmaatschappij. | 1 084 | Id. | Id. | 6,00 |
| 59 | Salatiga. | Flogo. | A. van Dommelen, wed F. J. Lorch, en H. van Dommelen. | 420 | Id. | Id. | 6,00 |
| | | | Transporteren | 6 183 | | | |

| Verschuldigde huurschat in 1873. (De sommen met een * geteekend, betreffen die ondernemingen, waarvan de huurschat in 1873 nog niet over de volle uitgestrektheid verschuldigd was.) | Hoeveelheid bouws onder ult. 1873 beplant. | Productie in 1873. | Aantal werkbare mannen op het perceel gevestigd, gebezigd | | | Gemiddeld aantal arbeiders, niet op het perceel gevestigd, bovendien gebezigd. | *Verdere aanteekeningen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | voor arbeid op het veld. | voor bereiding van het product. | | | |
| | | | | Ambachtslieden. | Gewone arbeiders. | | |
| **longan.** | | | | | | | |
| f 994,00 | ± 160 met koffij | 80 pikols koffij | 32 | 3 | 1 | 70 | |
| * 1 467,00 | ± 300 » » | 360 » » | 40 | 1 | 1 | 105 | |
| 1 284,00 | ± 200 » » | 300 » » | 200 | 2 | 4 | 300 | |
| | 10 » padi, djagong, ketella en katjang tjina | | | | | | |
| 1 850,00 | 250 met suikerriet | ± 2 000 pik. suiker. | 300 | 25 | 50 | 450 | |
| nog niet ingegaan | — | — | — | — | — | — | |
| f 5 595,00 | | | | | | | |
| **rang.** | | | | | | | |
| f 2 411,00 | 200 met koffij | 765 pik. koffij | 34 | — | 34 | 35 | |
| 1 902,00 | 200 » » | 450,63 » » | — | — | — | 75 | |
| 3 960,00 | 300 » » | 828,81 » » | — | — | — | 150 | (i) |
| 4 800,00 | 800 » » | 1293,45 » » | — | 2 | 25 | 46 | |
| 2 400,00 | 300 » » | 1091,60 » » | 70 | — | 15 | 50 | |
| 5 811,00 | 645 » » | 917 » » | 40 | 2 | 30 | 250 | |
| 199,00 | 33 » » | 50 » » | — | — | — | 12 | |
| 2 400,00 | 350 » » | 880 » » | — | — | — | 170 | |
| 1 680,00 | 104 » » | 130 » » | 85 | 3 | 15 | 175 | |
| 2 172,00 | 200 » » | 685 » » | — | — | 40 | 50 | |
| 336,00 | 40 » » | 350 » » | 25 | — | 10 | 75 | |
| 6 504,00 | 670 » » | 541 » » | 65 | 1 | 64 | 335 | |
| 2 520,00 | 323 » » | 1761 » » | 253 | 4 | 25 | 300 | |
| f 37 095,00 | | | | | | | |

(i) De door de huurders bezeten uitgestrektheid bedraagt in werkelijkheid 75 bouws minder dan de hier opgegeven, bij contract bepaalde uitgestrektheid. Als huurschat zal dien ten gevolge slechts f 3510 verschuldigd zijn (verg. het verslag van 1872, blz. 170).

| Volgnummer. | Afdeeling. | NAMEN DER perceelen. | NAMEN DER ondernemers. | Uitgestrektheid der perceelen in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden. (Voor vele ondernemingen is het aantal bouws in de onderdeelen afgerond.) | Begin van den huurtijd. | Duur van den huurtijd. | Bedrag van den jaarlijkschen huurschat per bouw. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Per transport | 6 183 | | | |
| 60 | Salatiga. | Goli. | Factorij der Ned. Handelmaatschappij. | 412 | 28 Dec. 1858 | 20 jaren | f 6,00 |
| 61 | Kendal. | Djatikalangan en Tambangan. | Oost-Indische Maatsch. van Administratie en lijfrente (in liquidatie). | 892 | 1 Jan. 1860 | Id. | 6,00 |
| 62 | Idem. | Getas. | V. J. van Dolder. | 577 | 6 Nov. 1858 | Id. | 6,00 |
| 63 | Idem. | Idem. | Idem. | 209 | 30 Mei 1873 | Id. | 8,71 |
| 64 | Idem. | Seringin. | Factorij der Ned. Handelmaatschappij. | 439 | 1 Jan. 1867 | 19 jaren | 6,00 |
| 65 | Idem. | Kliwat Soengi. | J. J. Nolthenius Jr. | 381 | Id. | Id. | 6,00 |
| 66 | Idem. | Idem. | Idem. | 110 | 8 Dec. 1870 | tot 31 Dec. 1885 | 8,00 |
| 67 | Idem. | Ngarianak. | Factorij der Ned Handelmaatschappij. | 801 | 1 Jan. 1866 | 20 jaren | 6,00 |
| 68 | Idem. | Kalimas. | J. L. de Grave en M. S. de Grave, geb. van Elk. | 1 089 | 1 Julij 1872 | Id. | ± 9,135 |
| 69 | Idem. | Blorok. | J. Schwab. | 15 | 1 April 1860 | 15 jaren | 6,00 |
| 70 | Idem. | Trisobo. | Factorij der Ned. Handelmaatschappij. | 85 | 10 Oct. 1859 | 40 jaren | 6,00 |
| 71 | Idem. | Sidomoekti. | Mac Neill en Comp. | 681 | 1 Jan. 1859 | 20 jaren | 6,00 |
| 72 | Idem. | Tjocroek. | A. H. & L. J. Heidenreich. | 793 | 1 Jan. 1861 | Id. | 6,00 |
| 73 | Idem. | Poetjong. | Mac Neill en Comp. | 737 | 1 Jan. 1859 | Id. | 6,00 |
| 74 | Idem. | Selokaton. | Idem. | 177 | 1 Jan. 1867 | 12 jaren | 6,00 |
| 75 | Idem. | Seketjer. | Factorij der Ned. Handelmaatschappij. | 184 | 1 Jan. 1859 | 20 jaren | 6,00 |
| 76 | Idem. | Dandang, Badeh en Widoro. | J. A. Esche. | 196 | Id. | Id. | 6,00 |
| 77 | Idem. | Genting Goenoeng. | Mac Neill & Comp. | 493 | 26 Jan. 1861 | Id. | 6,00 |
| | | | | 14 454 | | | |
| 78 | Joana. | Wonoredjo. | P. Dunlop. | 205 | 1 Jan. 1859 | 20 jaren | f 6,00 |
| 79 | Japara | Poeloe Pandjang. | A. Desperoux. | 31 | 19 Dec. 1866 | Id. | 6,00 |
| | | | | 236 | | | |

| Verschuldigde huurschat in 1873. (De sommen met een * geteekend, betreffen die ondernemingen, waarvan de huurschat in 1873 nog niet over de volle uitgestrektheid verschuldigd was.) | Hoeveelheid bouws onder ult. 1873 beplant. | Productie in 1873. | Aantal werkbare mannen op het perceel gevestigd, gebezigd | | | Gemiddeld aantal arbeiders, niet op het perceel gevestigd, bovendien gebezigd. | *Verdere aanteekeningen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | voor arbeid op het veld. | voor bereiding van het product. | | | |
| | | | | Ambachtslieden. | Gewone arbeiders. | | |
| f 37 095,00 | | | | | | | |
| 2 472,00 | 350 met koffij | 656 pik. koffij | 250 | 6 | 30 | 325 | |
| 5 353,00 | 800 » » | 1711,85 » » | 150 | — | — | 250 | |
| 3 462,00 | 500 » » | 1640 » » | 200 | — | — | 300 | |
| nog niet ingegaan | — | — | — | — | — | — | |
| 2 635,00 | 330 » » | 568,50 » » | 66 | — | — | — | |
| 2 287,00 | 400 » » | 1608,20 » » | 100 | — | — | 150 | |
| nog niet ingegaan | — | — | — | — | — | — | |
| 4 806,00 | 640 » » | 1082,75 » » | 110 | — | — | 140 | |
| 10 000,00 | 800 » » | 2921,90 » » | 400 | — | — | 150 | |
| 90,00 | (*j*) | — | — | — | — | — | (*j*) Dit perceel is niet beplant; daarop is nu eene koeliekampong der suikerfabriek Kaliwoengoe verrezen. |
| 510,00 | 80 » » | 138 » » | — | — | — | — | |
| 4 085,00 | 535 » » | 2363,66 » » | 103 | — | — | 230 | |
| 4 760,00 | 674 » » | 700 » » | 166 | — | — | — | |
| 5 168,00 | 650 » » | 4002,80 » » | 155 | — | — | 238 | |
| 1 104,00 | 380 » » | 312 » » | 25 | — | — | 40 | |
| 1 174,00 | 180 » » | 460,21 » » | — | — | — | 50 | |
| 2 955,00 | 250 » » | 619,24 » » | 29 | — | — | 10 | |
| f 87 956,00 | | | | | | | |

**para.**

| | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| f 1 230,00 | 150 met koffij | 500 pik. koffij | 25 | 1 | 4 | 75 | |
| * 72,00 | (*k*) | — | — | — | — | — | (*k*) Dit perceel is sinds geruimen tijd niet meer in exploitatie. |
| f 1 302,00 | | | | | | | |

| Volgnummer. | Afdeeling. | NAMEN DER perceelen. | NAMEN DER ondernemers. | Uitgestrektheid der perceelen in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden. (Voor vele ondernemingen is het aantal bouws in de onderdeelen afgerond.) | Begin van den huurtijd. | Duur van den huurtijd. | Bedrag van den jaarlijkschen huurschat per bouw. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | | **Pasoe** |
| 80 | Pasoeroean. | Alkmaar. | W. L. Homans & Comp. | 1 910 | 1 Jan. 1859 | 20 jaren | f 6,00 |
| 81 | Malang. | Soembool. | S. L. W. v. d. Elst. | 499 | 1 Nov. 1867 | Id. | 6,66⅔ |
| 82 | Idem. | Tanahwangi. | A. Salm *c. s.* | 710 | 1 Julij 1857 | Id. | 6,00 |
| 83 | Idem. | Limburg. | de Maatschappij Limburg. | 1 112 | 20 Jan. 1859 | Id. | 6,00 |
| 84 | Idem. | Boemiayoe. | C. J. A. de Quaij. | 109½ | 22 Jan. 1859 | Id. | 6,00 |
| 85 | Idem. | Gangsiran. | M. F. Reynst. | 495½ | 6 Dec. 1866 | Id. | 6,00 |
| 86 | Idem. | Djoengo. | jhr. A. van Citters. | 500 | 12 Mei 1868 | Id. | 8,00 |
| | | | | 5 336 | | | |
| | | | | | | | **Probo** |
| 87 | Loemadjang. | Pandanwangi. | Firma Arnold en Zonen. | 500 | 13 Febr. 1864 | 20 jaren | f 6,00 |
| | | | | 500 | | | |
| | | | | | | | **Bo** |
| 88 | Bondowosso. | Wonokosoemo (Plantage Rotterdam). | jhr. C. J. P. von Mühlen | 100 | 27 April 1860 | 20 jaren | f 6,00 |
| | | | | 100 | | | |
| | | | | | | | **Banjoe** |
| 89 | Banjoewangi. | Ardja Blambangan. | jhr. H. J. A. S. de Mey van Gerwen en H. J. Coert. | 300 | 21 Aug. 1865 | 20 jaren | f 2,00 |
| | | | | 300 | | | |
| | | | | | | | **Ban** |
| 90 | Banjoemas. | Tjiberem. | G. L. Dorrepaal en J. W. van Barneveld. | 100 | 1 Febr. 1857 | 20 jaren | f 6,00 |
| 91 | Idem. | Pegadoengan. | Erven J. W. Boers. | 100 | 1 Dec. 1865 | Id. | 5,00 |
| | | | | 200 | | | |

| Verschuldigde huurschat in 1873. (De sommen met een * geteekend, betreffen die ondernemingen, waarvan de huurschat in 1873 nog niet over de volle uitgestrektheid verschuldigd was.) | Hoeveelheid bouws onder ult. 1873 beplant. | Productie in 1873. | Aantal werkbare mannen op het perceel gevestigd, gebezigd | | | Gemiddeld aantal arbeiders, niet op het perceel gevestigd, bovendien gebezigd. | *Verdere aanteekeningen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | voor arbeid op het veld. | voor bereiding van het product. | | | |
| | | | | Ambachtslieden. | Gewone arbeiders. | | |
| **Tocan.** | | | | | | | |
| f 11 460,00 | (*l*) 460 met suiker | 31 884 pik. suiker | 607 | 15 | 120 | 310 | (*l*) Hieronder ook aanplantingen buiten het huurland. |
| * 1 995,50 | 400 met koffij | 114 » koffij | 20 | — | — | 70 | |
| 4 260,00 | 345 met koffij, 51 met tabak, 35 met mais, 134 met padi | 3 600 » » 173 » tabak 7 841 » padi | 98 | 6 | 27 | 25 | |
| 6 672,00 | 650 met koffij 100 met padi | 6 400 » koffij 4 500 » padi | 80 | 5 | 300 | 150 | |
| 657,00 | 15 met koffij 58 met padi | 32 » koffij 3 058 » padi | 10 | — | — | 10 | |
| * 2 377,50 | 493 met koffij | 2 377 » koffij | 50 | 14 | 30 | 50 | |
| * 1 600,00 | 400 met koffij | 50 » » | 28 | 5 | 2 | 100 | |
| f 29 022,00 | | | | | | | |
| **linggo.** | | | | | | | |
| f 3 000,00 | — | — | — | — | — | — | Deze onderneming is verlaten. |
| f 3 000,00 | | | | | | | |
| **zoeki.** | | | | | | | |
| f 600,00 | 100 met koffij | 1 025 pik. koffij | Geene gevestigde bevolking | | | 300 | |
| f 600,00 | | | | | | | |
| **Wangi.** | | | | | | | |
| f 600,00 | (*m*) 20 met padi, 50 met klapperen pisangboomen | 940 pik. padi | 10 | — | — | — | (*m*) Deze aanplantingen geschiedden door de opgezetenen voor eigen rekening. Door de huurders wordt het perceel niet geëxploiteerd. |
| f 600,00 | | | | | | | |
| **Joemas.** | | | | | | | |
| f 600,00 | ± 75 met koffij | 13 pik. koffij | 28 | — | — | 1575 (gedurende het geheele jaar) | |
| 500,00 | — | — | — | — | — | — | Dit perceel is sedert het overlijden van den huurder onbeheerd. |
| f 1 100,00 | | | | | | | |

| Volgnummer. | Afdeeling. | NAMEN DER perceelen. | NAMEN DER ondernemers. | Uitgestrektheid der perceelen in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden. (Voor vele ondernemingen is het aantal bouws in de onderdeelen afgerond.) | Begin van den huurtijd. | Duur van den huurtijd. | Bedrag van den jaarlijkschen huurschat per bouw. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | | **Bage** |
| 92 | Ledok. | Ledoksche theetuinen. | N. P. v. d. Berg, K. F. Holle en E. J. K. J. L. Jacobson. | 767 | 1 Maart 1871 | tot 28 Febr. 1885 | f 30,38 |
| 93 | Idem. | Boerat. | graaf Ch. Geloes d'Elsloo. | 457 | 10 Nov. 1868 | 20 jaren | 8,00 |
| | | | | 1 224 | | | |
| | | | | | | | **Ka** |
| 94 | Magelang. | Ngrantjak. | E. Jacobson. | 284 | 9 Febr. 1869 | 20 jaren | f 10,66⅔ |
| 95 | Idem. | Idem. | Idem. | 89 | 11 Junij 1872 | tot oogst 1889 | 10,66⅔ |
| 96 | Temanggoeng. | Kebondalem. | E. Keyner. | 142 | 14 Dec. 1872 | 20 jaren | 6,00 |
| | | | | 515 | | | |
| | | | | | | | **Madi** |
| 97 | Madioen. | Waliran. | B. R. G. Bouricius. | 400 | 4 Sept. 1867 | 20 jaren | f 6,66⅔ |
| 98 | Idem. | Idem. | Idem. | 100 | 13 Nov. 1869 | | |
| 99 | Idem. | Kandangan. | Idem. | 500 | 23 Junij 1873 | Id. | 7,00 |
| 100 | Ponorogo. | Soekaradja. | Aquasie Boachie en J. W. G. Harloff. | 500 | 1 Jan. 1863 | Id. | 6,00 |
| 101 | Idem. | Bonowati en Goeloe-Woeloeh. | Aquasie Boachie. | 434 | 2 Febr. 1873 | Id. | 6,00 |
| 102 | Idem. | Soemberwangi. | P. Suermondt. | 500 | 20 Maart 1873 | Id. | 20,00 |
| 103 | Ngawi. | Bandjaran. | A. Rutering. | 120 | 14 Mei 1872 | Id. | 3,50 |
| | | | | 2 554 | | | |
| | | | | | | | **Ke** |
| 104 | Kediri. | Kentjang (Soekoredjo). | P. H. L Lisnet. | 512 | 24 Julij 1865 | 20 jaren | f 4,00 |
| 105 | Idem. | Brenggolo (Kawedoesan). | Mas Kerto Redjo. | 282 | 8 Julij 1865 | Id. | 4,00 |
| | | | Transporteren | 794 | | | |

| Verschuldigde huurschat in 1873. (De sommen met een * geteekend, betreffen die ondernemingen, waarvan de huurschat in 1873 nog niet over de volle uitgestrektheid verschuldigd was.) | Hoeveelheid bouws onder ult. 1873 beplant. | Productie in 1873. | Aantal werkbare mannen op het perceel gevestigd, gebezigd | | | Gemiddeld aantal arbeiders, niet op het perceel gevestigd, bovendien gebezigd. | *Verdere aanteekeningen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | voor arbeid op het veld. | voor bereiding van het product. | | | |
| | | | | Ambachtslieden. | Gewone arbeiders. | | |
| **len.** | | | | | | | |
| f 23 301,46 | 767 met thee | 181 406 kil. thee | 190 | 10 | 260 | (*n*) | (*n*) Tusschen de 100 à 300 man daags, terwijl 700 à 800 vrouwen en kinderen dagelijks opkomen om thee te plukken, waarvan 250 van de onderneming en de rest uit de omliggende dorpen. Verder worden nog p. m. 150 à 200 vrouwen en kinderen gebezigd voor het uitzoeken der thee. |
| * 2 193,60 | 377 met koffij | 153 pikols koffij | — | — | 4 | 70 | |
| f 25 495,06 | | | | | | | |
| **doe.** | | | | | | | |
| * f 1 212,00 nog niet ingegaan | 283 met koffij | 64 pikols koffij | 50 | 5 | 25 | 45 | |
| Id. | 40 » » | nog geen product verkregen | 12 | — | — | — | |
| f 1 212,00 | | | | | | | |
| **oen.** | | | | | | | |
| * f 1 600,00 667,00 | 400 met koffij | ± 1050 pik. koffij | 76 | niet opgegeven | niet opgegeven | 105 | |
| nog niet ingegaan | 200 » » | nog geen product verkregen | 27 | Id. | Id. | 65 | |
| 3 000,00 | 450 » » | ± 2000 pik. koffij | 41 | 1 | 15 | 180 | |
| nog niet ingegaan | — | — | — | — | — | 180 | Op dit perceel wordt geene gevestigde bevolking aangetroffen; er wordt gewerkt met boedjangs. |
| Id. | — | — | — | — | — | 125 | Als voren. |
| Id. | 100 met koffij | nog geen product verkregen | — | — | — | 150 | Als voren. |
| f 5 267,00 | | | | | | | |
| **dirl.** | | | | | | | |
| f 2 049,00 | 224 met tabak | 960 pikols tabak | 80 | 15 | 15 | 140 | Ook tabak buiten het perceel geteeld, wordt op de onderneming verwerkt. |
| | 76 » padi | 2500 » padi | | | | | |
| 1 128,00 | 62 » » | 2025 » » | 48 | 2 | 6 | 19 | Als voren. |
| f 3 177,00 | | | | | | | |

| Volgnummer. | Afdeeling. | NAMEN DER perceelen. | NAMEN DER ondernemers. | Uitgestrektheid der perceelen in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden. (Voor vele ondernemingen is het aantal bouws in de onderdeelen afgerond.) | Begin van den huurtijd. | Duur van den huurtijd. | Bedrag van den jaarlijkschen huurschat per bouw. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Per transport | 794 | | | f |
| 106 | Ngrowo. | Sidhoredjo (Tawangredjo. | Aquasie Boachie. | 168 | 31 Mei 1866 | 17 jaren | f 6,00 |
| 107 | Berbek. | Koedjonmanis. | T. J. H. Bayer Sr. | 400 | 7 Dec. 1863 | 20 jaren | 5,00 |
| 108 | Blitar. | Papoh. | B. J. van Eck en R. W. Bezier. | 500 | 18 Julij 1864 | id. | 5,00 |
| 109 | Idem. | Djoeleg. | Nederlandsch-Indische Handelsbank. | 530 | 30 Julij 1865 | id. | 4,00 |
| 110 | Idem. | Gabroe. | Idem. | 531 | 10 Junij 1867 | id. | 9,00 |
| 111 | Idem. | Tawangredjo. | Tawangredjo Cultuurmaatschappij. | 150 | 19 Nov. 1868 | id. | 10,66⅔ |
| 112 | Idem. | — | C. A. A. Amand. | 169 | 15 Sept. 1871 | id. | 5,00 |
| 113 | Idem. | — | J. G. Huyser. | 353 | 23 Jan. (o) 1874 | id. | 3,00 |
| | | | | 3 595 | | | |

| Verschuldigde huurschat in 1873. (De sommen met een * geteekend, betreffen die ondernomingen, waarvan de huurschat in 1873 nog niet over de volle uitgestrektheid verschuldigd was.) | Hoeveelheid bouws onder ult. 1873 beplant. | Productie in 1873. | Aantal werkbare mannen op het perceel gevestigd, gebezigd | | | Gemiddeld aantal arbeiders, niet op het perceel gevestigd, bovendien gebezigd. | *Verdere aanteekeningen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | voor arbeid op het veld. | voor bereiding van het product. | | | |
| | | | | Ambachtslieden. | Gewone arbeiders. | | |
| f 3 177,00 | | | | | | | |
| * 805,50 | — | — | — | — | — | — | |
| 2 000,00 | — | — | — | — | — | — | |
| 2 500,00 | 150 met tabak | 800 pik. tabak | niet opgegeven. | | | | |
| 2 120,00 | 296 met koffij | 2 600 » koffij | Idem. | | | | |
| * 2 867,50 | 164 » » | | Idem. | | | | |
| * 640,00 | 30 » tabak | 120 » tabak | Idem. | | | | |
| nog niet ingegaan | — | — | Idem. | | | | |
| Idem. | — | — | Idem. | | | | (o) Deze datum, als zijnde eerst later gebleken, is in het verslag hiervoren (zie blz. 93, noot *f*) niet kunnen worden ingevuld. |
| f 14 110,00 | | | | | | | |

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **HH.**

N°. 36.

(Zie bladz. 205 van het verslag.)

# AANTOONING

BETREFFENDE DE

# OP JAVA BESTAANDE HOUTKAP-ONDERNEMINGEN,

WERKENDE

# OP CONTRACT MET HET GOUVERNEMENT,

over 1873.

| Gewest, naam der onderneming, regentschap of district: uitgestrektheid van het contractsgebied in bouws; duur van het contract; naam van den contractant. | Jaarlijks te kappen hoeveelheid houtwerken in kub. meters. | Gekapte hoeveelheid houtwerken, meest in kub. meters, gedurende 1873, benevens tariefswaarde. | Verschuldigde retributie aan den lande. |
|---|---|---|---|
| **A. Ondernemingen met vrije** | | | |
| *Tagal.* | | | |
| Rantjawoengoe; districten Boemiaijoe en Lebaksioe, regentschap Brebes; 398 bouws; 1 Julij 1873 tot 30 Junij 1878; Lim Eng Tjai. | p. m. 1504. | Bij het eind van 1873 waren gekapt 1155 balken, vertegenwoordigende eene houtmassa van circa 480 M³. en eene tariefswaarde van f 14 467. Bovendien was eene aanzienlijke hoeveelheid kleine houtwerken verkregen, zoomede 500 vademen brandhout. | f 24 000 's jaars. |
| *Samarang.* | | | |
| Gedangan; regentschap Demak; 1528 bouws; 1 Julij 1866 tot 30 Junij 1878; F. W. J. Dekker. | p. m. 3592. | Bij het eind van 1872 in het bosch nog onafgevoerd (1) . . . . . p. m. 2000 M³.<br>In 1873 gekapt . . . . . » » 2518 »<br>4518 M³.<br>Afgevoerd in 1873: 2172 balken, 661 dolken, 680 knie- en kromhouten, 3103 kleine houtwerken en 99 doodkistplanken, een en ander vertegenwoordigende eene tariefswaarde van f 25 930 en eene houtmassa van . . . . . 872 »<br>Zoodat op 31 December 1873 in het bosch nog onuitgesleept lag . . . . . 3646 M³. | f 60 500 's jaars (gedurende 10 jaren). |
| | | (1) De opgaaf in het vorig verslag (bijlage OO, bladz. 2) ten bedrage van 5924 M³. blijkt thans onjuist te zijn geweest. | |
| Rembes; district Bodja, regentschap Kendal; 188 bouws; 1 Jan. 1872 tot 31 Dec. 1874; J. Hudig. | — | Bij het eind van 1872 in het perceel nog onuitgesleept . . . . . 1986 M³.<br>Gekapt in 1873 . . . . . 2813 »<br>4799 M³.<br>Afgevoerd in 1873: 4556 balken, 84 dolken, 978 krom- en kniehouten en 29 285 kleine houtwerken, als: sirappen, duigen enz., te zamen vertegenwoordigende eene tariefswaarde van f 69 607 en eene houtmassa van . . . . . 1845 »<br>Restant onuitgesleept bij het eind van 1873 2954 M³. | f 25 040 's jaars. |
| Tempoeran; 1610 bouws; 1 Junij 1873 tot 31 Mei 1878; D. J. K. Pietermaat. | — | Gekapt gedurende Junij-December 1873. 1363 M³.<br>Hiervan vervoerd (voor eene tariefswaarde van f 28 464) eene houtmassa van . . 1013 »<br>Restant onuitgesleept op 31 December 1873 350 M³. | f 12 880 's jaars. |

## VERDERE AANTEEKENINGEN.

**beschikking over het gekapte hout.**

Deze nieuwe boschexploitatie wordt door den ondernemer zelven beheerd, terwijl het dagelijksch toezigt op de werkzaamheden wordt uitgeoefend door Chinezen, bijgestaan door een of twee inlandsche mandoors.

De eigenlijke aankap nam eerst in September 1873 een aanvang. Zoowel het kappen en het bewerken van het hout als de uitsleep er van geschieden in daghuur. Verdere bijzonderheden zijn voor 's hands niet mede te deelen, daar in 1873 nog geen hout van eenig aanbelang van de hand werd gezet.

De werkkrachten op deze onderneming (zie het vorig verslag, bijlage OO, bladz. 3) zijn nog altijd niet geëvenredigd aan de aanzienlijke hoeveelheid hout, welke deze boschexploitatie oplevert, zoodat men steeds achterlijk is met het vervoer der houtwerken uit de jaarperceelen. Ook in de wijze van vervoer en afzet van het hout is sedert het vorig verslag geene verandering gekomen. De behaalde prijzen bedroegen weder 50 à 60 pct. boven den gouvernements tariefprijs.

Niettegenstaande den ondernemer voor de afbetaling van den over 1868/69 en 1869/70 nog achterstalligen pachtschat (te zamen f 121 000) uitstel verleend was tot in 1877 en 1878, was bij het eind van 1873 ook over de drie laatst verloopen contractsjaren (1870/71 — 1872/73) noch geen pachtschat voldaan, zoodat door de Indische Regering tot geregtelijke invordering besloten was.

De bijzonderheden nopens deze onderneming over 1873 gemeld, zijn nagenoeg gelijkluidend aan die in 't vorig verslag medegedeeld. Alleen valt nog aan te teekenen, dat de ondernemer bij het eind van het jaar twee locomobilen in gebruik had, die het hout verzagen in alle sortimenten.

Het primitief met den aannemer voor de exploitatie van het boschperceel Tempoeran in 1856 gesloten contract liep bereids onder ultimo April 1871 ten einde. Op dat tijdstip lag echter nog eene aanzienlijke hoeveelheid bekapt hout onuitgesleept binnen het contractsgebied, waarom den ondernemer destijds werd toegestaan, om nog tot ultimo April 1873 met het uitslepen daarvan te blijven voortgaan, welke termijn sedert (in Augustus 1873) nog met twee jaren is verlengd.

Intusschen waren, bij de verstrijking der primitieve overeenkomst, op een gedeelte van het contractsgebied ook een aantal boomen ongeveld gebleven, zoodat reeds in October 1871, doch vruchteloos, eene uitbesteding was gehouden voor de verdere exploitatie van het perceel. In Mei 1873 is daarop besloten de voortzetting der exploitatie, met beding eener jaarlijksche retributie van f 12 880, te gunnen aan den vroegeren contractant, die daarmede, kort na de sluiting der nieuwe overeenkomst, een aanvang heeft gemaakt.

Het hout wordt met eigen trekdieren van den ondernemer naar den binnen het perceel loopenden tramway gesleept, waarover het verder wordt vervoerd naar de dessa Ngombak, gelegen aan de spoorweglijn Willem I—Kedongdjati, terwijl het van daar per spoor naar Samarang en de Vorstenlanden wordt verzonden en tegen een gemiddelden prijs van 50 pct. boven het gouvernementstarief van de hand wordt gezet.

| Gewest, naam der onderneming, regentschap of district; uitgestrektheid van het contractsgebied in bouws; duur van het contract; naam van den contractant. | Jaarlijks te kappen hoeveelheid houtwerken in kub. meters. | Gekapte hoeveelheid houtwerken, meest in kub. meters, gedurende 1873, benevens tariefswaarde. | Verschuldigde retributie aan den lande. |
|---|---|---|---|
| *Japara.* | | | |
| Padang; district Bandjaran, regentschap Japara; 301 bouws; 1 Jan. 1871 tot 31 Dec. 1875; P. L. H. Stennekes. | — | Gedurende 1873 werden gekapt circa 2500 M³. hout, eene tariefswaarde vertegenwoordigende van f 75 000; hiervan werden afgevoerd p m. 1800 M³., terwijl nog eene hoeveelheid van 700 M³ in het perceel onuitgesleept bleef. | f 10 701,20 's jaars. |
| Kawak; district Bogorame, regentschap Patti; 200½ bouws; 1 Jan. 1871 tot 31 Dec. 1874; Tan Diam Sioe. | — | Bij het eind van 1872 lag binnen het boschperceel nog onuitgesleept een houtvoorraad van 1442 M³.<br>Gekapt in 1873 . . . . . 1393 »<br>2835 M³.<br>Afgevoerd in 1873: 3275 balken, 115 dolken, 2718 knie- en kromhouten, 4894 kleine houtwerken en 59 doodkistplanken, te zamen vertegenwoordigende eene tariefswaarde van f 41 412 en eene houtmassa van . . . . . 1479 »<br>Restant onuitgesleept op 31 December 1873 1356 M³. | f 6055,55 's jaars. |
| Regalo-Goewo; district Selowessi, regentschap Patti; 275 bouws; 1 Jan. 1873 tot 31 Dec. 1877; R. van der Haer. | — | Gekapt in 1873 (behalve 200 vademen brandhout) aan timmerhout . . . . . 950 M³.<br>Vervoerd in dat jaar (voor eene tariefswaarde van f 7500) eene houtmassa van 250 »<br>Restant onuitgesleept op 31 December 1873 700 M³. | f 5410 's jaars. |
| *Rembang.* | | | |
| Randoe Blatoeng; regentschap Blora; 1408 bouws; 1 Jan 1866 tot 31 Dec. 1874; P. W. von Below. | p. m. 4672. | *Nihil.* | f 60 213 's jaars. |
| Sedan; regentschap Rembang; 640 bouws; 1 Jan. 1866 tot 31 Dec. 1875; J. Muysken. | p. m. 2905. | Bij het eind van 1872 in het bosch onuitgesleept ruim . . . . . 23 M³.<br>In 1873 gekapt . . . . . 1160 »<br>1183 M³.<br>Vervoerd in 1873 (aan balken, krom- en rondhouten, zoomede aan kleine houtwerken als: ribben, wielvellingen enz. ruim . . . . . 1099 »<br>Zoodat op 31 December 1873 in het bosch nog onuitgesleept lag. . . . . 84 M³. | f 15 425 's jaars. |

## VERDERE AANTEEKENINGEN.

Het bekapte hout wordt, door middel van karbouwen, gesleept naar de verzamelplaats, gelegen aan de monding van de rivier Glis.

Het kappen en slepen van het hout geschiedt op taak dan wel bij aanneming. In het bedrag der loonen in het vorig verslag vermeld, is geen verandering gekomen; terwijl omtrent de gebezigde werkkrachten (arbeiders en buffels) geen nadere opgaaf is ontvangen.

Het timmerhout wordt over zee in schepen naar Probolinggo afgeladen, terwijl het brandhout voornamelijk in praauwen, mede over zee, naar Samarang wordt vervoerd.

De contractant was nalatig in het schoonmaken van het uitgekapte eerste jaarperceel; dien ten gevolge was dit in 1873 nog niet voor weder-beplanting met djati geschikt.

Ook in de afbetaling van de pachtpenningen over 1873 was de ondernemer achterstallig, weshalve in den aanvang van 1874 het noodige zou worden verrigt om de gelden langs den weg van regten van hem in te vorderen.

Het hout wordt uit het boschperceel, door middel van koelies en karbouwen, gesleept naar de verzamelplaatsen gelegen aan de rivier Kawak, en van daar verder gevlot naar de stapelplaats te Joana.

Het vellen en bekappen der boomen, zoomede het vervoer van het hout en bijna alle andere werkzaamheden op deze onderneming geschieden bij aanneming, terwijl daarbij dagelijks gemiddeld 200 arbeiders werkzaam zijn. De dagloonen bedragen f 0,30. Het kappen komt den aannemer te staan op 20 pct., het slepen naar de verzamelplaatsen op 15 pct. en het verder vervoer van daar naar Joana op 30 pct. van de gouvernements tariefswaarde van het hout.

Te Joana wordt het hout van de hand gezet voor 40 à 50 pct. boven dat tarief.

Het eerste der jaarperceelen werd gedurende 1873 weder met djati beplant, terwijl op het laatst van het jaar daarmede ook een aanvang werd gemaakt op het tweede jaarperceel.

Op 31 December 1873 was de contractant achterstallig in de afbetaling van den pachtschat over dat jaar, die daarom geregtelijk zou worden ingevorderd.

Deze onderneming, toegewezen in de maand November 1872, trad onmiddellijk daarna in werking.

Het vellen en bekappen der boomen geschiedt tegen betaling van f 5 tot f 6 per kub. meter, voor brandhout wordt van f 2 tot f 5 per vadem betaald. De kappers, voor een gedeelte ingehuurd uit de omliggende dessa's, worden, door middel van voorschotten, voornamelijk van elders verkregen. Hun aantal was zeer afwisselend. Nu eens waren per dag 200, dan weder 50 arbeiders op de onderneming werkzaam. Het bijeenslepen der houtwerken aan de grens van het bosch geschiedt grootendeels met karbouwen, den ondernemer toebehoorende. Het brandhout wordt in het boschperceel op karren geladen en verder gebragt naar de plaats van verzameling.

Machinerien worden op de onderneming niet aangetroffen. Het hout werd tot nog toe alleen in de residentie Japara van de hand gezet en hoofdzakelijk opgekocht door de suikerfabriekanten en ten behoeve van de civiele bouwwerken in dat gewest.

Het timmerhout was op de verzamelplaats verkrijgbaar voor 50 tot 60 pct. boven het gouvernementstarief, het brandhout, naar gelang van de soort, voor f 4 tot f 12 per vadem.

Aan den ondernemer werd toegestaan het eerste jaarperceel eerst op 31 December 1874 schoongemaakt op te leveren. Om die reden was daarop in 1873 nog geen djati kunnen worden geplant.

De geregtelijke ontbinding van het met den aannemer voor de exploitatie van dit boschperceel gesloten contract, met vergoeding van schade, kosten en interesten, waartoe blijkens het vorig verslag (bijlage OO, bladz. 5) door de Indische Regering stappen waren gedaan, had bij het eind van 1873 nog niet plaats gevonden.

Het aantal arbeiders op deze onderneming werkzaam voor het vellen en bekappen der boomen, wisselt af tusschen de 50 en 200 man daags, terwijl bij het vervoer van het hout naar Lassem, aan het noorder-zeestrand, dagelijks gemiddeld 150 arbeiders en 150 span trekdieren gebezigd worden. Slechts 10 span buffels zijn het eigendom van den ondernemer; de overige worden van de bevolking uit de omliggende dessa's ingehuurd. De betalingen zijn dezelfde gebleven als die in het vorig verslag vermeld (bijlage OO, bladz. 7). Machinerien worden op deze onderneming niet aangetroffen. Het hout wordt te Lassem van de hand gezet tegen 75 pct. boven het gouvernementstarief en van daar meerendeels in consignatie verzonden naar Batavia, Pekalongan en Tjilatjap.

Met het schoonmaken en bijplanten van de uitgekapte perceelen werd in 1873 geregeld voortgegaan.

Met wijziging der in December 1872 aan den contractant verleende vergunning om, na voorafgaande aanzuivering der achterstallige pachtpenningen, de drie nog onaangekapte jaarperceelen in te ruilen tegen andere perceelen, liggende buiten het contractsgebied, werd bij Indisch besluit van 17 Augustus 1873, n°. 45, bepaald, dat die ruiling van bosschen zich over slechts twee nog onaangekapte jaarperceelen zal uitstrekken, doch werd den ondernemer vergund

| Gewest, naam der onderneming, regentschap of district; uitgestrektheid van het contractsgebied in bouws; duur van het contract; naam van den contractant. | Jaarlijks te kappen hoeveelheid houtwerken in kub. meters. | Gekapte hoeveelheid houtwerken, meest in kub. meters, gedurende 1873, benevens tariefswaarde. | Verschuldigde retributie aan den lande. |
|---|---|---|---|
| Malat-Ngiri; district Soebang, regentschap Rembang; 112 bouws; 1 Jan. 1873 tot 31 Dec. 1874; Lim Tik Hé. | — | Gekapt gedurende 1873 circa 406 M³.; hiervan werden vervoerd ruim 203 M³., bestaande uit 783 houtwerken van verschillende afmetingen en eene tariefswaarde vertegenwoordigende van f 6120. Bij het eind van het jaar lagen nog omstreeks 12 700 stuks houtwerken (hieronder begrepen een aantal zeer kleine) onafgevoerd in het bosch. | f 7600 's jaars. |
| Blimbing; district Panolan, regentschap Blora; 130 bouws; 1 Maart 1873 tot 28 Febr. 1875; Tan Sekie. | — | Gekapt gedurende 1873 ruim 798 M³.; hiervan afgevoerd 719 M³., bestaande uit balken, rondhouten enz., en een aantal kleine houtwerken, als: sirappen, wielvellingen enz., te zamen eene tariefswaarde vertegenwoordigende van f 21 570. Bij het eind van het jaar lagen nog 79 M³. bekapt hout onafgevoerd in het bosch. | f 4000 's jaars. |
| *Soerabaija.* | | | |
| Bloeloek; district Lengkir, regentschap Lamongan; 261 bouws; 1 Julij 1872 tot 30 Junij 1876; Tan Tong Haij. | p. m. 1600. | Bij het eind van 1872 (volgens nadere opgaven) in het bosch nog onuitgesleept . . . . 610 M³.<br>Gedurende 1873 gekapt. . . . . 970 »<br>1580 M³.<br>Gedurende 1873 vervoerd 2912 balken = 465 »<br>Bij het eind van 1873 nog onafgevoerd . 1115 M³. | f 9505 's jaars. |
| *Madioen.* | | | |
| Manggir; regentschap Madioen; 234½ bouws; 15 Nov. 1870 tot 14 Nov. 1875; N. L. van der Meul. | — | Omtrent de in 1873 gekapte en vervoerde houtwerken zijn geen voldoende opgaven ontvangen. | f 3200 's jaars. |
| *Kediri.* | | | |
| Blitar; regentschap Blitar; 3640 bouws; 1 Julij 1858 tot 30 Junij 1873; Rotterdamsche bank. | p. m. 4500. | Bij het eind van 1872 in het boschperceel nog onuitgesleept . . . . . 2 870 M³.<br>In 1873 gekapt . . . . . 12 685 »<br>15 555 M³.<br>Afgevoerd in 1873 (tariefswaarde f 223 006) 5 888 »<br>Bij het eind van 1873 in het bosch nog onuitgesleept. . . . . 9 667 M³. | f 34 000 's jaars. |

## VERDERE AANTEEKENINGEN.

om bovendien nog drie aan de in ruil afgestane bosschen grenzende jaarperceelen (te zamen groot 192 bouws) in exploitatie te nemen tegen betaling van f 15 425 voor ieder jaarperceel. Deze regeling had ten doel den ondernemer schadevergoeding te doen erlangen, wegens te min verkregen hout uit het aanvankelijk ter exploitatie afgestane boschperceel Sedan.

Deze boschexploitatie, in December 1872 toegewezen, trad spoedig daarop in werking.

Het aantal daarbij in dienst zijnde arbeiders is zeer afwisselend, verschillende tusschen de 30 en 150 man daags. Het dagloon bedraagt f 0,30, terwijl voor een span trekdieren f 1 daags wordt betaald.

Het hout wordt gesleept buiten het perceel en vervolgens, op karren geladen, naar de hoofdplaats Rembang gebragt, alwaar het gretig koopers vindt tegen 75 pct. boven het gouvernements-tarief. Machinerien worden op de onderneming niet gebruikt.

Het eerste jaarperceel was bij het einde van 1873 door den contractant behoorlijk schoongemaakt opgeleverd, ter weder beplanting met djati.

Deze boschexploitatie, in Februarij 1873 toegewezen, trad in de maand Maart daaraanvolgende in werking.

Het hout wordt per as getransporteerd tot aan den oever van de Solo-rivier en van daar in vlotten naar Grissee en Soerabaija afgevoerd, alwaar het tegen 20 à 30 pct. boven de gouvernements-tariefswaarde wordt verkocht.

Het aantal arbeiders in het kapperceel liep uiteen van 20 tot 130 man daags. Het dagloon bedraagt f 0,30, terwijl voor een span trekdieren per dag f 0,75 wordt betaald.

Dit perceel is verdeeld in vier gelijke jaarperceelen, waarvan jaarlijks één in exploitatie komt.

De kosten van het vellen der boomen en het bekappen tot balken komen bij aanneming op omstreeks f 4 per kub. meter te staan. De houtwerken worden, na bekapping, onmiddellijk buiten het perceel gebragt en vervolgens langs de Menkoeli- en Solo-rivieren naar Soerabaija gevlot. Alle werkzaamheden, uitgenomen het schoonmaken van de uitgekapte perceelen, zoo als het verbranden der stronken en het uitslepen der houtwerken, geschieden bij aanneming. Een koelie kan gemiddeld f 0,25 à f 0,30 per dag verdienen, terwijl een goede kapper, bij aanneming werkende, op een daggeld van f 0,75 à f 1 kan rekenen. Het uitslepen der houtwerken geschiedt met eigen karbouwen, waarvan ruim 100 stuks op de onderneming aanwezig zijn.

Machinerien zijn niet in gebruik. Alleen worden voor het vervoer van zware houtwerken een paar kleine triquebals gebezigd.

De houtwerken worden te Soerabaija gemiddeld voor 100 tot 120 pct. boven gouvernements tariefsprijs verkocht.

Het eerste der jaarperceelen was niet tijdig voldoende schoongemaakt, om weder met djati te kunnen worden beplant, doch was aan den ondernemer daartoe uitstel verleend.

De contractant administreert zelf de onderneming, bijgestaan door twee Europesche opzieners, aan wie meer speciaal het toezigt op den aankap en het vervoer der houtwerken is opgedragen. Overigens komen de verdere omtrent deze exploitatie vermelde bijzonderheden geheel overeen met die in 't vorig verslag vermeld.

Ofschoon de overeenkomst voor deze boschexploitatie sedert medio 1873 is verstreken, is aan de contractante vergund om nog gedurende drie jaren te blijven voorgaan met den uitsleep en afvoer van al het binnen het contractsgebied liggende reeds gevelde hout, doch zulks onder verpligting om gedurende dien tijd nog zoodanige djati-bijplantingen binnen dat gebied te bewerkstelligen, als door den betrokken houtvester zullen worden noodig geacht.

| Gewest, naam der onderneming, regentschap of district; uitgestrektheid van het contractsgebied in bouws; duur van het contract; naam van den contractant. | Jaarlijks te kappen hoeveelheid houtwerken in kub. meters. | Gekapte hoeveelheid houtwerken, meest in kub. meters, gedurende 1873, benevens tariefswaarde. | Verschuldigde retributie aan den lande. |
|---|---|---|---|
| Banglé; regentschap Berbek; 2026 bouws; 1 Sept. 1866 tot 31 Aug. 1876; J. B. Drossaers. | p. m. 5825. | Gedurende 1873 gekapt 3790 en afgevoerd 3660 M³. hout, eene tariefswaarde vertegenwoordigende van f 121 508. Bij het eind van het jaar lag nog eene hoeveelheid van 130 M³. in het boschperceel onuitgesleept. | f 91426 's jaars. |

**B. Ondernemingen voor aankap**

| | | | Door den lande in 1873 betaald voor kap-, sleep- en vervoerloon: |
|---|---|---|---|
| *Tagal.* | | | |
| Gezamenlijke bosschen der residentie; 1 Julij 1863 tot 30 Junij 1872; J. C. van der Palm. | p. m. 850. | Al het nog in de bosschen verspreid liggende bekapte hout werd door den (gewezen) contractant gedurende 1873 weggevoerd, en naar de daarvoor aangewezen verzamelplaatsen gebragt. De hoeveelheid bedroeg ruim 584 M³., en bestond uit 2136 balken en 213 dolken, vertegenwoordigende eene tariefswaarde van f 16 593. | f 10 364. |
| *Pekalongan.* | | | |
| Djatisari; district Soebah, regentschap Batang; 621¼ bouws; 16 Mei 1871 tot 15 Mei 1876. Mr. W. A. baron Baud. | p. m. 1400. | Bij het eind van 1872 lag in het boschperceel nog onuitgesleept . . . . . 110 M³.<br>Gekapt in 1873 eene houtmassa van . . 2849 »<br>2959 M³.<br>Vervoerd in 1873: 7487 balken en zwalpen, 17 knie- en kromhouten en 1066 kleinere houtwerken, vertegenwoordigende eene tariefswaarde van f 73 159 en eene houtmassa van . . . . . 2265 »<br>Restant onuitgesleept op 31 Dec. 1873 . 694 M³. | f 67 678. |
| *Samarang.* | | | |
| Tjandiroeboe; regentschap Samarang; 10 776 bouws; 1 Jan. 1864 tot 31 Dec. 1875. Van den Biesen en C°. | p. m. 1750. | Bij het eind van 1872 lag (volgens nadere opgaven) in de bosschen nog onuitgesleept een houtvoorraad van . . . . . 1840 M³.<br>Gekapt in 1873 . . . . . 2021 »<br>3861 M³.<br>Afgevoerd in 1873 (voor eene tariefswaarde van f 63 620) . . . . . 1944 »<br>Restant onafgevoerd bij het eind van 1873. 1917 M³. | f 58 338. |

## VERDERE AANTEEKENINGEN.

Zoo als in 't vorig verslag reeds is gezegd, worden de werkzaamheden op deze onderneming zooveel mogelijk bij aanneming verrigt. De koelieloonen stijgen voortdurend. Gedurende het jaar 1873 werd daags 50 cents per man betaald.

Het bekapte hout wordt met triquebals, door buffels getrokken, naar een door het boschperceel loopenden tramway gebragt en daarover vervoerd tot aan den oever van de Lengkong-rivier, van waar het verder wordt gevlot naar Modjokerto en Soerabaija. In 1873 bewogen de verkoopprijzen aldaar zich tusschen 75 à 100 pct. boven de gouvernementstariefswaarde.

Voor het transport van het bekapte timmerhout van uit het boschperceel tot aan den tramway wordt f 1 en voor het verdere vervoer tot aan de verzamelplaats aan de Lengkong-rivier omstreeks f 1,50 per kub. meter en per paal betaald, terwijl de kosten voor brandhout slechts f 0,60 per kub. meter bedragen.

De uitgekapte jaarperceelen worden, na door den contractant behoorlijk te zijn schoongemaakt, van gouvernementswege met djati beplant.

**ten behoeve van den lande.**

De voorgenomen sluiting van een nieuw contract met den ondernemer voor de verdere voortzetting van de exploitatie, ten behoeve van den lande, der hier bedoelde bosschen kwam in 1873 nog niet tot stand. Nadere onderhandelingen deswege zijn noodig gebleken.

Vermits de contrôle op het afvalhout, dat, ingevolge art. 9 der overeenkomst, den ondernemer toekomt, onuitvoerbaar was gebleken, in zoover niet kon worden voorkomen, dat vele houtwerken tot de afmetingen van afvalhout werden verkapt, is met den ondernemer in onderhandeling getreden nopens eene wijziging dier bepaling en is dien ten gevolge eene nieuwe overeenkomst gesloten, in hoofdzaak hierop nederkomende, dat door hem van het regt op bedoeld hout afstand is gedaan, zoodat nu al het hout afkomstig van de onderneming, zelfs brandhout niet uitgesloten, tegen bepaalde prijzen ter hoofdplaats Pekalongan aan het Gouvernement moet worden geleverd. Dien ten gevolge werd in 1873 te Pekalongan veel meer hout aangebragt dan voor het civiel bouwdepartement aldaar, ten behoeve waarvan de onderneming uitsluitend in het leven is geroepen, noodig was. Het overtollige hout wordt thans ook verstrekt ten dienste van de civiele bouwwerken in andere gewesten, zoomede aan het marine-departement, terwijl ook een gedeelte daarvan te Pekalongan publiek wordt verkocht en hooge prijzen behaalt.

Het vellen en bekappen der boomen kost den ondernemer f 2,50 tot f 8 per kub. meter, het vervoer van het hout uit het bosch tot aan de verzamelplaats Gembiang (zijnde een afstand van ongeveer $\frac{1}{2}$ paal) f $1\frac{1}{4}$ tot f $2\frac{1}{2}$ per kub. meter, terwijl voor het verder vervoer van daar naar Pekalongan (zijnde een afstand van 22 palen) f 12 tot f 15 per kub. meter wordt betaald. Het vervoer van het hout naar evengenoemde plaats geschiedt met karren, getrokken door karbouwen.

Deze onderneming is uitsluitend in het leven geroepen om het genie-departement in de tweede militaire afdeeling op Java en het civiel bouwdepartement in de residentien Kadoe en Bagelen van hout te voorzien.

Den aannemer voor het kappen en vervoeren van dat hout was, volgens contract, de verpligting opgelegd om ten behoeve van die departementen jaarlijks te leveren eene zekere hoeveelheid houtwerken van bepaalde afmetingen.

Vermits echter de bosschen, die hem voor den aankap zijn aangewezen, geen hout meer kunnen opleveren van de afmetingen zoo als ze verlangd worden, is de aannemer sedert van die verpligting ontheven, en aan hem bij Indisch besluit van 26 Junij 1873, n°. 57, vergund geworden om gedurende den nog overblijvenden contractstermijn aan de departementen voornoemd houtwerken van allerlei afmetingen te leveren, tegen de verschillende daarvoor bij contract gestipuleerde prijzen. Het afval- en wildhout blijft ter beschikking van den aannemer.

Gedurende het jaar 1873 waren bij den eigenlijken hout-aankap daags gemiddeld 70 à 80 arbeiders werkzaam. Dit werk geschiedt bij aanneming en wordt betaald met f 4 per kub. meter, hieronder is echter begrepen het bekappen der boomen tot balken, enz.

Omtrent de wijze van afvoer van het hout en de daarvoor gedaan wordende betalingen, geldt 't aangeteekende in 't vorig verslag (bijlage OO, bladz. 11).

| Gewest, naam der onderneming, regentschap of district; uitgestrektheid van het contractsgebied in bouws; duur van het contract; naam van den contractant. | Jaarlijks te kappen hoeveelheid houtwerken in kub. meters. | Gekapte hoeveelheid houtwerken, meest in kub. meters, gedurende 1873, benevens tariefswaarde. | Door den lande in 1873 betaald voor kap-, sleep- en vervoerloon: |
|---|---|---|---|
| *Rembang.* | | | |
| Parengan; regentschap Toeban; 880 bouws; 1 Oct. 1865 tot 30 Sept. 1876. J. Jansen. | p. m. 4000. | Instede van 160 M³., zoo als in het vorig verslag ten onregte werd opgegeven, lag bij het eind van 1872 in het bosch nog onafgevoerd eene houtmassa van . . . . . 1027 M³.<br>Gekapt in 1873 . . . . . 4738 »<br>5765 M³.<br>Afgevoerd in 1873: 92 vierk. balken, 16 349 wankante balken, 4 zwalpen, 150 windboomen, 515 dolken, 1243 krom- en kniehouten en 10 420 kleine houtwerken, te zamen vertegenwoordigende eene tariefswaarde van f 205 527 en eene houtmassa van . . . . . 5435 »<br>Restant onafgevoerd bij het eind van 1873. 330 M³. | f 108 548. |
| *Soerakarta.* | | | |
| Repaking; 400 bouws; 16 Aug. 1866 tot 15 Aug. 1874; Ned. Indische Handelsbank te Batavia. | p. m. 1000. | *Nihil.* | *Nihil.* |

## VERDERE AANTEEKENINGEN.

Deze onderneming is speciaal ten behoeve van de marine in het leven geroepen.

Het bekappen der boomen geschiedt op aanwijzing van het te Parengan gedetacheerde personeel van scheepsbouw, waarbij als regel wordt aangenomen de houtwerken zoo lang mogelijk te laten, ze voor het grootste gedeelte wankant te bekappen en zooveel mogelijk voor scheepsbouw bruikbare knie- en kromhouten te maken. Uit het bolle en defecte hout worden ten behoeve van de marine zwalpen en kleine houtwerken gekloofd, terwijl het brandhout blijft ter beschikking van den aannemer. De houtwerken, die voor de marine onbruikbaar worden verklaard, worden verstrekt aan het civiel bouwdepartement of op Parengan zelf publiek verkocht.

Het hout wordt, tegen eene bepaalde som per kub. meter voor kap- en vervoerloon, door den contractant te Soerabaija geleverd.

Het transport van het zware hout uit het bosch naar de verzamelplaats aan de Kening-rivier, geschiedt door middel van triquebals en karren, terwijl het ligte hout door koelies wordt gedragen. Van af de verzamelplaats te Parengan wordt het hout, na te zijn gemeten en gekeurd, in kleine vlotten afgevoerd naar Bodjonegoro, gelegen aan de Solorivier, en van daar verder in grootere vlotten langs dien stroom naar Soerabaija gebragt.

Het op de onderneming aanwezige trekvee behoort den aannemer toe.

Met het schoonmaken en weder beplanten der uitgekapte perceelen werd gedurende 1873 door den aannemer geregeld voortgegaan.

De exploitatie op deze onderneming had vóór 1873 uitsluitend plaats ten behoeve van het departement der openbare werken in de residentie Samarang. Bij het einde van 1872 werd reeds het laatste voor den lande bestemde hout ter stapelplaats te Kedong-djati aangebragt, zoodat het contract, hoewel loopende tot de maand Augustus 1874, voor zooveel betreft het belang van den lande, reeds kon worden beschouwd als geëindigd.

De aankap gedurende 1873 bepaalde zich slechts tot het ter beschikking van den contractant verblijvende zoogenaamde klein hout, van minder dan 3 meters lengte en 15 centimeters zwaarte, en voornamelijk brandhout.

| GEWEST. | REGENTSCHAP. | DISTRICT. | BOSCHPERCEEL. | |
|---|---|---|---|---|
| | | | **C. Ondernemingen voor het uitdunnen van djatibosschen en tuinen alle met vrije beschikking over** | **zoo het** |
| Cheribon. | Madjalengka. | Djatiwangi. | Onder geregeld beheer staande djati-aanplantingen, Tagal-Siel en Tjisambeng en djati-bosschen Gandoe en Tjekeroe (Gandoe slechts gedeeltelijk). | Yoe |
| idem. | idem. | Madjalengka, Djatiwangi en Madja. | Gedeelten der onder geregeld beheer gebragte djatibosschen Henlet en Kraijoman, Tagal, Djalarang, Senen en Pandoe en van den djati-aanplant Pasir-Aijoe. | Nie |
| Tagal. | Brebes. | Lebaksioe. | Onder geregeld beheer gebragte djati-bosch Bedji Balapoelang. | D. |
| Samarang. | Kendal. | Kaliwoengoe. | Gedeelte van het onder geregeld beheer gebragte djatibosch Daroepono. | Nie |
| idem. | idem. | Troeko en Selokaton. | Onder geregeld beheer gebragte djati-bosschen Sodjomerto en Rembes Tjiplo. | i |
| Soerabaija. | Modjokerto. | Modjokasri. | Onder geregeld beheer gebragte djati-bosch Mermoijo | Har |
| Probolinggo. | Probolinggo. | Kraksaän en Padjarakan. | Boschcomplex, bestaande uit de onder geregeld beheer gebragte djatibosschen Kaliatjar en Mergoijoso, en uit die genaamd Rogoninga en Betek en daaraan grenzende djatituinen. | Har |
| Madioen. | Madioen. | Kanigoro. | Gedeelte van het onder geregeld beheer gebragte djatibosch Tambak, ook wel genaamd Maas Goemping | Nie |

| ONDERNEMER. | Verschuldigde retributie aan den lande per kub. meter te verkrijgen hout. | Datum der gehouden uitbesteding of heruitbesteding, naar aanleiding waarvan de toewijzing heeft plaats gehad. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|
| **zoomede het daaruit wegruimen van dood en omgevallen hout, het daardoor te verkrijgen hout.** | | | |
| Yoe Tjai Yang. | f 3,00 | 10 Junij 1872. | |
| Niet opgegeven. | 1,55 | 26 Mei 1873. | |
| D. F. W. Lucassen. | 0,50 | 26 Januarij 1872. | |
| Niet opgegeven. | 0,50 | 15 September 1873. | |
| idem. | 0,55 | 20 October 1873. | |
| Hang Kong Sing. | 2,55 | 26 Januarij 1872. | |
| Han Siang Hoeij. | 0,62 | 3 Junij 1872. | |
| Niet opgegeven. | 3,50 | 4 Augustus 1873. | |

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **JJ.**

N°. 37.

(Zie bladz. 211 van het verslag.)

# OVERZIGT

BETREFFENDE DE DOOR DE VORSTEN VAN

## DELI, LANGKAT EN SERDANG (SUMATRA'S OOSTKUST)

AAN PARTICULIEREN IN ERFPACHT AFGESTANE WOESTE GRONDEN,

bij het eind van 1873.

| Volgnummer. | LANDSCHAP. | NAMEN DER ONDERNEMINGEN. | NAMEN DER ONDERNEMERS. | NAMEN DER ERKENDE ADMINISTRATEURS. | AANWEZIGE AANPLANTINGEN. Aantal klapper-boomen. | Aantal muscaat-noten-boomen. | Aantal tabaks-planten. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | | **DE** |
| 1 | kampong Baroe en Lama. | Polonia. | L. Michalsky. | L. Michalsky. | 2 000 | » | 1 000 bouws |
| 2 | Deli Toewa. | Gedong Djohor. | Jhr. H. J. L. Leyssius. | Jhr. H. J. L. Leyssius. | » | » | 1 345 000 |
| 3 | Soengei Sipoet. | Zonder naam. | Pichul. | D. van der Sluys. | » | » | 250 000 |
| 4 | Idem. | Idem. | Römer. | Römer. | Nog niet in exploitatie. | | |
| 5 | Padang Boelan. | Idem. | D. van der Sluys. | D. van der Sluys. | 35 | 5 000 | 1 700 000 |
| 6 | van Mabar tot Deli Toewa. | Deli Maatschij. | Deli Maatschappij. | Straatman en Cremer. | 45 000 | 25 000 | 7 630 000 |
| 7 | Terdjoen. | Zonder naam. | Erven H. de Munnich. | Erven H. de Munnich. | Niet in exploitatie. | | |
| 8 | 12 Kotta's en Serbanaman. | Arendsburg. | P. van den Arend. | Sanders. | 50 bouws | 600 bouws | 400 bouws |
| 9 | Idem. | Idem. | Idem. | Idem. | | | |
| 10 | Idem. | Perseverance. | Schlatter en Peijer. | Schlatter en Peijer. | 2 000 | 10 000 | 1 600 000 |
| 11 | Idem. | Rotterdam. | Sturzenegger en Rutgers. | Sturzenegger en Rutgers. | 2 000 | 5 000 | niet opgeg. |
| 12 | Serbanaman. | Entreprise. | Otzen en Thomson. | Thomson en Feilberg. | » | » | id. |
| 13 | Pertjoet. | Zonder naam. | Huber. | Huber. | » | » | 500 000 |
| 14 | Boeloe Tjina. | Helvetia. | A. Brecher. | A. Brecher. | 1 000 | 5 000 | niet opgeg. |
| 15 | Hamperan Perak. | Zonder naam. | Luchman en Weber. | Luchman en Weber. | Geen opgaven ontvangen. | | |
| 16 | Soenggal. | Idem. | Graaf de Geloes. | Graaf de Geloes. | Idem. | | |
| 17 | Boven Deli Toewa. | Idem. | Radja Sleman. | Radja Sleman. | Idem. | | |
| 18 | Idem. | Idem. | Leyssius jr. | Leyssius jr. | » | » | 312 500 |
| 19 | Sapoeloe doewa Kotta. | Idem. | J. van der Sluys. | J. van der Sluys. | Geen opgaven ontvangen. | | |
| 20 | Sikambing. | Idem. | Georges de Guigne. | Georges de Guigne. | Idem. | | |
| 21 | Idem. | Idem. | Albert en Guigne. | Albert en Guigne. | Idem. | | |
| 22 | Sempalin. | Idem | Gamborg & Kung. | Gamborg & Kung. | » | » | 500 000 |
| 23 | Pertjoet. | Idem. | Idem. | Idem. | Geen opgaven ontvangen. | | |
| 24 | Soengei Sipoet. | Idem. | van Lee. | van Lee. | Idem. | | |
| 25 | Soengei Sialang. | Idem. | Nederveen Pieterse. | Nederveen Pieterse. | Idem. | | |
| 26 | Bedagei | Nederburg. | Diemont. | Diemont. | 100 (*a*) | » | » |
| | | | | | | | **LANG** |
| 27 | Sebrang Sitabat. | Zonder naam. | Jhr. H. J. L. Leyssius. | Jhr. H. J. L. Leyssius. | Nog niet in exploitatie. | | |
| 28 | Sitabat. | Idem. | D. van der Sluys. | D. van der Sluys. | Idem. | | |
| 29 | Sebrang Sitabat. | Eersteling. | Deli Maatschappij. | Schlatter. | » | » | 100 000 |
| 30 | Idem. | Zonder naam. | O. Peijer. | O. Peijer. | Heeft nog niet geproduceerd. | | |
| 31 | Idem. | Idem. | Graaf de Geloes. | Graaf de Geloes. | Nog niet in exploitatie. | | |

| Uitgestrektheid door den sultan afgestaan. — Bouws. | VERKREGEN PRODUCT IN PIKOLS. | | | WERKKRACHTEN. | | | Europesche opzigters. | Mandoors. | Tijd van duur van het contract. | Tijdstip waarop het contract eindigt. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Klappernoten. | Muscaatnoten. | Tabak. | Chinezen. | Klingalezen en Hindoes. | Javanen. | | | | | |
| **L I.** | | | | | | | | | | | |
| 1000 | » | » | 780 | 228 | 14 | 1 | 1 | 7 | 75 | 4 Dec. 1944. | |
| 2000 | » | » | 997 | 200 | 40 | » | 1 | 6 | 75 | 6 Aug. 1944. | |
| 500 | » | » | 125 | 40 | » | » | » | 2 | 75 | 23 Junij 1945. | |
| 500 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 17 Aug. 1945. | |
| 2000 | » | » | 1100 | 330 | 35 | 15 | 1 | 6 | 75 | 6 Aug. 1947. | |
| niet op te geven | » | 57 | 4600 | 1400 | 25 | 100 | 10 | 40 | 99 | 11 Junij 1970 | |
| 800 | — | — | — | — | — | — | — | — | 25 | 20 Junij 1894. | |
| 2000 | » | » | 1450 | 480 | 18 | » | » | 18 | 99 | 8 April 1966. | |
| 3000 | | | | | | | | | 75 | 1 Nov. 1944. | |
| 1000 | » | » | 700 | 95 | 75 | 7 | » | 5 | 75 | 4 Sept. 1944. | |
| 1800 | » | » | 600 | 125 | 50 | 20 | » | 7 | 75 | 17 Aug. 1944 | Voor 800 bouws eindigt de erfpacht met 10 Januarij 1946. |
| 800 | » | » | 320 | 130 | 9 | » | » | 7 | 75 | 27 Febr. 1945. | |
| 500 | » | » | 300 | 60 | » | » | » | 3 | 75 | 1 Sept. 1945 | |
| niet opgeg. | » | » | 400 | 150 | 40 | 20 | » | 6 | — | — | Het contract is nog in advies. |
| 500 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 20 Julij 1945. | |
| 1000 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 4 Maart 1945. | |
| 1000 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 20 Julij 1946. | |
| 2000 | » | » | 250 | 36 | » | » | » | 2 | 75 | 18 Maart 1947. | |
| 500 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 18 Maart 1947. | |
| 500 | » | » | » | 70 | 60 | » | » | 3 | 75 | 14 Aug. 1947. | |
| 500 | | | | | | | | | 75 | 14 Aug. 1947. | |
| onbekend | » | » | 288 | 100 | 12 | » | » | 4 | 75 | De overeenkomst nog niet bekrachtigd. | Gronden der Deli-Maatschappij. |
| niet opgeg. | — | — | — | — | — | — | — | — | — | | |
| 500 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | Idem. | |
| 1000 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | Idem. | |
| 500 | » | » | 65 | 18 | » | » | » | 2 | 75 | 5 Mei 1948. | (a) Bovendien nog 2000 koffijboomen en 7500 peperranken. |
| **K A T.** | | | | | | | | | | | |
| 2000 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 8 Maart 1945. | |
| 2000 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 8 Maart 1945. | |
| 2000 | » | » | 450 | 150 | 5 | » | 1 | 6 | 75 | 8 Maart 1945. | |
| 500 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 7 Mei 1945. | |
| 2000 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 8 Maart 1945. | |

| Volgnummer. | LANDSCHAP. | NAMEN DER ONDERNEMINGEN. | NAMEN DER ONDERNEMERS. | NAMEN DER ERKENDE ADMINISTRATEURS. | AANWEZIGE AANPLANTINGEN. Aantal klapper-boomen. | Aantal muscaat-noten-boomen. | Aantal tabaks-planten. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 32 | Soengei-ayer hitam. | Zonder naam. | Baud. | Baud. | Nog niet in exploitatie. | | |
| 33 | Payo Hantjo. | Idem. | Straatman. | Straatman. | Idem. | | |
| 34 | Soengei Bampei. | Tjinta Radja. | Lumberg. | Lumberg. | » | » | 600 000 |
| 35 | Idem. | Zonder naam. | Schlatter. | Schlatter. | Nog niet in exploitatie. | | |
| 36 | Idem. | Idem. | de Munnich. | de Munnich. | Idem. | | |
| 37 | Idem. | Idem. | Cobler. | Cobler. | Idem. | | |
| 38 | Oeloe Serdang. | Zonder naam. | Jhr. H. J. L. Leyssius. | Jhr. H. J. L. Leyssius. | Nog niet in exploitatie. | | |
| 39 | Idem. | Idem. | D. van der Sluys. | D. van der Sluys. | Idem. | | |
| 40 | Lalang Mangoesta. | Idem. | Grob. | Grob. | » | » | 1 100 000 |
| 41 | Idem. | Idem. | Näher. | Näher. | | | |
| 42 | Idem. | Idem. | Dennison. | Dennison. | Niet in exploitatie. | | |

| Uitgestrektheid door den sultan afgestaan. — Bouws. | VERKREGEN PRODUCT IN PIKOLS. | | | WERKKRACHTEN. | | | Europesche opzigters. | Mandoors. | Tijd van duur van het contract. | Tijdstip waarop het contract eindigt. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Klappernoten. | Muscaatnoten. | Tabak. | Chinezen. | Klingalezen en Hindoes. | Javanen. | | | | | |
| 1000 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 1 Aug. 1945. | |
| 1000 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 15 Mei 1947. | |
| 1000 | » | » | 325 | 80 | » | 10 | » | 5 | 75 | 15 Mei 1947. | |
| 500 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 24 Oct. 1947. | |
| 1000 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 24 Oct. 1947. | |
| 500 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 30 Dec. 1947. | |
| **DANG.** | | | | | | | | | | | |
| 3000 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | Niet opgegeven. | |
| 3000 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | Idem. | |
| 2000 | » | » | 800 | 150 | 20 | » | 1 | 5 | 75 | 1 Maart 1946.<br>1 Maart 1946. | |
| 1000 | — | — | — | — | — | — | — | — | 75 | 15 Aug. 1945 | |

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **KK.**

N°. 38.

(Zie bladz. 224 van het verslag.)

## ZOUTDEBIET op Java en Madura (in koijans van 30 pikols).

| GEWESTEN. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
|---|---|---|---|---|---|
| Bantam | (a) 1 925 | (a) 1 799 | (a) 1 833 | 1 203 | 395 |
| Batavia | 2 115 | 2 072 | (b) 2 162 | (b) 2 856 | (b) 4 000 |
| Krawang | 419 | 430 | 463 | 222 | 160 |
| Preanger regentschappen | 2 146 | 2 161 | 2 223 | 2 159 | 2 105 |
| Cheribon | 1 649 | 1 761 | 1 670 | 1 666 | 1 735 |
| Tagal | 1 051 | 1 169 | 1 092 | 1 129 | 1 187 |
| Pekalongan | 783 | 782 | 771 | 733 | 790 |
| Samarang | 1 532 | 1 619 | 1 578 | 1 687 | 1 847 |
| Japara | 869 | 1 119 | 1 131 | 1 184 | 1 133 |
| Rembang | 813 | 1 036 | 1 012 | 1 066 | 974 |
| Soerabaija | (c) 3 316 | (c) 3 990 | (c) 3 946 | (c) 2 349 | 2 359 |
| Pasoeroean | 894 | 980 | 1 027 | 932 | 935 |
| Probolinggo | 445 | 498 | 510 | 456 | 466 |
| Bezoeki | 483 | 565 | 552 | 543 | 540 |
| Banjoewangi | 98 | 106 | 106 | 111 | 114 |
| Banjoemas | 1 185 | 1 194 | 1 196 | 1 326 | 1 322 |
| Bagelen | 1 511 | 1 508 | 1 571 | 1 620 | 1 690 |
| Kadoe | 1 172 | 1 201 | 1 171 | 1 206 | 1 293 |
| Soerakarta | » | » | » | (d) 560 | 1 545 |
| Madioen | 1 495 | 1 518 | 1 465 | 1 496 | 1 662 |
| Kediri | 1 335 | 1 371 | 1 417 | 1 400 | 1 495 |
| Madura | 300 | 781 | 695 | 573 | 429 |
| Totaal | 25 536 | 27 660 | 27 621 | 26 477 | 28 176 |

Van de hiervoren opgegeven hoeveelheden zijn verkocht:

| | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
|---|---|---|---|---|---|
| tegen den normalen prijs (à f 6,72 per pikol = f 201,60 per koijan) | 22 369 : $12^{3}/_{32}$ | 23 703 : $16^{30}/_{32}$ | 24 130 : $4^{9}/_{32}$ | 21 793 : $26^{13}/_{32}$ | 21 437 : $5^{15}/_{32}$ |
| tegen verminderden prijs: | | | | | |
| aan de Zuidkust (à f 5,92 per pikol = f 177,60 per koijan) . | 1 218 : $11^{20}/_{32}$ | 1 360 : $16^{29}/_{32}$ | 1 362 : $6^{8}/_{32}$ | 1 300 : $8^{19}/_{32}$ | 1 191 : $2^{11}/_{32}$ |
| te Batavia, in verband met de intrekking der binnenlandsche verkooppakhuizen in die residentie (à f 5 per pikol = f 150 per koijan) . . . . . | » | » | » | (*e*) 2 532 : 14 | 3 730 : 24 |
| te Batavia voor uitvoer naar de Lampongsche districten (à f 3 per pikol = f 90 per koijan) . | » | » | 153 : 15 | 288 : 15 | 269 : 10 |
| te Tanara (Bantam) voor uitvoer als voren . . . . . | 316 : 16 | 264 : 10 | 224 | » | » |
| te Samarang voor het bereiden van huiden (à f 40 per koijan, zijnde die prijs bij *Indisch Staatsblad* 1871 n°. 157 nader op f 60 bepaald, en de verkrijgbaarstelling voor opgemeld doel ook tot andere strandpakhuizen uitgestrekt). . . . . | 4 | » | » | » | » |
| te Soerabaija voor de posterijen (à f 3,125 per pikol = f 93,75 per koijan) . . . . . | » | » | » | » | 2 : $14^{18}/_{32}$ |
| te Grissee (Soerabaija) voor uitvoer naar Soerakarta (à f 4 per pikol = f 120 per koijan). | 1 600 | 1 755 | 1 450 | (*f*) | » |
| te Soerakarta (à f 6 per pikol = f 180 per koijan) . . . . . | » | » | » | 560 : $2^{16}/_{32}$ | 1 545 : $20^{8}/_{32}$ |
| op onderscheidene plaatsen (opruiming van nog voorradig Chineesch zout tegen zeer lage prijzen) . . . . . | 27 : $26^{13}/_{32}$ | 576 : $16^{14}/_{32}$ | 301 : $17^{12}/_{32}$ | 2 : $1^{24}/_{32}$ | » |
| Totaal (*g*) . . . | 25 536 : $6^{4}/_{32}$ | 27 660 : —$^{9}/_{32}$ | 27 621 : $12^{29}/_{32}$ | 26 477 : $8^{8}/_{32}$ | 28 176 : $16^{18}/_{32}$ |
| Gevende eene opbrengst van. . | f 4 945 796 | f 5 389 547 | f 5 364 692 | f 5 131 420 | f 5 394 005 |

(*a*) Voor de jaren 1869—1871 is onder het voor de residentie Bantam opgegeven debiet begrepen het verkochte voor uitvoer naar de Lampongsche districten, bedragende in 1869 $316^{1}/_{2}$, in 1870 264 en in 1871 224 koijans.

(*b*) Het voor de Lampongsche districten benoodigde zout is in den loop van 1871, in stede van in Bantam, te Batavia verkrijgbaar gesteld. Aldaar werd aan de Lampongsche handelaren verkocht: in 1871 $153^{1}/_{2}$, in 1872 $288^{1}/_{2}$ en in 1873 $269^{1}/_{3}$ koijans.

(*c*) Hieronder het verkochte te Grissee voor uitvoer naar Soerakarta, bedragende in 1869 1600, in 1870 1755, in 1871 1450 en in 1872 (Januarij tot en met Mei) 240 koijans.

(*d*) Gedurende de zeven laatste maanden van 1872, zijnde het debiet in Soerakarta zelf eerst met 1 Junij 1872 aangevangen.

(*e*) Volgens de gewestelijke opgaaf hiervoren zou dit cijfer ten regte ± 2563 koijans moeten bedragen. De oorzaak van dit verschil wordt echter in de Indische aantooning niet toegelicht.

(*f*) In de Indische opgaven is verzuimd hier op te brengen de 240 koijans bedoeld in noot *c*. Ten onregte schijnt dus die hoeveelheid begrepen te zijn onder een der andere totalen.

(*g*) Deze totalen verschillen eenigzins met die op de voorgaande bladzijde opgegeven, doordien men de gewestelijke cijfers in koijans heeft afgerond.

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **LL.**

N°. 39.

(Zie blz. 226 van het verslag)

# AANTOONINGEN

BETREFFENDE

# DEN HANDEL EN DE SCHEEPVAART

IN DE

## NEDERLANDSCHE BEZITTINGEN IN OOST-INDIE BUITEN JAVA EN MADURA,

## over de jaren 1871 en 1872.

N°. 1.

De particuliere *invoer* heeft plaats gehad van de volgende landen, als:

| | 1871. | | | 1872. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Koopmanschappen. | Specien. | Totaal. | Koopmanschappen. | Specien. | Totaal. |
| Van Nederland . . . . . | f 4 069 815 | f 300 000 | f 4 369 815 | f 2 879 695 | f 4 128 | f 2 883 823 |
| » Engeland . . . . . | 110 329 | » | 110 329 | 6 923 | » | 6 923 |
| » Frankrijk . . . . . | 5 953 | » | 5 953 | » | » | » |
| » Duitschland . . . . . | 412 509 | » | 412 509 | 307 817 | » | 307 817 |
| » Amerika . . . . . | 51 097 | » | 51 097 | 130 | » | 130 |
| » Arabie . . . . . | 4 154 | » | 4 154 | » | » | » |
| » Bengalen . . . . . | 38 463 | » | 38 463 | 33 810 | » | 33 810 |
| » China . . . . . | 150 215 | 3 680 | 153 895 | 118 615 | » | 118 615 |
| » Manilla . . . . . | 331 890 | » | 331 890 | 394 515 | » | 394 515 |
| » Siam . . . . . | 22 080 | » | 22 080 | 56 965 | 473 | 57 438 |
| » Australie . . . . . | 23 720 | » | 23 720 | 49 258 | » | 49 258 |
| » Malakka . . . . . | 7 500 | » | 7 500 | 44 897 | 775 | 45 672 |
| » Poeloe Penang . . . . | 162 878 | 27 725 | 190 603 | 60 195 | 14 800 | 74 995 |
| » Singapore . . . . . | 7 093 094 | 1 242 447 | 8 335 541 | 7 474 909 | 2 344 170 | 9 819 079 |
| » Java en Madura. . . . | (a) 12 489 436 | 1 911 999 | 14 401 435 | 11 430 378 | 2 552 826 | 13 983 204 |
| » elders in den Oosterschen Archipel . . . . . | 6 878 303 | 610 173 | 7 488 476 | 6 120 827 | 724 174 | 6 845 001 |
| Totaal . . . | f 31 851 436 | f 4 096 024 | f 35 947 460 | f 28 978 934 | f 5 641 346 | f 34 620 280 |

(a) Hieronder bij uitzondering *gouvernements*-invoer, namelijk zout en opium, ter waarde van f 521 200.

Over de verschillende havens was de invoer (van 1871 [1]) verdeeld als volgt:

| GEWESTEN. | HAVENS. | Koopmanschappen. | Specien. | Totaal. |
|---|---|---|---|---|
| Gouvernement Sumatra's Westkust. | Padang . . . . . | f 4 972 258 | f 347 630 | f 5 319 888 |
| | Priaman . . . . . | 15 529 | » | 15 529 |
| | Ayer-Bangies. . . . . | 740 | » | 740 |
| | Natal . . . . . | 3 017 | » | 3 017 |
| | Siboga . . . . . | 575 786 | » | 575 786 |
| | Baros . . . . . | 71 962 | » | 71 962 |
| | Singkel . . . . . | 103 701 | 24 000 | 127 701 |
| | Transporteren | f 5 742 993 | f 371 630 | f 6 114 623 |

(1) Over 1872 zijn dergelijke opgaven nog niet ontvangen.

| GEWESTEN. | HAVENS. | Koopmanschappen. | Specien. | Totaal. |
|---|---|---|---|---|
| | Per transport | f 5 742 993 | f 371 630 | f 6 114 623 |
| Benkoelen. | Benkoelen . . . . . | f 329 001 | » | f 329 001 |
| | Kroë. . . . . | 57 285 | » | 57 285 |
| | Mokko-Mokko . . . . . | 96 179 | » | 96 179 |
| | | f 482 465 | » | f 482 465 |
| Lampongsche districten. | Telok-Betong. . . . . | f 388 903 | f 40 870 | f 429 773 |
| Palembang. | Palembang. . . . . | f 2 627 167 | f 605 380 | f 3 232 547 |
| Banka. | Muntok. . . . . | f 985 140 | f 2 245 | f 987 385 |
| Billiton. | Tandjong-Pandan . . . . . | f 733 476 | f 790 000 | f 1 523 476 |
| Riouw. | Riouw . . . . . | f 1 859 914 | f 1 083 587 | f 2 943 501 |
| Westerafdeeling van Borneo. | Pontianak . . . . . | f 1 225 611 | f 84 965 | f 1 310 576 |
| | Sambas . . . . . | 351 187 | 50 390 | 401 577 |
| | Pamangkat. . . . . | 3 301 | 7 560 | 10 861 |
| | | f 1 580 099 | f 142 915 | f 1 723 014 |
| Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. | Bandjermasin . . . . . | f 2 994 331 | f 262 350 | f 3 256 681 |
| | Sampit . . . . . | 53 777 | 200 | 53 977 |
| | | f 3 048 108 | f 262 550 | f 3 310 658 |
| Gouvernement Celebes en onderhoorigheden. | Makassar . . . . . | f 10 840 840 | f 228 152 | f 11 068 992 |
| | Andere havens onder Makassar. | 264 970 | 5 900 | 270 870 |
| | | f 11 105 810 | f 234 052 | f 11 339 862 |
| Menado. | Menado. . . . . | f 659 944 | f 78 000 | f 737 944 |
| | Kema . . . . . | 183 517 | 7 808 | 191 325 |
| | | f 843 461 | f 85 808 | f 929 269 |
| Amboina. | Amboina . . . . . | f 968 536 | f 16 925 | f 985 461 |
| | Banda . . . . . | 426 834 | 414 219 | 841 053 |
| | | f 1 395 370 | f 431 141 | f 1 826 514 |
| Ternate. | Ternate. . . . . | f 499 404 | f 12 050 | f 511 454 |
| Timor. | Koepang . . . . . | f 306 839 | f 24 500 | f 331 339 |
| | | f 31 599 149 | f 4 086 731 | f 35 685 880 |
| Palembang. | Moeara-Kompeh (Djambi) . . | f 252 287 | f 9 293 | f 261 580 |
| | | f 31 851 436 | f 4 096 024 | f 35 947 460 |

N°. 2.

De particuliere *uitvoer* heeft plaats gehad naar de volgende landen, als:

| | 1871. | | | 1872. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Koopmanschappen. | Specien. | Totaal. | Koopmanschappen. | Specien. | Totaal. |
| Naar Nederland . . . . . | (a) f 7 748 268 | » | f 7 748 268 | f 5 447 183 | » | f 5 447 183 |
| » Amerika . . . . . | 2 899 493 | » | 2 899 493 | 1 479 765 | » | 1 479 765 |
| » Bengalen . . . . . | 24 060 | » | 24 060 | 12 138 | » | 12 138 |
| » China . . . . . | 366 921 | » | 366 921 | 608 474 | f 2 170 | 610 644 |
| » Manilla . . . . . | 218 150 | f 57 000 | 275 150 | 309 340 | 9 000 | 318 340 |
| » Siam . . . . . | 6 343 | 12 500 | 18 843 | 1 595 | 46 650 | 48 245 |
| » Australie . . . . . | 4 054 | » | 4 054 | » | » | » |
| » Malakka . . . . . | 3 612 | 30 450 | 34 062 | » | 21 650 | 21 650 |
| » Poeloe Penang . . . . | 430 645 | 17 500 | 448 145 | 442 592 | 12 000 | 454 592 |
| » Singapore . . . . . | 6 436 408 | 693 685 | 7 130 093 | 9 459 096 | 1 177 838 | 10 636 934 |
| » Java en Madura . . . | 9 364 426 | 340 974 | 9 705 400 | 9 996 520 | 441 238 | 10 437 758 |
| » elders in den Oosterschen Archipel . . . . . | 6 584 990 | 904 191 | 7 489 181 | 6 184 792 | 1 408 859 | 7 593 651 |
| | f 34 087 370 | f 2 056 300 | f 36 143 670 | f 33 941 495 | f 3 119 405 | f 37 060 900 |

(a) Hieronder, bij uitzondering, *gouvernements*-uitvoer (Menado-koffij), ter waarde van f 405 000.

Over de verschillende havens was de uitvoer (van 1871 (1)) verdeeld als volgt:

| GEWESTEN. | HAVENS. | Koopmanschappen. | Specien. | Totaal. |
|---|---|---|---|---|
| Gouvernement Sumatra's Westkust. | Padang . . . . . | f 9 302 495 | f 35 000 | f 9 337 495 |
| | Priaman . . . . . | 9 110 | » | 9 110 |
| | Ayer Bangies. . . . . | » | » | » |
| | Natal . . . . . | 5 130 | » | 5 130 |
| | Siboga . . . . . | 25 356 | 9 890 | 35 246 |
| | Baros . . . . . | 98 720 | » | 98 720 |
| | Singkel . . . . . | 312 719 | » | 312 719 |
| | Transporteren | f 9 753 530 | f 44 890 | f 9 798 420 |

(1) Over 1872 zijn dergelijke opgaven nog niet ontvangen.

| GEWESTEN. | HAVENS. | Koopmanschappen. | Specien. | Totaal. |
|---|---|---|---|---|
| | Transport | f 9 753 530 | f 44 890 | f 9 798 420 |
| Benkoelen. | Benkoelen . . . . . | f 150 616 | f 500 | f 151 116 |
| | Kroë . . . . . | 92 300 | » | 92 300 |
| | Mokko-Mokko . . . . . | 61 865 | » | 61 865 |
| | | f 304 781 | f 500 | f 305 281 |
| Lampongsche districten. | Telok Betong. . . . . | f 216 814 | f 40 592 | f 257 406 |
| Palembang. | Palembang. . . . . | f 2 158 220 | f 67 520 | f 2 225 740 |
| Banka. | Muntok. . . . . | f 667 761 | f 284 230 | f 951 991 |
| Billiton. | Tandjong Pandan . . . . . | f 3 731 143 | f 252 750 | f 3 983 893 |
| Riouw. | Riouw . . . . . | f 2 930 819 | f 62 838 | f 2 993 657 |
| Westerafdeeling van Borneo. | Pontianak . . . . . | f 1 205 116 | f 185 884 | f 1 391 000 |
| | Sambas . . . . . | 71 970 | 130 158 | 202 128 |
| | Pamangkat . . . . . | 6 185 | 1 163 | 7 348 |
| | | f 1 283 271 | f 317 205 | f 1 600 476 |
| Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. | Bandjermasin. . . . . | f 1 223 340 | f 90 475 | f 1 313 815 |
| | Sampit . . . . . | 56 774 | 12 100 | 68 874 |
| | | f 1 280 114 | f 102 575 | f 1 382 689 |
| Gouvernement Celebes en onderhoorigheden. | Makassar . . . . . | f 8 252 320 | f 602 482 | f 8 854 802 |
| | Andere havens onder Makassar. | 250 653 | 15 364 | 266 017 |
| | | f 8 502 973 | f 617 846 | f 9 120 819 |
| Menado. | Menado. . . . . | f 843 371 | f 5 000 | f 848 371 |
| | Kema . . . . . | 94 737 | 24 300 | 119 037 |
| | | f 938 108 | f 29 300 | f 967 408 |
| Amboina. | Amboina . . . . . | f 395 840 | f 101 824 | f 497 664 |
| | Banda . . . . . | 1 179 451 | 73 385 | 1 252 836 |
| | | f 1 575 291 | f 175 209 | f 1 750 500 |
| Ternate. | Ternate. . . . . | f 322 202 | f 27 555 | f 349 757 |
| Timor. | Koepang . . . . . | f 202 783 | f 30 100 | f 232 883 |
| | | f 33 867 810 | f 2 053 110 | f 35 920 920 |
| Palembang. | Moeara Kompeh (Djambi) . . | f 219 560 | f 3 190 | f 222 750 |
| | | f 34 087 370 | f 2 056 300 | f 36 143 670 |

N°. 3.

De ingevoerde voortbrengselen hebben hoofdzakelijk bestaan in:

| | 1871. | 1872. |
|---|---|---|
| **Ingevoerd door particulieren.** | | |
| Aardewerk, gebakken en porcelein | f 547 664 | f 364 096 |
| id dakpannen, tegels en metselsteenen | 47 251 | 72 577 |
| Azijn op fust | 9 286 | 15 964 |
| Benzoin | 4 895 | 23 207 |
| Bier, afgetapt | 143 042 | 162 960 |
| Blikwerk | 12 148 | niet opgegeven. |
| Boeken, land- en zeekaarten | 27 649 | 38 967 |
| Boter | 109 827 | 97 273 |
| Bus- en jagtkruid | 65 826 | 88 451 |
| Droogerijen en medicijnen | 113 790 | 123 008 |
| Eetwaren (niet afzonderlijk genoemd) | 679 963 | 648 442 |
| Gambier | 73 225 | 165 170 |
| Garen, katoenen en wollen | 948 775 | 605 172 |
| id ander | 48 378 | niet opgegeven. |
| Gedistilleerd . . Genever in kelders | 247 531 | 263 580 |
| Gedistilleerd . . Brandewijn en cognac, afgetapt | 79 200 | 84 016 |
| Gedistilleerd . . Arak op fust | 4 810 | 27 920 |
| Gedistilleerd . . » afgetapt | 103 477 | 45 535 |
| Gedistilleerd . . Likeuren van alle soorten | 23 149 | 30 220 |
| Glas en glaswerk | 116 157 | 87 833 |
| Gom dammer | 69 201 | 223 504 |
| Goud en zilver, in staven, baren of stukken en stofgoud | 16 355 | niet opgegeven. |
| id. » id. gemunt | 4 096 024 | 5 638 516 |
| id. » id. galon, passement en draad | 44 178 | 31 721 |
| Goud- en zilverwerk | 18 855 | 36 133 |
| Gutta percha | 1 037 180 | 258 247 |
| Groenten, ingelegd en gedroogd | 57 107 | 41 372 |
| Hout, gezaagd en ongezaagd, enz. | 56 003 | 54 224 |
| » sapan- | 15 952 | niet opgegeven. |
| Houtwerk | 42 519 | 37 611 |
| Huiden en vellen, onbereid | 70 749 | 129 745 |
| Ivoor | 14 678 | niet opgegeven. |
| IJzer in staven, stukken, roeden of platen enz. | 100 344 | 220 510 |
| IJzerwerk, gegoten of gesmeed, niet afzonderlijk genoemd | 279 516 | 208 359 |
| Kakao | » | 41 510 |
| Kleederen, gemaakt, geweven of gebreid | 49 464 | 57 913 |
| Koffij | 232 637 | 551 040 |
| Kolen (steen-) en cokes | 243 572 | 95 203 |
| Koper, ruw, gaar, geslagen of geplet | 29 026 | 30 778 |
| Koper-, pleet- en bronswerk | 288 301 | 238 046 |
| Kramerij | 419 736 | 467 906 |

| | 1871. | 1872. |
|---|---|---|
| Leder en lederwerk | f 55 069 | f 65 995 |
| Lood, ruw, geplet of gestreken | 12 824 | niet opgegeven. |
| Manufacturen, lijnwaden en stoffen: van katoen | 11 834 212 | 10 128 537 |
| Manufacturen, lijnwaden en stoffen: » wol | 167 977 | 114 607 |
| Manufacturen, lijnwaden en stoffen: waren en linten van zijde | 56 897 | 128 643 |
| Matten en matwerk | 80 447 | 88 130 |
| Meel | 143 051 | 160 656 |
| Meubelen | 52 788 | 61 473 |
| Modewaren | 32 976 | 46 916 |
| Naturaliën | 17 418 | 28 315 |
| Olie, klapper- | 255 308 | 164 065 |
| » katjang- | 123 365 | 114 297 |
| Opium, Patna- en Benares- | 1 736 784 | 1 542 445 |
| Paarden | 11 108 | niet opgegeven. |
| Papier van alle soorten | 85 888 | 178 635 |
| Paijongs en bezems | 90 002 | 69 130 |
| Peper, zwarte | 12 818 | 38 629 |
| » staart- | 20 030 | niet opgegeven. |
| Petroleum | 147 578 | 158 924 |
| Reukwerken | 31 004 | niet opgegeven. |
| Rotting, bind- | 108 876 | 84 230 |
| Rijst, gepeld | 4 769 294 | 3 812 405 |
| » in doppen of padi | 34 416 | 36 785 |
| Rijtuigen of gedeelten van rijtuigen | 18 737 | niet opgegeven. |
| Schrijf- en teekenbehoeften | 11 477 | id. |
| Specerijen: Foelie | 53 574 | 58 785 |
| Specerijen: Kruidnagelen | 17 270 | niet opgegeven. |
| Specerijen: Notenmuscaat | 125 436 | 150 785 |
| Specerijen: Noten, wilde | 67 436 | 64 925 |
| Speelkaarten | 11 608 | » |
| Staal in bladen, platen en staven, enz. | 24 091 | 39 763 |
| Staalwerk | 40 448 | 35 873 |
| Steen, bewerkt | 12 614 | niet opgegeven. |
| Suiker, poeder | 254 511 | 250 705 |
| » kandij | 13 411 | niet opgegeven. |
| » bruine | 17 377 | 33 791 |
| Tabak in rollen of bladen, gekorven, gesneden, enz. | 988 446 | 1 338 749 |
| » (sigaren, Manilla- en Havana-) | 165 181 | 235 511 |
| » ( » alle andere) | 28 866 | niet opgegeven. |
| Thee, Chinesche | 109 745 | 134 887 |
| Tin | 37 092 | niet opgegeven. |
| Touwwerk | 19 462 | 21 666 |
| Tripang | 148 556 | 215 729 |
| Vaat- en kuipwerk | 3 086 | 20 054 |
| Vee (levend) | 390 907 | 462 685 |
| Verwwaren | 51 034 | 40 959 |

| | 1871. | 1872. |
|---|---|---|
| Visch, ingelegd en gedroogd. | f 151 791 | f 144 592 |
| Vleesch van alle soorten | 36 598 | 36 699 |
| Vruchten, ingelegd, op water of gedroogd. | 16 941 | niet opgegeven. |
| Vogelnestjes, (witte). | 10 787 | id. |
| Vuurwerk | 75 095 | 76 413 |
| Wapens, vuur- | 115 338 | 186 887 |
| Was | 289 568 | 231 044 |
| Wijn op fust | 32 050 | 43 654 |
| » afgetapt | 202 491 | 216 839 |
| » champagne en andere mousserende wijnen. | 23 142 | 30 648 |
| Zakken, goeni-, jutte- en andere. | 216 456 | 151 632 |
| Zeep | 75 647 | 53 864 |
| Zout | 325 126 | 615 168 |
| Zijde, ruwe en bewerkte | 140 486 | 72 819 |
| » gewerkt, als: naai-, stik- en floretzijde | 104 675 | niet opgegeven. |

N°. 4.

Met certificaat van Nederlandschen oorsprong en bewerking zijn ingevoerd:

| | 1871. | 1872. |
|---|---|---|
| Aardewerk (gebakken) en porcelein | f 1 364 | f 3 380 |
| Azijn op fust | 3 858 | 3 419 |
| Id. afgetapt | 15 | » |
| Bier op fust. | 2 052 | » |
| Id. afgetapt | 19 095 | 19 968 |
| Garens, katoenen en wollen | 4 146 | 8 838 |
| Glas en glaswerk. | 108 | 1 200 |
| Goud- en zilverwerk | 2 140 | 2 056 |
| IJzerwerk, gegoten of gesmeed, enz. | 4 565 | 7 950 |
| Koper-, pleet- en bronswerk | 1 864 | » |
| Leder en lederwerk | 1 539 | 700 |
| Loodwerk | » | 275 |
| Manufacturen van katoen | 985 121 | 763 764 |
| Id id. wol | 862 | » |
| Meel | 8 046 | 11 072 |
| Meubelen. | » | 3 125 |
| Papier van alle soorten | 4 763 | 2 770 |
| Rijtuigen en gedeelten van rijtuigen | 570 | » |
| Verwwaren | 1 070 | » |
| Vleesch, gezouten, gerookt en gedroogd. | 7 542 | 9 586 |
| Zakken, goeni-, jutte- en andere | 16 925 | 5 670 |
| Totaal | f 1 065 645 | f 843 773 |

N°. 5.

## Aangekomen zijn:

| | 1871. | | 1872. | |
|---|---|---|---|---|
| | Vaartuigen. | Lasten. | Vaartuigen. | Lasten. |
| van Nederland . . . . . | 14 | 3 216 | 14 | 3 182 |
| » Engeland . . . . . | 7 | 2 622 | 10 | 2 700 |
| » Frankrijk . . . . . | 1 | 186 | » | » |
| » Duitschland . . . . | 2 | 286 | 2 | 288 |
| » Spanje . . . . . | 1 | 202 | » | » |
| Te zamen uit Europa. . . | 25 | 6 512 | 26 | 6 170 |
| van Amerika. . . . . | 8 | 1 746 | 5 | 1 116 |
| » Arabie . . . . . | 2 | 454 | » | » |
| » Mauritius . . . . . | » | » | 1 | 139 |
| » Bengalen . . . . . | 4 | 410 | 5 | 626 |
| » China. . . . . | 13 | 1 325 | 18 | 1 686 |
| » Manilla . . . . . | 4 | 362 | 8 | 1 419 |
| » Siam . . . . . | 37 | 877 | 15 | 520 |
| » Australie . . . . . | 24 | 2 398 | 19 | 508 |
| » Malakka . . . . . | 1 | 52 | » | » |
| » Poeloe Penang . . . | 33 | 4 411 | 28 | 1 931 |
| » Singapore . . . . . | 1013 | 36 201 | 1192 | 50 655 |
| » Java en Madura. . . | 1088 | 90 614 | 4025 | 166 984 |
| » elders in den Oosterschen Archipel . . . . | 2435 | 53 709 | | |
| Te zamen . . . | 4687 | 199 071 | 5342 | 231 754 |

N°. 6.

## Vertrokken zijn:

| | 1871. | | 1872. | |
|---|---|---|---|---|
| | Vaartuigen. | Lasten. | Vaartuigen. | Lasten. |
| naar Nederland. . . . . | 24 | 6 190 | 20 | 5 177 |
| » Engeland . . . . . | » | » | 4 | 657 |
| Te zamen naar Europa . . | 24 | 6 190 | 24 | 5 834 |
| naar Amerika . . . . . | 12 | 3 814 | 6 | 1 623 |
| » Arabie. . . . . | 2 | 471 | 2 | 831 |
| » Mauritius . . . . . | 1 | 300 | 1 | 125 |
| » Bengalen . . . . . | 8 | 718 | 7 | 675 |
| » China . . . . . | 9 | 1 721 | 20 | 1 946 |
| » Manilla. . . . . | 23 | 1 485 | 5 | 762 |
| » Siam . . . . . | 26 | 536 | 5 | 392 |
| » Japan . . . . . | 1 | 186 | 2 | 690 |
| » Australie . . . . . | 25 | 1 244 | 34 | 870 |
| » Poeloe Penang . . . | 25 | 2 320 | 26 | 2 003 |
| » Singapore . . . . . | 973 | 32 809 | 1144 | 44 613 |
| » Java en Madura . . | 1054 | 81 331 | 4206 | 171 413 |
| » elders in den Oosterschen Archipel . . . . | 2734 | 61 420 | | |
| Te zamen . . . | 4917 | 194 575 | 5482 | 231 777 |

N°. 7.

Van de onder n°. 5 vermelde schepen zijn aangekomen:

| | 1871. | | 1872. | |
|---|---|---|---|---|
| | Vaartuigen. | Lasten. | Vaartuigen. | Lasten. |
| *Onder Nederlandsche vlag.* | | | | |
| van Nederland | 14 | 3 216 | 13 | 3 112 |
| » Engeland | 2 | 1 130 | 3 | 1 664 |
| » Arabie | 1 | 308 | » | » |
| » China | » | » | 2 | 424 |
| » Siam | 19 | 615 | 10 | 390 |
| » Australie | 18 | 1 215 | 14 | 333 |
| » Malakka | 1 | 52 | 12 | 228 |
| » Poeloe Penang | 1 | 16 | 1 | 15 |
| » Singapore | 730 | 27 414 | 710 | 38 196 |
| » Java en Madura | 1012 | 87 756 | 21 | 94 314 |
| » elders in den Oostersche Archipel | 2071 | 48 479 | 3501 | 61 709 |
| Te zamen onder Nederlandsche vlag | 3899 | 170 201 | 4287 | 200 385 |
| onder Engelsche vlag | 251 | 14 962 | 405 | 17 937 |
| » Fransche » | 5 | 1 028 | 1 | 279 |
| » Noord-Duitsche » | 4 | 694 | 9 | 1 281 |
| » Russische » | 1 | 275 | » | » |
| » Noorweegsche » | 1 | 241 | » | » |
| » Zweedsche » | » | » | 1 | 215 |
| » Deensche » | 1 | 113 | » | » |
| » Oostenrijksche » | 1 | 241 | » | » |
| » Italiaansche » | » | » | 1 | 279 |
| » Spaansche » | 13 | 1 712 | 12 | 1 837 |
| » Amerikaansche » | 22 | 5 535 | 21 | 3 938 |
| » Chinesche » | 139 | 2 493 | 176 | 3 239 |
| » Siamsche » | 5 | 155 | 2 | 65 |
| » Atjehsche » | | | 192 | 777 |
| » diverse Aziatische vlaggen | 345 | 1 421 | 235 | 1 522 |
| Te zamen | 4687 | 199 071 | 5342 | 231 754 |

N°. 8.

Van de onder n°. 6 vermelde schepen zijn vertrokken:

| | 1871. | | 1872. | |
|---|---|---|---|---|
| | Vaartuigen. | Lasten. | Vaartuigen. | Lasten. |
| *Onder Nederlandsche vlag.* | | | | |
| naar Nederland | 13 | 3 021 | 12 | 3 093 |
| » Amerika | 2 | 328 | 1 | 202 |
| » Arabie | 2 | 471 | » | » |
| » China | » | » | 4 | 728 |
| » Siam | 19 | 459 | 3 | 312 |
| » Japan | » | » | 1 | 170 |
| » Australie | 21 | 723 | 20 | 395 |
| » Malakka | » | » | 12 | 104 |
| » Poeloe Penang | » | » | 1 | 40 |
| » Singapore | 710 | 25 279 | 644 | 32 946 |
| » Java en Madura | 1020 | 79 346 | 1077 | 96 074 |
| » elders in den Oostersche Archipel | 2380 | 55 489 | 2723 | 67 537 |
| Te zamen onder Nederlandsche vlag | 4167 | 165 116 | 4498 | 201 601 |
| onder Engelsche vlag | 247 | 16 208 | 406 | 17 727 |
| » Fransche » | 1 | 275 | 2 | 557 |
| » Noord-Duitsche » | 6 | 1 105 | 8 | 997 |
| » Russische » | 5 | 1 028 | » | » |
| » Noorweegsche » | 1 | 241 | » | » |
| » Zweedsche » | » | » | 1 | 215 |
| » Deensche » | 1 | 113 | » | » |
| » Oostenrijksche » | 1 | 241 | » | » |
| » Italiaansche » | » | » | 1 | 279 |
| » Spaansche » | 13 | 1 711 | 10 | 1 405 |
| » Amerikaansche » | 20 | 5 172 | 21 | 4 268 |
| » Chinesche » | 106 | 1 878 | 156 | 2 641 |
| » Siamsche » | 5 | 134 | 2 | 80 |
| » Atjehsche » | | | 139 | 581 |
| » diverse Aziatische vlaggen | 344 | 1 353 | 238 | 1 426 |
| Te zamen | 4917 | 194 575 | 5482 | 231 777 |

ZITTING 1874 — 1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE MM.

N°. 40—50.

(Zie bladz. 226 van het verslag).

# AANTOONING

BETREFFENDE

## DE IN NEDERLANDSCH INDIE TE HUIS BEHOORENDE SCHEPEN EN VAARTUIGEN,

groot 10 last en daarboven, over 1873.

| GEWESTEN. | Stoomschepen. | | Fregatschepen. | | Barken. | | Brikken. | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. |
| *Java en Madura.* | | | | | | | | |
| Bantam . . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Batavia . . . . . | 23 | 7674 | 6 | 3384 | 7 | 2 329 | 1 | 128 |
| Krawang . . . . . | 1 | 59 | » | » | » | » | » | » |
| Preanger regentschappen . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Cheribon . . . . . | » | » | » | » | 2 | 264 | » | » |
| Tagal . . . . . | » | » | » | » | 3 | 323 | » | » |
| Pekalongan . . . . . | » | » | » | » | 2 | 204 | 1 | 117 |
| Samarang . . . . . | 2 | 50 | 1 | 407 | 5 | 1 109 | 1 | 183 |
| Japara . . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Rembang. . . . . | » | » | » | » | 3 | 373 | » | » |
| Soerabaija . . . . . | 2 | 114 | 2 | 641 | 24 | 4 230 | 12 | 1 576 |
| Madura . . . . . | » | » | » | » | 1 | 241 | 1 | 113 |
| Pasoeroean . . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Probolinggo. . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Bezoeki . . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Banjoewangi (1) . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Banjoemas . . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Bagelen . . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Soerakarta . . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Madioen . . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Kediri. . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Te zamen. . . | 28 | 7897 | 9 | 4432 | 47 | 9 073 | 16 | 2 117 |
| *Buitenbezittingen.* | | | | | | | | |
| Sumatra's Westkust. . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Benkoelen . . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Lampongsche districten . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Palembang . . . . . | » | » | » | » | 16 | 2 206 | 5 | 694 |
| Sumatra's Oostkust . . . | (2) † | † | † | † | † | † | † | † |
| Riouw . . . . . | » | » | » | » | 1 | 177 | » | » |
| Banka. . . . . | » | » | » | » | 2 | 418 | 1 | 42 |
| Billiton . . . . . | 2 | 151 | » | » | » | » | » | » |
| Borneo's Westkust (3) . . | » | » | » | » | 3 | 218 | 3 | 183 |
| » Zuid- en Oostk. (4) | » | » | » | » | 10 | 1 480 | 1 | 108 |
| Celebes en onderhoorigh. (5) | » | » | » | » | 1 | 208 | 3 | 261 |
| Menado . . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Amboina (6). . . . . | 1 | 325 | » | » | » | » | 1 | 142 |
| Ternate . . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Timor. . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Boeleleng en Djembrana (Bali) . . . . . | † | † | † | † | † | † | † | † |
| Te zamen. . . | 3 | 476 | » | » | 33 | 4 737 | 14 | 1 430 |
| Totaal. . . | 31 | 8373 | 9 | 4432 | 80 | 13 810 | 30 | 3 547 |

| Schoeners. | | Kotters. | | Wangkangs, toops en andere vaartuigen. | | Totaal. | | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | Aantal. | Lasten. | |
| » | » | » | » | 2 | 23 | 2 | 23 | |
| 4 | 358 | » | » | » | » | 41 | 13 873 | |
| 1 | 48 | » | » | 13 | 247 | 15 | 354 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | |
| 1 | 155 | » | » | 1 | 20 | 4 | 439 | |
| » | » | » | » | 5 | 63 | 8 | 386 | |
| » | » | » | » | 10 | 102 | 13 | 423 | |
| 2 | 210 | » | » | 14 | 219 | 25 | 2 178 | |
| 1 | 19 | » | » | 37 | 217 | 38 | 236 | |
| 5 | 117 | » | » | 1 | 15 | 9 | 505 | |
| 34 | 1278 | 7 | 110 | 61 | 1 446 | 142 | 9 395 | |
| 5 | 147 | » | » | 93 | 1 277 | 100 | 1 778 | |
| » | » | » | » | 59 | 816 | 59 | 816 | |
| » | » | » | » | 19 | 218 | 19 | 218 | |
| » | » | » | » | 5 | 66 | 5 | 66 | |
| 2 | 40 | 2 | 32 | 4 | 75 | 8 | 147 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | |
| 55 | 2372 | 9 | 142 | 324 | 4 834 | 488 | 30 867 | |
| 18 | 412 | » | » | 24 | 308 | 42 | 720 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | |
| 1 | 21 | » | » | 7 | 117 | 8 | 138 | |
| 9 | 415 | » | » | 1 | 23 | 31 | 3 338 | |
| † | † | † | † | † | † | † | † | |
| » | » | » | » | 16 | 373 | 17 | 550 | |
| 7 | 159 | 1 | 10 | 11 | 176 | 22 | 805 | |
| 1 | 31 | » | » | 4 | 89 | 7 | 271 | |
| 29 | 967 | 1 | 14 | 27 | 434 | 63 | 1 846 | |
| 10 | 656 | » | » | » | » | 21 | 2 244 | |
| 6 | 231 | 1 | 19 | 226 | 4 098 | 237 | 4 847 | |
| 4 | 120 | » | » | » | » | 4 | 120 | |
| 4 | 96 | » | » | » | » | 6 | 563 | |
| 7 | 211 | » | » | 6 | 70 | 13 | 281 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | |
| † | † | † | † | † | † | † | † | |
| 96 | 3319 | 3 | 43 | 322 | 5 688 | 471 | 15 693 | |
| 151 | 5691 | 12 | 185 | 646 | 10 522 | 959 | 46 500 | |

(1) Onder de opgaven betreffende deze residentie zijn thans *niet*, zoo als in de aantooning over 1872 (bijlage **XX**, van 't vorig verslag), begrepen de schepen en vaartuigen, te huis behoorende in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana (Bali).

(2) De dus † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.

(3) Uitgezonderd Singkawang.

(4) » Sampit.

(5) » Bima.

(6) » Banda.

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

N°. 51.

De statistieke opgaven in dit verslag voorkomende, loopen over het jaar 1873: de andere mededeelingen sluiten zich aan het vermelde bij het vorig verslag met inbegrip van de berigten tot 1° Junij 1874 ingekomen.

### A. Grondgebied.

Het grondgebied van Suriname onderging geene verandering.

### B. Bevolking.

Blijkens het vorig verslag bedroeg de bevolking, behalve die van het leprozen-etablissement Batavia en de Indianen en Boschnegers, op ultimo December 1872, 50 282 hoofden, zonder dat daarvan is afgetrokken het aantal toen niet vermelde, in 1871 vertrokken personen. Dit aantal kan bij benadering, in verband met de ingekomen berigten, op 250 worden gesteld. Dien ten gevolge daalt het cijfer der bevolking op ultimo December 1872 tot 50 032, te weten:

| | Mannen. | | Vrouwen. | | Totaal. | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Hierbij gevoegd: | » | 24 818 | » | 25 214 | » | 50 032 |
| In 1873 geboren . . . . . | » | 876 | » | 886 | » | 1 762 |
| » » aangekomen . . . . | » | 2 196 | » | 782 | » | 2 978 |
| | | 27 890 | | 26 882 | | 54 772 |
| En afgetrokken: | | | | | | |
| In 1873 overleden. . . . . | 1 294 | | 1 125 | | 2 419 | |
| » » vertrokken. . . . . | 152 | | 96 | | 248 | |
| | | 1 446 | | 1 221 | | 2 667 |
| Blijft op ultimo December 1873. | » | 26 444 | » | 25 661 | » | 52 105 |

Het aantal Europeanen was 694. Hieronder zijn niet begrepen het garnizoen, de zeemagt en de koopvaardijvloot.

Op het leprozen-etablissement Batavia bevonden zich op ultimo December 1873, 133 verpleegden en 44 andere personen, onder welke de directeur en de geneesheer met hunne gezinnen, de Roomsch-katholijke priester, de huisbedienden, de ziekenoppassers en de gehuurde arbeiders om het terrein in orde te houden.

De volgende tabel wijst aan de verdeeling der bevolking:

## Bevolking op ultimo December 1873.

| | Personen, niet behoorende tot de immigranten. | | | Immigranten. | | | TOTAAL-GENERAAL. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | GESLACHTEN. | | | | | | | |
| | Mannen. | Vrouwen. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Totaal. | | |
| Stad Paramaribo en buitenwijken | 9 082 | 12 159 | 21 241 | 3 | » | 3 | 21 244 | |
| De forten Zeelandia, Nieuw-Amsterdam en de onderscheidene posten in de districten . . . | 620 | 146 | 766 | » | 1 | 1 | 767 | waaronder 250 civile personen. |
| Zeemagt en koopvaardijvloot, gemiddeld berekend op. . . . | » | » | 400 | » | » | » | 400 | (*a*) Onder dit cijfer zijn 694 Europeanen, behalve het garnizoen, de zeemagt en de koopvaardijvloot. |
| Beneden-Suriname . . . . . | 679 | 452 | 1 131 | 240 | 79 | 319 | 1 450 | |
| Boven-Suriname . . . . . | 1 250 | 1 019 | 2 269 | 232 | 76 | 308 | 2 577 | |
| Beneden-Para . . . . . | 737 | 613 | 1 350 | 82 | 39 | 121 | 1 471 | |
| Boven-Para. . . . . | 1 262 | 1 155 | 2 417 | 45 | 7 | 52 | 2 469 | |
| Boven-Commewijne . . . . . | 210 | 201 | 411 | 110 | 59 | 169 | 580 | |
| Beneden-Commewijne . . . . | 1 305 | 1 158 | 2 463 | 365 | 169 | 534 | 2 997 | |
| Commetewane . . . . . | 448 | 442 | 890 | 130 | 58 | 188 | 1 078 | |
| Beneden-Cottica . . . . . | 1 500 | 1 183 | 2 683 | 862 | 214 | 1 076 | 3 759 | |
| Matappica . . . . . | 646 | 615 | 1 261 | 188 | 133 | 321 | 1 582 | |
| Boven-Cottica . . . . . | 541 | 564 | 1 105 | » | » | » | 1 105 | |
| Perica. . . . . | 188 | 199 | 387 | 99 | 29 | 128 | 515 | |
| Beneden-Saramacca . . . . . | 1 112 | 877 | 1 989 | 316 | 109 | 425 | 2 414 | |
| Boven-Saramacca. . . . . | 159 | 143 | 302 | » | » | » | 302 | |
| Nickerie . . . . . | 1 067 | 634 | 1 701 | 442 | 258 | 700 | 2 401 | |
| Coronie . . . . . | 1 124 | 1 153 | 2 277 | 55 | 15 | 70 | 2 347 | |
| Albina en linkeroever der Marowijne . . . . . | 14 | 9 | 23 | » | » | » | 23 | |
| | 21 944 | 22 722 | 45 066 | 3 169 | 1 246 | 4 415 | (*a*) 49 481 | |

Deze tabel, getrokken uit de opgaven van wijkmeesters en van districts-commissarissen, is blijkbaar, even als in vorige jaren, niet juist. Het daarop vermeld cijfer van 49 481 is toch zeker veel te laag met het oog op de aankomst in 1873 van 2720 immigranten bij eene vermindering van slechts 666 over de geheele bevolking als meer overleden dan geboren. Vermoedelijk heeft een aanzienlijk aantal der vroeger onder het Staatstoezigt geplaatsten, die kort vóór of wel na de opheffing van dat Staatstoezigt naar andere plantages of naar het stadsdistrict zijn verhuisd, verzuimd van hunne nieuwe vestigingsplaatsen opgave te doen.

De twee volgende staten toonen aan de geboorten, huwelijken en sterfgevallen in 1873.

| GESLACHTEN. | Dood geboren. | GEBOORTEN. | | | | | Huwelijken. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | In echt. | Buiten echt. | Totaal. | Op Batavia. | Totaal-generaal. | | |
| Mannelijk. . . . . | 67 | 205 | 671 | 876 | 4 | 880 | (*b*) 341 | (*a*) Hieronder zijn niet begrepen de 103 doodgeborenen. |
| Vrouwelijk . . . . | 36 | 174 | 712 | 886 | 1 | 887 | | (*b*) Bij 146 van deze huwelijken zijn 305 kinderen gelegitimeerd, van welke 138 van het mannelijke en 167 van het vrouwelijke geslacht. |
| | 103 | 379 | 1383 | 1762 | 5 | (*a*) 1767 | | |

| GESLACHTEN. | STERFGEVALLEN. | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Levenloos aangegeven. | Beneden de 3 jaren. | Van 3 tot beneden de 10 jaren. | Van 10 tot beneden de 20 jaren. | Van 20 tot beneden de 30 jaren. | Van 30 tot beneden de 40 jaren. | Van 40 tot beneden de 50 jaren. | Van 50 tot beneden de 60 jaren. | Van 60 jaren en daarboven. | Van onbekenden ouderdom. | Totaal. | Op Batavia. | Totaal-generaal. |
| Mannelijk . . . . | 67 | 319 | 107 | 64 | 193 | 200 | 147 | 100 | 102 | 62 | 1294 | 5 | 1299 |
| Vrouwelijk . . . . | 36 | 284 | 104 | 63 | 125 | 106 | 83 | 99 | 232 | 29 | 1125 | 9 | 1134 |
| | 103 | 603 | 211 | 127 | 318 | 306 | 230 | 199 | 334 | 91 | 2419 | 14 | (1) 2433 |

(1) Hieronder zijn niet begrepen de 103 levenloos aangegevenen.

Het aantal sterfgevallen overtrof dat der geboorten met 666, zijnde 285 meer dan het verschil in 1872.

Onder het aantal overledenen zijn 145 koelies uit Britsch Indie.

Het burgerregt werd in 1873 verleend aan 252 personen.

De getalsterkte van de Indianen en Boschnegers is niet met eenige zekerheid op te geven.

### C. Algemeen beheer.

De Gouverneur W. H. J. VAN IDSINGA, die, op zijn verzoek, bij besluit van Zijne Majesteit den Koning dd. 17 Mei te voren, n°. 19, met ingang op 1 Augustus, op de meest eervolle wijze en, onder dankbetuiging voor de vele en langdurige door hem aan den lande bewezen diensten, uit zijne voormelde betrekking was ontslagen, gaf het bestuur op den laatstgemelden datum over aan den benoemden Gouverneur jonkheer C. A. VAN SYPESTEYN, die, den 27sten Julij te voren, was aangekomen. Van deze overgave en overname werd aan de bevolking kennis gegeven bij de proclamatien van 31 Julij (*Gouvernementsblad* n°. 38) en van 1 Augustus (*Gouvernementsblad* n°. 39).

In het eerste halfjaar 1873 werden de maatregelen en voorzieningen tot stand gebragt, door de opheffing van het Staatstoezigt op 1°. Julij gevorderd. De daartoe betrekkelijke verordeningen en besluiten zijn onder de hoofdstukken waartoe zij behooren, opgenomen.

De opheffing van het evengemeld toezigt werd naar aanleiding van de resolutie van den 27sten Junij 1873, n°. 3 (*Gouvernementsblad* n°. 28), op dien dag aangekondigd door het lossen, des morgens ten zes ure, van een salut van 21 schoten door het fort Zeelandia, terwijl van zonsopgang tot zonsondergang van de forten en batterijen, van de publieke gebouwen en van de schepen, in de Suriname, de Nickerie en op de ankerplaats van het district Coronie werd gevlagd. De dag werd voorts feestelijk gevierd door de van het Staatstoezigt ontslagenen, zonder dat de minste rustverstoring heeft plaats gehad. De bedoelde opheffing was voorafgegaan door eene proclamatie van den Gouverneur dd. 14 Junij 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 19), aan de onder het Staatstoezigt geplaatste bevolking.

Behalve eenige ongeregeldheden van meer of min ernstigen aard, welke in de 2de helft des jaars 1873, vooral onder de Barbadiaansche immigranten, plaats vonden, en onmiddellijk werden beteugeld, heerschten rust en orde allerwege. De geest onder de Creolen-bevolking was zeer goed; geregelde arbeid liet echter over het algemeen te wenschen over.

De oorzaken der voormelde ongeregeldheden werden hieraan toegeschreven dat de beregting van strafzaken, volgens de verordening van 1 April 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 13), onvoldoende was. (1)

(1) Eene wijziging der evengemelde regeling is tot stand gekomen door de goedkeuring op 29 Mei 1874 door de Koloniale Staten eener verordening genaamd „ de strafverordening van 1874 ".

Hare afkondiging had plaats door opname in het *Gouvernementsblad* van dat jaar onder n°. 16.

De gezondheidstoestand was zoowel onder de ingezetenen als onder het garnizoen voldoende. Enkele gevallen van dyssenterie, die voor het meerendeel van een goedaardig karakter waren, deden zich voor.

Wegens ontvangen berigt dat de pokken te Nieuw-York en Boston heerschten, werden bij gouvernementsresolutie van den 14den Julij 1873, n°. 1, quarantaine-maatregelen voor de van die plaatsen komende vaartuigen voorgeschreven.

Hetzelfde vond ook plaats bij de gouvernementsresolutien van 9 October en 30 December 1873, n°. 15 en 14, ten aanzien van vaartuigen uit Para en Bahia (Brazilie), naar aanleiding van de mededeeling dat de gele koorts aldaar heerschte.

De quarantaine op vaartuigen, komende van Fransch Guyana, — waarvan in het vorig verslag melding is gemaakt, — werd bij de gouvernementsresolutie van den 9den October 1873, n°. 14, opgeheven.

In den aanvang van 1874 was van quarantaine geen sprake meer.

Op den 23sten Junij werd aan de Koloniale Staten eene verordening tot regeling van het lager onderwijs aangeboden. Het ontwerp is nog bij de Staten aanhangig. (1)

Ten einde de behoorlijke uitvoering te verzekeren van het bij de publicatie van 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 27) afgekondigd Koninklijk besluit van den 16den Mei 1873, n°. 19, waarbij wordt bepaald dat het Koninklijk besluit van den 15den Maart 1871, n°. 22, (*Gouvernementsblad* n°. 3), betreffende de maten, gewigten en weegwerktuigen voor de kolonie Suriname, in stede van op 1 Julij 1873, in werking treedt op 1 Januarij 1874, werd bij gouvernementsresolutie van 25 September 1873, n°. 16, voorloopig een ijker aangesteld.

In de maand Augustus 1873 begaf zich de opgetreden Gouverneur naar de plantage Voorburg, ten einde, van daar uit, eene inspectiereis in het district Beneden-Suriname te maken. Van de gemelde plantage vertrok de Gouverneur naar het fort Nieuw-Amsterdam en bevond aldaar zoowel de troepen als de gevangenissen in goede orde. Vervolgens

(1) Met betrekking tot dit onderwerp, zegt de Gouverneur, in zijne openingsrede, op den 12den Mei jl. in de Koloniale Staten uitgesproken:

„ De eerste schok der *opheffing van het Staatstoezigt* is wel doorgestaan; maar het is aan *ons*, om de gevolgen dezer maatschappelijke omwenteling verder te leiden. Het rustig karakter der van het Staatstoezigt onthevene bevolking heeft, in verband met de door het Bestuur genomen voorzorgsmaatregelen, ons voor alle wanorde bewaard, en het heeft zelfs na 1°. Julij 1873 niet aan voorbeelden van doorgaanden geregelden arbeid ontbroken. Maar nu is het onze taak om dien goeden geest te onderhouden en aan te wakkeren, en om door doeltreffende maatregelen, vooral door bevordering van godsdienst- en schoolonderwijs, de bevolking tot meerdere beschaving en tot een juister begrip van hare maatschappelijke verpligtingen te brengen. Ik vlei mij, al spoedig met uwe zienswijze over de door mijn ambtsvoorganger ingediende concept-verordening „ tot regeling van het lager onderwijs" bekend te mogen worden, en dit te meer, omdat — ik verklaar het met leedwezen! — het onderwijs in de districten sinds de opheffing van het Staatstoezigt in verval geraakt is, en dringend voorziening vereischt."

werden de communicatiewegen tusschen dat fort en de plantage Meerzorg in oogenschouw genomen, en het etablissement Clevia en alle in Beneden-Suriname gelegen plantages bezocht. De geest der bevolking was uitmuntend.

Tegen het laatst van September ondernam de Gouverneur eene reis naar het district Boven-Suriname.

Op dezen togt werden de aangekochte en voor districtsstation bestemde plantage Domburg en de gebouwen aldaar naauwkeurig opgenomen en eenige plantages, alsmede de Boven-Suriname tot aan de Joden Savanna, bezocht.

De bevolking gedroeg zich zeer rustig, inzonderheid wat de geëmancipeerden betreft.

De districten Beneden-Cottica, Beneden-Commewijne, Matappica, Boven-Cottica, Perica, Boven-Commewijne en Commetewane werden van den 11den tot den 14den October bezocht. De Cottica-rivier werd tot aan de plantage La Paix opgestoomd en de Boven-Commewijne tot aan de plantage Hazard. De stations der district-commissarissen op Frederiksdorp en Ephrata, het verblijf van den kantonregter op Nijd en Spijt, de woningen der marechausseés op laatstgemelde plaats, op Sommelsdijk en Nieuw-Meerzorg, de scholen op Frederiksdorp, Nieuw-Meerzorg en Wederzorg werden bezocht.

Die reis werd door den Gouverneur hoofdzakelijk ondernomen, om zich bekend te stellen met den geest der plantagebevolking en met dat doel heeft hij zich min of meer lang op de plantages Munnickendam, Groot-Marseille, Goudmijn, Breukelerwaard, Alliance, Nieuw-Meerzorg, Kroonenburg, Wederzorg, Nijd en Spijt, Alkmaar, La Paix en Hazard opgehouden.

In het algemeen bleek een uitmuntende geest onder de vrijgemaakte bevolking te heerschen. Opgewektheid en orde werden onder haar aangetroffen en de hoeveelheid van den door haar verrigten arbeid viel, met het oog op de tijdsomstandigheden, niet tegen. Van geregelden arbeid onder de bevolking werden zelfs merkwaardige voorbeelden aangetroffen op de plantage Groot-Marseille, door 5 hunner aangekocht, waarop zich 40 arbeiders bevonden, en op de plantage Breukelerwaard, waar na 1 Julij zich omstreeks 75 vrijgemaakten bij contract tot geregelden arbeid voor 2 en 3 jaren hadden verbonden.

De verplaatsingen hadden echter een nadeeligen invloed op het onderwijs uitgeoefend; geen der bezochte scholen had na 1 Julij hare leerlingen behouden, allen hadden een belangrijk aantal daarvan verloren.

Op den 5den December vertrok de Gouverneur van de hoofdplaats naar de Saramacca. De cacaoplantage Caledonia werd het eerst bezocht; zij was door de inlandsche arbeiders geheel verlaten, en de cultuur werd voortgezet door immigranten uit Britsch Indie, over welke de eigenaar buitengewoon tevreden was. Op de later bezochte cacaoplantages de Morgenster en Johanna Catharina was het grootste gedeelte der vrijgemaakte arbeiders werkzaam gebleven, en was men over hun gedrag tevreden.

Hooger op de rivier, op Windsorforest, was eene nederzetting van geëmancipeerden. Een twaalftal van de plantage de Resolutie afkomstige vrijgemaakten had die plaats aangekocht en arbeidde daar geregeld met vrouw en kinderen. De plantage Catharina Sophia gaf ook, ten gevolge van de aldaar aangekomen immigranten, verwachtingen van betere productie dan gedurende den laatsten tijd is geleverd. Het station Groningen werd geschikt bevonden, om er, nevens den districts-commissaris, ook een regterlijken ambtenaar te huisvesten.

Eene inspectiereis naar de districten Nickerie en Coronie werd aangevangen op den 10den Januarij 1874, per koloniaal stoomschip *Paramaribo*, dat den volgenden voormiddag voor Nieuw-Rotterdam ten anker kwam. Het hoofddoel der reis was, om daar ter plaatse den voortgang der afspoeling van de zeekust in oogenschouw te nemen.

De toestand werd inderdaad treurig bevonden. Niet slechts was de zee in het oude gedeelte der plaats reeds genaderd tot aan de kazerne, maar ook de voordam van de Nieuwe Wijk was aangetast.

Alles wordt voorbereid wat tot hulp kan dienen, en eene commissie werd benoemd om te rapporteren over de wijze waarop in deze zal behooren gehandeld te worden.

Het onderwijs werd te Nieuw-Rotterdam in eenen goeden toestand bevonden. Het getal der schoolgaande kinderen was er na de opheffing van het Staatstoezigt niet verminderd.

Bijzonder gunstig was de indruk, dien de geest onder de creolenbevolking in Coronie op den Gouverneur maakte. Na die als uitmuntend geroemd te hebben, zegt hij het volgende:

» Zij is er dan ook onder het bereik van al de voordeelen van het godsdienstig- en schoolonderwijs, dat door de Moravische broeders en Roomsch-katholijke geestelijken met groote toewijding wordt verstrekt, en onder het onmiddellijke toezigt van de plaatselijke autoriteit, omdat de locale omstandigheden alle vestiging op verren afstand verbieden.

» In dit district wordt vooral ook het nut gevoeld van eene zeer bruikbare communicatie te land, een voorregt dat in alle andere gedeelten der kolonie gemist wordt."

Den 18den Januarij keerde de Gouverneur in de hoofdplaats terug.

Den 13den Februarij daaraanvolgende bezocht de Gouverneur de bij het fort Nieuw-Amsterdam tot uitgifte gereed gemaakte gronden, waarover gehandeld wordt in hoofdstuk ❶ (immigratie en kolonisatie).

Eene reis naar de districten Beneden-Cottica en Beneden-Commewijne werd door den Gouverneur, op den 10den Maart, ondernomen, met het doel, om, meer naauwkeurig dan bij vorige dienstreizen kon geschieden, den gang van zaken persoonlijk gade te slaan en vooral om zich ook daar nader door eigen onderzoek op de hoogte te stellen van de behandeling der arbeiders en van de wijze waarop door de huurders en gehuurden aan hunne wederzijdsche verpligtingen wordt gevolgd gegeven. 's Gouverneurs bevindingen worden in het zoo even vermeld hoofdstuk aangetroffen.

In den namiddag van den 15den keerde de Gouverneur te Paramaribo terug.

Eindelijk werden van den 15den tot den 17den Mei jl. door den Gouverneur bezocht de plantages Eendragt, Munnickendam, Zeezigt en Dageraad.

Op de plantage Munnickendam, welke door creool-arbeiders wordt bewerkt, die zich door goed gedrag en ijver onderscheiden, werden ook de voor school en onderwijzerswoning gehuurde localen geïnspecteerd.

De toestand der kust op de hoogte van Zeezigt en Dageraad wees eene belangrijke aanspoeling aan. De veestapel op die gronden, bestaande uit ruim 250 runderen en een aantal paarden, varkens en schapen, werd in oogenschouw genomen, vooral met het oog op in overweging zijnde plannen tot bevordering der veeteelt.

Op de terugkomst werden het districts-station Frederiksdorp en de plantage Rust en Werk bezocht.

Ten gevolge van het in Mei 1873 door de heeren mr. G. J. A. Bosch Reitz, F. Carstairs en mr. B. C. Colaço Belmonte genomen ontslag als leden der Koloniale Staten, werd de verkiezing van drie leden uitgeschreven.

De uitkomst der stemming was dat de laatstgenoemde werd herkozen, (de beide eerstgenoemden hadden verzocht niet in aanmerking te komen), en dat de heeren J. F. A. Cateau van Rosevelt en A. J. da Costa als leden der Staten zijn opgetreden.

Bij de gouvernementsresolutie van 28 Julij 1873, n°. 2, werd aan den heer mr. J. H. Gilquin, ter vervanging van den heer mr. G. J. A. Bosch Reitz, het ondervoorzitterschap der Koloniale Staten opgedragen.

Ter vervulling der vacature, ontstaan doordien mr. J. H. Gilquin zijn ontslag heeft genomen, is door den Gouverneur benoemd de heer mr. J. B. Vos.

Als leden der Koloniale Staten die in 1874 moesten aftreden zijn herkozen de heeren J. F. A. Cateau van Rosevelt, mr. A. J. van Emden, en mr. B. C. Colaço-Belmonte; terwijl door den Gouverneur, krachtens art. 68 van het Regeringsreglement, tot leden zijn benoemd de heeren mr. Ph. H. Verbeek, mr. J. B. Vos, mr. G. J. A. Bosch Reitz en J. E. Wesenhagen.

Tot voorzitter en ondervoorzitter van de Koloniale Staten, zijn respectivelijk benoemd de heeren mrs. G. J. A. Bosch Reitz en A. J. van Emden. (1)

Bij de Koninklijke besluiten van 20 Januarij 1874, n°s.

---

(1) Eene door het nemen van ontslag door het lid E. T. L. Mollinger ontstane vacature, werd, bij herstemming tusschen de heeren H. Barnett en D. Baeza, waarbij ieder 53 stemmen verkreeg, krachtens art. 60, 3de alinea, van het Regeringsreglement, vervuld door laatstgenoemde.

16 en 17, zijn de heeren mr. R. Twiss, procureur-generaal, en J. A. T. Cohen Stuart, administrateur van finantien, met ingang van 1 Mei daaraanvolgende, op hun verzoek, eervol uit 's lands dienst ontslagen.

De eerstgenoemde werd bij Koninklijk besluit van den 1sten Mei jl., n°. 10, vervangen door mr. F. H. van Affelen van Oorde, tot dus ver lid van het hof van justisie in Suriname; terwijl de heer J. de Jong, curator en weesmeester, provisioneel werd belast met de waarneming der betrekking van administrateur van finantien.

De waarneming der functien van den gouvernementssecretaris mr. E. A. van Emden, die in Julij 1873 met verlof tot herstel van gezondheid naar Nederland vertrok, werd, met ingang van 1 September daaraanvolgende, opgedragen aan mr. P. Alma, districts-commissaris der 1ste klasse, nadat de functien tijdelijk waren waargenomen door den hoofdcommies ter gouvernements-secretarie L. C. Batenburg.

Bij Koninklijk besluit van 30 September 1873, n°. 18, werden in den Raad van Bestuur benoemd tot lid de heer G. Duyckinck, en tot buitengewoon lid de heer J. F. A. Cateau van Rosevelt.

De *New-York and Surinam Company* verkreeg op haar verzoek, bij de gouvernementsresolutie van 28 Augustus 1873, n°. 2, op nieuw verlenging van de termijnen van zes maanden, bedoeld bij art. 2 van de verordening van 3 Mei 1870 (*Gouvernementsblad* n°. 4), en wel respectivelijk tot 31 Januarij en 14 Februarij 1874.

Een door haar ingediend verzoek om meer terrein te bekomen, werd bij de gouvernementsresolutie van den 28sten Augustus 1873, n°. 1, afgewezen.

Van de Maatschappij werd verder niets vernomen, tot op 30 Januarij jl., toen hare agenten in Suriname zich tot het Bestuur wendden om verlenging te verkrijgen van de vorenbedoelde termijnen. Ofschoon er weinig hoop meer bestaat dat de Maatschappij voldoende uitkomsten zal opleveren, heeft de Gouverneur zich, in overeenstemming met het advies van den Raad van Bestuur, onbezwaard geacht op nieuw eene verlenging van de beide termijnen toe te staan, welke alsnu respectivelijk op 31 Julij en 14 Augustus 1874 zullen verstreken zijn.

Onder dagteekening van 27 Junij 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 27) werd afgekondigd het Koninklijk besluit van den 16den Mei 1873, n°. 19, waarbij wordt bepaald dat het Koninklijk besluit van den 15den Maart 1871, n°. 22 (*Gouvernementsblad* n°. 3), betreffende de maten, gewigten en weegwerktuigen voor de kolonie Suriname, in stede van op 1 Julij 1873, in werking treedt op 1 Januarij 1874.

Tusschen het Gouvernement van Suriname en die van de naburige Fransche en Engelsche kolonien, bleef voortdurend eene goede verstandhouding heerschen.

Over het Staatstoezigt tot 1 Julij 1873 en over de verdere uitvoering van de wet van 8 Augustus 1862 (*Staatsblad* n°. 164), wordt gehandeld in de beide hiernevens gevoegde halfjaarlijksche emancipatie-verslagen, loopende over 1873.

### D. Gewestelijk beheer.

In het districtsbestuur kwamen gewigtige veranderingen ten gevolge van de opheffing van het Staatstoezigt op 1 Julij 1873. Onder meer, werd de disciplinaire regtsmagt der districtscommissarissen opgeheven, en ten aanzien van de beregting der overtredingen, welke aan die regtsmagt waren onderworpen, eene nieuwe regeling ingevoerd, terwijl nieuwe bepalingen ter regeling van de regten van en de verhouding tusschen de huurders en hen, die hunne diensten verhuren, in werking werden gebragt (*Gouvernementsblad* n°. 13 en 16).

Gelijk in het vorig verslag is vermeld, werden bij de opheffing van het Staatstoezigt, de betrekking van commissaris van het stadsdistrict opgeheven, en de grenzen van eenige districten gewijzigd (*Gouvernementsblad* n°. 14).

In het personeel van het districtsbestuur hadden onderscheidene mutatien plaats. Bij gouvernementsresolutie van 1 Mei 1874, n°. 14, is eene nieuwe organisatie betreffende het beheer in de districten vastgesteld. Het aantal districtscommissarissen is daarbij bepaald op 7 en dat der secretarissen op 5, terwijl aan iederen districts-commissaris een klerk is toegevoegd. De verdeeling der commissarissen en secretarissen in klassen is daarbij vervallen.

Met betrekking tot dit hoofdstuk is in het *Gouvernementsblad* afgekondigd, onder n°. 4 van 1874, de koloniale verordening van 28 November 1873, houdende vrijstelling van de koopsom, bedoeld bij § 3 der gouvernementsresolutie, dd. 6 Junij 1851, n°. 714 (*Gouvernementsblad* n°. 6), aan hen die ten gevolge van de afspoeling der kust van Nickerie hunne woningen van het oude gedeelte van Nieuw-Rotterdam, naar het nieuwe gedeelte overbrengen.

De door de districts-commissarissen gehouden inspectiereizen leverden over het algemeen reden tot tevredenheid op.

Het aantal creolen dat op ultimo 1873 in de buitendistricten werkzaam was, bedroeg 12 559; dat der immigranten 3922, of 1683 meer dan op ultimo December 1872.

De leden der gewapende burgerwacht voldeden even als vroeger bereidwillig aan hetgeen hun werd opgedragen.

Het aantal winkels en bakkerijen is in 1873 met 43 vermeerderd en bedroeg dus op ultimo December van dat jaar 139; daarvan waren 30 tevens slijterijen.

Uit de door de districts-commissarissen over 1873 uitgebragte rapporten worden nog de volgende bijzonderheden ontleend:

#### Boven-Cottica, Perica, Matappica, Commetewane en Boven-Commewijne.

In deze districten werden 444 van de aangebragte immigranten op plantages werkzaam gesteld.

De resultaten van den kleinen landbouw waren in het algemeen niet gunstig. Worden er al hier en daar grondjes aangetroffen die eenige blijken dragen van nijverheid, de meeste waren zoo goed als onbebouwd. De menigvuldige regens hebben ook op sommige grondjes al het geplante doen verloren gaan.

Rust en orde lieten in het algemeen nu en dan te wenschen over. Op de plantages Goudmijn, Alliance en Hooyland vonden zelfs ongeregeldheden van ernstigen aard plaats.

Door den districts-commissaris zijn 126 dagen aan dienstreizen besteed.

Min of meer groote veestapels bevinden zich in de districten Boven-Cottica en Matappica, en wel op de plantages Zeezigt, de Dageraad, Anna Catharina, George Hendrik, Maria Petronella, Moed en Kommer en Badenstein.

#### Beneden-Cottica en Beneden-Commewijne.

Beneden-Cottica heeft in 1873 veel door brand geleden. Niet alleen brandde de loods op de plantage Maasstroom geheel af, maar geheele rietvelden werden op de plantages Kroonenburg, Pieterszorg en Rust en Werk, door het vuur vernield. Op de plantage de Resolutie werd de rust verstoord door een geneelte der aldaar arbeidende Chinesche immigranten. De aankomst aldaar van den agent-generaal vergezeld van een detachement artilleristen, was voldoende om rust en orde te herstellen.

Op ultimo December 1873 waren er in Beneden-Cottica 1078 en in Beneden-Commewijne 534 immigranten, waaronder vrouwen en kinderen.

De meeste der grondjes in de Orleanakreek (Beneden-Commewijne) waarop zich velen van de van het Staatstoezigt ontslagenen, ter uitoefening van den kleinen landbouw hebben gevestigd, hebben door zware regens veel geleden, zoodat bijna alle beplantingen zijn verloren gegaan en eenige der bewoners genoodzaakt waren tijdelijk werk op de plantages te zoeken.

De districts-commissaris heeft 143 dagen aan dienstreizen besteed.

#### Beneden-Suriname en Beneden-Para.

In deze districten hebben zich in 1873 gevestigd 56 Chinesche, 242 Britsch-Indische en 7 Nederlandsche immigranten. De door hen geleverde arbeid liet veel te wenschen over. Het aantal immigranten beliep op ultimo December 1873 in Beneden-Suriname 320 en in Beneden-Para 93.

In beide districten is de productie in vergelijking van het vorige jaar verminderd. Ongeregelde arbeid is daarvan de voornaamste oorzaak.

Boven-Suriname en Boven-Para.

Tot 30 Junij 1873 bestond slechts één gewapende burgermagt voor Boven- en Beneden-Suriname. Ten gevolge van de afscheiding van het beheer dier beide districten op 1°. Julij 1873 werd een afzonderlijke burgermagt voor het district Boven-Suriname in het leven geroepen.

Op ultimo December 1873 waren in Boven-Suriname 308 en in Boven-Para 49 immigranten gevestigd.

De vroegere wegloopers op Claverblad en in de Arrouwkreek gevestigd, bleven zich in het binnenland ophouden; hun arbeid bepaalde zich hoofdzakelijk tot het bewerken van hunne kostgronden en tot het nu en dan kappen van brandhout, dat zij op de plantages verkoopen. Rustverstoring heeft onder hen geen plaats gehad.

De houthandel met de Boschnegers was, even als in het vorige jaar, niet onbelangrijk.

Beneden- en Boven-Saramacca.

In 1873 zijn 255 immigranten in Beneden-Saramacca aangekomen.

De productie van suiker, melasse en rum is toegenomen; die van cacao, koffij, bananen en hout is echter verminderd.

Een groot aantal kleine perceelen is ter uitoefening van den kleinen landbouw, in deze districten uitgegeven.

Er werden vele vergunningen verleend om in 's lands bosschen houtwaren te kappen en te bewerken.

Coronie.

In dit district zijn 70 immigranten aangekomen, namelijk 51 uit Britsch Indie en 19 uit Nederland. Het gedrag van de laatstgemelden was, op weinige uitzonderingen na, zeer slecht. De productie is ten gevolge van ongunstige saisoenen minder dan in 1872 geweest; de arbeid der creolenbevolking was niet minder dan tijdens het Staatstoezigt en leverde veel redenen tot tevredenheid op.

De algemeene gezondheidstoestand was gunstig.

Nickerie.

De productie is in Nickerie over het algemeen toegenomen en grooter dan in een der negen laatst voorafgaande jaren; doch is met grooter kosten verkregen, daar een belangrijk gedeelte van den arbeid door Engelsche arbeiders uit Berbice en Demerary moest geleverd worden.

Het aantal vaste arbeiders op de plantages was nagenoeg hetzelfde als in 1872.

Op ultimo December waren op de onderscheidene plantages 697 immigranten werkzaam.

Met de overplaatsing van gebouwen uit de oude naar de nieuwe wijk werd steeds voortgegaan; het aantal hoofdgebouwen aldaar beliep 70, behalve de gouvernementsgebouwen.

De afspoeling der kust was in de vier laatste maanden des jaars weder grooter dan in het zoogenaamde stille saisoen van April tot September. De bakkerij, het arrestlocaal en kruidmagazijn moesten dien ten gevolge afgebroken worden. Op het einde des jaars was de toestand van zoodanigen aard dat men vrees koesterde dat het kleine gedeelte, dat van de oude wijk is overgebleven, zeer spoedig door de zee verzwolgen zoude zijn, en dat alsdan de nieuwe wijk, die nu reeds ernstig aan den rivierkant wordt bedreigd, doordien de monding der Nickerie-rivier zich al meer en meer verwijdt, aan de eene zijde geheel aan het geweld der zee zoude zijn blootgesteld en daar geen weerstand aan zou kunnen bieden.

Maatregelen tot tijdelijke bescherming zoowel van de onde als van de nieuwe wijk en vooral tot voorkoming van overstroomingen worden zooveel doenlijk genomen.

## E. Militair beheer.

§ 1. *Landmagt.*

De landmagt in Suriname bestaat uit:

*a.* De schutterij te Paramaribo.

De sterkte der schutterij was op ultimo December 1873 23 officieren en 419 manschappen, verdeeld in vijf compagnien.

*b.* De gewapende burgerwacht in de districten.

De sterkte was op ultimo December 1873 55 officieren en 1564 onderofficieren en manschappen.

*c.* De infanterie en de artillerie.

De sterkte van het garnizoen op ultimo December 1873 was als volgt:

| | Officieren. | Onderofficieren en manschappen. |
|---|---|---|
| Staf . . . . . | 4 | 5 |
| 2 compagnien infanterie . . | 10 | 357 |
| 1 compagnie artillerie . . | 3 | 129 |
| Personeel van het materieel der artillerie . . . . . | 1 | » |
| Geneeskundige dienst: officieren van gezondheid . | 5 | » |
| Geneeskundige dienst: apothekers . . | 3 | » |
| | 26 | 491 |

Voor memorie werden gevoerd: 17 onderofficieren en manschappen der infanterie, als dienstdoende bij het corps maréchaussée en 2 militairen wegens detentie.

Aan de sterkte van het garnizoen ontbraken 6 officieren van gezondheid, 1 officier der artillerie, 1 apotheker en 128 onderofficieren en manschappen der infanterie en der artillerie. Een officier der infanterie was overcompleet.

Even als in het vorige jaar heeft, ten gevolge van het in de Tweede Kamer der Staten-Generaal op art. 9 van het wets-ontwerp tot vaststelling van het IXde hoofdstuk der Staatsbegrooting over 1872 aangenomen amendement, de aanvulling van het incompleet der landmagt geen plaats gehad.

Het emplacement der troepen was op ultimo December 1873 als volgt:

| | Officieren. | Onderofficieren en manschappen. |
|---|---|---|
| Paramaribo . . . . . | 12 | 211 |
| Fort Nieuw-Amsterdam . | (1) 5 | 144 |
| Quarantaine - etablissement Leiden . . . . . | » | 2 |
| Post Jagtlust . . . . . | » | 2 |
| » Republiek . . . . . | 1 | 11 |
| » Nassau . . . . . | » | 12 |
| » Coronie . . . . . | » | 32 |
| » Nickerie . . . . . | 1 | 38 |
| » Sommelsdijk . . . . | » | 10 |
| Personeel der geneeskundige dienst te Paramaribo . . | (2) 7 | » |
| | 26 | 462 |
| Onder de 462 manschappen zijn niet begrepen 29 absenten, te weten: 28 in het militair hospitaal en 1 voor den krijgsraad. . | . . . . . | 29 |
| | | 491 |

(1) Waaronder 1 officier van gezondheid.

(2) Waaronder 4 officieren van gezondheid en 3 apothekers.

Op den 31sten December 1873 bevonden zich in de klasse van discipline 42 man (van welken 11 in de 1ste en 31 in de 2de kategorie) alzoo 9 meer dan op ultimo December van het jaar te voren.

Bij Koninklijk besluit van den 19den October 1873, n°. 15, is, in te gaan met 1°. Januarij 1874, eene nieuwe formatie voor de militaire bezetting en de geneeskundige dienst in Suriname vastgesteld, aanwijzende 22 officieren, waaronder 8 voor de geneeskundige dienst en 470 minderen, en zulks met inbegrip van eene compagnie artillerie bestaande uit: 1 officier en 40 minderen.

Naar aanleiding van de op den Gouverneur verstrekte magtiging werden de noodige bepalingen gemaakt, om tegen 1°. Januarij 1874 de nieuwe formatie in werking te brengen. (1)

In het *Gouvernementsblad* van 1873 werden (onder n°. 8) geplaatst de Koninklijke besluiten dd. 7 Maart 1869, n°. 30 en 9 Maart 1873, n°. 21, betreffende de soldijberekening der gehuwde onderofficieren en manschappen, in geval van verpleging in eene ziekeninrigting.

De Koninklijke besluiten van 23 April 1870, n°. 22, en 11 Junij 1873, n°. 25, waarbij wordt aangevuld art. 6 van het Koninklijk besluit van 19 Februarij 1869, n°. 13, *Staatsblad* n°. 24 (*Gouvernementsblad* n°. 28), betreffende de instelling van een eereteeken voor hen, die deel genomen hebben aan belangrijke krijgsbedrijven, werden bij de publicatie van 22 Julij 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 34), afgekondigd.

Ten gevolge van de nieuwe formatie is op den 31sten December 1873 de artilleriekantine geliquideerd en zijn de daaraan behoorende gebouwen met meubilair en ustensiles aan de kantine der infanterie kosteloos overgedragen.

*Inrigtingen en verdere bijzonderheden betreffende de landmagt.*

Gedurende het jaar 1873 was over het algemeen de gezondheidstoestand der troepen zeer gunstig.

In de maand Januarij en in het begin van Februarij van dat jaar kwamen er eenige kwaadaardige koortsen voor.

Het meest voorkomend ziektekarakter was gedurende het eerste kwartaal bilieus, later gedurende het geheele jaar catarrhaal. De meest voorkomende ziekten waren overigens intermitterende koortsen. Hoewel er gedurende de drie laatste maanden van 1873 en de eersten van dit jaar in de stad onder de ingezetenen sporadische gevallen van dysenterie voorkwamen, bleven echter de militairen en de schepelingen daarvan verschoond.

In de verschillende ziekeninrigtingen werden in 1873 behandeld 4872 lijders, zijnde 1206 minder dan in 1872. Van dezen waren 1855 militairen, waaronder 19 van de zeemagt, en civilen 3017.

Onder de verschillende garnizoenen is dit cijfer verdeeld als volgt:

| | |
|---|---|
| te Paramaribo . . . . . | 2615 |
| » fort Nieuw-Amsterdam . . . . . | 1018 |
| » post Nickerie . . . . . | 415 |
| » » Coronie . . . . . | 408 |
| » » Sommelsdijk . . . . . | 386 |
| | 4872 |

In de garnizoens-apotheek werden zoowel voor de binnen- als voor de buitendienst gereed gemaakt 50 480 recepten, alzoo 9903 meer dan in het jaar te voren.

De vaccinatien en revaccinatien met koepokstof in buisjes, uit Nederland ontvangen, zijn zonder eenig resultaat gebleven.

(1) Volgens de laatste berigten omtrent de sterkte der troepen waren op 19 Junij jl. overcompleet: een 1ste luitenant der infanterie, een apotheker der 2de klasse, met verlof naar Nederland, en een officier van gezondheid 3de klasse.

En ontbraken tot compleet: een majoor-kommandant, een kapitein der infanterie, twee officieren van gezondheid, een 2de luitenant-kwartiermeester, twaalf onderofficieren en manschappen; en afwezig met verlof naar Nederland: een 2de luitenant der infanterie.

Bij Koninklijk besluit van 2 Februarij 1873, n°. 18, is bepaald dat, te rekenen van 1°. October 1873, de jaarlijksche toelage voor ieder student bestemd om bij het garnizoenshospitaal te Amsterdam te worden opgeleid tot officier van gezondheid voor de dienst in de overzeesche bezittingen, eene som van f 700 zal bedragen (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 5).

### § 2. *Zeemagt.*

Het stoomschip *de Amstel* bleef in 1873 alhier gestationeerd.

Het verliet twee malen de reede van Paramaribo en wel in de maand Januarij, ten einde de vlag in Nickerie te gaan vertoonen en in de maand Junij tot het doen van ernst-exercitien met de handwapenen.

In den loop van dit jaar werd genoemde bodem vervangen door Zr. Ms. schroefstoomschip *Kijkduin*.

## F. Regtswezen en politie.

### § 1. *Wetgeving.*

De navolgende verordeningen en besluiten werden door opname in het *Gouvernementsblad* afgeksndigd:

1°. besluit van den 9den Junij 1873, houdende aanvulling van het besluit van 1 Maart 1869 (*Gouvernementsblad* n°. 6), ter uitvoering van de artt. 3 alinea 2, 40 alinea 3 en 59 van het reglement op het notarisambt (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 17);

2°. besluit van den 9den Junij 1873, ter uitvoering van de koloniale verordening van den 1sten April 1873, (*Gouvernementsblad* n°. 13), houdende opheffing van de disciplinaire regtsmagt der districts-commissarissen en vaststelling van de daaruit voortvloeijende voorzieningen (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 18);

3°. besluit van den 20sten Junij 1873 ter aanvulling van dat van 4 Januarij 1869 (*Gouvernementsblad* n° 1), houdende vaststelling van het reglement betreffende de wijze van installatie der onderscheidene regterlijke ambtenaren, de afwezigheid, de afwisseling en de orde van de inwendige dienst van het hof van justitie en van de kantongeregten (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 20);

4°. Resolutie van den 21sten Junij 1873 n°. 1, betreffende de ontbinding van de tegenwoordige kantongeregten in Nickerie en Coronie en de installatie van het kantongeregt te Nieuw-Rotterdam en de hulp-kantongeregten in Beneden-Commewijne en in het stadsdistrict (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 21);

5°. besluit van den 23sten Junij 1873, houdende aanvulling van het besluit van 4 Januarij 1869 (*Gouvernementsblad* n°. 3), betreffende de aanstelling en ambtsbekleeding van deurwaarders (*Gouvernementsblad* n°: 23);

6°. besluit van den 23sten Junij 1873, houdende aanvulling van het besluit van 4 Januarij 1869 (*Gouvernementsblad* n°. 4), waarbij wordt vastgesteld het costuum der regterlijke ambtenaren, der praktizijns en der deurwaarders (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 24);

7°. besluit van den 27 Junij 1873, houdende wijziging van het besluit van 8 Mei 1869 (*Gouvernementsblad* n°. 26), ter uitvoering van art. 392 van het Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering, betreffende beslag op roerende goederen (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 29);

8°. besluit van den 10den Februarij 1874, houdende aanwijzing der plaats tot het ontvangen van consignatien (*Gouvernementsblad* 1874, n°. 2);

9°. verordening van den 9den Maart 1874, houdende vaststelling van het tarief van justitiekosten in strafzaken (*Gouvernementsblad* 1874, n°. 11).

De overige afgekondigde Koninklijke besluiten en verordeningen zijn vermeld bij de onderwerpen, waartoe zij behooren.

§ 2. *Regterlijke magt en rejtsprzak.*

Door het Hof van Justitie werden in 1873 afgedaan 96 burgerlijke zaken, (waarvan 22 op verstek en 4 bij roijement) en 82 strafzaken, waarvan 72 bij vonnis en 10 bij roijement.

Er werden 92 requesten behandeld.

Ter generale rolle werden 68 zaken aangebragt.

Op ultimo December 1872 waren bij het kantongeregt te Paramaribo 10 burgerlijke zaken aanhangig gebleven; gedurende 1873 werden 252 zaken aangebragt.

In dat jaar werden 193 vonnissen gewezen, waarvan 156 op verstek, 28 op contradictie en 9 op consent, terwijl van de rol werden geroijeerd 59 zaken, zoodat 10 zaken aanhangig zijn gebleven. Bovendien zijn nog 6 interlocutoire vonnissen gewezen.

Voorts hebben plaats gehad 53 voorzieningen in voogdijen en toeziende voogdijen, 13 verzegelingen, 10 ontzegelingen, 5 openingen van uiterste wilsbeschikkingen, 21 beëedigingen van deskundige schatters, 23 van afgelegde verklaringen door gezagvoerders van Nederlandsche koopvaardijschepen en 13 ter griffie overgebragte boedelbeschrijvingen.

Nog werden 30 requesten behandeld.

Door den griffier werden in verschillende zaken verleden 32 acten.

In den loop van 1873 werden 80 strafzaken aangebragt. Er werden 80 vonnissen gewezen, waarvan 14 op verstek en 66 op ingebragte verdediging.

Nog werden 2 vonnissen gewezen tegen afwezige getuigen en 7 adviesen aan den Gouverneur uitgebragt.

Door het voormalig kantongeregt in Nickerie werden, van 1 Januarij tot ultimo Junij 1873, afgedaan 16 burgerlijke zaken, waarvan 7 op verstek, 6 bij roijement en 3 op contradictie; alsmede 5 strafzaken, waarvan 1 bij verstek en 4 na ingebragte verdediging. Nog werd bij dit geregt eene acte van huwelijksche voorwaarden ingeschreven; — en door het voormalig kantongeregt in Coronie, in hetzelfde tijdsverloop 1 burgerlijke zaak afgedaan.

Voorts werden 2 toeziende voogden en 2 schatters benoemd, terwijl 1 nalatenschap, onder voorregt van boedelbeschrijving aanvaard, 1 onderhandsche boedelbeschrijving beëedigd, en 1 beschikking op request genomen werd; 2 ontzegelingen vonden plaats.

Door het kantongeregt te Nieuw-Rotterdam, werden van 1 Julij tot ultimo December 1873 behandeld 10 burgerlijke zaken, waarvan 1 op verstek, 1 op roijement, 3 op consent en 5 op contradictie werden afgedaan.

Op ultimo December bleef één burgerlijke zaak aanhangig. Het aantal beschikkingen op verzoeken beliep 4. 1 bevel werd gegeven tot gijzeling bij voorraad van een vreemdeling.

Er werden 1 voogd en 1 toeziende voogd benoemd; terwijl plaats vonden 2 verzegelingen, 3 beëedigingen van deskundige schatters, 3 beëedigingen van afgelegde scheepsverklaringen, 2 benoemingen van beheerders over de goederen van minderjarige natuurlijke kinderen, en 1 beëediging van onderhandsche boedelbeschrijving; ter griffie werden overgebragt 4 acten van huwelijksche voorwaarden en 2 aanvaardingen van erfenissen, die onder het voorregt van boedelbeschrijving werden ingeschreven.

Op verzoek van den regter-commissaris bij het Hof van Justitie werden in 5 strafzaken 15 getuigen gehoord, op magtiging van het Hof van Justitie hadden er 2 verhooren en op verzoek van den kantonregter te Paramaribo had er 1 verhoor van bloedverwanten plaats.

Voorts werden van 1 Julij tot ultimo December 1873 aangebragt 215 en afgedaan 206 strafzaken, waarvan 13 op verstek en 193 na ingebragte verdediging.

Vier adviesen werden aan den Gouverneur uitgebragt.

Op ultimo December bleven de strafzaken aanhangig.

Bij het hulpkantongeregt in het stadsdistrict werden, van 1 Julij tot ultimo December 1873 geen burgerlijke zaken aangebragt.

Het aantal aangebragte strafzaken beliep 105, waarin zijn gewezen 104 vonnissen, waarvan 19 bij verstek en 85 op verdediging.

Aanhangig bleef dus 1 strafzaak.

Bij het hulpkantongeregt gevestigd in het district Beneden-Commewijne werden van 1 Julij tot ultimo December 1873 158 strafzaken aangebragt, waarin zijn gewezen 9 vonnissen bij verstek en 148 op ingebragte verdediging; één strafzaak bleef alzoo op ultimo December aanhangig.

Over burgerlijke zaken werd de beslissing van den hulpkantonregter niet ingeroepen.

Het aantal praktizijns beliep op ultimo December 1873, 10, onder welke 5 gegradueerden, en het aantal notarissen 2, behalve de districts-secretarissen, die als zoodanig in de buitendistricten met de uitoefening van het notarisambt zijn belast, en de griffier van het kantongeregt te Nieuw Rotterdam, die geregtigd is aldaar de notariele praktijk uit te oefenen (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 17). 5 deurwaarders waren bij het hof van justitie en de kantongeregten werkzaam.

Te Paramaribo waren geadmitteerd 7 translateurs voor de Neger-Engelsche, 3 voor de Engelsche, 2 voor de Fransche en 1 voor de Portugesche taal.

Bovendien waren er zoowel te Paramaribo als in de buitendistricten tolken in de Chinesche, in de Bengalesche en in de Koelietaal aanwezig.

§ 3. *Politie.*

In het *Gouvernementsblad* van 1873 werden opgenomen:

*a.* besluit van 24 Junij 1873, waarbij, ter uitvoering van de artt. 32 en 10 der koloniale verordening van 19 April 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 15 en 16), de gedwongen tewerkstelling nader wordt geregeld (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 25);

*b.* resolutie van den 12den Julij 1873, n°. 7, houdende vaststelling van eene nieuwe instructie voor de beambten van politie (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 31);

*c.* besluit van den 16den Julij 1873, ter uitvoering van art. 23 der verordening van den 19den April 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 25), houdende voorzieningen tegen lediggang, zwerverij en eenige daarmede in verband staande overtredingen (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 32);

*d.* resolutie van den 15den November 1873, n°. 12, waarbij worden vastgesteld eene nieuwe instructie voor de buitengewone politieagenten en eenige andere met hunne dienst in verband staande bepalingen (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 44).

Het corps maréchaussée bestond op ultimo December 1873 uit 119 man, als:

1 opperwachtmeester;

2 wachtmeesters;

21 brigadiers;

48 maréchaussées der 1ste klasse en

47 maréchaussées der 2de klasse.

Aan de formatie ontbraken alzoo:

3 maréchaussées der 2de klasse.

Het corps inlandsche politie bestond op ultimo December 1873 uit:

6 hoofdlieden;

15 agenten der 1ste klasse; en

28 » » 2de »

Aan de formatie ontbrak alzoo 1 agent van politie der 2de klasse.

De door de beide corpsen verrigte diensten zijn vermeld in het sub lit. A hierbij overgelegd verslag van den procureur-generaal omtrent het politiewezen over 1873.

In 1873 werd aan één persoon admissie van inwoning binnen de kolonie verleend.

Op verlangen van belanghebbenden werden in 1873 ten behoeve van 15 vertrekkende personen 8 buitenlandsche paspoorten uitgereikt.

§ 4. *Middelen van beheer met het regtswezen in verband.*

I. Departement van onbeheerde boedels en weezen.

*a.* Onbeheerde boedels.

Op ultimo December 1872 waren aanhangig gebleven 19 boedels; van deze is geen enkele boedel in den loop des jaars tot vereffening gebragt of aan belanghebbenden overgegeven kunnen worden.

Onder die boedels bevonden er zich 6, die in het jaar 1874 kunnen afloopen, en 13, die om verschillende redenen nog onvereffend zullen moeten blijven.

*b.* Weezen.

Op ultimo December 1872 bevonden zich onder de openbare voogdij van de weeskamer:

| | |
|---|---|
| vrijgeboren en gemanumitteerde | 461 |
| geëmancipeerde of uit geëmancipeerde ouders geboren | 112 |
| Te zamen | 573 |

waarbij in den loop van 1873 zijn gekomen:

| | |
|---|---|
| geëmancipeerde of uit geëmancipeerde ouders geboren weezen | 3 |
| Te zamen | 576 |

Van deze zijn in den loop van 1873 afgeschreven:

| | | |
|---|---|---|
| vrijgeboren of gemanumitteerde weezen | 49 | |
| geëmancipeerde of uit geëmancipeerde ouders geboren weezen | 5 | |
| Te zamen | —— | 54 |
| Blijft | | 522 |

Zoodat op ultimo December 1873 overbleven:

| | |
|---|---|
| vrijgeboren of gemanumitteerde weezen | 412 |
| geëmancipeerde of uit geëmancipeerde ouders geboren weezen | 110 |
| In het geheel | 522 |

Van de vrijgeboren of gemanumitteerde weezen werden onderhouden:

| | |
|---|---|
| uit eigen middelen | 52 |
| door betrekkingen | 284 |
| door het bestuur | 75 |
| Te zamen | 412 |

De weezen, die uit eigene middelen onderhouden worden, bezaten op ultimo December 1873:

11 huizen te Paramaribo of aandeelen daarin, 1 plantage aan de rivier Suriname en een rentegevend kapitaal van f 93 526,72, terwijl nog een bedrag van f 780, in de reservekas gedeponeerd, voor uitzetting werd beschikbaar gehouden.

II. Kantoor van den hypotheekbewaarder.

Het salaris, dat in 1873 in de koloniale kas werd gestort, bedroeg f 1248.07.

III. Gevangeniswezen en gevangenen.

In het *Gouvernementsblad* van 1873 is onder n°. 36 opgenomen de resolutie van den 24sten Julij 1873, n°. 4, waarbij het reglement van orde voor het burgerlijk en militair huis van verzekering te Paramaribo en voor de gevangenis in het fort Nieuw-Amsterdam (*Gouvernementsblad* 1871, n°. 6), in verband tot de verordening van 30 April 1872 (*Gouvernementsblad* n°. 25), behoudens eenige wijzigingen, op nieuw verbindend wordt verklaard.

In het burgerlijk en militair huis van verzekering in het fort Zeelandia werden gedurende 1873 in verzekerde bewaring genomen 870 personen, van welke weder ontslagen zijn 773, zoodat op ultimo December aldaar 97 personen overbleven.

Het aantal gevangenen op het fort Nieuw-Amsterdam, dat den 1sten Januarij 107 bedroeg, was op ultimo December tot 114 toegenomen.

Bij de gevangenis werd een onderwijzer geplaatst, die in December met het geven van onderwijs een aanvang heeft gemaakt.

Gedurende 1873 werden in het huis van bewaring te Nieuw-Rotterdam opgenomen 668 personen, van welke op ultimo December nog 36 aanwezig waren.

In het huis van bewaring in Coronie werden in 1873 76 personen opgenomen.

Bijzonderheden betreffende de beide eerstgenoemde gevangenissen worden vermeld in de hierbij sub lit. B en C gevoegde rapporten van de commissien van administratie over die inrigtingen.

IV. Kantoor van den exploiteur-liquidateur.

In 1873 werden in het, krachtens het gouvernementsbesluit van 7 Julij 1869, n°. 32, aangelegd grootboek successivelijk afgeschreven de verschillende door den exploiteur-liquidateur gedane betalingen ten bedrage van f 11 803,84 en ontvangsten ter somma van f 11 000.

Vervolgens werden de betalingen voortgezet van crediteuren in de provenuen van de plantage Kroonenburg en het bij executie verkochte huis en erf, lit. B, n°. 203.

De totale vereffening van het provenu van plantage Kroonenburg, die door een proces bemoeijelijkt werd, zal binnen kort kunnen worden bewerkstelligd.

## G. Eeredienst.

I. Nederlandsche Hervormde gemeente.

*a.* Paramaribo.

Het aantal in 1873 gedoopten bedroeg 280, als:

| | |
|---|---|
| kinderen in echt geboren | 61 |
| » buiten » » | 211 |
| volwassen personen, waaronder ook Chinezen | 8 |

Tot leden der gemeente werden aangenomen 108 personen, waaronder 5 matrozen van Zijner Majesteits zeemagt.

Met kerkelijke attestatien zijn aangekomen 8 en vertrokken 13 lidmaten.

14 huwelijken werden kerkelijk ingezegend.

Het aantal catechisanten beliep 750, van welke 350 van het mannelijke en 400 van het vrouwelijke geslacht.

Het aantal armen dat bedeeling ontving bedroeg 52.

Het getal lidmaten wordt op 3000 en het zielental op 7000 geschat.

*b.* Nickerie.

Het aantal gedoopten in 1873 beliep 84, waaronder 17 kinderen in echt geboren en 5 uit Chinesche ouders.

15 personen werden tot lidmaten der gemeente aangenomen.

8 huwelijken werden kerkelijk ingezegend.

De gewone catechisatien werden door 32 jongens en 18 meisjes bezocht.

Met kerkelijke attestatien zijn aangekomen 4 en vertrokken 5 personen.

Het zielental dezer gemeente bedraagt ongeveer 1500.

Huis- en ziekenbezoek vonden geregeld plaats.

II. Evangelisch-Luthersche gemeente.

In 1873 werden bij die gemeente gedoopt 135 personen zijnde 66 van het mannelijke en 69 van het vrouwelijke geslacht.

Van de gedoopten waren 35 kinderen in echt geboren.

Tot lidmaten der gemeente werden aangenomen 11 mannen en 6 vrouwen.

Het getal huwelijken, dat kerkelijk werd ingezegend bedroeg 3.

De catechisatien werden door 63 personen bezocht, zijnde 28 van het mannelijke en 35 van het vrouwelijke geslacht.

Met kerkelijke attestatien zijn 3 personen vertrokken.

Gedurende het verlof van den predikant tot herstel van gezondheid naar Nederland werd zijne betrekking door de beide predikanten der Hervormde gemeente waargenomen.

III. Moravische broedergemeente.

Volgens den staat dier gemeente bedroeg op ultimo December 1873 haar zielental 23 576, van welken:

| | |
|---|---|
| te Paramaribo . . . . . | 7 051 |
| in de districten . . . . | 16 009 |
| bij de Boschnegers . . . | 516 |

In 1873 hebben zich 308 personen bij die gemeente aangemeld.

344 volwassenen en 624 kinderen werden gedoopt, en 363 personen als lidmaten aangenomen.

Als overleden zijn opgegeven 684 personen.

266 huwelijken werden kerkelijk ingezegend.

Het aantal der door de zendelingen bezochte plantages bedroeg 194; hiervan behooren 97 bij de verschillende etablissementen met kerk en school, terwijl 97 door de rondreizende zendelingen werden bezocht.

De verschillende nederzettingen der Boschnegers werden weder zooveel doenlijk door de zendelingen bezocht; op eene dier vestigingsplaatsen, Maripaston genaamd, werd eene kerk gebouwd.

IV. Roomsch-katholijke gemeente.

In 1873 werden 741 personen gedoopt, waaronder 105 Indianen.

83 huwelijken werden kerkelijk ingezegend, waarvan 27 onder de Indianen.

In de weeshuizen dier gemeente waren 6 jongens en 29 meisjes opgenomen.

In den loop van het jaar werden 45 plantages en 14 Indiaansche kampen door de geestelijken bezocht.

Het zielental der gemeente wordt op ongeveer 12,000 geschat.

V. Israëlitische gemeenten.

*a.* Nederlandsch Israëlitische.

Op ultimo December 1873 was het zielental 663, waarvan 321 van het mannelijke en 342 van het vrouwelijke geslacht.

Het getal der geboorten bedroeg 14 en dat der sterfgevallen 12.

1 huwelijk werd ingezegend, 22 hoofden van huisgezinnen werden door het armbestuur gealimenteerd.

*b.* Portugeesch Israëlitische.

Het zielental dezer gemeente bedroeg op ultimo December 1873, 658, waarvan 321 van het mannelijke en 337 van het vrouwelijke geslacht.

Het getal der geboorten bedroeg 16, dat der sterfgevallen 21.

Door het armbestuur werd aan 23 behoeftige huisgezinnen onderstand verstrekt.

## II. Instellingen van liefdadigheid.

a. *Surinaamsche Maatschappij van Weldadigheid.*

Het aantal leden en begunstigers bedroeg op ultimo December 1873, 101, te weten:

34 leden;

48 donateurs;

19 donatrices.

Het fonds der Maatschappij bedroeg op dien datum f 19 891,58.

Gedurende 1873 werd aan alimentatie de som van f 360 besteed.

In het onderwijs van de kweekelingen der Maatschappij, 70 in getal, werd door het Koloniaal Bestuur voorzien.

De gealimenteerden en kweekelingen werden, even als in vroegere jaren, in geval van ziekte, kosteloos verpleegd.

De uitgaven voor medicijnen beliepen f 28,20.

Voor kleeding ten behoeve der kweekelingen werd f 1000 en voor schoenen f 800 besteed.

b. *Gesticht van weldadigheid op 's lands grond Boniface.*

Bij besluit van den 21sten Junij 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 22), bleef 's lands grond Boniface aangewezen als een gesticht van weldadigheid ter opname van door het Bestuur gealimenteerde weezen, ter uitvoering na 1°. Julij 1873 van art. 35 der wet van den 8sten Augustus 1862, *Staatsblad* n°. 164 (*Gouvernementsblad* n°. 6).

Op ultimo December 1873 werd alimentatie verstrekt aan 215 weezen, tot het voormeld gesticht behoorende.

Er is eene school op 's lands grond Boniface gevestigd zoowel ten behoeve van de daar aanwezige weezen als van de kinderen van onvermogenden in den omtrek. Die school telde in den aanvang van het loopende jaar reeds 60 leerlingen.

Er bestaan in de kolonie nog verscheidene maatschappijen en genootschappen, waarvan het doel is, door maandelijksche of jaarlijksche contributien, aan de leden bij ziekte geneeskundige hulp, geneesmiddelen, verzorging en verpleging te verschaffen; bij ouderdom of ligchaamsgebreken wekelijks onderstand te verleenen, en bij overlijden in de kosten van begrafenis te voorzien.

Het comite Dorcas ging voort, zooveel zijne middelen het toelieten, kinderen, die wegens gebrek aan kleeding en schoeisel, de school niet kunnen bezoeken, van het noodige te voorzien.

## I. Onderwijs.

Op ultimo December 1873 waren te Paramaribo, behalve twee armenscholen voor meisjes, 20 particuliere scholen.

De particuliere scholen werden bezocht door 1776 jongens en 1367 meisjes. Onder het getal jongens zijn 475, die voor rekening van het bestuur op de particuliere scholen onderwijs genieten.

Van de normaallessen, die ook in 1873 voor rekening van het Bestuur door twee onderwijzers van den eersten rang werden gegeven, werd wederom een ruim gebruik gemaakt en verkreeg men op nieuw gunstige resultaten. Aan een der kweekelingen werd, na afgelegd examen, eene acte van algemeene toelating als onderwijzer van den 4den rang uitgereikt. Op het einde des jaars namen 21 mannelijke en 6 vrouwelijke kweekelingen aan de bedoelde lessen deel.

Aan een alhier gevestigden onderwijzer, die den derden rang bezat, werd, na afgelegd examen, eene acte van onderwijzer van den tweeden rang uitgereikt.

Behalve de ondermeesters en kweekelingen bestond het onderwijzend personeel te Paramaribo op ultimo December 1873, uit 7 onderwijzers en onderwijzeressen van den eersten rang, 5 onderwijzers van den tweeden rang, 7 onderwijzers en onderwijzeressen van den derden rang en 3 onderwijzers en onderwijzeressen van den vierden rang.

In de buitendistricten wordt onderwijs gegeven:

*a.* Op de gouvernementsscholen.

Het aantal dezer scholen beliep op ultimo December jl. 12, benevens 2 gesubsidieerde scholen.
Zij zijn gevestigd als volgt:

| | | |
|---|---|---|
| Te Nieuw Rotterdam met . . . . . | (1) 74 | leerlingen. |
| Op het station Frederiksdorp . . . . | 59 | » |
| » » » Nieuw Meerzorg . . . | 61 | » |
| » de plantage de Resolutie . . . . | 31 | » |
| » » » Hecht en Sterk . . . | 63 | » |
| » » » Rustenburg. . . . . | 38 | » |
| » » » St. Barbara . . . . | 22 | » |
| » grond Totness . . . . . | 37 | » |
| » plantage Kent . . . . . | 45 | » |
| » houtgrond Overtoom. . . . . | 82 | » |
| » plantage Paradise (gesubsidieerd) . | 28 | » |
| » » Crappahoek. . . . . | geene | » |
| » » Houttuin. . . . . | 10 | » |
| » » Dijkveld . . . . . | 3 | » |
| » » Berlijn . . . . . | 60 | » |
| Totaal . . | 613 | leerlingen. |

De gouvernementsschool op de plantage Geertruidenberg is in 1873 ten gevolge van gemis aan leerlingen opgeheven moeten worden. Eene nieuwe gouvernementsschool werd op den houtgrond Overtoom in Boven-Para gevestigd, terwijl de vroeger gesubsidieerde school op de plantage Kent onder de gouvernementsscholen werd opgenomen. De school op Krappahook was voorloopig gesloten, wegens gebrek aan een onderwijzer, geneigd om zich aldaar te vestigen. Het totaal leerlingen bedroeg op ultimo December 1873, 631, tegen 925 op ultimo December 1872.

*b.* Scholen der Moravische Broeders.

Deze scholen, 16 in getal, waren gevestigd:

| | | |
|---|---|---|
| Op het etablissement Anna'szorg. . . | 36 | leerlingen. |
| » » » Beekhuizen. . . | 36 | » |
| » » » Berg en dal . . | 103 | » |
| » » » Berseba . . . . | 20 | » |
| » Catharina Sophia. . . . . | 28 | » |
| » Charlottenburg. . . . . | 55 | » |
| » Clevia. . . . . | 52 | » |
| » Heerendijk . . . . . | 60 | » |
| » Leliendaal . . . . . | 79 | » |
| » Rust en werk . . . . . | 41 | » |
| » het etablissement Salem . . . . | 79 | » |
| » de plantage Waterloo . . . . . | 96 | » |
| » » » Accaribo . . . . . | 19 | » |
| » » » Capie . . . . . | 17 | » |
| » » Morgenstond . . . . . | 35 | » |
| » » Wederzorg . . . . . | 49 | » |
| Totaal . . | 805 | leerlingen. |

(1) Waaronder 38 van wege het Bestuur.

*c.* Scholen der Roomsch-katholijke geestelijken.

De drie scholen dier geestelijken worden op de plantages Esthersrust en Cardosspark en het leprozen-etablissement Batavia aangetroffen; zij werden door 182 leerlingen bezocht.

De commissie van onderwijs betuigt in haar verslag over 1873 dat zij met belangstelling heeft kennis genomen van het haar toegezonden, bij de Koloniale Staten aanhangige ontwerp eener verordening op het lager onderwijs, en geeft ten slotte den Gouverneur in overweging om, bijaldien het mogt blijken dat de voorgestelde nieuwe regeling van het onderwijs niet spoedig tot stand is te brengen, alsdan ten minste de bestaande bepalingen omtrent het schooltoezigt en de vereischten voor onderwijzers, — welke bepalingen de meest gebrekkige zijn, — zoodra doenlijk, door anderen te vervangen.
Hierbij wordt sub litt. D, E en F overgelegd het voorschreven verslag der commissie van onderwijs met drie bijlagen, waaronder een staat, bevattende bijzonderheden omtrent de scholen te Paramaribo.

## J. Burgerlijke geneeskundige dienst.

Ter uitvoering van de verordening van 22 October 1872 (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 4), werden afgekondigd de navolgende besluiten:
Besluit van den 27sten Mei 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 12);
Idem van den 9den September 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 40);
Idem van den 15den November 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 45).
Ter tegemoetkoming van minvermogenden en behoeftigen werden in de maand December eenige localen in het militair hospitaal bestemd tot het opnemen van zwangere vrouwen, om aldaar bij hare bevalling bijgestaan, en verder zooveel noodig behandeld en verpleegd te worden. Aan het hoofd dier inrigting is geplaatst de stads heel- en vroedmeester, terwijl mevrouw de weduwe F. W. Nolte, geëxamineerde vroedvrouw, hem is toegevoegd. Bij die inrigting bestaat ook gelegenheid tot de opleiding van verloskundigen en vroedvrouwen.

Op ultimo December 1873 waren te Paramaribo werkzaam:

2 med. chir. et art. obst. doctores,

1 med. doctor, heel- en vroedmeester,

4 artsen,

1 stedelijk heelmeester,

11 apothekers en

6 vroedvrouwen;

en in de districten:

1 med. chir. et art. obst. doctor,

1 med. doctor heel- en vroedmeester,

1 sted. en divisie heel- en vroedmeester,

5 divisie- heel- en vroedmeesters,

6 div. heelmeesters, waaronder 1 officier van gezondheid,

1 vroedvrouw.

Door de commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt werden 4 personen geëxamineerd, waarvan 1 werd toegelaten tot divisie-heelmeester, 2 tot vroedmeesters en 1 tot apotheker.
In den loop van 1873 werd, zoowel te Paramaribo als in de buitendistricten, meermalen de gelegenheid opengesteld om gratis te worden gevaccineerd.
De resultaten der vaccinatien waren echter ook in 1873 meestal ongunstig.

## K. Bouwdepartement.

Bij de gouvernementsresolutie dd. 11 April 1873, n°. 4, werd, met wijziging van het toen bestaande, het personeel

aan dit departement vastgesteld als volgt: een chef, een opzigter van de 1ste klasse, 2 opzigters van de 2de klasse, een commies, een klerk en een bode en kantoorbediende. Een der opzigters is naar het district Nickerie gedetacheerd.

Twaalf aannemingscontracten voor leveringen en uitvoeringen van verschillenden aard zijn door het Koloniaal Bestuur goedgekeurd.

E werden tot stand gebragt achttien belangrijke herstellingen aan gebouwen, bruggen, sluizen, wegen, beschoeijingen, enz.

Met uitzondering van de onderhoudswerken van minderen omvang ondergingen van de 59 vaartuigen onder het beheer van dit departement 18 vernieuwing of belangrijke herstellingen.

De nieuwe steenen gevangenis op het fort Nieuw-Amsterdam en eene omheining rondom het terrein van de gevangenis, werden geheel voltooid

Te Nieuw-Rotterdam zijn de oeververdedigingswerken langs de nieuwe wijk voortgezet en twee paalhoofden in de rivier gebouwd. De afspoeling der oude wijk is toegenomen, zoodat de bakkerij en het militair arresthuis afgebroken en naar de nieuwe wijk overgebragt moesten worden.

Door tusschenkomst van het bouwdepartement werden mede ten behoeve en ten laste van andere departementen verschillende werken uitgevoerd.

## L. Communicatiewegen te water en te land en vervoermiddelen.

Met het onderhouden der communicatiewegen werd in alle districten zooveel doenlijk voortgegaan.

Na de opheffing van het Staatstoezigt zijn geene arbeiders meer opgevorderd, overeenkomstig de publicatie van 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 10), art. 76. Er is getracht om voor het werk aan de wegen voor zooveel de veroordeelden tot gedwongen tewerkstelling onvoldoende waren, vrijwillige arbeiders te erlangen.

Bovendien worden de werkzaamheden ter verbetering van den weg van het fort Nieuw-Amsterdam naar het etablissement Clevia, alsmede van dien tusschen de plantages Ellen en Marienburg voortgezet.

De wegen tusschen de plantages de Resolutie en Pieterszorg en tusschen de plantages Adrichem en Livonia, — deze laatste ter bevordering van school- en kerkgang — zijn in orde gebragt; en zoowel de Craskreek als het kanaal van Saramacca open gekapt en van wied en struiken gezuiverd.

Eene commissie van vijf leden werd bij gouvernementsresolutie, dd. 22 Augustus 1873, n°. 13, benoemd om naar den staat der communicatien zoowel te land als te water een onderzoek in te stellen, en in verband met het resultaat van dat onderzoek, gemotiveerde voorstellen met raming van kosten in te dienen, ten einde, met het oog op het algemeen belang, de bestaande communicatien zooveel en zoo spoedig mogelijk te verbeteren en uit te breiden of wel nieuwe communicatien aan te leggen.

Aan de commissie werd vervolgens opgedragen om, onder hare leiding, met de verbetering van den weg van de stad naar de plantage Leonsberg een aanvang te maken. Dat werk wordt met ijver voortgezet.

### Koloniale vaartuigen.

Het schroefstoomschip *Paramaribo* werd gebezigd om twee maal 's maands de maildienst te verrigten naar Coronie, Nickerie en Demerary; alsmede tot eenige inspectiereizen van den Gouverneur en het overvoeren van immigranten, bij aankomst in de kolonie, naar de plantages, waar zij werkzaam moeten zijn.

Dit vaartuig onderging in den aanvang van 1874 eene belangrijke herstelling in het dok te George-town in Britsch Guyana, en kwam in het laatst van April jl. weer in dienst.

De stoombooten *Nickerie* en *Commewijne* deden bij afwisseling, twee malen 's weeks, de rivierdienst en werden eveneens tot het overvoeren van immigranten gebezigd.

De schoener *Suriname* en de kotter *Saramacca* onderhielden de gemeenschap tusschen Paramaribo met de districten Saramacca, Coronie en Nickerie. Deze vaartuigen ondergingen, behalve de herstellingen voor gewoon onderhoud, geen buitengewone reparatien.

## M. Geldelijk beheer.

*Muntwezen.* Door de in 1873 in de kolonie aanwezige Nederlandsche specien, gesteund door den omloop van het papier der Surinaamsche Bank, werd in de behoefte aan circulerend medium voorzien. De geldsomloop bleef ongestoord.

*Begrooting.* Onder lit. G wordt hierbij overgelegd de raming der ontvangsten en uitgaven voor 1874, vastgesteld bij de wet van 18 Januarij 1874 (*Staatsblad* n°. 6, *Gouvernementsblad* n°. 5).

De voorloopig vastgestelde koloniale huishoudelijke begrooting voor 1874, werd afgekondigd in het *Gouuernementsblad* van 1873, n°. 33.

*Bronnen van inkomsten.* Ter verbetering en vermeerdering der middelen, werden door den opgetreden Gouverneur, met intrekking van het door zijn ambtsvoorganger ingediend ontwerp eener verordening, houdende afschaffing van de hoofdelijke belasting der arbeiders en heffing van opcenten op de invoerregten, aan de Koloniale Staten aangeboden:

*a.* de verordening, houdende afschaffing van de hoofdelijke belasting op de arbeiders en wijziging der belasting op het personeel;

*b.* de verordening, houdende wijziging van het tarief van inkomende en uitgaande regten.

Deze verordeningen zijn gewijzigd goedgekeurd en afgekondigd door opname in het *Gouvernementsblad* van 1874, onder n°. 3 en 10.

Nog werd in het *Gouvernementsblad* van 1874, n°. 1, afgekondigd het besluit van den Gouverneur, van 10 Februarij 1874, houdende nadere wijziging van het besluit van 23 September 1871 (*Gouvernementsblad* n°. 18), tot uitvoering van de wet van 19 Junij 1871 (*Staatsblad* n°. 71), houdende invoering eener belasting op het verbruik van gedistilleerd in de kolonie Suriname.

*Finantiele resultaten.* Uit de hierbij onder litt. H en I overgelegde twee staten van reeds gedane of nog te doene ontvangsten en uitgaven over 1872, vergeleken met de raming, blijkt dat de uitgaven f 49 810,86 *minder* en de inkomsten f 31 544,39$^5$ *meer* hebben beloopen dan geraamd was, en is alzoo het subsidie f 81 355,25$^5$ beneden de geraamde bijdrage gebleven.

Wat echter den staat der uitgaven betreft, dient vermeld te worden, dat, vermits eerst op ultimo Junij 1874 het dienstjaar 1873 wordt afgesloten, het op dien staat voorkomende cijfer niet als het definitive totaalcijfer van uitgaven moet worden aangenomen.

De wet van 17 Junij 1873 (*Staatsblad* n°. 90), houdende vaststelling van het slot der rekening van de koloniale uitgaven en ontvangsten over het dienstjaar 1868, werd onder n°. 37 van datzelfde jaar opgenomen.

*Opgeheven particuliere West-Indische Bank.* Op rekening van het aan die bank competerende bedrag in de opbrengst van de bij executie verkochte plantage Kroonenburg, werd in 1873 de som van f 11 000 in de koloniale kas gestort.

Van het nog, volgens repartitie, voor de bank verkrijgbaar saldo van rekening is de uitkeering in 1874 te wachten.

## N. Personele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

Hieromtrent valt niets nieuws te vermelden.

## O. Immigratie en kolonisatie.

### § I. Immigratie.

Was het jaar 1872 voor de kolonie gewigtig te noemen

wegens de ratificatie van het op den 8sten September 1870 tusschen Nederland en Groot-Britannie gesloten tractaat, betreffende de immigratie van vrije arbeiders uit Britsch Indie, en de wijzigingen, die de immigratie-verordeningen ondergingen, het jaar 1873 was van nog grooter belang, omdat, na vele moeijelijkheden en hinderpalen, die nog uit den weg moesten worden geruimd, den 4den Junij 1873 de eerste koelies van Calcutta (zoo als ter loops in het vorig verslag werd medegedeeld) aankwamen, en spoedig door andere bezendingen werden gevolgd.

Het mag als een feit worden aangemerkt, dat de aankomst van het eerste schip met arbeiders uit Britsch Indie, vóór de opheffing van het Staatstoezigt, een heilzamen invloed op de arbeidende klasse in Suriname heeft uitgeoefend.

Immers had men in Britsch Guyana en andere West-Indische kolonien bij de opheffing der slavernij, de loonen, ten gevolge van het geheel afhankelijk zijn van hunnen arbeid, zoo hoog zien stijgen, dat de landbouw slechts met groote verliezen kon worden voortgezet, — zoo werd die toestand door de nog tijdige aankomst van het eerste koelieschip gelukkig voorkomen, en werden de loonen, die de nieuwe burgers voor hunnen arbeid eischten, binnen de natuurlijke perken gehouden.

Zoo werd het mogelijk dat de landbouw bijna overal op den bestaanden voet werd voortgezet en de overgang van den talrijken arbeidersstand tot geheele vrijheid nagenoeg zonder schokken voor den grooten landbouw plaats had.

Er heerschte dan ook allerwege een opgewekte geest; men meende dat de kolonie hare krisis te boven was en spoedig een hoogeren trap van bloei en welvaart zou bereiken. En men had daar reden toe, want de emancipatie, zoo lang gevreesd, was zonder schokken tot stand gekomen, de geest van orde en arbeidzaamheid der vrijgemaakten bleef boven aller verwachting goed, overal werd de arbeid voortgezet, de koelies uit Britsch Indie schenen wel te zullen voldoen, en ook voor de bevolking van Suriname bleek ten duidelijkste dat het der Britsche Regering ernst was om Nederland het volle genot van het pas in werking getreden koelie-tractaat te verzekeren, toen zij het vervoer met stoomschepen, dat om gezondheidsredenen door de Britsch-Indische regering was geschorst, voor het geheele jaar 1873 toestond, zoodat met den vereischten spoed eene aanzienlijke vermeerdering der arbeidskrachten in de kolonie konde plaats hebben.

Het gunstige vooruitzigt hierdoor ontstaan werd echter voor alsnog niet verwezenlijkt. Zoo als hieronder, onder het hoofd »Immigranten uit Britsch Indie", wordt vermeld, beantwoordden de aangebragte koelies uit Britsch Indie op den duur, vooral ten gevolge van ziekten, zwakke ligchaamsgesteldheid en onbedrevenheid in den veldarbeid, niet aan de verwachting.

In het verslag van zijne op den 10den Maart 1874 gedane inspectiereis, waarover wordt gehandeld in hoofdstuk C, zegt de Gouverneur ten aanzien van de wijze waarop door de huurders van immigranten en hunne gehuurden aan de wederzijdsche verpligtingen wordt gevolg gegeven, het volgende:

»De bevindingen waren in dit opzigt niet bevredigend. Waren op de meeste door mij bezochte plantages belangrijke kosten gemaakt voor huisvesting en ziekenverpleging en was de behandeling der immigranten er in alle opzigten voldoende, dit kon niet van alle plantages gezegd worden. Op sommige toch behoeft de huurder nog aansporing om meer volledig aan zijne verpligtingen tegenover den immigrant te voldoen. Maar deze van zijnen kant komt zeer slecht de zijne na. Het werk van den immigrant uit Britsch Indie is niet alleen van een gering bedrag, maar het is gedurende zijn verblijf in deze kolonie, achter- in plaats van vooruitgegaan."

Naar aanleiding van de gouvernementsresolutie van den 19den Junij 1873, n°. 20, werden de voorwaarden vastgesteld, waarop gedurende het verschepingssaizoen, loopende van 1 Augustus daaraanvolgende tot 15 Maart 1874, door tusschenkomst van het Koloniaal Bestuur, immigranten uit Britsch Indie ontboden konden worden. Die voorwaarden verschilden van die, betreffende het voorafgaande verschepings-saizoen, hierin, dat bij de waarschijnlijkheid van eene spoedige uitputting van het millioen voor premien, men deze niet meer in de raming der kosten kon begrijpen, waardoor de kosten van aanvoer, die bovendien door het stijgen der vrachten hooger werden, op f 300 per immigrant moesten worden geraamd.

Op het einde van 1873 bleek nogtans dat de toegestane gelden voor premien voldoende waren voor de behoefte in dat jaar, en dat mitsdien op alle aanvoeren de verschuldigde premien toegekend konden worden.

Van het bij de emancipatiewet voor premien bestemd millioen gulden, was op 1°. Mei 1874 nog beschikbaar f 30 144.055.

Ten einde het uitzigt op premien voor het vervolg te verzekeren, werd op 18 October 1873 aan de Koloniale Staten ter goedkeuring aangeboden eene ontwerp-verordening »betreffende het aangaan van eene geldleening ter bevordering van de immigratie ten laste der kolonie Suriname", welke, na door de Koloniale Staten gewijzigd te zijn goedgekeurd, door den Gouverneur bij resolutie dd. 18 Februarij 1874, n°. 2, is vastgesteld.

Van den 25sten Junij 1873 af, toen de eerste bestelling voor het op den 1sten Augustus daaraanvolgende aanvangende saizoen inkwam, tot den 4den October, toen de laatste werd gedaan, zijn voor 21 plantages 960 koelies aangevraagd geworden.

Aan 4 planters werd, op hunne aanvraag, ingevolge de bepalingen van het Koninklijk van 22 Maart 1872, n°. 26, te zamen eene som van f 44 000 voor de kosten van aanvoer dier immigranten als voorschotten toegestaan.

De commissie bedoeld bij art. 9 van laatstgenoemd Koninklijk besluit, wier werkkring is om de aangeboden waarborgen en zekerheid ter zake van de immigratiekosten en voorschotten te onderzoeken en daaromtrent bij den Gouverneur rapport uit te brengen, werd bij gouvernementsresolutie van den 30sten Julij 1873, n°. 23, voor den tijd van een jaar gecontinueerd.

In het agentschap te Calcutta had geene verandering plaats.

Ook de met de Surinaamsche Bank den 13den Augustus 1872 voor een jaar gesloten overeenkomst betrekkelijk de geldelijke transactien tusschen het Gouvernement en den Nederlandschen agent in Britsch Indie, werd bij gouvernementsresolutie van den 24sten November 1873, n°. 2, voor den tijd van een jaar verlengd.

Over de ontwerp-verordening, houdende voorzieningen betreffende de uitoefening der functien van agent-generaal, welke den 31sten December 1772 door den Gouverneur aan de Koloniale Staten was aangeboden, is een voorloopig verslag uitgebragt, hetwelk echter nog niet is beantwoord, omdat de gewenschte voorzieningen in de nieuwe strafverordening van 1874 zijn opgenomen.

*Immigranten uit China.* Op ultimo December 1873 bevonden zich in de kolonie 520 Chinesche immigranten, te weten 499 mannen, 8 vrouwen, 7 jongens en 6 meisjes. Deze cijfers vertegenwoordigen evenwel niet het in de kolonie aanwezige aantal personen van dien landaard, daar nog een groot aantal als arbeiders zonder contract, op verschillende plantages en gronden werkzaam is of in den kleinen landbouw, handel of nijverheid een bestaan vindt. Slechts weinigen van hen keeren na het eindigen van hunne contracten naar hun geboorteland terug. Deze klasse van arbeiders voldoet voortdurend zeer goed. Onder hen hadden 15 sterfgevallen plaats, zijnde iets meer dan 2 ten honderd.

Het aantal geboorten bedroeg slechts 2.

Huwelijken werden onder hen niet aangegaan.

Nieuwe aanvoeren, regtstreeks uit China, geschiedden niet.

De bemoeijingen van den zaakgelastigde en consul-generaal in China in het belang dezer immigratie hadden ten gevolge dat in December 1873 ter kennisneming in de kolonie ontvangen werd het reglement voor de aanwerving in China, om onder contract voor een bepaalden tijd veld- of fabriekarbeid te verrigten, dat, in overleg met de vertegenwoordigers van Groot-Brittannie en Frankrijk ontworpen, reeds in 1866 door de Chinesche Regering was goedgekeurd. Alhoewel het niet geratificeerd is, kreeg het toch in China kracht van wet, en moet sedert door de onderdanen van alle mogendheden, welke aan het tractaat deel namen, die in China arbeiders voor het buitenland aanwerven, worden nageleefd. Bij eene daarop gevolgde bespreking met belanghebbenden werd gewezen op eenige bezwaren die het tot stand komen van

eene immigratie van Chinesche arbeiders, hoe wenschelijk die ook zij, in den weg leggen.

Het aantal Chinezen, wier contracten in 1873 verstreken waren en aan wie een certificaat van geëindigden diensttijd werd uitgereikt, bedroeg 321, en dat van degenen, die zich op nieuw verbonden, en, ingevolge art. 51 van het Koninklijk besluit, dd. 22 Maart 1872, n°. 27, immigranten bleven, bedroeg 72.

Van de Chinezen, die in 1868 met de *Marie Therèse* voor de Nederlandsche Handelmaatschappij werden aangevoerd en waarvan een deel regt op vrijen terugvoer of op de uitbetaling van eene premie van 50 dollars bedongen had, vertrokken zeven in October 1873, bij gemis aan eene regtstreeksche gelegenheid, met het Nederlandsche schip *Albatros* naar Nederland, om door de zorg der gemelde maatschappij verder naar China te worden teruggevoerd.

Tegen eenige Chinezen, zoowel zij die in Januarij 1868 met de *Veritas* waren aangevoerd en op de plantage Nieuw Clarenbeek ingedeeld, als enkelen aangebragt per *Marie Therèse* en gevestigd geweest op de plantage de Resolutie, werd door de huurders bezwaar gemaakt tegen het uitbetalen dier premie, omdat die arbeiders niet geheel aan hunne verpligtingen ingevolge de werkovereenkomsten hadden voldaan en volstandig weigerden aan de eischen van de huurders dienaangaande gevolg te geven. Eene ter zake tegen de huurders ingestelde regtsvordering was bij het Hof van Justitie aanhangig.

*Immigranten uit West-Indie.*

Op ultimo December 1873 bevonden zich in de kolonie 1391 immigranten uit West-Indie, namelijk 676 mannen, 443 vrouwen, 152 jongens en 120 meisjes. Het aantal geboorten bedroeg 51, te weten: 23 jongens en 28 meisjes.

Het aantal overledenen bedroeg 117, te weten: 52 mannen, 26 vrouwen, 18 jongens en 21 meisjes, of $8^1/_3$ ten honderd.

Huwelijken werden door hen niet aangegaan.

Met onderling goedvinden werden naar andere plantages overgeplaatst 24 immigranten, terwijl van 7 de contracten met onderling goedvinden, ingevolge art. 46 van het Koninklijk besluit van 22 Maart 1872, n°. 27 (*Gouvernementsblad* n°. 8), werden verbroken.

Het aantal weggeloopenen beliep, met inbegrip van vorige jaren, 38.

Nieuwe aanvoeren hadden plaats uit Barbados, met 7 vaartuigen die 33 immigranten aanvoerden, te weten: 10 mannen, 17 vrouwen, 1 jongen en 5 meisjes, en uit Britsch Guyana werden in 7 keeren met den mailstoomer en 2 keeren met schoeners 78 immigranten, allen mannen, aangebragt.

Wegens geëindigden diensttijd werden 78 immigranten afgevoerd, waarvan geen enkele eene nieuwe verbindtenis aanging. Deze soort van immigranten voldoet niet.

*Immigranten uit Nederland.*

Er waren op het einde van 1873 aanwezig 79 immigranten, namelijk 78 mannen en ééne vrouw. Geboorten noch sterfgevallen hadden onder deze immigranten plaats. De aanvoeren geschiedden bij kleine partijen met 5 schepen. De contracten, die niet ten overstaan van de bevoegde autoriteit gesloten waren en ook niet geheel aan de bepalingen voldeden, werden door partijen gewijzigd of door nieuwe overeenkomsten vervangen, die ten overstaan van den agent-generaal werden gesloten. Met enkele gunstige uitzonderingen liepen de verwachtingen, zoowel van huurder als van immigrant, op groote teleurstelling uit. De meesten dezer lieden, waarvan velen zich door dronkenschap en slecht gedrag kenmerken, hadden vroeger geen veldarbeid verrigt.

Eenige hebben zich door de schoone voorspiegelingen van het geluk dat hun ten deel zou vallen, laten verlokken om in Suriname een nieuw vaderland te komen opzoeken. Bij gemis aan kennis van hetgeen hun in de kolonie te wachten stond, kwam nog, dat zij meenden dat het in Nederland geleden gebrek in de kolonie op gemakkelijke wijze spoedig in welvaart zou veranderen. Van die gedachten waren zij zoo doordrongen dat zij, ofschoon in de kolonie beter ingelicht, en geheel vrij, omdat de contracten niet aan de bepalingen voldeden, toch besloten nieuwe overeenkomsten aan te gaan. Slechts een hunner maakte van de gelegenheid gebruik, om, na verloop van eene maand, naar Nederland terug te keeren.

In de maand Maart zijn nog 8 immigranten uit Nederland aangevoerd.

*Immigranten van Chineschen landaard uit Nederlandsch Indie.*

Het aantal dier immigranten bedroeg op ultimo December 1873, 101, alleen door de Nederlandsche Handelmaatschappij van Java aangevoerd en onder contract werkzaam op plantage de Resolutie. Er had onder hen slechts één sterfgeval plaats. Gedurende 1873 kwamen 81 van die arbeiders in de kolonie aan.

Over hun arbeid is men minder tevreden dan aanvankelijk het geval was.

In de maand Februarij jl. zijn nog 13 van deze immigranten aangevoerd.

*Immigranten uit Britsch Indie.*

In het jaar 1873 werden met drie zeil- en twee stoomschepen uit Britsch Indie aangevoerd 2448 immigranten, te weten: 1502 mannen, 556 vrouwen en 390 kinderen.

Op ultimo December van dat jaar waren nog in de kolonie 2323, namelijk: 1426 mannen, 525 vrouwen en 372 kinderen.

Het aantal geborenen bedroeg in 1873, 20, te weten: 8 jongens en 12 meisjes.

In dat jaar zijn overleden 77 mannen, 30 vrouwen, 23 jongens en 15 meisjes, te zamen 195. Percentsgewijze berekend, naar den tijd en de sterkte der verschillende aanvoeren, bedroeg het sterftecijfer $17^1/_4$ ten honderd per jaar. De koelies die met de 4 eerste schepen werden aangevoerd zagen er, alhoewel veel gevallen van syphilis onder hen voorkwamen, goed en welvarend uit, en tot in de maand September liet het zich aanzien, dat zij voor den arbeid op de plantages de noodige geschiktheid zouden hebben, wanneer zij het werk zouden hebben aangeleerd en aan het klimaat gewoon zouden zijn.

Die hoop is echter, zoo als hierboven is gezegd, nog niet verwezenlijkt; ziekten, vooral zweren, namen meer en meer de overhand en de arbeidzaamheid van de gezonde en krachtige koelies verminderde aanhoudend.

Van sommige plantages lagen van 30 tot 40 per cent der koelies in de hospitalen, terwijl het aantal der sterfgevallen in het einde van December jl. tot 145 was geklommen. Eene, bij gouvernementsresolutie van 18 Februarij 1874 benoemde commissie van geneeskundigen tot onderzoek en opsporing der onder die immigranten heerschende ziekten, kwam in haar ter zake uitgebragt rapport tot het volgende resultaat:

» Wanneer nu de verschillende bovengenoemde plantagien met betrekking tot het getal zieken, de ziektevormen, de sterften, de verpleging en de voeding onderling vergeleken en daaruit een overzigt genomen wordt, dan zien wij dat bloedsgebrek, gedeeltelijk ten gevolge van koorts ontstaan, syphilis en koudvurige zweren onder de ziektevormen eene voorname plaats bekleeden, dat op sommige plantages, onder anderen Poelwijk, waar in alle opzigten aan de wet voldaan en voor verpleging en voeding goed gezorgd werd, toch de sterfte groot was.

» Met zekerheid kan bovendien gesteld worden, dat onder de niet zieken veel anaemie, niet geheel en al het gevolg van hier ondergane koortsen, heerscht en de koelies zelven onrein op hun ligchaam, indolent en voor het grootste gedeelte teêr van gestel en geheel onbedreven in den veldarbeid zijn.

» Met de meeste waarschijnlijkheid kan aangenomen worden, dat vele koelies hereditaire of ook niet grondig genezen syphilis met zich omdragen. Anaemie bragten de koelies evenzeer mede, en syphilis en anaemie moeten natuurlijk als nadeelige momenten inwerken bij het ontstaan van zweren, en deze kunnen dan ook als de voornaamste oorzaken gerekend worden van de groote sterfte op die plantagien, waar alles in het belang der zieken gedaan werd."

Hieruit mag worden afgeleid dat de immigranten uit Calcutta, die in Suriname worden aangevoerd, voor het grootste gedeelte van zwakke ligchaamsgesteldheid en geheel onbedreven in den veldarbeid zijn.

Uit de van Calcutta overgezonden naamlijsten, waarin tevens de caste en plaats van herkomst zijn vermeld, bleek dat $^7/_8$ van het getal koelies tot casten behoorden, of van plaatsen kwamen die geen veldarbeiders opleveren, zijnde het meerendeeel hunner van beroep geweest huisbediende, soldaat, politiebeambte, winkelier, uitventer, kleermaker, barbier enz.; terwijl zich voorts een aantal Brahminen, die nimmer te voren gewerkt hadden, onder hen bevond. Slechts $^1/_8$ der koelies behoorde tot den eigenlijken arbeidersstand.

Blijkens berigten van den Gouverneur dd. 4 en 20 Mei jl., was de sterfte onder de immigranten uit Britsch Indie veel verminderd en over het algemeen hun gezondheidstoestand veel verbeterd. Ook waren de inlichtingen omtrent de koelies door hem zelven, bij gelegenheid eener inspectiereis op de plantage Rust en Werk, ingewonnen, gunstiger.

In het afgeloopen jaar zijn nog aangevoerd per *Kate Kellock* 457, per *Medea* 480 en per *Howrah* 445 immigranten uit Britsch Indie.

Hierbij worden overgelegd:

sub lit. K, een staat aantoonende de aankomst en verdeeling van immigranten, gedurende 1873;

sub lit. L, een staat aantoonende de mutatien, voorgevallen onder de immigranten gedurende 1873; en

sub lit M, een staat aantoonende het aantal immigranten op iedere plantage aanwezig op ultimo December 1873.

### § II. Kolonisatie.

Volgens het verslag van 1873 bestond het zielenaantal der Europesche landbouwende kolonisten, afkomstig van de opgeheven kolonisatie te Groningen aan de Saramacca, op ultimo December 1872, uit 124 hoofden, te weten: 18 mannen, 27 vrouwen, 40 jongens en 39 meisjes.

Gedurende het jaar 1873 zijn geboren: 1 jongen en 3 meisjes, totaal 4; overleden 1 jongen, waardoor op ultimo December 1873 het aantal der kolonisten bedroeg 127, te weten: 18 mannen, 27 vrouwen, 40 jongens en 42 meisjes. Onder de alhier opgegeven mannen en vrouwen zijn niet begrepen de inboorlingen, met wien zij zich door huwelijk hebben verbonden. Over het algemeen is hun gezondheidstoestand niet ongunstig.

De kolonisten bezitten in eigendom te zamen p. m. 720 hektaren land in de buitenwijken der stad en in de buitendistricten der kolonie.

Hun veestapel bedroeg op ultimo 1873, 450 koeijen en kalveren, 9 paarden, 3 muilezels, 18 steenezels en 6 varkens.

Over het algemeen mogen zij geacht worden den landbouw en de veeteelt met vrij gunstige uitkomsten uit te oefenen.

Uit Nederland werden twee aanzoeken ontvangen, het eene handelende over het voornemen om eene maatschappij tot kolonisatie van Nederlanders in Suriname te vestigen, en het andere tot het verkrijgen in eigendom van woeste gronden in de kolonie Suriname, ten einde die gronden in cultuur te brengen. Op die beide aanzoeken is nog geene definitive beslissing gevolgd.

Aan de belanghebbenden werd in overweging gegeven naar de kolonie over te komen of wel bevoegde personen over te zenden, om alles op de plaats op te nemen en te beoordeelen; en tevens hetgeen tot de uitvoering van hun plan vereischt wordt, voor zooveel noodig, met deskundigen of met het Bestuur te bespreken.

## P. Nijverheid.

### § 1. *Landbezit, land- en mijnbouw en andere ondernemingen.*

Bij de gouvernements-resolutie van 28 Augustus 1873, n°. 6, werd eene commissie benoemd, ten einde een onderzoek in te stellen naar de geschiktheid van een tot het fort Nieuw-Amsterdam behoorend stuk ingepolderd land, — eene oppervlakte van ruim 113 hektaren beslaande, — hetwelk door zijne ligging in de nabijheid van de stad bijzonder geschikt voorkwam om, verdeeld in kleine perceelen, te worden dienstig gemaakt voor hen die zich op den kleinen landbouw wenschen toe te leggen.

Dit onderzoek heeft er toe geleid, dat reeds in de maand November een aanvang is gemaakt met de door de commissie ter bereiking van het beoogde doel voorgestelde werkzaamheden, waarmede men op het einde des jaars 1873 reeds verre gevorderd was.

Blijkens berigt van den Gouverneur, is bij zijne beschikking van den 25sten Maart jl., lit. B, n°. 4, bepaald, dat het bedoeld terrein in perceelen van ongeveer $^1/_2$ hektare ter bebouwing zal worden uitgegeven; dat in het *Gouvernements-Advertentieblad* eene oproeping zou worden gedaan van hen die perceelen land van dat terrein zouden wenschen aan te vragen; en dat de administrateur van financien een ontwerp zou maken van de voorwaarden, onder welke de perceelen zullen worden uitgegeven.

Ten gevolge van de vorenbedoelde oproeping had vóór het einde van Maart zich reeds een aantal personen aangemeld en werd slechts gewacht op het vaststellen der voorwaarden, om tot de uitgifte der aangevraagde perceelen over te gaan.

In het jaar 1873 werd aan 3 personen voorloopige vergunning verleend tot het doen van nasporingen naar de aanwezigheid van goud, zilver en andere metalen; — aan 2 hunner op een stuk land aan de Boven-Suriname; aan den derden, aan de Boven-Marowijne.

Gedurende 1873 zijn afgestaan:

*In allodialen eigendom en erfelijk bezit:*

*a.* 3 perceelen in de buitendistricten voor den landbouw, zamen 860 hektaren;

*b.* 16 perceelen, waarvan 4 in de buitenwijken van Paramaribo, en 12 in de nieuwe wijk te Nieuw-Rotterdam; zamen ongeveer 91 hektaren, tot het bouwen van huizen.

*In pacht of in gebruik*: 289 perceelen, te zamen ongeveer 344 hektaren, waarvan 154, groot 317 hektaren voor den kleinen landbouw in de buitendistricten, en 135, zamen 27 hektaren, in de buitenwijken van Paramaribo en in het district Coronie, tot het bouwen van huizen.

In 1873 zijn geene landerijen onder het domeinbeheer teruggekeerd.

Verscheidene vergunningen tot het kappen en bewerken van vierkant hout werden kosteloos verleend, doch onder bepaalde voorwaarden, zoowel met het oog op de handhaving van orde als tot zekerheid van de betaling van uitvoerregten.

De Keizer- en Weidestraten werden verlengd; de aldaar geprojecteerde erven, ten getale van 58, waren alle bij het einde des jaars 1873, tegen het pachtregt van 10 cents per 10 M$^2$., verpacht.

Ook in de 1ste buitenwijk der stad werden 33 erven geprojecteerd en tegen het evengemelde regt in pacht uitgegeven.

In 1873 zijn krachtens art. 7 der publicatie van 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 23) drie rentelooze voorschotten, 2 à f 500 en 1 à f 300, uit de koloniale kas verstrekt.

Behalve de algemeene tabellen betreffende de districten (1) worden nog hierbij gevoegd:

sub lit. N, een staat van de jaren 1869—1873, aanwijzende het aantal plantages, het product en het aantal akkers in cultuur;

sub lit. O, een staat over de jaren 1869—1873, aantoonende de verkregen productie.

### § 2. *Veeteelt.*

Volgens den sub lit. P hierbij overgelegden staat, heeft de veestapel op ultimo December 1873, vergeleken bij dien op dezelfde dagteekening van het jaar te voren, bij eene vermeerdering van 7 muilezels, 25 geiten en 18 varkens, eene vermindering ondergaan van 177 runderen, 12 paarden, 25 ezels en 452 schapen.

Deze vermindering moet aan gelijke oorzaken worden toegeschreven als in de vorige verslagen zijn vermeld.

---

(1) Deze tabellen zijn ter inzage voor de leden der Kamer ter griffie nedergelegd.

§ 3. *Handel en scheepvaart.*

Hiernevens worden sub lit. Q gevoegd de volgende staten, betreffende het jaar 1873, te weten:

lit. A 1 t./m. 3. Invoer.

» B. Uitvoer.

» C. Opbrengst der regten op in- en uitvoer en scheepvaart.

» D. Staat van ter landswaag gewogen en gemeten producten.

» E. Aangekomen schepen.

» E. Vertrokken schepen.

» G. Aanvoer, in- en afvoer uit entrepôt.

Uit die staten blijkt dat in 1873:

*a.* 188 schepen, te zamen metende 31 661 ton, in de kolonie zijn aangekomen, waarvan:

| | | | |
|---|---|---|---|
| uit Nederland | 22, | metende | 5 067 ton; |
| » Noord-Amerika | 29, | » | 4 977 » |
| van elders | 137, | » | 21 617 » |

*b.* 183 schepen, te zamen metende 30 684 ton, zijn vertrokken, waarvan:

| | | | |
|---|---|---|---|
| naar Nederland | 25, | metende | 5 654 ton; |
| » Noord-Amerika | 39, | » | 6 798 » |
| » elders | 119, | » | 18 232 » |

*c.* De aangegeven waarde van den invoer heeft bedragen:

| | |
|---|---|
| uit Nederland . . . . . | f 1 616 931,00 |
| » Noord-Amerika . . . . . | 835 434,00 |
| » Engeland . . . . . | 745 692,00 |
| » Demerary . . . . . | 478 773,00 |
| » Barbados . . . . . | 146 619,00 |
| » St. Nazaire . . . . . | 31 018,00 |
| » Curaçao . . . . . | 8 956,00 |
| » Cayenne . . . . . | 11 024,00 |
| » Calcutta . . . . . | 37 849,00 |
| » Martinique . . . . . | 5 425,00 |
| » Guadeloupe . . . . . | 576,00 |
| » Menado . . . . . | 32 500,00 |
| » St. Lucie . . . . . | 1 246,00 |
| » Brazilie . . . . . | 180,00 |
| Totaal . . . | f 3 952 223,00 |

*d.* de aangegeven waarde van den uitvoer heeft bedragen:

| | |
|---|---|
| naar Nederland. . . . . | f 897 297,00 |
| » Noord-Amerika . . . . . | 560 233,00 |
| » Engeland . . . . . | 1 439 984,00 |
| » Demerary . . . . . | 263 759,00 |
| » Barbados . . . . . | 11 186,00 |
| » Berbice. . . . . | 2 786,00 |
| » Antigua . . . . . | 530,00 |
| » St. Nazaire . . . . . | 115,00 |
| » Cayenne . . . . . | 619,00 |
| » Madeira . . . . . | 4 765,00 |
| Totaal . . . | f 3 181 274,00 |

De waarde van den invoer bedroeg in 1873 f 263 789 *meer* en die van den uitvoer f 66 266 *minder* dan in 1872.
De invoer in de laatste vijf jaren wees de volgende cijfers aan:

| | |
|---|---|
| in 1869. . . . . | f 3 596 446,00 |
| » 1870. . . . . | 4 042 111,00 |
| » 1871. . . . . | 3 997 917,00 |
| » 1872. . . . . | 3 688 431,00 |
| » 1873. . . . . | 3 952 223,00 |
| of gemiddeld . . . . . | 3 855 426,20 |

dat is f 96 796,80 minder dan de waarde van den invoer van 1873.

De uitvoer bedroeg in geldswaarde:

| | |
|---|---|
| in 1869. . . . . | f 2 600 449,00 |
| » 1870. . . . . | 2 657 871,00 |
| » 1871. . . . . | 2 902 052.00 |
| » 1872. . . . . | 3 247 540,00 |
| » 1873. . . . . | 3 181 274,00 |
| of gemiddeld . . . . . | 2 917 837,20 |

dat is f 263 436,80 minder dan de waarde van den uitvoer in 1873.
In de drie laatste jaren werden van de voornaamste producten uitgevoerd de hoeveelheden, welke met de gemiddelde waarde per 100 Amst. ponden of per gallon in de volgende tabel zijn opgenomen:

| | 1871. | | 1872. | | 1873. | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Gemiddelde waarde. | Hoeveelheid. | Gemiddelde waarde. | Hoeveelheid. | Gemiddelde waarde. |
| Suiker. . . . | 23 709 797 pond. | f 9,67 | 24 581 628 pond. | f 10,22 5 | 25 193 461 pond. | f 9,41 5 |
| Katoen . . . | 222 851 » | 43,85 | 290 525 » | 40,93 | 143 835 » | 44,36 5 |
| Koffij . . . . | 8 190 » | 40,00 | 50 365 » | 44,72 | 71 763 » | 46,00 5 |
| Cacao . . . . | 1 093 394 » | 24,39 | 1 697 190 » | 25,86 | 1 675 457 » | 22,87 9 |
| Rum . . . . | 163 542 gallon. | 0,71 3 | 144 799 gallon. | 0,65 | 205 398 gallon. | 0,80 6 |
| Melassie . . . | 317 223 » | 0,21 2 | 334 995 » | 0,21 | 510 498 » | 0,20 9 |

§ 4. *Zeebrieven.*

In 1873 werden 2 zeebrieven afgegeven.

§ 5. *Passen voor vaartuigen.*

Het aantal in 1873 afgegeven passen bedraagt 172, waaronder 44 voor Nickerie en Coronie.

§ 6. *Betonning, bebakening en loodswezen.*

Het vuurschip werd gebreeuwd en behoorlijk in de verf gehouden.

Aan de bebakening zoowel van het zeegat van de Suriname als van dat van de Nickerie werd de noodige zorg besteed.

De tonneboeijen werden nagezien en verwisseld.

**Q. Briefwisseling.**

De van het Departement van Kolonien ontvangen postzegels voor de kolonie Suriname werden met 1 October 1873 ingevoerd en ter Gouvernements-secretarie, (afdeeling posterij) verkrijgbaar gesteld (zie *Gouvernementsblad* van 1873, n°. 42 en 43).

Er werd door het Opperbestuur bepaald dat voortaan voor de gedrukte stukken, die zoowel door den agent der Fransche pakketbooten tusschen Fort de France en Cayenne als door het postkantoor te Paramaribo aan dien agent worden uitgeleverd, onverminderd het koloniaal port, ad 3 cent per 40 grammen, een port van $7^1/_2$ cent per 40 grammen voor vervoer met de bedoelde pakketbooten is verschuldigd.

De zuivere opbrengst der posterij, beliep, na aftrek van f 1247,49 wegens porto's op de gouvernementsdienstbrieven en drukwerken, de teruggezondene ongefrankeerde brieven met nader adres en de rebuten, met inbegrip van f 1153,78 wegens verkochte postzegels, de som van f 11 551,31$^5$, zijnde f 809,92 meer dan in 1872.

De sub lit. R hierbij gevoegde staat toont aan het getal der gedurende 1873 ontvangen en verzonden brieven, drukwerken en monsters per mail en per gewone scheepsgelegenheid, alsmede eene vergelijking van de cijfers met die betreffende het jaar 1872.

*De Minister van Kolonien,*

FRANSEN VAN DE PUTTE.

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

N°. 52.

# VERSLAG, loopende van 1°. Julij tot ultimo December 1873, omtrent de uitvoering, gegeven aan de wet van 8 Augustus 1862 (*Staatsblad* n°. 164), houdende opheffing der slavernij in de kolonie Suriname.

*Art. 5—7 der wet. Van de tegemoetkoming.*

Van 1°. Julij tot ultimo December 1873 is wegens tegemoetkoming voor de vrijverklaring der slaven nog een bedrag van f 2950 voldaan. Er bleven onbetaald vijf staten wegens plantage-slaven en zes wegens privé-slaven.

*Bedrag der uitbetaalde tegemoetkoming.*

Het totaal bedrag der uitbetaalde tegemoetkoming tot ultimo December 1873 beloopt f 9 842 705,73. Op dat tijdstip was nog onvoldaan de som van f 21 133,09⅝, waarvan f 9833,09⅝ opgevorderd en f 11 300 niet opgevorderd is geworden.

*School- en godsdienstig onderwijs. Al. 3 van art 19 en art. 25 der wet.*

Sedert de opheffing van het Staatstoezigt is het aantal leerlingen op de scholen in de districten van de oude kolonie steeds afnemende. Een groot aantal der vroegere leerlingen bezoekt de school in het geheel niet meer en bij de overige is schoolverzuim zeer toegenomen. De gouvernementsschool op de plantage Geertruidenberg moest, wegens gemis aan leerlingen ten gevolge van de verhuizing der arbeiders, worden opgeheven, en op het einde van het jaar was het aantal leerlingen, hoofdzakelijk om gelijke reden, op twee der gouvernementsscholen, namelijk op de plantages Dijkveld en Houttuin, zóó gering, dat in overweging moest genomen worden om die scholen voorloopig te sluiten. Die op de plantage St. Barbara zal mede eerlang moeten gesloten worden.

Van de nieuw opgerigte gouvernementsschool op den houtgrond Overtoom werden nogtans gunstiger berigten ontvangen.

In het stadsdistrict was het beter gesteld. De kinderen van de voormalige onder het Staatstoezigt geplaatsten genoten voor het grootste deel onderrigt op de scholen der Moravische Broeders en der Roomsch-katholijke geestelijken.

*Ondersteuning van hulpbehoevenden. Verpleging van zieken en begrafeniskosten. Betaalde onderstandsgelden.*

Bij de opheffing van het Staatstoezigt werden de ouden, gebrekkigen en weezen in het stadsdistrict, voor zoover zij tot de geëmancipeerden behoorden, onder het toezigt geplaatst van den districts-commissaris, belast met het beheer van Beneden-Para. en 's lands grond Boniface bleef onder het bestuur van regenten, aangewezen als een gesticht van weldadigheid ter opname van de door het bestuur gealimenteerde weezen. Aan de regenten werd de bevoegdheid toegekend, om, wanneer voor de huisvesting dier weezen geen ruimte op 's lands grond Boniface aanwezig is, of wanneer andere redenen het wenschelijk maken, hen elders te besteden of te plaatsen.

Op ult. December werd, voor zooveel de voormelde bevolking betreft, onderstand verleend aan 794 personen, van welke 400 in de buitendistricten en 394 in het stadsdistrict.

Door het in werking treden van de verordening van 22 October 1872 (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 4) op den 1sten Julij 1873, is eene groote verbetering gebragt in de geneeskundige behandeling en verpleging op de plantages en gronden.

Van 1 Januarij tot ult°. December 1873 werd een bedrag van f 56 882,32⅝ tot de uitbetaling van de hiervoren bedoelde onderstandsgelden beschikbaar gesteld.

*Verpligting tot gezetten arbeid. Sluiting van werkovereenkomsten. Art. 24 der wet.*

Met de opheffing van het Staatstoezigt is de nevensvermelde verpligting geheel vervallen. De voormalige geëmancipeerden betoonden zich in het algemeen ongenegen om werkovereenkomsten te sluiten; slechts bij uitzondering geschiedde dit op enkele plantages. In Coronie bleven zij, desniettemin, even geregeld aan den arbeid als tijdens het Staatstoezigt. Een aantal hunner ging op zich zelven op kleine grondjes den kleinen landbouw uitoefenen.

*Oproeping van arbeiders tot gouvernementsdiensten. Art. 28 der wet.*

Na 1 Julij werden dergelijke oproepingen niet meer gedaan, dan bij uitzondering in Nickerie voor de waterkeeringen te Nieuw-Rotterdam. Dit zal echter geen plaats meer vinden.

*Art. 29 der wet. Lediggang en zwerverij.*

Met het oog op den toestand na 1 Julij werden voorzieningen gemaakt tegen lediggang en zwerverij en eenige daarmede in verband staande overtredingen (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 15), die echter bij het Opperbestuur geen bijval vonden en zeer spoedig zullen vervangen worden.

*Jaarlijksche belasting der vrijgemaakten.*

In stede van deze belasting, welke op ult. December 1873 zal vervallen, werd voorgesteld alle ingezetenen der kolonie, voor zooveel zij in de termen vallen, te onderwerpen aan de belasting op het personeel. (1)

(1) De daartoe strekkende verordening van den 3den Februarij 1874, houdende *vervanging van de hoofdelijke belasting op de arbeiders en van de bestaande belasting op het personeel door eene gewijzigde belasting op het personeel*, werd op den 16den dier maand afgekondigd (*Gouvernementsblad* 1874, n°. 3).

*Overzigt van den tegenwoordigen toestand.*

De opheffing van het Staatstoezigt geschiedde op den 1sten Julij 1873, zonder de minste ongeregeldheid, zoo als reeds in het vorig verslag vermeld is.

Het grootste deel der voormalige onder het Staatstoezigt geplaatsten is aan den landbouw gebleven; volgens de ingekomen staten van de districts-commissarissen waren er op ultimo December 1873 12 559 op de onderscheidene plantages werkzaam, tegen 16 758 op ultimo Junij te voren. Het verschil tusschen deze cijfers is voornamelijk toe te schrijven aan verhuizingen van inlandsche arbeiders naar eigene of gepachte gronden, of aan vestiging in en om Paramaribo.

Het gedrag der vroeger onder Staatstoezigt geplaatsten levert vele redenen van tevredenheid op; doch vrij algemeen is de klagt over hun ongeregelden arbeid.

Van het gewigt van het onderwijs hebben zij nog weinig besef; van daar hunne nalatigheid om hunne kinderen, zelfs terwijl hun het onderwijs kosteloos wordt aangeboden, ter school te zenden, en het te niet gaan van onderscheidene inrigtingen van onderwijs sinds het verpligtend schoolgaan niet meer gehandhaafd is kunnen worden.

De goede geaardheid der bevolking en de reeds verkregen uitkomsten strekken echter tot waarborgen, dat de middelen, die ter verbetering van dien toestand zullen worden aangewend, niet vruchteloos zullen blijven.

Het is mijn streven om den goeden geest onder die bevolking aan te wakkeren en haar door doeltreffende maatregelen tot meerdere beschaving en tot een juister begrip van hare verpligtingen te brengen.

Onder de middelen die de evengemelde strekking kunnen hebben, behooren de van bestuurswege geopende gelegenheid tot het erlangen van arbeid tegen goed loon bij de aangevangen en voortgezette verbetering der communicatien en het te hunnen behoeve aanleggen van dorpen, waar zij den kleinen landbouw zullen kunnen uitoefenen, op zoodanige punten, dat voor hen gelegenheid bestaat om school- en godsdienstig onderwijs te genieten en tevens geneeskundige behandeling en verpleging te erlangen.

Tot zoodanige vestigingsplaats is in de eerste plaats bestemd een zeer geschikt, tot het fort Nieuw-Amsterdam behoorend terrein, hetwelk daartoe door eene bij mijne resolutie dd. 28 Augustus 1873, n°. 6, benoemde commissie in gereedheid wordt gebragt.

Ik besluit dit overzigt met de betuiging, dat er overvloedige redenen zijn om over den toestand en het rustig gedrag van de volksklasse, waarvan hier de rede is, tevreden te zijn, terwijl er voldoende grond bestaat om te verwachten, dat zij, aangemoedigd en wèl geleid, van lieverlede tot beschaving zal worden gebragt en ook meer en meer tot de welvaart der kolonie zal bijdragen.

*De Gouverneur der kolonie Suriname,*

C. A. VAN SYPESTEYN.

*Koloniaal verslag van* 1874.

**SURINAME.**

N°. 53.

# VERSLAG van 1°. Januarij 1873 tot de opheffing van het Staatstoezigt op den 1sten Julij daaraanvolgende, omtrent de uitvoering gegeven aan de wet van 8 Augustus 1862 (*Staatsblad* n°. 164), houdende opheffing van de slavernij in de kolonie Suriname.

*Artt. 5—7 der wet. Van de tegemoetkoming.*

Van 1°. Januarij tot ultimo Junij is wegens tegemoetkomingsgelden voor de vrijverklaring der slaven nog een bedrag van f 51,88 voldaan. Er bleven onbetaald 6 staten wegens plantage-slaven en 6 wegens privé-slaven.

*Bedrag der uitbetaalde tegemoetkoming.*

Het totaal bedrag der uitbetaalde tegemoetkoming tot ultimo Junij beloopt f 9 839 755,73 (1). Op dat tijdstip was nog onvoldaan de som van f 24 083,09⁵, waarvan f 12 783,09⁵ opgevorderd en f 11 300 niet opgevorderd is geworden.

*Artt. 18—24 der wet. Staatstoezigt.*

In het districtsbestuur kwam sedert het laatste verslag geene verandering.

Het aantal onder het Staatstoezigt geplaatsten bedroeg op ultimo Junij 28 485, van welken 6701 in het stadsdistrict gevestigd waren.

Op dat tijdstip waren 16 758 onder contract werkzaam.

*Huwelijken. Alin. 1 van art. 19 der wet.*

Het aantal huwelijken onder de geëmancipeerden beliep sedert 1 Januarij jl. 173.

Van 151 paren behoorden man en vrouw, van 8 paren alleen de man, en van 14 paren alleen de vrouw tot de vrijgemaakten.

Gedurende het Staatstoezigt werden 2145 huwelijken gesloten tusschen personen, welke beiden of waarvan één tot de vrijgemaakten behoorden.

*School- en godsdienstig onderwijs. Alin. 3 van art. 19 en art. 25 der wet.*

Het getal gouvernementsscholen in de districten, dat in 1867 slechts *zes* bedroeg, was in 1873 tot *vijftien* vermeerderd, het aantal leerlingen op die scholen, allen geëmancipeerden, steeg gedurende de evengemelde jaren van 356 tot 925.

Over het algemeen leverde het onderwijs voldoende resultaten op zoowel op de hiervoren bedoelde scholen als op die der Moravische Broeders en der Roomsch Katholijke-geestelijken. Op de laatst bedoelde werd op ultimo Junij onderwijs genoten door ruim 3000 leerlingen, die tot de vrijgemaakten behooren.

(1) Op 18 Julij 1873 werd nog uitbetaald de som van f 2950, waardoor het bedrag der uitgekeerde tegemoetkoming tot f 9 842 705,73 is vermeerderd.

*Ondersteuning van hulpbehoevenden. Verpleging van zieken en begrafeniskosten. Betaalde onderstandsgelden.*

Op ultimo Junij jl. werd onderstand verleend aan 850 personen, van welken 487 in de buitendistricten en 363 in het stadsdistrict.

De uitbetaalde kosten van onderhoud, gedurende het Staatstoezigt, hebben ruim f 600 000 bedragen.

Op de koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1874 zijn op de IVde afdeeling, onder *armenzorg*, de noodige gelden uitgetrokken om met de hierbedoelde ondersteuning voort te gaan.

*Art. 20 van de emancipatie-wet. Ontslag van het Staatstoezigt.*

In het 1ste halfjaar 1873 werden 443 personen van he Staatstoezigt ontslagen. Vele hunner waren bezitters van perceelen grond of van bebouwde erven.

Gedurende dat toezigt zijn 770 personen daarvan ontheven.

*Artt. 22 en 23 der wet. Uitzonderingen op het burgerlijk en strafregt. Eigendom van onroerende goederen.*

Aan 34 vrijgemaakten werd vergunning verleend om den eigendom van onroerende goederen te hebben.

*Verpligting tot gezetten arbeid. Sluiting van werkovereenkomst. Art. 24 der wet.*

Hierin werden geene moeijelijkheden ondervonden. De meeste contracten zijn op ult. Junij geëxpireerd. Voor zoo veel bekend is, waren er 1046 contracten die na 1°. Julij verschijnen.

*Bezitten en dragen van wapenen.*

Aan één vrijgemaakte werd daartoe vergunning verleend.

*Art. 27 der wet. Tarief van werktaken en werkloonen.*

Dit tarief is onveranderd gebleven.

*Art. 28 der wet. Oproeping van arbeiders tot gouvernementsdiensten.*

In het district Beneden-Commewijne werden, bij gemis aan andere arbeiders, vrijgemaakten tot de verbetering van communicatien gebezigd.

*Art. 29 der wet. Lediggang en zwerverij. Te werk stellen of huisvesten van onder het Staatstoezigt geplaatsten zonder wettelijke overeenkomst.*

De daartegen bestaande bepalingen werden steeds gehandhaafd.

Eene verordening, houdende voorzieningen tegen lediggang en zwerverij en tegen eenige daarmede in verband staande overtredingen, is op 1°. Julij in werking getreden. (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 15.)

Die verordening werkt aanvankelijk goed.

*Artt. 32, 33 en 34 der wet. Inrigtingen der woningen op de plantages en gronden.*

Voor de geneeskundige behandeling en verpleging op de plantages en gronden werd zoo veel doenlijk gezorgd. Ook te dien aanzien zijn nadere en meer volledige bepalingen gemaakt bij de verordening, opgenomen in het *Gouvernementsblad* 1873, n°. 4.

*Art. 35 der wet. Huisvesting en verpleging van onverzorgde weezen en andere hulpbehoevenden.*

Daarin is geen verandering gekomen.

Op 1°. Julij trad in werking het besluit van 21 Junij te voren (*Gouvernementsblad* n°. 22), waarbij 's lands grond *Boniface* als een gesticht van weldadigheid ter opname van door het Bestuur gealimenteerde weezen aangewezen blijft, en onder het beheer van regenten geplaatst wordt.

*Jaarlijksche belasting der vrijgemaakten.*

Het bedrag van den aanslag der hoofdelijke belasting van vrijgemaakten in 1873 is f 31 876,50.

*Disciplinaire straffen.*

Door de districts-commissarissen zijn in het 1ste halfjaar 1873, 1138 disciplinaire straffen opgelegd.

Op 1°. Julij is eene verordening in werking getreden, (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 13), waarbij de disciplinaire regtsmagt der districts-commissarissen is opgeheven en de daaruit voortvloeijende voorzieningen zijn vastgesteld.

*Overzigt van den tegenwoordigen toestand.*

Het Staatstoezigt werd steeds in het welbegrepen belang zoowel van de vrijgemaakten als van de kolonie in het algemeen, krachtig gehandhaafd en met grond kan gezegd worden dat het voor haar van onberekenbaar nut is geweest.

Door dat toezigt is de groote landbouw in stand gebleven; kwam een niet gering aantal vrijgemaakten tot zekere mate van welvaart en nam het huwelijk steeds onder hen toe, terwijl het besef van hunne verpligting om voor hunne gezinnen behoorlijk te zorgen, meer en meer is verlevendigd.

De opheffing van dat toezigt is door het Bestuur tevens zoodanig voorbereid dat de nieuwe orde van zaken zonder schokken in het leven is getreden.

Niet alleen is de dag dier opheffing, door de bevolking, die daarop van het meergemeld toezigt werd ontslagen, met geestdrift gevierd, zonder dat ergens eenige ongeregeldheid is voorgevallen, maar ook het grootste deel daarvan is, ofschoon hier en daar meer of min talrijke verhuizingen hebben plaats gevonden, op de plantages aan het werk gebleven, iets dat zelfs veel meer dan men denken kon, ook het geval met de vrouwen is geweest. Een zeer klein deel der geëmancipeerden heeft zich, ter uitoefening van den landbouw, op door hen aangekochte perceelen of gepachte gronden nedergezet. De zaken hebben haren gewonen loop hervat.

Blijkt uit het vorenstaande dat de tegenwoordige toestand bevredigend is, daarbij kan nog gevoegd worden dat, voor zooveel dit van het Bestuur afhangt, de grond tot den verderen goeden gang van zaken is gelegd. Daarvan getuigen onder meer de tot de opheffing van het Staatstoezigt betrekkelijke voorzieningen en regelingen, vervat in de verordeningen en besluiten, welke in de *Gouvernementsbladen* van 1873 onder n°. 4, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 22 en 25 zijn opgenomen.

Mogt de arbeidszin der hiervoren bedoelde volksklasse, waarop de aankomst van een duizendtal koelies in de laatst verloopen maanden ongetwijfeld een gunstigen invloed heeft gehad, zich bij voortduring ontwikkelen en de aanvankelijk goede resultaten der immigratie bestendigd worden, dan kan Suriname geacht worden een tijdperk van vooruitgang te zijn ingetreden.

Paramaribo, 31 Julij 1873.

*De Gouverneur der kolonie Suriname,*

VAN IDSINGA.

ZITTING 1874 — 1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE A.

N°. 54.

# VERSLAG omtrent het politiewezen in 1873.

PARAMARIBO, 10 *Februarij* 1874.

Bij deze heb ik de eer Uwer Excellentie te doen toekomen het onderstaand verslag over het politiewezen in het afgeloopen jaar.

In de organisatie der politie is geene verandering gebragt. Op 1°. Januarij 1873 was de sterkte van het corps marechaussée 117 man, als:

1 opperwachtmeester;

2 wachtmeesters;

20 brigadiers;

46 maréchaussées 1ste klasse;

48 maréchaussées 2de klasse.

Gedurende dat jaar werden:

*a.* gepensioneerd:

1 brigadier en

4 maréchaussées 1ste klasse;

*b.* eervol ontslagen:

4 maréchaussées 2de klasse.

Drie maréchaussées, 1 van de 1ste en 2 van de 2de klasse, zijn in den loop van 1873 overleden.

1 maréchaussée 1ste klasse bekwam buitenlandsch verlof van één jaar tot herstel van gezondheid, terwijl

1 brigadier van verlof in de kolonie terugkeerde.

Voorts werden bevorderd:

*a.* tot brigadier:

2 maréchaussées 1ste klasse;

*b.* tot maréchaussée 1ste klasse;

9 maréchaussées 2de klasse.

Definitief zijn benoemd:

1 op de proef dienende brigadier, en

1 op de proef dienende maréchaussée 1ste klasse;

terwijl aangesteld werden:

*a.* definitief:

tot maréchaussée 2de klasse:

1 Europeaan, en

*b.* tijdelijk op de proef:

tot maréchaussée 2de klasse:

13 militairen (11 Europeanen en 2 inlanders).

Het corps bestond alzoo op 31 December 1873 uit:

1 opperwachtmeester;

2 wachtmeesters;

21 brigadiers;

48 maréchaussées 1ste klasse, en

47 maréchaussées 2de klasse;

zoodat er aan de formatie ontbraken:

3 maréchaussées 2de klasse.

In 1873 werden aan 7 leden van het corps maréchaussée de navolgende straffen opgelegd, als:

gevangenisstraf voor 10 dagen . . . . 2;

kwartierarrest » 14 » . . . . 4;

» » 8 » . . . . 1.

De inlandsche politiemagt bestond op 1°. Januarij uit:

6 hoofdlieden;

15 agenten der 1ste klasse en

29 » » 2de »

Van dat corps zijn doorgaand in het district Coronie gedetacheerd:

1 hoofdman en

3 agenten der 2de klasse.

In den loop van 1873 zijn;

*a. bevorderd:*

tot hoofdman titulair:

1 agent der 1ste klasse;

*b. eervol ontslagen op hun verzoek:*

2 agenten der 2de klasse;

*c. benoemd:*

1 agent der 2de klasse.

Op den 31sten December 1873 ontbrak er aan de formatie van dit corps:

1 agent van politie der 2de klasse.

*Aan Zijne Excellentie den*
*Heer Gouverneur van Suriname.*

Op de inlandsche politie-agenten zijn in den loop van 1873 de navolgende straffen toegepast, als:

| | | | |
|---|---|---|---|
| gevangenisstraf | voor 6 dagen | . . . . . | 1 |
| » | » 8 » | . . . . | 1 |
| kwartierarrest | » 14 » | . . . . . | 3 |

Een agent van politie der 1ste klasse is tijdelijk gedetacheerd op Ephrata, om tevens als tolk in de Engelsche taal te fungeren bij het hulp-kantongeregt te Sommelsdijk.

Sedert 1 Julij 1873 zijn 2 hoofdlieden en 1 agent van politie der 1ste klasse geëmploijeerd als marktmeesters en tevens belast met het innen der marktgelden, enz.

Bij gouvernements-resolutie dd. 10 Junij 1873, n°. 8, werden de heeren J. H. JACKSON en J. D. FERNANDES benoemd tot commissarissen van politie.

De eerstgenoemde was sedert November 1872 met de waarneming dier betrekking belast. Laatstgenoemde werd tevens, ingevolge art. 4, n°. 1, der publicatie van 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 18), belast met de functien van ambtenaar van het openbaar ministerie bij het kantongeregt te Paramaribo.

Aan den heer FERNANDES werd kort na zijne benoeming en wel bij gouvernements-resolutie dd. 1 September 1873, n°. 8, opgedragen de waarneming der functien van districtscommissaris in Boven-Cottica enz. Gedurende zijne afwezigheid wordt hij als ambtenaar van het openbaar ministerie vervangen door den heer mr. G. H. BARNETT LYON.

Als commissaris van politie is hij tot nog toe niet vervangen, omdat aanvankelijk het voornemen bij Uwe Excellentie bestond, om die qualificatie slechts van korten duur te doen zijn.

Hoewel thans een brigadier op het bureau van politie geplaatst is, om den 1sten commissaris van politie te adsisteren met het aannemen van klagten en het opmaken van processen-verbaal van minder aanbelang, is het gemis van den 2den commissaris van politie dikwijls gevoeld.

Wanneer de afwezigheid van den heer FERNANDES nog lang moet duren, zal hij noodwendig moeten worden vervangen, vermits de werkzaamheden op het commissariaat van politie op den duur niet door één ambtenaar kunnen worden verrigt.

Het is mij eene aangename taak Uwer Excellentie te kunnen berigten, dat over het algemeen het gedrag en de dienstijver der onder-officieren en overige leden van het corps maréchaussée, als ook van de hoofdlieden en beambten van het corps politiemagt uit inlanders bestaande, in de stad en in de buiten-districten, ook in het afgeloopen jaar redenen van tevredenheid gaven. De opsporing en het constateren van meest al de gepleegde misdrijven, het opsporen van misdadigers, de handhaving van de algemeene verordeningen, zijn zoo vele bewijzen van de goede werking der politie.

Ook doet het mij genoegen te mogen wijzen op het goed beleid en den ijver, door de heeren commissarissen van politie aan den dag gelegd.

De door hen genomen maatregelen bij de opheffing van het Staatstoezigt hebben medegewerkt om in het stadsdistrict elke stoornis van de goede orde te verhinderen of te voorkomen.

Bij dezerzijdsche missive dd. 25 Julij 1873, n°. 419, is aan Uwer Excellentie's ambtsvoorganger ingezonden een verslag der heeren commissarissen van politie, betreffende de aanvankelijke werking der politie hier ter stede, sedert de invoering der nieuwe politie-verordeningen.

Daarop is gevolgd de gouvernements-resolutie dd. 30 Julij n°. 19, waarbij mij werd opgedragen des Gouverneurs tevredenheid te betuigen aan het personeel bij het politiewezen over den door hen aan den dag gelegden ijver, vooral sedert de inwerkingtreding der verordening van 19 April 1873 (*Gouvernementsblad* n°. 15).

Met uitzondering van de plaats gehad hebbende ongeregeldheden op de planteges Alliance, Hooijland, Waterloo, de Resolutie en Goudmijn, op de drie eerstgenoemde plantages gepleegd door de weerbarstige Barbadianen, is het over het algemeen ook in de buitendistricten in het afgeloopen jaar rustig geweest.

Met vertrouwen mag ik Uwe Excellentie er op wijzen, dat in het bedoeld tijdvak op nieuw bewijzen zijn gegeven van de geschiktheid en den ijver van het politiepersoneel in deze kolonie.

Bij missive van 17 Junij 1873, n°. 321, nam ik de vrijheid aan Uwer Excellentie's ambtsvoorganger een voorstel in te dienen, tot uitbreiding van het politiewezen.

Ik blijf van meening dat de daarbij voorgeslagen maatregel zal strekken tot verbetering van de inrigting van den belangrijken tak der openbare dienst en durf vertrouwen dat dat voorstel binnen een niet al te lang tijdsverloop in meer gezette overweging zal kunnen worden genomen,

*De Procureur-generaal*,

(*get.*) TWISS.

# POLITIE IN SURINAME.

---

Sterkte en emplacement op **31 December 1873.**.

| OMSCHRIJVING. | STERKTE. | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Opperwachtmeester. | Wachtmeesters. | Brigadiers. | Maréchaussées 1ste klasse. | Maréchaussées 2de klasse. | Hoofdlieden. | Agenten 1ste klasse. | Agenten 2de klasse. |
| Opperwachtmeester . . . . . | 1 | » | » | » | » | » | » | » |
| Wachtmeesters . . . . . | » | 2 | » | » | » | » | » | » |
| Brigadiers . . . . . | » | » | 21 | » | » | » | » | » |
| Maréchaussées 1ste klasse . . . . . | » | » | » | 48 | » | » | » | » |
| Idem 2de » . . . . . | » | » | » | » | 47 | » | » | » |
| Hoofdlieden. . . . . | » | » | » | » | » | 6 | » | » |
| Agenten 1ste klasse. . . . . | » | » | » | » | » | » | 15 | » |
| Idem 2de » . . . . . | » | » | » | » | » | » | » | 29 |
| TOTAAL . . . . | 1 | 2 | 21 | 48 | 47 | 6 | 15 | 29 |
| Mankeert tot compleet. . . . . | » | » | » | » | 3 | » | » | » |
| Organieke sterkte . . . . . | 1 | 2 | 21 | 48 | 50 | 6 | 15 | 29 |

| EMPLACEMENT. | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Paramaribo. | Beneden-Para en Beneden-Suriname. | | | Boven-Para en Boven-Suriname. | | | Beneden-Cottica en Commewijne. | | Boven-Cottica, Matappica en Commetewane. | | | Beneden- en Boven Saramacca. | | | Coronie. | Nickerie. | | | Met verlof in Nederland. |
| | Fort Nieuw-Amsterdam. | Poelepantje. | Jagtlust. | Onoribo. | Domburg. | Vreeland. | Frederiksdorp. | Nijd en Spijt. | Ephrata. | Nieuw-Meerzorg. | Sommelsdijk. | Groningen. | Catharina-Sophia. | Kent. | | Nieuw-Rotterdam. | Nureery. | Waterloo. | |
| 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| 2 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| 9 | 1 | 1 | » | » | 1 | » | 1 | 1 | 1 | 1 | 1 | 1 | » | » | » | 1 | » | 1 | » |
| 20 | » | 2 | 1 | 2 | 2 | » | 2 | 3 | 3 | 3 | 2 | 1 | 1 | 1 | » | 2 | 1 | 1 | 1 |
| 26 | » | » | 1 | 2 | » | 1 | 4 | 2 | 2 | 1 | 2 | 2 | 1 | » | » | » | 2 | 1 | » |
| 5 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » |
| 14 | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| 26 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | » | » | » | » |
| 103 | 1 | 3 | 2 | 5 | 3 | 1 | 7 | 6 | 7 | 5 | 5 | 4 | 2 | 1 | 4 | 3 | 3 | 3 | 1 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |

ZITTING 1874 — 1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE B.

N°. 55.

# VERSLAG van de commissie van administratie over het burgerlijk en militair huis van verzekering te Paramaribo over het jaar 1873.

Mogt de commissie in het vorig verslag weinig te vermelden hebben, omtrent algemeene beschouwingen betreffende deze inrigting, zoo is het haar aangenaam zich nu ook te kunnen bepalen tot de mededeeling dat de geregelde gang der zaken en de goede werking van het reglement omtrent het inwendig bestuur ongestoord zijn gebleven.

## I. GEBOUWEN, MEUBILAIR EN BEVOLKING.

### a. *Gebouwen en meubilair.*

Hieromtrent valt te vermelden, dat de benoodigde reparatien hebben plaats gehad, met uitzondering van die aan het dak op den vleugel, ingenomen door de kerk, en de arrestantenkamers der vrouwen, waarop reeds gewezen is in het vorig verslag.

De pomp op de binnenplaats werd aangebragt, en daardoor werd voorzien in eene dringende behoefte, namelijk de algeheele afzondering der gevangenen, die thans, om het eten te bereiden, of zich van het noodige water te voorzien, niet buiten het gebouw behoeven te gaan.

Gevolg gevende aan eene behoefte om de fecale stoffen op eene gemakkelijke wijze uit het gebouw te verwijderen, is zulks thans tot stand gekomen, door het aanbrengen van eenen ijzeren buis die genoemde stoffen naar de rivier afvoert.

### b. *Bevolking.*

In den loop van het jaar 1873 zijn in het burgerlijk en militair huis van verzekering, gecustodieerd geweest 870 personen, namelijk in de eerste helft 89 vrije mannen en vrouwen en 403 mannelijke en vrouwelijke immigranten, te zamen 492 personen.

In de tweede helft, na de opheffing van het Staatstoezigt, 63 Europeanen, 141 inlandsche mannen en vrouwen en 174 mannelijke en vrouwelijke immigranten, te zamen 378 personen, weshalve 114 personen minder dan in het eerste halfjaar.

Van de 870 gecustodieerden werden er 773 ontslagen.

Op 1 Januarij 1873 waren als dan gecustodieerd 44 personen, namelijk: 35 geëmancipeerde mannen en 8 id. vrouwen.

Deze laatsten vielen onder de navolgende kategorien, als:

| | | |
|---|---|---|
| 3 | Europeanen, | |
| 23 | inlandsche | mannen, |
| 1 | » | vrouw, |
| 33 | Engelsche | mannelijke immigranten, |
| 11 | » | vrouwelijke » |
| 18 | Chinesche | mannelijke » |
| 5 | mannelijke koelies, | |
| te zamen 94 | hoofden. | |

*Aan Zijne Excellentie*
*den Gouverneur van Suriname.*

Verder bevonden zich in het hospitaal:

1 Europeaan (Fransche vlugteling).

1 Chinesche immigrant en

1 koelie.

Gedurende dit jaar is slechts 1 gegijzelde gecustodieerd geworden.

Van de pistole werd er geen gebruik gemaakt.

Eindelijk kan werden medegedeeld de gemiddelde sterkte der arrestanten per dag, op de navolgende tijdstippen, als:

| | | |
|---|---|---|
| 1ste | kwartaal | 49. |
| 2de | id. | 57. |
| 3de | id. | 53. |
| 4de | id. | 85. |

## II. HET INWENDIG BESTUUR DER GEVANGENIS.

Omtrent de commissie van administratie valt alleen te vermelden, dat men niet noodig geoordeeld heeft, de plaats van het lid mr. D. JUDA die met verlof naar Nederland vertrok te moeten invullen.

Wat het personeel aan de gevangenis verbonden betreft, zoo werd aan den suppoost A. J. R. RENS, op zijn verzoek, een eervol ontslag verleend en in zijne plaats benoemd J. F. VAN SORGEN, die, na eenige maanden dienst te hebben gedaan, ontslagen werd. In diens plaats werd de persoon van F. A. CLAASSEN benoemd.

De directeur en verder personeel, hebben zich gedurende dit jaar, even als het vorige, door ijver en pligtsbetrachting onderscheiden.

## III. ONDERHOUD EN VERDERE AANGELEGENHEDEN BETREFFENDE DE GEVANGENEN.

Omtrent de onderhoudsmiddelen valt niets bijzonders te vermelden; de leverantien hebben geregeld plaats gehad, en de voeding is steeds goed en voldoende geweest.

De geneeskundige regeling voldeed in allen deele.

Gedurende 1873 zijn in de ziekenzalen behandeld:

697 zieken, waarvan er 9 naar het militair hospitaal geëvacueerd moeten worden.

Er had maar een sterfgeval plaats, namelijk van een Engelsch immigrant.

Ingevolge magtiging van den Gouverneur, werd aan 5 zieken voedsel uit het militair hospitaal verstrekt.

Omtrent het onderwijs aan de gevangenen, refereert de commissie zich tot vorige verslagen.

## IV. ORDE EN TUCHT.

Daaraan wordt met groote stiptheid de hand gehouden. De opgelegde straffen zijn geweest:

| | |
|---|---|
| door de commissie van administratie. . | 1 |
| » » » der maand . . . . | 11 |
| » den directeur . . . . . | 70 |

Weshalve 13 meer dan in het vorige jaar, welk verschil toegeschreven moet worden aan het groot aantal arrestanten gedurende het 4de kwartaal, zijnde gemiddeld 85 per dag tegen 61 in dat kwartaal van het vorige jaar.

## V. ARBEID DER GEVANGENEN.

Zulks heeft zich bepaald tot het doen van huiswerk en het schoonhouden van openbare straten en pleinen.

De commissie eindigt dit verslag met den wensch, dat de aanvankelijk goede vruchten die de hervormingen in het gevangeniswezen hebben opgeleverd, van blijvenden aard zullen zijn, en zal van hare zijde daartoe naar hare krachten blijven medewerken.

*De Commissie van Administratie over het burgerlijk en militair huis van verzekering*,

(*get.*) TWISS, *voorzitter*,

» J. F. A. E. VAN LANSBERGE, *secretaris*.

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE C.

N°. 56.

# VERSLAG van de commissie van administratie over de gevangenis op het fort Nieuw-Amsterdam, van den toestand dier gevangenis, over het jaar 1873.

De commissie van administratie over de gevangenis in het fort Nieuw-Amsterdam heeft de eer Uwer Excellentie hierbij aan te bieden het vierde jaarverslag, behelzende de lotgevallen dezer inrigting in het jaar 1873.

Dit verslag sluit zich aan het vorige aan, en geeft een getrouw overzigt van de aangelegenheden, die het onderwerp van de bemoeijingen onzer commissie hebben uitgemaakt.

Bij vergelijking met de in het vorige jaar verkregen uikomsten, mogen die van het jaar 1873 weder van gestadige ontwikkeling getuigen.

## I. DE GEBOUWEN, HET MOBILAIR EN DE BEVOLKING.

### a. *Gebouwen.*

Het nieuwe gevangenisbouw, waarvan ons vorig verslag de inrigting vermeldde, werd in April 1873 voltooid en in gebruik genomen.

Op enkele details, die de doelmatigheid der algemeene inrigting weinig afbreuk doen, mag van dit gebouw gezegd worden, dat het geheel beantwoordt aan de goede verwachting, die men er van koesterde.

Door de in-dienst-stellling der nieuwe gevangenis had de ontruiming plaats van de gevangenlocalen tegenover de hoofdwacht aan den ingang van het fort, zoodat thans de gevangenis beperkt is tot het voormelde nieuwe en de twee ter weêrszijden daarvan staande oude gebouwen.

Van deze laatste heeft dat, hetwelk ter linkerzijde van het front der nieuwe gevangenis staat, in het afgeloopen jaar eenige herstellingen ondergaan, welke het tijdelijk nog van dienst doen zijn. Het vernieuwen van het dak van dat gebouw, zoomede van den vloer in de voormalige politiekamer, welke overigens door het aanbrengen van vensters tot wachtkamer is ingerigt, het inrigten van een der gevangenlocalen tot voorloopige ziekenzaal, mogen onder die herstellingen genoemd worden.

Door deze voorzieningen bevat thans dit gebouw: 1 wachtkamer (bij dag dienst doende als werkplaats), 1 ziekenzaal, 1 magazijntje voor de ziekenzaal en 3 strafcellen, terwijl de zolder benuttigd wordt voor den productiven arbeid.

Het gebouw, ter regterzijde van de gevangenis, heeft mede kleine voorzieningen ondergaan; de vloer blijft intusschen op eene noodzakelijke herstelling wachten. Van de hierin aanwezige localen zijn bestemd: 1 als bureau voor den directeur, 1 als magazijn van voorradige kleeding, ligging, fournitures, ustensiles, enz.; 1 als bergplaats voor afgewerkte goederen, 1 als badkamer, de 3 overige als gevangenlocalen. De zolder wordt nog altijd door 2 opzigters bewoond.

*Aan Zijne Excellentie*
*den Gouverneur van Suriname.*

De bijgebouwen tot de gevangenis behoorende, zijn: 1°. het magazijn van levensmiddelen; 2°. de keuken, en 3°. het privaat. Het eerste is in goeden staat, terwijl de reeds vroeger door de commissie aangevraagde voorzieningen omtrent de beide laatsten waarschijnlijk in 1874 in uitvoering zullen komen.

In de tweede helft van het afgeloopen jaar werd de enceinte rondom de gebouwen der gevangenis geplaatst.

De commissie was te voren niet gehoord over de vereischten voor de veiligheid en andere belangen der inrigting.

Toen de omheining, van het standpunt der commissie gezien, voltooid moest geacht worden en zelfs de sleutels daarvan aan den directeur waren ter hand gesteld, maakten wij dat bezwaar aan Uwe Excellentie kenbaar en voerden tevens bezwaren tegen de uitvoering aan, die de juistheid van het eerste deden uitkomen. Viel echter aan deze handeling der commissie eene minder heusche ontvangst te beurt, dan vermeent zij die aan eene minder juiste opvatting van hare bedoeling te moeten toeschrijven.

Ondanks deze opvatting mag de commissie de overtuiging uitspreken, haren pligt te hebben gedaan, en op passende wijze de belangen der haar toevertrouwde inrigting te hebben voorgestaan. De omheining wordt intusschen afgebroken en weder opgebouwd.

De voor het personeel der beambten bestemde gebouwen zijn nog altijd onvoldoende. De commissie had de eer bij verschillende gelegenheden, meer bepaaldelijk bij missive dd. 23 December 1872, n°. 19, aan Uwer Excellentie's voorganger de noodzakelijkheid te betoogen om hierin te voorzien.

Bij gouvernements-resolutie dd. 7 Maart 1873, n°. 2, werd daarop de chef van het bouwdepartement uitgenoodigd op de begrooting voor 1874 een cijfer uit te trekken voor al de voorgestelde werken, ter verbetering der gevangenis.

De plannen tot opheffing compagnie artillerie schenen hierin een anderen uitweg toe te laten, waardoor niet al de aangevraagde werken op de begrooting voorkomen.

De opheffing dier compagnie is intusschen een feit geworden, en weldra zal de definitive regeling van het garnizoen van fort Nieuw-Amsterdam de commissie in staat stellen te oordeelen over nadere, aan Uwe Excellentie voor te stellen voorzieningen.

De commissie kan intusschen hier aanstippen, dat zij niet verwacht, dat van de officierswoningen of de andere militaire gebouwen een zoodanig getal zal vrij komen, dat daardoor op afdoende wijze in de gebleken behoefte zal kunnen worden voorzien.

Voorloopig toch, is wel is waar de onderwijzer gehuisvest, doordien aan de commissie het school- en kerklocaal der bezetting, in het zoogenaamde paviljoen, daartoe werd afgestaan; maar die woning heeft slechts een tijdelijk karakter, terwijl in de behoorlijke huisvesting van 2 bewaarders en 3 opzigters alsnog zal moeten voorzien worden.

De commissie betreurt het zeer, dat het bouwen dezer woningen in der tijd is uitgesteld geworden, daar dit nadeelig werkt op de voltooijing der gevangenis.

b. *Meubilair.*

Het meubilair is bij de voortgaande ontwikkeling der gevangenis belangrijk toegenomen, bepaaldelijk door de fournitures voor de ziekenzaal, het ameublement voor de school enz., hetgeen Uwe Excellentie uit bijgaanden staat (bijlage A) zal blijken.

Daar de aankoop dezer behoeften voor het meerendeel regtstreeks door de administratie der gevangenis plaats vond, gedenkt de commissie weldra te geraken tot eene volledige toepassing van art. 14 der verordening van 30 April 1872 (*Gouvernementsblad* n°. 25).

c. *Bevolking.*

In bijlage B biedt de commissie aan Uwe Excellentie de resultaten aan van eene bevolkingsstatistiek der gevangenis in 1873.

Daaruit blijkt, dat de bevolking, die op ultimo December 1872 107 bedroeg, op ultimo December 1873 tot 114 was toegenomen. (*)

De afwisselende bevolking bedroeg in 1873 163.

Opgenomen zijn 56. Ontslagen of op andere wijze afgegaan: 49; hiervan zijn: 8 wegens verleende gratie, 1 wegens opzending naar Nederland, 5 bij overlijden en 1 wegens plaatsing onder curatele, afgevoerd.

Van de afwisselende bevolking zijn in het hospitaal te Paramaribo geëvacueerd geweest 3 en wegens dagvaarding naar het fort Zeelandia opgezonden 1.

Bij gratie werd de straf van 2 gevangenen, die tot 5 jaren dwangarbeid veroordeeld waren, veranderd in 3 jaren gevangenisstraf.

De afwisselende bevolking heeft gedurende korter of langer tijd, in 1873 te zamen 37 894 dagen in de gevangenis doorgebragt (waarvan 539 dagen van geëvacueerden in het hospitaal te Paramaribo), dat is gemiddeld per dag 104 veroordeelden, of gemiddeld per veroordeelde 232½ dagen.

Op den 15 September 1873 werd in de gevangenis geboren een kind van het vrouwelijk geslacht, waarvan de moeder den 11den Mei 1873 werd opgenomen.

II. INWENDIG BESTUUR DER GEVANGENIS.

a. *De commissie van administratie.*

De zamenstelling der commissie heeft in 1873 geene verandering ondergaan.

Het commissariaat der maand werd beurtelings waargenomen door de leden S. LYON en F. N. KNOCH.

De commissie hield 12 gewone en 1 buitengewone vergaderingen.

Nu de meeste leden der commissie in de stad woonachtig zijn, verdient het overweging, de defroijementen te regelen voor reis-, vervoer- en andere kosten van de leden der commissie, die voor den goeden gang van zaken zich meermalen naar de gevangenis moeten begeven.

b. *Het personeel der beambten.*

Op ultimo December 1872 bestond het personeel der beambten uit:

1 directeur, 1 tijdelijk adsistent-cipier, 1 eersten en 2 tweede gevangenbewaarders en 2 opzigters.

De directeur F. RANK heeft met onverflaauwden ijver en inspanning zijne moeijelijke taak vervuld, tot dat zijn gezondheidstoestand een buitenlandsch verlof voor den tijd van 6 maanden noodzakelijk maakte, hetwelk in den loop der maand December 1873 is ingegaan.

Krachtig werd hij bijgestaan door den adsistent-cipier H. SCHEPP, die weldra definitief in die functie benoemd werd. In korten tijd heeft deze beambte zich door ijver en stipte pligtsbetrachting het vertrouwen der commissie waardig gemaakt.

Met den praktischen gang van zaken ten volle bekend, vond de commissie in zijne mindere administrative bedrevenheid geen bezwaar, om hem aan Uwe Excellentie voor te dragen voor de waarneming der functien van den directeur, gedurende het verlof van dezen.

Uwe Excellentie beschikte bereids overeenkomstig deze voordragt, alsmede op die ter tijdelijke vervulling van de plaats van adsistent-cipier, waarvoor de commissie mag verwachten mede een geschikt persoon te hebben aangewezen.

De eerste gevangenbewaarder werd bij herhaling van nalatigheid en pligtverzuim overtuigd en deswege ontslagen.

In zijne plaats trad toen op een der tweede gevangenbewaarders, die eerst in het jaar 1872 aangesteld, door oppassend gedrag bijzonder in aanmerking kwam voor bevordering.

De andere tweede gevangenbewaarder werd mede ontslagen, wegens herhaalde nalatigheid en pligtverzuim; zoodat in het afgeloopen jaar twee nieuwe tweede bewaarders werden aangesteld.

Van een hunner geschiedde dit bij bevordering van den rang van opzigter.

Van de 2 opzigters, die op ultimo December 1872 in functie waren, is één gebleven; maar deze wordt gehandhaafd, omdat de keuze der commissie door de lage bezoldiging en de slechte behuizing beperkt is tot eene klasse van personen, van wie men geene meerdere geschiktheid of pligtbetrachting mag verwachten. De andere werd wegens herhaald en verregaand pligtverzuim ontslagen. Zijn plaatsvervanger (een persoon van voldoemde geschiktheid) bedankte spoedig, wijl hem eene betrekking van f 600 's jaars met vrije woning en geneeskundige behandeling, zonder eenige persoonlijke aansprakelijkheid werd aangeboden, — terwijl zijne bezoldiging als opzigter slechts f 400 's jaars met vrije woning bedroeg, bezwaard met de aansprakelijkheid ingevolge de wet.

De aanvulling dezer vacature had plaats, maar ook door een persoon van geringe geschiktheid, hetgeen de commissie aan niets anders toeschrijft dan aan de luttele bezoldigingen.

Zonder nadere uitweiding blijkt Uwer Excellentie hieruit, dat de hoogere beambten niet alleen hunne dienstverpligtingen te vervullen hebben, die in belangrijkheid toenemen naar mate de inrigting in ontwikkeling vordert, maar tevens te kampen hebben met nalatigheid en verzuim van de mindere beambten, waarin zelfs bij ontslag dezer laatsten geene verbetering te verwachten is.

Dat hierdoor orde en tucht zullen verslappen, de hoogere beambten ten slotte in prestige en fermeteit moeten verliezen, en de gevangenis in hare organisatie benadeeld zal worden, ligt voor de hand.

De commissie bejammert het daarom, dat de door haar voorgedragen verhoogingen door Zijne Excellentie den heer Minister van Kolonien niet op de begrootingswet voor 1874 zijn gebragt, en zulks te meer, omdat de immer stijgende prijzen der eerste levensbehoeften haar doen vreezen, dat het peil voor hare keuze van *geschikte* personen aanmerkelijk gestegen is, en niet zal kunnen bereikt worden door de in de begrooting der gevangenis voor 1875 voorgedragen verhoogingen.

Bij gouvernements-resolutie dd. 14 Augustus 1873, n°. 3, werd op de voordragt der commissie de waarneming der functien van geneesheer der gevangenis opgedragen aan den te fort Nieuw-Amsterdam gestationeerden officier van gezondheid.

Uwe Excellentie bepaalde voorts bij gouvernementsresolutie dd. 17 September 1873, n°. 13, dat de heer T. W. J. HIEMCKE voorloopig met het onderwijs der gevangenen in voornoemd fort zal worden belast en stelde bij gouvernements-resolutie dd. 13 December 1873, n°. 8, genoemden onderwijzer ter beschikking der commissie, in welke functie hij den 18den daaraanvolgende is opgetreden.

In 1873 hebben de kosten van inwendig bestuur bedragen:

| | | |
|---|---|---|
| *a.* Gezamenlijke tractementen der beambten met de toelagen van den voornoemden geneesheer en den onderwijzer . . . . . | f | 4305,54 |
| *b.* Bureaukosten . . . . . | | 50,00 |
| Te zamen . . . . | f | 4355,54 |

(*) Na 1°. Januarij 1874 is de bevolking vermeerderd met ruim 30 veroordeelden.
Hierdoor is bewaarheid eene toeneming der gevangen-bevolking, waarop de commissie reeds bij het opmaken der begrooting voor 1874 gemeend had te moeten rekenen.

## III. ONDERHOUD DER GEVANGENEN.

### a. *Voeding.*

De voeding dea gevangenen heeft over het geheele jaar 1873 plaats gevonden ingevolge den voedingstaat, behoorende bij de verordening van 30 April 1872 (*Gouvernementsblad* n°.25).

Zoo min de hoeveelheid als de hoedanigheid of de toebereiding der spijzen gaf aanleiding tot klagten van de zijde der veroordeelden.

In het afgeloopen jaar zijn de kosten voor voeding geweest f 8325,96.

Daarvoor werden aangeschaft 1736 rations voor Europeanen, enz., en voor inlanders enz. 30 255⅔ rations; terwijl op ultimo December 1872 respectivelijk nog 163 en 385 rations aanwezig waren. Na aftrek van 1881 en 30 689⅔ rations, die respectivelijk voor de genoemde twee kategorien werden uitgegeven, zijn op ultimo December 1873 18 rations voor de Europeanen, enz., in voorraad, en komen 49 rations voor de inlanders, enz., te kort, waarin door eene tijdige aanvraag is voorzien.

### b. *Kleeding.*

De bij de voormelde verordening behoorende staat voor het uitreiken van kleeding aan de gevangenen werd in 1873 toegepast, en gaf tot dusverre geene aanleiding tot bemerkingen.

Door het aanschaffen van solide grondstoffen gaan de gevangenen behoorlijk gekleed.

De voorradige kleeding op ultimo December 1872 had eene waarde van f 270,84. Aangeschaft en ingevolge bekomen magtiging door de gevangenen zelven aangemaakt, werd tot een bedrag van f 1207,14; terwijl de ingenomen kleedingstukken eene waarde bezaten van f 13,85.

Daarentegen ontvingen de Europeanen, enz. (mannen) ter waarde van f 108,14, de inlanders enz. (mannen) van f 950,26, en de inlanders (vrouwen) van f 19,43 aan kleedingstukken.

Op ultimo December 1873 bleef dus in voorraad voor eene waarde van f 414 aan kleeding.

Door het inruimen van een locaal voor magazijn is de commissie thans in staat kleeding in voorraad te doen aanmaken.

### c. *Ligging.*

Ook voor de ligging werden de desbetreffende voorschriften toegepast.

Bij den op ultimo December 1872 aanwezigen voorraad, ter waarde van f 19,06, werd tot een bedrag van f 163,40 aan liggingstukken aangeschaft, en ter waarde van f 31,04 van ontslagen gevangenen ingenomen.

Daarentegen werden liggingstukken verstrekt in 1873: aan Europeanen, enz., tot eene waarde van f 25,43, en aan inlanders, enz. van f 101,17; zoodat op ultimo December 1873 voor f 89,90 in voorraad bleef.

### d. *Bewassching.*

Met zorg wordt aan het wasschen der kleedingstukken enz. de hand gehouden. Eene hoeveelheid van 305 kilogram zeep, ter waarde van f 106.36, werd daartoe aan de gevangenen uitgereikt.

### e. *Verzorging der zieken.*

Even als het jaar te voren had de verpleging der zieke gevangenen in de eerste helft van het jaar 1873 in de infirmerie te fort Nieuw-Amsterdam plaats.

Zoodra echter een locaal binnen de gevangenis als voorloopige ziekenzaal konde aangewezen worden, verzocht en verkreeg de commissie magtiging de aankoopen tot dat doel te bewerkstelligen.

Nadat het locaal volgens geneeskundige verklaring geschikt geoordeeld was voor de ziekenverpleging, werd het reeds in het begin van Julij in gebruik genomen; weldra werd ook de verstrekking van de voeding der zieke gevangenen aan de gevangenis getrokken, toen Uwe Excellentie, op voorstel der commissie, het reglement daarvoor had vastgesteld.

Aan de waarneming der functien van geneesheer der gevangenis werd tevens eene toelage van f 30 's maands verbonden, welke som over 5 maanden ten laste van de begrooting der gevangenis komt.

Van de doelmatige werking der ziekenzaal binnen de gevangenis heeft de commissie zich niets te veel voorgesteld. De verpleegdagen toch bedragen in het tweede halfjaar 785 minder dan in het eerste.

Niettegenstaande de buitengewone uitgaven voor fournitures, enz., te zamen f 1100 bedragende, bij het *tweede* halfjaar gerekend zijn, beloopen de totaal-onkosten voor dit gedeelte slechts f 1754,36⅝, tegen f 1568,90 voor het *eerste* halfjaar.

En bovendien heeft de gevangenis aan eenheid aanzienlijk bij die regeling gewonnen.

Onderstaande opgaven geven verder een overzigt van de ziekte-verhouding in het jaar 1873.

Het getal van de veroordeelden die één's of meermalen verpleegd zijn, bedraagt 104. Van de afwisselende bevolking is dit in percenten 63,8. Het getal verplegingen gedurende korter of langer tijd bedraagt 252. De duur dier verplegingen in dagen is gemiddeld bijna 24. Het getal verpleegdagen bedraagt te zamen 6023; dat is in percenten van de sterktedagen 15,9. De gezamenlijke kosten, zonder de toelagen, bedragen f 3323,26⅝, dat is per zieke per dag f 0,552.

Onder deze opgaven zijn de verpleegdagen van de in het hospitaal te Paramaribo geëvacueerde gevangenen begrepen.

Op ultimo December 1872 waren aldaar 2 gevangenen geëvacueerd.

In den loop van het afgeloopen jaar klom dat cijfer tot 5; waarvan 2 door ontslag, 1 door terugkeer en 2 door overlijden zijn afgegaan, zoodat op ultimo December 1873 geene veroordeelden dezer gevangenis in het hospitaal zijn gebleven.

In 1873 zijn in het hospitaal 2 en te fort Nieuw-Amsterdam 3, te zamen 5 gevangenen overleden.

De veroordeelden, die wegens geringe ongesteldheden als kwartierzieken worden behandeld, zijn deswege 1959 dagen in 1873 vrijgesteld geworden van werk, makende met de verpleegdagen 7982 ziektedagen, of ruim 21 per cent van de sterktedagen.

Het grootste getal zieken bedroeg op één dag 32, het kleinste getal 8, gemiddeld 22.

### f. *Verschillende bijkomende artikelen.*

Door het inruimen van een locaal voor badkamer kon meer geregeld aan het baden der gevangenen de hand worden gehouden. Het scheren en het snijden van het hoofdhaar had mede geregeld plaats. De kosten hiervoor bedroegen in 1873 f 72.

Ter bereiding der spijzen werd aan brandhout aangekocht tot een bedrag van f 691,20.

Voor herstellingen aan kleeding- en liggingstukken werd in 1873 f 18,25, voor lichtstoffen f 94,17, voor begrafeniskosten f 37 en voor andere artikelen f 8,35⅝ gedeclareerd, terwijl voor de huisdienst f 222,20 aan arbeidsloonen moet ontvangen worden.

### g. *Aanbestedingen en leverantien.*

De levensmiddelen en eenige andere behoeften werden voor het meerendeel bij aanbesteding geleverd. Andere benoodigdheden werden aangekocht, en de kleeding- en liggingstukken die daarvoor vatbaar waren, door de gevangenen zelven aangemaakt, ter aanmoediging van den productiven arbeid.

De aanbesteding voor de behoeften in het eerste halfjaar 1873 werd tegen het einde van het jaar te voren, die voor het tweede halfjaar in de maand Mei van het afgeloopen jaar gehouden.

Over de daarop gevolgde leveringen heeft de commissie alle reden van tevredenheid.

*Berekening van de kosten per hoofd en per dag.*

In 1873 zijn de uitgaven ten laste van het budget dezer gevangenis geweest:

1. *Toezigt en bewaking.*

| | | |
|---|---|---|
| Gezamenlijke tractementen, toelagen en bureaukosten . . . . . | f | 4 355,54 |

2. *Onderhoud.*

| | | | |
|---|---|---|---|
| *a.* Voeding . . . . . | f | 8 325,96 | |
| *b.* Kleeding . . . . . | | 1 207,14 | |
| *c.* Ligging . . . . . | | 163,40 | |
| *d.* Bewassching . . . . . | | 106,36 | |
| *e.* Onderwijs. . . . . | | 157,80 | |
| *f.* Genees- en heelkundige verpleging . . . . . | | 3 323,26 [5] | |
| *g.* Brandhout, lichtstoffen, huisdienst en verdere bijkomende artikelen . | | 1 140,17 [5] | |
| | | | 14 424,10 |
| 3. *Gereedschappen, werktuigen en ander meubilair* . . . . . | | | 559,19 |
| Te zamen . . . | f | | 19 338,83 |

Daarentegen bedragen de bate der koloniale kas:

| | | | |
|---|---|---|---|
| 1. ½ arbeidsloon over 6767 productive werkdagen à 10 cents per dag. . | f | 338,35 | |
| 2. Inhoudingen op het loon van gevangenen, wegens het zoek maken van verstrekte kleeding enz. . | | 9,53 | |
| 3. Storting van nalatenschappen van overleden gevangenen enz.; in mindering van verschuldigde proceskosten. . | | 19,92 | |
| | | | 367,80 |
| Blijft uitgegeven in 1873 . . | f | | 18 971,03 |

In het afgeloopen jaar hebben de sterktedagen bedragen 37 894, zoodat de kosten per hoofd en per dag komen op f 0,50.

## IV. ORDE EN TUCHT.

Niettegenstaande de moeijelijkheden aan het verkrijgen van geschikte mindere beambten verbonden, is het zigtbaar dat orde en tucht heerschen in de dienst der gevangenis.

De dagelijksche diensten hebben regelmatig plaats, de voorschriften worden nageleefd, de ondergeschiktheid gehandhaafd, de zindelijkheid betracht en gezetten arbeid van de gevangenen gevorderd.

Om te regt te staan wegens misdrijf werd slechts één gevangene opgevorderd door het hof van justitie, en zulks wegens een vóór zijne veroordeeling bedreven feit.

Het overtreden van de voorschriften en bevelen komt in betrekkelijk geringe mate voor, daar de gevangenen zich over het algemeen gewillig en onderworpen betoonen.

*Straffen.*

In het jaar 1873 werden aan 25 veroordeelden 33 straffen opgelegd; 21 werden éénmaal, 1 tweemaal, 2 driemaal en 1 viermaal gestraft.

De begane vergrijpen kunnen teruggebragt worden tot de navolgende kategorien: 1°. ongeregelde gedragingen 7; 2°. ongehoorzaamheid, oneerbiedigheid, onwilligheid, brutaliteit 14; 3°. leugentaal, misleiding 5; 4°. zoekmaking, verkoopen van verstrekte goederen 3; 5° ontvlugting, poging of medepligtigheid 4.

Voor herhaling van gelijksoortige vergrijpen, door een zelfden gevangene begaan, volgden: de 1ste maal 30; bij de 1ste herhaling 2, en bij de 2de herhaling 1 straffen.

Binnen de grenzen der respective bevoegdheden werden van de straffen opgelegd: door den directeur 8, door de commissarissen der maand 14, door de commissie van administratie 11.

Die straffen bestonden in:

| | | |
|---|---|---|
| 1°. eenzame opsluiting in de strafcel van 1—4 dagen | | 10 |
| idem | 5—14 » | 8 |
| idem | 15—28 » | 2 |
| 2°. eenzame opsluiting in de strafcel o/a dag op droogen kost van 1—14 dagen . . . . . | | 2 |
| idem » 15—28 » . . . . . | | » |
| 3°. sluiting in de boeijen van 1—14 dagen achtereen, | | |
| of » 1—7 » o/a dag . | | » |
| idem » 5—8 » achtereen, | | |
| of » 8—14 » o/a dag . | | » |
| 4°. eenzame opsluiting in de strafcel van 1—14 dagen, met sluiting in de boeijen van 1—4 dagen achtereen, of van 1—7 dagen o/a dag . . . . . | | 2 |
| idem » 15—28 » met idem van 5—8 dagen achtereen, of » 8—14 » o/a dag . . . . . | | » |
| 5°. eenzame opsluiting in de strafcel, o/a dag op droogen kost van 1—14 dagen, met sluiting in de boeijen van 1—4 dagen achtereen, of van 1—7 dagen o/a dag. . . . . | | 3 |
| idem van 15—28 dagen, met idem van 5—8 dagen achtereen, of van 8—14 dagen o/a dag . . . . . | | 6 |
| te zamen . . | | 33 |

De straf van ligchamelijke kastijding werd in 1873 niet toegepast.

In de klasse van discipline waren op ult. December 1872 van de veroordeelden tot dwangarbeid 11, tot gevangenisstraf 5.

Gedurende het jaar 1873 werden in die klasse geplaatst respectivelijk 1 en 1 veroordeelden. Door ontslag, overlijden, als anderzins, verminderde die klasse respectivelijk met 0 en 1, zoodat op ult. December 1873 daarin bleven, respectivelijk 12 en 5.

Ontvlugtingen uit de gevangenis hadden 4 malen door 3 gevangenen plaats. Een dezer ontvlugtte ten tweede male, na de eerste maal te zijn teruggezonden; aan het einde des jaars was hij nog niet terug. De anderen werden onmiddellijk na de ontvlugting achterhaald en teruggebragt.

Bij deze ontvlugtingen bleek telken male de nalatigheid der betrokken mindere beambten, die wegens hun verzuim werden gestraft.

Dat de straffen bevorderlijk zijn geweest aan het handhaven van orde en tucht, lijdt geen twijfel. Slechts enkele gevangenen betoonen zich onverschillig daarvoor.

*Bezoeken.*

Met inachtneming van de desbetreffende voorschriften hebben zich in 1873 15 personen bij de gevangenis aangemeld tot het bezoeken van 11 gevangenen.

Deze bezoeken gaven geene aanleiding tot bemerkingen en liepen ordelijk af.

## V. ARBEID DER GEVANGENEN.

Even als in 1872 werden de crimineel veroordeelden iederen werkdag gedurende 10 uren ter beschikking gesteld van de werken aan de communicatie en later aan de inpoldering van het terrein rondom het fort.

De correctioneel veroordeelden werden, naar gelang hunner geschiktheid, in het afgeloopen jaar gebezigd tot het verrigten van productiven arbeid.

Deze bestond in naaiwerk, vlecht- en mandewerk, maken en lappen van schoenen, de huisdienst, het verder in orde brengen van het terrein rondom de gevangenis, en het leveren van handlangers aan de bouwwerken.

Verder werden zij, bij gebrek aan voldoenden productiven arbeid, kosteloos gebezigd tot het in orde houden van de werken in en om het fort.

De commissie stelt zich voor, Uwer Excellentie weldra een afzonderlijk verslag van de resultaten van den productiven arbeid in 1873 aan te bieden. Intusschen zal zij hier kortelijk eenige uitkomsten vermelden, waarbij zij even als in 1872 onderscheid maakt tusschen de *gewone of bestendige* en de *toevallige* resultaten.

De in 1873 door de gevangenen verdiende arbeidsloonen loopen over:

| | | | |
|---|---|---|---|
| 1°. | Gewonen productiven arbeid: | | |
| *a.* | 3245 werkdagen diverse productie. | | |
| *b.* | 1333 dagen huisdienst der gevangenis; te zamen | | |
| | 4578 werkdagen à 10 cent . . . . . | f | 457,80 |
| 2°. | Toevalligen productarbeid: | | |
| *a.* | 889 dagen bewerken van het terrein. | | |
| *b.* | 577 dagen voor handlangers bij het bouwdepartement. | | |
| *c.* | 723 dagen voor handlangers bij andere bouwwerken; te zamen: | | |
| | 2189 werkdagen à 10 cent . . . . . | | 218,90 |
| | Totaal . . . . | f | 676,70 |

van welk bedrag de helft, ter somma van f 338,35, wordt gestort in de koloniale kas. De wederhelft blijft als uitgaanskassen voor de gevangenen onder berusting der commissie.

In het hiervoren bedoelde verslag zullen nadere bijzonderheden worden opgenomen.

*Godsdienstoefeningen en onderwijs.*

De godsdienstoefeningen werden in 1873 voor het meerendeel gehouden in het militair school- en kerklocaal van het zoogenaamde paviljoen. Toen de bestemming van dit locaal veranderd werd, hebben sedert de godsdienstoefeningen plaats gevonden, voor de leden der Moravische broedergemeente in de wachtkamer der gevangenis en voor de Roomsch-katholijken in de benedenwoning van den kommandant van het fort.

Onder behoorlijk geleide woonden de gevangenen de godsdienstoefeningen buiten de gevangenis bij.

Deze werden in 1873 gehouden door de leeraren STAUDE en MENZE der Moravische broedergemeente, te zamen 6 maal, en door de Roomsch-katholijke geestelijken VAN MENS en ROMME te zamen 10 maal.

Op den 19den December 1873 werd een aanvang gemaakt met het geven van onderwijs aan een 32tal correctionele gevangenen.

De aanwijzing en inrigting van een schoollocaal binnen de gevangenis hadden te voren plaats gehad, en de commissie had bereids de eer Uwer Excellentie, bij missive van den 2den October 1873, n°. 18, eene ontwerp-regeling van het bedoelde onderwijs aan te bieden.

De tijd, sedert den aanvang van het onderwijs verloopen, is te kort, om van eenig resultaat te doen blijken.

De commissie behoudt zich derhalve voor in een volgend verslag ze te vermelden.

Zij vermeent intusschen de verdere détails van dit onderwerp met die zorg geregeld te hebben, die voor eene eerlijke proefneming noodzakelijk is.

Zal de commissie, in het vertrouwen op het welslagen harer pogingen, ook verder de belangen der haar toevertrouwde inrigting met dien ijver en lust behartigen, die zij meent uit de vrijwillige aanvaarding dezer moeijelijke taak voort te vloeijen, dan mag zij niet nalaten Uwer Excellentie's medewerking daarbij in te roepen.

*De Commissie van Administratie voornoemd,*

(*Get.*) TWISS, *Voorzitter.*

( » ) KNOCH, *Secretaris.*

BEHOORT BIJ HET JAARVERSLAG DER COMMISSIE VAN ADMINISTRATIE DD. 28 JANUARIJ 1874, N°. 3.

Bijlage **A**.

## Gevangenis in het fort Nieuw Amsterdam.

*Staat van het meubilair in* 1873.

| BENAMING. | Aanwezig op 1°. Januarij 1873. | Bijgekomen in 1873. | Afgegaan in 1873. | Aanwezig op ult. December 1873. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|
| Ameublement der localen en der school: | | | | | |
| Houten britsen . . . . . | 13 | 5 | 7 | 11 | |
| » urinetonnen . . . . . | 15 | » | 5 | 10 | |
| » wateremmers . . . . | 8 | » | 4 | 4 | |
| » waschtobben . . . . | 10 | » | 3 | 7 | |
| » draagtonnen . . . . . | 1 | 1 | 1 | 1 | |
| Kamerstoffers . . . . . | 8 | 12 | 12 | 8 | |
| Luiwagens . . . . . | 5 | 12 | 5 | 12 | |
| Raagbollen . . . . . | 3 | » | » | 3 | |
| Waterpullen . . . . . | 33 | » | 9 | 24 | |
| Nachtstelletjes . . . . . | 8 | 4 | » | 12 | |
| IJzeren potten tot idem . . . | 7 | 4 | » | 11 | |
| Kleedingplanken . . . . . | 9 | 20 | » | 29 | |
| Tafels (groote) . . . . . | » | 1 | » | 1 | |
| Schooltafels . . . . . | » | 2 | » | 2 | |
| Schoolbanken . . . . . | » | 3 | » | 3 | |
| Houten stoelen . . . . . | » | 2 | » | 2 | |
| Boekenkasten . . . . . | » | 1 | » | 1 | |
| Vierkante tafeltjes . . . . . | » | 1 | » | 1 | |
| Klokken . . . . . | » | 2 | » | 2 | |
| Looden inktkokers . . . . . | » | 8 | » | 8 | |
| Gereedschappen: | | | | | |
| IJzeren schoppen . . . . . | 18 | 8 | 6 | 20 | |
| Modder » . . . . . | 7 | » | 2 | 5 | |
| Harken . . . . . | 8 | » | 3 | 5 | |
| Tjappen . . . . . | 12 | » | » | 12 | |
| Bijlen . . . . . | 13 | » | 6 | 7 | |
| Handbijlen . . . . . | » | » | » | » | |
| Houwers . . . . . | 42 | 50 | 56 | 36 | |
| Kruiwagens . . . . . | 2 | 4 | 2 | 4 | |
| Booren . . . . . | 1 | » | » | 1 | |
| Boorijzers . . . . . | 2 | 6 | » | 8 | |

| BENAMING. | Aanwezig op 1°. Januarij 1873. | Bijgekomen in 1873. | Afgegaan in 1873. | Aanwezig op ult. December 1873. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|
| Zagen | 1 | » | » | 1 | |
| Hamers | 1 | 1 | 1 | 1 | |
| Beitels | » | 2 | » | 2 | |
| Nijptangen | » | 1 | » | 1 | |
| Schaven | 1 | » | » | 1 | |
| Slijpsteen met spil en kruk | 1 | » | » | 1 | |
| Keukengereedschap en fournitures voor de ziekenzaal: | | | | | |
| IJzeren kookpotten | 2 | 5 | » | 7 | |
| » roosters | 2 | » | 1 | 1 | |
| Braadpannen | 2 | » | 1 | 1 | |
| Rijstscheppers | 3 | » | » | 3 | |
| Vleeschmessen | 3 | » | 3 | » | |
| Broodmessen | » | 2 | » | 2 | |
| Houten etensbakken | 14 | » | 12 | 2 | |
| Koffijmolen | » | » | » | » | |
| Waschblikken | » | 8 | » | 8 | |
| Nachtlampen | » | 2 | » | 2 | |
| Medicijnkopjes | » | 12 | » | 12 | |
| Aarden kamerpotten | » | 12 | » | 12 | |
| » etenskommen | » | 24 | » | 24 | |
| » drinkkannen | » | 24 | » | 24 | |
| Lepels | » | 24 | » | 24 | |
| Blikken drinkmokken | » | 2 | » | 2 | |
| Wateremmers | » | 2 | » | 2 | |
| Diversen: | | | | | |
| Nommerplankjes voor de localen | 13 | » | » | 13 | |
| Stangboeijen | 2 | » | » | 2 | |
| Springboeijen | 3 | » | » | 3 | |
| Sleutels tot springboeijen | 3 | » | » | 3 | |
| Voetboeijen | 2 | » | » | 2 | |
| Sleutels tot idem | » | » | » | » | |
| Kettingboeijen | 6 | » | » | 6 | |
| Sloten met sleutels voor idem | 2 | » | » | 2 | |
| IJzeren ketting voor boeijen (vademen) | 5⅓ | 10 | » | 15½ | 29,2 Meters. |
| Hangsloten met sleutels | 16 | 20 | » | 36 | |
| Balansen | 1 | » | » | 1 | |
| Balans met schalen | » | 1 | » | 1 | |
| Weegschalen | 1 | » | » | 1 | |
| IJzeren gewigten | 9 | » | » | 9 | |
| » » (kleine) | 5 | » | » | 5 | |
| Nederlandsche gewigten (groote) | » | 10 | » | 10 | |

| BENAMING. | Aanwezig op 1°. Januarij 1873. | Bijgekomen in 1873. | Afgegaan in 1373. | Aanwezig op ult. December 1873. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|
| Stellen Nederlandsch sluitgewigt | » | 2 | » | 2 | |
| Vaten koolzuur . . . . . | » | 1 | 1 | » | |
| » stuifkalk . . . . . | » | 4 | 4 | » | |
| » zwartsel . . . . . | » | 4 | 4 | » | |
| » witlood . . . . . | » | 50 | 50 | » | |
| » geel oker . . . . . | » | 50 | 50 | » | |
| » koeklijm . . . . . | » | 10 | 10 | » | |
| Kannen ongekookte lijnolie . . | » | 10 | 10 | » | |
| » gekookte » . . | » | 10 | 10 | » | |
| Teerkwasten . . . . . | 3 | 3 | » | 6 | |
| Wit » . . . . . | » | 12 | 12 | » | |
| Verw » . . . . . | » | 3 | 3 | » | |
| » spijkers (laschijzers) . . . | » | 10 | 10 | » | |
| » » (kuiper-) . . . . | » | 10 | 10 | » | |
| Handlantaarns. . . . . | 1 | 1 | 1 | 1 | |
| Lampen (stuks) . . . . . | 2 | » | » | 2 | |
| Regenafleider voor idem . . . | 1 | » | 1 | » | |
| Lampenglazen . . . . . | » | 6 | 4 | 2 | |

BEHOORT BIJ HET JAARVERSLAG DER
COMMISSIE VAN ADMINISTRATIE
DD. 28 JANUARIJ 1874, N°. 3.

Bijlage **B**.

# Gevangenis te fort Nieuw-Amsterdam.

*Bevolkingsstatistiek over* 1873.

*A.* Overzigt van het effectief der bevolking.

| | BEVOLKING. | | | MEMORIE. | |
|---|---|---|---|---|---|
| | Mannen. | Vrouwen. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. |
| Effectief op 1°. Januarij 1873 . . . . . | 104 | 3 | 107 | 6 | » |
| Bijgekomen. . . . . | 53 | 3 | 56 | 1 | » |
| Afwisselende bevolking, te zamen. . . . . | 157 | 6 | 163 | 7 | » |
| Afgegaan . . . . . | 46 | 3 | 49 | » | » |
| Effectief op ultimo December 1873 . . . . . | 111 | 3 | 114 | 7 | » |

*B.* Overzigt van de plaats gehad hebbende bewegingen:

| | MUTATIEN DER BEVOLKING. | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | In de gevangenis te fort Nieuw-Amsterdam. | | Geëvacueerd te Paramaribo. | | Totaal. | Voor memorie gevoerd. | |
| | Mannen. | Vrouwen. | Mannen. | Vrouwen. | | Mannen. | Vrouwen. |
| Aanwezig op 1°. November 1873 . . . . . | 102 | 3 | 2 | » | 107 | 6 | » |
| *a.* In 1873 bijgekomen: | | | | | | | |
| Opgenomen of teruggekeerd . . . . . | 53 | 3 | » | » | 56 | 1 | » |
| Evacuatien of dagvaardingen naar Paramaribo . . . | » | » | 2 | 2 | 4 | » | » |
| Terug van idem naar idem . . . . . | 1 | » | » | » | 1 | » | » |
| Wegens gratie overgeplaatst bij de correctioneel veroordeelden. . . . . | 2 | » | » | » | 2 | » | » |
| Komt bij . . . . | 56 | 3 | 2 | 2 | 63 | 1 | » |
| *b.* In 1873 afgegaan: | | | | | | | |
| Ontslagen bij eindiging van straf of afgevoerd. . . . | 32 | 1 | 2 | » | 35 | » | » |
| Idem wegens gratie . . . . . | 8 | » | » | » | 8 | » | » |
| Naar Nederland opgezonden . . . . . | 1 | » | » | » | 1 | » | » |
| Overleden. . . . . | 3 | » | » | 2 | 5 | » | » |
| Evacuatien of dagvaardingen naar Paramaribo . . . | 2 | 2 | » | » | 4 | » | » |
| Terug van idem naar idem . . . . . | » | » | 1 | » | 1 | » | » |
| Wegens gratie afgevoerd bij de dwangarbeiders . . . | 2 | » | » | » | 2 | » | » |
| Gaat af . . . . | 48 | 3 | 3 | 2 | 56 | » | » |
| Aanwezig op ultimo December 1873 . . . . . | 110 | 3 | 1 | » | 114 | 7 | » |

*C.* Statistieke opgaven van onderscheiden cathegorien:

| | | BEVOLKING IN 1873. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Op 1°. Januarij. | Bij. | Af-wisselend. | Af. | Op ult. December. |
| | | 107 | 56 | 163 | 49 | 114 |
| 1°. Van de administrative indeeling. | | | | | | |
| Europeanen en met hen gelijkstaande. | mannen | 11 | 5 | 16 | 10 | 6 |
| Inlanders » » » » | mannen | 93 | 48 | 141 | 36 | 105 |
| | vrouwen | 3 | 3 | 6 | 3 | 3 |
| 2°. Van de straffen. | | | | | | |
| 1. Veroordeelden tot . . dwangarbeid, mann. | van 5—10 jaren. | 30 | 7 | 37 | 3 | 34 |
| | » 10—15 » | 2 | » | 2 | » | 2 |
| | » 15—20 » | » | » | » | » | » |
| | » 20 » | » | » | » | » | » |
| | in boeijen 1—20 » | 10 | 4 | 14 | » | 14 |
| kruiwagenstraf, mannen . . . . | van 1 » | 1 | » | 1 | 1 | » |
| | » 3 » | » | » | » | » | » |
| 2. Veroordeelden tot . . gevangenisstraf, mannen . . . . | » 3 maand.—2 » | 7 | 30 | 37 | 15 | 22 |
| | » 2—5 » | 32 | 12 | 42 | 18 | 26 |
| | » 5—10 » | 17 | » | 17 | 7 | 10 |
| | » 10 » | » | 1 | 1 | » | 1 |
| idem, vrouwen . . | » 3 maand.—2 » | » | 2 | 2 | » | 2 |
| | » 2—5 » | 2 | 1 | 3 | 2 | 1 |
| | » 5—10 » | » | » | » | » | » |
| | » 10 » | 1 | » | 1 | 1 | » |
| detentie, mannen . | » 3 maand.—2 » | 1 | » | 1 | 1 | » |
| | » 2—5 » | 1 | 1 | 2 | 1 | 1 |
| | » 5—10 » | 2 | » | 2 | 1 | 1 |
| | » 15 » | 1 | » | 1 | 1 | » |
| 3. Veroordeelden tot . . strafarbeid, mannen | » 1—3 maanden. . | » | » | » | » | » |
| | » 1—3 in de boeijen | » | » | » | » | » |
| idem, vrouwen . . | » 1—3 maanden. . | » | » | » | » | » |
| | » 1—3 in de boeijen | » | » | » | » | » |
| 3°. Van de geboorteplaats. | | | | | | |
| Europa. . . . . | mannen . . | 9 | 1 | 10 | 7 | 3 |
| De Nederlandsch West-Indische bezittingen. | mannen . . | 60 | 26 | 86 | 20 | 66 |
| | vrouwen . . | 3 | 1 | 4 | 3 | 1 |
| De Engelsch West-Indische bezittingen . . | mannen . . | 6 | 8 | 14 | 1 | 13 |
| | vrouwen . . | » | 2 | 2 | » | 2 |
| De Engelsch Oost-Indische bezittingen . . | mannen . . | 6 | 1 | 7 | 3 | 4 |
| China . . . . . | mannen . . | 20 | 17 | 37 | 12 | 25 |
| Andere landen of plaatsen. . . . . | mannen . . | 3 | » | 3 | 3 | » |

| | | BEVOLKING IN 1873. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Op 1°. Januarij. | Bij. | Af-wisselend. | Af. | Op ult. December. |
| | | 107 | 56 | 163 | 49 | 114 |
| 4°. Van de verhouding in deze kolonie. | | | | | | |
| a. Vrijen | mannen | 19 | 10 | 29 | 16 | 13 |
| | vrouwen | 1 | » | 1 | 1 | » |
| b. Immigranten | mannen | 34 | 26 | 60 | 18 | 42 |
| | vrouwen | » | 2 | 2 | » | 2 |
| c. Voormalige geëmancipeerden | mannen | 51 | 17 | 68 | 12 | 56 |
| | vrouwen | 2 | 1 | 3 | 2 | 1 |
| 5°. Van den staat. | | | | | | |
| a. Gehuwd | mannen | 17 | 7 | 24 | 6 | 18 |
| | vrouwen | » | » | » | » | » |
| b. Ongehuwd | mannen | 86 | 46 | 132 | 39 | 93 |
| | vrouwen | 3 | 3 | 6 | 3 | 3 |
| c. In den weduwenstaat | mannen | 1 | » | 1 | 1 | » |
| 6°. Van de ontwikkeling. | | | | | | |
| Kunnen: lezen en schrijven | mannen | 37 | 19 | 56 | 17 | 39 |
| | vrouwen | » | 2 | 2 | » | 2 |
| Kunnen: niet lezen of schrijven | mannen | 67 | 34 | 101 | 29 | 72 |
| | vrouwen | 3 | 1 | 4 | 3 | 1 |
| 7°. Van de misdaden enz. | | | | | | |
| a. Tegen de algemeene zaak: Valschheid in geschrifte | | 7 | 1 | 8 | 4 | 4 |
| a. Tegen de algemeene zaak: Feitelijke weerspannigheid | | 1 | 1 | 2 | » | 2 |
| b. Tegen personen: Moord, doodslag enz. | mannen | 5 | 2 | 7 | » | 7 |
| b. Tegen personen: » » of poging | vrouwen | 1 | » | 1 | 1 | » |
| b. Tegen personen: Moedwillige verwonding enz. | mannen | 12 | 11 | 23 | 8 | 15 |
| | vrouwen | » | 2 | 2 | 1 | 2 |
| b. Tegen personen: Aantasting van zeden enz. | | 3 | » | 3 | 1 | 2 |
| c. Tegen eigendom: Diefstal enz. of poging | mannen | 67 | 34 | 101 | 26 | 75 |
| | vrouwen | 2 | 1 | 3 | 2 | 1 |
| c. Tegen eigendom: Brandstichting, schade enz | | 1 | 2 | 3 | 1 | 2 |
| c. Tegen eigendom: Opligterij | | 2 | 1 | 3 | 1 | 2 |
| d. Tegen de militaire wetten: Diefstal in de chambrée | | 1 | » | 1 | 1 | » |
| d. Tegen de militaire wetten: Insubordinatie | | 5 | 1 | 6 | 4 | 2 |
| d. Tegen de militaire wetten: Verkoop van kleeding | | » | » | » | » | » |
| e. Disciplinare overtredingen | mannen | » | » | » | » | » |
| | vrouwen | » | » | » | » | » |

| | | BEVOLKING IN 1873. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Op 1°. Januarij. | Bij. | Af-wisselend. | Af. | Op ult. December. |
| | | 107 | 56 | 163 | 49 | 114 |
| 8°. Van de herhaling van misdaden enz. | | | | | | |
| Veroordeeld . . voor de 1ste maal . . . | mannen . . | 96 | 51 | 147 | 44 | 103 |
| | vrouwen . . | 1 | 3 | 4 | 1 | 3 |
| 1ste herhaling . . . . | mannen . . | 7 | 2 | 9 | 2 | 7 |
| | vrouwen . . | 2 | » | 2 | 2 | » |
| 2de » . . . . | mannen . . | » | » | » | » | » |
| | vrouwen . . | » | » | » | » | » |
| 3de » . . . . | mannen . . | 1 | » | 1 | » | 1 |
| | vrouwen . . | » | » | » | » | » |
| 9°. Van de godsdienst. | | | | | | |
| Protestantsch . . . . . | mannen . . | 7 | 8 | 15 | 5 | 10 |
| | vrouwen . . | » | 1 | 1 | » | 1 |
| Roomsch-katholijk. . . . . | mannen . . | 28 | 8 | 36 | 14 | 22 |
| | vrouwen . . | 1 | » | 1 | 1 | » |
| Moravische Broedergemeente . . . . . | mannen . . | 44 | 13 | 57 | 12 | 45 |
| | vrouwen . . | 2 | 1 | 3 | 2 | 1 |
| Anglicaansche of eene andere eeredienst . . | mannen . . | 25 | 24 | 49 | 15 | 34 |
| | vrouwen . . | » | 1 | 1 | » | 1 |
| 10°. Van den ouderdom. | | | | | | |
| Van 15—20 jaren. . . . . | mannen . . | 4 | 8 | 12 | 2 | 10 |
| | vrouwen . . | 2 | 1 | 3 | 2 | 1 |
| » 20—25 » . . . . . | mannen . . | 14 | 11 | 25 | 7 | 18 |
| | vrouwen . . | 1 | 2 | 3 | 1 | 2 |
| » 25—30 » . . . . . | mannen . . | 20 | 9 | 29 | 3 | 26 |
| | vrouwen . . | » | » | » | » | » |
| » 30—35 » . . . . . | mannen . . | 28 | 11 | 39 | 13 | 26 |
| | vrouwen . . | » | » | » | » | » |
| » 35—40 » . . . . . | mannen . . | 11 | 5 | 16 | 7 | 9 |
| » 40—45 » . . . . . | id. . . | 16 | 4 | 20 | 5 | 15 |
| » 45—50 » . . . . . | id. . . | 7 | » | 7 | 3 | 4 |
| » 50—55 » . . . . . | id. . . | 1 | 1 | 2 | » | 2 |
| » 55—60 » . . . . . | id. . . | » | » | » | » | » |
| » 60—65 » . . . . . | id. . . | 2 | » | 2 | 2 | » |
| » 65—70 » . . . . . | id. . . | 1 | » | 1 | 1 | » |
| Onbekend. . . . . | id. . . | » | 4 | 4 | 3 | 1 |

*De Commissie van Administratie voornoemd,*

(*Get.*) TWISS, *Voorzitter.*

» KNOCH, *Secretaris.*

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE **D.**

N°. 57.

# VERSLAG van den staat van het onderwijs in de kolonie Suriname, over het jaar 1873, ingezonden door de Commissie van onderwijs aan den heer Gouverneur der kolonie.

In het jaar 1873 werd het onderwijs te Paramaribo even als vroeger gegeven in twee stadsscholen voor meisjes, en in particuliere scholen, waarvan onderscheidene door het Gouvernement worden gesubsidieerd.

De commissie ziet voor alsnog de noodzakelijkheid niet in tot het oprigten van armenscholen voor jongens, daar de maatregel om jongens, die van wege het Gouvernement onderwijs genieten, op de verschillende particuliere scholen te plaatsen, steeds gunstig werkt.

Er waren in het afgeloopen jaar in het stadsdistrict 20 particuliere scholen gevestigd, waarop gemiddeld aan 1776 jongens en aan 1367 meisjes onderwijs gegeven werd.

Te Nieuw-Rotterdam was er in het jaar 1873, even als vroeger, eene stadsschool aanwezig, waarvan ook door anderen dan onvermogenden gebruik werd gemaakt. Het toezigt over deze school is nog altijd opgedragen aan de sub-commissie van onderwijs aldaar.

Het grootste gedeelte der schoolgaande kinderen genoot onderrigt op de scholen der Moravische broeders en op die der Roomsch-katholijke geestelijken.

De eersten werden in het afgeloopen jaar door 1201 en de tweede door 950 kinderen bezocht.

Aan het hoofd van die scholen staan geëxamineerde onderwijzers en onderwijzeressen, en het onderwijs dat aldaar gegeven wordt, kan voldoende genoemd worden, wanneer men in aanmerking neemt dat zij bezocht worden door kinderen uit den minderen stand.

Op eene der gesubsidieerde particuliere scholen bleef voor meisjes boven 14 jaren gelegenheid bestaan om het geleerde te herhalen en meer toegepast onderrigt in gewone vrouwelijke handwerken te ontvangen.

De van landswege gratis onderwijs genietende kinderen worden steeds door de Maatschappij van Weldadigheid en het dames-comité Dorcas, voor zooveel dit hun mogelijk is, voorzien van kleederen en schoenen, waardoor die kinderen in de gelegenheid gesteld worden om de school geregeld te bezoeken. Niettemin is het verzuim der schoolgaande kinderen nog groot, waaraan, naar het oordeel der commissie, de ouders der kinderen uit den lageren stand veel schuld hebben, zoodat het allezins wenschelijk is dat daarin, door wettelijke bepalingen, spoedig voorziening gebragt werd.

Aan het hoofd van de verschillende particuliere scholen te Paramaribo stonden in het afgeloopen jaar 4 onderwijzers en 3 onderwijzeressen van den eersten rang, 5 onderwijzers van den tweeden rang, 7 onderwijzers en onderwijzeressen van den derden rang, en 3 onderwijzers en onderwijzeressen van den vierden rang, terwijl op enkele dier scholen geëxamineerde onderwijzers en onderwijzeressen hulp verleenen.

Van de gelegenheid om onder de leiding van de onderwijzers van den eersten rang, N. VAN MEERTEN en H. C. TEN BROEKE, tot onderwijzers te worden gevormd, werd zoowel door mannelijke als door vrouwelijke kweekelingen een nuttig gebruik gemaakt. Meer bijzonderheden daaromtrent verneemt Uwe Excellentie uit de verslagen van die onderwijzers, welke kopijelijk hierbij gevoegd worden.

In het afgeloopen jaar legde de heer F. A. WIHRT, die onder de leiding van den heer H. C. TEN BROEKE geweest was, bij de commissie het vereischte examen af en werd toegelaten als onderwijzer van den vierden rang.

Aan den heer S. B. BIBAZ werd, na afgelegd examen, door de commissie eene acte afgegeven als onderwijzer van den tweeden rang. Hij was bezitter van den derden rang.

Het getal bewaarscholen beliep, even als in het vorige jaar, drie.

De commissie ontving met belangstelling uwer Excellentie's resolutie, waarbij in het afgeloopen jaar wederom eene school gevestigd is in een der buitendistricten der oude kolonie.

Hoedanig de werking is van het onderwijs in de buitendistricten, is der commissie niet volledig bekend, vermits het toezigt over die scholen aan de districts-commissarissen is opgedragen. Volgens hetgeen zij echter daarvan heeft vernomen, is het aantal schoolgaande kinderen aldaar zeer aanzienlijk verminderd en tevens het schoolverzuim zeer toegenomen, zoodat het onderwijs bijna onvruchtbaar blijft en eene spoedige betere regeling dringend noodzakelijk is geworden.

Met groote belangstelling nam de commissie kennis van het haar, in het afgeloopen jaar, toegezonden concept eener verordening op het lager onderwijs, dat in de daad op vele punten verbetering en nieuwe regeling vereischt.

Tot dusver toch wordt de zaak van het onderwijs geregeld door de verouderde publicatie van 1834, *Gouvernementsblad* n°. 16, zoodat de commissie sedert lang, bij het afnemen van examina, de daarin voorkomende bepalingen in de uitgebreidste beteekenis moet opvatten, zal het examen eenigermate aan de vereischten van den tegenwoordigen tijd voldoen.

Het onderwijs op de scholen bepaalt zich over het algemeen tot de gewone vakken van lager onderwijs, omschreven bij de voormelde publicatie; er zijn echter ook enkele scholen, met onderwijzers of onderwijzeressen van den eersten rang aan het hoofd, alwaar het onderwijs is ingerigt meer overeenkomstig hetgeen in Nederland in vigueur is; terwijl daar ook voldoend onderwijs in de Fransche, de Engelsche en de Hoogduitsche taal gegeven wordt.

Op de meesten der particuliere scholen wordt onderwijs gegeven aan jongens en meisjes te zamen, op enkelen alleen aan jongens of wel alleen aan meisjes. De schoollocalen voldoen over het algemeen vrij goed aan de vereischten.

Doordien slechts geëxamineerde onderwijzers geplaatst worden aan het hoofd der in de buitendistricten gevestigde gouvernementscholen, wordt de lust tot studie bij jongelieden levendig gehouden en blijven de inrigtingen tot vorming van onderwijzers nuttig werken.

Ten slotte geeft de commissie Uwer Excellentie in overweging om, bijaldien het mogt blijken dat de voorgestelde nieuwe regeling van het onderwijs niet spoedig tot stand is te brengen, alsdan ten minste de bestaande bepalingen omtrent het schooltoezigt en de vereischten voor onderwijzers, — welke bepalingen de meest gebrekkige zijn, — zoodra doenlijk door andere te vervangen. De in de aanhangige onderwijs-verordening omtrent deze beide punten voorkomende artikelen komen der commissie zeer geschikt voor.

Paramaribo, den 9den April 1874.

*Namens de Commissie voornoemd,*

(*get.*) G. J. A Bosch Reitz, *Voorzitter.*

" N. T. A Arlaud, *Lid en Secretaris.*

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE E.

N°. 58.

PARAMARIBO, 1 *Januarij* 1874.

De thans van den ondergeteekende onderwijs genietende kweekelingen zijn de volgende: 1. E. J. ARLEM, 2. J. R. G. GOEDMAN, 3. H. N. HOOGVLIET, 4. A. A. ECKERS, 5. S. C. MARE, 6. J. T. RITFELD, 7. J. OMZIGTIG, 8. R. T. SCHUTMAN, 9. H. HOMET, 10. J. HELSTONE, 11. C. H. BERGEN, 12. J. EMANUELS, 13. A. W. P. RHENARDUS, benevens de jonge dames: 1. H. C. HEERENBERG, 2. E. WILMANS, 3. M. BRANDON.

De vier eersten hebben in den laatsten tijd vrij goede vorderingen gemaakt, en worden bij deze voorgedragen tot het afleggen van een examen als onderwijzer van den vierden rang. De vijfde doet zijn uiterst best en maakt dragelijke vorderingen, doch vindt veel bezwaar in de Nederlandsche taal, daar hij van zijne jeugd af gewoon geweest zijnde Neger-Engelsch te spreken, zich de eigenaardigheden van het Nederlandsch moeijelijk kan eigen maken.

De zesde en de zevende zijn niet zeer vlug van bevatting, maar geven blijken van goeden wil, en er bestaat hoop, dat zij mettertijd zullen aanslaan.

Met de drie volgende gaat het niet naar wensch. Zij maken zich schuldig aan veelvuldig verzuim en betoonen zeer weinig ijver. Tot hunne verschooning kan worden aangemerkt, dat zij, behoeftig zijnde, niet altijd behoorlijk gekleed voor den dag kunnen komen.

De drie laatste der jongens-kweekelingen zijn nog te kort onder de leiding van den ondergeteekende, dan dat hij van hen met grond een oordeel kan vellen. Tot nu toe zijn hunne vorderingen zeer naar wensch, en op hunnen ijver valt niets aan te merken.

Van de drie dames-kweekelingen onderscheidt zich het gunstigst mejufvrouw HEERENBERG, die ook spoedig tot het afleggen van een examen zal worden voorgedragen.

De beide anderen zijn niet zeer vlug maar zeer goedwillig; mejufvrouw WILMANS heeft een goeden naam als bewaarschoolhouderes.

*Van de Commissie de Dw. Dienaar,*

(*get.*) N. VAN MEERTEN.

Voor afschrift,

(*get.*) N. T. A. ARLAUD,

*Lid en Secretaris der Commissie van Onderwijs.*

*Aan de Commissie van Onderwijs in de kolonie Suriname.*

# VERSLAG van den toestand der normaalschool van den ondergeteekende.

Het aantal kweekelingen, bedoeld bij gouvernementsresolutie dd. 29 Julij 1869, n°. 7, is ten getale van elf. Hunne namen zijn:

| | | |
|---|---|---|
| Gerrit Julius Halve, | oud | 25 jaar. |
| Samuel Daniel Saunches, | » | 22 » |
| Alphonsus Assen, | » | 22 » |
| Daniel Petrus IJveraar, | » | 24 » |
| Harry Monsanto, | » | 17 » |
| Raphael Bueno Bibaz, | » | 18 » |
| Jozef Daniel Wolff, | » | 20 » |
| Rudolf Delwon, | » | 23 » |
| Anna Marie Philippine Vlier, | » | 19 » |
| Henriette Louisa de Leon, | » | 17 » |
| Louisa Geertruida Homet, | » | 22 » |

De lessen worden zeer getrouwelijk bezocht. Het gedrag, zoowel der meisjes als jongens, laat niets te wenschen over. Zoodat de vorderingen, betrekkelijker wijze, voldoende zijn.

Wat de praktische vorming der kweekelingen betreft, zijn zij òf werkzaam op de scholen der Moravische broeders, òf op die van particuliere onderwijzers.

In plaats van vier lessen, elk van één uur, per week, zoo als het reglement voorschrijft, wordt er tweemaal daags geregeld van '—5 en van 6—7 uur onderwijs aan de kweekelingen gegeven.

Aldus naar waarheid opgemaakt.

Paramaribo, 24 Februarij 1874.

(*get.*) H. C. ten Broeke.

Voor afschrift,

(*get.* N. T. A. Arlaud,

*Lid en Secretaris der Commissie van Onderwijs.*

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE F.

N°. 59.

PARAMARIBO, 18 *April* 1874.

De commissie van onderwijs heeft de eer Uwe Excellentie bij deze te doen toekomen, als aanhangsel op het verslag betreffende het onderwijs, dat bereids aan Uwe Excellentie is ingezonden: een staat, vermeldende de namen der hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen, alsmede die der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen te Paramaribo, het aantal leerlingen op elke school en de leervakken waarin aldaar onderrigt wordt gegeven.

*Aan Zijne Excellentie den Heer Gouverneur der kolonie Suriname.*

Namens de Commissie voornoemd,

*De Voorzitter*,

(*Get.*) G. J A. BOSCH REITZ.

*Het Lid en Secretaris*,

(*Get.*) N. F. A. ARLAUD.

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE G.

N°. 60.

# RAMING der Ontvangsten en Uitgaven voor de kolonie Suriname voor het dienstjaar 1874.

## ONTVANGSTEN.

| | BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST. | Geraamd beloop. |
|---|---|---|
| | A. *Directe en indirecte belastingen.* | |
| *a.* | Belasting op de veld- en plantage-arbeiders . . . . . | f 70 000,00 |
| *b.* | Personeel . . . . . | |
| *c.* | Grondbelasting . . . . . | *Memorie.* |
| *d.* | Patentregt . . . . . | 56 000,00 |
| *e.* | Belasting op de huurwaarde van huizen . . . . . | 24 000,00 |
| *f.* | Paardengeld . . . . . | 900,00 |
| *g.* | Accijns op het binnenlandsch gedistilleerd . . . . . | 100 000,00 |
| *h.* | Invoerregten . . . . . | 270 000,00 |
| *i.* | Uitvoerregten . . . . . | 150 000,00 |
| *k.* | Lastgeld der schepen . . . . . | 32 000,00 |
| *l.* | Baak-, los- en steigergelden . . . . . | 7 000,00 |
| *m.* | Waag- en rooigelden en pakhuishuur . . . . . | 12 000,00 |
| *n.* | Zegelregt, vendu- en transportgelden daaronder begrepen . . . . . | 50 000,00 |
| *o.* | Successie- en overgangsregten . . . . . | 9 000,09 |
| *p.* | Begraafplaatsregt . . . . . | 2 500,00 |
| *q.* | Regt op de verlotingen . . . . . | 300,00 |
| | B. *Inkomsten van onderscheiden aard.* | |
| *a.* | Leges- en provisiegelden . . . . . | 1 000,00 |
| *b.* | Passagegelden . . . . . | 30 000,00 |
| *c.* | Opbrengst der posterij . . . . . | 12 000,00 |
| *d.* | Erf- en grondpacht . . . . . | 4 000,00 |
| | Transporteren . . . | f 830 700,00 |

| | BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST. | Geraamd bedrag. |
|---|---|---|
| | Per transport . . . | f 830 700,00 |
| *e.* | Landtaxen of akkergelden . . . . . | 10 000,00 |
| *f.* | Inhoudingen op de tractementen der ambtenaren door pensioen . . . . . | 50 000,00 |
| *g.* | Renten van het opgeheven West-Indisch pensioenfonds . . . . . | 10 762,00 |
| *h.* | Terugbetaling van voorschotten . . . . . | [illegible]0,00 |
| *i.* | Boeten, opbrengst van verbeurdverklaringen en terugbetaling van voorloopig betaalde justitie- en proceskosten . . . . . | 4 000,00 |
| *k.* | Griffieregten, te verantwoorden aan de koloniale kas . . . . . | 1 400,00 |
| *l.* | Salarissen van den hypotheekbewaarder, als boven . . . . . | 1 000,00 |
| *m.* | Emolumenten van den gouvernements-secretaris, als boven . . . . . | 3 800,00 |
| *n.* | Alle andere ontvangsten. . . . . | 28 000,00 |
| | C. *Ontvangsten betreffende de immigratie.* | |
| | Ontvangsten betreffende de immigratie . . . . . | *Memorie.* |
| | D. *Bijdrage uit 's Rijks schatkist.* | |
| | Bijdrage uit 's Rijks schatkist tot aanvulling der koloniale middelen . . . . . | 299 079,40 |
| | Totaal . . . | f 1 239 041,40 |

## UITGAVEN.

| | BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF. | Geraamd bedrag. |
|---|---|---|
| I. | Gouvernements-secretarie, Koloniale Staten en algemeene dienst . . . . . | f 170 535,75 |
| II. | Justitie en politie . . . . . | 316 271,30 |
| III. | Administratie van finantien . . . . . | 87 700,00 |
| IV. | Eeredienst, onderwijs, onbeheerde boedels en weezen, armenzorg en burgerlijke geneeskundige dienst . . . . . | 271 915,60 |
| V. | Bouwdepartement . . . . . | 105 515,00 |
| VI. | Koloniale vaartuigen, betonning, bebakening en seinwezen. . . . . | 120 348,75 |
| VII. | Pensioenen, wachtgelden en onderstanden. . . . . | 136 755,00 |
| VIII. | Onvoorziene uitgaven . . . . . | 30 000,00 |
| | | f 1 239 041,40 |

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE H.

N°. 61.

STAAT van reeds gedane of nog te doene ontvangsten voor de kolonie Suriname over het dienstjaar 1873, vergeleken met de raming.

| | BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST. | Raming voor 1873. | Ontvangsten gedaan of nog te doen voor 1873. |
|---|---|---|---|
| | A. *Directe en indirecte belastingen.* | | |
| *a.* | Hoofdelijke belasting der vrijgemaakten enz. | f 40 000,00 | f 36 395,33 |
| *b.* | Grondbelasting | *Memorie.* | » |
| *c.* | Personeel | 30 000,00 | 30 639,75 |
| *d.* | Patentregt | 50 000,00 | 69 619,13 |
| *e.* | Belasting op de huurwaarde van huizen | 24 000,00 | 20,938.20 |
| *f.* | Paardengeld | 900,00 | 922,50 |
| *g.* | Accijns op het binnenlandsch gedistilleerd | 100 000,00 | 91 389,58 |
| *h.* | Invoerregten | 270 000,00 | 293 025,85 |
| *i.* | Uitvoerregten | 150 000,00 | 158 065,90 |
| *k.* | Lastgeld der schepen | 32 000,00 | 34 371,00 |
| *l.* | Baak-, los- en steigergelden | 8 500,00 | 6 750,67 |
| *m.* | Waag- en rooigelden en pakhuishuur | 10 000,00 | 15 234,33 |
| *n.* | Zegelregt, vendu- en transportregten daaronder begrepen | 64 000,00 | 35 423,42 |
| *o.* | Successie en overgangsregten | 10 000,00 | 8 923,01 |
| *p.* | Begraafplaatsregt | 2 500,00 | 1 958,50 |
| *q.* | Regt op de verlotingen | 300,00 | 33,10 |
| *r.* | Heffing tot dekking van de kosten voortvloeijende uit de nieuwe regeling van het onderwijs | *Memorie.* | » |
| | B. *Inkomsten van onderscheiden aard.* | | |
| *a.* | Leges- en provisiegelden | 1 800,00 | 323,43 |
| *b.* | Passagegelden | 32 000,00 | 33 827,87 |
| *c.* | Opbrengst der posterij | 12 000,00 | 11 518,58 |
| *d.* | Erf- en grondpacht | 4 000,00 | 3 980,54 |
| *e.* | Landtaxen of akkergelden | 9 000,00 | 9 875,21 |
| *f.* | Inhoudingen op de tractementen der ambtenaren voor pensioen | 50 000,00 | 53 124,65 |
| | Transporteren | f 901 000,00 | f 916 340,58 |

| | BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST. | Raming voor 1873. | Ontvangsten gedaan of nog te doen voor 1873. |
|---|---|---|---|
| | Per transport . . . | f 901 000,00 | f 916 340,58 |
| *g.* | Renten van het opgeheven West-Indisch pensioenfonds . . . . . | 10 762,00 | 10 843,33⅓ |
| *h.* | Terugbetaling van voorschotten . . . . . | 300,00 | 760,03⅓ |
| *i.* | Boeten, opbrengst en verbeurdverklaringen en terugbetaling van voorloopig betaalde justitie- en proceskosten . . . . . | 4 800,00 | 6 048,99⅓ |
| *k.* | Griffieregten, te verantwoorden aan de koloniale kas . . . . . | 1 200,00 | 1 583,45 |
| *l.* | Salarissen van den hypotheekbewaarder, te verantwoorden aan de koloniale kas | 800,00 | 1 271,05⅓ |
| *m.* | Emolumenten van den gouvernements-secretaris, te verantwoorden aan de koloniale kas . . . . . | 3 800,00 | 5 844,61 |
| *n.* | Verschillende ontvangsten . . . . . | 25 000,00 | 36 514,33⅓ |
| | C. *Ontvangsten betreffende de immigratie* . . . . . | *Memorie.* | » |
| | D. *Bijdrage uit 's Rijks schatkist tot aanvulling der koloniale middelen* . . . | 272 959,20 | 191 603,94⅓ |
| | | f 1 220 621,20 | f 1 170 810,34 |

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE I.

N°. 62.

STAAT van reeds gedane of nog te doene uitgaven voor de kolonie Suriname, over het jaar 1873, vergeleken met de raming.

| BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF. | RAMING voor 1873. | UITGAVEN gedaan of nog te doen voor 1873. |
|---|---|---|
| Gouvernements-secretarie, Koloniale Staten en algemeene dienst | f 250 109,35 | f 237 511,85 5 |
| Justitie en politie | 282 277,50 | 276 008,02 5 |
| Administratie van finantien | 87 700,00 | 87 936,05 |
| Eeredienst, onderwijs, onbeheerde boedels en weezen, armenzorg en burgerlijke geneeskundige dienst | 200 515,60 | 181 761,72 5 |
| Bouwdepartement | 123 515,00 | 120 847,43 |
| Koloniale vaartuigen, betonning, bebakening en seinwezen | 109 848,75 | 115 379,47 |
| Pensioenen, wachtgelden en onderstanden | 135 055,00 | 134 415,29 |
| Onvoorziene uitgaven | 31 600,00 | 16 950,49 5 |
| | f 1 220 621,20 | f 1 170 810,34 |

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE K.

N°. 63.

# STAAT

## aantoonende de aankomst en verdeeling van immigranten

## gedurende het jaar

## 1873.

| Volgnummer. | NAMEN DER SCHEPEN | Tonnenmaat. | Dagteekening van aankomst. | Van waar gekomen. | GETAL AANGEVOERDE IMMIGRANTEN. | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | Mannen. | Vrouwen. | Van 10 tot 15 jaren. | | Beneden de 10 jaren. | | Totaal. |
| | | | | | | | Jongens. | Meisjes. | Jongens. | Meisjes. | |
| 1 | Ellen (Ned. schoener) . . . | 41 | 14 Januarij. | Demerary. | 12 | » | » | » | » | » | 12 |
| 2 | Alert (Eng. schoener) . . . | 34 | 16 » | Barbados. | 1 | 7 | » | 2 | » | 2 | 12 |
| 3 | Mermaid (Eng. schoener) . . | 39 | 24 » | Idem. | 3 | 3 | » | » | » | » | 6 |
| 4 | Alert (Eng. schoener) . . . | 34 | 9 Februarij. | Idem. | 1 | 2 | » | » | 1 | 1 | 5 |
| 5 | Suriname (kolon. schoener) . | » | 28 » | Demerary. | 5 | » | » | » | » | » | 5 |
| 6 | Kosmopoliet (Ned. schip) . . | 157 | 6 Maart. | Nederland. | 13 | » | » | » | » | » | 13 |
| 7 | Paramaribo (kol. stoomboot) . | 220 | 25 » | Demerary. | 2 | » | » | » | » | » | 2 |
| 8 | Paramaribo (kol. stoomboot) . | 220 | 8 April. | Idem. | 6 | » | » | » | » | » | 6 |
| 9 | Paramaribo (kol. stoomboot) . | 220 | 24 » | Idem. | 10 | » | » | » | » | » | 10 |
| 10 | Guyane (Fransche mailboot) . | » | 29 » | Idem. | 7 | » | » | » | » | » | 7 |
| 11 | Paramaribo (kol. stoomboot) . | 220 | 8 Mei. | Idem. | 23 | » | » | » | » | » | 23 |
| 12 | Julius (Ned. schip) . . . . | 209 | 21 » | Nederland. | 5 | » | » | » | » | » | 5 |
| 13 | Paramaribo (kol. stoomboot) . | 220 | 24 » | Demerary. | 12 | » | » | » | » | » | 12 |
| 14 | Guyane (Fransche mailboot) . | » | 27 » | Idem. | 1 | » | » | » | » | » | 1 |
| 15 | Lalla Rookh (Eng. schip) . . | 1277 | 5 Junij. | Britsch Indie. | 279 | 70 | » | » | 32 | 18 | 399 |
| 16 | Adriana Johanna (Ned. schip). | 212 | 19 » | Nederland. | 16 | » | » | » | » | » | 16 |
| 17 | W. H. B. (Eng. schoener). . | 73 | 4 Julij. | Barbados. | 1 | 1 | » | » | » | » | 2 |
| 18 | Bengal (Eng. stoomschip) . . | 1302 | 8 » | Britsch Indie. | 337 | 151 | » | 1 | 49 | 33 | 571 |
| 19 | Recruit (Eng. schoener) . . | 130 | 8 Augustus. | Barbados. | 2 | 2 | » | » | » | » | 4 |
| 20 | Yorkshire (Eng. stoomschip) . | 1771 | 25 » | Britsch Indie. | 375 | 151 | 8 | 4 | 61 | 33 | 632 |
| | | | | Transporteren | 1111 | 387 | 8 | 7 | 143 | 87 | 1743 |

| AAN WELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN. | GETAL AAN ELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN. | | | | | | | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Mannen. | Vrouwen. | Van 10 tot 15 jaren. | | Beneden de 10 jaren | | Totaal. | |
| | | | Jongens. | Meisjes. | Jongens. | Meisjes. | | |
| Dijkveld. | 12 | » | » | » | » | » | 12 | |
| Waterloo. | 1 | 7 | » | 2 | » | 2 | 12 | |
| Zorg en Hoop. | 3 | 3 | » | » | » | » | 6 | |
| de Morgenster. | 1 | 2 | » | » | 1 | 1 | 5 | |
| Meerzorg. | 4 | » | » | » | » | » | 4 | |
| Zoelen en Geertruidenberg. | 1 | » | » | » | » | » | 1 | |
| de Resolutie. | 13 | » | » | » | » | » | 13 | Chinezen. Overgevoerd van Java naar Nederland, per stoomschip » Conrad." |
| Meerzorg. | 2 | » | » | » | » | » | 2 | |
| Idem. | 6 | » | » | » | » | » | 6 | |
| Idem. | 10 | » | » | » | » | » | 10 | |
| Idem. | 4 | » | » | » | » | » | 4 | |
| Poelwijk. | 3 | » | » | » | » | » | 3 | |
| Zoelen en Geertruidenberg. | 10 | » | » | » | » | » | 10 | |
| Meerzorg. | 8 | » | » | » | » | » | 8 | |
| Jagtlust. | 5 | » | » | » | » | » | 5 | |
| de Resolutie. | 5 | » | » | » | » | » | 5 | Chinezen. Overgevoerd van Java naar Nederland, per stoomschip » Prins Hendrik." |
| Zoelen en Geertruidenberg. | 8 | » | » | » | » | » | 8 | |
| Jagtlust. | 4 | » | » | » | » | » | 4 | |
| Idem. | 1 | » | » | » | » | » | 1 | |
| Zoelen. | 20 | 4 | » | » | 1 | 1 | 26 | |
| de Resolutie. | 168 | 44 | » | » | 22 | 11 | 245 | |
| Alliance. | 38 | 10 | » | » | 5 | 2 | 55 | |
| Hooijland. | 38 | 10 | » | » | 3 | 2 | 53 | |
| Alkmaar. | 14 | 2 | » | » | 1 | 2 | 19 | |
| — | 1 | » | » | » | » | » | 1 | Aan boord overleden vóór de indeeling. |
| de Resolutie. | 16 | » | » | » | » | » | 16 | Chinezen. Overgevoerd van Java naar Nederland, per stoomschip » Koning der Nederlanden." |
| Zoelen en Geertruidenberg. | 1 | 1 | » | » | » | » | 2 | |
| Alkmaar. | 54 | 24 | » | » | 8 | 6 | 92 | |
| Zorg en Hoop. | 65 | 30 | » | » | 6 | 7 | 108 | |
| Alliance. | 33 | 15 | » | » | 4 | 2 | 54 | |
| Hooijland. | 33 | 15 | » | » | 3 | 2 | 53 | |
| Vreeland. | 33 | 14 | » | » | 8 | 3 | 58 | |
| Kwatta. | 11 | 5 | » | » | 2 | 3 | 21 | |
| Voorburg. | 19 | 9 | » | » | 3 | 2 | 33 | |
| Goudmijn. | 66 | 29 | » | » | 11 | 7 | 113 | |
| de Guinesche Vriendschap. | 22 | 10 | » | 1 | 4 | 1 | 38 | |
| — | 1 | » | » | » | » | » | 1 | Als tolk geëmploijeerd bij het immigratiedepartement. |
| Zoelen en Geertruidenberg. | 2 | 2 | » | » | » | » | 4 | |
| de Maasstroom. | 13 | 4 | » | » | 1 | 2 | 20 | |
| | 749 | 240 | » | 3 | 83 | 56 | 1131 | |

| Volgnummer. | NAMEN DER SCHEPEN. | Tonnenmaat. | Dagteekening van aankomst. | Van waar gekomen. | GETAL AANGEVOERDE IMMIGRANTEN. | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | Mannen. | Vrouwen. | Van 10 tot 15 jaren. | | Beneden de 10 jaren. | | Totaal. |
| | | | | | | | Jongens. | Meisjes. | Jongens. | Meisjes. | |
| | | | | Per transport | 1111 | 387 | 8 | 7 | 143 | 87 | 1743 |
| 20 (*Vero.*) | | | | | | | | | | | |
| 21 | Willem Jacobus (Ned. schip). | 212 | 27 Augustus. | Nederland. | 7 | » | » | » | » | » | 7 |
| 22 | Planter (Eng. schip). . . . | 249 | 5 September. | Barbados. | » | 2 | » | » | » | » | 2 |
| 23 | Kosmopoliet (Ned. schip) . . | 157 | 12 » | Nederland. | 17 | » | » | » | » | » | 17 |
| 24 | War Hawk (Eng. schoener) . | 69 | 28 » | Barbados. | 2 | » | » | » | » | » | 2 |
| 25 | Antonia Hendrika Carolina (Ned. schip). . . . . | 206 | 6 October. | Nederland. | 18 | » | » | » | » | » | 18 |
| 26 | Catherine (Ned. schip) . . . | 193 | 18 » | Idem. | 16 | » | » | » | » | » | 16 |
| 27 | Lida (Ned. schip) . . . . | 201 | 5 November. | Idem. | 18 | » | » | » | » | » | 18 |
| 28 | Henriette (Ned. schip) . . . | 356 | 6 » | Idem. | 19 | » | » | » | » | » | 19 |
| 29 | Mangalore (Eng. schip.) . . | 1213 | 8 » | Britsch Indie. | 245 | 110 | 3 | 9 | 53 | 26 | 446 |
| 30 | Calcutta (Eng. schip) . . . | 1038 | 25 » | Idem. | 267 | 74 | 12 | 2 | 27 | 19 | 401 |
| | | | | Transporteren | 1720 | 573 | 23 | 18 | 223 | 132 | 2689 |

| AAN WELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN. | GETAL AAN ELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN. | | | | | | | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Mannen. | Vrouwen. | Van 10 tot 15 jaren. | | Beneden de 10 jaren. | | Totaal. | |
| | | | Jongens. | Meisjes. | Jongens. | Meisjes. | | |
| | 749 | 240 | » | 3 | 83 | 56 | 1131 | |
| Kwatta. | 4 | 2 | » | » | » | » | 6 | |
| Dijkveld. | 27 | 11 | » | » | 3 | 5 | 46 | |
| Poelwijk. | 33 | 14 | 1 | » | 5 | 2 | 55 | |
| Waterloo. | 56 | 27 | 3 | » | 11 | 4 | 101 | |
| Hazard. | 40 | 15 | 1 | 1 | 10 | 4 | 71 | |
| Kent. | 41 | 15 | » | 1 | 9 | 1 | 67 | |
| Petersburg. | 34 | 14 | » | » | 6 | 1 | 55 | |
| St. Barbara. | 14 | 5 | » | » | 2 | » | 21 | |
| Voorburg. | 40 | 16 | 1 | » | 5 | 3 | 65 | |
| Kroonenburg. | 24 | 9 | 1 | 1 | 2 | 4 | 41 | |
| Rust en Werk. | 22 | 9 | 1 | 1 | 3 | 5 | 41 | |
| Meerzorg. | 17 | 6 | » | » | 2 | 1 | 26 | |
| de Eendragt. | 10 | 4 | » | » | 2 | 1 | 17 | |
| de Resolutie. | 7 | » | » | » | » | » | 7 | Chinezen. Overgevoerd van Java naar Nederland, per stoomschip »Conrad." |
| Zoelen en Geertruidenberg. | » | 2 | » | » | » | » | 2 | |
| de Resolutie. | 17 | » | » | » | » | » | 17 | Chinezen. Overgevoerd van Java naar Nederland, per stoomschip »Prins van Oranje." |
| Zoelen en Geertruidenberg. | 2 | » | » | » | » | » | 2 | |
| Waterloo. | 18 | » | » | » | » | » | 18 | |
| Idem. | 16 | » | » | » | » | » | 16 | |
| de Resolutie. | 18 | » | » | » | » | » | 18 | Chinezen. Overgevoerd van Java naar Nederland, per stoomschip »Koning der Nederlanden." |
| Burnside. | 19 | » | » | » | » | » | 19 | |
| Zoelen. | 15 | 7 | » | » | 4 | 2 | 28 | |
| Rust en Werk. | 36 | 16 | » | 1 | 7 | 2 | 62 | |
| Visserszorg. | 15 | 6 | » | 1 | 5 | 1 | 28 | |
| Kroonenburg. | 24 | 10 | 1 | 2 | 8 | 3 | 48 | |
| Katwijk. | 7 | 3 | » | » | 1 | » | 11 | |
| Wederzorg. | 9 | 4 | » | » | 2 | 1 | 16 | |
| Vriendsbeleid en Ouderszorg. | 5 | 2 | » | » | » | » | 7 | |
| de Eendragt. | 11 | 5 | » | » | 3 | » | 19 | |
| Catharina Sophia. | 59 | 27 | 1 | 3 | 10 | 7 | 107 | |
| Caledonia. | 15 | 7 | » | » | 4 | 1 | 27 | |
| Dordrecht. | 15 | 6 | » | 1 | 3 | 3 | 28 | |
| Meerzorg. | 15 | 8 | 1 | » | 2 | 3 | 29 | |
| Boxel. | 3 | 2 | » | 1 | 1 | » | 7 | |
| Houttuin. | 15 | 7 | » | » | 3 | 3 | 28 | |
| niet ingedeeld. | 1 | » | » | » | » | » | 1 | Wegens krankzinnigheid. |
| Zoelen. | 38 | 10 | 1 | » | 4 | 4 | 57 | |
| Rust en werk. | 41 | 11 | 3 | » | 5 | 2 | 62 | |
| | 1532 | 520 | 15 | 16 | 205 | 119 | 2407 | |

| Volgnummer. | NAMEN DER SCHEPEN. | Tonnenmaat. | Dagteekening van aankomst. | Van waar gekomen. | GETAL AANGEVOERDE IMMIGRANTEN. | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | Mannen. | Vrouwen. | Van 10 tot 15 jaren. | | Beneden de 10 jaren. | | Totaal. |
| | | | | | | | Jongens. | Meisjes. | Jongens. | Meisjes. | |
| | | | | Per transport | 1720 | 573 | 23 | 18 | 223 | 132 | 2689 |
| 31 | Julius (Ned. schip) . . . . | 209 | 16 December. | Nederland. | 12 | » | » | » | » | » | 12 |
| 32 | Adriana Johanna (Ned. schip) | 212 | 18 » | Idem. | 5 | » | » | » | » | » | 5 |
| 33 | Zechond (Ned. schip) . . . | 195 | 19 » | Idem. | 13 | 1 | » | » | » | » | 14 |
| | | | | Totaal | 1750 | 574 | 23 | 18 | 223 | 132 | 2720 |

RECAPI T

| PLAATS VAN HERKOMST. | VAN WAAR GEKOMEN. | TOEGEWEZEN AAN PLANTAGES IN: | | | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | DE OUDE KOLONIE. | | | | | NICKERIE. | | | | | CORONIE. | | | | |
| | | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Jongens | Meisjes. | Totaal. |
| West-Indie . | Barbados | 9 | 10 | 1 | 1 | 21 | 1 | 7 | » | 4 | 12 | » | » | » | » | » |
| | Britsch Guyana | 78 | » | » | » | 78 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Nederland. . | Nederland | 18 | 1 | » | » | 19 | 41 | » | » | » | 41 | 19 | » | » | » | 19 |
| Ned. Indie. . | Java, het laatst van Nederland | 81 | » | » | » | 81 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Britsch Indie | Calcutta | 1371 | 503 | 216 | 132 | 2222 | 96 | 42 | 25 | 9 | 172 | 32 | 11 | 4 | 4 | 51 |
| | | 1557 | 514 | 217 | 133 | 2421 | 138 | 49 | 25 | 13 | 225 | 51 | 11 | 4 | 4 | 70 |

| AAN WELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN. | GETAL AAN ELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN. | | | | | | | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Mannen. | Vrouwen | Van 10 tot 15 jaren. | | Beneden de 10 jaren. | | Totaal. | |
| | | | Jongens. | Meisjes. | Jongens. | Meisjes. | | |
| | 1532 | 520 | 15 | 16 | 205 | 119 | 2407 | |
| Visserszorg. | 18 | 5 | 2 | » | 1 | 2 | 28 | |
| Kroonenburg. | 33 | 7 | » | 1 | 3 | 2 | 46 | |
| Katwijk. | 6 | 2 | 2 | » | » | 1 | 11 | |
| Wederzorg. | 12 | 3 | » | » | 1 | 1 | 17 | |
| Vriendsbeleid en Ouderszorg. | 6 | 2 | » | » | 1 | » | 9 | |
| de Eendragt. | 13 | 4 | 1 | » | 1 | 1 | 20 | |
| Meerzorg. | 22 | 6 | » | » | 2 | 2 | 32 | |
| Dordrecht. | 19 | 5 | 1 | » | 3 | » | 28 | |
| Boxel. | 4 | 4 | 1 | » | » | » | 9 | |
| Caledonia. | 19 | 4 | 1 | 1 | 2 | » | 27 | |
| Catharina Sophia. | 3 | » | » | » | » | » | 3 | |
| Leasowes en Sarah. | 32 | 11 | » | » | 4 | 4 | 51 | |
| niet ingedeeld | 1 | » | » | » | » | » | 1 | Wegens krankzinnigheid. |
| Pieterszorg. | 5 | » | » | » | » | » | 5 | |
| de drie Gebroeders. | 7 | » | » | » | » | » | 7 | |
| de Resolutie. | 5 | » | » | » | » | » | 5 | Chinezen. Overgevoerd van Java naar Nederland, per stoomschip »Prins Hendrik der Nederlanden" en per Eng. mailboot. |
| Paradise. | 7 | » | » | » | » | » | 7 | |
| Lust en Rust. | 6 | 1 | » | » | » | » | 7 | |
| | 1750 | 574 | 23 | 18 | 223 | 132 | 2720 | |

## TULATIE.

| NIET TOEGEWEZEN EN DE REDENEN WAAROM. | | | | | | TOTAAL AANGEVOERD. | | | | | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | *AANMERKINGEN.* | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | |
| » | » | » | » | » | » | 10 | 17 | 1 | 5 | 33 | |
| » | » | » | » | » | » | 78 | » | » | » | 78 | |
| » | » | » | » | » | » | 78 | 1 | » | » | 79 | |
| » | » | » | » | » | » | 81 | » | » | » | 81 | |
| 4 | » | » | » | 4 | 1 aan boord overleden vóór de de indeeling.<br>1 als tolk geëmploijeerd bij het immigratie-departement.<br>2 wegens krankzinnigheid. | 1503 | 556 | 245 | 145 | 2449 | |
| 4 | » | » | » | 4 | » | 1750 | 574 | 246 | 150 | 2720 | |

STAAT aantoonende het aantal immigranten aangevoerd in de kolonie Suriname, van af 1°. Januarij 1853 tot ultimo December 1873.

| PLAATS VAN HERKOMST. | 1853. | 1854. | 1855. | 1856. | 1857. | 1858. | 1859 | 1860. | 1861. | 1862. | 1863. | 1864. | 1865. | 1866. | 1867. | 1868. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873 | TOTAAL. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Nederlandsch Indie . | 18 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 21 | 81 | 120 | |
| Madera. . . . . | 120 | » | 155 | » | » | » | » | » | » | » | 36 | 169 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 480 | |
| China . . . . . | » | » | » | » | » | 487 | » | » | » | » | » | » | 286 | 807 | » | 517 | 405 | » | » | » | » | 2502 | |
| West-Indie . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 61 | 526 | » | » | 10 | 174 | 87 | 637 | 337 | 550 | 111 | 2493 | |
| Nederland . . . . | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 | 79 | 81 | |
| Britsch Indie . . . | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2449 | 2449 | |
| | 138 | » | 155 | » | » | 487 | » | » | » | » | 97 | 695 | 286 | 807 | 10 | 691 | 492 | 637 | 337 | 573 | 2720 | 8125 | |

*De Agent-Generaal*,

(*Get*) J. F. A. Cateau van Rosevelt.

ZITTING 1874 — 1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE L.

N°. 64.

# STAAT

## AANTOONENDE DE MUTATIEN VOORGEVALLEN ONDER DE

## IMMIGRANTEN,

gedurende het jaar 1873.

| OMSCHRIJVING DER MUTATIE. | Beneden-Suriname. | | | | | | | Boven-Suriname. | | | | | | | Beneden-Para. | | | Boven-Para. | | | Bov.-Commewijne. | Commewijne. | | Perica. | | | Mattappica |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Stadsdistrict Paramaribo. | Voorburg. | Susanna's daal. | Lust en Rust. | Dordrecht. | Jagtlust. | Meerzorg. | Peperpot. | La Liberté. | Petersburg. | Vreeland. | St. Barbara. | Groot Chatillon. | de Drie Gebroeders. | de Guinesche Vriendschap. | Leonsberg. | Kwatta. | Dijkveld. | Houttuin. | Boxel. | La Rencontre. | Waterland. | Goudmijn. | Hooyland. | Nieuwzorg. | Nieuw Clarenbeek. | De Eendracht. | Poelwijk. | Aliance. |
| **Immigranten uit West-Indie.** | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Aanwezig op 1 Januarij 1873 | » | » | 6 | » | » | » | » | 27 | » | 9 | 24 | » | 34 | 3 | » | 3 | » | 10 | » | » | 6 | » | 82 | 39 | 41 | » | » | » | 236 |
| Aangevoerd | » | » | » | » | » | 10 | 34 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 12 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | » |
| Geboren | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | » | 1 | » | » | » | 13 |
| Overgeplaatst van plantage Zorg en Hoop | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Idem » » Alliance | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 11 | » | » | » | » | » |
| Idem » » Zoelen | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | » | » | 6 | » | » | 10 | 34 | 27 | » | 9 | 24 | » | 35 | 3 | » | 3 | » | 22 | » | » | 6 | » | 85 | 50 | 42 | » | » | 3 | 249 |
| Overleden | » | » | 1 | » | » | » | 1 | 4 | » | 1 | 4 | » | 2 | » | » | » | » | 1 | » | » | 1 | » | 5 | 3 | 9 | » | » | » | 16 |
| Ontslagen na geëindigden diensttijd | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 | » | » | » | » | » | » | » | 4 | » | 15 | 5 | » | » | » | » | 2 |
| Het contract ontbonden | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 |
| Overgeplaatst naar etablissement Montrésor | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Overgeplaatst naar plantage Alkmaar | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Idem » » Hooyland | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 11 |
| Aanwezig op 31 December 1873 | » | » | 5 | » | » | 10 | 33 | 23 | » | 8 | 20 | » | 31 | 3 | » | 3 | » | 21 | » | » | 1 | » | 65 | 42 | 33 | » | » | 3 | 219 |
| **Immigranten uit Nederland.** | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Aanwezig op 1 Januarij 1873 | 2 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Aangevoerd | » | » | » | 7 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 7 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | 2 | » | » | 7 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 7 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Het contract ontbonden | 2 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Aanwezig op 31 December 1873 | » | » | » | 7 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 7 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| **Immigranten uit Nederlandsch Indie.** | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Aanwezig op 1 Januarij 1873 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Aangevoerd | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Overleden | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Aanwezig op 31 December 1873 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |

| Beneden-Commewijne. | | | | | | | Beneden-Cottica. | | | | | | | Beneden-Saramacca. | | | | | Nickerie. | | | | | | | Coronie. | | Totaal. | AANTEEKENINGEN. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Zoelen. | Visserszorg. | Alkmaar. | Etablissement Montésor. | Katwijk. | Wederzorg. | Vriendsbeleid en Oudersorg. | de Resolutie. | Pieterszorg. | Rust en Werk. | Johan en Margaretha. | de Maasstroom. | Kroonenburg. | 't Vertrouwen. | Zorg en Hoop. | Kent. | Catharina Sophia. | de Morgenster. | Johanna Catharina. | Caledonia. | Margarethenburg. | Waterloo. | Nursery. | Hazard. | Paradise. | Hamptoncourt. | Crappahoek. | Burnside. | Leasowes en Sarah. | | |
| 236 | 23 | 23 | 93 | » | » | » | » | » | 8 | » | 21 | » | » | 36 | 71 | 55 | 51 | » | 3 | » | 25 | 155 | 126 | 103 | 54 | 62 | 2 | » | » | 1431 | |
| » | 29 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 6 | » | » | 5 | » | » | » | 12 | » | » | » | » | » | » | » | 111 | |
| 13 | 2 | » | 2 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 6 | 1 | » | » | » | 1 | 4 | 1 | 4 | 3 | 8 | 1 | » | » | 51 | |
| » | » | » | 12 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 12 | Bij marginaal appointement dd. 29 Januarij 1873. |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 11 | |
| » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | Bij marginaal appointement dd. 5 Julij 1873. |
| 249 | 54 | 23 | 107 | 1 | » | » | » | 8 | » | 21 | » | » | 36 | 77 | 61 | 52 | 5 | 3 | » | 26 | 171 | 127 | 107 | 57 | 70 | 3 | » | » | 1617 | |
| 16 | 1 | 2 | 21 | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | 2 | 5 | 4 | 3 | » | » | » | 1 | 5 | 4 | 8 | 5 | 7 | » | » | » | 117 | |
| 2 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 12 | » | 8 | 1 | » | » | » | » | 17 | 8 | 3 | » | 1 | » | » | » | 78 | |
| 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | » | » | 7 | Gouvernements-resolutie dd. 28 Februarij 1873 n°. 4, 17 Mei n°. 9, 8 November n°. 4, 19 Julij n°. 7. |
| » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | Bij marginaal appointement dd. 5 Julij 1873. |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 12 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 12 | Bij marginaal appointement dd 29 Januarij 1873. |
| 11 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 11 | |
| 19 | 52 | 21 | 86 | 1 | » | » | » | 7 | » | 21 | » | » | 22 | 60 | 46 | 48 | 5 | 3 | » | 25 | 149 | 115 | 96 | 52 | 62 | » | » | » | 1391 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 5 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 34 | » | » | 7 | » | » | 19 | » | 79 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 5 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 34 | » | » | 7 | » | » | 19 | » | 81 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 | Gouvernements-resolutie dd. 1 Februarij 1873 n°. 1. |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 5 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 31 | » | » | 7 | » | » | 19 | » | 79 | |
| » | » | » | » | » | » | » | 21 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 21 | |
| » | » | » | » | » | » | » | 81 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 81 | |
| » | » | » | » | » | » | » | 102 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 102 | |
| » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | |
| » | » | » | » | » | » | » | 101 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 101 | |

| OMSCHRIJVING DER MUTATIE. | Beneden-Suriname. | | | | | | | | Boven-Suriname. | | | | | | Beneden-Para. | | | | Boven-Para. | | | Bov.-Commewijne. | Commewijne. | | Perica. | | | Matappica. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Stadsdistrict Paramaribo. | Voorburg. | Susanna's daal. | Lust en Rust. | Dordrecht. | Jagtlust. | Meerzorg. | Peperpot. | La Liberté. | Petersburg. | Vreeland. | St. Barbara. | Groot Chatillon. | de Drie Gebroeders. | de Guinesche Vriendschap. | Leonsberg. | Kwatta. | Dijkveld. | Houttuin. | Boxel. | La Rencontre. | Waterland. | Goudmijn. | Hooyland. | Nieuwzorg. | Nieuw Clarenbeek. | De Eendragt. | Poelwijk. | Alliance. |
| **Immigranten uit Britsch Indie.** | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Aanwezig op 1 Januarij 1873 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Aangevoerd | » | 98 | » | » | 56 | » | 87 | » | » | 55 | 58 | 21 | » | » | 38 | » | 27 | 46 | 28 | 16 | » | » | 113 | 106 | » | » | 56 | 55 | 109 |
| Idem | 4 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Geboren | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | 1 | 1 | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | 3 | » | » | » | » | 1 | » |
| Overgeplaatst van plantage St. Barbara | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Tijdelijk overgeplaatst van plantage Hooyland | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 | » | » | » | » | » | » | » |
| | 4 | 99 | » | » | 56 | » | 87 | 1 | » | 56 | 59 | 21 | » | » | 38 | » | 27 | 47 | 28 | 16 | » | 2 | 116 | 106 | » | » | 56 | 56 | 109 |
| Overleden | 1 | 7 | » | » | » | » | 2 | » | » | 1 | 7 | 1 | » | » | 2 | » | » | 5 | » | » | » | » | 15 | 13 | » | » | 2 | 6 | 8 |
| Overgedragen aan plantage Belair in Britsch Guyana | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Overgeplaatst naar plantage Waterloo | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Tijdelijk overgeplaatst naar plantage Peperpot en Waterland | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | » | » | » | » | » |
| Aanwezig op 31 December 1873 | 3 | 92 | » | » | 56 | » | 85 | 1 | » | 55 | 52 | 19 | » | » | 36 | » | 27 | 42 | 28 | 16 | » | 2 | 101 | 90 | » | » | 54 | 50 | 101 |
| **Immigranten uit China.** | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Aanwezig op 1 Januarij 1873 | » | » | » | » | 26 | » | » | » | 33 | » | 30 | » | » | 32 | » | » | » | » | » | » | » | » | 24 | 25 | » | 21 | 19 | » | » |
| Geboren | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » |
| Gerecontracteerd | » | 3 | » | » | » | » | 3 | » | » | » | 11 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 33 | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Overgeplaatst van plantage Zorg en Hoop | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | 1 |
| Idem » » Hooyland | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | » | 3 | » | » | 26 | » | 3 | » | 33 | » | 41 | » | » | 32 | » | » | » | » | » | » | 33 | » | 24 | 27 | » | 21 | 19 | » | 1 |
| Overleden | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | 1 | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | » | 1 | » | » | » |
| Ontslagen na geëindigden diensttijd | » | » | » | » | 28 | » | » | » | » | » | 25 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 21 | » | » | 18 | » | » | » |
| Afgeschreven, zijnde bij vonnis van het hof van justitie tot dwangarbeid veroordeeld | » | » | » | » | 2 | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Overgeplaatst naar plantage Zorg en Hoop | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » |
| Idem » » Hooyland | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Idem » » Alliance | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Aanwezig op 31 December 1873 | » | 3 | » | » | 1 | » | 3 | » | 32 | » | 14 | » | » | 31 | » | » | » | » | » | » | 33 | » | 3 | 23 | » | 2 | 19 | » | 1 |
| **RECAPITULATIE.** | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Aanwezig op 31 December 1873. | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Uit West-Indie | » | » | 5 | » | » | 10 | 33 | 23 | » | 8 | 20 | » | 31 | 3 | » | 3 | » | 21 | » | » | 1 | » | 65 | 42 | 33 | » | » | 3 | 219 |
| » Nederland | » | » | » | 7 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 7 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » Nederlandsch Indie | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » Britsch Indie | 3 | 92 | » | » | 56 | » | 85 | 1 | » | 55 | 52 | 19 | » | » | 36 | » | 27 | 42 | 28 | 16 | » | 2 | 101 | 90 | » | » | 54 | 50 | 101 |
| » China | » | 3 | » | » | 1 | » | 3 | » | 32 | » | 14 | » | » | 31 | » | » | » | » | » | » | 33 | » | 3 | 23 | » | 2 | 19 | » | 1 |
| TOTAAL | 3 | 95 | 5 | 7 | 57 | 10 | 121 | 24 | 32 | 63 | 86 | 19 | 31 | 41 | 36 | 3 | 27 | 63 | 28 | 16 | 34 | 2 | 169 | 155 | 33 | 2 | 73 | 53 | 321 |

| Beneden-Commewijne. | | | | | | | Beneden-Cottica. | | | | | | | Beneden-Saramacca. | | | | | Nickerie. | | | | | | | Coronie. | | Totaal. | AANTEEKENINGEN. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Zoelen. | Visserszorg. | Alkmaar. | Etablissement Montrésor. | Katwijk. | Wederzorg. | Vriendsbeleid en Ouders-zorg. | de Resolutie. | Pieterszorg. | Rust en Werk. | Johan en Margaretha. | de Maasstroom. | Kroonenburg. | 't Vertrouwen. | Zorg en Hoop. | Kent. | Catharina Sophia. | de Morgenster. | Johanna Catharina. | Caledonia. | Margarethenburg. | Waterloo. | Nursery. | Hazard. | Paradise. | Hamptoncourt. | Crappahoek. | Burnside. | Leasowes en Sarah. | | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | |
| 111 | 56 | 111 | » | 22 | 33 | 16 | 245 | » | 165 | » | 20 | 135 | » | 108 | 67 | 110 | » | » | 54 | » | 101 | » | 71 | » | » | » | » | 51 | 2445 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 4 | Niet ingedeeld. |
| 2 | » | » | » | » | » | » | 4 | » | 1 | » | 1 | » | » | 2 | » | » | » | » | » | » | 2 | » | » | » | » | » | » | » | 20 | Zie staat lit. *A*. |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | 1 | Gouvernements-resolutie dd. 26 September 1873, n°. 19. |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | Gouvernements-resolutie dd. 23 September 1873, n°. 5. |
| 113 | 56 | 111 | » | 22 | 33 | 16 | 249 | » | 166 | » | 21 | 135 | » | 110 | 67 | 110 | » | » | 54 | » | 104 | » | 71 | » | » | » | » | 51 | 2473 | |
| 4 | » | 5 | » | 2 | » | » | 28 | » | 2 | » | » | 3 | » | 5 | 2 | 7 | » | » | » | » | 9 | » | 8 | » | » | » | » | » | 145 | |
| » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | Gouvernements-resolutie dd. 1 November 1873, n°. 11. |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | Gouvernements-resolutie dd. 26 September 1873, n°. 19. |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | Gouvernements-resolutie dd. 23 September 1873, n°. 5. |
| 109 | 56 | 106 | » | 20 | 33 | 16 | 220 | » | 164 | » | 21 | 132 | » | 105 | 65 | 103 | » | » | 54 | » | 95 | » | 63 | » | » | » | » | 51 | 2323 | |
| » | 35 | » | » | » | » | » | 231 | 28 | 27 | » | » | 35 | » | 18 | 94 | 14 | » | » | » | 1 | 76 | » | 16 | » | » | » | » | » | 785 | |
| » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 22 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 72 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 | Bij marginaal appointement dd. 29 Januarij 1873. |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | |
| » | 35 | » | » | » | » | » | 232 | 28 | 27 | » | » | 35 | » | 19 | 116 | 14 | » | » | » | 1 | 76 | » | 16 | » | » | » | » | » | 862 | |
| » | 1 | » | » | » | » | » | 4 | » | » | » | » | 1 | » | » | 2 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 15 | |
| » | » | » | » | » | » | » | 116 | » | » | » | » | » | » | » | 26 | 1 | » | » | » | 1 | 74 | » | 16 | » | » | » | » | » | 321 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | Bij marginaal appointement dd. 29 Januarij 1873. |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | |
| » | 34 | » | » | » | » | » | 112 | 28 | 27 | » | » | 34 | » | 17 | 88 | 13 | » | » | » | » | 2 | » | » | » | » | » | » | » | 520 | |
| 52 | 21 | 86 | 1 | » | » | » | » | 7 | » | » | 21 | » | 22 | 60 | 46 | 48 | 5 | 3 | » | 25 | 149 | 115 | 96 | 52 | 62 | » | » | » | 1391 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 5 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 34 | » | » | 7 | » | » | 19 | » | 79 | |
| » | » | » | » | » | » | » | 101 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 101 | |
| 109 | 56 | 160 | » | 20 | 33 | 16 | 220 | » | 164 | 21 | » | 132 | » | 105 | 65 | 103 | » | » | 54 | » | 95 | » | 63 | » | » | » | » | 51 | 2323 | |
| » | 34 | » | » | » | » | » | 112 | 28 | 27 | » | » | 34 | » | 17 | 88 | 13 | » | » | » | » | 2 | » | » | » | » | » | » | » | 520 | |
| 161 | 111 | 192 | 1 | 20 | 33 | 16 | 433 | 40 | 191 | 21 | 21 | 166 | 22 | 182 | 199 | 164 | 5 | 3 | 54 | 25 | 280 | 115 | 159 | 59 | 62 | » | 19 | 51 | 4414 | |

*De Agent-Generaal*,

(*get.*) J. F. A. CATEAU VAN ROSEVELT.

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE M.

N°. 65.

# STAAT

AANTOONENDE HET

## AANTAL IMMIGRANTEN OP IEDERE PLANTAGE

aanwezig op ultimo December 1873.

| NAMEN DER PLANTAGES. | UIT WEST-INDIE. | | | | | UIT NEDERLAND. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. |
| *Stadsdistrict Paramaribo* | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| *District Beneden-Suriname.* | | | | | | | | | | |
| Voorburg | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Susanna'sdaal | 2 | 3 | » | » | 5 | » | » | » | » | » |
| Lust en Rust | » | » | » | » | » | 6 | 1 | » | » | 7 |
| Dordrecht | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Jagtlust | 10 | » | » | » | 10 | » | » | » | » | » |
| Meerzorg | 33 | » | » | » | 33 | » | » | » | » | » |
| Peperpot | 15 | 7 | 1 | » | 23 | » | » | » | » | » |
| | 60 | 10 | 1 | » | 71 | 6 | 1 | » | » | 7 |
| *District Boven-Suriname.* | | | | | | | | | | |
| La Liberté | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Petersburg | 3 | 1 | 2 | 2 | 8 | » | » | » | » | » |
| Vreeland | 12 | 6 | 1 | 1 | 20 | » | » | » | » | » |
| St. Barbara | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Groot Chatillon | 14 | 16 | 1 | » | 31 | » | » | » | » | » |
| De Drie Gebroeders | 2 | 1 | » | » | 3 | 7 | » | » | » | 7 |
| De Guin. Vriendschap | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | 31 | 24 | 4 | 3 | 62 | 7 | » | » | » | 7 |
| *District Beneden-Para.* | | | | | | | | | | |
| Leonsberg | » | 2 | » | 1 | 3 | » | » | » | » | » |
| Kwatta | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Dijkveld | 15 | 3 | 3 | » | 21 | » | » | » | » | » |
| Houttuin | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | 15 | 5 | 3 | 1 | 24 | » | » | » | » | » |
| *District Boven-Para.* | | | | | | | | | | |
| Boxel | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| La Rencontre | 1 | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » |
| Waterland | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | 1 | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » |
| *District Boven-Commewijne.* | | | | | | | | | | |
| Goudmijn | 31 | 26 | 5 | 3 | 65 | » | » | » | » | » |
| *District Commetewane.* | | | | | | | | | | |
| Hooyland | 22 | 11 | 7 | 2 | 42 | » | » | » | » | » |
| Nieuwzorg | 15 | 14 | 2 | 2 | 33 | » | » | » | » | » |
| | 37 | 25 | 9 | 4 | 75 | » | » | » | » | » |

| UIT NEDERLANDSCH INDIE. | | | | | UIT BRITSCH INDIE. | | | | | UIT CHINA. | | | | | GENERAAL TOTAAL. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | | |
| » | » | » | » | » | 3 | » | » | » | 3 | » | » | » | » | » | 3 | Niet toegewezen zie staat lit. A. |
| » | » | » | » | » | 57 | 22 | 8 | 5 | 92 | 3 | » | » | » | 3 | 95 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 5 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 7 | |
| » | » | » | » | » | 34 | 11 | 7 | 4 | 56 | 1 | » | » | » | 1 | 57 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 10 | |
| » | » | » | » | » | 52 | 20 | 7 | 6 | 85 | 3 | » | » | » | 3 | 121 | |
| » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | 24 | |
| » | » | » | » | » | 144 | 53 | 22 | 15 | 234 | 7 | » | » | » | 7 | 319 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 32 | » | » | » | 32 | 32 | |
| » | » | » | » | » | 34 | 13 | 6 | 2 | 55 | » | » | » | » | » | 63 | |
| » | » | » | » | » | 32 | 13 | 5 | 2 | 52 | 10 | 1 | 3 | » | 14 | 86 | |
| » | » | » | » | » | 12 | 5 | 2 | » | 19 | » | » | » | » | » | 19 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 31 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 29 | » | 1 | 1 | 31 | 41 | |
| » | » | » | » | » | 20 | 10 | 4 | 2 | 36 | » | » | » | » | » | 36 | |
| » | » | » | » | » | 98 | 41 | 17 | 6 | 162 | 71 | 1 | 4 | 1 | 77 | 308 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | |
| » | » | » | » | » | 15 | 7 | 2 | 3 | 27 | » | » | » | » | » | 27 | |
| » | » | » | » | » | 27 | 10 | 2 | 3 | 42 | » | » | » | » | » | 63 | |
| » | » | » | » | » | 15 | 7 | 3 | 3 | 28 | » | » | » | » | » | 28 | |
| » | » | » | » | » | 57 | 24 | 7 | 9 | 97 | » | » | » | » | » | 121 | |
| » | » | » | » | » | 7 | 6 | 2 | 1 | 16 | » | » | » | » | » | 16 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 33 | » | » | » | 33 | 34 | |
| » | » | » | » | » | 2 | » | » | » | 2 | » | » | » | » | » | 2 | |
| » | » | » | » | » | 9 | 6 | 2 | 1 | 18 | 33 | » | » | » | 33 | 52 | |
| » | » | » | » | » | 60 | 25 | 11 | 5 | 101 | 3 | » | » | » | 3 | 169 | |
| » | » | » | » | » | 60 | 23 | 4 | 3 | 90 | 20 | 1 | » | 2 | 23 | 155 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 33 | |
| » | » | » | » | » | 60 | 23 | 4 | 3 | 90 | 20 | 1 | » | 2 | 23 | 188 | |

| NAMEN DER PLANTAGES. | UIT WEST-INDIE. | | | | | UIT NEDERLAND. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. |
| *District Perica.* | | | | | | | | | | |
| Nieuw Clarenbeek | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| De Eendragt | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Poelwijk | 3 | » | » | » | 3 | » | » | » | » | » |
| | 3 | » | » | » | 3 | » | » | » | » | » |
| *District Matappica.* | | | | | | | | | | |
| Alliance | 89 | 85 | 22 | 23 | 219 | » | » | » | » | » |
| *District Beneden-Commewijne.* | | | | | | | | | | |
| Zoelen | 34 | 12 | 1 | 5 | 52 | » | » | » | » | » |
| Visserszorg | 8 | 8 | 2 | 3 | 21 | » | » | » | » | » |
| Alkmaar | 36 | 40 | 5 | 5 | 86 | » | » | » | » | » |
| Etablissement Montrésor | 1 | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » |
| Katwijk | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Wederzorg | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Vrindsbeleid en Ouderszorg | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | 79 | 60 | 8 | 13 | 160 | » | » | » | » | » |
| *District Beneden-Cottica.* | | | | | | | | | | |
| De Resolutie | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Pieterszorg | 7 | » | » | » | 7 | 5 | » | » | » | 5 |
| Rust en Werk | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Johan en Margaretha | 17 | 3 | 1 | » | 21 | » | » | » | » | » |
| De Maasstroom | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Kroonenburg | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| 't Vertrouwen | 13 | 5 | 1 | 3 | 22 | » | » | » | » | » |
| Zorg en Hoop | 39 | 16 | 4 | 1 | 60 | » | » | » | » | » |
| | 76 | 24 | 6 | 4 | 110 | 5 | » | » | » | 5 |
| *District Beneden-Suriname.* | | | | | | | | | | |
| Kent | 18 | 14 | 9 | 5 | 46 | » | » | » | » | » |
| Catharina Sophia | 25 | 14 | 3 | 6 | 48 | » | » | » | » | » |
| De Morgenster | 1 | 2 | 1 | 1 | 5 | » | » | » | » | » |
| Johanna Catharina | 3 | » | » | » | 3 | » | » | » | » | » |
| Caledonia | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | 47 | 30 | 13 | 12 | 102 | » | » | » | » | » |

| UIT NEDERLANDSCH INDIE. | | | | | UIT BRITSCH INDIE. | | | | | UIT CHINA. | | | | | GENERAAL TOTAAL. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 | » | » | » | 2 | 2 | |
| » | » | » | » | » | 34 | 12 | 7 | 1 | 54 | 18 | 1 | » | » | 19 | 73 | |
| » | » | » | » | » | 30 | 13 | 5 | 2 | 50 | » | » | » | » | » | 53 | |
| » | » | » | » | » | 64 | 25 | 12 | 3 | 104 | 20 | 1 | » | » | 21 | 128 | |
| » | » | » | » | » | 67 | 21 | 9 | 4 | 101 | 1 | » | » | » | 1 | 321 | |
| » | » | » | » | » | 71 | 21 | 9 | 8 | 109 | » | » | » | » | » | 161 | |
| » | » | » | » | » | 33 | 11 | 8 | 4 | 56 | 28 | 2 | 3 | 1 | 34 | 111 | |
| » | » | » | » | » | 66 | 23 | 9 | 8 | 106 | » | » | » | » | » | 192 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | |
| » | » | » | » | » | 13 | 5 | 2 | » | 20 | » | » | » | » | » | 20 | |
| » | » | » | » | » | 21 | 7 | 3 | 2 | 33 | » | » | » | » | » | 33 | |
| » | » | » | » | » | 11 | 4 | 1 | » | 16 | » | » | » | » | » | 16 | |
| » | » | » | » | » | 215 | 71 | 32 | 22 | 340 | 28 | 2 | 3 | 1 | 34 | 534 | |
| 101 | » | » | » | 101 | 142 | 41 | 23 | 14 | 220 | 111 | 1 | » | » | 112 | 433 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 28 | » | » | » | 28 | 40 | |
| » | » | » | » | » | 99 | 36 | 18 | 11 | 164 | 24 | 1 | » | 2 | 27 | 191 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 21 | |
| » | » | » | » | » | 13 | 4 | 2 | 2 | 21 | » | » | » | » | » | 21 | |
| » | » | » | » | » | 80 | 26 | 14 | 12 | 132 | 34 | » | » | » | 34 | 166 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 22 | |
| » | » | » | » | » | 62 | 28 | 7 | 8 | 105 | 17 | » | » | » | 17 | 182 | |
| 101 | » | » | » | 101 | 396 | 135 | 64 | 47 | 642 | 214 | 2 | » | 2 | 218 | 1076 | |
| » | » | » | » | » | 39 | 15 | 9 | 2 | 65 | 87 | 1 | » | » | 88 | 199 | |
| » | » | » | » | » | 59 | 26 | 8 | 10 | 103 | 13 | » | » | » | 13 | 164 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 5 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | |
| » | » | » | » | » | 34 | 11 | 7 | 2 | 54 | » | » | » | » | » | 54 | |
| » | » | » | » | » | 132 | 52 | 24 | 14 | 222 | 100 | 1 | » | » | 101 | 425 | |

| NAMEN DER PLANTAGES. | UIT WEST-INDIE. | | | | | UIT NEDERLAND. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. |
| *District Nickerie.* | | | | | | | | | | |
| Margarethenburg | 8 | 9 | 4 | 4 | 25 | » | » | » | » | » |
| Waterloo | 35 | 60 | 29 | 25 | 149 | 34 | » | » | » | 34 |
| Nursery | 66 | 22 | 22 | 5 | 115 | » | » | » | » | » |
| Hazard | 45 | 33 | 13 | 5 | 96 | » | » | » | » | » |
| Paradise | 26 | 11 | 5 | 10 | 52 | 7 | » | » | » | 7 |
| Hamptoncourt | 27 | 19 | 8 | 8 | 62 | » | » | » | » | » |
| | 207 | 154 | 81 | 57 | 499 | 41 | » | » | » | 41 |
| *District Coronie.* | | | | | | | | | | |
| Burnside | » | » | » | » | » | 19 | » | » | » | 19 |
| Leasowes en Sarah | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | » | » | » | » | » | 19 | » | » | » | 19 |
| DISTRICTEN. | | | | | | | | | | |
| Stadsdistrict Paramaribo | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Beneden-Suriname | 60 | 10 | 1 | » | 71 | 6 | 1 | » | » | 7 |
| Boven-Suriname | 31 | 24 | 4 | 3 | 62 | 7 | » | » | » | 7 |
| Beneden-Para | 15 | 5 | 3 | 1 | 24 | » | » | » | » | » |
| Boven-Para | 1 | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » |
| Boven-Commewijne | 31 | 26 | 5 | 3 | 65 | » | » | » | » | » |
| Commetewane | 37 | 25 | 9 | 4 | 75 | » | » | » | » | » |
| Perica | 3 | » | » | » | 3 | » | » | » | » | » |
| Matappica | 89 | 85 | 22 | 23 | 219 | » | » | » | » | » |
| Beneden-Commewijne | 79 | 60 | 8 | 13 | 160 | » | » | » | » | » |
| Beneden-Cottica | 76 | 24 | 6 | 4 | 110 | 5 | » | » | » | 5 |
| Beneden-Saramacca | 47 | 30 | 13 | 12 | 102 | » | » | » | » | » |
| Nickerie | 207 | 154 | 81 | 57 | 499 | 41 | » | » | » | 41 |
| Coronie | » | » | » | » | » | 19 | » | » | » | 19 |
| Totaal. | 676 | 443 | 152 | 120 | 1391 | 78 | 1 | » | » | 79 |

| UIT NEDERLANDSCH INDIE. | | | | | UIT BRITSCH INDIE. | | | | | UIT CHINA. | | | | | GENERAAL TOTAAL. | *Aanmerkingen.* |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | Mannen. | Vrouwen. | Jongens. | Meisjes. | Totaal. | | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 25 | |
| » | » | » | » | » | 53 | 24 | 14 | 4 | 95 | 2 | » | » | » | 2 | 280 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 115 | |
| » | » | » | » | » | 36 | 14 | 8 | 5 | 63 | » | » | » | » | » | 159 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 59 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 62 | |
| » | » | » | » | » | 89 | 38 | 22 | 9 | 158 | 2 | » | » | » | 2 | 700 | |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 19 | |
| » | » | » | » | » | 32 | 11 | 4 | 4 | 51 | » | » | » | » | » | 51 | |
| » | » | » | » | » | 32 | 11 | 4 | 4 | 51 | » | » | » | » | » | 70 | |

## TULATIE.

| | | | | | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| » | » | » | » | » | 3 | » | » | » | 3 | » | » | » | » | » | 3 | |
| » | » | » | » | » | 144 | 53 | 22 | 15 | 234 | 7 | » | » | » | 7 | 319 | |
| » | » | » | » | » | 98 | 41 | 17 | 6 | 162 | 71 | 1 | 4 | 1 | 77 | 308 | |
| » | » | » | » | » | 57 | 24 | 7 | 9 | 97 | » | » | » | » | » | 121 | |
| » | » | » | » | » | 9 | 6 | 2 | 1 | 18 | 33 | » | » | » | 33 | 52 | |
| » | » | » | » | » | 60 | 25 | 11 | 5 | 101 | 3 | » | » | » | 3 | 169 | |
| » | » | » | » | » | 60 | 23 | 4 | 3 | 90 | 20 | 1 | » | 2 | 23 | 188 | |
| » | » | » | » | » | 64 | 25 | 12 | 3 | 104 | 20 | 1 | » | » | 21 | 128 | |
| » | » | » | » | » | 67 | 21 | 9 | 4 | 101 | 1 | » | » | » | 1 | 321 | |
| » | » | » | » | » | 215 | 71 | 32 | 22 | 340 | 28 | 2 | 3 | 1 | 34 | 534 | |
| 101 | » | » | » | 101 | 396 | 135 | 64 | 47 | 642 | 214 | 2 | » | 2 | 218 | 1076 | |
| » | » | » | » | » | 132 | 52 | 24 | 14 | 222 | 100 | 1 | » | » | 101 | 425 | |
| » | » | » | » | » | 89 | 38 | 22 | 9 | 158 | 2 | » | » | » | 2 | 700 | |
| » | » | » | » | » | 32 | 11 | 4 | 4 | 51 | » | » | » | » | » | 70 | |
| 101 | » | » | » | 101 | 1426 | 525 | 230 | 142 | 2323 | 499 | 8 | 7 | 6 | 520 | 4414 | |

*De Agent-Generaal*,

(*get.*) J. F. A. Cateau van Rosevelt.

ZITTING 1874 — 1875. — 5.

*Kolonial verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE N.

N°. 66.

# AANTAL

# PLANTAGES, GRONDEN EN AKKERS IN CULTUUR

## EN DIER VOORTBRENGSELEN.

## AANTAL plantages en gronden in cul

| DISTRICTEN. | Suikerplantages. | | | | | Koffij en cacao. | | | | | Koffij en kost. | | | | | Cacao en kost. | | | | | 1869. | 1870. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870 | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | | |
| Boven-Cottica . . . . | 6 | 5 | 5 | 4 | 4 | » | » | » | » | » | 1 | 1 | 2 | 1 | 1 | » | » | » | » | » | » | » |
| Perica . . . . . | 4 | 3 | 3 | 3 | 3 | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Boven-Commewijne . . | 5 | 5 | 5 | 5 | 5 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Commetewane . . . . | 9 | 9 | 8 | 8 | 7 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » |
| Beneden-Commewijne . | 4 | 3 | 3 | 3 | 3 | » | » | » | » | » | 6 | 6 | 4 | 3 | 3 | 7 | 8 | 6 | 6 | 6 | » | |
| Beneden-Cottica . . . | 10 | 10 | 10 | 10 | 9 | 4 | 4 | 1 | 1 | » | 1 | 1 | 1 | 1 | 1 | 3 | 3 | 3 | 5 | 6 | » | » |
| Matappica . . . . . | 1 | 1 | 1 | 1 | 1 | 2 | » | 2 | » | » | 5 | 3 | 2 | 2 | 2 | » | 4 | 1 | » | » | » | » |
| Boven-Suriname . . . | 3 | 3 | 3 | 3 | 9 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » |
| Beneden-Suriname . . | 14 | 13 | 13 | 13 | 4 | » | » | » | » | » | » | 1 | » | » | » | 3 | 5 | 2 | 2 | 2 | » | |
| Boven-Para. . . . . | » | » | » | » | 3 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | |
| Beneden-Para . . . . | 6 | 6 | 6 | 6 | 3 | » | » | » | » | » | 2 | 3 | 2 | 2 | » | 11 | 13 | 10 | 11 | 7 | 5 | |
| Boven-Saramacca . . | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Beneden-Saramacca . . | 3 | 3 | 3 | 3 | 3 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 5 | 4 | 4 | 3 | 3 | 11 | 1 |
| Nickerie . . . . . | 5 | 5 | 5 | 5 | 5 | 2 | 2 | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | 1 | 1 | 2 | 3 | » | |
| Coronie . . . . . | 1 | 1 | 1 | 1 | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | |
| TOTAAL . . . | 71 | 67 | 66 | 65 | 60 | 8 | 6 | 3 | 1 | » | 16 | 15 | 11 | 9 | 7 | 30 | 39 | 27 | 29 | 29 | 16 | 1 |

## GETAL akkers in cu

| DISTRICTEN. | Suiker. | | | | | Koffij en cacao. | | | | | Koffij en kost. | | | | | Cacao en kost. | | | | | 1869. | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 1869. | 1870. | 1871. | 1872 | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873 | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | | |
| Boven-Cottica . . . . | 643 | 642 | 630 | 570 | 532 | » | » | » | » | » | 147 | 140 | 114 | 121 | 97 | 33 | » | 10 | 22 | 17 | 12 | |
| Perica. . . . . | 586 | 541 | 521 | 435 | 303 | » | » | 14 | 23 | 18 | 36 | » | » | » | » | 14 | » | » | » | » | » | |
| Boven-Commewijne . . | 442 | 397 | 361 | 324 | 173 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 4 | » | 8 | 11 | 11 | » | |
| Commetewane . . . . | 857 | 703 | 763 | 821 | 700 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 40 | » | » | 30 | |
| Beneden-Commewijne . | 934 | 915 | 926 | 901 | 808 | 38 | 20 | 3 | 85 | 86 | 255 | 273 | 198 | 160 | 68 | 542 | 365 | 526 | 628 | 580 | 578 | |
| Beneden-Cottica . . . | 2459 | 2695 | 2848 | 2806 | 2575 | » | » | 30 | 45 | 55 | 499 | 248 | 156 | 105 | 54 | 525 | 612 | 443 | 253 | 321 | 95 | |
| Matappica . . . . . | 217 | 260 | 352 | 454 | 433 | » | » | » | » | » | 648 | 462 | 479 | 337 | 366 | 114 | 201 | 78 | 80 | 48 | 84 | |
| Boven-Suriname . . . | 50 | 566 | 525 | 510 | 1470 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 5 | » | » | » | » | |
| Beneden-Suriname . . | 2191 | 2381 | 2195 | 2191 | 1112 | » | » | » | » | » | 269 | 20 | 20 | » | » | 144 | 398 | 360 | 375 | 361 | 207 | |
| Boven-Para. . . . . | » | » | » | » | 410 | » | » | » | » | 1 | » | » | 2 | » | 2 | » | » | 1 | » | » | 100 | |
| Beneden-Para . . . . | 1171 | 1199 | 1025 | 1078 | 471 | » | » | » | » | » | 52 | 32 | 41 | 36 | 50 | 845 | 495 | 429 | 438 | 197 | 476 | |
| Boven-Saramacca . . | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | |
| Beneden-Saramacca . . | 637 | 704 | 721 | 760 | 714 | » | 1 | 11 | 18 | 18 | 10 | 10 | » | » | » | 321 | 265 | 187 | 197 | 165 | 662 | |
| Nickerie . . . . . | 2051 | 2170 | 2174 | 2217 | 2203 | 66 | 66 | 66 | 66 | 66 | » | » | » | » | » | 178 | 202 | 239 | 293 | 359 | 186 | |
| Coronie . . . . . | 552 | 556 | 579 | 579 | 595 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 14 | 33 | 107 | » | |
| TOTAAL . . . | 13241 | 13729 | 13620 | 13646 | 12499 | 104 | 87 | 124 | 237 | 244 | 1943 | 1185 | 1010 | 759 | 637 | 2726 | 2543 | 2335 | 2330 | 2169 | 2430 | |

Vermits het metrieke stelsel in de kolonie eerst met 1 Januarij 1874 is ingevoerd, zijn deze opgaven nog in akkers vermeld.

n cultuur en dier voortbrengselen.

| Cacao. | | | | | Banannen. | | | | | Katoen. | | | | | Hout. | | | | | Kweek- en kostgronden. | | | | | Totaal. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
| » | » | » | » | » | 7 | 7 | 6 | 5 | 5 | 1 | 1 | » | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 15 | 14 | 13 | 10 | 10 |
| » | » | » | » | » | » | 1 | 1 | 1 | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 5 | 4 | 4 | 4 | 4 |
| » | » | » | » | » | » | 1 | 1 | 1 | 3 | » | » | » | » | » | 1 | 1 | 1 | 1 | 1 | » | » | » | 1 | » | 6 | 7 | 7 | 8 | 9 |
| » | » | » | » | » | 2 | 2 | 1 | 2 | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | » | 11 | 11 | 9 | 11 | 9 |
| » | 1 | 3 | 5 | 5 | 5 | 5 | 5 | 5 | 5 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 2 | 2 | 2 | 3 | 3 | 24 | 25 | 23 | 25 | 25 |
| » | » | » | 3 | 3 | 1 | 1 | 3 | 2 | 2 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 19 | 19 | 18 | 22 | 21 |
| » | » | » | » | 2 | » | 6 | 4 | 4 | 3 | » | 6 | 6 | 2 | 2 | 2 | » | » | » | » | » | 3 | 2 | 1 | 2 | » | 23 | 20 | 13 | 12 | 5 |
| » | » | » | » | » | » | » | 4 | 1 | 1 | 2 | » | » | » | » | » | 9 | 9 | 7 | 7 | 3 | » | » | 3 | 7 | 10 | 12 | 17 | 14 | 18 | 24 |
| 2 | » | 3 | 3 | 2 | 2 | 2 | 4 | » | 2 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 19 | 26 | 18 | 19 | 8 |
| » | » | 1 | » | » | 2 | » | » | » | 2 | » | » | » | » | » | » | 9 | 9 | 13 | 15 | 17 | 6 | 6 | 9 | 11 | 12 | 15 | 16 | 22 | 28 | 34 |
| 7 | 5 | 3 | 5 | 10 | 13 | 2 | 3 | 5 | » | 3 | » | » | » | » | » | » | » | 8 | 5 | » | 20 | 20 | 22 | 21 | 5 | 46 | 48 | 58 | 55 | 31 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 4 | 3 | 4 | 2 | 3 | 15 | 15 | 20 | 27 | » | 19 | 18 | 24 | 29 | 3 |
| 3 | 11 | 11 | 12 | 15 | 15 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 17 | 17 | 9 | 9 | 29 | 36 | 35 | 28 | 30 | 50 |
| 3 | » | » | 1 | 1 | 1 | » | » | 1 | 1 | 1 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | 2 | 1 | » | » | 9 | 10 | 9 | 9 | 10 |
| 1 | » | » | » | 1 | 1 | » | » | 2 | 2 | 1 | 10 | 10 | 8 | 5 | 5 | » | » | » | » | » | 2 | 3 | 3 | 2 | 2 | 13 | 14 | 14 | 11 | 11 |
| 29 | 16 | 19 | 24 | 39 | 42 | 25 | 32 | 30 | 27 | 24 | 17 | 17 | 9 | 7 | 7 | 23 | 22 | 23 | 30 | 24 | 66 | 67 | 70 | 84 | 61 | 272 | 284 | 274 | 291 | 254 |

ker in cultuur.

| Cacao. | | | | | Banannen. | | | | | Katoen. | | | | | Kostgronden. | | | | | Totaal. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871 | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870 | 1871 | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
| 12 | 10 | 15 | » | » | 436 | 313 | 201 | 194 | 147 | 360 | 221 | » | » | » | 62 | 26 | 56 | 34 | 35 | 1699 | 1353 | 1026 | 941 | 828 |
| » | » | 12 | » | » | 138 | 139 | 135 | 116 | 90 | » | » | » | » | » | » | » | 15 | » | » | 774 | 680 | 697 | 574 | 411 |
| » | » | » | » | » | 14 | 4 | 18 | 23 | 53 | » | » | » | » | » | 27 | 32 | 21 | 17 | 22 | 487 | 433 | 408 | 375 | 259 |
| 30 | 30 | » | » | 9 | 142 | 107 | 98 | 92 | 77 | » | » | » | » | » | » | » | 20 | 4 | 10 | 1029 | 840 | 921 | 917 | 796 |
| 578 | 741 | 786 | 864 | 1062 | 758 | 841 | 912 | 827 | 839 | » | » | 20 | » | » | 31 | 77 | 215 | 26 | 45 | 3136 | 3232 | 3586 | 3491 | 3488 |
| 95 | 216 | 291 | 503 | 455 | 876 | 712 | 809 | 672 | 546 | » | » | » | » | » | » | 7 | 33 | 38 | » | 4454 | 4490 | 4610 | 4422 | 4006 |
| 84 | 71 | 76 | 167 | 28 | 320 | 298 | 325 | 232 | 209 | 1872 | 1629 | 192 | 267 | 294 | 15 | 10 | 25 | 31 | 67 | 3270 | 2931 | 1527 | 1568 | 1445 |
| » | » | » | » | » | 19 | 9 | 13 | 14 | 100 | » | » | » | » | » | 28 | » | 52 | 32 | 83 | 548 | 530 | 590 | 556 | 1653 |
| 207 | 185 | 206 | 206 | 211 | 187 | 164 | 110 | 187 | 144 | » | » | » | » | » | 5 | 5 | » | 14 | » | 3030 | 3153 | 2891 | 2953 | 1828 |
| 100 | 76 | » | 19 | 68 | 81 | 64 | 32 | 63 | 63 | » | » | » | » | » | 737 | 1131 | 1087 | 530 | 1343 | 918 | 1271 | 1122 | 612 | 1887 |
| 476 | 674 | 915 | 913 | 1086 | 567 | 627 | 452 | 393 | 316 | » | » | » | » | » | 381 | 262 | 481 | 380 | 203 | 3492 | 3289 | 3343 | 3243 | 2323 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 9 | 9 | 9 | 28 | 35 | 9 | 9 | 9 | 28 | 35 |
| 662 | 1235 | 1357 | 1405 | 1413 | 168 | 179 | 195 | 135 | 73 | » | » | » | » | » | 86 | 118 | 37 | 154 | 137 | 1874 | 2512 | 2508 | 2669 | 2523 |
| 186 | 178 | 178 | 178 | 221 | 119 | 124 | 101 | 78 | 38 | 20 | » | » | » | » | 12 | 5 | 15 | » | » | 2632 | 2745 | 2773 | 2832 | 2887 |
| » | » | » | 35 | 49 | 202 | 151 | 120 | 203 | 168 | 2884 | 2552 | 1802 | 1734 | 1611 | 66 | 34 | 26 | 37 | 120 | 3704 | 3303 | 2541 | 2621 | 2650 |
| 2430 | 3416 | 3836 | 4290 | 4602 | 4027 | 3732 | 3521 | 3229 | 2863 | 5136 | 4402 | 2015 | 2001 | 1905 | 1459 | 1716 | 2091 | 1325 | 2100 | 31056 | 30821 | 28552 | 27817 | 27019 |

eld.

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE **O.**

N°. 67.

# OPGAVE

DER

# VERKREGEN PRODUCTEN.

| DISTRICTEN. | SUI | | | | | K | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | HOEVEELHEID PONDEN. | | | | | AKKER | |
| | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. |
| Boven-Cottica . . . . | 1 323 593 | 1 422 893 | 1 006 068 | 1 072 572 | 1 006 578 | 530 | 493 |
| Perica . . . . . | 538 238 | 537 900 | 679 322 | 589 050 | 541 644 | 349 | 289 |
| Boven-Commewijne . . | 663 514 | 788 698 | 427 302 | 624 353 | 509 197 | 286 | 282 |
| Commetewane . . . . | 1 118 357 | 993 128 | 872 321 | 1 284 057 | 1 306 633 | 626 | 677 |
| Beneden-Commewijne. . | 1 698 314 | 1 826 668 | 2 183 289 | 2 299 927 | 2 248 897 | 648 | 669 |
| Beneden-Cottica. . . . | 3 724 764 | 3 595 632 | 5 370 644 | 5 278 510 | 5 262 681 | 1 934 | 1 693 |
| Metappica. . . . . | 492 624 | 424 233 | 503 335 | 572 289 | 570 856 | 257 | 217 |
| Boven-Suriname. . . . | 692 817 | 569 370 | 700 138 | 484 744 | 2 482 325 | 356 | 364 |
| Beneden-Suriname. . . | 3 844 531 | 4 023 864 | 3 990 317 | 3 889 490 | 2 056 241 | 1 488 | 1 601 |
| Boven-Para . . . . . | » | » | » | » | 737 485 | » | » |
| Beneden-Para . . . . | 1 865 660 | 1 909 359 | 1 446 194 | 1 504 293 | 759 532 | 833 | 920 |
| Boven-Saramacca . . . | » | » | » | » | » | » | » |
| Beneden-Saramacca . . | 870 779 | 1 099 711 | 1 451 112 | 1 013 979 | 1 513 725 | 325 | 516 |
| Nickerie . . . . . | 3 108 373 | 5 120 150 | 5 236 034 | 4 773 425 | 5 504 362 | 1 301 | 1 504 |
| Coronie. . . . . | 661 812 | 1 116 841 | 1 472 500 | 1 765 353 | 1 315 766 | 360 | 556 |
| | 20 603 376 | 23 428 447 | 25 338 576 | 25 152 742 | 25 815 922 | 9 293 | 9 781 |

| DISTRICTEN. | RUM EN DRAM. | | | | | KOF | | F |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | HOEVEELHEID GALLONS. | | | | | HOEVEELHEID | | P |
| | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. |
| Boven-Cottica . . . . . | 9 061 | 9 409 | 5 166 | 1 025 | 982 | 10 920 | 24 872 | 24 000 |
| Perica. . . . . | 4 897 | 4 642 | 6 649 | 4 628 | 3 070 | 137 | » | » |
| Boven-Commewijne . . . | 3 728 | 17 189 | 9 228 | 13 647 | 12 480 | » | » | » |
| Commetewane . . . . . | 6 409 | 1 355 | 3 652 | 1 823 | 897 | » | » | » |
| Beneden-Commewijne . . | 11 023 | 19 839 | 27 558 | 24 294 | 19 285 | 8 920 | 7 837 | 5 511 |
| Beneden-Cottica . . . . | 37 111 | 51 560 | 63 100 | 46 657 | 54 273 | 9 682 | 7 994 | 10 228 |
| Metappica . . . . . | » | » | » | » | » | 43 106 | 35 932 | 19 161 |
| Boven-Suriname . . . . | 4 180 | 6 731 | 4 291 | 3 206 | 9 060 | » | » | » |
| Beneden-Suriname . . . | 24 473 | 26 430 | 24 338 | 6 911 | 723 | 425 | » | » |
| Boven-Para. . . . . | » | » | » | » | 3 305 | » | » | » |
| Beneden-Para . . . . . | 12 103 | 13 052 | 12 720 | 9 660 | 5 668 | 300 | 525 | 380 |
| Boven-Saramacca. . . . | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Beneden-Saramacca . . . | 18 565 | 28 665 | 33 286 | 17 889 | 38 841 | 1 065 | 450 | 880 |
| Nickerie . . . . . | 58 917 | 92 768 | 105 812 | 75 686 | 126 624 | 16 260 | 1 390 | 1 390 |
| Coronie . . . . . | 16 300 | 23 033 | 34 085 | 30 819 | 25 678 | » | » | » |
| | 206 707 | 298 673 | 329 885 | 236 245 | 300 886 | 90 815 | 83 175 | 61 550 |

Vermits het metrieke stelsel in de kolonie eerst met 1 Januarij 1874 is ingevoerd, zijn deze opgaven nog in ponden

| KER. | | | | | | | | MELASSIE. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| RIET GEMALEN. | | | PONDEN GEMIDDELD PER AKKER. | | | | | HOEVEELHEID GALLONS. | | | | |
| 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
| 396 | 430 | 363 | 2 497 | 2 805 | 2 540 | 2 494 | 2 773 | 48 135 | 49 433 | 28 724 | 36 879 | 35 194 |
| 321 | 292 | 310 | 1 542 | 1 169 | 2 116 | 2 017 | 1 747 | 14 768 | 15 111 | 22 031 | 18 822 | 15 869 |
| 238 | 246 | 196 | 2 319 | 2 793 | 1 792 | 2 537 | 2 598 | 18 528 | 22 849 | 2 180 | 13 938 | 16 872 |
| 490 | 574 | 624 | 1 786 | 1 467 | 1 778 | 2 237 | 2 254 | 51 325 | 36 352 | 26 830 | 49 660 | 56 891 |
| 633 | 720 | 735 | 2 621 | 2 733 | 3 448 | 3 194 | 3 059 | 37 190 | 49 577 | 47 378 | 32 911 | 56 399 |
| 2 101 | 2 101 | 2 135 | 1 925 | 2 123 | 2 555 | 2 512 | 2 465 | 110 602 | 79 245 | 135 680 | 154 707 | 178 601 |
| 229 | 296 | 411 | 1 527 | 1 494 | 2 198 | 1 264 | 1 389 | 17 365 | 11 925 | 15 969 | 22 258 | 27 377 |
| 374 | 259 | 1 127 | 1 949 | 1 563 | 1 870 | 1 872 | 2 202 | 18 627 | 15 044 | 14 565 | 12 405 | 96 002 |
| 1 681 | 1 491 | 730 | 2 583 | 2 513 | 2 373 | 2 609 | 2 817 | 116 303 | 131 222 | 128 470 | 132 405 | 96 210 |
| » | » | 285 | » | » | » | » | 2 240 | » | » | » | » | 32 493 |
| 795 | 711 | 465 | 2 227 | 2 075 | 1 819 | 2 115 | 1 633 | 44 920 | 41 408 | 29 298 | 29 664 | 20 381 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| 627 | 517 | 610 | 2 679 | 2 130 | 2 313 | 1 959 | 2 481 | 22 776 | 29 532 | 36 370 | 30 087 | 44 883 |
| 1 767 | 1 616 | 1 776 | 2 389 | 3 404 | 2 963 | 2 740 | 3 099 | 100 049 | 113 171 | 5 763 | 58 415 | 86 588 |
| 442 | 519 | 417 | 2 838 | 2 008 | 2 332 | 3 048 | 3 155 | 5 606 | 15 400 | 36 000 | 18 000 | 18 000 |
| 10 094 | 9 832 | 10 184 | 2 217 | 2 395 | 2 510 | 2 556 | 2 422 | 607 194 | 610 269 | 529 259 | 610 151 | 781 760 |

| FIJ. | | CACAO. | | | | | KATOEN. | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| PONDEN. | | HOEVEELHEID PONDEN. | | | | | HOEVEELHEID PONDEN. | | | | |
| 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. | 1869. | 1870. | 1871. | 1872. | 1873. |
| 23 600 | 16 759 | » | » | » | » | » | 24 600 | 66 531 | 15 000 | » | » |
| 124 | 250 | 505 | 2 460 | 1 965 | 2 910 | 3 163 | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | 150 | » | » | » | » | » |
| 11 602 | 1 606 | 164 886 | 273 823 | 305 739 | 379 195 | 453 423 | » | » | » | » | » |
| 9 914 | 11 712 | 6 315 | 11 309 | 22 547 | 73 326 | 99 069 | » | » | » | » | » |
| 44 746 | 39 681 | 6 175 | 5 255 | 10 664 | 14 404 | 16 064 | 116 221 | 52 790 | 72 625 | 77 482 | 15 520 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| » | » | 47 065 | 75 115 | 75 620 | 94 412 | 112 183 | » | » | » | » | » |
| » | 10 | » | » | » | » | 7 200 | » | » | » | » | » |
| 400 | 643 | 99 102 | 146 032 | 197 761 | 317 938 | 349 850 | » | » | » | » | 9 750 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| 946 | 355 | 517 855 | 555 009 | 522 741 | 753 520 | 620 764 | » | » | » | » | » |
| 6 660 | 3 175 | 81 222 | 95 306 | 127 235 | 144 520 | 160 297 | » | » | » | » | » |
| » | » | » | » | » | » | 350 | 288 814 | 293 596 | 488 015 | 525 405 | 494 932 |
| 103 992 | 74 191 | 923 125 | 1 164 309 | 1 264 272 | 2 180 225 | 1 822 513 | 429 635 | 312 917 | 575 640 | 602 887 | 520 202 |

en gallons vermeld.

ZITTING 1874 — 1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

**SURINAME.**

BIJLAGE **P.**

N°. 68.

## SPECIFIEKE STAAT van den veestapel op ultimo December 1873.

| DISTRICTEN. | Rundvee. | Paarden. | Muilezels. | Ezels. | Schapen. | Geiten. | Varkens. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| De stad Paramaribo en hare buitenwijken . . . . . | 725 | 38 | 14 | 64 | 7 | 46 | 59 |
| Boven-Cottica . . . . . | 208 | 6 | » | » | 49 | 12 | 72 |
| Perica . . . . . | 55 | » | » | » | » | » | 4 |
| Boven-Commewijne . . . . . | 33 | » | » | » | 15 | 14 | 20 |
| Commetewane . . . . . | 46 | 2 | 1 | » | 29 | 8 | 57 |
| Beneden-Commewijne. . . . . | 101 | 8 | 8 | 12 | 91 | 3 | 74 |
| Beneden-Cottica. . . . . | 178 | 15 | 10 | 4 | 6 | 18 | 54 |
| Matappica. . . . . | 751 | 23 | 4 | 33 | 349 | 92 | 43 |
| Boven-Suriname . . . . . | 91 | 2 | 1 | » | 6 | 7 | 52 |
| Beneden-Suriname. . . . . | 70 | 16 | 2 | » | » | 16 | 45 |
| Boven-Para . . . . . | 109 | 1 | » | » | 22 | 6 | 207 |
| Beneden-Para . . . . . | 286 | 19 | 15 | 4 | 38 | 14 | 70 |
| Boven-Saramacca . . . . . | » | » | » | » | » | » | » |
| Beneden-Saramacca . . . . . | 62 | 4 | 7 | 2 | 55 | 10 | 42 |
| Nickerie . . . . . | 119 | 23 | 18 | 9 | 86 | 68 | 68 |
| Coronie. . . . . | 387 | 44 | 12 | 54 | 398 | 106 | 599 |
| Totaal . . . | 3 221 | 201 | 92 | 182 | 1 151 | 420 | 1 466 |

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE **Q**, lit. A 1.

N°. 69.

# STAAT VAN DEN INVOER

DER

# KOLONIE SURINAME,

## over het jaar 1873.

| INGEVOERDE GOEDEREN. | UIT NEDERLAND. | | UIT NOORD-AMERIKA. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid | Waarde. |
| Aardappelen | 1 868½ mudden. | f 11 210 | 131½ mudden. | f 788 |
| Aarde-, glas- en porceleinwerk | — | 22 895 | — | 794 |
| Appelen (ongedroogd) | — | » | — | 354 |
| Arrowroot | — | » | — | » |
| Azijn | 29 320 pinten. | 2 932 | 130 pinten. | 13 |
| Beschuit en hard brood | 2 600 ponden. | 312 | 56 550 ponden. | 6 786 |
| Bieren (voor zoo ver niet afzonderl. belast) | 443 320 pinten. | 77 355 | — | » |
| Bieten, peen, wortelen en rapen | — | » | 65½ blomvat. | 655 |
| Bijouterien, als goud en zilverwerk, edelgesteenten, al-mede horologien, uurwerken en schilpadvoorwerpen | — | 17 624 | — | 695 |
| Blik (in bladen) | 3 077 ponden. | 554 | — | » |
| Blik (bewerkt) | — | 2 595 | — | » |
| Blom | 43⅓ vaten, 7 805 ponden. | 954 | 6760 vat., 1 216 800 pond. | 148 720 |
| Boek- en plaatwerken en andere gedrukte stukken en schrijfbehoeften | — | 14 407 | — | 26 |
| Boter | 142 647 ponden. | 114 118 | 45 550 ponden. | 36 440 |
| Breeuwwerk | 4 347 » | 978 | 6 253 » | 1 407 |
| Buiskruid | 927 » | 1 391 | — | » |
| Cingels | — | » | — | » |
| Confituren, banket, suikerwerk, koek en bonbons | — | 4 655 | — | 1 378 |
| Chemicalien en droogerijen | — | 19 452 | — | 1 613 |
| Dakpannen (vleugel- en nok-) | 24 000 stuks. | 1 732 | — | » |
| Eetwaren in blik, vaatwerk, kisten, flesschen, manden (voor zoo ver niet afzonderlijk belast) | — | 18 273 | — | 2 208 |
| Ezels (muil- en steen-) | — | » | — | » |
| Flesschen, kruiken, damejeans, pullen en stoopen | — | 1 467 | — | » |
| Galanterien | — | 4 569 | — | » |
| Gedistilleerd: Jenever | 224 181 pinten | f 62 740 | — | |
| Gedistilleerd: Brandewijn | 3 964 » | 1 586 | — | |
| Gedistilleerd: Likeuren | 620 » | 620 | — | |
| Gedistilleerd: Bitter | 207 » | 104 | — | |
| Gedistilleerd: Rum of dram | 3 220 » | 2 576 | — | |
| | | 67 626 | | » |
| Gereedschappen voor alle bedrijven | — | 8 945 | — | 1 815 |
| Geweren of snaphanen | 300 loopen. | 4 500 | — | » |
| Granen en peulvruchten, zoo als: boonen, erwten, gort, griesmeel, haver, linzen, spelt, wikken en zemelen | 132 525 ponden. | 14 674 | 6 200 ponden. | 672 |
| Hagels, kogels en loopers | 1 599 » | 480 | — | » |
| Harpuis | 114 » | 17 | 200 ponden. | 30 |
| Hoeden en petten | — | 17 926 | — | 16 |
| Hoepels (houten) | 18 100 stuks. | 724 | 500 stuks. | 20 |
| | Transporteren | f 432 365 | | f 204 430 |

| uit ENGELAND. | | uit DEMERARY. | | uit BARBADOS. | |
|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| — | » | 299½ mudden. | f 1 797 | 89 mudden. | f 534 |
| — | f 10 051 | — | 761 | — | 229 |
| — | » | — | 38 | — | » |
| — | » | — | 144 | — | » |
| 230 pinten. | 23 | 720 pinten. | 72 | — | » |
| 23 200 ponden. | 2 784 | 25 430 ponden. | 3 052 | 4 118 ponden. | 494 |
| — | » | 3 689 pinten. | 922 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | 20 | — | 564 | — | 50 |
| 700 ponden. | 126 | — | » | — | » |
| — | 2 038 | — | 571 | — | 75 |
| — | » | 6 345 vat., 1 142 100 pond. | 139 590 | 3 580 vat., 644 400 pond. | 78 760 |
| — | 991 | — | 193 | — | » |
| 1 2[illegible]8 ponden. | 966 | 13 192 ponden. | 10 554 | 6 572 ponden. | 5 258 |
| 2 472 » | 556 | — | » | — | » |
| 3 720 » | 5 580 | — | » | — | » |
| — | » | 747 255 stuks. | 13 451 | — | » |
| — | 3 866 | — | 79 | — | 110 |
| — | 8 912 | — | 4 394 | — | 30 |
| — | » | — | » | — | » |
| — | 23 581 | — | 5 865 | — | 439 |
| — | » | 1 stuk. | 200 | — | » |
| — | » | — | 11 | — | » |
| — | 1 667 | — | 643 | — | 110 |
| — | | 2 905 pinten f 872 | | 300 pinten f 90 | |
| 10 686 pinten f 10 686 | | 6 830 » 6 830 | | 735 » 735 | |
| — | | — | | — | |
| — | | 262 » 131 | | — | |
| — | | — | | — | |
| | 10 686 | | 7 833 | | 825 |
| — | 7 724 | — | 1 077 | — | 105 |
| 4 loopen. | 60 | 2 loopen. | 30 | — | » |
| 4 470 ponden. | 500 | 46 595 ponden. | 4 894 | 5 460 ponden. | 555 |
| 7 859 » | 2 358 | 293 » | 88 | — | » |
| 100 » | 15 | 13 » | 2 | — | » |
| — | 15 689 | — | 10 258 | — | 752 |
| 38 550 stuks. | 1 542 | 100 250 stuks. | 4 010 | — | » |
| | f 99 735 | | f 211 093 | | f 88 326 |

| INGEVOERDE GOEDEREN. | UIT NEDERLAND. | | UIT NOORD-AMERIKA. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | Per transport | f 432 365 | | f 204 430 |
| Hout (timmer-) zoo als: greenen deelen, white en pitchpine en groenhart-planken en latten. . . . . | 3 680 voeten gr. deelen f 368<br>5 bossen latten 15 | 383 | 437 690 v. wp.plank. f 27 357<br>195 000 » pp. » 19 500 | 46 857 |
| IJzer (bewerkt) . . . . . | — | 13 489 | — | 1 523 |
| IJzer (in staven, banden of platen) . . | 13 474 ponden. | 2 138 | — | » |
| Kaarsen . . . was- . . . . . | 100 ponden f 80 | | — | |
| Kaarsen . . . spermacetie- . . . | — | | — | |
| Kaarsen . . . compositie- . . . . | 67 475 ponden 26 990 | | — | |
| Kaarsen . . . smeer- . . . . . | — | | 13 620 ponden f 4 767. | |
| | | 27 070 | | 4 767 |
| Kaas (diverse soorten). . . . . | 167 226 ponden f 83 613<br>en Zwitsersche kaas ter waarde van 1 210 | 84 823 | 1590 ponden. | 795 |
| Kalk en cement . metsel- . . . . . | 2 303 2mudsvaten f 11 515 | | — | |
| Kalk en cement . suiker- . . . . . | 4 puncheons 140 | | — | |
| Kalk en cement . cement . . . . . | 1 018 2mudsvaten 6 108 | 17 763 | — | » |
| Koffers, valiezen en reiszakken. . . . | — | 175 | — | 1 920 |
| Koffij . . . . . | — | » | — | » |
| Kolen (versche) . . . . . | — | » | — | 200 |
| Koper (in bladen of staven) . . . . . | — | » | — | » |
| Koper (bewerkt) . . . . . | — | 430 | — | 48 |
| Kramerijen . . . . . | — | 28 851 | — | 578 |
| Kruidenierswaren . . . . . | — | 11 935 | — | 296 |
| Leder, zoo als: verlakt-, marokijn-, bazaam, gewast- en schapen- . . . . | — | 10 686 | — | 10 |
| Leder (zool- en pomp-) . . . . . | 9 450 ponden. | 10 395 | — | » |
| Lederwerk, zoo als: zadel- en schoenmakerswerk en alle andere lederwerk . | — | 41 652 | — | 1 350 |
| Leijen (dak-) . . . . . | — | » | — | » |
| Limonade gazeuse . . . . . | — | » | — | » |
| Lood (plat-) . . . . . | 6 070 ponden. | 1 214 | — | » |
| Lucifers . . . . . | 58 grossen. | 203 | 2 375 gros. | 8 313 |
| Machinerien voor landelijk bedrijf, en voor de bewerking en bereiding van koloninale producten. . . . . | — | 4 965 | — | » |
| Maïs en maismeel . . . . . | — | » | 17 blomvaten maïs, en 29 dd. maïsmeel. | 484 |
| Manufacturen en stoffen van wol, laken en cachemier, daaronder begrepen van zijde, katoen, hennep, vlaswerk, boomschors en alle andere, hetzij ruw, wit of gebleekt, gegomd, gewast, geverwd of gedrukt, zuiver of gemengd, passementwerk, naai, stik- of floretzijde, | | | | |
| | Transporteren | f 688 537 | | f 271 571 |

| uit ENGELAND. | | uit DEMERARY. | | uit BARBADOS. | |
|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | f 99 735 | | f 211 093 | | f 88 326 |
| 97 000 v. wp.planken f 5 820 | 5 820 | 299 108 v. wp.plank. f 18 874 | | 157 020 v. wp.plank. f 9 867 | |
| | | 33 680 » pp. » 3 368 | | 3 000 » pp. » 300 | |
| | | 18 400 » greenh. pl. 1 840 | | | 10 167 |
| | | | 24 082 | | |
| — | 12 807 | — | 3 368 | — | 170 |
| 38 100 ponden. | 6 069 | 1 888 ponden. | 308 | 1 273 ponden. | 191 |
| — | | — | | — | |
| — | | — | | — | |
| 8 532 ponden f 3 413. | | 547 ponden f 219 | | — | |
| — | | 492 » 172 | | 117 ponden f 41 | |
| | 3 413 | | 391 | | 41 |
| 1644 ponden. | 822 | 394 ponden. | 197 | — | » |
| 236 2muds vaten f 1 180 | | 213 2muds vaten f 1 065 | | 93 2mudsvaten f 465 | |
| 115 puncheons 4 025 | | 59⅓ puncheons 2 077 | | 21½ puncheons 753 | |
| 140 2muds vaten 842 | | 7 2muds vaten 42 | | — | |
| | 6 047 | | 3 184 | | 1 218 |
| — | » | — | » | = | 15 |
| — | » | 1 030 ponden. | 412 | — | » |
| — | » | — | 26 | — | » |
| 967 ponden. | 1 450 | 100 ponden. | 150 | — | » |
| — | 1 138 | — | 45 | — | » |
| — | 4 671 | — | 1 033 | — | 166 |
| — | 639 | — | 716 | — | » |
| — | 417 | — | » | — | » |
| — | » | 23 ponden. | 25 | — | » |
| — | 92 260 | — | 3 485 | — | 356 |
| 41 000 stuks. | 6 150 | 5 000 stuks. | 750 | — | » |
| — | » | — | 235 | — | » |
| 10 255 ponden. | 2 051 | 55 ponden. | 11 | — | » |
| 385 gros. | 70 | 385 gros. | 1 348 | — | » |
| — | 27 060 | — | 1 424 | — | 8 |
| — | » | 12 bloemvaten maïs en 265 dito maïsmeel. | 3 276 | 54½ vat korenmeel. | 654 |
| | f 207 619 | | f 255 559 | | f 101 312 |

| INGEVOERDE GOEDEREN. | UIT NEDERLAND. | | UIT NOORD-AMERIKA. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Haeveelheid. | Waarde. |
| | Per transport | f 688 537 | | f 271 571 |
| lint, kant en tulle, tafel en servetgoed, tijk, damast, batist, kamerdoek, kousen, mutsen, handschoenen, broeken, en alle andere kleedingstukken voor zoover niet afzonderlijk belast . . . | — | 441 817 | — | 84 |
| Meubelen . . . . . | — | 9 056 | — | 3 910 |
| Olien, zoo als: olijf-, machine, lijn-, raap-, patent- en kerosine . . . . . | 322 kann. olijf- f 322 | | — | |
| | 970 » machine 873 | | — | |
| | 24 442 » lijn- 13 443 | | — | |
| | 2 060 » raap- 1 030 | | — | |
| | 23 976 » patent- 14 386 | | — | |
| | 4 638 pint. kerosine 928 | | 263 393 pint kerosine f 52 679 | |
| | 10 » paraphine 10 | | — | |
| | | 30 992 | | 52 679 |
| Opium . . . . . | 4 ponden. | 96 | — | » |
| Ossen, koeijen, bullen en kalveren . . | — | » | — | » |
| Paarden en veulens . . . . . | — | » | — | » |
| Parapluis en parasols . . . . . | — | 8 367 | — | » |
| Parfurmerien (waaronder fijne zeepsoorten) | — | 10 044 | — | 2 325 |
| Pennen (stalen- en veren-) . . . . . | — | 711 | — | » |
| Percussiedoppen . . . . . | 165 550 stuks. | 662 | — | » |
| Pik en teer . . . . . | 150 vaten. | 2 250 | 148 vaten. | 2 220 |
| Pindas . . . . . | — | » | — | » |
| Pistolen . . . . . | 3 stuks. | 15 | — | » |
| Porter, ale en beijersch bier . . . . | 2 782 pinten. | 1 113 | — | » |
| Pijpen (diverse soorten) . . . . . | — | 2 945 | — | 12 |
| Reuzel . . . . . | 720 ponden. | 180 | 54 792 ponden. | 13 698 |
| Revolvers . . . . . | 4 stuks. | 120 | — | » |
| Rijst . . . . . | 651 500 ponden. | 56 520 | — | » |
| Sigaren . . . . . | 3 628 370 stuks. | 84 064 | — | » |
| Smeer (molen-) en talk . . . . . | 2 763 ponden. | 629 | 3 100 ponden. | 930 |
| Snuif . . . . . | 99 » | 99 | — | » |
| Speelkaarten . . . . . | 7 384 spellen. | 1 846 | — | » |
| Spek (gerookt) . . . . . | 9 000 ponden. | 4 050 | 238 ponden. | 107 |
| Spek (gezouten en gepekeld) . . . . . | 1 026 » | 228 | 3 078 vaten gezouten 554 040 ponden . . . f 123 120 | |
| | | | 60 vat. d°. spekkoppen 10 810 pond 960 | |
| | | | | 124 080 |
| Spijkers (diverse soorten) . . . . . | 20 pd. koperen f 30, 189 370 pd. ijzeren f 30 825. | 30 855 | 4 pond koperen f 6, 1860 ponden ijzeren f 318. | 324 |
| Staal, in bladen, platen en staven . . | — | » | — | » |
| Steenen (metsel-) . . . . . | 556 500 stuks. | 18 921 | — | » |
| Steenkolen . . . . . | 128 tonnen, | 2 304 | — | » |
| | Transporteren | f 1 396 621 | | f 471 940 |

| UIT ENGELAND. | | UIT DEMERARY. | | UIT BARBADOS. | |
|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | f 207 619 | | f 255 559 | | f 101 312 |
| — | 234 263 | — | 36 215 | — | 6 481 |
| — | 1 883 | — | 2 397 | — | 1 492 |
| 2 711 kann. olijf- f 2 711 | | 1 960 kann. olijf- f 1 960 | | — | |
| 1 480 » machine 1 332 | | 173 » machine 156 | | 663 kann. machine f 597 | |
| 3 440 » lijn- 1 892 | | 118 » lijn- 65 | | 109 » lijn- 60 | |
| 550 » raap- 275 | | — | | — | |
| 797 » patent- 478 | | 127 » patent- 76 | | — | |
| 4 680 pint. kerosine 936 | | 4 320 pint. kerosine 864 | | 33 636 pint kerosine 6 727 | |
| — | | 30 » paraphine 30 | | — | |
| | 7 624 | | 3 151 | | 7 384 |
| — | » | 18 ponden. | 432 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | 3 stuks. | 600 | — | » |
| — | 4 381 | — | 914 | — | » |
| — | 556 | — | 3 876 | — | 69 |
| — | » | — | » | — | » |
| 195 000 stuks. | 780 | 2 200 stuks. | 9 | — | » |
| 39 vaten. | 585 | 26 vaten. | 390 | — | » |
| — | » | 139⅓ vat. | 1 393 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| 45 916 pinten. | 17 854 | 6 481 pinten. | 2 401 | 292 pinten. | 117 |
| — | 9 | — | 384 | — | 8 |
| — | » | 9 896 ponden. | 2 474 | 500 ponden. | 125 |
| — | » | — | » | — | » |
| 1 225 350 ponden. | 104 671 | 390 900 ponden. | 31 630 | — | » |
| 13 200 stuks. | 632 | 38 400 stuks. | 560 | — | » |
| 6 020 ponden. | 1 806 | 300 ponden. | 90 | — | » |
| — | » | 1 pond. | 1 | — | » |
| — | » | 4 spellen. | 1 | — | » |
| 1 446 ponden. | 651 | — | » | — | » |
| 203½ vat = 36 630 pond. | 8 140 | 839 vaten = 143 020 pond. | 33 560 | 97 vaten = 17 460 pond. | 3 880 |
| 1 040 ponden comp. f 360, 26 004 pond. ijzer f 4297. | 4 661 | 4 422 ponden ijzer. | 700 | — | » |
| — | 263 | — | 42 | — | 23 |
| 59 680 stuks. | 5 968 | — | » | — | » |
| 4 ton smeed- en 3 870 ton ord. | 70 108 | 197 tonnen. | 3 546 | — | » |
| | f 672 454 | | f 380 325 | | f 120 891 |

| INGEVOERDE GOEDEREN. | UIT NEDERLAND. | | UIT NOORD-AMERIKA. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | Per transport | f 1 396 621 | | f 471 940 |
| Suiker. . . geraffineerde. . . . . | 116 715 ponden. | | 942 ponden. | |
| Suiker. . . ruwe . . . . . | — | 30 346 | — | 245 |
| Tabak. . . (in rollen of bladen). . | — | | 85 627 ponden | f 42 814 |
| Tabak. . . gekorven . . . . . | 2 410 ponden. | | 29 » | 23 |
| Tabak. . . pruim- . . . . . | — | 1 928 | — | 42 837 |
| Thee . . . . . | 4 860 ponden. | 7 290 | 4 ponden. | 6 |
| Tichels . . . . . | — | » | — | » |
| Tin en zink. (in bladen) . . . . . | 1 770 ponden. | 885 | — | » |
| Tin en zink. (bewerkt). . . . . | — | » | — | » |
| Touwwerk . . . . . | — | 20 238 | — | » |
| Uijen . . . . . | 68 537 ponden. | 5 483 | 3 225 ponden. | 258 |
| Vaatwerk voor suiker, rum of melassie. | — | 10 359 | — | 38 449 |
| Varkens. . . . . | — | » | 15 stuks | 286 |
| Verwwaren. . . . . | — | 22 175 | — | 22 |
| Visch . . gezouten bakkeljaauw . . | — | | 1 843 700 pond | f 134 694 |
| Visch . . haring (gepekelde) . . . | 482 tobben | f 964 | 655 vat = 117 900 pond | 6 550 |
| Visch . . makreel » . . . . | — | | 371 vat. en 12 tob. = 67 080 ponden | 6 637 |
| Visch . . stok- en leng- (gedroogd) . | 4 380 p. stok- ponden leng- | 2 576 2 139 | — | |
| Visch . . zalm (gepekeld) . . . . | — | | 95 vat. en 22 tob. = 17 650 ponden | 3 004 |
| Visch . . bokking en heilbot (gerookt) | — | | 1 540 pd. heilbot en 2 852 kistjes bokk. | 2 755 |
| Visch . . andere vischsoorten in pekel | 6 372 ponden | 354 3 457 | 924 v. = 166 326 p. | 9 240 162 880 |
| Vischlijm . . . . . | — | » | — | » |
| Vleesch . gepekeld . . . . . | 2 700 ponden | f 450 | 2 182 v. = 392 760 p. | f 65 460 |
| Vleesch . hammen en shoulders . . | 16 180 » | 9 708 | 166 245 ponden | 40 235 |
| Vleesch . rolpens . . . . . | 4 630 » | 2 778 | — | |
| Vleesch . worst en saucijsjes . . . | 14 164 » | 7 082 | — | |
| Vleesch . gerookt en gedroogd. . . | 1 969 » | 2 461 22 479 | 408 ponden | 510 106 205 |
| Water (mineraal). . . . . | — | 880 | — | » |
| Wijnen . appelen-, peren- en bessen- | 71 084 pinten | f 28 434 | — | |
| Wijnen . madeira- . . . . . | 599 » | 599 | — | |
| Wijnen . port- . . . . . | 906 » | 1 359 | — | |
| Wijnen . malaga- . . . . . | 292 » | 292 | — | |
| Wijnen . rhijn- . . . . . | 1 772 » | 1 772 | — | |
| Wijnen . sherry- . . . . . | 48 » | 48 | — | |
| Wijnen . champagne . . . . . | 401 » | 602 | — | |
| Wijnen . vermouth. . . . . | 10 304 » | 7 213 40 319 | — | » |
| | Transporteren | f 1 562 460 | | f 823 128 |

| UIT ENGELAND. | | | UIT DEMERARY. | | | UIT BARBADOS. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | | Waarde. | Hoeveelheid. | | Waarde. | Hoeveelheid. | | Waarde. |
| | | f 672 454 | | | f 380 325 | | | f 120 891 |
| 39 ponden. | | | 200 ponden | f 52 | | — | | |
| — | | 10 | 107 382 » | 18 255 | 18 307 | — | | » |
| — | | | 4 390 ponden | f 2 195 | | 914 ponden. | | |
| 8 ponden. | | | 1 pond | 1 | | — | | |
| — | | 6 | — | | 2 196 | — | | 457 |
| 1 628 ponden. | | 2 412 | 29 ponden. | | 44 | — | | » |
| — | | » | — | | » | — | | » |
| 1 976 ponden. | | 988 | 736 ponden. | | 368 | — | | » |
| — | | » | — | | » | — | | » |
| — | | 7 112 | — | | 20 | — | | » |
| — | | » | 104 312 ponden. | | 8 345 | — | | » |
| — | | 19 605 | — | | 6 494 | — | | 5 133 |
| — | | » | — | | » | — | | » |
| — | | 3 668 | — | | 736 | — | | 201 |
| — | | | 404 850 ponden | f 20 832 | | 101 913 ponden | f 7 585 | |
| 2 vat. = 360 pd. en 60 tobben | f 140 | | 159 vt. = 28 620 p. | 1 590 | | 10 vt. = 1 800 pd. | 100 | |
| — | | | 131 » = 23 580 » | 1 965 | | — | | |
| 76 ponden leng | 38 | | — | | | — | | |
| — | | | 10 » = 1 800 » | 300 | | 18 tobb. = 450 pd. | 126 | |
| — | | | — | | | 1 340 pond. heilbot, 2000 kistj. bokking | 2 036 | |
| 7 vat. = 1 260 pd. | 70 | 248 | 13 » = 2 340 » | 130 | 24 817 | — | | 9 847 |
| — | | » | — | | 5 | — | | » |
| 3 vat. = 540 pd. | f 90 | | 277 vat. = 49 860 pd. | f 8 310 | | 286 vt. = 51 480 pd. | f 8 580 | |
| 1 291 ponden | 775 | | 541 ponden | 128 | | 5 110 ponden | 1 126 | |
| — | | | — | | | — | | |
| 170 ponden. | 85 | | — | | | — | | |
| 96 » | 120 | 1 070 | — | | 8 438 | 43 ponden | 54 | 9 760 |
| — | | » | — | | 127 | — | | » |
| 3 172 pinten. | f 1 269 | | 8 668 pinten | f 3 467 | | — | | |
| — | | | 2 242 » | 2 242 | | 152 pinten. | f 152 | |
| 1 210 » | 1 815 | | 8 049 » | 12 074 | | — | | |
| — | | | 228 » | 228 | | — | | |
| 15 » | 15 | | 15 » | 15 | | — | | |
| 1 777 » | 1 777 | | 442 » | 442 | | — | | |
| 810 » | 1 215 | | 368 » | 552 | | — | | |
| 8 540 » | 5 978 | | 2 910 » | 2 037 | | — | | |
| | | 12 069 | | | 21057 | | | 152 |
| | | f 719 672 | | | f 471 279 | | | 146 441 |

| INGEVOERDE GOEDEREN. | UIT NEDERLAND. | | UIT NOORD-AMERIKA. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | Per transport. | f 1 562 460 | | f 823 128 |
| Zakken (koffij- en kakao-) . . . . . | 16 350 stuks. | 14 715 | — | » |
| Zeep (ordinaire) . . . . . | 4 750 ponden. | 570 | 39 734 ponden. | 4 768 |
| Zeildoek . . . . . | 1 200 ellen. | 840 | 22 ellen. | 15 |
| Zout (ruw-) . . . . . | — | » | — | » |
| Zout (geraffineerd-) . . . . . | — | » | — | » |
| Alle andere dan de bovenvermelde waren, goederen en koopmanschappen, van welken aard ook . . . . . | — | 38 346 | — | 7 523 |
| | | f 1 616 931 | | f 835 434 |

| uit ENGELAND. | | uit DEMERARY. | | uit BARBADOS. | |
|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | f 719 672 | | f 471 279 | | f 146 441 |
| 1 730 stuks. | 1 557 | 300 stuks. | 270 | — | » |
| 100 815 ponden. | 12 098 | 1 917 ponden. | 230 | — | » |
| 3 943 ellen. | 2 760 | — | » | — | » |
| — | » | 107 630 ponden. | 1 507 | — | » |
| — | 130 | — | 7 | — | » |
| — | 9 475 | — | 5 480 | — | 178 |
| | f 745 692 | | f 478 773 | | f 146 619 |

ZITTING 1874—1875 —**5.**

*Kolonial verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE **Q**, lit. A 2.

N°. 70.

# STAAT VAN DEN INVOER

DER

# KOLONIE SURINAME

## over het jaar 1873.

| INGEVOERDE GOEDEREN. | UIT ST. NAZAIRE. | | UIT CURAÇAO. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| Aardappelen | — | » | — | » |
| Aarde-, glas- en porceleinwerk | — | » | — | f 16 |
| Appelen (ongedroogd) | — | » | — | » |
| Arrowroot | — | » | — | » |
| Azijn | — | » | — | » |
| Beschuit en hard brood | — | » | — | » |
| Bieren (voor zoover niet afzonderlijk belast) | — | » | — | » |
| Bieten, peen, wortelen en rapen | — | » | — | » |
| Bijouterien, als goud- en zilverwerk, edelgesteenten, alsmede horologien, uurwerken en schildpadvoorwerpen. | — | f 375 | — | 25 |
| Blik in bladen | — | » | — | » |
| Blik bewerkt | — | » | — | » |
| Blom | — | » | — | » |
| Boek- en plaatwerken en andere gedrukte stukken | — | » | — | » |
| Boter | — | » | — | » |
| Breeuwwerk | — | » | — | » |
| Buskruid | — | » | — | » |
| Cingels | — | » | — | » |
| Confituren, banket, suikerwerk, koek en bonbons | — | 57 | — | 31 |
| Chemicalien en droogerijen | — | 300 | — | » |
| Dakpannen (vleugel- en nok-) | — | » | — | » |
| Eetwaren in blik, vaatwerk, kisten, flesschen, manden (voor zoover niet afzonderlijk belast) | — | 190 | — | » |
| Ezels (muil- en steen-) | — | » | — | » |
| Flesschen, kruiken, damejeans, pullen en stoopen | — | » | — | » |
| Galanterien | — | 140 | — | 9 |
| Gedistilleerd. Jenever | — | | — | |
| Gedistilleerd. Brandewijn | 460 pinten | f 460 | — | |
| Gedistilleerd. Likeuren | — | | — | |
| Gedistilleerd. Bitter | — | | — | |
| Gedistilleerd. Rum of dram | — | | 16 pinten | f 11 |
| | | 460 | | 11 |
| Gereedschappen voor alle bedrijven | — | 2 351 | — | 80 |
| Geweren of snaphanen | 480 loopen. | 7 200 | — | » |
| Granen en peulvruchten, zoo als: boonen, erwten, gort, griesmeel, haver, linzen, spelt, wikken en zemelen | — | » | — | » |
| Hagels, kogels en loopers | — | » | — | » |
| Harpuis | — | » | — | » |
| Hoeden en petten | — | 2 734 | — | 756 |
| Hoepels (houten) | — | » | — | » |
| | Transporteren | f 13 807 | | f 878 |

| uit CAYENNE. | | uit CALCUTTA. | | uit MARTINIQUE. | |
|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| 7 mudden. | f 42 | — | » | — | » |
| — | 15 | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | 2750 ponden. | f 330 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | 40 | — | » |
| — | » | 71 vaten = 12 780 ponden. | 1 562 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | 4531 ponden. | 3 625 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | 1 551 | — | 23 | — | » |
| — | 5 | — | 35 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | 75 | — | 1 031 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | 50 | — | » |
| — | » | — | 24 | — | » |
| — | | — | | — | |
| — | | — | | 160 pinten f 160 | |
| 14 pinten f 14 | | — | | — | |
| — | | — | | — | |
| — | | — | | — | |
| — | 14 | — | » | — | f 160 |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | 27 150 ponden. | 2 715 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | 8 | — | 240 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| | f 1 710 | | f 9 675 | | f 160 |

| INGEVOERDE GOEDEREN. | uit ST. NAZAIRE. | | uit CURAÇAO. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | Per transport | f 13 807 | | f 878 |
| Hout (timmer-), zoo als: greenen deelen, white en pitchpine en greenhart planken en latten | — | » | — | » |
| IJzer (bewerkt) | — | 108 | — | » |
| IJzer in staven, banden of platen | — | » | — | » |
| Kaarsen. Was- | — | | — | |
| Spermacetie- | — | | — | |
| Compositie- | — | | — | |
| Smeer- | — | | — | |
| | | » | | » |
| Kaas (diverse soorten) | — | » | — | » |
| Kalk en cement. Metsel- | — | | — | |
| Suiker- | — | | — | |
| Cement- | — | | — | |
| | | » | | » |
| Koffers, valiezen en reistasschen | — | » | — | » |
| Koffij | — | » | — | » |
| Kolen (versche) | — | » | — | » |
| Koper in bladen of staven | — | » | — | » |
| Koper (bewerkt) | — | » | — | » |
| Kramerijen | — | 30 | — | 21 |
| Kruidenierswaren | — | » | — | 4 |
| Leder, zoo als: verlakt, marokijn, bazaan, gewast en schapen- | — | » | — | » |
| Leder (zool- en pomp-) | — | » | — | » |
| Lederwerk, zoo als: zadel- en schoenmakerswerk en alle ander lederwerk | — | 3 673 | — | 15 |
| Leijen (dak-) | — | » | — | » |
| Limonade gazeuse | — | » | — | » |
| Lood (plat-) | — | » | — | » |
| Lucifers | — | » | — | » |
| Machinerien voor landelijk bedrijf en voor de bewerking en bereiding van koloniale producten | — | » | — | » |
| Maïs en maïsmeel | — | » | — | » |
| Manufacturen en stoffen van wol, laken en cachemier daaronder begrepen, van zijde, katoen, hennep, vlas, werk, boomschors en alle andere, hetzij ruw, wit of gebleekt, gegomd, gewast, geverwd of gedrukt, zuiver of gemengd, passementwerk, naai-, stik- of floretzijde, lint, kant en tulle, tafel- en servetgoed, tijk, damast, batist, kamerdoek, kousen, mutsen, handschoenen, broeken en alle andere kleedingstukken, voor zoover niet afzonderlijk belast | — | 7 444 | — | 57 |
| | Transporteren | f 25 062 | | f 975 |

| UIT CAYENNE. | | UIT CALCUTTA. | | UIT MARTINIQUE. | |
|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | f 1710 | | f 9675 | | f 100 |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | 2325 | — | » |
| — | » | 20 ponden. | 3 | — | » |
| — | | — | | — | |
| — | | — | | — | |
| — | | 30 ponden. | | — | |
| — | | — | | — | |
| | » | | 12 | | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | | — | | — | |
| — | | — | | — | |
| — | | — | | — | |
| | » | | » | | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | 295 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | 38 | — | 51 | — | » |
| | f 1748 | | f 12361 | | f 160 |

| INGEVOERDE GOEDEREN. | UIT ST. NAZAIRE. | | UIT CURAÇAO. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | Per transport | f 25 062 | | f 975 |
| Meubelen | — | » | — | 65 |
| Olien, zoo als: olijf-, machine-, lijn-, raap-, patent- en kerosine- | 600 kannen olijf- f 600 | 600 | — | » |
| Opium | — | » | — | » |
| Ossen, koeijen, bullen en kalveren | — | » | — | » |
| Paarden en veulens | — | » | — | » |
| Parapluies en parasols | — | 227 | — | » |
| Parfumerien (waaronder fijne zeepsoorten) | — | 168 | — | 8 |
| Pennen (stalen en veeren) | — | » | — | » |
| Percussiedoppen | 3000 stuks. | 12 | — | » |
| Pik en teer | — | » | — | » |
| Pindas | — | » | 3⅓ blomvat. | 33 |
| Pistolen | — | » | — | » |
| Porter, ale en beijersch bier | — | » | — | » |
| Pijpen, diverse soorten | — | » | — | » |
| Reuzel | — | » | — | » |
| Revolvers | — | » | — | » |
| Rijst | — | » | — | » |
| Sigaren | 150 stuks. | 15 | 2100 stuks. | 81 |
| Smeer (molen-) en talk | — | » | — | » |
| Snuif | — | » | — | » |
| Speelkaarten | — | » | — | » |
| Spek (gerookt) | — | » | — | » |
| Spek (gezouten en gepekeld) | — | » | — | » |
| Spijkers, diverse soorten | — | » | — | » |
| Staal in bladen, platen en staven | — | » | — | » |
| Steenen (metsel-) | — | » | — | » |
| Steenkolen | — | » | — | » |
| Suiker. Geraffineerde | — | | — | |
| Suiker. Ruwe | — | | — | |
| | | » | | » |
| Tabak. In rollen of bladen | — | | — | |
| Tabak. Gekorven | — | | — | |
| Tabak. Pruim- | — | | — | |
| | | » | | » |
| Thee | — | » | — | » |
| Tigchels | — | » | — | » |
| Tin en zink. In bladen | — | | — | |
| Tin en zink. Bewerkt | — | | — | |
| | | » | | » |
| Touwwerk, diverse soorten | — | » | — | » |
| | Transporteren | f 26 084 | | f 1 162 |

| uit CAYENNE. | | uit CALCUTTA. | | uit MARTINIQUE. | |
|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | f 1748 | | f 12361 | | f 160 |
| — | » | — | » | — | » |
| 1249 kannen olijf- | f 1249 | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | 276 900 ponden. | 24 922 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | 5 ponden ijzeren. | 1 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | | — | | — | |
| — | | — | | — | |
| | » | | » | | » |
| — | | 860 ponden. | | — | |
| — | | — | | — | |
| — | | — | | — | |
| | » | | 430 | | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | | — | | — | |
| — | | — | | — | |
| | » | | » | | » |
| — | » | — | » | — | » |
| | f 2997 | | f 37714 | | f 160 |

| INGEVOERDE GOEDEREN. | UIT ST. NAZAIRE. | | UIT CURAÇAO. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | Per transport | f 26 084 | | f 1 162 |
| Uijen | — | » | — | » |
| Vaatwerk voor suiker, rum of melassie. | — | » | — | » |
| Varkens | — | » | — | » |
| Verwwaren | — | » | — | » |
| Visch. Gezouten bakkeljaauw | — | | — | |
| Visch. Haring (gepekeld) | — | | — | |
| Visch. Makreel » | — | | — | |
| Visch. Stok- en leng- (gedroogd) | — | | — | |
| Visch. Zalm (gepekeld) | — | | — | |
| Visch. Bokking en heilbot (gedroogd) | — | | — | |
| Visch. Andere vischsoorten in pekel. | — | | — | |
| | | » | | » |
| Vischlijm | — | » | — | » |
| Vleesch. Gepekeld | — | | — | |
| Vleesch. Hammen en shoulders | — | | — | |
| Vleesch. Rolpens | — | | — | |
| Vleesch. Worst en saucijsjes | — | | — | |
| Vleesch. Gerookt en gedroogd | — | | — | |
| | | » | | » |
| Water (mineraal-) | — | » | — | » |
| Wijnen. Appelen-, peren- en bessen- | 1184 pinten | f 474 | — | |
| Wijnen. Madeira- | — | | — | |
| Wijnen. Port- | — | | — | |
| Wijnen. Malaga- | — | | — | |
| Wijnen. Rhijn- | — | | — | |
| Wijnen. Sherry- | — | | — | |
| Wijnen. Champagne- | — | | — | |
| Wijnen. Vermouth- | 827 pinten | f 579 | — | |
| | | 1 053 | | » |
| Zakken (koffij- en kakao-) | — | » | — | » |
| Zeep (ordinaire) | — | » | — | » |
| Zeildoek | — | » | — | » |
| Zout (ruw) | — | » | 554 286 ponden. | 7 760 |
| Zout (geraffineerd) | — | » | — | » |
| Alle andere dan de bovenvermelde waren, goederen en koopmanschappen, van welken aard ook | — | 3 881 | — | 34 |
| | Totaal | f 31 018 | | f 8 956 |

| UIT CAYENNE. | | | UIT CALCUTTA. | | | UIT MARTINIQUE. | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | | Waarde. | Hoeveelheid. | | Waarde. | Hoeveelheid. | | Waarde. |
| | | f 2 997 | | | f 37 714 | | | f 160 |
| 24 000 ponden. | | 1 920 | 212 ponden. | | 17 | — | | » |
| — | | » | — | | » | — | | » |
| — | | » | — | | » | — | | » |
| — | | 963 | — | | » | — | | » |
| — | | | — | | | — | | |
| — | | | — | | | — | | |
| — | | | — | | | — | | |
| — | | | — | | | — | | |
| — | | | — | | | — | | |
| — | | | — | | | — | | |
| — | | | — | | | — | | |
| | | » | | | » | | | » |
| — | | » | — | | » | — | | » |
| — | | | — | | | — | | |
| — | | | — | | | — | | |
| — | | | — | | | — | | |
| — | | | — | | | — | | |
| — | | | — | | | — | | |
| | | » | | | » | | | » |
| — | | » | — | | » | — | | » |
| 4731 pintèn | f 1892 | | 3 pinten wijn | f 1 | | 8712 pinten | f 3485 | |
| — | | | — | | | — | | |
| — | | | — | | | — | | |
| — | | | — | | | — | | |
| — | | | — | | | — | | |
| 145 pinten | 145 | | — | | | 60 pinten | 60 | |
| — | | | — | | | — | | |
| 3888 pinten | 2722 | | — | | | 2157 pinten | 1720 | |
| | | 4 759 | | | 1 | | | 5 265 |
| — | | » | — | | » | — | | » |
| — | | » | 642 ponden. | | 77 | — | | » |
| — | | » | — | | » | — | | » |
| — | | » | — | | » | — | | » |
| — | | » | — | | » | — | | » |
| — | | 385 | — | | 40 | — | | » |
| | | f 11 024 | | | f 37 849 | | | f 5 425 |

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE **Q**, lit. A 3.

N°. 71.

# STAAT VAN DEN INVOER

DER

# KOLONIE SURINAME,

## over het jaar 1873.

| INGEVOERDE GOEDEREN. | uit GUADELOUPE | | uit MENADO. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| Aardappelen | — | » | — | » |
| Aarde-, glas- en porceleinwerk | — | » | — | » |
| Appelen (ongedroogd) | — | » | — | » |
| Arrowroot | — | » | — | » |
| Azijn | — | » | — | » |
| Beschuit en hard brood | — | » | — | » |
| Bieren (voor zoover niet afzonderlijk belast) | — | » | — | » |
| Bieten, peen, wortelen en rapen | — | » | — | » |
| Bijouterien, als goud- en zilverwerk, edelgesteenten, alsmede horologien, uurwerken en schildpadvoorwerpen. | — | » | — | » |
| Blik in bladen | — | » | — | » |
| Blik bewerkt | — | » | — | » |
| Blom | — | » | — | » |
| Boek- en plaatwerken en andere gedrukte stukken | — | » | — | » |
| Boter | — | » | — | » |
| Breeuwwerk | — | » | — | » |
| Buskruid | — | » | — | » |
| Cingels | — | » | — | » |
| Confituren, banket, suikerwerk, koek en bonbons | — | » | — | » |
| Chemicalien en droogerijen | — | » | — | » |
| Dakpannen (vleugel- en nok-) | — | » | — | » |
| Eetwaren in blik, vaatwerk, kisten, flesschen, manden (voor zoover niet afzonderlijk belast) | — | » | — | » |
| Ezels (muil- en steen-) | — | » | — | » |
| Flesschen, kruiken, damejeans, pullen en stoopen | — | » | — | » |
| Galanterien | — | » | — | » |
| Gedistilleerd. Jenever | — | | — | |
| Gedistilleerd. Brandewijn | — | | — | |
| Gedistilleerd. Likeuren | — | | — | |
| Gedistilleerd. Bitter | — | | — | |
| Gedistilleerd. Rum of dram | 644 pinten | f 515 | — | » |
| Gereedschappen voor alle bedrijven | — | » | — | » |
| Geweren of snaphanen | — | » | — | » |
| Granen en peulvruchten, zoo als: boonen, erwten, gort, griesmeel, haver, linzen, spelt, wikken en zemelen | — | » | — | » |
| Hagels, kogels en loopers | — | » | — | » |
| Harpuis | — | » | — | » |
| Hoeden en petten | — | » | — | » |
| Hoepels (houten) | — | » | — | » |
| | Transporteren | f 515 | | » |

| UIT ST. LUCIE. | | UIT BRAZILIE. | | TOTAAL. | |
|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| — | » | — | » | 2 395 1/6 mud. | f 14 371 |
| — | » | — | » | — | 34 761 |
| — | » | — | » | — | 392 |
| — | » | — | » | — | 144 |
| — | » | — | » | 30 400 pinten. | 3 040 |
| — | » | — | » | 114 648 ponden. | 13 758 |
| — | » | — | » | 447 009 pinten. | 78 277 |
| — | » | — | » | 65 1/2 blomvat. | 655 |
| — | » | — | » | — | 19 353 |
| — | » | — | » | 3 777 ponden. | 680 |
| — | » | — | » | — | 5 319 |
| — | » | — | » | 16 799 1/3 vat = 3 023 885 ponden. | 369 586 |
| — | » | — | » | — | 15 617 |
| — | » | — | » | 213 700 ponden. | 170 961 |
| — | » | — | » | 13 072 » | 2 941 |
| — | » | — | » | 4 647 » | 6 971 |
| — | » | — | » | 717 255 stuks. | 13 451 |
| — | » | — | » | — | 11 750 |
| — | » | — | » | — | 34 741 |
| — | » | — | » | 24 000 stuks. | 1 732 |
| — | » | — | » | — | 51 662 |
| — | » | — | » | 1 stuk. | 200 |
| — | » | — | » | — | 1 528 |
| — | » | — | » | — | 7 162 |
| — | | — | | 227 386 pinten f 63 702 | |
| — | | — | | 22 835 » 20 457 | |
| — | | — | | 634 » 634 | |
| — | | — | | 469 » 235 | |
| — | | — | | 3 880 » 3 102 | |
| | » | | » | | 88 130 |
| — | » | — | » | — | 22 047 |
| — | » | — | » | 786 loopen. | 11 790 |
| — | » | — | » | 222 400 ponden. | 24 010 |
| — | » | — | » | 9 751 » | 2 926 |
| — | » | — | » | 407 » | 64 |
| — | » | — | » | — | 48 379 |
| — | » | — | » | 157 400 stuks. | 6 296 |
| | » | | » | Transporteren | f 1 062 694 |

| INGEVOERDE GOEDEREN. | UIT GUADELOUPE. | | UIT MENADO. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | Per transport | f 515 | | » |
| Hout (timmer-), zoo als: greenen deelen, white en pitchpine en greenhout planken en latten | — | » | — | » |
| IJzer (bewerkt) | — | » | — | » |
| IJzer in staven, banden of platen | — | » | — | » |
| Kaarsen. Was- | — | | — | |
| Spermacetie- | — | | — | |
| Compositie | — | | — | |
| Smeer- | — | | — | |
| | | » | | » |
| Kaas (diverse soorten) | — | » | — | » |
| Kalk en cement. Metsel- | — | | — | |
| Suiker- | — | | — | |
| Cement- | — | | — | |
| | | » | | » |
| Koffers, valiezen en reistasschen | — | » | — | » |
| Koffij | 90 ponden. | 36 | 791 balen. | f 32 400 |
| Kolen (versche) | — | » | — | » |
| Koper in bladen of staven | — | » | — | » |
| Koper (bewerkt) | — | » | — | » |
| Kramerijen | — | » | — | » |
| Kruidenierswaren | — | » | — | » |
| Leder, zoo als: verlakt-, marokijn-, bazaan-, gewast- en schapen- | — | » | — | » |
| Leder (zool- en pomp-) | — | » | — | » |
| Lederwerk, zoo als: zadel- en schoenmakerswerk en alle ander lederwerk. | — | » | — | » |
| Leijen (dak-) | — | » | — | » |
| Limonade gazeuse | — | » | — | » |
| Lood (plat-) | — | » | — | » |
| Lucifers | — | » | — | » |
| Machinerien voor landelijk bedrijf en voor de bewerking en bereiding van koloniale producten | — | » | — | » |
| Maïs en maïsmeel | — | » | — | » |
| Manufacturen en stoffen van wol, laken en cachemier daaronder begrepen, van zijde, katoen, hennep, vlas, werk, boomschors en alle andere, hetzij ruw, wit of gebleekt, gegomd, gewast, geverwd of gedrukt, zuiver of gemengd, passementwerk, naai-, stik- of floretwerk, lint, kant en tulle, tafel- en servetgoed, tijk, damast, batist, kamerdoek, | | | | |
| | Transporteren | f 25 062 | | f 32 400 |

| uit ST. LUCIE. | | uit BRAZILIE. | | TOTAAL. | |
|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | » | | » | | f 1 062 694 |
| | | | | 3 680 vt. gr. deelen f 368 | |
| | | | | 18 400 » grh. plank. 1 840 | |
| — | » | — | » | 990 818 » wp. » 61 918 | |
| | | | | 231 680 » pp. » 23 168 | |
| | | | | 5 bossen latten 15 | |
| | | | | | 87 309 |
| — | » | — | » | — | 33 790 |
| — | » | — | » | 54 755 ponden. | 8 709 |
| — | | — | | 100 ponden. f 80 | |
| — | | — | | — | |
| — | | — | | 76 584 » 30 634 | |
| — | | — | | 14 229 » 4 980 | |
| | » | | » | | 35 694 |
| — | » | — | » | 140 854 pond. f 85 427 en Zwitsersche ter waarde van f 1210 | 86 637 |
| — | | — | | 2 845 2muds vaten f 14 225 | |
| — | | — | | 199⅚ puncheons 6 995 | |
| — | | — | | 1 165⅓ 2muds vaten 6 992 | |
| | » | | » | | 28 212 |
| — | » | — | » | — | 2 110 |
| — | » | — | » | 1120 ponden en 791 balen. | 32 848 |
| — | » | — | » | — | 226 |
| — | » | — | » | 1 067 ponden. | 1 600 |
| — | » | — | » | — | 1 661 |
| — | » | — | » | — | 35 350 |
| — | » | — | » | — | 13 885 |
| — | » | — | » | — | 11 113 |
| — | » | — | » | | |
| — | » | — | » | 9 473 ponden. | 10 420 |
| | | | | — | 79 791 |
| — | » | — | » | | |
| — | » | — | » | 46 000 stuks. | 6 900 |
| — | » | — | » | — | 235 |
| — | » | — | » | 16 380 ponden. | 3 276 |
| 356 gros. | f 1 246 | — | » | 9 194 gros. | 11 180 |
| — | » | — | » | — | 33 457 |
| — | » | — | » | 29 vaten maïs en 348½ vat maïsmeel. | 4 414 |
| | f 1 246 | | f 12 361 | | f 1 591 511 |

| INGEVOERDE GOEDEREN. | uit GUADELOUPE. | | uit MENADO. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | Per transport | f 551 | | f 32 400 |
| kousen, mutsen, handschoenen, broeken en alle andere kleedingstukken, voor zoover niet afzonderlijk belast . . . | — | » | — | » |
| Meubelen . . . . . | — | » | — | » |
| Olien, zoo als: olijf-, machine-, lijn-, raap-, patent- en kerosine . . . . | — | » | — | » |
| Opium . . . . . | — | » | — | » |
| Ossen, koeijen, bullen en kalveren . . | — | » | — | » |
| Paarden en veulens. . . . . | — | » | — | » |
| Parapluies en parasols. . . . . | — | » | — | » |
| Parfumerien (waaronder fijne zeepsoorten) | — | » | — | » |
| Pennen (stalen en veeren) . . . . . | — | » | — | » |
| Percussiedoppen . . . . . | — | » | — | » |
| Pik en teer. . . . . | — | » | — | » |
| Pinda's . . . . . | — | » | — | » |
| Pistolen . . . . . | — | » | — | » |
| Porter, ale en beijersch bier . . . . | — | » | — | » |
| Pijpen, diverse soorten . . . . . | — | » | — | » |
| Reuzel . . . . . | 100 ponden. | 25 | — | » |
| Revolvers . . . . . | — | » | — | » |
| Rijst . . . . . | — | » | — | » |
| Sigaren . . . . . | — | » | — | » |
| Smeer (molen-) en talk . . . . . | — | » | — | » |
| Snuif . . . . . | — | » | — | » |
| Speelkaarten . . . . . | — | » | — | » |
| Spek (gerookt). . . . . | — | » | — | » |
| Spek (gezouten en gepekeld). . . . . | — | » | — | » |
| Spijkers (diverse soorten) . . . . . | — | » | — | » |
| Staal in bladen, staven en platen. . . | — | » | — | » |
| Steenen . . . . . | — | » | — | » |
| Steenkolen . . . . . | — | » | — | » |
| Suiker. Geraffineerde . . . . . | — | | — | |
| Suiker. Ruwe . . . . . | — | » | — | » |
| Tabak. In rollen of bladen . . . . | — | | — | |
| Tabak. Gekorven. . . . . | — | | — | |
| Tabak. Pruim- . . . . . | — | » | — | » |
| | Transporteren | f 576 | | f 32 400 |

| uit ST. LUCIE. | | uit BRAZILIE. | | TOTAAL. | |
|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | f 1 246 | | » | | f 1 591 511 |
| — | » | — | » | — | 726 450 |
| — | » | — | » | — | 18 803 |
| — | » | — | » | 6 842 kan. olijf- f 6 842<br>3 286 » machine 2 958<br>28 109 » lijn- 15 460<br>2 610 » raap- 1 305<br>24 900 » patent- 14 940<br>310 667 pint. kerosine 62 134<br>40 » paraphine 40 | 103 679 |
| — | » | — | » | 22 ponden. | 528 |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | 3 stuks. | 600 |
| — | » | — | » | — | 13 889 |
| — | » | — | » | — | 17 046 |
| — | » | — | » | — | 711 |
| — | » | — | » | 365 750 stuks. | 1 463 |
| — | » | — | » | 363 vaten. | 5 445 |
| — | » | — | » | 142⅔ vat. | 1 426 |
| — | » | — | » | 3 stuks. | 15 |
| — | » | — | » | 55 471 pinten. | 21 485 |
| — | » | — | » | — | 3 358 |
| — | » | — | » | 66 008 ponden. | 16 502 |
| — | » | — | » | 4 stuks. | 120 |
| — | » | — | » | 2 544 650 ponden. | 217 743 |
| — | » | — | » | 3 682 220 stuks. | 85 352 |
| — | » | — | » | 12 183 ponden. | 3 655 |
| — | » | — | » | 100 ponden. | 100 |
| — | » | — | » | 7 388 spellen. | 1 847 |
| — | » | — | » | 10 684 ponden. | 4 808 |
| — | » | — | » | 762 976 ponden. | 169 888 |
| — | » | — | » | 24 pond. kop. f 36<br>1 040 » comp. 364<br>221 661 » ijzeren 36 141 | 36 541 |
| — | » | — | » | — | 328 |
| — | » | — | » | 616 180 stuks. | 24 889 |
| — | » | 10 tonnen. | 180 | 4 225 tonnen f 76 050<br>4 » smids- 88 | 76 138 |
| — | | — | | 117 896 ponden f 30 653 | |
| — | » | — | » | 107 382 » 18 255 | 48 908 |
| — | | — | | 91 791 ponden f 45 896 | |
| — | | — | | 2 448 » 1 958 | |
| — | | — | | — | |
| | » | | » | | 47 854 |
| | f 1 246 | | f 180 | | f 3 241 082 |

| INGEVOERDE GOEDEREN. | uit GUADELOUPE. | | uit MENADO. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | Per transport | f 576 | | f 32 400 |
| Thee | — | » | — | » |
| Tigchels | — | » | — | » |
| Tin en zink. In bladen | — | | — | |
| Tin en zink. Bewerkt | — | | — | |
| | | » | | » |
| Touwwerk, diverse soorten | — | » | — | » |
| Uijen | — | » | — | » |
| Vaatwerk voor suiker, rum of melassie. | — | » | — | » |
| Varkens | — | » | — | » |
| Verwwaren | — | » | — | » |
| Visch. Gezouten bakkeljaauw | — | | — | |
| Visch. Haring (gepekeld) | — | | — | |
| Visch. Makreel » | — | | — | |
| Visch. Stok- en leng- (gedroogd) | — | | — | |
| Visch. Zalm (gepekeld) | — | | — | |
| Visch. Bokking en heilbot (gedroogd) | — | | — | |
| Visch. Andere vischsoorten in pekel. | — | | — | |
| | | » | | » |
| Vischlijm | — | » | — | » |
| Vleesch. Gepekeld | — | | — | |
| Vleesch. Hammen en shoulders | — | | — | |
| Vleesch. Rolpens | — | | — | |
| Vleesch. Worst en saucijsjes | — | | — | |
| Vleesch. Gerookt en gedroogd | — | | — | |
| | | » | | » |
| Water (mineraal-) | — | » | — | » |
| Wijnen. Appelen-, peren- en bessen- | — | | — | |
| Wijnen. Madeira- | — | | — | |
| Wijnen. Port- | — | | — | |
| Wijnen. Malaga- | — | | — | |
| Wijnen. Rhijn- | — | | — | |
| Wijnen. Sherry- | — | | — | |
| Wijnen. Champagne- | — | | — | |
| Wijnen. Vermouth- | — | | — | |
| | | » | | » |
| Zakken (koffij- en cacao-) | — | » | 147 stuks. | 100 |
| Zeep (ordinaire) | — | » | — | » |
| Zeildoek | — | » | — | » |
| Zout (ruw-) | — | » | — | » |
| Zout (geraffineerd-) | — | » | — | » |
| Alle andere dan de bovenvermelde waren, goederen en koopmanschappen, van welken aard ook | — | » | — | « |
| | Totaal | f 576 | | f 32 500 |

| UIT ST. LUCIE. | | UIT BRAZILIE. | | TOTAAL. | |
|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| | f 1 246 | | f 180 | | f 3 241 082 |
| — | » | — | » | 6 521 ponden. | 9 782 |
| — | » | — | » | — | » |
| — | | — | | 4 482 ponden f 2 241 | |
| — | | — | | — | |
| | » | | » | | 2 241 |
| — | » | — | » | — | 27 370 |
| — | » | — | » | 200 286 ponden. | 16 023 |
| — | » | — | » | — | 80 040 |
| — | » | — | » | 15 stuks. | 286 |
| — | » | — | » | — | 27 765 |
| — | | — | | 2 350 463 ponden f 163 111 | |
| — | | — | | 542 tobb. en 148 680 pd. 9 344 | |
| — | | — | | 12 » » 90 660 » 8 602 | |
| — | | — | | 4380 » stok-, 2952 leng- 2 177 | |
| — | | — | | 19 900 ponden 3 430 | |
| — | | — | | 4852 kistjes bokking en 2880 ponden heilbot 4 791 | |
| — | | — | | 176 292 ponden 9 794 | |
| | » | | » | | 201 249 |
| — | » | — | » | — | 5 |
| — | | — | | 497 340 ponden f 82 890 | |
| — | | — | | 189 367 » 51 972 | |
| — | | — | | 4 630 » 2 778 | |
| — | | — | | 14 334 » 7 167 | |
| — | | — | | 2 516 » 3 145 | |
| | » | | » | | 147 952 |
| — | » | — | » | — | 1 007 |
| — | | — | | 97 554 pinten f 39 022 | |
| — | | — | | 2 993 » 2 993 | |
| — | | — | | 10 165 » 15 248 | |
| — | | — | | 520 » 520 | |
| — | | — | | 1 802 » 1 802 | |
| — | | — | | 2 472 » 2 472 | |
| — | | — | | 1 579 » 2 369 | |
| — | | — | | 28 926 » 20 249 | |
| | » | | » | | 84 675 |
| — | » | — | » | 18 527 stuks. | 16 642 |
| — | » | — | » | 147 858 ponden. | 17 743 |
| — | » | — | » | 5 165 ellen. | 3 615 |
| — | » | — | » | 661 916 ponden. | 9 267 |
| — | » | — | » | — | 137 |
| — | » | — | » | — | 65 342 |
| | f 1 246 | | f 180 | | f 3 952 223 |

Paramaribo, den 4den April 1874.

*De ontvanger der in- en uitgaande regten en accijnsen,*
J W. SANCHES.

ZITTING 1874 — 1875 — **5.**

*Kolonial verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE **Q**, lit. B.

N°. 72.

# STAAT VAN DEN UITVOER

DER

# KOLONIE SURINAME

## in het jaar 1873.

| UITGEVOERDE ARTIKELEN. | NAAR NEDERLAND | | NAAR NOORD-AMERIKA. | |
|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| Arrowroot | 2111 ponden. | f 633 | — | » |
| Awarapitten | — | » | — | » |
| Banannen | — | » | — | » |
| Bijlhoutvet | — | » | — | » |
| Confituren | 311 stoopen. | 933 | — | » |
| Gomma | 332 ponden. | 66 | — | » |
| Houtwaren: vierkant hout | 1 425 pies f 6 543 | | 3 271 pies f 14 864 | |
| Houtwaren: letterhout | 10 » 20 | | 22 » 44 | |
| Houtwaren: planken | — | | 630 voeten 63 | |
| Houtwaren: latten | — | | — | |
| Houtwaren: brandhout | 1 vadem 3 | | 1 vadem 3 | |
| Houtwaren | | 6 566 | | f 14 974 |
| Huiden | 20 306 ponden. | 2 031 | — | » |
| Kakao | 425 879 » | 95 580 | 696 398 ponden. | 161 561 |
| Katoen: schoone | 18 785 ponden f 8 453 | | — | |
| Katoen: vuile | 2 550 » 689 | | — | |
| Katoen: pitten | — | | — | |
| Katoen | | 9 142 | | » |
| Koffij (heele) | 29 211 ponden. | 13 666 | 25 591 ponden. | 11 516 |
| Kofij (gebroken) | — | » | — | » |
| Kokosnoten | 63 502 stuks. | 3 175 | — | » |
| Koren, gepeld, in vaten | — | » | — | » |
| Koren (ongepeld) | — | » | — | » |
| Kwassiehout | — | » | — | » |
| Lemmetjes | — | » | — | » |
| Lemmetjes (gezouten) | 6 vaten. | 30 | 401½ vat. | 2 008 |
| Lemmetjessap of limoensap | 1 059 kannen. | 212 | — | » |
| Melassie | 148 300 gallons. | 32 126 | 355 215 gallons. | 73 117 |
| Oranjeschillen | — | » | — | » |
| Patattes | — | » | — | » |
| Pinda's | — | » | — | » |
| Roucou | 2 952 ponden. | 590 | 1 913 ponden. | 383 |
| Rijst en rijstmeel | 61 » | 6 | 4 ponden f 0.40 | » |
| Rijst (ongepeld) | — | » | — | » |
| Rum en dram | 35 885 gallons. | 25 833 | — | » |
| Rundvee | — | » | — | » |
| Schapen | — | » | — | » |
| Suiker | 7 789 057 ponden. | 705 994 | 3 220 731 ponden. | 295 015 |
| Suiker (vacuumpan) | — | » | — | » |
| Tamarinde in stroop | 61 ponden. | 12 | 3 254 ponden. | 651 |
| Toncaboonen | — | » | — | » |
| Varkens | — | » | — | » |
| Vischlijm | 3 6 ponden. | 306 | 983 ponden. | 983 |
| Diversen | — | 396 | — | 25 |
| | | 897 297 | | f 560 233 |

| NAAR ENGELAND. | | NAAR DEMERARY. | | NAAR BARBADOS. | |
|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| 45 ponden. | f 14 | 1 058 ponden. | f 317 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | 12 363 ponden. | 2 473 | — | » |
| 1 913 pies. f 9 187 | | 140 pies f 604 | | 558 pies. f 2 031 | |
| 192 » 384 | | 1 » 2 | | — | |
| — | | 3 681 voeten 368 | | 1 700 voeten 170 | |
| — | | — | | — | |
| — | | — | | 11 vadem 33 | |
| | 9 571 | | 974 | | 2 234 |
| 1 250 ponden | 125 | 1 615 ponden. | 161 | — | » |
| 80 590 » | 20 218 | 401 828 » | 91 353 | 44 760 ponden. | 8 952 |
| 20 840 » f 9 378 | | 121 805 » f 54 812 | | | |
| — | | 2 310 » 624 | | | |
| 2 200 ponden 22 | | 16 650 » 167 | | | |
| | 9 400 | | 55 603 | — | » |
| 23 ponden. | 12 | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| 51 700 stuks. | 2 585 | 50 stuks. | 3 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| 2 257 gallons. | 477 | 1 257 gallons. | 251 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| 41 ponden. | 8 | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| 162 106 gallons. | 135 875 | 20 205 gallons. | 15 845 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| 11 649 857 ponden. | 1 054 467 | 939 138 ponden. | 84 760 | — | » |
| 1 371 770 » | 206 940 | 64 620 » | 10 985 | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| 226 ponden. | 226 | 95 ponden. | 95 | — | » |
| — | 66 | — | 939 | — | » |
| | f 1 439 984 | | f 263 759 | | f 11 186 |

*Vervolg* van de

| UITGEVOERDE ARTIKELEN. | NAAR BERBICE. | | NAAR ANTIGUA. | | NAAR ST. NAZAIRE. | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| Arrowroot | — | » | — | » | — | » |
| Awarapitten | — | » | — | » | — | » |
| Banannen | 773 bossen. | f 464 | — | » | — | » |
| Bijlhoutvet | — | » | — | » | — | » |
| Confituren | — | » | — | » | — | » |
| Gomma | — | » | — | » | — | » |
| Houtwaren: vierkant hout | — | | 106 pies f 530 | | — | |
| Houtwaren: letterhout | — | | — | | — | |
| Houtwaren: planken | — | | — | | — | |
| Houtwaren: latten | — | | — | | — | |
| Houtwaren: brandhout | — | | — | | — | |
| | | » | | f 530 | | » |
| Huiden | 455 ponden. | 46 | — | » | — | » |
| Kakao | — | » | — | » | — | » |
| Katoen: schoone | — | | — | | — | |
| Katoen: vuile | — | | — | | — | |
| Katoen: pitten | — | | — | | — | |
| | | » | | » | | » |
| Koffij (heele) | — | » | — | » | — | » |
| Koffij (gebroken) | — | » | — | » | — | » |
| Kokosnoten | — | » | — | » | — | » |
| Koren, gepeld, in vaten | — | » | — | » | — | » |
| Koren (ongepeld) | — | » | — | » | — | » |
| Kwassiehout | — | » | — | » | — | » |
| Lemmetjes | — | » | — | » | — | » |
| Lemmetjes (gezouten) | — | » | — | » | — | » |
| Lemmetjessap of limoensap | — | » | — | » | — | » |
| Melassie | — | » | — | » | — | » |
| Oranjeschillen | — | » | — | » | — | » |
| Patattes | — | » | — | » | — | » |
| Pinda's | — | » | — | » | — | » |
| Roucou | — | » | — | » | — | » |
| Rijst en rijstmeel | — | » | — | » | — | » |
| Rijst (ongepeld) | — | » | — | » | — | » |
| Rum en dram | 2 974 gallons. | 2 276 | — | » | — | » |
| Rundvee | — | » | — | » | — | » |
| Schapen | — | » | — | » | — | » |
| Suiker | — | » | — | » | — | » |
| Suiker (vacuumpan) | — | » | — | » | — | » |
| Tamarinde in stroop | — | » | — | » | — | » |
| Toncaboonen | — | » | — | » | — | » |
| Varkens | — | » | — | » | — | » |
| Vischlijm | — | » | — | » | — | » |
| Diversen | — | » | — | » | — | f 115 |
| | | f 2 786 | | f 530 | | f 115 |

voorgaande tabel.

| NAAR CAYENNE. | | NAAR MADEIRA. | | TOTAAL. | |
|---|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. |
| — | » | — | » | 3 214 ponden. | f 964 |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | 773 bossen. | 464 |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | 311 stoopen. | 933 |
| — | » | — | » | 12 695 ponden. | 2 539 |
| — | | — | | 7 413 pies. f 33 759 | |
| — | | — | | 225 » 450 | |
| — | | — | | 6 011 voeten 601 | |
| — | | — | | — | |
| — | | — | | 13 vadem 39 | |
| | » | | » | | 34 849 |
| — | » | — | » | 23 626 ponden. | 2 363 |
| — | » | — | » | 1 649 455 ponden. | 377 664 |
| — | | — | | 161 430 ponden f 72 643 | |
| — | | — | | 4 860 » 1 313 | |
| — | | — | | 18 850 » 189 | |
| | » | | » | | 74 145 |
| — | » | — | » | 54 825 ponden. | 25 194 |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | 115 252 stuks. | 5 763 |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | 407½ vat. | 2 038 |
| — | » | — | » | 1 059 kannen. | 212 |
| — | » | 16 806 gallons. | f 3 261 | 523 835 gallons. | 109 232 |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | 4 906 ponden. | 981 |
| — | » | — | » | 65 » | 6 |
| — | » | — | » | — | » |
| 1031 gallons. | f 619 | 609 gallons. | 390 | 222 810 gallons. | 180 838 |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | 13 928 ponden. | 1 114 | 23 612 711 ponden. | 2 141 350 |
| — | » | — | » | 1 436 390 » | 217 925 |
| — | » | — | » | 3 315 » | 663 |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | — | » |
| — | » | — | » | 1 610 ponden. | 1 610 |
| — | » | — | » | — | 1 541 |
| | f 619 | | f 4 765 | | f 3 181 274 |

Paramaribo, den 4den April 1874.

*De ontvanger der in- en uitgaande regten en accijnsen,*

J. W. SANCHES

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE a, lit. C.

N°. 73.

STAAT van gepercipieerde regten op de scheepvaart, en Tariven waarnaar de regten op den in- en uitvoer geheven zijn, in het jaar 1873.

GEHEVEN REGTEN op de scheepvaart.

| | | |
|---|---|---|
| Inkomende regten | f | 293 025,85 |
| Uitgaande regten | | 158 065,90 |
| Tonnegeld der schepen | | 34 371,00 |
| Baak-, los- en steigergelden | | 6 750,67 |
| Entrepôt-, waag- en rooigelden | | 13 815,16 |
| | f | 506 028,58 |

PRIJZEN waarnaar de 5 pct. regten van ingevoerde goederen geheven zijn.

| ARTIKELEN. | MAATSTAF. | Eerste halfjaar. | Tweede halfjaar. |
|---|---|---|---|
| Aardappelen | per ½ mud. | f 3,00 | f 3,00 |
| » | » blomvat. | 6,00 | 6,00 |
| Azijn | » pint. | 0,10 | 0,10 |
| Beschuit en brood in vaten | » 100 pond. | 12,00 | 12,00 |
| Bieten en peen | » blomvat. | 10,00 | 10,00 |
| Blom | per vat van 180 pond. | 22,00 | 22,00 |
| Blik in bladen | per 100 pond. | 18,00 | 18,00 |
| Bodems (zie duigen). | | | |
| Boter | » pond. | 0.80 | 0,80 |
| Breeuwwerk | » 100 pond. | 22,50 | 22,50 |
| Cingels | » 1000 stuks. | 18,00 | 18,00 |
| Dakpannen (vleugel-) | » 1000 » | 70,00 | 70,00 |
| » (nok-) | » 100 » | 11,00 | 11,00 |

| ARTIKELEN. | MAATSTAF. | Eerste halfjaar. | Tweede halfjaar. |
|---|---|---|---|
| Deelen (zie hout). | | | |
| Duigen met bodems voor rum puncheons. . . . | per pak van een vat. | f 7,00 | f 7,00 |
| » » » » andere . . . . . | » » » » » | 3,50 | 3,50 |
| » zonder bodems . . . . . | » » » » » | 3,00 | 3,00 |
| Bodems . . . . . | per stuk. | 0,50 | 0,50 |
| Ezels (muil-). . . . . | » » | 200,00 | 200,00 |
| » (steen-) . . . . . | » » | 40,00 | 40,00 |
| Garen (visschers-). . . . . | per pak van 50 strengen. | 15,00 | 15,00 |
| » (zeil-). . . . . | per pond. | 1,00 | 1,00 |
| Gereedschappen: | | | |
| Houweelen. . . . . | » stuk. | 0,65 | 0,75 |
| IJzeren schoppen . . . . . | » » | 0,75 | 0,90 |
| Houwers (dull) . . . . . | » » | 0,65 | 0,75 |
| » (withechten) . . . . . | » » | 0,45 | 0,50 |
| » (geelhechten). . . . . | » » | 0,35 | 0,40 |
| Granen en peulvruchten . . . . . | | | |
| Boonen . . . . . | | | |
| Erwten . . . . . | | | |
| Gort . . . . . | | | |
| Griesmeel . . . . . | per 100 pond. | 12,12 | 10,00 |
| Haver . . . . . | | | |
| Linzen . . . . . | | | |
| Spelt. . . . . | | | |
| Wikken . . . . . | | | |
| Zemelen. . . . . | | | |
| Koren of mais . . . . . | per 150 pond. | 8,00 | 8,00 |
| » » » (meel) . . . . . | per vat van 180 pond. | 12,00 | 12,00 |
| Harpuis . . . . . | per 100 pond. | 15,00 | 15,00 |
| Hoepels (houten) . . . . . | per 1000 stuks. | 40,00 | 40,00 |
| Hout (timmer-). . . . . | | | |
| Greenen deelen . . . . . | per 1000 vierkante voet. | 100,00 | 100,00 |
| White pine planken . . . . . | » 1000 » » | 60,00 | 65,00 |
| Pitch pine » . . . . . | » 1000 » » | 100,00 | 100,00 |
| Latten 25 voets . . . . . | » bos van 10 stuks. | 3,00 | 3,00 |
| » 20 » . . . . . | » » » 10 » | 2,50 | 2,50 |
| » 15 » . . . . . | » » » 10 » | 2,00 | 2,00 |
| IJzer in banden, staven of platen . . . . . | per 100 pond. | 15,00 | 18,00 |
| Kaarsen (was-). . . . . | » 100 » | 80,00 | 80,00 |
| Spermacetie- . . . . . | » 100 » | 50,00 | 50,00 |
| Stearine- en compositie- . . . . . | » 100 » | 40,00 | 40,00 |
| Smeer- . . . . . | » 100 » | 35,00 | 35,00 |
| Kaas, Zoetemelksche. . . . . | » 100 » | 50,00 | 50,00 |
| Leidsche en Edammer . . . . . | | | |
| Kalk, Metsel- . . . . . | » 2muds vat. | 5,00 | 5,00 |

| ARTIKELEN. | MAATSTAF. | Eerste halfjaar. | Tweede halfjaar. |
|---|---|---|---|
| Cement | per 2muds vat. | f 6,00 | f 6,00 |
| Suiker | » puncheon. | 35,00 | 35 00 |
| » | » pot. | 4,50 | 4,50 |
| Koffij | » 100 pond. | 40,00 | 40,00 |
| Koper in bladen of staven (rood) | » 100 » | 150,00 | 150,00 |
| » » » » » (geel) | » 100 » | 100,00 | 100,00 |
| Leder, Verlakt | » vel. | 4,50 | 4,50 |
| Marokijn- | » » | 2,00 | 2,00 |
| Bazaan- | » » | 2,00 | 2,00 |
| Gewast | » » | 4.50 | 4,50 |
| Zool- en pomp- | » pond. | 1.10 | 1,10 |
| Schapen- | » vel. | 1,00 | 1,00 |
| Leijen (dak-) | » 1000 stuks. | 150,00 | 150,00 |
| Limonade gazeuse | per dozijn flesschen. | 5,00 | 5,00 |
| Lood (plat-) | per 100 pond. | 20,00 | 20,00 |
| Olie, Olijf- | » Ned. kan. | 1,00 | 1,00 |
| Machine | » » » | 0,90 | 0,90 |
| Lijn- (gekookte en ongekookte) | » » » | 0,55 | 0,55 |
| Patent- | » » » | 0,60 | 0,60 |
| Raap- | » » » | 0,50 | 0,50 |
| Paarden en veulens | » stuk. | 200,00 | 200,00 |
| Pannen (Zie dakpannen). | | | |
| Pennen (vederen-) | per bos van 25 stuks. | 0,50 | 0,50 |
| Stalen- | per gros. | 1,00 | 1,00 |
| Pik en teer | » vat. | 15,00 | 15,00 |
| Pijpen, Goudsche | » gros. | 1,25 | 1,25 |
| Pinda's | » blomvat. | 10,00 | 10,00 |
| Rapen | » » | 10,00 | 10,00 |
| Reuzel | » 100 pond. | 25,00 | 25,00 |
| Rijst | » 100 » | 9,00 | 8,00 |
| Smeer (molen-) en talk | » 100 » | 30,00 | 30,00 |
| Snuif | » 100 » | 100,00 | 100,00 |
| Speelkaarten | » spel. | 0,25 | 0,25 |
| Spek, Gezouten | per vat van 180 pond. | 40,00 | 40,00 |
| Gerookt | per 100 pond. | 45,00 | 45,00 |
| Koppen | per vat van 180 pond. | 16,00 | 16,00 |
| Spijkers (koperen) | per 100 pond. | 150,00 | 150,00 |
| Compositie | » 100 » | 35,00 | 35,00 |
| IJzeren | » 100 » | 15,00 | 18,00 |
| Steenen (metsel-) | | | |
| Firebricks | » 1000 stuks. | 100,00 | 100,00 |
| Engelsche | » 1000 » | 55,00 | 55,00 |
| Amerikaansche | » 1000 » | 45,00 | 45,00 |
| Hollandsche | » 1000 » | 34,00 | 34,00 |

| ARTIKELEN. | MAATSTAF. | Eerste halfjaar. | Tweede halfjaar. |
|---|---|---|---|
| Steenkolen. | | | |
| Smidskolen. | per ton van 2000 pond. | f 22,00 | f 22,00 |
| Ordinaire | » » » 2000 » | 18,00 | 18,00 |
| Suiker, (geraffineerde) | per 100 pond | 26,00 | 26,00 |
| Ruwe, (vacuumpan) | » 100 » | 17,00 | 17,00 |
| Tabak, (pruim-) | » pond. | 2,00 | 2,00 |
| Talk. Zie Smeer. | | | |
| Teer. Zie Pik | | | |
| Thee | » 100 pond. | 150,00 | 150,00 |
| Tigchels en tigchelsteenen. | | | |
| Plavuizen | » 1000 stuks. | 50,00 | 50,00 |
| Tin. | » 100 pond. | 50,00 | 50,00 |
| Touwwerk | » 100 » | 40,00 | 40,00 |
| Uijen | » 100 » | 8,00 | 8,00 |
| Verwwaren | | | |
| Indigo | » pond. | 4,00 | 4,00 |
| Ultramarijn | » » | 0,80 | 0,80 |
| Kogel- of waschblaauw | » » | 0.40 | 0,40 |
| Vermilloen. | » » | 2,50 | 2,50 |
| Berlijnsch blaauw | » » | 2,00 | 2,00 |
| Keizers- of Parijsch groen | » » | 1,50 | 1,50 |
| Friesch en Spaansch groen | » » | 1,25 | 1,25 |
| Koningsgeel | » » | 1,00 | 1,00 |
| Cromaatgeel | » 100 pond. | 40,00 | 40,00 |
| Cromaatgroen. | » 100 » | 30,00 | 30,00 |
| Menie | » 100 » | 25,00 | 25,00 |
| Doodekop | » 100 » | 20,00 | 20,00 |
| Goudglid | » 100 » | 20,00 | 20,00 |
| Amber | » 100 » | 35,00 | 35,00 |
| Gele oker | » 100 » | 10,00 | 10,00 |
| Engelsch bruin | » 100 » | 10,00 | 10.00 |
| Loodwit, droog en aangemaakt | » 100 » | 18,00 | 18,00 |
| Zinkwit. | » 100 » | 23,00 | 23,00 |
| Zwartsel | » 100 » | 20,00 | 20,00 |
| Krijt (gemalen en timmerkrijt). | » 100 » | 4,00 | 4,00 |
| Terpentijn | » pint. | 0,65 | 0,65 |
| Visch (gezouten) | » 100 » | 8,00 | 6,00 |
| Haring | per vat van 180 pond. | 10,00 | 10,00 |
| » | per vaatje van 12 stuks. | 2,00 | 2,00 |
| Bokking. | per kistje. | 0,75 | 0,75 |
| Gerookte heilbot. | per 100 pond. | 40,00 | 40,00 |
| Makreel. | per vat van 180 pond. | 15,00 | 15,00 |
| » | per tobbe van 25 pond. | 6,00 | 6,00 |
| (Stok-) | per 100 pond. | 16,00 | 16,00 |

| ARTIKELEN. | MAATSTAF. | Eerste halfjaar. | Tweede halfjaar. |
|---|---|---|---|
| Leng | per 100 pond. | f 50,00 | f 50,00 |
| Zalm in pekel | per vat van 180 pond. | 30,00 | 30,00 |
| » » » | per tobbe van 25 pond. | 7,00 | 7,00 |
| Andere vischsoorten in pekel | per vat van 180 pond. | 10,00 | 10,00 |
| Vleesch (gepekeld) | » » » 180 » | 30,00 | 30,00 |
| Hammen en schoulders uit Europa | per 100 pond. | 60,00 | 60,00 |
| » » » » Amerika | » 100 » | 25,00 | 22,00 |
| Rolpens in vaatjes, potten of flesschen | » pond. | 0,60 | 0,60 |
| Worst en saucijsen (gepekeld) als boven | » » | 0,50 | 0,50 |
| Water (mineraal-) | » 100 kruiken. | 20,00 | 20,00 |
| Wortelen (zie bieten). | | | |
| Zakken (koffij- en kakao-) | » 100 stuks. | 90,00 | 90,00 |
| Zalm (zie visch). | | | |
| Zeep van alle soorten (niet geparfumeerd) | » 100 pond. | 12,00 | 12,00 |
| Zeildoek | » el. | 0,70 | 0,70 |
| Zink | » 100 » | 25,00 | 25,00 |
| Zout (ruw-) | per vat van 250 pond. | 3,50 | 3,50 |
| NB. Van de niet voor prijsbepaling vatbare goederen, en welke niet van invoerregten zijn vrijgesteld, wordt het regt geheven naar de gedeclareerde waarde. | | | |

## TARIEF van goederen waarop bij den invoer een vast regt geheven wordt.

| | | |
|---|---|---|
| Ale in vaten | f 0.045 | per pint. |
| Idem in flesschen of kruiken | 0,065 | » » |
| Bier (Beijersch) in vaten | 0,045 | » » |
| Idem in flesschen of kruiken | 0,065 | » » |
| Bier, voor zoover niet afzonderlijk belast, in vaten | 0,02 | » » |
| Idem, in flesschen of kruiken | 0,035 | » » |
| Bijouterien, waaronder ook behooren: horologien, uurwerken, alsmede schildpadvoorwerpen | » | 10 per cent der waarde. |
| Bitter | 0,15 | per pint. |
| Brandewijn | 0,30 | » » |
| Buskruid | 0,35 | » pond. |
| Champagnewijn | 0,30 | » pint. |
| Dram | 0,30 | » » |
| Edelgesteenten | » | 10 per cent der waarde. |
| Gedistilleerd, voor zoover niet afzonderlijk genoemd, in fust of vat van 165 pinten, houdende 82½ pint alcohol bij 11 graden warmte van den honderddeeligen thermometer | 0,14 | per pint. |
| Idem gebotteld of in kelders en verder als voren | 0,16 | » » |

| | | | |
|---|---|---|---|
| Geweren of snaphanen | f | 5,00 | per loop. |
| Goudwerk | | » | 10 per cent der waarde. |
| Hagels. | | 0,10 | per pond. |
| Kerosine-olie | | 0,04 | » pint. |
| Kogels. | | 0,10 | » pond. |
| Likeuren | | 0,30 | » pint. |
| Loopers | | 0,10 | » pond. |
| Lucifers | | 2,00 | per gros, pakjes of doosjes van 100 à 105 stuks. |
| Madeirawijn in fusten of vaten | | 0,15 | per pint. |
| Idem gebotteld. | | 0,20 | » » |
| Malagawijn in vaten of fusten | | 0,15 | » » |
| Idem gebotteld. | | 0,20 | » » |
| Opium. | | 6,00 | » pond. |
| Paraphine, bamphine en alle andere bij eene warmte van 130 graden ontplofbare steen- en aardolie. | | 0,80 | » pint. |
| Percussiedoppen | | 0,10 | per 100 stuks. |
| Pistolen | | 3,00 | per stuk. |
| Porter in vaten of fusten | | 0,045 | » pint. |
| Idem in flesschen of kruiken. | | 0,065 | » » |
| Portwijn in vaten of fusten | | 0,15 | » » |
| Idem gebotteld. | | 0,20 | » » |
| Revolvers | | 12,00 | » stuk. |
| Rhijnwijn in vaten of fusten | | 0,15 | » pint. |
| Idem gebotteld. | | 0,20 | » » |
| Rhum | | 0,30 | » » |
| Sherry in vaten of fusten | | 0,15 | » » |
| Idem gebotteld. | | 0,20 | » » |
| Sigaren | | » | 10 per cent der waarde. |
| Snuif | | » | 10 » » » |
| Tabak in rollen of bladen. | | 0,10 | per pond. |
| Idem gekorven. | | 0,25 | » » |
| Vermouth | | 0,15 | » pint. |
| Wijnen, daaronder ook begrepen zoogenaamde kunstwijnen, als appelen-, peren- en bessenwijn, voor zooverre niet afzonderlijk belast, in fusten of vaten | | 0,05 | » » |
| Idem gebotteld. | | 0,10 | » » |
| Zilverwerk | | » | 10 per cent der waarde. |

PRIJZEN waarnaar de 5 pct. regten van uitgevoerde producten en andere artikelen geheven zijn.

| ARTIKELEN. | MAATSTAF. | KWARTALEN. | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | | Eerste. | Tweede. | Derde. | Vierde. |
| Arrowroot | per 100 pond. | f 30,00 | f 30,00 | f 30,00 | f 30,00 |
| Awarapitten | » blomvat. | 1,00 | 1,00 | 1,00 | 1,00 |
| Banannen | » bos. | 0,60 | 0,60 | 0,60 | 0,60 |
| Bijlhoutvet | » gallon. | 6,00 | 6,00 | 6,00 | 6,00 |
| Confituren | » stoop. | 3,00 | 3,00 | 3,00 | 3,00 |
| Gomma | » 100 pond. | 20,00 | 20,00 | 20,00 | 20,00 |
| Hout (rond of vierkant) tot en met $^3/_8$ duim dikte | » stuk. | 2,00 | 2,00 | 2,00 | 2,00 |
| Idem meerdere dikte | » » | 5,00 | 5,00 | 5,00 | 5,00 |
| Idem (letter-) | » » | 2,00 | 2,00 | 2,00 | 2,00 |
| Idem (planken) | » □ voet. | 0,10 | 0,10 | 0,10 | 0,10 |
| Idem (latten) | » 100 loopende voet. | 1,00 | 1,00 | 1,00 | 1,00 |
| Idem (brandhout). | » vadem. | 3,00 | 3,00 | 3,00 | 3,00 |
| Huiden | » 100 pond. | 10,00 | 10,00 | 10,00 | 10,00 |
| Kakao. | » 100 » | 26,00 | 25,00 | 20,00 | 20,00 |
| Katoen (schoone) | » 100 » | 45,00 | 45,00 | 45,00 | 45,00 |
| Idem (vuile) | » 100 » | 27,00 | 27,00 | 27,00 | 27,00 |
| Idem (pitten) | » 100 » | 1,00 | 1,00 | 1,00 | 1,00 |
| Koffij (heele) | » 100 » | 45,00 | 45,00 | 47,00 | 50,00 |
| Koffij (gebroken) | » 100 » | 26,00 | 26,00 | 28,00 | 30,00 |
| Kokosnoten | » 100 stuks. | 5,00 | 5,00 | 5,00 | 5,00 |
| Koren (gepeld in vaten) | » 100 pond. | 6,00 | 6,00 | 6,00 | 6,00 |
| Idem (ongepeld) | » 600 spieren. | 5,00 | 5,00 | 5,00 | 5,00 |
| Kwassiehout | » 100 pond. | 1,00 | 1,00 | 1,00 | 1,00 |
| Lemmetjes | » $^1/_2$ muds mand. | 1,00 | 1,00 | 1,00 | 1,00 |
| Idem (gezouten) | » vleeschvat. | 5,00 | 5,00 | 5,00 | 5,00 |
| Idem óf limoensap | » 100 kan. | 20,00 | 20,00 | 20,00 | 20,00 |
| Melassie | » 100 gallons. | 22,00 | 22,00 | 20,00 | 20,00 |
| Oranjeschillen | » 100 pond. | 10,00 | 10,00 | 10,00 | 10,00 |
| Patattes | » 100 » | 7,00 | 7,00 | 7,00 | 7,00 |
| Pindas | » blomvat. | 10,00 | 10,00 | 10,00 | 10,00 |
| Rijst en rijstmeel | » 100 pond. | 10,00 | 10,00 | 10,00 | 10,00 |
| Idem (ongepeld) | » 100 » | 7,00 | 7,00 | 7,00 | 7,00 |
| Roucou | » 100 » | » | » | 20,00 | 20,00 |
| Rum en dram van 20 graden en voor iederen graad daarboven of daarbeneden per 100 gallons f 5 meer of minder | » 100 gallons. | 60,00 | 60,00 | 60,00 | 60,00 |
| Rundvee | » stuk. | 120.00 | 120,00 | 120,00 | 120,00 |
| Schapen | » » | 7,00 | 7,00 | 7,00 | 7,00 |
| Suiker | » 100 pond. | 10,50 | 9,50 | 8,00 | 8,00 |
| Idem (vacuumpan) | » 100 » | 17,00 | 16,00 | 14,00 | 14,00 |
| Tamarinden in stroop | » pond. | 0,20 | 0,20 | 0,20 | 0,20 |
| Toncaboonen | » 100 pond. | 50,00 | 50,00 | 50,00 | 50,00 |
| Varkens | » stuk. | 15,00 | 15,00 | 15,00 | 15,00 |
| Vischlijm | » 100 pond. | 100,00 | 100,00 | 100,00 | 100,00 |

Paramaribo, den 4den April 1874.

*De ontvanger der in- en uitgaande regten en accijnsen,*
J. W. SANCHES.

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE **a**, lit. D.

N°. 74.

# STAAT

VAN

# TER 'S LANDS WAAG

DER

# KOLONIE SURINAME

GEWOGEN EN GEMETEN PRODUCTEN

## gedurende het jaar 1873.

STAAT van te Paramaribo en in het district Nickerie in 's lands

| | DOOR EIGENAREN EN PARTICULIEREN. | |
|---|---|---|
| | Hoeveelheid. | Waarde. |
| Suiker | 10 646 421 ponden. | f 988 675,00 |
| Koffij (heele) | 27 203 » | 12 857,00 |
| Katoen. Schoone | 123 705 » | 55 567,00 |
| Katoen. Vuile | 2 310 » | 624,00 |
| Kakao | 791 188 » | 183 105,00 |
| Rum of dram | 109 012 gallons. | 90 273,00 |
| Melassie | 510 498 » | 106 915,00 |
| | | f 1 438 016,00 |

waag gewogen en gemeten producten gedurende het jaar 1873.

| DOOR ADMINISTRATEUREN. | | TOTAAL. | | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|
| Hoeveelheid. | Waarde. | Hoeveelheid. | Waarde. | |
| 14 547 040 ponden. | f 1 384 129,00 | 25 193 461 ponden. | f 2 372 804,00 | |
| 44 560 » | 20 208,00 | 71 763 » | 33 065,00 | |
| 15 615 » | 7 027,00 | 139 320 » | 62 594,00 | |
| 2 205 » | 595,00 | 4 515 » | 1 219,00 | |
| 881 269 » | 200 225,00 | 1 675 457 » | 383 330,00 | |
| 96 386 gallons. | 75 345,00 | 205 398 gallons. | 165 618,00 | |
| — | » | 510 498 » | 106 915,00 | |
| | f 1 687 529,00 | | f 3 125 545,00 | |

Paramaribo, den 4den April 1874.

*De ontvanger der in- en uitgaande regten en accijnsen,*

J. W. SANCHES.

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE Q, lit. E.

N°. 75.

# SPECIFIEKE STAAT

DER UIT

Nederland, Noord-Amerika en andere vreemde landen aangekomen schepen

in Suriname, over jaar 1873.

| Volg-nommer. | Datum van inklaring. | NAMEN DER SCHEPEN. | NAMEN DER GEZAGVOERDERS. | Grootte in tonnen. |
|---|---|---|---|---|
| | **1873.** | | **UIT NEDER** | |
| 1 | 12 Februarij. | Hendrik Daniel, | A. J. Ouwehand, | 319 |
| 2 | 5 Maart. | Lida, | F. W. C. Vinke Muller, | 201 |
| 3 | 5 » | Chatherine, | G. S. Bakker, | 192 |
| 4 | 5 » | Suriname, | H. Houtkoper, | 322 |
| 5 | 6 » | Kosmopoliet, | T. H. Klein, | 157 |
| 6 | 7 » | Amalia, | H. Bakker, | 163 |
| 7 | 17 April. | Diewerke, | B. van Veen, | 291 |
| 8 | 8 Mei. | Henriette, | W. B. Schill, | 356 |
| 9 | 23 » | Julius, | K. Wijtsma, | 209 |
| 10 | 20 Junij. | Adriana Johanna, | W. Bakker Hz. | 212 |
| 11 | 14 Augustus. | Vredelust, | J. R. Brouwer, | 180 |
| 12 | 26 » | Albatros, | H. H. Koch, | 364 |
| 13 | 27 » | Willem Jacobus, | H. W. de Vries, | 212 |
| 14 | 5 September. | Caspar de Robles, | T. H. van Slooten, | 161 |
| 15 | 13 » | Kosmopoliet, | T. H. Klein, | 157 |
| 16 | 7 October. | Antonia Hendrika Carolina, | M. Hoedemaker, | 206 |
| 17 | 20 » | Catherine, | H. Sap, | 192 |
| 18 | 5 November. | Lida, | J. W. C. Vinke Muller, | 201 |
| 19 | 6 » | Henriette, | W. B. Schill, | 356 |
| 20 | 16 December. | Julius, | K. Wijtsma, | 209 |
| 21 | 19 » | Adriana Johanna, | W. Bakker Hz. | 212 |
| 22 | 20 » | Zeehond, | P. Feninga, | 195 |
| | | | Totaal 22 schepen, metende | 5067 |
| | | | **UIT NOORD-** | |
| 1 | 7 Januarij. | John Matheus, | H. C. Emmerson, | 216 |
| 2 | 20 » | Tally Ho, | H. Clossen, | 336 |
| 3 | 5 Februarij. | Goldfinder, | J. H. Hadley, | 142 |
| 4 | 17 Maart. | Summerville, | D. F. Compton, | 130 |
| 5 | 17 » | Aristos, | M. R. Peak, | 132 |
| 6 | 17 » | Howland, | W. Tucker, | 228 |
| 7 | 24 » | Queen, | J. G. Baker, | 154 |
| 8 | 5 April. | Success, | C. Bearse, | 143 |
| 9 | 15 » | Lizzie Cochran, | J. H. Ryder, | 189 |
| 10 | 16 » | Elsey, | B. P. Howes, | 190 |
| 11 | 26 » | Mary E. Laad, | W. H. Porter, | 148 |
| 12 | 12 Mei. | John Avelis, | A. Harriman, | 180 |
| | | | Transporteren | 2188 |

| Onder welke vlag. | Van waar vertrokken. | LADING. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|
| **LAND.** | | | |
| Nederland. | Amsterdam. | Diverse koopmanschappen. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| **AMERIKA.** | | | |
| Engelsch. | Boston. | Diverse koopmanschappen. | |
| Noord-Amerikaansch. | Idem. | Idem. | |
| Engelsch. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Noord-Amerikaansch. | Idem. | Idem. | |
| Engelsch. | Idem via Cayenne. | Idem. | |
| Nederlandsch. | Boston. | Idem. | |
| Noord-Amerikaansch. | Idem. | Idem. | |
| Engelsch. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |

| Volg-nommer. | Datum van inklaring. | NAMEN DER SCHEPEN. | NAMEN DER GEZAGVOERDERS. | Grootte in tonnen. |
|---|---|---|---|---|
| | **1873.** | | Per transport | 2188 |
| 13 | 11 Junij. | Constantin, | J. K. Kendrick, | 187 |
| 14 | 20 » | Aristos, | M. R. Peak, | 132 |
| 15 | 21 » | Bright Star, | O. Healy, | 169 |
| 16 | 14 Julij. | Elsey, | B. P. Howes, | 190 |
| 17 | 14 » | Howland, | W. Tucker, | 228 |
| 18 | 28 » | Paul Sevey, | W. P. Lowell, | 252 |
| 19 | 25 Augustus. | Success, | J. van Praag, | 143 |
| 20 | 1 September. | R. M. Atwood, | S. Phillips, | 104 |
| 21 | 13 » | Aristos, | M. R. Peak, | 132 |
| 22 | 18 » | Constantin, | J. K. Kendrick, | 187 |
| 23 | 9 October. | Bright Star, | F. W. Morse, | 169 |
| 24 | 3 November. | Ida C., | J. S. Eastaman, | 184 |
| 25 | 8 » | W. N. Z., | J. Butler, | 150 |
| 26 | 25 » | Caleb Eaton, | A. J. Savage, | 97 |
| 27 | 1 December. | Mary E. Nason, | J. W. Cook, | 105 |
| 28 | 22 » | Aristos, | M. R. Peak, | 132 |
| 29 | 23 » | Howland, | W. Tucker, | 228 |
| | | | Totaal 29 schepen, metende | 4977 |
| | | | **UIT ANDERE** | |
| 1 | 3 Januarij. | Maria Eliza, | J. F. Neuman Cz., | 80 |
| 2 | 14 » | Flying Dutchman, | W. P. Stretton, | 46 |
| 3 | 16 » | Alert, | R. Simmons, | 34 |
| 4 | 17 » | Misty Morn, | A. Walker, | 49 |
| 5 | 23 » | Mathilda, | J. C. Pinto, | 49 |
| 6 | 25 » | Mermaid, | Th$^{s}$. King, | 38 |
| 7 | 30 » | Susanna, | J. A. Bax, | 901 |
| 8 | 31 » | C. L. Herrick, | J. W. Partridge, | 93 |
| 9 | 10 Februarij. | Alert, | G. Simmons, | 34 |
| 10 | 12 » | Excelsior, | John Lewis, | 33 |
| 11 | 12 » | Ellida, | A. Berntzen, | 255 |
| 12 | 17 » | Misty Morn, | A. Walker, | 49 |
| 13 | 17 » | Ellen, | W. F. Baath, | 41 |
| 14 | 18 » | Alario, | S. J. Saunders, | 244 |
| 15 | 20 » | Coronie, | A. Becker, | 12 |
| 16 | 21 » | Lady of the Night, | J. W. Dekker, | 43 |
| 17 | 24 » | Meteor, | W. O. Dunscombe, | 53 |
| 18 | 27 » | W. H. B., | E. W. Man, | 73 |
| | | | Transporteren | 2127 |

| Onder welke vlag. | Van waar vertrokken. | LADING. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|
| Noord-Amerikaansch. | Boston. | Diverse koopmanschappen. | |
| Engelsch. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Noord-Amerikaansch. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Nederlandsch. | Idem. | Idem. | |
| Noord-Amerikaansch. | Idem. | Idem. | |
| Engelsch. | Idem. | Idem. | |
| Noord-Amerikaansch. | Idem. | Idem. | |
| Engelsch. | Idem. | Idem en planken. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Noord-Amerikaansch. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Engelsch. | Idem. | Idem. | |
| Noord-Amerikaansch. | Wilmington. | Idem en idem. | |
| **VREEMDE LANDEN.** | | | |
| Nederlandsch. | Curaçao. | Diverse koopmanschappen. | |
| Idem. | Demerary. | Idem. | |
| Engelsch. | Barbados. | Idem. | Ingeklaard te Nickerie. |
| Idem. | Demerary. | Idem. | Idem. |
| Nederlandsch. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Barbados. | Idem. | |
| Nederlandsch. | Menado. | Koffij. | |
| Noord-Amerikaansch. | Demerary. | Diverse koopmanschappen. | |
| Engelsch. | Barbados. | Idem. | |
| Idem. | Demerary. | Idem. | Idem. |
| Idem. | Liverpool. | Idem. | Idem. |
| Idem. | Demerary. | Idem. | Idem. |
| Nederlandsch. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Liverpool. | Idem. | |
| Nederlandsch. | Demerary. | Idem. | Idem. |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Engelsch. | Barbados. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | Idem. |

| Volg-nommer. | Datum van inklaring. | NAMEN DER SCHEPEN. | NAMEN DER GEZAGVOERDERS. | Grootte in tonnen. |
|---|---|---|---|---|
| | **1873.** | | Per transport | f 2 127 |
| 19 | 28 Februarij. | Kohinoor, | J. H. Cooper, | 266 |
| 20 | 28 » | Florance, | J. Holmes, | 286 |
| 21 | 1 Maart. | Cottica, | D. F. Mac Kechnie, | 319 |
| 22 | 3 » | Czarowitz, | R. Morman, | 190 |
| 23 | 4 » | Ellen, | W. A. Baath, | 41 |
| 24 | 4 » | Bessie, | W. Date, | 188 |
| 25 | 6 » | Aerolite, | W. Willcocks, | 165 |
| 26 | 8 » | Chanche, | W. H. Llewellin, | 235 |
| 27 | 13 » | Louise Anna, | H. Maniau, | 65 |
| 28 | 21 » | H. T. Stanes, | A. P. Bertram, | 197 |
| 29 | 24 » | Lady of the Nicht, | T. Swart, | 43 |
| 30 | 24 » | Ellen, | W. A. Baath, | 41 |
| 31 | 26 » | Perica, | D. Torrance, | 313 |
| 32 | 26 » | Harbinger, | J. W. Leverock, | 48 |
| 33 | 28 » | Mathilda, | J. C. Pinto, | 49 |
| 34 | 29 » | Berbice, | F. Abbensetts, | 47 |
| 35 | 31 » | Misty Morn, | W. Cameron qq., | 49 |
| 36 | 3 April. | Louisa, | W. Chapman, | 38 |
| 37 | 10 » | Mermaid, | Ths. King, | 38 |
| 38 | 15 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 39 | 15 » | Flying Dutchman, | W. P. Stretton, | 46 |
| 40 | 17 » | Harbinger, | J. W. Leverock, | 48 |
| 41 | 18 » | W. H. B. | E. W. Man, | 73 |
| 42 | 21 » | Misty Morn, | T. Eversley, | 49 |
| 43 | 24 » | Henriette Burchard, | C. Peters, | 256 |
| 44 | 30 » | Annchen, | E. G. Henricks, | 214 |
| 45 | 1 Mei. | Ann Rebecca, | W. B. Harel, | 26 |
| 46 | 5 » | Flying Dutchman, | E. Abendanon, | 46 |
| 47 | 5 » | Harbinger, | J. W. Leverock, | 48 |
| 48 | 6 » | Zeehond, | P. Feninga, | 195 |
| 49 | 8 » | Celestial, | J. Martin, | 227 |
| 50 | 12 » | Mermaid, | Ths. King, | 38 |
| 51 | 16 » | Maria, | J. T. King, | 77 |
| 52 | 17 » | Alice Holden, | J. Bradley, | 200 |
| 53 | 20 » | Harbinger, | J. W. Leverock, | 48 |
| 54 | 21 » | Recruit, | W. Murray, | 126 |
| 55 | 23 » | Alliance, | J. Buchan, | 300 |
| 56 | 23 » | Misty Morn, | Ths. Eversley, | 49 |
| 57 | 28 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 58 | 28 » | Anna, | F. Fischer, | 221 |
| | | | Transporteren | 7118 |

| Onder welke vlag. | Van waar vertrokken. | LADING. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|
| Engelsch. | Fernambuco. | Ballast. | |
| Idem. | Bahia. | Suiker. | Met averij binnengeloopen, afgekeurd en verkocht. |
| Idem. | Glasgow. | Diverse koopmanschappen. | |
| Idem. | Liverpool. | Idem. | Ingeklaard te Nickerie. |
| Nederlandsch. | Demerary. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Liverpool. | Steenkolen. | |
| Idem. | Londen. | Diverse koopmanschappen. | Idem. |
| Idem. | Liverpool. | Idem. | |
| Fransch. | Demerary. | Idem. | Met averij in Saramacca binnengeloopen. |
| Engelsch. | Greenock. | Steenkolen en idem. | |
| Nederlandsch. | Demerary. | Idem. | Ingeklaard te Nickerie. |
| Idem. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Glasgow. | Idem. | |
| Nederlandsch. | Demerary. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Berbice. | Planken. | Idem. |
| Idem. | Demerary. | Idem. | Idem. |
| Idem. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Barbados. | Diverse koopmansschappen. | |
| Nederlandsch. | Demerary. | Idem. | Idem. |
| Idem. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Engelsch. | Barbados. | Idem. | Idem. |
| Idem. | Demerary. | Idem. | Idem. |
| Noord-Duitsch. | Liverpool. | Idem. | |
| Idem. | Demerary. | Ballast. | |
| Engelsch. | Barbados. | Diverse koopmansschappen. | Idem. |
| Nederlandsch. | Demerary. | Idem. | Idem. |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | London. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Demerary. | Idem. | |
| Idem. | Barbados. | Idem. | |
| Idem. | Demerary. | Idem. | |
| Nederlandsch. | Idem. | Idem. | |
| Engelsch. | Idem. | Idem. | |
| Engelsch. | Glasgow. | Diverse koopmanschappen. | |
| Idem. | Demerary. | Planken en idem. | Ingeklaard te Nickerie. |
| Nederlandsch. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Noord-Duitsch. | Londen. | Idem. | Idem. |

| Volg-nommer. | Datum van inklaring. | NAMEN DER SCHEPEN. | NAMEN DER GEZAGVOERDERS. | Grootte in tonnen. |
|---|---|---|---|---|
| | **1873.** | | Per transport | 7 118 |
| 59 | 3 Junij. | Hermina, | J. Mercurius, | 38 |
| 60 | 6 » | Lalla Rookh, | R. H. Gilliat, | 1 277 |
| 61 | 10 » | Hermanus Isaak, | W. W. Teenstra, | 182 |
| 62 | 13 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 63 | 18 » | Pionto, | E. Allan, | 139 |
| 64 | 23 » | Johanne, | J. M. Michelson, | 194 |
| 65 | 25 » | Leatitia, | J. Harder, | 154 |
| 66 | 27 » | Excelsior, | R. O'Garra, | 61 |
| 67 | 1 Julij. | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 68 | 4 » | W. H. B., | E. W. Man, | 73 |
| 69 | 9 » | Bengal, | A. Douglas, | 1 303 |
| 70 | 16 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 71 | 19 » | Maria, | P. S. Dinrey, | 77 |
| 72 | 29 » | Czarowitz, | R. Morman, | 190 |
| 73 | 31 » | Cottica, | D. F. Mac Kechnie, | 319 |
| 74 | 8 Augustus. | Recruit, | W. Murray, | 126 |
| 75 | 8 » | Tobago, | S. Tungate, | 287 |
| 76 | 11 » | Perica, | D. Torrance, | 313 |
| 77 | 11 » | Catalpa, | W. A. Harrington, | 225 |
| 78 | 12 » | Charlotte, | T. D. Acton, | 36 |
| 79 | 15 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 80 | 18 » | Excelsior, | J. Lems, | 33 |
| 81 | 21 » | Lely, | T. Simmons, | 65 |
| 82 | 26 » | Yorkshire, | J. B. Kennedey, | 1 771 |
| 83 | 26 » | Alert, | G. Simmons, | 34 |
| 84 | 29 » | Pet, | F. R. Bartlett, | 134 |
| 85 | 1 September. | Hermina, | J. Mercurius, | 38 |
| 86 | 2 » | Misty Morn, | T. Eversley, | 49 |
| 87 | 2 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 88 | 5 » | Planter, | J. R. Scouler, | 249 |
| 89 | » | Lely, | T. Simmons, | 65 |
| 90 | 15 » | H. T. Stanes, | A. P. Bertram, | 196 |
| 91 | 16 » | Misty Morn, | T. Eversley, | 49 |
| 92 | 16 » | Alert, | G. Simmons, | 34 |
| 93 | 19 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 94 | 25 » | Lily, | T. Simmons, | 65 |
| 95 | 26 » | W. H. B., | E. W. Man, | 73 |
| 96 | 29 » | War Hawk, | J. M. S. Dinzey, | 93 |
| 97 | 2 October. | Celestial, | J. Martin, | 227 |
| 98 | 3 » | Gesina, | H. G. Schriefer, | 250 |
| | | | Transporteren | 15 545 |

| Onder welke vlag. | Van waar vertrokken. | LADING. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|
| Nederlandsch. | Demerary. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Calcutta. | Idem. | Met immigranten. |
| Nederlandsch. | Belfast. | Steenkolen. | |
| Idem. | Demerary. | Idem. | Ingeklaard te Nickerie. |
| Noord-Amerikaansch. | Liverpool. | Planken. | |
| Deensch. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Noord-Duitsch. | Londen. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Barbados. | Idem. | |
| Nederlandsch. | Demerary. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Barbados. | Idem. | |
| Idem. | Calcutta. | Idem. | Met immigraten. |
| Nederlandsch. | Demerary. | Idem. | Ingeklaard te Nickerie. |
| Engelsch. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Liverpool. | Idem. | Idem. |
| Idem. | Demerary. | Steenkolen en div. koopmanschappen. | |
| Idem. | Barbados. | Diverse koopmanschappen. | |
| Idem. | Londen. | Ballast. | |
| Idem. | Glasgow. | Steenkolen en div. koopmanschappen. | |
| Idem. | Savanah. | Planken en diverse koopmanschappen. | |
| Nedrelandsch. | Demerary. | Diverse koopmanschappen. | Idem. |
| Idem. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Calcutta. | Idem. | Met immigranten. |
| Idem. | Barbados. | Idem. | Ingeklaard te Nickerie, met immigranten. |
| Idem. | Londen. | Idem. | |
| Nederlandsch. | Demerary. | Idem. | |
| Engelsch. | Idem. | Idem. | Ingeklaard te Nickerie. |
| Nederlandsch. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Greenock via Barbados. | Planken en idem. | |
| Idem. | Demerary. | Diverse koopmanschappen. | |
| Idem. | Idem. | Ballast. | Idem. |
| Idem. | Demerary. | Diverse koopmanschappen. | Idem. |
| Idem. | Barbodos. | Planken en idem. | Idem. |
| Nederlandsch. | Demerary. | Diverse koopmanschappen. | Idem. |
| Engelsch. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Barbados. | Planken en idem. | Idem. |
| Idem. | Idem. | Diverse koopmanschappen. | Met immigranten. |
| Nederlandsch. | Londen. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Liverpool. | Idem. | |

| Volg-nommer. | Datum van inklaring. | NAMEN DER SCHEPEN. | NAMEN DER GEZAGVOERDERS. | Grootte in tonnen. |
|---|---|---|---|---|
| | | | Per transport | 15 545 |
| 99 | 6 » | Mathilda, | G. S. Knight, | 267 |
| 100 | 7 » | Carolina, | A. J. Ouwehand, | 90 |
| 101 | 11 » | Williamina, | H. G. Norman, | 218 |
| 102 | 13 » | Alcedo, | W. H. Holm, | 60 |
| 103 | 13 » | Pronto, | E. Allan, | 139 |
| 104 | 15 » | Osceola, | B. G. Pendleton, | 141 |
| 105 | 16 » | Lily, | T. Simmons, | 65 |
| 106 | 17 » | de Hoop, | A. W. Ouwehand, | 209 |
| 107 | 18 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 108 | 20 » | Storm King, | J. T. Park, | 253 |
| 109 | 25 » | Brilliant, | J. W. Johnson, | 57 |
| 110 | 25 » | Alliance, | J. Buckman, | 300 |
| 111 | 30 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 112 | 1 November. | Misty Morn, | A. Walker. | 49 |
| 113 | 3 » | Charlotte, | T. D. Acton, | 36 |
| 114 | 5 » | Lily, | T. Simmons, | 65 |
| 115 | 8 » | Mangalore, | A. Thoms, | 1 213 |
| 116 | 15 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 117 | 18 » | Alert, | J. B. Darsey, | 34 |
| 118 | 22 » | Charlotte, | T. D. Acton, | 36 |
| 119 | 27 » | Calcutta, | J. Hamilton, | 1 039 |
| 120 | 28 » | Alice Holden, | J. Bradley, | 200 |
| 121 | 1 December. | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 122 | 1 » | Hermina, | W. Hoyer, | 38 |
| 123 | 2 » | Misty Morn, | A. Walker, | 49 |
| 124 | 3 » | Anciao de Voriga, | J. d'Olivieira la Vilha, | 130 |
| 125 | 6 » | Ignes Tatrus, | H. Meinke, | 188 |
| 126 | 8 » | Charlotte, | T. D. Acton, | 36 |
| 127 | 11 » | Lily, | T. Simmons, | 65 |
| 128 | 15 » | W. H. B, | E. W. Mans, | 73 |
| 129 | 15 » | Catalpa, | J. N. Hardenbroek, | 225 |
| 130 | 15 » | Alert, | J. B. Darsey, | 33 |
| 131 | 15 » | Mesty Morn, | A. Walker, | 49 |
| 132 | 22 » | Hermina, | W. Hoijer, | 38 |
| 133 | 23 » | Curaçao packet, | P. Sorgdrager, | 150 |
| 134 | 23 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 135 | 29 » | Charlotte, | T. D. Acton, | 36 |
| 136 | 31 » | Venus, | J. Ameo, | 26 |
| | | | Totaal 136 schepen, metende | 21 617 |

| Onder welke vlag. | Van waar vertrokken. | LADING. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|
| Engelsch. | Londen. | Diverse koopmanschappen. | |
| Nederlandsch. | Amsterdam via Cayenne. | Idem. | |
| Engelsch. | Brazilie. | Ballast. | |
| Idem. | Demerary. | Idem. | |
| Idem. | La Have. | Planken. | |
| Noord-Amerikaansch. | Nova Scotia. | Idem. | |
| Engelsch. | Demerary. | Diverse koopmanschappen. | |
| Nederlandsch. | Curaçao. | Idem. | |
| Idem. | Demerary. | Idem. | Ingeklaard te Nickerie. |
| Engelsch. | Idem. | Ballast. | |
| Idem. | Barbados. | Diverse koopmanschappen. | |
| Engelsch. | Glasgouw. | Idem. | |
| Nederlandsch. | Demerary. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Idem. | Planken en idem. | Idem. |
| Nederlandsch. | Idem. | Diverse koopmanschappen. | Idem. |
| Engelsch. | Idem. | Idem. | |
| Idem. | Calcutta. | Idem. | Met immigranten. |
| Nederlandsch. | Demerary. | Idem. | Ingeklaard te Nickerie. |
| Engelsch. | Barbados. | Planken. | Idem. |
| Nederlandsch. | Demerary. | Planken en idem. | Idem. |
| Engelsch. | Calcutta. | Diverse koopmanschappen. | Met immigranten. |
| Idem. | Barbados. | Idem. | |
| Nederlandsch. | Demerary. | Idem. | Ingeklaard te Nickerie. |
| Idem. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Engelsch. | Idem. | Planken en idem. | Idem. |
| Portugeesch. | Cayenne. | Diverse koopmanschappen. | |
| Noord-Duitsch. | Jeara. | Ballast. | |
| Nederlandsch. | Demerary. | Planken. | Ingeklaard te Nickerie. |
| Engelsch. | Demerary. | Diverse koopmanschappen. | |
| Idem. | Barbados. | Planken en diverse koopmanschappen. | Ingeklaard te Nickerie. |
| Noord-Amerikaansch. | Idem. | Ballast. | |
| Engelsch. | Idem. | Planken en diverse koopmanschappen. | Idem. |
| Idem. | Demerary. | Diverse koopmanschappen. | Idem. |
| Nederlandsch. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Idem. | Curaçao. | Ballast. | |
| Idem. | Demerary. | Diverse koopmanschappen. | Idem. |
| Idem. | Idem. | Planken en diverse koopmanschappen. | Idem. |
| Engelsch. | Idem. | Diverse koopmanschappen. | |

RECAPITULATIE der uit Nederland, Noord-Amerika en andere vreemde landen aangekomen schepen in Suriname, over het jaar 1873.

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| UIT NEDERLAND. | | | | |
| Nederlandsche schepen . . . . . | 22 | metende | | 5 067 tonnen |
| UIT NOORD-AMERIKA. | | | | |
| Noord-Amerikaansche schepen . . . . . | 11 | » | 2 141 | |
| Engelsche » . . . . . | 16 | » | 2 550 | |
| Nederlandsche » . . . . . | 2 | » | 286 | |
| | 29 | | | 4 977 » |
| UIT ANDERE VREEMDE LANDEN. | | | | |
| Nederlandsche schepen . . . . . | 46 | » | 3 801 | |
| Engelsche » . . . . . | 79 | » | 15 796 | |
| Noord-Amerikaansche » . . . . . | 4 | » | 598 | |
| Fransche » . . . . . | 1 | » | 65 | |
| Noord-Duitsche » . . . . . | 5 | » | 1 033 | |
| Deensche » . . . . . | 1 | » | 194 | |
| Portugesche » . . . . . | 1 | » | 130 | |
| | 137 | | | 21 617 » |
| Totaal . . . . | 188 schepen | metende | | 31 661 tonnen. |

Paramaribo, den 4den April 1874.

*De ontvanger der in- en uitgaande regten en accijnsen,*

J. W. Sanches.

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE Q, lit. F.

N°. 76.

# SPECIFIKE STAAT

DER NAAR

Nederland, Noord-Amerika en andere vreemde landen vertrokken schepen

van Suriname, over het jaar 1873.

| Volg-nommer. | Datum van uitklaring. | NAMEN DER SCHEPEN. | NAMEN DER GEZAGVOERDERS. | Grootte in tonnen. |
|---|---|---|---|---|
| | | | **NAAR NEDER** | |
| 1 | 8 Januarij. | Adriana Johanna, | W. Bakker Hz., | 212 |
| 2 | 21 » | Albatros, | H. H. Koch, | 364 |
| 3 | 25 Maart. | Hendrik Daniel, | A. J. Ouwehand, | 319 |
| 4 | 16 April. | Catherine, | G. S. Bakker, | 192 |
| 5 | 16 » | Amalia, | H. Bakker, | 163 |
| 6 | 19 » | Kosmopoliet, | T. H. Klein, | 157 |
| 7 | 22 » | Lida, | J. W. C. Vinke Muller, | 201 |
| 8 | 13 Mei. | Suriname, | H. Houtkoper, | 322 |
| 9 | 15 » | Annchen, | E. G. Henrichs, | 214 |
| 10 | 20 » | Diewerke, | B. van Veen, | 291 |
| 11 | 5 Junij. | Zeehond, | P. Feninga, | 195 |
| 12 | 12 » | Kohinoor, | J. H. Cooper, | 266 |
| 13 | 20 » | Henriette, | W. B. Schill, | 356 |
| 14 | 26 » | Julius, | K. Wijtsma, | 209 |
| 15 | 11 Julij. | Adriana Johanna, | W. Bakker Hz., | 212 |
| 16 | 22 » | Hermanus Izaak, | W. Teenstra, | 182 |
| 17 | 16 Augustus. | Recruit, | W. Murray, | 126 |
| 18 | 15 September. | Vredelust, | J. K. Brouwer, | 180 |
| 19 | 27 » | Willem Jacobus, | H. W. de Vries, | 212 |
| 20 | 11 October. | Kosmopoliet, | T. H. Klein, | 157 |
| 21 | 15 » | Albatros, | H. H. Koch, | 364 |
| 22 | 22 » | Caspar de Roleles, | T. H. van Slooten, | 161 |
| 23 | 13 November. | Antonia Hendrika Carolina, | M. Hoedemaker, | 206 |
| | | | Transporteren | 5 261 |

| Onder welke vlag. | Waarheen gedestineerd. | LADING. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|
| **LAND.** | | | |
| Nederlandsche. | Amsterdam. | Suiker, cacao, melassie, arrowroot, vischlijm, letterhout en kokosnoten. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, rum, katoen, koffij en limoensap. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, cacao, kokosnoten, huiden, confituren, □ hout en oud koper. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, arrowroot, confituren en kokosnoten. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, koffij, arrowroot, confituren, kokosnoten en limoensap. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, arrowroot, kokosnoten en □ hout. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, huiden, cederhout en oud koper. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, roucou, huiden en □ hout. | |
| Noord-Duitsche. | Rotterdam. | Oost-Indische koffij en andere retourgoederen. | |
| Nederlandsche. | Idem. | Oost-Indische koffij en bindrotting. | |
| Idem. | Amsterdam. | Suiker, rum en cacao. | |
| Engelsche. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, katoen, rum, kokosnoten en □ hout. | |
| Nederlandsche. | Idem. | Suiker, cacao, cederhout, letterspecie, Oost-Indische koffij, bindrotting en andere retourgoederen. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, cacao, kokosnoten, □ hout en Oost-Indische koffij en bindrotting. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, schoone katoen, tamarindestroop en retourgoederen. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, cacao, rum, kokosnoten en diverse goederen. | |
| Engelsche. | Idem. | □ hout. | |
| Nederlandsche. | Idem. | Suiker, koffij, schoone en vuile katoen, cacao, huiden, arrowroot en diverse goederen. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, vischlijm en □ hout. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, rum, arrowroot, confituren en kokosnoten. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, rum, cacao, koffij, gomma, vischlijm en kokosnoten. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, rum, cacao, arrowroot, koffij, gomma, kokosnoten, lemmetjessap, □ hout, tamarinde en gez. lemmetjes. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, cacao, arrowroot, tamarinde, en □ hout. | |

| Volg-nommer. | Datum van uitklaring. | NAMEN DER SCHEPEN. | NAMEN DER GEZAGVOERDERS. | Grootte in tonnen. |
|---|---|---|---|---|
| | | | Per transport | 5 261 |
| 24 | 19 December. | Catharine, | H. Sap, | 192 |
| 25 | 29 » | Lida, | J. W. C. Vinke Muller, | 201 |
| | | | Totaal 25 schepen, metende | 5 654 |
| | | | **NAAR NOORD-** | |
| 1 | 6 Januarij. | Success, | S. A. Peak, | 143 |
| 2 | 17 » | Java, | A. G. Virgie, | 163 |
| 3 | 18 » | L. J. Bigelow, | J. Cook, | 130 |
| 4 | 4 Februarij. | John Mathues, | H. C. Emmerson, | 216 |
| 5 | 21 » | Tally Ho, | H. Clossen, | 336 |
| 6 | 22 » | Goldfinder, | J. H. Hadley, | 142 |
| 7 | 1 Maart. | C. L. Herrick, | J. W. Partridge, | 93 |
| 8 | 27 » | Queen, | J. G. Baker, | 154 |
| 9 | 2 April. | Alaric, | L. J. Saunders, | 244 |
| 10 | 5 » | Summerville, | D. T. Compton, | 130 |
| 11 | 17 » | Aristos, | M. R. Peak, | 132 |
| 12 | 25 » | Howland, | W. Tucker, | 228 |
| 13 | 3 Mei. | Elsey, | B. P. Howes, | 190 |
| 14 | 7 » | Lizzie Cochran, | J. A. Rijder, | 189 |
| 15 | 24 » | Success, | J. van Praag, | 143 |
| 16 | 24 » | Mary E. Ladd, | W. H. Porter, | 148 |
| 17 | 3 Julij. | John Aviles, | A. Harriman, | 180 |
| 18 | 4 » | Constantin, | J. H. Kendrick, | 187 |
| 19 | 10 » | Aristos, | M. R. Peak, | 132 |
| 20 | 15 » | Pronto, | E. Allan, | 139 |
| 21 | 28 » | Bright Star, | O. Healy, | 169 |
| 22 | 15 Augustus. | Elsey, | B. P. Howes, | 190 |
| 23 | 23 » | Catalpa, | W. A. Harrington, | 225 |
| | | | | 4 003 |

| Onder welke vlag. | Waarheen gedestineerd. | LADING. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|
| Nederlandsche. | Amsterdam. | Suiker, schoone katoen, melassie, cacao, rum, arrowroot, koffij, huiden, gomma, vischlijm, gezouten lemmetjes en □ hout. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, cacao en □ hout. | |
| **AMERIKA.** | | | |
| Nederlandsche. | Boston. | Suiker, cacao, oud koper en ijzer. | |
| Engelsche. | Idem. | Suiker, cacao en gez. lemmetjes. | |
| Noord-Amerikaansche. | Idem. | Suiker, melassie en cacao. | |
| Engelsche. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, cederhout, vischlijm, oud ijzer en oud tin. | |
| Noord-Amerikaansche. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, oud ijzer en oud koper. | |
| Engelsche. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, letterhout en tamarinde. | |
| Noord-Amerikaansche. | New York. | □ hout. | |
| Engelsche. | Boston. | Idem. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, □ hout en oud ijzer. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, tamarinde en gezouten lemmetjes. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, koffij, □ hout, tamarinde en gezouten lemmetjes. | |
| Noord-Amerikaansche. | Idem. | Suiker, melassie, cacao en koffij. | |
| Engelsche. | Idem. | Koffij en cacao. | |
| Noord-Amerikaansche. | Idem. | Suiker. | |
| Nederlandsche. | Idem. | Suiker, cacao, vischlijm en cederplanken. | |
| Engelsche. | Idem. | Suiker, melassie, cacao en gezouten lemmetjes. | |
| Engelsche. | Idem. | Suiker, melassie, □ hout en oud ijzer. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie en cacao. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, □ hout en gezouten lemmetjes. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, cacao, melassie, roucou, □ hout, gezouten lemmetjes en Oost-Indische koffij. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, cacao en □ hout. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, koffij, rijst, gezouten lemmetjes en diverse goederen. | |
| Noord-Amerikaansche. | Idem. | Tamarinde, □ hout en oud ijzer. | |

| Volg-nommer. | Datum van uitklaring. | NAMEN DER SCHEPEN. | NAMEN DER GEZAGVOERDERS. | Grootte in tonnen. |
|---|---|---|---|---|
| | | | Per transport | 4 003 |
| 24 | 26 Augustus. | Howland, | W. Tucker, | 228 |
| 25 | 27 September. | Paul Sevey, | W. P. Lowel. | 252 |
| 26 | 4 October. | Success, | W. P. Stretton, | 143 |
| 27 | 4 " | Constantin, | J. H. Kendrick, | 187 |
| 28 | 15 " | Aristos, | M. R. Peak, | 132 |
| 29 | 18 " | R. M. Atwood, | S. Phillips, | 104 |
| 30 | 20 " | Storm King, | J. T. Park, | 253 |
| 31 | 8 November. | Union, | O. S. Baerse, | 286 |
| 32 | 13 " | Bright Star, | F. Morse, | 169 |
| 33 | 13 " | Pronto, | E. Allan, | 139 |
| 34 | 17 " | Osceola, | B. P. Pendleton, | 141 |
| 35 | 12 December. | Mary E. Nason, | J Cook, | 105 |
| 36 | 13 " | Ida C. | J. S. Eastraman, | 184 |
| 37 | 15 " | W. N. Z. | J. Butler, | 150 |
| 38 | 15 " | Catalpa, | J. N. Hardenbroek, | 225 |
| 39 | 24 " | Caleb Eaton, | G. J Savage. | 97 |
| | | | Totaal 39 schepen, metende | 6 798 |
| | | | **NAAR ANDERE** | |
| 1 | 6 Januarij. | Mathilda, | J. C. Pinto, | 49 |
| 2 | 16 " | Maria Eliza, | J. F. Neuman Cz., | 80 |
| 3 | 20 " | Alert, | J. Simmons, | 34 |
| 4 | 25 " | Misty Morn, | A. Walker, | 49 |
| 5 | 29 " | Mermaid, | Ths. King, | 38 |
| 6 | 31 " | Ellen, | W. A. Baath, | 41 |
| 7 | 5 Februarij. | Lady of the Night, | J. W. Dekker, | 43 |
| 8 | 6 " | Jane, | J. Hansford, | 286 |
| 9 | 11 " | Coronie, | A. Bekker, | 12 |
| 10 | 11 " | Genius, | H. Blanke, | 326 |
| 11 | 13 " | Alliance, | J. Buchan, | 300 |
| 12 | 14 " | Laetitia, | J. Harder, | 154 |
| 13 | 14 " | Alert, | G. Simmons, | 34 |
| 14 | 15 " | Excelsior, | J. Lewis, | 33 |
| | | | Transporteren | 1 479 |

| Onder welke vlag. | Waarheen gedestineerd. | LADING. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|
| Noord-Amerikaansche. | Boston. | Suiker, melassie, cacao en gezouten lemmetjes. | |
| Idem. | Idem. | Idem. | |
| Nederlandsche. | Idem. | Suiker, cacao, vischlijm en □ hout. | |
| Engelsche. | Idem. | Suiker, melassie en gez. lemmetjes. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, cacao en gezouten lemmetjes. | |
| Noord-Amerikaansche. | Idem. | Suiker, melassie en cacao. | |
| Engelsche. | Idem. | Vischlijm en □ hout. | |
| Nederlandsche. | Idem. | □ hout. | |
| Engelsche. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, □ hout en vischlijm. | |
| Noord-Amerikaansche. | Idem. | Suiker, melassie, cacao en □ hout. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, □ hout en gezouten lemmetjes. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, gezouten lemmetjes en brandhout. | |
| Engelsche. | Idem. | Suiker, cacao, vischlijm en □ hout. | |
| Noord-Amerikaansche. | Idem. | Suiker, melassie, cacao, vischlijm en gezouten lemmetjes. | |
| Idem. | Idem via Coppename. | □ hout. | |
| Engelsche. | Boston. | Melassie en cacao. | |

**VREEMDE LANDEN.**

| | | | |
|---|---|---|---|
| Nederlandsche. | Demerary. | Suiker. | Uitgeklaard te Nickerie. |
| Idem. | Idem. | Cacao, gomma, maagbitter en diverse goederen. | |
| Engelsche. | Barbados, | Ballast. | Idem. |
| Idem. | Demerary. | Suiker en cacao. | Idem. |
| Idem. | Idem. | Diverse goederen. | |
| Nederlandsche. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Idem. | Idem. | Wp. planken. | |
| Engelsche. | Clyde. | Suiker en □ hout. | |
| Nederlandsche. | Demerary. | Schoone katoen. | Idem. |
| Noord-Duitsche. | Liverpool. | Suiker en rum. | Idem. |
| Engelsche. | Clyde. | Suiker, rum en vischlijm. | |
| Idem. | Londen. | Suiker, rum en kokosnoten. | Idem. |
| Idem. | Barbados. | □ hout en cederplanken. | |
| Idem. | Demerary. | Ballast. | Idem. |

| Volg-nommer. | Datum van uitklaring. | NAMEN DER SCHEPEN. | NAMEN DER GEZAGVOERDERS. | Grootte in tonnen. |
|---|---|---|---|---|
| | | | Per transport | f 1479 |
| 15 | 17 Februarij. | Mathilda, | J. C. Pinto, | 49 |
| 16 | 20 » | Nord Deutsche Seewarte, | H. Breymann, | 194 |
| 17 | 21 » | Ellen, | W. A. Baath, | 41 |
| 18 | 25 » | Charlotte, | T. D. Acton, | 36 |
| 19 | 28 » | Ellida, | A. Berntzen, | 255 |
| 20 | 4 Maart. | Metior, | W. O. Dunscombe, | 53 |
| 21 | 4 » | Lady of the Night, | J. W. Dekker, | 43 |
| 22 | 6 » | Flying Dutchman, | W. P. Stretton, | 46 |
| 23 | 12 » | Ellen, | W. A. Baath, | 41 |
| 24 | 12 » | Lady of the Night, | J. W. Dekker, | 43 |
| 25 | 18 » | Misty Morn, | A. Walker, | 49 |
| 26 | 24 » | W. H. B, | E. W. Man, | 73 |
| 27 | 29 » | Aerolite, | W. Willcocks, | 165 |
| 28 | 29 » | Harbinger, | J. W. Leverock, | 48 |
| 29 | 1 April. | Cottica, | D. F. Mac Kechnie, | 320 |
| 30 | 1 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 31 | 10 » | Misty Morn, | W. Cameron qq, | 49 |
| 32 | 12 » | Ellen, | W. A. Baath, | 41 |
| 33 | 15 » | Louisa, | W. Chapman, | 38 |
| 34 | 19 » | Chance, | W. H. Llewellin, | 235 |
| 35 | 19 » | Harbinger, | J. W. Leverock, | 48 |
| 36 | 23 » | Flying Dutchman, | W. P. Stretton, | 46 |
| 37 | 28 » | Czarowitz, | R. Morman, | 190 |
| 38 | 28 » | Mermaid, | Ths King, | 38 |
| 39 | 1 Mei. | Berbice, | T. Abbensits, | 47 |
| 40 | 7 » | Ann Rebecca, | W. B. Hazel, | 26 |
| 41 | 9 » | Harbinger, | J. W. Leverock, | 48 |
| 42 | 12 » | Lady of the Night, | T. Swart qq., | 43 |
| 43 | 15 » | Misty Morn, | J. Eversley, | 49 |
| 44 | 16 » | Perica, | D. Torrance, | 313 |
| 45 | 19 » | H. T. Stanes, | A. P. Bertram, | 197 |
| 46 | 20 » | Maria, | J. T. King, | 77 |
| 47 | 20 » | W. H. B., | E. W. Man, | 73 |
| 48 | 21 » | Hermina, | J. Mercurius, | 38 |
| 49 | 21 » | Mermaid, | Ths. King, | 38 |
| 50 | 26 » | Bessie, | W. Date, | 188 |
| 51 | 28 » | Harbinger, | J. W. Leverock, | 48 |
| 52 | 30 » | Henriette Burchard, | Carl Peters, | 256 |
| | | | Transporteren | f 5114 |

| | Onder welke vlag. | Waarheen gedestineerd. | LADING. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|---|
| 479 | | | | |
| 49 | Nederlandsche. | Demerary. | Suiker, cacao en schoone katoen. | Uitgeklaard te Nickerie. |
| 194 | Noord-Duitsche. | Liverpool. | Suiker, melassie, cacao, rum, □ hout, kokosnoten en huiden. | |
| 41 | Nederlandsche. | Demerary. | Diverse goederen. | Idem. |
| 36 | Idem. | Idem. | Idem. | Idem. |
| 255 | Engelsche. | Maracaïbo. | Ballast. | Idem. |
| 53 | Idem. | Batavia via Saramacca. | □ hout. | |
| 43 | Nederlandsche. | Demerary. | Oost-Indische koffij. | |
| 46 | Idem. | Idem. | □ hout. | |
| 41 | Idem. | Idem. | Suiker, cacao, rum en koehuiden. | Idem. |
| 43 | idem. | Idem. | Suiker. | Idem. |
| 49 | Engelsche. | Idem. | Schoone katoen. | Idem. |
| 73 | Idem. | Barbados. | □ hout. | Idem. |
| 165 | Idem. | Londen. | Suiker en rum. | Idem. |
| 48 | Nederlandsche. | Demerary. | Cacao en cederplanken. | |
| 320 | Engelsche. | Clyde. | Suiker. | |
| 43 | Nederlandsche. | Demerary. | Suiker en cacao. | Idem. |
| 49 | Engelsche. | Idem, | Schoone katoen en katoenpitten. | Idem. |
| 41 | Nederlandsche. | Idem. | Ballast. | Idem. |
| 38 | Engelsche. | Idem. | Suiker en rum. | Idem. |
| 235 | Idem. | Ria de la Hacha. | Ballast. | Idem. |
| 48 | Nederlandsche. | Demerary. | Idem. | |
| 46 | Idem. | Idem. | Suiker, cacao en rum. | Idem. |
| 190 | Engelsche. | Liverpool. | Suiker, rum en kokosnoten. | Idem. |
| 38 | Idem. | Demerary. | Suiker en cacao. | Idem. |
| 47 | Idem. | Idem. | Suiker. | Idem. |
| 26 | Idem. | Barbados. | Brandhout. | Idem. |
| 48 | Nederlandsche. | Demerary. | Cacao. | |
| 43 | Idem. | Idem. | Ballast. | Idem. |
| 49 | Engelsche. | Idem. | Schoone katoen en katoenpitten. | Idem. |
| 313 | Idem. | Clyde. | Suiker, cacao, □ hout en oude metalen. | |
| 197 | Idem. | Idem. | Suiker, cacao, rum en arrowroot. | |
| 77 | Idem. | Demerary. | Planken en diverse goederen. | |
| 73 | Idem. | Antigua. | □ hout. | Idem. |
| 38 | Idem. | Demerary. | Suiker en cacao. | Idem. |
| 38 | Idem. | Idem. | Idem. | Idem. |
| 188 | Idem. | Londen. | Suiker, cacao en □ hout. | |
| 48 | Nederlandsche. | Demerary. | Cacao en rum. | |
| 256 | Noord-Duitsche. | Liverpool. | Suiker en rum. | Idem. |
| 5 114 | | | | |

| Volg-nommer. | Datum van uitklaring. | NAMEN DER SCHEPEN. | NAMEN DER GEZAGVOERDERS. | Grootte in tonnen. |
|---|---|---|---|---|
| | | | Per transport | 5 114 |
| 53 | 4 Junij. | Lady of the Night, | T. Swart qq, | 43 |
| 54 | 6 » | Celestial, | J. Martin qq, | 227 |
| 55 | 7 » | Alice Holden, | J. Bradley, | 200 |
| 56 | 12 » | Lala Rookh, | R. H. Gilliat, | 1 277 |
| 57 | 17 » | Recruit, | W. Murray, | 126 |
| 58 | 19 » | Anna, | F. Fischer, | 221 |
| 59 | 21 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 60 | 26 » | Alliance, | J. Buchan, | 300 |
| 61 | 4 Julij. | Excelsior, | R. O'Garra, | 61 |
| 62 | 7 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 63 | 8 » | W. H. B. | E. W. Man, | 73 |
| 64 | 16 » | Bengal, | A. Douglas, | 1 303 |
| 65 | 22 » | Maria, | P. Dinzey, | 77 |
| 66 | 26 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 67 | 30 » | Hermina, | J. Mercurius, | 38 |
| 68 | 9 Augustus. | Johanne, | J. M. Michelson, | 194 |
| 69 | 21 » | Excelsior, | J. Lewis, | 33 |
| 70 | 22 » | Misty Morn, | T. Eversley, | 49 |
| 71 | 23 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 72 | 25 » | Lily, | T. Simmons, | 65 |
| 73 | 28 » | Alert, | G. Simmons, | 34 |
| 74 | 29 » | Leatitia, | J. Harder, | 154 |
| 75 | 29 » | Tobago, | S. Tungate, | 287 |
| 76 | 6 September. | Yorkshire, | J. B. Kennedey, | 1 771 |
| 77 | 8 » | Misty Morn, | Ths. Eversley, | 49 |
| 78 | 9 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 79 | 13 » | Lily, | T. Simmons, | 65 |
| 80 | 13 » | Cottica, | D. F. Mac Kechnie, | 319 |
| 81 | 17 » | Alert, | G. Simmons, | 34 |
| 82 | 23 » | Pet, | R. F. Bartlet, | 134 |
| 83 | 25 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 84 | 30 » | Lily, | T. Simmons, | 65 |
| 85 | 4 October. | War Hawk, | J. M. S. Dinzey, | 93 |
| 86 | 6 » | H. T. Stanes, | A. P. Betram, | 196 |
| 87 | 9 » | Czarowitz, | R. Morman, | 190 |
| 88 | 16 » | Alcedi, | W. H. Holm, | 60 |
| 89 | 21 » | Lily, | T. Simmons, | 65 |
| | | | Transporteren | 13 165 |

| Onder welke vlag. | Waarheen gedestineerd. | LADING. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|
| Nederlandsche. | Demerary. | Ballast. | Uitgeklaard te Nickerie. |
| Idem. | Londen. | Suiker, rum, vischlijm en kokosnoten. | Idem. |
| Engelsche. | Idem. | Cacao en □ hout. | |
| Idem. | Demerary. | Voor exportatie, rijst. | |
| Idem. | Barbados via Saramacca. | □ hout. | |
| Noord-Duitsche. | Londen. | Suiker en rum. | Idem. |
| Nederlandsche. | Demerary, | Cacao. | Idem. |
| Engelsche. | Clyde. | Suiker en cacao. | |
| Idem. | Barbados. | Cacao. | |
| Nederlandsche. | Demerary. | Idem. | Idem. |
| Engelsche. | Barbados. | □ hout. | |
| Idem. | Demerary. | Voor exportatie, diverse goederen. | |
| Idem. | Idem. | Cacao. | |
| Nederlandsche. | Idem. | Cacao, suiker en rum. | Idem. |
| Idem. | Idem. | Rum. | Idem. |
| Deensche. | Liverpool. | Suiker en rum. | Idem. |
| Engelsche. | Demerary. | Cacao. | |
| Idem. | Idem. | Schoone katoen. | Idem. |
| Nederlandsche. | Idem. | Cacao en huiden. | Idem. |
| Engelsche. | Idem. | Melassie, cacao, vischlijm en cederplanken. | |
| Idem. | Idem. | Ballast. | Idem. |
| Idem. | Londen. | Suiker en rum. | Idem. |
| Idem. | Clyde. | Suiker en melassie | |
| Idem. | Trinidad. | Voor exportatie, diverse goederen. | |
| Idem. | Demerary. | Schoone en vuile katoen. | Idem. |
| Nederlandsche. | Idem. | Schoone katoen. | Idem. |
| Engelsche. | Idem. | Cacao. | |
| Idem. | Clyde. | Suiker, rum, schoone katoen, en □ en letterhout. | |
| Idem. | Barbados. | Planken. | Idem. |
| Idem. | Londen. | Suiker, rum en letterhout. | |
| Nederlandsche. | Demerary. | Cacao en rum. | Idem. |
| Engelsche. | Idem. | Cacao, rum, nappies, pinda's en cederblokken. | |
| Idem. | Barbados. | □ hout. | |
| Idem. | Londen. | Suiker en rum. | Idem. |
| Idem. | Liverpool. | Suiker, rum, schoone katoen, katoenpitten en kokosnoten. | Idem. |
| Idem. | Demerary. | Ballast. | |
| Idem. | Idem. | Cacao, gomma en nappies. | |

| Volg-nommer. | Datum van uitklaring. | NAMEN DER SCHEPEN. | NAMEN DER GEZAGVOERDERS. | Grootte in tonnen. |
|---|---|---|---|---|
| | | | Per transport | 13 165 |
| 90 | 22 October, | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 91 | 22 » | Charlotte, | T. D. Acton, | 36 |
| 92 | 23 » | Misty Morn, | A. Walker, | 49 |
| 93 | 24 » | W. H. B., | E. W. Man, | 73 |
| 94 | 30 » | Brilliant, | J. W. Johnson, | 57 |
| 95 | 4 November, | Williamina, | A. G. Norman, | 218 |
| 96 | 5 » | Perica, | D. Torrance, | 313 |
| 97 | 5 » | Planter, | J. R. Scouler, | 249 |
| 98 | 5 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 99 | 10 » | Celestial, | J. Martin qq., | 227 |
| 100 | 11 » | Lily, | T. Simmons, | 65 |
| 101 | 14 » | Charlotte, | T. D. Acton, | 36 |
| 102 | 17 » | Mangalori, | A. Thoms, | 1 213 |
| 103 | 20 » | Alert, | J. B. Darsey, | 34 |
| 104 | 21 » | Lady of the Night, | T. Swart, | 43 |
| 105 | 22 » | Hermina, | W. Hoyer, | 38 |
| 106 | 25 » | Misty Morn, | A. Walker, | 49 |
| 107 | 29 » | Charlotte, | T. D. Acton, | 36 |
| 108 | 5 December, | Calcutta, | J. Hamilton, | 1 039 |
| 109 | 5 » | Gesine, | H. G. Schriefeer, | 250 |
| 110 | 8 » | Misty Morn, | A. Walker, | 49 |
| 111 | 11 » | Lady of the Nigt, | J. Swart, | 43 |
| 112 | 13 » | Ignes Fatius, | H. Menke, | 188 |
| 113 | 13 » | W. H. B., | E. W. Man, | 73 |
| 114 | 13 » | Hermina, | W. Hoyer, | 38 |
| 115 | 16 » | Alert, | J. B. Darsey, | 34 |
| 116 | 17 » | Lily, | Ths. Simmons, | 65 |
| 117 | 23 » | Anciao de Viriga, | J. d'Olivieira, | 130 |
| 118 | 23 » | Charlotte, | T. D. Acton, | 36 |
| 119 | 27 » | Alliance, | J. Buchan, | 300 |
| | | | Totaal 119 schepen, metende | 18 232 |

| Onder welke vlag. | Waarheen gedestineerd. | LADING. | *AANMERKINGEN.* |
|---|---|---|---|
| Nederlandsche. | Demerary. | Ballast. | Uitgeklaard te Nickerie. |
| Idem. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Engelsche. | Idem. | Kokosnoten. | Idem. |
| Idem. | Barbados. | Rum, □ en brandhout | Idem. |
| Idem. | Idem. | Ballast. | |
| Idem. | Londen. | Koffij, kokosnoten en □ hout. | |
| Idem. | Clyde. | Suiker, vischlijm en □ hout. | |
| Idem. | Idem. | Suiker, rum en □ hout. | |
| Nederlandsche. | Demerary. | Ballast. | Idem. |
| Idem. | Londen. | Suiker en rum. | Idem. |
| Engelsche. | Demerary. | Gomma en arrowroot. | |
| Nederlandsche. | Idem. | Suiker. | Idem. |
| Engelsche. | Idem. | Voor exportatie, diverse goederen. | |
| Idem. | Idem. | Ballast. | Idem. |
| Nederlandsche. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Idem. | Idem. | Suiker en rum. | Idem. |
| Engelsche. | Idem. | Suiker. | Idem. |
| Nederlandsche. | Idem. | Idem. | Idem. |
| Engelsche. | Liverpool. | Voor exportatie, diverse goederen. | |
| Idem. | Idem. | Rum en suiker. | Idem. |
| Idem. | Demerary. | Ballast. | Idem. |
| Nederlandsche. | Idem. | Suiker, rum en huiden. | Idem. |
| Engelsche. | Liverpool. | Roucou, □ en letterhout. | |
| Idem. | Barbados. | □ hout. | Idem. |
| Nederlandsche. | Demerary. | Suiker. | Idem. |
| Engelsche. | Barbados. | Ballast. | Idem. |
| Idem. | Demerary. | Cacao, gomma en nappies. | |
| Portugesche. | Madeira. | Suiker, melassie en rum. | |
| Nederlandsche. | Demerary. | Ballast. | Idem. |
| Engelsche. | Clyde. | Suiker, rum en letterhout. | |

RECAPITULATIE der naar Nederland, Noord-Amerika en andere vreemde landen vertrokken schepen van Suriname, in het jaar 1873.

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| **NAAR NEDERLAND.** | | | metende | |
| Nederlandsche schepen . . . . . | 22 | | 5 048 | |
| Engelsche » . . . . . | 2 | | 392 | |
| Noord-Duitsche » . . . . . | 1 | | 214 | |
| | | 25 schepen | | 5 654 tonnen. |
| **NAAR NOORD-AMERIKA.** | | | | |
| Nederlandsche schepen . . . . . | 4 | | 715 | |
| Engelsche » . . . . . | 21 | | 3 538 | |
| Noord-Amerikaansche schepen . . . . . | 14 | | 2 545 | |
| | | 39 » | | 6 798 » |
| **NAAR ANDERE VREEMDE LANDEN.** | | | | |
| Nederlandsche schepen . . . . . | 40 | | 2 074 | |
| Engelsche » . . . . . | 73 | | 14 837 | |
| Noord-Duitsche » . . . . . | 4 | | 997 | |
| Portugesche » . . . . . | 1 | | 130 | |
| Deensche » . . . . . | 1 | | 194 | |
| | | 119 » | | 18 232 » |
| Totaal . . . | | 183 schepen | metende | 30 684 tonnen. |

Paramaribo, den 4den April 1874.

*De ontvanger der in- en uitgaande regten en accijnsen,*

J. W. Sanches.

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE a, lit. G.

N°. 77.

# STAAT

VAN HET

# ENTREPÔT

DER

# KOLONIE SURINAME

## gedurende het jaar 1873.

STAAT van aanvoer, in- en doorvoer uit het entrepôt

| ARTIKELEN. | AANVOER IN HET ENTREPOT UIT | | | |
|---|---|---|---|---|
| | NEDERLAND. | NOORD-AMERIKA. | VREEMDE LANDEN. | TOTAAL. |
| | Hoeveelheid. | Hoeveelheid. | Hoeveelheid | Hoeveelheid. |
| Bier . . . . . | 10 manden, 5 oxhoofden. | — | — | 10 manden, 5 oxhoofden |
| Blom . . . . . | — | — | 50 vaten. | 50 vaten. |
| Boonen . . . . | — | — | 40 » | 40 » |
| Boter . . . . . | — | — | 30 vaatjes. | 30 vaatjes. |
| Gedistilleerd . . | brandewijn 115 kisten. | — | brandewijn 387 kisten. | brandewijn 502 kisten. |
| | » 3/2 vaten. | — | » 7/2 vaten. | » 10/2 vaten. |
| | likeur 23 kisten. | — | — | likeur 23 kisten. |
| | genever 7719 groene keld. | — | genever 152 groene keld. | genever 7871 groene keld. |
| | » 610 roode » | — | » 200 roode » | » 810 roode » |
| | » 8 vaten. | — | — | » 8 vaten. |
| | » 42/2 » | — | — | » 42/2 » |
| | » 21/4 » | — | — | » 21/4 » |
| Hoeden . . . . | — | — | 19 pakken. | 19 pakken. |
| Koffij . . . . . | — | — | 12 455 balen en 31 vaten. | 12 455 balen en 31 vaten. |
| Koffijzakken . . | — | — | 143 stuks. | 143 stuks. |
| Lucifers . . . . | — | 45 kisten. | — | 45 kisten. |
| Machinerien. . . | — | — | 3 kisten. | 3 » |
| Papier. . . . . | 2 kisten. | — | — | 2 » |
| Porter en ale . . | — | — | 181 vaten. | 181 vaten. |
| Rotting . . . . | — | — | 6 602 bossen. | 6 602 bossen. |
| Rijst . . . . . | 150 balen. | — | 200 balen. | 350 balen. |
| Seltzerwater . . | 13 manden. | — | — | 13 manden. |
| Sigaren . . . . | 28 kisten. | — | 3 kisten. | 31 kisten. |
| Spek . . . . . | — | — | 11 vaten. | 11 vaten. |
| Suiker . . . . | 7 vaten. | — | — | 7 » |
| Tabak. . . . . | 1 kist. | 36/2 vaten. | — | 1 kist en 36/2 vaten. |
| Thee . . . . . | 1 kist. | — | — | 1 kist. |
| Wijn . . . . . | 265 kisten, 7 vaten en 4/4 vaten. | — | 124 kisten en 59 vaten. | 389 kisten, 66 vaten en 4/4 vaten. |
| Zeep . . . . . | — | — | 650 kisten. | 650 kisten. |
| Zout . . . . . | — | — | 171 vaten. | 171 vaten. |
| Diversen . . . . | 50 collis. | — | 26 collis. | 76 collis. |

der kolonie Suriname, gedurende het jaar 1873.

| DOORVOER UIT HET ENTREPOT NAAR | | | |
|---|---|---|---|
| NEDERLAND. | NOORD-AMERIKA. | VREEMDE LANDEN. | TOTAAL. |
| Hoeveelheid. | Hoeveelheid. | Hoeveelheid. | Hoeveelheid. |
| — | — | — | — |
| — | — | — | — |
| — | — | 20 vaten. | 20 vaten. |
| — | — | 30 vaatjes. | 30 vaatjes. |
| — | — | — | — |
| — | — | — | — |
| — | — | — | — |
| genever 12 groene kelders. | genever 41 groene kelders. | genever 120 groene kelders. | genever 173 groene kelders. |
| — | » 10 roode » | » 8 roode » | » 18 » » |
| — | — | — | — |
| — | — | — | — |
| — | — | — | — |
| — | — | 19 pakken. | 19 pakken. |
| 11 666 balen. | — | 25 vaten. | 11 666 balen en 25 vaten. |
| 143 stuks. | — | — | 143 stuks. |
| — | — | — | — |
| — | — | — | — |
| — | — | — | — |
| — | — | 25 vaten. | 25 vaten. |
| 6 602 bossen. | — | — | 6 602 bossen. |
| — | — | — | — |
| — | — | 9 manden. | 9 manden. |
| 3 kisten. | — | 5 kisten. | 8 kisten. |
| — | — | — | — |
| — | — | — | — |
| — | — | — | — |
| — | — | — | — |
| — | — | — | — |
| — | — | — | — |
| — | — | — | — |
| — | — | 18 collis. | 18 collis. |

Paramaribo, den 4den April 1874.

*De Ontvanger der in- en uitgaande regten en accijnsen,*

J. W. Sanches.

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

SURINAME.

BIJLAGE **R.**

N°. 78.

# STAAT

AANTOONENDE

## HET GETAL DER GEDURENDE HET JAAR 1873

## ONTVANGEN EN VERZONDEN BRIEVEN EN DRUKWERKEN,

## PER MAIL EN PER GEWONE SCHEEPSGELEGENHEID.

# ONTVANGEN.

| VAN | PER ENGELSCHE (1) EN FRANSCHE MAIL. (2) | | | | | PER GEWONE SCHEEPS-GELEGENHEID. | | | | Totaal-generaal brieven. | Totaal-generaal drukwerken. | Totaal-generaal monsters. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Ongefrankeerde brieven. | Gefrankeerde brieven. | Totaal. | Porto's drukwerken. | Porto's monsters. | Ongefrankeerde brieven. | Gefrankeerde brieven. | Totaal. | Drukwerken. | | | |
| Nederland (1) . . . . . | 1713 | 7215 | 8958 | 15285 | 474 | 12 | 18 | 30 | 16 | 10275 | 17889 | 496 |
| Idem (2) . . . . . | 203 | 1084 | 1287 | 2588 | 22 | » | » | » | » | | | |
| Frankrijk en den agent der Fransche mailboot (1) (2) . . . . | 210 | 710 | 920 | 510 | » | » | » | » | » | 920 | 510 | » |
| Engeland (1) (2) . . . . . | 261 | 3940 | 4201 | 9560 | » | » | » | » | » | 4201 | 9560 | » |
| Curaçao . . . . . | 80 | 272 | 352 | 406 | 9 | » | » | » | » | 352 | 406 | 9 |
| Nickerie, Coronie en Demerary en andere vreemde plaatsen . | » | » | 3910 | 2060 | » | » | » | » | » | 3910 | 2060 | » |
| Totaal . . . | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 19658 | 30425 | 505 |
| | | | | | | | | | In 1872 ontvangen . . | 19710 | 31932 | 307 |
| | | | | | | | | | Meer ontvangen dan in 1872 . . . | » | » | 198 |
| | | | | | | | | | Minder » » » 1872 . . . | 53 | 1507 | » |

# VERZONDEN.

| NAAR | PER ENGELSCHE (1) EN FRANSCHE MAIL. (2) | | | | | PER GEWONE SCHEEPS-GELEGENHEID. | | | | Totaal-generaal brieven. | Totaal-generaal drukwerken. | Totaal-generaal monsters. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Ongefrankeerde brieven. | Gefrankeerde brieven. | Totaal. | Porto's drukwerken. | Porto's monsters. | Ongefrankeerde brieven. | Gefrankeerde brieven. | Totaal. | Drukwerken. | | | |
| Nederland (1) . . . . . | 1015 | 7355 | 8370 | 3775 | 185 | » | » | » | » | | | |
| | | | | | | 8 | » | 8 | » | 9642 | 4322 | 205 |
| Idem (2) . . . . . | 164 | 1100 | 1264 | 547 | 20 | » | » | » | » | | | |
| Frankrijk en den agent der Fransche mailboot (1) (2) . . . | 380 | 281 | 661 | 65 | » | » | » | » | » | 661 | 65 | » |
| Engeland (1) (2) . . . . . | 412 | 1710 | 2122 | 236 | » | » | » | » | » | 2122 | 236 | » |
| Curaçao . . . . . | 153 | 205 | 358 | 977 | 6 | » | » | » | » | 358 | 977 | 6 |
| Nickerie, Coronie en Demerary en andere vreemde plaatsen . | » | » | 6700 | 5180 | » | » | » | » | » | 6700 | 5180 | » |
| Totaal . . . | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 19483 | 10780 | 211 |
| In 1872 verzonden . . . | | | | | | | | | | 19472 | 13362 | 136 |
| Meer verzonden dan in 1872 . . . | | | | | | | | | | 11 | » | 75 |
| Minder » » » 1872 . . . | | | | | | | | | | » | 2582 | » |

*Koloniaal verslag van* 1874.

CURAÇAO.

N°. 79.

De statistieke opgaven, in dit verslag voorkomende, loopen over het jaar 1873; de andere mededeelingen sluiten zich aan het vermelde bij het vorig verslag, met inbegrip van de berigten tot 1 Junij 1874 ingekomen.

**A. Bevolking.**

Op ultimo December 1873 bedroeg de bevolking:

| OP | Mannen. | Vrouwen. | Totaal. |
|---|---|---|---|
| Curaçao . . . . . | 10 072 | 12 273 | 22 345 |
| Bonaire. . . . . | 2 028 | 2 218 | 4 246 |
| Aruba . . . . . | 2 296 | 2 532 | 4 828 |
| St. Martin (Ned. ged.) | 1 319 | 1 584 | 2 903 |
| St. Eustatius. . . . | 761 | 980 | 1 741 |
| Saba. . . . . | 918 | 1 018 | 1 936 |
| Totaal. . . | 17 394 | 20 605 | 37 999 |

Het garnizoen is onder de bevolking van het eiland Curaçao begrepen.

Er werden in 1873 gesloten:

| OP | Huwelijken. | Waarbij geëchte kinderen. |
|---|---|---|
| Curaçao . . . . . | 89 | 107 |
| Bonaire . . . . . | 16 | 24 |
| Aruba . . . . . | 13 | 52 |
| St. Martin (Ned. ged.) . . | 7 | 13 |
| St. Eustatius. . . . . | 3 | 3 |
| Saba . . . . . | 12 | » |

Het aantal gehuwden, weduwenaars en weduwen bedroeg op ultimo December 1873:

| | |
|---|---|
| Op Curaçao. . . . . | 2366 |
| » Bonaire . . . . . | 1029 |
| » Aruba . . . . . | 684 |
| » St. Martin (Ned. ged.) . . . . | 349 |
| » St. Eustatius . . . . . | 250 |
| » Saba . . . . . | 508 |

De verdeeling der bevolking op de onderscheiden eilanden naar de kerkgenootschappen was als volgt:

| OP | Nederlandsch Hervormden. | Methodisten. | Roomsch-katholijken. | Israëliten. | TOTAAL. |
|---|---|---|---|---|---|
| Curaçao . . . . . | 1615 | » | 19 693 | 1037 | 22 345 |
| Bonaire . . . . . | 180 | » | 4 061 | 5 | 4 246 |
| Aruba. . . . . | 430 | » | 4 395 | 2 | 4 828 |
| St. Martin (Ned. ged.). . . . | 2233 (*) | » | 670 | » | 2 903 |
| St. Eustatius . . . . . | 1023 | 539 | 179 | » | 1 741 |
| Saba . . . . . | 1376 | » | 560 | » | 1 936 |
| Totaal . . . | 6857 | 539 | 29 558 | 1045 | 37 999 |

(*) De Methodisten zijn hieronder begrepen.

De bevolking was naar de geboorteplaats onderscheiden als volgt:

| WOONPLAATS. | GEBOREN | | | | TOTAAL. |
|---|---|---|---|---|---|
| | op het eiland. | elders in West-Indie. | in Nederland. | in andere oorden. | |
| Curaçao . . . . . | 21 075 | 304 | 319 | 647 | 22 345 |
| Bonaire . . . . . | 4 232 | » | 9 | 5 | 4 246 |
| Aruba . . . . . | 4 500 | 304 | 9 | 15 | 4 828 |
| St. Martin (Ned. gedeelte) . . | 2 771 | 89 | 12 | 31 | 2 903 |
| St. Eustatius. . . . . | 1 607 | 115 | 9 | 10 | 1 741 |
| Saba. . . . . | 1 905 | 25 | 4 | 2 | 1 936 |
| TOTAAL . . . . | 36 090 | 837 | 362 | 710 | 37 999 |

In 1873 werden geboren:

| OP | Mannen. | Vrouwen. | TOTAAL. | Hiervan buiten echt. |
|---|---|---|---|---|
| Curaçao . . . . . | 468 | 447 | 915 | 713 |
| Bonaire . . . . . | 92 | 84 | 176 | 87 |
| Aruba . . . . . | 106 | 88 | 194 | 138 |
| St. Martin (Nederlandsch gedeelte). . . . . | 62 | 59 | 121 | 95 |
| St. Eustatius . . . . . | 37 | 22 | 59 | 37 |
| Saba . . . . . | 16 | 27 | 43 | 11 |
| TOTAAL . . . . | 781 | 727 | 1508 | 1081 |

In datzelfde jaar bedroeg het getal overledenen:

| OP | Mannen. | Vrouwen. | TOTAAL. |
|---|---|---|---|
| Curaçao . . . . . | 237 | 273 | 510 waarvan 6 levenloos geboren. |
| Bonaire . . . . . | 34 | 35 | 69 |
| Aruba . . . . . | 40 | 35 | 75 |
| St. Martin (Nederlandsch gedeelte). . . . . | 32 | 37 | 69 |
| St. Eustatius. . . . . | 7 | 16 | 23 |
| Saba . . . . . | 7 | 8 | 15 |
| TOTAAL . . . . | 357 | 404 | 761 |

Als ingezetenen werden ingeschreven 25 personen, waaronder 23 inboorlingen.

## B. Algemeen en gewestelijk beheer.

Tusschen het bestuur van Curaçao en de gouvernementen der omliggende plaatsen heerschte eene goede verstandhouding.

Blijkens de opgaven van bij de regterlijke collegien behandelde zaken, hadden sedert het laatste verslag nog enkele gevallen van verzet tegen de politie plaats, welke voor den bevoegden regter werden gebragt.

Op het eiland Bonaire werden in het jaar 1873 opgeheven de betrekkingen van algemeenen opzigter en van commies van in- en uitklaring. De laatste werd vervangen door een klerk op het kantoor van den ontvanger. Een en ander leidde tot eene bezuiniging van f 1400 's jaars.

Het *Publicatieblad* van 1873, n°. 11, bevat eene koloniale verordening, dd. 18/21 Julij 1873, houdende wijziging der zegelordonnantie voor de kolonie Curaçao, dd. 9/17 Mei 1861 (*Publicatieblad* n°. 5).

Bij koloniale verordeningen van 16 Januarij/13 October 1873, 12 Maart/15 October 1873 en 30 October 1873/9 Februarij 1874 (*Publicatiebladen* 1873, n°. 15 en 16, en 1874, n°. 3), werden opvolgelijk geregeld de belastingen op de eilanden Aruba, St. Eustatius en Saba.

De overige sedert het laatste verslag afgekondigde verordeningen zijn vermeld onder de hoofdstukken waarop zij meer regtstreeks betrekking hebben.

Bij 's Konings besluit van 27 Februarij 1874, n°. 5, werden benoemd tot leden van den Kolonialen Raad de heeren W. T. Chapman en G. A. B. Hellmund.

## C. Militair beheer.

### § 1. *Landmagt.*

Bij Koninklijk besluit van 19 October 1873, n°. 15, werd de landmagt in West-Indie op nieuw georganiseerd en daarbij onder anderen bepaald, dat voortaan de bezetting op het eiland Curaçao zou bestaan uit ééne compagnie infanterie, terwijl de sterkte der officieren van de geneeskundige dienst voor die kolonie werd vastgesteld op één officier van gezondheid 1ste en één 2de klasse, benevens één apotheker 2de of 3de klasse.

Naar aanleiding daarvan werd de compagnie artillerie op Curaçao met ultimo December 1873 opgeheven en de daarbij gediend hebbende militairen beneden den rang van officier bij de compagnie infanterie ingedeeld, terwijl de officieren der artillerie, in afwachting dat nader over hen zal worden beschikt, in subsistentie bij de infanterie zijn opgenomen.

De compagnie infanterie is thans gehuisvest in de kazerne Willem III in het Waterfort, met uitzondering van een detachement sterk 2 sergeants, 4 korporaals, 1 hoornblazer en 25 manschappen, die ter bewaking van het Riffort daarin zijn achtergebleven. In de bezettingen van de forten Nassau en Beekenburg werd geene verandering gebragt.

De sterkte van het garnizoen was op 1°. Januarij 1874 als volgt:

1 kapitein-kommandant der troepen en van het garnizoen;

compagnie infanterie 5 officieren en 250 onderofficieren en manschappen, waaronder begrepen 93 onderofficieren en manschappen van de opgeheven compagnie artillerie;

geneeskundige dienst 4 officieren.

De volgende mutatien hadden in het jaar 1873 bij het garnizoen plaats:

Geëngageerd 6 inboorlingen en 1 Europeaan.

Gereëngageerd voor 1 tot 6 jaren, van de infanterie 4 onderofficieren en 14 manschappen, van de artillerie 1 onderofficier, 3 korporaals en 3 manschappen.

Overgenomen van het garnizoen in Suriname 1 officier van gezondheid 3de klasse.

Gedetacheerd bij de brigade marechaussées, doch daarna wederom bij het corps teruggekeerd, 3 artilleristen.

Naar Nederland teruggekeerd om daar te worden gepasporteerd: van de infanterie 14 en van de artillerie 13 manschappen.

Met gagement de dienst verlaten: 3 onderofficieren der infanterie en 1 artillerist.

In de kolonie gepasporteerd: van de infanterie 2 en van de artillerie 3 manschappen.

Overleden: 1 korporaal en 3 manschappen.

Gedetacheerd bij de brigade maréchaussées: 2 artilleristen.

De gezondheidstoestand van het garnizoen was gedurende 1873 zeer gunstig.

De wapens en het ledergoed zijn in goeden staat.

In het afgeloopen jaar werd ten dienste van het garnizoen uit Nederland een tiental achterlaadgeweren klein kaliber (stelsel de Beaumont) ontvangen. Het vooruitzigt bestaat dat spoedig het geheele garnizoen met geweren van dat stelsel zal gewapend zijn.

Kleeding, huisvesting, nachtleger en voeding zijn voldoende.

De onderofficieren en manschappen zijn voor het meerendeel van de in 1868 vastgestelde nieuwe uniform voorzien, terwijl met het aanmaken en uitreiken daarvan wordt voortgegaan.

Op ultimo December 1873 bevonden zich 6 militairen in de klasse van discipline.

De garnizoensboekerij bevat 990 werken in onderscheidene talen.

De magazijnen, bergplaatsen, arrestlocalen en werkplaatsen, bevinden zich in goeden staat.

De stedelijke schutterij op Curaçao was op ultimo December 1873 sterk: 1 majoor, 17 officieren, 282 presente en 257 afwezige onderofficieren en schutters.

De schutterij is behoorlijk gekleed en gewapend.

De landelijke schutterij bestond uit 1 majoor, 10 officieren en 1026 onderofficieren en manschappen. Deze schutterij is niet gewapend.

De sterkte der schutterij op de andere eilanden was op ultimo December 1873 als volgt:

Bonaire:

1 kapitein-kommandant, 1 luitenant en 272 onderofficieren en manschappen.

Aruba:

1 kapitein-kommandant, 4 luitenants en 650 onderofficieren en manschappen.

St. Martin (Ned. ged.):

1 luitenant en 50 onderofficieren en manschappen.

St. Eustatius:

1 luitenant en 30 onderofficieren en manschappen.

### § 2. *Inrigtingen met het militair beheer in verband.*

Het landshospitaal wordt voortdurend gebezigd tot het opnemen van zieke officieren, onderofficieren en manschappen van de zee- en landmagt, maréchausées, gepensioneerden, gegageerde militairen en anderen, die op verpleging in die inrigting aanspraak hebben.

Het aantal verpleegden bedroeg in 1873:

| | Staf. | Infanterie. | Artillerie. | Zeemagt. | Marchaussés. | Sein- en batterij-wachters. | Gegageerden. | Civile personen. | Onvermogenden. | Civile gevangenen. | Militaire justitie. | Koopvaardijvloot. | Totaal. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Op 1 Januarij 1873 in behandeling. | » | 15 | 4 | 6 | » | » | » | » | » | » | » | » | 25 |
| In 1873 bijgekomen . . . . . | » | 116 | 75 | 29 | 5 | » | 5 | » | 5 | » | 2 | 1 | 238 |
| Totaal . | » | 131 | 79 | 35 | 5 | » | 5 | » | 5 | » | 2 | 1 | 263 |
| Hersteld of uitgegaan . . . . . | » | 123 | 71 | 34 | 2 | » | 3 | » | 2 | » | 2 | 1 | 238 |
| Blijft . | » | 8 | 8 | 1 | 3 | » | 2 | » | 3 | » | » | » | 25 |
| Overleden. . . . . | » | 3 | » | » | 2 | » | 1 | » | 1 | » | » | » | 7 |
| In behandeling op 31 December 1873. | » | 5 | 8 | 1 | 1 | » | 1 | » | 2 | » | » | » | 18 |

Door opneming in het *Publicatieblad* werden afgekondigd:
's Konings besluiten, dd. 11 Junij 1873, n°. 25, en 23 April 1870, n°. 22, het eerste houdende verklaring dat het eereteeken, ingesteld bij Koninklijk besluit van 19 Februarij 1869 (*Staatsblad* n°. 24) ook zal worden uitgereikt aan hen, die hebben deel genomen aan de krijgsverrigtingen in Deli (N. O. kust van Sumatra), loopende van 14 Mei tot 6 December 1872, en het andere strekkende tot toekenning van gemeld herinneringskruis aan hen, die hebben deel genomen aan de krijgsverrigtingen ter kuste van Guinea in 1869 en 1870 (*Publicatieblad* 1873, n°. 8);
het Koninklijk besluit van den 15den Junij 1870, n°. 9, betreffende het verleenen van vergunningen tot het dragen van medailles aan militairen, die deze in vreemde dienst hebben verworven (*Publicatieblad* 1873, n°. 14).

### § 3. *Zeemagt.*

Zijner Majesteits schroefstoomschip *Kijkduin* vertrok in het begin dezes jaars naar Suriname en werd in de wateren van Curaçao vervangen door het schroefstoomschip *Het Loo*.

Met betrekking tot het in het vorig verslag bedoelde onderzoek omtrent de geschiktheid der Caracas-baai voor ankerplaats van in quarantaine liggende schepen, zij vermeld, dat in de maand Julij 1873 de stations-kommandant zich op nieuw met Zr. Ms. stoomschip *Kijkduin* naar gemelde baai heeft begeven, ten einde in overleg met eene commissie van zeeofficieren, den chef van het bouwdepartement en den havenmeester, tevens loods, de plaatsen aan te wijzen waar boeijen en landvasten moeten worden gesteld. Het voor quarantaine-ligplaats bestemde gedeelte der baai werd daarna opgemeten en in kaart gebragt.

In het jaar 1873 werd de haven van Curaçao bezocht door 1 Amerikaansch en 1 Fransch oorlogsschip.

## D. Regtswezen en Politie.

### I. Wetgeving.

Onder n°. 11 is in het *Publicatieblad* van 1874 opgenomen eene koloniale verordening dd. 2 Januarij/24 Maart 1874, houdende: 1°. regeling der emolumenten, welke door de ambtenaren van den burgerlijken stand in de kolonie Curaçao worden genoten; en 2°. bepaling van de som, welke door het voltrekken van een huwelijk in een bijzonder huis moet worden betaald ten behoeve van de armen.

Wijders kwamen tot stand twee koloniale verordeningen, dd. 7 April ll., betrekkelijk vestiging in de kolonie Curaçao en benoembaarheid tot openbare bedieningen.

### II. Regterlijke magt en regtspraak.

Eene opgave zoowel van de burgerlijke als strafzaken bij het Hof van Justitie in het jaar 1873 behandeld, wordt onder litt. A hierbij gevoegd.

Het aantal vonnissen in burgerlijke zaken bij het kantongeregt op *Curaçao* bedroeg gedurende 1873, 45, als:

34 ter zake van schuldvorderingen;
5 » » » ontruiming van onroerende goederen;
4 » » » opvordering van huur;
2 » » » » » roerende goederen.

Bij minnelijke schikking werden afgemaakt 6 zaken; waarvan in twee, op verzoek van partijen, proces-verbaal opgemaakt.

In twee zaken had afstand van de instantie plaats.

Voorts bleven 5 zaken hangende.

In 10 voogdijen en 15 toeziende-voogdijen hadden voorzieningen plaats.

Over onbeheerde nalatenschappen werden 2 curatoren en over eene bezwaarde erfenis 1 bewindvoerder benoemd.

Behalve de acten wegens de benoemingen van voogden, toeziende voogden, curators en bewindvoerders, zijn door den kantonregter en den griffier 71 acten in verschillende zaken verleden.

Ter griffie van het kantongeregt werden ingeschreven 3 acten van huwelijksche voorwaarden en 1 van vennootschap.

In strafzaken beliep het aantal vonnissen bij het kantongeregt op Curaçao 82. Hieronder waren: 41 ter zake van moedwillig toebrengen van slagen of kwetsuren en 5 ter zake van het beleedigen door woorden van een agent der openbare magt in de waarneming zijner bediening, waarvan 1 gepaard met het toebrengen van een slag, en 1 gepaard met gewelddadigheden en feitelijken wederstand jegens een ondergeschikt beambte van de administrative en regterlijke politie, handelende ter uitvoering van algemeene verordeningen, gepleegd door een ongewapend persoon.

Het getal der veroordeelde personen bedroeg 83, dat der vrijgesprokenen 11.

Van 10 door het kantongeregt uitgesproken vonnissen werd hooger beroep aangeteekend, waarvan 3 door den procureur-generaal.

Aan den Gouverneur werd van consideratie en berigt gediend op 10 verzoekschriften ter erlanging van gratie.

Bij het kantongeregt op *Bonaire* werden 5 burgerlijke en 7 strafzaken behandeld.

Van een strafvonnis kwam de procureur-generaal in beroep.

Een getuigen-verhoor had plaats, op last van den regter-commissaris bij het hof van justitie.

Op een verzoek om gratie werd door den kantonregter van consideratien en berigt gediend.

Bij het kantongeregt op *Aruba* werden in 1873 behandeld: 15 strafzaken, 13 burgerlijke zaken bij gewoon geding en 5 bij kort geding.

8 requesten werden behandeld en in 4 voogdijen voorzien.

In één onbeheerden boedel werd een curator benoemd.

Op *St. Martin* (*Ned. gedeelte*) deden zich bezwaren tegen de regtsbedeeling in burgerlijke zaken voor.

De gegrondheid daarvan erkennende, was het Bestuur er op bedacht daaraan, zoo mogelijk, te gemoet te komen, en werd door den Gouverneur, als voorzitter van den Kolonialen Raad, eene commissie van regtsgeleerden benoemd, om de noodige ontwerpen, daarop betrekking hebbende, aan het Bestuur in te dienen.

In 1873 werden bij den Raad van Justitie 8 zaken aangebragt, waarvan 6 afgedaan, één naar het kantongeregt verwezen en één bij het einde van het jaar aanhangig bleef.

5 dier zaken waren wegens slagen en kwetsuren en 3 wegens diefstal. Op alle volgden veroordeelende vonnissen.

De Raad diende op één verzoek om gratie van consideratien en advies.

Bij het kantongeregt werden 18 strafzaken aangebragt; in 13 daarvan werden 17 personen tot gevangenisstraf of boete veroordeeld.

De kantonregter diende op één verzoek om gratie van consideratien en advies.

31 burgerlijke zaken werden bij den kantonregter aanhangig gemaakt; 7 werden bij minnelijke schikking beëindigd; in 1 werd verstek verleend en in 17 de eisch toegewezen.

In ééne voogdij werd voorzien.

Door het kantongeregt op *St. Eustatius* werden in 1873 16 condemnatoire uitspraken (in zaken van overtreding) gedaan, waarvan: 1 bij verstek tot gevangenisstraf, 10 tot geldboete, van welke één bij verstek en 5 tot gevangenisstraf en geldboete; wijders werden gewezen: 4 vonnissen, houdende onbevoegdverklaring en verwijzing naar den bevoegden regter, 1 vonnis houdende ontslag van regtsvervolging, en 1 houdende vrijspraak. Het getal burgerlijke zaken bedroeg 13, waarvan 1 bij verstek.

Op *Saba* werden in 1873 door den kantonregter 11 zaken behandeld, alle betrekking hebbende tot politieovertredingen.

## III. Politie.

De in het vorige verslag bedoelde reorganisatie van het politiewezen werkt goed.

Volgens den Gouverneur is de eerbied voor de politie op Curaçao merkbaar toegenomen ten gevolge van de verbetering van het lot der maréchaussées, waardoor men in de gelegenheid was meer geschikte personen te verkrijgen.

In het algemeen, maar vooral op de eilanden buiten Curaçao, is het moeijelijk geschikte veldwachters te bekomen. De Gouverneur meent dat hierop van invloed is het bij de inboorlingen nog bestaand vooroordeel tegen de politie en vertrouwt dat de tijd hierin verbetering zal brengen.

## IV. Middelen van beheer met het regtswezen in verband.

### § 1. *Hypotheekbewaarder.*

Op ultimo December 1872 bleven bestaan de volgende inschrijvingen:

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| tegen 3 pct. | 1 | f 10 607,71 | | |
| » 4½ » | 1 | 350,00 | | |
| » 5 » | 1 | 6 200,00 | | |
| » 6 » | 386 | 1 920 074,00 | | |
| » 7 » | 98 | 97 828,00 | | |
| » 8 » | 14 | 21 600,00 | | |
| » 9 » | 3 | 1 950,00 | | |
| » 10 » | 3 | 4 000,00 | | |
| » 12 » | 8 | 6 178,00 | | |
| zonder rente | 2 | 14 545,70 | | |
| | 517 | | f | 2 083 333,41 |

In 1873 bijgekomen:

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| tegen 5 pct. | 1 | f 600,00 | | |
| » 6 » | 43 | 262 830,00 | | |
| » 7 » | 19 | 100 600,00 | | |
| » 8 » | 7 | 5 900,00 | | |
| » 9 » | 1 | 8 000,00 | | |
| » 12 » | 4 | 12 950,00 | | |
| zonder rente | 2 | 2 275,00 | | |
| | 594 | | | 393 155,00 |
| | | | f | 2 476 488,41 |

Hiervan zijn verminderd en gedeeltelijk doorgehaald:

| | | | |
|---|---|---|---|
| tegen 6 pct. | 3 | f 2 300,00 | |
| » 8 » | 1 | 600,00 | |
| » 12 » | 1 | 2 000,00 | |
| | | f | 4 900,00 |

Geheel doorgehaald:

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| tegen 3 pct. | 1 | 10 607,71 | | |
| » 6 » | 38 | 260 955,00 | | |
| » 7 » | 17 | 45 375,00 | | |
| » 8 » | 4 | 7 000,00 | | |
| » 9 » | 1 | 1 650,00 | | |
| » 10 » | 1 | 2 000,00 | | |
| zonder rente | 2 | 14 545,70 | | |
| wegens meerdere securiteit . . . . | 1 | | | |
| | 65 | | | 347 033,41 |
| Blijft . . . | 529 | | f | 2 129 455,00 |

zoodat op ultimo December 1873, 529 inschrijvingen bleven bestaan, ten bedrage van f 2 129 455.

Voorts werden in het jaar 1873, 126 acten van eigendoms-overgang of andere daartoe betrekkelijke acten overgeschreven, alsmede 2 processen-verbaal van inbeslagneming.

### § 2. *Hypotheekbank.*

De stand van de hypotheekbank was op ultimo December 1873 als volgt:

| | | |
|---|---|---|
| Het garantiekapitaal van de hypotheekbank op het eiland Curaçao bedroeg op ultimo December 1872 . | f 193 053,30 | |
| Verlies op hypotheken | 1 432,25 | |
| | f 191 621,05 | |
| Overwinst in 1873 . . | 4 027,24 5 | |
| Alzoo het garantiekapitaal op ultimo December 1873. . . . . | | f 195 648,29 5 |
| Het kapitaal aan particulieren behoorende bedroeg . . . . | f 1 255 847,27 5 | |
| In 1873 ter administratie gebragt . . . . | 12 069,58 5 | |
| Interest op kapitaal gebragt . . . . . | 1 839,93 | |
| | f 1 269 756,79 | |
| Afbetaalde kapitalen . | 8 965,99 5 | |
| Alzoo het kapitaal van particulieren op ultimo December 1873 . . . . . | | 1 260 790,79 5 |
| Verschuldigde interesten aan particulieren . . . . . | | 15 264,81 |
| | | f 1 471 703,90 |
| Hypotheken ten faveure van de hypotheekbank . . . . . | | f 1 383 522,84 |
| Een huis in de Willemstad. . . . . | | 6 191,40 |
| » » op Bonaire . . . . . | | 4 000,00 |
| Verschuldigde interesten door particulieren . . . . . | | 65 401,91 |
| Saldo in kas. . . . . | | 12 587,75 |
| | | f 1 471 703,90 |

§ 3. *Weeskamers.*

Het bedrag op ultimo December 1873 onder de administratie der Nederlandsche Portugeesch-Israëlitische weeskamer op Curaçao bedroeg f 87 017,99, waarvan f 61 213,49 aan de Israëlitische gemeente en f 25 804,50 aan particulieren behoorden.

| | | |
|---|---|---|
| Op ultimo December 1873 bedroeg het saldo in kas van de weeskamer op St. Martin (Ned. gedeelte) | f | 4 089,06 |
| Nog uitstaande gelden . . . . . | | 1 011,90 |
| Te zamen . . | f | 5 100,96 |

Van dit bedrag behoort f 1 137,58 aan saldo van interest.

| | | |
|---|---|---|
| Op St. Eustatius was op ultimo December 1873 door de weeskamer uitgezet . . . . . | f | 3 018,85 5 |
| In de reservekas en in de kas der kamer gedeponeerd . . . . . | | 355,35 5 |
| Zoodat op ultimo December 1873 het geldelijk bedrag onder het beheer der kamer bedroeg . . . . . | f | 3 374,21 |

§ 4. *Gevangenissen.*

De commissie van administratie der gevangenissen op *Curaçao* zegt onder anderen in haar verslag, dat, ofschoon naar haar gevoelen de gevangenis onder het raadhuis voor hare bestemming weinig geschikt is te noemen, het nogtans doelloos zou zijn in uitvoerige beschouwingen hierover te treden, omdat hare bezwaren slechts zouden zijn weg te ruimen door de oprigting van een geheel anders ingerigt, ruimer en op zich zelf staand gebouw, dat een behoorlijk zamenvattend toezigt over de gevangenen toelaat, aan de eischen der gezondheidsleer beter dan het tegenwoordige voldoet en de gemeenschap tusschen de gevangenen en de buitenwereld voldoende afsluit, om ongeoorloofde verstandhoudingen en gelegenheid tot ontvlugting te voorkomen.

Voor zooveel evenwel de commissie, binnen de grenzen der beschikbare middelen, verbetering van het bestaande bereikbaar achtte, heeft zij daartoe strekkende voorstellen aan het bestuur der kolonie gedaan.

Dien ten gevolge werden in de inrigting van het gebouw hier en daar eenige veranderingen aangebragt, waardoor de gelegenheid tot verstandhouding naar buiten en tot ontvlugting althans eenigzins verminderd, de luchtverversching inzonderheid des nachts, verbeterd, en het houden van een naauwkeurig toezigt meer mogelijk geworden is.

Ten aanzien van het meubilair der gevangenis valt op te merken, dat de ziekenkamer en het vertrek bestemd tot afzonderlijke huisvesting (de pistole) van de vroeger aldaar ontbrekende meubelen en verder huisraad werden voorzien.

Door het ten vorigen jare ingevoerde reglement van orde is het inwendig bestuur op een vasten voet geregeld, hetgeen in allen opzigte een heilzamen invloed heeft uitgeoefend.

De betrekking van cipier, welke vroeger met die van opperwachtmeester der maréchaussées was verbonden, werd aan een afzonderlijk persoon opgedragen.

| | Mannen. | Vrouwen. | Totaal. |
|---|---|---|---|
| Op 1 Januarij 1870 bedroeg het aantal gevangenen . . . . | 24 | 1 | 25 |
| In dat jaar werden in de gevangenis opgenomen . . . . | 92 | 19 | 111 |
| | 116 | 20 | 136 |
| en ontslagen . . . . | 82 | 16 | 98 |
| Op ultimo December 1873 in hechtenis . . . . . | 34 | 4 | 38 |

Door 5 mannelijke en 2 vrouwelijke gevangenen werd in 1873 gebruik gemaakt van het vertrek, bestemd tot afzonderlijke opsluiting (de pistole).

Even als in 1872 waren aanvankelijk nog vergrijpen tegen de tucht in de gevangenis aan de orde van den dag, hetgeen echter verbeterde toen de verstandhouding met buiten, door de in het gebouw gemaakte veranderingen, gepaard met strenger toezigt, moeijelijker was geworden, en thans valt over gebrek aan tucht niet veel meer te klagen.

Het aantal disciplinaire straffen in 1873 bedraagt 30, waarvan 25 door mannen en 5 door vrouwen ondergaan; 9 dier straffen werden door de commissie en 21 door haren voorzitter opgelegd.

De verbeterde tucht is hoofdzakelijk toe te schrijven aan het voorloopig bewaken der gevangenis door eene militaire wacht.

In het onderhoud der gevangenen werd door aankoop van het benoodigde van wege de commissie voorzien.

De geneeskundige dienst werd naar behooren verrigt. Slechts één ernstige ongesteldheid deed zich voor, te weten eene verwonding door iemand zich zelven toegebragt, vóór dat hij als verdacht van poging tot moord in hechtenis werd genomen, hetgeen zijne overbrenging naar en verpleging in het gasthuis buiten de gevangenis noodig maakte.

Geen der godsdienstleeraars maakte van de aan hen

toegekende vrijheid, om voorzien van een toegang-biljet de gevangenis te bezoeken, gebruik.

De dwangarbeiders worden geregeld onder behoorlijk toezigt buiten de gevangenis gebezigd tot het reinigen van straten en andere openbare plaatsen.

Onder de tot gevangenisstraf veroordeelden, werd aan sommigen, die een ambacht verstaan, op hun verzoek vergund dit uit te oefenen, wanneer het zonder gevaar voor de orde of veiligheid kon geschieden. Overigens bestond vroeger de arbeid der gevangenen in het malen van maïs, dat echter opgehouden heeft sedert de directie van het gasthuis de aldaar verbruikt wordende maïs niet meer, gelijk vroeger, in de gevangenis laat malen en ook de meeste molens gebrekkig geworden zijn. Thans evenwel zijn deze hersteld met het oog op de maïs die in de gevangenis zelve wordt verbruikt.

De gevangenis in de Willemstad bestaat uit twee vertrekken in het gebouw van het vroegere fiscalaat en is zeer ondoelmatig. Bovendien is de betrekking van cipier aldaar opgedragen aan den cipier der gevangenis onder het raadhuis, hetgeen een voldoend toezigt, zonder verwaarloozing dezer laatste, onmogelijk maakt. Hierin wordt echter zooveel doenlijk voorzien door de in het gebouw van het fiscalaat gestationeerde politiewacht.

In 1873 werden in de gevangenis nog opgenomen 55 wegens desertie of ongeregeldheden gearresteerde zeelieden, 1 gegijzelde wegens schulden, en 1 in hechtenis genomen wegens wanbetaling van boete en kosten door den gewonen regter opgelegd.

Op *Bonaire* en *Aruba* werden in 1873 commissien van administratien over de gevangenissen benoemd.

| | | |
|---|---|---|
| Op *St. Martin* (*Ned. gedeelte*) waren op ultimo December 1872 in de gevangenis. . . . . | 0 | personen. |
| In 1873 bijgekomen. . . . . | 20 | » |
| waaronder 3 tot dwangarbeid veroordeeld. | | |
| te zamen . . | 20 | |
| In 1873 ontslagen . . . . . | 17 | |
| Zoodat op ultimo December 1873 er nog | 3 | gevangenen waren, waarvan een naar Curaçao werd opgezonden. |

Op *St. Eustatius* werden in 1873 10 personen in de gevangenis opgenomen, allen ten gevolge van veroordeeling tot gevangenisstraf door den kantonregter.

Op *Saba* werden in dat jaar 11 personen in hechtenis genomen.

## E. Eeredienst.

### I. Protestantsche.

In de vacante predikantsplaats, bij de vereenigde Protestantsche gemeente op *Curaçao*, werd in 1873 voorzien.

De kerkeraad deelt in zijn verslag mede dat, behalve op feestdagen en bij buitengewone gelegenheden, de opkomst in de kerk doorgaans veel te wenschen overliet. Volgens den Gouverneur bezoeken gewoonlijk slechts 12 tot 20 personen de kerk.

Bij deze gemeente werden in 1873 gedoopt 46 kinderen.

Tot lidmaten aangenomen 36 personen, waaronder 16 schepelingen van Zr. Ms. zeemagt: 22 kerkelijke attestatien werden afgegeven en 9 voltrokken burgerlijke huwelijken kerkelijk ingezegend.

De eilanden *Bonaire* en *Aruba*, werden in hetzelfde jaar elk driemaal door een der predikanten van Curaçao bezocht.

Op Bonaire werden bij een dier gelegenheden 2 kinderen gedoopt en 1 huwelijk kerkelijk ingezegend. Het kerkgebouw en de omsluiting van de begraafplaats aldaar ondergingen aanmerkelijke herstellingen.

Op ieder der eilanden *St. Martin* (*Ned. gedeelte*) en *St. Eustatius* is voortdurend een zendeling gevestigd van het Engelsch Wesleyaansche Methodisten-genootschap, die eene toelage uit de koloniale kas geniet van f 1200 's jaars. Hun kerken zijn in den regel zeer druk bezocht.

Op *St. Martin* (*Ned. gedeelte*) werden gedoopt 74 kinderen, 4 huwelijken kerkelijk ingezegend. Het getal catechisanten bedroeg 13.

De kapel in de hoofdplaats werd in 1873 hersteld, terwijl met de herstellingen aan het kerkgebouw te Koolbaai eerlang een begin zou worden gemaakt.

Op St. Eustatius werden in 1873, 45 kinderen gedoopt.

Het eiland *Saba* werd in 1873 vijf malen door den Anglikaanschen geestelijke van Anguilla bezocht. Het aantal door hem gedoopte kinderen bedroeg 32. Ook werd dat eiland bezocht door den Anglikaanschen bisschop van Antigua, die op Saba het nachtmaal bediende en 64 personen tot lidmaten aannam.

Het kapitaal der Protestantsche kerk op Curaçao bedroeg op ultimo December 1873 f 57 278,395.

De uitgaven van het weezenfonds hebben in dat jaar bedragen f 1404,21 te weten:

| | |
|---|---|
| voor maandelijkschen onderstand. . | f 1 116,00 |
| » kleeding . . . . . | 287,21 |
| » zegelregt . . . . . | 1,00 |
| | f 1 404,21 |

Het getal bedeelde weezen bedroeg 31.

Het weezenfonds genoot in 1873 als vroeger van gouvernementswege een subsidie van f 1500.

Aan de armen werd uitgedeeld eene som van f 1851,75.

Uit de algemeene armengelden werd daartoe bijgedragen f 829,75.

### II. Roomsch-katholijke.

Het aantal Roomsch-katholijke geestelijken onderging in 1873 geene verandering en bleef 1 geestelijke van den 1sten en 13 van den 2den rang.

Wegens de gebleken behoefte werd, met ingang van 1°. Januarij 1874, het getal geestelijken van den 2den rang met 1 vermeerderd.

De bij voortduring op Curaçao gevestigde geestelijke van den 1sten rang, deed in het begin van dit jaar eene dienstreis naar de eilanden St. Martin, St. Eustatius en Saba, en keerde in de maand Maart terug.

Twee der geestelijken, op Curaçao behoorende, vertrokken wegens redenen van gezondheid met verlof naar Nederland.

Behalve de bovenbedoelden zijn op Curaçao nog 3 gepensioneerde pastoors werkzaam.

Van de zusters van liefdadigheid bevonden zich:

| | |
|---|---|
| Op de scholen in de stad. . . . . | 39 |
| » » » » » buitendistricten. . . . . | 10 |
| In het gasthuis, leprozen en krankzinnigen-gestichten. | 29 |
| Op Bonaire voor het onderwijs. . . . . | 4 |
| » Aruba » » » . . . . . | 4 |

Het kapitaal aan de Roomsch-katholijke kerk op Curaçao behoorende bedroeg op ultimo December 1873 f 11 006,295.

Aan de armen werd uitgedeeld f 1227, waarvan door het Gouvernement f 829,75 uit de algemeene armengelden bijgedragen.

Even als vroeger ontving de gemeente van het Gouvernement eene som van f 1500 ten behoeve der Roomsch-katholijke weezen.

Bij de Roomsch-katholijke gemeente op *Bonaire* werden in 1873 gedoopt 175 kinderen, 8 huwelijken kerkelijk ingezegend en 2 personen tot lidmaten aangenomen, terwijl aan 533 kinderen cathegetisch onderwijs werd gegeven.

Van *Aruba* is op dit gebied niets bijzonders te vermelden.

Op *St. Martin* (*Ned. gedeelte*) werden gedoopt 33 kinderen en 1 bejaard persoon; kerkelijk ingezegend 3 huwelijken. Het getal cathegisanten bedroeg 72. De zondagsschool werd bezocht door 130 kinderen. Het Roomsch-katholijk kerkgebouw en de pastorie ondergingen herstelling.

Op *St. Eustatius* werden 16 kinderen gedoopt en 3 huwelijken kerkelijk ingezegend.

Van *Saba* zijn geene opgaven ontvangen.

III. Israëlitische gemeenten.

*a.* Nederlandsch Portugeesch-Israëlitische.

Aan de armen werd uit de algemeene armengelden door het Gouvernement verstrekt eene som van f 424,88.

Het kapitaal aan deze gemeente behoorende bedroeg op ultimo December 1873, f 61 213,49.

*b.* Nederlandsch Hervormd-Israëlitische.

Het zielental bedroeg op ultimo December 1873, 285.

De uitgaven voor 1873 geraamd op f 3572 hebben beloopen f 3043,82.

De inkomsten geraamd op f 845 bedroegen f 1362,75.

Het tekort werd gevonden door hoofdelijken omslag der gemeenteleden.

Het armenfonds bedroeg op ultimo December 1873 f 473,95.

De begraafplaats der gemeente wordt met de meeste zorg onderhouden

In de behoefte aan een prediker kan wegens beperktheid der geldmiddelen nog niet worden voorzien.

## F. Instellingen van liefdadigheid.

I. Het Lazarus- en krankzinnigengesticht.

Bij koloniale verordeningen van 30 October 1873 en 7 April 1874 werden bepalingen vastgesteld omtrent het krankzinnigengesticht.

De uitgaven van het leprozengesticht bedroegen in 1873 . . . . . f 1 832,95

die van het krankzinnigengesticht . . . 4 367,50

f 6 200,45

Op ultimo December 1873 werden verpleegd: leprozen 7 en krankzinnigen 22.

In het leprozengesticht bevonden zich 4 en in het krankzinnigen-gesticht 6 zusters van liefdadigheid tot verpleging der lijders, benevens 1 bediende en 1 pontvoerder.

In 1873 werd 1 krankzinnige als hersteld ontslagen, terwijl in dat jaar 4 anderen overleden.

II. Het gasthuis en het hospitaal voor de armen.

| | | |
|---|---|---|
| Op 1°. Januarij 1873 waren in het gesticht aanwezig . . . . . | | 49 lijders |
| In 1873 bijgekomen. . . . . | | 107 » |
| . . . . Te zamen . . | | 156 lijders |
| hersteld. . . . . | 66 | |
| overleden . . . . . | 43 | |
| | | 109 » |
| Zoodat op ultimo December 1873 in het gesticht aanwezig blijven . . . . . | | 47 lijders |

De ontvangsten bedroegen met inbegrip eener som van f 1764,51, door den president der directie voorgeschoten, eene som van f 7046,93⁵, zijnde tevens het bedrag der uitgaven.

Het gewone subsidie van het Gouvernement werd ook over 1873 verleend.

III. Spaarbank en bank van leening.

Blijkens het openbaar gemaakte verslag der Curaçaosche spaar- en beleenbank over het 23ste huishoudelijke jaar van den 1sten Julij 1872 tot 30 Junij 1873 sloot de balans op laatstgemelden datum met een eindcijfer van f 225 723,82⁵.

Het aantal leden onderging geene verandering.

De op Aruba bestaan hebbende spaar- en beleenbank werd in 1873 opgeheven. Het voornemen schijnt echter te bestaan weder een dergelijke instelling, maar op betere grondslagen, in het leven te roepen.

IV. Andere instellingen van liefdadigheid.

Hiertoe behooren de Protestantsche Maatschappij van weldadigheid, de Israëlitische Maatschappij tot hulpbetoon aan vlijtige armoede, de verschillende begrafenissocieteiten op Curaçao en de armenkassen op de verschillende eilanden, als:

op *Bonaire:*

| | | |
|---|---|---|
| In kas op 1 Januarij 1873. . . . . | f | 309,15⁵ |
| Inkomsten in 1873. . . . . | | 268,48⁵ |
| Totaal. . | f | 577,64 |
| Uitgaven in 1873 . . . . . | | 124,40 |
| Saldo in kas op ult. December 1873 . . | f | 453,24 |

op *Aruba:*

| | | |
|---|---|---|
| In kas op 1 Januarij 1873. . . . . | f | 1223,31 |
| Inkomsten in 1873. . . . . | | 465,96⁵ |
| Totaal. . | f | 1689,27⁵ |
| Uitgaven in 1873 . . . . . | | 686,75 |
| Saldo in kas op ultimo December 1873. . | f | 1002,52⁵ |

op *St. Martin (Ned. gedeelte):*

| | | |
|---|---|---|
| In kas op 1 Januarij 1873. . . . . | f | 93,00 |
| Inkomsten in 1873. . . . . | | 618,19 |
| Totaal. . | f | 711,19 |
| Uitgaven in 1873 . . . . . | | 698,12 |
| Saldo in kas op ult. December 1873 . . | f | 13,07 |

op *St. Eustatius:*

| | | |
|---|---|---|
| In kas op 1 Januarij 1873. . . . . | f | 284,32⁵ |
| Inkomsten in 1873. . . . . | | 475,74⁵ |
| Totaal. . | f | 760,07 |
| Uitgaven in 1873 . . . . . | | 760,07 |
| Saldo in kas op ult. December 1873 . . | | *Nihil.* |

De uitgaven ten behoeve der leprozen op St. Eustatius bedroegen f 2634,25 en die voor hulpbehoevende vrijgemaakten, 37 in getal, f 1628,08⁵.

## G. Burgerlijke geneeskundige dienst.

De gezondheidstoestand was op Curaçao in 1873 bijzonder gunstig. Geene epidemie van besmettelijke ziekte heeft zich voorgedaan. Het heerschend ziektekarakter was catharraal rheumatisch.

Ook op de andere eilanden der kolonie was de algemeene gezondheidstoestand gunstig.

Noch in het aantal geneesheeren noch in dat der apothekers kwam verandering.

In 1873 werden door den Kolonialen Raad aangenomen en door het Bestuur vastgesteld vier verordeningen, waarbij geregeld:

1°. het van overheidswege te houden toezigt op den toestand der openbare gezondheid;

2°. de uitoefening der genees-, heel- en verloskunst;

3°. de uitoefening der artsenijmengkunst; en

4°. voorzorg- en quarantaine-maatregelen ter wering van besmettelijke epidemische ziekten, welke door de scheepvaart kunnen worden overgebragt.

Deze verordeningen zijn in de maand Februarij 1874 afgekondigd.

Eerlang zal een aanvang worden gemaakt om de Curaçaobaai, door het leggen van boeijen en het stellen van landvasten tot quarantaine-legplaats voor schepen geschikt te maken, terwijl het fort Beekenburg tot quarantaine-etablissement zal worden ingerigt.

## H. Onderwijs.

In de maand Augustus van het jaar 1873 trad de in het laatste verslag bedoelde verordening in werking, waarbij het onderwijs in de kolonie op nieuw werd geregeld.

Naar aanleiding daarvan werden na ingesteld onderzoek naar de bekwaamheden der sollicitanten door de schoolcommissie eenige kweekelingen benoemd en hunne geldelijke toelagen geregeld.

Ten gevolge van de toenemende aanzoeken tot het plaatsen van kinderen van onvermogende ouders, werd in dit jaar een 4de landsschoolonderwijzer benoemd en eene nieuwe landsschool geopend in een gehuurd locaal Intusschen werd de bouw van een nieuw schoollokaal aangevangen op den berg aan de Spaansche zijde, hetwelk bij het einde van het jaar 1873 nagenoeg voltooid was en vermoedelijk thans reeds zal zijn betrokken.

Daarentegen verminderde het getal bijzondere scholen met een door het vertrek van den onderwijzer naar Venezuela.

De commissie zegt in haar verslag in het algemeen over het onderwijs op de scholen voldaan te zijn, doch merkt op, dat door de landsonderwijzers over veel schoolverzuim geklaagd wordt. Het is haar voornemen middelen te beramen om daarin verbetering te brengen.

Op de bijzondere scholen is van schoolverzuim geen sprake.

In 1873 werd onderwijs gegeven aan 2253 kinderen, dus 180 meer dan in 1872. Zij waren verdeeld in 1091 jongens en 1162 meisjes; waarvan op de scholen onder de leiding der zusters van liefdadigheid 392 jongens en 1108 meisjes.

Op de landsscholen 443 jongens en 54 meisjes en op de bijzondere scholen 256 jongens.

Ook de verslagen nopens het onderwijs op de andere eilanden der kolonie luiden gunstig.

Op *Bonaire* werd de landsschool in 1873 bezocht door 75, en de scholen der zusters van liefdadigheid door 225 kinderen.

De landsschool op *Aruba* werd bezocht door 100, de twee scholen der zusters van liefdadigheid door p. m. 200 kinderen.

Admissie tot het openen eener meisjesschool werd verleend.

In de landsscholen op *St. Martin* (*Nederlandsch gedeelte*) werd onderwijs gegeven aan 115 kinderen, te weten aan 40 in de hoofdplaats en 75 in de buitendistricten.

De Zondagsscholen van den Methodisten zendeling en van den Roomsch-katholijken geestelijke werden respectivelijk bezocht door 200 en 130 kinderen.

Het getal leerlingen dat de landsschool op *St. Eustatius* bezocht, bedroeg in 1873 gemiddeld 90, en dat op de Methodisten Zondagsschool ruim 100.

Op *Saba* werd aan 28 tot 35 kinderen van onvermogende ouders kosteloos onderwijs gegeven.

## I. Landsgebouwen en openbare werken.

Behalve het gewoon onderhoud werden gedurende het jaar 1873 de volgende werken door het bouwdepartement uitgevoerd.

Bouwen van een steenen beer tegen de batterij bij de spaarbank.

Uitbaggeren van het Waaigat langs de kade van de Willemstad.

Uitbaggeren van de haven langs de kade van de overzijde.

Vernieuwen van een gedeelte van een der kettingen van de havenboei.

Herstellen van den sein-toestel op het fort Nassau.

Voltooijen van de kade van de Willemstad langs het westelijk gedeelte van het Waaigat tot aan het uiteinde van de Heerenstraat.

Voltooijen van de nieuwe bestrating der Breedestaat in de Willemstad.

Maken eener steenen bestrating in de verlenging van de Nannysteeg en in de steeg bewesten het erf Wacao aan de overzijde.

Herstellen van de Breedestraat aan de overzijde, en het maken eener steenen bestrating in een gedeelte dier straat.

Herstellen van de straat leidende naar den weg van Vianen; verbreeden van den weg bewesten het Protestantsche kerkhof en ophoogen van het plein vóór de Roomsch-katholijke kerk op Pietermaai.

Leggen van de onderlaag eener nieuwe bestrating op Scharlo.

Voltooijen der buitengewone herstelling van het gouvernementshuis.

Verwen van de officierswoningen n°. 4 en 10.

Herstellen en verwen van de officierswoningen n°. 5, 11 en 13.

Vernieuwen van den houten vloer van het portaaltje van officierswoning n°. 12.

Herstellen en verwen van het bijgebouw van het hospitaal.

Vernieuwen van het dak van het doodenhuis.

Maken eener afsluiting tot bergplaats onder het hospitaal en het leggen van een steenen vloer in dat vertrek.

Herstellen en verwen van de vleeschhal en leggen van een steenen vloer in de galerij daarvan.

Herstellen en vergrooten van de veekralen.

Diverse veranderingen onder het raadhuis, in verband met de verordening dd. 17 April/22 October 1872 (*Publicatieblad* n°. 23), houdende herziening der bepalingen omtrent de strafinrigtingen voor dwangarbeid enz.

Bouwen van een schoolgebouw.

Voortgegaan met het herstellen van het buitenvlak der kustbatterij van het Waterfort.

Vernieuwen van het dak van het kolenmagazijn bij de smederij.

Digtmetselen van twee deuropeningen in den ringmuur van de arresthuizen en plaatsen van twee deuren in den oostelijken keelmuur van het Waterfort, toegang gevende tot de arresthuizen.

Gedeeltelijk vernieuwen van de vloeren van de kanonkelders n°. 25 en 29 in het Waterfort.

Vernieuwen van een gedeelte van den ijzeren schoorsteen der smederij.

Vernieuwen van de daken der kommandantswoning en van de keuken in het fort Nassau.

Herstellen van de magazijnmeesterswoning in het Waterfort.

Voorts verschillende kleinere werken ter voldoening aan aanvragen van verschillende departementen.

De wegen in de buitendistricten werden in goeden staat gehouden.

Op *Bonaire* werd de groote regenbak tot de gezaghebberswoning behoorende nagenoeg geheel opgebouwd.

Het dak van het balkon dier woning werd vernieuwd.

Met den aanbouw van een regenbak ten behoeve van het hospitaal kon eerst in het laatst van 1873 een begin worden gemaakt.

De straten en wegen werden, voor zooveel de middelen zulks toelieten, onderhouden.

Op *Aruba* werden in 1873 de landsgebouwen met de ten dienste staande middelen zooveel mogelijk in goeden staat gehouden.

Het schoolgebouw en de onderwijzers-woning werden geverwd.

Behalve het gewoon jaarlijksch onderhoud der gebouwen werden aan den steiger in de landingsplaats herstellingen gedaan.

De herstellingen aan de straten en wegen worden uit de gewone middelen voortgezet.

De landsgebouwen op *St. Martin* (*Ned. gedeelte*) werden in goeden staat gehouden.

Het schoolgebouw en de gevangenissen werden hersteld.

Het raadhuis werd geverwd en bijgepleisterd.

De klok in den toren, die gebarsten was, werd naar Noord-Amerika gezonden en overgegoten. De nieuwe klok voldoet goed.

De wegen en bruggen werden, zooveel de middelen zulks toelieten, in goeden staat gehouden.

Op *St. Eustatius* werden de landsgebouwen, voor zooveel de daarvoor toegestane gelden konden strekken onderhouden en de gevangenis hersteld.

De publieke straten en wegen werden almede naar behooren onderhouden.

### J. Vervoerwezen.

De maildienst tusschen Curaçao en St. Thomas in verbinding met de stoombooten van de Royal Mail Company werd, even als vroeger, door zeilschoeners waargenomen.

Vermits het Koloniaal Bestuur er niet in is geslaagd, om met de, bij de begrooting toegestane som, het tweemaal 's maands overbrengen der mailpakketten naar en van St. Thomas te verzekeren, en het toestaan van meerdere gelden voor dit doel niet schijnt te wettigen, ook omdat maandelijks gelegenheid tot correspondentie met Europa bestaat door middel der Hamburger stoombooten, is de schoenerdienst tusschen Curaçao en St. Thomas van de eerste helft van iedere maand gestaakt, zoodat thans slechts eenmaal 's maands gelegenheid bestaat tot het verzenden van brieven per Engelsche mail.

Wegens het staken van de dienst der pakketbooten tusschen Bremen en Colon, Aspinwall, heeft de gelegenheid tot correspondentie met Curaçao, door middel van deze booten, opgehouden.

In het brievenvervoer naar en van de eilanden St. Martin (Ned. ged.), St. Eustatius en Saba, kwam geene verandering.

De volgende staat toont eenige bijzonderheden aan nopens het postwezen in 1873.

**ONTVANGEN.**

| VAN | Per mail. | | Per scheepsgelegenheid. | | Totaal brieven. | Totaal couranten. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Brieven. | Couranten. | Brieven. | Couranten. | | |
| Nederland. . . . | 3929 | 10879 | 234 | » | 4163 | 10879 |
| Suriname . . . . | 351 | 1000 | 20 | » | 371 | 1000 |
| Groot-Britannie en via Groot-Britannie van andere Staten. | 11661 | 11274 | » | » | 11661 | 11274 |
| Frankrijk en via Frankrijk van andere Staten enz. . | 2576 | 15264 | » | » | 2576 | 15264 |
| St. Thomas en andere plaatsen . . | 2109 | 576 | 12693 | » | 14802 | 576 |
| Duitschland en via Duitschland van andere Staten . . | 698 | 73 | » | » | 698 | 73 |
| | 21324 | 39066 | 12947 | » | 34271 | 39066 |

**VERZONDEN.**

| NAAR | Per mail. | | Per scheepsgelegenheid. | | Totaal brieven. | Totaal couranten. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Brieven. | Couranten. | Brieven. | Couranten. | | |
| Nederland. . . . | 3422 | 380 | 38 | » | 3460 | 380 |
| Suriname . . . . | 347 | 358 | 1 | » | 348 | 358 |
| Groot-Britannie en via Groot-Britannie naar and. Staten | 7224 | 466 | » | » | 7224 | 466 |
| Frankrijk en via Frankrijk naar andere Staten . . . | 8358 | 257 | » | » | 8358 | 257 |
| St. Thomas en andere plaatsen . . | 1503 | 146 | » | » | 1503 | 146 |
| Duitschland en via Duitschland naar andere plaatsen . | 283 | 4 | » | » | 283 | 4 |
| | 21137 | 1611 | 39 | » | 21176 | 1611 |

De cijfers vermeld in de rubrieken van ontvangen en verzonden couranten per mail toonen aan het getal porto's of vellen druks.

De ontvangen porto's aan het postkantoor te Curaçao bedroegen f 10 894,05⁵, tegen f 10 753,67⁵ in 1872.

Hierbij neme men in aanmerking dat in 1873 postzegels zijn ingevoerd en dat in dat jaar voor een bedrag van f 847,54 werd verkocht; zoodat de inkomsten der posterij weder aanmerkelijk zijn vermeerderd en wel met nagenoeg f 1000.

Het gebruik van postzegels is nog ver van algemeen, waartoe waarschijnlijk bijdraagt het ongerief dat die zegels van geen aanhechtmiddel voorzien zijn; eene proeve om daarin te gemoet te komen is niet geheel geslaagd.

In het jaar 1873 werd door den heer G. Newton te Londen concessie gevraagd om het eiland Curaçao door onderzeesche kabels in telegraphisch verkeer te brengen met andere plaatsen. Deze concessie werd verleend bij besluit dd. 4 Februarij 1874, n°. 45. De daartoe vooraf vereischt wordende verordening is opgenomen in het *Publicatieblad* dd. 30 October 1873/21 Januarij 1874, *Publicatieblad* van 1874, n°. 1.

### K. Geldelijk beheer.

Door opneming in het *Publicatieblad* van 1873, n°. 12, werd afgekondigd de wet van 17 Junij 1873 (*Staatsblad* n°. 31), tot vaststelling van het slot der rekening van de koloniale uitgaven en ontvangsten voor Curacao, over het dienstjaar 1868. Het *Publicatieblad* van 1873, n°. 13, bevat de wet van 17 Junij 1873, n°. 32, tot vaststelling van het slot der rekening als voren, over het dienstjaar 1869.

§ 1. *Bank.*

Omtrent den staat der Curaçaosche Bank op ultimo December 1873 en de operatien dezer inrigting gedurende dit jaar, worden de volgende bijzonderheden in het verslag der directie aangetroffen:

Op 1 Januarij 1873 was het bedrag der bankkiljetten . . . . . f 201 770

Daarvan werd op 15 September 1873 vernietigd, overeenkomstig het voorstel der directie, voor een bedrag van f 53 070, in bewaring geweest sedert 1861 . . . . . 53 070

Zoodat het bedrag der biljetten op ultimo December is . . . . . f 148 700.00

Transporteren f 148 700,00

| | | |
|---|---|---|
| | Per transport | f 148 700,00 |
| te weten: | | |
| 3173 stuks à f 5 . . . . . | f 15 865 | |
| 3491 » » 10 . . . . . | 34 910 | |
| 1725 » » 25 . . . . . | 43 125 | |
| 1096 » » 50 . . . . . | 54 800 | |
| 9485 » zamen . . . . . | f 148 700 | |
| Het kapitaal van de Bank voortspruitende uit te goed gemaakte interesten en disconto's was op 1 Januarij 1873 groot | f 239 126,32 5 | |
| Gedurende het jaar 1873 werd ontvangen voor eene som van . . . . . | f 17 277,12 | |
| en voor administratiekosten betaald | 1 992,50 | |
| Zoodat de overwinst over 1873 was | f 15 284,62 | |
| Daarvan voor de kolonie beschikbaar gesteld 50 pct. . . | 7 642,31 | |
| Zoodat het kapitaal in 1873 vermeerderd is met . . . . | 7 642,31 | |
| En op ultimo December 1873 bedroeg. . | | 246 768,63 5 |
| Totaal bedrag van het kapitaal der instelling op ultimo December 1873, bestemd voor de operatien . . . . . | | f 395 468,63 5 |
| Waarvan op ultimo December uitstaande: | | |
| Op gedisconteerde wisselbrieven, volgens art. 9 van het reglement van de Bank, voorzien van endossementen, tegen een disconto van 5 pct. 'sjaars. . . . . | f 345 550,00 | |
| op gedeponeerde specien, rentende 1 pct. 'sjaars . . . . | 14 510,00 | |
| op gedeponeerde gouvernementswissels, mede rentende 1 pct. 'sjaars . . . . . | 14 850,00 | |
| Te zamen . . | | 374 910,00 |
| Zoodat in de kassen op ultimo December 1873 beschikbaar was voor beleeningen . . | f 20 558,63 5 | |
| Hierbij gevoegd: | | |
| 1°. De gelden in deposito voor rekening van anderen op 1 Januarij 1873, groot . . . . f 236,49 | | |
| vermeerderd met de ontvangsten wegens opbrengst van verkocht geschut vee, in den loop van 1873 . . . 27,95 | f 264,44 | |
| Transporteren | f 264,44 | f 20 558,63 5 |

| | | |
|---|---|---|
| Per transport | f 264,44 | f 20 558,63 5 |
| En verminderd met: | | |
| *a.* het bedrag naar aanleiding van de gouvernements-beschikking van 4 April 1861, n°. 235, aan de koloniale kas uitgekeerd, zijnde het beloop der in 1871 gedeponeerde gelden, afkomstig van verkocht geschut vee | f 16,20 | |
| *b.* de zuivere opbrengst van eene op Bonaire verkochte boot, sedert het jaar 1839 in de reservekas van de kolonie gedeponeerd en bij de opheffing hiervan bij de bank overgebragt, welke aan de koloniale kas uitgekeerd is, als zijnde nooit opgevorderd en alzoo verjaard . | 35,02 5 | |
| *c.* het in 1871 gedeponeerd pensioen van Thomas Stoltz, aan de belanghebbenden uitgekeerd . | 22,61 | |
| *d.* uitkeering aan een regthebbende der opbrengst van hem toebehoord hebbende ezels, in 1873 verkocht . | 14,35 | |
| | 88,18 5 | |
| Alzoo op ult. December 1873 in deposito . . . . . | f 176,25 5 | |
| 2°. Het bedrag der 50 pct. van de overwinst van de Bank, over het jaar 1873, voor de koloniale kas beschikbaar gesteld . . . . | 7 642,31 | |
| te zamen . . . | | 7 818,56 5 |
| Totaal bedrag in de kassen aanwezig op ult. December 1873 . . . . . | | f 28 377,20 |
| te weten: | | |
| Onder den voorzitter van de directie in kas, ten einde bij aanvragen voor kleine beleeningen daaraan te kunnen gevolg geven, aan biljetten. . . . . | f 1 000,00 | |
| In de reservekas van de Bank tot het doen van beleeningen: | | |
| aan bankbiljetten . | f 27 375,00 | |
| » specie. . . . | 2,20 | |
| | 27 377,20 | |
| | f 28 377,20 | f 28 377,20 |

In 1873 werd door de heeren Mozes Anker, John Leighton en Marc. A. Schaffenburg te Londen aanzoek gedaan om vergunning tot het oprigten eener naamlooze vennootschap *de Curaçaosche Bank*, om als circulatie-bank in de kolonie werkzaam te zijn.

Bij besluit van den Gouverneur van den 18den Julij 1873 werd, na goedkeuring van den Kolonialen Raad, eene verordening vastgesteld, houdende vergunning tot het oprigten eener naamlooze vennootschap, *de Curaçaosche Bank*, om onder de daarbij vermelde voorwaarden, voor den tijd van 25 jaren als circulatie-bank in de kolonie werkzaam te zijn. Die verordening is echter nog bij den Koning in overweging.

§ 2. *Begrooting.*

Het *Publicatie-blad* van 1873, n°. 10, bevat de verordening dd. 4/18 Julij 1873, houdende afkondiging van de voorloopig vastgestelde begrooting van uitgaven en inkomsten voor de kolonie Curaçao voor het dienstjaar 1874.

Onder litt. B, C en D worden hierbij gevoegd:

een staat der werkelijke ontvangsten en uitgaven over het dienstjaar 1870;

een gelijke staat over het dienstjaar 1871; en

eene raming der ontvangsten en uitgaven over 1874.

## L. Personele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

Hieronder is niets te vermelden.

## M. Nijverheid.

§ 1. *Mijn-ontginning.*

De in het laatste verslag bedoelde vergunningen aan particulieren, tot het onderzoeken of zich op de landsgronden der eilanden Curaçao en Bonaire phosphorzure kalk bevindt, leidden tot geen gewenschte uitkomst, aangezien de hoeveelheid en de hoedanigheid der op deze eilanden gevonden meststof niet voldoende bleek te zijn, om de kosten eener geregelde bewerking te dekken.

Op het eiland Aruba schijnt men, wat de hoedanigheid der aldaar gevonden meststof betreft, beter te zijn geslaagd, althans bij herhaling werden bij het Bestuur aanzoeken gedaan om concessie tot graven en uitvoeren van guano van daar. De hoeveelheid die voorhanden zou zijn, kan nog niet worden bepaald.

Het Bestuur meende echter om de redenen in het vorig verslag vermeld voor alsnog niet tot het verleenen der gewenschte concessie te mogen overgaan.

De exploitatie van phosphate of lime, op Klein-Curaçao werd voortgezet. De concessionaris ondervond echter veel moeijelijkheid om een genoegzaam aantal schepen te verkrijgen tot vervoer, zoodat slechts 4781 tonnen van die stof in 14 schepen vervoerd werden. Met inbegrip van de scheepsongelden vloeide daardoor eene som van f 11 832,97⅝ in de koloniale kas.

Ook op Aruba werd de goud-ontginning door de Aruba P. G. M. Company voortgezet. Volgens opgaaf van den directeur werd gemiddeld aan 208 man werk verstrekt. De Gouverneur doet echter opmerken, dat, volgens de commissie van toezigt, dit getal aanmerkelijk minder zou zijn en zelfs soms niet meer dan 50 bedroeg.

De oprigting der machinerien, die met aanzienlijke kosten gepaard ging, ondervond eene vertraging door het vertrek van den ingenieur. Deze machinerien, die door 7 windmolens gedreven werden, zijn thans in werking, doch is men nog niet in staat om de daarmede verkregen uitkomsten op te geven.

» Volgens geruchten", vervolgt de Gouverneur, » waaraan men niet alle gezag schijnt te kunnen ontzeggen, zouden de voordeelen die door de gouddelving behaald worden slechts gering zijn en op verre na niet beantwoorden aan de vroeger daarvan gekoesterde verwachtingen."

§ 2. *Steenbakkerij.*

Het aantal der in 1873 van Bonaire uitgevoerde klinkers bedroeg 99 150.

Deze inrigting schijnt zich te zullen staande houden.

§ 3. *Landbouw.*

Even als het vorige jaar was de toestand van den landbouw in de geheele kolonie ongunstig ten gevolge van droogte in den aanvang van het regensaizoen.

Eerst later is er genoegzame regen gevallen, om de bestaande vrees voor schaarschheid van drinkwater en gebrek aan voeder voor het vee te doen verdwijnen.

Van *Bonaire* werden in 1873 uitgevoerd:

42 550 pond rood verwhout,
315 629 pond watapana-peul,
629 vademen brandhout,
7 022 vaten houtskolen,
10 916 pond aloë-hars en
40 pond wol.

Van *Aruba* werden in dat jaar uitgevoerd:

288 schepels boonen,
118 tonnen watapana-peul,
4 226 vaten pindas,
200 kisten aloë-hars.

De landbouw leverde op *St. Martin* (*Nederlandsch gedeelte*) zeer weinig op.

Het getal bewoonde plantages bedroeg aldaar 19, benevens 106 kleine landhoeven.

De voortbrengselen bestonden in 950 pond katoen en 44 vaten aardappelen.

De proeven met de tabaks-cultuur, die aanvankelijk goede resultaten beloofden, zijn mislukt.

De langdurige droogte heeft daartoe veel bijgedragen, maar vooral onbekendheid met de bereiding der bladeren.

De uitgevoerde producten van den landbouw op *St. Eustatius* bestonden uit:

46 830 pond yams,
3 338 vaten zoete aardvruchten,
7 » pindas en
16 » suiker.

De landbouw op *Saba* levert zelfs niet voldoende op voor eigen consumtie.

§ 4. *Veeteelt.*

De volgende opgave geeft een overzigt van den veestapel in de geheele kolonie op het einde van het jaar 1873.

| OP | Paarden. | Ezels. | Muilezels. | Hoornvee. | Schapen. | Geiten. | Varkens. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Curaçao . . . . . | 331 | 1 400 | 683 | 2 316 | 28 685 | 35 564 | 430 |
| Bonaire . . . . . | 58 | 706 | 1 | 575 | 425 | 10 700 | » |
| Aruba . . . . . | 94 | 1 116 | 32 | 224 | 7 739 | 14 439 | 640 |
| St. Martin (Nederl. gedeelte) . . . | 169 | 17 | 14 | 781 | 878 | 789 | 267 |
| St. Eustatius . . . . . | 100 | 55 | 4 | 360 | 465 | 655 | 605 |
| Totaal. . . | 752 | 3 394 | 734 | 4 286 | 38 182 | 62 147 | 1 942 |

Van *Aruba* werden uitgevoerd 35 schapen, 20 geiten, 918 dozijn geitenvellen, 131 varkens, 4 runderen en 8309 pond wol.

Van *St. Martin* (*Ned. gedeelte*) bestond de uitvoer in: 4 paarden, 1 muilezel, 4 ezels, 140 stuks hoornvee, 120 schapen, 97 geiten, 28 varkens, 48 dozijn schapenvellen en 100 huiden.

Ten gevolge van langdurige droogte en gebrek aan voeder is in 1873 op St. Martin (Ned. gedeelte) veel vee omgekomen.

§ 5. *Uitgifte van gronden.*

Op *Curaçao* waren slechts enkele stukjes landsgrond, tot het bouwen van huisjes, tegen betaling afgestaan.

Op *Bonaire* werden 29 perceelen gronds, gezamenlijk ter grootte van 164 bunders, tegen betaling in eigendom afgestaan. Daarentegen werden op verzoek 16 vroeger verleende concessien, gezamenlijk ten bedrage van 37 bunders, ingetrokken.

Op *Aruba* werden in concessie afgestaan voor den landbouw 78½ bunders, en in eigendom tot het bouwen van huizen 5½ vierk. roeden.

Op *St. Eustatius* werden in 1873 3 kleine stukjes gouvernementsgrond tegen betaling aan particulieren afgestaan.

§ 6. *Zoutpannen.*

Van *Curaçao* werden in 1873 uit de haven uitgevoerd 20 800 vaten zout. De hoeveelheid van de buitenbaaijen kon niet worden opgegeven.

Op *Bonaire* werd in dat jaar eene hoeveelheid van ongeveer 57 000 vaten zout ingezameld, waarvan zij n uitgevoerd 47 646 vaten.

Op *St. Martin* (*Ned. gedeelte*) werden uit de concessie Perrinon, thans Maatschappij van zoutwinning, 114 159 vaten geraapt, hetwelk echter slechts een deel uitmaakte van den voorraad, die kon zijn ingezameld.

De kleine of particuliere concessien leverden op 11 650 vaten.

De uitvoer bedroeg 138 658 vaten, waarvan 46 728 afkomstig van de kleine concessien.

Op ult. December 1873 werd de hoeveelheid aanwezig gegaard zout geschat op p. m. 180 000 vaten en deed de sterkte van het panwater reeds vroeg in het jaar 1874 een nieuwen zoutoogst verwachten.

In 1873 werd een derde stoommachine tot het malen van zout in werking gebragt.

De qualiteit van het grove zout schijnt zich meer en meer te verbeteren. Dat artikel vindt thans een goede markt in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

§ 7. *Scheepsbouw.*

Op Curaçao werden in 1873 gebouwd 3 schoeners.

Op Bonaire werd slechts 1 barkje gebouwd.

Ook op Aruba werd een barkje gebouwd en op St. Eustatius 1 barkje en 1 zeilboot.

§ 8. *Handel en scheepvaart.*

De handel was in 1873 levendig (1). De verwachting, ten vorigen jare gekoesterd, dat Curaçao geregeld bezocht zou worden door stoombooten varende tusschen New-York en La Guaira, is verwezenlijkt. De haven werd geregeld eenmaal 's maands door de booten van die lijn, behoorende tot de Atlas-Compagnie, aangedaan.

De Maatschappij heeft ook een inter-koloniale boot in de vaart gebragt tusschen Curaçao en Maracaïbo. Deze boot, die twee malen 's maands heen en weder vaart, is hoofdzakelijk bestemd tot het overbrengen van passagiers en het afhalen van producten, bestemd voor de Noord-Amerikaansche markten. Nog komt maandelijks een stoomschip van de Engelsche Royal Mail de haven van Curaçao bezoeken. Deze boot is hoofdzakelijk vrachtboot en wegens de lange reizen niet voor brievenvervoer geschikt.

Het 1 per cent patentregt, geraamd op f 74 000, bragt op f 87 000.

Binnen de haven van Curaçao kwamen in 1873 met goederen voor directen invoer 1041 schepen, metende 22 145 tonnen; met goederen voor doorvoer 213 schepen, metende 79 847 tonnen; terwijl 19 schepen, metende 23 389 tonnen, binnen drie etmalen met gedeeltelijke lading vertrokken.

In 1873 kwamen in het geheel 1273 schepen, metende 125 381 tonnen, binnen de haven van Curaçao.

In 1872 was dat getal 1324 schepen, metende 120 224 tonnen, zoodat in 1873 het aantal binnengekomen vaartuigen 51 minder bedraagt dan in het vorig jaar; de tonnenmaat was daartegen 5157 tonnen meer.

Onder de uit Europesche havens aangekomen schepen waren er 10 van Amsterdam, metende 1859 tonnen.

De staten onder lit. E, F en G geven een verder overzigt van de scheepvaart en van den in- en doorvoer in 1873.

Op *Bonaire* werden ingeklaard 511 schepen, metende 164 tonnen, verdeeld als volgt:

407 Nederlandsche,
79 Venezuelaansche,
4 Engelsche,
14 Noord-Amerikaansche,
1 Spaansch,
6 Zweedsch,

derhalve 108 vaartuigen en 1192 tonnen minder dan in 1872.

(1) Volgens mededeelingen, door den Gouverneur gedaan bij de opening der zitting 1874—1875 van den Kolonialen Raad, op den 12den Mei ll., bestond vrees dat de handel eenigzins zou afnemen ten gevolge van geleden verliezen.

Op *Aruba* werden in 1873 ingeklaard 254 vaartuigen, metende 3871 tonnen, te weten:

138 Nederlandsche,

111 Venezuelaansche,

2 Engelsche,

3 Amerikaansche.

Behalve de reeds vroeger vermelde voortbrengselen van den landbouw en de veeteelt, werden in 1873 nog van Aruba uitgevoerd: 1412 dozijn stroohoeden, 780 dozijn gezouten visschen, 20 kisten jenever, 599 balen drooge goederen, 6 kisten tabak en 731 stuks salons.

De invoer bestond uit: 120 okshoofden rum, 175 kisten koopmanschappen, 502 vaten meel, 40 kisten jenever, 4300 dakpannen, 4200 koppen stroo, 111 kisten tabak, 459 vaten maïsmeel, 103 zakken koffij, 254 kisten zeep, 36 vaten kerosine-olie, 20 vaten beschuit, 57 manden bier, 16 zakken rijst, 33 zakken stijfsel, 12 kisten olie, 20 vaten gezouten vleesch, 27 manden aardappelen, 30 kisten likeur, 6 vaatjes boter, 14 kisten kaas, 47 kisten kaarsen, 20 vaten haring, 22 kisten kabeljaauw, 11 316 voet w. p. planken, 15 dozijn stoelen, 4 vaten uijen, 10 vaatjes spijkers, 1000 klinkers, 20 hammen, 10 ijzeren potten, 20 kisten wijn, 20 blikken reuzel, 96 damejeanes azijn, 672 dozijn papilons, 639 pamelas, 3260 schepels maïs, 10 ossenhuiden, 6 muilezels en 31 vaten bruine suiker.

*St. Martin* (*Ned. gedeelte*) werd in 1873 bezocht door 439 vaartuigen, metende 23 654 tonnen, als:

| | | | |
|---|---|---|---|
| 132 | Nederlandsche, | metende 4 794 | tonnen, |
| 237 | Engelsche, | » 13 526 | » |
| 42 | Amerikaansche, | » 4 942 | » |
| 7 | Deensche, | » 80 | » |
| 16 | Zweedsche, | » 185 | » |
| 5 | Fransche, | » 127 | » |

bovendien nog door 277 opene booten, waarvan 59 onder Nederlandsche vlag.

Onder de Nederlandsche vaartuigen bevindt zich één, regtstreeks uit Nederland, geladen met provisien.

Behalve de reeds vroeger opgenoemde artikelen werden nog van St Martin (Ned. gedeelte) uitgevoerd 1400 ℔ katoen, 1000 ℔ oranje schillen, 57 gallon bayrum, 45 vademen brandhout en 60 vaten tamarinden.

De invoer blijkt uit den onder lit. H overgelegden staat, waarbij onder lit. I gevoegd is eene opgave wegens den opslag van voor weder-uitvoer bestemde goederen.

De reede van *St. Eustatius* werd in 1873 bezocht door 339 vaartuigen, metende 5071 tonnen, als:

| | | | |
|---|---|---|---|
| 249 | Nederlandsche, | metende 2096 | tonnen; |
| 54 | Engelsche, | » 1048 | » |
| 15 | Amerikaansche, | » 1239 | » |
| 13 | Zweedsche, | » 637 | » |
| 8 | Deensche, | » 51 | » |

*Saba* werd in 1873 bezocht door 140 vaartuigen, als:

68 Nederlandsche,

66 Engelsche,

4 Zweedsche,

2 Amerikaansche.

Zoomede door 35 open booten, waaronder 23 onder Nederlandsche vlag.

§ 9. *Zeebrieven en zeepassen.*

In 1873 werden afgegeven op *Curaçao* 11 gewone zeebrieven, als:

| | |
|---|---|
| wegens het aannemen van de Nederlandsche vlag . | 5 |
| verandering van eigenaar . . . . . | 2 |
| aan nieuw gebouwde vaartuigen . . . . . | 3 |
| aan eene Nederlandsche brik, met avarij binnengeloopen, verkocht en hersteld . . . . . | 1 |

Bovendien werd 1 buitengewone zeebrief verleend om een vaartuig naar St. Domingo over te brengen.

Permitten van onderscheiden aard werden afgegeven 194, te weten: wegens verandering van schipper 35; diverse zeepassen 37; uitvoer van ammunitie 83 en invoer van ammunitie 39.

Op *Bonaire* werden verleend 5 zeebrieven en 48 visscherspassen.

Op *Aruba* 3 zeebrieven, 4 permitten en 11 visscherspassen.

Op *St. Martin* (*Ned. gedeelte*) werden 5 zeebrieven afgegeven, als: 1 wegens verandering van eigenaar, 1 voor een nieuw gebouwd vaartuig en 3 voor vreemde vaartuigen die onder Nederlandsche vlag gebragt werden.

Op *St. Eustatius* werden geen zeebrieven verleend.

§ 10. *Andere takken van nijverheid.*

De visscherij, die vroeger door de bewoners van Bonaire op de Rocas eilanden werd uitgeoefend, is in 1873 geheel opgehouden, ten gevolge van het plaatsen op het hoofd-eiland Grand Rocas van een Venezuelaansch beambte, die aan de Nederlandsche visschers groote bezwaren in den weg legde, waaraan zij zich niet wenschten te onderwerpen.

*De Minister van Kolonien*,

FRANSEN VAN DE PUTTE.

*Koloniaal verslag van* 1874.

CURAÇAO.

BIJLAGE A.

N°. 80.

# OPGAVE van de zaken in het jaar 1873 bij het hof van justitie in de kolonie Curaçao behandeld.

## Burgerlijke zaken.

Het getal vonnissen in burgerlijke zaken in het openbaar uitgesproken beliep 27.

*Op verzoekschrift.*

1, waarbij van de hand werd gewezen het verzoek, om een persoon, wegens krankzinnigheid, onder curatele te stellen;

1, waarbij toestemming werd verleend tot voornaamsverandering;

1, waarbij gehomologeerd het verslag van benoemde deskundigen omtrent de berekening en verdeeling der avarij grosse van een schip en deszelfs lading.

*Op tegenspraak.*

1, waarbij de eischeresse werd gelast zekerheid te stellen voor de betaling der kosten, schade en interessen, in welke zij ten gevolge van den door haar tegen den gedaagde ingestelden eisch zou kunnen verwezen worden;

1, waarbij aan den gedaagde is ontzegd zijne incidentele vordering tot oproeping in vrijwaring van een persoon als trekker van twee aan hem, gedaagde, verkochte wissels, die door de eischeresse niet werden geaccepteerd;

1, waarbij de eischer niet ontvankelijk is verklaard in de door hem tegen twee gedaagden ingestelde vorderingen;

1, waarbij de gedaagde werd veroordeeld, om aan de eischeresse te voldoen eene door dien gedaagde aan de eischeresse verschuldigde som, met uitvoerbaarverklaring van het vonnis, voor wat de hoofdveroordeeling betreft, bij voorraad, doch onder borgtogt of aanwijzing van voldoende zekerheid en zelfs door middel van lijfsdwang;

1, waarbij is toegewezen het door den gedaagde, bij incidentele conclusie, gedaan verzoek tot dagvaarding van een persoon voor het hof, ten einde te antwoorden op een door dien gedaagde tegen gemelden persoon in te stellen eisch tot vrijwaring;

1, waarbij verworpen de door den gedaagde opgeworpene exceptie van nietigheid der, ten verzoeke van de eischeresse, aan hem geëxploiteerde dagvaarding, en waarbij gedaagde en excipiant niet ontvankelijk is verklaard in hetgeen verder door hem bij zijne conclusie van exceptie werd geëischt;

1, waarbij aan den gedaagde verleend acte van de verklaring, dat hij bereid is op de door den eischer gestelde vraagpunten te antwoorden, met toewijzing aan den eischer van zijne incidentele vordering tot het verhoor van den gedaagde op die vraagpunten.

*Bij verstek.*

1, waarbij bepaald is het batig saldo der rekening van het beheer, door den eischer als curator in eene onbeheerde nalatenschap gevoerd, met verklaring dat de kosten te dier zake van den aanvang af gemaakt, door den eischer kunnen worden gekort op het batig overschot dier nalatenschap;

4, bij elk waarvan is verleend verstek tegen den gedaagde en bevolen dat de stukken ter tafel zullen worden nedergelegd, ten einde op de conclusie van den eischer uitspraak worde gedaan;

1, waarbij de gedaagde veroordeeld is om aan den eischer te voldoen de verschuldigde som, met uitvoerbaarverklaring van het vonnis bij lijfsdwang;

1, waarbij werd verleend verstek tegen den gedaagde en deze veroordeeld, aan de eischeresse te voldoen eene verschuldigde som, met uitvoerbaarverklaring van het vonnis bij lijfsdwang;

1, waarbij werd verleend verstek tegen den gedaagde en deze veroordeeld aan de eischeresse te voldoen eene verschuldigde som, met uitvoerbaarverklaring van het vonnis, voor zoover de hoofdveroordeeling betreft, bij lijfsdwang, bij voorraad en onder borgtogt of aanwijzing van voldoende zekerheid;

1, waarbij de gedaagde werd veroordeeld om aan den eischer te voldoen eene verschuldigde som, met uitvoerbaarverklaring van het vonnis bij voorraad, niettegenstaande hooger beroep of verzet, en onder borgstelling;

1, waarbij de gedaagde werd veroordeeld om aan den eischer te voldoen eene verschuldigde som, met uitvoerbaarverklaring van het vonnis, wat de hoofdveroordeeling betreft, bij voorraad onder borgtogt of aanwijzing van voldoende zekerheid, en zelfs door middel van lijfsdwang;

1, waarbij aan de eischeresse ontzegd de conclusie, om tegen de niet verschenen gedaagden te verleenen verstek en te verklaren, dat ten opzigte van den verschenen gedaagde de zaak zal worden aangehouden;

1, waarbij aan den eischer ontzegd de conclusie, om tegen de niet verschenen gedaagden te verleenen verstek en te verklaren dat ten opzigte van den verschenen gedaagde de zaak zal worden aangehouden;

1, waarbij verstek verleend tegen den niet verschenen gedaagde en verklaard, dat de zaak ten opzigte van den verschenen gedaagde zal worden aangehouden;

1, waarbij verstek verleend tegen den gedaagde en deze veroordeeld, om aan den eischer te voldoen eene verschuldigde som, met uitvoerbaarverklaring van het vonnis bij lijfsdwang en bij voorraad, mits onder aanwijzing van voldoende zekerheid;

1, waarbij verstek verleend tegen een persoon, als eischer wenschende op te treden tegen een ander, en deze laatste van de instantie ontslagen is;

1, waarbij de eischeresse niet ontvankelijk is verklaard in den door haar tegen den gedaagde ingestelden eisch;

1, waarbij aan den eischer zijn verleend acte van de niet verschijning van den gedaagde en verlof om dezen bij eene tweede openbare dagvaarding op te roepen.

Het getal beschikkingen op verzoekschriften verleend bedroeg 44.

*Eindbeschikkingen.*

1, waarbij vergund dat zal worden overgegaan tot den openbaren verkoop van een onroerend goed, behoorende tot een onverdeelden boedel, waarin minderjarigen ten deele belanghebbenden zijn;

4, bij elke waarvan verlof verleend tot den onderhandschen verkoop van een onroerend goed, ten deele aan minderjarigen toebehoorende;

3, bij elke waarvan de verzoekers niet ontvankelijk verklaard zijn in het door hen gedaan verzoek;

1, waarbij voor ieder der daarbij genoemde afwezigen, een bewindvoerder werd benoemd, om de belangen van dien afwezige waar te nemen, voor zijne regten op te treden, hem te vertegenwoordigen en de goederen aan genoemden afwezigen toebehoorende, te beheeren;

2, bij elke waarvan ter vervanging van een vroeger benoemden bewindvoerder, een anderen is benoemd, om de belangen van een afwezige waar te nemen, hem te vertegenwoordigen, voor zijne regten op te komen en de aan dien afwezige aankomende goederen te beheeren;

1, waarbij is vergund dat zal worden overgegaan tot den openbaren verkoop van onroerende goederen, behoorende tot eene onverdeelde nalatenschap waarin minderjarigen en een afwezige mede belanghebbenden zijn; en waarbij het verzoek tot den openbaren verkoop van een ander onroerend goed, tot die nalatenschap behoorende, van de hand is gewezen;

2, bij elke waarvan de verzoeker voor alsnog niet ontvankelijk is verklaard;

1, waarbij magtiging is verleend om de daarbij vermelde en aan de ten deze bedoelde minderjarigen gezamenlijk toekomende gedeelten van onroerende goederen in het openbaar te verkoopen;

1, waarbij verlof is verleend tot den onderhandschen verkoop van een onroerend goed aan een minderjarige toebehoorende;

1, waarbij voor alsnog geweigerd is bevel te geven tot den verkoop van de daarbij bedoelde onroerende goederen;

1, waarbij vergund is dat zal worden overgegaan tot den openbaren verkoop van onroerende goederen behoorende tot een onverdeelden boedel, waarin een minderjarige mede-belanghebbende is:

1, waarbij de verzoekster niet ontvankelijk is verklaard;

1, waarbij een dag is bepaald, waarop drie deskundigen, door partijen benoemd tot het berekenen en verdeelen der avarij-grosse van een schip, den vereischten eed als zoodanig voor het hof zullen afleggen;

1, waarbij magtiging is verleend tot den openbaren verkoop van een uit eene nalatenschap aan minderjarigen aangekomen onroerend goed;

1, waarbij aan een voogd magtiging is verleend om ten behoeve van zijne minderjarige kinderen mede te werken met zijn meerderjarigen zoon, ten einde het aan dien zoon en die minderjarigen toekomend onroerend goed met de som van f 500 meer te verhypotheken dan waarmede het reeds is bezwaard, en voorts voor zooveel die minderjarigen aangaet toe te stemmen in het beding bedoeld bij art. 1203 van hat Burgerlijk Wetboek;

1, waarbij venia aetatis of brieven van meerderjarigverklarig zijn verleend;

1, waarbij bepaald is dat alle zoo bekende en onbekende belanghebbenden in eene onbeheerde nalatenschap bij openbare dagvaarding en daarenboven de bekende belanghebbenden bij circulaire brieven door middel van de griffie van het hof, zullen worden opgeroepen;

1, waarbij een verzoeker, als bewindvoerder der goederen van zijne minderjarige kinderen, gemagtigd is om ten behoeve der minderjarigen mede te werken met zijne meerderjarige ongehuwde dochter, ten einde de aan die dochter en de gemelde minderjarigen toekomende onroerende goederen met de som van f 1500 meer te verhypothekeren, dan waarmede die effecten reeds bezwaard zijn en voorts om voor zooveel die minderjarigen betreft, toe te stemmen in het beding, bedoeld bij art. 1203 van het Burgerlijk Wetboek.

*Voorloopige beschikkingen.*

4, bij elke waarvan drie deskundigen zijn benoemd tot schatting van een onroerend goed, waarin minderjarigen mede-belanghebbenden zijn en tot den onderhandschen verkoop, waartoe het verzoek is gedaan;

6, bij elke waarvan bevolen is het verhoor van den toezienden voogd en van bloedverwanten of aangehuwden van minderjarigen;

1, waarbij bevolen is het verhoor van bloedverwanten of aangehuwden van een persoon, wiens onder-curatele-stelling werd verzocht;

1, waarbij bevolen is dat een persoon, wiens onder-curatelestelling werd verzocht, zal worden opgeroepen om voor het hof in raadkamer te verschijnen, ten einde te worden ondervraagd;

1, waarbij betrekkelijk een gedaan verzoek, bevolen is de overlegging van eene daarbij genoemde acte of wel van een volledig afschrift daarvan;

1, waarbij bevolen is de oproeping van getuigen ten einde te worden gehoord omtrent de bij een request aangevoerde daadzaken, waaruit van de krankzinnigheid van hem, wiens onder-curatele-stelling bij dat request is verzocht, zou blijken, en waarbij voorts het verzoek tot benoeming van een provisionelen bewindvoerder om voor dien persoon en zijne goederen zorg te dragen, voor alsnog van de hand is gewezen;

1, waarbij bevolen is de oproeping van een persoon, wiens onder-curatele-stelling werd verzocht, om op eene openbare teregtzitting van het hof te verschijnen;

1, waarbij in plaats van een vroeger benoemden deskundige, een ander deskundige benoemd is tot schatting van een onroerend goed, waarin minderjarigen mede-belanghebbenden zijn en tot den onderhandschen verkoop waarvan het verzoek werd gedaan;

1, waarbij bevolen is de oproeping van den vader van een minderjarige om gehoord te worden omtrent het door dien minderjarige gedaan verzoek;

2, bij elke waarvan bevolen is het verhoor van bloedverwanten of aangehuwden van minderjarigen.

Het hof nam ambtshalve een besluit betreffende de zamenstelling der kamer van vacantie.

*Strafzaken.*

Het getal vonnissen in strafzaken in het openbaar uitgesproken beliep 59.

6, bij elke waarvan een persoon is veroordeeld ter zake van het niet verschijnen ter teregtzitting, om als getuige te worden gehoord:

1, waarbij een beklaagde veroordeeld is ter zake van laster en van het moedwillig toebrengen van een slag, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen heeft ten gevolge gehad;

1, waarbij een veroordeelde getuige gedeeltelijk ontheven is van de hem opgelegde boete ter zake van het niet verschijnen ter teregtzitting om als getuige te worden gehoord en die boete verminderd is;

5, bij elk waarvan een beklaagde is veroordeeld ter zake van laster;

2, bij elk waarvan de conclusien van een beklaagde ongegrond verklaard en van de hand gewezen zijn en bevolen dat met de behandeling der zaak tegen dien beklaagde zal worden voortgegaan;

1, waarbij een veroordeelde getuige ontheven is van de boete hem opgelegd ter zake van het niet verschijnen ter teregtzitting om als getuige te worden gehoord;

1, waarbij twee beklaagden veroordeeld zijn, de eene ter zake van het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen heeft ten gevolge gehad, en de andere ter zake van het moedwillig toebrengen van eene kwetsuur, die ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid gedurende meer dan twintig dagen heeft ten gevolge gehad;

1, waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van laster en beleediging tegen 's Konings vertegenwoordiger in de kolonie;

1, waarbij een beklaagde veroordeeld is ter zake van het moedwillig toebrengen van eene verwonding, die onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid gedurende meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen heeft ten gevolge gehad;

2, bij elk waarvan een beklaagde bij verstek is veroordeeld ter zake van laster;

1, waarbij een beklaagde bij verstek veroordeeld is ter zake van laster, hoon en beleediging:

1, waarbij in hooger beroep een vonnis van een kantongeregt, waarbij zes beklaagden zijn veroordeeld en een beklaagde vrijgesproken, ten deele vernietigd en ten deele in stand gehouden is, met tenietdoening van al hetgeen in de procedure in eersten aanleg tegen de veroordeelden (thans appellanten) gevoerd, is geschied, na de ter openbare teregtzitting van dat kantongeregt gedane voorlezing van de dagvaarding in de zaak uitgegaan en met terugwijzing der zaak naar dat kantongeregt, ten einde door hetzelve, voor zoover betreft de appellanten, de zaak andermaal te doen behandelen;

1, waarbij een beschuldigde veroordeeld is ter zake van diefstal in een bewoond huis door middel van een valschen sleutel gepleegd;

1, waarbij drie beklaagden veroordeeld zijn, de eene ter zake van beleediging, die niet het dubbele kenmerk van zwaarte en openbaarheid heeft en waartoe geene aanleiding is gegeven door eene onmiddellijk voorafgegane uitterging, en de twee anderen ter zake van het moedwillig toebrengen van slagen, welke geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad;

1, waarbij twee personen zijn veroordeeld ter zake van het niet verschijnen ter teregtzitting, om als getuigen te worden gehoord;

1, waarbij twee veroordeelde getuigen gedeeltelijk ontheven zijn van de hun opgelegde straf, ter zake van het niet verschijnen ter teregtzitting, om als getuigen te worden gehoord;

1, waarbij in hooger beroep te niet is gedaan al hetgeen in de procedure tegen een veroordeelde gevoerd, is geschied na de ter openbare teregtzitting van een kantongeregt gedane voorlezing van de dagvaarding in de zaak uitgegaan en de zaak naar dat kantongeregt is teruggewezen, ten einde andermaal te worden behandeld;

1, waarbij in hooger beroep vernietigd is een vonnis van een kantongeregt en op nieuw regtdoende, de bij dat vonnis veroordeelde persoon is ontslagen van alle regtsvervolging ter zake daarbij vermeld;

1, waarbij twee beschuldigden veroordeeld zijn, de eene ter zake van diefstal bij nacht op eene bewoonde plaats en diefstal met inklimming in een bewoond huis gepleegd, en de andere ter zake van medepligtigheid aan laatstgenoemden diefstal;

3, bij elk waarvan in hooger beroep bevestigd is een vonnis van een kantongetegt, waarbij een beklaagde veroordeeld is ter zake van het moedwillig toebrengen van slagen, welke geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen hebben ten gevolge gehad;

1, waarbij alvorens eene definitive uitspraak te doen in eene in hooger beroep behandelde zaak, bevolen is dat door den regter in eersten aanleg nadere informatien zullen worden ingewonnen van drie in eersten aanleg gehoorde getuigen;

1, waarbij in hooger beroep zijn vernietigd een vonnis van een kantongeregt en het geheele aan dat vonnis voorafgegane onderzoek ter openbare teregtzitting en wijders de dagvaarding, waarbij de zaak bij dat kantongeregt was aangebragt, nietig en van onwaarde verklaard is;

3, bij elk waarvan in hooger beroep vernietigd is een vonnis van een kantongeregt en de dagvaarding, waarbij de zaak bij dat kantongeregt was aangebragt, nietig en van onwaarde verklaard is;

1, waarbij een beklaagde bij verstek is vrijgesproken ter zake van in de haven van Curaçao van boord van een schip een scherp schot te hebben gelost, door welk schot menschenlevens of eigendommen in gevaar kunnen worden gebragt;

1, waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van drie wandrijven van opligting;

1, waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van het ongewapend en zonder dat er verwonding uit is ontstaan toebrengen van een slag aan twee ondergeschikte beambten van politie, terwijl zij waren in de waarneming hunner bediening, in gewelddadigheid gerigt tegen een ondergeschikten beambte van de politie, terwijl hij was in de waarneming zijner bediening, welke gewelddadigheid bloedstorting en kwetsing heeft veroorzaakt;

1, waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van het moedwillig toebrengen van een kwetsuur, die ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen heeft ten gevolge gehad, en twee beklaagden zijn vrijgesproken ter zake van het toebrengen van een slag, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen heeft ten gevolge gehad;

1, waarbij in hooger beroep vernietigd is een vonnis van een kantongeregt en op nieuw regtdoende een beklaagde veroordeeld is ter zake van het laten loopen van vee over eens anders in den oogst staanden grond;

1, waarbij eene beschuldigde is veroordeeld ter zake van valsche getuigenis in zake van overtreding ten voordeele van den beklaagde;

1, waarbij de uitspraak omtrent de aan een beklaagde ten laste gelegde feiten geschorst is tot na den afloop van het regterlijk onderzoek van de aanklagt door dien beklaagde gedaan omtrent het door hem aan een getuige ten laste gelegde feit;

1, waarbij een beschuldigde is veroordeeld ter zake van

aanranding der eerbaarheid met geweld volvoerd, tegen iemand van de vrouwelijke kunne boven de veertien jaren oud;

1, waarbij een veroordeelde getuige ontheven is van de boete en kosten haar opgelegd ter zake van het niet verschijnen ter teregtzitting, om als getuige te worden gehoord;

2, bij elk waarvan in hooger beroep bevestigd is een vonnis van een kantongeregt, waarbij een beklaagde veroordeeld is ter zake van het moedwillig toebrengen van slagen en kwetsuren, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen hebben ten gevolge gehad;

1, waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van weerspannigheid door een ongewapend persoon gepleegd, door aantasting, gewelddadigen en feitelijken wederstand tegen een ondergeschikten beambte van de politie, handelende ter uitvoering van algemeene verordeningen en van gewelddadigheid gerigt tegen een ondergeschikten beambte van de politie, terwijl hij was in de waarneming zijner bediening, welke gewelddadigheid bloedstorting en kwetsuren heeft veroorzaakt;

1, waarbij in hooger beroep ten deele vernietigd is een vonnis van een kantongeregt, waarbij een beklaagde veroordeeld is ter zake van beleediging, die het dubbele kenmerk van zwaarte en openbaarheid mist en waartoe geene aanleiding is gegeven door eene onmiddellijke voorafgegane uitterging, en te dien opzigte op nieuw regtdoende, die beklaagde veroordeeld is ter zake van schennis van het huisregt;

1, waarbij, alvorens eene definitive uitspraak te doen in eene in hooger beroep behandelde zaak, bevolen is, dat omtrent de bij dit vonnis gestelde vraagpunten, door den regter in eersten aanleg zullen worden gehoord zes in eersten aanleg gehoorde getuigen en een daarbij als getuige teruggewezen persoon;

1, waarbij een beklaagde veroordeeld is ter zake van diefstal van zaken boven de waarde van vijf en twintig gulden;

1. waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van beleediging door woorden aan bedienende beambten der politie in de waarneming hunner bediening, van weerspannigheid door een ongewapend persoon gepleegd door aantasting, gewelddadigen en feitelijken wederstand tegen ondergeschikte beambten van politie, handelende ter uitvoering van algemeene verordeningen en van gewelddadigheid gerigt tegen ondergeschikte beambten van politie, terwijl zij waren in de waarneming hunner bediening, welke gewelddadigheid bloedstorting en kwetsuren heeft veroorzaakt;

1, waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van diefstal met buitenbraak op eene plaats, die niet als bewoond wordt aangemerkt of daarmede gelijk gesteld;

1, waarbij in hooger beroep ten deele bevestigd en ten deele vernietigd is een vonnis van een kantongeregt, waarbij een beklaagde is veroordeeld ter zake van twee overtredingen; van het moedwillig toebrengen van kwetsuren, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen hebben ten gevolge gehad, en van eene overtreding van het werpen met steenen op eene openbare plaats, die bij het treffen van personen schadelijk kunnen zijn;

1, waarbij bevolen is, dat een afwezend gebleven beschuldigde andermaal zal worden opgeroepen, om tegen een bepaalden dag ter openbare terechzitting te verschijnen, ten einde ter zake van eene tegen hem bestaande beschuldiging te worden teregt gesteld.

1, waarbij een beschuldigde is veroordeeld ter zake van diefstal met gebruikmaking van een valschen sleutel op eene plaats, die als bewoond wordt aangemerkt;

1, waarbij twee beklaagden zijn veroordeeld ter zake van schennis van huisregt en een dier beklaagden bovendien ter zake van hoon en laster.

## STAAT der plaats gehad hebbende veroordeelingen.

| AARD DER MISDRIJVEN. | Geslacht der veroordeelden. | | OPGELEGDE STRAFFEN. | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Duur van den dwangarbeid. | Duur der gevangenisstraf. | | | Bedrag der geldboete. | | Duur der gevangenisstraf, bij niet betaling der geldboete haar vervangende. | |
| | Mannen. | Vrouwen. | Jaren. | Dagen. | Maanden. | Jaren. | Guldens. | Centen. | Dagen. | Maanden. |
| | 1 | » | » | » | » | » | 5 | » | 2 | » |
| | 1 | » | » | » | » | » | 3 | » | 1 | » |
| | 1 | » | » | » | » | » | 5 | » | 2 | » |
| Het niet verschijnen ter teregtzitting van een gedagvaarden getuige. | 1 | » | » | » | » | » | 10 | » | 3 | » |
| | » | 1 | » | » | » | » | 5 | » | 2 | » |
| | » | 1 | » | » | » | » | 5 | » | 2 | » |
| | » | 1 | » | » | » | » | 5 | » | 1 | » |
| | » | 1 | » | » | » | » | 5 | » | 1 | » |
| Transporteren | 4 | 4 | | | | | | | | |

| AARD DER MISDRIJVEN. | Geslacht der veroordeelden. | | OPGELEGDE STRAFFEN. | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Duur van den dwangarbeid. | Duur der gevangenisstraf. | | | Bedrag der geldboete. | | Duur der gevangenisstraf, bij niet betaling der geldboete haar vervangende. | |
| | Mannen. | Vrouwen. | Jaren. | Dagen. | Maanden. | Jaren. | Guldens. | Centen. | Dagen. | Maanden. |
| Per transport | 4 | 4 | | | | | | | | |
| | 1 | » | » | » | 2 | » | 150 | » | 14 | » |
| | 1 | » | » | » | » | 2 | 500 | » | » | 2 |
| | | | | | | | 100 | » | 8 | » |
| | 1 | » | » | » | » | 2 | 500 | » | » | 2 |
| | | | | | | | 100 | » | 8 | » |
| Laster | | | | | | | 25 | » | 2 | » |
| | » | 1 | » | » | 1 | » | 25 | » | 2 | » |
| | | | | | | | 25 | » | 2 | » |
| | » | 1 | » | » | 1 | » | 25 | » | 2 | » |
| | » | 1 | » | » | » | » | 10 | » | 3 | » |
| | 1 | » | » | » | 1 | » | 25 | » | 2 | » |
| Laster en het moedwillig toebrengen van een slag, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen heeft ten gevolge gehad | » | 1 | » | » | 1 | » | 25 | » | 2 | » |
| | | | | | | | 4 | » | 1 | » |
| Het moedwillig toebrengen van eene kwetsuur, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen heeft ten gevolge gehad | 1 | » | » | 14 | » | » | 15 | » | 3 | » |
| Laster en beleediging tegen 's Konings vertegenwoordiger in de kolonie | 1 | » | » | » | » | 3 | » | » | » | » |
| Het moedwillig toebrengen van eene kwetsuur die ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid gedurende meer dan twintig dagen heeft ten gevolge gehad | 1 | » | » | » | 6 | » | » | » | » | » |
| Het toebrengen van eene verwonding, die onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid gedurende meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen heeft ten gevolge gehad. | 1 | » | » | » | » | 1 | 50 | » | 4 | » |
| | 1 | » | » | 14 | » | » | 8 | » | 3 | » |
| | | | | | | | 150 | » | 15 | » |
| | | | | | | | 150 | » | 15 | » |
| Laster, hoon en beleediging | 1 | » | » | » | 3 | » | 75 | » | 8 | » |
| | | | | | | | 10 | » | 2 | » |
| Diefstal in een bewoond huis door middel van een valschen sleutel gepleegd | » | 1 | » | » | » | 1 | » | » | » | » |
| Beleediging die niet het dubbele kenmerk van zwaarte en openbaarheid heeft en waartoe geene aanleiding is gegeven door eene onmiddelllijk voorafgegane uitterging | 1 | » | » | » | » | » | 15 | » | 2 | » |
| Het moedwillig toebrengen van slagen, welke geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen ten gevolge hebben gehad. | 1 | » | » | » | » | » | 25 | » | 4 | » |
| | 1 | » | » | » | » | » | 50 | » | 7 | » |
| Diefstal bij nacht op eene bewoonde plaats en diefstal met inklimming in een bewoond huis gepleegd. | 1 | » | » | » | » | 2 | » | » | » | » |
| Transporteren | 18 | 9 | | | | | | | | |

| AARD DER MISDRIJVEN. | Geslacht der veroordeelden. | | OPGELEGDE STRAFFEN. | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | Duur van den dwangarbeid. | Duur der gevangenisstraf. | | | Bedrag der geldboete. | | Duur der gevangenisstraf, bij niet betaling der geldboete haar vervangende. | |
| | Mannen. | Vrouwen. | Jaren. | Dagen. | Maanden. | Jaren. | Guldens. | Centen. | Dagen. | Maanden. |
| Per transport | 18 | 9 | | | | | | | | |
| Medepligtigheid aan diefstal met inklimming in een bewoond huis gepleegd . . . . . | 1 | » | » | » | » | 1 | » | » | » | » |
| Opligting . . . . . | » | 1 | » | » | » | 1 | 25 | » | 3 | » |
| | | | | | | | 25 | » | 3 | » |
| | | | | | | | 25 | » | 3 | » |
| Het ongewapend en zonder dat er verwonding uit is ontstaan, toebrengen van een slag aan twee ondergeschikte beambten van politie, terwijl zij waren in de waarneming hunner bediening, en gewelddadigheid gerigt tegen een ondergeschikten beambte van politie terwijl hij was in de waarneming zijner bediening, welke gewelddadigheid bloedstorting en kwetsuren heeft veroorzaakt . . | 1 | » | » | » | » | 2 | » | » | » | » |
| Het laten loopen van vee over eens anders, in den oogst staanden, grond . . . . . | 1 | » | » | » | » | » | 5 | » | 1 | » |
| Valsche getuigenis in zake van overtreding ten voordeele van een beklaagde . . . . . | » | 1 | 5 | » | » | » | » | » | » | » |
| Aanranding der eerbaarheid met geweld volvoerd tegen iemand van de vrouwelijke kunne boven de veertien jaren oud . . . . . | 1 | » | 5 | » | » | » | » | » | » | » |
| Schennis van huisregt . . . . . | 1 | » | » | 8 | » | » | 25 | » | 2 | » |
| | 1 | » | » | 8 | » | » | » | » | » | » |
| Weerspannigheid door een ongewapend persoon gepleegd door aantasting, gewelddadigen en feitelijken wederstand tegen een ondergeschikten beambte van politie, handelende ter uitvoering van algemeene verordeningen, en gewelddadigheid gerigt tegen een ondergeschikten beambte van de politie terwijl hij was in de waarneming zijner bediening, welke gewelddadigheid bloedstorting en kwetsuren heeft veroorzaakt. . . . . | 1 | » | » | » | » | 2 | » | » | » | » |
| Diefstal van zaken boven de waarde van vijf en twintig gulden. . . . . | 1 | » | » | » | » | 2 | » | » | » | » |
| Diefstal met buitenbraak op eene plaats, die niet als bewoond wordt aangemerkt of daarmede gelijk gesteld . . . . . | 1 | » | » | » | 1 | » | » | » | » | » |
| Beleediging door woorden aan beambten der politie in de waarneming hunner bediening; weerspannigheid door een ongewapend persoon gepleegd door aantasting, gewelddadigen en feitelijken wederstand tegen ondergeschikte beambten van politie, handelende ter uitvoering van algemeene verordeningen, en gewelddadigheid gerigt tegen ondergeschikte beambten van politie terwijl zij waren in de waarneming hunner bediening, welke gewelddadigheid bloedstorting en kwetsuren heeft veroorzaakt . . . . . | 1 | » | » | » | » | 1 | 25 | » | 3 | » |
| Diefstal met gebruikmaking van een valschen sleutel op eene plaats, die als bewoond wordt aangemerkt. | 1 | » | » | » | » | 3 | » | » | » | » |
| Schennis van huisregt, hoon en laster . . . . . | 1 | » | » | » | 2 | » | 25 | » | 4 | » |
| | | | | | | | 10 | » | 2 | |
| | 30 | 11 | | | | | | | | |
| | 41 | | | | | | | | | |

Het getal vonnissen en bevelschriften in raadkamer genomen op requisitoiren van het openbaar ministerie bij het hof, als anderzins bedroeg 30:

3 vonnissen, bij elk waarvan de gevangenhouding van een verdachte en eene instructie tegen deze bevolen zijn;

1 bevelschrift, waarbij verklaard, dat uit eene, naar aanleiding van een door een beklaagde opgeworpen incident, gehouden instructie resulteert: dat de schrijver en inzender van eenige geincrimineerde artikelen, voorkomende in een weekblad, en waarin de waardigheid van den Gouverneur der kolonie boosaardiglijk aangerand of althans laster en beleediging tegen dezen gepleegd zou zijn, niet regtens bekend noch aangewezen is kunnen worden, zoodat de uitgever van het weekblad voor den inhoud dier artikelen aansprakelijk is, en bij welk bevelschrift tevens bevolen is dat in dezen zin zal worden voortgezet de ter zake van die artikelen tegen den oorspronkelijken beklaagde, als uitgever van het blad aanhangig gemaakte strafvervolging, waarvan de behandeling was uitgesteld tot na den afloop der instructie;

6 vonnissen, bij elk waarvan de teregtstelling van een beklaagde bevolen en deze naar de openbare teregtzitting van het hof verwezen is;

1 vonnis, waarbij de gevangenhouding van twee verdachten in eene instructie tegen hen bevolen is;

2 vonnissen, bij elk waarvan de teregtstelling van twee beklaagden bevolen is en deze naar de openbare teregtzitting van het hof verwezen zijn;

5 vonnissen, bij elk waarvan de gevangenhouding van een verdachte en eene instructie tegen hem bevolen is;

1 vonnis, waarbij de gevangenhouding van drie verdachten en eene instructie tegen hen bevolen is;

1 bevelschrift, waarbij de aanhouding van de tegen drie praeventive gevangenen gevoerde instructie en hunne voorloopige invrijheidstelling bevolen is;

1 vonnis, waarbij de gevangenhouding van een verdachte bevolen en de zaak tegen deze naar de correctionele teregtzitting van het hof verwezen is;

5 vonnissen, bij elk waarvan de gevangenhouding van een verdachte bevolen en de zaak tegen hem naar de correctionele teregtzitting van het hof verwezen is;

1 bevelschrift, waarbij gelast is dat de instructie tegen een verdachte gestaakt zal worden, met verwijzing van de zaak naar de correctionele teregtzitting van het hof, en waarbij tevens is geweigerd de weder in vrijheid stelling van dien verdachte;

1 vonnis, waarbij de gevangenneming van twee verdachten en eene instructie tegen hen bevolen is;

1 vonnis, waarbij de zaak tegen een verdachte naar de correctionele teregtzitting van het hof vewezen en bepaald is dat die verdachte voorloopig in hechtenis zal blijven;

1 vonnis, waarbij de gevangenneming van een verdachte en eene instructie tegen deze bevolen is.

Het hot diende aan den Gouverneur van consideratie en berigt:

op *een vonnis* door een militairen krijgsraad op Curaçao gewezen;

op *een en twintig verzoekschriften*, door veroordeelde personen aan den Gouverneur ingediend en strekkende tot erlanging van kwijtschelding, verandering of vermindering van straf.

ZITTING 1874—1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

CURACAO.

BIJLAGE **B.**

N°. 81.

# STAAT

DER

# WERKELIJKE ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

VOOR DE

## KOLONIE CURAÇAO

over het dienstjaar 1870.

| BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST. | WERKELIJKE ONTVANGSTEN. |
|---|---|
| Belastingen en inkomsten van onderscheiden aard . . . . . | f 347 246,34 |
| Verkoop van zout. . . . . | 16 182,00 |
| Bijdrage uit 's Rijks schatkist tot aanvulling der koloniale middelen. . . . | 33 510,70 |
| | f 396 939,04 |

| | BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF. | WERKELIJKE UITGAVEN. | |
|---|---|---|---|
| I | Gewestelijk bestuur . . . . . | f | 72 532,30 |
| II | Justitie en politie . . . . . | | 96 055,41 5 |
| III | Geldelijk beheer . . . . . | | 31 974,00 5 |
| IV | Eeredienst en onderwijs. . . . . | | 56 737,22 |
| V | Plaatselijke kosten . . . . . | | 79 150,85 |
| VI | Landsgebouwen en eigendommen . . . . . | | 25 844,60 5 |
| VII | Pensioenen, wachtgelden en onderstanden . . . . . | | 55 747,09 5 |
| VIII | Onvoorziene uitgaven . . . . . | | 9 137,15 |
| | | f | 427 178,64 |

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

CURACAO.

BIJLAGE C.

N°. 82.

# STAAT

DER

# WERKELIJKE ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

VOOR DE

## KOLONIE CURAÇAO

over het dienstjaar 1871.

| BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST. | | WERKELIJKE ONTVANGSTEN. | |
|---|---|---|---|
| | Belastingen en inkomsten van onderscheiden aard . . . . . | f | 377 377,91 |
| | Bijdrage uit 's Rijks schatkist tot aanvulling der koloniale middelen . . . | | 79 446,38 |
| | | f | 456 824,29 |

| | BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF. | WERKELIJKE UITGAVEN. |
|---|---|---|
| I | Gewestelijk beheer . . . . . | f 78 705,19 |
| II | Justitie en politie . . . . . | 94 380,79 |
| III | Geldelijk beheer . . . . . | 34 208,175 |
| IV | Eeredienst en onderwijs . . . . . | 54 968,01 |
| V | Plaatselijke kosten . . . . . | 83 163,305 |
| VI | Landsgebouwen en eigendommen . . . . . | 16 753,475 |
| VII | Pensioenen, wachtgelden en onderstanden . . . . . | 60 557,83 |
| VIII | Onvoorziene uitgaven . . . . . | 5 592,81 |
| | | f 428 329,585 |

ZITTING 1874—1875. — 5.

*Koloniaal verslag van* 1874.

CURAÇAO.

BIJLAGE D.

N°. 83.

# RAMING

DER

# ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

VOOR DE

# KOLONIE CURAÇAO

over het dienstjaar 1874.

# ONTVANGSTEN.

| | BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST. | GERAAMD BEDRAG. |
|---|---|---|
| A. | Belastingen . . . . . | f 269 315,00 |
| B. | Inkomsten van onderscheiden aard . . . . . | 101 156,00 |
| C. | Bijdrage uit 's Rijks schatkist tot aanvulling der koloniale middelen . . . . . | 98 396,65 |
| | | f 468 867,65 |

# UITGAVEN.

| AFDEELING. | BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF. | GERAAMD BEDRAG. |
|---|---|---|
| I. | Gewestelijk bestuur . . . . . | f 58 861,00 |
| II. | Justitie en politie . . . . . | 103 251,50 |
| III. | Geldelijk beheer . . . . . | 39 851,00 |
| IV. | Eeredienst en onderwijs . . . . . | 61 060,00 |
| V. | Plaatselijke kosten . . . . . | 94 899,75 |
| VI. | Landsgebouwen en eigendommen . . . . . | 19 565,00 |
| VII. | Pensioenen, wachtgelden, onderstanden en andere uitgaven van algemeenen aard . | 76 379,40 |
| VIII. | Onvoorziene uitgaven . . . . . | 15 000,00 |
| | | f 468 867,65 |

*Koloniaal verslag van* 1874.

CURAÇAO.

BIJLAGE E.

N°. 84.

# STAAT

aantoonende het getal vaartuigen en derzelver tonnemaat,

gedurende het jaar **1873** in de haven van Curaçao

binnengevallen.

| | Uit Europesche havens. | | | | | | | | Uit Noord-Amerikaansche havens. | | | | | | Uit havens van Zuid- | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Amsterdam. | | Liverpool en Plymouth. | | Hamburg en Bremen. | | Marseille, Havre en Malaga. | | New York. | | Boston en Baltimore. | | Sacksonville. | | Venezuelaansche. | | | | | | | |
| | | | | | | | | | | | | | | | La Guaira, Porto Cavello en andere. | | Coro, Cumarebo en andere. | | Maracaïbo, Indische kust en andere. | | Barcelona, Cumana en andere. | |
| Nederlandsche . . | 10 | 1859 | 6 | 1158 | 2 | 268 | 1 | 186 | 3 | 578 | » | » | » | » | 28 | 1158 | 112 | 4307 | 82 | 4499 | 31 | 736 |
| Engelsche . . . | » | » | 8 | 8896 | 1 | 288 | » | » | 16 | 7022 | 2 | 353 | » | » | 9 | 8201 | 1 | 161 | » | » | 1 | 110 |
| Fransche. . . . | » | » | » | » | » | » | 9 | 1636 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Noord-Duitsche . | » | » | 1 | 195 | 14 | 13 096 | » | » | » | » | » | » | » | » | 7 | 8443 | » | » | 2 | 300 | » | » |
| Zweedsche . . . | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Russische . . . | » | » | 1 | 477 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Deensche. . . . | » | » | » | » | 5 | 703 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Italiaansche. . . | » | » | » | » | » | » | 2 | 465 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Spaansche . . . | » | » | » | » | » | » | 1 | 148 | » | » | » | » | » | » | 2 | 331 | » | » | » | » | » | » |
| N.-Amerikaansche. | » | » | » | » | » | » | » | » | 9 | 2974 | 1 | 189 | 4 | 851 | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Venezuelaansche . | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 119 | 2575 | 79 | 2769 | 6 | 535 | 22 | 987 |
| Haïtiaansche . . | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| Dominikaansche . | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » |
| | 10 | 1859 | 16 | 10 726 | 22 | 14 355 | 13 | 2435 | 28 | 10 574 | 3 | 542 | 4 | 851 | 165 | 20 708 | 192 | 7237 | 90 | 5334 | 54 | 1835 |
| | 61 vaartuigen. 29 375 tonnen. | | | | | | | | 35 vaartuigen. 11 967 tonnen. | | | | | | 501 vaartuigen. 35 112 tonnen. | | | | | | | |
| | 610 vaartuigen. | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |

Vaartuigen voor doorvoer ingeklaard: 213 met 79 847 tonnen.

Vaartuigen binnen 3 etmalen met hunne ladingen vertrokken: 19 met 23 389 tonnen.

In 1873 kwamen 51 vaartuigen *minder* dan in 1872 binnen; daarentegen bedroeg de tonnemaat in 1873 5157 tonnen *meer* dan in 18

| Amerikaansche Staten. | | | | | | Uit West-Indische koloniale havens. | | | | | | | | | | | | | | | | Totaal. | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | Nederlandsche. | | | | | | | | Engelsche. | | Fransche. | | Spaansche. | | Deensche. | | Van zee. | |
| Vereenigde Staten van Columbia. | | Haïti en St. Domingo. | | Brazilie. | | Suriname. | | St. Martin, St. Eustatius en Saba. | | Bonaire. | | Aruba. | | | | | | | | | | | |
| 26 | 1311 | 42 | 2920 | 1 | 171 | » | » | » | » | 376 | 2953 | 107 | 1273 | 8 | 552 | » | » | 5 | 245 | 26 | 2729 | 1 17 | 867 | 26 920 |
| » | » | 9 | 2858 | 8 | 2230 | » | » | » | » | » | » | » | » | 5 | 1637 | 2 | 556 | » | » | 6 | 6544 | » » | 68 | 38 856 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | 209 | » » | 10 | 1 845 |
| 12 | 19 748 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | 436 | » | » | » | » | 1 | 636 | » » | 38 | 42 854 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 3 | 146 | » | » | » | » | 2 | 98 | » | » | » | » | » | » | » » | 5 | 244 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » » | 1 | 477 |
| 1 | 70 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » » | 6 | 773 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » » | 2 | 465 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | 177 | » | » | » » | 4 | 656 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | 182 | » | » | » | » | 1 | 450 | » » | 16 | 4 646 |
| » | » | » | » | » | » | » | » | 1 | 24 | 14 | 242 | 4 | 33 | » | » | » | » | » | » | » | » | 1 8 | 246 | 7 173 |
| » | » | 7 | 410 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » » | 7 | 410 |
| » | » | 3 | 62 | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » | » » | 3 | 62 |
| 39 | 21 129 | 61 | 6250 | 9 | 2401 | » | » | 4 | 170 | 390 | 3195 | 111 | 1306 | 17 | 2905 | 2 | 556 | 6 | 422 | 35 | 10 568 | 2 25 | 1273 | 125 381 |
| | | | | | | 505 vaartuigen. 4 671 tonnen. | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| 64 892 tonnen. | | | | | | 565 vaartuigen, 19 122 tonnen. | | | | | | | | | | | | | | | | 2 25 | 1273 | 125 381 |
| | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | Totaal in 1872 | | 1324 | 120 224 |

*Koloniaal verslag van* 1874.

CURAÇAO

BIJLAGE F.

N°. 85.

# STAAT

VAN DEN

# INVOER OP CURAÇAO

GEDURENDE HET JAAR

# 1873.

| | |
|---|---|
| 2996 | Ossenhuiden. |
| 3785 | Pakken geitenvollen. |
| 18 476 | Vaten en zakken koffij. |
| 1371 | Zakken cacao. |
| " | Cevoenen indigo. |
| 3371 | Okshoofden, vaten, pakken tabak. |
| 6855 | Okshoofden, vaten, pakken, kisten suiker. |
| 1108 | Okshoofden, vaten, pijpen rum. |
| 3741 | Tonnen verwhout. |
| 746 | Kisten, balen, pakken, vaten enz. stukgoederen. |
| 205 700 | Kisten, balen, pakken, vaten koopmanschappen. |
| 21 548 | Vaten, kisten, vaatjes, kistjes, stuks drooge goederen. |
| 13 533 | Idem natte provisien. |
| 14 483 | Okshoofden, vaten, pijpen, kelders, damejeanen jenever. |
| 16 888 | Okshoofden, vaten, pijpen, kistjes wijn in soorten. |
| 2125 | Blokken, stukken mahonij- en ander hard hout. |
| 240 | Balen, vaten, pakken enz (inhoud onbekend). |

| | | |
|---|---|---|
| Mille voeten timmerhout. | 309 | |
| Stuks scheeps-rondhout | 321 | |
| Stuks sparren. | 1145 | |
| Vaten pek, teer, harpuis enz. | 1973 | |
| Schepels maïs. | 42 729 | |
| Okshoofden, vaten meel enz. | 30 845 | |
| Kisten, kistjes, stuks kaas. | 3300 | |
| Ponden staaf-, band- en bladijzer. | 92 | |
| Ponden staaf-, band- en bladkoper. | » | |
| Pakken hoedenstroo. | 396 | |
| Vaatjes buskruid. | 76 | |
| Vaten, balen, zakken katoen. | 1485 | |
| Vaten, balen, zakken wol. | 453 | |
| Vaten zout. | » | |
| Tonnen watapanapeul. | 693 | |
| Tonnen ijs. | 315 | |
| Kisten sigaren. | 289 | |

ZITTING 1874 — 1875. — **5.**

*Koloniaal verslag van* 1874.

CURAÇAO

BIJLAGE **G.**

N°. 86.

# STAAT

VAN DEN

# DOORVOER OP CURAÇAO

GEDURENDE HET JAAR

# 1873.

| | |
|---|---|
| 1658 | Ossenhuiden. |
| 4191 | Pakken geitenvellen. |
| 64980 | Vaten en zakken koffij. |
| 493 | Zakken cacao. |
| 5 | Ceroenen indigo. |
| 429 | Okshoofden, vaten, pakken tabak. |
| 16 | Okshoofden, vaten, pakken suiker. |
| » | Okshoofden, vaten, pijpen rum. |
| 1083 | Tonnen verwhout. |
| 3 | Kisten, balen, pakken, vaten enz. stukgoederen. |
| 281889 | Kisten, balen, pakken, vaten koopmanschappen. |
| 456 | Vaten, vaatjes, kisten, kistjes, stuks drooge provisien. |
| 518 | Idem, natte provisien. |
| 300 | Okshoofden, vaten, pijpen, kelders, damejeanen jenever. |
| 4997 | Okshoofden, vaten, pijpen, kisten wijn in soorten. |
| 1597 | Blokken, stukken mahonij- en ander hard hout. |
| » | Balen, vaten, pakken enz. (inhoud onbekend). |

| | |
|---|---|
| " | Mille voeten timmerhout. |
| " | Stuks scheeps-rondhout. |
| " | Stuks sparren. |
| " | Vaten pek, teer harpuis enz. |
| " | Schepels maïs. |
| 700 | Okshoofden, vaten meel enz. |
| 66 | Kisten, kistjes, stuks kaas. |
| " | Ponden staaf-, band- en bladijzer |
| " | Ponden staaf-, band- en bladkoper. |
| 681 | Pakken hoedenstroo. |
| 124 | Vaatjes buskruid. |
| 2030 | Vaten, balen, zakken katoen. |
| 869 | Vaten, balen, zakken wol. |
| 1300 | Vaten zout. |
| 40 | Tonnen watapanapeul. |
| " | Tonnen ijs |
| " | Kisten sigaren. |

*Koloniaal verslag van* 1874.

CURAÇAO.

BIJLAGE H.

N°. 87.

OPGAVE van de voor consumtie ingevoerde goederen op het eiland St. Martin (Ned. gedeelte) over het jaar 1873.

| NAMEN DER GOEDEREN. | | NAMEN DER GOEDEREN. | |
|---|---|---|---|
| Aardappelen (Europ.) | 11 vaten. | Limonade (gazeuze) | 79 dozijnen flesschen. |
| » (zoete) | 710 » | Likeuren | 10 » » |
| Ale. | 64 dozijnen flesschen. | Melassie | 12 733 gallons. |
| Azijn | 106 gallons. | Makreel. | 5 vaten. |
| Bier | 9 dozijnen flesschen. | Meel (tarwe-) | 18 » |
| Boter | 1045 ponden. | » (koren-) | 18 » |
| Brood | 3 kisten. | Olie (kerosine) | 25 gallons. |
| Cacao | 340 ponden. | » (visch-) | 60 » |
| Drooge goederen | f 20 674 waarde. | » (zoete) | 17 dozijnen flesschen. |
| Erwten | 12 schepels. | Pinda's | 3 vaten. |
| Damejeanen (ledige) | 6⅙ dozijnen. | Rum | 1220 gallons. |
| Hammen | 62 ponden. | Reuzel | 200 ponden. |
| Haringen. | 23 vaten. | Rijst | 2250 » |
| Hout-spruce. | 5 m. voeten. | Suiker (witte) | 550 » |
| » hardhout. | 200 » | » (bruine) | 28 520 » |
| Houweelen | 9 dozijnen. | Sigaren | 9 mille. |
| Honig. | ½ gallon. | Spijkers. | 700 ponden. |
| Jenever | 20 gallons. | Sardijnen | 60 blikken. |
| Jams | 2 vaten. | Singels | 61 mille. |
| Kokosnooten | 1994 | Thee. | 50 ponden. |
| Klinkers | 500 | Uijen. | 1130 » |
| Kaarsen (spermacetie) | 120 ponden. | Vleesch. | ¼ vat. |
| Kolen (houts-) | 216 vaten. | Vermouth | 25 dozijn flesschen. |
| » (steen-) | 2 » | Verw (loodwit) | 375 ponden. |
| Kalk (metsel-) | 136 » | Visch (gezouten). | 2560 » |
| Koren. | 104 schepels. | Wijn (roode) | 12 vaten. |
| Koffij | 1012 ponden. | IJzer (plaat-). | 360 ponden. |
| Kaas (Edammer-) | 4 dozijnen. | » (rond-) | 360 » |
| » (komein-) | 2¼ » | Zeep. | 1475 » |

*Koloniaal verslag van* 1874.

CURAÇAO.

BIJLAGE K.

N°. 88.

STAAT der gedurende het jaar 1873, in de entrepôts op St. Martin (Ned. gedeelte) ingeklaarde goederen.

| | ARTIKELEN. | Ingevoerd in de entrepôts. | Ingeklaard voor consumtie. |
|---|---|---|---|
| Vaten. . . . . | Tarwenmeel . . . . . | 5960 | 950 |
| | Roggenmeel . . . . . | 1391 | 492 |
| | Korenmeel . . . . . | 2620 | 467 |
| | Scheepsbeschuit . . . . . | 164 | 36 |
| | Hammen . . . . . | 23 | 12 |
| | Vleesch en spek . . . . . | 736 | 40 |
| | Gezouten visch . . . . . | 113 | 6 |
| | Bruine suiker . . . . . | 105 | 14 |
| | Geraffineerde suiker . . . . . | 34 | 6 |
| | Teer en pek . . . . . | 22 | » |
| | Bier, porter en ale . . . . . | 57 | 15 |
| | Arrowroot. . . . . | 30 | » |
| | Erwten. . . . . | 8 | » |
| | Stroohoeden . . . . . | 3 | » |
| | Kerosine-olie . . . . . | 5 | » |
| | Verwolie en verw . . . . . | 6 | 5 |
| | Lampenglazen . . . . . | 3 | 2 |
| | Cement. . . . . | 6 | 1 |
| | Strijkijzers . . . . . | 1 | 1 |
| | Oud metaal . . . . . | 7 | » |
| | Azijn . . . . . | 5 | » |
| | Aardappelen en groenten . . . . . | 73 | 14 |
| | Pinda's. . . . . | 35 | » |
| | Katoenzaad . . . . . | 104 | » |
| Tonnetjes . . . . | Boter . . . . . | 300 | 126 |
| | Reuzel . . . . . | 846 | 102 |
| | Zalm . . . . . | | 2 |
| | Spijkers . . . . . | 135 | 34 |
| | Verw . . . . . | 10 | » |

| | ARTIKELEN. | Ingevoerd in de entrepôts. | Ingeklaard voor consumtie. |
|---|---|---|---|
| Oxhoofden. . . . . | Rum . . . . . | 67 | 17 |
| | Tabak . . . . . | 14 | 8 |
| | Melasse . . . . . | 20 | 9 |
| | Steenkolen . . . . . | 3 | » |
| | IJzerwerk . . . . . | 1 | » |
| | Pijpen wijn . . . . . | 2 | » |
| Balen . . . . . | Katoen . . . . . | 57 | » |
| | Plukselwerk . . . . . | 4 | » |
| | Touwwerk . . . . . | 44 | 2 |
| | Zeildoek . . . . . | 6 | » |
| | Zoolleder . . . . . | 10 | 3 |
| Zakken. . . . . | Koren . . . . . | 1400 | 355 |
| | Boonen . . . . . | 186 | 37 |
| | Haver en zemelen . . . . . | 59 | 9 |
| | Koffij . . . . . | 21 | 12 |
| | Cacao . . . . . | 5 | 2 |
| | Rijst . . . . . | 21 | 4 |
| | Peper . . . . . | 14 | 6 |
| | Oxhoofden, kisten, balen en pakken koopmanschappen. | 205 | 117 |
| Kisten . . . . . | Kerosine . . . . . | 1384 | 60 |
| | Kaarsen . . . . . | 524 | 82 |
| | Beschuit . . . . . | 135 | 17 |
| | Kaas . . . . . | 104 | 51 |
| | Haring . . . . . | 480 | 25 |
| | Gezouten visch . . . . . | 119 | 21 |
| | Oesters . . . . . | 3 | 3 |
| | Worst . . . . . | 1 | » |
| | Gerookt spek . . . . . | 1 | 1 |
| | Uijen . . . . . | 20 | 20 |
| | Vijgen . . . . . | 12 | 8 |
| | Pruimen . . . . . | 1 | » |
| | Rozijnen . . . . . | 11 | 2 |
| | Cornstarch . . . . . | 1 | » |
| | Likeuren . . . . . | 45 | 9 |
| | Portwijn . . . . . | 3 | 1 |
| | Vermouth . . . . . | 23 | 10 |
| | Florida . . . . . | 80 | 9 |
| | Jenever . . . . . | 1021 | 164 |
| | Brandy . . . . . | 10 | » |
| | Eau de Cologne . . . . . | 2 | 1 |
| | Terpentijn . . . . . | 3 | 1 |
| | Verwolie . . . . . | 8 | » |

| ARTIKELEN. | | Ingevoerd in de entrepôts. | Ingeklaard voor consumtie. |
|---|---|---|---|
| Kisten | Zeep | 315 | 120 |
| | Cigaren | 3 | » |
| | Lucifers | 3 | 1 |
| | Tinwerk | 6 | » |
| | Kogelblaauw | 25 | » |
| | Stroohoeden | 4 | » |
| | Glasruiten | 15 | 15 |
| | Pijpen | 4 | 4 |
| | Machine-olie | 1 | 1 |
| | Medicijnen | 3 | » |
| | Stoelen | 2 | 2 |
| Houtwaren | Pitch pine | 115 000 voet | 5 300 voet |
| | Witte pine | 102 000 voet | 30 800 voet |
| | Singels | 360 mille | 125 mille |
| | Hardhout | 2000 vaten | 1000 vaten |
| | Duigen | 200 stuks | » |
| | Bootsriemen | 54 stuks | 15 stuks |
| Manden | Limonade | 47 | 12 |
| | Olie | 10 | 6 |
| | Seltzerwater | 2 | » |
| | Aardappelen en uijen | 28 | » |
| | Aardewerk | 4 | 4 |
| | Damejeanen jenever | 2812 | 13 |
| | Idem azijn | 232 | 48 |
| | IJzeren potten | 75 | 75 |
| | Dozijn schoppen | 21 | 3 |
| | Staven rond ijzer | 10 | 100 pond |
| | Ledekanten | 14 | 4 |
| | Dozijn schapenvellen | 56 | » |
| | Stukken gerookt vleesch | 8 | 8 |